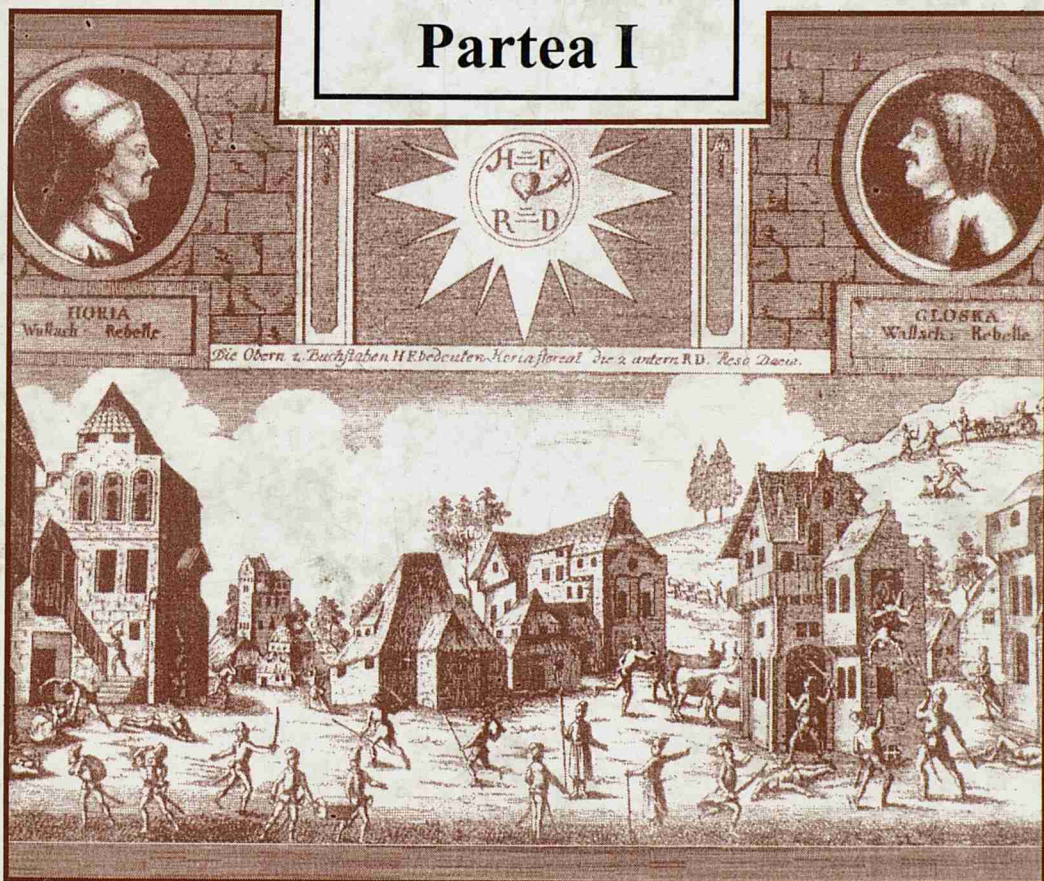

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Vol. X
Partea I

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

**CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE**

Vol. X, Partea I

**FOREIGN TRAVELLERS
ABOUT
THE ROMANIAN COUNTRIES**

Vol. X, Part I

CARTEA A APĂRUT CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Române, format din: † MARIA HOLBAN, MARIA MATILDA ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, PAUL CERNOVODEANU și † ION TOTOIU.

Revizuirea științifică și actualizarea manuscrisului s-au realizat cu suportul material obținut din Grantul Academiei Române, nr. 89/1998.

ACADEMIA ROMÂNĂ

Institutul de Istorie „N. Iorga”

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

**VOL. X
PARTEA I**

**Volum îngrijit de † MARIA HOLBAN,
MARIA M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU,
PAUL CERNOVODEANU (redactor responsabil)**

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

BUCUREȘTI, 2000

www.dacoromanica.ro

Copyright © Editura Academiei Române, 2000.

Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Adresa: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5,
P.O. Box 5-42, Ro-76117,
București, România
Tel.: 401-411 90 08, 410 32 00
Fax: 410 39 83
e-mail: edacad@ear.ro

Redactor: NICULINA FLOREA
Tehnoredactor: SILVIA DEOCLEȚIAN
Coperta: GIGI GAVRILĂ

Bun de tipar: 25.10.2000. Format: 16/70 × 100.

Coli de tipar: 49,75.

C.Z. pentru biblioteci mari: 91(498)(082)

91.04(∞: 498)(082)

C.Z. pentru biblioteci mici: 91.

ISBN 973-27-0699-6

Imprimat în România

Tipografia: SEMNE '94

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE*

Volumul cuprinde mărturiile a zeci de călători, care au drumețit prin Țările Române de-a lungul a trei decenii de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Ei au aparținut tuturor națiunilor din „Europa luminilor” din Vest și din Est, înglobând Anglia parlamentară, Franța Vechiului Regim, apoi a Revoluției, Prusia autoritară, Imperiul centralist al Habsburgilor și pe cel autocrat al Rusiei.

Perioada 1769–1800 a fost foarte agitată în sud-estul continentului. Ea a cuprins nu mai puțin de două pustiitoare războaie, pe cel ruso-turc din 1768–1774 și pe cel austro-ruso-turc din 1787–1791, fără a mai vorbi de răscoale și agitații sociale, dintre care cea mai răsunătoare a fost aceea a lui Horea, din 1784.

Regimul fanariot din Țările Române extracarpătice intră în faza sa de declin, pe plan intern dovedindu-se incapabil de a se reforma și moderniza, cu toate strădaniile depuse de un Alexandru Ipsilanti, de pildă, iar pe plan extern, caracterizându-se prin defecțiunile din ce în ce mai dese ale domnilor față de Poarta otomană și prin pactizare cu monarhiile creștine învecinate. În Transilvania, reformele iozefiniste nu dau roadele cuvenite, datorită opoziției magnaților și a schimbării opticii cabinetului de la Viena, după 1790, în timp ce Banatul se bucură de ceva mai multă dezvoltare sub regimul cameralist instaurat de la centru. În sfârșit, tot în această perioadă, Bucovina este ruptă din trupul Moldovei, la 1775, și încorporată, prin corupție și șantaj armat, de către Imperiul Habsburgic, care a profitat cu cinism de slăbiciunea Porții, înfrântă de ruși și silită să semneze pacea de la Kuciuc Kainargi cu învingătorii.

Un prim grup de călători din acest volum aparține perioadei războiului ruso-turc din 1768–1770. În majoritate, cu excepția unui evreu anonim din 1769, care se pare că nu a participat direct la evenimente, au făcut parte din armata rusă ca, de pildă, Korostovțev, aghiotantul feldmareșalului Prozorovski, preocupat de desfășurarea operațiilor militare pe linia frontului Botoșani – Iași – Bender, ca și de mișcările de trupe ale turcilor și tătarilor sau medicii militari Orreus și Minderer, atenți supraveghetori ai pustiitoareii epidemii de ciumă, abătută asupra Moldovei în timpul ocupației țării din 1770–1771.

În anii '70 ai secolului al XVIII-lea, de o atenție deosebită s-a bucurat Banatul în ochii administrației austriece, deoarece provincia a fost des vizitată

* Având în vedere numărul mare de pagini al volumului X din această colecție, care acoperă în întregime perioada 1769–1800, am decis divizarea sa: partea I cuprinde o *Introducere* a întregului volum și textele călătorilor dintre 1769–1786. Partea a II-a, cu paginația în continuare, va include textele dintre 1787–1800, anexele (texte originale și mărturii indirecte), repertoriul cronologic al întregului volum și indicele.

de delegați ai autorităților habsburgice și chiar de membri ai familiei imperiale. Astfel, Iosif al II-lea, co-împărat, alături de mama sa, Maria Tereza, face mai multe deplasări în Banat, cea mai însemnată dintre acestea, fiind cea din 1773, când vizitează localitățile cele mai de seamă, interesându-se de starea economică a provinciei și propunând soluții în vederea remedierii administrației. Toate observațiile sale pertinente sunt consemnate într-un amănunțit jurnal de călătorie, conținând date și observații deosebit de relevante.

Banatul a constituit un loc de experiment pentru aplicarea reformelor iozefiniste. Fratele mai tânăr al lui Iosif, arhiducele Maximilian Franz, destinat carierei militare, călătorește, la rândul său, în Banat la 1777, interesându-se și de fortificațiile cetăților și preconizând luarea de măsuri pentru împiedicarea deselor inundații provocate de revărsările Begăi și pentru apărarea fondului forestier, decimat fără discernământ. Totuși, conținutul jurnalului ținut de mai puțin experimentatul arhiduce este inferior celui redactat de fratele său mai mare, mult mai înzestrat și dovedindu-se capabil de soluții mai pertinente și mai ingenioase.

După 1774 se înregistrează în Țările Române un mare aflux de călători, animați de diverse interese și ale căror mărturii sunt abundente și variate, constând în parte din cărți și studii despre țările noastre, în care observăm, în multe, prezența nu întotdeauna amintită a lui Dimitrie Cantemir și chiar a lui Del Chiaro.

Începând cu Carra, îl găsim pe Dimitrie Cantemir, autorul *Descrierii Moldovei*, mai întâi prezent în scurta schiță trimisă din Polonia Ministerului de Afaceri Străine al Franței, apoi în așa-zisa sa *Istorie a Moldovei și a Țării Românești*, la care adaugă folosirea notelor traducerii franceze a istoriei cantemiriene a Imperiului Otoman. Este curios că Sulzer, care îl susține pe Carra contra lui Raicevich – am crede – (dar nu-i iartă superficialitatea, pe care o descoperă în mai multe împrejurări), nu semnalează faptul împrumuturilor, pe care desigur nici nu l-a observat. Publicarea de către Al. Ciorănescu a scrisorii anonime a medicului Saul, la care răspunde Carra numindu-l ridică problema paternității acelei scrisori. Oare Saul a fost inspirat de Raicevich? Și care era al doilea bosniac, după expresia lui Sulzer?

Cartea lui Sulzer, care a cunoscut opera lui Dimitrie Cantemir, a inspirat-o pe aceea lui Raicevich, măcar în parte. Sunt deosebiri esențiale alături de pasaje copiate, care arată clar că autorul cunoaștea *Istoria Daciei Transalpine*, publicată în 1781, la tipărirea *Observațiunilor* sale la Neapole, în 1788. Problema pentru noi constă în folosirea informațiilor date în aceste cărți despre viața și condițiile ce se întâlnesc în acea vreme în țările noastre. Am încercat să evităm repetarea aceluiași subiecte și să punem accentul, pentru Sulzer, pe elementele personale de memorialistică ce se amestecă în această lucrare, de atâta interes pentru noi. Partea istorică este slabă la amândoi, deoarece aveau la îndemână un material impropriu, care îi ducea la greșeli evidente. Dimitrie Cantemir a servit de model și lui Andreas Wolf, pentru partea despre isprăvnicii. Dar, afară de această influență generală și indirectă, se mai observă una particulară, ca aceea în virtutea căreia Carra anexează, în ediția de la Neufchatel, textul lui Bauer pentru a face mai bine față pretenției de a scrie despre ambele

Principate. Tot astfel, Sestini îl folosește pe Seipp, înglobând o bună parte din textul acestuia călătoriei sale din Banat și Transilvania.

În general, cărțile despre Principate erau bazate pe informații date de alții, socotiți mai cunoscători ai subiectului: D. Cantemir, Sulzer, Raicevich. Dintre toți, cel mai folosit era Raicevich, autorul celei mai ușoare și mai variate descrieri a Principatelor, dar cel mai cu prestigiu rămânea D. Cantemir, chiar atunci când comitea greșeli evidente. Conform răspunsului lui Carra la acuzațiile lui Saul că afirmă lucruri greșite, Carra se mulțumește să reproducă textul lui D. Cantemir, cu greșeli cu tot, spre a fi declarat învingător în acel duel. O singură dată a încercat Carra să-l utilizeze în taină pe autorul puțin cunoscut atunci al *Descrierii Moldovei*, care apăruse de câțiva ani într-o versiune germană, relativ puțin citită. Aceasta a fost prima formă a viitoarei *Istории* a lui Carra. Dar – lucru curios – chiar *Istoria* lui ajunge un izvor de informații, mai ales pentru francezi. Și la Langeron și la Prințul de Ligne se descoperă influența lui Carra.

Străinii care au venit la noi aveau diferite scopuri. Vom începe cu naturaliștii: Sestini, Spallanzani, Grisellini, trei abați, pentru care singura cale de a supraviețui și a ajunge, fără avere, să figureze printre intelectualii vremii lor era acea adoptare a hainei religioase de pură formă. Ei au fost precedați de consilierul aulic, mineralog de profesie, von Born, care inspecta în 1770 minele de la Sasca și topitoriile de la Bocșa, pentru ca apoi să se deplaseze în Ardeal, la minele de la Săcărâmb, Zlatna, Baia Mare și Baia Sprie. Are unele observații aspre privind exploatarea irațională a minelor de către proprietari, în dorința lor aprigă de câștig, și deplânge condițiile mizere de lucru ale minerilor, dintre care mulți erau români.

Pe Sestini, Spallanzani și Grisellini îi vom urmări în cercetarea solului, a configurației pământului, a faunei și florei întâlnite de fiecare dintre acești autori clericali. Din acest punct de vedere trebuie considerat și Hacquet care adaugă la curiozitatea de naturalist pe aceea de observator al realităților din jur. El este în cumpănă între propriile sale amintiri și impresii mai vechi, cu spusele lui Sulzer sau ale cutărui german din Bucovina și face o deosebire între românii din Transilvania și cei din Moldova și din partea de nord, Bucovina, cedată de turci Austriei în 1775.

Am redus cum am putut partea de descriere a fenomenelor naturii și a exploatărilor bogățiilor forestiere și miniere, deoarece minele au fost descrise în volumele anterioare, dar am păstrat tot ce arăta judecata proprie asupra locurilor și oamenilor întâlniți și, mai ales, asupra românilor din regiune. Surprinde ușurința cu care Sestini se lasă convins de episcopul Transilvaniei și de administratorii minelor de aur de la Săcărâmb de primitivismul și în același timp de ingeniozitatea deosebită a românilor. Dar și Spallanzani se bîzua, în parte, pe anumite păreri ale lui von Born, Fridwalski sau Lehmann, care l-au influențat pe alocuri. Grisellini, care a stat mai bine de doi ani în Banat, pe care a căutat a-l pătrunde în formele sale cele mai variate, a urmat și el în parte pe Del Chiaro și izvoarele acestuia, dar șederea lui în diferite locuri ale Banatului și observarea populației de rând i-au dat prilejul de a constata hărnicia femeilor românce în mijlocul gospodăriei lor primitive și sărace, stăpâne însă pe tainele buruienilor colorante și tămăduitoare din jur.

Numirile lor constituie un tezaur ce cu greu ar putea fi depășit. Ce importă dacă avea teoriile sale despre originea ȝiganilor în Egipt, pe care vrea cu tot dinadinsul să le demonstreze în cartea sa despre Banat?

Însă naturaliștii aceștia nu veneau ca naturaliști: Sestini venea ca dascăl al beizadelelor și numai interesul lui Raicevich și indiferența ciudată a domnului i-au dat acestuia prilejul de a călători în Transilvania și Banat; Grisellini a fost în Banat ca prieten și colaborator al contelui Brigido, numit administrator în acea provincie, iar Spallanzani a venit în drumul său pe uscat de la Constantinopol spre patrie. În mod firesc, în observațiile lor, redactate mai târziu, au folosit științele naturii împreună cu referințele la autori ceva mai vechi, dar nu acesta fusese țelul lor inițial. Cât privește scopul primordial al lui Hacquet, este greu de determinat dacă curiozitatea de a cunoaște locurile și oamenii implicați în războiul în curs au cântărit mai mult decât nevoia de a face rost pentru armată de cremenea din Galiția, pe care se ducea să o cerceteze. Interesul pentru științele naturii exista, dar nu era mobilul principal al venirii lor în țările noastre.

Spre deosebire de caracterul întâmplător al călătoriilor naturaliști în părțile noastre, se arată interesul trezit de Dunăre, ca arteră comercială după pacea de la Kuciuk Kainargi. Magdeburg, Lauterer, Lebprecht și Brognard dovedesc aceasta. Dar, însăși misiunea inițială a lui Raicevich era legată de încercarea casei Willeshofen de a se asocia activității rusești, stârnită de dobândirea părții de sud a Ucrainei, prin crearea unui trafic comercial legând Dunărea, adică comerțul de la Constantinopol, cu Chersonul. Din acest nou trafic trebuia să profite Austria, hotărâtă să valorifice pentru sine cuceririle rusești. Comerțul german pe Dunăre și în Marea Neagră – dacă s-ar putea – erau încă indicate ca necesare în cartea lui Sulzer.

Dacă misiunea lui Raicevich era mai întâi de a obține locul de consul sau de agent, oarecum corespunzător, aceasta nu trebuia să ascundă rolul său în expediția casei Willeshofen și drumul său la Sulina etc. Că el, mai apoi, a preferat să se ocupe de probleme politice și mai ales de acelea ale aza-zișilor dezertori, aceasta se datorește tot exemplului rusc. De asemenea, a vrut o clipă să pună mâna pe averea bisericească a Bucovinei, pe motivul că depindea de scaunul de la Suceava, intrat sub puterea Imperiului Habsburgic, dar el însuși a criticat o asemenea măsură atunci când a văzut că nu este posibilă.

Perioada care începe după pacea de la Kuciuk Kainargi este desigur una dintre cele mai complexe pentru întreg sud-estul Europei, dar mai ales pentru, Țările Române. Domnii fanarioți aveau acuma doi stăpâni de mulțumit și o dublă politică de urmat. În același timp, ei trebuiau să se arate supuși ai Austriei, care era marea rivală a Rusiei. Și mai erau intrigile de la Constantinopol care le hotărau soarta. Pacea era doar un armistițiu, în care pașalele de la Dunăre prețindeau meșteri și oameni care să lucreze la cetățile lor, iar Poarta își sporea cererile de bani și grâne, în pofida păcii. Trei ani după acel tratat, care părea să garanteze pe 7 ani domnia și viața acestor domni, avea loc uciderea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica. De altminteri, prăbușirea părea hotărâtă de denunțurile boierilor, prin folosirea trecerii lui Repnin prin Moldova, în drum spre Poartă. Solia solemnă a acestuia este descrisă pe larg în jurnalul pe care îl adresează țarinei Ecaterina a II-a. Avem

în volum atât prima dare de seamă, cât și adaosul publicat în lucrarea despre ambasadele paralele ale lui Repnin și Abdülkerim pentru ratificarea păcii din 1774, datorată lui N. Itzkowitz. Știrile se completează bine pentru trecerea prin Principate, dar desigur ar trebui cunoscute și diversele manevre de la Constantinopol, de care se pare că nu a fost străin ambasadorul rus.

Ambasada lui Kutuzov din 1793 a fost mai modestă din toate punctele de vedere. Pare curios că, la prima vedere, Mihail Suțu ar fi părut preferabil pentru Moldova lui Alexandru Moruzi, dar acesta fusese, până la numirea sa ca domn, mare dragoman și părea prea plecat poruncilor Porții în acel moment. Povestirea drumului lui Kutzov prin Principate e făcută în textele destul de apropiate ale lui Struve și Reimers. Acesta din urmă era parcă mai vioi și mai pitoresc, dar lipsit de întoarcerea soliei, căci Reimers nu s-a înapoiat odată cu ea. Trebuie, în același timp, să nu atribuim lui Struve traducerea franceză a textului din Gotha (1802), care amplifică mult textul autentic din 1801. Autorul ediției din 1802 folosește sistemul ajuns destul de răspândit de a adăuga unui text opera altor martori, creând o anumită confuzie în mintea cititorilor.

Dar ceea ce dă culoare întregii dări de seamă a războiului din 1787 este persoana lui Potemkin, înălțată mult deasupra meritelor sale reale și care este celebrată de aristocrații francezi, veniți ca voluntari să servească împotriva semilunii. Nu era cea mai mică urmă de fanatism la aceștia, își dădeau seama de marile sale defecte: o mare apatie unită unor tresăriri de energie, o vanitate care se traducea printr-o gelozie evidentă a comandanților care au reușit o acțiune și un fel de fatalism superstițios, care acoperea totul, unite cu înțelegerea tonului ce era al Vechiului Regim. Cel mai reprezentativ dintre acești străini de limbă franceză era prințul de Ligne. În corespondența altui original, cu nota sa de farmec și de repulsie, Langeron, care își începea cariera de om al războaielor cu turcii în armata rusă, este dezvăluită reacția sa negativă față de comandantul atotputernic al Ecaterinei a II-a. Prințul de Ligne vorbește de mizeria reală de la Ocaș și mai puțin de cea din Moldova, dar Langeron denunță nepăsarea și neglijența domnind la o stație de poștă pentru a merge la Iași, o săptămână după cucerirea Ismailului, cu călătorii lăsați literalmente să moară de foame, mai mult de opt zile în această situație îngrozitoare, fără cai și cea mai mică provizie. În schimb, la Iași, comandantul rus era sărbătorit cu banchete la care răsuna orchestra condusă de vestitul Serpi, conducătorul italian, ce era plătit cu o avere pentru serviciile sale. Moartea lui Potemkin și funeraliile cuvenite unui șef de stat care i s-au făcut aduc o notă vie peste distrugerile războiului ce se apropia, în sfârșit, de încheierea sa aparentă. Apar tot felul de zvonuri ale veleităților lui Potemkin privind accesul său la tronul Poloniei, ca și la stăpânirea Principatelor. Cei ce afirmă posibilitatea unor asemenea veleități sunt dintre intimii lui Potemkin: prințul de Ligne și contesa Branicka. Cât despre contesa Golovin, ea dă o idee doar exterioară a fastului de care era acoperit comandantul rus venit la Bender. Din anturajul lui Potemkin, mai trebuie remarcat maiorul von Campenhausen, a cărui descriere a Moldovei, dar mai ales a Basarabiei, din 1790–1791, prezintă un deosebit interes prin abundența și importanța știrilor pe care le dă asupra orașelor, vieții socio-economice, istoriei și cadrului geografic al țării.

Vechiul Regim, pe lângă Roger de Damas, Langeron etc., mai este reprezentat de Charles de Salaberry, care, fugind de Revoluția din Franța, ajunge la Viena și de acolo în Țara Românească, spre a trece în Italia, și care, în trei din scrisorile sale, amintește de locurile prin care a trecut și de sufletul

bun al oamenilor de rând, gata de orice pentru a veni în ajutorul oaspeților străini trimiși de Poartă. Este indiferent că a mai scris și alte cărți – una împotriva revoluției grecești, în care își exploatează experiențele din 1791, dublate de observațiile lui Raicevich –, dar cele trei scrisori ale sale rămân ca o dovadă a impresiilor sale neschimbate de trecerea anilor.

Mult mai sobră și mai seacă este contribuția ofițerilor trimiși de guvernul de la Paris în Turcia, pentru a o ajuta să-și reorganizeze forțele împotriva Rusiei. Guvernul însuși era slab în fața pretențiilor Porții Otomane și a sfârșit prin a-i rechema. Cel puțin rechemarea lui la Fitté Clavé, care lupta la Ocaşli alături de turci, în timp ce forțele rusești numărau voluntari francezi, ne e lămurită de prințul de Ligne. Fusese cerută de prințul de Nassau-Siegen, aflat în slujba țarinei, ministrului Afacerilor Străine de la Paris. Astfel înțelegerea Franța să se „detartarizeze”. Probabil că atunci a plecat și ajutorul său, Du Verne de Presle. Cât privește pe căpitanul Monnier, acesta a părăsit definitiv Turcia, chiar după întoarcerea sa din concediu în Franța.

Nu l-am menționat, când a fost vorba de Vechiul Regim, pe contele d'Antraigues, pentru că încercările sale sunt pseudoliterare, fără nici un fel de realitate. Domnița sa, Alexandrina Ghica, și „Culili” sunt niște simple personaje fictive, care introduc o viziune caricaturală a vieții de la Constantinopol și a scandalurilor de la Poartă. Scrisorile sale din Egipt dau măsura în care se amestecă puțină realitate cu fantezia trezită de mitul Orientului. Că a putut crede C. Gane în existența acelei pseudodomnițe, existență pe care a vrut chiar să o demonstreze, nu rezistă la o cercetare a materialului folosit. Că d'Antraigues a fost înșelat de o aventurieră, care frecventa haremurile, pentru a vinde acolo giuvaere sultanelor pe jumătate prizoniere, teză a celor ce vor să-l absolve pe d'Antraigues de falsificarea adevărului, nu explică pseudocorespondența lui cu așa-zisa Alexandrina și cu „Culili”, altă figură datorată imaginației. Am cuprins însă în volum falsele impresii ale născocitei domnițe despre locurile din Dobrogea și Moldova, care corespund probabil celor străbătute de autor, transpunerea incidentelor povestite de dânsa fiind în realitate inspirate de călătoria lui Boscovich prin Moldova, cu câțiva ani mai înainte.

Trecem acum la doi ofițeri englezi, trimiși de guvernul lor să studieze situația Turciei în fața perspectivelor unui război cu Rusia și mai apoi să dea ajutor Porții împotriva lui Bonaparte care a debarcat în Egipt. E vorba de Sir Sidney Smith și de colonelul Koehler. Primul a fost la București oaspetele lui Mihai Suțu și a călătorit ca să studieze cetățile turcești de margine înainte de a se duce la Constantinopol, spre a se înfrunta cu Sir Robert Ainslie, reprezentantul britanic la Poartă, pe care va reuși să-l măture de la ambasadă, dar tocmai în 1794. A doua sa misiune de „expert” în chestiunile orientale, el ca marinar, și Koehler ca ofițer al armatei de uscat, avea să-l aducă la date diferite la Constantinopol, unde rolul lui Sidney Smith avea să fie mai degrabă al unui diplomat decât al unui ofițer. Curând, evenimentele din Mediterană îi vor despărți definitiv, Koehler mergând să moară de ciumă la Jaffa, pe când Smith, după ce a rezistat victorios la Saint Jean d'Acre, va duce o viață de erou recunoscut la Paris și va fi înmormântat în cimitirul Père La Chaise din acea capitală. De la amândoi ne-au rămas câteva rapoarte, dar Koehler se preocupă mai ales de mișcările viitoare ale dușmanului decât de împrejurările

locale. Unii i-au reproșat lui Sidney Smith succesele sale bătătoare la ochi, operațiunile sale teatrale, evaziunile sale din cetățile franceze, care au constituit adevărate evenimente, dar viața lui a fost compusă într-adevăr din asemenea episoade.

Oare Götze trebuie considerat ofițer prusian sau diplomat, după cum îl arată funcția sa pe lângă Poartă? El avea disprețul prusianului pentru celelalte nații și sentimentul de superioritate asupra turcilor și a naționalităților inferioare și chiar a unor conaționali, von Dietz, de exemplu, pe care îi găsea inferiori persoanei sale, dar nu restului de străini. Dar rostul său va fi lămurit mai degrabă când va fi vorba de diplomați. Nu este cazul să-l asociem aici pe Gugomos, care era ofițer austriac de origine greacă și nu avea nimic din spiritul prusian.

Diplomați erau destui, fie că era vorba de cei poloni în trecere, fără cine știe ce importanță, fie de comandanții ce purtau soliile împăraților ce încheiaseră pace de curând sau, în sfârșit, de consulii ce-și fac acum apariția, începând cu Laskarev și urmând cu Raicevich și König, ultimul în dată dintre ei. Va trebui să le asociem pe I. I. Severin, succesorul lui Laskarev și, în sfârșit, pe Parant, numit viceconsul la Iași. Acesta din urmă va fi arestat, ca urmare a debarcării lui Bonaparte în Egipt, pe când primii patru au funcționat între 1774 și 1786–1792 și după pacea de la Iași, Severin rămânând în slujbă până la moartea sa la Iași, în 1799.

Este curios de urmărit informarea guvernului rusesc și a celui imperial despre același eveniment, de exemplu: afacerea scrâncioburilor sau scandalul Călinescu și de a urmări reacția proprie a fiecărui dintre trimișii Curților suverane. Laskarev este dușmanul neîmpăcat al lui Enăchiță Văcărescu, pe care îl acuză de toată acțiunea contra lui Călinescu, mai mult chiar decât domnul, în vreme ce succesorul său – Severin – foarte curând avea să se declare prietenul aceluiași Enăchiță Văcărescu, iar Raicevich, care se simțea desconsiderat de înțelegerea peste capul lui cu comandantul Transilvaniei, se manifestă cu prudență fără a-i arăta necazul. Iar Enăchiță Văcărescu, pe care Raicevich nu îl iubea, era să-l facă la început pe Laskarev mai simpatic, până ce insinuările domnului aveau să strecoare bănuiele în sufletul lui, înainte de drumul său la Iași.

König, în toate acestea, era ca un *paria* rău văzut de unii și de alții și bănuieț de toți, cu excepția domnului Moldovei, a cărui parte o ținea și pe ai cărui fii îi învăța gramatica latină, ce constituia obiectul principal al predării sale. Rolul cancelistului Öchsner în reținerea diplomei sale de numire nu va duce la o apropiere mai mare între cancelist și agentul imperial, care va trebui curând să se lipsească de serviciile funcționarului său, ce avea marele avantaj că putea folosi limba germană în comunicările făcute Vienei. Dar despre această plecare nu vorbește Raicevich, ci Severin. Rapoartele lui König sunt într-adevăr naive pe de o parte, dar pline de interes pe de alta, conținând informații despre comerțul posibil cu Prusia în condițiile prezentate de Moldova, apoi despre dezordinile „ortalelor” la Iași și veșnica poveste a așa-zișilor dezertori care îi ocupă corespondența. Dacă mai adăugăm propunerile făcute privind achizițiile de cai pentru armata prusacă și misterul dispariției sale, în ajunul capturării, de formă, a lui Alexandru Ipsilanti, personajul capătă consistență.

Parant aparținea Franței revoluționare și a fost numit viceconsul în Moldova, în urma unor intrigi politice fanariote, fiind foarte tânăr și lipsit de experiență. Prezența sa este comentată mai mult în notele unor informatori ai lui Severin, convinși că rolul său în venirea refugiaților poloni era de o însemnătate covârșitoare, dezinteresându-se, în schimb, de propriile rapoarte înaintate Parisului, care se limitau doar la persoana lui. Raportul lui Parant despre *amândouă* Principatele, este un curs de economie politică împreună cu o folosire nemărturisită a lui Peyssonnel în ceea ce privește comerțul Franței cu Orientul. Contribuția lui „majoră” la istoria Moldovei constă doar în povestirea arestării și a ducerii sale ca prizonier din Iași. Mai târziu, în secolul următor, va fi din nou trimis la Iași și București, unde va muri de dizenterie. O mică broșură ce îi poartă numele a fost, probabil, publicată câțiva ani după aceea, de subalternul său, Ledoulx, care era foarte lăudat în cuprinsul ei de către autor. Un amănunt ce nu pare lipsit de interes este relevarea faptului că atunci când a venit la București, în 1836, Bellanger, nepotul lui Parant, el *nu cunoștea* această broșură pe care i-a arătat-o cu tot respectul domnul țării de atunci – Alexandru Dimitrie Ghica. Tonul adoptat de domnitor față de moștenitorul lui Parant arată bine schimbarea de mentalitate ce se produsese în Principate față de Franța.

Ca să ne întoarcem la von Götze, misiunea sa era în spiritul fostului rege al Prusiei, Friederich al II-lea cel Mare. Era de natură externă și nu tindea la mai mult ori la mai puțin decât la obținerea unor avantaje teritoriale, în urma unei mediații interesate între turci și austrieci la pacea de la Șistov (1791). Dar, degeaba s-a agitat aghiotantul lui Friederich Wilhelm al II-lea sub numele de negustor Schmidt și a stat mai multe luni ca musafir nemulțumit în casa lui von Dietz, ministrul Prusiei la Poartă, deoarece pacea s-a încheiat în condiții de *status quo ante*, doar o cetate fiind atribuită Turciei, în timp ce Rusia, care nu a voit să recunoască mediația, a obținut câteva puncte importante. Călătoriile lui von Götze au oferit prilejul unui *Jurnal* sau *Tagebuch*, rămas inedit, din care am extras acele informații care ne privesc și care arată totodată judecata ofițerului prusian și firea sa cea ursuză. Acuzațiile aduse de el lui Kodrikas nu sunt convingătoare, iar observațiile sale asupra portului femeilor de la munte și din Banat sunt judecăți pripite ce arată puțin spirit de observație. În schimb, sunt cu totul noi datele pe care le dă asupra românilor înstăriți așezați de-a lungul Dunării, de la Zimnicea la Rusciuk. Am reconstituit câteva din drumurile sale, numerotate în notele lui de la 1 la 1 000. Sunt în mare neregulă, amestecate cu critica unor hărți, lămurirea unor bani sau funcții turcești, precum și aprecieri ale corpului diplomatic din Pera și asupra snobismului pe care îl vede la toți acești trimiși străini, dar care era prezent și în cugetul său.

Dar preocuparea de bază a tuturor peregrinilor străini era situația internă a Principatelor. Pe aceasta o vom găsi evocată fie în treacăt de călătorii întâmplătoare, fie tratată pe larg în cărți. Mai toți călătorii pomenesc de sărăcia excesivă a populației de rând, între altele provocată de război și de crunta exploatare internă și externă. Campaniile pustiitoare ale lui Iosif al II-lea la Caransebeș, în Banat, a lui Coburg la Dunăre și a lui Suvorov la Râmnic și Martinești, ca și, în contrapartidă, distrugerile turcești sunt relevate pe larg în descrierile drumeților de peste hotare. Mai sunt semnalate persecuțiile și

dușmănia stăpânilor de moșii sau a „domnilor de pământ”, cum li se zicea, care îndreptăteau răscoala lui Horea, cum nu se sfiau să afirme Seipp, Hacquet și Hofmannsegg.

Dintre acești trei martori citați de noi, primul era un director de teatru, care se ducea des în Transilvania și Banat, al doilea, un savant cu renume, profesor de științe naturale la Universitatea din Lvov, al treilea, un conte german naturalist, care își punea dibăcia și talentul în serviciul muzeelor, pregătindu-le specimene de păsări, reptile etc. din Transilvania și Banat. Cel din urmă voia să treacă în Hațeg, dar abia a văzut la iuțeală biserica din Densuș, că a și fost silit să plece la Viena, spre a-și obține o nouă autorizație de a veni în Transilvania. Despre aceste piedici la șederea liberă în țările de peste munți mărturisesc și alți călători. Ca și despre sperietoarea cu „bandiți”, care acoperă realitatea cu o haină de legende ce nu se materializează decât uneori. Seipp și Hacquet, deși erau iosefiniști, au criticat unele inițiative neinspirate luate de împărat, care s-au tradus, în Bucovina, prin transformarea mănăstirilor ortodoxe în depozite de alimente și în brutării pentru armată pe lângă coloniile de germani, secui și unguri, pe care s-a grăbit să le așeze în locurile cele mai prielnice, gonind populația băstinașă de pe pământul său. Organizarea acestor colonii este arătată de Hacquet ca defectuoasă, cu rezultatul mereu același, de fugă a coloniștilor, dușmani ai disciplinei germane. Seipp și Hacquet se ridică contra pretențiilor ungarilor și sașilor de a-și impune superioritatea asupra celorlalți locuitori ai Transilvaniei.

Marea primejdie ce apăsa însă asupra Principatelor era aceea a golirii lor de locuitorii apti de muncă, luați de imperiali ca dezertori din războiul încheiat în 1774, profitând de o clauză a tratatului care privea pe prizonierii ruși. Acești pseudodezertori trebuiau să populeze Bucovina pustiită de locuitori după anexarea ei de către imperiu. În această privință, un rol însemnat l-a avut Raicevich, după numirea sa ca agent al imperiului sau mai bine zis după recunoașterea sa de către Poartă. Acest moment a coincis cu începutul domniei lui Alexandru Mavrocordat, zis Deli Bei. Meditând asupra situației rușilor, care, pe lângă clauza tratatului, mai aveau și un firman pentru *repatrierea dezertorilor* războiului încheiat, Raicevich ajunge să încheie un fel de convenție cu domnul Moldovei, și anume: domnul va lăsa să fie aflați și ridicați așa-zii dezertori, cu condiția ca lucrul să se îndeplinească fără zgomot. Adevărul este că domnul nu-și dădea seama de enormitatea pretențiilor lui Raicevich. Apariția ofițerului imperial Beddeus cu o suită prea bătătoare la ochi și cu caporali în uniformă, bătând drumurile și prinzând cu arcanul pe unii denunțați anume de informatori plătiți pentru aceasta, a provocat protestul boierilor și reacția domnului urmată îndată de deplasarea lui Raicevich la Iași, în toamna anului 1784, pentru noi tratative.

Cu domnul din Țara Românească o asemenea convenție n-a părut posibilă. Și totuși, s-a ajuns și aici la soluția închiderii ochilor cu condiția unei mari discreții în transportarea emigranților din Transilvania, dar această concesie s-a făcut de la caz la caz, după cum domnul credea că are nevoie de sprijinul austriac la Poartă. În același timp, în lipsa lui Raicevich la Iași, se pare că Mihail Suțu a încercat o manevră contra lui, căutând să-l folosească și pe cancelistul von Spaun, care îi ținea locul la București, arătându-i o favoare

neobișnuită, care a deșteptat bănuiala lui Raicevich. Acesta, raportând în linii mari internuțiului de la Constantinopol, la 26 ianuarie 1785, situația din Principate, se plânge de Mihail Suțu, care a încercat să-l corupă și să-l intimideze prin daruri și amenințări și, nereușind, l-a pârât la Poartă.

Rapoartele lui Raicevich dovedesc o mare măiestrie alături de o deosebită naivitate. În relațiile sale cu domnul Țării Românești, el nu recurgea la caporali sau la serviciile unui alt Beddeus. Și erau 12 000 de emigranți din Transilvania față de cei 4 000 aflați în Moldova. Raicevich analiza situația rușilor, dar fără a accentua deosebiriile față de așa-zișii dezertori din Moldova. În firmanul obținut de ruși era prevăzută o singură excepție, acea a dezertorilor însurați cu românce, care rămăneau pe loc. König, în rapoartele sale, precizează că rușii plecau de bună voie, fără nici o constrângere. Pentru adunarea lor, viceconsulul din Iași, maiorul Selunski, folosea niște grade inferioare, iar de la un moment încolo folosea chiar un număr de oameni aleși dintre dezertori. Aceștia erau încartiruiți în jurul consulatului, devenit o adevărată cetate, și erau utilizați ca un fel de miliție. Expedierea lor în Rusia se făcea în loturi de câte o sută de oameni în echipament rusesc, instruiți militărește și plimbați pe străzile Iașilor cântând cântece ostășești. Dar această adevărată miliție a început a-i pune pe gânduri pe moldoveni. Față de aceștia, preinșii dezertori ai austrieilor din Moldova se compuneau mai cu seamă din emigranți fugiți din Transilvania în toiul persecuțiilor antiortodoxe din timpul lui Sofronie. Alături de ei, se mai aflau un mic număr de români din regimentele grănicerești, care au plecat înainte de depunerea jurământului. Așadar, numai cei plecați după jurământ puteau fi numiți dezertori în adevăratul înțeles al cuvântului. Domnul Moldovei se putea teme de a fi denunțat chiar de agentul Austriei de concesiile făcute la început lui Raicevich. Toate acestea nu i-au scăpat internuțiului care a salvat situația destul de zdruncinată a agentului la mazilirea domnului Alexandru Mavrocordat Deli Bei. De partea sa, cancelarul Kaunitz aprecia dibăcia cu care Raicevich știa să se strecoare din situații dificile, experiența dobândită prin șederea lui de șapte ani în Principate, precum și cunoașterea directă a oamenilor cu greutate, ba chiar și lipsa sa de scrupule și de inhibiție, când era vorba de interesele imperialilor.

El vedea însă și reversul medaliei: ambiția personală, aroganța agresivă, graba să se pună în valoare, imprudența cu care se trezea vorbind vrute și nevrute la necaz sau la vreun prilej de voie bună, invidia mereu prezentă în relațiile obligatoriu cordiale cu consulul rus, cu care trebuia să fie socotit prieten etc. Toate acestea l-au determinat pe Kaunitz să-l recheme pe Raicevich atunci când pretinse preocupări de sănătate l-au făcut pe agent să nesocotească cererea cancelarului de a rămâne în Țara Românească, aducându-și din Transilvania doctori iscușiți pentru a-l îngriji; el a plecat din București la începutul lui februarie 1786 spre a nu mai reveni în orașul unde lăsase totul ca și cum s-ar întoarce la terminarea concediului. Era chiar dispus să-și comande o uniformă de consul pentru a nu fi mai prejos de colegul său Severin. Relațiile dintre cei doi reprezentanți ai celor două împărății creștine au fost schițate cu mult umor de Bentham, în scrisoarea sa din București către Eton la Constantinopol.

În ceea ce privește pe diplomații ruși, amestecul maiorului Selunski la fuga domnului Alexandru Mavrocordat Firaris l-au făcut indezirabil după aceea, dar Severin a revenit îndată după pace în calitate de consul general cu reședința principală la Iași. Este o deosebire între activitatea sa înainte și după războiul din 1787–1791. Când revine la Iași, rapoartele sale sunt mult mai impersonale. Se întâlnesc mai ales tabele comerciale arătând felul produselor expediate pentru export, precum și cantitățile ce trebuiau predate unor *personae gratae* din Moldova și o mare mulțime de note informative datorate în majoritate unor agenți plătiți, ce nu știau măcar rusește, deoarece erau scrise într-o franceză aproximativă de niște poloni care erau în slujba lui Severin. Cunoaștem și numele spionului principal atașat persoanei lui Parant, care îl credea prieten. Numai după această revărsare de proză venea raportul consulului puternic influențat de informatorii săi. Era momentul războaielor polone și a sosirii refugiaților din Polonia (1795).

Un exemplu de incapacitate de a înțelege realitățile de la noi îl reprezintă trimisul prusian, König. Este într-adevăr uimitor cum urează el țăranilor, într-unul din rapoartele sale, încă mai multe încercări fanariote, care să-i silească să muncească mai mult, pentru că omul de rând era „leneș” și „indiferent”, lăsând o bună parte din pământ nelucrat. Declarația care urmează știrii despre fuga domnului Alexandru Mavrocordat supranumit Firaris. Autorul trebuie clasat, deci, alături de cei, avându-l în frunte pe Sulzer, și poate mai târziu Hacquet, care să gândească înainte de toate la rentabilitate. Este o trăsătură germană pe care o întrezărim și la von Götze, și dacă ne gândim la biografia lui König, o vom înțelege ușor. Este totuși curios că un om care a trăit în Principate cam 13 ani, fără a nutri vreun necaz contra țării, să aibă o asemenea orbire. Rapoartele sale despre agitația „ortalelor” la Iași și a dezordinilor provocate de ele sunt de o vioiciune și o culoare remarcabile. Dar în ele se profilează tot persoana lui König, care îl preocupă în mod firesc. Despre Moldova nu pare să fie prea preocupat. Denunțarea abuzului cu așa-ziii dezertori se datorește mai mult sentimentelor sale antiaustriece, iar politica economică pe care o propune este cea a lui Sulzer.

Despre Parant este puțin de spus. El era privit, în general, ca un spion al francezilor. La aceasta s-a adăugat activitatea sa în folosul polonilor veniți ca refugiați sau viitori soldați ai Turciei sau ai francezilor în Italia. Spionii lui Severin au făcut din el o figură caricaturală de agent al propagandei franceze. Este cert că la început a fost bine primit de boieri și că toată ingeniozitatea a constat în a-i atribui lui dezordinile de la Iași. Patosul său și lipsa de umor, romantismul de om foarte tânăr, îl pun în condiții de inferioritate față de cei ce îl urmăreau.

Trecem acum la englezi, care călătoresc mai mult din întâmplare pe la noi. Drumul pe uscat, pe care trebuiau să-l ia, ducea de obicei pe la Belgrad, unde fie se răsculau trupele ori băntuia ciuma, fie se revărsau apele ori se întâmpla ceva neobișnuit. Treptat, au venit Bentham, în 1786, mergând la fratele său, care lucra pentru Potemkin în șantierul acestuia de la Krisciov, sau frații Hunter, în 1792, care se întorceau pur și simplu de la Constantinopol, unde William Hunter a avut un fel de înțelegere cu un grup de negustori care duceau o caravană întreagă, de care s-a folosit. Englezul pare să-și fi scris

relația de călătorie folosindu-și itinerariul bine redactat și mai exact alcătuit decât relația sa, ce pare să acorde importanță doar diferitelor aventuri proprii, vizitei sale la domn prin intermediul secretarului domnesc, Kodrikas, pe care îl laudă împreună cu domnul, arătându-se snob mai ales în străinătate. Se plânge de inconfortul condițiilor de drum, se adresează tuturor ispravnicilor pentru cai de rechiziție și provizii de drum, în sfârșit, reprezintă drumețul antipatic ce mai caută să-și îmbogățească relația cu un incendiu pe care l-ar fi văzut, dar ale cărui amănunte arată că au fost adăugate pentru a stârni interesul cititorilor și a da o idee favorabilă despre generozitatea călătorilor.

Tot un călător fără curiozitate asupra condițiilor locale pare să fi fost și John Jackson din 1797, care abia pomeneste de trecerea sa prin București, iar omonimul său Philip Jackson, tot din 1797, insistă doar asupra laturii pitorești a drumeției salc. Ceva mai înainte, se prezentau alți doi drumeți englezi: John Petty (1784) și Lady Elisabeth Craven, frumoasă, aventuroasă și talentată, care găsise acest mijloc de a se apăra de discreditul dezaprobării purtării ei de către soțul care o părăsise de cinci ani de zile. Lady Craven a început să trăiască în străinătate, dar acum făcea ultima ei călătorie, mergând de la Constantinopol, la curtea de la Ansbach, unde avea să-l regăsească pe viitorul ei soț, prințul de Ansbach, nepotul marelui Friedrich II. În drumul ei pe la București, de care s-au ocupat nenumărați iubitori ai trecutului capitalei, ea este primită de domnul proaspăt numit, Nicolae Mavrogheni, care nu se ilustrase încă prin originalitățile sale. Consulul rus Severin aștepta vizita căpitanului Vernon pentru a se lămuri asupra situației Elisabetei Craven. Putea sau nu să fie ea primită de o persoană având un rol oficial? La Constantinopol, fusese găzduită de ambasadorul Franței, nu de Sir Robert Ainslie, al Angliei. Pe urmă, i-a părut rău lui Severin că nu a primit-o și a aruncat întreaga răspundere pe Vernon. Lady Craven și-a continuat drumul la Sibiu, unde l-a întâlnit pe Iosif II, cu care a răs de pretențiile lui Mavrogheni și a vorbit despre viitoarea ei instalare la Curtea de acolo. Întoarsă la noua ei locuință, a început redactarea impresiilor ei de călătorie, pe care le-a încredințat unei edituri irlandeze. Relatarea ei se înfățișa sub formă de scrisori adresate viitorului ei soț, prințul de Ansbach. În răstimp, bineînțeles, și-a completat textul cu materiale documentare ce o puteau ajuta.

Celălalt englez, John Petty, a fost în vara lui 1784 în Transilvania, de unde a descins la București, împreună cu soția și fiică-sa, de ale căror distracții părea destul de preocupat. El venea din nord și părea mai ales interesat de minele de aur. Câteva scrisori ale sale se găsesc în arhiva guvernatorului Samuel von Brukenthal, dar se vede bine că ultima a rămas fără răspuns. John Petty s-a înapoiat în Germania, după ce a vizitat minele de la Zlatna, apoi, la plecare, pe cele de la Baia Mare, Baia Sprie și Cavnic. Toate acestea ar indica o intenție de a folosi cele văzute în cursul călătoriei sale, dar personajul pare, după scrisorile sale, să fi fost de o mediocritate evidentă.

Nu același lucru se poate spune despre celălalt grup de englezi care călătoreau de plăcere, dar aveau și anumite obligații față de noul ambasador la Poartă, Sir Robert Liston. Un curios hazard a făcut ca cele două convoaie să se întâlnească pe drum, în Țara Românească: al lui Liston, ce se ducea la Constantinopol, și al lui Sir Robert Ainslie, care se înapoia după încheierea

soliei sale. Nu avea amănunte asupra trecerii acestuia din urmă prin București, amintită doar de cele două stampe ale lui Luigi Mayer cuprinse în albumul editat de Watts. Cât privește pe Sibthorp și Dallaway, care plecau în suita lui Liston ca medici, impresiile lor despre țară nu merg dincolo de interesele pentru floră și faună care țineau, de specialitatea lor. Morrit, care călătorea pentru a-și lărgi spiritul și a regăsi antichitatea în țara ce părea să rezume mitologia însăși, s-a devotat cu totul Greciei vechi, neavând pentru cei contemporani decât un dispreț, care se împăca bine cu parțialitatea sa pentru turci. A lăsat totuși în scrisorile sale un tablou viu al trecerii sale prin Țara Românească și al ospitalității primite din partea boieroaicei Ilinca, al cărei port constantinopolitan este descris împreună cu amănuntele primirii, cu mici deosebiri, de către tovarășii săi, Stockdale și Wilbraham, care țineau și ei jurnale ale călătoriei lor. Noi nu avem *Jurnalul* lui Morrit, care s-a pierdut după ce a intrat în posesia colecționarului și eruditului Constantin Karadja, ci numai câteva scrisori ale sale.

Nu vom pomeni aici pe Eton, Elias Abesci și nici chiar pe Townson pentru informații asupra Țărilor Române, pentru că sunt oarecum mai puțin receptivi la realitățile noastre. Totuși, ultimul a dat prilej girondinului Petion să scrie cu elocvență despre oprimarea poporului de rând în Imperiul Habsburgic.

Nu vom stăruî, de asemenea, asupra protectorilor armenilor, ocrotiți cu deosebire de Potemkin (Argutian și Ghedevanișvili), ci vom trece direct la fizionomia domnilor redată de martorii din volum.

Avem în primul rând pe aceea mult înnegrită de Carra, a lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, cel ucis de turci la Iași. Cum întreaga istorie a Moldovei și a Țării Românești este scrisă contra lui, lucrul nu are să ne mire. Reținem însă cuvintele spuse de Sulzer, care nu este de partea lui Carra, privind felul în care l-a primit domnul, care l-a bănuît de la început cu ce misiune secretă a venit în Moldova. Acea misiune, asupra căreia Sulzer păstrează o tăcere absolută, contrastează puternic cu cele spuse de Raicevich despre un avertisment dat de Alexandru Ipsilanti lui Grigore Ghica înainte de uciderea lui. Panzini îl laudă pe Ipsilanti. La fel și Raicevich îl laudă în *Observațiile* sale, publicate în 1788, deși trebuia să știe că fostul său patron se temea de el și făcea totul pentru a zădărnici angajarea sa de către imperiali. Toată corespondența lui Panzini este o laudă adusă lui Ipsilanti.

Cu Sestini lucrurile s-au cam stricat, când Raicevich nu a vrut să-i cedeze locul, deși angajarea lui Sestini se făcuse prin el. Faptul rămâne inexplicabil, căci acesta ar fi fost un bun agent de propagandă. Dar el pleacă oarecum prin surprindere, mulțumită fraților Ludolf, care sunt bine primiți și ospătați de domn. Dar cel care vorbește mai mult despre Alexandru Ipsilanti este Sulzer, care ba îl laudă, ba îl denigrează. Ceilalți domni înfățișați în volum sunt ba Constantin Moruzi, rău încondeiat de ecourile din Iași și, dimpotrivă, laudat de Andreas Wolf, care, ca fost medic al domniței Sultana, ținea cu Moruzeștii, ba Alexandru Mavrocordat, zis Deli Bei, ce era rău văzut de mai toți. Raicevich îl descrie caricatural de la prima audiență; Wolf este sever cu el și evocă incendiile de la palatul domnului și, curând, de la Mitropolie, unde se mutase. Doar König, care găsisese la Mavrocordat înțelegere, îl vorbește de bine. Mihail

Suflu, lacom și asupritor, dar binevoitor în cuvinte, este lăudat ca om deștept de către Sir Sidney Smith, înainte de a-i caracteriza pe toți fanarioții ca un rău necesar. E curios că Raicevich, care îi cunoștea defectele mai bine ca oricine, îl laudă în *Observațiile* sale. Probabil că o privire mai atentă, bine venită, a îndreptat părerile fostului său adversar. Mavrogheni are parte de o critică bună din partea Elisabetei Craven, care asistă la alaiul său de înscăunare și este curând poftită la masă de către el și doamna lui, o Scanavi, arătată de Thomas Hope, în romanul său, ca foarte grasă, dar descrisă de călătore ca perfect normală, semănând cu ducesa de Gordon. Dar acestea erau primele zile ale autorității lui. În curând, îi vom vedea pe toți minunându-se de faptele sale ieșite din comun. Am reținut o tresărare a lui Severin. Dar mai sunt multe care nu au intrat în volum: a consulului habsburgic, baronul de Metzburg, și a lui Merkelius, pe atunci cancelist al consulatului imperial. Ei sunt înspăimântați de excentricitățile domnului care a pus să i se modifice palatul, bun-rău, cum era, pentru a face loc, lângă camera sa, calului dăruit de sultan. Alexandru Calimachi e prezentat ca un simplu figurant al fanarioților, nimic nu îl deosebește de ei. O clipă l-am surprins și pe Alexandru Mavrocordat Firaris, evocat cu multă fantezie de pana șăgalnică a prințului de Ligne. Despre el și despre fuga lui vorbește în treacăt König, care îi era mai degrabă simpatic.

Volumul nostru are însă menirea să aducă înaintea stăruirii noastre în intervalul de la 1769 la 1800. Data impusă de proporțiile volumului depășește evenimentele: campania lui Bonaparte în Egipt și răscoalele pașalelor din Balcani împotriva autorității Porții, în cap cu Pazvantoglu de la Vidin. Expunerea atât de bogată a lui Langeron este redată doar la început (1788–1791), deși continuarea ei mai târzie (1806–1812) atenuază într-o câțiva această lipsă. Regimul fanariot nu dispăre decât după 1821. O lume întreagă se schimbă. Explicația ei o vom găsi în mărturiile din volum.

Am văzut că el se compune din călătorii întâmplătoare, cu scurte impresii notate cu mai multă sau mai puțină imparțialitate și din lucrări mai ambițioase având ca țel redarea realității după mai multe izvoare alese însă cu tâlc. Mai intervine uneori și patima personală pentru a transforma cartea scrisă în pamflet. O astfel de carte este așa-zisa *Istorie a Moldovei și Țării Românești* de Jean Louis Carra. Acesta, nemulțumit de domn, s-a alăturat grupului de opozanți condus de boierul Manolache Bogdan și a promovat în Moldova cauza francmasonilor. A fost însă o primă fază bună, în care s-a gândit să utilizeze *Descrierea Moldovei*, a lui Dimitrie Cantemir, apărută în versiune germană, puțin cunoscută, spre a o înfățișa ca un fel de rezumat mult simplificat al acesteia și tăinuindu-i originea pentru a o prezenta ca o imagine a țării văzută de el însuși în timpul șederii sale, pe care o credea mai lungă. Iată prima formă a disertației sale din care face, cu modificările cerute de schimbarea raporturilor sale cu domnul, *Istoria Moldovei și a Țării Românești* (în acesta din urmă nu a fost niciodată!). Dar, înainte de a o prelucra pentru a face din ea cunoscuta sa *Istorie...*, autorul a trimis-o ca act de acuzare contra fostului său protector și ca dovadă a talentului propriu de a reface harta universului. Istoria va deveni completă în ediția de la Neufchatel care va umple golurile rămase în ea.

În contrast cu această operă de denigrare, apar scrisorile din București ale lui Panzini atras, în 1776, în Țara Românească de către Alexandru Ipsilanti, ca dascăl, chipurile, de italiană al beizadelelor. Panzini laudă pe domn pentru cultura sa, pentru reformele înfăptuite și, mai ales, pentru intențiile sale de a ridica o bibliotecă în locul celei vestite a Mavrocordaților de la Văcărești, distrusă de război, dar, autorul a folosit, precum se vede, opera lui Del Chiaro, deoarece repetă toate acuzațiile aduse de acesta lui Nicolae Mavrocordat și îl urmează în multe din afirmațiile sale. După lauda lui Ipsilanti, conținută în complimentele din partea acestuia lui Metastasio, și răspunsul celui din urmă, ce se traduceau prin cea mai delicată propagandă pentru domnul fanariot, Panzini își reia descrierea fără strălucire a orașelor și regiunilor pustiite de război și golate de oameni, care se refugiau în Transilvania și Banat din cauza sărăciei și a taxelor ce nu le puteau plăti. Numărul locuitorilor pare extrem de redus, după cifrele ce le dă. Pare cu totul neașteptat ca, după cifrele arătând veniturile țării și pretențiile crescute ale Porții și ale dregătorilor săi, să adauge că domnul poate pune de-o parte în fiecare an o sumă de două milioane de piaștri, din care un sfert merge la turci! Rapoartele consulare ruse dau o cifră mai ridicată. Pentru a încheia darea sa de seamă, Panzini descrie uciderea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica în propria sa capitală. Poate că spaima aceasta l-a făcut să plece, temându-se de un iminent război ruso-turc. Când i-a trecut frica, s-au schimbat împrejurările și Panzini a fost înlocuit *pro forma* de Sestini.

Cam din același moment sunt și *Memoriile istorice și geografice asupra Țării Românești*, ale generalului Bauer, publicate în franceză la Frankfurt și Leipzig, în 1787. Sunt o operă vastă care nu aparține decât în parte autorului declarat. De fapt, informațiile, cifrele financiare, dregătoriile din țară etc., sunt datorate cercetărilor făcute, în timpul ocupației rusești, de către ipravnici și de către banul Mihail Cantacuzino, care a condus Principatul în acest răstimp și care pregătea, el însuși, o istorie a Țării Românești. Dar contribuția lui Bauer poate fi ușor recunoscută la început și în partea care se referă la reforma lui Constantin Mavrocordat la încheierea trecerii în revistă a sistemului financiar trecut și prezent în Principate, bazat pe capitație și nu pe randamentul pământului, singurul real după judecata fiziocraților, foarte la modă atunci. Judecata asupra regimului, a domnilor fanarioți, a țăranilor și a boierilor, cu funcții tot mai multe și mai inexistente, îi aparține tot lui. Constantin Mavrocordat este aspru criticat, împreună (pentru o epocă mai veche) cu tatăl său Nicolae, pentru desființarea oastei câtă era. De asemenea, pentru aruncarea asupra țării a acelui spor de jumătate de milion de lei la fiecare început de domnie. Pentru partea istorică, a apelat la Mihail Cantacuzino, dar cea de descriere îi aparține și, împreună cu aprecierea asupra locuitorilor, a rolului lor în trecut și cu apărarea poporului de rând împotriva exploatării și prigoanei financiare, constituie partea de critică modernă și constructivă a volumului nostru. A fost preluat hoțeste de Carra și a alcătuit unul din izvoarele lui Sulzer pentru *Istoria Daciei Transalpine*.

Sulzer a folosit multe izvoare, criticând pe mai toți antecesorii săi privind Dacia Transalpină. Totuși, reține ceva din datele lor. El era în corespondență cu medicul Saul și Andreas Wolf și cu eruditul ungar Pray. Scria la „Ungarisches

Magazin”, dând fragmentar și biografia lui Schwanz, dar fără a-și dăscăli intervențiile. Îl folosea pe Grisellini și, prin el, pe Del Chiaro, grație căruia cunoștea textul destul de rar al lui Bocignoli, dar întrebuițează de preferință texte actuale cum ar fi *Istoria...* lui Carra și *Memoriile* lui Bauer, după o critică severă a autorilor lor. Nu este însă consecvent cu sine. Căci după ce arată superficialitatea lui Carra și a operei sale, îl urmează cu o perseverență datorită sentimentelor sale pentru Raicevich, pe care îl crede a fi autorul scrisorii anonime care s-a dovedit a fi a lui Saul (după răspunsul lui Carra, care se adresează anume lui Saul). Dintre toate hărțile, o preferă pe aceea a Olteniei a lui Schwanz. A Țării Românești, făcută de Bauer, e prea scumpă. Cea a lui Grisellini – care de fapt este atribuită Stolnicului – e făcută din bucăți înădite împreună. Pe D. Cantemir, el mai mult îl citează și îl critică, dându-i textul. Dar spiritul său atât de critic față de alții nu îl oprește de la greșeli cel puțin egale. Spiritul în care și-a publicat volumul, care trebuia să fie urmat de materialul rămas în ms. și păstrat azi la Biblioteca Academiei Române, este unul de polemică. Autorul e supărat pe Țara Românească, pe guvernul austriac, pe domnul de la București și pe români, în general. Aceștia sunt leneși și își merită soarta. Dar, în alt loc al cărții sale, le plânge de milă și acuză regimul și pe domnul de soarta lor. Pe domn, de asemenea, îl laudă și îl demască pe rând. El dorește *rentabilitatea* țării, și proiectele sale se țin în perspectiva unei viitoare anexări și colonizări cu elemente germane care vor introduce aici disciplina și hărnicia. Capitolele sale comportă numeroase citații, discuții, reminiscențe și discursuri filosofice. Scopul său e dublu. Pe de o parte să elaboreze, cum nu s-a mai făcut, o descriere a Principatelor, denunțând și miturile lui D. Cantemir, pe de alta, să arate cât de potrivit ar fi fost el pentru postul de consul austriac în Principate. Cartea sa a fost citită cu încredere de germani, influențându-i în sensul dorit de el. Să ne gândim la deosebirea dintre cele două volume ale lui Lehmann-Seipp, unul scris sub influența lui Grisellini, celălalt sub cea a lui Sulzer. Și tot astfel, influența asupra lui Hacquet, în acel de-al doilea volum al operei sale este evidentă.

Raicevich este înfățișat în cele două ipostaze ale sale: de autor al *Observațiilor* și de agent al imperialilor, scriind cancelarului acele rapoarte, în care mai presus de orice stau interesele Casei de Austria, întocmai ca în *Istoria* lui Sulzer. În vremea secretariatului lui Raicevich, mai presus de orice erau interesele patronului: Alexandru Ipsilanti. Ceva a rămas din vechea atitudine față de domn. Obiceiul de a-l lauda. Așa se explică tonul său față de Ipsilanti, ca și față de Mihai Suțu, pe care îl încondeia cu toată convingerea în rapoartele sale. Acesta era în taină un susținător al acțiunii austriece, dar în aparență era omul turcilor. În 1788, când apărea la Neapole cartea de *Observații*, nu se încheiaseră războiul austro-ruso-turc și nu se produsese înfrângerile neașteptate de la Caransebeș care au domolit mult avântul imperialilor. Rușii păreau slabi față de ce se așteptau de la Austria. Se socotea că Austria va căpăta Principatele și se punea întrebarea dacă Moldova va fi dată Poloniei spre a o menține în viață. Pentru moment, Al. Ipsilanti era „prizonier” la imperiali, iar M. Suțu era la Constantinopol, așteptându-și ceasul.

Dar alături de acest certificat final și definitiv dat de autor, sunt nenumărate informații scurte care dezminț lauda lui Raicevich. Luându-l în

mână pe Raicevich după Sulzer, N. Iorga este ispitit să-i atribuie unele merite pe care autorul rapoartelor către Kaunitz nu le are. El îl declară „un om de treabă, modest, deși avea foarte multe cunoștințe, fiind și medic și foarte capabil în domeniul economic”, fiind numit, de aceea, consul de către austrieci. Dar Raicevich nu era un modest. Citirea rapoartelor sale ne va feri de această iluzie. El nu avea diploma de medic și nu cunoștințele sale economice l-au făcut pionul imperialilor pentru locul său atât de riscant, de viitor agent al lor. Mai departe, când Raicevich dă același număr de oi ca Sulzer, se spune că „Raicevich nu l-a putut copia pe acesta”. Dar noi suntem ispitiți să credem că tocmai l-a copiat, nefiind nici o piedică la aceasta. *Observațiile* au apărut la 1788, iar *Istoria* lui Sulzer în 1781. Dealtminteri, sunt mai multe pasaje copiate după Sulzer, constituind o dovadă suficientă a folosirii la nevoie a cărții acestuia. El a recurs des la D. Cantemir și la Del Chiaro, precum și la Sulzer și Carra. Nu trebuie să ne așteptăm la păreri personale în cărți care înainte de toate pretind să fie bine informate. Este drept că informațiile împrumutate privesc mai mult trecutul. Una din particularitățile lui Raicevich este că atât în *Observațiile* sale, cât și în rapoartele sale stăruie asupra drepturilor și onorurilor datorate consulilor, asemenea în multe privințe ambasadorilor. Aceasta era convingerea lui asupra situației pe care o ocupa după sosirea firmanului său de recunoaștere de către Poartă. Cât privește punctul propriu de vedere, nu există o prea mare deosebire față de Sulzer în prima parte a *Observațiilor* sale. Remarcăm în fond aceeași atitudine față de Constantin Mavrocordat, autor al unor reforme incomplete și al unui adaos la tribut dezastruos. Și Raicevich și Sulzer întrevedeau, ca și Carra de altminteri, anexarea Principatelor la Austria.

Principatele deveniseră un teren de compensație în Secolul Luminilor, iar domnii erau fanarioți, dintre care, în această perioadă, doi au fost uciși de turci în chiar capitala lor, iar unul, care încerca să câștige o victorie pentru sultan, a fost ucis din porunca lui în preajma Vidinului. Se aplică domnilor în scaun tratamentul marilor dragoman, tot fanarioți. Dar cât privește regimul personal al lui Raicevich, atât ca secretar, cât și ca agent comercial, apoi asimilat unui consul, avem câteva jaloane. În 1775, este trimis la Repnin, ca agent confidențial, și îl întâlnește apoi pe acesta în drumul său la București, ceea ce implică o încredere totală în devotamentul lui, apoi îl regăsim în relația lui C. Ludolf, primindu-i pe musafirii lui Al. Ipsilanti, în 1779, într-o frumoasă bibliotecă, și impunându-le cu cel mai firesc sânge rece prezența unei atrăgătoare *muze a prezentului*. Îl revedem, scurtă vreme înainte de plecarea definitivă din capitală, poftindu-l la el la masă pe Bentham cu oarecare ifos consular. Baronul Metzburg se plânge de sărăcia la care nu s-ar gândi Raicevich care e bogat. E probabil că o parte din acea bogăție îi venea de la afacerile bănoase pe care le făcea pentru sau alături de domn. De aceea, prezența lui în calitate cvasiconsulară la București nu îi putea conveni acestuia. El se temea de eventualele indiscreții ale fostului său *factotum*. De aceea, declara că fostul său secretar este un om pe care nu te poți bizui. Iar în privința veniturilor sale de la postul său de agent, după stabilirea lui în situație, pare foarte probabil că exemplul colegului său, Severin, l-a pornit pe căi paralele.

Urmărirea de fiecare zi ne poate da imagini mai cutremurătoare. Astfel, ciurma, bântuind în capitală și în provincie, capătă o realitate mai sinistă în însemnările unui medic anonim maghiar. Este arătată lipsa de grijă pentru om ca ființă vie și conștientă într-o lume care nu ia măsuri decât de formă, fără a se gândi la aplicarea lor. Este sigur că acele observații asupra sănătății țării ar fi putut fi subscrise și de marele Andreas Wolf.

Acesta, ca și Hacquet, dar cu mai multă ordine, atacă mai multe probleme. Sunt unele care îi preocupă pe amândoi: problema formării reliefului pământului, a florei și a faunei sale. Cea a locuitorilor săi, pe care Hacquet îi vede altfel, după cum este vorba de cei din Moldova și Bucovina de atunci sau din Transilvania și Țara Românească, din deceniul al șaptelea. El împărtășește ideile lui Iosif al II-lea. Este deci contra clerului ortodox, ca și a celui catolic și împăratul se grăbește să transforme mănăstirile în depozite de alimente pentru armată. Totodată, el este pentru coloniile germane, secuiești și ungurești etc., dându-le pământul cel mai bun, fără a ține seama de drepturile populației locale. Este un teren pe care nu-l urmează medicul sas. Este sigur o deosebire între Wolf și Hacquet.

Călătoria lui Hacquet a durat mai puțin de doi ani. Cea a lui Andreas Wolf a fost mai întâi de doi ani, pe lângă domnița Moruzi și familia ei, și mai apoi, din nevoile războiului austro-ruso-turc, urmate, la pace, de invitația lui Al. Moruzi, care a trebuit curând să schimbe Moldova cu Țara Românească, de încă un număr de ani. La Hacquet, avem experiența a doi ani de zile în șirul peregrinărilor sale în urmărirea tainelor naturii. La Andreas Wolf, avem un volum definitiv de știri asupra Moldovei, văzute cu luare aminte, timp de mai mulți ani de ședere și de vecinătate. Fiecare lucru îi evocă o amintire, vorbește de Iași ca de un oraș în care a trăit, de casele sau palatele sale în care au stat Potemkin sau prințul de Ligne, de planurile de asanare întocmite mai demult de Constantin Moruzi și reluate apoi de Al. Mavrocordat Firaris în cursul scurtei sale domnii, de medicii și farmaciile tot atât de submediocre, de mitropoliți și de marii boieri, despre care îi place să-și amintească. De unii, dar nu de toți. El vorbește mai mult despre marii boieri, dați ca exemplu de cultură, decât de cei numeroși care se remarcă prin veniturile lor de pe oi și de pe cai ce nu le cer prea multă bătaie de cap. El e ispitit să compare românul necăjit cu sasul obișnuit cu rosturile sale străvechi spre paguba românului. Marii negustori erau străini, banii care circulau în țară erau de toate felurile, numai românii nu apucau să vândă nimic cu folos. Biserica era și ea un monument antic cu prelați bine plătiți, sus, cu mănăstiri închinat spre huzurul egumenilor, iar jos, la pământ, cu preoți care mureau de foame și de incultură. Cultura era un bun care cerea bani. Era o singură școală a domniei ca vai de ea. Tinerii fii ai boierilor, numeroși, iroseau banii părinților pe clerici greci, cu care să învețe limba vorbită de fanarioți, pe cai, pentru a străbate ulițele prin noroaiele orașului, pe haine, pentru a face față împrejurărilor etc. și tot rămâneau neînvățați. Față de aceștia, un Rosetti, un Balș, un Cantacuzino-Deleanu păreau din altă lume. Bieții ispravnici, boieri și ei, tremurau în târgurile din Moldova, în case ce dau să cadă, cu ferestre având drept geam foi de hârtie, în aceeași mizerie în care zăcea țara întreagă. Pământul, așa rău cum era muncit, dădea cu generozitate roadele sale, dar de cele mai multe ori

erau războaie ori venea Poarta cu cererile sale fără sfârșit. Până și domnul își dobândise numele de „păpușoi vodă”, de pe urma faptului că nu mai lăsa nici porumbul de sămânță pentru nevoile de hrană ale anului viitor. Va trebui ca mitropolitul să dea bani pentru a se cumpăra meul pentru hrana populației sărace ce murea literalmente de foame. Pentru mitropolitul Iacov Stamate, medicul sas are un adevărat cult. Chipul său stă în fruntea cărții închinată Moldovei, deși ea a apărut după moartea lui I. Stamate. Despre județele țării, urmează planul lui D. Cantemir, despre medici și bolile mai frecvente la români, urmează propria sa experiență, cu o aplecare satirică, la care nu ne-am fi așteptat. Peste tot răsună glasul unui memorialist care își aduce aminte. Galeria domnilor și a marilor boieri, cu care se încheie volumul, arată mai lămurit simpatia autorului pentru oamenii luminați ai timpului său. Dintre domnii pe care i-a apucat, el ține cu Moruzeștii săi și are o fobie hotărâtă contra lui Mihai Suțu, de o lăcomie și o zgârcenie fără margini sub aparența lui ipocrită de om de bine.

Orașul Iași îl reține cu mulțimea sa de biserici și mănăstiri, cu casele având fiecare trecutul și povestea ei. Se indignează de murdăria din oraș, datorită cursului leneș al Bahluului și indiferenței forurilor de conducere, până la elaborarea unor planuri, care, prin forța lucrurilor, au rămas în stare de proiect. Vorbește de desfacerea mărfurilor de către negustori, de găteala mult prea costisitoare a boieroaicelor, care îmbogățesc doar pe negustori, de mulțimea blănurilor venite din Rusia, care mai de care mai aleasă și mai scumpă, de băile sale, trei la număr, de diversele sale elemente orientale venite odată cu grecii de la Constantinopol în alaiul domnului în scaun. Și alături de acestea, pomenește de mizeria cruntă din oraș și din țară, de proasta stare a sănătății, din cauza aerului stricat și a germenilor de friguri ce stăruiau în atmosferă, precum și de existența unui singur spital înființat de Grigore al III-lea Al. Ghica cu câteva decenii mai înainte, având defecte ce îl fac impropriu scopului său. Administrația Iașilor este dată pe mâna unor elemente nepregătite sau frauduloase, pomenește cu oarecare dispreț de mesele boierilor, de caretele lor din străinătate, cu vizitii țigani. Wolf cunoaște scrierile lui D. Cantemir, Carra, Sulzer, Raicevich și poate pe ale lui Del Chiaro. Descrie ca și acesta o căsătorie cu alaiul său și o înmormântare. Este contra căsătoriilor puse la cale de părinți, care, de altfel, erau în floare în tot Occidentul, și se arată împotriva înmormântărilor pripite. El este parțial în judecăți, rămâne omul Moruzeștilor, dar adevărul îl pune să socotească venitul domnului arătat de Carra și preluat întocmai de Sulzer. În capitolul III al cărții sale, Wolf face o serie de comparații cu cifrele din bugetul lui M. Suțu din anul 1784, pentru a demonstra inexactitatea afirmației lui Carra. El preia însă una din greșelile lui Sulzer, socotind ca reală numirea de „Iarowana”, care se datora unei citiri eronate a localității Fărăoani, bine cunoscută clerului catolic. După o căutare zadarnică, se oprește la forma care îl duce la *Roman*. Dar ceea ce este de preț la A. Wolf nu este ce preia de la alții, ci ceea ce a văzut și a simțit el. Cartea sa nu este scrisă la necaz, ca a lui Sulzer, și nici ca să dovedească capacitatea de a fi consul imperial. Ea nu este făcută cu gândul la contemporani, ca a lui Raicevich, ci este o mărturie în care împrumută de la alții ce îi trebuie pentru o redare cât mai completă a subiectului propus. Vor fi deci părți care vor

reaminti pe cele spuse și de cei doi autori, dar acestea sunt mai toate de domeniul bogățiilor naturale ale țării.

Nu identic a fost țelul acelui autor care scrie prima oară sub pseudonimul de Lehmann și a doua oară sub anonimat, fiind recunoscut apoi sub numele său real de Seipp, directorul unei trupe teatrale care cutreiera Imperiul Habsburgic, dând reprezentații și în Transilvania și Banat. Seipp călătorea întotdeauna pe capra trăsorii spre a vedea mai bine natura și oamenii. Scopul mărturisit al cărților sale era de a-i învăța pe drumeți să călătorească indicându-le distanțele și timpii de sosire și deschizându-le o largă perspectivă înaintea ochilor. El nu povestește o călătorie anume. Prima sa carte este redactată după vreo cinci ani de stagiune teatrală. Sunt adunate împreună impresii și amintiri, în care un loc important este de ținut de întrebarea dacă românii merită sau nu să trăiască în Transilvania, muncind ca robi ai nobilimii maghiare. Autorul demonstrează nevoia de țăran fără de care nobilimea nu s-ar putea hrăni și vorbește cu emoție de munca neîncetată a româncelor ce torc mergând pe drum, cum afirmă și Griselini.

Este oarecare deosebire între această carte, influențată de Griselini, și a doua, care îmbrățișează perioada războiului austro-ruso-turc și este influențată de Sulzer, în locul lui Griselini. Autorul schimbă discuția din cartea dintâi cu o dezbatere în care cele două părți își au cuvântul. În locul răscoalei lui Horia, care e justificată de autor în partea întâi, apare figura legendară a lui Turati, erou a nenumărate aventuri, personaj real, dar îmbogățit de imaginația multimilor, care fac din el un fel de apărător în fața primejdiei neașteptate a ofensivei lui Nicolae Mavrogheni. Turati de altminteri cade în luptele din Pasul Buzăului, moment care este comentat și de eroul lui Hope, falsul Anastasius, în romanul său destul de bine documentat.

În amintirile lui Seipp iese în evidență vizita neașteptată, pe care a făcut-o el, la vama de la Căineni. Turme de animale, refugiați, români și un bătrân care stătea să soarbă căldura de la soare, împăcat cu lumea și cu soarta. Seipp este pătruns de ideile progresiste ale lui Iosif al II-lea și de o dragoste de sași, în care vede saxoni autentici, vorbind între ei un fel de „platt-desutsch”. Altminteri, vorbește mult de hanuri, de poștă, de drumuri în stare mai rea decât bună și, în sfârșit, de calitatea vinului care variază după regiune sau han. Când amintește de cult, era toleranța la modă, dar rămâi nelămurit când afirmă că rigorile postului în timp de foamete au fost oarecum temperate de dispensa *franciscanilor* (deci fusese vorba de catolici, nu de ortodocși, cum ne-am fi închipuit). Este același spirit de combatere a intoleranței vechi ca la Hacquet, dar cu mai puțin fanatism ca la acesta. O deosebire de mineralog constă în atitudinea față de satele grănicerești de români, descrise în amănunt de Seipp-Lehmann ca un început de captare a românilor.

Pe Hacquet nu avem însă cum să-l înfățișăm cu contradicțiile sale evidente și cu sinceritatea sa absolută. Va trebui ca cititorul să-și facă o idee proprie despre reacțiile autorului în cele două călătorii făcute în țările noastre, în 1763–1765, când a stat în Transilvania doi ani și a trecut și prin Principate, și mai apoi în 1788–1789, când a trecut prin Bucovina, Moldova, Transilvania și Maramureș, împiedicat și strâmtorat de războiul austro-ruso-turc, ce se purta cu rezultate nesigure. Au fost momente când Hacquet a trebuit să-și schimbe

într-o clipă itinerariul, fiind împins de către ruși care se retrăgeau în fața turcilor. Iar Seipp se temea de o pătrundere a lui Mavrogheni în Transilvania.

Încercarea domnului devotat turcilor este mai pe larg arătată în romanul lui Th. Hope, care are părți destul de bine documentate peste care se așterne imaginația scriitorului, îmbogățind și denaturând adevărul. Se pare că Merkelius i-a dat unele informații în cele trei zile cât a stat Hope în București. Căci la aceasta s-a redus șederea lui în capitala țării. Nu avem informații sigure despre o altă ședere a lui în Țara Românească. Totuși, există mai multe desene făcute de el în țara noastră. În momentul de față, desenele se păstrează într-o colecție din Grecia, nefiindu-ne accesibile (informație dată de istoricul englez Trevor J. Hope). Cum autorul nu dă nici un fel de lămuriri asupra trecerii sale prin Țara Românească, nu l-am inclus în mărturiile călătorilor străini prin Țările Române, ci i-am făcut loc în relațiile indirecte, alături de Le Chevalier, care a fost și el în Moldova, dar nu a scris nici un rând despre ea. O situație intermediară este cea a soției internunțului, Marianne von Herbert-Rathkeal, care a stat numai două zile, dar a fost primită oficial în trecerea ei prin București.

Mai sunt și alte nelămuriri ce trebuie explicate. De ce nu am dat în textului lui Hauterive și memoriul său înfățișat lui A. Ipsilanti la venirea acestuia în Moldova în 1787? E vorba de o lucrare privind viitorul, și nu de un adaos privind starea țării, din 1785. Dealtminteri, nici unul din cele trei materiale privind Moldova nu a văzut lumina tiparului în timpul vieții autorului, ci doar lămuririle date versiunii apărute în franceză lui Wilkinson, în secolul al XIX-lea (la 1824). Și apoi trebuia cercetat motivul unei acțiuni ciudate. Ce a putut să determine redactarea unui atare memoriu? Oare dorința de a rămâne mai departe în Moldova sub noul domn? Am crezut că prima impresie din *Jurnal* trebuia să ne dea reacțiile unui călător la cel dintâi contact cu realitățile de la noi. Cât despre tonul amintirilor, ni se pare că unele apropiieri se pot face cu un anumit raport al lui König, minimalizând mizeria țăranilor, care nu ar avea decât de câștigat din obligația lor de a munci mai mult etc. Se pare că se vedeau zilnic Hauterive și König în timpul misiunii lor la Iași și astfel asemănarea dintre părerile asupra acestui punct se explică.

O altă lămurire pe care vrem să o dăm îl privește pe Grisellini. Acesta nu este cuprins, la rândul său, printre *Călătorii* lui N. Iorga din ediția a 2-a. Dar o mențione în vol. IV al *Istoriei românilor prin călători* indică foarte clar intenția autorului de a reveni cu amănunte asupra acestui martor. Noi l-am introdus în seria noastră, nu numai cu părțile privind pe români din scrisoarea a doua din *Istoria politică a Banatului*, în care este confirmată și dusă mai departe concepția lui del Chiaro, ce face legătura cu un trecut zugrăvit de Bocignoli, și cu împrejurări contemporane autorului, ci l-am însoțit cu mai multe din scrisorile adresate de el lui Spallanzani din vol. II, intitulat *Istoria naturală a Banatului*. În ele vorbește despre munții Banatului și povestește, între altele, călătoria sa în cele patru regiuni miniere din Banat (cu unele trimiteri la scrisorile lui von Born, care vizitează două peșteri din Banat, și termină cu o disertație asupra muștei columbace). Băile de la Mehadia, care sunt descrise în volumul nostru și de Hofmannsegg, sunt precedate de paginile lui Grisellini.

Nu am stăruit asupra încercărilor austriece pe Dunăre, pentru că acestea se mărgineau la notarea și recunoașterea malurilor acestui fluviu. Informațiile dobândite pe această cale sunt însă prețioase, chiar dacă superioritatea asumată de un Leprecht aruncă asupra „valahilor” o privire disprețuitoare. Era vremea când austriecii se arătau interesați de chestiunea navigabilității Oltului, în vederea comerțului lor viitor, precum și al scopurilor militare. E momentul când se precizează poziția Austriei ca rivală posibilă a Rusiei și se produce diferența de vederi între Iosif al II-lea și cancelarul său, Kaunitz, privind Hotinul, pe care cancelarul îl socotea mai necesar intereselor Austriei decât Belgradul, tocmai din cauza acestei prevederi a viitorului. Prințul de Ligne, determinând autoritățile ruse să trimită trupe asupra Hotinului, a jucat un rol hotărâtor în această materie. De altminteri, aportul său în campania din Moldova e mai important decât scrisoarea sa despre societatea din Iași sau decât misteriosul său medalion despre A. Mavrocordat Firaris, plin de fantezie.

A trebuit să facem câteva tăieturi în text. Acestea cu gândul la proporțiile volumului, dar și la cititori. Observațiile mult prea bogate ale naturaliștilor asupra solului argilos sau lutos și a pietrelor de diferite feluri întâlnite, a faunei și a florei etc. au fost reduse de noi, de ex. la Sestini, Spallanzini și la Hacquet, unde abundența lor risca să domine spre dauna nespecialiștilor. Alteori, am fost reținuți de gândul că o parte din material se află în traducere românească la îndemâna cititorilor, de exemplu paginile lui d’Hauterive despre A. Mavrocordat Firaris și Curtea sa, și am renunțat la ele, cu părere de rău. Ar fi trebuit, poate, să facem un loc și pentru figuri care au jucat un rol în viața Principatelor și mai ales a străinilor veniți în Moldova, cu prilejul războiului cu turcii, ca Sofia de Witt, cunoscută sub numele impropriu de „frumoasă fanariotă”. În schimb, am fost de o mare generozitate cu scriitori ca A. Wolf, mai ales în legătură cu orașul Iași, chiar dacă, uneori, anumite informații date de el au fost cunoscute prin grija unor istorici sau a unor reviste, cum este „Ion Neculce” din Iași.

Una din particularitățile volumului nostru este faptul că surprinde pe anumiți autori mai înainte de a fi ajuns la o reputație care să-i caracterizeze pentru generațiile următoare. De pildă, noi îl vedem pe Carra ca veșnic nemulțumit, ahtiat după o situație care să-l satisfacă, gata la orice pentru aceasta. Mai târziu, avea să pară pentru mulți un revoluționar convins, chiar fanatic, și să ajungă, sub pana lui Lamartine evocând moartea girondinilor, un tovarăș al acestora. Același lucru se poate spune despre L. d’Antraigues, om al secolului al XVIII-lea, adică bun la toate și la nimic, înainte de a-și începe cariera tulbure de spion și agent provocator și de a sfârși la Londra în condiții misterioase și sordide. Nu tot astfel îl întrezărim pe Rostopcin în campania din Moldova, mult înainte de a fi fost numit de țar supraveghetor al Moscovei și de a fi fost imortalizat de Tolstoi în *Război și pace*. Langeron nu apare decât în primul său contact cu Moldova în 1790 și cu Potemkin, pe care îl evocă cu sentimente contradictorii, în care se amestecă vraja de atunci cu rezervele veacului următor. Kutuzov, de asemenea, e lipsit de strălucirea comandantului campaniei de apărare a Rusiei contra cuceritorului Europei. După fastul unui Repnin, solia lui Kutuzov la Constantinopol, marcată de economii mărunte,

putea să înfățișeze un contrast izbititor cu stilul acestuia. Nu mai vorbim de abatele d'Hauterive, reprezentând întocmai secolul al XVIII-lea, care devine un om realist al secolului al XIX-lea, servind, pe rând, pe Napoleon și pe regii care i-au urmat. Dar oprindu-ne la anul 1800, am făcut din aceasta o barieră spre ce va urma, când mai firesc era să ne oprim la anul 1821 dată după care Principatele se dezbară de modele orientale pentru a intra într-o eră nouă.

Ajunși la capătul seriei noastre de *Călători străini*, se cuvine să arătăm ceea ce îi datorăm lui N. Iorga. Și în această direcție el a fost un deschizător de drumuri. Fără *Istoria românilor prin călători* nu s-ar fi gândit nimeni la mina de informații ce se putea găsi la ei. Dar aici se oprește asemănarea. Călătoria lui Iorga completează istoria cu niște rezumate ale unor martori ai evenimentelor stărilor de la noi, redându-ne o parte din spusele lor într-o formă mai rapidă și mai personală, alături de alte informații despre țările noastre, culese din alte izvoare, sau extrase din deducții proprii. Ceea ce a realizat N. Iorga în sintezele sale ale unor autori substanțiali, ca Hacquet și A. Wolf, redă în esență mărturia lor. Dar mai sunt amănunte, influențe, ezitări, care apar mai clar în textul direct al lui Hacquet, unde aluzia este înlocuită prin exprimarea mai înceată a vorbitorului și prin urmărirea continuă a stării psihice și afective a autorului. Cel ce se pronunță asupra locuitorilor din Bucovina proaspăt smulsă din Moldova nu este același cu cel ce protestează în 1763–1764 contra exceselor domnilor de pământ din Transilvania. Sunt anumite inconsecvențe ale firii omenești care reies mai evident dintr-o urmărire răbdătoare, dar și fastidioasă, a textului. Am făcut desigur tăieturi din descrierea naturalistului a diferite varietăți geologice sau botanice, dar am păstrat oscilațiile unui spirit ispitit să se bizuie ba pe constatările sale, ba pe ale unui „cunoscător” ca Sulzer. De aceea, am pus accentul în egală măsură asupra persoanei autorilor, a poziției lor sociale sau a celei privind prejudecățile etnice ori religioase etc. Biografia lor a devenit semnificativă pentru felul lor de a vedea realitățile de la noi. Dar mai este o deosebire între călătorii noștri și cei din *Istoria românilor prin călători*. Ai noștri vorbesc cu propriul lor glas netălmăcit pentru ceilalți de alt glas mai simplificator și mai corect. Cu tot riscul de a fi uneori greoi, noi redăm spusa însăși a călătorilor, urmând ca explicațiile sau comentariile noastre să valorifice textul în note sau *Observații critice*, după cum va fi cazul. O altă încercare nouă este că nu ne ocupăm exclusiv de Principate, ci totodată de Transilvania, Banat și comitatele exterioare. În sfârșit, de la publicarea cărții lui N. Iorga au apărut o serie întreagă de izvoare tipărite sistematic, cum sunt: rapoartele consulare imperiale în colecția Hurmuzaki sau două volume din cele rusești, textele privind misionarii catolici din *Diplomatarium Italicum*, I–IV, și diferite alte texte publicate de Institutul Român de la Roma, *Călătorii poloni* ai lui P. P. Panaitescu, cei ruși ai lui G. Bezviconi, pe lângă izvoarele engleze date la lumină de istoricii englezi Tappe și Hope, lucrări și articole în „Mélanges de la Fontenay aux Roses”, o parte din ele comentate de N. Iorga în alte lucrări decât în *Istoria românilor prin călători*. Au mai fost introduse în volumul de față și câteva texte inedite sau noi ori studiate acum pentru prima dată în legătură cu călătoria. Astfel, *Jurnalul* lui

von Götze, transcris întocmai de regretata dr. Herta Gündisch din Sibiu, după manuscrisul original de la Budapesta, de care pomenește și N. Iorga fără a fi identificat autorul; apoi însemnările privindu-i pe Laskarev și Severin din rapoartele rusești, pe ofițerii francezi: Monnier, Verne de Presles, la Fitte Clavé, rechemat în urma presiunilor Curții franceze, după cum arată corespondența lui De Ligne, sau texte engleze oferite de istoricii sus amintiți. Sulzer și Raicevich au fost priviți dintr-un nou punct de vedere, accentuându-se la amândoi atitudinea dublă față de Alexandru Ipsilanti, la care se adaugă experiența câștigată în anii 1782–1786, cât a funcționat Raicevich ca agent imperial în Principate.

Trebuie să recunoaștem, la încheierea acestei lucrări, că nu ne-am ținut întotdeauna de cele arătate în *Introducerea* din 1968 la seria noastră. S-au ivit și excepții. De pildă, Bandini a fost inclus în serie atunci când s-a hotărât să fie tipăriți de o parte călătorii orientali: Paul de Alep și Evlya Celebi, fără a li se adăuga scriitorul contemporan Bandini, mult mai legat de Bakšić și de misionarii bulgari cuprinși în volum. Dar înaintarea în timp, ne-a adus noi probleme sau le-a complicat pe cele întrevăzute la început. Noi nu am aplicat în mod consecvent aceeași regulă cu privire la călătorii ce nu au scris despre călătoria lor în Țările Române. Știm, de pildă, că Thomas Hope a trecut prin București în 1792, dar e prezent în volumul nostru ca autor al romanului *Anastasius*, care folosește informații turcești și probabil unele de la noi oferite de Merkelius, consul al Austriei în Țara Românească. Hope a fost astfel trecut printre martorii indirecti, alături de abatele Le Chevalier care nu a scris nici un rând despre venirea lui în Moldova. Tot astfel trecerea și primirea lui Sir Robert Ainslie la București nu este menționată decât în legătură cu producția artistică a lui Luigi Mayer.

O altă problemă rezolvată de la caz la caz este aceea a succesiunii autorilor în ordine cronologică. Pentru unii se potrivește mai bine data venirii în țară, dacă este vorba de o singură venire, pentru alții, data publicării relației lor de ședere în țară. Dar se întâmplă uneori ca autorul să fi stat în două rânduri, în calități deosebite. Raicevich a fost întâi ca secretar al domnului și apoi ca agent imperial. Între cele două posturi s-au scurs doar câteva luni. Nu știm când anume a început să-și scrie *Observațiile*, dar știm că a copiat părți din *Istoria...* lui Sulzer. L-am datat deci din 1781 spre 1782; *Observațiile* sale au apărut la Neapole, în 1788. Pentru Sulzer, de asemenea, am luat de bună o dată fixă, aceea a publicării sale, 1781, deși el a fost în Țara Românească încă înainte de februarie 1776, când a fost poftit la masă împreună cu Carra la sau lângă Iași, în cursul misiunii sale (nelămurite de el) pe lângă domnul Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Pentru Seipp, am optat pentru data primei sale publicații sub pseudonimul de Lehmann, a doua sa carte sub anonim, din 1793, venind s-o completeze oarecum pe cea dintâi. Pentru Laskarev și Severin, am însemnat data numirii în post, unde au stat, primul până în 1782, iar al doilea – cu o întrerupere din cauza războiului austro-ruso-turc – până la moartea sa la Iași, în 1799.

Poate nu ar trebui să încheiem aceste însemnări fără a recunoaște că aceste observații ale călătorilor nu ne aduc certitudini, ci mai degrabă îndoieli

asupra multor puncte. Foarte multe din judecățile lor sunt puternic influențate de cele spuse de scriitorii precedenți, și unii din aceștia credeau că au vechi socoteli de lichidat. Apoi, se mai strecoară, în materialul folosit, ediții sporite, dar nu de autor, adevărate compilații din textele altor călători sau din citate străine fără a menționa nicăieri acest fapt. Și mai sunt uneori călători adevărați care își adaugă la propriul lor text pe cel luat pe tăcute de la altul. Sau sunt traduceri care alterează mult textul, ca aceea a lui Struve din 1803, după ediția fantezistă din 1802 și nu după cea autentică de la Gotha, din 1801. Toate își au, însă, în final, însemnătatea lor și merită a fi încredințate posterității*.

† MARIA HOLBAN

* *Introducerea* a rămas în ciornă, nefinisată și incompletă, de la dr. Maria Holban, care a decedat, înainte de a o pregăti pentru tipar, în 1991. Fără a-i altera în nici un fel conținutul, mi-am îngăduit a-i da o formă finită și a face completările necesare care lipseau din original, prin adăugarea a noi călători integrați ulterior în volum. Este omagiul meu adus regretatei inițitoare a colecției.

Paul Cernovodeanu

JOHANN FRIEDEL

(1752–1789)

Johann Friedel, fiul locotenentului austriac Ludwig Friedel, s-a născut în Timișoara la 17 august 1752

În tinerețe, a urmat cursurile Academiei Militare din Viena, dar a fost nevoit să o părăsească în urma unor greșeli, astfel că s-a întors la Timișoara. În urma demersurilor tatălui său, a fost primit ca stegar în regimentul austriac Conte Pellegrini no. 49, cu garnizoana la Sibiu (1769) Spre a-și lua postul în primire, a făcut împreună cu tatăl său o călătorie pe Dunăre.

După o ședere de 7 ani în Transilvania, Friedel a fost mutat în Silezia la regimentul de infanterie comandat de colonelul Cornelius von Ayrenhoff, care își câștigase un nume ca autor dramatic. Sub înrâurirea superiorului său, i s-a trezit gustul literar și dorința de a se cultiva, astfel că în 1778, Friedel și-a început studiile de filosofie la Academia din Olmütz (Olomuc). Totodată, Friedel și-a început cariera de scriitor, publicând piese de teatru, romane, cât și diferite scrieri polemici. Părăsind cariera militară a fost librar, critic de artă și actor. Joacă la teatrele din Leipzig, Gotha, Regensburg, Hamburg, Dresda, Mannheim, Erfurt și Kassel și în cele din urmă ajunge director de teatru la Viena, unde moare la 31 martie 1789.

Printre alte scrieri, Friedel a lăsat și o descriere a călătoriei sale din 1769, pe malul bănățean al Dunării. Scrisă la cererea pictorului Johannh Heinrich Tischbein, inspectorul pinacotecii din Kassel, relația a fost redactată din amintire la 4 august 1783, la Pressburg (Bratislava). Ca atare, ea cuprinde multe erori și inexactități geografice, pe lângă amănunte pline de interes asupra traiului, portului și îndeletnicirilor românilor bănățeni față de care autorul nutrește sentimente de adâncă simpatie. Ele se împletesc cu ideile inspirate de Rousseau asupra superiorității morale decurgând din traiul în sânul naturii, departe de influența corupătoare a civilizației din epoca sa.

Relația a fost publicată în 1784, în *Gesammelte kleine gedruckte und ungedruckte Schriften. Den Freunden der Wahrheit gewidmet*, și tradusă de Eugen I. Păunel, în „Arhivele Olteniei”, 1935, p. 37–45.

Simpatia lui Friedel pentru români și pentru suferințele îndurate de ei sub dominația habsburgică se vedește și în descrierea stării românilor din Banat, cuprinsă într-o altă scrisoare publicată în ediția scrisorilor sale: *Fünfzig Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einem Freund in Berlin*, ed. a 2-a, Leipzig și Berlin, 1784, p. 23–31. Relația a fost reprodusă de C. I. Karadja în „Revue historique du Sud-Est européen”, 1933, ianuarie-martie, p. 2–6 sub titlul: *Un témoignage autrichien des souffrances des Roumains du Banat à la fin du XVIII-e siècle*.

De Friedel s-au ocupat:

Karl Goldecke, în *Grundriss zur Geschichte der Deutschen Dichtung*, Dresda, vol. VI/2, ed. a 2-a, 1893, p. 324, și în vol. VII, ed. a 2-a, 1900, p. 556 (completări).

Gustav Gugitz, *Johann Friedel. Ein literarisches Portrait aus der josephinischen Aufklärungszeit*, în „Jahrbuch der Grillparzen Gesellschaft”, XV, 1905, p. 186–250, precum și Fr. Wettel, *Biographische Skizzen. Beiträge zur Geschichte des Temeseer Banates*, Temeswar, 1908, p. 78–86: *Johann Friedel*.

Felix Milleker, *Johannh Friedel. Der erste Dichter der Banater Deutschen Geb. 17 VIII 1751-gest. 31 III 1789*, Wrschatz, 1927, 13 p. (extras din „Banater Bucherei”, XXIX).

Iar la noi, Eugen I. Păunel, *Călătoria din 1769 a stegarului Johann Friedel de-a lungul malului bănățean al Dunării*, în „Arhivele Olteniei”, 1935, p. 35–45.

JOHANN FRIEDEL

Călătorie pe Dunăre¹

1769

- p. 37 ... Au trecut 15 ani² de când am făcut (această călătorie a mea pe Dunăre). Pe atunci eram încă prea tânăr; călătoria a fost fără un plan bine chibzuit, astfel că n-am putut observa și cerceta prea multe. Tatăl meu a călătorit cu mine; trebuia să plec la Sibiu în calitate de cadet imperial la
- p. 38 regimentul Pellegrini³. Nu ne-am // oprit nicăieri mult timp ci ne-am urmat drumul fără întrerupere. Totuși, vreau să-ți⁴ povestesc cât îmi aduc aminte.

Noi, tatăl meu și cu mine, am plecat cu cai rechiziționați⁵. Acest fel de a călători este cel mai recomandabil în Banat, mai ales pe drumuri care sunt în afară de șoseaua mare. Am pornit din Timișoara, peste orașele miniere Oravița și Sasca [montana], trecând prin munți, până ce ne-am aflat în fața (localității) Uypalanka⁶. Aici, am schimbat caii rechiziționați cu o luntre tot rechiziționată. În locul caretei trase de cai, s-a pus la dispoziția noastră una din acele luntre dintr-o bucată, din trunchiul stejarilor mari – cam în felul cum se fac în Germania troacele – și care sunt trecute apoi prin foc. Luntrele au o lungime, de doi, cel mult trei, stânceni și jumătate și sunt așa de late, încât

¹ După lucrarea germană a lui Johann Friedel, *Gesammelte Kleine gedruckte und ungedruckte Schriften. Den Freunden der Wahrheit gewidmet*, 1784, în versiunea lui Eugen I. Păunel, în „Arhivele Olteniei”, 1935, p. 37 – 45.

² Călătoria lui Friedel a avut loc în 1769

³ În text Bellegrini, numele mareșalului de mai târziu Karl Klement Pellegrini (1720–1796) a fost dat Regimentul 49 de infanterie austriac, recrutat în Austria de Jos, cu garnizoana la Sighișoara și Sibiu.

⁴ Relația, alcătuită sub formă de scrisoare, este adresată pictorului Johannh Heinrich Tischbein (1722–1789), directorul Școlii de bele-arte din Kassel.

⁵ Cele mai multe călătorii se făceau pe atunci (1769) cu cai rechiziționați: acest fel de robotă oricât de anevoios ar fi pentru oamenii din alte (țări) era pentru români un câștig bine venit. Administrația cea nouă a dispus pentru a evita orice abuz ca pasagerul să plătească Comisariatului din Timișoara suma cuvenită pentru călătoria întreagă. În schimb, călătorul își primește mersul de drum și atât de multe bonuri imprimate câte mile ține drumul. Bonurile se dau din stație în stație țăranului, drept plată. Țăranul, la rândul său, depune bonurile în loc de numerar când își plătește birul. Cum venitul în numerar al oamenilor din șesul Banatului e foarte redus, se poate lesne vedea cât de bine venite trebuie să fie aceste robote pentru țărani (n.a.)

⁶ În Iugoslavia

am putea șede pe fund, rezemați comod pe ambele coate de pereții lor. Doi români ca vâslași și unul drept cârmaci erau toată suita noastră.

Lângă Ujpalanka se pierde șesul cel frumos și Dunărea intră prin două șiruri de munți, care se întind pe amândouă părțile, două, trei, adeseori șase mile spre uscat. Munții aceștia sunt foarte bogați în metale, minele care au fost săpate aici dau calități uriașe de argint, aramă și mai ales fier. Nu mă îndoiesc că și munții așezați pe teritoriul turcesc ar putea aduce același folos dacă oamenii și-ar da mai multă silință.

Munții din această regiune, mai ales cei așezați spre Dunăre, sunt uriași și prăpăstioși. Mă miră că nu s-a gândit încă nimeni să facă lesniciosul negoț cu lemne de construcții navale, căci munții sunt acoperiți de copaci de plută, iar Dunărea este foarte potrivită pentru transportul lor spre Turcia. Pe de altă parte, trebuie să se considere că întreaga porțiune care se întinde de-a lungul malului nu este locuită de oameni. Ai crede că te îndrepti spre o lume fermecată din care puterea unui vrăjitor rău i-a alungat pe oameni. Poți să mergi cale de o jumătate de zi până să zărești un sat românesc. Și acestea se găsesc numai la distanțe de jumătate de ceas de la maluri, în văile ascunse ale râurilor.

Îmi aduc încă foarte bine aminte cât de mult m-a impresionat această priveliște. Am crezut că umblu pe câmpii patriarhale. Închipuiește-ți râul lat, aproape nemărginit de la un mal la altul, care șerpuiește la poalele unor munți râpoși, ce se înalță măreț până în nori. Munții sunt zugrăviți într-un verde de mii de nuanțe și acoperiți de copaci de toate felurile. Mai degrabă adaugă liniștea sărbătorească ce parcă că se întinde peste întreaga natură. Ici // și colo, turme de oi care se cațără pe stâncile abrupte, ca în poemele pastorale ale lui Gessner⁷ și numai acest aspect te-ar încânta. Coboară-te acum din luntre și vei crede că trebuie să urci la primul pas pe un perete de munte. Vei găsi însă – după ce ai trecut pe poteci șerpuitoare, prin tufișuri bogate care acoperă malul și după ce ai fost salutat de ciripitul a mii de păsări – o câmpie veselă în mijlocul munților și care ți se pare că este acoperită cu livezi întinse. Liniștea domnește încă pretutindeni, numai de departe se aude cântatul unui cocoș, lătratul unui câine vigilent sau fluierul unui cioban. Le auzi pe toate acestea și nu vezi nimic ce ar da de bănuat apropierea unui sat. Atât de ascunse sunt casele în dosul pomilor și gardurilor vii. Satele pe care le întâlnim sunt întinse, căci casele sunt clădite în mijlocul unor grădini, la distanțe mari una de alta. Este adevărat că aceste case sunt făcute din lut, fără proporții convenite, acoperite cu trestie, cu ferestre mici, pe care sunt prinse bășici de bou sau de porc în loc de geamuri, dar omul bun are totuși de multe ori o bucurie mai mare pășind pragul acestor căsuțe decât atunci când calcă prin orașe pline cu palate de marmură. În aceste colibe vede silință, cumpătare, o industrie naturală, cruțare, suflete mulțumite și oameni care nu râvnesc la mai mult decât să-și mulțumească modestele lor nevoi și care se mărginesc la acele obiecte care corespund primei trepte a societății omenești atunci când ea se adună de prin păduri spre a se așeza.

Geniul firesc al acestor munteni este foarte dezvoltat. Fiecare familie știe să-și facă singură toate cele trebuincioase fără ca să fie nevoită să recurgă la ajutorul orășenilor, despre care nici nu-și pot forma o noțiune tocmai lămurită.

⁷ Solomon Gessner (1730 1788), autor de idile pastorale germane

Românul bate în pământ pentru copaci tari și tineri, pune alți patru deasupra lor, împletește un perete din trestie de jur împrejur, îl acoperă cu pământ prost, așează câțiva copaci ca acoperiș, îl acoperă iar cu trestie și palatul său, pe care l-a durat el cu nevasta în două, trei zile, e dat gata. După ce s-a uscat această căsuță, zugrăvește, după gustul său, pereții cu roșu, galben, alb sau chiar cu toate culorile. După ce și-a isprăvit casa, își mai cioplește scânduri de copaci și-și face în acest fel mese, scaune, lațe, paturi și toate sculele casei.

El, nevasta și copiii au nevoie de pânză și de alte stofe pentru îmbrăcăminte, însă în acest caz, tot țăranul însuși e fabricantul. Fiecare român are la casa lui un război, ce și-l face din lemn până la cel mai mic cui. În serile de iarnă se lucrează pânza și se țes velințele. Femeia, cum iese, ia fusul în mână și toarce oriunde ar merge. Am văzut adeseori femei care purtau un copil pe spate, ținând un altul la piept, ducând un al treilea de mână, având pe cap o oală cu lapte, pentru bărbatul ce era la păpușoi și care, cu toate acestea, torceau pe drum. Astfel, femeia adună vara destulă agoniseală pentru iarnă. În afară de aceasta, toate femeile mai posedă și arta de a coase tot felul de desene pe cămășile, cearșafurile, ștergarele și lăicerele lor. Cusăturile <lor> au un caracter cam gotic⁸, dar unele din ele sunt, cu toate acestea, destul de reușite. Combinația ideilor este remarcabilă, mai ales la astfel de lucrări //.

p 40 Portul femeilor este cel mai firesc și sănătos pe care ni-l putem închipui. O cămașă albă care ajunge până la glezne, cu mâneci scurte și deschise, cusută cu lână colorată pe o lățime de aproape două palme, adeseori tivite cu horbote împletite de mâna lor și care sunt tot atât de late. Deasupra acestei cămăși, în locul bufantelor și volanelor pe balene⁹, obișnuite la cucoanele noastre, nimic altceva decât două șorturi înguste, dintre care unul e legat dinainte, <iar> celălalt dinapoi. Aceste șorturi sunt făcute din bumbac colorat, dar de cele mai multe ori sunt înnodate din lână, în găitane tari ca o sfoară mijlocie; jos, se găsesc totdeauna ciucuri. Ca găteală a capului, părul femeilor e împletit în cozi lungi, încolăcit pe cap, în formă de coc, așezat de jos în sus, acoperit apoi cu un fel de turban colorat, care se potrivește foarte bine cu portul lor. Mărgele roșii de sticlă, monede, pene de cocoși mari și altele alcătuiesc portul acestei găтели. Podoaba lor cea mai de seamă constă în groșițe noi, monede de șapte și douăzeci de creițari, însăilate în salbe, ce le poartă parte la broboade, parte la gât. Obiceiul cere însă ca să poarte numai banii ce-i primesc în dar. Așa se și explică felul de a se înfățișa îndrăzneț și îndatoritor al fetelor române față de orice străin, mai ales însă față de germani și care te uimește. Aș fi dorit să se fi găsit alături de mine unul dintre băieții de bani gata care, desigur, și-ar fi golit buzunarele cu plăcere văzând cum fete în floarea vieții, îmbrăcate în costume ușoare de nimfe, îi sar înainte din colibele lor, sărutându-i mâinile și întrecându-se în a-i servi fructe, lapte, brânză și mălai. Dânsul ar fi crezut că e mutat în <câmpiile> Elisee, comparând această situație cu cea obișnuită la cucoana¹⁰

⁸ În sensul de primitiv, neevoluat.

⁹ În versiunea pe care o reproducem se folosește termenul anacronic de malacoane.

¹⁰ În versiunea folosită se redă termenul de *dueña*, cu explicația că este cuvântul spaniol pentru cucoană.

sa, care, vopsită cu alb, căptușită cu pernițe șade țeapăn, lăsându-l să se topească de dorul ei până îi îngăduie să-i sărute prea grațioasele ei mâini.

Portul bărbaților e tot atât de simplu. O cămașă albă scurtă, ȋtari lungi albi și o cușmă de piele de oaie. Iarna, femeile și bărbații poartă cojoace făcute de ei înșiși din piei de oi.

Hrana acestor oameni e alcătuită în primul rând din lapte, ouă, unt, brânză și porumb, pe care-l cultivă foarte mult. Porumbul procură multe feluri de bucate. Când e încă lăptos, îl coc întreg, cu cocean cu tot, boabele se scot apoi și le mănâncă ca (întocmai) o trufanda; când (porumbul) e copt, îl usucă și-l sfarmă sau îl macină cu râșnițe mici, făcând din el, prin fierbere, un fel de păsat des și consistent (în Italia polenta), sau coc un fel de turtă, lată și groasă, cel mult cât un policar, și care se întrebuințează ca pâine. Am gustat din trustrele bucate și le-am găsit foarte gustoase, dar n-am putut să mănânc prea mult, nefiind obișnuit cu ele. Băutura lor e apă și laptele. În locul vinului, au o ȋuică admirabilă, pe care și-o fabrică fiecare din abundență, pentru casă. Carne, în afară de carnea de miel, nu se mănâncă niciodată. Fructe, apoi pepeni, castraveți și chiar dovleci fierți sunt bucate favorite.

Precum vezi, prietene, acești munteni trăiesc încă foarte mult după natură. În casă, au numai foarte puține provizii. La munte, aproape fiecare român are un fel de fermă unde păstrează de toate celea. E drept că aceste ferme sunt deseori numai peșteri în stânci, dar aici ȋși are fiecare fânul, paie, provizii de fructe, păpușoi, ouă, brânză și celelalte provizii, chiar vite. Acasă ȋși aduce numai atât cât îi trebuie cam pentru o săptămână //. Aceste cămări ale românilor, p. 41 adeseori la o depărtare de ceasuri întregi de case, sunt numai rareori păzite de cineva. Ele sunt totuși foarte bine asigurate împotriva furturilor, în parte datorită cinstei vecinilor, parte prin faptul că fiecare are atât cât îi trebuie. O dovadă că națiunile care trăiesc departe de civilizație au nevoie de mai puține măsuri forțate pentru a-și păstra siguranța.

Dovadă că această națiune se ține de acelea care trăiesc departe de civilizație este neștiința lor completă asupra a tot ce nu privește nemijlocit conservarea vieții. Religie, viitor, suflet, Dumnezeu, virtute sunt numai cuvinte goale¹¹ pentru ei, pe care nici nu le înțeleg. I-aș compătimi dacă li s-ar trimite misionari pentru a-i învăța despre aceste puncte. Mulțumirea, nevinovăția moravurilor ar fi alungate repede din cercul acestor puțini fericiți, la care nu și-a găsit încă drumul otrava bonzilor.

Acum însă îmi dau seama că ar fi trebuit să precizez că înțeleg sub numele de români, de care vorbesc și voi mai vorbi încă, numai pe aceia care locuiesc în munții de pe malul Dunării, cam până la Ogradena¹². Ceilalți sunt mai stricați, aceștia însă par că formează o republică de-sine-stătătoare, despărțită de restul societății omenești. Munții lor, văile lor și acea porțiune a Dunării pe care pot călători în două sau trei ceasuri constituie toată cunoștința lor despre lume. Spre regretul meu, sunt nevoit să-ȋ mărturisesc că în acest ȋinut nu se găsesc puține sate de felul acesta. De libertatea și curățenia

¹¹ Afirmația ce nu corespunde cu realitatea și se datorește pronunțatului *rousseau*-ism al autorului

¹² *Ogredin*, sat, com. Ieșalnița, jud. Mehedinți

moravurilor (lor), aş putea să-ţi dau nenumărate exemple. Deseori, şedea tânărul îndrăgostit în câmpul de păpuşoi, prin care trecem, lângă zeita sa româncă, o dezmierda şi o săruta fără să se simtă stânjenit de prezenţa noastră. Părea că amândoi ne întrebau cu privirile dacă nu-i invidiem? Când ne îmbiau pomii roditori, încărcăţi cu fructe frumoase şi proaspete, lovindu-ne aproape în cap cu crengile lor, să rupem câte ceva din ei, ţăranul se uita de departe la noi şi ne aducea zâmbind rachi, brânză, mălai şi lapte, oferindu-ne aceste daruri cu cea mai mare prietenie. Când voiam să ne culcăm pe paie ca să dormim, româncă ne ruga să ne odihnim în patul ei, veghind cu bărbatul ei lângă focul din vatră. Cu un cuvânt, prietene, am găsit aici oameni astfel cum îi creează, dacă îmi este iertat să mă folosesc de această comparaţie, numai natura-mamă, adică naturali, nestricăţi şi mulţumiţi. Dar să revenim la călătoria noastră.

Am înaintat de la staţiune la staţiune, în mica luntre pe care am descris-o mai sus. Ținutul prin care trecem este remarcabil. Un fenomen care merită o luare aminte deosebită şi o cercetare mai de aproape este peştera ce se vede sus de tot, pe un povârniş stâncos. Pe la Sânzieni şi pe la Sfântul Mihai iese din această gaură o pâclă, după care urmează un roi nespul de mare de muşte mici¹³. Ele zboară după cum bate vântul sau peste Dunăre sau se împrăştie prin munţii din ținutul nostru. Aceste muşte pricinuesc, cu venitul lor, pagube nemăsurate printre vite care şi alergă în fuga mare la grajdurile lor când le simt că se apropie. Câteva din vacile şi caii doborâţi au fost cercetaţi şi uneori nu s-a găsit decât o singură muscă în partea anală sau prin nări, dar la deschiderea pielii curgea, în toate cazurile, o cantitate mare de lichid gălbui care se vărsa dintre carne şi piele, de-a lungul întregului corp. Comitetul p 42 sanitar din Timişoara a făcut bineînţeles // cercetările cuvenite, dar domnii n-au fost iniţiaţi în tainele lui Esculap, prin urmare totul a rămas teorie şi nu s-au luat măsuri împotriva răului. Ei s-au mulţumit cu sfatul: „Când vin muştele, trebuie să închideţi vitele”; de două ori s-a făcut încercarea, cu multă trudă şi mari cheltuieli, de a zidi gura acestei peşteri, dar presiunea aerului dinăuntru spărgea totdeauna acest zid când pâcla sau aburii erau gata să iasă afară. De atunci, toate au rămas cum au fost.

Dunărea curge aici într-un singur braţ fără revărsări secundare, îţi poţi uşor închipui cât de măreţ şerpuieşte aceste fluviu, care a primit în cursul său atâtea râuri. Până la Orşova veche se găseşte numai un singur ostrov. El este însă destul de mare. După cât îmi aduc aminte, nu l-am văzut trecut pe nici o hartă. Trebuie să mărturisesc însă că am consultat, pe lângă opul *Delineatio Danubii* al lui Homann¹⁴, numai trei hărţi, căci nu-mi place să fac călătorii cu degetul pe hartă. Această insulă este denumită Poreci¹⁵. Târguşorul care se găseşte pe insulă, iar nu pe malul turcesc al Dunării, aşa cum cred mulţi, e destul de mare şi e vestit pentru mulţimea de negustori turci care pornesc de aici, în expediţiile lor, în susul sau în josul Dunării. Şi imperialii au pe insulă un pichet, dar în afara târgului.

¹³ Este vorba de musca columbaca.

¹⁴ Johann Baptist Homann (1663–1724), cartograf german, a publicat între 1702–1707 *Danubii Graeciae et Arhipelagi tabula*.

¹⁵ *Pareci* = Poreciul sârbesc.

Câteva ore mai jos de această insulă se aude, chiar la distanță de jumătate de milă, un zgomot ca de cascade¹⁶. Când te apropii de acest loc primejdios, observi că Dunărea vâjâie peste lespezi de stâncă. Această trecătoare merge de-a curmezișul râului întreg și e de 100 de stânceni acolo unde trebuie să traversezi. E într-adevăr primejdios de trecut în acest loc peste râu, mai ales fiindcă Dunărea se revarsă de la o înălțime de aproape un stâncen. Dacă luntrașii nu sunt îndemânateci, situația poate să devină foarte critică. După părerea mea, această trecere este mai primejdioasă decât aceea de la vâltoare¹⁷, căci acolo te mână râul printre stânci, iar aici ești nevoit să te învârtești de la stâncă la stâncă, de la dreapta la stânga, în forma unui adevărat meandru.

După ce ai scăpat din acest loc îngrozitor, ți se deschide, după câteva ceasuri, o altă priveliște și mai înspăimântătoare, care nu este atât de primejdioasă, dar care te sperie și mai mult. Dunărea, care curge pe o lărgime de aproape o jumătate de ceas, este nevoită să-și croiască drumul deodată printr-o galerie de stânci, care stau atât de aproape unele de altele, încât ai putea să împuști cu pistolul de la un mal la celălalt. Stâncile sunt atât de prăpăstioase, ca și când ar fi fost cioplite de mâna omului; pe alocuri, înălțimea lor e de 100 până la 150 de stânceni. Înălțimea lor împiedică lumina zilei să ajungă până la nivelul apei. Un întuneric îngrozitor domnește asupra apei; crezi că pleci pe Stix, atât e de întunecos acolo. Totodată, înălțimea înșală ochiul, astfel încât ți se pare că stâncile sunt suspendate deasupra râului, aplecate una spre alta. Pe alocuri, deschizătura de sus pare a fi numai o crăpătură îngustă din arcul stâncilor întinse deasupra // râului. Apa pare că se oprește pe loc și face ici și colo vârtejuri nemișcate din cauza adâncimii fără fund; câteodată, cursul ei este împins în sus. Într-un cuvânt, această regiune este de așa natură încât nimeni nu o va străbate fără uimire, dacă nu cu groază. Cu toate acestea nu amenință nici un pericol. Dincolo de acest loc, se află pe malul turcesc *sătulețul Kolobina*¹⁸, situat imediat pe malul Dunării, la poalele unui munte. Acest sat nu-și cultivă pământul și nici nu crește vite, locuitorii hrănindu-se din comerțul cu *lemnul* așa-numitelor alune turcești¹⁹. În această parte există păduri întinse, de mai multe mile, care sunt pline de astfel de copaci. Se găsesc copaci de alune care întrec, ca mărime și putere, pe cei mai vechi stejari. Aceste păduri au fost descoperite de generalul Engelshofen²⁰, când călătorea pe aici, după încheierea ultimei păci cu turcii²¹, pentru a fixa granițele. De atunci, lemnul devine tot mai cunoscut și mai căutat, astfel că, în prezent, sătulețul trăiește numai din negoțul cu lemnul de alun. Copacii se taie, crengile se întrebuințează pentru fiert și pentru foc, trunchiurile alunecă

¹⁶ E vorba de cataracta Iuți, de lângă malul sârbesc al Dunării.

¹⁷ E vorba de Cazane.

¹⁸ *Kolobina* = Golubinje, pe malul sârbesc al Dunării.

¹⁹ *Corylus collurna*.

²⁰ Franz Leopold, baron von Engelshofen (1692–1761), general imperial, comandant militar al Olteniei (1733–1736) și apoi guvernator al Banatului (1740–1753). Cf. E. Wetzel, *Biographische Skizzen Beiträge zur geschichte des Temeser Banates*, Temesvar, 1908, p. 78–86, K. Kraushaar, *Kurzgefasste geschichte des Banates*, Wien, 1923, p. 164.

²¹ Pacea de la Belgrad (1739)

jos peste munți și se taie apoi cu fereastră în bucăți de câte șapte picioare. Scândurile se cioplesc numai cu toporul, românii sunt foarte iscusiți la acest lucru. Prețul la lățimea obișnuită, adică 14–16 picioare, și la o grosime de 1½ picioare este de 10 creițari pe bucată, prețurile se urcă de la un picior la altul de lățime, până la 20 sau cel mai mult 30 de creițari. La o sută de bucăți se dau 10 <bucăți> pe deasupra. Aceste scânduri cu dimensiuni obișnuite costă pe bucată, inclusiv cumpărarea pe loc, transportul până la Viena, vama și celelalte cheltuieli 30–40 de creițari. Judecând, deci, cât câștigă negustorii sârbi la această afacere, dacă vând bucata cu un taler sau cu doi florini.

Nu departe de acest sat arată oamenii locul unde Traian ar fi clădit vestitul său pod peste Dunăre. Vezi într-adevăr pe partea turcească o inscripție săpată în litere vechi latine. N-am putut să o citesc, fiindcă nu ne-am dat jos din luntre. Însă mi se pare de neînțeles cum a putut Traian să se gândească numai la clădirea unui pod în aceste părți. Xiphilinos²² dovedește, ce e drept, în chip amănunțit și pe larg, existența lui în această parte, dar Xiphilinos probabil nu a vizitat acest ținut sau n-a avut nici o cunoștință despre felul cum se clădeau pe atunci podurile. Traian n-a ridicat acest pod pentru a lăsa posterității o capodoperă arhitecturală, ci pentru a putea urmări mai ușor cu armata sa pe dușmani. Acest ținut prezintă, de la Ujpalanka până la Orșova, un șir de munți din cei mai prăpăstioși și de neumblat, întinzându-se pe amândouă malurile Dunării pe o lățime de mai multe mile, căci acești munți sunt alcătuiți din prăpăstii, pereți răpoși și din sfărâmături adunate din stânci, de așa natură, încât nu e chip de călătorit pe aici fără multă trudă și chiar atunci numai cu primejdia vieții. Numai puțini români îndrăznesc câteodată să se urce pe aceste stânci prăpăstioase...

[Autorul își continuă demonstrația privind nepotrivirea locului pentru construirea podului lui Traian, în credința greșită că acesta ar fi fost situat în strămtorea descrisă mai înainte].

p 44 Să continuăm însă călătoria noastră. La Ogemelin, am părăsit luntrea și am urmat drumul călare spre părțile din jurul Mehalei. Pe această cale, am trecut prin Orșova veche, un sat de puțină însemnătate, așezat în fața fortăreței turcești Orșova Nouă²³, șezată în mijlocul Dunării, pe o insulă. Îți amintesc acest sat numai pentru revărsarea aceluia canal²⁴ vestit, prin care turcii, după încheierea ultimei păci, abăteau Cerna spre Dunăre, mai sus de Mehadia. Pricina abaterii era următoarea: turcii pretindeau că râul Cerna, care trebuia să formeze granița, ar fi fost deviat, pentru ca localitățile din jurul Mehadii să ajungă imperiale. S-a răs de această învinuire și li s-a îngăduit turcilor să tragă granița după o nouă abatere a râului, dacă vor izbuti să-i schimbe cursul în această regiune muntoasă. S-au găsit îndată ingineri francezi care făcuseră proiectul acestui ciudat canal. El trece prin munți, peste văi, pe stâlpi de o

²² *Xifelin*. Ioan Xiphilinos, călugăr din Trapezunt din a doua jumătate a secolului XI, care a redat un extras din textul lui Dio Cassius

²³ Ada Kaleh.

²⁴ Problema canalului a fost ridicată de tratatul de pace de la Belgrad (1739). Vezi asupra construcției canalului, relația lui Fr. Griselini, *Versuch einer... Geschichte des Temeswarer Banates*, Wien, 1780, p. 174–5, cât și F. Wettel, *op. cit.*, p. 79–80.

înălțime adesea de peste 30 de stâneni. Construcția lui a înghițit sume de necrezut, dar fără rezultat favorabil²⁵. Francezii se pricepeau, de bună seamă, mai bine să facă proiecte decât să niveleze. Cearta a încetat și Mehadia ne-a rămas nouă.

În această parte, se prind mulți moruni. Pescuitul lor ține de veniturile stăpânirii și este, prin urmare, dat în arendă. Îmi aduc aminte că am văzut pe această porțiune a râului cinci vânători de moruni. Prețul anual al pescuitului este de 100–1 560 fiorini //.

Vulturi există în multe exemplare și sunt colosal de mari. Tot astfel e p. 45 cazul așa numitelor broaște țestoase muntoase, ele au dimensiuni impunătoare. Dușmanul cel mai mare al broaștelor țestoase e vulturul. Unde descoperă una, o răpește. Cum însă scutul ei o apără de ghearele lui, vulturul se ridică în văzduh, o aruncă jos până se sfărâmă, devenind astfel hrana răpitorului său.

²⁵ Inexact. Proiectul întocmit și realizat de francezi a reușit, în parte, nu cum afirmă autorul.

Extractul ce urmează se datorește unui evreu galițian, rămas anonim, autorul unei lucrări mai întinse despre războiul care a început între ruși și turci în 1768. Această lucrare constituie – prin faptele noi pe care le aduce – o prețioasă contribuție la cunoașterea memorabilei campanii din 1769, când după episoade de mare răsunet ca asediul Hotinului și al Galaților, ocuparea Bucureștilor, turcii au fost alungați peste Dunăre și cele două Principate dunărene, Moldova și Țara Românească, au fost ocupate de ruși.

Unele capitole ale originalului intitulat *Den ubrige Feldzug vom Jahr 1769 und der Russen Eroberung der Moldau und Wallachey* au fost reproduse de N. Iorga, sub titlul *Un evreu polon despre țările noastre în sec. XVIII*, în „Revista istorică”, XII și XIII (1926 și 1927).

Expunerea faptelor istorice este precedată de o introducere geografică, redată de noi în traducere, privind Țara Românească și Moldova, care au fost teatrul de război. Informația se vedește bună, dar culeasă din cărți și cu referire mai ales la istorie. Judecând după unele greșeli geografice elementare, se pare însă că *autorul nu a cunoscut direct cele două Țări Române*.

SCHIȚĂ GEOGRAFICĂ DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA¹

p 297 Iată celelalte țări care se aflau sub protecția sceptorului Turciei și îi erau tributare: principii creștini sunt principele Țării Românești și principele Moldovei, iar principii mahomedani sunt principele Bugeacului și principele Crimeii. Țara Românească este înconjurată de Bulgaria, Moldova, Transilvania, Ungaria (?) și Serbia. Pământul ei este foarte roditor; țara are grâne și vin și pepeni, are, de asemenea, frumoase turme de oi și cirezi de vite și cai; se mai găsesc în ea și izvoare sărate. Râurile ei cele mai însemnate sunt Oltul și Siretul și amândouă se varsă în Dunăre, care scaldă această țară dinspre miazăzi. Țara și-a luat numele de la locuitorii ei, valahii. Numele de valah sau propriu-zis de vlah a fost născocit de popoarele slavone, căci bulgarii, sârbii și croații și alții, numesc un român și italian, în limba lor, vlah. Ei se trag din vechii coloniști ai romanilor, pe care i-a trimis împăratul Traian aici, și cu toate că s-au amestecat cu slavi și pecenegi², își zic totuși: „români”³, spre a se deosebi de alții și ca semn al originii lor. Dar, numărul locuitorilor acestei țări scade

¹ Traducerea s-a făcut după originalul german, publicat în „Revista Istorică”, an. XII (1926), p. 297–307, și an. XIII (1927), p. 61–66 și 120–129.

² *Pazinaciten*

³ *Romunius*.

mereu, din pricina birurilor grele, care-i fac să // părăsească țara în masă. Ei p. 298 sunt închinători ai lui Hristos cel răstignit, după felul ortodocșilor și își au principele lor, care este numit hospodar și este un supus al turcilor. Când s-a urcat pe tron, a trebuit să le plătească, pentru confirmarea în scaun, o jumătate de milion de piaștri turcești și, pe lângă aceasta, să dea un tribut de 200 000 de piaștri. Iar la ei, un piastru valorează un gulden și opt creițari. Oltul⁴ desparte Țara Românească în două părți: în partea de la apus de râu se află orașul Baia⁴ și Severinul, o cetate în ruine, și orașele Craiova și Râmnic. În partea de la răsărit de Olt se găsesc Târgoviștea, care este capitala țării, și București, un oraș întărit, reședința unui prelat grec (= ortodox), și orașele Ialomița⁵ (!), Brăila, Câmpulung și Bacău⁶, în care locuiește un episcop catolic.

Moldova și-a luat numele de la un pârâu care se varsă în Siret. Turcii o numesc Bogdan, căci așa se numea principele⁷ care a supus țara sultanului Soliman I; de aceea, îi numesc și pe locuitori bogdani. Ea este înconjurată de Valahia, Transilvania, Ungaria (?), Polonia și ținutul Oceakov⁸, Bugeacul și Bulgaria. E străbătută de Prut, care se varsă apoi în Dunăre și împarte țara în două părți care se numesc: partea de răsărit și partea de apus; aceea de dincolo este o (regiune) muntoasă, aceasta de dincoace este o întindere netedă și pustie⁹. Siretul desparte Moldova de Bulgaria (!), iar Nistrul o desparte de Oceakov și de Polonia. Cei mai mulți dintre locuitori sunt valahi (= români) și de credință ortodoxă. Ei au stat și sub sceptrul de fier, ca și populația Țării Românești și, de aceea, mulți au emigrat din țară. Principele lor era, de asemenea, dator să trimită turcilor același tribut pe care-l da principele Țării Românești. Moldova de Jos¹⁰ se întindea de la Iași până la Dunăre, iar orașul Iași este capitala țării întregi și este așezat pe râul Bahlui; și cu toate că nu e mare, este bine întărit și de natură, și prin meșteșug omenesc (!), și în el locuiește mitropolitul țării. Mai sunt apoi orașele: Huși, Fălciu, Galați, Neamț¹¹ și târgul Valea Strâmbă¹² (numită) astfel, pentru că acolo au fost bătui rău creștinii în câteva rânduri // de turci și tătari. Moldova de Sus p. 299 are orașele: Suceava, Hârlău, Ștefănești¹³, „Tschudno”¹⁴, Neamț, Roman, Soroca și Hotin¹⁵. Hotinul este un oraș foarte întărit, pe Nistru, în fața Cameniței, și a fost un scut de apărare al turcilor contra polonilor și rușilor. În partea de miazănoapte a Moldovei de Sus trăiesc tătarii care se numesc

⁴ = Baia de Aramă.

⁵ Confuzie: autorul îl crede nume de oraș.

⁶ Pus greșit în Țara Românească.

⁷ Bogdan cel Orb (1504–1517). Opinie general admisă, dar nu definitiv lămurită.

⁸ Teritoriul turcesc numit Iedisan, care se întinde între Nistru și hanatul Crimeii; se găsea sub guvernarea pașii din Oceakov, cetate vestită, la Marea Neagră, la apus de gurile fluviului Bug.

⁹ *Eben und wüste*

¹⁰ *Niedere Moldau*.

¹¹ *Nemes*.

¹² *Wale Strimba* (= *argeș Thal*) (corect = Valea rea). Localitate necunoscută în istoria țării. S-ar putea să fie vorba de valea Albă?

¹³ *Stepanowze*, pe Prut.

¹⁴ Neidentificat. Oare Târgu frumos? Cândva putând avea sensul de: frumos, minunat.

¹⁵ *Ehotschhim*.

lipcani¹⁶, adică lituani¹⁷, și ei sunt cu toții adepți ai lui Mohamed. Mai este apoi o țară pe care moldovenii o numesc Basarabia, iar tătarii Bugeac; este așezată între brațul de miazănoapte al Dunării și Nistru, la Marea Neagră. În ea, se află Kili, pe care moldovenii o numesc Chilia și <care> în vechime se numea Lykostomos¹⁸, care este un oraș bun la gurile Dunării. La vărsarea Nistrului în Marea Neagră se află un oraș pe care turcii îl numesc Akkijrman, iar rușii Bielgorod; amândouă numirile au înțelesul de orașul alb, dar moldovenii îl numesc Cetatea Albă¹⁹. Bugeacul este un târg (!) mizerabil²⁰ la Nistru, iar Tighina, o cetate puternică a turcilor, pe care ei o numesc Bender, adică loc de trecere²¹...

p. 305 <După înfrângerea turcilor la Hotin și alungarea lor din Moldova>, au venit mulți boieri din Moldova și Țara Românească la <cneazul> Golițin și s-au supus puterii rusești. Marele vizir se afla încă la Bender și a poruncit să fie prins Callimachi²², hospodarul Moldovei, și l-a trimis la Constantinopol, deoarece ținea cu rușii, iar fratele lui²³ trecuse la ruși cu câteva mii de oameni. La Constantinopol, Callimachi a fost aruncat într-o închisoare, și sultanul a pus în locul lui pe Constantin Mavrocordat²⁴, căruia i-a dăruit palatul hospodarului mazilit, dându-i pe deasupra și 50 000 de piaștri, deoarece n-avea bani pentru călătoria în Moldova...

Anul XIII ... <Generalul> Elmpt a poruncit să se afișeze în toate localitățile manifeste și toți locuitorii Moldovei au fost obligați să depună jurământ pentru țarină. Astfel a fost supusă toată Moldova legii țarinei și toți locuitorii țării au fost bucuroși, fiind ei creștini de rit grec; și când Elmpt²⁵ a intrat cu trupele sale rusești în Botoșani, i-au ieșit în întâmpinare marii dregători, iar episcopul <de rit> grec a ținut o cuvântare slăvind pe împărăteasă... etc.

p. 127 Rușii l-au numit pe principele Prozorovski guvernator al Moldovei și acesta a dat poruncă să se tragă clopotele în toate bisericile de rit grec, de care turcii au oroare. Iar generalul Stoffeln²⁶ a mers cu un corp²⁷ <de trupă> la București și a supus și Țara Românească și la București rușii l-au găsit pe hospodar²⁸ în fruntea a o mie de arnăuți, care au fost aproape cu toții măcelăriți, el însă a scăpat din mâinile lor. Stoffel a continuat să alunge pe turci, atât din Moldova, cât și din Țara Românească...

¹⁶ *Lipischen.*

¹⁷ *Litanischen.*

¹⁸ În realitate, Lykostomul a fost identificat de Octavian Iliescu cu Vâlcov.

¹⁹ *Eine weisse Burg.*

²⁰ *Schechter (sic) Elecken.*

²¹ *Pass.*

²² Grigore Callimachi (1767–1769). Mazilirea s-a făcut la 14 iunie 1769.

²³ Alexandru?

²⁴ Era a cincia și ultima domnie în Moldova (29 iunie – 23 noiembrie 1769).

²⁵ Generalii Elmpt și Prozorovski erau comandanții trupelor rusești care au intrat în Moldova.

²⁶ *Stoffel* = General locotenent Hristofor Feodorovici von Stoffeln, comandantul corpului de armată care a operat în Moldova și Țara Românească din noiembrie 1769 până în aprilie 1770

²⁷ *Chor.*

²⁸ Grigore al III-lea Al Ghica (octombrie 1768 – noiembrie 1769). De fapt, domnul, după sfatul conducătorilor mișcării populare din București, s-a lăsat prins de voluntarii români, și a fost predat apoi comandantului rus.

IVAN VASILIEVICI KOROSTOVȚEV

(1745–1814)

Ivan Vasilievici Korostovțev, din vechea familie Korostovțevki-Ostioia, s-a născut în anul 1745.

Datorită cunoașterii limbilor orientale, a fost numit în 1768, la vârsta de 24 de ani, aghiotant al mareșalului Alexandru Alexandrovici Prozorovski (1732–1809), care comanda un corp de armată în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774. În această calitate, a însoțit pe Prozorovski în Moldova. Între 1–25 ianuarie 1770, se afla la Botoșani, apoi de aici s-a îndreptat prin Bălușeni, Deleni și Erbiceni spre Iași, unde a rămas o lună (29 ianuarie – 28 februarie). Transferat de comandantul suprem, Piotr Ivanovici Panin, la armata a doua, a fost trimis în misiune specială pe lângă hanul tătarilor, Șahin Ghırai, spre a-l determina să treacă sub ocrotirea împărătesei Ecaterina a II-a.

După terminarea campaniei, Korostovțev a fost trimis la Orel (1775), pe lângă guvernatorul general. În perioada transformării diviziunilor teritoriale, cunoscute sub numele de „namestnicestvo”, în gubernii, a organizat aici ateliere (tehi)

Printr-un decret al Ecaterinei a II-a, din 21 decembrie 1786, a fost înaintat asesor colegial și președinte al Curții de justiție civile din Kursk, apoi consilier de stat.

În 1805, Korostovțev s-a retras din motive de sănătate, fiind decorat cu ordinul Sf. Vladimir. Și-a petrecut ultimii ani îndeletnicindu-se cu traducerea autorilor antici, în tovărășia prietenului său, consilierul Pavel Ivanovici Protasov. A murit la sfârșitul anului 1814, la vârsta de 69 de ani.

I. V. Korostovțev a redactat un jurnal al operațiunilor militare din timpul războiului ruso-turc (1768–1774), efectuate sub comanda mareșalului Prozorovski. Se păstrează sub titlul de „Însemnări” sau „Note” despre războiul împotriva Turciei, în manuscris, cuprinzând mai multe caiete însumând 817 pagini (Biblioteca de Stat V. I. Lenin din Moscova, O.U.D.P., 213, 214). Cuprinde, în copie, multe acte oficiale referitoare la campanie: ordine și rapoarte militare ale mareșalului Prozorovski, rapoarte ale comandanților ruși, acte traduse de Korostovțev din limbile turcă și tătară, ca, de pildă, documente și scrisori ale hanului tătar Șahin Ghırai privind relațiile lui cu Rusia, ca și ale beifului Cabardiei și ale altor comandanți tătari etc.

Cu privire la țările noastre, jurnalul cuprinde atât informații despre operațiunile militare, de sub comanda mareșalului Prozorovski pe linia Botoșani – Iași – Bender, cât și despre mișcările turcilor și tătarilor

Sunt și unele știri cu privire la proviziile aduse de turci „din diferite părți ale Moldovei” (O.U.D.P., 213, 2 f. 7) la Hotin, unde s-au refugiat numeroși poloni.

Jurnalul înregistrează și unele amănunte cu privire la jafurile și ridicările de români – atât bărbați, cât și femei – de către turci și tătari din satele moldovenești: Răspopeni, Kızı, Chiperceni, Răuțeni etc. (O.U.D.P., 213, 3, f. 2, 9), cât și la capturări de țărani moldoveni, care lucrau la câmp, de către armatele rusești.

Din însemnările lui Korostovțev se vede și concursul dat de unii moldoveni armatelor rusești.

EXTRAS DIN JURNALUL OPERAȚIILOR DE RĂZBOI DIN 1769¹

Iunie

f. 6 1^a În prezent, au început să sosească la Hotin numeroși șleahțici poloni de rând care trec // la legea mahomedană și asigură pe turci că ei părăsesc cu bucurie credința catolică, întrucât au pierdut speranța de a rămâne în patria lor, din cauza ruinării ei de către trupele rusești, care i-au lipsit de întreaga lor avere (câți au făcut parte din confederație nu și-au găsit alt rost și au fost tratați ca rebeli...).

2^a Magaziile din Hotin sunt îndesate zilnic de către turci cu provizii, constând din pesmeți, pe care îi aduc din diferite părți ale Moldovei. Iar în popor umblă zvonul că aceste provizii sunt pregătite pentru spahii care vin acolo; sosirea lor e așteptată în curând.

f. 7 3^a Potrivit aceluiași zvonuri, la 19 ale acestei luni, iunie, au sosit la Hotin până la patru sute de spahii, cu trei alaiabei, comandanții lor, care au răspândit zvonul că acești spahii vor începe să sosească acolo, zilnic, câte 20 de oameni și chiar mai mulți, timp de o lună întreagă; s-ar fi luat această măsură pentru înlesnirea spahiilor aflați pe drum sau, mai degrabă, pentru a ascunde adevărul lor număr, cum s-a și întâmplat în realitate, căci după // data de 19 și până la 22, au sosit încă până la 500 de oameni, în diferite partide și ei își așează tabăra pe un loc anume hotărât în apropiere de Hotin, unde încep să-și facă bordeie.

4^a Ambasadorul Porții (numit) în Polonia, Namei-bei, a sosit la 22 ale acestei luni la Hotin.

.....

4 august

f. 62 *Din nota sotnicului² Anania Antonov. Când eram la Bender, am observat acolo în tabără până la șase mii de spahii, comandați de pașa cu trei tuiuri Daghistanli, și o altă garnizoană, până la cinci mii (de oameni), sub comanda guvernatorului Ali Pașa [...].*

f. 78 *Copie după extrasul primit de la dl. general maior și cavaler Șirkov..., după informațiile trimise de locotenentul Malenkov, ... aflat sub Hotin, de partea aceasta a Nistrului, cu privire la evenimentele petrecute la Hotin la 2 iulie*

¹ Traducerea s-a făcut după microfilmul manuscrisului lui Korostovțev (O.U.D.P., 213, 2).

² Sotnic – căpitan peste o sută de oameni.

Un evreu, trimis de locotenentul Malenkov la Cernăuți, i-a adus știrea că austrieicii pregătesc provizii la Cernăuți... și că zilele acestea a sosit de la Lvov un furnizor evreu, care a încheiat acolo cu ministrul un contract (obligându-se) să livreze în locurile sus menționate până la 30 000 de sferturi de făină

.....

Locotenentul Malenkov, fiind ieri la Hotin, a auzit de la Soliman Efendi cele ce urmează mai jos: //

S-a poruncit comandanților să citească celor răzvrățiți din ortale sau f. 79
regimente porunca sultanului și să le facă cunoscut că dacă ei se vor răscula, contrar celor așteptate, Poarta va porunci să nu li se mai dea leafă, iar instigatorii își vor pierde, bine înțeles, viața. Se cuvine ca ei să ceară sultanului leafa pe care o merită <și> pe care ei o pot primi. Aceste modificări și sfaturile comandanților au potolit puțin pe ienicerii răzvrățiți, și unii dintre instigatori au cerut iertare comandanților, pentru purtarea lor grosolană.

.....

6 august

Ambasadorul Turciei, pentru a se arăta în public cu un alai mai numeros, f. 80
spre cinstea lui, a luat de la Hotin până la 50 de oameni, pe care i-a trimis înapoi de la Camenița.

Austrieicii au început să sape în apropiere tranșee și <să facă> la granița turcă o carantină pentru cei ce trec (în vehicule și pe jos).

.....

Zilele acestea, au mai sosit la Hotin încă până la opt sute de spahii.

.....

Jurnalul operațiunilor de război din 1770³

1 ianuarie anul 1770

La începutul acestui an..., mă aflu la Botoșani și

f. 1

La 11 ianuarie, am primit raportul maiorului Pentling că locotenentul f. 2
Liubimov raportează... că a sosit în grabă, din satul Răspopeni⁴..., un moldovean cu știrea că pe data de 9, sosind în satul Răspopeni 28 de turci, au luat din acest sat trei moldoveni, iar el a plecat și a sosit cu această veste.

În afară de aceasta, a mai spus că din Bender au ieșit până la 300 de turci și, împărțindu-se în grupuri mici, au plecat spre Nistru; Liubimov a plecat în recunoaștere cu un grup, spre satul Răspopeni.

La 15, am primit un raport de la același Pentling că locotenentul Liubimov, pe data de 11, cu un grup... a fost în satul Răspopeni, și acolo, în pădure, a

³ OUD, P, 213, 3

⁴ Sat, raion Rezina (Republica Moldova)

găsit trei moldoveni dintre care unul, fiind... din satul Găițeni⁵, a plecat de la ei și spune că turcii, în număr de 20 de oameni, au fost în satele Răspopeni, Kizic⁶ (?), Chiperceni⁷ și Răuțeni⁸, pe data de 9, și au luat de acolo vitele, iar din satul Răuțeni trei moldoveni, au plecat îndată spre Bender, iar un grup format din câțiva dintre ei, pe aceeași dată, au trecut peste Nistru în Polonia, mai sus de Iagorlâc. //

f. 3 La aceeași dată, am primit o înștiințare de la domnul general-maior Cernoievici din Iași, cu data de 13, că în această lună în noaptea <de 10> spre 11, un grup de turci și tătari hoinari, condus de Deli Asan, a fost înfrânt; în această luptă a fost ucis Kasan Deli Asan și au mai fost omorâți încă 27 de turci; în afară de aceasta, au fost luați prizonieri doi tătari, care la interogatoriu au arătat că tuturor tătarilor li s-a fixat întâlnire la Căușani, după sărbătoarea numită bairam, și socotesc că și turcii, care trecuseră <Dunărea>, la Ismail, unindu-se cu ei în acel loc, vor ataca Iașii. Același lucru îl confirmă și un spion turc, prins pe data de 10. Și cum la Iași se află numai două regimente de infanterie, cu efectiv de abia o mie de oameni și o sută de vânători, iar în caz de atac, nu numai că nu e cu puțință să trimită un grup, ci nici în Iași nu pot ocupa cu acest detașament locurile necesare, de aceea îmi cere să-i trimit spre întărire un regiment de infanterie și două escadroane de husari, aprovizionându-i cu merinde și cu ovăz cât se poate de mult; prin urmare, am trimis ordin colonelului Kakovinski să părăsească Cernăuții cu regimentul lui și să plece grabnic la Botoșani, lăsând la Cernăuți la vad 50 de soldați de linie cu un ofițer.

Dar, socotind că cele două escadroane cerute de husari nu vor fi destul de puternice, pentru a opune rezistență unui număr atât de mare de inamici, am găsit că e necesar să adaug și regimentul de cazaci al lui Pozdeev, pe care l-am trimis spre Iași, poruncindu-i să se oprească în satul Deleni⁹ până la noi ordine.

Iar pe data de 16, am plecat eu însumi din Botoșani cu regimentele Arhanghelsko-Gorodski de infanterie și Vengherski de husari, ambele fiind ultimele de sub comanda mea, lăsând în acest oraș numai 85 de oameni vindecați¹⁰, de diferite grade, să facă de gardă la depozitul de alimente și, pe lângă aceștia, regimentul de cazaci al lui Martînov.

Despre această mișcare a trupelor mele, am raportat la acea dată comandantului suprem.

La aceeași dată, am sosit în satul Drăcșini¹¹, așezat la distanța de 3 1/2 <mile> de Botoșani. Am mai primit un ordin, cu data de 11, de la domnul general-locotenent Stoffeln din Focșani, ca să trimit la Iași regimentul Arhanghelsko-Gorodski, cu provizii pentru trei săptămâni, <și> ajungând acolo,

⁵ Probabil Gliceni, sat, raion Rezina (Republica Moldova).

⁶ Neidentificat.

⁷ Sat, raion Orhei (Republica Moldova).

⁸ Sat lângă Bălți, raion Bălți (Republica Moldova).

⁹ *Delian* = Deleni, sat, județul Iași.

¹⁰ De ciumă.

¹¹ *Dracsın* = Drăcșini, sat, județul Botoșani.

să stea sub comanda domnului general maior Cernoievici; iar regimentului Tenghinski <trebuie> să-i ordon să meargă în marș la Botoșani și să rămână acolo, lăsând la Cernăuți, pentru acoperirea transporturilor și a trecerii <podului>, un detașament potrivit cu un ofițer.

De aceea, deliberând că, întrucât cu o zi mai înainte îi raportasem că plecasem după aceste ultime regimente de sub comanda mea, în urma cererii // domnului general-maior Cernoievici și că atunci nu promisem încă rezoluția la raportul meu și văzând, după dată, că acel ordin fusese expediat înainte ca generalul-maior Cernoievici să fi căpătat informația despre inamic, nu am îndrăznit să mă întorc atât de repede la Botoșani și am găsit de cuviință să raportez – ca răspuns la acest ordin – că mă aflu în drum, iar dacă prezența mea e necesară la Botoșani, eu pot să mă întorc cu regimentul Vengherski, iar regimentul Arhangelsko-Gorodski își va continua mersul spre Iași. f. 4

În ziua de 17, la ora 3 după miezul nopții, înainte de plecare, am primit un raport de la maiorul Pentling, din 14, arătând că locotenentul Liubimov îi raportează că doi moldoveni au sosit în ziua de 11 de la Iași în satul lor Cubrovfi (!)¹², după cereale, și abia începuseră să încarce cereale, când a venit în fugă la ei căpitanul moldovean din satul Săreda¹³, așezat pe râul Bâc, la o milă de Chișinău, și a spus acelor moldoveni, care au fugit iute la locotenentul Liubimov, să plece cât mai degrabă și să dea de știre tuturor detașamentelor rusești că o mulțime de tătari vin de-a lungul râului Bâc, iar acel căpitan moldovean a plecat la Iași, să dea de știre.

De aceea, am socotit că de voi continua marșul spre Iași, care se află la o distanță de 13 ore, de acolo nu vom putea ajunge înainte de cinci zile, oricât de repede am înainta, din cauza drumului prost, iar convoaiele regimentare, cu atât mai mult, nu puteau fi lăsate să sosească cu provizii alimentare, după cum se spunea în ordinul general-maiorului Cernoievici, de unde trebuia dedus că acestea erau acolo insuficiente; iar întrebând pe locuitori, <am aflat că> distanța de la Chișinău până la Iași nu e mai mare ca cea de acolo <de la Iași> încoace <la Botoșani>, prin urmare nu era cu puțință să sosim acolo înaintea dușmanului; nu se știa dacă dușmanul nu se va îndrepta, cumva, spre Botoșani, unde se aflau acum numai 86 de oameni simpli soldați vindecați <de ciumă>, ieșiți din spital, provenind din diferite regimente, cu un singur subofițer. Și deși pe data de 15 s-a trimis ordin regimentului Tenghinski să sosească la Botoșani, plecarea acestuia nu putea să aibă loc decât pe data de 17 și deoarece de la Cernăuți până la Botoșani se socotește că distanța e de 16 ore, nici acest <regiment> nu va putea sosi, din cauza drumului său, înainte de cinci zile, deși i s-a repetat ca să vină cu extremă grabă la Botoșani, lăsând toate acele unități în urmă. La Botoșani, sosise, înaintea plecării mele, un important transport de provizii, care a și fost lăsat acolo, atât din cauza informațiilor primite de la general-maiorul Cernoievici, cât și fiindcă boii erau obosiți; de aceea, trebuia să socotim că, dacă dușmanul nu va merge la Iași, ci măcar o parte va merge la Botoșani, va distruge atât depozitele, // cât și transportul, din cauza f. 5 detașamentului slab rămas acolo. La fel și în târgușorul Suceava, spitalul

¹² Probabil Zubrești (= Zubrăuți), sat, raion Călărași (Republica Moldova).

¹³ Probabil Săreți, sat, raion Chișinău (Republica Moldova)

(aglomerat) printr-un corp de armată a rămas descoperit. Iar cazacii, care se află de-a lungul râului Prut, cât și cei dintre Prut și Nistru și (cele) trei regimente de cazaci (și) al patrulea regiment, al lui Martînov, care acoperă Botoșanii, nu pot opune rezistență puternică, din cauză că un mare număr dintre ei se află în misiuni fără întăriri. Iar dacă aceștia vor fi înfrânți, atunci nici regimentul Tênghinski, care se află în marș, nu va fi în afară de pericol. Socotind astfel, am considerat că e mai util să mă întorc înapoi la Botoșani, ca să ajut la joncțiunea cu regimentul Tênghinski și după ce voi fi făcut joncțiunea cu acesta, să vedem încotro își va îndrepta dușmanul forțele și, aflând acest lucru, și adunând pe toți cazacii, să pornim cu toții contra inamicului.

Am raportat amănunțit comandantului suprem, din acest sat Drăcșini, depre toate împrejurările și motivele care m-au îndemnat la această revenire, sperând că le va aproba, având în vedere importanța lor.

Totodată, am delegat pe căpitanul Vrenici ca să rămână cu regimentul de cazaci ai lui Pozdeev, în satul Stroești¹⁴ și să trimită un mic grup, pentru recunoaștere, la Iași; iar eu, de la mine, am trimis patrulă spre Iași și în stânga, spre râul Prut.

La 18, am primit o comunicare, de la domnul general-maior Cernoevici, că pe ziua de 17 a sosit la el un trimis expres pentru recunoașterea mișcărilor inamicului și a declarat că detașamentul, despre care locotenentul Liubimov raportase pe data de 10, nu este altceva decât o patrulă, alcătuită nu din 500, ci din 1 000 de oameni și acel trimis îl asigură că tătarii se află în mare frică și că nu sunt în stare nu numai să atace, ci nici pe ei înșiși să se apere.

Am trimis ordin maiorului Pentling ca el să ordone locotenentului Liubimov să vină cu grupul său până la Chișinău și, informându-se precis despre toate, să raporteze.

În același timp, am primit altă comunicare de la domnul general-maior Cernoevici că domnul general-locotenent Stoffeln i-a propus ca, de îndată ce regimentul Arhanghelsko-Gorodski va sosi de la Botoșani la Iași, să plece cu acest regiment și cu regimentul de Perm, adăugând la acestea pe maiorul Kniloh, cu un detașament de vânători, spre satul Țuțora¹⁵, lăsând acolo un număr cât se poate de moderat, din trupele ușoare, așezate pe râul Prut, pentru a observa mișcările inamicului, iar cu ceilalți să urmeze spre târgul Fălciu, și f. 6 acolo, să ia cu ei pe căpitanul Meknov // împreună cu un grup vânători și cu detașamentul din regimentul din Perm, aflat în acel loc, lăsând ceva infanterie și trupe ușoare, pentru menținerea postului; trecând cu întreg detașamentul râul Prut la Fălciu să înainteze în marș la vale, de-a lungul aceluiași râu, spre satul Giurgulești¹⁶, unde acel râu se varsă în Dunăre, și să înfrângă detașamentul inamic aflat acolo, punând stăpânire pe depozite. De asemenea, în satul (Reni) să distrugă depozitele; după aceasta să se întoarcă la Iași și ajungând la Fălciu, să trimită regimentul Arhanghelsko-Gorodski în târgul Focșani.

¹⁴ Sat, județul Iași.

¹⁵ Sat, județul Iași.

¹⁶ *Jurgulești* = Giurgulești, sat, raion Vulcănești (Republica Moldova).

În consecință, am ordonat, al 19, regimentului Arhanghelsko-Gorodski să plece în grabă la Iași.

În aceeași dată, pe ziua de 19, am primit un raport de la maiorul Pentling că la avanposturile sale inamicul nu se arată nicăieri.

În același timp, am primit de la general-maiorul Cernoievici înștiințarea că grupele noastre au prins, de cealaltă parte a Prutului, un spion trimis de han¹⁷, care declară că tătarii – după știrea primită cu privire la lupta ce a avut loc lângă Focșani, unde ei socotesc că au avut până la 8 000 de turci omorâți – sunt cuprinși de mare frică și că asemenea știri l-au silit pe han // să trimită f. 7 pe toți seimenii lui pentru o mai rapidă expediere a tătarilor și când această adunare va lua sfârșit, atunci hanul intenționează să pornească spre Movila Răbâia și către Iași.

La 20, regimentul Tenghinski a sosit la Iași.

La 21, am primit raportul maiorului Pentling că locotenentul Liubimov cu echipa sa a ajuns până la <O>rhei și că inamicul nu se află în Moldova nicăieri.

La 23, am primit ordin de la comandantul suprem¹⁸, că el consideră necesar să întărească postul din Iași. În consecință, am trimis ordin la Cernăuți sublocotenentului Karandeev ca el, cu întregul detașament, să vină la Botoșani, iar în locul său am trimis pe sublocotenentul Debredici, din regimentul Ostrogojski, cu 30 de cazaci.

Din regimentul Tenghinski, am poruncit să fie lăsat la Botoșani un tun, cu întreaga încărcătură ce-i aparține și cu servanții și 50 de mușchetari, precum și toți vânătorii din acel regiment, iar din regimentul Vengherski – un escadron de husari. Și peste toți aceștia, am încredințat comanda căpitanului Ghevkin din regimentul Vengherski.

Am poruncit colonelului Martînov să lase în satul Kokymca¹⁹ 20 de cazaci sub comanda căpeteniei lor (starșina) // și în satul Stăuceni²⁰ 20 de f 8 cazaci, cu un cazac îndeplinind rolul de șef (nakaznoi), și ca toți aceștia să fie sub ordinele căpitanului Ghevkin și să-l înștiințeze pe acesta despre toate.

Maiorului Pentling, i-am trimis ordin, ca el să aducă totul la cunoștință căpitanului Ghevkin, iar de va veni peste el un inamic foarte puternic, să se retragă spre Botoșani și, unindu-se acolo cu detașamentul lăsat în acel oraș și preluând comanda lui, să procedeze potrivit cu împrejurările din acel moment.

Colonelul Martînov cu regimentul său și al lui Pozdeev, i-am ordonat să plece, la 25, către Iași, pe drumul direct prin Stroești, Șipote²¹ și Mălăești²² și ca el să trimită mici patrulare spre Iași și spre râul Prut.

Iar eu, la 25, cu regimentele Vengherski și Tenghinski am plecat din Botoșani și am mers pe alt drum, pentru a avea o alimentare mai bună; la aceeași dată, am ordonat regimentului de husari Vengherski să meargă până la

¹⁷ Devlet Ghirai IV, han al tătarilor din Crimeea (1769–1770).

¹⁸ General feldmareșal Piotr Alexandrovici Rumianțev.

¹⁹ Oare, Coșula (?), sat, jud. Botoșani, aproape de Stânceni.

²⁰ Sat, județul Botoșani.

²¹ Sat, județul Iași.

²² Sat, comuna Gropița, Vlădeni, județul Botoșani.

satul Drăcșini, la o distanță de 3 1/2 ore de Botoșani, iar eu însumi, cu regimentul TENGHINSKI, m-am oprit în satul Bălușeni²³, la 3 ore depărtare de Botoșani.

f 9 La 6, am mers cu regimentul VENGHERSKI până la satul Deleni 4 1/2 ore, iar regimentul TENGHINSKI până la satul // Storești²⁴, 3 ore. Aici, la 27, am primit raportul maiorului Pentling că locotenentul Liubimov a înfrânt, pe data de 23, în târgul Chișinău, un grup de tătari, dintre care au fost uciși 19 oameni, iar 7 luați prizonieri; ceilalți, din cauza întinericului nopții, au plecat. Prizonierii declară că acel grup era compus din 30 de oameni; tot el a prins doi spioni, trimiși din Bender și a prins de la inamic peste 700 de capete de vite și 210 cai, iar din grupul său, a fost rănit ușor un cazac și omorât un cal căzăcesc.

Pe aceeași dată, am plecat din Deleni, cu regimentul de husari, și am traversat până la satul „Ghiciani”²⁵, 6 ore, iar regimentul TENGHINSKI până la târgul Hârlău²⁶.

La 28, am plecat cu regimentul VENGHERSKI din Iurghiceni²⁷. Am sosit la Iași, 4 ore.

La 29, a intrat în iași regimentul TENGHINSKI, iar regimentul de cazaci ale lui Martînov și Pozdeev, le-am așezat în satul Mânzătești²⁸, la 3 ore distanță de Iași.

f 10 La 31, am primit raportul sublocotenentului Bîkov din Țuțora că grupuri mici de inamici se arată la o distanță de 5 ore de Prut; că pe râul Prut a început să se rupă gheața și au luat (inamicii) 4 familii de locuitori și 10 țărani care se aflau pe lângă vite // și până la patru sute de capete de vite cornute.

În același timp, am primit încă un raport, că s-a apropiat de postul aflat în satul Măcărești²⁹ un grup inamic și au avut peste râu un schimb de focuri. De aceea, am trimis pe locotenentul Albruski la Țuțora, ca el să ia pe sublocotenent cu întreg grupul său, sub comanda sa, și să lase pe sublocotenentul Bîkov pe malul de pe partea aceasta, iar el să treacă, cu cazacii și arnăuții, pe malul celălalt și, pe cât cu putință, să caute a păzi populația și vitele de inamic.

La 10 februarie, am primit raportul maiorului Pentling, că locotenentul Liubimov, după ordinul meu, a plecat cu un grup, în recunoașterea inamicului, și pe data de 5, a sosit în satul Perescina³⁰, a găsit acolo un mârzac cu 370 de tătari, pe care i-a atacat, a ucis 13 oameni, (pe ceilalți) i-a gonit până în satul Măscăuți³¹, ce se află la o depărtare de 6 verste de Chișinău³², dar, din

²³ *Boleşani* = Bălușeni, sat, județul Botoșani.

²⁴ *Storesti*, la nord de Vlădeni, județul Botoșani.

²⁵ Cf. însemnarea din ziua următoare, când pleacă din Iurghiceni. Deci și aici trebuie completat numele tot (Iur)ghiceni.

²⁶ *Garlou*

²⁷ *Iuriceni* = Iurghiceni, județul Iași

²⁸ Sat, comuna Bosia, județul Iași (în dreptul Unghenilor)

²⁹ Sat pe Prut, comuna Prisăcani, județul Iași.

³⁰ *Pereseșni* = Perescina, sat, raion Criuleni (Republica Moldova).

³¹ *Năcăuți* = Măscăuți pe Râul, sat, raion Criuleni (Republica Moldova).

³² *Coșenev*.

cauza întinericului nopții, nu a putut să-i urmărească mai departe, a luat 2 tătari prizonieri și, urmărind pe inamic, a lăsat (pe prizonieri) moldovenilor să-i păzească, dar la întoarcere nu i-a mai găsit în viață căci moldovenii le tăiaseră capetele. Și a eliberat de la // inamic pe moldovenii capturați de aceștia, 22 de f. 11 femei moldovence, 10 capete de vite cornute, 20 de cazaci cu poveri.

La 20, domnul general-locotenent a sosit la Iași.

La 24, am primit raportul că locotenentul Liubimov, trimis de către maiorul Pentling, a ajuns din urmă, la 5 februarie, lângă satul Peresecina, un detașament compus din 370 de tătari, cu un mârzac, și bătându-i, a luat pe loc 30 de tătari prizonieri, iar pe cei 35 de moldoveni, luați de aceștia cu averea lor și cu vitele, i-a eliberat, fapt pe care l-am raportat comandantului suprem³⁴ primind, ca răspuns, ordinul următor...

La 25, am primit un raport de la maiorul Pentling că locotenentul Liubimov la 20 ale lunii, la o milă depărtare de Chișinău, s-a întâlnit cu un mârzac, care avea cu el 100 de tătari; mergea în Moldova cu un car, să caute cereale; jumătate dintre tătari erau călări, iar jumătate pedestri. El i-a atacat și a omorât 63 de oameni, 13 a luat prizonieri, iar 24 de oameni cu mârzacul au fugit în pădure și nu i-a putut ajunge; a luat de la ei 10 cămile și 74 de capete de vite cornute (...).

Iar la Bender, spun că oaste turcească este puțină, și tabăra ei situată de f. 13 partea cealaltă a Nistrului; hanul, însă, cu toți tătarii, printre care ar fi și cei din Crimeea, se află în fața punctului (numit) Movila Răbâiei și că ar fi avut recent cu trupele noastre o încăierare și au fost înfrânți; de aceea, hanul i-a luat de la Bender, unde era un număr mic de tătari, la el, pentru a se întări. Vizirul³⁵ se află de partea cealaltă a Dunării....

Am primit ordin de la comandantul suprem să nu mai expediez trupele calmuce în armată, din cauza răspunsului ce a venit de la hoardele tătare din Edisan, Bugeac și Cetatea Albă³⁶, care înclină spre îndeplinirea dorinței noastre; de aceea, să nu se mai trimită nici echipe pentru explorări, de partea cealaltă a Nistrului.

Am poruncit maiorului Elaghin să facă legătura, unindu-se cu detașamentul general-maiorului Kamenski, și să continue până la gura fluviului Nistru, acolo unde acesta se varsă în liman, și să meargă cu întreaga oaste calmucă spre Hagider³⁷ și să poruncească și ambelor regimente de cazaci să înainteze pe Nistru la vale, spre Hagider....

La 1 septembrie, a fost adus la mine un băiat moldovean, care se afla în serviciul hanului și care a declarat că turcii, sosiți cu hanul, s-au dus la Oceakov și că hanul trece convoaiele de care de partea cealaltă și că din convoiul său de care, tătarii, aliați cu noi, i-au luat vitele; că hanul a pus sub pază pe 2 mârzaci din Crimeea, nu se gândesc de fel să se predea....

³³ Generalul von Stoffeln.

³⁴ Generalul feldmareșal Rumianțev

³⁵ Khalil pașa Avaz-Zade, mare vizir otoman (1769–1770).

³⁶ Belgorod.

³⁷ *Gadjider* = Hagider, sat, raion Cetatea Albă (Republica Moldova).

f. 61 ... În data de 3 septembrie, noaptea, un grup (de oaste) trimis de (căpitanul
f. 62 Stoikov) spre Ianciakrak, de cealaltă parte, // dând peste un convoi de care al
moldovenilor, l-a capturat; în el se aflau 60 de bărbați și 50 de femei.

f. 64 La 9 (septembrie), au venit 2 moldoveni captivi (de lângă Oceakov) care
au declarat că la Oceakov nu sunt trupe prea multe și că ele ne-au așteptat
astăzi și de aceea au scos lângă cetate, opt tunuri; iar hanul stă (cu tabăra) în
vecinătatea cetății, în partea către Metelia; și ei țin „beket” (pichet?) numai de
vreo cinci sute de oameni.

În consecință, am trimis ordin maiorului Elaghin să trimită pentru alarmă,
un grup de vreo 40 de oameni, care să atace pe neașteptate „beket”-ul, și
apoi... să ia vitele și să înceapă a întoarce carele, pentru a-i separa prin
aceasta mai repede de Oceakov....

[Urmează – 9–11 septembrie – o mare luptă lângă Oceakov, descrisă cu
lux de amănunte, f. 64–68, unde turcii și tătarii au suferit o grea înfrângere;
dar Oceakovul nu a fost încă cucerit].

f. 68 La 11 septembrie (după lupta de lângă Oceakov)... Iar pentru a-l alarma
și tulbura continuu pe inamic, am poruncit maiorului Elaghin să trimită mereu
grupuri la Oceakov, ca, hărțuindu-l mereu, să captureze din vite.

La 13, am primit raportul maiorului Elaghin că un grup de oaste calmucă
a mers sub zidurile Oceakovului, unde găsim un turc la cositul fânului, l-au
înjunghiat, iar altul a fugit, și au luat prizonier un băiat moldovean. //

f. 69 *14 septembrie*

Am primit raportul de la maiorul Elaghin că o echipă de calmuci, trimisă
de el sub zidurile Oceakovului, a capturat 300 de cai, 100 de capete de vite
cornute, 12 cămile și 7 moldoveni.

În același timp, eu am trimis sub zidurile Oceakovului un grup de 100 de
husari și lăncieri, cu căpitanul Gotovici, care în apropiere de Oceakov au gonit
„beket”-ele lor, au luat lângă limanu de la Oceakov, până la 50 de cai și
5 cămile, de asemenea doi țărani moldoveni, aparținând hanului, care coseau
fân; aceștia au declarat că turcii nu-l lasă pe han să plece, socotindu-l vinovat
de faptul că oastea fusese înfrântă, deoarece el se afla cu ea.

15 septembrie

În acest timp, colonelul Grekov de la Don, trimis de maiorul Elaghin la
Oceakov, cu cazacii săi, a capturat până la trei sute de cai, patru cămile,
șaptesprezece vite cornute și două familii de moldoveni³⁸. În același timp, au
ieșit din cetate, contra lui, până la cincizeci de oameni, pe care el i-a gonit în
suburbia cetății³⁹, fără nici o pierdere din partea lui.

³⁸ Volohov.

³⁹ Vorstadt.

Iar echipa de calmuci a prins sub Oceakov trei moldoveni și pe un tătar din // Crimeea, care fuseseră trimiși după fân. f. 70

La 19, am primit de la comandantul suprem <vestea despre> cucerirea prin asalt a Benderului.

... Moldovenii captivi au declarat că hanul va trece curând la Kimburn....

La 20, au mers grupuri din regimentul Liubimov și dintre calmuci, trimise de Elaghin, sub zidurile Oceakovului. La depărtare de vreo două verste de oraș, au găsit la cositul fânului șase moldoveni, pe care i-au luat prizonieri; au mai găsit și o herghelie de cai și 20 de inși de ai inamicului....

... Aflând de la captivi că s-ar putea intra liber în suburbia Oceakovului, prin apa puțin adâncă din apropierea țărmului mării, la 22 ale lunii, m-am dus cu un grup, să cercetez <dacă este așa>. S-a constatat că toate acestea nu sunt adevărate.

.....

3 octombrie

f. 74

În același timp, am primit de la maiorul Elaghi un raport că echipa trimisă de el la Oceakov, găsind la fân niște moldoveni, a început să-i captureze cu tot echipamentul; între timp, din cetate au ieșit până la o sută de turci, dar maiorul Elaghi, sosind la acea echipă cu un regiment de cazaci, i-a gonit pe toți turcii care ieșiseră din cetate și a omorât șase oameni, luând (captivi) 82 de moldoveni, doi tătari și peste o mie de capete de vite cornute.

GUSTAV ORRAEUS

(1739–1811)

Gustav Orraeus era fiul unui predicator finlandez care îl destinase aceleiași chemări și îl îndrumase pe calea studierii limbilor clasice. Trimis la 14 ani la Abo pentru a studia teologia, el s-a hotărât însă pentru științele naturale susținând chiar, în decembrie 1754, disertația sa sub titlul *Adumbratio Florae*.

Întrat la școala de botanică de pe lângă Spitalul Militar de la Sankt Petersburg, iese chirurg în anul 1757 și este îndată afectat unui regiment de infanterie. Luând parte la campania din Prusia (1759–1762), poate urmări din experiență ravagiile dizenteriei printre trupe. Continuându-și activitatea la St. Petersburg, primește în 1768, diploma de doctor în medicină.

În anul următor, este numit medic general al armatei comandate de Rumianțev în campania contra turcilor. În această calitate poate să observe și să combată epidemia ciumei care a bântuit în Moldova cu o violență nemaicunoscută până atunci și care s-a răspândit apoi și mai departe, ajungând să bântuie cu furie la Moscova în 1771.

Observațiile din cursul luptei contra flagelului atât în Moldova, cât și la Moscova au fost consemnate de el într-o lucrare care se adresează în primul rând medicilor și personalului medical și care a fost publicată în 1784 la Petersburg sub titlul: *Descriptio pestis quae anno MDCCLXX in Jassia et MDCCLXXI in Moscva grassata est* (Petropoli... MDCCLXXIV)

Această descriere comportă o parte narativă-istorică a desfășurării activității de combatere a bolii și una descriptivă de redare a condițiilor în care aceasta s-a ivit și s-a dezvoltat. O serie întreagă de exemplificări, după constatări făcute asupra unor cazuri particulare, aduc o mulțime de elemente prețioase pentru cunoașterea împrejurărilor critice din Moldova în timpul campaniei ruso-turce. Autorul revine adesea cu prilejul descrierii ciumei din Moldova la fapte și fenomene constatate de el în Moldova în cursul epidemiei. În 1772 a revenit în Moldova ca însoțitor al misiunii prințului Orlov, trimis ca plenipotențiar la Focșani.

Întors în capitală, s-a retras în 1776 din activitatea medicală, consacrandu-se agriculturii și studierii unor probleme în legătură cu diferite epizootii. În 1803 este numit membru al consiliului medical, iar la 1808 membru al Academiei Medico-Chirurgicale din St. Petersburg. Moare la 1 septembrie 1811.

Pe lângă lucrarea sa despre ciumă, a mai scris în 1807 una despre febrele catarale.

O traducere a istoriei ciumei la Iași a fost făcută de dr. Ioan N. Prelipceanu ca teză de doctorat în medicină la Cluj. O altă traducere comentată la dr. Valeriu Bologa, Aurel Simplăceanu și Teodor Ghițan, *Un document rusesc important pentru istoria ciumei de la Iași din 1770: lucrarea lui G. Orraeus*, în vol. *Contribuții la studiul legăturilor medicale româno-ruse*, București, 1952, p. 23–60

... După ce a fost înfrântă și împrăștiată în luna septembrie din anul p 1 1769, acea uriașă gloată a turcilor care se adunaseră sub cetatea Hotinului și care se îndreptau apoi în cea mai mare grabă spre Dunăre prin Moldova și Țara Românească, o parte din armata noastră i-a urmărit de aproape pe fugari, și odată adusă la supunere capitala Moldovei, Iași, precum și toată țara, au fost trimise unități mai mici pretutindeni unde mai rămăseseră încă turci. Dintre acestea, una, pe care o comanda atunci locotenent colonelul² Fabrician, a atacat lângă Galați (oraș al Moldovei cu un port destul de însemnat așezat pe țărmul de dincoace al // Dunării, între gurile râurilor Prut și Siret), pe la p 2 sfârșitul lui noiembrie, un număr destul de mare de trupe dușmane, cu atâta noroc, încât după o luptă nespus de înverșunată, încununată de biruință, au fost prinși mulți dintre oamenii cei mai de seamă, printre care și domnul Moldovei, Mavrocordat³. Acest comandant a pus stăpânire pe oraș, a așezat trupe de pază în el și a împărțit în casele locuitorilor pe cei bolnavi și răniți care nu puteau să suporte asprimea vremii, nebănuind nimica despre ciuma adusă foarte de curând de vasele turcești venite din Constantinopol și care abia ajunsese la cunoștința locuitorilor înșiși. Însă după trecerea a câtorva zile, iată că mor cu seamă de ciumă unii dintre soldații din garnizoană și dintre bolnavi, precum și un subchirurg care îi îngrijea. La fel pălesc și o parte dintre soldații care îl străjuiau pe domnul ținut prizonier. După ce a fost evacuat anume de aceea, acest loc periculos, în scurtă vreme a dispărut molima dintre ostași, chiar în timpul marșului spre Iași, ceea ce a dat prilej de îndoială dacă boala de care au murit acei foarte puțini (amintiți mai sus) ar fi putut fi ciumă cu adevărat? Și așa cum se întâmplă mai întotdeauna în asemenea împrejurări, toate au fost răstălmăcite îndeosebi.

De cum s-a întors această trupă la Iași, s-au luat fără cea mai mică bănuială măsuri de încartiruire pe iarnă a soldaților, atât a celor sănătoși, cât și a celor bolnavi, cei dintâi prin casele orașenilor, iar ceilalți în spitalul⁴ care fusese întemeiat în palatul domnilor Moldovei⁵. S-au scurs vreo trei săptămâni în liniște și nu se arătau nici un fel de semne ale unei molime atât de cumplite. Dar nu se ajunsese nici la jumătatea lunii ianuarie a anului 1770, când chirurgii, care își făceau serviciul la spital, au observat nu numai multe febre peteșiale, dar chiar la unii din acești (bolnavi) după ziua a șaptea și a opta a boalei niște buboni inghinali în regiunea de sus a coapsei, care, ivindu-se metastazic ca niște crize oprite pe loc, nu păreau să prevestească nimic rău, întrucât primii bolnavi după începerea supurației și întremarea⁶ ulcerelor // s-au însănătoșit p. 3

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin al lui G. Orraeus: *Descriptio pestis quae anno MDCCCLXX in Jassia et MDCCCLXXI in Moscova grassata est* (Petropoli... MDCCCLXXXIV).

² *Chiriliarha locum tenens*.

³ Constantin Mavrocordat în a patra domnie (18 iun. 1769 – 4 dec. 1769).

⁴ *Nosoconium militare*.

⁵ Mai jos, se pomenește de fiecare dată de acest spital ca fiind instalat la mănăstirea Sf. Spiridon.

⁶ *Consolidationem*.

cu desăvârșire; ba chiar la unii, acești buboni se resorbeau cu totul⁷ spre mântuirea bolnavilor. Însă urmarea a lămurit că încă de pe atunci erau în spital germenii ciumei și că ei au pricinuit simptomele acesteia. Căci treptat au început mulți dintre bolnavii care fuseseră aduși (suferind) de alte boale cu totul să fie cuprinși de febre peteșiale, iar bubonii lor să nu mai supureze în bine (*cum euphoria*) ca la început, și în curând să moară foarte mulți, ba chiar în fiecare zi, iar cei la care s-au înmulțit (simptomele) în primele zile ale boalei au fost de cele mai multe ori readuși la sănătate. În sfârșit, s-au ivit la răniți, și chiar în rănile însăși, carbunculi (aducând) cu (ei) o moarte grabnică. Pe când se petreceau acestea în spital, timp de trei sau patru săptămâni, în oraș totul era bine și nu se auzea nimic despre ciumă. Am aflat din relații demne de crezare că începutul (molimei) printre locuitori s-a produs din cauza următoare. Un soldat de rând, ușor rănit în lupta de la Galați, a luat, cât a mai zăbovit prin oraș cu alți bolnavi, un cojoc turcesc pe care l-a băgat printre boccelele sale și l-a dus cu el la Iași, iar când a fost liberat din spital ca vindecat l-a vândut unui evreu oarecare. Acest nenorocit, netemându-se pentru el de nici un rău (care i-ar putea veni) de acolo, l-a îmbrăcat și a doua zi a fost cuprins de ciumă împreună cu cei doi copii care dormeau cu el în pat (căci era văduv) și în scurtă vreme a schimbat viața cu moartea. Această boală, ivită din senin, a trezit ceva luare aminte la autoritățile din Iași, mai ales zvonul despre ciumă – ivită nu numai la Galați, dar chiar și în spital – începuse să se și răspândească prin popor. S-au luat măsuri, dar ceea ce a fost nespus de regretabil, (ele au fost) cu totul insuficiente și nici nu au fost duse la îndeplinire cu toată rigoarea, cum ar fi trebuit într-o împrejurare atât de serioasă pentru combaterea de la început a unei primejdii atât de mari, ceea ce ar fi fost cu atât mai ușor din toate privințele, vremea fiind încă atunci friguroasă. E drept că a fost încuiată căsuța evreului mort, dar cu această simplă măsură nu s-a putut împiedica jefuirea ei îndată de către hoți și astfel din împrăștierea acestor lucruri infectate, iar și (pe de altă parte) din spitalul însuși, a cărui comunicare cu restul orașului nu fusese oprită, // s-a răspândit pe nesimțite molima printre locuitorii și soldații ce locuiau la ei.

p. 4

Încă de la sfârșitul lunii martie, vestea acestei boale neobișnuite a fost dusă la tabăra de iarnă a strălucitului generalisim, contele Rumianțev⁸ (în) orașul Podoliei Latîșev, la o depărtare de vreo 350 de leghe rusești de Iași, (purtată) de către unii care se întorceau acolo, însă relatările erau confuze și absolut contradictorii, astfel încât nu și-a putut face nici o părere sigură în această privință. Căci unii, necunoscând simptomele adevărate, nu i-au vorbit decât despre niște decese, venite pe neașteptate și oarecum subit, oameni sănătoși mai înainte, prăbușindu-se fulgerați pe străzi, în timp ce alții dimpotrivă, judecând lucrurile mai ușor decât se cuvenea într-o chestiune atât de gravă, înfățișau această boală drept o febră malignă oarecare. Pe pozițiile acestora din urmă stătea – din marea vitregie a soartei – însuși locotenentul general von Stoffeln⁹, cantonat la Iași și având comanda trupelor rămase în Moldova și

⁷ *Perfecte resolvebantur*

⁸ *Romanzov* = Generalul feldmareșal conte Piotr Alexandrovici Rumianțev (1725–1796).

⁹ Generalul locotenent Hristofor Feodorovici von Stoffeln († 1770).

Țara Românească, altminteri foarte activ și mai presus de orice laudă. Acesta, plecând urechea mai degrabă la persuasiunile boierilor moldoveni, care se temeau grozav de o evacuare a trupelor noastre după care ar fi urmat o invazie a turcilor, decât la arătarile chirurgilor militari, care nu-și susțineau cu prea multă hotărâre părerea cu privire la o boală pe care nu o mai văzuseră până atunci, l-a încredințat în repetate rapoarte pe prestrălucitul generalisim că zvonul despre ciumă este cu totul neadevărat și că desele morți ale soldaților și locuitorilor ar veni din felurite alte cauze, îndeosebi într-o febră malignă milopsitoare. Așadar, această boală cumplită, a cărei răspândire era lăsată în voie, fără a i se pune în cale cuvenitele piedici, a crescut din zi în zi într-atâta, încât în luna martie ajunsese aproape generală: întocmai cum izbucnește din scânteii mici un incendiu ce poate fi stins ușor la început și care cu greu mai poate fi stăvilit când a dat flacăra. Nu cred că este în căderea mea de a urmări cu amănuntul motivele acestei indolențe în legătură cu boierii moldoveni; însă pot spune cu hotărâre că oricât vor fi fost de natură politică, ele au avut, mai degrabă, // în vedere folosul particular, tot astfel ca și acum, și după aceea au dus grozăvia ciumei până la culmea sa cea mai înaltă. p. 5

În sfârșit, sosind în ultima zi din aprilie un curier trimis de generalul von Stoffeln la preastrălucitul generalisim, a adus anunțul (oficial) despre ciuma cea adevărată, împreună cu o mărturie subscrisă de medicul militar și de cinci chirurgi. Armata, care până acum iernase în Polonia, era pornită acum spre Moldova spre care se știa bine că se îndreaptă în mare număr trupele turcilor și ale tătarilor. Nici nu puteau veni la un moment mai rău aceste știri neplăcute despre acest nou, și nu mai puțin cumplit, dușman cu care, după cum se arată lucrul, era mai puțin vorba să te lupți decât să cazi înfrânt sub loviturile lui. Căci dacă nu era să fie dusă armata foarte curând să întâmpine pe dușmanul ce se și apropia de hotarul Moldovei dinspre Basarabia, era de așteptat negreșit ca locuitorii acestei țări – care nu de multă vreme juraseră cu atâta înusfletire credință sceptrului rusesc – erau să se afle în cea mai mare primejdie împreună cu acea parte din trupele noastre rămase acolo și rău încercată până acum de ciumă. Și, dimpotrivă, era greu de prevăzut în ce fel ar putea fi depărtată de armată această contagiune atât de subtilă și primejdioasă chiar în aceste regiuni molipsite, unde părea, desigur, lucru greu și chiar cu neputință a împiedica orice legătură¹⁰ cu locuitorii.

Deocamdată, cum pericolul din partea dușmanului era vădit mai amenințător decât cel de ciumă, înaintarea armatei a continuat fără întrerupere pe cât îngăduia vremea foarte ploioasă. Dar pentru ca preastrălucitul generalisim să afle mai sigur care e partea de adevăr sau de înșelare în zvonul despre existența ciumei, mai înainte pusă la îndoială, și afirmată acuma, și totodată pentru ca să se porceadă, poate, cu mai multă eficacitate la măsurile atât de prevenire, cât și de vindecare, a hotărât ca să mă trimită înainte în Moldova pe mine, care măcar că eram afectat pe lângă persoana sa ca medic exclusiv al său, mă ofeream totuși de bunăvoie pentru această expediție. Mi-a cerut ca fără a zăbovi pe drum să mă îndrept spre Iași, ca fiind punctul principal și focarul cel mai puternic al molimei, iar după ce voi fi cercetat // peste tot p. 6

¹⁰ *Comercium*.

starea orașelor și a satelor întâlnite în drum, să-i trimit rapoarte dese despre această stare, precum și despre simptomele principale ale bolii și despre leacuri, dacă s-ar cunoaște cumva vreunele... etc. Mandatul acesta mi s-a dat în orașelul Podoliei Michelpol, în ziua de 5 mai. În ziua de 7 mai, soseam la cetatea Hotin. M-am informat cu grijă de starea sanitară a acestui loc, pe unde trebuia în curând să treacă armata și unde mai trebuia să se întemeieze și un spital central¹¹, și atunci am aflat de la comandantul orașului¹², colonelul¹³ Weismann, și de la chirurgii garnizoanei, cele ce urmează. Nu au fost observate până acum nici un fel de indicii de ciumă și nici ale vreunei alte boli epidemice, în afară de faptul că în aceste zile chiar au apărut la doi soldați, suferind de o febră acută, după ziua a XIV-a, buboni inghinali care, însă, după administrarea de leacuri pentru grăbirea coacerii¹⁴, au trecut la supurare cu o vădită ușurare (a bolnavului), iar acum, bolnavii se află în afară de pericol. Au mai fost și alți treisprezece (bolnavi) suferind de febre peteșiale, dar afară de doi (din ei) care au murit, ceilalți se simt mai bine și nu s-a observat nimic deosebit. Iar cu o zi mai înainte s-au ivit multe semne care păreau să sugereze o bănuială de ciumă la patru soldați ce veneau cu prizonieri tătari din orașul Botoșani, mai ales, când este destul de cunoscut, că orașul amintit a ajuns în ultimele două luni la o (tristă) celebritate prin decesele sale nespuse de dese. În adevăr, un cazac, lovit de boală pe drum, a murit îndată după sosirea sa acolo, iar pe leșul său, dezvelit și (cercetat) cu băgare de seamă, au văzut chirurgii un bubon inghinal în partea dreaptă și o pată mare neagră pe abdomen. Cum el acum era îngropat, m-am dus la ceilalți trei soldați pedestrași ce boleau într-un bordei¹⁵ din afara orașului. La toți, pe lângă bubonul principal, mai erau și alții, chiar mulți, adică inghinali, subaxilari și cervicali, care la unul erau (câteși) trei împreună, la ceilalți (câte) doi. Însă, ceea ce m-a mirat foarte tare era că simptomele erau fără gravitate și chiar la doi, la care copseseră bubonii, erau atât de ușoare, încât (bolnavii) au fost în stare să se scoale din pat la fel cu cei sănătoși și să răspundă corect la toate întrebările. Ei nu au nici o febră, și deși unul era în ziua a patra a bolii și al doilea în a cincea, nu p. 7 păreau să sufere de ceva. Al treilea, e drept, avea fierbințeală //, dar nu în chip primejdios. Această blândețe a simptomelor, pe care eu le-aș fi crezut mult mai violente la ciumă, m-a impresionat – mărturisesc – într-atâta încât în raportul pe care l-am trimis chiar în aceeași zi preastrălucitului generalisim, am stat la îndoială dacă să afirm categoric existența ciumei adevărate la Hotin până ce aș fi mai bine informat în viitor, și chiar cât de curând.

Până atunci nu am omis nicidecum să îndemn la cea mai mare vigilență și să atrag atenția, în virtutea însărcinării (primite), asupra nevoii precauțiilor celor mai amănunțite. Acestea le-am pus stăruitor în vedere și aici comandantului (orașului) și, în primul rând, chirurgilor, iar (apoi) m-am pregătit să-mi urmez drumul mai departe. Prin satele sau mai degrabă prin cătunele

¹¹ Nosocomium generale.

¹² Praefecto urbis

¹³ Chihareha.

¹⁴ Remedia maturantis.

¹⁵ Tugurio suburbano.

izolate ale moldovenilor și prin micile cantonamente ale soldaților noștri care erau așezate pe câmp (împrăștiate) și ici și colo pe tot drumul până la orașul Botoșani, aflat la vreo sută de leghe rusești de Hotin, domnea o sănătate deplină și nu se observa nici un semn de ciumă. Dar, ajuns aici devreme, în dimineața zilei de 9 mai, mi s-au arătat îndată ochilor – și nu fără groază – dovezile cele mai vădite ale ciumei și ale efectelor sale cumplite, încât nu mai rămânea loc pentru nici un fel de îndoială. Văd toate casele părăsite, cele mai multe cu ușile și ferestrele vraște, pline de felurite obiecte casnice, mai mult sau mai puțin prădate¹⁶ (?), câini și pisici alergând pretutindeni, iar oameni nici unul. Înșiși căruțașii moldoveni, care mă aduseseră până aici, temându-se de vreo nenorocire dacă ar zăbovi într-un loc ce-i îngrozea atât, și-au deshămat caii de la trăsură și au fugit cât mai iute, lăsându-mă singur cu servitorul meu.

Am rătăcit pe ulițe, chemând în zadar oameni până ce mi-a ieșit înainte unul dintre soldații noștri. Călăuzit de el, m-am grăbit spre locuința așezată afară din oraș a căpitanului care comanda în acest loc. Acesta, cu durerea întipărită pe față, mi-a adus la cunoștință starea lucrurilor nespuse de jalnică de aici. Mi-a spus că ciuma fusese adusă cu două luni în urmă de niște călători (veniți) din Iași și că până acum bântuia cu atâta furie, încât dintre locuitorii pe care îi socotea la vrea 2 000–3 000 au pierit mai mult de opt sute în răstimp de șase săptămâni și că cei rămași //, cuprinși de spaimă, au fugit în Munții p 8 Carpați din apropiere, dar nici nu au dat de scăparea, pe care o sperau din tot sufletul, ci foarte mulți din ei care duceau cu ei germenii acestei boli, nespuse de molipsitoare, au murit¹⁷ în același chip.

Acest exod general fusese grăbit mai ales de vedenia unui preot care a propovăduit deschis că i-a apărut în vis nu știu ce sfânt ce i-a prezis că vor pieri toți, neapărat, dacă nu vor părăsi îndată orașul. Câinii care mișună în satele din Moldova și nu au stăpâni anume, ca în alte locuri, ci rătăcesc pe drumuri și se înmulțesc nestingherit – fiind lipsiți de hrană – au început să sfășie cadavrele ciumaților, care fuseseră îngropate fără grijă, așa cum se întâmplă în asemenea împrejurări catastrofale, și nici destul de adânc, sau cele pe care le-au găsit neîngropate, și din cauza aceea mulți câini au turbat (după cum), m-a încredințat căpitanul, și din asta afla el un prilej de teamă tot atât de mare ca teama de ciumă pentru el și pentru soldații care mai rămăseseră (în viață). Mi-a spus că dintre cei 200 de călăreți (numiți husari) pe care îi comanda, muriseră de ciumă până atunci 70, iar 32 zăceau de această boală sub corturi, lângă pădurea vecină.

Din detașamentul de pedestrași, constând din 120 de oameni, mai mult de 40 părăsiseră viața aceasta și 17 bolean. În sfârșit, dintre cazacii în număr de 20, cantonați nu departe de oraș, au pierit trei, iar unul, molipsit de ciumă, a fost dus la ceilalți ciumați. Întrucât subchirurgul și doi bărbieri, care se munciseră să-i îngrijească pe ciumați, au și murit, acești (bolnavi), lipsiți de orice medicație, își așteptau moartea, iar ceilalți, deși până acum mai erau sănătoși, așteptau (de asemenea) moartea ce părea inevitabilă.

¹⁶ Text puțin confuz: *video plerasque <domos> apertis portis ac fenestris, supellectile vario et everris plus minusque refertas.*

¹⁷ *Ad plures abieese* (pentru: plures = morți cf. dict. Quicherat).

Deși luase toate măsurile pe care putea să i le sugereze o judecată clară și netulburată de frică, și-și scosese soldații din oraș la câmp (în afară de cei care trebuiau să facă de pază la grânarele militare construite aici) și oprise orice comunicare cu orașul, sub pedeapsa cea mai gravă, totuși nu a putut să împiedice molima să nu se întindă zi de zi; ba chiar când mă aflam la el, apropiindu-se de unul din soldați, l-a declarat atins de boală, deși acela se prefăcea sănătos. El ajunsese la această concluzie după roșeața ochilor și o

p 9 căutătură oareșicum răătăcită //, ca după un semn ce nu dă greș, și a afirmat că o tristă experiență l-a învățat acest lucru. În curând, s-a văzut că diagnosticul său fusese adevărat, căci atunci când soldatul a fost întrebat mai serios s-a plâns că e bolnav și a mărturisit sincer că-l doare capul și a (arătat) și celelalte semne ce nu mai îngăduiau nici o îndoială; după aceasta, a fost trimis neîntârziat în mijlocul celorlalți ciumați. Întrucât din observația proprie¹⁸, din relatarea căpitanului și din toate celelalte împrejurări, nu mai putea rămâne nici cea mai mică îndoială despre prezența ciumei în toată puterea cuvântului, m-am străduit cu toată silința să vin cu fapta și cu sfatul în ajutorul atât al nenorociților de bolnavi, cât și al celor sănătoși, pe cât era cu putință, într-un timp atât de scurt ca cel pe care mi-l lăsa zorul ce mă mâna înainte.

Am dat, așadar, căpitanului din lădița mea de medicamente unele doctorii împreună cu o scurtă prescripție privind atât măsurile de îngrijire, cât și de prevenire (a boalei), făgăduind (să-i trimit) mai multe altele de cum voi ajunge la Iași. Mai târziu, am aflat chiar de la el cu mare bucurie că prescripțiile mele i-au fost de folos atât lui, precum și soldaților. Cum nu-mi era îngăduită o mai lungă zăbavă în acest loc nenorocit, mi-am urmat chiar în aceeași zi drumul ce mi se ceruse (să-l fac). Nu mi s-au arătat nici un fel de semne de ciumă în satele intermediare (dintre Botoșani și Iași), părăsite aproape pretutindeni de locuitori, și nici în micile cantonamente de câmp ale soldaților noștri care ni se iveau din loc în loc. Însă în cel din urmă (sat) care era așezat înaintea orașului muriseră de această boală chiar în acele zile trei soldați și un cazac. Ceilalți mi-au povestit că acesta din urmă nu a fost îngropat și este ascuns în iarbă, nu departe de acolo, căci ei se feresc de a face ei îngroparea, ca fiind un lucru foarte primejdios și că așteaptă (să vină) cioclul moldovenilor.

În ziua de 10 mai, am ajuns în capitala Moldovei, Iași, ținta mea de căpetenie. Înfățișarea sa nu era a unui oraș cu totul părăsit, ca aceea a orașului Botoșani, dar era destul de lugubră, și arăta destul de lămurit urmările unei boli nespuse de vătămătoare, prin semne (vădite) ce izbeau pretutindeni. Căci tot așa, ca și acolo, foarte multe case cu ușile și ferestrele căscate sau fărâmate

p. 10 și revărsând din ele tot felul de resturi // în chip desgustător¹⁹, ca și toate celelalte (semne) vesteau o mare neorânduială și arătau clar că ele nu fuseseră părăsite de stăpânii lor din imbold propriu.

Fără nici o zăbavă, am alergat la generalul locotenent von Stoffeln, și i-am comunicat însărcinarea scrisă pe care mi-o dăduse preastrălucitul generalisim și am aflat de la el că furia ciumei nu numai că se menținea, dar creștea din zi în zi. Am discutat serios despre mijloacele cele mai active prin

¹⁸ *Autopsia*

¹⁹ *Ecverrisque variis fastidiose scatentes.*

care această pacoste cruntă să poată fi – dacă nu înlăturată cu desăvârșire – măcar îndepărtată de oamenii ceilalți și îndeosebi de soldații noștri, pe cât va fi cu putință.

Deoarece cunoașterea împrejurărilor dinainte, ca și a celor din momentul acela în legătură cu scopul (venirii) mele trebuiau aflate în primul rând de la medici și chirurși, i-am chemat atât pe medicii noștri militari, cât și pe cei ai orașului și i-am întrebat despre diverse puncte, constând în rezumat în cele ce urmează.

Întrebare: Dacă boala aceasta atât de periculoasă, pe care au recunoscut-o de curând (a fi) ciuma cea adevărată, se deosebește atât de precis de celelalte boale prin anumite semne patognomice, încât să nu se poată strecura nici o înșelare în diagnostic?

Răspuns: La început, ea a luat masca unei febre peteșiale, dar fenomenele care au urmat îndată, adică contagiunea ce se strecura pretutindeni, decesele rapide, simptomele descrise de toți autorii ca aparținând ciumei, îndeosebi bubonii, carbunculii și petele late și apoi faptul bine cunoscut că molipsirea a venit de la turci au vădit încă de câțeva vreme încoace că e vorba de ciuma cea adevărată și au înlăturat orice îndoială că nu ar fi așa.

Întrebare: Atunci care a fost cauza întârzierii unui diagnostic categoric și de ce nu au dat de știre despre un lucru atât de grav, mai de mult, ci doar cu vreo două săptămâni mai înainte, dacă boala s-a ivit, după cum mărturisesc chiar ei, cu același aspect încă de trei luni?

Răspuns: Vina nu cade nicidecum asupra lor, ei au înaintat, în fiecare zi aproape, rapoartele verbale, ba chiar relații în scris generalului amintit // și, p 11 deși nu au încetat de a-i atrage, în fiecare zi, luarea aminte asupra acestui mare pericol, n-au întâmpinat decât un refuz indignat; el nu și-a schimbat părerea ce și-o făcuse până nu și-au dat duhul sub ochii săi câțiva dintre servitorii de casă și dintre soldații care făceau de gardă, înfățișând cele mai evidente semne de ciumă.

Întrebare: Ce măsuri preventive au fost luate pentru oprirea în loc a molimei?

Răspuns: Aproape nici unele sau de prea mică importanță, neatingând nicidecum scopul dorit. Soldații din garnizoană locuiesc cu orașenii și se molipsesc unii de la alții; nu s-a făcut izolarea ciumaților, ci aceștia sunt ținuți împreună cu ceilalți bolnavi în spitalul general și în infirmeriile regimentelor²⁰, dar pe cât se poate sunt scoși de ei (= de medici) din mijlocul celorlalți. Când mor toți dintr-o casă mai bogată, atunci ea este încuiată, este drept, și se pun chiar santinele pentru prevenirea jafurilor, care însă până acum nu au putut nicidecum fi împiedicate. Autoritățile moldovene²¹ folosesc măsurile obișnuite în asemenea (împrejurare). Căci morții sunt transportați de niște ciocli anume rânduți în acest scop, ca și cei care se arată a fi contaminați, cei dintâi într-un cimitir special afară din oraș, cei din urmă în pădurea din apropiere. Totuși, cea mai mare parte dintre ei se ascund prin casele (lor). Cealaltă măsură preventivă a lor, în care se încred cel mai mult, constă doar în faptul că

²⁰ *Valetudinarus legionum*

²¹ *Magistratus.*

p 12 pretutindeni pe ulițe și prin curțile de intrare²² pun să ardă cu foc înăbușit grămezi de gunoi, de case și de alte rămășițe, și umplu cu fumul ăsta rău mirositor aerul și ziua și noaptea. De bolnavi nu îngrijește nimeni²³ // și nici nu se știe să se fi folosit de către aceștia vreun leac oareșicare, dacă lași deoparte *theriaca veneta*, cu care sunt înarmați aproape toți cei mai avuți, și la care obișnuiesc să alerge ca la ancora mântuirii.

Întrebare: Dacă în îngrijirea ciumei au aflat ceva deosebit, și dacă dintre diferitele mijloace folosite au aflat că unele sunt mai folositoare decât altele, iar că altele, dimpotrivă, sunt vătămătoare?

Răspuns: Până acum au încercat mai multe metode de îngrijire care le-au putut fi sugerate fie de citirea autorilor (de lucrări medicale), fie de propria lor judecată, totuși, se plâneau că au avut puțin succes în vindecare. Ei condamnau într-un glas venesecția²⁴, nu numai ca fără rost, dar ca nespun de periculoasă, (după cum) au aflat dintr-o experiență bogată (mai ales că la începutul ciumei, ei tratau pe orice (bolnav) abia molipsit ca și cum ar fi fost supus la o febră continuă). Și nici nu aveau o părere mai bună despre laxative, mai ales cele mai tari. Coaja peruviană nu a adus nici un rezultat mai deosebit. Cei ce transpirau la momentul potrivit, adică la începutul bolii, sau s-au vindecat în curând, sau ofereau mai apoi simptome mai puțin alarmante etc.

Cele arătate mai sus, în scris, despre apariția și prima lățire a ciumei în Iași, le-am notat atunci pe un caiet²⁵, în prezența lor, după relația lor, făcută de comun acord, precum și alte observații confirmate apoi întru totul de mine. Violența bolii a sporit cu trecerea timpului, căci în luna februarie încă era mai ușoară decât în martie, iar toată luna aprilie, s-a lătit nespun de mult și chiar și acum²⁶ se pare că se înrăutățește din zi în zi. Vremea caldută și neobișnuit de ploioasă cu adierea aproape fără de întrerupere, cu un aer dens și cețos mai ales noaptea, a ținut într-una tot așa tot timpul acesta de cruntă încercare.

p. 13 Numărul precis al morților, deși nu era cu puțință să fie stabilit, se // presupune a fi trecut acum de aproximativ jumătate din numărul total, atât al locuitorilor, cât și al soldaților. Bărbieri²⁷ și îngrijitorii bolnavilor în cea mai mare parte, ba chiar și foarte mulți din substituții lor au murit. Chirurgii înșiși și ofițerii

²² *In plateis etatriis.*

²³ M-am mirat mult de faptul că medicii greci, de față, care amândoi erau înaintați în vârstă și-și făcuseră până atunci practica medicală, într-o măsură mai mare sau mai mică, chiar la Constantinopol, nu mi-au putut aduce cea mai mică lumină în privința ciumei. Unul a preconizat *terra sigilata*, cealălalt *theriaca veneta*, ca unicele leacuri ce le erau cunoscute; ei mărturiseau sincer că nu au cercetat nici aici, nici la Constantinopol bolnavi de ciură, căci dacă ar fi vrut să facă așa ceva, atunci nimeni nu i-ar mai fi folosit și ar fi fost ei înșiși țiinuți de o parte ca bănuți (de ciură). După câțva timp, mi s-a întâmplat să întâlnesc în cale unul din aceștia care m-a întrebat încotro mergeam. Nu cumva la mănăstirea Sf. Spiridon? (unde era spitalul pentru ciuramă), iar când am spus că da, mi-a răspuns îndată „Doamne sfinte!.. ce vrei (să faci) acolo? Hotărât, chiar dacă împărăteasa mi-ar oferi ca răsplată jumătate din Moldova, tot n-aș intra acolo pentru nimic în lume” (n.a.).

²⁴ Luarea de sânge

²⁵ *In adversaria retuli.*

²⁶ Adică la data acestei consultări

²⁷ *Barbitonsores* (făceau oficiul de felceri)

au rămas sănătoși până acuma, dar ei au arătat că în zilele scurse de curând s-au îmbolnăvit și foarte mulți chiar dintre aceștia, pe chirurgul Michaelowski, grav bolnav, l-am vizitat în aceeași seară.

După terminarea acestei convorbiri cu medicii și chirurgii, m-am întâlnit iar cu d. general-locotenent. I-am arătat cu vehemență²⁸ gravitatea flagelului și a pericolului ce amenința pe toți cei rămași (neatinși de boală). I-am înaintat sfaturile următoare și am stăruit pentru executarea lor cea mai grabnică:

1) Ca bolnavii ciumați să fie despărțiți cât mai neîntârziat de ceilalți și să se facă un spital special pentru primirea lor.

2) Ca să se întemeieze o infirmerie, unde să fie ținuti bolnavii suspecti (adică cei la care simptomele patognomice nu s-au manifestat încă), spre a fi trimiși, după aceea, în spitalul de ciumă, dacă s-ar ivi simptome neîndoioase (de ciumă).

3) Ca toată armata, întrucât mai înainte de toate trebuia avută în vedere salvarea ei, să fie scoasă urgent din locuințele orașenilor (din care cea mai mare parte erau atinse de infecția bolii fie mai dinainte, fie de acum) și (dusă) în câmp deschis, și să fie oprit orice contact²⁹, pe cât va fi cu putință, cu acest loc atât de contaminat, precum și cu locuitorii săi.

4) Ca să se poruncească autorităților orașenești măsuri mai bune decât cele care au fost folosite până acum; adică să fie hotărâte inspecții neîntrerupte în fiecare zi, în fiecare casă în parte, îndepărtarea grabnică a morților și bolnavilor de ceilalți neatinși de boală, însemnarea precisă zi de zi a numărului morților bolnavilor; oprirea acelei fumigații absurde de care am vorbit mai sus; păstrarea curățeniei în case și pe uliți, evitarea strângerii la un loc a unor mari mulțimi prin piețe și biserici; vânzarea și cumpărarea supravegheată³⁰ a mărfurilor și mai ales a alimentelor, într-un cuvânt, ca orașul³¹ // să fie condus p. 14 cu mai multă rânduială decât până acum în privința tuturor măsurilor care ar duce la îndeplinirea scopului dorit.

5) Ca să nu mai fie păstrate, date altora în folosință sau vândute hainele și mobilele morților de ciumă, ca mai înainte, fără excepție, acestea sau să fie îngropate odată cu cadavrele, sau să fie arse.

6) Ca acele lucruri de trebuință pentru îngrijirea și prevenirea cumei, mai ales oțetul de vin, de care nu e niciodată lipsă în această regiune producătoare de vin, dar care acum din cauza tulburării oricărui negoț a ajuns la mare raritate și sumpete, să existe în cantitățile cele mai mari cu putință și să fie împărțit fără plată soldaților, iar alimentele să nu fie puse în consum decât dacă sunt foarte proaspete. A consimțit la toate ilustrul bărbat³², afară de scoaterea soldaților din oraș, care totuși era un punct esențial și capital, declarând că nu va îndrăzni niciodată să facă acest lucru fără porunca expresă din partea generalisimului, aducând înainte un argument destul de specios: anume că boierii mol-

²⁸ *Nervose.*

²⁹ *Commercium.*

³⁰ *Caute.*

³¹ *Politia.*

³² Generalul von Stoffeln.

doveni³³, alcătuind Divanul sau Senatul suprem, i-au făcut cunoscut că îndată ce ar ridica (generalul) garnizoana din oraș, vor părăsi și ei imediat orașul și că acest lucru nu ar putea fi îngăduit nicicum, din cauza pagubei enorme în venituri care ar rezulta de acolo, precum și din alte împrejurări, deoarece fără ei ar rămâne țara întreagă fără conducerea, care era lăsată în mâinile lor și prin urmare ar rămâne fără nici un folos pentru au noștri.

p 15 Cauza acestei declarații îndrăznețe a boierilor a fost apropierea dușmanului și lipsa armatei celei mari (care înainta foarte încet din cauza ploilor grozave și nesfârșite și a drumurilor stricate din acea pricină și care mai zăbovea încă pe lângă cetatea Hotinului, cam la 200 de // leghe rusești de acolo); în timp ce, dimpotrivă, marea gloată a turcilor și tătarilor înainta din Basarabia spre Iași și ajunsese în locul numit Movila Rabâia, depărtată doar cu 60 de leghe de noi, încercase să treacă Prutul, și fusese cu greu oprită de la (împlinirea) acestui plan de o mică trupă a soldaților noștri cu care se hărțuia în fiecare zi. Nici teama lor nu era neîndreptățită, căci dacă ar fi trecut dușmanul și s-ar fi năpustit asupra noastră, se părea că – fără vreo minune doar – nu mai putea scăpa nimeni dintre ai noștri. Căci din celelalte cinci regimente ale garnizoanei abia două mii (de soldați) au putut fi adunați sub arme, întăriturile orașului erau și ele aproape inexistente, din cauza aceasta soldații așteptau pieirea atât de la ciumă, cât și de la dușman, împreună cu locuitorii (țării), cărora le-ar fi fost pregătită aceeași soartă dacă nu ne-ar fi ajutat Dumnezeu și dacă vitejia trupelor noastre de sub conducerea vajnicului colonel, atunci maior (cum îl numesc ei), Sorici, nu ar fi zădărnicit încercările (dușmanului). Pericolul era sporit de faptul că generalul locotenent, principele Repnin, și generalul maior, Zametin, acela din Focșani, acesta din București, ce mergeau cu trupele lor împotriva dușmanului, înaintau mult mai încet în executarea marșului decât le era porunca, din cauza acelorași greutăți care stinghereau armata cea mare. Eu, neîngrijindu-mă prea mult de considerații politice și militare și încordându-mi toată atenția doar asupra datoriei mele, nu am lăsat piatră neîntoarsă pentru ca soldații, măcar cea mai mare parte dintre ei, cu excepția celor rămași pentru a face de gardă, să fie scoși la câmp. Încă din a doua zi de la sosirea mea, în raportul trimis de aici către preastrălucitul generalisim, am cerut stăruitor această evacuare, care a și fost poruncită chiar pe loc; totuși, plecarea nu s-a făcut înainte de împlinirea zilei de 20 mai. Taberele, câte una de fiecare regiment, au fost așezate pe câmp (în direcția) spre București, la o depărtare de vreo două sau trei leghe de oraș³⁴, iar după puține zile, boala a început să scadă simțitor, chiar dacă nu s-a stins de tot. Însuși generalul locotenent, deși m-am împotrivit la aceasta, și-a ales ca loc de tabără pentru p 16 sine³⁵ via cea mare a mitropolitului Moldovei³⁶, // sădită peste tot cu pomi și

³³ Într-o dimineață, când stăruiam serios pe lângă generalul locotenent pentru evacuarea soldaților noștri din oraș, aga sau mai marele poliției, atunci din întâmplare de față, nu a roșit să afirme că ciuma dispăruse deodată și că în toată noaptea n-au fost numărați decât trei morți în oraș. Când i-am replicat că eu însumi chiar acum, am întâlnit două mari căruțe pline de cadavre, el a continuat, fără rușine, să tăgăduiască adevărul faptului.

³⁴ Iași.

³⁵ *Mansionem suam sub tentoris*

³⁶ Gavriil Callimachi.

înconjurată de un pom mare în care fuseseră ascunse cam multe cadavre de ciuameți³⁷. De aceea, nu e de mirare că în scurtă vreme nu puțini din cei din jurul său³⁸, soldați, ofițeri atașați pe lângă el, precum și servitorii lor, s-au îmbolnăvit, el însuși a încercat aceeași soartă, iar în ziua de 29 mai a schimbat viața cu moartea. A fost desigur tristă soarta acestui mare comandant militar!

Ca spital de ciuameți, până la construirea unui altuia nou afară din oraș, fusese ocupată mănăstirea numită a Sfântului Spiridon, pe atunci goală și mai potrivită decât toate celelalte pentru acest scop, deoarece avea încăperi³⁹ multe, pregătite odinioară pentru primirea bolnavilor din oraș, și două fântâni bogate cu apa cea mai limpede, dar mai ales datorită faptului că era încinsă de un zid înalt, astfel încât ieșirea să nu se facă decât printr-o singură ușă – ceea ce părea să vină în sprijinul comunicării cu restul orașului. O mică farmacie, al cărei stăpân murise puțin înainte împreună cu toată familia, nelăsând nici un moștenitor, fusese trecută în folosul obștesc fiind și ea la îndemână. În ea puteau fi distribuite medicamente – cu toată cantitatea redusă a celor aflate la vedere – de către provizorul trimis aici, în acest scop, de la armata cea mare și (mai putea fi) preparate ușor și altele cerute la moment⁴⁰. Adunându-se cele de trebuință pentru bolnavi – în măsura în care se putea face acest lucru, într-o grabă atât de mare și lipsă a multor lucruri –, au fost rânduiți dintre soldații sănătoși 30 de îngrijitori pentru ciuameți, punându-li-se în frunte un ofițer și doi subofițeri⁴¹, cărora li s-a impus ca sarcină grija hranei, adunarea lucrurilor trebuitoare și ducerea la îndeplinirea a tuturor poruncilor. // Din cei cinci p 17 chirurghi militari, doi mi s-au alăturat din propria lor pornire: anume Rosberg și Aschelow. Acestora li s-au dat ca să-i ajute un chirurg și 6 bărbieri. În ziua de 14 mai erau toate pregătite și în așa măsură încât au putut fi mutați aici 167 de ciuameți din diferite infirmerii, număr care, în scurtă vreme, a trecut de 200 și a rămas cam la acest număr, deoarece contagiunea s-a micșorat mult după scoaterea armatei din oraș. Urmarea medicației, care, fără să mă laud, a fost organizată cu toată diligența ce ne stătea în putere, cu neînfricare și însuflețire⁴²,

³⁷ Moldovenii, îndeosebi cei mai săraci, pe vremea crizei, pentru a nu fi socotiți suspecti de (ciumă), duceau în taină bolnavii lor, chiar pe rudele lor cele mai de aproape, în pădurile vecine și, așternându-le frunze, iarbă și zdrențe, îi culcau în locuri umbroase, așezând lângă ei un vas plin cu apă și ceva hrană și îi lăsa pe bieții nenorociți soartei lor. Dacă existau rude sau (unii) care să aibă milă de ei, îi mai vizitau apoi și le duceau cele de care duceau lipsă, în primul rând apă. Cei care mai aveau ceva puteri își aduceau vreascuri și își aprindeau focul. Când mureau erau aruncați în pământ de ciocli, dar nu arareori erau lăsați uitâri și în cele din urmă putrezeau sau erau pradă câinilor, fiarelor și viermilor.

³⁸ *Domesticis.*

³⁹ *Conclăvia.*

⁴⁰ *Extemporanea*

⁴¹ *Officialis et duo subofficiales.*

⁴² Deoarece, chiar îndată după sosirea mea, am văzut că chirurghi examinau pe ciuameți fără nici o precauție (pentru sine), întocmai ca pe ceilalți bolnavi, umblând cu mâinile goale pentru pulsul bolnavilor și pe restul corpului, cu prilejul bandajărilor și a aplicării leacurilor externe și așa mai departe, aducând ca argument faptul că rămăseseră neatinși de boală după trei luni de urmare în felul acesta, încurajat de acest fapt și nevoind să arăt teamă, am urmat pilda lor tot timpul, deși după aceea nu a rămas cu totul nepedepsită această îndrăzneală nici în ce mă privește pe mine, nici pe chirurghi.

p. 18 a fost aceasta că în puține zile decese s-au împuținat și vindecarea ciumaților urma cu destul succes, în vreme ce până atunci nu scăpaseră decât foarte puțini din acest prăpăd. Din 413 (de ciumați) intrați în spital în decursul celor șapte săptămâni cât am fost acolo, au murit 216, iar la 22 iunie, când a încetat aproape epidemia, cel puțin printre ai noștri, ca fiind rechemat⁴³ la armată de preastrălucitul generalisim, mi-am luat rămas bun de la spitalul de ciumă, i-am lăsat pe ceilalți aproape toți sau cu totul vindecați, sau măcar // convalescenți de pe urma ulcerelor. Trebuie observat încă că cei mai mulți fuseseră aduși greu bolnavi, cu boala înaintată și în stare disperată⁴⁴, așadar, cine s-ar putea mira că numărul morților să fi trecut de jumătate? dar foarte mulți dintre ofițeri, dintre slugile lor, dintre chirurgi, bărbieri, îngrijitori de-ai bolnavilor și alții, care au putut fi tratați la începutul bolii după metoda ce o voi descrie după aceasta, chiar în afară de spital, s-au vindecat cu cel mai mare succes. Cea mai mare piedică, însă, la vindecarea celor mai mulți a fost adusă mai ales la început de repulsia atât de îndărătnică pe care aproape toți soldații o aveau pentru spitalul de ciumă. Căci cei molipsiți ascundeau cu cea mai mare încordare, cât mai puteau răbda, starea lor nespun de periculoasă, până când, frânți cu totul și lipsiți de putere sau după alte semne, ajungeau să fie suspecți. Ba chiar după aceea, se ascundeau prin pădurile vecine, unde erau găsiți mai apoi morți, sau erau sfâșiați de câinii rătăcind pretutindeni în haite întregi. Mai erau aduși și destul de mulți din cantonamente, mai mult ori mai puțin depărtate de Iași, care au murit chiar îndată după sosire sau scurtă vreme după aceea. În primele zile ale lunii iunie⁴⁵ (!), spitalul de ciumați a fost transportat, nu știu în ce scop, din porunca generalului maior Cerneviț (care a primit comanda în acest loc după moartea generalului locotenent von Stoffeln) către malul Prutului, la o depărtare de 18 leghe rusești de Iași, iar după o ședere acolo de trei zile petrecute sub corturi, a fost dus din nou de acolo cu căruțele polone, care transportau de obicei proviantul⁴⁶, trecând prin oraș spre munți⁴⁷ aflați la vreo patru leghe de oraș, în direcția București, într-un loc unde se construiau din trunchiuri de copaci umbrare mari și aerisite, atât pentru bolnavi, cât și pentru convalescenți, dar destul de depărtate între ele. Această peregrinare, la vreme nepotrivită, a fost foarte vătămătoare pentru ciumați, din mai multe pricini, îndeosebi din cauza căldurii excesive și din cauză că în timpul acestui

⁴³ Adică am primit o scrisoare foarte binevoitoare de la generalism, în care arăta că ar vedea cu plăcere reîntoarcerea mea pe lângă persoana sa întrucât i se raportase că furia ciumei aproape că trecuse și îmi îngăduia să hotărâsc după propria mea judecată, durata și modul purificării carantinei. M-am îndreptat spre armată cu mare atenție, negăsind nicăieri decât locuri primejduite și am ajuns la avangardă (*extremum agmen*), care se hărțuia foarte des cu cetele de recunoaștere ale dușmanilor și se mișca aproape neîncetat în diferite direcții, sub paza căreia am stat 12 zile întregi fără odihnă, până când aerisit bine de șederea sub cerul liber și fără a fi trecut cu vedere celelalte măsuri (de dezinfectare), am intrat în tabăra cea mare a treia zi după lupta de la Larga.

⁴⁴ *Conclamatos*.

⁴⁵ Desigur, de citit = iulie, întrucât autorul a plecat de la Iași la 22 iunie, când nu se pomenea de o asemenea mutare

⁴⁶ *Commenstum*

⁴⁷ *Montes* (aici dealuri).

drum, măcar că era scurt, nu a putut fi organizată nici o medicație regulată. Ea a grăbit <de asemenea> și moartea neînfricatului chirurg Rosberg, doborât de boală în cursul acestui transport agitat. De cum a fost organizat spitalul nostru de campanie în care am // trăit cu totul despărțiți de restul oamenilor, p. 19 toate au început să meargă bine și convalescența ciumaților, care până aici fusese ținută în loc de fel de fel de piedici, a urmat aproape după dorință. Violenta ciumei – oricât a fost ea de mare – totuși, până la mijlocul lunii mai nu s-a dezlănțuit decât împotriva oamenilor celor mai necăjiți⁴⁸, atât moldoveni, cât și de ai noștri. Mai apoi însă, s-au îmbolnăvit din zi în zi foarte mulți ofițeri, chirurghi, preoți militari, nobili și negustori și molima și-a atins apogeul. Vremea destul de nestatornică în toată această lună a fost ploioasă și caldă. Cât a favorizat această stare a aerului răspândirea bolii acesteia și cât a intensificat parcă nocivitatea miasmelor, s-a văzut limpede din faptul următor, că dacă se întâmpla o zi sau două să sufle în continuu vântul de miazănoapte pe cer senin, atunci în acele zile și următoarele, contagiunea era mult mai slabă, iar la revenirea ploilor, din nou se înrăutățea. Și când în jurul mijlocului lunii iunie vremea a fost mai statornică și mai uscată, ciuma s-a îmblânzit din zi în zi, spre sfârșitul ei părea aproape că s-a și stins; după aceea mai izbucnea sporadic ici și colo luând aspectul vreunei alte boli obișnuite mai puțin de temut din cauza unei contagiuni mai rare. Din relațiile chirurgilor militari slujind în corpurile de trupe ce se întorceau din Focșani și București, s-a aflat, de asemenea, că pe cât a fost adusă la ei mai târziu ciuma, pe atâta a fost și mult mai ușoară decât cea care a bântuit la Iași și de cum au pornit la începutul lui mai în marșul poruncit, a dispărut cu totul, cel puțin printre ai noștri. Negreșit, molima se răspândea pe nesimțite și în mai multe orașe și sate, atât din Moldova, cât și din Țara Românească, dar este sigur că nicăieri nu a adus un dezastru de mari proporții sau care să se poată asemui, într-un fel oarecare, cu cel de la Iași; căci aproape pretutindeni se stingea în scurtă vreme, întrucât locuitorii, după obiceiul lor, se refugiau în munți, la câmp sau în mici proprietăți singuratic⁴⁹ și pe toți străinii îi îndepărtau cu tot dinadinsul de locuințele lor prin străji și descărcări dese de puști care se auzeau pretutindeni, // îndeosebi noaptea. p. 20

În timp ce la Iași se trăia tot între speranță și teamă, nesiguri de viață nici chiar o clipă, nu mică ne-a fost mângâierea când ni s-a dat de știre apoi, prin curieri, că armata cea mare a rămas teafără și neatinsă de această grozavă molimă. Această bună stare trebuie atribuită îndată după Dumnezeu măsurilor înțelepte ale marelui nostru generalisim. Căci și-a îndreptat calea împotriva dușmanului, nu pe țărmul drept al Prutului, unde sunt sate și cătune și nu s-ar fi putut opri contactul cu locuitorii, ci pe țărmul stâng, aproape pustiu, mărginind Basarabia. Se urmau cu cea mai mare strictețe, după cum se și cuvenea, și celelalte precauții folosite în asemenea împrejurări: astfel că nu i se îngăduia nimănui <venit> din locurile suspecte <de ciumă> intrarea în tabără, dacă nu a fost supus un timp îndestulător unei carantine pe lângă cantonamentele cele mai depărtate ale armatei. S-au ordonat și inspecții amănunțite, aerisiri și dezinfectări prin stropirea cu oțet a tuturor efectelor⁵⁰, <ce trebuiau făcute> de către anume

⁴⁸ *Infimae sortis.*

⁴⁹ *Praediola solitaria*

⁵⁰ *Supellectilia*

p. 21 chirurghi și auxiliari, rânduți în acest scop. Li s-au desemnat trupelor ce veneau de la Iași, Focșani și București la armata cea mare – măcar că ciuma încetase la toți de la începutul marșului, dar totuși pentru mai multă siguranță – niște catonamente, deosebite de celelalte tabere și destul de depărtate de ele, și nu se îngăduia <nimănui> contactul cu restul armatei (cu excepția doar a celor mai mari comandanți) până când nu se dovedea îndeajuns, timp de mai multe săptămâni, imunitatea de contagiune. E vrednic de luare aminte că nu s-a ivit în armată⁵¹, în tot cursul acelei veri, nici un caz de ciumă caracteristic⁵², deși după vestitele mari victorii de la Larga și Cahul, când au fost capturate imensele tabere ale dușmanului, împreună cu îngrămădiri nesfârșite de efecte, prăzile se aflau ușor în mâinile fiecăruia dintre soldații noștri. Prizonierii au afirmat și ei, ca lucru sigur, că ciuma s-a ivit în tabăra turcilor pe când treceau Dunărea // și nu a încetat decât puține zile înainte de lupta de la Cahul. În sfârșit, prin ultimele zile ale lunii septembrie, când ne îndreptam spre Iași pentru a ierna <acolo> și zăboveam mai multe zile pe malul Prutului și timpul se făcuse mai ploios, a izbucnit ciuma, chiar în sânul armatei <mari>, căci întorcându-se ceata de bombardieri, împreună cu corpul care atacase cu succes Cetatea Albă⁵³, a adus cu sine, împreună cu prăzile dobândite, și molima. Atunci au murit și din <ceata> aceea și din corpul de cavalerie din Nijni Novgorod destul de mulți <soldați> și printre ei un ofițer, contagiunea neîncetând câtă vreme am stat locului, deși s-au luat cele mai bune măsuri <contra bolii>. Dar îndată ce se punea tabăra în mișcare, nu se mai auzea nimic despre această boală.

Ne-am continuat drumul deși încet, și în ziua de 18 noiembrie am intrat în Iași, unde hotărâse strălucitul general să ierneze împreună cu suita sa și cu patru regimente. Și ai noștri, și moldovenii asigurau că nu se aude nimic despre <vreo> ciumă; de aceea, credeam că totul stă bine și nu e nici o primejdie. Totuși, după trecerea a puține săptămâni, ciuma, care s-a ivit pe neașteptate, atât printre soldații noștri din garnizoană, cât și printre locuitori, a pricinuit mare spaimă, dar, slavă Domnului, încă din primele zile ale noului an a dispărut cu totul, și nici nu s-a mai întors după aceea. O companie a regimentului de infanterie (Korinski), întrecând celelalte trupe din garnizoană, a fost atât de nefericită încât și-a pierdut 24 dintre soldații săi cei mai buni. Când, la sfârșitul lunii februarie, după primirea învoirii de plecare, mă întorceam la Petersburg, se afirma că domnește sănătatea în toată Moldova și Țara Românească, deși, după aceea, nu a încetat să se mai ivească iarăși ciuma ici și colo. Dar chiar

⁵¹ Adică armata „cea mare”.

⁵² *Pestis ipsissimae*.

⁵³ Același lucru s-a aflat și despre cetatea de la Bender, cucerită, în urma unui atac sub auspiciile marelui comandant militar strălucitul conte Panin*, de la armata a doua. În această <cetate> foarte mulți** au murit de această boală atât înainte de sosirea armatei***, cât și după începerea asedului și cât a mai ținut acesta a încetat (boala) cu totul, chiar în timpul caniculei. Totuși, după aceea, datorită prăzilor capturate, s-a redeșteptat nu numai printre soldați, dar chiar printre locuitorii Ucrainei și ai Podoliei vecine și a pricinuit nu puține decese.

* Generalul Piotr Ivanovici Panin (1721–1789)

** Este vorba de turcii din cetate.

*** Armata lui Panin

În vara anului 1772, când m-am întors iar în Moldova cu principele Orlov⁵⁴, plenipotențiar la congresul păcii de la Focșani, // ca medic al său și al întregii sale suite, am mai găsit ici și colo urme de ciumă, deși mai rare. Astfel, în două sate, ce nu erau depărtate de Focșani, mi s-a spus, pe când zăboveam în apropiere, că bântuie ciuma, și din suita noastră chelarul⁵⁵ Curții, ce stătea în acel oraș din cauza pivnițelor cu vinuri, a murit cu semnele caracteristice de ciumă, însă bucătarul șef s-a însănătoșit. E drept că nu mi-a rămas străin faptul că această molimă a bântuit grozav în deosebite spitale, îndeosebi la Hotin, în anul 1770, și la București, în anul 1771, și pe lângă un mare număr de soldați ai noștri, a mai răpit din sânul (spitalelor) și foarte mulți medici, chirurgi și subchirurgi, dar fiindcă îmi lipsește cunoștința precisă a tuturor acestor împrejurări și nu am putut extrage nimic unitar din observații proprii⁵⁶, mă opresc din această povestire.

În timp ce ciuma își înfigea rădăcinile adânc în Moldova, nu s-a putut întâmpla ca să nu năvălească și în Polonia vecină, cu care aveam legăturile cele mai dese, care nu au putut fi oprite în nici un chip în timpul acesta nenorocit al războiului. Căci tot proviantul era transportat în căruțe polone, în care au fost transportați de două ori chiar ciumații, cum am povestit mai sus. De ce ar fi deci prilej de mirare că cei mai mulți dintre acești căruțași⁵⁷ au murit chiar pe drum? Iar alții, ajungând acasă, au transmis rudelor și compatrioților lor boala lor fatală. În primul rând, evreii, atât de dedați oricărui câștig... etc.... cumpărând din Iași, Hotin și din alte locuri contaminate, pe un preț de nimic, diferite obiecte furate din casele mai bogate ale celor pieriți de ciumă, le-au vândut apoi în Polonia. De aceea, este bine cunoscut că pretutindeni în satele din Polonia, ciuma s-a ivit mai întâi la evrei... etc.

Ciuma în Ucraina... .. Ea a pătruns în Rusia mică și a fost adusă de armata a doua ce se întorcea victorioasă de la Bender... în gubernia zisă Noua Rusie...

Din istoria ciumei de la Moscova⁵⁸

(Eresuri)

... Îngrămădirea de rele mai era sporită și de eresuri felurite din care nu p. 37
era din cele mai puțin primejdioase acesta: anume că cei molipsiți (precum am observat chiar eu la Iași) aruncau un lucru oarecare, și nu din cele mai fără de preț, cum ar fi: bani, haine, obiecte casnice etc. pe ulițe sau în alte locuri

⁵⁴ Grigore Grigorovici Orlov (1734–1783).

⁵⁵ *Cellarius aulicus*.

⁵⁶ *Autoplis*.

⁵⁷ *Veredariorum*.

⁵⁸ *Descriptio pestis...*, partea a II-a a lucrării. S-au excerptat informațiile relative la țara noastră.

umblate, în speranța să facă să treacă boala de la ei asupra celui ce ar lua obiectul aruncat.

... Din această cauză, deci, au fost rânduiți slujbași anume având pe lângă ei și ajutoarele lor, care aveau poruncă să umble pretutindeni și să ardă pe loc fără de excepție asemenea lucruri aruncate sau să îngroape adânc în pământ pe acelea ce nu le puteau arde, luând toate măsurile de pază pentru propria lor ferire de boală.

[Legătura între friguri și ciumă]

p. 50 Când am venit din nou în Moldova împreună cu prințul Orlov, am și observat acolo aceste friguri (*febres irregulares*), în timp ce se strecura continuu și fără deosebire ciuma cum se arată mai sus.

[Influența aerului viciat]

p. 51 Dacă la Iași și la Hotin ciuma a început mai întâi (să apară) în spitale (apoi) la Moscova (a început) la băile îngrijitorului spitalului și în locuințele strâmte ale lucrătorilor marii manufacturi de postav. Dar cine nu cunoaște felul de viață al săracilor?

Ei trăiesc⁵⁹ claie peste grămadă în căsuțe joase, strâmte, umede își pregătesc alimentele și băutura lor, în partea stricate și fermentate, în aceste (încăperi) învăluiți în aburii de la plită; nu mătură resturile decât rar, aruncă fără grijă felurite gunoaie oriunde, ca să nu vorbesc de alte necurătenii provenind de la copii sau de la propriile lor excremente. Obişnuiți cu acest miros greu, ei nici nu se mai gândesc să împrăspăteze aerul. Aşa (cum s-a întâmplat) la Iași, tot astfel și în Polonia prima incubajie a ciumei a fost aproape întotdeauna printre evreii mai săraci, trăind, precum se ştia, în cea mai mare mizerie și murdărie...

[Febră peteșială și ciuma]

p. 53 La Hotin, unde nu a domnit nici o febră epidemică, deodată s-au îmbolnăvit de febră peteșială 15 soldați, dintre care numai doi înfățișau buboni. La Iași, în spitalul militar și în infirmeriile regimentelor, s-au dezvoltat în luna ianuarie niște febre peteșiale, la început simple, nedând naștere decât treptat la simptomele ciumei.

.....
Astfel la Iași, Kiev și Moscova, molima începătoare era desemnată de mulțimea sceptică doar ca o febră peteșială sau rea, sub numele de febră infecțioasă (*putreda*), convinsă fiind că dacă ar fi ciumă ar trebuie să se deosebească printr-o contagiune cât se poate de rapidă și o mortalitate extremă.

⁵⁹ Aici autorul se referă la acei lucrători din fraza precedentă. Numai sensul general poate privi realitățile din Moldova.

Când am sosit la Iași, la începutul lunii mai, abia dacă murise până p. 53 54
atunci vreunul dintre ofițerii, chirurgii și boierii moldoveni, deși molima
umblase până atunci încă de trei luni, însă după aceea, au fost loviți
multi de ea...

[Contagiunea prin obiecte jefuite]

Cât am stat la Iași printre ciumați și cei aduși molipsiți de <boală>, când p. 56
erau întrebați <de mine> cu luare aminte ca să ajung să aflu cauzele boalei,
aproape întotdeauna sau mărturiseau ei înșiși, sau se dovedea în alt chip că au
furat din casele morților sau din bisericile rău păzite, în care orășenii mai
bogați, ce fugeau în altă parte din cauza ciumei, își pusese la păstrare împreună
(*cumulatum*) lucrurile lor în lădițe <împreună cu> tot felul de haine și vechituri
de mătase, de bumbac, de in; îndată ce acestea au fost întinse <spre a se
svânta>, căci erau mucegăite din cauză că fuseseră ținute închise în umezeală,
toți câți au fost în tovărășia acelor <jefuitori> s-au îmbolnăvit de ciumă.

[Locuri boltite]

Multe fenomene au dovedit că miasmele, chiar cele mai puțin grave, p. 56
devin mai active și chiar mai virulente în pivnițe sau alte clădiri boltite mai
puțin deschise circulației aerului...

Mulți negustori, atât la Iași, cât și la Moscova, ale căror prăvălii boltite p. 57
<fuseseră> închise pe timpul cât molima era în toi, intrând mai apoi în ele,
după ce se potolise furia ei, și umblând cu mâinile prin mărfuri, s-au îmbolnăvit
aproape îndată. În timpul congresului păcii de la Focșani, chelarul Curtii care
stătea mult, în temeiul slujbei sale, prin pivnițele de vin boltite, s-a îmbolnăvit
având toate simptomele ciumii, în timp ce mulți alții zăceau de alte friguri rele
cvasipestilențiale, dar fără aceste simptome.

[Metalele]

S-a văzut că și unele metale supuse ruginii pot să primească contagiunea
și să o comunice mai departe. La Iași se afirma, de către mulți oameni vrednici
de crezare, că ciuma fusese adusă cu doi ani în urmă din Constantinopol la
Galați, datorită <unor obiecte de> fier, căci mai întâi s-a îmbolnăvit negustorul
și îndată după aceea toți ceilalți care pusese mâinile pe ele. Că ciuma poate
să se propage mult prin bani de aramă și de argint era convingerea mea și nu
era pusă la îndoială de lumea toată, oricât era ea de sceptică. Am văzut un
copil de moldoveni care a căpătat îndată o inflamație în palma mâinii și s-a
îmbolnăvit de ciumă, după ce a primit de la un Țigănu o mică monedă turcească
făcută din argint cu mult cupru.

.....

La Iași în vremea ciumei, oricât le plăceau locuitorilor băile, aceștia, învățați îndeajuns de experiență, nu au îndrăznit – nici unul din ei – să le mai folosească.

p. 58 [Influența nocivă a focului... etc., victime numeroase printre fierari și potcovari]

Potcovarii, care călesc fierul înroșit și aplică potcoave aproape aprinse pe copitele cailor, inhalând mulți vapori (fierbinți), au fost mai loviți ca toți ceilalți, astfel că atunci când a încetat ciuma la Moscova, din cauza lipsei lor desăvârșite a trebuit să fie chemați alții de aiurea. Același lucru s-a observat și în Moldova, la Kiev și în alte locuri. Despre bucătari este foarte bine știut că peste tot erau primii care mureau. Ofițerii stând în regiunile contaminate, dacă nu au pierdut alte ordonanțe⁶⁰ și-au pierdut hotărât bucătarii...

... La congresul păcii de la Focșani, bucătarul șef s-a vindecat cu greu de un bubon inghinal.

Un ofițer dintr-un lagăr aflat în apropierea Iașilor, pe când ședea lângă foc, la care fierbea mâncarea soldaților, și primea în nări vaporii foarte pătrunzători, cum spunea, din (tingirea de) aramă, în chiar acea clipă s-a îmbolnăvit grav de ciumă.

[Despre alimentele ce nu sunt proaspete...]

p. 59, n. 1 Îmi amintesc că, prânzind odată cu un ofițer la Iași, acesta mânca cu poftă raci, care nu erau așa de proaspeți fiind verzulii pe dinăuntru, deși l-am făcut atent să se abțină de la mâncarea lor. Acesta abia s-a sculat de la masă că a și fost lovit de ciuma cea mai violentă și nu a putut scăpa de la moarte decât foarte anevoie.

p. 60 [Imuni de ciumă – cei limfatici (*lencophlegmatici*), râioșii (!), bătrânii, sugacii]

Când m-am întors la Iași, pe la sfârșitul anului 1770, am văzut un tânăr bărbier care și-a făcut neobosit serviciul său timp de opt luni întregi în spitalul de ciumă și era acum cu totul limfatic și umflat. El afirma că atât el, cât și alți bărbieri și îngrijitori de ciumați, ce erau desfigurați în același fel, acum, în sfârșit, sunt la adăpostul atacurilor ciumii cărora fuseseră supuși foarte des mai înainte. Cei cu râie păreau și ei că se bucură de un privilegiu oșebit și nici nu am văzut eu însumi, și nici nu am auzit de la alții, ca unii ca aceștia să se îmbolnăvească de ciumă. Chirurgical Aschenlow, care stăruia de un an întreg în spitalul de ciumă cu o sănătate șubredă (*cachecticus*), mai suferea pe deasupra de o „scabie umedă”, având erupții continue pe toate regiunile corpului, de pustule pline de un lichid transparent și acid (?). L-am îndemnat să nu pornească nimic împotriva acestei afecțiuni, oricât i-ar fi de neplăcută și – exemplu cu totul unic, deși nu a folosit nici un fel de măsuri de pază – a rămas sănătos și nevătămat...

⁶⁰ *Servos.*

La Iași, mulți dintre convalescenții <de ciumă>, deși erau ținuti de o parte de cei ce zăceau de această boală, au căzut în recidivă și a trebuit să fie din nou primiți în spațiul de ciumă. Chirurgical regimentului de infanterie de la Kiev, Kirchstein, vindecat cu totul de o ciumă acută foarte gravă, cu un bubon inghinal enorm <țâiat în prezența mea>, după plecarea mea de la Iași a murit apărându-i un alt bubon în partea cealaltă. Eu însumi – așa cum voi arăta mai jos –, am încercat trei atacuri destul de serioase. Au fost dintre bărbieri și îngrijitori care s-au vindecat de trei și de patri ori de ciumă. A fost vrednic de observat că simptomele la aceștia care se îmbolnăvesc din nou erau din ce în ce mai ușoare, și ei în cele din urmă ajunși limfatici deveneau imuni.

Un îngrijitor – soldat –, de vârstă mai înaintată din spitaful de ciumă de la Iași, căruia i-a apărut al treilea bubon inghinal, nu a avut decât o febră extrem de ușoară, alungată îndată de medicamente care să provoace sudația, și fără să-i pese de neajunsul foarte mic pe care i-l pricina bubonul, s-a întors încă de a doua zi la treaba sa obișnuită ca și cum ar fi fost sănătos... etc.

[Condiții de climă favorizând ciuma]

Din descrierile ciumei înfățișate mai sus rezultă că germenii ciumei au p. 62
fost aduși atât la Iași, cât și la Moscova, târziu toamna, și că nu au rezistat la frigul iernii care a urmat. Însă, îndată ce a apărut primăvara peste măsură de umedă și călduroasă în amândouă aceste locuri, atunci ciuma, care până atunci fusese ca și ascunsă, a erupt îndată, ceea ce s-a întâmplat la Iași în luna februarie 1770, iar la Moscova la începutul lunii martie.

[Uscăciunea aerului împiedică contagiunea, ploile o readuc]

La sfârșitul lunii iunie, mai înainte ca să plec de la spitaful de ciumă din Iași, nu se mai internau acolo decât foarte rar câte unul sau doi bolnavi <de ciumă>. Frigul iernii oprește contagiunea... (la începutul lui ianuarie 1771 a dispărut la Iași...).

[Influența ciumei asupra prezenței insectelor și păsărilor]

p. 63

Când am sosit prima dată la Iași, mi-am consacrat orele libere, pe care mi le puteam lua, plimbărilor prin grădinile din oraș, atât pentru dragostea cea mare pe care o port entomologiei, cât și pentru a-mi exercita trupul; încredințat bine că pe acest pământ, atât de binecuvântat în privința darurilor naturii și în această vreme atât de potrivită de vară, voi avea o recoltă foarte bogată de insecte. Dar cât m-am înșelat! Căci nu am găsit decât doar foarte puține ici și colo, și acestea mai ales din clasa coleopterelor și, în afară de muște și țânțari (<culicos>) și alte <insecte> foarte obișnuite, nu se iveau <specii> mai rare. Când după aceea, am așezat împreună cu generalul locotenent von Stoffeln,

cantonamentele de vară⁶¹ afară din oraș, în via foarte întinsă a mitropolitului Moldovei, în primele zile, am prins o mulțime însemnată, însă puțin după aceea, când boala ni s-a înfățișat și în acest loc, au dispărut aproape cu totul. Când, după doi ani, am salutat iarăși Iașii în același anotimp, dar sub auspicii mai fericite, am văzut tot orașul plin de insecte...

[Existența sporadică a ciumei]

p. 64 Mi s-a povestit de către medicii greci la Iași că ciuma nu încetează niciodată de tot la Constantinopol și că se manifestă ba într-o mahala sau regiune a orașului, ba într-alta. Și că se socotește că a dispărut când pier de urgia ei doar puțini din locuitorii săi. În Moldova, Țara Românească și Crimeea, aproape în tot cursul războiului, nu a încetat nicicând să se manifeste ici și colo, măcar că la intervale rare între ele, îndeosebi în spitalele militare. În anul 1772, în luna iunie, la Iași, în casa pe care a locuit-o generalul Bauer⁶², unul dintre locuitori a murit foarte repede chiar de ciumă, ba însuși generalul s-a îmbolnăvit apoi de o febră acută, într-adevăr pestilențială, care a fost învinsă chiar de la început prin medicamente provocatoare de sudație. Astfel (după cum am mai spus), în orașul Foșșani, chelarul Curții din suita prințului Orlov, la care a apărut un bubon inghinal, a murit în a cincea zi de boală, iar bucătarul șef s-a vindecat de aceeași boală, iar la foarte mulți din ceilalți contaminați de febră pestilențială nu s-au ivit niciodată semnele patognomice. O asemenea existență sporadică a ciumei, după cum am aflat atunci de la foarte mulți medici și chirurși, stăruia pretutindeni, atât printre locuitori, cât și printre trupele noastre.

p. 65 [Friguri maligne, asemenea celor de la Constantinopol alternează cu ciuma, luându-i locul în momentele sale de acalmie]

... Niște friguri întru totul asemănătoare s-au răspândit mult printre trupele noastre după potolirea ciumei și ne-au pricinuit mari pierderi. Când am fost în suita prințului Orlov și am stat în tabără nu departe de orașul Focșani, foarte mulți se îmbolnăviseră de ele. De cele mai multe ori începeau ca febra acută cu zbârlirea ușoară a părului, cu fierbințeală și dureri de cap foarte mari, la care se mai adăugau aiureli sau în prima zi, sau uneori mai târziu, iar în faza aceasta păstrau tipul <febrei> continue, dar de cele mai multe ori urmau mai departe, cedând în ziua a treia sau a patra, apoi manifestându-se intermitent cu paroxisme recurente foarte neregulate. Adesea mai erupeau și exanteme purpurii sau urticarii. Celelalte simptome erau ca la frigurile acute mai grave. Ele erau vindecate ușor prin administrarea imediată de sudorifere. Cei care au cerut ajutor medical mai târziu, luând săruri⁶³ acide minerale și coajă peruviană, s-au vindecat totuși destul de bine, deși după un mai lung proces al boalei...

p. 66 Bolile epidemice, care bântuiau în chip destul de obișnuit la Iași și la Moscova imediat înaintea invaziei ciumei, au dispărut în curând în așa măsură,

⁶¹ *Castra stativa*

⁶² Generalul Friedrich Wilhelm von Bauer (1731–1783).

⁶³ *Malibus mediis*.

încât nu s-a mai auzit nimic despre ele. Dacă se întâmpla ca cineva să sufere de alte friguri, tot nu era la adăpostul simptomelor⁶⁴ de ciumă care apăreau, când mai curând, când mai târziu. În spitalele militare atât de la Iași, cât de la Moscova, se îmbolnăveau de ciumă aproape în fiecare zi unii dintre bolnavi (de alte boale) despre care până atunci nu fusese nici o bănuială de ciumă și nici nu s-a putut ghici de unde venea contagiunea, iar ceilalți, alături de care zăcuseră mai multe zile, rămâneau mai departe imuni.

Locuitorii din Moldova, invocând o lungă experiență foarte constantă și în Turcia, după cum spun ei, așteaptă cu nerăbdare variolele atunci când bântuie ciuma, încredințați cu totul că molima va lua sfârșit îndată după apariția acesteia. S-a întâmplat în mod oportun ca printre prizonierii tătari, dintre care unii zăceau de ciumă, să observ și o copilă de vreo opt ani bolnavă de o variolă moderată neprimejdioasă. În zilele următoare, s-a potolit simțitor și furia ciumei, încât ajungând sporadică la sfârșitul lunii iunie să nu mai progreseze decât mai rar. Este lucru sigur că în tot timpul bântuirii ciumei la Iași, a lipsit cu totul variola la Iași și la Moscova, unde a e aproape endemică... etc.

[Morți fulgerătoare de ciumă]

Scurtă vreme înainte de sosirea mea la Iași, doi soldați, făcând de pază p. 72 la un șopron într-o mahala unde erau păstrate hainele celor morți de ciumă, fără a se îngriji deloc de puterea contagiunii, au adormit pe grămada aceasta (de efecte) și după puține ore au fost găsiți morți.

Când într-o zi pe înserate, mă îndreptam spre mănăstirea Sf. Spiridon, ca să cercetez, ca de obicei, pe bolnavii internați acolo, am dat de un subofițer zdravăn, stând pe un scăunel pe uliță lângă o casă oarecare și vorbind cu alt soldat... Bănuindu-l a fi atins de ciumă l-am examinat, măcar că nu voia să se lase și nu am găsit nici un indiciu de febră, dar (în schimb) un bubon mare la piciorul drept. Intrând eu la spitalul de ciumă, am trimis îndată să-l aducă acolo pentru a-l putea îngriji, dar abia adus a și murit fără veste. Și nici nu era lucru neobișnuit atât la Iași, cât și la Moscova, ca cei ce umblau pe uliță sau îndeplineau vreo treabă, pe drum sau aiurea, să cadă deodată fulgerați de moarte.

Tot aici intră și acest fenomen, atât de neobișnuit, observat de mine de p. 73 atâtea ori în spitalul de ciumă de la Iași. Vizitându-i, ca de obicei, pe bolnavii de ciumă, găseam întotdeauna, cu mare bucurie, un număr mai mare sau mai mic de convalescenți. Febra împreună cu simptomele (sale) se potolise, pulsul era regulat, cei care mai înainte aiurau, acum își aveau toate mințile, răspundeau la toate întrebările foarte bine, șezând pe paturi, veseli la față, mulțumeau lui Dumnezeu pentru salvarea lor, ba cereau chiar de mâncare și asigurau că se simt mai bine din toate privințele. Dar niciodată nu puteam fi sigur de toți aceștia ca să nu moară fără veste vreunul sau altul dintre ei chiar în aceeași zi sau în noaptea următoare. Moartea pentru ei a fost atât de blândă și de

⁶⁴ *Criteriis*

neșteptată încât foarte mulți și-au dat sufletul când mâncau, fără semnele cele mai slabe ale versiunii recidive.

[Distincție între ciuma lentă și cea acută]

- p 74 Când mergeam la Iași, eram încredințat că ciuma nu e altceva decât o febră malignă foarte infecțioasă... Însă cât am rămas de uimit când, îndată după sosire, am observat că nu este o boală simplă, ci (o colecție de) tipuri extrem de deosebite și abia susceptibile a fi asimilate între ele, ale uneia și aceleiași boli. Căci am văzut pe mulți însemnați cu buboni și carbunculi umblând și văzându-și de treabă⁶⁵, la fel ca și oamenii sănătoși, pe alții zăcând mai multe zile cu friguri ca cele maligne, fără simptome prea grave, în timp ce alții la rândul lor, febricitând mult mai intens ca de un *synochus simplex*, într-un interval foarte scurt, sau mureau, sau se vindecau; în sfârșit, am văzut pe unii loviți din senin, care, după ce sufereau de simptomele cele mai grave, plecau fulgerător dintre cei vii. Această nepotrivire așa mare și neașteptată, m-a îndemnat să perseverez în explorarea naturii acestei crunte boli... Din
- p 75 observațiile așadar făcute zi de zi și care constituiau o recoltă nespuse de bogată, natura însăși mi-a arătat calea și am conceput această diviziune a ciumei, pe care am trimis-o la armata cea mare și am înfățișat-o prim medicului L. B. Aschio, doar cu această mențiune că atunci nu deosebeam încă absolut ciuma lentă de cea acută...

[Simptome] (Greutatea trupului... etc.)

- p 77 La Iași, unii care îndeosebi din cauza căldurii din miezul zilei // cădeau leșinați pe ulițe, totuși în scurtă vreme își reveneau. Alții deveneau extrem de slabi și sufereau de amețeli.

[Buboni nedureroși]

- p 78 Eu însumi, în tot timpul cât am fost la ciumații din Iași, am avut o tumoare a ganglionului inghinal drept, ba de mărimea unei nuci, ba mai mare, și arătând – asemenea unui barometru – un grad mai mare sau mai mic de infecție.
- p 81 [Imunitatea unor medici, chirurghi, preoți, bărbieri, îngrijitori de bolnavi și ciocli]

⁶⁵ La întâlnirea cu medici și chirurgii, pe care am hotărât-o chiar în ziua sosirii mele la Iași, unii arătau aproape în glumă pe doi dintre cei de față ca bolnavi de ciumă, anume pe chirurgul Rosberg și provizorul Fuchs, deși altminteri erau bine dispuși și se prefăceau sănătoși. Când am stăruit să fie examinați am găsit la cel dintâi o pată mare neagră la extremitatea piciorului și un ganglion submaxilar inflammat, iar la celălalt un bubon incipient inghinal. Însă, acesta a mai rămas opt zile în aceeași stare, iar acela mai bine de trei săptămâni până ce au fost cuprinși de ciumă însăși, însoțită de febră și de cortegiul celălalt de simptome.

S-a întâmplat ca într-o dimineață, intrând în spitalul de ciumați, să aflu pe unul dintre îngrijitori dormind chiar în patul din care ridicase în timpul nopții pe unul mort (de ciumă) și aceasta fără de nici un fel de urmare vătămătoare. Îndrăzneala victorioasă a ciocilor, mai ales moldoveni, a degenerat în paradă de temeritate... etc.

[Rolul terapeutic al sudației]

p. 82

pe la sfârșitul luni mai 1770, când mai băntuia încă ciuma cu cea mai mare furie, cele 5 regimente, care până atunci fuseseră așezate în Iași ca garnizoană, erau duse din porunca ilustrului generalisim la armata cea mare. Mi-au povestit după aceea ofițerii și chirurgul un lucru cu totul memorabil: că soldații, în prima zi de marș, nu au putut ajunge decât foarte anevoie la cantonamentele desemnate pentru popasul lor de odihnă, din cauza unei oboseli neobișnuite și cu totul extraordinare ce se manifesta, fiind scăldați în sudoare; după un scurt drum, au cerut să se facă opriri intermediare. Această oboseală a fost mai mică în ziua a doua, iar în a treia abia de se mai putea observa. Din această trupă în prima zi de marș, numai doi (soldați) au fost trimiși îndărăt la spitalul de ciumați, iar în ziua a doua unul singur; după aceea, nu a mai apărut nici o urmă a bolii, deși nu cu mult înainte se internau din mijlocul lor până la douăzeci pe zi și era foarte probabil că duceau cu ei foarte multe lucruri contaminate din orașul atât de infectat de ciumă și în plină confuzie. Pentru absolut aceeași rațiune, ciuma – din sânul trupelor ce plecau din Țara Românească și care nu putuse fi stârpită prin nici un fel de măsuri câtă vreme stăteau pe loc, ci, dimpotrivă, se răspândea zi de zi tot mai departe – a dispărut ca prin minune de cum s-a pus în mișcare tabăra. Eu însumi, simțind foarte des semnele de infecție, mi-am pus toată paza în faptul de a-mi petrece toate orele libere în plimbări, adunând ierburi și insecte prin grădini și câmpii și prin munții vecini, iar după ce apărea o ușoară sudație, mă întorceam întremat sufletește și trupește. Când, spre sfârșitul lunii noiembrie din același an, s-au îndreptat armatele victorioase spre Moldova pentru a ierna acolo și ilustrul generalisim și-a așezat drept cartier de iarnă pentru sine orașul Iași, deși ciuma mai apărea în el ici și colo sporadic, s-a întâmplat ca scurt timp după sosirea noastră să se întindă extrem de iute contagiunea, îndeosebi într-o companie a regimentului de infanterie Korinsky. Am recomandat ca această companie să fie scoasă de acolo la iuțeală și timp de două săptămâni să facă în fiecare zi marșurile obișnuite prin regiunea înconjurătoare. Acest lucru s-a făcut cu atâta succes, încât toți soldații fără pierderea niciunuia – căci ciuma a dispărut apoi dintre ei – s-au întors sănătoși tun în lagărele lor de iarnă după intervalul de timp hotărât.

[Se face distincția dintre o ciumă acută și una lentă]
(La ciuma acută cadavrele nu se descompun așa iute)

p. 113

Am văzut de atâtea ori cadavre în toiul verii rămase neîngropate mai multe zile din lipsă de căruțe și de ciocli, fără a răspândi nici un miros greu... etc.

Când am cercetat mulțimea de prizonieri tătari care erau deținuți într-un sat cam la o depărtare de zece leghe rusești de Iași, am văzut un cheag de lapte fiert, pe rusește „tvarog”, aplicat pe carbunculi. Întrebând, prin tălmaci, de cauza unei cataplasme atât de neobișnuite, mi s-a răspuns că aceasta a fost socotită întotdeauna la ei apărarea de căpetenie, căci scoate căldura, adică inflamația din buboni și carbunculi. Este sigur că cei la care am găsit-o aplicată, mi s-au părut că suportă boala mai bine.

Pâinea de grâu sau de secară bine dospită și coaptă chiar de soldați, în spitalul de ciumă de la Iași, se folosea în mod obișnuit, însă nu erau admise plăcintele moldovenești⁶⁶, pe care obișnuiesc <aceștia> să le facă din făină de grâu și din mălai în cantități egale, fără o dospire prealabilă, căci folosirea lor îngreunând stomacul este foarte dăunătoare, <după cum> au aflat încă de mult ai noștri.

Nu îndrăzneam să dau volnavilor nici cireșe – a căror recoltă atunci a fost nespus de îmbelșugată la Iași – nici singure⁶⁷, nici sucul lor împreună cu <alte> băuturi... etc.

Am socotit că nu este potrivit să îngădui bolnavilor consumul de vin moldovenesc obișnuit, adică subacid, nu prea alcoolic, și provocând gaze prin acreala sa, și nici nu mi-a fost dat să observ folosul lui, deși locuitorii îl beau drept băutura lor obișnuită. În același timp, celelalte băuturi alcoolice, mai ales pelinurile, care erau mult folosite de oamenii mai avuți, în scop și profilactic, nu mi se pare că au adus vreo dovadă hotărâtoare⁶⁸ (?), căci aceștia (bogații) erau loviți de ciumă foarte arareori în comparație cu cei săraci.

Chirurgii militari, pe care i-am întâlnit la Iași, măsturiseau sincer cu toții că la început, necunoscând ciuma și tratând boala ca orice altă febră continuă, au lăsat destul de des sânge, dar că această măsură nu a dat niciodată rezultatul dorit, ci, dimpotrivă, scăzând dintr-odată puterile vitale, era urmată îndată de o slăbiciune fatală... etc.

... Generalul locotenent von Stoffeln, văzând că un tânăr subofițer nobil cu care prânzise și care fusese sănătos și vioi a început, după aceea, să febriciteze, a poruncit să i se deschisă vâna de la braț, socotind că fierbințeala

⁶⁶ Plăcintele acestea sunt destul de comestibile în prima zi, a doua zi se întăresc și se acresc și nu se mai potrivesc decât unor gâtlejuri obișnuite și unor stomacuri foarte rezistente (n.a.).

⁶⁷ *Per se.*

⁶⁸ *Symbolam quoque suam haud postremam contulisse videbantur.*

a fost pricinuită de prea multă mișcare (căci el era ofițerul lui de ordonanță). Scoțându-se câteva uncii de sânge sănătos, după cum am aflat de la chirurg, și în ce privește culoarea și consistența, dar mai diluat decât era normal, <tânărul> a căzut deodată într-o extremă slăbiciune și agitație a inimii și în aceeași noapte a și murit. Acest caz nenorocit, întâmplat în casa și sub ochii acestui comandant, l-a zdruncinat atâta încât a recunoscut, în sfârșit, că boala aceasta, care bântuia încă de mai înainte, este ciuma cea adevărată (păreră la care se împotrivise până atunci). Subchirurgul regimentului de infanterie al Nizovilor, numit Kilian, a ieșit din tabără pentru a merge la vânătoare în pădurea vecină și a dat din întâmplare peste cadavrul unui om, <zăcând> ascuns prin tufișuri. Cuprins de spaimă, s-a întors înapoi și a căzut pradă frigurilor. Cum chirurgul aceluia regiment făcea serviciul împreună cu mine la spitalul de ciumă, la o depărtare de acolo de 4 leghe rusești, și nu era acolo nici un medic, comandantul gărzii (*praefectus vigilum*), dorindu-i binele, a poruncit bărbierului să-i lase sânge, ceea ce, de asemenea, s-a întâmplat într-un chip nenorocit, încât chiar a doua zi de dimineață ni s-a anunțat moartea lui. La amândoi, puțin înainte de moarte, au apărut buboni inghinali.

p. 126

[Măsură de profilaxie]

În Moldova, încă de mai înainte se făcuse obiceiul ca îndată ce se ținea ciuma în vreun oraș, boierii și oamenii cei mai bogați, care aveau puțină de a pleca, se duceau în Munții Carpați vecini sau la moșiile lor, ferindu-se cu cea mai mare grijă de străinii veniți din alte locuri, chiar amenințându-i cu moartea dacă ar îndrăzni să se apropie. Când am stat cu spitalul de ciumă prin locurile muntoase din apropierea Iașilor, se auzeau, mai ales pe timpul nopții, // prin locurile vecine descărcări dese de puști trase de paznicii de pe drumuri și poteci, pentru a înspăimânta pe toți ce ar fi vrut să vină ca să-i abată <astfel> de la urmarea mai departe a drumului [aceeași măsură folosită și de nobilii din Rusia și Polonia].

p. 127

Nu se va mira nimeni, desigur, că ciuma s-a răspândit atât de iute în lung și în lat prin Moldova, Țara Românească și marginile Poloniei, dacă se gândește la condițiile haotice ale războiului și la imposibilitatea opririi comerțului. Negustorii, în primul rând evreii, înapoindu-se în Polonia, aducând cu ei diverse mărfuri și alimente precum și cărușaii transportând proviantul au răspândit boala contractată la Iași sau în altă parte. Desigur, aceasta ar fi ajuns și mai departe, dacă trupele polone, trimise la timp pentru a întrerupe comunicațiile, nu ar fi pus stavilă continuării sale.

p. 128

[Despre rolul profilactic al diferitelor substanțe, oțet etc.]

p. 136

Pentru moldoveni, aproape toată paza consta în fumul sau, mai degrabă, în mirosul greu al resturilor, mai ales al gunoaielor de la vite, adică oase, coarne, piei, păr și bălegar. Mai apoi, am văzut că s-a folosit în același scop bitumul tare (= păcura) care se găsește din belșug în Munții Carpați.

În Moldova, toți oamenii de o stare mai bună (căci mulțimea de rând, la fel ca și în Rusia, nu află vreo plăcere în fumat) trăgeau într-una din lulea, iar la Moscova, în vremea ciumei, obiceiul acesta s-a lătit mult la oamenii mai ridicați, și în amândouă aceste locuri numai extrem de puțini dintre ei, în comparație cu oamenii săraci, s-au îmbolnăvit de ciumă. Medicii și chirurgii care se foloseau de acest mijloc profilactic nu au încercat decât foarte rar loviturile ciumei și se vindeau mai ușor decât cei care îl respingeau, ceea ce pot confirma după pilda mea.

[Tutunul ar favoriza transpirația... etc.]

Taeriaca veneta, cu care erau înarmați toți moldovenii mai avuți și la care aleargă ei de obicei ca la o ancoră a mântuirii, nu a dat nici un ajutor deosebit și foarte mulți din cei ce o foloseau s-au îmbolnăvit fără nici o deosebire (de ceilalți).

[Istoricul boalei lui von Stoffeln] (La 10 mai autorul îl găsește suferind) ... deși îl îndemnam stăruitor ca să lase altui general grija comandai militare, mai complicate ca niciodată în situația aceasta așa de agitată și să se gândească numai la salvarea sa, totuși, nesocotind gradul de gravitate al bolii sale, a continuat să îndeplinească cu întreaga sârguință toate funcțiile slujbei sale legate de o agitație a cugetului aproape neîncetată și de o indignare reînnoită des. Aproape în toate zilele cât a zăcut în pat, el a dictat ordine și rapoarte și a primit pe inferiorii săi fără deosebire, încă și puține ore înainte de moarte.

În ziua de 27 (mai), după ce s-a mâniat rău dintr-o ceartă cu unii boieri moldoveni⁶⁹... [i-a crescut febra... etc.]

[Simptomele lui Orraeus și medicația sa la 11 mai, apoi la 26 mai etc., apoi la 4 iunie] În ziua de 4 iunie, pe când vizitam pe ciumații din spitalul de ciumă, la orele 9 dimineța, și cercetam pulsul unui bolnav foarte grav ce zăcea (în pat), am simțit deodată o durere foarte pătrunzătoare care mă fulgeră în degetul arătător al mâinii drepte. Degetul, într-o clipă, s-a umflat mult, astfel că nu-l puteam îndoi deloc... [durerea se întinde la axilă, piept și în regiunea inghinală și apare o umflătură pe braț. Alte simptome. Ia medicamente care să provoace sudație etc. A doua zi, e bine... etc.]. Degetul arătător în tot timpul celor patru luni ce au urmat a rămas cam umflat... și timp de mai mulți ani..., dacă atingeam pulsul unui bolnav în toiul unor friguri maligne, într-o clipă, simțeam o durere sfredelitoare mai mare sau mai mică în degetul arătător care vibra ca de o percuție electrică pe traiectul nervilor brațelor până în regiunile subaxilare și inghinale. Același lucru s-a întâmplat și după aceea de câte ori îmi răsfoiam carnetul (de însemnări), scris în timpul epidemiei de ciumă și păstrat închis într-o cutie anume, măcar că fusese stropit cu oțet, nu o singură dată, și expus la aer.

⁶⁹ *Ex altercatione cum proceribus.*

Ajutorul generalului locotenent von Stoffeln, Șamutov, prânzind foarte bine⁷⁰, de cum s-a sculat de la masă, deodată – măcar că până atunci fusese nu se poate mai sănătos –, s-a îmbolnăvit de o cîmă foarte acută, simptomele acestea apărând într-un timp foarte scurt... [medicația urmată... A doua zi e vindecat]. p. 148

[Mersul bolii și medicația ordonanței generalului von Stoffeln care aiurează 20 de ore și moare ca de un fel de apoplexie]. p. 149

Observații

În vremea ciumei, atât la Iași, cât și la Moscova, a fost o recoltă foarte bogată de fructe văratice, și îndeosebi de struguri. p. 150

Experiențe

[Abces artificial]

Deoarece în spitalul de ciumă de la Iași, am observat că ciumații suferind de carbunculi se vindecă iute dacă se obține o supurație prin anume metode folosite (exper. XIV), cu condiția ca acei carbunculi să se afle în regiuni mai puțin periculoase, am hotărât să încerc dacă nu aș putea accelera supurația printr-un abces⁷¹ artificial în vreo regiune mai puțin primejdioasă și, în felul acesta, să-i scap de primejdia morții pe cei suferind de buboni, căci aceștia sunt întotdeauna periculoși când le e întârziată supurația. Am ales, așadar, în acest scop, pe un soldat tânăr în a patra zi de boală, febricitând intens de o ciumă acută și aflat în stare de delir, dar păstrându-și totuși destul de bine puterile, și am pus să i se facă pe partea anterioară la mijlocul coapsei scarificări adânci și dese cam cât înconjurul unei ruble și să fie unsă această mică rană cu unt de antomoniu și acoperită cu zeamă de în, apoi să fie bolnavul bandajat în fața mea. p. 155

[A doua zi, rana era curată și a apărut pe picior un carbuncol. Acesta, tratat, a ajuns la supurație, bubonul a copt și bolnavul s-a vindecat].

[Extirparea bubonilor]

p. 156

Chirurgul Schmidt mi-a afirmat la Iași că a făcut uneori extirparea bubonilor mici și încă mobili la începutul bolii, cu succes deplin, toate simptomele dispărând după supurația care a urmat (după aceasta). Mie mi-a lipsit prilejul de a risca (această experiență), întrucât la spital erau aduși bolnavi într-o stare mai evoluată, când bubonii, umflându-se împreună cu părțile adiacente, nu puteau nicidecum fi tăiați fără o primejdie vădită ca să nu fie atinși nervii și vasele de dedesubt. Iar ceilalți care puteau fi tratați la

⁷⁰ *Laute* = copios.

⁷¹ *Sphacelum*.

timp mergeau spre vindecare după metoda folosită <de mine> și nici nu a voit vreunul să se supună de bunăvoie operației.

p. 157

[Folosirea licoarei de azot]

Chirurgul șef al trupelor rămase atunci la Iași lăuda foarte mult licoarea de azot⁷² (?) și când mă afluam și eu acolo de câțiva timp o folosea la orice prilej ce i se dădea, mai ales la începutul bolii. Nu puteam deloc să cred că acest medicament foarte alcalin, folosit <de el>, în general, în doze mari și chiar repetate, să poată produce un efect salutar în această boală. De aceea, îl îndemnam să se lase de folosirea lui pe viitor. Dar, el invoca experiența sa bogată din cursul atâtor luni și nu înceta să-mi indice în fiecare zi aproape noile cazuri fericite pentru a mă convinge.

p. 161

[Ciurma nu este o boală „infecțioasă”]⁷³

În spitalul de ciurmă de la Iași, care era mai întâi în mănăstirea numită după Sf. Spiridon, am observat de atâtea ori, nu fără mirare, că adesea, foarte de dimineață, când intram în sălile cu încălzire⁷⁴, unde zăceau ciurmații, abia dacă puteam percepe vreun miros rău, deși ferestrele și ușile fuseseră închise aproape toată noaptea fie din cauza vremii ploioase, fie din lipsa de grijă a personalului.

p. 162

Dar nici chiar la cadavre nu se manifestau semnele unei corupții grabnice sau a vreunei duhori deosebite...

... la Iași, m-am mirat adesea de a nu fi simțit nici un miros greu de la cadavrele foarte numeroase îngrămădite în căruțe și transportate de ciocli ce-mi ieșeau în cale.

[Folosirea de *terra sigilata* la Constantinopol]

p. 165

Un medic grec, ce stătea la Iași la începutul ciumei, întrebând de mine despre leacurile contra ciumei atât externe, cât și interne⁷⁵, mi-a afirmat că în împărăția turcească este folosită cu cel mai mare succes mai ales *terra sigillata*...

⁷² *Liquorem nitri fixum.*

⁷³ *Putrida.*

⁷⁴ *Hypocausta.*

⁷⁵ *Itidem terrea et absorbentis* (terra – aici cu sensul de preventiv prohibind contagiunea etc., în legătură cu verbul *terro* = a înspăimânta, -a alunga; *absorbentia*, dimpotrivă, se referă la leacuri ce se ingerează).

JOHANN MARTIN MINDERER

(? – 1812)

Johann Martin Minderer s-a născut la Rostok, în Germania. Intrând ca subinginer în serviciul rusesc la 1766, a însoțit, în 1768, armata de sub conducerea lui Rumianțev, luând parte la campania încheiată în 1774, prin pacea de Kuciuc-Kainargi. În 1773, a fost numit șef al spitalului din Ismail. În 1780 era medic la spitalul militar din Riga. Pe baza experienței sale din timpul campaniei din Moldova și Bulgaria, a scris un tratat publicat în două versiuni aproape simultane – una germană sub titlul: *Aber mal ein Beytrag zur Kenntniss und Heilung der Pest. Aerzten und Wundaerzten bey der russisch-kaiserlichen Armee gewidmet von Dr. Johannh Martin Minderer russischen-kaiserlichen Kollegien, Assessoren und ältesten Ober-Wund-Aerzte der Armeen*. Riga bey Johann Friederich Hartknoch 1790, cealaltă, latină sub titlul *Commentatio de peste eique medendi methodo in ratione et experientia fundata*, Ienae, 1789 în 4°. Riga eodem anno. Tratatul urmărește manifestarea, simptomele și propagarea ciumei, în general, expunând în capitolul I observațiile directe din cursul campaniei ruso-turce din 1769–1774. Această lucrare i-a câștigat titlul de doctor al Facultății de Medicină de la Jena, titlu recunoscut și de forurile medicale de la Sankt Petersburg. În 1799, ajunge medic primar la spitalul principal din Moscova.

În 1806, publică: *Geschichte der Pest in Volhynien im Jahre 1798*. În cursul războiului ruso-turc din 1806–1812, vine din nou în Moldova. În 1808 era medic șef al spitalelor rusești din Iași. Spitalele erau instalate în locurile următoare: Conacul lui Ipsilanti afară din Iași (330 de paturi), la Mănăstirea Galata (270 de paturi), în casa lui Manu (254 de paturi), în casa lui Pline (203 de paturi). El a mai cerut instalarea a încă unui spital în casa comisului Conachi. Mai era și la Mănăstirea Hlincea un spital de ciumați. Întors în patrie, moare în 1812.

Relația lui Minder completează relația lui Orraeus cu aspecte noi. Autorul a putut observa condițiile locale aflate la detașamentele armatei de la Dunăre, care erau diferite de cele aflate de Orraeus în Moldova.

Pe lângă ciumă, sunt descrise și celelalte boli care s-au abătut asupra trupelor rusești. Trebuie reținută constatarea cu privire la starea de relativă nereceptivitate a localnicilor la grozava molimă.

Relația lui Minder a fost înfățișată la noi în țară de dr. Margareta Luka, în teza sa de doctorat, susținută la Cluj, în 1934, sub titlul *Observațiile doctorului J. M. Minderer despre ciuma și alte epidemii în Moldova în cursul războiului ruso-turc 1769–1774*.

A mai fost analizată și de dr. P. Samarian, în lucrarea sa cuprinzătoare: *Din epidemiologia trecutului românesc – Ciuma*, București, 1932, p. 59.

PRIVIRE¹ ISTORICĂ ASUPRA BOLILOR CARE S-AU IVIT ÎN CERCUL MEU DE ACTIVITATE LA ARMATA IMPERIALĂ RUSEASCĂ DE LA 1769–1774²

p. 9 Trupele noastre suferiseră în campania din 1769 foarte mult, prin marșuri și contramarșuri. Dizenteria și febra putridă³ făcuseră mari ravagii printre ele. După ocuparea fortăreței Hotinului, ele se retraseră în Polonia, pentru a ocupa Toamna (1769) campamentele de iarnă. Toamna era umedă, rece și ploioasă. Materia infecțioasă a febrei putrede care domnea, nu pierise, însă, și trupele au adus-o în campamentele de iarnă. Molima a mai durat printre trupe până la sfârșitul lui decembrie. După Crăciun, se iviră febre⁴ inflamatorii care însă nu au fost generale, ceea ce se datorește bunei aprovizionări și odihnei. În cursul iernii, trupele se reculeseră bine.

(Primăvara (1770) La începutul lunii mai 1770, trupele porniră din nou. Locul de concentrare era acum dincolo de Hotin, în Moldova. Deși comandantul nostru era așezat la înălțime, totuși, în urma ploilor continue, el era foarte umed și murdar. Zăbovind mai multe săptămâni în acest loc, au apărut din nou febre inflamatorii, care au dispărut însă, după ce am pornit și pătruns mai departe în Moldova. (Vara (1770) În iunie, s-a ivit o febră bilioasă uscată⁵, în forma descrisă de mâna maiestră și spiritul de observație a lui Pringle⁶. Cu cât ne depărtăm de râul Prut și

p 10 sufeream mai mult de lipsă de apă curată și alimente bune, boala // devenea tot mai malignă. După lupta victorioasă de la Cahul, armata a rămas mai multe săptămâni, până în toamnă, în același campament. Liniștea, căldura intensă a verii, urmată repede de nopți reci, abundența alimentelor, mai ales prea multă carne, au influențat sănătatea noastră și, drept urmare, a fost iarăși dizenterie și febră putridă. În vremea aceasta a apărut ciuma în Iași. De la domnul medic de stat-major baron von Asch, am primit circulare și ordine, să fim atenți la boala aceasta. De câteva ori a și fost vorba că molima ar fi pătruns chiar în armată, dar era o eroare, deoarece în vremea aceea nu o cunoșteam încă îndeajuns.

(Toamna (1770) În toamnă, am fost trimis de la armata principală, cu regimentul de artilerie, al cărui chirurg eram, la așa-numitul corp Bauer. Acest corp stătea în observația dușmanului dincolo de Dunăre, la Isaccea. Campamentul nostru era

¹ Textul a fost redat aici cu unele mici modificări după versiunea românească, publicată de Margareta Luka, a originalului german tipărit la Riga, în 1790.

² Textul înfățișat aici constituie capitolul I al lucrării amintite mai sus cu titlul... *Beytrag/zur/Kenntniss und Heilung/der/Pest/*, închinată medicilor din armata rusă. Concomitent cu textul german apărea și o versiune latină *Commentatio de Peste*.

³ Febra putredă este echivalentul în terminologia medicală a secolului al XVIII-lea pentru stări febrile, care, după descrierile autorilor contemporani, se pot identifica atât cu febra tifoidă, cât și cu tifosul exantematic (nota trad.).

⁴ Sub febre inflamatorii trebuie să înțelegem afecțiuni catarale, febrile, ca gripă, pneumonie, bronhopneumonie, bronșită etc (nota trad.).

⁵ O formă de malarie bilioasă, de obicei cu hemoglobinurie (nota trad.).

⁶ *Von den Krankheiten einer Armee* (nota autor)

așezat pe o înălțime. În fața noastră era Dunărea, ale cărei maluri erau acoperite cu stuf înalt. Pe de o parte era Ialpugul, pe cealaltă un liman. Corpul acesta suferise de asemenea mult de epidemiile care bântuiau la arma principală. Acuma, însă, fiind toamna uscată și zilele senine, totși se refăcuseră bine. În noiembrie a început deodată un frig intens care, din cauza anotimpului înaintat, ne sili să săpăm gropi în pământ. Întregul corp era așezat în astfel de gropi⁷ (Zemlenki). Gerul, chiciura și vânturile reci de la nord sileau pe oamenii noștri, pentru a sta la căldură, să se așeze cât de îndesați în aceste găuri, în care deci aerul trebuia să fie foarte stricat.

Scurt timp după aceea, a apărut ciuma la batalionul de grenadieri Selieverstow. La început, credeam că e vorba de o // febră putridă. Deoarece însă boala se răspândea foarte repede, am devenit atenți; totuși, ne îndoiam că ar fi ciuma, deoarece nu observasem buboni și carbunculi. După o observație mai atentă, am constatat însă dureri în regiunea subinghinală și în axială. Boala se termina cu moartea în ziua a doua, a treia, cel mult, a patra. Cei mai mulți zăceau absenți, cu simțurile turburate. Puțini aveau febre mari și delir. Abia după moarte se iveau pete negre. Ciuma ne-a fost adusă, probabil, din Ismail, de unde primeam aprovizionarea, fiindcă ea a erupt în același timp la regimentele de infanterie Șirvan și Kiev, care stăteau acolo în granizoană.

Unii susțin că a fost adusă cu o blană de oaie veche, pe care un îngrijitor de cai (pogonic) o găsisse într-un sat tătarăsc părăsit și pe care o moșteniseră camarazii săi. În sfârșit, am pornit și de aici și am intrat în campamentul de iarnă, în orașul Ismail. Nu numai noi am adus ciuma acolo, ci am găsit-o și la regimentele care cantonau în oraș. Molima era acum mult mai generală. Până la Crăciun, am avut un timp umed, cețos de toamnă.

Cu începutul anului 1771 a început deodată un ger atât de mare, încât chiar și Dunărea a înghețat, lucru rar în regiunile acelea. Nici moșnegii nu puteau să-și amintească de o astfel de iarnă. Eram învinuți în glumă că am adus de la Polul Nord frigul. Cu tot gerul intens și vântul de nord tăios și neîncetat, epidemia a făcut ravagii printre noi până la mijlocul lunii februarie. În timpul acesta, febra era mai mare și observam mai des stări de delir. Acum observam și buboni și carbunculi, iar în februarie, molima a început să fie mai puțin malignă. Pentru a înfrâna răul, s-au luat cele mai bune măsuri. În afară de controlul subofițerilor, domniile ofițeri trebuiau să inspecteze zilnic cantonamentele și să fie atenți la curățenie și ordine. Dacă găseau suspecti, care voiau să-și ascundă boala, aceștia erau imediat trimiși în lazaret. Deoarece locuitorii fugiseră în cea mai mare parte din oraș, aveam case destule pentru a ține bolnavii noștri confortabil. Cei suspecti erau ținuti atâta timp izolați, până ce se iveau simptomele sigure ale // ciumei. Bolnavii de ciumă erau închiși în locuințe anume, în care se găsea un număr corespunzător de ținutnici și infirmieri. Cei mai mulți dintre aceștia au căzut și ei jertfă epidemiei. Cea mai mică atingere transmitea boala. Pentru îngroparea celor morți au fost la început comandați „profosii” regimentelor⁸. După ce însă, toți aceștia au murit, deși aveau halate și cângi, ne-am folosit de îngrijitorii de cai. Și aceștia au pățit la fel. Atunci, am fost

⁷ = Bordeie.

⁸ „Profoss” (latinește. *praepositus*), subofițer subordonat auditorului (magistratului militar), care supraveghea soldații arestați, comanda pedepsele corporale și execuțiile capitale.

siliți să promitem recompense pentru localnicii care vor îngropa morții. Îndată, s-au oferit țigani. Aceștia, deși umblau cu cadavrele fără nici o grijă, au rămas totuși sănătoși. Singura lor măsură de profilaxie era baia. Se aruncau cu haine cu tot în râu și când credeau că s-au spălat îndeajuns, îmbrăcau haine proaspete și uscate peste cele ude. În cele din urmă, s-a putut observa că prin dispersarea ciumaților în oraș veninul infecțios se răspândește și mai mult. Oricât de aspru era controlul, totuși, nu s-a putut stăvili comunicarea bolnavilor cu cei sănătoși. Prietenia și mila, pe de altă parte, egoismul și tendința spre jaf, erau mai puternice decât orice măsură preventivă. Puteam să le predicăm soldaților cât de mult, să-i prevenim în tot felul, ei rămâneau surzi la povețe. Atunci, am început să ținem bolnavii în corturi afară din oraș. Între timp, am luat măsuri pentru ridicarea unui spital pentru ciumați. A fost însărcinat cu aceasta, domnul chirurg Dmitri Popov, un om deosebit de abil, născut pentru a fi medic; dezinteresat, neobosit, întotdeauna vesel, el își făcea datoria aceasta atât de grea de a ajuta pe nenorociți. Nu a fost numai medicul lor, ci și tatăl și îngrijitorul lor. El era numai milă, numai suflet, nu avea altă grijă decât aceea de a ușura mizeria bolnavilor săi. Neconținut era preocupat de a găsi mijloace noi pentru salvarea lor. Și dacă încercările sale nu dădeau rezultat, căuta altele. Nimic nu

p. 13

a rămas neîncercat din toate mijloacele care promiteau a fi efi // cace. Și apa gudronată, ca substanță care rezistă putreziciunii, a fost pusă la contribuție atunci când nimic nu ajuta. Și nici aceasta nu a ajutat. El mi-a fost prieten, ne cercetam unul pe altul, pentru a găsi prilej de a discuta asupra naturii și particularităților acestei boli. Recunosc aici în public că observațiile și experiențele sale mi-au oferit cea mai mare parte a materialului pentru acest tratat. După terminarea înjghebării spitalului de ciumați, am trimis toți bolnavii noștri acolo. Totuși, am găsit îndeajuns ocazia să observ (în întregime) cursul, fenomenele și complicațiile ciumei, deoarece vedeam bolnavi în toate fazele bolii și înainte de a-i trimite la spital. Îndeosebi, regimentul de infanterie din Kiev a suferit deosebit de mult. În sfârșit, în ciuda frigului și a zăpezii mari, întreg regimentul a fost mutat afară din oraș în corturi. Soldaților li s-au dat purgative și li s-a făcut venesecție și atunci molima a încetat să progreseze printre ei. Este greu de stabilit dacă încetarea se datorește acestor tratamente preventive sau aerului curat sau încetării comunicării cu alte trupe. Un lucru asemănător s-a făcut și cu batalioanele de grăniceri. //

p. 14

Ne-a părut straniu și greu de explicat faptul că locuitorii au rămas aproape neatinși de epidemie sau că, atunci când totuși se îmbolnăveau, mersul bolii era mult mai benign și mortalitatea mult mai mică. Adesea, am constatat cu mirare că trei-patru soldați se îmbolnăveau de ciumă, gazda însă cu nevasta și copiii rămâneau imuni, cu toate că toți locuiau într-o singură cameră în promiscuitate. În februarie și la începutul lui martie, am avut un aer geros și neguros, cu vânturi reci de la nord. De ciumă nu mai auzeam nimic, în schimb însă, făcea ravagii scorbutul putred. Aproape jumătate din soldații s-a îmbolnăvit de această boală scârboasă. La unii se cangrenau extremitățile în întregime. Alții sufereau foarte mult de dureri reumatice, care după lungi divagații se fixau pe câte o parte a corpului și produceau sau paralizii, sau tumori reci. La alții, durerea intensă se termina cu o cangrenă. Unii se plâneau de un lumbago

(Primăvara
(1771))

chinuitor și boala era de durată foarte lungă. La toți exista un miros fetid al gurii și o putrefacție a gingiilor, la unii și grețuri (?)⁹. Cu toate îngrijirile noastre, cangrena se lătea atât de mult, încât trecea asupra părții interioare a obrazului și asupra maxilelor. Boala aceasta a durat până la sfârșitul lui aprilie. Acuma se iviră însă febrele intermitente, care totuși nu au fost prea intense.

Noi am trecut în campament¹⁰, în josul orașului. Dunărea ieșise din albie și făcuse mari ravagii. Insula Sf. Gheorghe era complet acoperite de apă, așa încât în ciuda înălțimii stufului care creștea pe ea, fluviul avea între Ismail și Tulcea, pe o distanță de 7 verste, aspectul unui lac. În sfârșit, începură apele mari să scadă, lăsând pretutindeni mlaștini și ochiuri de apă, care în urma căldurii arzătoare a soarelui răspândeau exhalățiuni mefitice. Nicăieri nu am văzut insecte de toate speciile în cantități așa de mari. Ele mureau, după ce se fecundau. Regiuni întregi, unde apa scăzuse, pe insula Sf. Gheorghe, erau acoperite, pe o adâncime // de o palmă, cu nimfe acvatice moarte, care răspândeau o duhoare nesuferită și specifică lor, ca de untură de pește. Trupele noastre victorioase nelinișteau pe dușmani cu incursiuni frecvente pe celălalt mal. Din aceste expediții, învingătorii noștri au adus odată cu prada și ciuma, dar într-o formă cu totul alta, decât cea pe care o văzusem toamna și iarna trecută. Deoarece expedițiile acestea au durat toată vara, până toamna târziu, ne venea tot din nou materia infecțioasă, dar ea nu a putut să se înstăpânească, ci s-a asociat la una sau la alta din boli. Este straniu că sub masca de febră intermitentă, de febră bilioasă sau de alte febre de durată mai lungă, uneori febra, după trei-patru zile, se ridica brusc și bubonii se iveau în stinghii. Foarte des se întâmpla ca bolnavul să fie ridicat dintre ceilalți soldați și trimis la lazaret, fără ca infecția să se întindă mai departe. Dar n-a fost în toate cazurile chiar așa de benignă. Virusul pestos, adus de cazacii zaporojeni, în urma expediției domnului locotenent colonel von Blüchert, de la țărmul Mării Negre, se răspândi repede. Dar instituțiile noastre, măsurile noastre preventive și felul nostru de a trata boala îl opriră în curând. Și ciuma adusă cu prada din Isaccea se lățise repede. Totuși, ea s-a putut opri în curând. Poate de aceea n-a putut să prindă rădăcină, fiindcă eram în cantonament liber și trăiam în aer curat, poate însă și de aceea fiindcă orice ciumă vara pare a fi atât de malignă, din cauza evaporăției. Ciuma aceasta avea mai mult o natură bilioasă. În vara aceasta, timpul a fost foarte cald, cu ploi și furtuni. Militarii noștri erau deci foarte obosiți. Aerul era aproape întotdeauna fierbinte și lipsit de electricitate. Abia se descărca un nor în altul sau în pământ și soarele ardea iarăși cu aceeași intensitate. În felul acesta, aerul umed după ploi, în loc să ne înprospăteze, aproape ne asfixia. Febre bilioase erau frecvente în timpul acesta. Către sfârșitul lunii august, li s-au asociat // dizenteria și febrele putride. În tot timpul acesta, oștile noastre nu au avut de-a face cu dușmanul.

Prada bogată le-a dat ocazia să-și permită tot felul de îndulciri. Vinul din țară era ieftin, carne și pește se găseau din abundență. Liniștea și o viață prea bună își arătară efectul asupra sănătății lor. Nimic nu strică mai mult oșteanului

p. 15

(Vara și toamna 1771)

p. 16

⁹ Stomacace.

¹⁰ Cantonament de vară.

în afara hotarelor patriei sale, decât acestea. Cel mai bun exemplu ni-l dă Hannibal cu armata sa învingătoare.

(Iarna

1771–1772)

După sfârșitul norocos al expediției din jos de Babadag, am trecut în cantonamentul de iarnă. Iarna aceasta a fost mai domoală. Era mai mult umedă decât rece, cel mult vântul din nord o înăsprea puțin. În timpul acesta, am avut puțini bolnavi. Cele mai multe îmbolnăviri erau urmările greșelilor de alimentație. Straniu ne-a părut însă întotdeauna, că cu toată intemperența, n-am observat decât foarte puține sau aproape de loc febre inflamatorii adevărate. În tot timpul de cinci ani, cât am stat în Moldova, nu le-am văzut decât rar. Să fie oare cauza <de căutat> în climat sau în felul de trai sau în timpul de atunci? Despre asta, nu-mi pot spune părerea hotărât. Chiar din martie 1772, am avut o vreme foarte frumoasă, constantă. Pe pământ creștea

(Primăvara

și vara

1772)

iarbă și primăvara aceasta a fost pentru noi mai fericită decât cea trecută, în ceea ce privește febrele intermitente de primăvară. Fiind armistițiu, s-a luat măsura foarte cuminte de a se repartiza corpurile în cantonamente în regiunile din jurul orașului. Fiecare regiment și-a căutat un loc potrivit și orice promiscuitate a încetat. În tot cursul verii, aerul a fost uscat și cald. Încă în mai, s-au ivit febre intermitente maligne și ținură până în august. Erau caracterizate prin remisiuni și se asemănau cu febra semiterțiară. Aceste febre tenace ne-au răpit mulți oameni. Rareori se terminau bine. Adesea treceau în febre continue sau aveau drept urmare indurația intestinelor. Recidivele p. 17 frecvente nu erau rare. Ele erau atât de generalizate, // încât aproape nici unul nu scăpa de ele. Aceste febre alternau, către sfârșitul lunii august, cu dizenteria și febra putridă. Amândouă aceste boli însă nu erau atât de generalizate și erau mai puțin maligne decât în anul precedent.

În mijlocul acestei luni, s-a ivit ciuma printre personalul tehnic și mateloții marinei. Dar ea nu s-a răspândit mai departe și nu a avut o mortalitate mare. Pete și carbunculi lipseau complet. Ea se caracteriza numai prin buboni în stinghii. Se pare că era o anumită formă a boalei. Oamenii aceștia locuiau pe malurile joase și umede ale Dunării, unde șantierele noastre se găseau în colibe. Cu turcii n-am avut în timpul acesta nici o atingere. Ciuma aceasta, de asemenea, a fost de natură bilioasă. Iarna a fost temperată. Fie că oamenii noștri se obișnuiseră cu clima, fie că a fost o urmare a condițiilor atmosferice, în orice caz iarna aceasta n-am avut decât puțini bolnavi. În primăvara <anului> (Toamna 1772 și iarna 1772–1773) 1773, am pătruns în Bulgaria. Timpul a fost cald și uscat. Marșurile neîntrerupte au apărut pe ostașii noștri de boală. Poate însă că și regiunea a contribuit la aceasta. În locul pozițiilor joase și mlăștinoase de la gurile Dunării am ajuns aici într-un aer mai curat. În țara aceasta nu este șes ca în Basarabia și Moldova. Terenul aici e muntos și împădurit. După multe și norocoase victorii, prin care am izgonit pe dușmani din toată regiunea aceasta de la malurile Mării Negre până la Silistra, ne-am întors la sfârșitul lui iulie la campamentul hotărât pentru noi la Ismail.

(Primăvara

1773)

În mijlocul lunii august s-a ivit o febră bilioasă malignă împreună cu dizenteria care dă bună seamă ar fi făcut mari ravagii, dacă nu ar fi fost împiedicate în curând de un marș în munții plăcuți ai Babadagului. În vara aceasta, n-am observat ciuma, deși în continuare am avut de-a face cu dușmanul,

(Vara 1773)

dar nici nu am ocupat orașe, unde mai curând este de temut virusul putrid al molinei, ci atacam pe dușman în campamentele sale. Poate că ne-a apărut de // infecție activitatea și mișcarea. În consecință, s-a închis și spitalul pentru p 18 ciumați, iar puțini bolnavi cronici din el au fost licențiați.

În toamnă, timpul a fost aspru. Abia în noiembrie ne-am întors în (Toamna 1773)
campament, după incursiunea de la Varna. Greutățile acestei campanii de toamnă au avut o influență mai bună asupra sănătății, în comparație cu ceea ce fusese (Iarna 1773-1774)
în anii trecuți. Nici iarna nu a fost pentru noi atât de grozavă ca iernile trecute. Primăvara 1774 a fost rece și cețoasă. Vântul de la nord sufla neîntrerupt. Reumatismele și catarele au fost foarte frecvente. Toți am trecut Dunărea și (Primăvara 1774)
am pus iarăși piciorul în Bulgaria... // ...

Întoarcerea în marșuri repezi, dorința și bucuria de a vedea în curând p 19
hotarele patriei îndepărtate aveau un efect atât de mare asupra noastră, încât am trecut prin Bulgaria, Basarabia și Moldova fără a avea mari pierderi din cauza bolilor.

IGNAZ VON BORN

(1742–1791)

Acest cunoscut mineralog și metalurgist austriac s-a născut la 26 decembrie 1742, în Alba Iulia, unde tatăl său era inginer de mine, dar încă de la vârsta de opt ani pleacă pentru totdeauna din Transilvania.

Studiază la Viena filosofia, intră în ordinul iezuiților, dar îl părăsește curând, se mută la Praga, unde studiază dreptul. De aici, pleacă într-o lungă călătorie, prin Germania, Franța, Olanda; s-a întors din nou la Praga, unde părăsește dreptul și studiază științele naturii, mineralogia și mineritul.

În 1770 este numit asesor la Direcția Generală a Monetăriei și a Minelor, la Praga. În 1776, datorită faimei pe care și-a câștigat-o prin cunoștințele și activitatea sa, este chemat la Viena și numit consilier aulic pentru problemele miniere. În această calitate, devine unul din principalii organizatori ai cercetărilor geologice și miniere din Austria.

Foarte curând, ajunge cunoscut în lumea științifică, este numit membru al academiei sau societăților de științe din Stockholm, Siena, Padova, Londra.

Lucrările lui de specialitate, foarte numeroase, îi asigură un loc de seamă printre mineralogii secolului al XVIII-lea. Nu e cazul să stăruim asupra lor; trebuie totuși amintite două dintre ele. *Bergbaukunde* – în colaborare cu Trebra – 2 volume, Leipzig, 1789–1790, care devine clasică, și *Über das Anquicken des gold – und Silberhaltigen Erze* ..., Viena, 1786 (tradusă și în limba franceză), prin care se aduc îmbunătățiri esențiale în domeniul mineritului.

Nu s-a mărginit însă numai la specialitate. Avea o întinsă cultură generală, cunoștea mai multe limbi. Pe lângă activitatea științifică, s-a îndeletnicit și cu literatura și chiar cu istoria, printre lucrările postume aflându-se și o monografie istorică *Despre domnia împăratului Leopold al II-lea*. În sfârșit, și-a câștigat merite deosebite prin întemeierea unei societăți, rămasă celebră pentru promovarea matematicilor, a istoriei patriei și a istoriei naturale (*Die Gesellschaft für Beförderung der Mathematik, Vaterländische und Naturgeschichte*).

Ignaz von Born a avut o sănătate subredă, ceea ce, totuși, nu l-a împiedicat să dezvolte o impresionantă activitate, într-o viață încheiată în plină maturitate. El a murit în 1791, în vârstă de 49 de ani.

Încă de la începutul carierei sale științifice, în 1770, a pornit într-o călătorie de studii în Banat și Transilvania. A cercetat mai întâi minele din Ungaria de sus, apoi s-a îndreptat spre Banat. Trece prin Pesta și Seghedin; la începutul lui iunie sosește în Timișoara, unde se oprește zece zile, după care vizitează restul Banatului, studiind între altele, cu mult interes minele de la Sasca, topitoriile de la Bocșa. În prima jumătate a lunii iulie, părăsește Banatul și cercetează minele de la Săcărâmb, Zlatna, Baia Mare, Baia Sprie.

Rezultatele călătoriei, redată în formă de scrisori, le trimite lui I. Ferber, mineralog celebru în acea vreme, care le publică sub titlul *Briefe über mineralogische Gegen-Stände auf einer Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenburgen, Ober-und Nieder Hungarn, Frankfurt und Leipzig*, 1774. Lucrarea a trezit un interes deosebit în lumea științifică și curând a fost tradusă în limbile engleză (Londra, 1777, în volumul *Travels through the Banat of Temeswar, Transylvania and Hungary in the year 1770*, pe care îl împarte cu I. Ferber, care dă un rezumat al istoriei mineralogice a Boemiei),

italiană (Veneția, 1778) și franceză (Paris, 1780). Cartea cuprinde, pe lângă informații de strictă specialitate (descrieri de roci, indicarea direcției unor vine metalice, explicarea modului de exploatare minieră, atât cea populară, cât și cea organizată și analiza formei de organizare a muncii, cu semnalarea procedeelelor folosite în dauna muncitorilor și a mijloacelor de eludare din partea acestora a dispozițiilor care îi lezau), și o serie de observații pe marginea subiectului principal, cu implicații ce îl depășesc în multe privințe. De pildă semnalarea efectului negativ al exploatărilor miniere asupra pădurilor devastate pentru a procura lemnul necesar pentru galerii și sublinierea rolului nefast al nobililor, proprietari ai acestor păduri, care țineau capre anume pentru a distruge lăstărișul, și deci pădurea, spre a folosi locul drept pășune pentru turmele lor aducătoare de venituri. E încă și mai scandaluoasă învoiala ei și conducerea exploatărilor miniere cu scopul fructificării unei alte surse de câștig: cărciumile.

El denunță și o altă formă de lăcomie de câștig cu urmări grave: săparea nerațională de cavități mult prea vaste, neconsolidate și amenințând să se prăbușească oricând, și care au trebuit să fie astupate până în cele din urmă. Condițiile primejdioase de muncă datorate nepăsării conducerii față de riscurile pentru lucrători îl impresionează adânc. În treacăt, el semnalează faptul că doar românii se încumetau să muncească în anumite mine înghebate oricum, ca cea de la Trestia, expuși în orice clipă accidentelor de tot felul din cauza lipsei sau deteriorării unui utilaj absolut necesar. Mai departe, este vorba de viața grea a băieșilor români și truda lor nerăsplătită, spre a-și agonisi pâine zilnică, exploatați mai întâi de tariful fixat de Oficiul aurului pentru achizițiile aurului de la spălătorii de aur țigani și români, apoi de intermediarii, care veneau să cumpere pe nimic modesta lor recoltă de aur, pe care nu o puteau preda ei înșiși Oficiului, pentru că acesta nu primea cantități mici pe care aceștia le-ar fi putut înfățișa în fiecare săptămână. Iar ca să aștepte să poată strânge acel minim obligator, nu le stătea în putință, când ei trăiau de la mână până la gură mânați din urmă de crunta lor sărăcie. Pentru români, autorul manifestă destul interes, deși ideile despre originea lor sunt foarte confuze. O etimologie cu totul fantezistă (român – rămân, adică dăinuiesc!) alături de afirmația că sârbii s-ar trage zice-se din sciți (!) și că față de aceștia originea românilor ar fi mai nesigură (!) preced descrierea și caracterizarea acestora. Se vedește un amestec de păreri personale și de adoptarea unor aprecieri împrumutate de la alții, ca, de pildă, aceea că limba română e vorbită mai aspru în Țara Românească și cu mai multă eleganță în Transilvania. Autorul crede că românii ar folosi alfabetul grecesc, pe care îl confundă cu cel chirilic. Descrierea modului lor de viață și a portului lor conține multe elemente reale. Cea a firii lor e influențată de spiritul campaniei antiortodoxe, răspunzând la rezistența dărză a locuitorilor la încercarea de a-i face catolici, prin surprindere, pe calea unirii Bisericii cu Roma. Declarații ca aceea că românii nu au deloc religie și sunt în această privință asemenea cu vitele lor, precum și critica pătimășe contra preoților ortodocși provin de la un fost iezuit, rămas credincios sectarismului Ordinului său.

Descrierile sale sunt în general destul de plate. Doar, uneori, răsare în relief câte o imagine mai neașteptată, ca cea a ocnașilor duși în zăngănit de lanțuri în zori pe străzile Timișoarei spre locul unde vor munci până seara sau apare Zlatna într-o tonalitate roșie din cauza pământului bogat în minereu de aramă sau, în sfârșit, răsună vuietul asurzitor al roților celor trei sute de mori de spălat aurul învârtindu-se în întrecere în Roșia (Montană).

Autorul, așa cum reiese din însemnările sale, este un om cumsecade, destul de satisfăcut de sine, fără probleme și conformându-se ideilor dominante ale mediului în care trăiește. Față de Fridwalszky, coleg întru mineralogie, măcar că acela nu avea studii de specialitate în materie, atitudinea sa pare lipsită de generozitate, căci a folosit în diferite rânduri rezultatele unor constatări ale acestuia, dar nu s-a putut abține de a-l înfățișa într-o lumină caricaturală.

Din povestirea peregrinărilor sale rezultă că era destul de temător, din fire, obsedat de teama tâlharilor, de care pomenește nu o dată. Prudența sa, poate justificată, nu se dezmințea nici când cerceta minele, preferând uneori să privească de sus în adâncul minei, decât să se încreadă pentru coborâre în niște scări neproptite în nimic, legănându-se în vid. Nici metoda de coborâre într-un sac sau burduf, suspendat de frânghii, pe care o experimentase de mai multe ori, nu era lipsită de emoții, compensate de viziunea feerică a cristalelor de sare reflectând înmiit lumina unei torțe aprinse aruncate de sus în ocna. Dar într-o împrejurare rămasă neuitată, o asemenea ispravă era să-i fie fatală.

O scurtă schiță biografică despre Ignaz von Born se găsește în F. Wetzel, *Biographische Skizzen*, Timișoara, ed. I, 1908; ed. III, 1932.

De semnalat o ciudățenie în cronologia scrisorilor, scrisoarea a XIII-a fiind datată din 11 iulie (1770) fără indicație de loc, în vreme ce scrisoarea a XIV-a din Vințul de Jos poartă data de 24 iunie, iar a XV-a din Cluj, cea de 28 iulie.

Cercetări recente au scos la iveală apartenența lui von Born la masonerie, fiind chiar președintele lojei vieneze „Zur Wahren Eintracht”. În casa sa activa un cenaclu al artiștilor și savanților masoni, printre care s-a numărat și gravorul Jakob Adam, autorul portretelor conducătorilor Horea, Cloșca și Crișan, făcute, mai mult ca sigur, înainte de răscoala din 1784, la rugămintea mineralogului gazdă. În calitate pe care o avea de consilier minier și montanistic, von Born întreținea legături strânse și cu Iosif al II-lea, monarh cu înclinații filomasonice. După toate probabilitățile, el a fost cel care a introdus pe Horea de patru ori în audiență la împărat, spre a-i expune păsurile românilor, deoarece mineralogul austriac a sprijinit vederile demofile ale conducătorului moșilor din Apuseni. Vezi toate amănuntele la Ioan Chindriș, *Horea și masoneria?*, în „Anuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca”, XXXVII (1998), p. 291–301.

1770

CĂLĂTORIA ÎN BANAT ȘI TRANSILVANIA¹

Scrisoarea a II-a

p. 5

Timișoara, 17 iunie 1770

p. 6

Banatul Timișoarei este mărginit la nord de râul Mureș, la vest de Tisa, la sud de Dunăre și la est de lanțul de stânci grozave ce o despart de Transilvania și Țara Românească. După cum se vede, numai din partea aceasta se leagă cu uscatul; din părțile celelalte poate să fie considerată ca o peninsulă. Țara este împărțită în 11 districte sau mici guvernăminte deosebite, acestea sunt: Cenad, Ciacova, Sântandrei, Sânicolau, Becicherec, Palanca Nouă², Vârșeț, Orșova, Caransebeș, Lugoj și Lipova. Fiecare din aceste districte este subîmpărțit în mici plăși numite cercuri³. Fiecare din aceste guvernăminte are un administrator, un controlor și doi sau trei subadministratori, un scrib, câțiva participanți și cnezi mari care sunt, de fapt, autorități naționale. Toți acești administratori depind de administrația generală a țării și aceasta ține de Camera Regală din Viena. Banatul Timișoarei, fiind un domeniu al Majestății Sale, este cu totul independent de conducerea Ungariei. Capitala și, totodată, centrul Banatului este Timișoara, un oraș frumos și puternic clădit după un plan ordonat, dar din cauza mlaștinilor adânci care îl înconjoară, frigurile de baltă și tot felul de friguri inflamatorii bîntuie în permanență aici și dau

p. 7

de lucru neîntrerupt medicilor. // În acest oraș, se află guvernământul general, administrația ținutului și curtea provincială de justiție, capitlul de Cenad, al cărui episcop este totodată și comitele perpetuu al acestui comitat, două societăți privilegiate de comerț, în legătură cu porturile austriace din Italia.

¹ Traducerea s-a făcut după originalul german al lucrării lui Ignaz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch des Temeswarer Banat. Siebenbürgen. Ober- und Nieder-Hungarn*, Frankfurt – Leipzig, 1774, p. 5 și urm.

² *Uy-Palánkaer*. În Banatul iugoslav

³ *Processe*

Toată partea de răsărit a țării este muntoasă și bine populată, partea apuseană este, din contra, alcătuită dintr-un șes întins și mlăștinos. În partea aceasta, se află câmpii mari nelocuite, pe care guvernul se străduiește să le colonizeze cu germani din Suabia și din bazinul Rinului de Sus. În cele patru colțuri ale acestei țări se găsesc câteva cetăți în bună stare, cum sunt: Canișa⁴, Zemlin⁵, Mehadia și Lipova, căci Seghedinul și Aradul aparțin Ungariei propriu-zise⁶, fiind situate de cealaltă parte a Mureșului și a Tisei (!). Niciuna din aceste patru cetăți nu este prea puternică, cu toate că sunt celebre în istoria războiului cu turcii, cum sunt și Panciova, Palanca Nouă⁷ și Orșova. Râurile mici ale Banatului sunt fără însemnătate, deoarece ele nu curg decât pe o porțiune scurtă de pământ, dar Timișul și Nera merită toată atenția: primul este navigabil, mulțumită unui canal costisitor, tăiat de la Lugoj, trecând prin orașul Timișoara până la Petervaradin⁸.

Pământul este foarte mănos. În multe locuri, crește o viță de vie (aleasă) care dă un vin, îndeosebi cel roșu, excelent. Cireșii, caișii și prunii sunt foarte răspândiți. Mari plantații de acești pomi mărginesc satele și dau locuitorilor băutura lor; cultura viermilor de mătase, care este răspândită în toată provincia, ar fi fost într-o stare mai înfloritoare, ca și diferite alte manufacturi în Banat, dacă acel mare general și om politic d. conte Mercy d'Argenteau⁹, guvernatorul acestei țări, care a făcut toate acestea, ar fi trăit mai mult. De curând, a fost organizată în această țară o trupă națională desemnată // sub numele de regimentul iliric; aceste trupe sunt comandate de locotenent colonelul Baron de Sezugass, cavaler al Ordinului Maria Tereza, un om care și-a servit bine țara, nemulțumindu-se doar cu faptul de a fi atenuat purtarea aspră a ofițerilor săi, de a-i fi obișnuit cu manierele germane, el se străduiește, de asemenea, să educe pe soldații de rând. El face școli și pune învățători, iar soldatul este obligat să-și trimită copiii la învățătură. Dacă s-ar face un calendar cu sfinții politici, el ar merita să fie inclus, cu titlul de reformatorul iliric. p. 8

Un alt fel de trupe naționale sunt plăieșii, așezați la hotarul dintre Transilvania și Țara Românească, de la Marga¹¹ până la Orșova, pentru a împiedica emigrarea (locuitorilor) în afară de ținut, ca și fuga tâlharilor turci

⁴ *Kanischa*, pe Tisa între Szeged, în Ungaria și Zenta, în Iugoslavia.

⁵ *Semlin*, în Iugoslavia

⁶ De fapt, Aradul era cuprins în teritoriul așa-numitelor comitate exterioare sau Partium care nu depindeau de voievozii Transilvaniei, autoritatea acestora neîntinzându-se nici de partea cealaltă asupra comitatului secuilor.

⁷ În Iugoslavia.

⁸ Oraș în Iugoslavia.

⁹ Conte Claude Florimond Mercy d'Argenteau, feldmareșal în armata austriacă. În 1716, participă la luptele din Banat alături de Eugeniu de Savoia, care, după alungarea turcilor îl numește guvernator al Banatului. Își câștigă mari merite prin ridicarea acestei provincii din situația nenorocită în care se găsea în urma stăpanirii turcești și a războaielor cu turcii. Lui i se datorează colonizările (cu șvabi, francezi, italieni), secarea mlăștinilor, regularizarea Timișului și a Begăi, introducerea cu turii plantelor industriale a viermilor de mătase, ridicarea industriei extractive. Moare pe câmpul de luptă, în Italia (1734).

¹⁰ *Playaschen*

¹¹ Sat (jud. Caraș-Severin), pe granița Banatului spre Transilvania

sau localnici. Acești plăieși sunt comandați de căpitanul Petru Vancea¹², care, în ultimul război cu turcii, sub numele de Haran-Başa (aşa se numesc capii de bande), a condus cea mai numeroasă bandă de hoți și și-a dobândit situația de acum, salvând pe împăratul, de curând decedat, de pericolul de a cădea în mâinile turcilor aproape de Corni¹³.

Trebuie spus spre lauda acestei națiuni că a dat mulți oameni viteji și cu mari merite; dovadă sunt serviciile importante pe care le-a adus, în ultimul război cu turcii, căpitanul Ducca, un om de 80 de ani¹⁴, care nici n-a cerut și nici n-a primit niciodată vreo răsplată, mulțumindu-se cu conștiința slujbelor aduse și cu satisfacția stăpânului său.

p. 9 Vă voi scrie mai pe larg despre felul de a fi și de a se purta al locuitorilor //, precum și despre religia lor, acum dau doar un mic rezumat al zilei mele de ieri.

Dis de dimineață am fost trezit de un zăngănit îngrozitor de lanțuri care răsună pe toată strada unde îmi am locuința și este produs de ocașii care sunt duși la lucru, legați în lanțuri doi câte doi. Nu am văzut pe străzi decât chipuri galbene și desfigurate ieșind din casele cele mai frumoase. Femeile și fetele au burta mare ca urmare a frigurilor de care au suferit. Mi s-a părut că mă aflu în împărăția morților, în loc de oameni hoituri în morminte spoite. La masă, în afară de câțiva străini și de mine, aproape toți comensalii aveau accese de friguri: unii dărdăiau de frig clănțănind din dinți și alții arzând de căldură, ei nu-și puteau stinge setea care îi mistuia.

După prânz, am vizitat canalul despre care am mai vorbit; am văzut acolo câteva sute de stupi transportați în livezi și fânețe, unde sunt lăsate albinele să-și caute hrana toată vara. De fiecare 60 de stupi, este rânduit un stupar ca să le poarte de grijă; stupii aceștia sunt făcuți din unsprezece scândurele late de trei porți și ascuțite la capătul de sus, legate împreună cu nuiele de răchită sau de mesteacăn. Ele formează, deci, un fel de con gol pe dinăuntru și la bază deschis. La doi sau trei toli¹⁵ deasupra pământului au o mică deschizătură și înăuntru sunt câteva scândurele încrucișate de care își prind albinele faguri. Dar oamenii de aici, ca de altfel pretutindeni în Ungaria, se poartă foarte rău cu aceste ființe harnice, căci pentru a aduna mierea, ei scutură cu putere stupii deasupra unor p. 10 vase de lemn, în care cad de-a valma albinele, ceara și // mierea și totul este zdrobit într-un amestec dulce, dar greșos.

Seara am vizitat închisoarea, unde, printre alții, mi s-a arătat un hoț¹⁶ vestit, care, vara trecută, a dat mult de furcă turcilor: mi s-a spus că-l țin

¹² *Peter Vanscha*. Vancea, căpetenia unei cete de haiduci, în timpul războiului austro-ruso-turc din 1736–1739; l-a scos pe viitorul împărat romano-german Francisc I de Lorena (1745–1765), soțul Mariei Tereza, pe atunci numai arhiduce, din pădurea de la Corni, unde se rătăcise în tovărășia câtorva din prietenii săi la o vânătoare, salvându-l astfel de primejdia de a cădea în mâna turcilor, de care era plină pădurea. Drept răsplată, a fost numit căpitan al plăieșilor. Cf. Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Studiu și ediție de Damaschin Mioc, București, 1969, p. 173.

¹³ *Cornua*, sat, jud. Caraș-Severin

¹⁴ Pomenit și de Fr. Griselinii în volumul de față.

¹⁵ Zoll = 2,6 cm

¹⁶ În realitate haiduc

închis, la cererea anume a Porții. Este un tânăr frumos și bine îmbrăcat, care era odinioară un negustor bogat în Serbia și care s-a făcut tâlhar numai pentru a se răzbuna de silniciile pe care le-a îndurat atât el, cât și familia lui, din partea turcilor; după aerul său îndrăzneț și sfidător și după isprăvile vitejești pe care le-a săvârșit cu bine, își vine să crezi că poate s-ar dovedi și el un nou Alexandru Machedon dacă ar fi avut la îndemână forțe mai mari...

Scrisoarea a III-a

Timișoara, 20 iunie 1770

p. 20

Locuitorii Banatului sunt sârbi¹⁷, români și un sfert <din ei> germani; sârbii își trag originea zice-se de la sciți (!), ei au locuit odinioară în Dacia (!), apoi în Serbia și se numesc în limba lor sârbi; această limbă este un dialect corupt slavon sau iliric //. Originea românilor este mai puțin sigură (!). Ei își zic român, un cuvânt însemnând în limba lor și *roman* și *un om care rămâne* (!) și, de aceea, nu este sigur dacă ei sunt o rămășiță a coloniilor romane sau a unei națiuni supuse de romani. Medaliiile sau monedele și urmele mormintelor romane, care se găsesc în părțile muntoase ale țării și aproape de Dunăre, sunt dovezi sigure că au fost odinioară sub romani, fie într-unul sau celălalt din sensurile de mai sus. Chiar și limba lor care e vorbită în Țara Românească¹⁸, în chipul cel mai aspru, iar în Transilvania¹⁹, cu multă eleganță, este o latină coruptă; totuși, nu înțeleg cum de folosesc atâtea cuvinte italiene, care n-au nici un fel de asemănare cu limba latină, astfel ca: *aramă*²⁰ (cupru), *mâncare* (a mânca) și multe altele. Terminația cuvintelor lor și felul de a le conjuga, după felul italian, s-au amestecat cu limba acestei națiuni. Felul lor de trai este foarte aspru și sălbatic; sunt lipsiți de religie, arte și științe; copiii lor, de când au abia câteva zile, sunt scăldați afară în aer liber în apă caldă, iarna, ca și vara, și înfășați în pânză de in sau stofă de lână groasă. De la 5 până la 12 sau 14 ani sunt folosiți pentru paza vitelor; fetele învață în același timp să spele, să facă pâine, să toarcă, să coasă, să țeară și așa mai departe. De la 14 ani, sunt folosite la lucrul câmpului. Ei cultivă cel mai mult porumbul sau cucuruzul, totuși seamănă și orz și grâu; ei fac din fructele pomilor, pe care-i sădesc în mare număr, un fel de vinars pe care-l numesc *rachiu* (*rakie*) și pe care îl beau din belșug. Hrana lor este tot atât de simplă, ca și îmbrăcămintea, // mâncarea lor obișnuită constă, de cele mai multe ori, dintr-un fel de turtă din păsă de porumb, coaptă în spuză, pe care o numesc *mălai*, ceva carne, lapte, brânză, fasole și alte legume. Portul lor variază, dar îndeobște este alcătuit din cele ce urmează: bărbații poartă un fel de ițari de lână albă, în felul ungurilor, dar nu chiar așa de strâmți, opinci din piele de bou neprelucrată, o cămașă

p. 11

p. 12

¹⁷ *Raizen*.

¹⁸ *Grosse Wallachei* (*Zara More*) = Țara Mare, corect Țara Românească.

¹⁹ *Ardellia* (= *Aideal*)

²⁰ *Rame, mangar* (ital., maghiara). Autorul nu cunoaște formele mai târzii ale limbii latine, cu termeni ca *acramentum*, *manducare* etc.

deschisă la piept, și o vestă de lână, strânsă bine la mijloc, și cu mâneci lungi și o căciulă de blană sau pălărie de păslă pentru cap. Femeile poartă cămăși lungi care le atârnă până la glezne și un fel de șorț cafeniu vărgat și înflorit înainte și altul la fel înapoi, colorat, legat cu o cingătoare; un suman sau haină de dimie grosolană, ceva mai scurtă decât cămașa; pe cap, un fel de colac rotund, umplut cu păr sau paie, pe care îl acoperă cu o pânză. Fetele umblă cu capul gol; gâteala lor constă din cercei, făcuți din aramă albă sau galbenă, din sticlă colorată, mărgelile, perle, fluturi și salbe de monede, înșirate pe o cordea legată în jurul capului sau al gâtului; această gâteală zângănește (la orice mișcare), așa că o fată româncă îmbrăcată de sărbătoare, adesea va fi auzită <de departe> înainte de a putea fi văzută. Aceste fete se mărită foarte tinere, dar sârboaicele mai devreme decât româncele. Sunt perechi de tineri căsătoriți cu bărbatul abia de 14 ani, iar nevasta neavând încă 12 ani împliniți. Au câteva meșteșuguri pentru care sunt deosebit de bine înzestrați. Printre ei nu există nici rotari, nici țesători de meserie, fiecare român fiind și rotar și fiecare femeie și o țesătoare. Nu vezi nicăieri o femeie mergând fără a lucra; ele poartă de obicei pe cap <coșul cu> ceea ce vor vinde la piață; // dacă au un copil neîntărcat, îl poartă tot astfel. Furca le este înfiptă în brâu și tot drumul, ele torc mergând. Tot ce le trebuie e făcut de ele. Abia de se mai vede printre ei vreun meseriaș, dar nici un cerșetor. În ce privește religia, nu prea știu ce să vă spun, totuși ei mărturisesc că fac parte din cei pe care noi îi numim *graeci Ritus non Unitorum*²¹. Dar, de fapt, ei n-au mai multă religie decât vitele lor; afară de posturile lor repetate care se întind aproape de jumătate de an și care sunt atât de stricte că nu îndrăznesc să mănânce deloc nici carne, nici ouă, nici lapte, abia dacă mai au vreo idee și de alte îndatoriri religioase. Dar, postul acesta, ei îl țin cu atâta sfințenie, încât nimic nu-i poate face să-l ușureze sau să-l întrerupă, chiar dacă nesocotesc toate celelalte legi divine sau umane. Un tâlhar nu-și va îngădui să se înfrupte împotriva acestei abstenențe și nici nu-și va dezmiarda nevasta sau pe a altuia de teamă că Dumnezeu nu i-ar mai binecuvânta isprăvile sale. Neștiința și superstiția bonzilor nu poate fi mai mare decât a popilor (așa numesc acești oameni pe preoții lor). Unii din ei nu știu să citească. Ce învățătură pot ei să dea bieților oameni? Ei își ară și își lucrează singuri ogoarele și își văd de turmele lor ca ceilalți țărani; ei fac tot felul de negustorii ca evreii și se îmbată pe cheltuiala parohienilor lor fără minte, care le vând lor păcatele lor și cred că vor fi fericiți și mântuiți dacă vor achita păcatele lor și ale rudelor lor moarte pe un preț bun. Ordonanțele înțelepte pe care le-a dat regina²² împotriva înșelătoriilor acestor popi nu au reușit până acum să scape poporul de acel spirit de // supunere oarbă, care îi fac robii acestor stăpâni spirituali.

Riturile sau ceremoniile acestui popor aduc mai mult cu păgânismul decât cu religia pe care o mărturisesc ei; de exemplu, niciodată o femeie la ei n-ar îndrăzni să omoare un animal de orice fel ar fi.

²¹ Denumirea curentă în Transilvania pentru ortodocși era: „greco-orientali” sau „neuniți”.

²² Date de Maria Tereza, încă din 1756, în favoarea uniților în lupta lor contra neuniților. În 1760 și 1761, ca urmare a mișcării generale a neuniților, conduși de călugărul Sofronie, a avut loc represiunea sălbatică a generalului Bucow, guvernatorul Transilvaniei, care, între alte măsuri, a distrus bisericile și mănăstirile românilor ortodocși.

Miresele, în ziua nunții lor, ca și în ajun stau acoperite cu un văl; oricine ridică vălul, are dreptul la o sărutare, dar, totodată, trebuie să-i facă un dar dacă ea ar dori acest lucru. În biserică, femeile stau deoparte despărțite de bărbați. Însmormântările la ei sunt ciudate. Ei își aduc morții la groapă cu bocete deznădăjduite; îndată ce popii au terminat ritualul, mortul e coborât în groapă; în clipa aceasta, prietenii mortului și rudele sale scot strigăte înfiorătoare. Ei îi amintesc mortului de prietenii și părinții lui, de copii, de vite, de casă și de cei din casă și îl întreabă de ce i-a părăsit. Cum nu primesc nici un răspuns, se umple groapa și se pune la cap o cruce și o piatră mare, pentru ca să nu se schimbe în moroi (*Vampyr*). Se varsă vin pe mormânt și se arde tămâie de jur împrejur pentru a alunga duhurile rele și vrăjitoarele și apoi se întorc acasă; fac pâine de grâu²³, pe care o mănâncă pentru iertarea sufletului celui mort, bând din belșug pentru a se mângâia mai bine. Bocetele rituale, libațiunile cu vin și tămâierea în jurul mormântului continuă din partea rudelor apropiate, mai multe zile, chiar câteva săptămâni. Când moare un ginere, însmormântarea e însă și mai solemnă și se pune pe mormânt o prăjină lungă de câțiva stâneni, pe care mireasa atârână o cunună de flori, o pană de pasăre și o basma albă.

Ei se feresc de a intra în bisericile noastre; și dacă uneori unii dintre ei sunt siliți să intre în biserică, se spală îndată ce s-au înapoiat acasă pentru a se purifica.

Faptul // de a fi aghiesmuți în bisericile noastre sau a lua parte la vreo p 15 slujbă, unde e folosită aghiazma, îi umple de groază pentru că aghezmuirea se face cu un aspersoriu făcut din păr de porc și ei cred că acest lucru îi „spurcă” (*sporcat*) în cel mai înalt grad: îmbrăcămintea care a fost stropită (cu apă sfințită) nici nu a mai fost purtată fără a fi spălată. Preoții sau popii lor îi stropesc cu o rămurică sau un mic buchet de isop.

Mult timp n-am putut să înțeleg ce vor să spună românii prin cuvintele „frate de cruce”, „a mânca crucea”²⁴, dar, în sfârșit, am aflat, iată: când două sau mai multe persoane vor să-și jure prietenie veșnică și doresc să nu se mai despartă, nici în viață, nici în moarte, pun o cruce în vasul din care beau și mănâncă, pronunțând legământul lor pe veci. Această ceremonie nu trebuie nesocotită niciodată. Ea precede îndeobște tâlhăriile²⁵; tot așa fac și când vor să-și apropie pe cineva cât mai strâns; de exemplu, când hoții dau drumul cuiva, de teamă să nu fie trădați de el, îl fac să jure pe sare, pe pâine și pe cruce că va păstra tăcerea; aceasta se numește a jura „pe cruce, pe pită, pe sare”²⁶. În ce privește canoanele lor religioase, ele sunt foarte deosebite de ale noastre. Furtul și adulterul sunt socotite nimicuri la ei; în schimb, siluirea sau necinstea unei fete este un păcat mult mai mare, iar omorul nu poate fi iertat de preoții lor. Numai Dumnezeu singur (spun ei) poate să-l ierte. Totuși tâlhăriile și omorurile sunt foarte răspândite la ei. Cauza acestor contradicții se poate găsi, cred, în ideea imperfectă pe care o au despre divinitate și suflet, căci cum

²³ De fapt colaci.

²⁴ *Frate de cruce, Kreuzbruder, Mangar Cruce* (a mânca crucea).

²⁵ De fapt, legământul haiducilor

²⁶ *Giurar pe cruce, pe pita, pe sare.*

p 16 ar putea avea ei idei clare asupra datoriilor omului și ale societății? Toate fenomenele sau efectele unor cauze pe care nu pot să le înțeleagă, ei le privesc ca fapte supranaturale; o eclipsă de soare este o luptă între vârcolaci și soare, de aceea, îndată ce văd acest fenomen, fac zgomot // și împușcă mereu pentru a alunga pe acești vârcolaci care, dacă ar învinge și ar mânca soarele, ar arunca lumea într-un întuneric veșnic.

Există în această țară o mulțime nesfârșită de insecte mici care ies primăvara din găurile făcute în stâncile ce se găsesc aproape de locul numit Columbaș, pe malul turcesc, și care se răspândesc pretutindeni, chinuie animalele, câteodată până a le omorî. Acestea, după legendele lor, ar fi scuipate de diavol, căruia ostașul sfânt, (adecă) Sfântul Gheorghe, i-ar fi tăiat în acea peșteră capul.

Niciodată românii n-ar tăia o frigare dintr-un fag ca să-și frigă carnea, din cauza unui suc roșiatic pe care îl produce acest arbore primăvara și din cauză că turcii fac din fag țepile în care trag pe creștini.

Din toate osândirile la moarte, cea prin funie este cea mai temută; chiar și țeapa și roata îi sperie mai puțin, din cauză că funia strânge gâtul și sufletul nu poate să iasă în sus, ci e împins înapoi, în jos. Ei socotesc aceasta o spurcată batjocorire a sufletului, iar eu socot că această grijă a lor e curat materialism psihologic.

Deoarece superstiția este o fiică a prostiei, ați putea judeca și mai bine din ceea ce vă voi spune aici, extrema neștiință și simplitate a acestui popor. Dacă întrebi pe un moșneag român câți ani are, îți va răspunde că la asediul Belgradului sau al Timișoarei sau la încheierea păcii sau când a murit acel principe sau a fost ales acel episcop, „umblam cu porcii sau cu vitele, sau lucram la câmp, s-au m-am însurat” și așa mai departe și atunci poți să-i socotești vârsta.

p 17 Ei nu cunosc valoarea monedelor și nici nu au cuvinte proprii ca să le denumească pe toate; un taler imperial sau 30 de groși e numit *leu*; florinul – *florint*, jumătatea de florin – *dult*; cinci // groși este pentru ei o monedă pe care o numesc *strâmba*; o jumătate de taler este la ei – *trei strâmbi*²⁷; cam același lucru este și în ce privește (măsurile și) greutatea; ei socotesc conținutul unui vas după greutatea lui; greutatea pe care o folosesc este ocaua: o greutate de la turci, care corespunde la noi cu doi funți și un sfert, această greutate se împarte în patru părți, pe care le numesc litra, fiecare litră se subîmparte într-o sută de drami [...]. Deosebirea între firea românilor și sârbilor este următoarea: sârbii sunt mândri, întreprinzători, șireți, le place negoțul și sunt capabili să devină buni soldați; popii lor nu sunt așa de proști ca ai românilor; românii nu sunt deloc trufași, sunt mai buni și caută mai degrabă o viață tihnită; urăsc viața de soldat. Se aseamănă unii cu alții prin faptul că sunt hoți din naștere (!), supuși popilor și dregătorilor lor naționali. Amândouă aceste popoare se folosesc de litere grecești, dar ei dau unora din litere o semnificație deosebită. //

²⁷ Termenii românești sunt redați în textul original: *leu... dult. strimbe... tri strimbi*.

Oravița, 23 iunie 1770

Satele românilor, prin care am trecut pentru a ajunge la Oravița, n-au nimic destul de important pentru a merita atenția. Drumul prin câmpia dintre Timișoara și Oravița are 12 mile germane. După ce m-am apropiat la câteva ceasuri de acest oraș, am zărit, la stânga drumului, câteva coline sau ridicături din argilă fărâmicioasă sau clisă amestecată cu mica și care formează un fel de promontoriu; încetul cu încetul am urcat aceste dealuri și am intrat în valea în care este așezat orașul Oravița.

... Ajuns la Oravița, am căutat să-l văd pe domnul Delius, asesorul direcției minelor, pe care nu l-am cunoscut până acum decât după renumele său [dar în lipsa lui am primit lămuriri de la alt specialist].

Dacă împărți întreg acest ținut printr-o linie dreaptă, care trece prin p 19 orașul Timișoara, partea care va rămâne la răsărit de linie va fi ținutul muntos și numai acolo trebuie căutate minele. Ori de câte ori voi vorbi de situația minelor, în ce privește așezarea lor geografică, trebuie să se înțeleagă totdeauna că punctul de orientare este Timișoara. Minele care se exploatează în Banat sunt: la răsărit, minele de fier de la Bocșa²⁸, loc care se numește de fapt Vașiova²⁹, lângă care s-a deschis de curând atelierul de siderurgie de la Reșița. Ceva mai la sud de aici, sunt minele de aramă de la Dognecea. Ceva mai departe, sunt cele de la Oravița și de la Sasca³⁰, iar la sud de tot sunt (acelea de la) Bosniac, ce se numește și Moldova Nouă. În câmpia care este mărginită de munții de la Oravița, Sasca, Bosniac și munții care se întind de-a lungul Dunării și care constituie granița de est se spală aur din râurile Nera și Miniș³¹, ba chiar și din pământul care se află de-a lungul lor. Înainte vreme erau niște companii particulare care se îndeletniceau cu această spălare a aurului în districtul Caransebeș la Könisegg³² și în alte locuri. Unele mai sunt în funcțiune și acum.

Toate minele sunt împărțite în patru districte miniere, așa-zisele „Berg-Aemter”, cum sunt cele de la Bocșa – de care va ține pe viitor Reșița –, de la Oravița, de la Dognecea și de la Sasca, la care a fost încorporat târgul Moldova: toate conducerea minelor, prezidate de obicei de președintele regiunii, țin de consiliul superior al minelor, care se află la Timișoara, dar, pe viitor, nu vor ședea acolo decât un președinte, un consilier și totodată un referendar și un secretar. Ceilalți membri ai consiliului, împreună cu persoanele care depind de cancelarie și de contabilitate //, vor sta la Oravița... Minele care se află p 20 aproape de Oradea Mare și districtul Băița³³ depind, de asemenea, de această direcție.

²⁸ *Bogschan*, în valea râului Berzava

²⁹ *Passioven* (!), la est de Bocșa-Montana.

³⁰ *Saska*, în valea râului Nera.

³¹ Afluent al Nerei

³² După numele fostului guvernator imperial al Timișoarei

³³ *Bezbanien* Băița-Plai, comună în jud Bihor, încorporată orașului Nucet.

Scrisoarea a V-a

Oravița, 26 iunie 1770

Oravița este centrul minelor din Banat. Minele, depinzând de ea, au fost exploatate de turci, cât au stăpânit acest ținut, dar cu mai puțin câștig decât astăzi. După ce a fost recucerit acest ținut de la ei, au fost refăcute vechile construcții pe cheltuiala statului și s-au adăugat și altele noi, totuși, câtva timp după aceea, aceste mine au fost cedate unor companii particulare, sub anumite condiții pur economice.

p. 22 Consiliul Minelor reglementează, de asemenea, plata sau încasările minerilor, maiștrilor și lucrătorilor, dar aceste prețuri sunt tot atât de diferite, ca și lucrurile unde se exploatează minele.

În afară de folosul pe care îl au prin aceasta de a procura exploatărilor, la un preț potrivit, lemnul și toate celelalte lucruri necesare, precum și de a da minerilor mijlocul de a trăi omenește, mai este și acela de a conduce exploatarea minelor mai organizat decât s-ar fi făcut fără aceasta. Mai decurge și alt folos din această rânduială pentru mineri, anume că li se dă în fiecare lună, fie că lucrează la topitorii, fie la băi de spălat minereul, jumătate de dublă de grâu și tot atâta grâu turcesc sau porumb; aceasta se numește porția
p. 23 gratuită. // Nu li se face socoteala decât lunar și atunci li se predau și toate alimentele care le sunt necesare, pe care le plătesc din leafa lor [tot în aceste condiții, capătă minerii locuință și asistență medicală din partea unui medic]. Medicul primește, în afară de salariul său, o sumă anumită pentru medicamente, pe care este obligat să le procure pentru mineri. După acest aranjament, s-ar crede ușor că doctorii <ar putea> specula, dar pentru a înlătura acest neajuns, care ar fi putut să rezulte de acolo, s-a făcut o înțelegere cu farmaciștii, după care ei trebuie să procure medicilor medicamentele la jumătate de preț față de
p. 24 alți particulari; // și ca să se reglementeze și mai bine această problemă, în fiecare an se face, de către un doctor-inspector, o vizită generală, în care el constată dacă doctoriile pe care le folosesc acești medici de țară sunt în stare bună. Mai mult încă, acești doctori sunt datori să țină un registru cu situația fiecărui bolnav și de folosirea zilnică a medicamentelor, pe care medicul-inspector îl vede și face observații, dacă crede că e nevoie.

Scrisoarea a VI-a

Oravița, 27 iunie 1770

Calea în care se află orașul Oravița este mărginită la sud de Munții Vadaru, Ciclova și Timiș, iar la nord de Munții Coșovățul, Tâlva și Cornu Tâlvei³⁴. Acești munți sunt, ca și ceilalți din ținutul Timișoarei, cu povârniș lîn și acoperiți de fagi, mesteceni, brazi, frasini și stejari. Roca din care sunt

³⁴ *Wadarnier, Cziklovaer, Temeser, Coschowizer, Dîlfaer, Cornudîlfaer.*

constituiți acești munți este o argilă amestecată cu mică și feldspat. Pe această rocă de granit se află un fel de șist cu mică ori, // de asemenea, cu o piatră nisipoasă ori cu piatră de var; între aceste două feluri de stâncă amintite, în urmă apar vinele³⁵ de cupru care, în adevăr, merită mai degrabă numele de spărtură decât cel de vine, pentru că nu păstrează nici o direcție constantă și nici o pătrundere constantă.

Am vizitat ieri minele care se găsesc în muntele care se numește Coșovățul și am găsit în el minele următoare: Rochus, Erasmus, Jacobus, Benedictus, Gabriel, Paulus, Genoveva, Phillippus, Maria Heimsuchung, Maria Theresia, sau mina de pirită „die Kiessgrube” Ladislau sau Kiesstock.

Dintre aceste mine, cea care produce mai mult este aceea numită Rochus și, de aceea, galeria principală este orientată spre sud. O serie de mici contragalerii folosesc la explorarea și săparea vinelor mai mici...

[Autorul vrea să verifice teoria lui Delius că în Banat vinele se află întotdeauna între două roci deosebite și vizitează a doua zi mina Treimii din muntele Cornu Tâlvei, în acest scop. Aici, constată că este vorba de cele două straturi; de sus și de jos, tot de o piatră calcaroasă, așa-zisul Hornstein, fiind și el tot piatră de calcar cu grăunte mai fin.

Urmează multe particularități geologice].

Deoarece filoanele care sunt exploatate aici nu merg prea mult în adâncime, o manivelă sau scripet ajunge pentru a ridica materiile de bază (minereul). Pentru aceasta se folosesc funii făcute din scoarță de copac³⁶, care durează de la șase până la nouă luni, aici se merge până la cea mai strictă economie; se folosesc lumânări, dar ele nu luminează atât de bine ca lămpile noastre. Fiecare mină are inspectorul său sau maistrul miner, care de cele mai multe ori lucrează la rând cu ceilalți și își supraveghează oamenii. În interiorul acestor mine se folosesc două feluri de lucrători; unii sunt pentru lucrările brute și ceilalți sapă mina, pe un preț stabilit; aceștia din urmă sunt obligați să predea minereul scos topitoriei și să întrețină stâlpii de sprijin în părțile în care lucrează; prețurile sunt întotdeauna în funcție de cantitatea de minereu pe care o predau și cu greutatea pe care le-au avut pentru a-l extrage. La mina numită Coșovățul, cel mai ridicat preț nu trece de 14 florini pentru fiecare chintal de minereu, dar când mina se lucrează ușor, nu obțin decât doi, trei până la zece florini de chintal. În cea numită Cornu Tâlvei, unde minereul este amestecat cu gangă spatică și metalul este rar și unde e nevoie, în consecință, de mai mult lucru pentru a obține o anumită cantitate, se plătește până la 20 de florini de chintal. Minerii // sunt împărțiți în grupe mici și fiecare din grupe e desemnată prin numele aceluia care a încheiat târgul. Aceste angajări sunt reînnoite din trei în trei luni, iar după starea și natura metalului, prețurile sunt mărite sau micșorate. De aici, rezultă un neajuns foarte mare sau ca să spun mai bine, o nedreptate, căci atunci când se găsește un loc în masiv care este mai bogat, sau mai ușor de exploatat decât de obicei (minerii de până atunci) sunt îndepărtați și înlocuiți cu mineri plătiți cu bucata. Dar mai rezultă și un

³⁵ *Klufte* În versiunea engleză. *fissure*

³⁶ *Bast* E vorba aici de tei.

alt neajuns pentru întreprindere, căci de îndată ce minerii găsesc unele locuri mai bogate sau când fac unele descoperiri, ei le ascund cât pot de mult. Acestea sunt nepotrivirile pe care dl. comisar Hegengarten își propune să le îndrepte.

În afară de faptul că minerii își fac norma lor de opt ore, ei mai lucrează încă două ore pe deasupra la separarea minereului; de aceea, primesc porția gratuită de cereale despre care am vorbit mai înainte...

p. 31

Scrisoarea a VII-a

Sasca, 30 iunie 1770

Am sosit ieri la Sasca, localitate care se găsește la patru leghe de Oravița, cu o escortă de câțiva husari și câțiva români, pentru a mă apăra de tâlharii care bântuie acest ținut. Ținutul dintre cele două orașe este foarte frumos; în anotimpul acesta oferă o varietate de pometuri, lanuri îngrijite, pajiști cu pășuni, câmpii și dealuri. Drumul trece peste tot pe un șist lucios întrerupt de o rocă argilooasă amestecată cu mică...

...Sasca este așezată într-o vale înconjurată cu dealuri calcaroase, pe un substrat de șist. Părți din acest pământ calcaros sunt spălate de apele de ploaie și duse în vale, unde se încrustează între rădăcinile și mușchiul aflat acolo. Vinele și filoanele de cupru se găsesc între această piatră calcaroasă cenușie și o rocă formată dintr-un fel de marnă amestecată cu boabe de bazalt, prima formând de obicei partea de deasupra, iar cealaltă pe cea de dedesubt...

p. 32

Exploatarea minelor a fost reluată după recuperarea acestei provincii de la turci, către anul 1746. La început, nu s-a lucrat decât la câteva vine de cupru la suprafață. Apoi, datorită cercetărilor românilor care căutau mine, s-au descoperit niște puțuri vechi și grămezi mari, acoperite de arbori bătrâni, ceea ce ne face să credem că de foarte de mult, aceste mine erau exploatate din plin.

p. 33

Mi s-a arătat pe munții mai înalți, zgură de aramă și plumb, ceea ce atestă că odinioară au existat acolo topitorii, cu toate că nu se află nici o apă // cu destulă putere pentru a fi putut să acționeze foalele. Nu cumva în timpuri îndepărtate se foloseau cuptoare mici cu foalele acționate cu piciorul sau își topeau minereul în cuptoare mai mici cu foale de mână, cum fac țărani finlandezi și ruși?... Cele mai importante dintre mine sunt în promontoriu: Nicolae cel Nou, Terezia, Nepomuc, (apostolii) Filip și Iacob. Pe aceasta din urmă am vizitat-o, este una din cele mai bogate din tot ținutul Sasca.

În munții mijlocii sunt gropi sau cariere de unde se scoate de sub pământul vegetal – între acesta și substratul de piatră calcaroasă – un pământ brun cu fier care dă 2%–5% funți de aramă (la greutatea săpată). Cariera cea mai însemnată de felul acesta e în munții mai înalți numiți Mariafelsen. Poate să aibă un diametru de 3–4 stânjeni și o adâncime tot atât de mare [...]

.....

Moldova Nouă, 1 iulie 1770

Exemplele de jafuri zilnice făcute asupra călătorilor în Banat, de către bandele numeroase care mișună în această țară, mă aduseseră aproape de hotărârea să mă las de călătoria mea în acest ținut, care este despărțit de posesiunile turcești numai prin Dunăre, dar am fost asigurat că aceste bande nu jefuiesc decât pe proprii lor compatrioți și niciodată sau numai rareori pe germani. // Dar faptul că însăși căpeteniile acestor hoți l-au asigurat pe dl. de Hegengarten, comisarul Curții pentru exploatarea miniere, că nici oamenii săi nu trebuie să se teamă de nimic și că poate călători fără escortă, m-a încurajat ca să mă avânt spre răsărit; eram însoțit de 12 slujbași de-ai minelor, călare și mai mulți mineri de rând, pe jos, înarmați cu puști...

După două ore de mers, ne-am oprit la o topitorie, așezată în mijlocul unei păduri dese. Slujbașii minelor de la Moldova, vreo 30 de mineri înarmați, care mă așteptau aici, s-au unit cu ceata noastră formând astfel o mică armată...

Am străbătut păduri dese mergând spre Moldova Nouă.

De cum am sosit, am vizitat orașul Moldova așezat la poalele muntelui, cu scopul anume de a vedea niște hoți vestiți care fuseseră prinși de un detașament de trupe. Acești soldați aduseseră într-un sac capul tâlharului, care se apăruse ca un leu și care a vrut mai bine să piară cu armele în mână decât să se lase prins. Către seara aceleiași zile, m-am înapoiat la Moldova Nouă sau cum își mai spune Bosniac. Priveliștea de pe înălțime e foarte frumoasă; de acolo se vede până departe în ținutul stăpânit de turci; exista odinioară o foarte frumoasă și bogată mină în exploatare. // Azi am vizitat minele de pe aici. Ele se împart în trei subîmpărțiri, a lui Benedict, Florimund și Andrei. În prima, sunt cuprinse <minele> Sf. Barbara, Sf. Treime, Nepomuc, „Nădejdea Domnului” și „14 ajutători la nevoie”; în a doua, Iosif, Tereza, Arhiducesa Mariana, Pelagia, Maris sfătuitoarea cea bună, iar în a treia, Andrei, Petru și Pavel, Anton din Padova, Ilariu, Toma și Elena.

Toate sunt în funcție și dau minereu bun de aramă din vine ce pleacă în toate direcțiile. Maria Tereza dă <minereu de> plumb.

Aceste mine par să fi fost exploatate în vechime, căci minerii până acum nici n-au ajuns încă la vine noi, ci își scot minereul tot din cele vechi. Cei vechi au lăsat săpături uimitoare în Munții Besedine (?) care nu sunt în exploatare acum. Ei au săpat cu dalta și ciocanul stânci pe care abia putem să le învingem cu praful de pușcă. În unele locuri, pereții sunt atât de netezi și egali, încât ai crede că sunt mai degrabă tăiați anume de pietrari decât de mineri. Este de mirare că exploatarea celor mai vechi sunt de obicei făcute în stâncile cele mai tari. Dacă ele trebuie atribuite romanilor, nu putem ști cu siguranță.

Construcția galeriilor vechi n-are nimic deosebit și ele seamănă foarte bine cu ce se vede la Schemnitz. Ușile // sunt sau tăiate în stânca vie, sau închise cu zidărie fără tencuială; forma lor este eliptică. Ei lucrează aici, ca și la Sasca pe fisuri care nu sunt prea însemnate.

Minereurile găsite aici dau cea mai bună aramă din Banat; din această cauză și pentru a încuraja exploatarea minelor, direcția imperială plătește această

aramă de la Moldova cu 4 florini, (un preț) extraordinar. Aici se găsesc aproape toate felurile de minereuri pomenite de la Oravița și până la Sasca [...]

p. 44 Măine mă voi înapoia la Oravița, unde mă voi despărți de dl Hegengarthen // și de ceilalți călători; de acolo, mă voi îndrepta spre Transilvania.

Scrisoarea a IX-a

Dognecea, 5 iulie 1770

Alaltăieri mi-am luat rămas bun de la dl Comisar imperial Hegengarthen și am sosit aici după cinci ore de drum. Munții care se exploatează la Dognecea sunt munți mijlocii, care se ridică de pe câmpia de lângă Verșeț și se îndreaptă spre răsărit către Transilvania. Singura vână constantă în Banat este aici la Dognëcea. Direcția și adâncimea sunt constante pentru o bună bucată de vreme. Ea este situată în „Munții lui Ioan” și este o vână de plumb și de argint. A și fost urmărită în drumul său de la vest la est. E (lungă de) 1500 de stâneni. Înainte de ultimul război cu turcii³⁷, se scotea de aici mult argint [...] Cum această vână aleargă la poalele dealurilor mai înalte de calcar și de șist, //

p. 45 minele sunt foarte amenințate de inundații. Pentru cea mai mare parte a anului, ele sunt sub apă și, deși în mina Maria Cristina au instalat de curând o pompă cu manevră (?)³⁸, cu gândul să pompeze apa din ea, mă tem că nu va răspunde așteptărilor [...]

p. 47 După această lungă digresiune, revin la ceea ce privește Dognecea. În afară de minele de sare, de care v-am vorbit mai înainte, mai există încă multe altele de plumb și aramă în Munții Wolfgang, Tâlva și Moraviț.

Mina numită Simon, Juda este poate cea mai importantă mină de aramă din câte sunt în Europa. După multe cercetări neconcludente de suprafață, s-a constituit, în 1740, o companie de mineri care a săpat o galerie spre vâna sterilă, în speranța de a găsi acolo argint, a făcut multe sondaje în urmărirea galeriei de sus, dar, în sfârșit, acționarii s-au lăsat de treaba începută și numai un singur membru rămas după ce s-au ostenit degeaba și după ce au făcut cheltuieli enorme, făcând un sondaj spre est, a descoperit în sfârșit, un filon foarte bogat de aramă, spre care numaidecât s-a început (a se face) o galerie, ajungând în scurt timp la o cavitate rezultând din³⁹ întâlnirea mai multor filoane (care) formează un „etaj”⁴⁰, cum se spune aici. Această descoperire a trezit la asociați o mare lăcomie de a-și recupera în cel mai scurt timp banii cheltuiți și i-a hotărât să facă totul pentru a scoate cea mai mare cantitate

p. 48 posibilă de metal. Pentru aceasta, s-a dat funcționarilor premii proporționale // cu arama pe care o livrau. Directorul⁴¹ primea cinci groși, iar maistrul

³⁷ Din 1737–1739.

³⁸ *Rosskunst*.

³⁹ Completare după versiunea engleză

⁴⁰ *Stockwerk*.

⁴¹ *Bergmeister*.

cuptorului⁴² trei groși de fiecare chintal. Prin această înțelegere domnii, socotindu-se ca <niște> arendași ai acestei întreprinderi, au împins-o cât au putut mai departe, dar, bineînțeles, că au făcut <aceasta> fără să țină seama de urmări și fără să respecte regulile de exploatare a minelor, care pretind să se lase aici stâlpi din distanță în distanță. De fapt, nimic nu e mai ușor decât să scoți în felul acesta o mare cantitate de mineral în scurt timp de la o astfel de mină; ceea ce se și întâmplă, dar aceasta <s-a realizat> lăsându-se spații goale înspăimântătoare prin mărimea lor și prin primejdia accidentelor posibile, astfel încât s-au trezit, în curând, în încurcătură și în pragul de a o părăsi. Dl. conte Gottlieb Stampfer, atunci Președinte al Camerei de la Schemnitz, trimis să cerceteze și să curme neajunsul, și dl. Delius, care era atunci directorul minelor de la Dognecca, au poruncit să fie umplute golurile existând de la fundul aceluia etaj (în sus) până la nivelul sau galeria nouă a minei, cu pietroaie și dărâmături, nelăsându-se decât un mic loc de trecere și un puț pe unde să se mai scoată minereul rămas în adâncime. În felul acesta, s-a făcut față, oarecum, pericolului care exista, micșorându-l întrucâtva [...] //

La intrarea mea în acel „etaj”, am fost uimit de măreția prveliștii care, p 49 însă, mai apoi, mi s-a părut atât de amenințătoare. Toată cavitatea imensă a minei era luminată cu un mare număr de făclii, iar minerii stăteau sau, mai degrabă, erau suspendați pe muchiile sau tălpile ieșite în relief din masa de minereu bogat de aramă de culori variate. Forma acestei săpături este ovală. Nivelul său de sus sau primul nivel are o lățime de trei sau patru stânjeni, dar se lărgeste atâta încât la nivelul al nouălea are douăzeci și șase lungime și douăzeci lățime. De la acest nivel scade în aceeași proporție în jos [...] //

Adâncimea întregii săpături este de p 50 patruzeci de stânjeni și puțul (numit) Iosif coboară în ea. Deșeurile și minereurile sunt trase afară cu cai. De asemenea și apele sunt pompat de la nivelul cel mai jos la nivelul al nouălea, de unde sunt scoase pe o galerie.

Dividentul anual al acestei exploatare e acum în mare scădere, ca și minereurile și, probabil, că în 10–12 ani exploatarea va fi terminată, deoarece multe vine ce se încrucișează, pornind în direcții opuse, își concentrează <îndeosebi> aici bogăția lor, iar sondajele făcute în urmărirea vinelor nu dau vreo speranță. Totuși, ei mai extrag în fiecare lună șapte tone și jumătate de aramă. Minereurile se află într-o masă atât de deasă, încât mai că nu rămâne piatră goală⁴³ de înlăturat. De aceea, stâlpii acoperișului și scările spre nivelul întâi, al doilea, al treilea și al nouălea, care au rămas zdravene, sunt tăiate din cele mai alese pirită de aramă.

Există un lucru care merită atenție, anume că la vreo 100 de stânjeni de această mină, se află o mină de plumb („a lui Pavel”) //

și că la aceeași distanță, în p 51 partea opusă, se află o mină de fier în exploatare. Minereul său e trimis la Bocșa.

Pe muntele Volfanger se află o mină numită Maria Victoria, a cărei exploatare a fost începută de curând de o companie [...]

[Mai sunt pomenite: mina Ion Botezătorul, din Munții Moravița, tot de aramă, și mina Isidor, aceasta din urmă părăsită ca nerentabilă, deși conține și asbest. Urmează o listă a specimenelor de aramă culese la Dognecca].

⁴² *Hüttenmeister.*

⁴³ *Taube Gangart.*

Lugoj, 7 iulie 1770

Datorită lipsei de grijă a șefului de poștă, veți avea prilejul de a primi scrisoarea pe care v-o scriu acum, căci cerând eu cai pentru orele patru, nu îi voi avea decât la zece, ceea ce mi-a dat și puțința de a vizita câteva cunoștințe ale mele, care se adună aici în vremea aceasta pentru a afla o climă mai sănătoasă și a se feri de frigurile care bântuie cu putere la Timișoara...

...În adevăr, Lugojul are o așezare favorabilă pentru sănătate...

- p. 54 ...Mi-am amintit că vă mai datorez câteva amănunte de felul cum se spală și se topește minereul în Banat. Iată-le aici. // Topirea și rafinarea aramei la Oravița e aproape la fel cu cea observată de dvs în Ungaria de Jos⁴⁴ și se face în patru topitorii deosebite numite Sf. Francisc, Tereza, Mercy și Saygerhütte (!). La Sf. Francisc, se găsesc patru cuptoare. Topitoria Maria Tereza are două cuptoare, unul pentru rafinare, precum și un cuptor pentru p. 55 lichefiere [...] // Cuptoarele de separare – Saiger Hütte – au fost părăsite deocamdată, deoarece proprietarii minei au văzut că minereul lor de cupru, ce conține și argint, poate fi dus și separat, la „Thajoba” în Ungaria de Jos. Minele care se găsesc în împrejurimile Oraviței produc de la două până la trei mii de chintale de aramă pe an.

- În Sasca sunt patru topitorii numite: Carol, Iosif, Maximilian și Radimer-Hütte, iar la Moldova doar una. Procesul de prelucrare în aceste două locuri nu se deosebește cu nimic de acela care este foarte folosit la Oravița. Aproximarea de pădurile mari îl face mult mai puțin costisitor din cauza p. 56 cărbunelui, // care acolo este mai ieftin.

Topitorii de la Sasca și Moldova se laudă că la topire, ei dau un plus de aramă... (probabil din cauza calității piritelor).

...Moldova produce arama cea mai rezistentă și maleabilă (probabil din cauza naturii mai sulfuroase a minereului). Moldova dă anual cam 1000 de chintale și Sasca vreo 3–4000 de chintale de aramă. Minereurile de la Dognecea, fiind foarte sulfuroase, topirea și rafinarea lor e mai puțin costisitoare ca la Oravița. Sunt trei topitorii cu zece cuptoare, minereurile topite de-a valma⁴⁵, ca la Oravița, dau anual cam 4000 de chintale de aramă.

Aceste minereuri, conținând mai puțin de nouă uncii de argint, nu pot fi separate în cuptoarele noastre locale...

.....
(Se propun diferite planuri pentru ameliorarea calității... etc.)

- p. 59 Acum câteva zile, baronul Hegengarten a primit o dare de seamă despre băile de spălare a aurului de la Almaș și ordinul de la Curte să le cerceteze...

...Înainte de plecarea noastră din Oravița, seara, am avut o furtună îngrozitoare. Mă aflu cu tovarășii mei de călătorie în fața casei și am văzut cum în timpul cât fulgera, s-a ridicat de după casa din fața noastră o flacără care a rămas deasupra acoperișului casei și de acolo s-a lăsat în jos de-a lungul

⁴⁴ Regiune a orașelor miniere, aflată azi în Slovacia.

⁴⁵ Adică fără a separa argintul.

fațadei casei și apoi s-a înapoiat acolo de unde venise. Această apariție și dispariție s-a repetat de mai multe ori în același fel. Examinând apoi locul de unde ieșea această flacără electrică, am descoperit existența unei vâne de pirită sub pământul vegetal.

Călătoria mea de la Dognecea la Bocșa și de acolo la Lugoj este una din cele mai extraordinare și mai curioase din câte am făcut vreodată. Nesiguranța care este pe aceste drumuri l-a determinat pe dl Hegengarthen, Comisarul Curții..., să trimită toate ordinele necesare // ca să călătoresc în siguranță. În urma acestor ordine, am găsit în fiecare din satele pe unde treceam, o ceată de 40 până la 50 de români cu flinte⁴⁶ și ciomege, care sub conducerea căpitanilor lor, mă petreceau până în satul următor, iar când drumul era mai greu sau <acoperit> cu bolovani în locurile mai grele, duceau pe sus, mai degrabă decât sprijineau, pe umerii lor, trăsura mea. În aceeași zi, s-a ordonat și o raită printre hoți, înconjurându-se pădurile și căutând tâlharii. Foarte des se iau asemenea măsuri în timpul anului, dar, tot atât de des, fără rezultat, căci ordinul acesta general nu este ținut atât de secret și nu este îndeplinit cu toată iuțea pentru ca să nu-l afle bandele de hoți, aceștia având câțiva prieteni sau rude prin sate care îi înștiințează. Și astfel unii <din ei> stau acasă la ei în liniște în ziua aceea, iar alții au îndrăzneala să ia parte și ei la goană după tâlhari.

Bocșa, unde m-am oprit ca să iau masa, se află la patru leghe de Dognecea, într-o vale mândră, între dealuri șistoase și calcaroase așezate pe o bază de rocă metalică; râul Bârzova o străbate, dar smârcurile și mlaștinile din jur fac ca acest loc să fie prea puțin sănătos. Pe când Serbia se afla sub autoritatea imperială, erau la Bocșa clădiri frumoase, utine și ateliere de fierărie, dar acum industria fierului a fost oprită; totuși, mai sunt încă unele ateliere metalice. Aici se toarnă gloanțe și ghiulele pentru artileria imperială. Minereul de fier este adus aici de la Dognecea .. // Lângă Bocșa, este un deal calcaros la un loc numit Valea Băii⁴⁷, care conține cantități imense de scoici și mytuliți pietrificați. De la Bocșa la Lugoj este o muchie continuă de dealuri de granit pe sub un strat de clisă, cu mică fărâmicioasă. De la Lugoj se îndreaptă la răsărit către munții înalți care despart Transilvania de posesiunile turcești. Dealurile calcaroase din jurul Lugojului dau vin bun...

Scrisoarea a XI-a

Săcărâmb⁴⁸, 12 iulie 1770

Câmpia care se află lângă Lugoj se continuă până la jumătatea drumului de la Dobra⁴⁹, unde am dat de un teren ascendent format din șist solid.

Dincolo de Dobra am dat de roca noastră metalică (*Saxum metalliferum*) care continuă până la Deva. Dar pe ce drum îngrozitor am fost silit să mă

⁴⁶ *Feuergewehr*

⁴⁷ *Valga-Baja*.

⁴⁸ *Nagyág*, la nord-est de Deva, jud. Alba

⁴⁹ Pe Mureș, la granița dintre Banat și Transilvania

târâi! Într-o parte, aveam prăpastia Mureșului și de cealaltă parte, stânci uriașe și golașe. În afară de cei patru cai, care erau înhâmați la trăsura mea, mai trăgeau la ea încă opt boi. Am sosit seara foarte târziu la Deva, dar siguranța drumului compensa greutatea sa: de îndată ce am ajuns la hotarul Transilvaniei, între Dobra și Deva, cei doi husari care mă întovărășiseră de la Lugoj m-au părăsit. Românii transilvăneni, care sunt mai civilizați decât cei din Banat, și trupele naționale de grăniceri, ca și severitatea arătată de regim față de tâlhari contribuie mult la siguranța regiunii. De curând, trei hoți, care au fugit din Banat aici și au comis crime îngrozitoare în valea Hațegului, au fost trași în țeapă, la Deva. Această pedeapsă, pe care am putea s-o numim neomenoasă, (executată aici) cu toate că nu se aplică nici în Slovenia și nici în Banat, a făcut o impresie așa grozavă asupra locuitorilor, încât astăzi se poate călători fără teamă pretutindeni, chiar și noaptea.

p. 95 A doua zi după sosirea mea, m-am dus să vizitez minele de aramă, care s-au deschis de câțiva // ani în muntele care se află la apus, la trei sferturi de leghe de Deva...

...Săpăturile care s-au făcut în această mină sunt foarte neregulate, căci acolo unde se găsește minereu, se face o deschizătură care se continuă atâta timp cât se mai găsește; este părăsită atunci când nu se mai găsește; astfel încât aceste gropi seamănă mai mult cu acelea ale unor iepuri de casă, decât acelea ale unor mineri. Până acum nu s-au înființat topitorii pentru aceste minereuri; totuși //, s-a trimis o anumită cantitate la cuptoarele de argint de la Certejul (de Sus)⁵⁰ în apropiere, ca să se afle ce câștig s-ar putea spera, înainte de a se lua hotărârea de a se face cheltuielile necesare pentru clădirea unei topitorii.

După ce am folosit o dimineață întreagă pentru a vedea această mină, m-am hotărât să merg după amiaza la Săcărâmb și mi-am continuat drumul, trecând munții înalți care se află dincolo de Mureș. Acești munți sunt formați dintr-o rocă argiloasă, amestecată cu mică și turmalin și sunt acoperiți de șist. După trei ore de drum, am sosit la Noiag⁵¹, care se află la o depărtare de o leghe și jumătate de locul unde se găsesc minele, cărora le-a dat, totuși, numele său, deoarece atunci când s-au descoperit aceste mine, nu era nici un sat mai aproape. Dar, pentru a ajunge la aceste mine, am luat boi ca să-mi tragă trăsura, căci caii mici ungurești pe care îi aveam și care sunt buni pentru câmpie n-ar fi fost de vreun folos pe un drum atât de muntos. În sfârșit, am ajuns cu bine pe înnoptate la Săcărâmb, numele adevărat al locului unde se exploatează aceste mine de aur și care îndeobște e cunoscut sub cel de Nagyág. De jur împrejur nu se văd decât păduri, iar într-o vale se văd vreo sută de case, hangare mari, câteva case mari de spălat (minereu) și o biserică. Toate acestea formează un târg de munte, care trăiește numai de pe urma exploatarea minelor, căci situația și dispoziția terenului, ca și frigul nu sunt propice agriculturii.

Cantitatea mare de lemn necesară pentru galeriile acestor mine, precum și consumul locuitorilor a rărit într-atât pădurea din împrejurimi, încât astăzi trebuie să aduci de aiurea lemnăria pentru mine, transportând-o cu pluta pe

⁵⁰ Csertes, la vest de Săcărâmb, jud. Hunedoara.

⁵¹ Nagyág, jud. Hunedoara.

râul Mureș, care curge la poalele muntelui. Nobilii, stăpânii acestor păduri, nu se opun deloc la rădirea lor; din contră, ei sunt foarte bucuroși, căci astfel găsesc mijlocul de a întreține // un număr mai mare de turme, ba ei țin chiar capre anume pentru a distruge lăstărișul. Fiecare nobil are grijă să țină pe moșia sa o cârciumă pentru a vinde vin minerilor. Și, cum proprietarii minelor s-au angajat să achite lunar datoriile lucrătorilor pe vin, (nobilii) le-au îngăduit, în schimb, libertatea de a tăia din pădure lemnul trebuitor minelor și clădirilor. p. 97

Munții sunt formați aici, în întregime, din roca noastră metalică (*Saxum metalliferum*), peste care se găsește un fel de șist roșiatic. Descoperirea minei de aur se datorește întâmplării. Un român, numit Ion „Armean”⁵², a venit la tatăl meu, care exploata pe atunci o mină bogată de argint la Certeju și i-a spus că zilnic se vede o flacăra ce iese și joacă deasupra unei crăpături din pădure și el crede că asta ar însemna că trebuie să fie ascunse acolo minereuri bogate. Tatăl meu era, din fericire, destul de aventuros pentru ca să dea atenție spuselor acestui om de treabă. A făcut deci o galerie la locul indicat de acel român, dar a săpat în zadar câțiva ani; în cele din urmă s-a plictisit și era hotărât a o părăsi, când a mai făcut o ultimă încercare în direcția vânei și aici a dat de un minereu bogat în aur, ce se înfățișa sub forma unor lamele negre; din cauza aceasta, l-au privit mai întâi ca minereu de fier cu mică și nu s-au convins de contrariul decât după ce l-au încercat în foc. Această descoperire fericită l-a determinat pe tatăl meu să urmeze mai repede toate mijloacele pentru a continua această exploatare; ...așadar, a distribuit unele acțiuni printre prietenii săi și a continuat lucrul cu regularitate; s-au mai descoperit, cu timpul, în afară de aceasta și de vâna albă, încă // trei vine și una ce se înalță în sus... În muntele din față, am descoperit o altă vână numită Ion Nepomuk. p. 98

...Toate aceste vine coboară în jos și au fost exploatate până acum la o adâncime de 60 de stânjeni... Acum mulți ani, am început o galerie de scurgere care merge la 30 de stânjeni sub nivelul cel mai adânc de acum, dar natura terenului ne îngăduie să ne gândim la o galerie încă mai adâncă... //

...Starea fărâmițoasă... a straturilor diferite a făcut ca galeriile noastre să fie costisitoare și anevoios de lucrat. Pentru ca să aibă în orice caz o aerisire suficientă și loc destul pentru canalul de apă, trebuia (ca galeria) să fie înaltă de 12 picioare. Iar pereții laterali și acoperișul au fost întărite de uscioare⁵³ de stejar, fiecare de o grosime de un picior și așezate des unele de altele. La intrarea în galerie este un ventilator acționat de o roată cu apă într-o cameră închisă, de unde tuburi și conducte de aer făcute din lemn duc aerul la partea cea mai de jos a puțului și îl fac să circule. Conductele sunt alcătuite din patru scânduri ținute împreună și întărite la articulații printr-un ciment din pământ galben, praf de țiglă și seu. p. 99

Exploatarea se face foarte regulat..., în multe locuri se văd patru, ba cinci platforme suprapuse, de unde se scot cele mai bogate minereuri...

...Minerii nu au voie să sape vinele cele mai bogate, ci locul de lângă ele⁵⁴. p. 100

⁵² Oare Armindeanul? Din Armindea apropiată?

⁵³ *Thurstöcke*.

⁵⁴ În versiunea engleză: *on the hanging side*

Odată deschiderea făcută cu grijă, se șterge bine podeaua, se întind pânze pe ea și apoi vâna este dată jos în prezența unui funcționar. Lucrul acesta se face la sfârșitul fiecărei zile de lucru sau la sfârșitul săptămânii și împiedică nu numai risipirea minereurilor printre pietrele obișnuite, ci și furtul ei (vânei).

Prin puțul lui Daniel, curentul de aer este dus în părțile cele mai adânci și e ajutat transportul minereului în galerii.

p. 101
Minereurile mai bogate sunt purtate în jgheaburi de lemn la camerele de separare și acolo separate de funcționari⁵⁵, după felul lor...

Minereurile mai sărace sunt separate în băi prin niște site de fier. Bucăți mai mari, care nu trec prin sita dintâi și cele care trec prin primele două site, sunt separate cu ciocanele⁵⁶ de piatră obișnuite. Cele ce trec prin sita a treia și a patra sunt date în grija maiștrilor ciurari⁵⁷, iar praful ce trece prin sitele următoare, este spălat în cuptoare comune.

Minereurile sunt încercate în fiecare lună și separate în consecință.

p 102 ...Cele mai bogate minereuri sunt pisate într-o piuliță de fier, apoi umezite și închise într-un sac și, împreună cu minereul stropit și cu cel rezultat de la spălare, ele sunt transportate peste munți, la târgul regesc Zlatna, unde li se face proba din nou de către un funcționar regal specialist, pentru a fi plătite după valoarea lor. Deoarece minereul trebuie umezit de teamă să nu se piardă pe drum, din cauza scuturărilor la care e supus, se defalcă trei funți pentru fiecare chintal de minereu ud și în afară de aceasta se rețin doi florini pentru fiecare chintal de minereu, reprezentând cheltuielile topirii și 5% pentru pierderea la foc, atât pentru aur, cât și pentru argint. După ce s-au făcut toate aceste rețineri, se plătește net proprietarului 30 de florini pentru fiecare marcă de aur și 19 florini și 30 de creițari pentru fiecare marcă de argint.

p 103 În ce privește salariile zilnice pentru această exploatare la Săcărâmb, ele sunt mult mai mari decât în altă parte, deoarece alimentele aici sunt foarte scumpe, trebuind să fie aduse de la distanțe mari pe spinarea cailor sau aduse în spate de oameni. // Acestea, adunate împreună cu celelalte cheltuieli ale minei, se urcă lunar la suma de 6000 până la 10000 de florini. Cu toate acestea, se împarte în fiecare lună un dividend de la 8000 până la 10000 și câteodată chiar până la 20000 de florini între proprietari, astfel că exploatarea aceasta singură a produs în ultimii douăzeci de ani mai mult de patru milioane de florini, atât aur, cât și argint.

Proprietarii au trecut autoritatea sau dreptul de a reglementa exploatarea asupra Majestății Sale Împărăteasa⁵⁸. Majestatea Sa posedă șaisprezece acțiuni. Totuși, în împrejurări însemnate se mai cere și părerea proprietarilor.

Majestatea Sa Imperială și Regală... întreține o persoană foarte pricepută în exploatarea minelor. Cel care îndeplinește acum această funcție este dl Daniel Castelano, care cunoaște perfect natura și calitatea minereurilor și munții acestui ținut. Conduce lucrările cu multă pricepere. El este primul în

⁵⁵ În versiunea engleză: *under oath*, adică legați prin jurământ

⁵⁶ *Scheidehammer*

⁵⁷ *Siebsetzern*.

⁵⁸ Maria Tereza, împărăteasă romano-germană și regină a Ungariei (1740–1780).

Transilvania care a construit în districtul său pive sistematice și a arătat folosul lor și al morilor de spălat, prelucrând într-o singură zi *trei* sute de chintale de minereu, cu ajutorul a șapte pive și mori de spălat fabricate la Săcărâmb. Lipsa de apă suficientă aici a oprit în timpul verii mai secetoase lucrările, de aceea proprietarii fac acum un bazin mare într-un loc mai ridicat pentru a acționa morile...

Scrisoarea a XII-a

p 104

Zlatna, 15 iulie 1770

Transilvania merită toată atenția unui naturalist, dar trebuie ca acest naturalist să fie în același timp și miner.

Pe toți munții din această frumoasă țară se găsesc urme de metale, care zac încă neexploatate... // M-am dus de la Săcărâmb la Zlatna, <în ziua> de 13 a p 105 acestei luni. Am vizitat numaidecât minele care se găsesc în împrejurimi... //

Munții sunt alcătuiți din roca noastră metalică. Drumurile foarte rele nu p 106 îngăduie alt fel de călătorie decât călare.

Rocile argiloase, pe o distanță de două zile de la Săcărâmb, sunt sau goale de tot, sau acoperite cu o clisă roșcată întărită și fărâmicioasă. Lângă Barza⁵⁹, un sat românesc, se ridică și mai înalt un munte calcaros ce domină pământul din jurul său și indică peste tot prezența unui minereu de aramă și încercările de săpături, rămase fără succes ale unor căutători de metale. Lângă satul Glod⁶⁰, muntele coboară lin spre câmpie și dispare piatra de calcar în locul căreia apare iar clisa roșie fărâmicioasă. Tot pământul de la suprafață fiind roșu, toată regiunea din jurul Zlatnei pare colorată în roșu. După un drum de cinci ore călare, am ajuns în acest loc care este azi cum a fost și în timpul lui Traian: sediul administrației superioare a minelor. Numeroasele inscripții antice de pe aici, ce pomnesc de *Procuratores aurariorum Daciae* și de *Collegia Aurariorum*, stabilite în aceste locuri, fac din Zlatna un loc extrem de interesant pentru iubitorii antichității...

Așezarea Zlatnei este din cele mai atrăgătoare; se află într-o vale frumoasă, de-a lungul căreia curge râul Ampoi.

Românii socotesc acest oraș drept capitala națiunii lor în Transilvania; ei vin foarte des aici, mai ales în zilele de târg. Casele cele mai frumoase sunt locuite de <funcționarii> // regali ai minelor. Administrația lor de aici se p 107 deosebește de aceea din Banat, prin faptul că orice societate de acționari e stăpână de a urma sau nu regulamentele Consiliului minelor, numai să-și predea aurul și argintul la prețul stabilit, aceasta este tot cea ce se cere de la ei; adică, pentru o marcă de aur 30 de florini și pentru o marcă de argint 19 florini și 30 creițari; se reține de aici 5% pentru ce se pierde la foc.

Societățile care nu dau încă dividende beneficiază uneori de un preț mai bun. Consiliul minerilor de la Zlatna, care se compune dintr-un director general,

⁵⁹ Barzche, jud. Alba.

⁶⁰ Glut, la est de Almașul de Mijloc, jud. Alba.

un geometru, un casier, un șef contabil și un notar, este subordonat Cămării ardelenilor de la Sibiu, de unde primește dispoziții și căreia îi prezintă socotelile. Cămara de la Sibiu, la rândul ei, este subordonată Marelui consiliu aulic al minelor de la Viena. Justiția minelor în Zlatna este administrată de un judecător propriu care, împreună cu un asesor, judecă neînțelegerile dintre diferitele societăți, funcționari mai mici și mineri. Mai există aici un Oficiu regesc al aurului care, în anumite zile din săptămână, plătește praful de aur al românilor și țiganilor, predat Consiliului, după prețul stabilit, adică, câte trei florini și 30 de creșari pentru un piset. Totuși dacă acest aur a fost purificat cu mercur (fiind mai curat), se plătește cu 15 creșari mai mult. Acest oficiu aduce o mare înlesnire pentru bieții români, dintre care cea mai mare parte trăiesc numai din spălarea (aurului) // căci, în felul acesta, ei pot vinde în fiecare săptămână mica lor cantitate de aur agonisită, indiferent de cuantumul ei. Și cum majoritatea granulelor de aur vândute aici cântăresc abia trei sau patru dinari, este foarte greu să se facă proba fiecărui lot separat pentru a-și putea da seama de puritatea lui în vederea stabilirii prețului său real. De aici nevoia unui preț unitar, fără a lua seama de valoarea intrinsecă și, deci, un prilej pentru români de a falsifica și a spori greutatea aurului lor, adăugând la aurul lor, când este deosebit de curat, puțin praf de argint, pentru a-i mări greutatea. Dar abia poți crede că din aceste mici granule din aurul, pe care-l depun acești țărani în cantități neînsemnate, se adună totuși în toată regiunea, împreună cu cel pe care-l produc minele, de la 700 până la 1000 de chintale pe an.

p 108

Ca să nu pierd prea mult timp, am plecat numaidecât după masă să vizitez bogatele mine de aur numite Maria din Loretto, aflate pe Muntele Fața Băii⁶¹, nu departe de Zlatna, la nord .. După o jumătate de oră, am ajuns la poalele munților acoperiți cu șist argilos, pe o bază de „Hornschiefer” cenușiu. Munții se înalță lin, deși la prima vedere, ei par abrupti și neaccesibili. La o înălțime de 150 de stânjeni, a fost săpată odinioară galeria Sigismund [tradiția o atribuie regelui Sigismund]. // Trebuie observat că această galerie merge în linie dreaptă direct la vână...

p. 109

p 110

Această mină nu se află acum în condițiile cele mai bune... // ...La 50 de stânjeni mai sus de galeria Sigismund, dăm de gresie care este roca minei Loretto...

Sunt două vine paralele, la 14 stânjeni depărtare între ele, una e numită cea de argint, cealaltă cea de aur. Amândouă au mici ramificații.

[Vâna de argint conține și aur], dar potrivit unei păreri greșite, foarte răspândite în Transilvania, nu este în funcție. Asiduitatea e cu atât mai mare la vâna de aur...

p 111

...Un lucru mi s-a părut de neînțeles. Am observat în gresia cenușie un mare număr de găuri rotunde adânci de 3–4 degete... Am găsit, în cele mai multe din ele, bucăți teșite de silex ori de lut întărit, ce par a fi fost învătoșate și teșite prin rostogolire înainte de a fi fost integrate în această rocă Hernstein... Mi-e imposibil de găsit o explicație a originii acestui munte paradoxal...

⁶¹ *Facebayer (Gebirge)*. Observăm tot în preajma Zlatnei, la nord-vest o localitate numită Valea Dosului, în legătură, desigur, tot cu baia Zlatna, adică Valea din Dosul băii, prin opoziție cu muntele din fața băii.

Această mină, mă tem că nu va mai funcționa multă vreme..., căci oricât e de bogată... vinele par să se oprească... // Dintr-o neglijență de neînchipuit p. 112 nu s-a săpat într-o mină atât de bogată o galerie mai adâncă, ce ar fi străbătut tot muntele și ar fi arătat dacă mai sunt și alte vine subterane. Doar de curând, au început să sape o galerie sub cavitatea de jos⁶² care le va îngădui să o coboare cu zece stâneni mai jos.

Minereurile Muntelui Fața Băii constituie fenomene remarcabile pentru mineralogi. Piritele comune conțin de la 600 la 900 de uncii de aur. Într-unele, el apare în formă metalică, prin altele, e în pulbere ca tutunul, cel din Spania, în altele e invizibil... etc. Lucrătorii cunosc valoarea lor internă de la prima vedere, și ei sunt atât de pricepuți să împartă minereurile după valoarea lor, încât maestrul care face probele nu face altă clasare, ci ia de la fiecare categorie o probă. Acestea sunt înaintate topitoriilor regale //, pentru a fi cercetate din p. 113 nou de un funcționar regal și a se plăti după valoarea astfel prețuită.

[Neajunsuri din cauza unui utilaj imperfect]... Pivele sunt fără acoperiș, fiecare ploaie... spală și ia cu sine o bună parte din minereul pisat. Roțile lor hidraulice sunt prea mici, de aici o mare risipă de apă. Canalele pentru praful <de minereu> sunt de aceeași lățime și nu au nici un fel de înclinație, așa că nu se poate alege praful mai bogat de cel mai sărac [Autorul face o demonstrație arătând că se pierde aur care e dus de apa curgătoare folosită la spălat].

La patru leghe de Zlatna, la răsărit, se află Abrudul⁶³, locul unde se afla p. 114 odinioară Consiliul suprem al minelor...

Să nu vă speriați, vă rog, de numele barbare ale munților <din jurul Abrudului>, dintre care voi aminti pe cele mai importante. Acestea sunt: Igren⁶⁴, Cetatea⁶⁵, Dealul Băilor⁶⁶, Corna, Orlea, Cârnicel^{66bis} și Cârnic⁶⁷. Nu vă puteți închipui decât cu mare greutate felul în care toate aceste mine sunt exploatate. Muntele Cârnic este străbătut de mai multe sute de galerii, care nu pătrund înăuntru decât pe o lungime de câțiva stâneni. Totuși, acest fel oricât s-ar părea de neregulat este potrivit cu natura acestor mine, care este alcătuită din vine mici și subțiri răspândite, ici și colo, în stâncă. Ele își schimbă direcția <ori> înclinarea și se întrerup apoi de tot. Cercetătorii au la dispoziția lor o porțiune de trei stâneni atât pe verticală, cât și pe partea culcată. Ei încep, de obicei, să sape pe o fisură verticală pe care o continuă 6 sau 7 stâneni. Atunci, ea începe // să se lase mai jos și să plece și pe nesimțite se teșește, p. 115 adică, potrivit cu firea acestui munte, devine galbenă și dă aur nativ. Dar nu se menține astfel decât abia doi sau trei stâneni, căci deodată cotește iar și se întrerupe și minerul, care a învățat din experiență că nu se mai poate spera nimic de la o asemenea vână, o părăsește și se concentrează asupra alteia sau

⁶² În versiunea engleză: *pit*.

⁶³ *Abrud-bánya*

⁶⁴ *Igre*

⁶⁵ *Cetate* Seamănă cu ruinele unei cetăți; de aici, numele de Cetatea Mare și Cetatea Mică.

⁶⁶ *Deal Boilor*

^{66bis} *Kırnızel*.

⁶⁷ *Kırnik*.

caută prin vechile galerii, până când descoperă rămășițe mai valoroase de minereu de odinioară; aceasta este cauza pentru care exploatarea este atât de neregulată.

La oarecare distanță de aici, s-a găsit o piatră pe care erau săpate câteva figuri de instrumente folosite în exploatarea minelor, cu o inscripție romană, ceea ce arată limpede că romanii s-au folosit de aceleași instrumente, ca și noi, și că ei au exploatat chiar minele acestea.

Aici se găsesc câteodată bucăți de minereuri din cele mai frumoase și mai bogate; aceasta stimulează zelul și cercetările minerilor: de fapt, ei sunt săraci și sunt mulțumiți dacă pot câștiga 3 sau chiar numai $\frac{1}{2}$ florini pe săptămână. Majoritatea locuitorilor acestui ținut nu au alt mijloc de trai decât acela pe care li-l oferă exploatarea. În timp ce tatăl lucrează la o vână, pe care și-a ales-o, fiul transportă minereul la piuă și nevasta are grijă să-l piseze. După o ploaie mare, copiii adună nisipurile care au fost aduse (de ape), le duc la piuă, unde scot câte puțin aur.

Pentru a exploata cu mai multă ușurință minele care se găsesc în muntele Cârnic, s-a făcut o galerie pe cheltuiala împărătesei regine. Această galerie are o lungime de 300 de stânjeni, dar ea nu a întâlnit decât două vine de metale comune, însă i-a scăpat pe lucrători de apele ce se adunau acolo și a fost lăsată p 116 deocamdată // la dispoziția lor.

Valea în care sunt situate morile de minereu se numește Roșia^{67bis}; nu vă voi minți dacă vă voi afirma că sunt aici mai mult de 300 (de mori), care atunci când sunt în funcțiune, toate în același timp, fac un zgomot atât de mare, încât se aude de la o oră depărtare. Ele sunt construite ca băile și pivele grosolane ale ȋiganilor; n-au acoperiș, iar spălătoriile lor n-au decât un singur canal. Stâlpii sunt întăriți cu un fel de „hornstein” cenușiu, care se aduce de la Baia de Criș⁶⁸. Nu pot fi încredințat, după afirmațiile slujbașilor de la mine, că în această lucrare nu ar exista pierderi, căci se vede că ȋiganii dintr-un sat numit Cărpeneș⁶⁹, care nu este departe de această vale, trăiesc numai din neglijențele celor de Abrud. În acest scop, ei fac gropi⁷⁰, unde mână pârâul care trece prin valea Roșie, precum și pe cel care acționează băile și pivele la Bucium⁷¹, care depune acolo nisipul; când aceste gropi sunt pline, ei le golesc și spală nisipul pe mese.

Mai există încă în această regiune și alte mine de aur; ele se află aproape de locurile numite Bucium, Abrud⁷² și în Munții Vulcoiu. Cea mai mare parte din aceste mine sunt formate din filoane de cuarț, în care se găsește puțin minereu cu pirită auriferă, pe care cei vechi le-au părăsit pentru că n-au găsit nici o răsplată a muncii lor. Românii mai scot (și) astăzi ceva minereu de dat la piuă. Chiar aproape de Zlatna, în Munții Breaza^{72bis} și Rusina se află minele

^{67bis} *Vöröspatak* – Roșia Montană este unul din cele mai importante centre aurifere.

⁶⁸ *Körösbanya*, pe Crișul Alb, la nord de Brad.

⁶⁹ *Kerpenes*, Cărpiniș, la nord de Abrud.

⁷⁰ Cf. descrierea lui Fridwaldski, cunoscută și folosită de von Born

⁷¹ *Bucsum*, la est de Abrud

⁷² *Abrud-Zeller*.

^{72bis} *Brasa*.

Petru și Pavel, Cei trei crai, Toți sfinții și altele. // O mare parte din minele celelalte au fost părăsite. Acelea care se mai exploatează încă astăzi produc un fel de minereu de plumb care conține și aur; și se mai găsește, de asemenea, aur, dar minele nu dau prea mare folos. În ceea ce privește cele două mine de mercur, care se află, de asemenea, lângă Zlatna, nu le voi trece sub tăcere nici pe ele, una (din ele) se află mai la nord de noi, la o oră depărtare de Dumbrava. Cinabrul, pe care-l produce, se găsește în cuarț și în spat, între ardezie și o gresie poroasă. Filonul merge de la nord spre sud, dar în mod capricios, ba are un stângen grosime, ba se sugrumă și seacă. A doua (mină) se află în muntele Baboia, la sud de Zlatna. Cinabrul, pe care-l produce, se găsește într-o gangă calcaroasă cenușie. Se crede că din aceste două locuri cei vechi au scos mult minereu. p. 117

În clipa de față, românii își mărginesc lucrările lor aproape numai la căutarea rămășițelor de minereu de altădată.

Minereul de mercur este transportat la Zlatna la furnale, unde se separă mercurul, cu ajutorul retortelor de pământ, care se umplu pe jumătate din capacitatea lor cu minereu amestecat cu o parte de var stins. Se înșiră aceste retorte pe un cuptor lung, astfel ca să fie două rânduri unul peste altul. Primul rând are 13 retorte și al doilea douăsprezece. După ce s-au legat de aceste retorte baloane pline cu apă, se lipesc cu lut încheieturile și se face mai întâi focul foarte slab, apoi se mărește, încetul cu încetul, până se înroșesc și se albesc de căldură aceste retorte; atunci se lasă să se răcească: se extrag în fiecare an aproape 60 de chintale de mercur. Mi s-a spus că s-a înființat de curând în satul Mic⁷³, lângă Alba Iulia, // un atelier, în care se fabrică sublimatul p 118 corosiv din acest mercur.

În turnătoria regală de la Zlatna, se topesc toate minereurile aurifere, atât cele care provin de la Săcărâmb, Fața Băii, cât și cele care provin din alte locuri. Argintul aurifer care se extrage este trimis la Alba Iulia, unde este repartizat monetăriei.

Scrisoarea a XIII-a

Săcărâmb, iulie 1770

Pe partea opusă acestui munte, la locul numit Trestia, se găsește o altă mină, care din cauza bucăților frumoase de aur pur, care se găsesc aici zilnic, a devenit foarte vestită...

..... p. 122
...Dar, proprietarul ei, d. conte Ștefan Gyulai, nu dă voie, decât cu multă greutate, nu se știe de ce, funcționarilor de mine, care sunt în slujba împăratului, să coboare în ea. Toată această exploatare, condusă de un administrator român, este în stare așa de proastă, că n-ai nici o siguranță când o vizitezi; trebuie să fii român ca să îndrăznești să înfrunți primejdia; astfel, am fost nevoit să mă mărginesc să privesc de afară la natura și calitatea rocii din această mină,

⁷³ *Kis-fallu* (Kisfalud), azi Mîrcești, jud. Alba.

precum și la alte produse ale sale. Sunt toate motivele să se creadă că această mină ar da mult mai mult (dacă ar fi) în mâinile unor oameni mai deștepți. De altfel, lipsa de ordine care domnește în această exploatare este motivul pentru care minerii dosesc cu ușurință bucăți foarte frumoase. Am văzut vânzându-se ziua-n amiaza mare, în piața de la Deva, bucăți foarte frumoase provenind din această mină... De aceea, Consiliul Minelor, pentru stăvilirea acestor hoții, a interzis să se primească în turnătoria regală cantități mici de minereu; totuși, se mai fac încă multe hoții în această privință; ...căci se găsesc negustori destul de bogați pentru ca să cumpere de la minerii bucățile care li le aduc (aceștia) și să le adune până când strâng o cantitate destul de mare, pentru a

p. 123 „Gozari”⁷⁴; ei străbat ținutul pentru a aduna bucăți din tot locul; // dar, trebuie recunoscut că acest trafic este foarte folositor și chiar foarte important pentru bieții oameni care exploatează minele pe seama lor. Căci mulți dintre acești nenorociți nu și-ar scoate niciodată cheltuielile dacă ar lua să transporte la turnătoria regală minereul lor pe seama lor. Pe de altă parte, n-ar avea din ce să trăiască așteptând să fie în stare să facă această predare. Mai mult încă, siguranța pe care o au acești sărmani lucrători de a găsi (cui) să vândă, pe bani gheață, minereul lor, oricât de mică ar fi cantitatea pe care o au, îi face mai harnici, mai sânguitori; astfel încât turnătoriile regale primesc mai mult minereu în timp ce Consiliile sunt mai în pagubă.

După ce am vizitat aici tot ce era mai important ca istorie naturală, m-am dus la Băița..⁷⁵.

.....

p. 130

Scrisoarea a XIV-a

De la Săcărâmb la Vințul de Sus

〈Spălarea aurului în Transilvania〉

Vințul de Sus, 24 iunie (!) 1770

Copleșiți de oboseală, de căldură, de foame și de sete, am sosit, în sfârșit, într-un sat românesc, unde n-am găsit nimic în afară de iarbă pentru caii noștri. Gazda noastră, un luntraș, ne-a dus sub un fel de șopron pentru a ne adăposti de soare. Aici, am luat o masă frugală din puținele provizii pe care le adusesem de la Săcărâmb. Am avut ca oaspeți: un câine, două găini, câteva vrăbii și un flăcău foarte vesel, care ne-a distrat prin glumele sale. În ce privește vinul, era așa de prost încât am preferat să mă mulțumesc cu apă decât să-l beau...

p. 132 Am plecat la 23 iunie din Săcărâmb...

⁷⁴ Cosaren.

⁷⁵ Boicza, Băița, jud. Hunedoara.

Spre seara aceleiași zile, am sosit la Alba Iulia, cetate foarte bine întărită – p 132
aicea m-am născut și aici am fost crescut până la vârsta de opt ani. Acest oraș are o
așezare foarte plăcută, într-o câmpie înconjurată de coline calcaroase și șistoase.
Aici am întâlnit un nobil ungar, care venea tocmai din locurile unde mă duceam
eu; cunoștea foarte bine țara, mai ales băile de aur din Transilvania. Cu atât mai
mare plăcere am profitat de tot ceea ce mi-a spus, cu cât nu vedeam cum le-aș putea
vedea eu însumi. Iată la ce se reduc ele. Toate pâraiele și râurile care izvorăsc din
Transilvania poartă <cu sine> aur. Dar dintre toate aceste pâraie și râuri, cel care
cară cel mai mult este Arieșul, care este comparat de istoricii țării, cu Tagul⁷⁶ și
Pactolul⁷⁷. Spălătorii de aur, în afară de românii care locuiesc pe lângă râuri, sunt
mai ales ȝigani. Totuși, nu trebuie să confundați ȝiganii din Transilvania cu cei din
Ungaria. Aceștia din urmă, după cum am văzut, sunt săraci și nenorociți, fără
pricepere, pe când cei din Transilvania știu să-și găsească de lucru și se pricep să
scape de mizerie. Unii dintre ei distrează lumea, ca lăutari, prin cârciumi și la
petreceri; alții sunt fierari și lăcătuși și fac negoț cu vite și cai, iar cei mai mulți se
îndeletnicesc cu spălătul nisipurilor aurifere. Aceștia din urmă își plătesc impozitele
cu praf de aur; diferența <ce la mai revine> le este plătită în bani de casierul regal.
Ei cunosc locul unde se spală aur cu mai mult folos [Urmează desenarea modului
de spălare a aurului, fie pe mese anume etc., fie în gropi săpate în acest scop, care
nu diferă de a lui Fridwaldski din volumul IX al colecției de față].

Astăzi am fost deșteptat de o mare gălăgie pe care o făceau gazdele
noastre, care se băteau crunt. // Din această cauză a trebuit să plecăm de la p. 135
acest han fără să luăm dejunul. Am plecat pe un drum printr-o câmpie frumoasă
foarte roditoare, pe unde am sosit la Aiud. Aici se găsește un fel de universitate
pentru protestanți⁷⁸... Foarte aproape de acolo se văd niște munți de calcar. p. 136
Acest oraș mic are <clădirile> construite dintr-un fel de piatră nisipoasă, care
are prin ea cochilii pietrificate. Înălțimile care se găsesc între Aiud și Vințul
de Sus sunt formate din această piatră...

p. 137

Scrisoarea a XV-a

<Ocna de la Turda: bogăția ocnelor din Transilvania>

Cluj, 28 iulie 1770

Pe furtuna cea mai îngrozitoare din câte am pomenit vreodată, am sosit
la Turda, în ziua de 24, la miezul nopții, obosit frânt. În spatele acestui loc,
se află un munte care se ridică foarte înalt. De îndată ce ai ajuns în vârf, vezi
în împrejurimi coline mici, formate mai mult ca sigur din aceeași calitate de
piatră calcaroasă cenușie, ca aceea care se vede în văi. De partea cealaltă a
râului care poartă aurul este Turda. Ocnele care poartă acest nume sunt situate

⁷⁶ Curge prin Spania și Portugalia

⁷⁷ Râușet în Asia Mică, din aurul care se spăla din el s-a îmbogățit miticul Cresus (!).

⁷⁸ Era un complex de școli calvine: colegiu, seminar teologic, școală pedagogică

p 138 într-un munte șistos, la o jumătate de leghe de oraș. Cantitatea imensă de pietrificări, care se vede de la Aiud până la Turda și de acolo până la Cluj, ar face să se creadă că toate aceste locuri au fost fund de mare. Chiar pe înălțimea pe care se află această mină, se găsește sare gemă în straturi transparente...⁷⁹. // Ceea ce pare ciudat este faptul că vezi eflorescențe saline pe pământul pe care îl albesc pretutindeni și îl acoperă cu o coajă sărată. Aceste eflorescențe se datoresc sau vaporilor sărați, care pătrund scoarța pământului, sau apelor de ploaie, care, făcându-și loc prin țărână, dizolvă bucățile de sare (și au prilejul să urce prin porii pământului, așa cum fac multe săruri pe pereții vaselor).

Sunt mai multe mine sau puțuri săpate în același masiv salin. Construcția lor este specială.

p 139 De îndată ce s-a ajuns la stratul de sare, cu ajutorul unui puț de șase sau șapte stânjeni adâncime, se face o cavitate conică. Aici stau minerii, care se depărtează unii de alții pe măsură ce extrag sarea. Numărul minerilor se mărește pe măsură ce se mărește și spațiul conic. La prima vedere, ai fi înclinat să crezi că nu este acolo decât un singur strat sau conglomerat de la treizeci până la patruzeci de stânjeni, dar, privind mai de aproape, se observă că sunt mai multe straturi orizontale sau vâlvurite de un picior sau două grosime, așezate unele peste altele și separate printr-o pătură foarte subțire de pământ lutos. Lucrătorii se folosesc de aceste împărțiri, introducând capete de lemn armat cu fier, cu ajutorul cărora ridică lespezi mari de sare. Ei sunt cu atât mai obligați să procedeze astfel, cu cât există o regulă în această exploatare ca să nu fie plătiți minerii decât pe bolovanii care cântăresc cel puțin 80 de funți. Bucățile care cântăresc mai puțin sunt aruncate ca nefolositoare. // Pentru fiecare din bucățile potrivite, se plătește o jumătate de gros. Aceste bucăți de sare sunt puse în căruțe, se acoperă cu paie și sunt duse la Alba Iulia, de unde sunt transportate pe Mureș până la Tisa și de acolo în Ungaria.

Am vizitat mina numită Tereza cu alți cinci tovarăși. Am fost băgați cu toții într-un fel de sac împletit din frânghii puternice.

Acest puț coboară în adâncime zece stânjeni, prin argila întărită ce acoperă masivul de sare. S-a făcut o galerie mică la suprafața pădurii de sare, pentru a alunga apele care se infiltrează prin acest acoperiș de pământ și clisă spre a le împiedica să cadă în ocnă. Mai este un alt puț, mai mic, ce servește pentru urcarea și coborârea lucrătorilor.

Mina având o formă conică, este imposibil ca scările să poată să fie fixate pe părți. Ele sunt legate cu scoabe de fier de sus sau cu frânghii una de alta și atârnă libere și legănându-se în mijlocul cavernei mari de sub ele. Dar minerii de aici sunt atât de obișnuiți, că urcă și coboară pe aceste scări cu tot atâta curaj ca și într-un puț obișnuit. //

p 140 De îndată ce am ajuns la intrarea masivului de sare, am văzut cu plăcere numeroasele lămpi ale minerilor, ocupați ca să taie sarea, având fiecare câte

⁷⁹ Urmează în versiunea franceză. „Aceste straturi probabil au ca sol șistul. Spun probabil, pentru că nu am putut să mă conving eu însumi. Directorul acestei mine n-a putut să mă lămurească”.

o lampă, ceea ce a fost pentru noi o priveliște admirabilă, la o adâncime de 38 de stânjeni, cât era grosimea acestui strat de sare. Ajungând, în sfârșit, la pământ, ne-am desprins din sforile noastre și am ieșit din sac cât am putut mai repede. Am avut satisfacția să găsim acolo pe directorul ocnelor de la Turda, care a avut politetea de a-mi arăta și explica totul. În acest scop, a aprins un șomoioag de paie pe care l-a aruncat în puțul cel mic al minei; cu ajutorul acestuia am văzut bine forma conică a acestei mine, ale cărei lucrări se susțin fără întărituri de lemn, doar cu ajutorul sării. Această priveliște era cu atât mai plăcută, cu cât luminile erau reflectate din toate părțile de suprafețele strălucitoare ale sării. Am cercetat acest pământ clisos, care desparte straturile de sare și care are un gust cam acid și un miros ca de brânză strică. Acest pământ este tare ca lutul. Aria acestei mine are un diametru de 70 stânjeni.

Alături de aceasta, se mai găsesc aici patru alte ocne, printre care mai importantă este cea numită Sf. Anton, care nu este încă decât foarte puțin adâncită; cea numită Clujana⁸⁰ are 50 de stânjeni grosime și 60 de stânjeni înălțime. Celelalte două mine care se află dedesuptul și deasupra acestora au aceeași grosime și aceeași adâncime. Se văd mai multe puțuri, care fiind părăsite de mai mulți ani, s-au umplut cu apă, // de care bolnavii se servesc pentru a face băi. p. 141

După ce am vizitat mina, mi s-au arătat grămezile imense ce provin din bolovanii de sare care sunt aruncați ca fiind prea mici. Această sare, cum am mai spus, nu este destinată pentru nici o folosință, dar vai de acela care ar sustrage cât de puțină. Motivele care mi-au fost arătate, pentru a se justifica această severitate, sunt că astfel e regulamentul, (iar pentru a justifica risipa) că sare în mase mari este destulă pentru toată lumea și că bogăția acestor mine fâgăduiește să producă încă mult timp mase de acestea și, în sfârșit, că sarea, în bucăți mici, nu merită osteneala de a fi transportată; și alte asemenea motive. N-aș spune nimic împotriva adevărului, când aș afirma că sunt mai mult de 100000 de chintale de sare în această grămadă și că se topește anual, fie din cauza zăpezilor, fie din cauza ploilor, sare în greutate de mai multe sute de chintale...

La poalele acestui munte, se află o vale frumoasă, în care este așezat Clujul, unul din orașele cele mai bogate și mai populate. Inscripțiile romane, despre care amintește preotul Fridwalsky în cartea sa⁸¹, dovedesc că odinioară se afla aici o colonie romană în acest ținut și că acest oraș îi servea drept capitală (?). Acest oraș, ca și zidurile care îl închid, este construit dintr-un fel de piatră calcaroasă amestecată cu nisip și pietrificări... Dorința de a vedea un mineralog și a sta de vorbă cu el, m-a făcut să-l vizitez pe părintele Fridwalsky, care locuiește la iezuiți. Odaia lui e plină, (dar) fără nici o ordine, de tot felul de pietre, minerale și pietrificări... etc. p. 143

⁸⁰ Coloser.

⁸¹ *Minera-Logia magni Principatus Transilvaniae* (Claudiopoli, MDCCLXVII).

Baia Mare, 2 august 1770

Drumul de la Cluj până la Baia Mare, ca și dealurile care îl însoțesc, este
 p 147 presărat cu piatră de calcar gălbuie plină de sfărâmături de scoici... // Baia
 Mare este așezată într-o vale înconjurată cu munți, în comitatul Satu Mare.
 Este un oraș minier regesc liber, altădată dădea cea mai mare producție din
 toate minele Ungariei. Și-a luat numele de la pârâul „Rivulus Dominarum”⁸²,
 care curge acolo. Din diploma acordată acestui oraș, de către Ludovic I, reiese
 p 148 că minele erau exploatare încă din anul 1347... Începând din 1526⁸³, datorită
 războaielor și răscoalelor, aceste mine au decăzut⁸⁴ și, pe la mijlocul secolului
 trecut, au fost cu totul părăsite. Au rămas în această stare până când baronul
 von Geisdorf, unul dintre cei mai de seamă mineri din statul austriac, a propus
 p. 149 să se reia lucrul în mina numită Kreuzberg... // Este astăzi singura mină în
 exploatare la Baia Mare. În mai multe alte locuri, mineri săraci fac încercări
 <pe seama lor>, dar, până în prezent, fără nici un succes. În 1748, s-a instituit
 peste minele din aceste regiuni un consiliu de administrație și de atunci minele
 vecine, ca cele de la Cavnic, Baia-Sprie etc., au făcut progrese însemnate.

Scrisoarea a XVII-a

Baia Mare, 6 august 1770

Primul loc pe care l-am vizitat a fost Cavnic. Este așezat într-o regiune
 foarte sălbatică, înconjurată de munți, la hotarul comitatului Maramureș, care
 face încă parte din Transilvania, și, de aceea, ținea de Camera minieră a
 Transilvaniei, dar, în timpul din urmă, a fost pusă sub direcția Băii Mari. Cale
 de patru ore până am ajuns aici, n-am văzut decât stânci goale, cu totul spălate
 de pământ. Aceste stânci sunt un fel de granit sau un amestec de mică cu
 pământ argilos solidificat. Cavnicul este așezat într-o vale. După o veche
 tradiție locală, unul dintre principii Transilvaniei ar fi deschis prima mină, pe
 la sfârșitul veacului al XVI-lea; una din galerii se mai numește încă „galeria
 principelui”. Aceste mine produceau anual 4–500 de mărci de argint, //
 p. 151 conținând puțin aur, dar apele au împiedicat continuarea exploatării și lucrul
 a încetat în 1743. În 1748, a fost reluat... Se lucrează acum în mai multe mine,
 numite: Maria Hilf, Barbara sau Iosif, Iosefina, Cavnic etc.
 p 155 Exploatarea minelor este condusă aici de un director minier și un
 subdirector, dar ei sunt supuși inspecției și ordinelor Consiliului minier de la
 Baia Mare.

⁸² Pârâul doamnelor, adică al reginelor Ungariei. Așa se numea la început Baia Mare

⁸³ Anul dezastrului suferit de statul feudal maghiar la Mohács, urmat curând de războiul
 civil dintre Ioan Zapolya și Ferdinand I de Habsburg

⁸⁴ Pentru situația lor în 1552, vezi raportul comisarilor imperiali în vol II al colecției
 de față, p. 64 și urm.

Scrisoarea a XVIII-a

Baia Mare, 22 august 1770

Lunga mea tăcere este urmarea unui accident nenorocit, care era cât pe aici să mă coste viața. Acest accident a fost pricinuit de acțiunea focului folosit la exploatarea minei de la Baia Sprie, unde am avut imprudența să cobor într-un moment când focul abia se potolise și mina era încă plină de fum... Abia coborâsem în mină, și am căzut în nesimțire; am fost scos pe jumătate mort. După 15 ore, m-au readus la viață cu vezicatoare și diferite alte mijloace. Buzele îmi erau umflate, ochii injectați de sânge și toate membrele paralizate. Fără ajutorul unui tânăr medic priceput din Baia Mare și fără îngrijirea ce mi-a fost dată de inspectorul general administrativ, în a cărui casă locuiam, eram cu siguranță pierdut... //

Baia Sprie este una din minele cele mai vechi. A fost exploatată, p. 156 neîntrerupt, secole de-a rândul. La început, locuitorii trăiau numai din exploatarea minelor. Războaiele, care au întrerupt exploatarea tuturor minelor din vecinătate, nu i-au adus nici o vătămare și ea a continuat lucrul până în 1689. În anul următor, împăratul Leopold I⁸⁵ a cumpărat-o pentru suma de 2540 florini și a alipit-o la domeniul său, scutind pe locuitori de orice dări. De atunci, minele au prosperat mereu. Astăzi cea mai bogată dintre mine este Borcul...

Observațiile domnului Koczian, consilier de Curte, asupra nisipurilor aurifere din Banat și a spălării lor pentru separarea aurului⁸⁶ p. 77

Printre bogățiile naturale, cu care este înzestrat Banatul, trebuie socotite nisipurile aurifere care se găsesc aici din belșug. Acest subiect mi s-a părut prea important pentru ca să nu mă fi ocupat de el, în ultima călătorie pe care am făcut-o în această regiune. Spălarea acestor nisipuri aurifere este îndeletnicirea proprie a ȝiganilor și lăsată oarecum pe seama exclusivă a acestor oameni săraci. Am fost obligat, deci, să mă adresez lor pentru a avea informațiile de care aveam nevoie cu privire la această spălare. Râul Nera, care udă această regiune frumoasă, numită a Almașului, și care duce cu el mult nisip aurifer, mi s-a părut cel mai potrivit pentru a mă lămuri. Așadar, am pus să se spele aur, în satul Bozovici⁸⁷, de către niște ȝigani, despre care mi se spusese că sunt cei mai iscusiți la această treabă. Am văzut, cu satisfacție, cu ce iuțeală separă în trocul lor părțile de aur, în valoare de câțiva groși, și // mi-au arătat că erau p. 78 și unele mari cât bobul de mazăre. Lămurindu-mă, în chipul acesta, de felul

⁸⁵ Împărat romano-german și rege al Ungariei (1657–1705).

⁸⁶ Capitol intercalat în relația lui Ignaz von Born, între scrisorile X și XI. Observațiile consilierului de Curte, von Koczian, au fost făcute în 1769, adică cu un an înainte de călătoria lui von Born în Banat. În versiunea engleză, capitolul este introdus la sfârșitul scrisorii a IX-a și ocupă toată scrisoarea a X-a.

⁸⁷ *Boschowitz*, la vărsarea pârâului Miniș în râul Nera

simplic al țiganilor de a separa aurul, am vrut să știu care e originea bucăților de aur pe care le poartă acest râu. O împrejurare deosebită m-a dus în chip firesc la această descoperire. Am văzut că țiganii nu luau ca să spele numai prundișul și nisipul râului, dar luau și pământ sănătos care se afla pe malul râului, unde făceau săpături, de la trei până la cinci picioare adâncime, iar pământul acest pe care îl scoteau le dădea mai mult aur chiar decât nisipul râului, ceea ce m-a dus la concluzia că râul aduce cu atât mai mult aur, cu cât spală mai mult aceste pământuri și că, din contră, cu cât le spăla mai puțin, cu atât transportă mai puțin aur, mai ales în timpul când aceste ape sunt scăzute, cum s-a observat în 1769, când s-a văzut că nisipul râului era atât de puțin aurifer încât au fost nevoiți să spele numai pământul sănătos.

Pentru a cunoaște pe deplin situația acestor particule de aur, am examinat fundul gropilor din care erau scoase, ca și locurile din preajma râului. Iată starea în care se găsește pământul etc. [Urmează descrierea straturilor de pământ].

p 80 Continuându-mi drumul prin acest ținut, am găsit multe urme de săpături vechi în pământurile aurifere, poate făcute de romani. Am observat că acest pământ era, de asemenea, în straturi și că acelea care trebuiau să conțină aur erau ridicate în câteva locuri cu șase stânjeni peste malul râului. Se vede bine lângă satele: Vârciorova⁸⁸, Bolvașnița, Borlova, Turnul, în districtul Caransebeș, ca și în valea numită Valea Mare, în fața frontierelor Transilvaniei, de la Ohaba Bistrița până la Marga, că românii au făcut săpături pe înălțimi, unde era cu neputință ca apa să fi ajuns vreodată. În Transilvania, în Scaunul Sebeșului și lângă satul Pianul Românesc, au fost găsite, de asemenea, la poalele muntelui, numit Rudel, multe săpături vechi de minereu de aur pe pământ uscat, cu totul lipsit de păraie și râuri, și din care, totuși, s-a spălat aur în vechime.

p 87 [Urmează felul prezent al țiganilor de a spăla aurul... Procedul este ca același descris de Fridwaldsky și von Born]. Dar lucrul se face cu atâta iuțea și cu așa de puține precauții, încât se pierd multe bucățele de aur. Se aruncă chiar părțile de nisip de care este lipit aurul; m-am convins de aceasta, cu ajutorul unei lupe..., dar poate că aceste particule de aur nu sunt destul de multe pentru a acoperi cheltuielile care s-ar face cu fărâmițarea cu pisălogul...

...Cum spălătorii de aur de rând s-au retras, cei mai mulți la Bănia⁸⁹, Rudăria și Dolboșef, am urcat acolo spre a cerceta pământul pe care îl spălau
p. 88 acolo... // La Bănia și Rudăria, am văzut țiganii căutând aur în șanțurile și rigolele torentelor de munte...

[Despre slaba rentabilitate a spălatului aurului]. Se spune că se produce
p. 89 în fiecare an câteva mii de florini de aur. Dar suma // e neînsemnată, dacă ține seama de numărul mare de oameni folosiți la această spălare. De exemplu, din anul 1770, erau din părțile Palanca Nouă⁹⁰, Orșova și Caransebeș, 80 de familii, bărbați, femei și copii, ocupate cu acest lucru și care nu obțineau {aur} decât

⁸⁸ Werscherowa, Polvaschniza, Purlava, Tumul = Turnul Rueni, idem Ohaba-Pistra, Marga, toate în jud. Caraș.

⁸⁹ Banya, Ruderia, Telposchutz, toate în jud. Timiș

⁹⁰ Ujpalanka, în Iugoslavia.

pentru 600 sau 700 de ducați de aur; de aici am tras concluzia că acest lucru nu este destul de important pentru miner, cu atât mai puțin pentru un miner german, în timp ce țiganul poate să-l facă mai bine, căci umblă jumătate gol. Familii întregi trăiesc cu un gros pe zi și de multe ori chiar cu mai puțin. Mulțumiți de acest fel de viață și fără să le pese de goliciunea lor, vara ei caută aur și iarna, neavând din ce să trăiască, cioplesc copaci, fac linguri de lemn și altele de acest fel și le vând sau cerșesc...

Cu toate că procedeul țăganilor pare, la prima vedere, neîndemânatec, este, de fapt, bun. Experiența mare, pe care a câștigat-o acest popor, prin obișnuința acestui lucru, a făcut să fie preferați țăganii tuturor altor persoane care n-ar avea aceeași obișnuință; m-am convins de aceasta în felul următor: pe una din mesele lor – care au o lungime de șapte picioare și sunt prevăzute cu 50 până la 60 de creștături sau linii transversale și au o înclinare de 18 până la 20 de grade –, am pus nisipul aurifer rămas în creștături, împărțindu-l în trei părți. La spălarea care a urmat, majoritatea particulelor aurifere se opreau întotdeauna în primele zece, cincisprezece creștături. În cele următoare, // abia p 90 dacă se mai găsea a opta parte din cantitatea de mai sus, iar în ultimele douăzeci de creștături, abia dacă se mai puteau găsi două sau trei fire de aur. Am examinat apoi nisipul care se arunca de la această masă și n-am găsit decât cu foarte mare greutate vreo urmă de aur...

[Autorul mai pomenește de o nouă călătorie făcută la cererea baronului Hegengarten, pentru a face sondaje mai adânci la Almaș, unde a și fost, la 13 iunie 1771].

IOSIF al II-lea

(1740 – 1790)

Împăratul romano-german Iosif al II-lea de Habsburg-Lorena, născut la 1740, ales împărat (1765) la moartea tatălui său Francisc I de Habsburg-Lorena, a fost asociat la domnie de către mama sa, Maria Tereza, căreia i-a urmat mai apoi, când a început să-și pună în aplicare propriile sale idei de guvernare (1780–1790). A luptat tot timpul domniei sale să facă din monarhia austriacă – ce se menținea ca un complex de state autonome, dominate de o puternică clasă feudală – un stat centralizat, sub conducerea unui suveran absolut, sprijinit împotriva nobililor, de masele largi ale poporului. Printr-o serie de reforme sociale și politice, a căutat să restrângă drepturile nobililor și să asigure o stare mai bună țăranimii iobage.

A făcut numeroase călătorii de studii în străinătate: în Franța, Spania, Italia, Prusia, dar căuta, mai ales, să cunoască de aproape și direct situația din monarhie și a vizitat în repetate rânduri diferitele state ereditare. Astfel, Banatul și Transilvania le-a vizitat de trei ori. A dat o atenție deosebită Banatului, provincia de graniță spre turci, în mare parte pustită de îndelungata stăpânire turcească și de războaiele de care a fost bătută în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea și în prima jumătate a celui următor. Era nevoie aici de lucrări de așezare, de colonizări masive și de organizarea graniței militare. A vizitat Banatul înainte de perioada reformelor, când Maria Tereza ținea în mână întreaga conducere a monarhiei.

Prima călătorie o face în 1768. Printr-un voluminos memoriu Iosif al II-lea aduce la cunoștință Curții imperiale starea de lucruri din provincie și face propuneri de îndreptare. Se iau, astfel, măsuri privind noile colonizări, înființarea unui regiment de grăniceri români, repartizarea pământului și reglementarea dărilor pe baze noi și, ca măsuri preliminare, se dispune întocmirea conserierii populației și a planurilor diferitelor așezări, precum și a hărții generale a provinciei. A doua călătorie, în 1770, s-a limitat la chestiuni militare. Deosebit de importantă a fost călătoria a treia pe care o face în 1773, când, după o amănunțită cercetare a Banatului, Iosif al II-lea și-a continuat călătoria în Transilvania, mergând până în Maramureș.

După această călătorie din urmă a rămas un jurnal, în care împăratul și-a însemnat zi de zi toate constatările făcute. În Banat, a vizitat toate localitățile mai importante, cercetând și culegând pretutindeni informații. Din cele văzute personal și din declarațiile contradictorii ale autorităților însărcinate cu lucrările hotărâte, împăratul a putut să se convingă că măsurile propuse n-au dat rezultatele așteptate. Urmarea a fost că în anul următor aveau să se facă schimbări importante în personalul de conducere a provinciei.

Jurnalul de călătorie amintit se păstrează în Arhiva de Stat din Viena (Hofreisen, fasc. 7, folio 1–396).

Partea din jurnal privitoare la inspecția din Banat, însoțită de o bună introducere, a fost publicată de Constantin Sassu, sub titlul: *Jurnal der Reise S-ar Majt Des Kaisers durch Hungarn, Banat, Siebenburgen und die Marmoross von 1773*, în „Arhivele Olteniei”, VII (1928), Nr. 39–40, p. 377–393 (introducerea) și 425–440 (textul original german).

Textul original german redat în „Arhivele Olteniei” a fost tradus de I. Negru în *Contribuție la cunoașterea Banatului (Jurnalul de călătorie din 1773 al împăratului Iosif al II-lea)*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Buletin istoric, XI, 1943, iul.-aug., p. 69–110 (extras,

Timișoara, 1943, p. 5–46) și republicat cu o introducere și în *Banatul de altădată*, vol. I, Timișoara, 1944, p. 90–110. Reproducem mai jos, cu unele îndreptări, această traducere revizuită acum după textul german. De călătoria de inspecție a lui Iosif al II-lea în Banat s-au ocupat Mihail P. Dan și Costin Feneșan, *Informații privind pregătirea celei de-a treia călătorii a lui Iosif al II-lea în Banat*, în „Banatica”, IV, 1977, p. 259 și urm.

JURNAL DE CĂLĂTORIE PRIN UNGARIA, BANAT, TRANSILVANIA ȘI MARAMUREȘ¹

1773

(1773) mai 9, Arad²

Ne-am dus dimineața în cetatea Seghedinului, pe care am vizitat-o... etc. p. 90

Sosise tocmai un transport de treizeci de corăbii, fiecare cu o încărcătură de p. 91
vreo 18 mii de chintale³. Se anunța că alt transport ar staționa mai sus pe Mureș și că din cauza vântului nu ar cuteza să intre pe Tisa. Corăbiile acestea, odată descărcate, au de mers șaptesprezece zile până acasă. Drumul le e mult îngreunat în timpul creșterii apelor de nivelul foarte lăsat al malurilor. Dacă ar fi să se predea încă anul acesta toată cantitatea, atunci acei oameni – toți români transilvăneni⁴ – ar trebui să mai vină de cinci ori la Seghedin, ceea ce nu prea e cu putință.

Am plecat după ora opt și am ajuns la cinci și treizeci la Arad, unde am tras la hanul „Rother Hirsch”⁵ în Aradul vechi⁶. Până la Macău⁷, ținutul e aproape peste tot acoperit cu păpuriș și e inundat în perioada apelor mari; de la Nădlac⁸ până la Pecica⁹, pământul e, ce-i drept, cultivat pe o întindere mai mare, însă câmpurile sunt așa de prost lucrate, cum n-am văzut încă în viața mea, și e foarte supărător că acestea se întâmplă pe domeniile camerale¹⁰. De

¹ După versiunea română a textului german, redat de C. Sassu în „Arhivele Olteniei”, anul VII, nr. 39–40 din sept.–dec. 1928, p. 425–440, sub titlul *Journal der Reise S-er Majtt. Des Kaisers durch Hungarn, Banat, Siebenbürgen und die Marmoros von 1773*. Traducerea e datorată lui I. Negru, cf. *Contribuție la cunoașterea Banatului*, în: *Banatul de altădată, Studii istorice*, vol. I, p. 69–110; traducerea ocupă paginile 90–110, redată aici compatariv după ediția princeps, extras p. 26–46. Ea a fost colaționată de noi cu textul original și modificată în sensul unei redări cât mai apropiate a acestuia.

² Trebuie ținut seama că data însemnării e întotdeauna posterioară evenimentelor povestite și că localitatea nu mai coincide cu cea din text. De ex., aici se scrie din Arad despre trecerea prin Seghedin.

³ Center. Un „centenar” avea 100 livre = 56,006 kg.

⁴ *Siebenbürgen Walachen*.

⁵ Cerbul roșu

⁶ Pe malul de apus al orașului se afla Aradul Nou.

⁷ *Makova*, oraș în Ungaria

⁸ În versiunea publicată: Nagy-Cack (!) (-Nagylak).

⁹ *Puska*

¹⁰ Cameral – Herrschaften. Pentru lămuriri asupra acestor domenii, precum și în general asupra diferitelor sisteme de organizare încercate succesiv în Banat, cf. și relatarea lui Fr. Griselini în volumul de față

altfel, și locuitorii se plâng de asprimea administratorului cameral, Lovass, și ar fi dorit cu toții, și românii și ungurii, așa spun ei cel puțin, ca sistemul urbanar¹¹ să fi rămas cum a fost și spuneau cu toții că situația de acum e mult mai grea pentru ei. Ogoarele nu numai că nu sunt nici îngrășate și nici lucrate cu sârguință, dar nici măcar nu sunt plivite buruienile din semănături, ci cresc mai departe printre bucate. Cei ce se pricep la agricultură atribuie acest lucru secetei mari din toamna trecută. Deoarece însă ogoarele vecine nu sunt în aceeași stare – deși nu au avut mai multă ploaie ca celelalte –, este evident în cazul proprietăților statului ori că funcționarii au fost delăsători¹², ori că întinderile sunt prea mari, iar în cazul pământurilor țărănești¹³, țăranul¹⁴ este așa de împovărat cu munca, încât nu-și poate lucra bine ogoarele sale, fapt de care țăranii se și plâng mult.

Aici în Arad, am fost primit de ofițeri și de vicespanul¹⁵ Furray; după o scurtă cuvântare, am mers la masă, după masă am mai stat de vorbă cu acești domni. Între altele, cetățenii Aradului mi-au înfățișat păsurile lor, arătându-mi că doresc să afle, în sfârșit, dacă locuințele lor vor fi dărâmate și ce anume rămâne în picioare, cerând de pe acuma despăgubirile alocate. Prefectul Lovass a susținut și el aceste doleanțe, dorind să știe ceva sigur cu privire la dărâmarea caselor.

Furray s-a plâns, în privința urbanarilor, că nu numai că lucrurile nu au fost rânduite cum trebuie, dar s-a ajuns așa de departe, că unele sunt în adevăr foarte încurcate. //

p 92 Generalul Lanino¹⁶, care venise din Banat, m-a informat asupra situației de acolo, comunicându-mi lucruri care îmi fuseseră ascunse până atunci. În special, cu privire la dările către stat¹⁷, mi-a spus că situația nu mai putea dăinui; mi-a vorbit, de asemenea, și despre reaua voință a țăranilor.

Pagubele pricinuite de vânt și de ploa, mai ales la oi, vite și cai, ca și la boii de măcelărie, întrec orice închipuire; din fericire, cei mai greu loviți au fost negustorii de vite care țineau herghelii și crescătorii mari, pe când țăranii, care își țin vitele lângă casă, și le-au mai putut salva. Armenii, care au cele mai mari crescătorii de vite din regiune, nici nu vor măcar să-și declare pierderile și să-și indice numărul vitelor pierdute, de teamă ca aceasta să nu vatăme creditul lor...

10 mai, Timișoara

Dimineața..., am vizitat cetatea¹⁸. Chiar la intrare la podul Mureșului, am întâlnit un al treilea transport de sare, cu treizeci de corăbieri care spuneau că au de făcut trei zile la vale până la Seghedin, dar că în susul apei până la

¹¹ Adică reglementarea raporturilor dintre stăpânii de pământ și iobagi, instituită de Maria Tereza, în 1767

¹² *Oder auf deren herrschaftlichen Beamten schlecht nachgesehen.*

¹³ *Unterthänigen.*

¹⁴ *Unterthan.s*

¹⁵ *Vicegespan* (corespunde la subprefect)

¹⁶ General de brigadă afectat comandamentului (general al cetății Timișoara).

¹⁷ *Contribution*

¹⁸ Arad

Portoș¹⁹, ar avea treizeci și una de zile. Am făcut înconjurul cetății, inspectând mai întâi întăriturile exterioare, încă destul de necomplete, pe urmă ne-am suit pe parapet și ne-am dus la cazarma garnizoanei²⁰. Zidăria e în stare de bună și până la sfârșitul lui iunie va fi totul terminat. Lucrările de pământ însă vor mai ține mult timp din lipsă de care și de lucrători. Oamenii nu pot fi convinși să vină cu căruțe, deși comitetul și funcționarul cameral făgăduiesc tot ce le este cu putință.

Mai e nevoie încă de vreo optzeci de mii de stâneni cubi de pământ, care trebuie aduși de departe; în general, este trist că această cetate – fără să mai vorbim de poziția ei care nu poate fi ușor folosită într-un război ofensiv și nici în unul defensiv – nici nu are destul spațiu și nici nu mai poate fi lărgită, că șanțurile nu pot fi ținute curate din cauza apei, că temelia²¹ nu este de piatră, iar cele de cărămidă, fiind supuse măcinării prin umezeală, cer reparații dese, lucrări de acest fel fiind chiar în curs. În perioada apelor mari, pârâiele sunt tot timpul inundate. De altfel, orașul însuși nu este ferit de inundații. E temerea că terenul denivelat²², în dreptul așa-numitei „Retirade” vechi, ar ușura Mureșului schimbarea cursului său sau ar ajunge a fi cu totul sub apă, în perioada apelor mari, acestea neputându-se retrage din cauza malurilor înalte, și formând mlaștini cu miasme aducătoare de boli. Totuși, în afară de o singură redută, nici un zid n-a suferit până acum vreo stricăciune. Cazematele sunt, după spusele oamenilor, cam umede iarna, dar acum într-o stare destul de bună, putând fi folosite; // dar, deoarece numărul lor este totuși p. 93 insuficient pentru a întâmpina cerințele unui oraș atât de mare, va fi nevoie încă de multe construcții militare și civile, al căror cost ar fi următorul:

– pentru un arsenal	75 000	fiorini
– „ depozit de alimente	80 000	„
– „ sediul comandamentului plus cancelaria.....	98 000	„
– „ corpul de gardă și locuința ofițerilor	70 000	„
– „ retranșament ²³	57 000	„
– „ efectuarea completă a transportului de pământ.....	<u>400 000</u>	„
Total		780 000 fiorini

în afară de piesele de artilerie care ar mai costa două-trei sute de mii de fiorini. Până acum, s-au cheltuit pentru acest punct întărit 20–28000 de fiorini; dacă se ia hotărârea de a face construcții în cetatea nouă, vor trebui dăruite, îndată, din temelie, cazarma cea bună a infanteriei, locuințele ofițerilor și a inginerului-șef, dimpreună cu încă alte câteva locuințe particulare, iar materialul lor folosit, ridicând și tot pământul și transportându-l pe șantier. Deocamdată, însă, nu se știe unde ar putea fi încartiruiți ofițerii, dacă nu se va clădi în prealabil.

Episcopul ortodox²⁴ al Aradului, pe care l-am primit la întoarcerea în cetate, m-a rugat foarte mult să intervin să i se acorde dreptul de a desface

¹⁹ *Maros Porto* cunoscut încă din secolul al XIV-lea sub numele de *Portus* la sud de Alba-Iulia.

²⁰ *Corps de place*.

²¹ *Subaisemens*.

²² *Excarirte*.

²³ *Retranchement*.

²⁴ Pahomie Kenezevici (1770–1783)

băuturi spirtoase pe moșia lui, să i se autorizeze construirea unei biserici ortodoxe la Oradea Mare și, în sfârșit, ca unuia din preoții lui, închis și trimis în judecată de comitatul Arad pentru omor cu premeditare – faptă dovedită și mărturisită – (trec peste speța în sine) să nu i se aplice pedeapsa capitală și nici vreo pedeapsă infamantă pentru cler, ci ca să fie condamnat să lucreze la construcția cetăților; comitatul, însă, stăruie să se dea un exemplu lăsând curs liber justiției.

După ce am luat masa și am acordat câteva audiențe, am plecat direct la Timișoara; pe drum am dat de câteva sate noi, ca de exemplu Semthal²⁵ și Sănandrei²⁶, încă foarte prost înghebate, fără grajduri²⁷, șoproane și grădini, fără pomi, cu case alcătuite doar dintr-un singur cat. Ogoarele par a fi foarte departe de case și, în general, se văd multe terenuri necultivate; pădurea de la Monostor²⁸ este în stare proastă, fără speranță de a mai crește din nou; ea constă doar din goruni ce sunt acoperiți cu totul²⁹ și printre care vitele pasc tot timpul nestingherite.

În fața Timișoarei, s-a început construirea unui drum mărginit de două șanțuri, întrucât acum s-au apucat, în adevăr, să despartă terenurile. La Timișoara, am fost întâmpinat de toți demnitarii militari, bisericești și civili; după o scurtă convorbire cu acești domni, am dictat și m-am culcat.

p 94 11 mai, Timișoara

Audiențe

Întâi generalul comandant, contele Mitrovsky³⁰, care mi-a înfățișat în chipul cel mai temeinic situația mizerabilă de aprovizionare a trupelor locale, datorită scumpetei: carnea costă, în realitate, 4 creițari³¹, legume nu se găsesc, vin nu se poate cumpăra, fiind prea scump, iar oamenii, fie ei bătrâni sau tineri, staționați aici, mai ales cei de la posturile cordonului militar³², nu pot rezista. Mortalitatea este mare datorită aerului nesănătos, a soldei mizerabile, în sfârșit, a lipsurilor pe care trebuie să le îndure chiar pe drum, venind din țară încoace, niște oameni care după treizeci de ani de serviciu ar merita o

²⁵ Localitate dispărută

²⁶ *Szent-András*, la nord de Timișoara. Acest sat era sediul administratorului districtului Timișoara cf Fr Griselin, *Versuch einer politischen und naturlichen Geschichte des Temesvarer Banats in Briefen*, Wien, 1780, p. 137.

²⁷ În lucrarea sa *Das Banat vom Ursprung bis jetzo* (ms în Biblioteca Universitară din Budapesta „Egyetemi Konyvtár Budapest Kézirattár”, G 189/A) Johann Jakob Ehler arată că „pentru vitele cornute ori pentru cai nu există nici adăosturi, nici grajduri, lucru de altfel obișnuit și la sârbi” Vezi în trad. rom a lucrării lui J. J Ehler publicată de Costin Feneșan sub titlul *Banatul de la origini până acum – 1774*, Timișoara, 1982, p. 50

²⁸ „Mănăstirea Timiș”

²⁹ *In verhulten Stein-Eichen*, adică goruni rămași pitici care sunt acoperiți și ascunși de vegetația cealaltă.

³⁰ Josef A Mitrovsky era în fruntea comandamentului general al Banatului cu reședința la Timișoara, demisionează în 1777, cf Fr Griselin, *op. cit.*, p. 142. În textul german, publicat în „Arhivele Olteniei”, Mitrovaky, apoi Mitrowsky

³¹ La Bolocan greșit: coroane Creițarul (*kreuzer*) este a 60-a parte dintr-un florin (*gulden*).

³² Zona de graniță

soartă mai bună decât să ducă o viață de mizerie cu solda de 4 creițari ungurești și să mai fie și meniți în parte unei morți sigure. O mie două sute de oameni au, ce-i drept, un supliment de câte un creițar, dar ce înseamnă aceasta față de aproape patru mii de oameni, câți cuprinde regimentul?

După aceea, am stat de vorbă cu generalul Soro³³, care cunoscând condițiile locale, m-a încredințat că noua rânduială cu terenurile atât de împovărate – cel mai bun cu 8 groși – nu va putea dăinui; el dorește foarte mult să fie primit în serviciu, dar în primul rând, în Banat.

A urmat lt. colonelul Elmpt³⁴; acesta a isprăvit harta Banatului, constând din două sute opt secțiuni, dar care, în format redus, formează o hartă lată de 5 picioare, care va fi copiată. El nu pune mare preț pe parcelarea terenurilor, afară doar dacă s-ar putea pune temei pe sângele locuitorilor, despre care știm, până acum, că lucrurile stau tocmai dimpotrivă. Sunt unele sate ce posedă câte 18000 de iugăre de pământ și care au mai cerut pământ, la care nu pot face față. De acolo, se vede și mărimea înspăimântătoare a satelor, care a fost întotdeauna socotită dăunătoare. Chiar dacă s-ar purcede la această împărțire, ea ar decurge foarte încet și ar necesita, desigur, opt-nouă ani. Ea ar depinde de administrația (!) civilă³⁵, care trebuie să cunoască (gradul de) hărnicie al țăranilor și a populației, precum și posibilitatea de parcelare³⁶ a pământurilor. Un țăran (cu lot) întreg³⁷ ar urma să stăpânească 24 de iugăre de pământ arabil³⁸, 6 iugăre de fâneată, 3 iugăre de pășune³⁹, precum și casă și grădină; un țăran cu jumătate de lot⁴⁰, 12 iugăre de pământ arabil, 4 de fâneată și 3 de pășune⁴¹. Românii, însă, întrebuițează și multe terenuri arabile ca pășune, deoarece ei se ocupă mai mult cu creșterea vitelor. De fiecare iugăr de clasa I trebuie să se plătească 8 groși, de cel de clasa a II-a, câte 20 de creițari, iar de clasa a III-a, 17 creițari. Nu se poate spune dinainte dacă această proporție e dreaptă sau avantajoasă, pentru că o asemenea încercare nu s-a mai făcut încă niciodată, ci s-a pornit mai mult la întâmplare: un recensământ exact este lucrul principal de făcut. S-a încercat a se face unul în toamna trecută, în lipsa contelui Clary⁴², dar totul a ieșit foarte prost. D. de Tauber și contabilul

³³ Conte Johann von Soro, comandantul cetății Timișoara.

³⁴ Misiunea lui era să întocmească harta Banatului și planurile locale

³⁵ *Civilt meorers* (?)

³⁶ *Beurbarung*

³⁷ *Ein ganzer Bauer* (adică cu un lot întreg).

³⁸ *Guten Grund*.

³⁹ *Hutweyde*.

⁴⁰ *Der halbe Bauer*.

⁴¹ J. J. Ehler (*op. cit.*, p. 54) arată că împărăteasa „a poruncit să se împartă fiecărui țăran pământ potrivit cu nevoile sale...”. Un țăran, cu sesie întreagă, avea 34 de iugăre, un țăran cu o jumătate de sesie avea 19 iugăre, dintre care 12 iugăre pământ arabil, 4 iugăre fâneată, 2 iugăre pășune și un iugăr loc de casă. Un iugăr avea 0,575 ha.

⁴² Conte Karl von Clary, numit, în 1768, președinte al Administrației țării cezaro-crăiești, care cuprindea districtele camerale din Banat, spre deosebire de districtele militare de margine (Panciova, Ujpalanca, Mehadia, o parte din Caransebeș, ceva din Becicherec și comuna Chichinda), supuse comandamentului militar. Pentru o situație precisă, vezi Fr. Griselin, *op. cit.*, p. 145.

Gramesperger au creat o concluzie uimitoare, așa că lucrările lor au pornit să fie anulate și înlăturate. În ce privește sarcina ce apasă în general asupra pământului, dacă gospodarul e bun, poate rezista, de vreme ce se iau lunar
p 95 doar // 22 de groși de la cei de clasa I, iar de la ceilalți chiar mai puțin.

Sărăcii se vor mulțumi, desigur, cu această situație, bogații, însă – și mai ales cnezii⁴³ –, nu. Toate robotele, fie cu palmele, fie cu caii⁴⁴ se plătesc întocmai ca zilele de muncă. Numai prestațiile districtuale trebuie efectuate de ei fără plată. Deoarece nu se folosesc toate terenurile, mai rămân aproape în fiecare sat terenuri camerale, care pot fi folosite, fie la sporirea moșiilor, fie la noi colonizări. S-au dat dispoziții ca să nu fie păstrate ca terenuri camerale decât numai cele mai rele și mai îndepărtate de sate, în felul acesta vor crește suprafețele. Ar fi însă de dorit ca satele să se subdividă mai mult și să fie mai mici, ca să fie siliți țăranii să străbată o cale mai lungă de 2 mile până la locurile lor. Totuși, oamenii nu se lasă ușor înduplecați la aceasta.

Se pare că scumpetea e foarte mare aici, mai ales la untură și legume, că președintele conte Clary nu face uz îndeajuns de autoritatea sa. Administrația înnegrește multă hârtie, însă nu poate fi adusă să se urnească din loc vreodată pentru a face constatări la fața locului. Ofițerii care se găsesc acum la ridicarea hârtii par a nu fi cei mai buni. Nera⁴⁵, din ținutul Almăjului, ar putea fi amenajată poate pentru plutirea lemnului, dacă s-ar arunca în aer câteva stânci pe sub care trece. De altfel, din Almăj, nu duc în clisură⁴⁶ decât cărări pentru călători. În strînsoarea cazanelor, dintre Dubova⁴⁷ și Plavișevița, se găsește o scorbură la care se poate ajunge pe un drum ferit și se poate opri de acolo traficul de pe Dunărea veche, chiar și (numai) cu o tragere redusă⁴⁸, deci cu atât mai mult când vor fi așezate vreo baterie sau ceva redute. În Almaj sunt câteva sate, care bucurosi ar deveni sate militare. În clisură, însă, în unele sate, epidemiile au rărit mult populația. Grănicerii români ai lui Papilla⁴⁹, creați aici, vor mai întâmpina multe greutăți, mai cu seamă atunci când oamenii vor fi înarmați. Trupele postate la graniță⁵⁰ se află într-o stare mizerabilă, mai ales germanii, nu găsesc alimente și chiar transporturile de pâine se fac foarte greu. Ar fi de dorit să se construiască cuptoare proprii de pâine la Svinița⁵¹ și ca aprovizionarea să se facă pe Dunăre de la Ujpalanca⁵². Noile „cerdacuri”⁵³ de zid sunt foarte bune, dar, înainte de toate, e de dorit, și nu vor zile bune de trăit, până nu se vor parcela toate terenurile și nu vor fi vândute țăranilor.

⁴³ *Die Knesen* (conducătorii naționali ai satelor)

⁴⁴ Robotele cu caii se plăteau 12 creișari pentru fiecare cal, ținuti din zori până în amurg (J. J. Ehler, *op cit*, p 100)

⁴⁵ În textul publicat *die Neva*. În traducerea lui I. Negru. *Neva afluentul Almașului* Este, de fapt, Nera, afluentul Dunării.

⁴⁶ *Die Glissur*

⁴⁷ *Dobrova*. Pe malul stâng al Dunării, mai sus de Ogradina, *Bluvisowitz*.

⁴⁸ *Mit Keinem Feuer*

⁴⁹ Comandantul corpului de grăniceri români din Banat. Vezi mai departe.

⁵⁰ *Auf den Cordons Posten*

⁵¹ *Svinza*.

⁵² *Ujpalanka* În Banatul iugoslav.

⁵³ *Tscherdaken von Mauerwerk*. Cuvântul turcesc are un sens precis de post fortificat.

Contele Clary așteaptă rezultatele excelente de la noua rânduială, spune că-și pune capul pentru succesul ei, dar crede că lt. col. Elmpt nu ar fi omul potrivit pentru această misiune, fiind prea posac⁵⁴. Contele ar dori alt ofițer, care să fie mai iute la treabă. Toți țăranii mai cer pământ sau, în orice caz, cei mai mulți. Contele găsește impozitul pe cap de locuitor destul de aspru și anume în forma cea nouă – deoarece până acum se rămăsese la cea veche – însă, prin desființarea taxei pe mijloacele contribuabilului⁵⁵, s-a produs o mare ușurare atât pentru contribuabili, cât și pentru vistieria statului. Întrucât, înainte vreme erau înscrise toate vitele țăranilor, ceea ce dădea loc la plângeri și la împilări⁵⁶, cu atât mai mult // cu cât se confisca tot ce fusese dosit. Iar aceasta p 96 dădea funcționarilor județeni și husarilor comitatului prilej de asuprafire. La constituirea fiecărui lot țăranesc întreg s-au luat câte 3 iugăre pentru a fi arendate sau date unui mai mare număr de coloniști care veneau în țară. Cadastrările ar fi lucrul principal și ar fi rectificate acum cu prilejul parcelării. Proprietățile se măsoară și, afară de cnezi, care trag cele mai mari foloase din asuprafirea populației, toți sunt mulțumiți cu aceasta. El însuși⁵⁷ ar fi lipsit de orice ajutor, i se pun bețe în roată fără încetare⁵⁸; nu i se îngăduie numirea noilor funcționari pentru noua rânduială, ci i-au trimis numai necunoscuți, cum a fost îndeosebi Hildebrand⁵⁹, care a provocat numai încurcături. Lui îi trebuie numai șase consilieri, iar în clipa de față ceva mai mulți, din cauza proceselor penale. Deocamdată, numărul lor se ridică la zece⁶⁰, între care însă nu este nici unul pe care l-ar fi vrut el. Faptul că a fost însărcinat de Consiliul de Stat tocmai Hildebrand, cu continuarea referatului de colonizare, constituie pentru el cea mai mare batjocură și acest om e cu totul nesupus, precum știu chiar eu, și pe jumătate nebun.

Neumann e „supranumerar” și va fi folosit la acțiunea de colonizare; el dorește să ia parte la dezbaterile consilierilor de vreme ce are ceva cunoștințe despre regiune. Acest post cere oameni cu solide cunoștințe juridice, deoarece ei au de judecat și de confirmat, în ultima instanță, toate procesele civile și penale. Ar fi de dorit ca tribunalul și consiliul judiciar să fuzioneze și să se facă o singură instanță, în care să funcționeze administratori, dar să fie numit și un „actuarius”⁶¹ judecătoresc, drept asesor al tribunalului, care să judece procesele mai mărunte, iar pe cele mai însemnate să le instruiască pe deplin, ca să poată fi trimise cu un referat la tribunal, pentru ca nu toți delicvenții să fie aduși aici; și nici procesele să nu fie ținute în loc așa de mult, obligând pe acuzați să îndure tristețe mizerii ale închisorii.

⁵⁴ *Verdrossen* (pesimist).

⁵⁵ *Facultäts-Tax*.

⁵⁶ *Relationen und Vexationen*

⁵⁷ Aici nu e vorba de Elmpt, cum crede autorul versiunii românești a textului, ci de contele Clary, ale cărui păreri sunt redată în stil indirect.

⁵⁸ Plângere consemnată și de Fr. Griselin.

⁵⁹ Cf., *infra*, n. 73

⁶⁰ În 1774, J. J. Ehler (*op. cit.*, p. 117) arată că administrația Banatului era formată din președinte, 12 consilieri, 6 secretari, 4 concipști – însărcinați cu redactarea conceptelor –, 8 canceliști, care redactau actele juridice și 4 acceștiști, însărcinați cu redactarea actelor economice

⁶¹ *Ein Gerichte actuarius als Landesgerichts oeystzer*.

În oraș se găsesc de toate, dar pe zona de graniță este lipsă mare. Armata cere ca satele din spatele zonei să furnizeze toate alimentele necesare, ceea ce nu ar fi drept, satele grănicerești fiind mai aproape. Carnea ar costa în general cam 4 creițari, armata ar putea să-și aibă hotărât măcelăria ei. Din cauza minelor, mai e nevoie și de instalații speciale.

... [A examinat dosarul lui Garhard etc.]

p. 97 Am inspectat regimentul garnizoanei, compus din tineri mici de statură, dar destul de chipeși, însă al căror corp ofițeresc e atât de mizerabil, încât la inspectarea întregului regiment, în marș, s-au dovedit numai trei care puteau fi întrebuințați // la această treabă. Am vizitat, după aceea, cetatea și ne-am plimbat pe zidurile ei. Emanățiunile șanțului extern, pricinuite de proasta scurgere a instalațiilor de spălat, precum și a canalelor cu apă sunt cauzele principale ale insalubrității orașului.

Dar, înainte de a putea spune ceva în această privință, va fi nevoie de un plan al locului, la care de altfel, se lucrează acum. Contraescarpele unor bastioane⁶² sunt foarte joase și podurile de comunicație de neîntrebuințat. Cazarma lui Mercy e supreaîncărcată⁶³, iar în cazemate se vede într-adevăr că e umed, mai cu seamă iarna... [A fost invitat la teatru, dar nu s-a dus].

12 mai, zi de odihnă la Timișoara

M-am plimbat călare dis de dimineață, prin așa-zisa „rezervă”⁶⁴, însoțit de contele Nostitz și de principele de Nassau, ca să văd această pădure, precum și regiunea. Păduricea ar fi destul de frumoasă, dacă ar fi mai bine întreținută și dacă s-ar cruța puțin vânatul.

De la patru și treizeci până la șase, am primit în audiență pe contele Clary. Acesta a recunoscut că minele apăsau foarte greu asupra populației, care trebuie să facă față corvezilor și cărușilor de lemne, ce sunt nespuse de împovăraătoare, deoarece plata pe care o primește țăranul nu compensează nici jumătate din cheltuielă. Odinioară, acest acord a fost posibil. Astăzi, însă, când numărul minelor a sporit, iar pădurile sunt atât de departe, încât oamenii au umblat cu dusul și întorsul câte două zile – care nu li se plătesc –, obligațiile acestea sunt extrem de apăsătoare. În privința aceasta, va trebui încheiat un acord cu satele ca se vor militariza, ele vor trebui de acum încolo să se înțeleagă cu minele, deoarece ele sunt dispensate de transporturi. Ar fi de dorit ca la viitoarea repartizare, comune cum sunt: Kinda⁶⁵, Ioseshona⁶⁶ și alte sate grănicerești, care sunt așezate în centrul provinciei, să redevină civile.

N. B. Acest lucru ar fi imposibil deoarece acestea sunt dintre primele sate organizate militar, într-unul dintre ele fiind și sediul comandantului; s-au

⁶² *Demilunes*

⁶³ *Stark belegt*.

⁶⁴ *Geheg* = *Gehege*, care înseamnă îngrăditură. E vorba probabil de o mică pădure îngrădită spre a o păstra ca parc de vânătoare.

⁶⁵ *Kinda*.

⁶⁶ *Joseshona*.

ridicat și multe clădiri. De asemenea, el dorea mult ca Papilla, care e acum la Caransebeș, să fie mutat la Mehadia, în care scop vroia să revizuiască toate casele de carantină care sunt acum goale. Furniturile pentru armată sunt aici grozav de multe, despre emigrație nu se aude nimic pe aici. Multe sate sunt prea mari. Unele au câte o sută cincizeci de case. El ține sfat de trei ori pe săptămână, odată pentru judecăți, de două ori pentru treburile camerale și o dată pentru cele militare... A publicat astăzi ca prețul cărnii să fie de trei creițari. // Întrucât conducerea lucrărilor de fortificații s-a plâns că nu poate cumpăra lemnele necesare construcțiilor, contele se justifică prin aceea că pădurile sunt foarte departe, că transportul sub formă de robotă este peste măsura puterilor țăranilor⁶⁷. p 98

...Am stat, după aceea, de vorbă cu episcopul Timișoarei⁶⁸, care e foarte întristat de prigoanele dezlănțuite de mitropolit⁶⁹ și recomandă, cu deosebire, pe abatele de Pestni⁷⁰, pentru scaunul episcopal⁷¹, în nici un caz însă pe tânărul propus de mitropolit. După cât cunoaște regiunea, episcopul găsește impozitele prea mari, el va contribui, însă, în tot chipul, după cum a și făcut, pentru a le face mai acceptabile⁷² țăranimii.

Atunci a venit Hidebrand⁷³, care mi-a spus, fără înconjur, că noua rânduială și noua organizație n-ar fi bune chiar deloc. Țara aceasta e o țară de păstori și nu de plugari, deoarece locuitorii se ocupă mai mult cu creșterea vitelor. Repartizarea care s-a făcut pe delnițe⁷⁴ nu folosește la nimic. În felul acesta, pășunile devin mai mici, distrugându-se astfel orice fel de industrie și de cultură. A lăsa numai atâtă loc de pășune, la fiecare lot țăranesc, este o greșeală și totul ar da prilej la nemulțumiri. Pădurile și plantațiile au fost uitate cu desăvârșire. Acuma ori ar voi să ceară o contribuție înainte de a fi luate în folosință pământurile; într-un cuvânt, toată organizarea aceasta e o lovitură de deznădejde a prezidiului, care, văzându-se în disgrație, ar vrea printr-aceasta să se avânte iar la suprafață și să arate ce câștiguri uimitoare ar putea să procure. Proiectul este, de fapt, al lui Tauber, făcut pentru a-l susține pe Clary. Clary și l-a însușit, fără prea multe modificări, și l-a executat. Nu există nici un fel de tabele mercantile, după care să se poată călăuzi; dacă ar fi vrut să facă ceva ar fi trebuit să mai lase deoparte capitația⁷⁵ și să repartizeze mai bine darea de pământ. Zeciuiala nu aduce venituri mari. Se vede bine că declarațiile nu sunt exacte.

⁶⁷ Este o recapitulare a celor însemnate în corpul principal al notei.

⁶⁸ Vichentie Iovanovici Vidac (1759–1775), episcop ortodox de Timișoara, care va ajunge apoi mitropolit la Carlovăț.

⁶⁹ Mitropolitul din Carlovăț. În secolul al XVIII-lea, românii din Banat se aflau sub oblădurea mitropolitului sârb din Carlovăț (Sremski Karlovci).

⁷⁰ Pestni.

⁷¹ Al Vârșetului.

⁷² *Angenehm*

⁷³ Consilier administrativ Pentru rolul său în construirea de sate noi, cf. Fr. Griselin, *op cit.*, p. 133 Pentru deosebirile de vederi cu contele Clary, cf. mai sus, p. 131.

⁷⁴ *In Fluren*.

⁷⁵ Capitația era, pentru capul de gospodăru din categoria I, 8 florini și 50 creițari. Pentru categoria a II-a, 6 fl. și 30 creițari și pentru categ. a III-a 4 fl. și 30 creițari. Vezi tabelul capitației la J. J. Ehler, *op cit.*, p. 111.

Dreptul suveran pe care îl are principele asupra pământului a cam fost dat uitării și ar mai trebui reînviat și schimbate robotele atât de grele⁷⁶ în unele mai ușoare și mai folositoare.

p 99 Apoi a venit Baumann, s-a plâns de Tauber și de Clary... s-a plâns că președintele îl copleșește cu referate, care toate sunt incompatibile în sine, cum ar fi chestiuni relative la drumuri, apoi la justiție, apoi iar la poduri, apoi la treburi militare... Multe chestiuni se rezolvă // unilateral. În contractul Haaber, precum și în cele privitoare la sare, s-a procedat rău și s-au ivit chiar fraude la licitație. După câte i s-a spus lui Lowein..., Tauber și Schmidt ar fi primit daruri (*Regalen*) de 500 de ducati.

Am stat, după aceea, de vorbă cu Tauber, care e perfect de acord cu sistemul lui Clary. După vorbă, mi se părea foarte inteligent. Am mai vorbit, de asemenea, și cu Eder, care a fost trimis aici pentru chestiunile vamale și pentru cele privind sarea.

...El are mari speranțe pentru care are de-a face cu referenți cinstiți. El ar vrea ca sarea, în loc să se transporte toată la Lipova, să fie depusă în diferite puncte pe malurile Tisei și ale Dunării, până la Jupalnic, pe malul stâng al Dunării, pentru ca populația să o poată lua mai ușor. A vorbit așa de mult despre cinstea sa că la urmă nu mai puteam să-i dau crezare.

După aceea, am mai vorbit cu unele persoane. Printre alții, am văzut soldați care au servit treizeci și patru și patruzeci și cinci de ani și care fuseseră trimiși, împotriva voinței lor, în Banat, ceea ce mi se pare un procedeu mult prea aspru...

Vârșet, 13 mai

Dimineața pe la patru (?)⁷⁷, ne-am dus la catedrală ca să ascultăm liturgia. Am plecat apoi la Bocșa⁷⁸, unde am ajuns după o oră și jumătate. De la „Schökel”⁷⁹ până la Bocșa, drumul e cam tăiat, culturi nu prea sunt și se vede bine că au fost aici cândva păduri, deoarece se găsesc, ici colo, case de adăpost⁸⁰, care însă sunt aproape toate în ruină. Vitele pasc pretutindeni și toți munții din jurul Bocșei sunt total despăduriți. Se găsesc numai câteva sate românești răzlețe. Uzinele constau din trei ateliere de fierărie și trei furnale mari, unde se toarnă după cerere, gloanțe, obuze și grenade. Am văzut, de asemenea, un furnal în funcțiune. Sistemul de funcționare este la fel cum am văzut în mai multe locuri. Cărbunii se fac în pădure și se transportă pe cai de povară. Apa Berzavei⁸¹ e, ce-i drept, bună pentru acționarea mașinilor, dar nu tot timpul anului, iar pentru plute, nu e bună de loc. De la Bocșa până la Vârșet se întind, ici și colo, dealuri, tot astfel puțin cultivate, nepopulate și

⁷⁶ J. J. Ehler (*op cit*, p. 100) apreciază că robotele sunt „o povară apăsătoare pentru țăran, mai cu seamă, când e nevoit să le presteze tocmai în vremea muncilor câmpului ori a recoltei”. Robotele pentru un țăran dintr-un capăt al Banatului până în celălalt, durau, deci, 14 zile

⁷⁷ Nu cumva greșeală în loc de ora 7? În textul german, publicat, e folosită cifra arabă 4, putând fi confundată cu 7.

⁷⁸ *Bocsan*, azi Bocșa Română.

⁷⁹ *Schökel* (?) neidentificat.

⁸⁰ *Nothhauser* (= pentru ciobani).

⁸¹ *Persona*

acoperite, cele mai multe, cu mărăcini. Se cunoaște că acolo au fost altădată păduri, dar nu mai e nici o speranță să mai crească la loc.

De la Vârșeț, oraș mare⁸², locuit de germani, români și sârbi, pornește un lanț muntos, ale cărui povârnișuri sunt acoperite cu totul până sus cu vii. În câmpie, încep însă mlaștinile de la Alibunar⁸³. Am vizitat casa mitropolitului care e foarte frumos rânduită, apoi cazarma cavaleriei //, construită de curând și care a ieșit foarte bine, căci grajdurile și locuințele sunt bune. Acolo era și spitalul Podstazky etc. p 100

[Vizitează în continuare Vârșețul, Panciova – de unde vama a fost mutată, după alipirea Banatului la Ungaria în 1771, ceea ce a determinat o scădere simțitoare a circulației mărfurilor în Banat – și localitățile Breștovaț, Ploșița, Cuvin, Palanca Nouă, Duhovăț, Biserica Albă. Se interesează pretutindeni de situația coloniștilor și a grănicerilor].

Bozovici în Almaj, 17 mai

p 102

Am plecat dimineața, la ora șase treizeci, de la Biserica Albă și am încălecat la Slatina⁸⁴ și am mers călare prin Sasca⁸⁵, unde se află o mină de aramă și unde am văzut, una după alta, trei topitorii. Directorul general al minelor, Müller, ne-a spus că procedeul de topire e întrucâtva diferit de cel del Neusohlen⁸⁶, deoarece aici arama nu conține de loc argint. Cele mai multe echipe fac parte din Compania în care sunt cointeresați F. Brandenburg, Bovi și, întrucâtva, contele, sau mai bine zis, contesa de Collowrat⁸⁷. Câștigul anual, scăzând toate cheltuielile, e de 108 000 până la 110 000 florini. Directorul, cu care am vorbit, mă încredințează că, după părerea lui, lucrările dau rezultate foarte bune și că atunci când găsesc că un filon nu e destul de bogat, îl părăsesc îndată. Ei nu au de loc mașini și se lucrează mai mult în galerii. Codrii, care au fost foarte mari și frumoși, și din care mai există pe alocuri frumoase păduri de fag, au fost așa de ciunțiți și devastați, încât au rămas porțiuni înfiorătoare, unde nu mai e nici un copac măcar, ci toate trunchiurile au fost tăiate la o înălțime de 4 picioare de la pământ⁸⁸. N-a rămas nici măcar seminceri, ba chiar vitele pasc tot timpul aici. Mii de copaci tăiați putrezesc în pădure. Cauza e organizarea păcătoasă minelor, care pun să taie chiar vara lemnul necesar construirii galeriilor și dintr-un copac falnic folosesc, adesea, numai câte o bucată neînsemnată, fără să le pese nicidecum, lăsând restul să putrezească în pădure. La aceasta mai contribuie mult și cărbunarii împrăștiați în toată pădurea și care mai țin și multe vite. De asemenea și românii din Almaj distrug pădurile cu desăvârșire. Deși tăierea s-a făcut de cinci-șase sau chiar de zece ani, nu crește absolut nimic nici din rădăcină, nici din sămânță și cum toți butucii⁸⁹ au rămas în pământ, acesta nu poate fi folosit

⁸² J. J. Ehler (*op. cit.*, p. 60–61) precizează că Vârșețul, „unde se află oficiul administrativ, o cazarmă de cavalerie foarte frumoasă și reședința episcopului sârb, are destul de multe clădiri solide”, în număr de 1 266

⁸³ *Alibovaer*

⁸⁴ Între Macoviște și Sasca

⁸⁵ = Sasca Montană

⁸⁶ În Slovacia.

⁸⁷ Sau Colloredo

⁸⁸ Procedeu sălbatic care împiedică regenerarea pădurii.

⁸⁹ *Stocke*. Este vorba aici nu numai de buturugi propriu-zise, ci și de trunchiuri ciunțite la 4 picioare de pământ, de care a fost vorba mai sus.

p. 103 la nimic. Ca să dau doar un exemplu. Mi s-a plâns un român că i s-ar fi sechestrat șaptezeci și opt de capre // în pădure. Într-adevăr, am văzut, cu ochii mei, turme întregi de capre păscând printre copacii tineri. Mai mult, chiar, ei doboară sute de copaci spre a oferi caprelor hrana necesară, fără să mai arăt că pădurarul e suspendat de câțiva ani și că înlocuitorul său temporar e un funcționar vamal care nu se pricepe la nimic. În Almaj⁹⁰ sunt treisprezece sate care toate constau din colibe mizerabile de-ale românilor, în care e cantonat comandamentul unei companii a regimentului de garnizoană.

Oamenii aceștia sădesc și cultivă mulți pruni și mult porumb.

Râul Nera ar putea fi folosit foarte bine pentru plute. Funcționarul silvic din Bozovici a propus, de altfel, administrației ca să transporte anual 15 000 de stâneni de lemne la „Novapalanca”⁹¹ pe apă. Această propunere, însă, ca multe altele, făcute de el, n-a primit de nouăsprezece luni nici un răspuns. Se spune că oamenii sunt foarte nemulțumiți de faptul că li se pretinde de pe acum plata pământurilor, pe care le-au cerut, dar pe care nu le-au căpătat încă. În urma anchetei întreprinse de noi printre români, cu care am și stat de vorbă, ei au declarat, cu toții, că nu sunt dispuși să devină militari și că preferă să fie colonizați⁹² din nou decât să intre în militărie.

Oamenii se plâng, însă, în satele lor, că nu pot găsi nimic, nici măcar legume. De la Sasca, prin tot Almajul, există drumuri care sunt însă doar poteci, ce duc toate în clisură, la Dunăre. Este sigur că militarizarea Almajului este un lucru de dorit și problema a fost chiar rezolvată în acest sens.

Împotriva ordinelor mele repetate, date generalilor Mitrowski și Lanus⁹³, primul a trimis totuși în pădure o trupă de treizeci de cavaleriști și un ofițer, precum și infanterie, dintre care am văzut 2 posturi cuprinzând cam două sute de soldați, fapt pentru care am pus să fie sever muștrați de Consiliul de război al Curții.

Mehadia, 18 mai

La ora cinci, am plecat călare de la Bozovici. Drumul ducea prin vale, care are peste tot aceeași lățime. Munții sunt dezgoliți cu totul și se vede bine că pădurile au fost parte arse, parte defrișate. Oile și caprele pasc pretutindeni, împiedicând refacerea pădurilor. Supraveghetorul pădurilor⁹⁴ din Bozovici îmi spunea că situația în pădurile lăturalnice ar fi încă și mai rea. Toate ordinele sunt zadarnice. Rapoartele rămân fără răspuns. Multe sute de mii de copaci putrezesc culcați la pământ. În afara Mehadiei, am văzut două companii formate din vreo sută patruzeci de cete, făcând parte din noul regiment de grăniceri al lui Papilla. Unii dintre ei erau îmbrăcați în haine de acasă⁹⁵, care nu-i costă decât doi florini și 40 de crețari. Oamenii nu sunt arătoși și mai erau și unii care, parte din cauza vârstei, parte din a staturii, nu erau deloc buni de militărie,

⁹⁰ Valea Almașului.

⁹¹ *Ujpalank*, în Banatul iugoslav.

⁹² Adică mutați din zona militarizată.

⁹³ *Lenius*, mai înainte: *Lamino*, cf. textul din dreptul n. 16.

⁹⁴ *Weldbereiter*

⁹⁵ *Hausmontur*.

decât doar pentru posturile de plăieși. După ce i-am trecut în revistă, i-am lăsat să se adune; doi dintre ei m-au rugat să li se dea la toți arme. Spuneau cu toții că sunt mulțumiți cu noua lor situație, dar nu exprima bucuria pe care ar fi dorit-o. Am vorbit cu ei prin tălmaci. I-am asigurat că vom avea grijă de ei și li se // vor da armele, care se și află de fapt la Timișoara; cei mai mulți p 104 au părut mulțumiți. Unii mai cereau să li se dea puști ușoare, pe care să le poată purta lesne în pădure, alții cereau reducerea dărilor și a daturilor⁹⁶, alții, în sfârșit, se plâneau că pământurile lor sunt prea mici. La toate acestea li s-a răspuns doar în general. După aceea, le-am dat drumul acasă la nevestele lor, care, crezându-i plecați ca recruți, îi și jeleau. Am mâncat și am plecat la Jupalnic, de unde am mers îndată călare la Orșova Veche⁹⁷. Am mers de-a lungul graniței și uneori chiar peste ea, după cum șerpua drumul, ajungând până la extremitatea graniței spre cetatea Orșovei⁹⁸, pe care o puteam vedea foarte bine de acolo și care e află într-o stare destul de proastă, deoarece turcii nu repară nimic. Totuși, pe ziduri, se găsesc tunuri, ne-au întâmpinat de departe doi călăreți turci cu care *am vorbit românește printr-un tălmaci*. I-am asigurat de prietenia noastră, iar pe unul dintre ei, care se părea a fi comandantul cetății Orșova, l-am întrebat, dacă nu are să se plângă de vecinii săi. Apoi, am mers călare la carantină, unde se găseau mai mulți inși, printre care un ofițer ce a servit (?)⁹⁹ sub Pellegrini¹⁰⁰. El povestea că ar fi propus mareșalului Rumianțev un atac asupra Orșovei; acesta l-ar fi refuzat și nu a vrut să-l dea fără știrea noastră prealabilă. Apoi, ne-am dus acasă. Drumul e foarte pietros și ros de ape. Am dictat și m-am culcat.

Caransebeș, 19 mai

Am plecat călare din Mehadia la ora cinci dimineața, străbătând valea Bolvașnița¹⁰¹, trecând peste Globurău¹⁰² spre Rusca¹⁰³, după aceea la Feneș¹⁰⁴, de aici la Armeniș¹⁰⁵ și am ajuns la Illova¹⁰⁶, unde am inspectat compania noilor grăniceri români. Sunt printre ei oameni chipeși; nici ei nu par prea mulțumiți. Mai ales cei din Rucsa se plâng de pământurile lor rele, care sunt foarte mici, și pe terenurile așezate la înălțimi mai mari, ei nu pot cultiva nimic, deoarece bucatele nu se coc și niște vecini le-ar fi luat din pământul lor. Mai ales, însă, se plâng de contribuția care e prea apăsătoare pentru ei. I-am liniștit, spunând că odată ce vor fi militari, vom avea grijă de ei. Munții sunt foarte înalți și despăduriți cu totul și mișună de

⁹⁶ *Gaben und Portionen*

⁹⁷ *Alt Orsova*.

⁹⁸ Rămăși turcilor, prin tratatul din 1739. Avea să fie ocupată în 1778, de generalul

Papilla

⁹⁹ *Ein Officier so vormals unter Pellegrini (verkauft) ? hat*

¹⁰⁰ Comandant imperial în armata cantonată în Banat.

¹⁰¹ *Polwaschinze*, afluent al Timișului

¹⁰² *Globocco*.

¹⁰³ *Ruska*.

¹⁰⁴ *Fenisch*, la nord de Ruska.

¹⁰⁵ *Armenisch*, pe malul stâng al Timișului

¹⁰⁶ *Illova* Toate aceste localități se înșiră pe Valea Timișului.

nenumărate oi și capre. Satele sunt toate așezate pe văi și nu le vezi decât atunci când intri chiar în ele. Se mai plâng că ar fi suferit foarte mult de pe urma molimei la vite. Văile râurilor Bellareca, Sebeș și Timiș sunt numai în parte militarizate, iar satele situate pe el își au pământurile, de cele mai multe ori, amestecate cu cele ale grănicerilor. Muntele de la Globurău e foarte prăpăstios și abrupt. În fiecare din aceste sate, se află numai câte un detașament¹⁰⁷ din batalionul garnizoanei lui Wolfenbüttel. Toți se plâng de scumpete și de imposibilitatea de a-și face rost de legume. De la „Slagna”¹⁰⁸, am plecat spre Caransebeș...

Marga¹⁰⁹, 20 mai

p 105 Dimineața am ieșit călare să inspectăm regimentul, ce își avea tabăra în fața orașului.

Am plecat după aceea la Marga, la Ohaba Bistra¹¹⁰, am văzut o companie din regimentul grăniceresc al lui Papilla. Din punct de vedere al oamenilor, e cel mai puțin arătos, în schimb, e cel mai disciplinat, deoarece în această regiune nu a dezertat nici un soldat. Oamenii păreau mulțumiți, iar moralul lor destul de bun. Până la Ohaba, regiunea e netedă de tot, apoi încep însă munții să se apropie de valea prin care curge Bistra. Marga e un biet¹¹¹ sat românesc cu o stațiune vamală¹¹²... [E întâmpinat de diferiți ofițeri].

La ora cinci și jumătate, am plecat de la vama de la Marga și am trecut prin Poarta de Fier unde se află un așa numit pas, care nu are însă o însemnătate prea mare, el putând fi lesne învâluit.

Se văd valurile de pământ, construite de principele Lobkowitz¹¹³, în linie dreaptă peste culmile munților, ele intră în pădure înainte de a ajunge la defileul propriu-zis. //

p 106 La Zeicani¹¹⁴ se află prima din stațiunile vamale¹¹⁵ ale Transilvaniei, care, împreună cu cea de la Marga, de bilete de vamă¹¹⁶. Aici se află o unitate din regimentul I infanterie românesc și una din regimentul de husari Kalnocky. Aceștia (= husarii) se plâneau de pâinea proastă și de așternutul mizerabil¹¹⁷, care nu mai fusese reînnoit de treizeci de ani. Încolo, husarii Kalnocky arătau foarte bine.

Imediat după Marga, se află în vale două sate răsfirate care însă sunt în întregime provinciale¹¹⁸. Îndeosebi regimentul I românesc se înfățișează¹¹⁹ atât

¹⁰⁷ *Ein Commnado*

¹⁰⁸ *Slatina*. La sud-est de Caransebeș.

¹⁰⁹ Pe Valea Bistriței, lângă confluența cu pârâul Rusca

¹¹⁰ Pe Valea Bistriței, la jumătate drum între Caransebeș și Marga.

¹¹¹ *Schlechtes*

¹¹² E vorba de vama dintre Banat și Transilvania

¹¹³ În războiul din 1736–1739.

¹¹⁴ În Hațeg

¹¹⁵ *Die I-te dreissiger und mauth-Station in Siebenbürgen welche mit der margaer palleturen thut* (termenul de *dreissiger* e traducerea cuvântului latin de *tricesima* sau vama ce se lua la intrarea mărfurilor străine pe teritoriul statului)

¹¹⁶ *Palletieren tut*, cf. dicționar, Bollette = bilet de vamă

¹¹⁷ *Elende Bettfournituren*.

¹¹⁸ *Provincial* (adică nu grănicerești)

¹¹⁹ ...*Die Verlegung (!) des ersten wallachischen Rgts ist dergestalten zerstückelt* . etc.

De citit: *die Vorlegung*

de împrăștiat și cu o asemenea întocmire, încât nu seamănă câtuși de puțin cu un regiment grăniceresc, ci, incomplet cum este, pare o miliție teritorială. Pe când la graniță se găsesc până la douăzeci de sate, în care nu e nici un soldat, înăuntrul provinciei sunt sate întregi militarizate, în unele găsești câte zece oameni care sunt militari și o sută care nu sunt militari, în altele iarăși șaiszeci de militari și doi, trei civili¹²⁰. Mai există și sate în care se află numai unu sau doi militari. Cum ar putea, deci, ofițerii sai subofițerii să mai observe de nu sunt cumva legături neîncetate (peste graniță), când o singură companie e împrăștiată pe o rază de 18 mile? Cum vor putea oamenii să-și ocupe efectiv locurile în cordoanele sanitare contra ciumii¹²¹, când au de parcurs în acest scop distanțe așa de mari? Lista anexată, ce am pus să fie alcătuită la fața locului¹²², dă indicații asupra

¹²⁰ *Provincialisten*

¹²¹ *Pest Cordons Posten.*

¹²² Urmează lista împărțită în 3 coloane: 1. Localități de-a lungul munților mari; 2. Localități mai în interior; 3. Localități și mai în interior. Numirile din original sunt subliniate. În coloana din stânga e forma corectă românească.

De-a lungul munților mari

Băuțari (?)		
Bucova		
Zeicani		
Păucinești	(Penzani)	
Hobița	(Bukova)	
Clopotiva	(Szeikan)	
Râul de Mori	(Panthinest)	
	(Hobiza)	
Valea Dâlșii	(Clopotiva)	
Nucșoara	(Manlonvis, Rou Diu Mora) = (Manlonvis	Sibisel)
Mălăești		
Peștera	(Vale Dietsj)	
Coroești	(Nuk Sora)	
Sarel	(Mallajest)	
Hobița, Râul Barbat	(Pestiere)	
Hobița Uricani	(Korrojest)	
Valea Lupului	(Sterel)	
Baru mic și mare	(Hobisa Reon Parhot)	
Petrosul	(Urrik)	
Crivadia	(Valjo Luopulji)	
Merisor	(Paar și Parisor)	
Bănița	(Petrusz)	
Jiul Unguresc	(Crivadia)	

Mai în interior

Grădiște	(Gradiska)	
Ostrovul mare	(Gross Ostrov)	
		<i>Și mai în interior,</i>
Ohaba Sibisel	(Sibisel)	nu însă dincolo de Calea lui Traian, Ostrovul
Sălașul de sus	(Felső Szalas palatka)	Mic, Cârnești (Klein Ostrov, Kornjnst)
		Sălașul de Jos (Alsó Szalas Palatka)
Paros	(Paros)	Mătești (Mocsest)
Vaideni	(Vajdaj)	Râul Alb, Băești (Râu Alb Pajest)
Jiul Românesc	(in die wallachische Süll)	Răușor (Rusor)
		Galați (Galaz)
		Pui (Puj)
		Livadia (Libadja)

p 107 măsurilor ce trebuie luate în vederea asigurării țării și a ridicării unei granițe adevărate și care vor trebui aplicate de militarii din Hunedoara și din valea Hațegului. Natura însăși pare să determine astfel această situație. //...Militarii împrăștiați prin valea Hațegului sunt toți *Nobiles unius sessionis*¹²³ și armaliști¹²⁴, care au intrat în organizarea militară, deoarece Siskovics a evitat astfel mutarea <lor> și a ajuns să mulțumească pe particulari, ceea ce însă a denaturat toată organizarea. Oamenii aceștia, și ei nemulțumiți, cer revizuirea privilegiilor lor și scutirea de toate *onaribus contributionis*¹²⁵. Cetatea Ulpia Traiană constă din niște ruine vechi neînsemnate și din câteva obiecte antice și monede vechi, ce pot fi găsite pe acolo, dar care nu au vreo valoare deosebită. De altfel, toate satele sunt supraîncărcate¹²⁶ cu coproprietari și mici nobili, așa că în fiecare sat sunt câte zece până la douăzeci de stăpâni care duc o viață într-adevăr nenorocită, dar împovărează, totuși, pe țărani cu robote. Mulți se plâng că iarna trebuie să presteze patru zile de robotă cu vitele și zilnic cu palmele¹²⁷; vara trebuie să muncească zi de zi cu vitele, după bunul plac al stăpânului, nu sunt puși la muncă numai un bărbat de gospodărie, ci și femeia și copiii. De altfel, regiunea, îndeosebi valea Hațegului, e foarte frumoasă, e populată, străbătută de ape frumoase și destul de cultivată, pământul însă nu pare să fie prea roditor, iar semănăturile de toamnă suferă pe alocuri.

Valea Hațegului e străbătută de Streiu¹²⁸, care e un râu foarte năvalnic. Când vii dinspre Poarta de Fier, valea ce se bifurcă la Clopotiva pare, prin însăși situația ei – la poalele munților înalți de la hotarul Țării Românești –, să fie destinată anume unei așezări militare. Dacă ar fi să se ocupe aceste regiuni din plin, ar trebui să se militarizeze întreaga regiune de la graniță până la drumul lui Traian, împreună cu Jiul românesc și cel unguresc, aceste două ape izvorăsc de la Brestamuleta (?) și, unindu-se, curg spre Țara Românească. Dacă ar fi să se facă pe o scară mai redusă, lăsând deoparte satele ce nu se află pe această linie, atunci ar trebui scoase satele care sunt trecute pe listă în categoria a II-a și a III-a, luându-se doar satele așezate pe povârnișurile munților și izolate printr-un masiv mai mic. În general, se vede mult mai multă activitate p 109 rodnică¹²⁹ în această țară decât în Banat // p. 108 hartă // și nici nu domnește o scumpete atât de mare, dat fiind că banița cea mare den Pressburg¹³⁰ costă 13 sau 14 siebzeneri¹³¹. Autoritățile județului Hunedoara, în care ne aflăm de fapt, au delegat pe un nobil, anume Zeig, ca să ne călăuzească. El cunoaște destul de bine ținutul și e de religie reformată. Județul are doi subprefecți, doi judecători superiori, în schimb, șase sute de nobili. El spunea că „tabula

¹²³ = Nobilii cu o singură sesie, adică de un grad oarecum inferior, dar având dreptul de a avea o stemă nobiliară.

¹²⁴ = Cei înnobilați cu drept de blazon, dar fără donații.

¹²⁵ = Sarcinile fiscale.

¹²⁶ Und (= mit).

¹²⁷ Und alle Tag zu Fuss mit der Hand.

¹²⁸ Sirletha (!)

¹²⁹ Industrie.

¹³⁰ Pressburger Metzen. O metze are în general 30 de litri. Cea de Pressburg-Bratislava pare să fi fost mai mare

¹³¹ Siebenzehne (= Siebzehner) monedă.

continua” din Deva ar fi o instituție folositoare pentru procese, dar că numărul asesorilor ar fi cam mic și că ea ar trebui să nu se amestece în treburile administrative (*Provincialia*), ci numai în cele judecătorești (*Justitialia*). Pentru cele „provinciale” ar trebui chemate adunările (*Congregationes*) provinciei. //

Recolta nouă din anul acesta dă speranțe slabe. Mortalitatea vitelor din ultimii doi ani a pricinuit pagube mari, lucru de care se plâng și țăranii. Am văzut și transporturi de sare care mergeau de la depozit la Jupalnic. Oamenii spuneau că ajung aici în opt zile. Pentru că încărcatul a 14 chintale, ei primesc 5 groși de (fiecare) chintal, iar pentru uzura carului, 15 groși. (E amintit aici și colonelul Dombrowka de la regimentul I românesc). p 110

După masă, am cercetat hărțile parțiale ale Țării Românești și ale Moldovei și harta generală a lui Luxenstein¹³², precum și pe cea întocmită de Marele Stat Major.

Adaos la jurnal¹³³

21 mai

De la Caransebeș la Ohaba 2 ore. Schimbarea cailor – Marga jumătate (de oră). Vama graniței bănățene. Poarta de fier, trecătoare. Două ore și jumătate prin Marmora¹³⁴. Drumul spre Transilvania poate fi trecut atât cu cai, cât și cu căruțele. La un ceas de drum dincoace de graniță, se poate vedea un vechi val roman ce trece peste toate drumurile. p 438

La Zecicani¹³⁵, prima vamă, schimbare de cai. Varhely sau Grădiște¹³⁶, la ¼ (de oră) de acolo, e un sătuleț românesc, clădit pe ruinele capitalei Daciei Sarmizegetusa, Ulpia Traiană a romanilor. Pe drum se văd ruinele cetății Ulpia Traiană.

Schimb de cai la Ciopea¹³⁷, 2 ½ ore de Via Traiana, care se poate distinge încă. Stația vamală, Livadia¹³⁸, un sat grăniceresc 2 ½ ore. Drum rău 11 ½ ore.

Notă. Județul Hunedoarei se împarte în Valea Mureșului¹³⁹ și Valea Hațegului. În casa dintâi, sunt, în unele locuri, podgorii bune, iar în restul

¹³² Locotenent colonel venit în întâmpinarea împăratului, la Marga

¹³³ În originalul german publicat în „Arhivele Olteniei”, nr 39–40, p 438. Acest text este intercalat între cel de la 20 mai Marga, ce se termină cu primirea la Marga, și cel din ziua următoare cu drumul de la Marga mai departe în Hațeg și descrierea situației din Hațeg. Se vede, însă, că aceste rânduri sunt de altă natură decât textul jurnalului propriu-zis, *dictat* în fiecare seară. Aici s-ar părea că avem de-la zece cu scurte însemnări, ce trebuiau să slujească apoi la redactarea jurnalului. În felul acesta, se explică faptul că localitățile de pe porțiunea de itinerar Marga-Valea Hațegului apar de două ori, o dată în aceste scurte însemnări și apoi, altădată, în jurnalul propriu-zis.

¹³⁴ Textul e neclar... *Marga 1/2 Maut der Bannatuscher Granz. Eisen Thor 2 1/2 pass bei Marmore*

¹³⁵ Zaykan, în Hațeg.

¹³⁶ Vechea Sarmizegetusa.

¹³⁷ Csopea, la sud de Hațeg.

¹³⁸ Livadia

¹³⁹ *Maneser* (!), în loc de *Maroser*

județului, pământul e foarte roditor. Aici se află mina de aur de la Sacărâmb¹⁴⁰, care în prezent e cea mai bogată din toată provincia și din care Majestatea Sa (= împărăteasa Maria Tereza) folosește a opta parte, iar restul se exploatează cu echipe de muncitori, dintre care, cele ale conților Haddik¹⁴¹ și Boen sunt cele mai însemnate.

¹⁴⁰ *Nagy-Ag*. Cf. descrierilor lui Fridwaldszki (vol. IX al colecției) și von Born, în volumul de față.

¹⁴¹ Andreas, conte von Haddik, feldmareșal austriac (1710–1790). În 1773, era guvernator al teritoriilor anexate de Austria după prima împărțire a Poloniei.

FRIEDRICH WILHELM von BAUER (Bawr)

(1731–1783)

Friedrich Wilhelm von Bauer sau Bawr s-a născut în 1731 la Hallau, în Germania. A intrat de tânăr în armată și a participat la războiul de șapte ani (1756-1763). A fost un timp în serviciul prințului de Bruanschweig („Brunswick”). În 1769, a trecut în serviciul Rusiei, în gradul de general quartiermaister, ca inspector al fortificațiilor de la frontiera suedeză. Era bine plătit și se bucura de protecția lui Orlov și de favoarea Ecaterinei a II-a. În anul următor, 26 ianuarie 1770, însărcinatul cu afaceri al Franței la Sankt Petersburg, Honoré Auguste Sabatier de Cabre, scrie despre el că și-a făcut dușmani crunți, că e foarte încântat de sine și îmbătat de favoarea sa. A luat parte la războiul ruso-turc din 1768–1774, sub comanda mareșalului Rumianțev, îndeosebi la acțiunile de la Larga și Cahul, și s-a distins la Movila Răbăiei, unde a comandat avangarda. În 1773, a fost înaintat general locotenent. În ultimii ani ai vieții, a condus lucrări de hidrologie la Kronstadt, Riga și lacul Ilmen, asigurând săparea unui important canal de legătură. A întocmit proiectul unui mare „Atlas geografic și militar”, având a servi ca introducere la istoria războiului la care tocmai participa. Prin ofițerii săi de stat major, a desenat hărțile provinciilor, pe al cărui teritoriu s-a desfășurat războiul, anume Moldova, Țara Românească, Podolia, Volhinia și Crimeea, cât și Bulgaria și strămtorile, mai dând și planurile bătăliilor principale ca, de pildă, asediul cetăților Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, Brăila, Giurgiu etc.

Dar, din lipsă de fonduri, n-a izbutit să tipărească decât prima hartă, adică aceea a Moldovei – care apare la Amsterdam la 1781 (în copie la Biblioteca Academiei Române) – și n-a mai publicat harta Țării Românești, care ar fi urmat îndată după aceea a Moldovei.

Printr-un fel de ironie a soartei, a fost tipărită această hartă a Moldovei, *fără materialul informativ ce ar fi trebuit să o însoțească*, în timp ce, acela privitor la Țara Românească a apărut fără harta pe care era destinat să o lămurească, sub titlul. *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un prospectus d'un atlas géographique et militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane*, publiée par Monsieur de B xxx, Francfort et Leipzig, chez Henri Louis Broenner, 1778.

Partea I înfățișează o descriere generală a țării și a instituțiilor sale, a II-a dă o listă a tuturor localităților cunoscute. În mod destul de neașteptat, partea I a fost înglobată de J. L. Carra ca adaos la textul ediției de la Neuchatel (1781) a așa zisei sale: *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. Scopul urmărit era, evident, de a da oarecare consistență acelei pretinse *Istorie a Moldovei* (unde stătuse un an de zile) și a *Țării Românești* (!) (unde nici nu călcase).

O ediție în limba greacă (traducere a dascălului Nicolae Lazăr din Ianina) apare la București, în 1789 (titlul, reproduș în Bianu și Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, p. 332).

O versiune completă, în românește, încă nu avem. N. T. Orășeanu traduce și publică, după ediția din 1781 a istoriei lui Carra, partea întâi a memoriilor lui Bauer, cuprinzând descrierea generală a țării și instituțiilor ei, în volumul: *Istoria Moldovii și a Românilor... Cuprinzând și memorii istorice și geografice cu mai multe note ale traducătorilor Traducere de N. T. Orășeanu*, Libraru-Editoru Christ. Ioaninu et Comp. Romanow, București, Imprimeria Națională a lui Iosef Romanow et Comp, 1857

Un alt fragment din memoriile amintite, anume lista localităților *din Oltenia*, pe județe, a fost publicat, cu numeroase adnotări, de C. I. Karadja, sub titlul: *Oltenia după memoriile generalului von Bauer* (1778), în „Arhivele Olteniei”, III (1924), nr. 13–15, p. 225–233, 302–311 și 410–420.

Ampla înfățișare a Țării Românești are la bază un bogat material, datorat datelor cerute oficial de autor ispravnicilor de județe, în timpul ocupației rusești, cât a informațiilor de tot felul ale banului Mihail Cantacuzino, care lucra la o documentată *Istorie a Țării Românești*, precum și experienței sale proprii. Judecățile sale despre regimul fanariot merită toată luarea aminte. El se oprește, îndeosebi, asupra reformelor lui Constantin Mavrocordat și condamnă mărirea nemăsurată a tributului de către acesta, precum și lichidarea oricărui element militar al țării. Partizan al fiziocraților, el contestă însuși sistemul de impunere care pune accentul pe capitație, în loc de producție.

Ediția I, apărută în 1778, a fost cunoscută de Fr. I. Sulzer, a cărui *Geschichte...* apare în 1781. El a folosit și a comentat informațiile bogate din acele *Memori istorice*.

La noi, de memoriile lui Bauer s-au ocupat, oarecum, în mod incidental, N. Docan, în legătură cu lucrările cartografice privind războiul austro-rus-turc din 1786–1791 și războiul precedent, la care participase Bauer, anume în *Memori asupra lucrărilor cartografice privitoare la războiul din 1786–1791*, în „Analele Române”, M. S. I., seria II, t. XXIV (1912), p. 18–20 și G. Pascu, în legătură cu *Istoria* lui Carra, *Călători străni în Moldova și Muntenia în secolul al XVIII-lea*, Iași, 1940, p. 81–117. La rândul său, G. Bezviconi l-a comentat în *Însemnări bio – bibliografice despre călători ruși în țările noastre în secolele XV–XVIII*, în „Analele româno-sovietice”, *Istorie*, I (1957), p. 75, nr. 32. Mai recent, vezi Dumitru V. Georgescu și George Georgescu, *Județul Argeș la 1778, după memoriile generalului Von Bauer*, în „Argessis – Studii și comunicări”, Pitești, VII (1995), p. 73–78.

Viața lui Bauer a fost tratată în două notițe biografice rusești, una sub titlul *Reprezentarea vieții răposatului general inginer F. W. Bauer*, apărută la St. Petersburg, în 1788, cealaltă, în lucrarea lui M. I. Glinioetki, *Istoria Statului Major rus*, St. Petersburg, 1883 (în limba rusă).

De semnalat că numele său se află ortografiat în diferite feluri. Baur, Bawr și Bauer.

[DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI]¹

Clima

p 6 Este mai frig în munți și mai cald în câmpie. Îmi amintesc că am îndurat în câmpiile care ajung până a Dunăre, în lunile iunie, iulie și august o arșiță cumplită, urmată, de obicei, de trăznete și furtuni îngrozitoare. În luna septembrie, când mai este încă foarte cald, nopțile încep să fie răcoroase, și, din această cauză, în toate diminețile de toamnă este o ceață foarte deasă; soarele ridică în timpul zilei mulți aburi care se condensează din cauza frigului din timpul nopții și care, de obicei, nu se risipesc decât spre ora 9 sau 10 dimineața. Un străin, care nu este obișnuit cu aceasta, ar trebui să fie foarte atent și chiar noi am avut în acest anotimp mulți bolnavi la trupă.

Iarna este moderată în comparație cu clima noastră nordică; frigul este, totuși, destul de mare pentru a face să înghețe apele râurilor, lacurilor și mlaștinilor, în afară de Dunăre, care nu îngheață decât foarte rar. Toamna și p 7. primăvara sunt // nespuse de plăcute în aceste ținuturi, ultimul anotimp începe în luna aprilie, iar primul nu se termină, de obicei, decât cu luna noiembrie.

¹ Traducerea extraselor s-a făcut după textul francez: *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie...*, publiés par Monsieur de B. xxx, à Francfort et Leipzig, 1778, p. 6 și urm.

Râuri

Cunosc puține țări în care să se găsească atâtea râuri, pâraie, lacuri și izvoare ca în Țara Românească. Lacurile și râurile sunt pline de peștii cei mai gustoși, iar mulțimea și varietatea lor nesfârșită, ce oferă Dunărea, întrec orice descriere verosimilă; cu greu îți vine să dai crezare acestui lucru, dacă nu l-ai văzut cu ochii tăi. Inundațiile sunt un fenomen obișnuit al râurilor din Țara Românească, precum și al tuturor celor care vin din munți. Ele se produc, de obicei primăvara, când zăpada se topește în munți, în lunile mai și iunie, dar asemenea revărsări // se mai întâmplă și spre sfârșitul toamnei. În anul 1771, p. 8 revărsarea Dunării a durat până la mijlocul lunii iulie, acest fluviu nu s-a retras în albia sa decât spre sfârșitul acestei luni, iar apele sale erau încă foarte scăzute la începutul lunii octombrie. Se întâmplă, de asemenea, câteodată, ca în mijlocul verii râurile și pâraiele să se umfle deodată, atunci când plouă foarte mult la munte. Se poate prinde de veste dinainte, fiindcă apa începe să spumege și să se tulbure. Deseori, abia ai trecut pe uscat un mic râu, pe care, după câteva clipe, nu-l mai poți trece decât foarte greu și cu multă primejdie.

Locuitorii țării mi-au spus că mai multe râuri ale Țării Românești poartă fire de aur în nisip. Am văzut inele și vase făcute din aurul care se găsește în nisipul Oltului și știu că țiganii plătesc o anumită taxă pentru putea să culeagă <aurul> din Ialomița, dar n-am avut prilejul să urmăresc mai îndeaproape acest fapt în ce privește celelalte râuri.

Principalele râuri din Țara Românească, precum Siretul (!), Ialomița, Argeșul și Oltul sunt navigabile, dar pe ele nu plutesc decât vase teșite la fund. Pe Dunăre, al cărui curs până aproape de Hârșova are o adâncime de 18 până la 60 de picioare, plutesc vase de tot felul.

Toate aceste râuri și toate aceste pâraie, care vin în cea mai mare parte din munții Carpați, sunt foarte repezi. Dunărea, în care se varsă toate, fie de-a dreptul, sau altminteri, este unul din cele mai mari fluvii ale Europei și până la vărsarea Oltului, lățimea // sa cea mai mică este de o jumătate de leghe p. 9 obișnuită. Ea formează un mare număr de insule, dintre care cele mai multe sunt locuite, altele îmbrăcate cu păduri frumoase și imașuri din cele mai bogate.

Nu există în Europa un fluviu mai plăcut și mai folositor, pentru provinciile pe care le străbate și pe care le udă, decât Dunărea, care unește în sine toate foloasele și toate înlesnirile pe care le pot da apele unei țări.

Apa din râurile și pâraiele Țării Românești este de obicei bună de băut, aceea a Dunării este puțin mai aspră, dar acceptabilă pentru sănătate. În schimb, apa lacurilor și a mlaștinilor este adesea minerală și sărată și trebuie să te ferești s-o folosești prea mult, urmarea fiind de obicei diareea, frigurile rele și alte boli.

Voi mai observa că locuitorii pun o grijă deosebită la înfrumusețarea cișmelelor cu ape curgătoare; le înconjură cu ziduri, le dau nume vestite în toată țara și le înfrumusețează în toate chipurile. Dai pe ele pe lângă orașe și sate, pe drumurile mari, precum și în alte locuri mai puțin umblate. Aceasta este o particularitate pe care n-o întâlnești decât în Turcia și în țările orientale. //

Munții

Munții care mărginesc țara la nord sunt, după cum am spus, Munții Carpați. Ei sunt socotiți printre cei mai înalți și cei mai mari din lume; sunt uniți, ale căror vârfuri ridicate deasupra norilor, sunt acoperiți cu o zăpadă care nu se topește decât rareori. Este același lanț de munți, care sub diferite nume, desparte Polonia de Ungaria, mărginește Transilvania, Moldova și Țara Românească și străbate Ungaria, Boemia, Silezia și o parte a Germaniei. Carpații, și mai ales aceia ai Ceahlăului, sunt cei mai înalți, lățimea lor variază de la 10 la 15 leghe și ocupă aproape jumătate din țară. Ei formează <întărirea de> graniță cea mai puternică pe care natura a putut s-o dea acestei provincii, împotriva oricărui atac din partea aceasta. Au puține trecători și sunt foarte anevoioase, astfel încât un număr mic de oameni poate să le apere cu ușurință împotriva unor forțe cu mult mai mari. Acești munți sunt folosiți, de asemenea, ca refugiu de locuitori în timpul tulburărilor războiului; ei se refugiază la locuitorii de la munte și părăsesc ținutul de câmpie, expus la toată urgia și distrugerile turcilor, care îi bănuiesc întotdeauna a fi înțeleși cu dușmanii lor și îi supun, în consecință, la cruzimile cele mai neînchipuite.

p. 11 În acele vremuri nenorocite, românii găsesc în munți un refugiu sigur împotriva mâniei tiranilor lor, care nu îndrăznesc să meargă să-i caute acolo, temându-se de cursele și de dârzenia celor care îi locuiesc. Potecile sunt aproape impracticabile și nu sunt cunoscute decât de oamenii // care locuiesc obișnuit acolo. Am găsit, în general, că munții sunt mai locuiți decât câmpiile, cu toate că ei sunt mai neproductivi. Am arătat aici cauzele acestui fapt.

Pământul

Câmpiile, care cuprind aproape toată cealaltă jumătate a Țării Românești, sunt, în general, roditoare, udate de un număr mare de râuri și brăzdate de mii de văi plăcute. Bogăția naturală a solului răsplătește, cu prisosință, ostenele plugarului și cultivarea sa cere prea puțină grijă și muncă, pentru a da din belșug tot felul de roade și de cereale. Semănăturile obișnuite sunt: grâul, porumbul, orzul, hrișca, meiul și, în oarecare măsură, ovăzul, întrucât locuitorii din aceste ținuturi își hrănesc obișnuit caii cu orz, după exemplul turcilor.

Secara n-o cultivă decât foarte rar, deoarece ei nu mănâncă decât pâine de grâu sau de mei, sau un fel de fiertură gătită din făină și porumb, numit, în limba lor, cucuruz. În ce privește inul și cânepa, ei seamănă puțin și doar pentru nevoile lor gospodărești.

Pășunile și livezile corespund cu totul rodniciei câmpurilor. Ele hrănesc și îngrașă numeroase turme de cai, de cornute și de oi, a căror carne este foarte căutată de turci.

p. 12 Pășunile din Țara Românească sunt atât de mănoase și de vestite, încât chiar și vecinii își trec acolo // în fiecare an multe mii de cai și turme numeroase de boi și oi, care se îngrașă în acele locuri.

Vinul

Vița de vie nu este ultimul obiect de preocupare în Țara Românească; ea crește acolo pretutindeni, măcar că se cultivă de obicei, cu rezultate mai bune la poalele munților (= dealurilor). Vinul nu este numai bun, dar este și din belșug. Sunt și unele vinuri care se iau la întrecere, în calitate, cu cele din Ungaria și, dacă sunt puține, aceasta este numai din vina locuitorilor, care nu se pricep nici cum să-l facă, nici cum să-l păstreze.

Nu cunosc plăcere asemenea aceleia pe care o simți când te plimbi toamna printre aceste vii, înconjurată pretutindeni de pomaturi frumoase și întinse.

Fructele

Adeseori găsești păduri întregi de pomi roditori ca: peri, meri, cireși și altele și viță de vie sălbatică din belșug. Cea mai mare parte a munților seamănă, din cauza acestor păduri, cu cele mai frumoase grădini; pâraiele care se prăvălesc din ei, cu un murmur dulce și plăcut, rostogolesc în câmpii o apă limpede și sănătoasă și scaldă, străbătându-le, văile cele mai încântătoare; ai zice că sunt așezate anume a înfățișa ochilor cea mai frumoasă priveliște care se poate închipui. Arta se străduiește în zadar să se apropie de natură, grădinile noastre cele mai frumoase sunt cu mult mai prejos decât aceste locuințe sălbatice ale oamenilor de la munte din Țara Românească. E ușor să // deduci, din p. 13 blândețea climei și generozitatea solului Țării Românești, că fructele nu pot lipsi aici. Pepenii și, mai ales, pepenii verzi sunt așa de mari și de gustoși, încât întrec tot ce am văzut în alte țări.

Lemnul

Țara Românească nu este lipsită nici de lemn; munții sunt acoperiți de păduri întinse și frumoase și o parte din șes este îmbrăcată cu ele. Trebuie, totuși, să lăsăm de o parte toată câmpia care merge de-a lungul Dunării; pe o distanță de 4 sau 5 leghe de acest fluviu, rar găsești copaci. Lemnul cel mai obișnuit este cel de stejar, de fag, de ulm etc., stejarul mai ales este de o mărime și o calitate deosebite și foarte căutat pentru construirea de corăbii și de tot felul de vase. Sunt foarte puțini mesteceni în Țara Românească, iar la câmpie nu se găsesc deloc brazi, dar în munți sunt brazi de un soi mai ales decât cel al bradului obișnuit; scoarța sa este albicioasă, arborele este foarte înalt, foarte drept și aproape fără noduri; din el se fac catarge minunate și este foarte potrivit pentru construirea vaselor maritime².

² Cu privire la șantierele de la Galați, unde se lucra pentru turci, vezi și relatarea lui Boscovich din vol. IX, p. 466, al colecției de față.

Animalele

p 14 Animalele, atât cele sălbatice, cât și cele domestice, constituie încă un element important în hrana și bogăția acestei țări. Calitatea și frumusețea cailor din Țara Românească, mărimea și puterea boilor, fecunditatea vacilor, bogăția turmelor de oi și de capre sunt cunoscute și vestite în toată Turcia și // în toate țările vecine. Vânat mare de tot felul se află aici, de asemenea, din belșug, iar vânătorul găsește cu ușurință prilejul să-și exercite iscusința. Pădurile și munții mișună de: cerbi, căprioare, capre sălbatice, porci mistreți, iar câmpiile, mai ales, de iepuri. Fiarele carnivore care se găsesc aici sunt: vulpile, urșii, lupii, râșii etc. Mai există aici o specie deosebită de lupi de câmpie mai mici decât cei de munte. Acești lupi de câmpie locuiesc, mai ales, pe malul Dunării și se ascund în stuful lacurilor și mlaștinilor care comunică între ele. Ei sunt foarte numeroși, foarte lacomi și fac multă pagubă în turme.

Vânatul mărunț³, depășește, în cantitate, pe acel al patrupedelor. Potârnichele și dropiile au un gust ales și abundă mai ales în câmpiile din vecinătatea Dunării.

Am observat în păduri o varietate plăcută de porumbei sălbateci și un fel de coțofană neagră cu capul roșu de mărimea unui pui, cu carnea foarte gustoasă. Ea cunoaște însă toate tertipurile vânătorului și nu poate fi prinsă decât cu foarte mare greutate.

Păsările de pradă: vulturii, șoimii etc. sunt în mare număr.

Păsările de apă, gâștele, rațele, împânzesc apele și mai ales Dunărea; lebedele și îndeosebi pelicanii sunt, de asemenea, foarte numeroși pe acest fluviu.

p 15

Insectele

Albina... țânțarii... etc.

Minele

p 16 [Probabil că ar fi bogății în munți (aur, argint), dar nu se exploatează din cauza turcilor. Indicii oferă nisipul aurifer din mai multe râuri].

p 17

Împărțirea politică a țării

Țara Românească este împărțită astăzi în două porțiuni despărțite de râul Olt, și anume: principatul Țării Românești propriu-zis și Banatul Severinului sau Bănia Craiovei. Cel dintâi este împărțit încă în 12 districte, numite în limba țării *ținuturi*⁴, fără a cuprinde raiaua Brăilei, iar Banatul se împarte în cinci districte. [...] etc.

³ Este vorba de păsări.

⁴ Autorul atribuie greșit muntenilor termenul de ținut (folosit numai în Moldova), în locul celui de *județ*.

Nu mai încapă nici o îndoială că locuitorii de acum ai Țării Românești se trag din colonia romană, pe care Traian a stabilit-o în aceste ținuturi, după ce, mai întâi, a învins pe vechii stăpâni, al căror nume și amintire au fost șterse de strălucirea numelui roman⁵. Și cu toate că Țara Românească n-a fost mai apărată decât celelalte țări din sud împotriva revărsărilor și năvălirilor barbarilor, numele de roman și limba romană s-au păstrat aici întotdeauna. Locuitorii își mai spun încă romani, numele de valah este se pare un nume slav, pe care turcii l-au adoptat, totuși. Dar, cum românii de astăzi sunt un amestec de mai // multe popoare, limba lor este de asemenea amestecată cu multe cuvinte străine, atât de corupte, că de cele mai multe ori nu este cu puțință să le ghicești originea. Fiecare popor barbar și-a lăsat câte ceva din limba sa și din acestea toate împreună a ieșit un amestec îngrozitor⁶. Totuși, limba romană (latină) a învins, dar ea n-a avut o soartă mai bună în Țara Românească decât în celelalte țări, unde predomina odinioară. Aici, s-a corupt chiar mai mult decât peste tot aiurea. p. 19

Românii sunt, în general, de statură înaltă, bine legați, voinici și de un temperament foarte sănătos. La ei, bolile sunt rare, iar ciurma, cu toate că este foarte obișnuită în Turcia, nu apare aproape niciodată, în afară de vremurile de război, când acest flagel este adus la ei din Asia, de către trupe.

Este dureros că o țară atât de frumoasă, cu un pământ atât de mănos, sub un cer atât de binefăcător, și locuită de oameni cu o fire ca aceasta, să fie atât de puțin populată; sunt convins că ea ar putea să hrănească de 5 sau 6 ori mai mulți locuitori decât cuprinde acum și nenorocirea e că populația se rărește din ce în ce mai mult, mai ales de vreo 30 sau 40 ani încoace. Pot fi invocate mai multe cauze: stăpânirea prea aspră a turcilor; dările cu care domnul este obligat să încarce țara pentru a fi în stare a plăti tributul anual și a cumpăra prieteni puternici la curtea sultanului; felul tiranic în care sunt strânse aceste dări; asupririle boierilor care se răzbună pe supușii lor de disprețul desăvârșit pe care li-l arată turcii; războaiele pe care // le-a purtat Poarta atât de des, de pe urma cărora a pătimit îndeajuns Țara Românească, folosită adesea ca teatru de luptă; nelegiuirile și cruzimile nemaipomenite pe care le fac trupele în trecerea lor, în care nu păzesc nici ordinea, nici disciplina, și calcă deopotrivă în picioare legile, religia și omenia, despre care ei n-au avut niciodată nici cea mai mică noțiune; în sfârșit, ciurma însăși pe care o aduc aici, ca o însoțitoare, pășind mai totdeauna în urma lor; toată această grămadă de rele nimicitoare, din care unul singur ar fi de ajuns ca să pustiască și să golească de locuitori până și țara cea mai înfloritoare, contribuie în egală măsură la depopularea acestor provincii, mai sporită încă în fiecare zi, prin fuga locuitorilor săi. Politica înțeleaptă și binefăcătoare a vecinilor îi primește cu brațele deschise, și Transilvania mai ales a fost de câțva timp azilul lor obișnuit. Ei găsesc aici, datorită marii asemănări a pământului, a obiceiurilor și a limbii, o nouă patrie p. 20

⁵ Afirmatie cu totul falsă și inexactă.

⁶ *Un jargon effroyable*. Aprecieră incorectă, datorită necunoașterii structurii limbii noastre

și o cârmuire mai puțin supusă unor schimbări violente cu asemenea urmări fatale.

De când rușii au cucerit această țară⁷, s-au înapoiat mai multe familii la căminele lor. Dar ar trebui un lung șir de ani pentru a reda Țării Românești strălucirea ei de odinioară; pentru a reînvia atâtea orașe, altădată populate și înfloritoare, și pentru a reface atâtea sate, odinioară bogate și atâtea locuințe pustii, din care cel ce străbate țara nu întâlnește la fiecare pas decât niște triste rămășițe. Moravurile românilor sunt simple și nu sunt nici înfrumusețate și nici corupte de artă.

p 21 Au împrumutat multe trăsături de la turci, stăpânii lor; se îmbracă și trăiesc aproape după felul acestora: cumpătați la mâncare, // preferă legumele și fructele la felurile cele mai căutate. Casele și locuințele lor sunt, de asemenea, clădite și întocmite după moda turcească, mai ales acelea ale boierilor și ale oamenilor înstăriți. De obicei, nu se folosește sticla în Țara Românească; în locul ei, sunt folosite bășici de porc; camerele locuite de femei sunt totdeauna închise cu asemenea ferestre, căci românii, ca și turcii, își ascund femeile și caută să le ferească de ochii lacomi ai străinilor; a face curte femeilor și a răspunde la ea ajunge o artă destul de complicată și de rafinată pentru amândouă părțile. Virtuțile ca și viciile lor⁸ se aseamănă mult între ele. Românii, ca și turcii sunt foarte primitivi între ei, dar cu multă rezervă față de străini. Cum nu există deloc hanuri publice în toată Țara Românească⁹, găzduirea străinilor este aici foarte necesară și ar fi de dorit ca ea să devină o practică generală.

Foarte rar se aude vorbindu-se în Țara Românească despre omor, furt sau alte crime îngrozitoare. Locuitorilor de aici le e destul de drag vinul, sunt leneși (!) și zgârciți (!), dar altfel sunt oameni destul de cumsecade; dacă se vor găsi printre ei unii înșelători, aceștia sunt aproape întotdeauna: armeni, greci și evrei, care aici, ca pretutindeni, sunt meșteri în mijloace de a se îmbogăți în dauna altuia.

Românii sunt luptători buni și viteji, aproape toți îndrăgesc vânătoarea, mai ales, cei de la munte care sunt foarte buni ochitori, iar această ocupație îi pregătește foarte bine pentru război. //

p. 22 Ceea ce am spus aici despre firea morală a românilor, despre moravurile și tradițiile lor nu trebuie să fie înțeles decât ca privind partea cea mai numeroasă a națiunii, căci boierii mari, oamenii de la Curte și persoanele bogate imită întru totul pe turci și li se aseamănă cât se poate de bine, cu singura deosebire, pe care, poate, religia s-o pună între cele două popoare. Sunt mișei și târători față de mai marii lor, de o mândrie de nesuferit față de inferiorii lor, pentru bani fac orice, sunt intriganți, puși pe uneltiri, lipitori nemiloase ale poporului, asupritori ai celor slabi, aspri față de supușii lor și tirani în casele lor. Într-un cuvânt au toate trăsăturile despotismului sub care stau și ei încovoiați. Sclavul nu știe să se poarte decât ca un tiran față de aceia pe care soarta i-a adus sub

⁷ Este vorba de ocupația militară dintre 1769–1774. Autorul idealizează, bineînțeles, „binefacerile” acestui regim descris în alte mărturii, ca fiind, și el, destul de asupritor.

⁸ Adică ale românilor și ale turcilor. Comparația este destul de forțată.

⁹ Afirmatie exagerată și eronată. Hanuri se găseau în toate orașele țării și, uneori, și la sate, dar nu toate erau adecvate pentru găzduire, ci mai mult pentru asigurarea hranei.

puterea lui. Regula aceasta nu este totuși fără excepție. Am cunoscut, eu însumi, în Țara Românească boieri cu un caracter vrednic de toată cinstea. Dacă cea mai mare parte dintre ei nu este tot astfel, cauza stă în faptul că tineretul nu primește nici un fel de educație și că, din cea mai fragedă copilărie, este înconjurat de robi și obișnuit să comande, înainte de a fi învățat să asculte.

De altfel, toți românii sunt liberi, numai țiganii, pe care francezii îi numesc „bohémiens”, sunt sclavi în Țara Românească. Acest popor rătăcitor care n-are nicăieri o patrie se află aici în mare număr. Ei își au limba lor proprie, dar cunosc și limba țării. Sunt creștini, dar, de altfel, deosebiți cu totul de ceilalți români și, în general sunt elemente foarte rele. //

Științele

p 23

Științele și artele frumoase n-au poposit mai mult în Țara Românească decât în celelalte țări supuse Porții; [...] Numai câțiva boieri sau negustori, care au călătorit, se deosebesc de marea mulțime. Medicina este singura știință la care pun sârguință și, ca s-o studieze, merg în Italia sau în Germania; totuși, nu mi-ar plăcea să-mi încredințez sănătatea medicilor români. Câte unii dintre ei cunosc limba italiană și printre negustori sunt unii care vorbesc germana, mai ales aceia care cercetează târgul de la Lipsca.

Limba franceză este puțin cunoscută în această țară. Oamenii din protipendată vorbesc turcește¹⁰, aceasta fiind limba celor cu pretenții. Orașul București este capitala Țării Românești și toată lumea se ducea acolo, până mai deunăzi, pentru a deprinde tonul și obiceiurile din lumea bună; înainte de război era un loc strălucit și plăcut.

Meșteșuguri

Țara Românească duce lipsă nu numai de literați, savanți și artiști pricepuți; meșteșugurile, chiar și cele mai necesare, sunt tot atât de mult date uitării. E drept că pot fi găsiți aici oameni de tot felul de profesii, dar ei sunt cei mai greoi și mai neștiutori pe care i-am // văzut vreodată. Cei mai buni p. 24 dintre ei sunt armeni sau evrei, iar pentru meseriile grosolane, țiganii¹¹, căci românii ei înșiși nu sunt deloc înclinați să se apuce de un lucru care cere judecată, grijă și o muncă sânguitoare. Ei nu și-ar da nici cea mai mică silință ca să-și asigure înlesniri în traiul lor sau să îndrepte din vechile obiceiuri și să caute să-și facă viața mai plăcută. Ei continuă să trăiască tot după cum au apucat, fără a se sinchisi de ce se întâmplă în alte părți și, după cât am putut să-mi dau seama, nu se simt deloc mai nenorociți din această cauză.

¹⁰ În realitate, grecește.

¹¹ Ca fierari și potcovari. Autorul nu știe probabil că țărani își făceau singuri căruțele, roțile etc. și își clădeau singuri casele, după cum s-a putut constata, până târziu, chiar și în cursul secolului al XIX-lea.

Religia

Românii sunt de religie ortodoxă, dar tot atât neștiitori în materie de religie, ca și în materie de științe și alte cunoștințe folositoare. Aceasta nu e de mirare. O minte slabă și străină oricărei judecăți nu poate să se ferească de superstiții, se ține de ceremoniile exterioare și crede orbește tot ce minciuna are interes să-l convingă; stafiile, vrăjitorii, diavolii și alte mii de absurdități, născocite de credulitate și neștiință și tratate cu dispreț de popoarele luminate, își păstrează toată influența în Țara Românească și atâta timp cât locuitorii nu vor fi mai învățați și nu vor avea cărți bune, vor continua să rămână în această beznă. În toată Țara Românească nu se găsesc decât cărți bisericești cu litere pe jumătate grecești, pe jumătate slavone; ele sunt tipărite în cea mai mare parte în Polonia¹² sau în Transilvania. Chiar preoții au foarte puțină carte și sunt puțin luminați; întreaga lor știință se mărginește în a ști să citească și să scrie.

Comerțul

p. 25 [Poziția geografică foarte favorabilă pentru comerț].

p. 26 [...] Au existat aici odinioară câteva orașe comerciale, printre care trebuie să fie amintit mai ales Orașul¹³ <de Floci> la gura Ialomiței. Era foarte înfloritor, dar noi nu i-am mai găsit decât ruinele. În general, comerțul a lăncezit întotdeauna și populația n-a avut niciodată acel spirit de hărnicie, de activitate și de muncă ce stă la baza <comerțului>.

Giurgiul și Brăila erau folosite în vremea noastră drept antrepozite generale pentru mărfurile care mergeau în Turcia, fie pe apă <adică> pe Dunăre și pe Marea Neagră, fie pe uscat pe marile drumuri ale Constantinopolului, dar războiul de acum le-a ruinat și tot comerțul este acum întrerupt. Principalele articole de export sunt: boii, caii, oile, carnea sărată <= pastrama>, poamele, vinul, mierea, untul, lâna, pieile de bovine, lemnul, sarea etc. Caii sunt foarte prețuiți în Turcia pentru agerimea și frumusețea lor; sunt chiar foarte căutați de mai mulți principii din Germania¹⁴ pentru cavaleria ușoară; boii sunt vestiți prin mărimea și puterea lor, ca și prin calitatea cărnii lor, fiind exportati până în Silezia și în alte provincii ale Germaniei. Oile sunt prețuite în Turcia pentru carnea lor fragedă înaintea tuturor celorlalte oi și în fiecare an trece într-acolo un număr mare de oi. Odinioară se făcea comerț important cu carnea sărată <= pastramă> care era pregătită într-o insulă de pe Dunăre, așezată în fața Brăilei și care, de aceea, își trăgea numele de insula Cășăpici; această carne

p. 27 era transportată apoi // la Constantinopol și în alte părți ale Turciei.

Untul, mierea, lâna și pieile alcătuiau, de asemenea, o ramură de comerț importantă cu Turcia.

Am mai arătat că agricultura a fost întotdeauna neînținută în seamă în Țara Românească și exportul cerealelor n-a fost niciodată prea mare.

¹² Afirmare greșită.

¹³ *Orasch*. Ulterior Pîua Petrii, azi sat desființat în com. Giurgeni, jud. Ialomița.

¹⁴ În primul rând de Prusia.

Iată cu aproximație principalele obiecte ale comerțului care se făcea înainte de război între români și turci; dar cum orice comunicație între ei a fost întreruptă de când rușii au cucerit Țara Românească, comerțul a fost și el întrerupt.

Turcii se resimt foarte mult de acest lucru. Ei scoteau din această provincie o mare parte de alimente pentru aprovizionarea Constantinopolului și a cetăților situate de-a lungul Dunării. Nici românii n-au avut de câștigat, căci cu toate că armata rusă a adus și a cheltuit aici foarte mulți bani, dând prilejul unui consum mult sporit, țara a suferit, totuși, de pe urma războiului atât de dezastruos pentru turci; aceștia, văzând că nu mai sunt în stare să o țină mai departe, au devastat-o aproape în întregime când au lăsat-o cuceritorilor.

Peștele atât de îmbelșugat în Dunăre ar putea și el să constituie un articol important de comerț, datorită consumului din țările catolice și ortodoxe în // timpul postului, dar pescuitul este lăsat uitării în Țara Românească, de altfel, p 28 ca orice alt meșteșug; este drept că se desface ceva pește sărat chiar în țară, mai ales la munte, și se exportă, de asemenea, în Ungaria și în Transilvania, dar toate acestea nu sunt mare lucru față de ceea ce ar putea să fie.

Poamele minunate, care într-o asemenea climă fericită nu cer aproape nici un fel de îngrijire și cu care aici natura este foarte darnică, ar merita încă mai multă atenție dacă s-ar căuta să se tragă folos din ele.

Vinul, în general, este bun, se vinde în Ungaria, în Polonia și în Ucraina. Fără a cerceta dacă o cultură mai îngrijită nu i-ar putea îmbunătăți calitatea naturală, voi observa doar că s-ar putea produce o cantitate cu mult mai mare.

Pădurile, pline de arbori de tot felul, cărora nevoia sau înlesnirea, sau luxul și <cerințele> navigației le-au dat întrebuințări atât de diferite și care din aceste motive sunt pretutindeni preferate, aici aproape nu folosesc decât un loc de refugiu pentru animale și fiare sălbatice. O seamă de pomi și mai ales nukul dau un minunat lemn de tâmplărie. Cel de ulm și de fag are o întrebuințare îndeobște cunoscută, iar stejarul, mai ales, este de o calitate superioară în Țara Românească atât pentru construcție, cât și pentru <nevoile> navigației. Se știe că în țările nordice, lemnul, măcar de calitate inferioară, constituie una din cele mai bogate ramuri // ale comerțului lor; dar nimic nu poate deștepta un p 29 spirit de muncă întreprinzătoare la români. Eu n-am găsit în toată țara o singură moară cu fierăstrău.

Lesne poți să-ți dai seama că o națiune care se sinchisește atât de puțin de comerțul său n-o să se îngrijească mai mult de înființarea de fabrici, de aceea, nici nu sunt fabrici în Țara Românească. Pe vremuri se afla la București¹⁵ o fabrică de stoffe și de postav, cu antreprenori și lucrători aproape în întregime germani, dar ei au plecat și odată cu ei <au dispărut> și fabricile.

Ceea ce am spus dovedește îndeajuns că Țara Românească nu numai că are cu ce face un comerț temeinic, durabil și cu câștig, dar și că natura și așezarea sa au pus-o în situația de a-și asigura fără nici o muncă toate foloasele cu putință; cu toate acestea, comerțul ei abia își trage zilele într-un chip jalnic și, ceea ce în acest secol a devenit izvorul principal al bogăției și puterii națiunilor, obiectul celei mai mari atenții a guvernelor și al meditației celei

¹⁵ Adică la Afumați

mai adânci a minților celor mai luminate, este cu totul necunoscut într-o țară înzestrată de natură cu îmbelșugare și cu rodnicie de tot felul. Acestea sunt roadele lenei și ale neghiobieii¹⁶.

p. 30 Dar această adâncă amorțeală care apasă și îndobitocește o națiune întreagă nu este o boală ivită pe neașteptate care cuprinde un popor deodată; ea este urmarea unui despotism de lungă durată, care seacă, încetul cu încetul, toate izvoarele vieții, care oprește, în cele din urmă, toate îmboldirile sufletului și sfârșește // prin a produce o apatie generală și fatală în tot organismul politic. Aceasta este astăzi trista situație a domnilor Țării Românești, că orice încercare (a lor), ce ar tinde să dezvolte vreun sâmbure de talent și să dea cât de puțin impuls sufletelor, ar fi socotită ca o crimă.

Domnii n-au decât o singură grijă, o singură îndeletnicire, o singură știință. Totul se mărginește în a ști să se păzească de rezultatul intrigilor și uneltirilor de la Curtea din Constantinopol, să nu dea nici un prilej de invidie unor stăpâni trufași și neghiobi și să caute mijloacele cu care să sature mereu lăcomia nesățioasă a unui mare vizir sau a altor dregători însemnați de la Poartă. Ideea de a face fericirea acestor popoare, intenția de a cerceta mijloacele pentru aceasta n-a putut să pătrundă niciodată în sufletul unui domn; cea mai mică înaintare spre un asemenea țel ar fi de ajuns pentru ca să apese mai greu jugul asupra acestor țări nenorocite. O politică nemiloasă și barbară nu îngăduie turcilor să rabde existența unui popor luminat, bogat și înfloritor la hotarele lor; și dese revoluții din serai, și schimbările tot atât de dese ale domnilor, războaiele, dezmățul fără frâu al soldăției turcești au avut grijă de aceasta. Toate aceste calamități au semănat groaza și consternarea în sufletul unui popor fără sprijin din afară, fără putere înăuntru și au făcut din el o turmă netrebnică, târătoare și temătoare

Capitolul III

Despre cârmuire

Despre forma de guvernare și despre succesiunea la tron

p. 33 Conducerea Țării Românești era despotică și electivă între fiii și rudele domnului sau, în lipsa lor, între boieri, prin consimțământul comun al boierilor, al mazililor și al clerului.

Turcii, după ce au cucerit țara, au început numaidecât să se amestece în treburile ei publice; dând ajutor când unuia, când altuia din diferitele partide, au ajuns în curând să dispună de principat după bunul lor plac. Independent de această politică, au dat adăpost domnilor și boierilor nemulțumiți, sub pretextul de a ocroti oamenii prizoniți pe nedrept și foloseau orice împrejurare

¹⁶ *La stupidité*. Judecată simplistă care nu ține seama de situația politică a țării în acea vreme, de care este vorba îndată după aceea.

pentru a schimba, după voie, domnii sau, cel puțin, a le stăvili autoritatea. Ceea ce s-a izbutit pe deplin, mai ales la începutul acestui secol, după moartea lui Constantin Brâncoveanu. //

În primele timpuri ale închinării, domnia se dădea pe viață, dar apoi s-a hotărât ca această instalare dintâi să fie înnoită din trei în trei ani, iar mai în urmă, a trebuit să se dobândească în fiecare an o confirmare printr-un firman al sultanului: această confirmare se numește *mucarer*. p 34

Domnii nuși puteau păstra domnia decât într-un chip foarte nesigur și țara pătimea nespus de mult de această instabilitate; însăși forma cârmuirii lăuntrice a suferit, în mai multe rânduri, diferite schimbări, dintre care cea din urmă a fost în vremea reformei lui Constantin Mavrocordat, în anul 1739¹⁷. Sub acest domn, totul s-a schimbat. Mai multe regulamente noi pentru fiecare domeniu al cârmuirii n-au avut ca scop decât mărirea veniturilor lui¹⁸. Totul s-a prefăcut în știință financiară și banul a ajuns unitatea de măsură pentru orice. Viciul și virtutea deveniseră o ramură a finanțelor, iar pedepsele și recompensele nu constau decât din impozite și scutiri. Aceste principii, atât de asemănătoare cu cele de la Curtea sultanului, au fost aplicate întocmai de urmașii lui Constantin Mavrocordat, și domnia însăși n-a mai fost socotită decât ca un obiect de vânzare.

Despre închinarea țării

[De la Mircea cel Bătrân sau de la Laiotă?]

Firmane cele mai noi dovedesc că această țară a fost, în toate timpurile, privită ca fiind separată întrucâtva de imperiu și guvernată după propriile sale legi. Aceste firmane dovedesc existența unor constituții primitive, fără de care țara nu s-ar fi bucurat niciodată de privilegii atât de mari în ultimul timp. Distincțiile acordate în vechime domnurilor, care au continuat până la revoluție¹⁹, dovedesc, de asemenea, considerația pe care sultanii o aveau pentru această țară. Domnii s-au bucurat de aceleași onoruri, ca și hani Crimeii, deși, prin calitatea lor de principii creștini, (erau) socotiți mai prejos decât principii tătari. Ei purtau *cabanița*, un fel de mantie de blană asemănătoare cu aceea a hanilor, erau întreținuți la Constantinopol pe cheltuiala (Porții) și conduși la ei în țară în același chip ca și hani. Și toate acestea constituie o deosebire esențială între ei și ceilalți prinți, viziri și pașale care nu se bucură de niciuna din aceste prerogative. //

p 35

Despre haraciu sau tribut

p. 36

În ceea ce privește tributul țării, relațiile nu concordă. După unii, Mircea cel Bătrân a plătit la început 3 000 de bani roșii sau aspri roșii, fără a mai

¹⁷ Regulamentul fiscal a fost promulgat, de fapt, la 7 februarie 1741.

¹⁸ Judecată simplistă și inexactă pe care o va prelua și Sulzer.

¹⁹ Adică până la instaurarea regimului fanariot, în 1716.

socoti 600 de robi. Alții spun că tributul în bani a fost plătit întâia dată abia în 1517 și că sub Matei Basarab, a cărui domnie începe în anul 1633²⁰, a fost mărit. În 1739, cu prilejul alipirii Banatului Craiovei, a mai fost mărit cu 100 000 de lei, iar în 1765, pentru reluarea în stăpânire a unor insule care țineau de vilaietul Silistrei²¹, s-au mai adăugat încă 2 000 de lei, astfel încât totalul s-a ridicat la 309 500 lei. În afară de această sumă, se plăteau încă, sub diferite denumiri, alte contribuții sultanului, vizirului și marilor dregători din Turcia. Acestea s-au mărit an de an și domnii nu mai obțineau domnia decât datorită darurilor pe care obișnuința a ajuns să le socotească drept un tribut îndreptățit. În 1761, sub Constantin Mavrocordat, *gizia* sau darul²² către sultan s-a mărit dintr-odată aproape cu 500 <mii> de lei și acela al vizirului cu 125 000 de lei.

Amănuntele despre toate aceste contribuții nu se mai găsesc în arhive de la reformă încoace, deoarece socotelile au fost făcute între domni și agenții lor la Constantinopol. //

p 37

Despre administrarea justiției

Matei Basarab a tipărit în limba românească un cod de legi rurale, luat după Justinian²³. Dreptatea era împărțită după aceste legi și după vechile obiceiuri. Constantin Mavrocordat a înființat apoi trei tribunale, unde trebuiau să se judece procesele, după legile lui Justinian; trebuia, de asemenea, să se întocmească procese-verbale și să se înregistreze toate procedurile. Dar, după depunerea lui a fost desființat acest regulament, toate sentințele și hotărârile au fost date potrivit cu datinile și obiceiurile și acest fel de procedură, deși cel mai nesigur și mai supus la șicane și la nenumărate neajunsuri, a fost totuși folosit până în zilele noastre.

Despre felul în care sunt administrate județele țării

În orașele principale existau odinioară căpitani mari, numiți căpitani de o mie²⁴, cu garnizoanele lor, compuse din slujitori sau soldați de țară. În timp de pace, acești „slujitori” se schimbau cu rândul pentru paza hotarelor, iar în timp de război slujeau cu toții sub ordinele marelui spătar.

Nicolae Mavrocordat a micșorat mult numărul lor și fiul său²⁵, prin reforma sa, i-a mai redus încă, astfel încât au mai rămas doar puțini. El i-a lipsit pe căpitani de autoritatea și de privilegiile lor și a pus în loc în județe boieri, a căror îndatorire este de a strânge dările; ei îndeplinesc, în același

²⁰ Exact, în 1632.

²¹ A fost un lung proces între Țara Românească și autoritățile vilaietului Silistra pentru stăpânirea unor insule și a unor fâșii de teritoriu de pe malul stâng al Dunării. Cf. H. Dj. Siruni, *Acte turcești privitoare la hotarele dunărene ale Țării Românești*, în „Revista arhivelor”, V/1 (1942), p. 129 și urm.

²² *Gizia* era de fapt, haraciu, nu un dar sau peșcheș. Cf. *Istoria României*, II, p. 778–779.

²³ Este vorba de *Îndreptarea legu*, tipărită la Târgoviște, în 1652.

²⁴ Adică bimbașa, care comandă o mie de soldați. Corespunde gradului de colonel.

²⁵ Constantin Mavrocordat.

timp, și // funcțiile de judecători și de comandanți în județele lor. Acești p 38 dregători se numesc ispravnici.

Împărțirea loturilor de pământ după proprietăți

Odinioară, erau multe pământuri ce aparțineau stăpânirii²⁶ și domeniului domnilor. Aceștia au înstrăinat din ele, miluind cu dărnicie în diferite rânduri, mănăstiri sau persoane, pe care voiau să le favorizeze, astfel încât în zilele noastre au rămas foarte puține din aceste pământuri obștești. Acei ce sunt așezați pe ele nu plătesc nici dijmă, nici alte dări privitoare la aceste pământuri.

Restul pământului se află împărțit la particulari, care încasează anumite drepturi de la cei așezați pe el²⁷. Acești proprietari puteau, altădată, în baza unei ordonanțe a lui Constantin Mavrocordat din anul 1739, să oblige pe fiecare locuitor²⁸ de pe pământul lor să muncească 24 de zile din an pentru ei; dar, printr-o dispoziție din 1747, numărul acestor corvezi a fost redus la 12 pe an. Din produsele viilor, proprietarii luau pentru ei a 20-a parte, același domn poruncind ca să nu se ia mai mult decât o jumătate de pară de măsură (de vin), dar această ordonanță nu a prea fost păzită.

Fără încuviințarea stăpânului, nimeni nu poate să folosească pământul după voia sa, pentru a sădi pe el viță de vie sau pomi roditori; dacă, după trecerea a trei ani, un beneficiar își părăsește pământul, proprietarul poate să dispună de el cum îi place. //

Proprietarii iau dijmă de la toate produsele; în lacurile și bălțile care se p. 39 găsesc pe moșiile lor, nimeni nu poate pescui fără încuviințarea lor. Ei își aleg la câmp sau în pădure locul anume care le vine la socoteală și îl păstrează pentru propria lor folosință, fără ca țăranul să poată protesta. Ei iau o câpiță de fân din cinci; pun să li se plătească trei parale de fiecare stup, iar când e vorba de albine tinere, ei iau un stup din 20; de fiecare capră, iau 4 parale; de fiecare turmă, un miel și brânză, în măsura prevăzută în învoielile de arendă, 6 parale de fiecare porc peste tot unde există ghindă pentru hrana lor.

Numai proprietarul are dreptul să vândă vin, țuică și altele asemănătoare pe proprietatea sa, fără ca nimeni să-l poată împiedica și nici să se bucure de același privilegiu. Acei care au vii, le dau în arendă sau dispun de ele după cum găsesc cu cale.

Despre fețele bisericești în general

Până la Radu cel Mare, care începe să domnească din anul 1496, nu era decât un singur prelat sau episcop în toată Țara Românească; dar, acest domn, urmând sfatul lui Nifon, patriarhul de Constantinopol, a mai înființat încă două episcopii, și anume: acelea de Râmnic și de Buzău. Numirea episcopilor

²⁶ *appartenantes au public.*

²⁷ *leurs locataires*

²⁸ *habitant.*

p. 40 și a stareților se face din autoritatea domnului. Semnul demnității lor este un toiag dat de domn. Acela al arhiepiscopului se numește paterița // sau cărje pastorală, iar acela al episcopului, hazran²⁹. Stareții primesc și ei o cărjă, dar mai simplă decât a prelaților.

Fețele bisericești trec înaintea celorlalți în adunările publice. Fiecare episcop are dreptul să judece clerul din dioceza sa, el încasează o retribuție anuală de la preoți și îi pune să plătească și pentru sfințirea lor. El mai are încă anumite venituri de la mireni, cu prilejul botezurilor, căsătoriilor, înmormântărilor și alte împrejurări asemănătoare. Mitropolitul, (adică) arhiepiscopul, fiecare episcop și cele 12 mănăstiri mari au fiecare câte o pivniță de vinuri la București, scutită de orice impozit. Aceiași mitropoliți, episcopi și mănăstiri, împreună cu tot ce depinde de ei, mai sunt scutiți și de vinărici și dijmărit și nu plătesc oieritul cel vechi decât la trei ani odată; dar, mai apoi, au fost datori să-l plătească în fiecare an, dar chiar și așa, ei căpătau adeseori hârtii de scutire de la domni pentru o parte din această dare.

p. 41 Fețele bisericești aveau altădată, în urma hotărârilor domnilor, sate pline de șerbi și scutite de orice impozit. Aceasta s-a desființat și, în loc de șerbi, li s-a dat un anume număr de scutelnici sau țărani liberi; li s-a dat, de asemenea, venitul de la câteva vămi și pescuitul de la mai multe bălți. Mai au încă dreptul de a încasa vinăriciul de la câteva vii și o cantitate anumită de sare din ocne și mai primesc, totuși, în fiecare an, bani peșin de la vistieria domnului //. Din acest amănunt se constată cum clerul n-a fost tratat chiar rău în Țara Românească și că influența religiei a servit și aici ca aiurea la îmbogățirea slujitorilor ei, prin pomenile statului.

Despre mitropolit sau arhiepiscop

Acest prelat este sufragant al scaunului din Constantinopol, care este ultima instanță în treburile duhovnicești. Numirea în această demnitate o face domnul, care urmează totuși sfaturile episcopilor și ale boierilor celor mai de seamă. Se aduce apoi numirea la cunoștința patriarhului, care o încuviințează întotdeauna și poruncește să fie sfințit. Odată numirea făcută, prelatul trimite câteva mici daruri patriarhului, în semn de supunere și îndată îi este trimisă bula.

Episcopul Râmnicului este, obișnuit de drept, cel mai apropiat de această demnitate. Mitropolia cuprinde 9 din cele 12 județe ale principatului propriu-zis. În dioceza sa există, ca și în aceea a Râmnicului mănăstiri ai căror stareți au titlul de arhimandrit; ei depind nemijlocit de el.

Despre episcopii de Râmnic și Buzău

Episcopia Râmnicului cuprinde cele 5 județe ale Craiovei iar a Buzăului, 3 județe ale principatului, precum și raiaua Brăilei, pe baza unui hrisov de la Radu³⁰, fiul lui Radul cel Mare, dat în anul 1544. //

²⁹ *Hazzan*. Hazranul era un toiag de abanos cu căpătâul de argint.

³⁰ Radu Paisie, domn al Țării Românești (1535–1545).

Unele sunt sub ascultarea episcopului, altele sub aceea a mitropolitului, altele, în sfârșit, țin nemijlocit de scaunele din Antiohia, Alexandria și Ierusalim. Unele țin de Muntele Athos, de Siria³¹ și de alte biserici din Turcia. Numirea egumenilor lor se face cu aprobarea domnului dintre cei din fruntea bisericilor sau mănăstirilor, ai căror sufragani sunt întotdeauna. Cât privește mănăstirile din cele trei episcopii, stareții lor sunt numiți de episcopii respectivi, cu aprobarea domnului și socotelile veniturilor și cheltuielilor mănăstirilor sunt înfățișate vistieriei publice, de către prelați împreună cu marele logofăt. Dar în privința mănăstirilor care țin de Turcia, socotelile se predau oricui are împuternicire de la superiorul lor și de la marele logofăt. Preoții erau în vechime scutiți de impozite; acest privilegiu a fost uneori desființat, alteori respectat.

Despre boieri

Astfel se numesc cei care sunt în slujbă sau care au fost în slujbă. Această demnitate este tot așa de veche ca și cărmuirea domnilor.

[...] Votul boierilor avea odinioară mare greutate în alegerea domnilor și p. 43 Poarta aproba și întărea întotdeauna pe acela care fusese ales în unanimitate. Alegerea lui Constantin Mavrocordat, în anul 1730, a fost ultimul exemplu al acestei însemnate prerogative³², dar de la acea epocă încoace Poarta numește domn pe cine vrea, fără să țină seama de voința boierilor. Firmanul dat noului domn prevede că el trebuie să fie recunoscut ca domn și că oricine trebuie să se supună voinței sale pentru îndeplinirea poruncilor împărătești, punând în vedere totodată domnilor să ocrotească pe boieri și pe „raiale”³³ și să dea seama la Poartă de aceia care ar îndrăzni să nu se supună. Sultanul și vizirul repetă aproape același lucru domnului și boierilor care se găsesc în acel moment la Constantinopol. Fiecare boier are sarcini diferite, dar toți împreună sunt sfătuitori și ajutători ai domnului. În afacerile spinoase și de mare importanță, el încearcă să se sprijine pe unanimitatea lor, așa cum se poate vedea din diplomele și decretele domnului, care folosesc formula: cu consensul unanim al sfatului de boieri și mari și mici.

Boierii din prima și a doua clasă aveau odinioară o mare suită, iar oamenii care făceau parte din ea luau adesea numele dregătorilor și stăpânilor lor. // Erau cu toții ostași în timp de război și mergeau cu șefii lor în ajutorul p. 44 domnului. Constantin Mavrocordat – prin reforma sa – a desființat aproape în întregime toți acești sateliți și i-a pus la impozit. Astăzi n-au mai rămas decât un număr mic pentru slujba civilă, cum se va vedea în capitolul despre dregătorii.

³¹ Probabil greșit, în loc de Sinai

³² Afirmație inexactă Ultimul domn pământean, ales de boieri, a fost Ștefan Cantacuzino (1714–1714)

³³ Adică pe supuși, poporul de rând.

Toți boierii sunt scutiți de vinărici și de dijmărit și plătesc oieritul la fel ca fețele bisericești. De la marele ban până la clucerul de arie, care este ultimul din clasa a doua a nobililor, nimeni nu plătește nici o dare după produsele moșiilor sale, care se vând la târguri. Cei 12 boieri din clasa întâi și aceia care se bucură de același rang au la București fiecare câte o pivniță de vin scutită de orice dare.

Despre mazili

Cuvântul acesta înseamnă în limba turcă un slujitor scos din slujba sa; în Țara Românească se numesc astfel urmașii boierilor care nu sunt în vreo slujbă. Constantin Mavrocordat a ales dintre aceștia pe urmașii (boierilor) din prima și din a doua clasă și a format o clasă deosebită numită *neamuri*.

Și unii și alții sunt scutiți de vinărici și de dijmărit, și mai înainte erau scutiți chiar și de oierit; în timp de război, ei sunt obligați să execute transporturile de provizii și muniții. //

p 45 În ce privește „breslele” sau cei care plătesc impozit vistieriei publice și cămării domnului, unii pot fi cuprinși în clasa târgoveților și alții în clasa mazililor. De exemplu, căpitanii slujitorii și alții. Logofeții de divan sunt cuprinși în clasa mazililor, căci se bucură de aceleași privilegii, nu numai acei care sunt în slujbă, dar și cei ce nu mai sunt.

Despre slujitorii sau soldații țării

Cei mai buni ostași ai țării erau în vechime dărăbanii care slujeau la oaste din tată în fiu și puteau fi socotiți ca garda pretoriană a Țării Românești. Constantin Cârnu, care a domnit în anul 1654, le-a redus influența, iar Șerban Cantacuzino, a cărui domnie a început în 1688³⁴, i-a desființat aproape cu totul și puținii care au mai rămas au fost împărțiți în tălpași³⁵, ascultând pe primul șef sau marele căpitan al dărăbanilor și în cătane³⁶, sub conducerea unui agă. Odinioară existau roșii de țară sub marele paharnic, dar în timpul lui Constantin Brâncoveanu nu mai erau în ființă. Sub denumirea turcească de seimeni se înțelegea miliția străină; șeful lor bașbulucașul³⁷ erau sub ordinele marelui spătar.

Toate aceste feluri diferite de trupe erau scutite de impozite; ele primeau leafă, tainuri, carne și pâine și la Paști un dar constând din postav pentru o haină. //

p 46 Micul număr care a mai rămas după reforma lui Constantin Mavrocordat a mai primit câțva timp trei lei pe lună, pâinea, carnea și postavul de Paști. Dar, aceste rămășițe de trupe au pierdut încetul cu încetul aceste înlesniri și,

³⁴ Corect, 1678.

³⁵ Corp de pedestrimă înființat de Șerban Cantacuzino, în 1688

³⁶ În text, deformat: *casois*.

³⁷ *Bachboula Bachi*. Era termenul turcesc pentru căpitan.

departe de mai primi vreo plată, au fost, au fost ei datori să-și întrețină ofițerii, atât pe cei mici, cât și pe cei mari, printr-o contribuție stabilită. Nu se poate găsi o altă explicație pentru un serviciu atât de ciudat decât dorul de independență și dorința hotărâtă de a se ridica întotdeauna prin câte ceva deasupra semenilor săi, căci puținele înlesniri, care se mai legau încă de situația soldatului, ca, de exemplu, scutirea de impozite, nu sunt destul de însemnate pentru a-l reține într-o slujbă atât de puțin bănoasă. Această întocmire, deși foarte ciudată, a fost totuși respectată cu strictețe de toate celelalte administrații ale țării. În afară de trupele despre care am vorbit, mai era încă un fel de miliție în județe sub „căpitanii de o mie”; cei care făceau parte din ea erau scutiți de impozit, fără totuși să primească leafă; erau numiți cazaci, martalogi și călărași și, toți slujeau ca în timp de război. Numărul tuturor acestor slujitori nu este cunoscut, dar pare să nu fi fost mic în trecut, căci au înfruntat războaie înverșunate, câștigându-le împotriva unor dușmani foarte de temut.

Nicolae Mavrocordat, care a domnit din anul 1716, a concediat cea mai mare parte din trupe și a micșorat și numărul slujitorilor în județe, conduși de căpitanii de o mie. Fiul său, // Constantin Mavrocordat, i-a desființat pe toți p 47 aproape și nu a păstrat decât un mic număr pentru administrație și pentru poștă, cum se va arăta în capitolul despre dregătorii. Această reducere, începută de tată și terminată de fiu, a slăbit cu desăvârșire statul, nu numai grăbind traducerea în fapt a proiectelor Porții, lăsând Țara Românească în voia capriciilor sale, fără teamă de nesupunere sau de revoltă, dar mai expunând încă țara prădăciunilor turcilor și, mai ales, ale locuitorilor din vecinătatea Dunării, dușmanii ei cei mai înverșunați. Până la începutul războiului de azi, ei făceau incursiuni neîncetate pretutindeni pentru a stoarce daruri domnului sau pentru a se îmbogăți în dauna celor săraci, însușindu-și, în același timp, tot comerțul, datorită faptului că nu mai erau brațe înarmate care să pună stavilă exceselor lor.

Despre negustori

Negustorii sunt sau băștinași sau străini; în rândul celor dintâi se cuprind și armenii și evreii. Comerțul cu popoarele, fie vecine, fie îndepărtate, se face aproape în întregime de către străini, băștinașii mărgininându-se, în cea mai mare parte, la comerțul țării. Toți însă sunt sub autoritatea marelui cămăraș.

Despre țărani

Sunt două feluri de țărani în Țara Românească: unii pot să posedă, ca stăpâni, un pământ al lor și se numesc megieși; ceilalți, cu toate că sunt // liberi, nu se bucură de acest privilegiu; aceștia se numesc țărani („*tzarans*”); p. 48 ei se stabilesc pe pământul altuia și sunt la cheremul proprietarilor. Odinioară, existau țărani șerbi sau robi ai stăpânilor lor și cu toate că țărani, care se aflau

în timpul austrieilor pe moșiile nobililor în Banatul Craiovei³⁸, nu erau chiar robi, ei erau obligați la 48 de corvezi pe an față de stăpânii lor. După reunirea acestei provincii, Constantin Mavrocordat a hotărât numărul acestor corvezi la 24 și apoi la 12 pe an; în sfârșit, printr-un decret solemn, dat în 1747³⁹ și semnat de toți boierii, el a desființat cu totul șerbia. Același domn, vrând să cunoască numărul țăranilor după peceti⁴⁰ sau bilete tipărite, s-au găsit la începutul domniei sale 147 000 de familii, acest număr scăzând până la 70 000 la recensământul care s-a făcut în 1745. Mai târziu, s-au mai făcut mai multe conscrieri, dintre care cea mai scăzută a fost de 35 000 de familii. Emigrația poporului, din cauza exploatarei, nu este singurul motiv al acestei scăderi mari, un mare număr de familii reușind să se sustragă de la înscrierea pe listele stăpânirii.

Despre ȣigani

p. 49 Ȧigani sunt singurii robi din Ȧara Românească; cei de pe domeniul domnului sunt rudari, ursari și lăieți. Rudarii sunt lemnari. Ursarii se numesc așa după urșii cu care umblă prin țară ca să câștige un ban; ei sunt, de asemenea, și potcovari. // Lăieții lucrează arama și se îndeletnicesc, de altfel, cu tot felul de meșteșuguri brute. „Vătrașii” sau cei care trăiesc în case și locuiesc în sate sunt scutiți de impozite și lucrează pentru stăpânii lor.

Cât despre ȣigani domnești, rudarii plătesc un impozit în aur pentru dreptul de pescuit⁴¹ în râuri, iar ceilalți plătesc un impozit fix anual. Ȧigani particularilor sunt lăsați la bunul plac al celor ce-i stăpânesc, ei locuiesc aproape toți în corturi și-și schimbă locul și locuința pentru a câștiga mai bine și a fi în stare să-și plătească dărilor.

Despre dregătorii

Boierii care alcătuiesc împreună nobilimea țării și sunt înveștiți cu demnitățile cele mai importante ale statului formează trei clase.

Prima parte se numește clasa boierilor mari sau a celor 12 boieri, dintre care marele comis este ultimul; poartă titlul de cinstiți și credincioși. A doua clasă începe cu marele serdar și sfârșește cu marele clucer de arie; poartă titlul de credincioși. Clasa a treia poartă titlul simplu de boieri. //

p. 50 Boierii din prima clasă stau totdeauna jos în fața domnului; cei din clasa a doua numai în adunările publice. Toți au diferite însemnuri ale demnității și slujbei lor, iar la instalarea lor sunt îmbrăcați cu caftan.

Înălțarea în rang a boierilor și împărțirea slujbelor au atârnat întotdeauna de voința domnului; în vechime, se întâmplau foarte rar în rang din senin și

³⁸ Adică între 1718–1739. Pentru această problemă, vezi vol. IX al colecției de față.

³⁹ Corect, la 5 august 1746.

⁴⁰ *Peszetes*. Cu ocazia cisluirii, se dădea fiecărui locuitor câte o „pecete” domnească, „pe numele și porecla” lui, adică o ȣidulă individuală de ce avea de plătit.

⁴¹ În realitate, de a strânge și spăla nisipul aurifer din acele râuri.

trecerea peste rând, dar în ultimul timp slăbiciunea domnilor, nevoia de a face pe placul turcilor, grecilor și românilor, în același timp și venalitatea slujbelor au înmulțit titlurile în același timp cu mijloacele de a parveni. Acesta este mersul obișnuit al statelor în declin, o falsă strălucire și titluri goale înlocuiesc realitatea, oamenii caută să se mângâie de pierderile lor reale, prin dobândirea unor distincții iluzorii. Soldații de odinioară care apărau țara împotriva atacurilor și asupririi au lăsat locul unor oameni de nimic, ajunși, care fac paradă de titluri pompoase. Curtea domnului devine tot mai numeroasă și mai strălucitoare pe măsură ce sporește depopularea și asuprirea.

Veniturile dregătorilor, adică lefurile sau pensiile legate de ele, sunt plătite din contribuțiile acelora care sunt supuși autorității lor și din a zecea parte din datoriile litigioase ale particularilor. Un număr anumit de scutelnici mai este atribuit fiecărei dregătorii pentru serviciul dregătorilor respectivi. Acești oameni sunt scutiți de impozit, iar dacă boierii aflați în funcție renunță la ei primesc din vistieria publică, la toate capitațiile, câte 2 lei de fiecare scutelnic, ca despăgubire pentru eliberarea șerbilor. Lefurile, precum și numărul de scutelnici variază adesea după voința domnului {...} // În vechime, boierii primeau daruri la Paști, Crăciun și la Anul Nou, ceea ce n-a fost respectat totdeauna în anii din urmă. p. 51

Întâia clasă de boieri care, în mod obișnuit, sunt numiți „cei 12”, nu avea de fapt decât zece boieri până în 1761, când Constantin Mavrocordat a mai înființat un mare vornic, astfel încât acum sunt 11. Cei care ocupă primele șapte dregătorii, de la ban până la marele postelnic, sunt miniștrii și consilierii domnului, diferitele departamente fiind împărțite între ei.

Clasa întâi

Marele ban al Craiovei

El este guvernatorul celor cinci județe din bănie⁴². Din cauza cererilor exagerate, pe care i le adresau turcii ca reprezentând pe domn, începând din anul 1761, domnii n-au mai trimis bani la Craiova. Un boier, numit caimacan al domnului, ducea la îndeplinire acolo ordinele acestuia, având ca leafă 300 de lei pe lună. În 1739⁴³, după realipirea băniei (Olteniei), Constantin Mavrocordat a hotărât leafa banului la o pară de fiecare leu asupra tuturor capitațiilor din bănie. // Logofeții, portarii, armașii de-al doilea și alții, care își primesc slujba la intervenția lui, îi fac daruri. Mai înainte mai avea un venit de la bănișori, de la judecarea certurilor mai mărunte și a adulterelor în cele cinci județe. Dar, Constantin Mavrocordat a redus aceste câștiguri, obligând pe ispravnici să preia îndatoririle acelora și să se înțeleagă cu banul în privința unei sume echivalente, care să înlocuiască pe aceea (primită) de la bănișori. Această despăgubire echivalentă se ridică la peste 500 de lei pe an. Caii rățăciți în județe sunt păstrați de ban până când vin stăpânii lor să și-i ceară. p. 52

⁴² Bănia Craiovei sau Olteniei.

⁴³ În text, data greșită: 1759 (!)

Banul are tot un toiag ca semn al autorității sale și împarte dreptatea ca ultimă instanță în bănie. Dar ispravnicii din cele 5 județe atârnă nemijlocit de domn și dau seama la vistieria statului de banii percepuți, în calitate de strângători ai dărilor.

A doua dregătorie

Marele vornic din Țara de Sus

Odinioară nu era decât un singur vornic. Constantin Mavrocordat a înființat doi în 1761, unul în țara de Sus și altul în Țara de Jos.

Primul este judecătorul principal în județele de la apus, anume: Olt, Argeș, Teleorman, Vlașca (*Vlașca*) și Ilfov; mai este și în Dâmbovița, când nu există vornic la Târgoviște. Până la Constantin Mavrocordat, existau în toate județele vornice, ca și bănișori, dar, acest domn i-a desființat, de asemenea, și a trecut autoritatea lor de judecatori ispravnicilor, care se înțeleg deci cu marele vornic în privința veniturilor.

p. 53 Vătafii de plăieși sau paznicii drumurilor din Munții Carpați din județele amintite, ca și din județele muntoase din bănie (= Oltenia) stau sub ordinele vornicului // și îi fac daruri la intrarea lor în slujbă; sunt datori, de asemenea, să-i înlesnească desfacerea cu amănuntul a unui butoi de vin de fiecare vătășie.

Vornicul mai judecă poporul de rând din București. Odinioară, el beneficia de jumătate din vama oborului la târgul din Văleni și a treia parte de la Oborul din București, dar a pierdut aceste drepturi în urma reformei. Căii rătăciți sunt păstrați la el, ca și la ban, în folosul proprietarilor. El poartă, de asemenea, ca și acesta, toiagul ca semn al demnității sale.

A treia dregătorie

Marele vornic al Țării de Jos, având aceeași funcție ca și cel din Țara de Sus se bucură, de asemenea, în județele de răsărit de aceleași privilegii și de toate foloasele legate de această funcție în județele de apus.

A patra dregătorie

Marele logofăt

Este în fruntea cancelariei țării. El întocmește toate actele privind guvernarea țării, precum și judecățile, decretele, scrisorile patente, sentințele, miluirile acordate, el este procurorul general al domnului în treburile bisericești, chiar în ce privește înălțarea în rang a membrilor clerului; el este în sfârșit, păstrătorul pecetii în țară. Se bucură și el de cinstea de a avea un toiag, ca și ceilalți doi dregători amintiți mai sus. Primește 500 de lei pe an de la vameș sau de la vamă, la care se mai adăuga odinioară a șasea parte de la vama

Oborului din București. Logofătul al doilea și al treilea și toți logofeții de divan stau sub ascultarea lui. //

A cincea dregătorie

p. 54

Marele spătar

Este mai mare peste trupele țării și are comandă asupra tuturor mahalalelor orașului București. Dregătoria sa era, înainte de reformă, una dintre cele mai însemnate și mai bănoase din țară. Fiecare ofițer îi dădea un dar, când era înaintat, și fiecare slujitor îi dădea câte o piele de vulpe, la numirea sa, și în fiecare an un car de fân. Pe aceste daruri se întemeiază darea de trei lei pe an, pe care fiecare slujitor este dator să i le mai plătească încă și acum. După reducerea armatei, el are sub ascultarea sa:

1 căpitan de lefegii cu	100	de lefegii
1 vel ceauș cu	100	de lefegii
1 bașbulucbași cu	400	de seimeni
1 căpitan de cătane cu	50	de cătane
2 căpitani de tulumbagii cu	100	de slujitori
8 căpitani cu	400	de scutelnici
4 căpitani de margine cu	200	de slujitori //
1 căpitan de poștă la București cu	100	menzilgii
12 căpitani cu	200	arnăuți
1 căpitan cu	30	„catoreni” ⁴⁴ străini
78 căpitani din afară cu	3 144	slujitori, menzili sau oameni de poștă

p. 55

Spătarul are dreptul să dea învoiri slujitorilor; pentru fiecare învoire primește o jumătate de leu pe săptămână, atât pentru el, cât și pentru ofițerii lui.

A șasea dregătorie

Marele vistier

Este administratorul finanțelor și al tezaurului public. Cancelaria de socoteli și cheltuieli a veniturilor, ca și cea a părții contencioase a impozitelor sunt sub autoritatea sa. Primește patru parale de fiecare leu din capitația breslelor. Slujitorii și alți privilegiați nu-și pot justifica scutirea lor decât prin țidule tipărite, pe care le plătesc câte zece parale bucata, marelui vistier. Altădată, el încasa toate veniturile în monedă veche, un leu la 44 de parale și își dădea socotelile în lei noi, socotiți a 40 de parale fiecare. Vistierii și funcționarii mai mărunți împărțeau cu el acest câștig; el reținea o treime sau venitul pe 4 luni, restul rămânea pentru subalternii lui. El împărțea, de asemenea,

⁴⁴ *Catoren*. Este vorba, probabil, de *cătane*; redat în cursul textului sub forma de *catanes*, *casois* etc.

p. 56 slujitorilor postavul la Paști și mai primea 500 de lei de la ocnele date în arendă: în locul tuturor acestor câștiguri, // de la reformă încoace nu mai primește decât 1 500 de lei la fiecare sfert („czmert”) sau capitație.

A șaptea dregătorie

Marele postelnic

Acesta este locțiitorul domnului, după obiceiul cărmuirii turcești. Această funcție este ținută totdeauna de greci și de către un favorit al domnului, prin mijlocirea căruia adesea se face totul. Dacă postelnicul este cumva însărcinat cu vreo misiune referitoare la vistierie, el ia, ca și marele vistier, patru parale de leu din capitație. Sub ordinele sale se află polcovnicul sau colonelul de călărași, lipcanii⁴⁵ și comandantul lor turc, ca și al doilea și al treilea postelnic cu 12 postelnice. Semnul demnității sale este un toiag de argint.

Fiecare din cele șapte dregătorii, pe care le-am amintit, mai beneficiază de 500 de scutelnici și de vărsarea unor pensii. Cei doi vornici și logofătul au la vreo 250 de lei pe lună, ceva mai mult sau mai puțin, iar marele postelnic 500 de lei și, câteodată, chiar mai mult.

În 1763, când a căzut Constantin Mavrocordat în dizgrație, Poarta a numit, printr-un ordin special, pe unul dintre boieri ca locțiitor al principelui, până la numirea noului domn, și i-a dat titlul de baș boier. Acest titlu a fost dat de atunci încoace, câteodată, unuia dintre cei mai vechi boieri, dar fără să i se adauge vreo autoritate oarecare. //

A opta dregătorie

Marele clucer

Odinioară era inspectorul general al proviziilor de război; el împărțea porțiile la boieri și la trupă. Aceste funcții au dispărut cu totul după reforma lui Constantin Mavrocordat, dar slujba mai există încă.

A noua dregătorie

Marele paharnic („Vel patarnik”)

Acesta este marele paharnic al domnului. La cele patru mari sărbători ale anului, când domnul se află în biserică, acest dregător îi aduce o cupă cu vin, precum și pâine⁴⁶, iar la ospetele publice îi umple primul pahar. Are două treimi din căminărit, impozit așezat pentru plata acestei slujbe, care se ridică la 24 de parale pentru fiecare butoi de vin vândut în cârciumi. În afară de acest venit, mai primea odinioară încă 500 de bolovani de sare.

⁴⁵ *Lipcars* (= lipcans). Călăreți tătari, în slujba domnului, folosiți ca ștafete sau curieri.

⁴⁶ Probabil pentru împărțășanie.

A zecea dregătorie

Marele stolnic

Acesta este intendentul bucătăriei domnului și a tot ceea ce privește mâncarea lui; la oșpețele mari, el servește primul fel de mâncare.

A unsprezecea dregătorie

Marele comis

Acesta este marele intendent al grajdurilor domnului. El încalecă pe un cal bogat împodobit // la sărbătoarea Bobotezei⁴⁷, dacă domnul scoate caii la câmp, unde un episcop îi binecuvântează. Toate cheltuielile grajdului se fac prin el. p. 58

Aceste patru slujbe sunt plătite de obicei cu o leafă de 100 până la 200 de lei și cu 20 până la 30 de scutelnici; dar voința domnului face adesea să varieze aceste venituri, după gradul de favoare față de persoanele care le îndeplinesc.

Clasa a doua

Marele serdar [*le vel perdari (!)*]

El este primul din clasa a doua a boierilor, capul mazililor și „Wachtmeister”ul general⁴⁸ al trupelor. Escorta sa obișnuită se compune dintr-o brigadă.

Aga

Odinioară avea titlul de căpitan de vânători.

Este șeful poliției și intendentul târgului din București și, ca semn al autorității sale, are un ciocan de argint. De la reformă, el are sub ordinele sale:

120 de tălpași, comandați de căpitanul de dărăbani;

120 de cazaci, sub polcovnicul lor din București;

120 de cazaci sub polcovnicul lor din Târgoviște;

120 de slujitori, sub steagul agăi;

1 500 de slujitori cu cei 30 de căpitani ai lor și 600 de ofițeri.

Marele ceaș, marele stegar, vâtaful și un logofăt ascultă, de asemenea, de el. Toți slujitorii își fac cu schimbul serviciul la el și cei ce lipsesc //

⁴⁷ *Jour des Rois* (Boboteaza). Sulzer descrie ceremonia ce are loc la Sf. Gheorghe, 23 aprilie, când sunt scoși caii la iarbă.

⁴⁸ General de cavalerie.

- p. 59 plătesc pentru învoire câte 20 de parale pe săptămână, ceea ce intră în buzunarul agăi și al ofițerilor lui. De altfel, este adesea în rivalitate cu marele serdar, care, de obicei, trece înaintea sa.

Marele medelnicer

Este intendentul mesei domnului și-i pune înaintea farfuria la ospetele mari.

Marele sluger

Este, de asemenea, o slujbă fără funcție, de la reforma lui Constantin Mavrocordat. Acest funcționar împărțea odinioară rațiile de carne boierilor și slujitorilor.

Marele pitar

El era ajutorul comis și avea grijă de trăsurile și de caii de ham ai domnului.

Marele armaș

Este inspectorul (organelor de represiune a) criminalilor și guvernatorul marii închisori de stat. Armașul al doilea și al treilea ascultă de el. El mai are și grija ȝiganilor de pe domeniul domnului și este comandant de artilerie și conducătorul muzicii ostășești. Sub ascultarea sa stau: tunarii, 65 de pușcași, 40 de armași, 24 de masalagii și 20 de muzicanți. Darea gărdurăritului⁴⁹ sau venitul de la viile din Râmnicul Sărat, Buzău și Secuieni este a lui și odinioară mai primea și 500 de bolovani de sare. //

p 60

Marele portar

Are sarcina de a introduce pe turci la domn și de a avea grijă de cvartirul și de întreținerea lor. De el ascultă portarul al doilea și al treilea și 30 de portărei. Împreună cu subalternii săi, are dreptul să poarte un toiag.

Marele șătrar

Are în grija sa corturile domnului. Șătrarul al doilea și al treilea stau sub ordinele lui.

⁴⁹ Se plătea de cei care nu-și îngrădeau via cu gard. Se lua numai din cele trei județe amintite.

Vornicul de la Târgoviște

Este „balivul”⁵⁰ județului Dâmbovița, dar, de câțva timp, această slujbă nu mai există.

Marele clucer de arie

Odinioară era inspectorul depozitelor de fân și orz, pe care le împărțea boierilor și trupei. Astăzi nu a mai rămas decât cu numele.

Acești 10 boieri au 10 până la 12 scutelnici și, în afară de agă și vornicul de Târgoviște, primesc o leafă de 30 până la 40 lei pe lună, în afară de marele portar, care are pe puțin 150 de lei.

Ispravnicii

În fiecare județ există câte un ispravnic și adesea câte doi. Cei de Râmnicul Sărat și de Mehedinți se deosebesc de ceilalți printr-o autoritate mai mare în județele lor, deoarece nu este decât unul // singur în fiecare din aceste locuri p. 61 și prin cinstea de a fi fost îmbrăcat în caftan la instalarea lor, pe când ceilalți (ispravnici) nu au la instalare decât scrisori patente.

Toți ispravnicii încasează drept salariu câte 4 parale de fiecare leu de capitație din care, totuși, sunt datori să verse un sfert vistieriei. Această sumă e menită plății lefurilor boierilor, pentru a cruța mijloacele vistieriei.

Clasa a treia

Această clasă se împarte în două subdiviziuni. Aceea a slujbașilor mici, atârând de dregătoriile mai înalte și aceea a zapciilor sau executanților.

Despre micii funcționari

Slujbașii mici sunt: logofătul al doilea; vistierul al doilea, postelnicul al doilea, care, ca și al treilea și cei 12 postelnice, poartă toiege; vistierul al treilea, doi logofeți ai vistierului și ceilalți funcționari mărunți⁵¹ și scribii săi; doi logofeți de taină; logofeții divanului și patru spătari⁵². Aceștia din urmă poartă cu rândul spada și topuzul⁵³ domnului, pe care-l însoțesc întotdeauna, în afară de marile sărbători, când este de datoria marelui spătar să poarte el

⁵⁰ Adică judecătorul.

⁵¹ *Commis*.

⁵² De fapt spătarei.

⁵³ *Tabousa* = măciucă, buzdugan.

p 62 însuși spada. Cei patru spătari primesc pogonăritul sau darea pe vii, de câte patru parale de butoiul mare și două de cel mic. //

Cei mai însemnați dintre slujbașii aceștia primesc de la 15 până la 30 de lei pe lună și au câte 10 până la 15 scutelnici; vistierul al doilea are 20 de lei de „sferturi” sau capitația fiecărui județ; ceilalți primesc câte 10 lei pe lună și are fiecare câte doi scutelnici.

Despre zapcii

Zapcii sunt: căpitanul de dărăbani, care poartă un topuz, ca semn al demnității sale; vătaful de aprozi care are sub el 150 de aprozi; ceașul care are 100; vătaful de păhărnice și vătaful de vistieri, dintre care primul are sub ordinele sale 100 de păhărnice, iar al doilea 100 de icioglani⁵⁴. Toți acești slujbași au cinstea de a purta un pil⁵⁵.

Tot printre zapcii se numără și: căpitanul de lefegii și polcovnicul agăi, care poartă topuz, polcovnicul de călărași, armașul al doilea, portarul al doilea, armașul al treilea, portarul și bașbulucbașa. Acesta are paza Curții domnului și cinstea de a purta un topuz. Toți acești funcționari au 15 până la 30 de lei pe lună și 5 până la 10 scutelnici; bașbulucbașa are 40 de lei.

Despre divan

p 63 Divanul este tribunalul suprem al țării, căruia îi sunt supuse toate celelalte tribunale, precum și toate dregătoriile care țin de guvernare. Toate pricinile de orice natură sunt judecate aici și se poate îndrepta apel aici împotriva sentinței oricărui tribunal subaltern. De obicei, divanul ține ședință publică de două ori pe săptămână, // toată lumea e slobodă să asiste și să-și susțină cauza; și chiar dacă pârâțul ar fi boier din clasa întâi, el este obligat să se apere în public. Domnul asistă, el însuși, de obicei, la aceste adunări, pentru a face să fie mai bine respectată dreptatea și există cazuri în care a pedepsit, cu strășnicie, pe boierii dovediți a fi săvârșit nedreptăți. Dar, trebuie să fie cineva foarte sigur de dreptatea reclamației, înainte de a se plânge împotriva unuia mai mare, căci atunci când nu-și poate dovedi pâră este pedepsit cu cea mai mare asprime.

Boierii din clasa întâi și a doua iau parte la adunările divanului; ei stau jos și domnul șade sub un baldachin. El este, oarecum, deasupra acestui consiliu suprem, pentru că el poate să-i anuleze sentințele, dacă le socotește false sau contrare legilor, sau dacă este în interesul său sau îi vine cheful să le socotească astfel. Primii șapte boieri au cel mai mare rol la conducerea țării și sunt ca un fel de membri și consilieri ai divanului; cu toate că o seamă de boieri din clasa a doua iau și ei parte la ședință, ei nu pot fi considerați decât niște subalterni și ca simpli asistenți. Mitropolitul, în aceste adunări, trece înaintea tuturor boierilor. El stă la stânga domnului, după obiceiul turcilor, care socotesc acest loc ca cel mai de cinste.

⁵⁴ Numirea turcească pentru copil de casă sau paj.

⁵⁵ *Pil*, bici făcut din curelușe împletite și având un mâner scurt.

S-a arătat mai sus că toate sentințele și toate judecățile se dau după datinele și obiceiul țării. Dar aceasta constituie o jurisprudență foarte nestabilă, din care // poporul îndură multe neajunsuri. Tribunalele însele se găsesc deseori în așa mare încurcătură, încât nu știu în ce fel să hotărască, iar divanul, la care ajung toate pricinile până în cele din urmă datorită apelului, nu face, de cele mai multe ori, decât să încurce lucrurile fără vreo nădejde a le mai descurca. p. 64

Rușii au făcut după ocupație mai multe schimbări fericite în administrarea țării. Între altele, au stabilit pentru fiecare dintre boieri și funcționari atribuțiile și rolul lor și i-au făcut răspunzători (în cadrul acestora), dar românii, puțin obișnuți cu ordinea, nu sunt prea mulțumiți de asemenea rânduieli. Ei preferă lenea și dezordinea muncii și ordinii⁵⁶.

Despre Curtea domnului

Înainte de a încheia acest capitol, mai rămâne să mai spun un cuvânt despre Curtea și dregătorii din preajma domnului. Voi aminti aici funcționarii principali.

Marele cămăraș sau tezaurarul veniturilor cămării domnului are sub autoritatea sa pe negustori, pe armeni și pe evrei. El este primul intendent al „casei” domnului și are venitul după cotărit, plătit de toți negustorii care se folosesc de cot în negoțul lor. Tot prin el se fac plățile pentru darurile ce se dau turcilor. Cămărașul al doilea e sub autoritatea lui.

Grămăticul cel mare sau secretarul domnului. Este mai mare peste ceilalți grămălici // și are o leafă de 1 000 lei, din care jumătate îi este plătită de vamă, iar cealaltă o scoate din venitul de la ocne. p. 65

Marele cupar dă paharul cu vin și pâinea domnului, când acesta se află în biserică; și la masă, el îi toarnă de obicei în pahar.

Credințarul și cei 12 păhărnicești nobili sunt sub ordinele lui. Afară de dajdia vedrei⁵⁷ de un leu și jumătate de fiecare butoi de vin, care se vinde cu amănuntul în București, el mai primește încă a treia parte din căminărit și deține sarcina inspectării pivniței și a viilor Curții.

Vătaful de copii cu 100 de copii stau sub ordinele sale. În împrejurări solemne poartă steagul țării, îndată după domn și toți copiii poartă prapuri sau flamuri.

Marele cafegiu servește cafeaua domnului și are monopolul cafelei în București.

Marele ciohodar îi dă domnului cizmele. Toți cizmarii sunt sub autoritatea lui și el se bucură de ciohodărit, adică de o dare anuală de un leu pe cap de cizmar.

Ispravnicul curții („becerul”) este inspectorul „casei” domnești și are grija aprovizionării cu pâine și alte cheltuieli mărunte. În afară de acești funcționari, mai pot fi semnalati încă următorii slujbași:

⁵⁶ Acuzații gratuite aduse împotriva aversiunii românilor de a primi dispoziții de la ocupantul străin, în cazul de față, administrația țaristă.

⁵⁷ *Vadoura*.

p. 66 Rahtivanul are grijă de hamurile, de cioltarele și de șeile Curții; când domnul // umblă călare, el îi aduce un scaun pentru a se folosi de el când încalecă și descalecă.

Al doilea cămăraș și caftangiul au grijă de hainele domnului.

Ciubucciul îi dă ciubucul; divictarul (*viviclar!*) îi duce călimăriile⁵⁸; șerbegiul îi servește șerbetul.

Bașcihodarul are sub ordinele sale 24 de ciohodari⁵⁹.

Satârbașa are sub ascultarea lui 5 satârăși⁶⁰ sau purtători de securi.

20 icioglanii sau paji, cu doi ceauși, șefii lor, care poartă toiege de argint, alți doi ceauși cu asemenea toiege.

„Zibașul”⁶¹ primește jalbele poporului la ieșirea din odaia domnului; poate fi recunoscut după „pilul” său.

12 fustași (*toustaches*) care merg înaintea domnului cu securi. Toți acești slujbași au lefuri și scutelnici, după slujba lor, și primesc daruri la Paști și la Crăciun. Copiii de casă și ciohodarii sunt îmbrăcați pe socoteala Curții. Mai este un cămăraș sau comisar al minelor și vameșul mare, care fac, de asemenea, parte din „casa” domnului, care, așa cum am spus mai sus, este în întregime sub autoritatea marelui cămăraș.

Aceste slujbe sunt date, de obicei, celor care fac parte dintre târgoveți și, uneori, chiar din drojdia poporului, care găsesc astfel mijlocul de a intra în rândul nobililor și de a se ridica la cele mai înalte demnități din stat. [...] //

p. 67

Despre „casa” doamnei

„Casa” doamnei se compune dintr-un vornic sau mare suprintendent (*grand gouverneur*) care introduce pe boieri; și o mare suprintendentă (*grande gouvernante*) care introduce pe jupânese la stăpâna sa; dintr-un mare pitar, care are grija trăsurilor, dintr-un grămatic sau secretar; dintr-un iuzbașa⁶², cu 12 fustași, și dintr-un mare număr de femei, care au tot felul de ranguri și de atribuții.

Despre văduvele boierilor

Un bun obicei stabilit în Țara Românească este acela că văduvele de boieri, din orice clasă, sunt întreținute și primesc pensii, scutelnici, daruri și

⁵⁸ *Écritaire* (de fapt tot tacâmul pentru scris).

⁵⁹ *Urmează ou valets de pied*.

⁶⁰ Ostași din garda domnească.

⁶¹ *Zybach*, neidentificabil (poate subaș?). După descriere, pare a fi vorba de *cavaz-bașa*, care stă la ușa domnului, cu bastonul în mână.

⁶² Căpitan de fustași.

Capitolul IV

Despre veniturile și cheltuielile Țării Românești

p. 69

Despre finanțe în general

Veniturile publice ale Țării Românești provin, în cea mai mare parte, din capitație și impozitul teritorial.

Capitația a fost totdeauna plătită în bani, iar impozitul teritorial și acela pe animale se ia în natură, prin dijmă. La început, el nu era decât o dare ușoară care constituia o sumă foarte modestă, dar, cu timpul, stăpânii au știut să-l mărească, mai ales în ultimul timp.

Istoria țării nu amintește nimic mai amănunțit despre administrarea finanțelor de odinioară și despre schimbările întâmplare în decursul timpului. Tot ce se poate afla din datele privind diferitele imunități, acordate de către domn prin hrisoave, sunt doar diferitele numiri ale birurilor⁶³ impuse țării.

Domnia lui Constantin Brâncoveanu spre sfârșitul ultimului secol ne oferă prima perioadă de sporire a finanțelor, a doua fiind aceea a lui Constantin Mavrocordat. Acest domn, făcând în anul 1739 o reformă generală în țară, // a p 70
schimbat, de asemenea, și rânduiala finanțelor, această epocă fiind numită a reformei lui Mavrocordat. Regulile pe care le-a introdus în finanțe ar fi putut să fie folositoare din mai multe puncte de vedere, dacă ar fi fost urmate întocmai; dar, schimbarea deasă a domnilor și lăcomia lor au fost cauza tuturor inovațiilor și sporirilor ce le vom arăta.

Despre finanțele din trecut

Finanțele din trecut pot fi împărțite în veniturile vistieriei țării și veniturile domnului.

Venitul vistieriei țării sau tributul țării se plătea de două ori pe an, sub denumirea de sama mare și a doua samă⁶⁴, fără să fie cuprins darul de bairam și rațiile de carne și altele, despre care am vorbit în capitolul de mai înainte, și nici cheltuielile în cursul unui an.

Veniturile domnului constau din darea de 4 parale pe cap de oaie și din darea de vin, de o pară de fiecare măsură. Mănăstirile, boierii și mazilii nu plăteau prima dare⁶⁵ decât la trei ani odată și erau cu totul scutiți de ultima, cum s-a arătat mai sus.

⁶³ *Tailles.*

⁶⁴ *Sous le titre du grand et du second compte.*

⁶⁵ Adică: oieritul.

Despre felul cum se percepeau veniturile odinioară

p. 71 Birurile, făcând parte din venitul vistieriei publice, se ridicau cu învoirea // comună a boierilor, ținându-se seama de calitatea și posibilitățile fiecărui cătun. Aceia dintre ei care erau numiți zapcii sau comisari aveau grijă să facă repartitia cu amănuntul în diferitele județe, pârcălabii făceau aceeași operație în orașe sau sate. În felul acesta intra banul în vistierie, fără să fie nevoie de altceva decât să se înscrie numele satelor în arhive.

Cât privește veniturile domnului, ele erau strânse când de niște arendași, când de comisari.

Despre finanțele noi

Ultima perioadă (adică aceea) a finanțelor noi începe, după cum s-a spus, cu reforma lui Constantin Mavrocordat. Vechea împărțire în venituri de-ale vistieriei țării și de-ale tezaurului domnului nu mai era aceeași, căci, în 1755, acesta din urmă a fost mărginit doar la veniturile ocnelor și ale vămii. Mai apoi, au fost scoase și aceste venituri din tezaurul domnului și tezaurul însuși desființat cu totul. Dar, cum ocnele și vama, ca și cea mai mare parte din celelalte venituri sunt arendate cu încuviințarea domnului, acesta nu este niciodată lipsit de mijloace de a se despăgubi și, însușindu-și dreptul de a mări dările după bunul său plac, el se folosește de acest expedient pentru a confunda cu iscusință nevoile sale personale cu acelea ale statului. //

p. 72 Despre diferitele numiri ale dărilor și administrarea lor

Sfertul sau capitația se percepe de către ispravnici; impozitul teritorial este dat în arendă și, foarte rar, strâns de comisari. Constantin Mavrocordat, vrând să pună ordine în finanțe și să facă totodată ca impozitele să devină mai suportabile, a pus să se facă, în 1739, o catagrafie a tuturor locuitorilor prin peceți sau bilete tipărite. El a desființat, în același timp, vechile dări, care se strângeau sub diferite nume și le-a statornicit la 10 lei de familie, plătibili în patru termene. Aceasta este originea cuvântului de sfert, care înseamnă pătrime; primul (sfert), după catagrafia din 1739, s-a ridicat la suma de 367 700 lei numai în clasa țăranilor.

Mihail Racoviță a înființat sfertul al cincilea, în 1741, iar Constantin Mavrocordat, după ce a luat frâiele domniei, a adăugat un al șaselea, în anul 1744.

Grigore Ghica⁶⁶ a mai impus să i se plătească, în afară de sferturi, ploconul bairamului și „lipsa” sau deficitul de la sferturi, numiri inventate pentru a justifica această împovărare enormă a sarcinilor și impozitelor.

⁶⁶ Grigore al II-lea Ghica (1748–1752).

În timpul domniei lui Matei Ghica (1752–1753), a lui Constantin Racoviță (1753–1756), a lui Constantin Mavrocordat⁶⁷ (dintre care ultimul a fost domn de mai multe ori), suma plătită ca sferturi a mers mereu descrescând; în schimb, a fost mărit numărul lor atât de mult, încât până la urmă erau tot atâtea // <sferturi> cât și luni și, câteodată <chiar>, aceste luni au trebuit plătite p. 73 îndoite.

În 1758, Constantin Mavrocordat, luând seama la numărul enorm de sferturi într-un singur an, le-a adus iar la rânduiala de mai înainte și le-a numit socoteli generale. Atunci a ales el, din rândurile boierilor, comisari pentru diferitele județe, care, împreună cu ispravnicii, trebuiau să întocmească socoteala satelor. Le-a dat bilete pentru suma de plătit, potrivit cu listele vistieriei, și a sorocit plata la patru termene pe an.

Urmașul său, Scarlat Ghica (1758–1761), găsi, datorită acestei rânduiei, sfertul ridicat la aproape 200 000 d lei. El nu a urmărit totuși această hotărâre înțeleaptă, ci a micșorat suma și a înmulțit iar numărul sferturilor. El a pus să se strângă sferturi în fiecare lună și a izbutit prin acest mijloc să adune sume mari în anii 1758 și 1759, cum se va vedea din lista ultimului an, anexată la sfârșitul acestui capitol.

Acest sistem care era atât de favorabil zgârceniei și lăcomiei domnilor a fost totdeauna adoptat cu mulțumire de către ei și după aceea, cu toate că totalul sumei plătite în sferturi s-a micșorat de multe ori, din cauza băjeniei locuitorilor striviți de acest bir.

În anul 1766, de exemplu, același domn, Scarlat Ghica, n-a perceput cu totul din capitația țăranilor decât suma de 849 458 1/3 lei, iar în 1767, domnul Alexandru Ghica n-a scos decât 785 776 2/3 lei. //

Despre plocon, mucarer și ajutorință

p. 74

Ploconul steagului este un bir pe care îl plătește țara, din timpuri foarte vechi, la începutul unei domnii noi. Nimeni nu e scutit de el.

Boierii îl plătesc după rangul lor; țăranii și ceilalți supuși dau îndoitul sferturilor lor și câteodată și mai mult.

Mucarerul sau întărirea în domnie este același impozit sub alt nume. Se plătește la începutul anului al doilea sau al treilea al fiecărei domnii.

Ajutorința sau ajutorul este iarăși același impozit; se plătește la mijlocul anului și se numește de multe ori sfertul îndoit. [...]

Despre bresle

Diferitele categorii de locuitori care plătesc bir (tribut) vistieriei publice, în afară de țărani, se numesc bresle. Sub această denumire se înțeleg *mazilii* sau urmașii boierilor care n-au nici o slujbă; *neamurile* sau // cei mai importanți p. 75

⁶⁷ În domnia din 1756–1758, a cincea, în Țara Românească.

dintre mazili, *păhărniceii* sub ordinele vătafilor lor; *logofeții de divan*, ai căror părinți sunt mazili, *căpitanii*, scoși din slujbă, *funcționarii de vamă* fără slujbă, *chiaburii* (?)⁶⁸ sau țărani fruntași, *negustorii* din cele 12 județe, *Compania din Craiova*, care este o întovărire a negustorilor din acest oraș, *Compania din Gorj*, altă societate de negustori din județul cu același nume, *ruptășii* sau aceia dintre străini sau dintre locuitorii țării, cu care se încheia învoiri speciale privitoare la bir. Brașovenii, locuitori ai Brașovului⁶⁹, birnici în virtutea unei învoieli, silistrienii, armenii locuitori ai țării, evreii, chiproviceni și cobilovițenii⁷⁰, anumiți locuitori veniți de peste Dunăre, toți birnici în baza unei învoieli.

Negustorii și diferiții străini, pe care i-am amintit, plăteau odinioară darea lor la camera domnului; de la desființarea acestei camere, o plătesc vistieriei publice.

Despre mănăstiri

Impozitul asupra mănăstirilor a fost plătit sau refuzat după împrejurări. Ștefan Cantacuzino le-a scutit printr-un act din 1715.

Nicolae Mavrocordat le-a pus din nou la plată și au fost obligate să plătească darea în două rate. //

p. 76 Constantin Mavrocordat le-a scutit din nou prin reforma sa, dar, în schimb, le-a tăiat milosteniile pe care le primeau obișnuit de la domni. El a însărcinat zece clerici cu administrarea mănăstirilor și a înființat o casă comună, la care egumenii trebuiau să dea socoteala întocmai a veniturilor și a cheltuielilor necesare. Mănăstirile închinat bisericii din Turcia⁷¹ trimeteau o cotă parte, restul fiind destinat pentru întreținerea școlilor publice și înzestrarea fetelor sărace.

După înlăturarea lui, acest regulament a fost desființat și Mihail Racoviță a obligat iarăși mănăstirile să plătească darea în două rate. Același Constantin Mavrocordat, când a fost numit iarăși domn, a sporit aceste soroace la patru, dar Ștefan Racoviță a așezat din nou darea, întocmai ca pe vremea vărului său Mihai. Această rânduire din urmă a fost respectată până la Grigore Ghica⁷². [Sumele plătite în 1766 și 1767]...

p. 77

Despre preoți

Preoții plăteau două dări pe an la domnia lui Ștefan Cantacuzino care i-a scutit printr-o diplomă de imunitate. Nicolae Mavrocordat i-a impus din nou și ei au plătit darea până la reforma lui Constantin Mavrocordat.

⁶⁸ *Alcihys* (?).

⁶⁹ *Les Brancowans* (!) (corect: Brachowans) *habitans de Cronstadt*.

⁷⁰ Negustori bulgari imigrați din Kiprovo și Kobilova.

⁷¹ Adică mănăstirile închinat.

⁷² Grigore al III-lea Al.Ghica, domn al Țării Românești (17 oct. 1768 – 5 nov. 1769).

În 1741, Mihai Racoviță i-a supus la o contribuție având a fi plătită la patru termene și a mai cerut pe deasupra și ploconul și ajutorința; urmașii săi au păstrat această rânduială [...]

În 1769, Grigore (al III-lea) Ghica a făcut recensământul clerului și a dispus ca fiecare preot să nu plătească mai mult de patru lei pe an. O parte din acești bani au fost folosiți apoi pentru opere de binefacere.

Străinii

Străinii și aceia care vin cu vreun prilej întâmplător să stea în Țara Românească plătesc birul după o învoială specială. p. 78

Boierii

În vechime, boierii, atât cei care erau în funcție, cât și cei care nu aveau slujbă, plăteau la începutul fiecărei domnii noi ploconul și în fiecare an „banii calului”. Amândouă aceste contribuții au fost desființate prin reforma atât de des amintită. Dar sub Grigore (al II-lea) Ghica, în 1748, boierii au fost din nou obligați să plătească impozit sub denumirea de plocon și de mukarer. Constantin Racoviță i-a scutit mai apoi de mucarer, dar au plătit întotdeauna ploconul. Acest impozit se ridica, în 1766, la 8 000 de lei.

Slujitorii

După ce a micșorat numărul slujitorilor sau miliția țării și a despuiat de cea mai mare parte din vechile lor privilegii pe aceia care mai rămăseseră încă în slujbă, Constantin Mavrocordat i-a scutit de impozit prin reforma sa.

Grigore (al II -lea) Ghica a fost cel dintâi care a obligat, în 1748, pe slujitorii care erau afară din orașul București // să plătească ploconul și ajutorința p. 79 cu câte 4 lei, iar pe funcționarii de poștă cu câte doi lei, la fiecare soroc. De atunci, ei au continuat să plătească mereu această dare care, în vremea lui Scarlat Ghica, se ridica la 13 690 de lei, iar în 1767, sub Alexandru Ghica, la 11 798 de lei.

Proviziile de primăvară și de toamnă

Aceste provizii care constau din tot felul de grâne se numesc zaherea (*zahire*). Ele au fost cerute pentru prima oară în 1756 primăvara. Cantitatea de grâu ce se cere nu este totdeauna aceeași. În primăvara lui 1756, ea a fost de 15 000 de chile de Brăila și în 1760 toamna de 20 000 de chile. Aceste grâne trebuie să fie predate la Brăila, de unde sunt apoi duse în magazinele din

Constantinopol. Nazârul⁷³ sau administratorul oraşului din partea sultanului este însărcinat să elibereze chitanţe pentru fiecare predare şi comisarul, pe care domnii îl ţin acolo din 1759, ca să împiedice înşelăciunile, primeşte aceste diferite semnături de la nazâr care, de îndată ce este strânsă toată cantitatea de grâu, dă o adeverinţă generală. Această adeverinţă, pe care comisarul nu o obţine decât cu preţul multor daruri, este trimisă apoi la Constantinopol.

p 80 De altfel, aceste provizii sunt impuse asupra ţării în bani şi ridicate de două ori pe an, primăvara şi toamna. Grâul în natură se cumpără cu bani pe socoteala ţării, în împrejurimile Brăilei, de către negustorii // din acest oraş care caută să tragă cât mai multe foloase din acest proie...

Oieritul

Oieritul este o dijmă veche, plătită la început în natură şi apoi în bani. Acest impozit a mers mereu crescând. La început, era de trei parale, apoi, de patru şi cinci până când, în sfârşit Constantin Mavrocordat, în 1748, l-a ridicat la şase. Ba chiar acelaşi domn, în 1744, apoi Grigore (al II-lea) Ghica, în 1752, şi Ştefan Racoviţă, în 1765, au găsit cu cale să-l ceară îndoit.

Pe deasupra, mănăstirile, boierii şi mazilii, care se bucuraseră mult timp de privilegiul de a nu plăti oieritul decât la trei ani o dată, au fost siliţi să-l plătească în fiecare an, ca şi ceilalţi supuşi. Câteodată, domnii caută să-i despăgubească, acordându-le milui prin bilete de imunitate, fiecăruia după rangul şi atribuţiile sale. //

p 81 Acest impozit se strânge cu începere din ziua de Sf. Dumitru până la cea de Sf. Gheorghe. Altădată, contribuabilii mai erau siliţi să întreţină şi pe comisari, şi această întreţinere se numea plocon. Constantin Mavrocordat a dispus ca în locul ploconului să dea o jumătate de pară la câte zece oi, iar cei care ar avea mai multe să dea încă 27 de parale, în afară de taxa obişnuită. Banii aceştia intrau în camera domnului şi comisarii n-au mai avut pentru întreţinere decât leafa lor. În 1758 şi 1761, ţăranii din Transilvania care plătesc dare după învoială⁷⁴ au obţinut prin influenţa ministrului Austriei la Constantinopol firme, pe baza cărora nu trebuiau să plătească decât trei parale, cum fusese mai înainte; dar protestând domnii împotriva acestui ordin al Porţii, el a fost desfiinţat înainte de a fi fost pus în aplicare.

Ştefan Racoviţă a dat un decret în favoarea românilor întorşi din Transilvania, potrivit căruia trebuiau să fie iertaţi de două oi din zece, ceea ce s-a ţinut de atunci încoace. Suma primită pentru oierit, în 1766, se ridica la 215 900 de lei şi, în 1767, la 218 500 de lei.

⁷³ Mazir (!). Era şi comandant al cetăţii Brăila.

⁷⁴ *Qui sont tributaires par convention.*

Dijmăritul (*démarit*)

Dijmăritul este impozitul pe albine și pe porci; fiecare stup și fiecare porc sunt taxați cu câte 4 parale și jumătate. Și aici s-a stabilit, ca îndeobște, darea ploconului pentru întreținerea comisarilor. Constantin Mavrocordat a pus să se plătească în loc de plocon o jumătate de pară // pentru trei până la p 82 zece stupi sau porci și 27 de parale pentru ceea ce trecea de zece. Termenul de plată este la mijlocul lui iulie. Mănăstirile mari, împreună cu tot ce ține de ele, ca și boierii și mazilii sunt scutiți de dijmărit.

Vinăritul

Vinăritul sau impozitul pe vin se percepea în vechime ca o dijmă în natură, dar mai în urmă s-a luat o pară de măsură de vin și ploconul pentru comisari. Suma strânsă din acest impozit era dată câteodată mănăstirilor. Constantin Mavrocordat și-a însușit, cu prilejul reformei, ploconul vinăritului și l-a fixat la o jumătate de pară pentru cantitatea de 3 până la 120 de măsuri și la patru parale pentru ceea ce depășește. Același domn a sporit de atunci ploconul, îndoindu-l în 1747 și întredind-l în 1761. Nici chiar acei care plăteau vinăritul de-a dreptul mănăstirilor nu erau scutiți de plocon. Mănăstirile mari, împreună cu tot ce ține de ele, boierii și mazilii și chiar logofeții de divan sunt scutiți de vinărit.

Pogonăritul viilor străinilor

Nicolae Mavrocordat, în 1716, a fost cel dintâi care a pus dare pe vii, sub numele de pogonărit. Proprietarii plăteau pentru fiecare // pogon doi lei p 83 și opt parale. Constantin Mavrocordat a desființat pogonăritul prin reforma sa, dar Mihai Racoviță l-a reînființat și a fost plătit până când Constantin Mavrocordat l-a desființat din nou în 1744; de atunci, n-a mai fost plătit. Străinii care au podgorii sau grădini sau vii în țară au plătit întotdeauna pogonăritul. Acest impozit asupra viilor străinilor este, de obicei, arendat cu 1 500 de lei. În anul 1767, arenda s-a ridicat la 2 100 de lei.

Văcăritul străinilor

Văcăritul este darea pe boi și cai. Constantin Brâncoveanu a fost primul care a înființat-o, la înapoierea sa de la Adrianopol, sub cuvântul de plată a cheltuielilor de drum; ea era atunci de 10 parale de cap de vită. Ștefan Cantacuzino a desființat-o, dar Nicolae Mavrocordat a reînființat-o și de atunci a fost mereu plătită și sporită până la reforma lui Constantin Mavrocordat. După întâia sa domnie, din anul 1741 și până în 1761, aproape toți domnii au pretins-o din nou și a fost sporită, pe rând, de la 10 parale până la 66; în

p. 84 sfârșit, în 1761, sub Constantin Racoviță, văcăritul a fost desființat pentru totdeauna printr-un firman al sultanului. Cât privește pe străinii care își hrănesc turmele lor în țară în timpul iernii, ei au plătit totdeauna văcăritul, anume 22 de parale de cap: // li se iartă totuși 2 capete de vită de cireadă și acestea sunt numite *ova*⁷⁵.

Vitele mărunte se socotesc două drept una. În 1763, această dare era cuprinsă în oierit și, în 1767, a fost dată în arendă pentru suma de 4 000 de lei.

Tutunăritul

Tutunăritul este un vechi impozit pe tutun, fiecare pogon plătește 4 lei și 16 parale. Afară de aceasta, proprietarul unei culturi de tutun este obligat să dea 27 de parale pentru întreținerea comisarului. Acest impozit se strânge în luna august. În 1766, el a fost înglobat în dijmărit, în 1767, a fost arendat pe suma de 7 950 de lei. Când crește tutun din belșug se îndoiește tutunăritul, cum s-a întâmplat în 1751, când s-a ridicat la 15 000 de lei.

Ocnele

Sunt ocne la Telega, în județul Prahova, și la Slănic, în județul Secuieni. Ocna ce mare⁷⁶ a băniei <Craiovei> este în județul Vâlcea.

Mai de mult, veniturile acestor ocne erau foarte mici; sarea se vindea la un preț atât de ieftin încât pentru trei ocale nu se plătea mai mult decât o pară. Într-un timp, încă și mai îndepărtat, nu se plăteau decât 20 de parale pentru 100 de ocale.

p. 85 Arenda ocnelor fusese înainte de reformă de 40 000 de lei. După reunirea băniei Craiovei // cu principatul Țării Românești a fost ridicat prețul sării printr-un firman, în baza căruia se lua, în porturile țării de la Dunăre, de fiecare 100 de ocale 44 de parale, cu un adaos de 10%, și în porturile băniei <Craiovei> 50 de parale, cu un adaos de 15%. Acest preț a mai fost apoi încă urcat până la 50 de parale, pentru ocnele din principat și la 60 de parale, pentru ocna cea mare din bănia <Craiovei> și când sarea este în bucăți mari se plătesc 67 de parale de suta de ocale. Prima arendă de la toate minele a fost de 90 000 lei, apoi a fost urcată în fiecare an, până când, în 1766 și 1767, ea s-a ridicat la 150 000 de lei.

Timpul de reînnoire al acestei arende este în luna ianuarie. La fiecare reînnoire de contract, sarea care se găsește în apropierea ocnelor aparține domnului, iar aceea care se găsește în porturi sau pe drum rămâne vechilor arendași. Pe deasupra, aceștia sunt opriți să o vândă înainte de luna aprilie și această opreliște are ca scop să ajute pe arendașii cei noi. Cea mai mare cantitate de sare a fost extrasă din ocne în anul 1755, ea s-a urcat până la 25 000 000

⁷⁵ (*Qui sont appelés d'ova*).

⁷⁶ Ocnele Mari, azi oraș, jud. Vâlcea.

ocale. Cu toate acestea, ele ar produce și mai mult dacă s-ar putea găsi vreun debușeu pentru cantitățile extrase.

Vama

Taxele vamale sau de intrare și ieșire se plătesc în târgurile cele mai importante și la graniță. Acest impozit // a fost mai întâi modest, dar Grigore p. 86 <al II-lea> Ghica l-a ridicat, în 1733, și a făcut un nou tarif care a fost în vigoare până la reformă. Același domn înființează o casă a vămii și un mare vameș; 12 sate dimprejurul Bucureștilor și alte 8 împrejurul târgurilor principale sunt scutite de acest impozit pentru tot ceea ce duc pe sus sau aduc <la târg sau în capitală>. În 1766, veniturile vămii se ridicau la 100 00 de lei și în 1768 la 115 00 de lei.

Veniturile doamnei

Țigani, robi pe domeniile domnului, fac parte din <bunurile afectate> veniturilor doamnei. Unii dintre ei dau ca bir aur, pe care-l scot din râuri. Dintr-o listă autentică a lui Ștefan Racoviță, din anul 1764, reiese că din 240 de țigani numiți rudari, 171 dădeau 6 dramuri⁷⁷ de cap, 21 dădeau patru și 48 dădeau trei. Totalul se ridica la 1 254 de dramuri, ceea ce face în aur rafinat 1 003 dramuri.

Aceiași țigani sunt, de asemenea, datori să vândă marelui armaș, mai mare asupra lor, cu doi lei dramul, tot aurul pe care îl găsesc. Acesta îl vinde din nou, la rândul lui, la un preț mai mare, în folosul doamnei. Totuși, cantitatea de aur vândută în felul acesta marelui armaș nu depășește deloc pe aceea dată ca impozit. Ceilalți țigani, anume din 195 numiți ursari și 473 numiți lăieți, plătesc câte 5 lei de cap, ceea ce face o sumă de 3 340 de lei.

Doamna mai beneficiază încă de unele taxe și monopoluri, cuprinse în ultimul // timp printre taxele de vamă, de unde ea primește banii ce i se cuvin. p. 87

În 1763, suma pe care a primit-o ea de la vamă se va ridica la:

	32 000 lei,
iar tributul țăganilor la	<u>3 340 „</u>
	35 340 „

Și încă aurul vărsat în natură nici nu este socotit aici.

Feuda numită Câșla Vizirului

„Câșla Vizirului” este un orașel mare cuprins în raiaua Brăilei.

Odinioară, ea se afla despărțită de principat, dar în urma marilor neajunsuri care s-au ivit din această cauză, ea a fost iar alipită, în 1765, sub numele de

⁷⁷ *Dragmes* (Un dram = 3,38 gr).

feudă, cu condiția totuși a unei plăți anuale de 25 000 de lei către tezaurul sultanei, care posedă acest orașel ca apanaj, și 3 500 lei nazărului din Brăila.

[Urmează în text *Veniturile de la Cășla Vizirului din anul 1763*, înainte de încorporarea ei la principat]. [...] apoi *Veniturile acestei feude din anul 1766* după încorporarea ei].

p. 94

Despre sarcinile generale ale țării

p. 95 Mai de mult, țara plătea capitația, banii de bairam, gizia („dzaize”) sau peșcheșul sultanului, în afară de alte daruri pentru vizir și demnitarii mai de seamă de la Constantinopol. Pe deasupra, ea întreținea trupele sau miliția țării și câteodată și trupe auxiliare. Aceste cheltuieli s-au micșorat treptat după diferitele reduceri, începând de pe la mijlocul secolului trecut, până când, în sfârșit, după marea reducere a celor doi Mavrocordați, ele au încetat cu totul; puținele trupe care au mai fost păstrate atunci pentru administrație au rămas fără plată, cum s-a arătat mai sus. // În schimb, cheltuielile, la început foarte modeste, prevăzute pentru tribut și darurile Porții, s-au mărit considerabil, de la Constantin Brâncoveanu până la reforma lui Mavrocordat, mai ales în anul 1761, când acest domn a adăugat dintr-odată 500 000 de lei de plătit la începutul fiecărei domnii. Această măsură a pus vârf nenorocirilor țării. Turcilor le venea la socoteală să schimbe mereu domnii și acestora nu le mai rămânea altă cale decât să încarce țara cu impozite, pentru a putea face față la atâtea cheltuieli.

Nu se găsește nici o listă autentică și amănunțită a sarcinilor anuale ale țării. Agenții domnilor la Constantinopol primesc banii din vistierie în bloc și trimit listele cheltuielilor cu de-amănuntul direct domnilor, fără ca ele să mai fie trimise și arhivelor din țară. Ce se găsește mai autentic acolo e seria listelor cheltuielilor din 1766, sub Scarlat Ghica, și din 1767, sub Alexandru Ghica. E de ajuns să redau aici pe cele dintâi, cele următoare fiind, cu excepția datelor, aproape în întregime aceleași. S-a adăugat la fiecare articol câte o explicație, ale cărei elemente au fost date de vistierie. De asemenea, au fost folosite și listele câtorva boieri de seamă care, prin rangul și funcția lor, trebuiau să citească bine tot ce privește finanțele țării. //

p. 96 [Lista cheltuielilor din anul 1766]...

p. 97 [...] În temeiul unor bilete erau scutiți de birul anual: 1) scutelnicii din
p. 98 slujba boierilor; // 2) slujbașii însărcinați cu cumpărarea oilor pentru Constantinopol; 3) „dvivarii” sau oameni care aduc lemne pentru încălzitul Curții; 4) plăieșii sau oamenii care păzesc drumurile din Munții Carpații; 5) câțiva boieri și mai multe mănăstiri.

Cheltuielile pentru ocne și pentru vamă se fac separat și n-au nici o legătură cu vistieria publică. Domnul dispune după bunul său plac de venitul acestor două ramuri⁷⁸ și recurge la el ori de câte ori vistieria publică nu poate să satisfacă nevoile statului.

⁷⁸ Ocnele și vama.

Concluziile capitolului

[...] Se vede un popor strivit de dezordini cumplite și de impozite de nesuportat, iar la cheremul unui stăpân despot și lacom...

[...] Câțiva domni au încercat să facă regulamente pentru împărțirea dreptății, dar acestea n-au folosit la altceva decât să încurce și mai rău haosul legilor; mai mulți dintre acești domni s-au ocupat de finanțe, dar cu singurul scop de a-și mări veniturile prin dări fără să se gândească la urmările fatale ale celor mai multe din aceste dări. p. 101

Dintre toți domnii, Constantin Mavrocordat a fost acela care a făcut cel mai mare rău țării sale. Fără vreo pretenție a-i aprecia caracterul moral, se poate spune cu siguranță că era un rău diplomat și un și mai rău financiar. Poate că primele sale intenții nu erau vinovate, se poate spune chiar că a făcut câteva reglementări bune în finanțe în timpul primei sale domnii. Dar, în general, n-a folosit decât paliative împotriva unor rele înrădăcinate; în afară de câteva mici schimbări, nu s-a îndepărtat niciodată de vechiul plan vicios. În loc de a se gândi să desființeze capitația sau cel puțin s-o micșoreze și să o stabilească la o cîtime fixă și să așeze greutatea principală a impozitului pe produse și pe consumul țării, el a mărit capitația și a lăsat celelalte venituri pe seama arendașilor, după exemplul înaintașilor săi. Acest fel de a strânge dările poate să fie lesnicios pentru domni, dar este foarte dăunător pentru țară. Dar când Constantin Mavrocordat s-a văzut gata a fi doborât în mai multe rânduri de intrigile dușmanilor săi și obligat să cedeze țara rivalilor săi, n-a mai fost scrupulos asupra mijloacelor de a se menține și a crezut că își întărește domnia adăugând // deodată o jumătate de milion de lei la tributul ce trebuia plătit Porții. Această măsură nesocotită nu numai că a aruncat țara într-un noian de nenorociri, dar a fost pentru el cauza primă a mazilirii sale. Cinci sute de mii de lei, care trebuiau plătiți la începutul fiecărei domnii, li s-au părut turcilor o rațiune suficientă pentru a schimba mereu domnii, spre a obține această sumă cât mai des cu putință, astfel încât acest mijloc a avut îndoită urmare de a copleși țara sub poveri de nesuferit și a ieftini demnitatea de domn. p. 102

Pentru a desăvârși ruina poporului s-a pus numai asupra țaranului toată greutatea unui bir atât de excesiv și atât de puțin proporționat cu numărul și mijloacele locuitorilor, căci această greutate, în plus, se percepea tot pe calea capitației și această dare este cu atât mai vătămătoare cu cât este aproape întotdeauna arbitrară. E de mirare că nici un domn nu și-a dat seama de urmările ei dezastruoase și n-a căutat să o desființeze. Cu toate acestea, ar fi fost lesne de observat că, așezând birul și sporul lui pe roadele pământului și consumul produselor, bogatul ar fi fost silit să contribuie și el la dare, spre ușurarea săracului, și că înșiși turcii, răspândiți prin Țara Românească, ar fi fost siliți să suporte și ei o parte din această povară.

Toată lumea știe astăzi că darea pusă pe pământ⁷⁹ și pe produse (și nu pe persoane), atunci când este îngrădită în limite drepte, poate să folosească

⁷⁹ Este vestita teorie a fiziocraților care a cunoscut o mare răspândire la mijlocul secolului al XVIII-lea.

p 103 la încurajarea activității, la înmulțirea produselor, la favorizarea // populației și a circulației, la înflorirea artelor și a comerțului și a da astfel un imbold spiritului omenesc în toate chipurile cu putință. Dimpotrivă, capitația, arbitrară în toate metodele ei, sărăcește poporul, zdrobind pe cel sărac și crușând pe cel bogat și puternic, distruge agricultura și frânează activitatea, amorțește spiritele și trage în urma sa tot acel cortegiu de rele și de nenorociri, cărora statele cele mai bine organizate le cad până la urmă victimă. Totuși, ca urmare a neștiinței proprii omului, capitația este darea cea mai veche, despre care amintește istoria, și nu se cunoaște în tot Imperiul Otoman și chiar în tot Orientul aproape nici un alt fel de tribut. Acesta se menține chiar și în acest secol luminat și raționalist în câteva monarhii din Europa, în ciuda protestelor cugetătorilor politici cei mai pricepuți; și ar putea folosi ca o nouă dovadă, dacă ar mai fi nevoie, de cât ne este de greu să ne dezbrăăm de prejudecățile moștenite de la strămoșii noștri.

FRANCANTONIO MINOTTO

(? – post 1777)

Călugărul minorit Francesco Antonio (sau Francantonio) Minotto, italian de origine, a fost trimis de congregația de Propagandă Fide în Moldova, unde îl aflăm între anii 1771–1777.

Învățând repede limba română, el ar fi alcătuit în 1775, după spusa lui, o gramatică română, iar în 1777, un dicționar românesc, pe care promitea să-l trimită Congregației împreună cu un catehism românesc. Dar nici una din aceste lucrări nu se găsește nicăieri, așa că nu e exclusă bănuiala ca ele să fi existat doar ca făgădueli neîmplinite.

În cursul șederii sale în Moldova, Minotto a fost amestecat în certurile dintre misionari. Era în relații proaste cu prefectul Giuseppe Martinotti care îl descrie în culorile cele mai grele. El însuși își arogă un rol de informator tainic cu privire la neregulile misionarilor din Moldova.

De la Minotto a rămas o scrisoare trimisă în 1775 cardinalului Stefano Borgia în care descrie starea jalnică a țării în urma războiului pustitor din 1768–1774. A fost publicată de Gh. Călinescu în *Diplomatarium Italicum*, Roma, II (1930), p. 503–504. Este menționat de Călinescu în studiile *Alcuni misionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII–XVIII* [*ibid.*, I (1925) p. 69] și *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni* [*ibid.*, II (1930), p. 318, 324, 325].

[RAPORT]¹

p. 503

1775, mai 23. Am ajuns în aceste părți după o călătorie foarte grea, după cum va fi aflat domnia voastră² prea strălucită prin altă scrisoare pe care i-am trimis-o îndată ce am sosit aici...

Prădăciunile și distrugerile pe care le-au făcut aici rușii sunt nenumărate și această țară se află în cea mai cumplită lipsă, din care cauză și noi trăim în mare sărăcie. Aproape în fiecare zi alerg călare pentru a vizita pe bieții noștri catolici de sub păstoria mea, căci aceștia s-au adăpostit în timpul războiului în păduri și nici nu vor să iasă de acolo pentru că se tem de un război sângeros. Austriecii au și ocupat o bună parte din acest principat, rușii sunt la hotare, turcul sosește. Să ne ajute Dumnezeu. Eu nu mă îngrozesc de altceva, numai să nu părăsesc pe acești catolici ai noștri chiar cu prețul vieții mele...

Niciodată nu mi-aș fi închipuit răutatea acestor greci³ și ura lor față de noi. p. 504

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Diplomatarium Italicum*, II (1930), p. 503–504.

² Stefano Borgia, secretarul Congregației de Propaganda Fide.

³ Ortodocși.

E vorba aici de un călugăr pe care l-am umilit cu superioritatea spiritului și cu tăria mea sufletească. Acesta în batjocura Bisericii catolice, făcuse o cârciumă lângă biserică; eu l-am chemat și cu râvnă și cu cuvinte cam tari l-am făcut să o dărâme și să facă o alta mult mai departe. Aici chiar și preoții greci fac pe negustorii pe față și fac și alte răutăți fără a fi pedepsiți, sunt într-adevăr ticăloși. Eu desigur nu mă tem, deoarece spun: *si Deus pro nobis quis contra nos*⁴.

Eu n-aș fi crezut niciodată să pot învăța atât de repede această limbă amestecată și caraghioasă (!) care este într-adevăr ciudată și pentru ca și dumneavoastră să puteți râde (!) puțin în ceasurile libere, vă voi trimite *Gramatica manuscrisă*⁵ când voi fi terminat-o de copiat. Am de asemenea pentru domnia voastră o carte tipărită în limba moldovenească, dar nu știu cum să v-o trimit, pentru că aici poșta costă foarte mult și în acest scop scriu pe hârtie puțină⁶ etc.

Dacă domnia voastră prea strălucită va păstra taina (asupra celor ce voi spune), eu sunt aici pentru a vă înștiința întocmai despre ce fac aceste misiuni ale noastre și despre neregulile misionarilor; de italieni nu pot spune nimic, dar despre cei trei unguri (aș putea spune) multe și ar fi bine să se trimită alți italieni și să se dea drumul acestora, cu atât mai mult cu cât ei sunt <adăugați> pe de lături. Dacă ați vedea unde locuiesc eu aici și ce am, ați rămânea uimit⁷. E de ajuns să știți că pereții sunt de pământ și că voi răbda toate acestea pentru cea mai mare slavă a lui Dumnezeu și folosul Bisericii romano-catolice.

Pe ziua de Rusalii⁸ voi aduce pe un calvin la catolicism.

Moldova 23 mai 1775.

⁴ Dacă Dumnezeu e cu noi, cine să fie contra noastră.

⁵ *La Grammatica manoscritta*. Cu treizeci de ani mai înainte Francesco Maria Madrelli, viceprefect al misiunilor (1742), alcătuiuse o gramatică în limbile latină și română și un vocabular pe care le oferea Congregației de Propaganda Fide. Vezi Gh. Călinescu, *Alcuni misionari cattolici italiani della Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, I, p. 69.

⁶ *Scrivo in pochi carte*.

⁷ *Che cosa i restarebbe*.

⁸ = 31 mai.

ABDÜLKERİM PAŞA

(m. după 1788)

În urma înfrângerii Imperiului Otoman în războiul purtat împotriva Rusiei țariste între 1768–1774, s-a ajuns, după îndelungate tratative, la semnarea tratatului de pace de la Kuciuk Kainargi (10/21 iulie 1774) prin care Poarta era nevoită să facă însemnate concesii teritoriale și financiare puternicei sale adversare, să consimtă la știrbirea monopolului ei economic și a drepturilor de suzeranitate asupra Principatelor române și să accepte o așa-zisă independență a Crimeii, ca preludiu a anexării ei la imperiul Ecaterinei a II-a. Pentru schimbul instrumentelor de ratificare a tratatului s-a procedat, conform tradițiilor diplomatice a epocii, la trimiterea unor ambasadori extraordinari din partea celor două puteri însărcinați să aducă de la Istanbul și Moscova (în mod excepțional nu de la St Petersburg) semnăturile suveranilor respectivi, sultanul Abdul Hamid I și țarina Ecaterina a II-a. Din partea Porții otomane a fost numit ca trimis extraordinar în Rusia Abdülkerim efendi, un dregător al Curții, lucrând în aparatul birocratic de stat și arborând titlul de noblete de *seyyid*, adică de presupus scoborător din familia profetului Mahomet. Înaintea învestirii sale ca ambasador (*elci*) și a înălțării sale – cu acest prilej – la rangul de pașă, Abdülkerim a avut o carieră modestă, începând a sluji pe marele vizir Mustafa pașă (1752–1755, 1756–1757) ca păstrător al sigiliului. În 1756 sau 1757 a căpătat dregătoria de *hacegân*, un fel de șef de birou în complicata și birocratică administrație a statului otoman. Într-o vreme s-a ocupat de plata salariilor spahiilor și agalelor Seraiului.

În urma alegerii sale ca ambasador, după ceremoniile de rigoare de la Poartă și a instrucțiunilor primite de la marele vizir İzzet Mehmet pașă (1774–1775), Abdülkerim, cu suita sa, a părăsit Istanbulul la 22 ianuarie/2 februarie 1775 călătorind pe ruta Adrianopol (Edirne), Silistra, Brăila, Galați, Hotin, Kiev, Orel și Tula până la Moscova, unde și-a făcut intrarea cu fastul obișnuit în asemenea ocazii, la 7/18 octombrie 1775. După îndeplinirea misiunii, el a luat drumul întoarcerii la 28 ianuarie/8 februarie 1776 și călătorind pe o rută ușor modificată de la Măcin până la Istanbul, s-a înapoiat la Poartă la 6/17 august 1776. Aici el a prezentat sultanului Abdul Hamid I raportul misiunii sale (*sefaretnâme*), alcătuit de secretarul-scrib din suita lui, anume Nahîfî Mehmet efendi. Ulterior, Abdülkerim pașă și-a reluat atribuțiile de *hacegân*, slujind ca șef al arhivelor cadastrale până în 1788, dată, după care, se pare că a murit curând.

Jurnalul misiunii sale în Rusia a fost alcătuit, după cum am amintit, de scribul Nahîfî Mehmet efendi, recrutat de asemenea din aparatul de stat aflat în slujba marelui vizir, cunoscându-se foarte puține date biografice asupra lui. A ocupat diferite funcții ca șef de birou și a decedat, la rândul său, în 1788.

Manuscrisul cuprinzând misiunea (*sefaretnâme*) lui Abdülkerim pașă în Rusia s-a păstrat în fondul Esat efendi al bibliotecii Süleymaniye din Istanbul, inventar nr. 2280, fiind editat în traducere engleză de orientalistul american Norman Itzkowitz, în lucrarea sa, scoasă în colaborare cu slavistul Max Mote, *Mubadele. An Ottoman-Russian exchange of Ambassadors*, Chicago, 1970, p. 55–120, cu note explicative succinte și o introducere (p. 1–31). De misiunea omologului lui Abdülkerim pașă, kneazul Nikolai Vasilievici Repnin, s-a ocupat în aceeași lucrare amintitul editor Max Mote. Textul jurnalului soiei lui Abdülkerim pașă a mai fost editat în limba turcă în 1898 la Istanbul de publicistul Ahmet Cevdet, după o copie neidentificată și cu o ortografie occidentalizată, această ediție în limba omană este nu numai foarte greu accesibilă, dar și defectuoasă și nesigură din punct de vedere al calității științifice.

În cuprinsul jurnalului misiunii lui Abdülkerim pașă, alcătuit de scribul-secretar Nahîfî Mehmet efendi, o importanță deosebită s-a acordat descrierii ceremoniei – denumite în protocolul

Curții otomane *mubadele* – adică al întâlnirii celor doi ambasadori, otoman și rus, la hotarele imperiului sultanilor, în cazul de față la Hotin, pe o plută, solemn împodobită, pe firul râului Nistru. Ceremonia s-a repetat atât la venirea cât și la plecarea, cei doi ambasadori pătrunzând și părăsind la aceeași dată imperiile respective (în cazul lui Repnin, Polonia, care mai exista încă în 1775–1776 ca stat clientelar al țării, Rusia neavând graniță comună cu Imperiul otoman).

Știrile despre țările române cuprinse în jurnalul alcătuit de Nahifi Mehmet efendi sunt puține, sărăcăcioase și lipsite de o importanță deosebită. O oarecare atenție s-a acordat portului Galați, a cărui reînviere economică după distrugerile suferite în timpul războiului din 1768–1774, este atribuită în mod gratuit sultanului, ca de altfel și întreaga refacere a Moldovei.

Ceea ce contrastează puternic între jurnalele misiunilor lui Abdülkerim pașa și N. V. Repnin, constă pe de o parte în itinerariile diferite adoptate de cei doi trimiși extraordinari și reacția provocată în cercurile conducătoare ale Principatelor române. În vreme ce domniii Moldovei și ai Țării Românești, nu numai că nu se întâlnesc cu emisarul Porții și nu-l trimit nici un dregător de seamă ca să-l întâmpine la hotare, Alexandru Ipsilanti refuzând chiar să-i asigure provizii în trecerea prin principatul muntean, iar delegația otomană a fost nevoită să traverseze țările române într-o izolare completă, evitând reședințele lor de scaun, ambasadorul rus Repnin a fost primit cu toată căldura de către Grigore al III-lea Ghica și Ipsilanti la Iași și București și de toată boierimea, ba chiar și de mitropolii respective, organizându-se serbări și primiri în cinstea emisarului țării la tot pasul. Răceala și antipatia manifestată față de reprezentantul sultanului de către domnii și boierii români reiese cu toată pregnanța în jurnalul soliei lui Abdülkerim pașa, nevoit să poposească prin sate obscure și în indiferența totală a autorităților locale și de stat. Prezența lui pe teritoriul românesc a fost aproape indezirabilă și de aceea și știrile privind Principatele din jurnalul misiunii lui Abdülkerim pașa sunt atât de sărăcăcioase, afectându-se o pretinsă detașare și indiferență față de niște „provincii” socotite tributare sultanului.

Textul jurnalului misiunii lui Abdülkerim pașa n-a fost cunoscut până acum istoriografiei românești și apare acum în traducere pentru prima oară în țara noastră în colecția de față, după ediția amintită datorită lui N. Itzkowitz.

[TRECEREA SOLIEI PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA]¹

[Ambasada lui Abdülkerim pașa părăsește Istanbulul la 1 zi'1-hidjge 1188 a.H. (= joi 2 februarie st. n. 1775) în drum spre Rusia, sosind la Șumen în Bulgaria la 26 zi'1-hidjge (27 februarie).]

p. 60 În timpul șederii noastre aici a sosit o scrisoare din partea domnului Moldovei². El indica pentru noi o rută pe calea de la Isaccea și „Timarabad”³. Totuși această regiune de abia scăpase de cătușele⁴ ocupației. Dat fiind că nu-și revenise la starea inițială, se vor ivi mari piedici de a ne procura provizii și în alte domenii. Am scris din nou domnului explicându-i că în comparație cu alte regiuni, va fi mai ușor (pentru ambasadă) de a trece prin Moldova. Așadar, va fi nevoie să călătorim la Hotin pe drumul de la Galați de-a lungul râului Prut. După ce am trimis scrisoarea, am părăsit Șumenul, luni 3 Mukarrem 1189 (6 martie 1775).

Ne-am așezat tabăra la Silistra vineri 8 (10 martie). [Intenția ambasadorului de a rămâne aici până la aflarea unor vești privind călătoria

¹ Traducerea s-a făcut după textul publicat în limba engleză de Norman Itzkowitz din lucrarea comună cu Max Mora, *Mubadele...*, p. 60 și urm.

² Grigore al III-lea Alexandru Ghica.

³ Neidentificat.

⁴ *the fetters*, în sensul de povară.

omologului său Repnin. Sărăcia și lipsa de provizii de la Silistra îl determină totuși pe Abdülkerim pașa să-și grăbească plecarea, stabilind-o pentru luni 25 Muharrem (27 martie). Îndoielile celor din Silistra privind expedierea darurilor sultanului către țarină cu corăbii pe Dunăre până la Galați.]

După cercetarea stării drumului în intenția de a trimite darurile la Măcin p. 61 pe calea uscatului iar de acolo la Galați pe calea fluviului, oamenii care cunoșteau bine regiunea ne-au înștiințat că distanța pe uscat până la Măcin era de douăsprezece stadii⁵. Această regiune, însă, de-abia a început să se refacă. Deoarece (locuitorii) erau foarte ocupați cu repararea caselor și locuințelor și-și aduceau hrana din locuri îndepărtate, era nevoie, neexistând un alt drum posibil, (ca ambasada) să treacă (Dunărea) pe la o așezare numită Călărași așezată pe țărmul românesc în fața Silistrei și de mers de la hotarul Țării Românești până la Brăila și de acolo la Galați. A fost trimisă o scrisoare domnului Țării Românești⁶, rugându-l să asigure proviziile necesare pentru o călătorie de trei zile de la amintita așezare // până la Brăila. (Totodată) au fost trimiși în arvună cinci sute de guruși⁷. Lista cu itinerarul pe care l-am pregătit, indicând că avem de gând să trecem râul Prut pe la o localitate numită Țuțora⁸, în sus de Galați, a fost înmănată marelui portar⁹ al domnului Moldovei care a sosit acum (aici). După ce a fost miluit cu un caftan¹⁰, i s-a îngăduit să plece.

În răspunsul care a sosit de la domnul Țării Românești, el găsea (tot felul de) dezvinovățiri cusute cu ață albă în privința procurării proviziilor cerute și a trimis înapoi cei cinci sute de guruși. De aceea nu mai era nimic de făcut decât de cumpărat și achiziționat din Silistra proviziile necesare drumului de trei zile până la Brăila.

În luna în care am hotărât cele scrise mai sus, am început expedierea bagajelor grele și a poverilor în spre Călărași la bordul a trei sau patru caiace¹¹, ce erau disponibile și cunoscute aici sub numele de *cârlace*¹². Kara Hisarî Ahmet bei, kapugibașa al Seraiului, care fusese numit de la Istanbul mihmadar pentru ambasadorul rus, și-a făcut acum apariția și astfel a fost și el trecut pe țărmul românesc. Joi 28 Muharrem (30 martie), ambasadorul și suita lui s-au urcat în două ambarcațiuni dunărene numite *șăici*¹³. În această zi, datorită fericitei îndurări a lui Allah, înaltul cerului a fost netezit de piatra arzătoare a soarelui dătător de lumină lumii și a devenit curat și lipsit de orice urmă de nor. Cu apropierea anotimpului favorabil al primăverii, șesurile și câmpiile erau acoperite cu un covor de verdeața smaraldului și fiecare copac înflorit în mai multe culori, se înfățișa ca un adevărat tablou al unei cununi de nuntă. Făcându-ne plăcere vederea peisajului înconjurător și bucurându-ne în glorioasa

⁵ *stages*; 1 stadiu reprezintă distanța echivalentă cu 125 pași.

⁶ Alexandru Ipsilanti.

⁷ *kuruş*, monedă otomană echivalentă cu piastrul.

⁸ Sat și com., jud. Iași.

⁹ *portar başı*.

¹⁰ *a robe of honour*.

¹¹ *kayk*.

¹² *karla*.

¹³ *şayke*.

umbră a suveranului <nostru>, am trecut <Dunărea> până la Călărași sub milostiva mantie a protecției lui Allah.

p. 63 La cele trei popasuri situate pe teritoriul Țării Românești de la Călărași până la Brăila n-a fost cerut sau luat nici măcar un ac de gămălie de la locuitorii Țării Românești. Mai mult, asemenea lucruri ca // păsări de curte, ce au fost aduse de o slugă a domnului Țării Românești, n-au fost primite. Descurcându-ne cu proviziile ce le aveam la îndemână, ne-am continuat drumul. Am mers mai departe și am ajuns la Galați miercuri 4 Safer <5 aprilie>. Mai înainte, în timpul războiului, <orașul> Galați a fost complet distrus și cu excepția a două clădiri spoite <cu var>, orice urme de construcții au fost distruse și rase de pe fața pământului. Ca rezultat al fericitei și chibzuitei strădanii a sultanului, care este izvorul dreptății, cam câteva sute de case și un număr de prăvălii au fost construite și multe *raiale* s-au statornicit și au început să locuiască <aici>¹⁴. Este o dorință arzătoare ca prin creștere și înmulțire <orașul> Galați să-și regăsească aspectul de odinioară într-un viitor apropiat. Ne-am petrecut ziua următoare la Galați.

Ne-am reluat drumul vineri. Am ajuns și petrecut o noapte într-un sat <la o depărtare> de patru ore de Galați. Aici, ne-a parvenit o înștiințare de la feldmareșalul rus¹⁵. El ne cerea să-i trimitem o listă cu tot ceea ce aveam nevoie ca provizii după schimbul de ambasadori. Abdülkerim pașa a răspuns în termeni amicali în sensul că era contrar legilor ospitalității să se impună sarcini gazdelor. A lăsat problema proviziilor <la latitudinea> demnității statului rus.

p. 64 În acest loc, a sosit scrisoarea lui Mehmet pașa¹⁶ <adusă> de *ciohodarii* săi¹⁷. Ne informa că el sosise la Târnovo. Ambasadorul i-a trimis un răspuns, tot prin *ciohodari*, conținând o rugămintă politicoasă ca Mehmet pașa să ajungă la Hotin cât mai repede cu putință. În ziua următoare am plecat din localitate și am ajuns într-un sat numit „Izburuga”¹⁸, la <o depărtare> de șase ceasuri de Iași, joi 12 Safer <13 aprilie>. La sosirea noastră la „Izburuga” un mesager¹⁹ ne-a adus o scrisoare din partea feldmareșalului rus <adresată> însărcinatului cu afaceri al Rusiei, rezident la Istanbul²⁰. Scrisoarea arăta că sosirea ambasadorului rus, generalul Repnin, la hotare va fi amânată până în ultima parte a lunii iunie sau începutul lui iulie datorită ieșirii din albie a râurilor, asprimei și prelungirii // iernii în Rusia. Deoarece era mult de așteptat până

¹⁴ Evident, realitatea este privită din prizma unui dregător otoman care nu-și dă seama de renașterea Galaților prin propriile eforturi ale locuitorilor săi și în parte din grija domniei, atribuind cu totul nejustificat aceste binefaceri sultanului.

¹⁵ Piotr Alexandrovici Rumianțev, generalissimul trupelor ruse în războiul ruso-turc din 1768–1774.

¹⁶ Melek Mehmet pașa, fost mare kapudan al flotei (1752–1755) cumnat al sultanului Mustafa al III-lea din 1765, numit *kaimakam* al marelui vizir, calitate pe care o deținea în 1775–1776 înainte de a deveni el însuși mare vizir între 1792–1794.

¹⁷ *çuhadars*.

¹⁸ Neidentificat. Editorul Itzkowitz propune, fără temei, un inexistent sat Izvor.

¹⁹ Căpitanul Ioanovici din regimentul de infanterie Sevski.

²⁰ Hristofor Ivanovici Peterson, colonel, însărcinat cu afaceri al Rusiei la Poartă din septembrie 1774 până în august 1775, însărcinat cu schimbarea instrumentelor de ratificare a tratatului de pace de la Kuciuc Kainargi.

atunci, ambasadorul (Abdülkerim) a scris la Istanbul despre această situație. El arăta că se afla în așteptarea dării unor porunci în această privință. A înmănat scrisoarea primită și expunerea punctelor sale de vedere unui curier tătar pe care l-a trimis la Istanbul, însoțind pe amintitul mesager (rus).

Când ambasadorul a scris domnului Moldovei despre scuzele rusești și a explicat că va trebui să aștepte pe teritoriul Moldovei sosirea poruncilor sultanului, a cerut ca domnul să-i pună la dispoziție, până atunci, un sat convenabil pentru șederea sa. Domnul a indicat un sat obișnuit din Moldova cu numele de Ciuciulea²¹, în apropiere de hotarul Hotinului. În ziua următoare am plecat la drum. Trecând râul Prut pe la vadul Tuțora, am sosit în satul (amintit) marți 17 Safer (18 aprilie). Am instalat o tarabă și am poposit aici. [Sâmbătă 28 Safer (29 aprilie) sosește în tabăra de la Ciuciulea Mehmet pașa, care s-a întreținut cu ambasadorul Abdülkerim, înainte de a se deplasa la Hotin. După aproape o lună, sâmbătă 20 Rebi'ul-evvel (20 mai) s-a întors curierul trimis la Istanbul din tabăra de la „Izburuga” cu răspunsul de la sultan].

Cuprinsul poruncii împărătești suna astfel: „Ambasadorul va trebui să socotească prețul proviziilor procurate pentru dânsul și livrate de domnul Moldovei în conformitate cu prețurile cerute de el. După aceea va trebui să restituie de îndată suma ce-i va mai rămâne după ce va scădea cheltuielile făcute și să trimită la Istanbul recipisa scrisă de însăși mâna domnului. Ambasadorul va trebui să rămână la hotarele Hotinului până se va ajunge la o înțelegere”. Îndată după aceasta, ambasadorul a scris înălțimii sale lui Mehmet pașa. El a cerut să-i fie pus la îndemână pentru ședere un sat potrivit din cele din apropierea Hotinului. Mehmet pașa l-a îndemnat să poposească în satul Cociugeni²².

[Joi 2 Rebi'ul-ahîr (1 iunie) Abdülkerim pașa a primit o scrisoare din partea ambasadorului rus Repnin, după ce suita dregătorului otoman părăsise satul Ciuciulea. Probleme de prestigiu și de protocol în ceea ce privește rangul dregătorilor însoțitori. Pretențiile lui Repnin de a fi socotit mai mare în rang ca ambasadorul rus, contele Alexandr Ivanovici Rumianțev trimis la Istanbul în 1739 pentru ratificarea păcii de la Belgrad, deci de a i se acorda tratamentul corespunzător. Răspunsul lui Abdülkerim privind rangul dregătorilor otomani urmând a însoți pe Repnin. Pretențiile sale de aprovizionare vor fi egale cu acelea de care se va bucura ambasadorul rus în Imperiul otoman. S-a trimis la Istanbul o copie după cererile formulate de Repnin].

După aceasta, duminică 5 Rebi'ul ahîr (4 iunie) am ajuns în satul Cociugeni. Când am poposit acolo și ne-am pus pe așteptarea timpului hotărât (pentru întâlnire), ne-a sosit o altă comunicare din partea ambasadorului rus sâmbătă 3 Djumadi ul-evvel (1 iulie). Ne-a lămurit că se afla pe punctul de a sosi într-un loc la distanța de o oră de Hotin, după ce a plecat dintr-o localitate aflată la opt ore de Hotin. Ambasadorul nostru va trebui de asemenea să

²¹ *Chuchulya*, azi sat în R. Moldova.

²² *Kotyudzhen*, azi sat în R. Ucraina.

înainteze și să poposească într-un loc aflat la o oră distanță de Hotin. Acolo vor începe discuțiile dacă ceremonia *mubadele* se va desfășura pe uscat sau pe <cursul> râului.

[Abdülkerim pașa a scris lui Mehmet pașa care i-a răspuns că potrivit obiceiului, ceremonia *mubadele* se va desfășura pe râul Nistru. El a aflat că ambasadorul Repnin a sosit la Zwaniec de cealaltă parte a Nistrului și de aceea a dat dispoziții lui Abdülkerim să se apropie de Hotin.]

Miercuri 7 Djumadi ul-evvul (5 iulie), ambasadorul a părăsit Cociugeni. Cu suita sa s-a oprit la marginile Hotinului și s-a înjghebat o tabără pe țărm în șesul de la Hotin în fața celei a ambasadorului rus <de pe malul opus>. [Urmează amănunte asupra preparării și desfășurării ceremoniei *mubadele* care a avut loc joi 13 iulie 1775 pe o plută aflată pe râul Nistru în fața Hotinului, unde s-au întâlnit cei doi ambasadori cu suitele lor și Mehmet pașa. După aceea Abdülkerim a trecut în Polonia, în drum spre Rusia iar Repnin în Moldova, în drum spre Poarta Otomană.]

[Drumul de întoarcere]

[Reîntâlnirea ambasadorilor rus și otoman în drumul lor de întoarcere spre patrie în cursul ceremoniei *mubadele* de la Hotin, desfășurată duminică 30 iunie st. n. 1776].

p. 116 <După trecerea Nistrului> am poposit la Hotin timp de opt zile. Vineri 20 Djumadi-ul-evvel (5 iulie) am plecat de acolo. Conform poruncii sosite de la marele vizir²³ am urmat drumul arătat de domnul Moldovei. Am trecut râul <Prut> pe la Țuțora și am stat acolo o zi. Luni 6 Djumadi ul-ahîr (22 iulie) am ajuns la Măcin navigând pe râul <Prut>. Mulțumiri și slavă <trebuie> aduse lui Allah, <deoarece> la trecerea noastră prin satele Moldovei de astă dată și în special prin orașul Galați, le-am găsit într-o stare de zece ori mai înfloritoare decât la trecerea noastră anterioară. [Laude aduse sultanului a cărui politică înțeleaptă ar fi determinat chipurile, amintitele îmbunătățiri în starea generală a Moldovei.]

După aceasta am stat la Măcin o noapte și a doua zi am plecat pe calea Dobrogei²⁴. [Nu se mai face nici o mențiune până la sosirea ambasadorului la Hacıoğlu Pazari și Kirk Klise pe teritoriul otoman.]

²³ Derviş Mehmed pașa, mare vizir (7 iulie 1775 – 5 ian. 1777).

²⁴ *Dubrucaova*.

NIKOLAI VASILIEVICI REPNIN

(1734–1801)

Kneazul Nikolai Vasilievici Repnin s-a născut în 1734. La vârsta de 15 ani, el a slujit împreună cu tatăl său în armata de pe Rin, în corpul rusesc trimis de țarina Elisabeta I să colaboreze cu francezii în războiul de succesiune al Austriei. Ulterior, a luat parte în armata franceză la războiul de 7 ani. La 26 de ani, a fost înaintat colonel, la 28 general. La moartea Elisabetei I, noul țar, Petru al III-lea, a schimbat diametral politica față de Frederic al II-lea al Prusiei și Repnin a fost trimis la cartierul general al acestuia, unde a luat parte la negocierile de pace. În 1762 mulțumită protecției contelui Panin, unchiul soției sale Natalia Alexandrovna, fiica prințesei Kurakina, a fost numit adjunct al ministrului plenipotențiar în Polonia la Kayserburg, rămânând apoi titular. A stat în Polonia 6 ani. El avea misiunea să sprijine candidatura la tron a lui Stanislav al II-lea Poniatowski (1764) și după aceea să împiedice orice reforme care ar pune capăt anarhiei mobiliare ce ducea țara de răpă prin dreptul nelimitat la *Liberum veto*.

Însărcinat de țarină să sprijine drepturile politice ale dizidenților, adică ale celor ortodocși din „republica” polonă, el și-a depășit instrucțiunile, amestecându-se fățiș în toate treburile de stat, amenințând, pe baza prezenței trupelor rusești în Polonia, smulgând importante rectificări teritoriale și stârnind ura tuturor începând cu regele, care era, de fapt, prizonierul său. S-a amestecat în lupta dintre partide, pregătind confederația de la Radom (1767) și Wilna, care a cerut Ecaterinei a II-a „să ocrotească libertățile (!) republicane”. La 24 februarie 1768, a iscălit pactul polono-rus, care proclama pe țarină „protectoarea legilor și libertăților Poloniei”. Împotriva acestor fapte s-a ridicat Confederația de la Bar (1768). La declanșarea războiului Porții contra Rusiei, țarina a socotit necesar să-l rechemе din Polonia pentru a face posibilă oarecare destindere într-un moment în care era nevoie de toate forțele militare. Recompensat cu Ordinul Sf. Alexandr Nevski și înaintat la gradul de locotenent general, mai primind un dar de 50000 de ruble, el a fost trimis la armata ce asedia Hotinul. A comandat un corp de armată sub ordinele lui Rumianțev. În iulie 1770 s-a distins în luptele de la Larga și Cahul, precum și în acțiunile de la Chilia și Ismail. Decorat pentru vitejia cu Ordinul Sf. Gheorghe clasa a II-a, a fost sărbătorit la St. Petersburg ca un erou. În anul următor, a comandat armata care a înfrânt, lângă București, o oaste de 10 000 de otomani, luând parte și la acțiunile de la Giurgiu și Văcărești. Criticat de Rumianțev pentru conducerea acesteia din urmă operații, a cerut să se retragă de la comanda sa și, în toamna anului 1772, a obținut un concediu de un an pentru „a merge la băi”. A plecat în Polonia, Germania și Olanda, unde a fost silit să împrumute 12 000 de ruble de la un bancher din Haga. S-a reîntors la armată în 1774, luând parte la cucerirea Silistrei, în iunie. În iulie, a fost pus de Rumianțev să ia parte la tratativele de pace de la Kucuk Kainargi, în lipsa ambasadorului Aleksei Mihailovici Obreskov, care nu a reușit să sosească la timp. Încheindu-se conferința de pace (17–21 iulie 1774), a fost trimis să ducă la Peterhof această știre, fiind răsplătit cu înaintare în grad și un nou dar de 50 000 de ruble. Cum feldmareșalul Rumianțev s-a îmbolnăvit, Repnin a fost desemnat ca succesor eventual al acestuia în cazul morții sale. Dar, acesta însănătoșindu-se, Repnin a fost trimis ca ambasador extraordinar la Poartă, între 13 iulie 1775 – 12 febr. 1776, unde misiunea lui era destul de grea, având a împăca poruncile împărătesei ca să nu se schimbe nici o iotă la litera tratatului încheiat și ideea fixă a otomanilor de a obține o revizuire îndeosebi a clauzei privind independența Crimeii. În fața acestei situații, nu putea fi vorba de obținerea pentru Principate a recunoașterii vechilor privilegii, la care se refereau

memoriile înaintate de boieri moldoveni și munteni lui Repnin la trecerea sa prin Țările Române spre Poartă.

Cel mai prompt fusese Alexandru vodă Ipsilanti, care l-a trimis pe Raicevich cu doleanțele proprii și ale țării tocmai la Kiev, unde a fost primit de Repnin, care venise să-l vadă pe mareșalul Rumianțev. La 1 iunie 1775, Repnin îi raporta țarinei despre cererile cuprinse în memoriul adus de Raicevich. Se cerea *domnia pe viață* pentru Al. Ipsilanti, reducerea plăților către Poartă la cuantumul vechi cu 50 de ani în urmă, înapoiere prizonierilor făcuți pe teritoriul otoman, desființarea raialei Giurgiu, obținerea unui însărcinat cu afaceri la Constantinopol, care să se aplece sub protecția rusească, înlăturarea sistemului de târăgănare, daruri și mituire în tratarea afacerilor la Poartă, redobândirea, pentru domn, a dreptului de a purta gugiumanul, de care fuseseră lipsiți domnii deceniilor din urmă. Pentru Ipsilanti, punctul principal îl constituia domnia pe viață. De aceea, Repnin îi cerea acestuia să-și dovedească credința față de împărăteasă, dezvăluindu-i *căile ascunse prin care ar putea trata interesele rusești la Poartă*. Se știe că Al. Ipsilanti era cumnat cu Constantin Moruzi, marele dragoman al Porții. Așadar, întâlnirea de la București avea o semnificație deosebită. Raicevich a stat la Kiev trei zile și a promis să-l vadă pe Repnin la trecerea acestuia prin Focșani. Potrivit cu editorul Max Mote, în volumul scris, în colaborare cu prof. Norman Itzkowitz, intitulat *Mubadele. An Ottoman-Russian exchange of Ambassadors*, Chicago, 1970, p. 227–228, Rumianțev ar fi fost impresionat de cunoașterea de către Raicevich a situației de la Constantinopol.

Tot din Kiev, i-a raportat țarinei că este informat că boierii moldoveni au de gând să-i înmâneze o plângere împotriva domnului și îi cerea instrucțiuni în această privință. Ea a răspuns că el nu trebuie să primească asemenea plângeri, ci să caute a împăca lucrurile, stăruind pe lângă domn să satisfacă acele doleanțe care sunt îndreptățite etc.

Așadar, memoriul înaintat de boierii moldoveni la Iași și primit de Repnin nu cuprindea plângeri contra domnului, ci cerea recunoașterea vechilor privilegii ale țării, desființarea raialei Hotinului etc. (vezi textul în Hurmuzaki, seria nouă, I, *Rapoarte consulare ruse*, p. 99–103).

După îndeplinirea misiunii sale la Poartă, cariera lui Repnin a urmat, ulterior, o cale destul de sinuoasă.

În timpul războiului dintre Prusia și Austria pentru succesiunea Bavariei, el a fost trimis în fruntea unui corp de trupe rusești în Galiția, determinând Austria să încheie pace.

A semnat în numele Ecaterinei a II-a tratatul de la Teschen (22 mai 1779).

Reaprinzându-se războiul cu Poarta în 1787, Repnin a fost însărcinat – după demisia mareșalului Rumianțev – cu comanda armatei ucrainene. A câștigat victoria de la Salcea, dar a fost oprit în loc de gelozia lui Potemkin. În lipsa acestuia, a trecut Dunărea și a învins pe otomani la Măcin (10 iulie 1791) și a luat parte la negocierile de pace de la Galați din acel an.

Dar, în urma neînțelegerilor cu Potemkin, Repnin s-a retras la Moscova. A fost răsplătit cu Ordinul Sf. Gheorghe, cl. I, în loc să fie numit feldmareșal, cum s-ar fi cuvenit. În 1792, legăturile sale cu francmasonii, dezvăluite cu prilejul așa-zisei afaceri Novikov, i-au atras dizgrația țarinei. În 1794, a fost numit guvernator general al Estoniei și Livonei și a intervenit contra răsculaților din Polonia. După moartea țarinei (1796), noul împărat Pavel I l-a numit feldmareșal și i-a dăruit un domeniu cu 6 000 de suflete. După doi ani, Repnin a fost trimis la Berlin pentru a determina Prusia să intre în coaliția contra Franței. Înapoiat în Rusia, a căzut în dizgrație, tot pe motivul apartenenței la francmasonerie. A murit de apoplexie la Moscova, în mai 1801.

De la Repnin a rămas un număr de rapoarte și scrisori, printre care și *Jurnalul* primirii sale în Moscova, în vara anului 1775, când trecea spre Constantinopol. Este o simplă dare de seamă oficială a ceremoniilor de la Hotin și Iași și a atențiilor din partea pașei de Hotin și a domnului Grigore al III-lea Al. Ghica, fără nici un fel de amănunte de ordin etnografic, geografic sau economic asupra stării Moldovei. A fost publicat în traducere românească împreună cu câteva documente de Vladimir Ghica, sub titlul *Acte privitoare la Grigore Al. Ghica*, în „Revista istorică”, XIV (1928), nr. 1–3, p. 57–64, și reprodus cu unele modificări de Gh. Bezviconi în lucrarea *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 116–123.

Dar, alături de această dare de seamă fragmentară a soliei lui Repnin la Poartă, mai există una redactată de „mareșalul” misiunii, Iacob Ivanovici Bulgakov (1743–1809), ce va deveni ulterior ambasador la Poartă, descriind drumul de la trecerea Nistrului la Hotin până la sosirea la Constantinopol, cu diferitele primiri și ceremonii la Iași și București, descriind apoi primirile

oficiale de la Poartă și, în sfârșit, drumul de înapoiere până la Nistru, unde trebuiau să se întâlnească din nou cei doi ambasadori rus și otoman, pe un vas în mijlocul aceluia fluviu, urmând apoi ca fiecare să se întoarcă în țara sa.

Ambasadorul avea să urmeze aproape același drum ca la ducere, cu deosebirea că nu avea să mai treacă prin București. Textul acesta, destul de amplu, a fost tipărit mai întâi ca supliment al periodicului Academiei de Științe, intitulat „Sankt Peterburgskie Vedomosti”, și apoi ca volum separat (1777) tras în 600 de exemplare. A apărut deci de două ori, având un caracter festiv, mai degrabă decât informativ. O confruntare a *Jurnalului* lui Repnin cu darea de seamă tipărită în 1777 scoate în evidență unele deosebiri. Există informații în legătură cu trimiterea sau sosirea de curieri, care nu au fost păstrate în textul tipărit.

Noi am redat textul *Jurnalului* lui Repnin indicând cu un asterisc frazele ce nu apar în redactarea din 1777. După redarea și a scrisorii lui Repnin din Vârteșcoiu către țarină care încheie *Jurnalul*, am continuat să dăm urmarea călătoriei cu plecarea la Iași și restul drumului prin Țara Românească, după relația lui Bulgakov. Textul acesteia a fost publicat la Chicago, în 1970, într-o versiune engleză, de către profesorul Max Mote, în volumul amintit, în care sunt înfățișate în mod paralel dările de seamă ale celor două soli, otomană și rusă.

În mod destul de neașteptat, indicarea zilelor lunii e redată după stilul nou (gregorian) și nu după cel vechi, păstrat în țările ortodoxe până după primul război mondial. Noi am păstrat întocmai modul de datare al editorului, care poate ușor fi transpus în stilul vechi scăzând 11 zile.

Correspondența lui Repnin a fost publicată în revista „Russkii Arhiv” (Arhivă rusă), 1865, 1869, 1874 etc., iar arhiva sa militară s-a tipărit în „Sbornik” – culegerea Societății ruse de istorie, St. Petersburg, vol. V, 1870, p. 141 și urm. (pentru Principate); vol. VI, 1871, vol. XV, XVI și LXV.

Documentele cu privire la relațiile lui Repnin cu domnii Moldovei și ai Țării Românești, Grigore al III-lea Ghica și Alexandru Ipsilanti, cât și cu boierii moldoveni au fost publicate în colecția Hurmuzaki, seria nouă, I, *Rapoarte consulare ruse (1770–1796)*, București, 1952, p. 89 și urm.

Informații asupra activității desfășurate de Repnin se găsesc în „Sbornicul Societății istorice ruse”, citat mai sus, și în revista „Russkaja Starina”, 1884; date bibliografice dă Bezviconi în articolul *Însemnări biobibliografice despre călătorii ruși în țările noastre în secolele XV–XVIII*, din „Analele Româno-Sovietice”, Seria Istorie, ianuarie-martie 1957, p. 74.

Pentru date mai recente, vezi volumul *Mubadele*, citat mai sus, în care se pot observa însă și unele confuzii.

JURNALUL DE CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA AL PRINȚULUI NICOLAE VASILIEVICI REPNIN, AMBASADOR EXTRAORDINAR ȘI PLENIPOTENȚIAR AL MAIESTĂȚII SALE ÎMPĂRĂTESEI¹

p. 118

1775, iulie 5

Iulie 3. Dimineața a fost trimis mareșalul ambasadei cu daruri la pașa din Hotin. A împărțit îndată 200 de ducați celor din suita pașei, când s-a făcut ceremonia schimbului de comisari, iar 100 de ducați i-a împărțit între suitele celor doi comisari. Kehaia-bei și divan-effendi, trimiși de pașă, au venit la sol. Cel din urmă a trimis daruri.

¹ După traducerea lui Gh. Bezviconi, publicată în lucrarea *Călătorii ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 118 și urm., cu unele modificări.

După-amiază, pașa de Hotin a venit să vadă pe ambasador. În aceeași zi, s-a dus la pașă unul dintre secretarii ambasadei, ca să-i prezinte pe locotenentul de infanterie din regimentul din Perm, Malinkov, care a rămas pe țărmlu polon, în satul Braga², fiind ocupat cu trimiterea curierului și corespondenței ambasadorului și totodată ca să-l roage ca, în cazul când ar avea Malinkov vreo nevoie, să-l apere și să-i dea sprijinul necesar. Către seară, pașa de Hotin a trimis bucate pentru cină ca cele din ziua întâi.

Prințul a fost ocupat toată ziua cu trimiterea aghiotantului Gudovici, din statul-major al generalului feldmareșal conte Rumianțev³, la Moscova, în calitate de curier; acesta a și plecat seara. În această zi, prințul a trimis pașei de Hotin bucate pentru cină frumos servite. Medelnicerul și servitorii ambasadei, care le-au dus, erau îmbrăcați în livrele de paradă.

p. 119 A fost trimis drept curier la Constantinopol, cu scrisori către consilierul Peterson⁴, sergentul regimentului de infanterie Nizovski, Ivan Petrov, care a fost scăpat din prinsoare. De asemenea, a fost trimis un curier // la Varșovia, la baronul Stackelberg⁵, căruia i s-au înmănat circularele către toți miniștrii noștri acreditați la Curțile străine. Către seară, i s-a trimis din nou pașei din Hotin bucate pentru cină cu același ceremonial. Astăzi a declarat prințul ambilor comisari că are de gând să părăsească poimăine Hotinul, spre a-și urma călătoria; de aceea, în ziua următoare, la 7 iulie a trimis pașa din Hotin pe kehaia-bei și pe divan-efendi ca să-i ureze ambasadorului călătorie fericită. De asemenea, a trimis și prințul pe mareșalul ambasadei cu salutări de plecare. În aceeași zi, s-a dat general-maiorului, cavaler Igelström, o scrisoare către contele Nikita Ivanovici Panin⁶, ca să i-o trimită la Moscova prin curier. De la interpretul ambasadorului turc⁷ numit Caragea⁸ s-a primit o scrisoare cu un dar pentru care i s-au trimis câteva blănuri. Către seară, s-a dat poruncă întregii suite să se pregătească de plecare pentru ziua de mâine.

Conform ordinului de ieri s-au adunat astăzi la ora stabilită, în locuința prințului, suita sa, precum și suitele celor doi mihmandari ai săi. Înainte de plecare, a mai venit la prinț divan-efendi, ca să-i dorească o călătorie fericită, în numele pașei din Hotin, precum și în numele său. Cu acest prilej [...], i s-a dat un ceas de aur. După aceasta, la amiază, prințul a încălecat și și-a început călătoria, în tovărășia suitei sale, cum și a celei turcești, care urma în ordinea următoare: ceaușii și escorta turcească; trâmbițașii chiurasierilor, maestrul grajdurilor, prințul Cerklisceiev, cavalerii ambasadei călări, doi comisari turci fără suită, ambasadorul având pe lângă el patru curieri, iar după el cei doi secretari ai ambasadei, aghiotanții, pajii, a doua jumătate a escortei chiurasierilor

² Braga, localitate pe malul stâng al Nistrului, în fața Hotinului (R. Ucraina).

³ Piotr Alexandrovici, conte Rumianțev (1725–1796).

⁴ Hristofor Ivanovici Peterson, locotenent colonel, însărcinat cu afaceri la Constantinopol pentru ratificarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi.

⁵ Otto Magnus, baron Stackelberg, ambasadorul Rusiei la Varșovia (1772–1790).

⁶ Nichita Ivanovici Panin (1718–1783), îndrumătorul diplomației ruse pe vremea Ecaterinei a II-a. Era unchiul soției lui Repnin.

⁷ Abdülkerim pașa, omologul lui Repnin.

⁸ Nicolae Caragea, ulterior mare dragoman al Porții (1777–1782) și domn al Țării Românești (1782–1783).

cu steagul, kehaielele comisarilor cu muzica lor, echipajele ambasadei. La ieșirea din oraș, au bubuit douăzeci și cinci de tunuri. În tot decursul petrecerii în Hotin, l-au vizitat pe prinț, în fiecare zi, atât cei doi mihmandari, care i-au fost puși la dispoziție, cât și toți demnitarii din suita pașei. După o cale de cinci ceasuri de la Hotin, am ajuns la satul Larga⁹, unde am și poposit.

După un drum de cinci ceasuri, am stat peste noapte la Gordinești¹⁰. Pe drumul dintre Gordinești și Costești¹¹, ne-a ieșit în cale căpitanul Ioanovici al regimentului de infanterie Sevaski, care a fost trimis curier la Constantinopol către consilierul cavaler Peterson. La două după-prânz, a sosit ambasadorul la Costești, unde l-a întâmpinat la cort un corp de cântăreți moldoveni, trimiși din partea domnului (Moldovei) Ghica¹². Până a nu se însera, a sosit din Kiev sergentul de cavalerie al comandamentului de acolo, aducând scrisori din Moscova. În această zi, am făcut o cale de patru ceasuri. //

A doua zi, a fost o zi de odihnă. Pe la orele 11, au venit la cort trei boieri moldoveni¹³, trimiși din partea domnului Ghica, pentru a însoți pe prinț până la Iași. Ei au adus în numele principelui lor diferite fructe și au fost poftiți la prânz. p. 120

La 12 iulie, orele 6 dimineața, ambasadorul, împreună cu suita sa și cu cei trei boieri moldoveni, au părăsit târgușorul Costești și, după o călătorie de două ceasuri, a poposit în târgușorul Ștefănești¹⁴, unde a fost așteptat de ispravnicul județului. După prânz, s-a prezentat în lagărul nostru al treilea vistier Migor (?!), care a fost trimis de principele Ghica cu patru cai pentru soția ambasadorului și pentru prințese.

La 13 iulie, ambasadorul a părăsit târgușorul Ștefănești și după o cale de cinci ceasuri a ajuns la Tabăra¹⁵, unde a fost primit de ispravnicul de Iași și câțiva arnăuți.

La 15 iulie, părăsind Tabăra, după un drum de trei ceasuri, am ajuns la Trifești¹⁶, unde făcându-ne lagărul, am poposit peste noapte.

După o cale de trei ceasuri, ne-am oprit în apropiere de Sculeni¹⁷. Îndată ce a sosit ambasadorul în acest târg, au venit fratele¹⁸ și cumnatul domnului¹⁹; aceștia au fost trimiși de domn ca să felicite pe prinț pentru fericita sa apropiere de Iași și pentru ca să exprime mulțumirea domnului că are să se întâlnească în curând cu ambasadorul. Cu acest prilej, i s-a prezentat prințului o scrisoare cu același cuprins și diferite fructe. Ca urmare la aceasta, a fost trimis la domn secretarul de limbi orientale, Panaiodor²⁰, cu complimentele respectuoase și o

⁹ Sat pe pâraul Larga, în Republica Moldova.

¹⁰ *Corchinești* = Gordinești, sat în Republica Moldova.

¹¹ Sat component al com. suburbane Răchiți, municipiul Botoșani, jud. Botoșani.

¹² Grigore al III-lea Al. Ghica (1774–1777).

¹³ Grigore Ghica a trimis la 21 mai/1 iunie 1775 pe Ștefan Hurmuzaki în întâmpinarea lui Repnin (Hurmuzaki, *Rapoarte consulare ruse*, I, p. 96–97, doc. nr. 6).

¹⁴ Ștefănești-Târg, veche denumire a satului Ștefănești, com. Ștefănești, jud. Botoșani.

¹⁵ Sat, com. Bivolari, jud. Iași.

¹⁶ Sat și com., jud. Iași.

¹⁷ Sat, com. Victoria, jud. Iași.

¹⁸ Dumitru Ghica, mare ban, fiul dragomanului Alexandru Ghica.

¹⁹ Dumitru Sulgearoglu, soțul Ecaterinei Ghica.

²⁰ Statî Nikubulos Panayodoros, dragoman al ambasadei ruse din Constantinopol.

scrisoare drept răspuns. După-amiază, a venit în lagăr ruda domnului, prințul Mavrocordat²¹, împreună cu soția sa²². Către seară a venit hatmanul²³ Moldovei cu vreo 150 de soldați, destinați să escorteze pe ambasador la Iași. Prințul Mavrocordat, împreună cu soția sa și cu hatmanul au fost invitați la cină.

La 17 iulie, ambasadorul a părăsit lagărul, hatmanii cu ostașii lui mergând înaintea sa. La cinci verste de Iași, a dat prințul de miliția moldovenească, așezată în două rânduri și postată la două corturi puse față în față, cel din dreapta fiind pentru ambasador, iar celălalt pentru soția lui. Îndată ce au ajuns în apropiere și înainte de a fi descălecat, au venit curtenii domnului, dintre care doi aveau în mâini cățui cu care mergeau pe la ușile trăsurii în care se aflau soția ambasadorului și prințesele. După ce a ajuns ambasadorul la cort, a fost primit de domn în persoană și de copiii acestuia²⁴, iar domnul l-a condus la cort. Erau două mese în acel cort, s-au servit băuturi și bucate alese, o masă era în mijloc pentru ambasador, iar a doua, la o parte, pentru cei doi mihmandari ai săi. După ce a sosit la cort, prințul a luat loc la masa pregătită pentru dânsul, având alături pe domn și mai departe un grup din suita sa, iar mihmandarii lui au luat loc la masa pregătită pentru ei și au petrecut puțin.

p. 121 Când s-a sculat ambasadorul ca să-și continue drumul, i-a dăruit domnul // un cal cu tot tacâmul, pe care l-a primit ambasadorul, iar printr-o atenție delicată, i-a făgăduit că la intrarea în oraș va călări negreșit pe acesta. După aceasta, a rugat domnul pe prinț să-i dea voie să sosească el mai curând la Iași, spre a putea pregăti toate cele necesare pentru primirea ambasadorului în casa ce i s-a destinat. Prințul se învoi la aceasta și, după ce a încălecat, domnul a plecat lăsând pe lângă ambasador pe cei doi fii ai săi și câțiva boieri. Soția ambasadorului a fost așteptată de către soția domnului Moldovei²⁵ și de doamnele cele mai distinse ale acesteia sub un cort anume rânduit, unde a fost și ospătată. Intrarea ambasadorului în Iași s-a orânduit în chipul următor: hatmanul Moldovei cu întreaga lui suită și cu steagurile, suitele celor doi mihmandari, trâmbișii chiurasierilor și sunătorii din chimvale, maiorul Tretonin²⁶, cu jumătate din escorta chiurasierilor, boierii moldoveni, mai marele peste grajduri, prințul Cerklisceiev²⁷, cavalerii ambasadei, mareșalul ambasadei, de o parte cei doi fii ai domnului Moldovei, secretarul de limbi orientale, Panaiodor, și tălmăciul Hangerli, aghiotanții, husarii călări, trăsurile. A doua jumătate a escortei, sub comanda cornetului Litchen, muzica turcească și kehaielele mihmandarilor. În această ordine, am ajuns în Iași în sunetele clopotelor de la toate bisericile. De-a lungul uliței, unde era reședința ambasadei,

²¹ Dimitrie Mavrocordat

²² Maria, născută Sturza, fiica marelui logofăt Dimitrie Sturza și a Ruxandrei, fiica lui Grigore al II-lea Ghica și vară primară cu Grigore al III-lea Alexandru Ghica.

²³ Vasile Razu.

²⁴ Grigore al III-lea Ghica avea patru fii: Iacob, Scarlat, Alecu și Dimitrie. Aici este vorba de cei doi mai mari.

²⁵ Caterina Ghica, născută Rizo Rangabé, fiica lui Iacovache Rizo Rangabé.

²⁶ În versiunea din „Revista istorică”: *Tulbstenin*; în darea de seamă oficială, tipărită în 1777, *Tutolmin*.

²⁷ *Ibidem*: *Cherchedlizeiev*; în relația oficială din 1777: *Kherkenlizen*.

erau postați militari moldoveni, de amândouă părțile, care au salutat cu prezentarea drapelului și a armelor. Când a sosit ambasadorul la Curte și în timp ce descăleca, s-a tras de trei ori cu puști de calibru mic și au bubuit tunurile care erau la îndemână. La scara de afară era domnul însuși cu curtenii săi și l-a condus pe ambasador în apartamentele acestuia; asemenea a fost primită și soția ambasadorului de doamnă și de boieroaicele ei. Intrând în locuință, prințul și cu familia lui au fost tratați cu băuturi reci. Apoi s-au dus la masa pregătită la domn. La masă au fost de față domnul, doamna, cei doi fii, unii dintre boierii cei mai de seamă cu soțiile lor. Ceilalți curteni au stat după scaunele ambasadorului și a soției acestuia. La masă a cântat muzica moldovenească; după masă, s-au jucat jocuri moldovenești, iar ambasadorul a jucat cărți cu domnul. În sfârșit, la ora 6, și-au luat rămas bun domnul și întreaga lui familie de la ambasador și s-au înapoiat la locuințele lor. Prințul a intrat în Iași la ora 1 după prânz, după o călătorie de trei ceasuri, respectiv 15 verste.

18 iulie. De dimineață, unul din secretarii ambasadei a fost trimis cu daruri la domn și doamnă. După ce s-a întors acesta, ambasadorul a vizitat el însuși pe domn, iar soția ambasadorului a făcut ea însăși o vizită doamnei. La prânz a fost o masă cu 90 de tacâmuri, la care au fost poftiți domnul cu doamna, fiii lor și lumea cea mai de seamă din Iași. În timpul mesei, a cântat capela de muzicanți a ambasadei. După masă, au avut lor dansuri // moldovenești, iar prințul a jucat cărți cu domnul. *Prințul s-a ocupat cu p. 122 expedierea curierilor; unul a fost trimis cu depeșe la Moscova, la Curte, iar altul cu scrisori către consilierul Peterson la Constantinopol; amândoi au plecat noaptea, fiecare în direcția corespunzătoare*.*

Către seară, prințul a fost vizitat de mihmandarul prim, Kara-Ahmed-Pașa²⁸. La invitația domnului, ambasadorul s-a dus la vânătoare într-un loc la 10 verste de Iași, unde a rămas până seara la 6; aici i s-a servit prânzul. *Astăzi au fugit huserii care fuseseră repartizați la ambasadă, fapt care s-a adus la cunoștința domnului; acesta a dat numaidecât poruncă tuturor ispravnicilor județelor ca să-și pună toată osteneala pentru a prinde pe acești dezertori și a-i preda trupei lor*.* De dimineață, al doilea mihmandar, un kapugi-bași, a vizitat pe ambasador. Către seară, a fost trimis la ambasador mareșalul domnului²⁹, pentru a-l pofti la prânzul de mâine, la care a fost invitată toată suita ambasadei. Soția ambasadorului și prințesele au fost poftite personal de către doamnă, care a venit și ea cu fiicele sale³⁰.

Ambasadorul și soția lui cu fiicele lor și cu o parte din suită au fost ospătați la prânz de domn; erau de față domnul însuși cu familia sa și câteva doamne de la Curte. *Înainte de masă a venit cu scrisori de la Moscova curierul, prințul Uhtomski, sergent de gardă*.*

* Fraza în italică nu apare în darea de seamă oficială din 1777.

²⁸ Kara Hisarli-zade Ahmed aga este același kapugi-bași care l-a ucis pe Grigore al III-lea Ghica, cu doi ani mai târziu.

²⁹ Adică postelnicul Ventura.

³⁰ Elena, măritată cu Ilie Catargi și Alexandra, măritată cu Nicolae Balș, viitor mare logofăt.

Astăzi a murit de fierbințeli mari Maxim Dolgopolov, șelarul regimentului de carabinieri din Tobolsk.*

După prânz, ambasadorul împreună cu cei doi mihmandari ai săi s-a dus la vânătoare cu domnul.

Fiind poftit de domn, ambasadorul a primit să meargă după prânz, la ora 5, împreună cu familia sa și cu o parte din suită, la un deal numit Galata, la două verste de Iași, unde se pregătiseră corturi pentru primirea lui. Îndată după sosire, au început la poalele dealului diferite exerciții ecvestre, după obiceiul turcesc și moldovenesc. Între timp, s-au adus cafele, cofeturi și diferite băuturi reci. În spre amurg, s-a servit cina la care au fost ospătați toți cei de față. După masă, copiii domnului și curtenii lui au distrat pe oaspeți cu jocuri naționale. În sfârșit, s-a tras un mic foc de artificii la poalele dealului. După aceasta, prințul a încălecat și a plecat la locuința lui, unde a fost condus chiar de domn.

De dimineață, l-a vizitat pe ambasador primul mihmandar Kara-Ahmed-Pașa. Apoi au venit la el demnitari bisericești și laici și *i-au înmănat un memoriu*³¹, *a cărui copie a trimis-o cu o scrisoare, din 28 curent, contelui Nikita Ivanovici Panin**.

Mitropolitul din Iași³² l-a vizitat pe ambasador și a cerut, cu acest prilej, în numele întregului cler moldovean, ocrotirea prea înaltă a Maiestății Sale imperiale³³. *După prânz a fost trimis cu depeșe la Kiev, la Curte, Selezniev*³⁴, *sergentul regimentului de cavalerie din Kiev**. După aceasta, s-a dat poruncă hatmanului, suitei acestuia și // celor doi boieri să-l însoțească pe ambasador până la Focșani.

p 123

p 105 [Părăsind Moldova, Repnin trimite țarinei *Jurnalul* primirii sale la Iași³⁵].

Intrând în Țara Românească, vă trimit cu toată supunerea jurnalul călătoriei mele, de la sosirea mea la Iași până la trecerea hotarului de aici. Nu m-am oprit chiar în Focșani, căci în acest timp sunt acolo multe cazuri de friguri, ci mi-am așezat tabăra nu departe de acolo, la un sat numit Vârteșcoiu³⁶, însă, cu toate măsurile de pază, se înmulțesc și la mine cazurile de boală, căci am acum aproape o sută de oameni care suferă de frigurile cele mai chinuitoare //.

p. 106 Primind de la principele Ghica, domnul Moldovei, copia convenției³⁷ încheiate

* Completare ce nu apare în darea de seamă oficială amintită.

³¹ Memoriul prezentat de boieri lui I. V. Repnin, în care se cer recunoașterea vechilor privilegii ale Moldovei, desființarea raalei Hotnului, eliberarea moldovenilor luați în robie în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774 și interzicerea intrării grecilor în țară, este publicat în colecția Hurmuzaki, serie nouă, *Rapoarte consulare ruse*, I, p. 99–103, nr. 9 din 27 iulie/ 7 august 1775.

³² Gavril Calimachi, mitropolit al Moldovei (15 aprilie 1760– 20 februarie 1786).

³³ Fraza care urmează nu mai corespunde textului relației oficiale din 1777, ce cuprinde plecarea din Iași și continuarea drumului prin Moldova și Țara Românească, trecerea Dunării etc. Această parte va fi redată de noi după versiunea engleză din vol. *Mubadele*.

³⁴ În versiunea din „*Revista istorică*”: *Seleniev*.

³⁵ Cf. textul rus publicat în Hurmuzaki, serie nouă, *Rapoarte consulare ruse*, I, p. 105–106, doc. nr. 12 din 11/12 august 1775.

³⁶ Vârteșcoi, sat și com., jud. Vrancea.

³⁷ Convenția turco-austriacă privitoare la cedarea Bucovinei e publicată tot în Hurmuzaki, *op. cit.*, I, p. 106–107, anexă la doc. 12.

între Poartă și Curtea din Viena, cu prilejul cedării de către Poartă Austriei a ținuturilor din Moldova și Țara Românească (!), o alătur împreună cu traducerea și o hartă referitoare la aceasta. Principele Ghica și pașa din Hotin sunt numiți de către Poartă ca să termine definitiv această chestiune și să stabilească noile hotare între aceste două împărății.

Dat la 11 august 1775³⁸, din lagărul de la Vârteșcoiu, aproape de Focșani.

[Continuare după textul oficial din 1777]³⁹

p. 135

August

8. ... Ambasadorul cu familia sa și cu întreaga suită s-au dus la domn care în ajun îi poftise la cină.

9. La orele 7 dimineața, domnul a venit la ambasador, și după ce a stat câțva timp cu el, a plecat zicându-i că nu vrea să-și ia încă rămas bun de la el, ci speră să fie gazda sa la gustarea de dimineață, la o mică depărtare de oraș. După plecarea lui, prințesa Ghica și boieroaicele moldovence au sosit și au stat cu ambasadoarea până la suirea ei în trăsură pentru a porni la drum. Doamna s-a scuzat de a nu putea însoți pe ambasadoare, în afară din oraș, întrucât era însărcinată și de aceea mai suferindă.

Când au fost gata toate trăsurile, cortegiul a plecat din Iași în formația următoare: // Suita moldovenească sub conducerea hatmanului. Suita celor doi mihmandari. Cuirasierii, trâmbițașii și toboșarii, maiorul Tutolmin cu jumătate din cuirasieri cu săbiile trase (din teacă), cornetul (Karl) Brink. Cai ai ambasadei. Boieri moldoveni, comisul, prințul Cerklisceiev (*Kherkheulizev*). Nobilii ambasadei călare. Amândoi mihmandari călare și între ei mareșalul ambasadei împreună cu interpretul Hangerli. Careta în care ședea ambasadorul cu cei doi fii ai domnului alături de el și cu secretarul de limbi orientale, Panaiodoros, și adjutantul general Ronțov, călare. Trăsura în care ședeau secretarii ambasadei. Trăsura cu prințesa (Repnin) și cu tinerele prințese și alături interpretul Kruta, călare. Alte trăsurile ale ambasadei. Cealaltă jumătate de cuirasieri cu săbiile scoase. Chehaiele mihmandarilor cu muzica lor.

După un drum de vreo trei verste, s-au oprit la un cort ce fusese ridicat la porunca prințului Ghica și lângă care erau staționate trupele moldovene. Acolo el a primit pe ambasador și ambasadoare în același fel ca la sosirea lor la Iași și i-a condus înăuntru, unde s-au așezat la o gustare dinainte pregătită. După o scurtă vreme, ambasadorul și-a luat rămas bun de la domn, mulțumindu-i pentru toate atențiile din timpul șederii la Iași. El a pornit la drum însoțit de hatmanul moldovean cu suita lui și cu doi boieri, care fuseseră desemnați să-l

³⁸ Stil vechi. Spre deosebire de darea de seamă publicată în 1777, rapoartele lui Repnin sunt date după stilul vechi. În textul ce urmează, tradus după versiunea engleză a descrierii întregii călătorii datorată lui Bulgakov, se constată prezența marginală a unor date după stilul nou, neuzitat în Rusia. Continuarea călătoriei de la Iași spre Giurgiu și Dunăre va fi redată după versiunea editorului Mote, menționându-se datarea care poate fi transpusă în cea după stilul vechi scăzând 11 zile din datele respective.

³⁹ În traducerea noastră, după versiunea engleză a lui Mote.

însoțească până la Focșani. După un drum de cinci ore la Iași, și-au așezat tabăra lângă o stație de poștă numită Scânteia⁴⁰. Acolo ambasadorul a fost întâmpinat de ispravnicul județului. //

p. 137 10. Plecând la orele 6 de dimineață, ambasadorul și-a urmat drumul până la stația de poștă numită Uncești⁴¹, la 4 ore depărtare de cea precedentă, și acolo s-a așezat tabăra și s-a petrecut noaptea.

Spre seară, doi boieri moldoveni locuind în vecinătate, au venit să-l salute pe ambasador.

11. Plecând la 5 dimineața, au sosit în orașul Vaslui, unde s-au încartiruit. Drumul din acea zi a durat patru ore.

12. Zi de odihnă.

13. Plecarea din Vaslui la 5 dimineața. S-a mers 4 ore și s-a oprit în câmp la Docolina⁴². S-a petrecut noaptea acolo.

14. Plecarea de la 5 dimineața. Sosire în orașul Bârlad, unde s-a făcut încartiruirea în casele locuitorilor.

15. Zi de odihnă.

16. Părăsit Bârladul la 6 de dimineața și după 5 ore de drum, am sosit la Gura Paraschevului⁴³, unde s-a pus tabăra.

17. Plecarea la 5 de dimineața și sosirea în Tecuci, unde s-a făcut încartiruirea în casele locuitorilor.

18. Zi de odihnă.

După prânz, arhiepiscopul local (?)⁴⁴ a venit special din Brăila să-l viziteze pe ambasador.

Seara, au venit din oraș trei boieri români (adică munteni) să-l salute pe ambasador, dar fiind târziu, primirea lor a fost amânată pe ziua următoare.

p. 138 19. Dimineața, înainte de plecare, ambasadorul s-a întâlnit cu cei trei boieri români și, după primirea salutărilor lor, a pornit la drum. După patru ore de drum, a sosit la Pomii Străjescului⁴⁵, unde era pregătită o tabără // pentru el. Așteptându-l sub un cort era spătarul⁴⁶, adică dregătorul care avea conducerea trupelor din Țara Românească și arhimandritul Varlaam de la mănăstirea din Focșani, care îi veniseră în întâmpinare.

20. Pornirea la 5 dimineața și, după 4 ore de drum, au sosit la râul Milcov, care desparte Moldova de Țara Românească. Hatmanul moldovean și-a rânduit trupele pe malul moldovenesc. Ambasadorul l-a slobozit chiar acolo, împreună cu toată suita moldovenească ce îl însoțea, însărcinându-l să-i

⁴⁰ Sat și com., jud. Iași

⁴¹ Sat, com. Zăpodeni, jud. Vaslui.

⁴² Este numele unui afluent al râului Bârlad. În text *Dekolin*, cu mențiunea editorului: neidentificat.

⁴³ *Guru-Paraschevului*. Pareschevul e un afluent al Bârladului; gura sa e în dreptul satului și comunei Ghidigeni, jud. Galați.

⁴⁴ Probabil de citit episcopul local, ce păstorea pe creștinii din raiaua Brăila.

⁴⁵ *Pomistraveskului* (!). Corect desigur: Străjescului. O localitate cu acest nume se afla pe Siret, mai jos de satul Doaga, com. Garoafa, jud. Vrancea. Aici nu este vorba de numele unui sat, ci a unui loc.

⁴⁶ Ștefan Mișoglu, mare spătar (15 febr. 1775 – 21 mart. 1777).

mulțumească domnului Ghica pentru atențiile și îndatoririle din cursul trecerii pe teritoriul Moldovei. De asemenea, și-a arătat grațitudinea sa hatmanului, pentru precizia și grija cu care și-a îndeplinit misiunea ce îi fusese încredințată.

După trecerea de cealaltă parte, în Țara Românească, ambasadorul a fost întâmpinat de spătarul Țării Românești și de secretarul domnului, domnul Raicevich⁴⁷, care i-au urat amândoi, în numele domnului, bun venit. Trupa spătarului, care ajungea cam la o sută de oameni, era aliniată pe două rânduri, și când ambasadorul a trecut călare printre ei, l-au salutat cu steagurile și au sunat din trâmbițe și alte instrumente. După ce au mers călare până la cort și au descălecat, spătarul și secretarul Racoviță și-au repetat urările de bun sosit. Cel din urmă a rămas pentru masa de prânz, iar primul s-a scuzat pentru că era nevoie de el spre a se lua anumite măsuri în scopul distrării ambasadei.

21, 22 și 23. S-a stat pe loc aceste trei zile pentru a se îngriji de cele necesare.

24. La ora 5 de dimineață, au plecat din satul Vârteșcoiu și, după un drum de 6 ore, au sosit la satul Slobozia⁴⁸, pe râul Râmna, și acolo au fost încartiruiți în casele locuitorilor, unde au petrecut noaptea.

25. S-a plecat la 5 dimineața și, după un drum de 3 ore, s-a ajuns la satul Topliceni⁴⁹ lângă orașul // Râmnicu Sărat, unde ambasadorul a fost întâmpinat de seniorul⁵⁰ însuși și de câțiva boieri români, care erau vecinii săi. Ei l-au condus la casa boierului în care fusese hotărâtă încartiruirea sa. După prânz, soțiile boierilor amintiți au venit să o salute pe ambasadoare. p 139

26. Zi de odihnă.

27. Dimineața la 5, au părăsit satul Topliceni și, după un drum de 7 ore, s-au oprit în orașul Buzău, unde au petrecut noaptea.

28. S-a sosit în satul Mărgineanu⁵¹, la 5 ore de cel precedent, și s-a pus tabăra acolo.

29. Zi de odihnă.

30. S-a pornit la 5 de dimineața și, după 7 ore de drum, s-a ajuns la „Podikuram”⁵² pe malul Ialomiței. Actualul consilier de stat în serviciul Maiestății Sale imperiale, Prințul Cantacuzino⁵³, i-a ieșit în întâmpinare ambasadorului în acest loc.

31. Plecarea la 6 dimineața și, după 4 ore de drum, s-a pus tabăra în satul Creța⁵⁴. Sosind aici, slujbașul principal al ambasadorului a fost trimis în grabă la București, ca să ia în primire cvartirurile desemnate pentru ambasador și soția sa.

⁴⁷ *Rakovița* (!) De fapt Raicevich, care fusese trimis de Repnin la Kiev și care l-a întâmpinat și acum la Focșani.

⁴⁸ Sat desființat, înglobat în satul și com. Slobozia-Ciorăști, jud. Vrancea.

⁴⁹ Sat și com., jud. Buzău.

⁵⁰ Adică boierul satului aparținând familiei Topliceanu.

⁵¹ Sat, com. Mihăilești, jud. Buzău.

⁵² Neidentificat.

⁵³ Mihai Cantacuzino banul, emigrat, se afla în slujba Rusiei. El îl vizitase pe Repnin la Kiev, pentru a discuta anumite chestiuni (n. ed.). De acolo se îndreptase spre București cu scrisori de la Repnin către domn.

⁵⁴ Sat, com. Dascălu, jud. Ilfov.

p. 140 La patru după amiază, arhiepiscopul (!) de Râmnic⁵⁵ cu trei boieri de frunte ai Țării Românești au sosit la tabără. Primul l-a salutat pe ambasadorul în numele domnului cu prilejul apropierei sale cu bine de capitala lor, iar ceilalți îi înmânară o scrisoare de la domn, care cuprinde urări asemănătoare de bun venit la București. După plecarea lor de la tratația cu cafea, băuturi și răcoritoare, // au fost aduse din partea domnului diferite fructe și alte bunătăți pentru masă. Ca răspuns, a fost trimis secretarul pentru limbi orientale Panaiodoros la București cu complimentele ambasadorului către domn⁵⁶.

Septembrie

1. S-a pornit dimineața la 7 și la mai puțin de 5 verste de București, ambasadorul și soția lui au fost întâmpinați de domn și soția sa⁵⁷ în același fel ca la Iași. Au fost conduși la corturi speciale, unde au fost tratați cu diferite băuturi și fructe. Când s-a sculat ambasadorul după suficientă odihnă, domnul i-a cerut voie să o ia înainte și i-a adus un cal cu cioltar bogat, pe care el (ambasadorul) a promis din curtenie că îl va călări la intrarea sa în oraș. După ce i-a lăsat timp domnului, ca să ajungă mai înainte, a încălecat acel cal. Ambasadoarea, care o lăsase și ea pe doamnă să meargă mai înainte, s-a suit în trăsură și au intrat în oraș în același fel cum intraseră la Iași. Doi fii⁵⁸ ai domnului călăreau înaintea suitei ambasadorului, de o parte a mareșalului (Bulgakov) călăreau primul mihmandar, celălalt lipsea, fiind bolnav. După ambasador, călăreau cei doi secretari ai ambasadei, având la mijloc pe actualul consilier de stat, Cantacuzino. Și iarăși, la intrarea în București, a fost tragere de clopote, focuri de tunuri și de flinte. O recepție și tratație la cvartirul lor și toate celelalte onoruri identice ca cele arătate la intrarea în Iași.

Ambasadorul a sosit în București la ora două după-amiază, după un drum de trei ore, de la locul unde petrecuseră noaptea.

p. 141 2. Postelnicul⁵⁹ („mareșalul”) a venit dimineața de la domn și doamnă să întrebe de sănătatea ambasadorului și ambasadoarei. Adjutantul generalului // Ronțov, din corpul ambasadei, a înfățișat daruri domnului și doamnei. La ora 11, ambasadorul, cu toată suita sa, l-a vizitat pe domn. După prânz, ambasadoarea a vizitat-o pe doamnă. După aceea, domnul s-a dus la ambasador și a stat cu el toată seara și a rămas și la cină.

3. Dimineața, postelnicul a venit din nou la domnul ambasador și la d-na ambasadoare cu complimente. După prânz a sosit doamna cu fiica sa⁶⁰ și cu cele mai alese doamne ale Curții și au stat până la 8 seara. În aceeași zi, adjutantul generalului Ronțov a poftit pe domn și doamnă cu familia pentru a doua zi la care au fost poftiți și boierii cei mai însemnați.

⁵⁵ Chesarie, episcop de Râmnic (12. ianuarie 1774 – 9 ianuarie 1780).

⁵⁶ Alexandru Ipsilanti.

⁵⁷ Caterina Ipsilanti, fiica marelui postelnic Dimitrie Moruzi și a Sultanei Mavrocordat.

⁵⁸ Constantin și Dimitrie

⁵⁹ Scarlat Caragea, mare postelnic (3 iulie – 26 septembrie 1775).

⁶⁰ Soții Ipsilanti au avut două fete: Smaranda, soția lui Dimitrie Racoviță, și Ralița, căsătorită ulterior cu marele spătar Alexandru Manu.

4. A fost o cină de 70 de persoane la ambasador, unde au fost prezenți domnul cu întreaga familie, consilierul actual de stat, Cantacuzino, și boierii și boieroaicele cele mai alese. După prânz, musafirii au fost distrați cu jocuri naționale, în vreme ce ambasadorul și domnul jucau cărți. Înainte de plecare, domnul a poftit pe ambasador și ambasadoarea cu familia lor la dejun pentru a doua zi. Suita lui a fost, de asemenea, poftită.

5. Ambasadorul și ambasadoarea și prințesele și suita au prânzit la domn.

6. Ziua onomastică a Maiestății Sale imperiale, țarina. Ambasadorul cu întreaga suită au ascultat liturghia în mănăstirea celor 40 de mucenici⁶¹, după care s-a făcut slujbă pentru M. Sa. La plecarea din biserică, ambasadorul a vizitat // pe arhimandritul mănăstirii, care îl poftise să vină. Când s-a întors p. 142
acasă au sosit mitropolitul⁶² încă doi episcopi⁶³ și au stat la masă la prânzul la care fuseseră poftiți în ajun domnul cu familia sa și întreaga Curte. Au fost 70 de tacâmuri. În acest timp, a continuat muzica instrumentală. Trămbițele și tobele au răsunat când s-a închinat pentru M. Sa. După prânz, a urmat un bal.

7. La cinci de dimineața ambasadorul cu primul mihmandar s-au dus la vânătoare la invitația domnului la vreo 5 verste de oraș, unde a fost pregătită o masă sub un cort pentru el și suita lui, la care a fost prezentă și soția domnului și cele mai alese boieroaice de la Curte. Apoi a fost reprezentată o comedie turcească și seara s-a tras un mic foc de artificii. Totul s-a sfârșit la 10 seara și ambasadorul s-a întors în oraș.

8. Aceasta a fost data fixată pentru plecarea din București, dar a fost amânată pe ziua de 11 a lunii, la cererea stăruitoare a domnului Țării Românești. Pretextul a fost că nu s-au terminat toate pregătirile pentru plecare.

9. Seara, domnul cu doamna, împreună cu mai mulți boieri și boieroaice de la Curte, au venit la ambasador și ambasadoare și au stat cu ei până la 9 seara. Atunci actualul consilier de stat, prințul Cantacuzino, în slujba rusească, a poftit pe ambasador și ambasadoare la prânz la el pentru a doua zi. A invitat și parte din suită.

10. Serbarea⁶⁴ (Ordinului) cavalerilor Sf. Alexandru Nevski. Ambasadorul împreună cu suita a ascultat liturghia în mănăstirea celor 40 de mucenici, după care s-a înălțat rugăciuni. Înapoiindu-se de acolo, ambasadorul cu familia și suita l-au vizitat pe // actualul consilier de stat Cantacuzino și au prânzit cu p. 143
el. Domnul, familia sa și toată Curtea erau și ei acolo. Seara, întreaga suită a fost înștiințată că plecarea va avea loc în ziua următoare.

⁶¹ Biserica celor 40 de mucenici sau Livedea Văcărescului, ctitorită de Mihai banul Cantacuzino, între 1764–1766, și închinată ca metoh episcopiei de Râmnic. A fost dăruită în 1876, pe locul ei construindu-se, între 1885–1888, Ateneul Român.

⁶² Grigore al II-lea, mitropolit al Ungrovlahiei (28 iulie 1760 – 18 septembrie 1787).

⁶³ Chesarie de Râmnic (amintit anterior) și Cosma Popescu, de Buzău (30 septembrie 1763 – 9 octombrie 1787).

⁶⁴ Notele lui Repnin arată că în ziua de 10 septembrie a primit o petiție din partea boierilor din Țara Românească. Era scrisă într-o rusească aproape agramată (*illiterate*). Ei cereau o întărire a privilegiilor de care beneficiau, hotărârea unei sume fixe pentru tributul datorat Porții și reprezentarea diplomatică a țării la Constantinopol prin intermediul ambasadorului rus.

11. La ora 7 de dimineață, întreg convoiul a fost trimis înainte în afară de trăsura și caii de călărie și de tracțiune. La ora 9, domnul și doamna au sosit la locuința ambasadorului și a ambasadoarei și, după ce au stat puțin, au ieșit afară din oraș mergând acolo unde fusese pregătită gustarea de dimineață, urmând exemplul felului cum s-a purces la plecarea din Iași. La ora 10, ambasadorul a părăsit Bucureștii în fruntea suitei românești, turcești și a sa proprie. Ambasadorul mergea într-o caretă cu actualul consilier de stat Cantacuzino; cei doi fii ai domnului călăreau de amândouă părțile caretei. În toate celelalte privințe, întregul ordin de marș era același ca pentru plecarea din Iași. După vreo patru verste, s-au oprit lângă mănăstirea Văcărești, unde au fost ridicate corturi cu mese pregătite, în unul pentru ambasador, în celălalt pentru ambasadoare. După ce s-a oprit un timp în acest loc, ambasadorul s-a sculat și, după ce și-a exprimat gratitudinea față de domn pentru toate atențiile primite, a pornit la drum. Ambasadoarea a exprimat aceleași sentimente din partea sa. După o oră și jumătate de drum au ajuns la râul Sabar, unde și-au pus tabăra și au petrecut noaptea.

12. S-a plecat la 6 de dimineață și, după 4 ore de drum, s-a ajuns la Călugăreni, unde a fost așezată tabăra.

13. S-a plecat la 6 de dimineață și s-a sosit în satul Daia, după un drum de 4 ore și s-a pus tabăra acolo. //

p 144 14. S-a pornit la ora 6 și la 4 verste înainte de Giurgiu, ambasadorul a fost întâmpinat de un grup de primire [Urmează înșirarea turcilor veniți înainte cu temenele către ambasador etc.].

Când a trecut ambasadorul în fața cetății Giurgiu, s-au tras 70 de lovituri de tun din fortăreață și din vasele ancorate pe partea opusă. La trei verste după ce a trecut de oraș, ambasadorul s-a oprit pe malul unui râu, Ramadanul, care curge de la (?) Dunăre, și a fost pusă tabăra acolo. Când a intrat în cvartirul său principal⁶⁵, a fost urmat de căpitanii acelu grup, căroră li s-a servit cafea.

La 2 după amiază, au sosit la tabără vasele care să-l ducă pe ambasador cu suita sa peste Dunăre și s-au slobozit tunurile.

La ora 4, ambasadorul s-a dus să inspecteze locul unde avea să se facă trecerea și cu acest prilej a fost salutat de loviturile de tun ale vaselor.

p 145 15. Dimineața cvartirmaesterul principal a fost trimis peste Dunăre să aleagă locul de popas. La înapoierea sa, a început transportul trăsurilor în mai multe rânduri și aceasta a durat toată ziua //. [Vizita comandanților turci din Giurgiu etc.]

16. Dis-de-dimineață a trecut și restul convoiului, și la ora 11, ambasadorul cu familia sa, însoțit de toată suita, au ajuns la malul Dunării și îndată au fost trecute dincolo trăsurile și caii de călărie. Convoiul românesc a fost slobozit, cu excepția spătarului, care voia să-l însoțească pe ambasador ceva mai departe. El și cu o parte din suita sa s-au îmbarcat pe niște vase pregătite anume pentru el. Ambasadoarea și prințesele s-au îmbarcat pe altul și încă două s-au mai umplut cu cei doi mihmandari turci și suitele lor și trei dregători trimiși de la Giurgiu, ca să-l însoțească pe ambasador... [Salutul tunurilor de pe vase, din Giurgiu și din Rusciuk... etc.].

⁶⁵ *The headquarters.*

[Drumul de înapoiere]

1776

[Plecarea din Constantinopol la 24 aprilie st. n., la 22 mai la Bazargic în Dobrogea, iar la 23 și 24 într-o tabără din apropierea satului pustiit Musubei, unde a fost primită vizita kadiului de Cavarna].

Mai

25. După plecarea la 7 dimineța și un drum de șase ore, ambasadorul a sosit într-o tabără lângă satul Bektir Kioi⁶⁶ pe la prânz. p. 194

26. Ambasadorul a părăsit tabăra la ora șapte și, după // ce a călătorit timp de patru ceasuri, a sosit la ora zece (!) într-o tabără instalată lângă satul Mamut-Kuius⁶⁷. p. 195

27. După ce a călătorit patru ore, ambasadorul a sosit în tabăra de lângă satul Celebichioi⁶⁸.

28. Restul zilei <ocupată cu> schimbarea căruțelor.

29. După o călătorie de cinci ore, ambasadorul a sosit la prânz în tabăra de lângă satul Satișchioi⁶⁹.

30. Părăsind aceasta dis-de-dimineță și mărșăluind timp de patru ore, ambasadorul s-a oprit în tabăra de lângă satul Casimcea⁷⁰.

Căpitanul Lvov a fost trimis de aici la Măcin pentru a inspecta vasele și să pregătească tot ce trebuie pentru trecerea Dunării.

31. După 7 ore de drum, ambasadorul s-a apropiat de satul Cerna⁷¹.

Iunie

1. După 4 ore de drum, s-a sosit la tabăra așezată chiar pe malul Dunării, lângă orașul Măcin. Patru agale și odabași din Brăila cu 100 de ieniceri au călărit în întâmpinarea sa și l-au însoțit la cartierul său general. În aceeași zi, *capugibașiul* sau comandantul Brăilei a venit la tabără să-l salute pe ambasador și să fie de ajutor la trecerea Dunării.

2 și 3. A continuat transportul căruțelor.

4. După ce au fost trecute ultimele căruțe, ambasadorul a plecat el însuși la prânz, fără zăbavă, pe două luntre acoperite însoțit de pașă, în bubuiul tunurilor și în sunetul muzicilor rusești și turcești. Când ambasadorul a ajuns în fața Brăilei, a fost salutat de câteva lovituri de tun din cetate și de la tunurile de sub cetate și de la vasele plutind pe Dunăre.

⁶⁶ Veche denumire a satului Furca, înglobat în satul Curcani, com. Cobadin, jud. Constanța

⁶⁷ Veche denumire a satului Izvoru Mare, com. Peștera, jud. Constanța.

⁶⁹ Veche denumire a satului și com. Mircea Vodă, jud. Constanța.

⁶⁹ Veche denumire a satului și com. Crucea, jud. Constanța.

⁷⁰ Sat și com., jud. Tulcea.

⁷¹ Sat și com., jud. Tulcea.

p. 196 Când a debarcat la 2 verste de Galați, ambasadorul a fost întâmpinat de un ispravnic superior turcesc (!)⁷² și de trei boieri trimiși din Iași ca să-i iasă înainte. Cu toții, precedați // de 100 de moldoveni din trupele călare, cu steaguri, au călărit înaintea lui până la tabăra așezată chiar la marginea orașului, unde a sosit ambasadorul la 5 după prânz.

5. Zi de odihnă pentru adunarea bagajelor și a pregătirii convoiului și a primirii de noi căruțe și cai.

6. La 7 dimineața, ambasadorul a părăsit tabăra și, după 4 ore și jumătate de drum, a sosit la tabăra de lângă satul „Penevul”⁷³.

7. După 4 ore și jumătate de drum, s-a pus tabăra într-un loc numit „Dcherul”⁷⁴.

8. După 4 ore de drum, oprire lângă satul Puțeni⁷⁵.

9. După ce am mers 4 ore, s-a pus tabăra în valea numită Recea.

10. Am mers 4 ore și am pus tabăra la marginea orașului Bârlad.

11. După 4 ore de drum, ne-am oprit lângă satul (!) Docolina⁷⁶.

12. Am sosit în orașul Vaslui, la 4 ore de Docolina.

13. Am sosit în localitatea Uncești⁷⁷, după o călătorie de 4 ore.

14. Am călătorit 4 ore și am pus tabăra în localitatea Scânteia⁷⁸.

Hatmanul⁷⁹, cu un mare număr de trupă călare, și al treilea spătar, Depasta⁸⁰, aducând o scrisoare, au sosit aici înaintea d-lui ambasador. Ei au fost trimiși de domnul Moldovei, căruia ambasadorul i-a răspuns prin maiorul Markov, trimis să facă rost de cvartiruri la Iași. Hatmanul și spătarul au rămas în tabără și au fost invitați la masă.

După masa de prânz, convoiul de căruțe a fost pornit spre Iași.

p. 197 15. La 5 dimineața, restul // bagajului a fost trimis și la ora 7, a pornit ambasadorul cu toată suita sa.

La mai puțin de o oră de Iași, șambelanul⁸¹ sau primul boier, a fost trimis de domn cu complimente. La o jumătate de oră de oraș, domnul însuși, împreună cu toți boierii, aștepta pe ambasador într-un cort. După ce l-a primit și l-a tratat pe ambasador la o masă cu mâncare rece și cu băuturi, i-a cerut voie să meargă înainte la Iași, pentru a-l întâmpina pe ambasador la locuința acestuia. După aceea, ambasadorul a încălecat și a purces la Iași în aceeași ordine și cu aceleași onoruri, fără nici o știrbire, ca în drumul spre Țarigrad.

A înaintat în bubuitul tunurilor și al flintelor ostașilor postați de-a lungul ulițelor și în sunetul clopotelor. Domnul însuși l-a întâmpinat pe ambasador pe

⁷² Desigur, pârcălabul Galaților.

⁷³ Neidentificat. Editorul M. Mote presupune că ar putea fi Pechea de azi, sat și com., jud. Galați.

⁷⁴ Cerul ? Neidentificat.

⁷⁵ Veche denumire a satului și com. Valea Mărului, jud. Galați.

⁷⁶ *Dekolin*, vezi mai sus n. 42.

⁷⁷ Sat, com. Zăpodeni, jud. Vaslui.

⁷⁸ Sat și com., jud. Iași.

⁷⁹ Vasile Razu.

⁸⁰ *Debasta*.

⁸¹ Postelnicul Ventura.

treptele de jos ale scării locuinței desemnate pentru el, dar cum doamna se afla suferindă în oraș⁸², sora ei și multe boieroaice moldovence erau adunate în acea casă ca să o întâmpine pe ambasadoare.

După ce s-au ospătat, la o masă pregătită de domn, toți au plecat spre seară.

16. Mitropolitul din Iași, împreună cu toți boierii de Divan, au venit la ambasador într-o vizită, și după aceasta, ambasadorul s-a dus la domn să-i întoarcă vizita, fiind poftit în ajun. A stat la masa de prânz.

17 și 18. Zile de odihnă. În aceste zile ambasadorul și toată suita au cinat la domn.

19. În zori a pornit convoiul de căruțe.

La ora 9, domnul a venit la ambasador acasă, unde, după ce a stat puțin, i-a cerut voie să pornească înainte spre cortul pregătit pentru el la o jumătate de oră de oraș. Ambasadorul l-a urmat curând în aceeași ordine și cu aceleași onoruri ca pentru intrarea lui în Iași.

După ce au sosit la aceste corturi, în fața cărora erau postate trupe moldovene în poziție regulamentară, domnul l-a primit pe ambasador la intrarea în cort // și l-a poftit să stea la masa pregătită cu gustarea de dimineață. După ce au stat jumătate de oră, ambasadorul s-a sculat, și-a luat rămas bun de la domn și a pornit la drum. Era însoțit de hatmanul moldovean, de un număr însemnat de ostași și de trei boieri. După două ore de drum, a sosit la tabăra sa din localitatea Sculeni. p. 198

20. A mers trei ore și s-a oprit lângă satul Trifești.

21. A mers trei ore și s-a oprit lângă satul Tabăra.

22. A sosit în tabăra de lângă orașul Ștefănești, la 6 ore depărtare de Tabăra.

23. După ce a trecut râul Prut și a mai mers două ore, și-a pus tabăra lângă satul Costești.

[De aici însoțitorii ambasadorului, veniți de la Iași, s-au înapoiat la ei și ambasadorul a fost primit la 28 iunie de turcii de la Hotin. Ceremoniile de la Hotin și formalitatea schimbului de ambasadori la mijlocul Nistrului sunt descrise, pe larg, ocupând aproape 6 pagini.

La 30 iunie s-a făcut trecerea Nistrului și la 1 iulie a fost, după aceea, zi de odihnă].

⁸² Frază defectuoasă: *but the wife of the hospodar who was sick in the village (!), the sister of the hospodar's wife...* etc. Probabil de tălmăcit astfel: fiind suferindă, a rămas în oraș... etc. Dintre cele trei surori ale doamnei Ecaterina, cea care ar fi putut sta lângă dânsa ar fi fost doar Victoria, soția marelui cămăraș din Moldova, Gheorghe Nerulă. S-ar mai putea ca să fie vorba, de fapt, de sora domnului, și nu a doamnei; fraza fiind foarte incorectă este îngăduită și această presupunere.

LIONARDO PANZINI

(1739–1807)

Se cunosc prea puține amănunte biografice despre abatele Lionardo Panzini, originar din portul Mola din provincia Bari. S-a născut la 30 decembrie 1739 și s-a călugărit de tânăr. Și-a câștigat un nume în lumea literelor prin publicarea unei biografii a vestitului istoric napolitan Pietro Giannone, *La Vita di Pietro Giannone*, Londra, 1766.

La cererea lui Alexandru Ipsilanti, Ștefan Raicevich, pe atunci secretar al domnului, l-a convins, în 1776, să vină în Țara Românească în calitate de preceptor și profesor de limba italiană a beizadelelor Dimitrie și Constantin, acesta din urmă fiind viitorul domn al Moldovei (1799–1800) și al Țării Românești (1802–1806). La venirea sa în Țara Românească, Panzini avea 37 de ani. În timpul șederii sale în Țara Românească (1776–1778), el a avut puțința să-și facă doar o idee generală despre starea țării și despre planurile de reformă ale domnului, pe care-l admira mult. În acest răstimp, a făcut și o călătorie de afaceri la Viena, ducând, cu acest prilej, lui Metastasio o scrisoare din partea lui Alexandru Ipsilanti și aducându-i și răspunsul, adevărat duel de laude epistolare.

Dar zvonurile despre iminența unui nou război ruso-turc au determinat pe Panzini să părăsească în 1778 Curtea din București, spre a se întoarce la Neapole. În anul următor, văzând că nu izbucnise războiul, a pornit spre Țara Românească, dar guvernul napolitan l-a rechemat, spre a-i da o însărcinare la Ministerul Afacerilor Străine. Ulterior, a făcut parte din deputația napolitană, trimisă la Paris, după alungarea Bourbonilor și ocuparea Neapolului, de trupele franceze conduse de generalul Championnet; deputații nu au fost primiți de directori sau de Talleyrand, care i-a invitat să-și comunice doleanțele lor comisarului civil al directorului la Neapole. Panzini s-a întors la Roma și Neapole fără să-și fi putut împlini misiunea. A murit în 1807.

În timpul șederii sale în Țara Românească, Panzini a trimis prietenului său, dominicanul Diodato Marone, profesor de teologie la Universitatea din Neapole și inspectorul școlilor din acel regat, o serie de scrisori. Această corespondență se păstrează în manuscris (ms. XXIX E 19 bis) în arhiva vestitei „Societă napolitana di Storia Patria”. A fost publicată în parte de Nino Cortese, în studiul său intitulat *La Valachia durante il Principato di Alessandro Ipsilanti*, în „L'Europa Orientale”, II, nr. 3, martie 1922, p. 169–179. De fapt, corespondența purtată în intervalul 1776–1778 ocupă numai doi ani din cei șapte ai domniei lui Al Ipsilanti. Nu știm în ce măsură aceste scrisori erau destinate strict adresantului sau se îndreptau spre un cerc literar, înăuntrul căruiu l se dădea citire. S-ar putea ca Panzini să fi fost folosit și ca un fel de agent de propagandă al domnului, în sensul în care a fost însărcinat să-l salute din partea sa pe Metastasio. Partizan al luminilor și poate chiar simpatizant al francmasonilor, după cum se întreve din felul cum pomenește de ei în scrisorile sale, Panzini admira sincer spiritul de toleranță al domnului, precum și veleitățile unor reforme necesare. Dar s-a putut vedea că ele se reduceau la prea puțin lucru. În același timp, Panzini condamnă sistemul de exploatare al fanarioților, de la care e ispitit să-l absolve pe patronul său, declarând cu candoare că, dacă ar purcede ca înaintașii săi, ar putea scoate 2 milioane de piaștri pe an, dar el nu scoate decât 1 200 000 de piaștri anual, din care plătea 300 000–500 000 piaștri Porții, rămânând, deci, cu 700 000–900 000 de piaștri pentru cheltuielile sale și *ajutorarea supușilor* (!). Socoteală mult prea apologetică și neconformă cu realitatea. Și la Raicevich aflăm această dualitate în aprecieri – pe de o parte condamnă exploatarea fanariotă în general, pe de alta își laudă patronul, fără însă a intra în asemenea socoteli, pe care le cunoștea desigur mai bine ca abatele Panzini. În

schimb, acesta este mult mai sever cu Grigore al III-lea Al. Ghica, cumnatul lui Al. Ipsilanti, cu care acesta nu se avusese prea bine. Prezentarea situației din Țara Românească e mai mult de ordin general, fără cifre și precizări concrete. De unde și-a luat el informațiile? O parte privind trecutul este luată din *Revoluțiile lui Del Chiaro*, prin care l-a cunoscut foarte probabil și pe Schendos van der Bech. Judecata asupra lui Nicolae Mavrocordat deriva din înfățișarea lui de către aceștia. Cât privește realitățile prezente, ele i s-au impus ca impresii proprii. Cea mai violentă a fost desigur provocată de uciderea lui Grigore Ghica care i-a arătat cât de nesigură e viața sub turci și l-a hotărât să plece curând după aceea, cu gândul unei reveniri posibile, dacă nu va fi război.

Sulzer în *Istoria* sa pomenește de Panzini, redându-i numele Bancini.

De Panzini s-au ocupat mai rapid următorii: P. Napoli Signorelli, în *Vicende della coltura della due Sicilie*, Napoli 1811, VII, p. 145–146, cât și în lucrarea *Il regno di Ferdinando IV*, p. 253 (ms. în R. Biblioteca dei Gerolomini di Napoli); G. de Sanctis, *Ricordi storici de Mola di Bari*, Napoli, 1880, p. 160; Fr. Nicolini, L. „*Istoria civile*” di P. Giannone, Napoli 1907; și ceva mai stăruitor B. Croce, *La rivoluzione napoletana del 1799*, Bari, 1912, p. 279, 282, 316–317.

Correspondența lui Panzini a fost studiată de M. Schipa, în „*Archivio storico Napolitano*”, XXX, 1906, p. 343–344.

În istoriografia română, corespondența lui Panzini a fost rezumată și analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, București, 1928, II, p. 214–221. O evocare la A. Pomescu, *Italianul Panzini la Curtea lui Ipsilanti-Vodă (1776)*, în „*Gazeta municipală*”, VII (1938), nr. 317 (3 aprilie), p. 1–2.

SCRISORI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ¹

26 iunie 1775

...Domnul² este un bărbat frumos, politicos și foarte afabil. Vorbește p 161 bine limba italiană și limba franceză. Doamna³ este o femeie cu multă grație, foarte afabilă și foarte iubită. Deoarece nu vorbește decât limba greacă, a fost nevoie de un tâlmaci când i-am fost prezentat... Domnița⁴, o tânără cu mult spirit și chibzuință și foarte frumoasă, se exprimă binișor în limba franceză, limbă care îi place nespus de mult și pe care continuă să o învețe. Elevii mei⁵ sunt într-adevăr două giuvaeruri ca talent, cumișenie și sârguință la învățătură. Vorbesc binișor limba italiană și încep acum să învețe limba franceză...

18 martie 1776

...În privința religiei, domnul este legat de credința sa, dar nu disprețuiește religia altora; este omenos, înțelept, tolerant și lipsit de prejudecățile populare

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Nino Cortese, în „*L'Europa Orientale*”, II, Roma, 1922, p. 161 și urm. Trebuie observat că textul, în prezentarea de față, se află grupat pe *materii*, dându-se și indicația datei scrisorilor din care au fost extrase fragmentele, dar subordonând ordinea cronologică celei logice.

² Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești (1774–1782).

³ Ecaterina, sora lui Constantin Moruzi, domn al Moldovei (1777–1782).

⁴ Smaranda Ipsilanti sau poate sora ei mai tânără Ralița.

⁵ Constantin și Dimitrie Ipsilanti.

p. 162 și grosolane // de care sunt stăpâniți, fără e nici o excepție, cei din neamul său, și mai ales românii. Privește cu aceiași ochi și fără parțialitate pe ortodocși, pe catolici, pe armeni, pe luterani, pe evrei; le acordă tuturor libertate de conștiință și exercițiul public al cultului. Anul trecut, călugării și preoții au început să protesteze⁶ că nu trebuie tolerată o asemenea profanare, după cum o numeau ei, înăuntrul orașului, ci trebuie izgonită dincolo de zidurile orașului. Domnul a chemat pe evrei, care sunt în foarte mare număr la București, i-a întrebat dacă doreau să-și țină sinagoga în oraș sau afară din oraș. Ei au răspuns, firește, că dacă ar fi cu voia domnului, le-ar fi mai la îndemână să o aibă acolo unde se află de mai mulți ani, adică în cuprinsul mahalalei lor. „Bine” a răspuns domnul, „urmați și mai departe să o țineți acolo unde se află”. Apoi s-a întors către frații sau călugării intoleranți: „Nu vă băgați”, a spus el, „în treburile altora, când aceștia nu se amestecă în ale voastre. Dacă credința voastră nu ar fi aici religia dominantă și mărturisită de mine însumi, ați admite oare ca un domn de o credință deosebită de a voastră să vă trimită să săvârșiți slujbele voastre bisericești în afara orașului?” Astfel a impus tăcere zelului orb al câtorva călugări și preoți ignoranți, care făceau din aceasta mare murmur. Domnul este de felul lui din Trapezunt. Tatăl său⁷ a ocupat câteva dregătorii de seamă în principatul Moldovei. Ar fi ajuns (dragoman al Porții), dacă nu ar fi fost surprins de moarte. Fiul său, mulțumită destoiniciei sale, a ajuns la vârsta de 18 ani postelnic sau mareșal al curții, în Moldova. După aceea, s-a întors la Constantinopol. Poarta s-a slujit în foarte multe afaceri de luminile și sfaturile sale, până ce l-a înălțat ca dragoman, slujba cea mai înaltă și mai bănoasă pe care o pot avea grecii la Constantinopol. Apoi după ce s-a încheiat pacea cu Rusia, a fost numit domn al Țării Românești din considerație pentru serviciile aduse Porții. Numele său de familie este Ipsilanti. Nu-mi vorbiți mie de noblețe, când e vorba de grecii supuși Porții. La turci, nu se cunoaște noblețea de neam, care se transmite din generație în generație. La ei, slujbele dau noblețe pe timpul cât sunt exercitate. În clipa când unul moare sau este scos din slujbă, încetează de a mai fi privit ca nobil. Totuși, grecii între ei nutresc respect pentru unele familii, considerate nobile de ei și îndeosebi pentru acelea care numără și mulți domni. Astfel, Mavrocordații, Racovițeștii, Ghiculeștii, cei din neamul Caragea⁸ sunt considerați ca mai aleși ca alții. După această socoteală, domnul nu numără alți domni în neamul său din partea tatălui, deși din partea mamei se trage din Mavrocordați. Dar, aceasta este o nobilime bazată pe un criteriu subiectiv⁹, care nu are valoare decât printr-o convenție între greci. Ea nu este recunoscută și nici admisă de turci și deci e lipsită de orice efect, căci ea nu dă nici rang, nici drepturi, nici privilegii, nici un tratament deosebit acelor familii care se laudă că o au. ...Acesta deși este un principe mărunț, necunoscut pentru trei sferturi din Europa, își caută gloria lui acolo unde ar trebui să fie ambiția tuturor suveranilor dornici de a o găsi. Vrea să facă statul său să înflorească, dorește să-l scoată

⁶ Contra existenței sinagogii.

⁷ Ion Ipsilanti, agă și hatman în Moldovan.

⁸ Li Corazza [Coratza].

⁹ *Nobiltà d'opinione*.

din neștiința și barbaria în care a fost cufundat până acum. După ce a orânduit sistemul politic intern al principatului, după ce a asigurat libertatea personală și patrimonială a supușilor săi, degrevându-i de greutățile enorme și de arbitrarul sub care zăceau, trezindu-i puțin câte puțin la ideea de ordine și de rânduială, supunându-i jugului blând al unor legi înțelepte, drepte și omenoase, însuflețind agricultura //, industria și comerțul, după toate acestea râvnește a-i face să se adape la izvorul științelor, să trezească în ei voința de a se instrui, de a se lumina și de a ieși din noroiul și din rugină în care se află cufundați de mai multe veacuri. A înființat o școală publică. A binevoit să o înzestreze cu un număr îndestulător de instrumente și de aparate de fizică¹⁰. Vrea să întemeieze o bibliotecă, mai puțin pentru folosul său decât pentru acel al publicului.....

p. 163

.....Ce neștiință adâncă domnește aci! Abia câte unul știe să citească puțină greacă literală¹¹. Am întrebat până acum pe cinci sau șase persoane, care trec drept foarte învățate, dar care în realitate sunt [niște] proști de mâna întâi¹², dacă se puteau găsi aici sau la Iași cărți bisericești tipărite de unii greci din veacul trecut. Și li s-a părut ciudată această întrebare. De fapt, ei nu au cunoștința nici despre astfel de cărți, nici despre autorii lor și încă și mai puțin de locul unde au fost tipărite.....

p. 164

Deoarece metoda grecilor pentru cea mai îngrijită educație, adaptată de altfel situației lor și raporturilor lor, constă în a cunoaște multe limbi, le rămâne foarte puțin timp liber pentru a se ocupa cu științele și cu dobândirea de idei și de cunoștințe reale și nu doar de cuvinte <goale>

p. 165

Cât privește masoneria¹³, vă voi da o informație de pe aici. În Moldova s-a așezat o colonie a lor și care este plină de râvnă. Dar, deoarece aceasta produce la greci o indignare grozavă, căci sunt preveniți contra „Frăției”, ca împotriva unei secte antireligioase, libertine și ocultiste, patriarhul Constantinopolului¹⁴ a trimis în aceste două principate o bulă de afurisenie plină de anateme și blesteme împotriva societății și a membrilor ei, aruncându-i epitelele cele mai ciudate din lume. Domnul nostru nu a pus să fie vestită lumii încă, întrucât această plantă nu a încolțit aici, deși pe vremea rușilor aceștia o cultivau între ei și pentru plăcerea lor.

26 iulie 1776 [București]

p. 166

Orașul este așezat într-o câmpie mare, pe râul Dâmbovița, care îl taie în două. Este construit într-un fel despre care nu aveți nici o idee. În afară de o

¹⁰ Unele aparate de fizică au fost comandate în Anglia, iar altele au fost cumpărate la Viena, unde a fost trimis chiar Panzini, însărcinat să ducă și o scrisoare a lui Ipsilanti către Metastasio.

¹¹ *Greco letterale*.

¹² *Potentissime bestie*.

¹³ *Fraternita* (Francmasonerie).

¹⁴ Sofronie al II-lea, patriarh al Constantinopolului (1774–1780).

mahală, în care sunt adunați toți negustorii și care este alcătuită după moda nemțească, tot restul are înfățișarea unui sat, casele sunt împrăștiate ici și colo și aproape fiecare e cu grădina sau cu curtea sa. Ulțele principale sunt podite cu scânduri, fapt pentru mine nou și ciudat. Această podire este folositoare pentru a scăpa de noroi, care este îngrozitor când plouă, dar este foarte neplăcută pentru cel care merge cu trăsura, deoarece scândurile nefiind bine îmbinate între ele și nici netede și bine geluite, zdruncină atâta încât lecuiesc de obstrucție intestinală, chiar și pe cei care au suferit de ea zece ani în șir. În acest oraș, numărul de biserici și mănăstiri este peste măsură de mare, se ridică aproape la 300. La fiecare zece pași, dai de o biserică mică, sau o capelă, sau o mănăstire mică din care 15 sau 20 la un loc ar alcătui una din mănăstirile noastre de mărime mijlocie. Orașul este mai degrabă populat. Se numără șapte mii de case și aproape 20 000 de locuitori: români, greci, bulgari etc. Sunt mulți germani, care au fugit aici din Transilvania. Sunt unul sau doi italieni și tot atâția francezi. Boierii de la Curte vorbesc cu străinii fie limba italiană, fie cea franceză. Între ei, vorbesc întotdeauna grecește. Limba română nu se vorbește, de fapt, la Curte, unde cea mai mare parte din dregătorii care o alcătuiesc sunt greci de la Constantinopol, iar aceștia fie că nu o înțeleg, fie că nu le place să o vorbească...

1 decembrie, 1776¹⁵

Țara Românească se mărginește la nord cu Transilvania, la miazăzi cu Dunărea, care o desparte de Bulgaria, la răsărit cu Moldova și la apus, aproape de Mehadia, cu Banatul Timișoarei și cu Dunărea, care o desparte de Serbia. Este așezată între gradele 45 și 46 de latitudine nordică. Este înconjurată de un lanț de munți, care se întind de la răsărit spre miazănoapte și apus, bogați în fel de fel de zăcăminte de aramă, fier, de argint și de aur – care nu sunt exploatate –, precum și de ocne îmbelșugate care alcătuiesc o ramură foarte însemnată a veniturilor domnului. Restul principatului, în partea sa centrală¹⁶ și spre miazăzi, este o câmpie întinsă, udată de un număr necrezut de râuri și de pâraie, care curg în cea mai mare parte de la nord spre sud și dau o mare rodire pământului, care din firea sa e foarte bun pentru orice fel de cultură. Râurile principale sunt Jiul, Oltul sau Aluta¹⁷, Argeșul, Ialomița, Prahova și Buzăul, care merg să se verse în Dunăre; Dâmbovița, care, după ce a străbătut Bucureștiul, se varsă în Argeș, și Râmnicul, care se unește cu râul Siret, la hotarele Moldovei. Pe lângă râuri, în Țara Românească, mai e o mare mulțime de iazuri și lacuri, care dau pești minunați și mulți, și sunt tot atât de numeroase ca și râurile înseși. Pe lângă aceste lacuri, obișnuiesc boierii țării să-și aibă casele lor de plăcere. O mare parte din teritoriul țării este acoperit cu păduri mari și dese de stejari, brazi și alți copaci cu lemn minunat de bun și pentru construcții mari, și pentru obiecte mărunte. Vânat este așadar din belșug:

¹⁵ Scrisoare adresată tot lui Diodato Marone ca și cea de la 26 iulie precedent.

¹⁶ *Nel suo cuore*

¹⁷ În paranteze drepte se propune lămurirea Olt și Olteț, ceea ce e inexact, Aluta fiind numele latin al Oltului.

mistreți, iepuri, căprioare, capre sălbatice, vulpi. Păsări de vânat sunt în mare număr și cu un gust foarte ales, potârnicchi și prepelițe. Se găsesc aici și cristei¹⁸ dar nu prea des. Produsele Țării Românești sunt îndeobște minunate și de o mare bunătate, clima fiind temperată și pământul mănos și bogat. În această țară, țărani nu știu ce înseamnă să gunoiască sau să îngrașe pământul, care // este reîmprospătat în fiecare an în chip firesc de zăpezi și de ger. p. 167 Vinurile albe și roșii, pe care le produce acest pământ, dobândesc un grad de perfecție și o bunătate ce o întrece pe a vinurilor noastre, atunci când le lași să se învechească patru sau cinci ani. Grânele, carnea, brânza, untul și orice soi de fructe potrivite cu clima nu sunt mai prejos de produsele asemănătoare din alte părți mai cunoscute ale Europei. Vara, pepenii sunt cum nu se poate mai gustoși, toamna și iarna, merele, perele și prunele sunt tot atât de bune ca și în alte părți. Aici nu se cultivă prunele, ci cresc de la sine în păduri (!), așadar sunt din belșug. Au o culoare roșie și sunt de formă ovală și mari ca prunele noastre de toamnă. Sunt păduri întregi de nuci cu nuci foarte bune. Sunt și castane, dar foarte mici și departe mult de perfecția și de gustul castanelor noastre.

O țară atât de favorizată de natură este un obiect de milă, pentru un străin și un european care se gândește la starea de ruină și de înjosire în care se află ea și din care caută să o ridice mărînimosul domn ce i-a fost hărăzit azi de soartă. De atâta vreme la cheremul guvernului turc și vândută chiar de acesta și totdeauna lăsată pradă lăcomiei acelor domni pe care îi trimite, nu pentru a o cârmui, ci pentru a o prăda și a o jefui, e mare minune că nu este lipsită cu totul de populație și adusă în stare de a sluji de locuință doar lupilor și urșilor. Până la începutul acestui veac, Poarta otomană a ales pe domni chiar din sânul neamului românesc. Oricât ar fi fost aceștia de nepotrivii pentru a o cârmui, oricâtă lăcomie și ambiție ar fi avut ei, totuși, fiind băștinași, aveau întotdeauna anumite legături și menajamente, care făceau ca administrația să fie mai puțin tiranică și asupritoare, deși despotică. Dar, de când Poarta a început, și a continuat în mod constant în acest veac, să vândă ca la mezat, și pe timp scurt, acest principat și, de asemenea, și pe cel al Moldovei, aceluia dintre greci care oferea mai mult, abia de poți crede asupririle, tiraniile, stoarcerile, ticăloșiile și cruzimile de toate felurile pe care aceste lipitori le-au săvârșit, pentru a se despăgubi repede de marile sume pe care le-au cheltuit și, deci, pentru a grăbi îmbogățirea și pricopsirea lor mai înainte ca Poarta să-i mazilească și să vândă altora același privilegiu nedemn de a jefui nestingherii aceste două țări nefericite. Mai ales în vremea din urmă, Poarta a exercitat împotriva acestor țări nenorocite eforturile extreme ale unei cârmuiri arbitrare și tiranice, care o face, cu atâta dreptate, să fie blestemată și urâtă de supuși și disprețuită de alte națiuni civilizate și luminate. Aproape în fiecare an, a schimbat domnii din Țara Românească și Moldova. S-a trimis aici chiar unul care nu a ținut mai mult de șase luni¹⁹. În afară de haraciu și prestațiile obișnuite, a mai stors altele extraordinare și excesive, astfel că domnii au

¹⁸ *Francolini*.

¹⁹ Poate aluzie la Matei Ghica, a cărui domnie a durat din septembrie 1752 până în iunie 1753, adică vreo opt luni.

trebuit să facă pe ucigașii fără milă și pe călăii acestor nefericiți supuși, spre a face față cererilor continue și nemăsurate ale Porții, precum și darurilor și peșcheșurilor, pe care erau siliți să le facă lacomilor miniștri ai Porții, pentru a căpăta întărirea în domnie, ce trebuiau să o ceară la fiecare șase luni. La aceste nenorociri îndelungate și obișnuite, îndurate de aceste principate, s-a adăugat ultimul război pustiitor dintre Rusia și Poartă, care timp de șase ani în șir a avut ca teatru Țara Românească. Orașe și sate distruse, ogoare pustiite, păduri devastate, exercitate tot atât de turci și de tătari, ca și de ruși și de cazaci; acestea au fost calamitățile pe care au trebuit să le rabde aceste popoare nefericite, care, spre culmea nenorocului, erau împărțite în facțiuni și partide, unii declarându-se pentru ruși, iar alții rămânând totuși credincioși turcilor.

p 168 Toate aceste amănunte vă vor ajuta să înțelegeți cum de o țară care are 280 de mile în lungime de la apus către răsărit și 160 lățime de la miazănoapte la miazăzi, cu // o așezare atât de prielnică și având din belșug produse variate, nu cuprinde în clipa de față decât 70 000 de familii, adică puțin mai mult de 200 000 de oameni, în afară de țigani, care sunt în cea mai mare parte, robi ai nobililor locali sau ai „boierilor”, cum se numesc aici nobilii, cu un cuvânt împrumutat de la ruși. Înainte ca Țara Românească să fi fost atât de tiranic tratată de turci și de uneltele grecești ale tiraniei lor, ea număra peste 200 000 de familii. Dar, asuprimile intolerabile, exercitate de aceștia, au silit pe cei mai mulți dintre locuitori să părăsească pământul patriei lor și să se adăpostească în Transilvania, în Banatul Timișoarei și în jurul Belgradului, unde se află mai mulți români decât sunt în Țara Românească. Întrucât vechii băștinași ai acelor ținuturi, care sunt de origine tot românească, au aceeași limbă, aceleași obiceiuri și același port, numărul lor a fost sporit cu aceia care s-au refugiat acolo, (venind) din Țara Românească și din Moldova, care cuprinde și ea descendenți din același neam.

13 ianuarie 1777

Țara Românească se împarte în Valahia superioară și inferioară, Muntenia și Oltenia. Se numește Valahie inferioară acea parte care se află la apus de râul Olt sau Aluta și Muntenia cealaltă, care este la răsărit de râul pomenit și care se întinde până la hotarele Moldovei. Capitala Munteniei, ca și a întregului principat este București, capitala Olteniei este Craiova, unde își are reședința guvernatorul general sau viceregele acelei părți din Țara Românească, al cărui titlu de dregător este cel de ban; acesta are în Oltenia autoritatea deplină, care i-a fost delegată de domn și pe care o exercită domnul însuși în persoană în Muntenia și în restul principatului.

În afară de această împărțire generală a Principatului, mai este și o alta mai de amănunt, căci e împărțit din punct de vedere politic în 17 provincii sau județe, numite aici cu un termen turcesc *Kadilik*. Nouă din acestea se află în Muntenia și opt în Oltenia. Fiecare județ are unul sau doi guvernatori politici, numiți „ispravnici”, care trebuie să vegheze la menținerea bunei ordini în județul lor, să aibă grijă de a percepe veniturile publice și contribuțiile care sunt impuse de domn, să ducă la îndeplinire toate poruncile care le sunt trimise de la Curte în județele respective; în sfârșit, ispravnicii sunt delegați ai domnului în slujba sa și a statului. În caz de asupriri din partea lor, (plângerile)

se îndreaptă către domn și către divanul său în Muntenia; dar în Oltenia, cum ispravnicii celor opt kadilikuri cuprinse în acea <provincie> sunt numiți de ban sau de viceregele Craiovei, ei atârnă cu totul de el și la el aleargă supușii când au plângeri împotriva acestora.

Acești ispravnici erau, la început, numai guvernatori politici ai județelor lor respective. În orice kadilik se mai afla un guvernator militar, numit căpitan, care avea sub comanda sa un anumit număr de oameni cu însușiri militare și înzolați, de care dispunea el fără să mai atârne și de ispravnici, potrivit poruncilor pe care le primea direct de la domn sau de la spătar, care era comandantul general al întregii cavalerii a statului, în care stă toată forța militară a acestuia. În zilele de astăzi, căpitani atârnă, în toate județele, de ispravnici, de la care primesc porunci. Și această nouă organizare a fost introdusă de domnul care e acum în scaun, pentru a curma orice prilej de neînțelegere și de concurență între ei și pentru a ușura populația de asupririle sporite pe care fiecare din acești <dregători> le exercită sub pretextul separării atribuțiilor lor. Acești căpitani sunt numiți de spătar, după cum sunt numiți și ostașii. Dar ispravnicii nu sunt numiți decât de-a dreptul de domn. Sub raportul politic primesc porunci de la acesta, iar sub raportul militar, de la spătar; și pentru încasarea veniturilor publice sau a contribuțiilor, de la „vistier”, cum se numește trezorierul principatului. //

Din aceste 17 județe, Casa de Austria a ocupat cinci, la începutul acestui p. 169 veac, și ele au rămas în stăpânirea ei în virtutea tratatului de la Passarowitz. Ele se întindeau de la hotarele Transilvaniei până la râul Olt sau Aluta care a fost rânduit ca hotar între Oltenia și Muntenia. Dar, prin rușinoasa pace, pe care a fost silit să o încheie cu Poarta, în 1739, împăratul Carol al VI-lea, după cucerirea Belgradului de către turci, a înapoiat Porții aceste cinci județe, care au fost reîncorporate principatului, după cum se află și acum.

Nu toate Kadilikurile sau județele, cum se numesc în limba românească, sunt date pe seama nobililor de aici, care se numesc aici, ca și în Rusia, „boieri”, dar cele mai de seamă dintre ele și cele mai bănoase au de obicei boieri ca ispravnici, în celelalte mai puțin însemnate, domnul trimite persoane de rang inferior, care sunt schimbate de obicei în fiecare an, așa cum se obișnuiește în virtutea unui sistem stabilit de acest guvern cu toate dregătoriile Curții și ale țării, în afară de cele care țin de persoana domnului și care din această cauză nu sunt privite ca slujbe publice ale țării. Organizare conformă spiritului cârmuirii turcești și stării nesigure și precare a domnilor din trecut, pentru care nu era nimic sigur și stabil în această țară nenorocită; și acum puțin s-a schimbat din acest fel amețitor de cârmuire, care, în virtutea unei practici îndelungate și a acțiunii sistemului politic arbitrar al Porții, este privit aici ca o lege fundamentală a țării. Domnul vede prea bine relele și dezordinile care sunt determinate de un sistem ca acesta; își dă seama de nedreptățile, de asupririle și de ticăloșiile pricinuite de el. Dar nu are putința și nici nu se află în situația de a putea îndrepta, iar dacă ar încerca-o, ar face mai mult rău decât bine supușilor săi...

...Patriarhul de Constantinopol nu are nici un fel de autoritate aici... Episcopii și stareții de aici și din celelalte provincii grecești oricât ar atârna, în aparență, de patriarh, pe care îl privesc ca centrul corpului lor și al credinței

lor, totuși, în exercitarea jurisdicției și autorității lor în diocesele și mănăstirile respective, ei atârnă atât de puțin de capul ecumenic, încât fiecare face ce vrea fără ca patriarhul să pretindă din partea sa dreptul la vreun amestec. Autoritatea mai imediată, pe care o recunosc episcopii din aceste două principate, este aceea a domnilor, care exercită asupra lor o jurisdicție mai mare și mai întinsă decât cea pe care o exercită suveranii catolici (la ei acasă). Apoi, domnii nu iau în considerație ordinele și brevetele patriarhilor decât în măsura în care convin propriului lor interes și, astfel, cum patriarhul adresează domnilor ordinele ce vrea să fie îndeplinite de episcopi, ordonarea execuției lor stă în mâna domnilor și de multe ori când domnii socotesc că nu trebuie să le dea cursul obișnuit pentru a nu-și vătăma interesele sau din cauza unor alte motive politice, ei răspund patriarhului, sub diferite pretexte, că nu pot pune în practică poruncile lui. Nici patriarhul nu are mijlocul de a-și impune voința domnilor sau de a-i sili pe aceștia să îi îndeplinească voia.

2 februarie 1777

p. 170 Acest principat, ca și cel al Moldovei, tributare de mult Porții, au fost cu desăvârșire supuse autorității cârmuirii turcești, nestatornice, asupritoare // și despotice. Cârmuirea aceasta nu a avut niciodată vreun interes să răspândească acele lumini care îi puteau fi dăunătoare și a pus stavilă cu orice mijloc oricărui fel de cultură, care ar fi putut cu timpul să dea naștere vreunei tulburări în dauna sa, (tulburări) către care sunt aplecate în chip firesc caracterul și spiritul schimbător și ușuratic al muntenilor și moldovenilor. Aceste popoare nefericite, care gemeau sub jugul apăsător al administrației despotice a propriilor lor domni, cei mai mulți din ei pământeni, pe care Poarta îi făcea fără voia lor instrumentul tiraniei și asupririi, sub care zăceau toți supușii Porții care nu sunt musulmani, au fost prea multă vreme dați pradă propriilor lor neînțelegeri și certuri lăuntrice. Ei au suferit de o stare atât de schimbătoare și nestatornică și, în afară de aceasta, au fost apăsați de atâtea asupriri (și) asupra persoanelor lor și bunurilor lor, încât era cu neputință să se dedea (studiului) literelor și științelor, care cer răgaz, înlesnire și tihnă. În afară de aceasta, învățații și meșterii lor, ieșiți din mănăstirile din Grecia și din școlile de la Constantinopol, au fost întotdeauna după căderea Imperiului Bizantin și sunt încă atât de străini oricărui fel de cultură științifică, încât toată știința lor se mărginește la înțelegerea limbii grecești literare, pe care de ar da Dumnezeu să o știe cum trebuie! – căci ambiția lor nu merge mai departe, decât să prindă concret valoarea și înțelesul cuvintelor, (în sine) fără să se ocupe de istorie, critică (literatură), cronologie, geografie și de celelalte (discipline) ajutătoare care îți sunt necesare pentru a înțelege ceea ce citești. Gramatica este începutul și sfârșitul științei lor. Acest lucru este atât de adevărat încât am auzit mai multe persoane de toate rangurile și categoriile, care atunci când vedeau vreo carte latină, italiană sau franceză bine legată, care le atrăgea atenția, întrebau dacă acea carte era vreo gramatică nouă sau bună. Bărbatul cel mai prețuit aici este unul dintre profesorii greci ai beizadelelor²⁰ care și-a făcut un renume foarte

²⁰ E vorba de Neofit Cavsocalyvitis care a murit la București, în 1780. Cf. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 212.

mare dând la lumină o gramatică greacă voluminoasă într-un mare tom în quarto²¹. El este stimat și prețuit de toți și pretinde pentru acest cuvânt o considerație și o venerație generală. Este un bătrân cumsecade și cu moravuri simple. Și-a întrebuințat două treimi din viață pentru a da la lumină această lucrare în care se află, cu toate acestea, unele prețiozități atât de ciudate²² încât ar stârni râsul tinerilor noștri, când ar fi ei mai necăjiți. El își ia toate exemplele sale de expresii și de figuri retorice de la soare, lună, astre, din astrologie și din geometrie fără a cunoaște nici măcar definițiile acestei științe. În cartea lui găsești totul afară de logica cea mai obișnuită... Și acest om cu aceste frumoase merite este persoana cea mai considerată din punctul de vedere al învățaturii în această țară. Sunt unii care au început să guste puțin din limba franceză, cu prilejul șederii rușilor în această țară în ultimul război. Dar, din lipsa de studii preliminare și de cunoștințe obișnuite și curente în Europa, cu cât citesc aceștia mai mult, cu atât înțeleg mai puțin și, astfel, sunt mereu ca niște copii...

[Cauza principală a stării nenorocite a acestei țări]

La începutul acestui veac, Poarta, nemaiaivând încredere în cârmuirea p. 171 acestor țări, încredințată până atunci pământenilor, având trează în minte puterea aproape independentă pe care a exercitat-o timp de 10 ani domnul Șerban Cantacuzino²³, spaima turcilor, temându-se să nu piardă mai curând sau mai târziu principatul Țării Românești, din cauza legăturilor pe care domnii pământeni începuseră să le întrețină cu Casa de Austria, cu Polonia și cu Rusia – legături care au pricinuit tăierea capului, după 24 de ani de domnie, a principelui Constantin Brâncoveanu și a celor patru fii ai săi, în anul 1714, și doi ani după aceea a principelui Ștefan Cantacuzino, urmașul lui Brâncoveanu, a hotărât să schimbe sistemul privitor la alegerea, cât și la durata cârmuirii lor. Chiar în vremurile mai vechi, călcând privilegiile acordate de sultani acestor două principate, ea ridicase în mai multe rânduri în scaunul acelor principate străini și anume greci, lacomi să strângă averi și unelte potrivite pentru a sluji Poarta în scopurile ei tiranice. Se mai resimte încă Țara Românească de cârmuirea lui Grigore [I] Ghica Vodă, care, în cele două rânduri în care a fost investit, în anul 1661 și în anul 1672, a împlinit, prin asupririle, violențele și stoarcerile sale, vederile dezastruoase ale Porții. Așadar, aceasta s-a hotărât – pentru a duce mai bine la îndeplinire sistemul său barbar dinainte plănuț, de a distruge pentru a păstra –, să trimită acolo greci din Constantinopol, devotați în întregime intereselor Porții și orbiți îndeobște de strălucirea măreției și puterii ei. S-a hotărât să sporească tributul anual al celor două principate cu scopul de a le slăbi și a le sărăci în câțiva ani. A hotărât să schimbe des pe domni, oferind domniile la fiecare trei sau chiar la doi ani și, câte odată, chiar în fiecă an, vreunui grec care ar voi să cumpere administrarea Principatelor

²¹ Tipărit la București în 1768.

²² *Leggiadrie*.

²³ Autorul se inspiră vădit din cartea lui del Chiaro.

p 172 pentru un interval scurt extrem de limitat. Cel care a sugerat Porții acest nou și asupritor mod de comportare, cu privire la aceste principate, a fost faimosul Alexandru Mavrocordat²⁴, cel mai învățat și mai însemnat bărbat pe care îl numără grecii moderni, care, fiind dragomanul Porții, a fost sufletul tuturor tratatelor <diplomatice> care au avut loc în anul 1699, cu prilejul păcii de la Carlowitz, despre care se poate spune că a fost încheiată datorită lui, folosindu-se de tot creditul de care se bucura la Poartă, de luminile sale întinse și de capacitatea sa, cu totul extraordinară, de a înlătura toate piedicile și de a concilia interesele opuse ale părților în litigiu. El era devotat intereselor și scopurilor Porții, pe care căuta să le promoveze cu autoritatea sa pentru câștigul său propriu. Avea doi fii: Nicolae²⁵ și // Ioan, pe care îi pusese să învețe limbile și științele la Padova²⁶ și care au făcut progrese mai mari ca cele ce se pot nădăjdui de la educația grecească obișnuită. Primul din aceștia a fost cel care a publicat tratatul despre datorii și care avea o bibliotecă aleasă și bogată. Tatăl lor, Alexandru, i-a menit pe amândoi treburilor politice și, din nenorocire, i-a însuflețit de aceleași principii de credință față de Poartă, care fusese călăuza constantă a tuturor operațiilor sale și a succesului său. Amândoi au fost dragomanii Porții și s-au urcat apoi în scaunul Moldovei și Țării Românești, deoarece, potrivit noului sistem însușit de Poartă, cu privire la aceste două țări, începeau să fie trimiși acolo ca domni, pentru un scurt interval de timp, sau acei care slujiseră Poarta ca dragomani, sau fiii domnilor răposăți, numiți cu un termen turcesc: Bey – Saddé (beizadea), adică fii de bei, cum îi numesc turcii pe cărmuitorii acestor două principate. Așadar, Nicolae Mavrocordat, mergând pe drumul deschis de sfaturile și sugestiile tatălui său la Poartă, a fost domn al Moldovei, după ce fusese câțiva ani dragoman al Porții și de acolo, din Moldova, a trecut, în anul 1716, la domnia Țării Românești, rămasă vacantă în urma mazălirii principelui Ștefan Cantacuzino, care a fost crunt ucis la Constantinopol ca vinovat de trădare; acesta a fost ultimul domn pământean care a domnit în acest principat. Cu greu v-ați putea închipui asupririle, caznele și violențele pe care acest domn, lipsit de omenie, le-a exercitat asupra persoanelor și averilor nenorociților și îndurerăților români. A vărsat sângele lor șiroaie; a ridicat dintre ei capii familiilor celor mai bogate și mai puternice, care domniseră odinioară în Țara Românească, în deosebi pe Brâncoveni și pe Cantacuzini, a impus contribuțiile cele mai apăsătoare, a jefuit sub diferite cuvinte pline de strâmbătate, de averile și de bogățiile lor, pe toți cei care aveau nenorocirea de a fi socotiți bogați. Nu a cruțat nici pe femei, nici pe copii, nici pe dregători, nici pe boieri. Aceste măsuri, în afara faptului că mulțumeau cruda aplecare a sufletului său și că îmbogățeau cu prisosință tezaurul său particular, slujeau de minune scopurile Porții, care le-a prețuit din această cauză încă și mai mult, cu și mai multă părtinire. Românii au arătat o bucurie și o veselie nemăsurată când s-au văzut scăpați de un

²⁴ Vezi A. Rangabé, *Littérature néo-hellénique*, Berlin, 1877, I, p. 48–50; E. Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople*, Paris, 1866 (n. ed.).

²⁵ Vezi Rangabé, *op. cit.*, p. 50; J. I. Hoelburs Themirensis, *Commentatio de litterarum studio Joannis Nicolai Mavrocordat*, Jena, 1755.

²⁶ M. Comnenii Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, Venezia, 1726, II, 319.

asemenea tiran care a fost surprins și făcut prizonier de germani la București, în luna noiembrie a anului 1716, când nu împlinise încă nici un an de cărmuire și de acolo a fost dus în Transilvania. Poarta i-a dat ca urmaș pe fratele său Ioan care se afla atunci dragoman. Acest nou domn a domnit în Țara Românească până ce a fost eliberat principele Nicolae din închisoare, fapt care s-a întâmplat în anul 1719. Cărmuirea domnului Ioan, oricât ar fi fost de călăuzită de aceleași țeluri tiranice și asupritoare, urmărite de Poartă cu privire la aceste două țări, a părut totuși supușilor un jug mai blând și mai ușor. Dar înapoiindu-se Nicolae, în anul 1719, în scaunul Țării Românești, a adăugat la motivele pe care le avusese mai înainte, de a o tiraniza, aprigul spirit de răzbunare de care era însuflețit. Printr-o crudă fatalitate, a cărmuit acest principat până în 1730, dată la care a murit lăsând un nume dintre cele mai urâte care se pomenesc în istoria oricărei țări, încât poate fi numit pe drept biciul Țării Românești. Iată roadele cărmuirii politice ale unui principe filosof, autorul unei cărți de morală²⁷ pentru a acoperi cu o rușine veșnică numele său în amintirea urmașilor și, ceea ce ajunge, fără a mai adăuga altceva, ca să-l facă a fi amintit cu ocară și cu ură. //

Pentru a ispăși nedreptățile făptuite în cursul domniei sale, principele Nicolae a clădit o mare mănăstire la Văcărești, un sat la un ceas depărtare de București, unde este și înmormântat și căreia i-a lăsat biblioteca sa aleasă, plină de cărțile cele mai bune, în edițiile cele mai valoroase, și de câteva manuscrise. Dar această bibliotecă a suferit vicisitudini de tot felul, mai ales în timpul ultimului război, când rușii și alții, după pilda lor, au luat pe furiș un număr foarte mare de cărți și aproape toate manuscrisele. În diferite mănăstiri din Țara Românească erau biblioteci asemănătoare, deși nu atât de bine înzestrate. Dar cel puțin prevăzute cu un număr mare de cărți grecești și de manuscrise privitoare la întâmplările și istoria Principatului. Dar astăzi au ajuns de puțină însemnătate, fiind jefuite în mai multe rânduri și s-au pierdut mai ales manuscrisele spre paguba acestei țări... [Urmează însirarea tuturor domnilor greci din intervalul 1730–1768] În 1774, dată până la care Țara Românească a fost ocupată de ruși, această țară a fost dată, după încheierea păcii, lui Alexandru Ipsilanti, domnul care domnește acum cu bine după legi mai moderate și cu o stabilitate sporită datorită intervenției Rusiei. p. 173

Acești domni, care au urmat unul după altul ca fulgerul, chiar dacă nu ar fi avut <firea> toranică și crudă a lui Nicolae Mavrocordat, au făcut tot ce era cu putință pentru a pustii, săraci și asupri această țară nenorocită, în parte din incapacitate, în parte din șiretenie. Pentru a se menține mai multă vreme sau pentru a se înapoia în scaun, făceau Porții propuneri tot mai avantajoase, căutau sume mari de bani ca să mulțumească lăcomia nesățioasă a miniștrilor ei, urzeau neconținut intrigi pentru a atrage mazilirea principelui ales, duceau, în sfârșit, un război reciproc de intrigi și de uneltiri ce se întorcea în întregime spre dauna țării, care era obiectul ambiției lor. Poarta nu obișnuia la început

²⁷ Nicolae Mavrocordat a scris o lucrare despre datorii Περί τῶν Καθηκόντων βίβλος, București 1719, foarte apreciată în întreaga Europă. Asupra originalității ei, cât și a contribuției unor învățați plătiți de domn, vezi și relația lui Schendos van der Bech, în vol IX al colecției de față. Se pare că Panzini a cunoscut și pamfletul acestuia, pe lângă rechizitoriul lui del Chiaro.

să ceară domnilor altceva decât tributul anual și o sumă foarte mare la înscăunarea fiecărui nou domn, ca preț al vânzării administrației principatului, care i se făcea acestuia. Rivalitățile reciproce, care domneau de mai multă vreme între Constantin Mavrocordat și Racovițești, pentru domnia Țării Românești, au operat în mod atât de nefericit încât unul dintre ei a sugerat cel dintâi Porții ca, după ce a ales un domn și l-a trimis să ia în stăpânire principatul, să-i impună acestuia ca la fiecare trei ani să ceară confirmarea în domnie, pentru obținerea căreia se obliga să plătească Porții și miniștrilor ei sume excesive de bani. Rivalul său, pentru a-i lua locul, a propus să fie cerută acea întărire la fiecare doi ani, însoțind-o de aceleași condiții bănești. Un al treilea a oferit în același fel să fie cerută în fiecare an. În sfârșit, un al patrulea a sugerat să fie cerută la fiecare șase luni. Vă las să socotiți ce sume uriașe căutau să smulgă bieților români pentru a face față cheltuielilor pentru aceste confirmări.

p 174 În același fel, haraciul, care la început, când Țara Românească s-a pus sub // ocrotirea Porții, cu puțin mai înainte de sfârșitul veacului al XV-lea, era stabilit la 12 000 de galbeni ungurești sau 50 000 de aspri, s-a ridicat treptat și din voința arbitrară a miniștrilor Porții și prin oferta voluntară a domnilor fanarioți, care, de la Nicolae Mavrocordat încoace, au râvnit la cârmuirea acestei țări, la 1 000 de pungi sau 500 000 de piaștri, căci fiecare pungă cuprinde 500 de piaștri, după socoteala turcească. În aceeași măsură au crescut și darurile și peșcheșurile către miniștrii Porții, căci singurul mijloc pentru a-i interesa și a-i face să acționeze erau banii²⁸.

La aceste cauze interne ale sărăciei și ruinei acestei țări se adaugă cele venite din afară adică epidemiile dese de ciumă și războaiele pe care Casa de Austria le-a susținut împotriva Porții și mi ales ultimele trei încheiate, primul prin pacea de la Carlowitz în 1699, al doilea prin cea de la Passarowitz în 1718, ultimul prin tratatul de la Belgrad din 1739, au pricinuit Țării Românești pagube grele; dar ultimul război nefericit pe care Poarta l-a făcut Rusiei a însemnat pustiirea și extrema ruină a acestei țări, care, după atâtea calamități și pierderi suferite, nu mai nădăjduiește ușurare și îndreptare decât de la măsurile drepte, înțelepte și blajine ale principelui domnitor, care, deși grec, dar mișcat totuși de nenorocirea unei țări, care fusese odinioară bogată, înfloritoare și puternică și care ar putea să mai redevină astfel datorită unei cârmuiri bine rânduite, se străduiește neconținut cu mintea sa luminată și cu măsurile sale înțelepte să o întremeze de pagubele trecute, să o repopuleze și să o facă să înflorească iar.

După acest lung și neîntrerupt șir de calamități zdrobitoare, de rele care nu mai conteneau să se îngrămădească pe capetele nenorociților români și asupra bunurilor lor, de primejdiile tot mai mari de care erau amenințați din

²⁸ La 1 mai 1777, Panzani scria: „dacă principele ar vrea să facă ceea ce au făcut înaintașii lui ar putea scoate două milioane de piaștri pe an, adică 1 300 000 de ducăți de-ai noștri. Dar el, care are principii mai omenești, nu scoate decât cam 1 200 000 de piaștri, adică circa 800 000 de ducăți de-ai noștri, din care plătește în fiecare an Porții 500 000 de piaștri sau puțin mai mult de 300 000 de ducăți și folosește restul pentru întreținerea sa și pentru a ajuta cât poate pe supușii săi”.

zi în zi, nu e de mirare dacă această țară, care avea altădată aproape 1 000 000 de locuitori, nu cuprinde astăzi mai mult de 70 000–80 000 de familii, dintre care o parte sunt stabili, legați de un loc anume și robi ai boierilor, cum se numesc aici în Moldova și în Rusia, magnații și nobilii, dar cei mai mulți sunt rătăcitori și vagabonzi, cum este pretutindeni acest neam de oameni... pacostea și rebutul oricărei societăți bine rânduite. Populația cea mai numeroasă se găsește la munte, unde s-au adăpostit nenorociții de locuitori, crezând că acolo sunt mai la adăpost și mai în măsură să treacă în Transilvania, dacă vreo nenorocire i-ar sili să-și părăsească locuințele și bunurile lor. Pământurile cele mai frumoase, a căror rodnicie întrece orice închipuire, rămân de mai multe generații în părăsire, din lipsă de brațe de muncă spre a le pune în valoare. Atâtea orașe, care se găsesc însemnate pe hărțile vechi, nu mai sunt astăzi decât sate mici și sărăcicioase și din atâtea târguri și sate nu a mai rămas astăzi nici un semn și nici o urmă. Bucureștiul însuși, care este de câțva timp încoace capitala principatului, mai arată încă semnele pustirii din ultimul război prin atâtea case ruinate sau arse în parte sau mistuite cu totul de flăcări. Târgoviște, vechea capitală a Țării Românești, la 12 leghe la nord de București, a ajuns un sat mărunț²⁹ locuit de 20 sau 30 de familii, Buzău, unul din cele două scaune episcopale ale acestei țări, a fost prefăcut în cenușă de ruși; astfel că episcopul este silit să stea la București. Toată această parte a țării, care se întinde spre miazăzi de București până la Dunăre, e aproape toată depopulată și cu pământul nelucrat, din cauza năvălirilor necontenite, a măcelurilor și // a p. 175

pustiirilor pe care le făptuiau, în vremurile trecute, turcii de dincolo de Dunăre, care treceau dincoace fără de nici o împotrivire, pentru a face robi și a lua pradă, nimicind prin foc și pară tot ce le stătea în cale. Lucrul acesta nu le mai este îngăduit astăzi la Poartă, potrivit unuia din articolele principale stipulate în favoarea acestor principate de către Rusia, în ultimul tratat, și care datorită influenței precumpănitoare a Curții Rusiei a fost până acum observat cu sfințenie de către Poartă...

Din tot ce am spus mai sus, veți observa îndeajuns că noțiunile de român și grec nu sunt sinonime, că dimpotrivă reprezintă ideea a două popoare absolut deosebite ca legi, limbă, obiceiuri, poziție geografică și politică. Numai religia este aceeași la amândouă popoarele. Este adevărat că de când domnesc grecii în Țara Românească și în Moldova, boierii și oamenii mai de seamă dintr-o țară și din cealaltă imită obiceiurile și felul de a fi al grecilor și nu folosesc aproape nici o altă limbă decât aceea a Curții. Este, de asemenea, adevărat că începând din aceeași vreme, un număr foarte însemnat de greci se află aici, fie că s-au așezat aici, fie că vin să-și caute norocul în aceste două principate, ele fiind <oarecum> Indiile sau America lor³⁰. Dar tocmai aceasta îi face urâți de băștinașii țării, chiar în timpul când se tem de ei și îi respectă, datorită cruntei legături de subjugare și a înjosirii sufletești intrate în obiceiul lor din cauza sclaviei. În general în amândouă țările, numele de grec este un motiv de ură și detestare universală. Vedeți bine de aici că luminile și cultura, pe care principele Nicolae Mavrocordat a încercat să le răspândească în mijlocul

²⁹ *Meschinissima*.

³⁰ Adică fiind coloniile lor bune de exploatat.

neamului său, trebuie deosebite de politica lui rușinoasă față de acest necăjit popor, pe care s-a străduit în fel și chip să-l aducă în starea cea mai cumplită și îngenuncheată în care poate fi adus omul de tirania și despotismul cel mai rafinat. A descurajat, la români, orice fel de cultură, chiar cea mai de rând și mai obișnuită, pentru ca să aibă mereu nevoie de greci pentru toate treburile publice și particulare, sacre și profane.

23 octombrie 1777

p. 176 Poarta, de aproape două luni, a înștiințat din oficiu pe domnul Țării Românești și pe cel al Moldovei că s-au semnat preliminariile păcii și înțelegerii finale cu Rusia și le-a poruncit să împărtășească aceasta supușilor respectivi, pentru siguranța, pacea și liniștea lor. Și s-a făcut astfel. Nu s-a mulțumit cu aceasta, <ci> a mai trimis în acest scop anume un capugibași, investit cu cea mai înaltă demnitate, cu firmane sau ordine ale sublimei Porți, în care se repeta aceeași înștiințare și se reînnoiau aceleași asigurări. Astăzi sunt tocmai 15 zile de când a sosit aici acest trimis, însoțit de 50 de bostangii. A început să facă pe grozavul și să făptuiască samavolnicii de care domnul nostru, mulțumită energiei și prudenței sale, i-a dat prilej să se căiască. Când a dat de știre că aducea un firman al Sublimei Porți, domnul a adunat Divanul la care a apărut capugi-bași-ul și s-a citit cu formalitățile obișnuite „divinul rescript”, în care se vestea mai pe larg aceeași știre, dată mai dinainte în particular, iar <acum>, cu lungi întorsături de cuvinte, poporul și boierii erau îndemnați să stea liniștiți și să nutrească mai departe sentimentele de credință de până atunci față de sultan. După două sau trei zile, a plecat de aici acest trimis împărătesc, dar nu înainte de a fi primit darurile obișnuite de la principe, la prilejurile asemănătoare ale trecerii unor mari dregători ai Curții.

A luat drumul Moldovei, unde spunea că are de arătat un alt firman asemănător și de acolo spunea că trece să viziteze lucrările făcute la cetățile de la Hotin și Bender, spre a le pune în ordine, pentru vreun caz de nevoie, ceea ce era, după spusele sale, adevărata sa însărcinare și principala sa destinație, iar mai apoi, Poarta a hotărât incidental să folosească acest prilej, însărcinându-l cu firmele pomenite, pe care avea de gând să le trimită neapărat în cele două principate, pentru liniștea domnilor și pentru siguranța locuitorilor. A ajuns la Iași, capitala Moldovei, și a arătat mari semne de prietenie și de bunăvoință principelui Grigore <al III-lea> Ghica, principele domnitor, față de care era un vechi cunoscut și mai de grabă un vechi prieten. În ziua următoare sosirii sale, a făcut acolo aceeași ceremonie, pe care o făcuse mai înainte aici³¹. A doua zi, a trimis răspuns domnului Grigore că fiind grăbit să plece pentru a sosi cu un ceas mai devreme, ar avea plăcere să-l vadă în particular pentru a vorbi prietenește cu el. Principele Grigore <Ghica>, deși era din fire bănuitor și neîncredător, orbit totuși, în această împrejurare de demonstrațiile de prietenie pe care i le făcuse o persoană cu care era prieten de mulți ani și încă și mai convins de pașnica desfășurare a lucrurilor și de știrile căpătate de aici, datorită cărora s-a încredințat cu ușurință că nu se va petrece în Moldova

³¹ Inexact De la început, s-a prefăcut bolnav și a stat la Beilic.

nimic mai mult decât ce fusese în Țara Românească, s-a lăsat atras în cursă. S-a dus, așadar, spre seară, să-l vadă și s-a dus potrivit obiceiului său incognito, însoțit numai de trei sau patru persoane de încredere și neînarmat. A intrat la capugi-bași și, cum acela voia să-i vorbească prietenește, puținele persoane care-l însoțeau au fost nevoite să rămână afară din odaie, unde au fost salutate de suita turcului și ținute de vorbă. După primele complimente schimbate între principele Grigore și dregătorul turc și după ce primul și-a băut cafeaua, al doilea a scos un alt firman și l-a dat principelui Grigore să-l citească. În acest timp, a ieșit din odaie, sub un pretext oarecare, pentru a da ordinele necesare oamenilor săi și pentru a ascunde pe călău într-un loc potrivit. S-a întors apoi în cameră și l-a întrebat pe principe dacă a citit firmanul, care cuprindea mazilirea lui și porunca de a-l duce la Constantinopol însoțit de aducătorul firmanului. Domnul a răspuns că era gata să asculte în ce privește mazilirea, dar că despre celelalte, el nu voia să meargă la Constantinopol, fiind liber ca particular să meargă unde ar voi. A încercat să sară pe fereastră, care nu era înaltă, jos în curte; dar, la strigătul capugiului bași, a apărut călăul, care s-a aruncat asupra lui, l-a străpuns și apoi i-a tăiat capul, care acum câteva zile a fost dus de un bostangi, trecând pe aici, la Constantinopol, unde va fi înfipt la Poarta Seraiului, cu o inscripție infamantă³². Abia s-a îndeplinit aceasta și au fugit devotații săi // și puțin după ce s-a cunoscut întâmplarea, au fugit, de asemenea, și alți boieri, care în urma legăturilor lor cu domnul ucis, se temeau de ochii capugi-bașii-ului și de urgia Porții. Acest slujbaș, după o execuție atât de violentă și de neașteptată, a convocat îndată divanul, din ordinul Porții, i-a făcut cunoscut cele întâmplate, ca pedeapsă pentru necredința și trădarea răposatului domn și a proclamat ca domn pe Constantin Moruzi, pe atunci dragoman al Porții³³ și fratele doamnei noastre³⁴. A numit provizoriu patru boieri din divan ca locotenenți, numiți în turcește kaimakami, pentru a administra principatul până la sosirea noului domn. Cum bunurile sale sunt confiscate, ministrul Porții se străduiește acum să le caute și să le adune pentru a le duce la Constantinopol³⁵, dar, în această privință, și Poarta, și el însuși, vor rămâne păcăliți, căci principele ucis adunase averi mari, dar nu le avea la el; se crede că le ținea investite în Prusia și în Rusia, căci fusese ocrotit până în clipa aceea de cea dintâi din aceste puteri, iar de cealaltă, numai până într-o anumită vreme, acum însă era urât și disprețuit de acea Curte.

Iată sfârșitul tragic al lui Grigore Ghica, fiul unui dragoman al Porții³⁶, care a fost, de asemenea, decapitat, în anul 1740, după pacea de la Belgrad.

³² *Cartello infame*. Este vorba de tăblița însoțind capul unui asemenea osândit, arătând numele și vinovăția sa.

³³ Mare dragoman (1774–1777)

³⁴ Ecaterina Ipsilanti.

³⁵ La 13 decembrie 1777, Guglielmo Ludolf, ministrul Curții din Napoli la Constantinopol, anunță guvernul său că, în urma uciderii lui Grigore Ghica, se socotise că mai multe milioane de piaștri trebuiau să intre în vistieria sultanului, dar că până atunci nu se găsiseră decât 500 000. Se credea că giuvaerurile, tratele de bancă etc. ar fi fost duse de secretarul său în Polonia sau Ungaria (n ed.).

³⁶ Alexandru Ghica, mare dragoman al Porții (1727–1740)

El fusese mai înainte dragoman³⁷, ca și tatăl său; în acel timp, a avut prilejul să servească pe regele Prusiei³⁸ la Poartă, aceasta fiind înduplecată, prin mijlocirea lui, să primească împotriva tuturor intrigilor Casei de Austria – care nu vedea cu ochi buni o asemenea numire – un ministru prusian³⁹ la Constantinopol. Acest fapt i-a adus lui Ghica o sumă mare de bani, ca răsplată, și împreună cu aceasta ocrotirea regelui Prusiei. A fost, deci, făcut domn al Țării Românești⁴⁰, puțin înaintea ultimului război. La sosirea rușilor în această țară, în înțelegere cu ei, s-a lăsat a fi făcut prizonier de aceștia, fapt pe care Poarta l-a știut bine și nu l-a uitat niciodată. După pace, a fost făcut domn al Moldovei⁴¹, prin autoritatea Curții de la Petersburg, când a fost numit domn al Țării Românești și cel ce domnește azi. În timpul primei sale domnii și în ultima, din care a fost scos în chip tragic, a urmărit, mereu același scop de a aduna avuții și de a le trimite în țări creștine, unde trebuia să se retragă într-o zi. Rusia l-a ocrotit de la început, dar după aceea, ajungând să fie urât de mareșalul Rumianțev⁴², nu mai avea nici o considerație pentru el. Se încredea prea mult în ocrotirea Prusiei față de care Poarta nu avea nevoie să arate nici un fel de condescendență. Era încă tânăr, neavând nici 50 de ani; era înzestrat cu o îndrăzneală și o putere neobișnuită, care nu i-au slujit la nimic în împrejurările nefericite în care l-a târât încrederea sa nepotrivită. A lăsat soția⁴³ și trei fii⁴⁴, a căror soartă nu se cunoaște încă. Se zice, totuși, că fiul său mai mare⁴⁵ ar fi fugit împreună cu vărul său în Polonia, pentru a trece de acolo în Rusia. Dar nu este încă sigur. Poarta, de la ultimul război, l-a socotit trădător pentru că se predase în mâinile rușilor fără să se apere. Protecția pe care i-a arătat-o Rusia îndată după încheierea păcii a sporit meritele sale. Se adaugă faptul că de un an încoace, Poarta, poruncind celor doi domni să trimită lemnărie, care de transport, furnituri, cetăților de margine, el nu a voit deloc să dea ascultare și s-a tras deoparte sub felurite pretexte. dar cauza cea mai puternică a morții lui violente este părerea, poate exagerată a guvernului turc, că avea bogății nesfârșite, cauză îndestulătoare la Poartă, pentru a trimite adeseori lațul fatal pașalelor și altor oameni bogați din împărăție. Dar toată lumea crede că Poarta va avea neplăcerea de a afla că el avea avuții însemnate, dar puse la adăpost în locuri unde ea nu-și poate întinde ghearele sale hrăpărețe.

³⁷ Între anii 1758–1764.

³⁸ Frederic II, regele Prusiei (1740–1786).

³⁹ Johann Cristofor Zegelin, maior, ministru al Prusiei la Constantinopol (1764–1775).

⁴⁰ La 17 octombrie 1768; a domnit până la 5 noiembrie 1769.

⁴¹ La 28 septembrie 1774.

⁴² Piotr Alexandrovici conte Rumianțev (1725–1796), general feldmareșal în armata rusă.

⁴³ Ecaterina, născută Rizo Rangabé.

⁴⁴ De fapt patru: Dimitrie, Alecu, Scarlat și Iacob.

⁴⁵ Dimitrie Ghica.

KAROL BOS CAMP-LASOPOLSKI

(† 1794)

Diplomatul polon Karol Boscamp (sau Boskamp)-Lasopolski a făcut mai multe călătorii prin Moldova, aflându-se în slujba suveranului său, Stanislav al II-lea August Poniatowski.

În calitate de consilier intim al regelui, Boscamp a fost trimis prima oară în Moldova la sfârșitul anului 1764, spre a facilita aprobarea primirii ambasadorului Thomas Alexandrowicz la Poartă, însărcinat a notifica Divanului imperial și sultanului urcarea monarhului pe tron. Conform protocolului în vigoare, solul trebuia să aștepte la hotar, stabilindu-se provizoriu la Zaleszczyki, până la sosirea autorizației marelui vizir de a pleca la Constantinopol.

Boscamp a fost trimis în avangardă la Iași (24 decembrie 1764), spre a avea o întrevedere cu domnul Grigore al III-lea Alexandru Ghica (1764–1767), bine cunoscut pentru influența sa la Poartă și a grăbi formalitățile de călătorie a solului. Delegatul polon s-a întâlnit cu domnul la 26 decembrie 1764/6 ianuarie 1765 și apoi a mai beneficiat de o altă primire confidențială, în care Ghica i-a promis sprijinul, exprimându-și aversiunea față de marele vizir Mustafa Bașır, ostil înclinațiilor sale ruso-prusiene. Boscamp a mai primit lămuriri suplimentare și de la marele postelnic și sfetnic de taină al domnului, Nikobulos Panaghiodori, sperând în rezolvarea cât mai grabnică a solicitărilor sale. Dar Poarta manifesta reticențe și neîncredere față de Stanislav al II-lea Poniatowski, ridicat la tron cu sprijinul țarinei Ecaterina a II-a și a partidei proțariste din Polonia, temându-se ca această țară să nu cadă sub influența totală a Curții de la St. Petersburg. De aceea, lucrurile stăteau pe loc, iar Boscamp își prelungea, neputincios, șederea la Iași. El a cerut de urgență la 12 și 26 aprilie 1765 să i se îngăduie să plece la Constantinopol spre a înmâna marelui vizir scrisoarea Senatului regatului nobiliar, apelând și la sprijinul marilor cancelari ai Coroanei și Lituaniei, Andrej Zamoyski și Michal Czartorycki. Între timp, Mustafa Bașır a fost înlocuit în funcția de mare vizir prin Mehmed pașa Muhsin-zadé (1765–1768), un partizan al păcii și înțelegerii cu Rusia, Prusia și Polonia.

Noul demnitar a dat, așadar, dispoziții lui Grigore Al. Ghica de a-l trimite pe Boscamp la Poartă (29 mai 1765), dar, din nou s-au ivit complicații neprevăzute, provocate de data aceasta de Ștefan Racoviță, domnul Țării Românești, care a trimis în Polonia pe omul său de încredere, medicul Syropulos, care a complotat însă cu opoziția spre a informa în mod tendențios pe turci că în regat existau turburări și nemulțumiri împotriva lui Poniatowski, a cărui domnie nu era consolidată. Boscamp a protestat energic împotriva acestui fapt și Racoviță l-a rechemat pe Syropulos, dar l-a înlocuit cu secretarul său, Jean Baptiste Linchou, care a procedat la fel ca predecesorul său. Boscamp, aflat la Poartă de la 14 iulie, a înaintat marelui vizir un protest la 8 septembrie 1765, dezmințind informațiile calomnioase primite de turci de la Ștefan Racoviță. Acesta fusese, de altfel, mazilit (18 august) și înlocuit cu Scarlat Al. Ghica, rudă a lui Grigore al III-lea, apreciat ca prieten al polonilor. De altfel, Boscamp recomanda ambasadorului Alexandrowicz, imobilizat la hotare, să întrețină cele mai bune relații cu domnul Moldovei, trimisul său la Varșovia, Pierre La Roche și postelnicul Panaghiodori. Senatul regatului a cerut Porții să i se recunoască lui Boscamp calitatea de însărcinat cu afaceri permanent al Poloniei la Constantinopol, imputernicit să reglementeze nu numai contenciosul, iscat de întârzierea unor datorii, permisiunii ambasadorului Alexandrowicz de a veni în capitala Imperiului Otoman, dar și cu rezolvarea altor probleme: comerțul cu Moldova, navigația pe Nistru ș a. Divanul imperial

n-a fost însă de acord cu cererile polone, dar a îngăduit mihmandarului Sayid Mehmed să plece la Varșovia, la 6 noiembrie 1765, însoțit de Boscamp, spre a-l recunoaște *de facto* pe Stanislav al II-lea August ca rege al Poloniei. Dar problema ambasadei lui Alexandrowicz nu avansa deloc. El a primit noi instrucțiuni de la rege, la 19 și 20 februarie 1766, spre a scrie la Poartă insistând pentru recunoașterea deplină a suveranului său și primirii lui oficiale ca ambasador de către marele vizir și sultan. Boscamp a fost retrimis la Constantinopol, împuternicit totodată cu scrisori din partea palatinului Rusiei Roșii, adresate domnului Moldovei și pașei de Hotin, spre a facilita legăturile poștale între Varșovia și capitala Imperiului Otoman. În timpul noii sale șederi la Constantinopol (29 aprilie–12 iunie 1766), Boscamp a obținut, în sfârșit, permisiunea pentru Alexandrowicz de a fi primit ca trimis extraordinar la Poartă, dar lui nu i s-a recunoscut statutul de însărcinat cu afaceri oficial și a trebuit să se întoarcă în patrie (amănunte asupra soției lui Alexandrowicz, în *Călători străini*., vol. IX).

Boscamp a mai intervenit – dar în mod inabil – și în incidentele care au premers izbucnirii războiului ruso-turc din 1768–1774, sprijinind o inițiativă brutală a colonelului țarist Weissmann, care a cerut în termeni ofensatori domnului Moldovei, Grigore Callimachi, și pașei de Hotin, expulzarea unor membri ai confederației de la Bar, ostili regelui Poloniei și țarinei Ecaterina a II-a. Poarta a sprijinit însă pe rebelii poloni, declarând război Rusiei, la 6 octombrie 1768. Polonia n-a avut nimic de câștigat în urma acestui război, în timpul căruia – pentru a-și asigura neutralitatea și concursul Prusiei și a Imperiului Habsburgic, Rusia țaristă n-a pregetat să procedeze, la 5 august, 1772, la prima împărțire a acestei țări între lacomii ei vecini. De aceea, după încheierea păcii de la Kuciuc Karnargi (10/21 iulie 1774), regele Stanislav al II-lea August Poniatowski a căutat o anumită apropiere de Poartă și a încercat să joace chiar rolul de mediator între turci și adversarii lor, deoarece problema Crimeii rămăsese în suspensie și constituia un adevărat „măr al discordiei”, putând genera un nou conflict armat. Astfel, monarhul s-a hotărât să trimită pe Boscamp, în calitate de ambasador (internunțiu) al Poloniei la Constantinopol, pentru aplanarea litigiilor existente între țara sa și turci, complicate prin politica ambițioasă a Ecaterinei a II-a și reluarea unor relații normale, în special comerciale. În acest scop, Stanislav al II-lea August a trimis pe secretarul său, Zygmunt Everhard, în capitala Imperiului Otoman, la 4 septembrie 1776, în calitate de însărcinat cu afaceri, pentru a trata primirea lui Boscamp ca trimis extraordinar cu rangul de internunțiu. Acesta din urmă a cerut să se facă apel și la Grigore al III-lea Al. Ghica, revenit în scaunul Moldovei (1774–1777) și Melek Mehmed, pașa de Hotin, ambii dispunând de influență în seranul imperial. Boscamp avea în vedere atât pe kapukehaia lui Ghica la Poartă, socrul acestuia, Iakovachi Rizo Rangabé, cât și pe ministrul rus Aleksandr Stakievici Stakiev și pe cumnatul pașei din Hotin, situat foarte bine la Constantinopol. Planul diplomatului polon a fost împărtășit marelui secretar al Coroanei Ogradsky, la 24 august 1776, care, supunându-l regelui, a obținut aprobarea cuvenită; el a însărcinat pe generalul conte de Witt, comandantul fortăreței Kameniec (Cămenița), cu întocmirea scrisorilor către domn (7 septembrie) și pașă, primind de la aceștia răspunsuri favorabile. După intervenția lui Ghica și a lui Melek Mehmed la Poartă, marele vizir, Derviş Mehmed pașa, s-a adresat la sfârșitul lunii septembrie 1776 marelui cancelar al Coroanei, Andrzej Młodziejowski, episcop de Poznań, transmițându-i aprobarea sultanului și a Divanului imperial pentru primirea lui Boscamp ca trimis extraordinar, fixându-i-se itinerariul însă doar prin Moldova, pe la Iași și Galați, dar refuzându-i-se trecerea prin Țara Românească și pe la București. La 14/25 octombrie 1776, Grigore Al. Ghica își exprima satisfacția către Witt, printr-o scrisoare, că Boscamp va trece prin Moldova, urmând să fie primit cu cinste la Iași. La 8 octombrie a sosit la Hotin trimisul turc ce avea să însoțească pe Boscamp împreună cu tălmăciul Pangalı. La 6 noiembrie 1776, Boscamp primea din partea regelui două serii de instrucțiuni, dintre care unele secrete. În cadrul acestora din urmă, trimisul polon trebuia să obțină de la domnul Grigore al III-lea Al. Ghica un aranjament privind exportul de sare în provinciile sudice ale Poloniei și dreptul de protecție asupra rezidenților catolici din Moldova.

Ambasadorul a părăsit Varșovia în prima decadă a lunii noiembrie 1776, îndreptându-se spre Iași, unde a fost primit la 13 decembrie cu toate onorurile. În Biblioteca Czarotorski din

Krakow se păstra fotografia unui desen – astăzi pierdut – atașat manuscrisului 631, ce înfățișa intrarea solului Boscamp la Iași. O notiță însoțind desenul explică semnificația amănuntelor: în fruntea alaiului se afla infanteria moldovenească, apoi cavaleria și, după aceea, trimisul Porții; urma apoi cavaleria și mihmandarul turc, trăsura lui Boscamp, aceea a secretarului ambasadorului cu interpretul. Mai mulți cai de schimb și alte trăsuri ce încheiau convoiul Autorul desenului indica printre cei ce priveau călări intrarea solului în oraș și pe domn care și-a păstrat însă *incognito*-ul. Primirea solului s-a făcut cu fast, iar discuțiile lui Boscamp cu Grigore Al. Ghica au fost fructuoase, însă fără urmări practice, deoarece Poarta n-a îngăduit domnului să exporte sare în Polonia. În schimb, Ghica a promis solului că va acorda protecție catolicilor din Moldova, îngăduindu-le, chiar, celor din Iași să-și refacă biserica și să tragă clopotele ca în lăcașurile ortodoxe.

Boscamp a ajuns la Constantinopol la 12 februarie 1777, fiind primit în audiență solemnă de sultan la 15 aprilie. Diplomatul polon a stat peste un an în Imperiul Otoman, dar misiunea sa n-a fost încununată de prea mare succes. În plus, nu i s-a acordat nici statutul de rezident permanent la Poartă, încât, la 3 martie 1778, după vizita de rămas bun făcut vizirului, a trebuit să părăsească Constantinopolul, la 24 aprilie. Călătoria de întoarcere nu s-a mai desfășurat cu pompa anterioară, prietenul lui Boscamp Grigore Al. Ghica pierind decapitat la Belicul din Iași la 1 octombrie 1777, iar noul domn Constantin Moruzi i-a fixat o rută pe stânga Prutului, interzicându-i accesul prin capitala Moldovei. De altfel, relațiile dintre Polonia – țară aflată în plină decădere și sfâșiată de contradicții – și Moldova au rămas reci, din pricina Porții, ce adoptase o atitudine foarte circumspectă față de regatul nobiliar socotit a fi devenit clientelar Rusiei țariste; otomanii întrețineau legături și încurajau acum mai mult opoziția cuceririlor ostile lui Stanislav Poniatowski.

În sfârșit, de solia lui Boscamp la Poartă se mai leagă și un episod insolit, în timpul șederii sale la Constantinopol, el a avut prilejul să cumpere acolo o frumoasă roabă din Bitynia (Asia Mică), Sofia Czelicze (1760–1822), devenită mai târziu nora generalului conte de Witt, comandantul fortăreței Kameniec Puțin scrupulosul ei soț, fiul contelui, a știut să facă carieră exploatarea farmecei consoartei sale, cu care a cucerit marile orașe europene, dar în 1785, Sofia de Witt se afla la Curtea domnească din Iași, fiind admirată de contele d'Hauterive. A reușit mai târziu să devină favorita atotputernicului kneaz Potemkin, generalissimul trupelor țariste, în timpul șederii acestuia în capitala Moldovei, pe vremea războiului austro-ruso-turc, în 1790–1791; după ce s-a recăsătorit cu generalul conte Stanislaw Szczesny Potocki (1751–1805), devenindu-i a treia soție, fosta roabă constantinopolitană, strălucind la Curtea din Iași, a ajuns să pătrundă în rândurile marii aristocrații polone (vezi și memoriile lui Langeron). Amănunte la C. Gane, *Sofia Potocka*, în vol. *Dincolo de zbuciumul veacului*, București, 1939, p. 94–112, și Jerzy Lojek, *Dzieje pięknej Bitynki. O powieść o zyciu Zofii Witowej-Potocki (1760–1822)* (Istoria frumoasei din Bitynia. Povestea vieții Sofiei de Witt-Potocka), ed. a 2-a, Warszawa, 1972.

Date biografice asupra lui Karol Boscamp-Lasopolski se întâlnesc în *Polski Słownik Biograficzny*, vol II, Kraków, 1936, p. 372–374.

Textul inedit al călătoriei sale la Constantinopol, în 1776–1777, și al trecerii prin Moldova se păstrează în Arhiva Centrală a Actelor Vechi din Varșovia (Archiwum Głównie Akt Dawnych we Warszawie), fond *Zbiór Popielów*, ms. 236, f. 45–53, iar al drumului de întoarcere, *ibidem*, f. 78–88, fiind rezumat de Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775–1800)*, Iași, 1980, p. 43–48. Date asupra activității diplomatice a lui Boscamp-Lasopolski se mai întâlnesc și la Władysław Konopczyński, *Polska a Turcja (1683–1782)*, Warszawa, 1936, pp. 180–183, 264–267, Gh. Duzinchevici, *Contribuțiuni la istoria relațiilor polono-române în timpul lui Grigore Ghica 1776–1777*, în „Cercetări istorice”, X–XII (1934–1936), p. 26–32; V Ciobanu, *Documente inedite privind relațiile Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, XIII (1976), p. 355–356, și *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, 1980, pp. 95–112 și 135–143.

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA (1776)

(Rezumat*)

p. 43 [...] La începutul lunii noiembrie 1776 părăsea Varșovia o impozantă solie, în frunte cu consilierul intim al regelui, Karol Boscamp Lasopolski.

p. 44 La 13 decembrie 1776, Karol Boscamp și suita sa se aflau la o distanță de două ore de Iași. În acel loc, // au fost vizitați de boierul moldovean Gavriilașcu, desemnat de domnitor¹ pentru a-l însoți pe teritoriul moldovenesc și de mihmandarul turc, care l-au informat că pregătirile pentru ceremonialul intrării sale în Iași erau definitivare. A intervenit însă un incident. Solul a refuzat să-și continue drumul, înainte de a primi o declarație semnată, în numele domnitorului, de principalii dregători ai țării, care-l așteptau la o distanță de o oră de Iași, că acela era locul în care au fost întâmpinați toți solii poloni de rangul său².

Boierul Gavriilașcu a fost nevoit deci să se reîntoarcă, pentru a aduce la cunoștința dregătorilor pretențiile formulate de Boscamp. Aceștia au acceptat să-i dea satisfacție, semnând declarația pretinsă, întâmpinându-l în locul în care se afla cu tot ceremonialul reclamat de rangul său. Mai mult chiar, ei l-au asigurat, cu acea ocazie, că i-au ieșit în întâmpinare la o distanță mai mare decât o făcuseră pentru însuși ambasadorul extraordinar al țarinei, Repnin³. Aceste formalități fiind îndeplinite, Karol Boscamp Lasopolski a intrat în aceeași zi în capitala Moldovei.

p. 45 În fruntea convoiului mergeau doi stegari ai domnitorului, patrusprezece slujitori domnești călări, îmbrăcați în uniforme albastre, urmați de alții zece slujitori călări, în uniforme roșii, care purtau steaguri. Veneau apoi treizeci și patru de slujitori înarmați cu „măciuci” și care aveau pe cap „bonete ungurești” (!), iar după ei muzica, compusă din trompete, tamburi și alte instrumente, însoțitorii moldoveni și mihmandarul turc cu suitele lor, boierii trimiși de domnitor înaintea solului. Karol Boscamp și fiii săi se aflau într-o tră//sură domnească, trasă de șase cai, încadrată de o parte și de alta a câte trei paji ai domnitorului în livrele roșii, în timp ce vizitii purtau uniforme „ungurești” (!). Trăsura era urmată îndeaproape de maiorul d’Otée, în fruntea soldaților polonezi care formau escorta ambasadei. O a doua trăsură, trimisă de domnitor și trasă tot de șase cai, era ocupată de secretarul ambasadei și de interpretul Pangali, după care venea o altă trăsură în care se aflau căpitanul Kicki și contele Antoni Dzieduszycki⁴. Cortegiul se încheia cu carele, ce cărau bagajele și „oamenii țării” purtând pâini, simbolul ospitalității. Apariția unui

* Reproducere după Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775–1800)*, Iași, 1980, p. 43–48.

¹ Grigore al III-lea Alexandru Ghica

² Această pretenție nu era întâmplătoare. Ea constituia expresia concepției diplomației poloneze, alterată încă de crezuri feudale, potrivit cărora, domniile Țărilor Române trebuiau să acorde solilor regatului nobiliar tot respectul la care aceștia pretindeau că aveau dreptul.

³ Kneazul Nikolai Vasilievici Repnin. Vezi relatarea soliei sale în volumul de față.

⁴ Ulterior, rezident *de facto* al Poloniei la Poartă între 16 aprilie 1778 – iulie 1780.

cortegiu atât de impunător a atras un mare număr de curioși și secretarul ambasadei a afirmat că domnitorul însuși a asistat *incognito* la această ceremonie.

...Încă de pe când Boscamp se afla la Hotin, Grigore Al. Ghica vodă i-a adus la cunoștință că ținea la dispoziția sa două palate, unul de optsprezece și altul de patrusprezece camere...

Ajuns la reședința care i-a fost rezervată..., ce avea o sală impozantă, din care se intra în camere mobilate, solul a fost salutat, în numele domnitorului, de marele postelnic Ventura⁵. El era însoțit de numeroși dregători moldoveni, care i-au prezentat daruri, „după moda orientală”, La ușa camerei ocupate de Boscamp au fost instalate gărzi.

În după amiaza aceleiași zile, solul i-a trimis la Curtea domnească pe secretarul ambasadei, interpretul Pangali și contele Anton Dzieduszycki. Ei au exprimat domnitorului sentimentele de recunoștință ale lui Boscamp pentru felul în care a fost primit în capitala Principatului, informându-l, totodată, că acesta dorea ca a doua zi să aibă onoarea de a-i prezenta în persoană omagiile sale.

Ziua următoare, 14 decembrie, a fost marcată de vizita celor doi fii⁶ ai domnitorului la Boscamp. Cele două beizadele, călări pe cai cu // harnașamente bogate, însoțite de ciohodari și slujitori în uniforme verzi, au fost întâmpinate în curtea reședinței ambasadorului de mareșalul acesteia, unde slujitorii domnești din escortă au fost dispuși în lanț. Membrii ambasadei i-au așteptat pe scări, iar solul la prima ușa, după care au fost conduși în apartamentele sale, unde au fost tratați „după moda europeană”.

Cum Boscamp și-a anunțat, cu prilejul acelei întrevederi, dorința de a fi primit la palatul domnesc după prânz, Grigore Al. Ghica i-a trimis două trăsură, trase fiecare de câte șase cai. În prima, au luat loc el și fiii săi, iar secretarul și interpretul în cea de a doua, restul suitei deplasându-se în trăsurile proprii. Pe ambele laturi ale uliței, care ducea de la reședința ambasadei până la palatul domnesc, erau înșiruite gărzile de arnăuți.

În prima curte a palatului se afla un număr de dregători de rang inferior, care, la apropierea solului, s-au înclinat adânc în fața lui. La peronul primei scări, era așteptat de marele postelnic [= Ventura], care purta însemnul dregătoriei sale, un mare baston cu măciulie de argint, având, ca și ceilalți mari dregători de care era înconjurat, capul descoperit. A fost introdus apoi în spătarie, unde se aflau, în picioare, toți marii dregători ai țării și ai Curții, precum și fiii domnitorului, și, în sfârșit, în sala de audiențe, la intrarea căreia a fost întâmpinat de Grigore Al. Ghica. În timpul desfășurării audienței, oaspeți și gazde au fumat lulele, li s-au servit cafele și diferite sortimente de dulciuri, iar după terminarea ei, ambasadorul a fost condus din nou prin spătarie, unde i-a fost prezentat mitropolitul⁷, după același ceremonial, ca la sosire.

⁵ Nicolae (Nicolachi) Ventura, ocupând aceeași dregătorie (12 ianuarie – 15 septembrie 1796) în Divanul lui Grigore al III-lea Al. Ghica în timpul domniei sale anterioare în Țara Românească.

⁶ Din cei patru băieți ai lui Ghica, probabil cei mai vârstnici: Dumitrache și Scarlat.

⁷ Gavriil Callimachi, mitropolit (1760–1786).

p. 47 Domnitorul i-a întors vizita protocolară la 15 decembrie. Alaiul domnesc, numeros și impunător, precedat de slujitorii care mergeau pe jos în coloană și de dregătorii care purtau însemnele dregătoriei lor, și-a făcut intrarea la reședința ambasadei la ora zece dimineața. Domnitorul a fost întâmpinat de ambasador la prima ușă a sălii de audiențe, după care l-a invitat să ia loc pe o pernă d damasc, la fel cum stătuse și el în timpul vizitei la domnitor. Boscamp a luat loc pe un fotoliu // lângă Grigore Al. Ghica. În afară de ei și fiii domnitorului, toți cei prezenți au rămas în picioare, tuturor servindu-li-se cafele. După încheierea vizitei protocolare, domnitorul s-a reîntors la palat, cu același ceremonial ca la sosire, nu înainte de a-l invita pe ambasador la masa ce fusese pregătită în cinstea sa.

Masa oferită de domnitor a fost „pompoasă”... S-a băut în sănătatea acestuia și a familiei sale, precum și în aceea a solului și a însoțitorilor săi. În timpul mesei, atât în încăpere, cât și în curtea palatului, muzica a interpretat diferite melodii, printre care și „arii” moldovenești, susținute de sunetul fluierului ciobănesc, „instrument foarte la modă în această țară”. Antrenul l-a îndemnat pe domnitor, ca, după terminarea dejunului, să-i roage pe membrii familiei sale și ai celorlalți înalți dregători să danseze. Dintre dansurile executate, atenția oaspeților a fost reținută în mod deosebit de hora moldovenească. La rândul lor, ei au executat dansuri poloneze și căzăcești, petrecerea încheindu-se către seară, când oaspeții s-au retras.

În ziua următoare, 17 decembrie, solul a fost vizitat de mitropolit și înalții dregători ai țării, iar domnitorul le-a oferit un nou bal. Invitația i-a fost făcută prin intermediul primului său secretar, Dumitrachi. Cu acea ocazie, a dansat și soția domnitorului⁸. În timpul petrecerii, Boscamp și Grigore Al. Ghica s-au retras în cabinetul acestuia, unde au avut o lungă discuție.

[Probabil că cu acel prilej, ambasadorul i-a prezentat domnitorului plângerile preoților franciscani, care încă de la 15 decembrie îi înmănaseră un memoriu cuprinzând prejudiciile care pretindeau că le erau cauzate de domnitor. Boscamp se angajase să le susțină interesele, în virtutea dreptului de protecție pe care îl avea regele Poloniei asupra bisericilor catolice din Moldova, drept stipulat de tratatul de la Karlowitz dintre Polonia și Imperiul Otoman].

p. 48 Tot atunci, Boscamp a încheiat cu domnitorul o înțelegere privind importarea, în condiții avantajoase pentru Polonia, a sării din Moldova. [Acea înțelegere nu a putut // fi pusă în aplicare, datorită opoziției Porții Otomane, care nu înțelegea să lase domnului de la Iași posibilitatea încheierii unor convenții oficiale sau secrete, care ar fi avut semnificația unui act de independență, prejudiciabil intereselor sale politice și economice. Astfel că satisfacția pe care o afișa Boscamp după terminarea convorbirilor cu domnitorul a fost prematură, cel puțin din acest punct de vedere. Risipa de atenții cu care Grigore Al. Ghica l-a tratat la Iași cu întreaga suită, ca și invitația ca Boscamp să-și prelungească, cât mai mult posibil, șederea în capitala Moldovei, nu constituiau însă numai expresia îndeplinirii unor obligații protocolare. Ele sugerează, în același timp, importanța pe care o acorda domnitorul stabilirii unor relații amicale cu regele Poloniei, Stanislav al II-lea August Poniatowski,

⁸ Ecaterina Ghica, născută Rizo Rangabé.

cu atât mai mult cu cât acesta se afla atunci în bune raporturi cu țarina Ecaterina a II-a de la care Grigore Al. Ghica aștepta sprijin pentru realizarea programului politic pe care-l preconiza]. Boscamp nu mai putea însă rămâne multă vreme la Iași. Cu prilejul unui nou bal, dat de domnitor, în seara zilei de 19 decembrie, el și-a anunțat decizia de a părăsi orașul Iași a doua zi dimineața, dând asigurări că, la întoarcerea sa din capitala Imperiului Otoman, avea să-și ia revanșa pentru ospitalitatea deosebită cu care a fost tratat.

În dimineața zilei de 20 decembrie, la reședința solului, s-au prezentat fiii domnitorului, însoțiți de dregătorii Curții, pentru a-i ura drum bun din partea acestuia. Plecarea nu a mai avut însă loc dimineața, așa cum fusese planificată, ci în cursul după amiezei, când i-au fost trimise cele două trăsură domnești, alaiul punându-se în marș, în aceeași componentă și dispunere, ca la sosire⁹.

⁹ După cum subliniază V. Ciobanu, solul Boscamp părăsea astfel capitala Moldovei, pentru a nu o mai vizita niciodată. La întoarcerea sa de la Istanbul, în aprilie – mai 1778, în scaunul de la Iași domnea Constantin Moruzi, care, din considerente politice și de protocol, i-a refuzat trecerea prin capitala Moldovei.

JEAN-LOUIS CARRA

(1742–1793)

Jean-Louis Carra s-a născut la Pont de Veyle, în Burgundia (Franța), la 9 martie 1742. Tatăl său, care era mic slujbaş (comisar al drepturilor senioriale), a murit în 1750, lăsând șase copii orfani. Mama sa s-a recăsătorit. Dintre copii, au rămas în viață doar trei. Tânărul Jean-Louis studiază în colegiul iezuiților din Mâcon. Aici, la 16 ani, este acuzat de participarea directă sau indirectă, la un furt petrecut în oraș. El fuge, dar este extrădat justiției din Mâcon, unde e condus sub escortă, cu cătușe la mâini. Rămâne în închisoare doi ani, fără a fi fost judecat (!), și e eliberat în 1760. De atunci, potrivit cu biograful său cel mai recent, Jean Martinerie, rătăcește prin Europa, îndeosebi prin Austria și Prusia, fără alte precizări. În 1768, venit în treacăt la Pont de Veyle, el declară că locuiește la Paris și că este secretarul marchizului de Argenson (Marc-Antoine de Paulmy d'Argenson, fost ambasador în Elveția, Polonia și Veneția). În 1770, e recomandat de astronomul Lalande librarului Fortunato Bartolomeo Felice din Yverdon, care lucrează la o ediție a *Enciclopediei*, în 48 de volume. Este angajat de el, dar, în curând, se încinge o ceartă, e licențiat din slujbă și obține o recomandare a lui Voltaire către Jean-Baptiste Robinet, editor al *Suplimentelor Enciclopediei*, ce se publica la Société Typographique din Bouillon. În răstimp, el supraveghează la Geneva editarea unor cărți pentru editorul Cramer. La Bouillon, el făcea parte, împreună cu frații Castillon, din echipa lui Pierre Rousseau, și se pare chiar că ar fi redactat unele articole din „Jurnalul Enciclopedic”. Dar și cu Robinet se produce o ruptură zgomotoasă în urma faptului că este acuzat de acesta, împreună cu Pierre Rousseau, de a fi copiat în articolele sale niște articole corespunzătoare din *Enciclopedia* din Yverdon! Carra ripostează prin pamfletul său intitulat: *Le faux philosophe démasqué, ou mémoire du sieur Carra, collaborateur aux suppléments de la Grande Encyclopédie de Paris, contre le sieur Robinet éditeur des dits suppléments* (Bouillon, 1772). În același an, el dă la lumină un roman filosofic, *Odazier* (1772), publicat în realitate la Bouillon, și nu la Haga, cum afirmă foaia de titlu. În anul următor, el tipărește o broșură *Système de la raison, ou le prophète philosophe*, publicată aparent la Londra (?), cum se afirmă în foaia de titlu. Tot acestei faze îi aparține o altă lucrare, ce pare a fi o urmare la sus-amintitul *Système de la raison*, sub titlul *Esprit de la morale et de la philosophie*, care, însă, nu a văzut lumina tiparului decât în 1777, la Paris.

Până în 1775, urmează o nouă eclipsă. Se afirmă în notița biografică: *Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines. Jean-Louis Carra*, publicată de Louis Trénard în „Revue des Études sud-est européennes”, XXI (1983), nr. 2, p. 183–194, că timp de trei ani, el ar fi rătăcit prin Italia, Grecia, Turcia și Ucraina, „recurgând la expediente mai mult ori mai puțin licite”, după acuzațiile mai târzii ale unor adversari politici ai săi din 1792 (vezi periodicul „Spectateur et modérateur” din acel an). Nu știm cât de reale sunt aceste peregrinări, având în vedere obiceiul său de a da indicații false pe foile de titlu ale cărților sale, tipărite, chipurile, la Londra, Iași (!), Constantinopol (!) etc., când, în realitate, ele erau tipărite la Bouillon sau la Paris.

Așadar, după trei ani de absență, el se înfățișează într-o fază următoare ca „observator imparțial” și „filosof cosmopolit”, cu scopul mărturisit de a contribui, cu sugestiile și combinațiile sale, la o nouă împărțire a teritoriilor din Europa centrală și sud-estică, în toul forfetelii de intrigi diplomatice legate de ciuntrea Poloniei și în așteptarea dezmembrării iminente a Imperiului

Otoman. Acestei faze îi aparțin două lucrări, anume cunoscuta sa *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de la Moldavie et de la Valachie*, tipărită în 1777, la Bouillon, și nu la Iași, cum se afirmă în foaia de titlu, precum și o foarte curioasă broșură: *Essai particulier de politique dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne*, tipărită ostentativ la Constantinopol, în realitate, la Paris, în 1777. Rostul primei din aceste lucrări nu poate fi înțeles pe deplin fără cercetarea acestei broșuri, care a precedat-o. Confruntarea lor trădează rolul adevărat al „filosofului cosmopolit”, în realitate, agent în slujba lui Frederic al II-lea, regele Prusiei.

Nu se cunosc bine împrejurările în care J. L. Carra a intrat în slujba noului domn al Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica, și nici natura exactă a atribuțiilor sale. El nu a fost recomandat domnului de către ambasada franceză din Constantinopol, căci angajarea lui s-a făcut la Moscova, de unde s-a îndreptat spre Moldova. El nu a fost recomandat nici de membrii ambasadei franceze din Rusia, după cum reiese limpede din propria lui declarație către ministrul francez al Afacerilor Externe, Charles de Gravier, conte de Vergennes, declarație în care vrea, totuși, să valorifice cât mai mult faptul că îl cunoștea pe ministrul plenipotențiar francez, „M. Durand”. „În timpul șederii mele la Moscova, am avut norocul (*l'avantage*) să fiu cunoscut de D. Durand. Acest ministru știe că George (!) Ghica m-a atras la el ca să-mi fiu de folos”. Trebuie subliniată ambiguitatea voită a acestei formulări. Un punct lăsat de Carra anume nelămurit este acela al rostului său declarat pe lângă domn. Nicăieri, el nu se încumetă să adopte fățiș calitatea de secretar. Sunt folosite peste tot formule ingenioase, ca aceea în care e invocată mărturia plenipotențiarului francez François Marie Durand de Distroff. În *Discursul preliminar din Istoria* sa, el declară că s-a ocupat de educația fiilor domnului Moldovei și de corespondența franceză a acestuia. În scrisoarea adresată de el lui G. Saul, în 1779, el spune: „Mă ocupam cu plăcere de educația copiilor săi și îi stăteam la dispoziție pentru corespondența sa franceză”. Ceea ce lămurește echivocul lăsat anume să planeze asupra acestui punct. Dar se mai întâlnesc și alte declarații în doi peri, menite a crea impresii false. De pildă, afirmată să adopte fățiș calitatea de ambasadorului francez de la Constantinopol, François-Emmanuel de Guignard, conte de Saint Priest, în vederea întreținerii unei corespondențe susținute (asemenea aceleia purtate, în trecut, cu secretarii francezi ai domnilor, de pildă cu La Roche, sub cei doi Callimachi), dar îndată e silit a recunoaște că totul s-a rezumat doar la o *intenție nerealizată*, din cauza imposibilității de a-și încredința scrisorile altora decât curierilor ruși sau călărășilor domnului. Tot astfel se laudă cu o cunoaștere directă a Țării Românești (unde nu i-a călcat piciorul), scriind, din Varșovia, ministrului Afacerilor Externe, de Vergennes, că șederea în Moldova și o călătorie în Țara Românească „m'ont donné la clef de toutes les affaires de ces pays-là”. De altminteri în *Disertația*, trimisă atunci aceluiasi ministru, el își sprijină acuzațiile pe care le aduce domnului Grigore al III-lea Ghica, referindu-se la *corespondența secretă în limba franceză a principelui Ghica*. Concluzia firească a unei atare referințe ar fi fost că autorul fusese *ipso facto* secretarul confidențial al domnului. Acesta era și scopul urmărit. Nota aceasta se află la capătul scurtului capitol despre *Venituri*, în care este strecurat denunțul că domnul ar fi încasat *patru* contribuții împotriva scutirii de doi ani, acordată prin tratatul de pace. La tipărirea textului *Istoriei*, Carra reduce cifra la trei, iar nota acuzatoare nu mai e menținută. Sensul ei reiese și dintr-o altă imputare privind pretensele intrigi ale lui Ghica cu Curtea de la Viena, când, în realitate, raporturile cu aceasta se resimțeau de protestăriile domnului la măsurile imperialilor cu prilejul răpirii părții de nord a Moldovei. De altminteri, Sulzer declară destul de limpede că domnul Moldovei era departe de a avea o înclinație pentru austrieci.

Dar care va fi fost rostul venirii lui Carra în Rusia, de unde apare pe orizontul nostru? Desigur, căutarea unei căpătuii, într-un moment, când intrigile legate de încheierea păcii ruso-turce puteau oferi perspective atrăgătoare unor pamfletari virtuali și oameni ai condeului, gata să se înroleze în ceata mercenarilor celor doi „despoți luminați” ce orbeau lumea filosofilor de la Paris cu promisiunile, darurile și lingușirile lor, creând iluzia unui Eldorado promis „filosofilor”. Este calitatea pe care o adoptă Carra silindu-se să intre în slujba regelui Prusiei, Frederic al II-lea, și a împărătesei Ecaterina a II-a, cei doi inițiatori ai primei dezmembrări a Poloniei, pentru care schițează un plan „filozofic” de împărțire a teritoriilor Imperiului Otoman. Între cei doi patroni posibili, preferința mergea, firește, la împărăteasă, mult mai generoasă cu agenții propagandei sale decât regele de la Sans Souci. S-ar părea că el a și încercat să-și ofere

serviciile sub forma deghizată a unor viitoare opusculă despre niște realități rusești anume despre insuccesul noilor colonii de la Astrahan și despre răscoala lui Pugacev.

Alegerea lor putea să pară ciudată, căci ele proclamau, de fapt, o stare precară ce se vădea înăuntrul împărăției moscovite. De aceea, nu este exclus ca acea invitație să conțină și germenele unui șantaj în cazul unui refuz. Este foarte sugestivă ușurința cu care schimbă tonul față de Ecaterina a II-a, în cursul aceluiași text, adică a broșurii intitulată *Essai particulier de politique dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne*, par Monsieur C***, à Constantinople, 1777, atât în privința politicii ei, cât și a prețuirii acordate îndeobște de opinia publică soldaților ruși în războiul cu turcii. Începe cu lingusiri și povețe. De ce să se întindă în Europa, când are atâtea de făcut înăuntrul propriei sale împărății?... etc. Ea a uitat să hărăzească acel cod de legi făgăduit atât de mult și pentru care a fost atât de lăudată... Să-l ierte dacă se amestecă, ea are desigur motivele sale pe care el nu le cunoaște... etc. ... Curtea de la Petersburg trebuie să restituie partea din Polonia pe care a luat-o și asupra căreia nu avea nici un drept. În felul acesta, ar pune în încurcătură Curtea de la Viena... etc. Trebuie să se ajungă la un echilibru de forțe între cele trei puteri ce s-au înfruptat din ciuntirea Poloniei; ea neavând decât o suprafață de 1/6 față de a Rusiei, va trebui să ocupe o întindere de la Marea Baltică la Marea Neagră și să țină în respect atât pe austrieci, cât și pe ruși. În lotul său vor intra Moldova și Basarabia. Dar îndată se impune o altă soluție. „Regele Prusiei, care cunoaște mai bine ca oricine Curtea de la Petersburg, viclenia rusească și gloriola Ecaterinei a II-a, a profitat, cum se știe, de dezordinea din Polonia, pentru a propune copartajul... Dacă cele trei puteri nu restituie teritoriile pe care le-au luat – și nu e vreo speranță de așa ceva –, atunci regele Poloniei nu va mai avea nici o autoritate. Va trebui ca cele trei puteri să consimtă ca Țara Românească și Moldova să fie alipite regatului dezmembrat al Poloniei... și ca nobilii poloni să accepte ereditatea coroanei regale...”. Autorul revine asupra propunerii de până acum. După împărțirea Turciei europene, Austria și Rusia vor restitui teritoriile luate din Polonia, „et le roi de Prusse réglera les limites des pays spécifiés dans ce nouveau partage sur la largeur de quinze milles” (!). Așadar, regele Prusiei nu va restitui nimic și va fi arbitrul acestei noi împărțiri. În concluzie, se declară că trebuie „să se opteze sau pentru împărțirea Turciei europene, restituindu-se Poloniei teritoriile răpite” (în afară bineînțeles de cele luate de regele Prusiei, despre care nu se pomenește nimic), sau pentru o concesiune unanimă a Moldovei și Țării Românești regatului dezmembrat al Poloniei.

Se vede bine că aceste scheme diferite aparțin unor momente diferite, din suprapunerea cărora rezultă o mare confuzie. Tot astfel se explică și contradicția ce se observă, la un moment dat, între text și nota din subsol care îl anulează. De exemplu, la p. 57, citim în text: „Fără buna comportare a rușilor contra purtătorilor de turban, ungurii, austriecii și poate Europa ar fi încă ferm încredințată că ei sunt invincibili”. Dar în josul paginii, aflăm nota 11 în sens diametral opus. „Nu, domnule autor, nu e nevoie de mare merit și mare vitejie pentru a-i bate pe turci, care nu au nici tun, nici vitejie, nici disciplină, nici spioni. Toți moldovenii, valahii și grecii erau spionii rușilor și cu toate acestea, ei nu au fost în stare să cucerească nici Silistra, nici Varna, două șandramale care n-ar fi rezistat două zile în fața francezilor sau prusienilor. Trebuie să cunoști în amănunte acest război pentru a nu te mai minuna atâta, ceea ce rușii ascund cât pot, dar se va găsi poate un autor caritabil, care să ne lămurească despre totul”. Vezi și p. 23, n. 8: „Dacă regele Prusiei mai analizează o a doua oară pe ruși cu ajutorul puștilor și baionetelor, s-ar putea, prea bine, să se descopere – ceea ce cred – că ei nu sunt atât de grozavi cum se crede”.

Această atitudine diametral opusă celei precedente și tonul dușmănos al notelor întăresc presupunerea că avem aici eoul a două momente diferite: acela al manevrelor lui Carra pentru a-și oferi serviciile și acela al constatării insuccesului lor. De altminteri, din propunerile lui Carra se poate vedea că ele se referă la două planuri. Unul, de reconstituire a Poloniei, care fusese mai întâi schițat în mare de către cancelarul Kaunitz, de altfel fără succes, căci regele Prusiei nu voia să restituie nimic, celălalt, de distribuire a teritoriilor Turciei europene, inspirat direct de rege.

Pamfletul anonim al lui „Monsieur C***” a fost tipărit în 1777, aproape odată cu *Istoria Moldovei și a Țării Românești*, a cărei viitoare apariție o anunță. Dar mai înainte, Carra a mai expus încă un alt proiect de politică europeană, pe care îl trimite, la 16 mai 1776, de la

Varșovia, unde se afla după plecarea sa de la Iași. De astă dată, se adresa direct ministrului de Afaceri Externe de la Paris, căruia îi oferise serviciile sale, bineînțeles nu gratuite, cu trei zile mai înainte, ca observator vigilent al viitoarei Diete de la Varșovia (unde aveau să fie discutate măsurile pentru învestirea regelui cu puteri monarhice, instaurând ereditatea coroanei în locul sistemului dezastruos al alegerii de către Dietă).

În epistola din 13 mai, el își întocmește fișa personală, invocând ca referenți pe Diderot, Voltaire și abatele Reynal (!), pomenind de cele aproape 800 de contribuții la suplimentele *Maru Enciclopediei*, amintind de călătoriile sale prin mai toate imperiile și regatele continentului, prevalându-se de cunoștința ministrului Durand din timpul șederii sale la Moscova și de calitatea de secretar al lui Grigore al III-lea Ghica la Iași, precum și de o călătorie (!), în Țara Românească, mulțumită cărora cunoaște toate legăturile domnilor cu rușii, turcii și austriecii „și multe alte lucruri, pe care le pot arăta într-o primă scrisoare”. Mai adaugă, cunoașterea a 8–9 limbi și calitatea de om de litere, care i-a deschis toate ușile și l-a pus în contact cu toți oamenii mari. În final, o nouă referință. Roagă să i se trimită răspunsul la Mathieu de Basquiat, baron de La Houze, ministrul regelui Franței la Hamburg, unde va pleca peste două zile, care îl cunoaște și cu care se va sfătui. Dar, plecarea la Hamburg era, poate, doar prilejul de a-l menționa pe acest diplomat, căci la 16 mai, el trimite o mostră de considerații și reflecții politice asupra chestiunii orientale. El declară: „Ar fi mai bine ca regele Prusiei să stăpânească jumătate din Polonia decât să fie lăsate Rusia și Austria să prindă rădăcini acolo... Dacă rezultatul Dietei va fi cel sperat de Rusia, atunci va trebui să dispunem Curtea de la Berlin să ia o hotărâre în ce privește Casa de Austria și să lase pe turci să atace imperiul în același moment în care ar începe războiul în Polonia contra rușilor”. Împăratul, atacat din două părți, ar avea destul de furcă și Suedia ar intra în Finlanda și ar ocupa Viborgul, regele Prusiei ar ocupa Curlanda și Hanovra, iar Anglia, prinsă de războiul din America, ar mai fi încurcată în conflictul dintre Portugalia și Spania, mai trebuind să-și apere Hanovra, nu va putea face față și va fi doborâtă de Franța răzbunătoare. „Anglia își va pierde coloniile, iar Franța, Prusia și Suedia vor trage singure folosul atâtor războaie”.

La capătul acestui tablou, el se oferea să trimită ministrului Afacerilor Străine un *Essai général de politique sur l'état présent des choses en Europe* împreună cu o *Disertație asupra Moldovei* și alte memorii politice. Această *Disertație* este nucleul viitoarei așa zisei *Istorie a Moldovei și Țării Românești*.

În anexa volumului de față, este redat textul meditat al *Disertației*, descoperit în cartoanele de la Quay d'Orsay. Este vrednic de subliniat că nu este menționat celălalt *Essai*, relativ la împărțirea Turciei Europene. Causa este evidentă. Acel pamflet fusese comandat de regele Prusiei și, deci, nu mai avea a fi oferit altcuiva.

Șederea lui Carra în Moldova a durat cam un an de zile, în care timp a putut să asiste la lupta surdă a boierilor opozanți contra domnului și la intrigile țesute cu prilejul trecerii spre Poartă, în iulie 1775, a ambasadorului rus, prințul Repnin, spre care alergau boierii cu reclamații contra domnului. Capul opozanților era boierul Manolache Bogdan, cu veleități de domnie, care avea să fie decapitat de succesorul lui Grigore Ghica, în 1778. Este semnificativ faptul că, laudând erudiția acestuia, Carra declară că moldovenii *și-au pus nădejdea în el* (!). Spiritul său de intrigă, ce se vedește în *Istoria* sa, unde dezvăluie lucrăturile „miniștrilor” domnului contra lui, atitudinea lui proprie de frondă și, poate, bănuiala afilierii sale masonice l-au făcut curând indezirabil. La împlinirea unui an, el a fost licențiat din slujbă. El pretinde chiar într-un pasaj din *Disertația* sa, în formă amplificată, că ar fi fost alungat din locuința ce îi fusese dată și silit, astfel, să-și caute un adăpost într-o șandramă la marginea orașului. I s-ar fi retras și mobilierul dăruit chipurile de domn. În sfârșit, la plecare nu i s-a plătit decât jumătate din cheltuielile de înapoiere prevăzute în contract. El se declară persecutat de marele postelnic Ventura și pârât de călugării fanatici și răuvoitori pentru spiritul său ateu. Și după licențiere, Carra a mai stat un timp la Iași, unde îl găsește Sulzer la venirea sa cu treburi proprii, cam pe la sfârșitul lui februarie, când au luat masa împreună la un boier învățat, numit de autor, poate chiar Manolache Bogdan, la care au mai luat parte și Le Doulx, consulul prusian Jäger și Alexandru Mavrocordat (viitorul domn Firaris), în care deși a fost vorba de nedreptățile domnilor greci și de ciuntirea cheltuielilor de drum ale lui Carra, *nu s-a pomenit nimic despre această alungare din casă*. Să fie oare încă una din invențiile lui Carra?, Ca, de pildă, povestirea intervenției sale în favoarea

lui Le Doulx, pentru care ar fi redactat chiar o hotărâre *adoptată și de domn* (!), potrivit versiunii amplificate din *Disertația*, în forma sa ultimă. El leagă îndată acest act al său de nobila îndrăzneală de plecarea sa din slujbă *la cererea sa* (!), ceea ce nu se potrivește cu versiunea despre evacuarea sa brutală din casă. Dar, tot el declară că licențierea sa s-ar fi datorat sprijinului dat de el lui Le Doulx. Dar imaginația lui Carra nu se oprește aici. El mai inventează, în răspunsul către medicul Gheorghe Saul, gestul său de a-l preveni pe domn despre existența unui complot contra sa. Iată ce spune: „Trei săptămâni înaintea plecării mele (deci începutul lui februarie 1776), l-am prevenit pe acest domn Ghica („Giska”) de un complot format contra sa și i-am spus că *am văzut conjurații într-o casă particulară* și că după ce am confruntat toate împrejurările ajunse la cunoștința mea, de curând, cu informația ce mi-a dat-o un ofițer rus, prieten de-al meu, în trecerea prin Iași, nu m-am îndoit de proiectul format de a face să fie mazilit de Poartă. *I-am propus să treacă în Franța împreună cu familia sa și să aducă cu el și comorile sale*. Domnul a răs de informațiile și propunerile mele și, zece luni mai târziu, urmarea a dovedit că zelul meu nu i-ar fi fost fără folos, dacă scelerății și călugărni de care era înconjurat nu s-ar fi îngrijit *să mă discrediteze în ochii săi prin insinuări false și calomnioase*”. Dar între acest pretins gest din februarie 1776 și uciderea lui Ghica nu sunt zece luni, cum pretinde Carra, ci *vreo 18 luni*! Iar sentimentele lui Carra, în februarie 1776, față de Ghica sunt cele ce reies din acuzațiile ce i le aduce, atât în nota *Disertației* trimise de la Varșovia lui Vergennes în mai 1776, cât și în notele din *Essai particulier*, redactate cam tot acum. De fapt, invenția generoasă din scrisoarea către Saul, din 1779, este urmarea directă a impresiei generale de groază și compătimire produsă de cruntul epilog de la Iași: Carra, vrând să folosească acest interes pentru reclama *Istoriei* sale, redactase o notiță, destul de documentată, publicată de el, la 15 noiembrie 1778, în „Journal Encyclopédique”, în care s-a văzut silit să-și schimbe atitudinea față de domnul hulit în *Histoire*, arătând acum ca *o victimă a boierilor săi*, fără a renunța însă la invocarea *ambiției și avariei sale*, dar încheind pe o notă nouă: „je respecte sa mémoire!” Ceea ce nu l-a împiedicat să mențină, și în ediția *Istoriei* din 1781, acuzațiile sale contra domnului. Carra a plecat din Iași, plin de ură contra domnului, pe care îl denunță, în mai 1776, lui Vergennes, în nota sa veninoasă, la capitolul despre venituri din *Disertație*, precum și în notele din *Essai particulier*, privind concursul pe care Ghica l-a dat Ecaterinei a II-a în răspândirea de manifeste printre grecii din împărăția turcească, mai inventând și pretinse legături ale sale cu austriecii („...a făcut traduire lui même des mémoires de la Cour de Pétersbourg en langue grecque pour exciter ses compatriotes à la révolte en faveur des Russes qu’il a trahis ensuite à leur tour, afin de faire sa cour aux Allemands qu’il abhorrait qu’il a vraisemblablement trahis s’il a pu”). De observat că atât perceperea abuzivă a haracului pe ultimii doi ani, cât și rolul în traducerea manifestelor către greci sunt motive invocate de turci pentru uciderea lui Grigore Ghica.

Încercările lui Carra de a-și face rost de o misiune oarecare la Varșovia dau greș și, reîntors în Franța, el se vede silit să-și valorifice *Disertația*, precum și considerațiile sale contradictorii, strânse sub titlul de *Essai particulier*, conceput sub inspirația lui Frederic al II-lea, care i-a și trimis o tabacheră de aur cu o scrisoare măgulitoare, pe care el s-a grăbit să o rupă în fața Camerei legislative, în 1793, la declararea de război din partea Prusiei, depunând, totodată, în fața acesteia și tabachera, ca să-și manifeste patriotismul și spiritul revoluționar. În 1777, apăreau aproape simultan și *Essai particulier*, tipărit la Constantinopol (!), cum scrie pe foaia de titlu, dar în realitate la Paris, și *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, tipărită „la Iași” (!), pe cheltuiala societății tipografice din Deux Ponts” (= Zweibrücken, în Germania). Primul dintre acestea precede cu puțin *Istoria* pe care o anunța. Autorizația de apariție poartă data de 25 ianuarie 1777 (Paris). Așadar, întreaga redactare s-a făcut la rușală, în intervalul dintre oferta *Disertației*, în mai 1776, și data de 25 ianuarie 1777. Căci este de presupus că pentru a obține autorizația aceasta, trebuia înfățișat manuscrisul integral. În librărie, a apărut în octombrie 1777. De altminteri, truda autorului s-a mărginit la însălărea împreună a unor texte *împrumutate*. La textul inițial a mai fost adăugat un „Discurs preliminar” și inclus în capitolul final despre „Caracterul moldovenilor”, care, însă, aparține unei faze anterioare (vezi *Observații critice*). Este probabil că amândouă broșurile au fost subvenționate de Frederic al II-lea, cum ar reieși din trimiterea de pe foaia de titlu a *Istoriei* la Societatea tipografică din Deux Ponts (Zweibrücken). La *Essai particulier* se arată doar ca loc de apariție „Constantinopol”, ceea ce

nu mai îngăduia o trimitere similară. De reținut că după o nouă ediție la Paris la librarul Saugrain, în 1778, urmează o alta datată din Neuchatel (1781), posesiune, precum se știe, a regelui Prusiei.

Istoria Moldovei și Țării Românești nu a trezit la început mare interes, cu toată organizarea reclamei de către autor care strecura fragmente inedite în diferite gazete locale înainte de publicare și își scria singur recenzii elogioase după apariție. Foarte curând, uciderea lui Grigore al III-lea Ghica i-a oferit un nou prilej de reclamă. La 15 iulie 1778, apare în „Journal Encyclopédique” o recenzie a *Istoriei*. El se grăbește să dea, ca un fel de completare, o notă: *Notice sur Grégoire Ghika*, în care atribuie rolul determinant al acestui epilog intrigilor și denunțurilor „miniștrilor” domnului și descrie sfârșitul sângeros al acestuia, datorat *ambției și avariției sale*. De pe urma recenziei din 15 iulie, se pornește și cunoscuta polemică dintre autorul anonim al scrisorii trimise, în 1779, de la Viena: *Lettre à Messieurs les auteurs du Journal de Bouillon...*, combătută în răspunsul, tot anonim, atribuit de Engel lui Sulzer, *Réponse au libelle diffamatoire qui a pour titre Lettre... etc.*, trimis din Varșovia. Acestea sunt titlurile pe care le dă Sulzer în a sa *Geschichte...* (vezi relația sa din volumul de față). Iar Sulzer îl arată pe Raicevich drept autor al scrisorii din Viena.

Dar iată că în anul din urmă a intervenit un element nou. În articolul publicat de Alexandru Ciorănescu, în „Acta Historica” Munchen, tom V (1966), scos de „Societas Academica Dacoromana” (Roma), având ca titlu *Le Serdar Gheorghe Saul et sa polémique avec j. l. Carra (1779)*, este redat textul scrisorii atribuite acum serdarului G. Saul, după cum ar reieși din răspunsul direct adresat de Carra în persoană, în ciuda faptului că numele lui Saul nu apăruse în acea scrisoare *anonimă*, după spusa lui Sulzer, Engel etc. Dar problema se mai complică, deoarece Sulzer în mai multe locuri din a sa *Geschichte* vorbește de doi *calomniatori, bosniaci* amândoi, desemnându-l destul de limpede pe Raicevich, fără a dezvălui identitatea celuilalt. Mai sunt și alte nepotriviri. După Sulzer, răspunsul la acel *Libelle...* s-ar datora unui prieten al său. Ar reieși, deci, că au fost *două răspunsuri*: unul, tipărit în „Journal de Bouillon”, de Carra în persoană, celălalt, tipărit la Varșovia, anonim, fie scris de el sau din inspirația lui, poate, de acel prieten al lui Sulzer. Din această polemică, în afară de titlurile redate de Sulzer, noi cunoaștem un singur text, acela al răspunsului adresat fătui lui G. Saul, care însă nu concordă cu elementele date de Sulzer. Acest răspuns din 1779 îi dă prilejul lui Carra să mai adauge un nou capitol fantezist la raporturile sale cu Grigore al III-lea Ghica. Cât privește răspunsul propriu-zis la obiecțiile aduse greșelilor sale din *Histoire*, el le respinge victorios, arătând că le-a luat din textul lui Dimitrie Cantemir. O urmare a criticilor aduse lui Carra, a fost înglobarea în textul ediției de la Neuchatel a unei părți importante din memoriile generalului Bauer, cu date statistice despre Țara Românească, pomenită doar în titlul *Istoriei* și abia menționată în text. Ediția de la „Iași” a *Istoriei* a fost dedicată prințului Louis de Rohan (pe atunci adjunct al episcopului de Strasbourg), al cărui secretar se declară și pe care îl linguește într-o notă referitoare la fosta sa ambasadă la Viena, în legătură cu chestiunea Poloniei.

Acest personaj, ușuratic, cheltuitor și credul, era prada tuturor ocultiștilor și șarlatanilor, ca vestitul Cagliostro, care a și fost oaspetele lui la palatul episcopal din Strasbourg, unde îi fabrica diamante (!) și aur (!) într-un laborator amenajat anume. Este cunoscut în istorie pentru credulitatea sa în „afacerea colierului”. Nu știm câtă vreme a rămas Carra pe lângă el. În 1781, își scoate ediția a treia, tipărită la Neuchatel. În anul următor, 1782, solicită postul de consul francez în Țara Românească. La 26 mai 1782, el adresează un memoriu ministrului de Vergennes, invocând pentru a-și dovedi „cunoștințele sale fundamentale”, mărturia unor opere „... de un adevăr și exactitate incontestabile”, referindu-se la *Istoria Moldovei și a Țării Românești*, dar numirea lui La Roche a pus capăt speranțelor sale. Un an mai târziu, el încearcă să supună lui Vergennes o urmare la proiectul de împărțire a Turciei, publicat cu șase ani mai înainte. Fără a se descuraja de primirea rece întâmpinată, el cere zadarnic, la 29 octombrie 1783, să fie trimis ca secretar de ambasadă la Constantinopol, pe lângă noul ambasador, Marie Gabriel Auguste, conte de Choiseul-Gouffier, în virtutea faptului că pe lângă celelalte calificări pentru aceasta, el ar avea și prieteni comuni cu el. Nereușind nici acum, se înhamă la exploatarea subiectelor celor mai variate, atunci la ordinea zilei. În 1781–1783, el dedică regelui Prusiei *Les nouveaux principes de physique*, în 4 volume, cu notițe elogioase în „Journal Encyclopédique” (!). În 1784, senzația creată de exhibițiile balonului lui Montgolfier îi oferă prilejul unui *Essai sur la*

nautique aérienne În anul următor, se ocupă de alt spectacol oferit parizienilor: anume demonstrațiile impresionante de isterie colectivă din jurul așa-zisului „baquet de Mesmer”, publicând un *Examen physique du magnétisme animal* (Paris, 1785). Experiențele lui Franklin îi inspiră o *Dissertation élémentaire sur la nature de la lumière, du feu et de l'électricité* (Paris, 1787). El dă și traduceri ca *Istoria Greciei vechi* (din limba engleză), în 1787, sau lucrări mai speciale, ca acel *Précis de l'administration de la Bibliothèque du Roi sous M. Lenoir*, Paris, 1787, și Liege, 1788, după numirea sa ca bibliotecar la vîntoarea Bibliotecă Națională. După căderea în dizgrație a cardinalului de Rohan, a găsit alt patron în persoana arhiepiscopului de Sens, Loménie de Brienne, succesorul ministrului Calonne, împotriva căruia Carra și scria un pamflet *Monsieur Calonne tout entier, tel qu'il s'est comporté dans l'administration des finances dans son commissariat de Bretagne* (Bruxelles, 1788). Curând, precipitarea evenimentelor îi deschide noi perspective. Scoate, în 1789, *Caiet de declarație a drepturilor poporului și contractul constituției statului, Proiect de caiet pentru starea a treia din orașul Paris*, Paris, 1789, *Considerații, cercetări și observații asupra statelor generale, 1789–1790*, și, îndată după luarea Bastiliei, publică *Memorii istorice și autentice asupra Bastiliei*, 1790.

La izbucnirea revoluției, se manifestă cu vehemență în mijlocul electorilor, apoi la tribuna clubului iacobinilor, militează pentru înființarea Comunei și a gărzii naționale, duce o acțiune violentă pentru declararea războiului contra Austriei, este unul din capii insurecției din 10 august; în sfârșit, e numit de două departamente membru al Convenției naționale. Împreună cu Mercier, scoate un ziar „*Les Annales patriotiques et littéraires de la France*”. Mai apoi, întemeiază „*Le Journal de l'État et du citoyen*”. Convins de rolul mobilizator al presei, el cere pentru câștigarea războiului, 50 000 de cetățeni înarmați cu sulite (*des piques*), 12 tipografii, hârtie și tipografi. Denunță în fața Convenției operațiile militare din Savoia, acuzând pe generalul care le conducea, e trimis la tabăra din Châlons să-l supravegheze și pe generalul Dumouriez, îl laudă pe generalul Kellerman etc. Dar, cu toate dovezile de zel revoluționar, el devine suspect în urma unor gesturi destul de surprinzătoare.

În 1791 (23 august), îl laudă în public pe William, duce de York, al doilea fiu al regelui Angliei, găsindu-l potrivit pentru a fi „mare duce la Belgiei, cu toate puterile unui rege al francezilor”, iar în ianuarie 1792, la clubul Iacobinilor, îl propune chiar ca rege constituțional al Franței (!), în eventualitatea unei reeditări a fugii de la Varennes. Cu toată furtuna stărnită de această ciudată propunere, el repetă aceeași greșeală, de astă dată cu privire la ducele de Brunswick, șeful francmasonilor de rit scoțian din Germania, desemnat de o minoritate, în frunte cu contele Louis de Narbonne, ministrul de război din guvernul Roland, drept candidatul ei la coroana Franței (!) (vezi Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, II, p. 59; Émile Dard, *Un confident de l'Empereur, le comte Louis de Narbonne, 1755–1813*, Paris, 1943, cap V). În legătură desigur cu acest proiect, Carra a scris în „*Analele patriotice*”, de la 25 iulie 1792, că ducele era cel mai mare comandant și „le plus grand voyageur de l'Europe” și că nu i-ar lipsi decât o coroană pentru a fi nu numai cel mai mare rege din Europa, ci adevăratul restaurator al libertății în Europa! Dar, printr-o fatală coincidență, aceste rânduri apăreau tocmai în ziua publicării vestitului manifest al lui Brunswick (vezi Aulard, *Histoire politique de la Révolution française*). Carra se alăturase girondinilor și cooperase cu ei în timpul ministrului Roland. Nu a luat însă parte la manifestările lor violente din iunie. Când s-a redeschis ofensiva împotriva lor în octombrie și au fost condamnați la moarte, Carra a fost și el cuprins în această proscripțiune. Era învinuit, printre altele, de uneltiri cu generalul Dumouriez și cu ducele de Brunswick. Osândit la 30 octombrie, a fost executat la 2 noiembrie.

De la Carra au rămas, din prima fază (1772–1777), lucrările amintite de noi la începutul acestei notițe biografice, apoi, din faza următoare, scrierile analizate de noi mai sus: *Essai particulier de politique dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne*, Constantinople (!), 1777, și *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, A. Jassy, 1777. O nouă ediție din Paris, la librarul Saugrain, a fost scoasă în 1778. Ulterior, în 1781, apare ediția din Neuchâtel, „*Nouvelle Édition, à Neuchâtel, 1781*”, în care au fost încorporate părți însemnate din memoriile generalului Bauer. În 1778, a urmat notița amintită despre Grigore Ghica, și, în 1779, scrisoarea sa către marele serdar G. Saul, analizată mai sus. Din această fază, au mai rămas de la el, pe lângă diferitele fragmente și autorecenzi ale „Istoriei” sale și scrisori de

solicitare către ministrul Vergennes (vezi V. Mîhordea, *Contribuții la biografia lui Jean-Louis Carra*, București, 1940, după corespondența de la Ministerul de Afaceri Străine din Franța), și un memoriu pentru înființarea unui consulat francez la București pentru Țara Românească, Moldova și Basarabia, din 26 mai 1782, publicat în colecția Hurmuzaki, Supl. I, p. 11–16, după textul din arhiva de la Quai d'Orsay. În ultima fază care începe în 1784, el scrie o seamă de broșuri și cărți disparate, menționate de noi mai sus.

Ca traduceri din *Histoire de la Moldavie*, noi cunoaștem traducerea germană publicată la Frankfurt și Leipzig, în 1789, cu titlul: *Geschichte der Moldau und der Wallachei von ihrem Ursprunge an bis auf dem jetzigen Zustand dieser Provinzen nebst Beschreibung der mit den Türken geführten Kriege, auf einer Reise gesammelt (von) Herrn Carras, königl. Franz. Ambassadeur zu Warschau (!)*, J. Chr. Engel semnalează și o altă traducere germană, publicată la Nürnberg, în 1821: *Carra's Historisch-Statistische Beschreibung der fürstentümer Moldau und Wallachei, und der zwischen diesen Fürsten un den Turken geführten Kriege*, Neue Auflage, Nürnberg, A. Schneider, 1821. Tot de un text înrudit cu *Istoria* lui Carra e vorba și în lucrarea anonimă germană, citată de Engel, în *Geschichte der Moldau und der Wallachei*, Halle, 1804, I, p. 103, XVII, și publicată în: Johann Bernoulli, *Archiv zur neueren Geschichte, Geographie, Natur- und Menschen Kenntniss*, Zweiter Theil, Leipzig, 1785, care s-ar datora unui nobil german, ce a stat mult în acele țări. Urmează o serie de informații ce coincid cu cele ale lui Carra. Autorul arată apoi, în amănunt, ce ar putea deveni aceste țări sub o suzeranitate creștină. Există și o traducere rusească după textul francez: *Istoriia Moldavii i Valahii...* etc., din 1791. Ca și în edițiile textului francez, numele autorului e indicat prin inițiala C. O versiune românească a dat N. Orășanu, *Istoria Moldaviei și a Românilor cu disertare asupra stării acestor două provincii pe la anul 1781, cuprinzând și memorii istorice și geografice (asupra României) cu mai multe note ale traducătorului. Traducere de N. T. Orășanu*, București, Christ. Jannonu și Romano, 1857.

Despre Carra și despre *Istoria* sa au mai scris, dintre contemporani: Fr. J. Sulzer, în a sa *Geschichte des transalpinischen Daciens*, ba pentru a-i lua apărarea contra „detractorilor” săi, îndeosebi Raicevich, ba pentru a semnală lipsurile „așa-zisei sale *Istorie*”.

Marele serdar G. Saul, autorul scrisorii „către domnii jurnaliști de la Bouillon”, al cărui text ne este redat întrucâtva în răspunsul lui Carra, despre care a fost vorba mai sus

Joh. Chr. Engel, în *op. cit.*, t. I, p. 303, unde dă o recenzie critică a *Istoriei*, notând o seamă de absurdități și neadevăruri, indignat de „nerușinarea” cu care acela, pentru a justifica o lungă lacună din șirul expunerii sale istorice, afirmă hotărât că cronicile Moldovei sunt mute pentru acea perioadă! În realitate, acest mutism se referă la *Istoria Imperiului Otoman*, al lui Dimitrie Cantemir, folosit de el în exclusivitate, fără a o mărturisi, invocând pretensele sale cercetări ale cronicilor aflătoare la *Focșani pe Nistru (!)*.

Pentru biografia lui Carra, în afara articolului menționat, al lui Louis Trénard, semnalăm pe aceea datorată lui Jean Martineries, *Jean Louis Carra*, publicată în *Personnages illustres du Canton de Pont de Veyle*, Pont de Veyle, 1988, p. 33–41 și 68–70.

Dintre istoricii noștri, au scris despre Carra:

N. Iorga, în *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Iași, 1917; Paris, 1918, p. 88–89, precum și în *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, p. 221–224.

L. Baidaf, *Note marginale la „Istoria lui Carra”*, în „Universul literar”, nr. 2 din 9 ianuarie 1927.

G. Pascu, *Călători străini. Carra*, în „Revista critică”, 1936 și 1937, și *Un aventurier pripășit la curtea lui Grigore Alexandru Ghica Vodă în 1776*, în „Universul”, nr. 63 din 6 martie 1939.

V. Mîhordea, *Contribuții la biografia lui Jean-Louis Carra*, în „Revista istorică”, XXV, nr. 7–9 (1939), p. 228–229.

M. Holban, *Autor de l'Histoire de la Moldavie et de la Valachie de Carra*, în „Revue historique de sud-est européen”, Bucarest, XXI (1944), p. 151–230.

V. Cîdea: *Poate fi inclusă cartea lui Carra, „Histoire de la Moldavie et de la Valachie” în Bibliografia românească veche?*, în „Studii și cercetări de bibliografie”, vol. I (1955), p. 243–246.

Alexandre Ciorăescu, *La serdar Gheorghe Saul et sa polémique avec Jean-Louis Carra (1779)*, în *Acta Historica*, München, V (1966), p. 35–71.

S-a văzut că multă vreme invențiile lui Carra au fost luate de bune și el socotit de bună credință. Dar, în cele din urmă, s-a putut arăta că: *Istoria* sa e rezultatul unei mistificări. Însă, indiferent de valoarea acestei scrieri, ea a fost citată și folosită de mulți călători francezi prin părțile noastre, care s-au și apucat să imite tonul său batjocoritor. Răzbat ecouri și la prințul de Ligne, și la Langeron, și la alții. În rapoartele consulilor francezi, nu odată sunt luate informații de-a dreptul din *Istoria* sa. Analizând valoarea afirmațiilor sale, pot fi reținute unele amănunte privind interesul nou pentru manufacturi. De pildă, cea încercată de Le Doulx, deși Carra nu pomenește nici un cuvânt despre manufactura domnului de la Chiperesti, în plină activitate, și dă înainte cu cea de la Fumați (!), adică Afumați din Țara Românească, ce nu mai era în ființă în acel moment. Critică pe care i-a adus-o și Sulzer, care îi era binevoitor. S-ar părea că știrile sale mai vrednice de atenție nu sunt cele incluse în *Istorie*, ci cele cuprinse în *Notița* sa, descriind uciderea domnului (după informațiile pe care le primise) și dezvăluind manevrele postelnicului și ale căminarului, principalii doi „miniștri” ai domnului, care i-au pregătit năruirea. Ele completează bine însemnările neprețuite ale efemeridelor lui Constantin Caragea despre prologul dramei de la Iași.

Disertație geografică istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești

Cap. II

Descriere geografică¹

fol 69

Moldova și Țara Românească provincii alăturate, sunt așezate între 41 și 47° latitudine est și 44 și 49° longitudine sud². Râul Siret³ desparte și taie aceste două provincii de la nord-vest la sud-est. Fluviul Nistru, Podolia și

¹ Traducerea de față s-a făcut după textul ms. francez cu titlul de mai sus, aflat în cartioanele Ministerului Afacerilor Străine din Paris, în vol. 13, „Mémoires et documents”, al fondului *Turquie*, anii 1760–1839, fără dată și nume de autor. În Anexă, redăm și originalul manuscris, ca text inedit. Prezentarea versiunii românești oferă și o confruntare între cele două variante ale *Disertației* din manuscris și din volumul tipărit. Am semnalat adăugirile prin paranteze drepte însoțite de un asterisc, iar omisiunile prin sublinieri având a fi redată prin scriere italică.

² Absurditatea acestor asociații: latitudine est (!) și longitudine sud (!) a fost subliniată atât de către Sulzer în 1781, cât și de criticul anonim din 1779, autorul scrisorii către d-nii jurnaliști din Bouillon. Vezi și extrasele din Sulzer în volumul de față.

³ Acest râu are trei ramificații care au constituit acum în urmă obiectul principal de discuție între Casa de Austria și Poartă pentru fixarea limitelor din părțile acelea. În sfârșit, Curtea de la Viena a biruit. I s-a cedat toată provincia cuprinsă între marele și micul Siret. Ceea ce oferă austriecilor înlesnirea de a pătrunde în același timp în Moldova și Țara Românească, și de a pune să fie ridicați pe sus în douăzeci și patru de ore, oricând ar găsi cu cale, pe suveranii acestor două principate. Trei sau patru companii de husari ajung pentru executarea acestei lovituri (n.a.). În privința celor trei Sireturi, cf. și broșura lui Carra: *Essai particulier dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne par Monsieur Cxxx, a Constantinople, 1777*, p. 10.

Pocuția polonă mărginesc Moldova la nord-est, Basarabia și Dunărea la sud-est, Țara Românească și Transilvania la sud-vest. Țara Românească se mărginește la sud-vest cu Dunărea și Bulgaria, la nord-vest cu Transilvania și la nord-est cu Siretul și cu Moldova. Întinderea acestor două provincii este aproape⁴ egală în lungime și în lățime. Țara Românească poate să aibă vreo 80 de leghe franceze în lungime pe 70 de leghe în lățime. Moldova are aproape tot atât. Prutul, cunoscut de cei vechi sub numele de fluviul Hierasus⁵, și cel mai mare râu din Moldova, taie această țară în două de la nord-vest la sud-est și se varsă în Dunăre la câteva mile de Reni (oraș din Bugeac sau Basarabia). // Țara Românească are un mare număr de râuri care aproape toate vin din munții Transilvaniei, străbat Țara Românească tot de la nord-vest spre sud-est și se varsă unele în Dunăre, altele în Siret. Iași, pe micul râu Bahlui, care se varsă în Prut la 6 leghe de acolo – și nu pe Prut cum l-au însemnat toți geografi până în ziua de astăzi –, este capitala Moldovei și reședința domnului. București, așezat pe râul Dâmbovița, este capitala Țării Românești și (de asemenea) reședința domnului, Grigore Ghica, în vârstă de vreo 50 de ani, mai întâi domn al Moldovei și apoi al Țării Românești și după război⁶, numit din nou domn al Moldovei prin protecția rușilor și a regelui Prusiei⁷, mai domnește încă și în clipa de față în această țară. Alexandru Ipsilanti⁸ în vârstă de 35 de ani, numit domn prin protecția nemijlocită a lui Reis Effendi⁹ și a banilor săi¹⁰, domnește în Țara Românească. Acești doi principii, sunt greci de neam. Amândoi au fost mari dragomani [sau interpreți]* ai Porții...¹¹.

fol. 69v⁰

Clima

Clima este aproape aceeași ca în Burgundia și în Champagne, dar ceva mai rece iarna și mai caldă vara. Aerul nu are acea elasticitate și nici acea vioiciune care caracterizează clima noastră occidentală. // Observi acest lucru după descurajarea, inerția și melancolia obișnuită a locuitorilor. Mulțimea (cea mare a) mlaștinilor și apelor stătătoare de prin văi și câmpii, desimea și întinderea pădurilor, umiditatea firească a atâtor pământuri necultivate și care sunt mereu acoperite de ierburile uscate și putrezite din anul precedent sunt cauzele secundare ale viciului care domnește în atmosfera acestei clime. Cele principale vin din așezarea țărilor

fol 70

⁴ În textul inedit: *à peu près*, în *Histoire*, p. 163: pour le moins.

⁵ *Gyerase*.

⁶ Ocupația rusească a durat din septembrie 1769 până în octombrie 1774. Grigore al III-lea Ghica a venit în Moldova la începutul lui 1775.

⁷ Cf. În *Histoire*, p. 165. *par la grâce de Dieu et du roi de Prusse*.

⁸ Domn al Țării Românești 1774, sept. – 1782 ian.

⁹ Raif Ismail pașa, 1774–1779.

¹⁰ cf. *Histoire*, p. 165: *par la grâce de Dieu et de son argent*.

¹¹ Urmează în text, tot p. 165: Nous parlerons en son lieu et place (*des intrigues*) de leur cour, ainsi que de tout ce qui peut donner est idée juste et claire du gouvernement actuel de ces provinces. Commençons par faire connaître la nature du climat et du sol, l'agriculture, l'économie rurale, *le populations, les moeurs*, le commerce et l'état des choses [physiques] dans cette partie presque inconnue de l'Europe.

și din orientarea față de soare. Ele sunt cele care determină o deosebire atât de mare între moravurile, înclinațiile și gusturile celor care locuiesc într-o zonă temperată și a celor care sunt mai aproape de poli sau de ecuator.

Solul

Solul câmpiilor și al văilor este format de obicei dintr-un pământ negru și argilos, mai puțin gras decât pământul Ucrainei, al Poloniei și al Rusiei mari și, deci, mai potrivit pentru toate soiurile de cereale, mai ales pentru grâu. Solul dealurilor, al dâmburilor și al munților este, de obicei, cenușiu (ceea ce arată un amestec mai mare de nitru și de nisip) și este în general foarte puțin pietros. El nu este arid decât doar în munții care conțin minerale; peste tot aiurea suprafața pământului este acoperită cu ierburi, cu flori, cu arbuști. Dacă te îndrepti spre Basarabia sau Transilvania dai [pe rând]* de dâmburi acoperite cu bolți de pomi tineri, de trandafiri, de pruni, meri, peri, cireși, duzi [și vii]* sălbatice ce se amestecă la întâmplare, precum și de câmpii smălțuite cu mii de flori, mai ales cu gălbenele de munte, cu dediței, moțul curcanului etc.

fol. 70v⁰ Acest amestec confuz și variat de atâtea bogății, acest aer // simplu și strălucitor al naturii sălbatice deșteaptă o adâncă părere de rău în orice călător cu suflet când vede această țară [frumoasă]* în mâinile turcilor: malurile Prutului, mai ales, înfățișează o priveliște încântătoare: aproape în tot locul ele sunt umbrite de copaci mari. Râul, șerpuind tot mereu, când de-a lungul dâmburilor sau munților, când de-a curmezișul unei frumoase câmpii, când prin mijlocul unei păduri dese și adânci, parcă se tot întoarce mereu și nu vrea să părăsească locuri atât de frumoase. [Am văzut aproape toate țările din Europa și într-adevăr nu cunosc nici una, unde șesurile, dealurile și munții să fie atât de bine distribuiți pentru agricultură și pentru priveliște ca în Moldova și Țara Românească. Natura este mai mărețată și mai impunătoare în Elveția, dar aici ea este mai blândă și mai zâmbitoare, dacă te poți sluji de această expresie. Se văd foarte puțini pini sau brazi, veșnica podoabă a câmpiilor din Rusia și din țara moscovită, unde natura are o înfățișare mohorâtă și sălbatică]*.

Pădurile sunt pline de fragi, de toporași, de aluni și de porumbe; găsești o mulțime de copaci înalți buni pentru construcția corăbiilor: arinul, arțarul, ulmul, scorușul și stejarul se întâlnesc foarte des; cele mai multe din pădurile care se află la șes au din loc în loc înăuntrul lor poieni, unde locuiesc țigani¹², soi de lăieți¹³ rățacitori care călătoresc în cete întocmai ca tătarii. Dintre munții care conțin minerale, cei care despart Transilvania de Moldova și de Țara Românească sunt cei mai bogați; dar turcii¹⁴ nu îngăduie să fie exploatați.

Vom explica toate acestea mai cu de-amănuntul la locul și rândul cuvenit. Râurile Motru și Bistrița rostogolesc mici fărâme de aur pe care țiganii stau

¹² *Les Cyganiis.*

¹³ *Bohémienis.*

¹⁴ Autorul se inspiră din descrierea Moldovei a lui Dimitrie Cantemir, unde însă e vorba de lăcomia turcilor și de neîncrederea inspirată de ei, nicidecum de o interdicție venită din partea lor.

să le caute în nisip și care le îngăduie să-și plătească tributul lor anual. *Este lucru sigur că în Moldova sunt mine de aur și de argint cu vine ce se prelungesc mult și dacă această țară ar cădea în mâinile împăratului*¹⁵, *acest singur articol i-ar aduce în scurtă vreme mari bogății. Aceste două provincii ar putea deveni un Peru al împărăției. //*

Populația și moravurile

fol. 71

Pe o întindere de 560 de leghe în circumferință, cât cuprind Țara Românească și Moldova laolaltă, nu se află decât 170 000 de birnici, adică 70 000 în Moldova și 100 000 în Țara Românească. Numărul locuitorilor, bărbați, femei și copii din aceste două țări *împreună* poate să fie de patru până la cinci sute de mii¹⁶. Orașele cele mai mari nu sunt înconjurate cu ziduri și abia seamănă cu târgurile noastre din Franța și Italia^{16 bis}. Satele sunt o adunătură de câteva colibe de șase până la șapte picioare lățime pe tot atâtea de înălțime, risipite ici și colo într-o vale sau într-o pădure și, de obicei, fără grădină, nici puț și nici ogradă. Casele din orașe și de la țară sunt făcute din garduri de nuiile lipite cu pământ galben și cu bălegar de vacă bine amestecate împreună, iar pe dinăuntru și pe dinafară sunt tencuite cu un fel de humă cenușie-albă; cele ale celor mai de seamă boieri *sau stăpâni*, mai ales la Iași și la București, sunt clădite din piatră; ele sunt aproape toate făcute în formă de cruce și nu au deasupra rândului de jos decât un singur cat, străbătut pe dinăuntru, de o largă galerie în formă de cruce care lasă // la fiecare unghi ce se întretaie câteva cămăruțe în care se ghemuiesc boierul și familia lui. *Mobilierul lor e foarte sărăcăcios, etc. Cred că nu e nevoie să intru cu de-amănuntul în felul lor de trai, în jocul lor și portul lor. Toate acestea nu interesează nicidecum subiectul ce-și propune acest memoriu*¹⁷.

fol. 71v⁰

Agricultură, economie rurală, comerț și arte

Cerealele care se cultivă de obicei în aceste două țări sunt: grâu, secara, orzul și porumbul, un fel de grâu turcesc. Aratul și alegerea locului sunt atât de prost înțelese că nu e mirare că producția și calitatea sunt slabe. Abia a 50-a parte¹⁸ din țară este destelenită și făcută ogor. Țăranul abia

¹⁵ Iosif al II-lea

¹⁶ În *Histoire*, p. 172: *environ de cinq cent mille* și lipsește cuvântul *ensemble* împreună.

^{16 bis} Cf. În *Histoire*, *ibidem*: cu cele mai păcătoase sate din Franța și Germania (*aux plus misérables villages de France ou d'Allemagne*).

¹⁷ În textul din *Histoire*, p. 174–177, autorul cuprinde în acest loc descrierea caricaturală a meselor, jocurilor, muzicii, portului oamenilor înstăriți din Moldova. Satira răuvoitoare introdusă aici de autor a inspirat și tonul altor francezi, de pildă Langeron sau chiar, întrucâtva, prințul de Ligne, cosmopolit de limbă franceză. Despre portul țăranilor este vorba în capitolul *Caracterul moldovenilor și al muntenilor* (*Du caractère des Moldaves et Valaques*), introdus într-o ultimă fază de compunere a volumului (p. 220–223) pentru care vezi: *Obs Critice*.

¹⁸ În *Histoire*, p. 179: *a 40-a parte* (*un quarantième*).

scoate ce îi trebuie, de teamă să nu-i răpească prisosul boierul care are grijă ca acest nenorocit să nu aibă decât doar atât cât îi trebuie pentru a nu muri de foame.

*Despotismul principilor greci a fost așa de crunt și de lipsit de judecată în aceste două principate, încât neconținut trec familii de țărani munteni și moldoveni în Transilvania și Banatul Timișoarei, în Ucraina și chiar în Basarabia. Am întâlnit chiar eu mai mulți care fugeau în Polonia în luna aprilie din anul trecut. Aceste emigrări sunt atât de obișnuite în țările acestea încât în cele din urmă (domnul) se va trezi cu totul lipsit de populație*¹⁹. De cum s-a secerat grâul, ei îl treieră îndată cu caii și-l bagă în niște gropi făcute în pământ.

fol. 72

Înainte de ultimul război²⁰, o kilă de grâu – // măsură a țării de peste 260 de ocale, adică 585 livre, a câte 2 livre și un sfert ocaua – nu valora decât doi piaștri turcești, adică 5 livre franceze; o kilă de secară, un piastru, iar jumătate kila de orz, un piastru. Toate aceste produse aproape că și-au îndoit prețul de când s-a făcut pace.

Viile fac în mod deosebit obiectul cultivării și comerțului în această țară: aici vinurile sunt ușoare, apoase, dar de un gust destul de plăcut și de o calitate bună. Cele de Odobești, în Moldova, și de „Pietra”²¹, în Țara Românească, sunt cele mai bune; acest articol îndeosebi poate fi îmbunătățit, căci podgoreanul nu știe ce înseamnă să plivească via nici să facă două sau trei sape [ca în Burgundia]*, ci se mulțumește să întoarcă puțin pământul odată pe an în jurul butucului și lasă apoi iarba să crească în toate părțile. Comerțul cel mai mare cu vin se face în Polonia și în Ucraina; se transportă vin chiar și până la Moscova.

Se găsesc din belșug pepeni, harbuzi, prune, piersici, caise și alte fructe, dintre care cele mai bune sunt în jurul satelor „Orikest”²², „Zafert”²³ și „Krutchna”²⁴. Se face negoț de poame uscate cu Constantinopolul.

În Țara Românească se cultivă și tutun; cel de la Munteni²⁵ și de la „Brezan”²⁶, lângă Siret, este plătit de două ori mai mult decât cel din Polonia, adică ocaua 2 livre^{1/4} cu 4 până la 5 parale, adică șase-șapte „sols” din Franța. Debitul este foarte mare în Turcia, tătarime și Polonia. Se cultivă și inul și

¹⁹ În *Histoire*, p. 180, întreg acest pasaj este înlocuit cu unul mai retoric, lipsit de aceste precizări. *La misère ou la paresse, ou pour mieux dire l'anéantissement de l'espèce humaine dans ces contrées, paraît une chose incroyable, quand on considère que les champs, les bois, les prairies, les rivières, les étangs, les montagnes sont en commun; mais on n'a qu'à faire réflexion sur les effets du despotisme oriental, raffiné par des Grecs, esclaves et tyrans tout ensemble; l'on ne sera plus étonné de rien.*

²⁰ Terminat în 1774.

²¹ Neidentificat. Oare Piteștii, unde viile erau renumite, sau cumva Piatra-Olt, dintr-o confuzie cu regiune Drăgășani?

²² În *Histoire*, p. 181. *Orikert*. Oare Urechești, sat și com., jud. Bacău?

²³ Neidentificat. Nu corespunde nici unei localități cunoscute.

²⁴ Idem.

²⁵ *Mouton*. Oare Munteni – Buzău, sat și com., jud. Ialomița?

²⁶ În *Histoire*, p. 181: *Berzan*.

cânepa, dar numai pentru consumul lăuntric. Planta numită „Weyd” (drobușor)²⁷ care se folosește pentru a vopsi în albastru, crește foarte bine în amândouă principatele, ca și cea numită „Skompi” scumpie²⁸, de care se folosesc pentru prelucrarea marochinului și cea numită iarba galbenă²⁹, un fel de boabe cu care se vopsește în galben marochinul³⁰. Aceste boabe cresc pe malul Prutului în împrejurările Fălciului³¹, nu departe de locurile tătarești.

Stânele³² aici sunt [destul]⁺ de însemnate, dar se țin mai mult pentru laptele din care se face un unt [prost]⁺ și o brânză [proastă]⁺ decât pentru lâna care este *fără întrebuințare, întrucât nu există nici o manufactură decât la Afumați*³³ în Țara Românească, unde se fabrică un postav de treizeci de coți vigul, a treizeci și patru de „sols” francezi cotul, vopsit de obicei în albastru sau cenușiu³⁴. Cea mai bună lână e aceea pe care o găsești lângă Vlașca, în Țara Românească. //

Mai multe milioane de oi se vând în fiecare an pentru (nevoile) fol. 72v⁰ Constantinopolului cu câte un leu³⁵ bucata (cincizeci de „sols” din Franța). Vezi foarte puțini porci în Moldova, dar foarte mulți în Țara Românească, de unde se vând mulți în Ungaria. Țara Românească mai face încă un mare negoț cu pieile sale de iepuri interesând Germania și Anglia.

Albinele pe care le cresc cu multă grijă își au stupii [în păduri]⁺ și în trunchiuri de copaci. Mierea lor, care e aproape albă de tot, se vinde pentru consumul Constantinopolului, iar ceara se exportă la Veneția³⁶.

Sunt foarte multe herghelii conduse de armeni [nu de evrei]⁺. Sunt aproape treizeci de mii de vite cornute și opt mii de cai care ies *în toți anii*³⁷ din Țara Românească spre a lua drumul Bosniei și de unde trec la Constantinopol și din Moldova ies aproape douăzeci de mii de vite cornute și *șase sau șapte mii de cai*³⁸ care trec prin Polonia spre Silezia, Moravia și Brandenburg.

²⁷ *Weyd*. Acest nume în formă germană s-ar datora lucrătorilor germani de la manufactura de postav de la Chiperesti. Pentru vicisitudinile acesteia, vezi Sulzer și A. Wolff, în volumul de față.

²⁸ *Skompi* = Rhus continus. De scumpie s-a ocupat și Fridwalszki, în vol. IX, al colecției de față.

²⁹ *Jasba-Galben*, formă defectuoasă adoptată și de Sulzer!

³⁰ Vezi și Bentham în volumul de față, interesat de vopsirea marochinului

³¹ *Faschina*!

³² *Les bergeries*. Din context, s-ar părea că autorul se referă și la vaci, nu numai la oi. În tabelul tipărit (p. 183), acest pasaj este precedat de cel relativ la herghelii.

³³ *Fumato* (!), corect Afumați, sat și comună, jud. Ilfov.

³⁴ În *Histoire*, p. 183–184: *...la laine qui est longue et grosse. Cependant on trouve près d'Ulaska en Valachie une espèce de laine qui sert à la fabrication de draps de trente aunes la pièce. Ces draps se fabriquent à Fumato aussi en Valachie, à trois heures de Bucarest.*

³⁵ *Un leve* (trebuie observat că aici e vorba de un preț impus și nu de unul liber și real)

³⁶ Urmează în *Histoire*, p. 184–185, descrierea aceluși „produs minunat” (*une production merveilleuse*) al țării care este așa-zisa *ceară verde* (*cire verte*) care lipsește cu desăvârșire în textul inedit și a fost introdusă în *Histoire* după textul lui Cantemir (*Descriptio Moldaviae*, I, cap. VII). Vezi *Obs. crit.*

³⁷ Lipsește în *Histoire*.

³⁸ Cf. în *Histoire*, p. 182–183: *Et vingt mille bêtes à cornes avec cinq ou six mille chevaux de la Moldavie qui passent par la Pologne pour la Silésie, la Moravie, et le Brandebourg.*

*Regele Prusiei a scos de aici în anul acesta trei mii cinci sute (de cai) pentru nevoile trupelor ușoare cu zece ducați de Olanda de cap de animal, una peste alta*³⁹. Prețul cailor obișnuiți este de cincisprezece la douăzeci de piaștri⁴⁰ turcești de cap. Piastrul are cincizeci de „sols”. Un cal de husar costă de la treizeci la treizeci și cinci de piaștri. Nu găsești cai mari. *Caii cei mai înalți pe care i-am văzut în Europa sunt cei din Volînia, provincie meridională a Poloniei. Sunt foarte ieftini. Pentru cinci „louis d’or” poți să ai patru cai de trăsură minunați. În Moldova și în Țara Românească*⁴¹, doi boi de plug costă împreună doisprezece până la cincisprezece piaștri, doi boi mari grași costă împreună de la douăzeci și cinci la treizeci de piaștri. //

fol. 73 Ocaua de carne (*două livre și un sfert*) se vinde la Iași cu cinci „sols” sau cinci și jumătate⁴². Ocaua de vin (*două sticle după măsura Parisului*) cu *trei la patru „sols”*.

Vitele mari și mici, precum și caii rămân iarna și vara în plin câmp. Sunt mânate din când în când la niște stoguri de fân pentru hrana lor și pentru ca să lingă sare minerală.

Se scot din ocnele Moldovei pe fiecare an până la o sută de mii de drobi de sare minerală. Fiecare drob cântărește cam o sută de ocale. Ea se vinde în țară și în Polonia și cantități foarte însemnate se încarcă pentru a fi trimise la Constantinopol. La douăsprezece leghe de București se găsește, de asemenea, sare minerală din care se vinde multă în Anatolia și la Constantinopol. Transportul se face, de obicei, pe Dunăre. Sunt *trei mine de sare în Moldova și una în Țara Românească (!)*⁴³ *Lângă aceste mine de sare găsești naft*⁴⁴. Se află și nitru în [mare]⁺ abundență [și cel din Moldova este mai bun ca cel din Polonia]⁺ și munții de la graniță îndeosebi sunt foarte bogați în pirită potrivite pentru extragerea pucioasei și fabricarea vitriolului. Pădurile sunt pline de copaci doborâți de vânt, și cu toate acestea nimeni nu pare să se fi gândit la înființarea vreunei fabrici. Acest lemn [*potrivit pentru construirea de corăbii*]^{*} nu folosește de obicei decât la facerea mangalului care se transportă la Constantinopol⁴⁵.

Portul cel mai însemnat din Moldova este (orașul) Galați [altă dată Ancyra Galatiarum]^{*} pe Dunăre. Cel al Țării Românești este Brăila pe același fluviu. În aceste două orașe se face negoțul cel mai intens din cele două provincii.

³⁹ Lipsește în *Histoire*.

⁴⁰ În *Histoire*, p. 183: *douze à vingt*.

⁴¹ Lipsește în *Histoire*.

⁴² În *Histoire*, p. 183: *trois à quatre paras*.

⁴³ În *Histoire*, p. 185, sunt inversate cifrele: *il y a trois mines de sel en Valachie et une en Moldavie*.

⁴⁴ Această frază lipsește din *Histoire*.

⁴⁵ Urmează acum în *Histoire*, p. 185–186, pomenirea nitrului, a manufacturii de la Afumați, precum și a Țiganilor fierari și lingurari. Ultima mențiune lipsește din textul inedit al *Disertației*.

Veniturile

Veniturile obișnuite ale Moldovei sunt de vreo trei milioane de livre de Tours. Acelea ale Țării Românești sunt mai mari cu încă o jumătate: din ele plătește fiecare din domni un tribut <annual> Porții, cel dintâi de o mie de pungi, // adică un milion două sute de mii de livre de Tours și al doilea o mie cinci sute de pungi, adică un milion opt sute de mii de livre, în afară de darurile pe care sunt siliți să le facă marilor dregători din serai, pentru a-și păstra locul. Aceste venituri se ridică uneori mai mult, după lăcomia și îndemânarea domnului care deține administrația. De pildă, principele Ghica a ridicat până acum *patru*⁴⁶ contribuții din această țară nenorocită de la (încheierea) păcii încoace, deși s-a specificat anume în tratatul de pace, atât de către ruși, cât și de către turci, că nu se va cere nici un tribut de la aceste două țări timp de doi ani și cu toate că sultanul nu a cerut nici un haraci de la domn *decât în luna iulie a anului acesta*⁴⁷.

Iată în amănunt veniturile obișnuite ale Moldovei:

Dajdia pe viile de la Odobești, de patru parale pentru (vadra de) zece ocale, aduce pe an 140 000 de piaștri turcești:

Deci	140 000
Pentru celelalte vii, aproape	100 000
Dijma vitelor mari și mici, aproape	200 000
Aceea a cailor, vreo	30 000
Dijma în albine, grâne și alte articole mai mărunte	30 000
Vămile de la Galați, Mohilău și Soroca etc.	200 000
Ocele, aproximativ	100 000
Tributul annual	250 000
	1 050 000
	piaștri //

Istoria veche, limba, religia⁴⁸

La începuturile Imperiului Roman, aceste două provincii împreună cu „Paludele Meotide” (!)⁴⁹ nu erau nicidecum mai cunoscute de cum sunt astăzi

⁴⁶ Afirmație pe care nu o menține în *Histoire*, p. 188, unde numărul contribuțiilor încasate este de trei, nu de patru.

⁴⁷ Lipsește în *Histoire*. Ca și nota lămuritoare: „Principele Grigore Ghica nu a procedat așa decât datorită unei lucrături foarte ingenioase pusă la cale de el la Curtea de la Viena El a convins-o să-și îndrepte cu tot dinadinsul pretențiile (jeter sérieusement ses vues) asupra celor două principate, cerându-i protecția și continuarea domniei sub dominația ulterioară a Casei de Austria. Dar gândul său adevărat era ca sub această pavază și sub această amăgire (sous cet abri et sous cet espoir) să se poată îmbogăți după voia sa și să se facă tenut de Poartă, care bănuindu-i intrigile și văzându-l sprijinit de protecția regelui Prusiei și a împăratului n-a îndrăznit până acum să-l înfrunte făș, deși prințul Repnin la sosirea sa la Constantinopol în anul trecut a și cerut depunerea lui (Această notă trimitea la o așa zisă „Corespondență secretă în limba franceză a principelui Ghica”)

⁴⁸ În *Histoire*, p. 1, corespunde la capitolul 1, ce nu are un titlu aparte, ci urmează îndată după titlul cărții: *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*.

⁴⁹ *Les Palus Méotides* (!) = Marea de Azov.

țările sălbatice din fundul Americii. Sub Mithridate, regele Pontului⁵⁰, s-au răspândit în Țara Românească, în Moldova și Basarabia câteva horde de geți, masageți și daci care au locuit în aceste țări vreo sută de ani⁵¹. Cu prilejul distrugerii împărăției pontice, romanii au pătruns până aici și o parte din locuitori s-a risipit prin Polonia, Ungaria și Bulgaria. O populație numeroasă de slavi s-a așezat mai apoi (aici), dar nu a putut să reziste multă vreme influenței periculoase a climei de atunci (!). O parte s-a retras în acea țară numită până azi Sclavonia. Romanii, care aveau despre aceste regiuni o părere cam asemănătoare cu cea pe care o avem (noi) despre Cayenne și insulele Antile, au trimis acolo o colonie adunată din drojdia⁵² principalelor orașe ale Imperiului Roman și ale Greciei. Cei mai mulți dintre acești nenorociți condamnați la moarte în patria lor au găsit, foarte curând, în această climă mistuitoare moartea, pe care o meritaseră prin crimele lor. Coborâtorii lor care le-au moștenit viciile și lășitatea au fost cucerți pe rând și subjugăți de sarmați, tătari și huni. După⁵³ cucerirea Imperiului Grec⁵⁴ de către Mahomet al doilea, Țara Românească și Moldova au avut un șef independent numit Dragul, iar la dispariția familiei sale care a domnit foarte scurtă vreme, au trecut de bunăvoie sub dominația lui Corvin⁵⁵, regele Ungariei, care s-a apărut multă vreme contra turcilor⁵⁶. // În cele din urmă, acești dușmani ai creștinilor i-au cucerit și s-au mulțumit să le ceară un tribut oarecare, lăsându-i slobozi să-și aleagă domnii și boierii (!). Religia greacă, propagată aici de călugării refugiați din vremea schismei, a ajuns din clipa aceasta religia dominantă a țării. Curând, orașele și aproape tot teritoriul au ajuns apanajele episcopilor și ale mănăstirilor⁵⁷. Sultanul, mulțumit de tribut și de devotamentul acestor suverani ecleziastici⁵⁸, i-a lăsat în pace. Abia sub celebrul medic Mavrocordat⁵⁹ a început domnia familiilor grecești. El⁶⁰ a fost numit prinț al Moldovei, și de atunci familia sa a domnit aproape continuu aici până la ultimul război.

*Familia Ghiculeștilor*⁶¹ a apărut după aceea. Acea a Ipsilașilor n-a început decât cu prințul Alexandru, azi domnind în Țara Românească. Familia lui

⁵⁰ *Sous Cotys roi de Thraxe, l'an 386 a J Chr.*

⁵¹ Greșelile și confuziile sunt atât de enorme și de evidente, încât nu mai au nevoie a fi subliniate. Observăm doar spiritul de denigrare în care au fost scrise aceste rânduri.

⁵² *L'écume*

⁵³ În *Histoire*, p. 3: *Înainte (Avant)* de acea cucerire.

⁵⁴ *Byzantin*.

⁵⁵ De acolo își trage Casa de Austria pretențiile sale asupra acestor două principate. Numai datorită unor cercetări îndărătice în mănăstirea de la Galata, lângă Iași, am descoperit câteva urme ale istoriei vechi a Moldovei și Țării Românești. Se mai pot găsi încă la Focșani pe Nistru (sic), unde s-a ținut ultimul congres (n.a.).

⁵⁶ Adăugat în *Histoire*, p. 3: *Ștefan cel Mare a fost apoi ales domn al celor două provincii (Etienne le Grand fut ensuit élu Prince des deux Provinces).*

⁵⁷ Adăugat în *Histoire*, p. 4: *Așadar episcopii și călugării au ajuns în curând adevărați suverani (Par conséquent les Evêques et les Moines en devinrent bientôt les veritables souverains).*

⁵⁸ În *Histoire*, *ibidem*: uzurpatori religioși (*usurpateurs religieux*).

⁵⁹ Alexandru Exapontul, mare dragoman al Porții (1673–1709).

⁶⁰ Confuzie cu fiul său Nicolae Mavrocordat, domn în Moldova (1711–1719), apoi în Țara Românească (1716–1730).

⁶¹ *Celle des Gika*. Cf. *Histoire*, p. 4–5: *Les familles des Cantemir, des Blancovans, des Gika*.

Constantin Vodă și a Racovițeștilor sunt și ele printre cele ce pretind (domnia) și au predominat o vreme oarecare. Dar, de fapt, aceste familii nu au mai multe drepturi asupra scaunului Moldovei și al Țării Românești decât primul negustor grec care va putea da destui bani marelui vizir sau lui Reis Effendi ca să stea în scaun. //

Limba românească și cea moldovenească sunt, cu excepția câtorva cuvinte, fol. 75 una și aceeași limbă. Această limbă derivă în mare parte din latină, cum ar fi: pâine⁶², pane, mâine, mane, apă, aqua, vin, vinum, vinut, în parte din slavă sau rusă, cum ar fi slugă = servitor, prăpădit de la prapal = pierdut, din polonă cum ar fi voivoda = voievod, prinț. S-a strecurat în limbă un număr oarecare de cuvinte turcești și tătarăști care toate împreună formează o adunătură barbară și coruptă care nu-ți oferă nici energie, nici spirit, nici idei abstracte. Literale scrisului (lor) de mână și de tipar sunt în parte grecești, rusești și tătarăști (!) Greaca vulgară este limba de Curte, cea a domnilor și a guvernatorilor de provincii. Se vorbește și italiana, germana și franceza⁶³.

Dregătorii domnului. Măreția Curții sale

Primul dregător se numește marele postelnic, el este primul ministru. Slujba lui zilnică la Curte constă în a intra și a ieși neconținut din sala de audiență, unde se află domnul, ținând [în mână]* un baston mare negru, [împodobit sus cu o măciulie de argint]* ca să facă cunoscut divanului, care e într-o cameră vecină și este alcătuit din doisprezece boieri, hotărârile și poruncile domnului.

Mai este un vtori și un treti postelnic [care își au și ei bastonul lor negru, dar aceștia sunt dregători mai inferiori]*.

Al doilea sfetnic se numește căminar; rostul său e de a fi introdus în tainele politicii domnului; apoi urmează marele logofăt sau marele cancelar, mai este un vtori și un treti logofăt care sunt un fel de grefieri sau scribi⁶⁴; (apoi) marele vistier sau altminteri zis mai marele trezoreriei; mai este un vtori și un treti vistier care sunt însărcinați să plătească din casa domnului chitanțele⁶⁵ semnate de el; cămărașul sau primul șambelan; marele și micul paharnic sau ceașnic. Vornicul mare și cel mic care sunt un fel de intendenți ai casei. Marele hatman, care este generalul cavaleriei alcătuită din cel mult 25 de oameni îmbrăcați în albastru; // Aga sau cu alte cuvinte șeful poliției are fol. 75v⁰ totdeauna cu el zece soldați îmbrăcați în verde care, împreună cu strața domnului care este de 20 de oameni îmbrăcați în albastru și de optsprezece îmbrăcați în roșu, pot alcătui împreună cu cavaleria o trupă de 60 la 80 de soldați slabi ce nu ar fi în stare să dea piept cu o campanie de husari.

⁶² Pouine.

⁶³ Cf. *Histoire: On y parle aussi l'italien et le françois* (Urmează fraza despre răspândirea în țară a lucrărilor lui Voltaire etc.... și despre amenințările patriarhului contra tuturor celor ce ar ceti „cărți romano-catolice și îndeosebi cele ale d-lui Voltaire” (!).

⁶⁴ *Rapporteurs de procès ou écrivains*.

⁶⁵ *Assignations*.

Afară de acești dregători ai domnului, mai sunt doi vătăfi, un fel de portărei care au totdeauna în mână o jumătate de cot de galon de fir, legat de un mic baston de argint. Ei nu au altă însărcinare în afară de aceea de a pune să li se dea a zecea parte din banii în litigiu, care se plătesc și se primesc prin sentința domnului. Marele și micul armaș sunt un fel de slujbași⁶⁶ care pun să se execute sentințele privitoare la pedepse corporale.

În anticamerele palatului domnesc se află în orice oră din zi doi măscărici a căror slujbă constă în a zdrăngăni un clopoțel de argint, în a se strâmba și a râde cu hohote când Măria Sa trece încoace și încolo. Ceilalți slujbași sunt niște băiețandri care servesc cafeaua și întind ciubucul.

Fiecare provincie e împărțită în 12 județe care au fiecare din ele câte un ispravnic sau administrator ales de domn. Acești ispravnici, ca și toți slujbașii publici și cei de la Curte nu au altă leafă decât ceea ce pot câștiga prin îndemânarea lor și felul lor de a împărți dreptatea. Acest fel are atâtea șerpuiri și întortochele crunte pentru public, încât negustorii și orașenii nu încetează de a le face daruri tot mereu de teamă de a fi condamnați din senin să plătească vreo amendă însemnată. //

Cârmuirea și justiția

Moldova ca și Țara Românească [ca tot restul Imperiului Otoman]*⁶⁷ nu au nici o lege tipărită sau scrisă. *Toate pricinile sunt judecate verbal de domn sau de sfetnicii săi*⁶⁸. Sentințele sunt pronunțate prin viu grai și rareori sunt scrise. Dacă din întâmplare sunt așternute pe vreo foaie de hârtie, ele nu constituie un titlu, prin faptul acesta, căci nu există nici o grefă și nici o cancelarie unde să se depună. Nimic mai obișnuit decât să vezi reîncepând de zece ori același proces sub același domn sau sub un altul. Voi aminti câteva exemple de felul cum se practica justiția la curtea domnului Grigore <al III-lea> Ghica. Un oarecare negustor din Iași [numit Nicolleti]* chemase înaintea domnului pe unul dintre datornicii lui pentru suma de 600 de galbeni, (după un) cont stabilit și semnat; în urma acestei expuneri datornicul a fost [mai întâi]* condamnat de către domnul însuși să plătească această sumă. Postelnicul care părtinea pe acest datornic l-a lăsat să înțeleagă că pentru a se răzbuna pe creditorul său și a scăpa de întreaga datorie nu are decât să depună 300 de ducați [în mâinile lui]*. Debitorul acceptă oferta și dă cei trei sute de ducați. Contul stabilit și semnat pe registrul negustorului este declarat *insuficient*⁶⁹ chiar de către domn care îl socotise bun mai înainte...⁷⁰.

⁶⁶ *Prévôts*.

⁶⁷ *Lipsește în Histoire*.

⁶⁸ În *Histoire*, p. 190–191: *...Jugés par le (caprice et l'intérêt)* du Prince ou par[les intrigues de]* des Ministres. [C'est celui qui donne le plus d'argent au favori de son Altesse, qui a gain de cause. Tous les raisonnements, toutes les preuves de bon droit dans une affaire ne sont d'aucun poids auprès des juges]**. Textul dintre paranteze lipsește din *Disertația* inițială și apare numai în cel tipărit.

⁶⁹ În *Dissertation: insuffisant*, în *Histoire*, p. 191. *faux*.

⁷⁰ În *Histoire*, p. 192, urmează. *Cei 300 de ducați au fost împărțiți între domn, primul și al doilea ministru, iar bietul creditor a fost condamnat să tacă, pentru ca să nu i se ia și*

*Un alt exemplu:*⁷¹ un ofițer francez care făcuse servicii [foarte mari]* unui grec cumnat al domnului⁷² (care se afla) la Brașov în Transilvania, pe vremea războiului, a fost poftit [de către acest grec]* să vină la Iași, după încheierea păcii, făgăduindu-i-se lucrurile cele mai ademenitoare. [Acest grec]* îi lasă pe seama sa [din recunoștință chipurile]* un teren *întins*⁷³ pentru 400 de piaștri pe an cu dreptul de a face pe el toate instalațiile (?), clădirile și fol. 76v⁰ manufacturile ce ar dori. Domnul însuși a dat un privilegiu în scris acestui ofițer [francez]*. Acesta a cheltuit aproape două mii de piaștri pentru a face defrișări, semănături, clădiri etc. Începe să se înjghebeze o manufactură de faianță etc.; abia și-a schimbat înfățișarea acest pustiu sub mâna acestui întreprinzător francez⁷⁴, (când), bătrânul grec, ocrotitorul lui și așa-zisul lui prieten⁷⁵, îi trimite somație să vină să dea socoteală de tot ce făcuse și de tot ce mai voia să facă, punându-i în vedere să-i dea toți banii pe care îi scotea din gospodăria sa rurală⁷⁶. Acest francez, uimit de o asemenea purtare, se adresează domnului⁷⁷: invocă privilegiul acordat, contractul său, cheltuielile făcute, recunoștința ce i-o datora cumnatul Măriei Sale. Zadarnică oboseală. *Sunt adjudecate toate instalațiile cumnatului domnului, cu condiția de a restitui doar 300 de piaștri francezului*⁷⁸. Dar, cumnatul domnului nu a vrut să plătească nici acei 300 de piaștri, jurând pe barba lui că dacă domnul ar vrea să-l silească să plătească oricât de puțin, se va duce la Constantinopol să destăinuiească Porții toate trădările tainice. Și astfel lucrurile s-au terminat așa și bietul ofițer francez a rămas păgubit. Cauza acestei nedreptăți, mi se pare că rezultă din invidia trezită în țara aceea de munca productivă a străinilor și,

ceea ce îi mai rămăsese din averea lui Pentru urmarea din *Histoire*, în care este vorba de o judecată a tânărului boier Balș, introdus doar acum în text, fără elemente corespunzătoare în *Disertație*, vezi completările aduse textului original inedit, redat în anexă.

⁷¹ În *Histoire*, p. 193: *Troisième exemple*, în *Disertație: second exemple*.

⁷² Este vorba de Lucake delle Rocca, pentru care vezi: N. Iorga, *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea*, G. Pascu, în „Rev. critică” și A. Oțetea citat de noi în notița introductivă la textul lui Ludolf în volumul de față.

⁷³ În *Disertație* – *Grand terrain*. În *Histoire*, p. 194. *inculte*.

⁷⁴ Cf. *Histoire*, p. 194: *industrieux et infortuné français*.

⁷⁵ Urmează *ibidem*, p. 194–195 – *tombe malade, devient fou et rêve que tous ces établissements lui appartiennent en propre et que l'officier français n'est que son commis. Il lui fait signifier... etc.*

⁷⁶ Urmează *ibidem*, p. 195: *qui ne lui avoit pas encore rendu un sol, et de ses manufactures qui n'étaient commencées que depuis deux mois*.

⁷⁷ Urmează, p. 196: *On donne alors des mémoires au prince contre son beau-frère. Personne n'osait se mêler de cette affaire. Je fus le seul qui prit le parti de cet infortuné. Je représentai à Son Altesse que si l'on vouloit s'emparer de la manufacture et des établissements de cet étranger, il falloit au moins le dédommager par un équivalent en argent. Le prince approuvoit toutes mes raisons et cependant l'affaire ne se finissoit point. À la fin, soupçonnant que la décision lui étoit trop pénible pour de pareils juges, je leur écrivis un jugement qu'ils suivirent à la lettre et que le prince approuva beaucoup Voilà donc la partie adverse de l'officier français condamnée a lui payer une somme comptant. Mais ce jugement n'eut aucun effet*

⁷⁸ În versiunea din *Histoire*, p. 196, găsim doar *une somme comptant* Pentru afacerea Le Doulx, vezi și Sulzer în volumul de față.

în parte, din ura nutrită de principele Ghica împotriva francezilor, (ură) pe care am observat-o în diferite împrejurări (!).

Cugetări politice asupra Moldovei și a Țării Românești

fol. 77 Aceste două provincii, ce cuprind împreună o suprafață de cinci până la șase sute de leghe pătrate, formează un mic regat. Ele sunt înconjurate din trei părți de cele două râuri mai mari: Prutul și Siretul și de un număr însemnat de mici râuri, dintre care mai multe pot ajunge navigabile și comunică cu cele mari. Nu cunosc nici o țară din Europa în care câmpiile, dealurile și munții să fie așa de minunat distribuiți pentru agricultură, podgorii și privilește ca Moldova și Țara Românească. Natura suspină aici neîncetat după cultivatorul mult așteptat și numai puțin dacă s-ar curăța și asana câmpiile cu mici șanțuri etc. s-ar limpezi atmosfera și clima ar deveni în puțin ani tot atât de sănătoasă ca în oricare regiune din Franța sau Italia. Pământul șesurilor și dealurilor are în general însușiri atât de favorabile, încât oriunde, fără deosebire, s-ar putea întemeia așezări. Orezul, tutunul, testia de zahăr (!), plante străine de restul Europei, își găsesc aici terenuri care le sunt osebit de favorabile, și aceasta potrivit cu experiența care s-a și făcut până acum⁷⁹. Munții sunt plini de tot felul de minerale. Râurile poartă aur și sunt foarte bogate în pești. Pădurile mișună de vânat, mai ales de căprioare și capre sălbatice. Dealurile sunt acoperite de toate speciile de copaci cunoscuți în restul Europei și de câteva ce ne sunt necunoscute //.

fol 77v⁰ Cu ceva îngrijire, toate roadele lor ar fi minunate. Ar fi deci foarte lesne de demonstrat împăratului că această țară e de cea mai mare însemnatate pentru el, și că îi este extrem de ușor să o populeze și să o aducă la înflorire până în douăzeci de ani. Să ne gândim mai întâi că aceste două provincii, în afară de avantajul climei și al latitudinii care e aceeași cu cea din Burgundia și din Champagne îl mai au și pe acela al cursului Dunării și al Nistrului ce se varsă în Marea Neagră, care în patruzeci și opt de ore își duc produsele în Bosfor, foloase ce nu stau la îndemâna posesiunilor Austriei din cuprinsul Poloniei. Pot fi atrase în aceste ținuturi două milioane de coloniști și să li se dea tuturor așezări îndestulătoare pentru ca ei să se îmbogățească și ca să-i aducă suveranului peste douăzeci de ani un venit de șaiszeci de milioane. Datorită acestei combinații Casa de Austria și-ar depopula încă odată Lorena, Alsacia și mai multe provincii din Franța, făgăduindu-le niște foloase pe care nu le-a putut duce la împlinire (până acum) în Banat și în regatul Galiției, unde clima este mai umedă și natura săracă. De altminteri aceste boi colonii n-ar avea să se teamă de neajunsurile și nenorocirile suferite de coloniile din Astrahan și din America, întrucât depărtarea nu e nici pe jumătate așa de mare și pentru că se poate spera să se aibă la îndemână toate resursele Europei civilizate. Transportarea coloniștilor s-ar face pe Dunăre de la Ulm în Bavaria

⁷⁹ *Suivant l'expérience qu'on en a déjà faite.* Afirmație inexactă. Afară de tutun, nu s-au făcut asemenea încercări privind orezul și trestia de zahăr. E probabil o confuzie cu încercările făcute de imperiali în Banat.

sau de la Viena și în șapte-opt zile ei ar fi în Țara Românească. Se va putea face o idee despre progresele imense pe care le-ar realiza aceste colonii prin cele ce voi spune. Am mai arătat că acolo nu există nici un fel de stabilimente de manufacturi sau fabrici etc. Decât (manufatura) de postav de la Afumați⁸⁰ în Țara Românească cu treizeci și patru de „sols” cotul. Deci, Casa de Austria ar putea dintr-o dată și cu puțină cheltuială să înceapă să întemeieze (folosind mâna coloniștilor, bineînțeles) cinci sute de mori cu fierăstrău, două sute de cărămidării sau țiglării, douăzeci de manufacturi de olărie sau faianță și chiar mai multe de porțelan, căci se găsește aici pământul cel mai bun, pe care îl cunosc eu din (multe) locuri diferite (!), apoi topitorii de minerale și toate acestea numai folosind lemnul mort care se găsește în păduri. Mai multe manufacturi de pânză de in și de indiană, vopsitorii, căci apele sunt foarte bune pentru această întrebuintare și cele două plante despre care am vorbit mai sus, drobușorul, pentru a vopsi în albastru, și iarba galbenă, în galben, se află la îndemână. Manufacturi de lână, mulțumită marelui număr de oi ce sunt în Moldova și Țara Românească și a cantității de lână ce poate fi scoasă din Basarabia și din Bulgaria... Un mare număr de șantiere pentru construirea navelor (care să umble) pe Dunăre, Nistru, Prut și Siret etc. //

În sfârșit, foloasele pe care le-ar trage împăratul din aceste țări prin așezarea de colonii și prin punerea stăpânirii pe ele, ar ajunge atât de însemnate pentru imperiu și atât de dăunătoare pentru comerțul francezilor la Constantinopol, încât ar fi foarte primejdios să i se deschidă ochii asupra acestui lucru. Oricare ar fi planurile Casei de Austria în această privință, sunt încredințat că ea nu cunoaște temeinic Moldova și Țara Românească și foloasele imense pe care le-ar putea trage de acolo. Intenția mea nu este de a i le face cunoscute, deoarece am preferat să viu să aduc în patria mea și în mâinile unor miniștri înțelepți și luminați care o guvernează, rezultatul observațiilor și al combinațiilor mele. fol. 78v⁰

Observații Critice

Descoperirea în cartioanele Ministerului Afacerilor Străine din Paris a unui text anonim, intitulat *Dissertation géographique, historique et politique sur la Moldavie et la Valachie*, a dus la confruntarea lui cu textul corespunzător, înglobat, cu unele modificări, în așa-zisa *Istorie a Moldovei și Țării Românești* (*Histoire de la Moldavie et de la Valachie*) a lui Jean-Louis Carra, unde poartă titlul *Dissertation sur l'état actuel de la Moldavie et de la Valachie* și constituie nucleul său inițial. Urmărirea schimbărilor introduse în text lămuresc spiritul în care a fost elaborată *Istoria* pomenită, arătând totodată punctul de plecare al acesteia și îngăduind o reconstituire a genezei sale.

Cronologic, poate fi întrevăzută o primă fază în care autorul folosește o serie de elemente din *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir. Se știe

⁸⁰ Așa cum observă și Sulzer, autorul nu pomeneste nicăieri de manufactura de postav pornită de Grigore al III-lea Ghica în Moldova, ci doar de cea din Țara Românească (!), ce nu mai exista în 1775!

că atât aceasta, cât și *Istoria Imperiului Otoman* nu au fost cunoscute decât târziu și mai întâi în versiuni străine: *Istoria Imperiului Otoman*, în versiunea engleză, a lui Tyndall, tradusă curând în limba franceză de către Jonquières (cu destule greșeli), iar *Descrierea Moldovei* în traducerea germană a lui Busching și Redslob, publicată în periodicul: „Magazin für Historie und Geographie” în 1769–1770, iar apoi ca volum sub titlul *Demetrii Kamtemirs ehemaligen Fürsten der Moldau historische geographische und politische Beschreibung der Moldau*, Frankfurt und Leipzig, 1771. De comparat cu titlul *Disertației* inițiale a lui Carra: *géographique, historique et politique*. Este probabil că la 1775, acea versiune germană se și afla în biblioteca domnului la venirea lui Carra în Moldova. Ideea de a exploata această mină de informații, oarecum perimată de trecerea timpului, dar dată la lumină abia acum și, deci, puțin cunoscută, în vederea unei prezentări rapide, având a fi valorificată cât mai curând, i s-a impus îndată. Am crede că ar putea fi deosebite trei momente în elaborarea *Istoriei*, așa cum ne-a parvenit. Este vorba așadar a) de o primă adaptare superficială și vulgarizare a substanței unei porțiuni din partea I, geografică, a *Descrierii Moldovei, întreprinsă în Moldova*, fie pentru a complace domnului, fie pentru a încerca să-și deschidă astfel o cale spre o legătură cu ambasada franceză din Constantinopol sau cu alți agenți ai diplomației. b) elaborarea *Disertației geografice*... având să acopere, chipurile, un câmp mai vast, referindu-se și la Țara Românească (!), și care a fost *întreprinsă în Polonia*, punând la bătaie materialul lucrat anterior, spre a fi oferită din Varșovia ministrului Afacerilor Străine, contele de Vergennes. Procesul se încheie în Franța; c) cu înjghebarea *Istoriei*, în care e înglobată *Disertația* de la Varșovia, supusă unor schimbări semnificative și înecată în masa de acumulări de elemente împrumutate *Istoriei Imperiului Otoman*, a lui D. Cantemir, în versiunea lui Jonquières, biografiei lui D. Cantemir, datorată lui Tyndall, și vieții lui Constantin Cantemir, scrisă de fiul său, amestecate cu flecăreli de tot felul, într-o prezentare haotică, sfidând orice cronologie. Acum e introdus și capitolul despre „Caracterul moldovenilor (și muntenilor)”, redactat pare-se într-o fază anterioară, înainte de adoptarea atitudinii dușmănoase din etapa finală și adăugat *in extremis* pentru a spori substanța micului volum însăilat la iuțeală din plagiatul masiv al notelor lui Jonquières cusute împreună spre a constitui niște capitole independente de toată frumusețea.

Dacă despre prima încheiere întreprinsă în Moldova nu putem face decât deducții, în schimb, putem reconstitui cele două momente următoare.

Disertația geografică... etc. se compune din capitolele arătate mai jos: 1) Descriere geografică, 2) Climă, 3) Sol, 4) Populație și obiceiuri, 5) Agricultură, economie rurală, comerț și arte, 6) Venituri, 7) Istorie veche, limbă, religie, 8) Dregătorii domnului, măreția Curții sale, 9) Cărmuire și justiție, 10) Reflecții politice asupra Moldovei și Țării Românești. Aparent, se trece de la factorii pur geografici (climă, sol) la elementul uman (populație, obiceiuri), ajungând din îmbinarea lor la organizarea producției (agricultură, comerț, venituri) până la starea de civilizație (evoluție istorică, politică și morală), ce se încheie cu „Reflecțiile politice”. În realitate, autorul urmează pur și simplu firul lui D. Cantemir din *Descrierea Moldovei*. Iată cum se succed capitolele acesteia: a) Despre numele vechi și cele de azi ale Moldovei,

b) Despre așezarea Moldovei, Despre hotarele din vechime și cele de azi și despre clima ținutului, c) Despre apele Moldovei, d) Despre ținuturile și târgurile Moldovei, e) Despre câmpiile și pădurile Moldovei, f) Despre animalele sălbatice și domestice. Acestea alcătuiesc partea I, geografică, a *Descripției*. Carra lăsând deocamdată de-o parte primul capitol (a) al *Descripției*, anume Despre originea romană, Despre legenda lui Dragoș, etc., pornește de-a dreptul de la capitolul b) Despre situația geografică a principatelor, tratând mai mult despre generalități și vorbind și de frigurile care bântuie în aceste regiuni, înglobând astfel și elemente despre climă. În mod destul de straniu, el omite capitolele c) și d) Despre ape și Despre ținuturi. Capitolul despre sol corespunde oarecum celui despre munți și mine din *Descripție*. Răzbate ecoul admirativ al acestuia despre frumusețea naturii, abundența vegetației, farmecul râurilor și izvoarelor, bogățiile miniere, neexploatare de teama turcilor, nisipul aurifer din care își plătesc țiganii tributul anual, la care se adaugă exclamația lui Carra că *cele două țări românești* ar putea deveni un adevărat Peru pentru Imperiu! Capitolele e) și f) din *Descripție*: Despre Câmpii și păduri și Despre animale sălbatice și domestice corespund oarecum capitolului Despre agricultură, economie rurală, comerț și arte. În mod neașteptat între capitolele despre munți și despre câmpii, Carra intercalează un capitol foarte scurt Despre populație și obiceiuri, care se mărginește la o apreciere a numărului contribuabililor și la o caracterizare în fugă a aspectului satelor și al locuințelor poporului, trecând apoi și la ale boierilor. Textul se întrerupe după declarația: „Cred că este de prisos să intru cu de-amănuntul în felul lor de trai, al dansului și al portului lor, care nu privesc scopul ce ni-l propunem în acest memoriu”! Autorul se referă la materia cuprinsă în partea a II-a, politică, a *Descripției*, și anume la capitolul Despre obiceiurile moldovenilor, pe care îl omite acum. Dar, în textul final al *Istoriei*, Carra va introduce o descriere caricaturală a meselor, a jocurilor (de ex. Hora, descrisă de D. Cantemir în partea a II-a, cap. 17), a muzicii, a portului oamenilor înstăriți din Moldova, iar cel al țăranilor e descris de Carra în cap. Caracterul moldovenilor și al muntenilor. Capitolul Despre agricultură, etc. e cel mai substanțial, îmbrățișând producția Moldovei și pe de lături și a Țării Românești. Este singurul cu care autorul și-a dat oarecare osteneală să urmărească realitatea actuală, recurgând la cifre și date precise, pe lângă generalitățile de până acum. Se observă o cotitură. Începând chiar cu capitolul Despre populație și urmând cu cel Despre agricultură, se înfiripă o prezentare pe baza unor date imediate sau a unor impresii personale. Lucrul continuă și în cap. Despre venituri, ce iese din cadrul descrierii geografice a lui D. Cantemir. Modificările aduse *Disertației* inițiale la cuprinderea ei în volumul tipărit constau în adăugiri înăuntrul capitolelor și în intervertirea acestora. În *Disertație*, după capitolul Despre venituri urma unul Despre istoria veche, limbă și religie, mutat acum la începutul volumului, sub titlul comun de Istorie a Moldovei și Țării Românești. Capitolele Despre dregătorii domnului și Despre cârmuire și justiție sunt intervertite în volum. Acum apare un capitol suplimentar Despre caracterul moldovenilor și muntenilor (p. 205–223), compus din impresii personale, din elemente luate din partea a II-a, politică, a *Descripției Moldovei* și din informații disparate, unele din *Istoria Imperiului Otoman*, de exemplu, despre *girit* sau despre exercițiile

fizice și capacitatea militară a bărbaților, despre regimentele de români ale împăratului etc. În ce privește propriu-zis firea românilor, Carra, neîntrecând termenii folosiți de D. Cantemir de Țara de Sus și Țara de Jos, îi traduce prin Moldova și Țara Românească, trăgând de acolo concluzii asupra firii deosebite a moldovenilor și muntenilor! Femeile îi oferă un subiect generos: frumusețea și ușurința (!) lor, portul boieroaicelor și al țărancelor, găteala de cap a fetelor și nevestelor, aceea a evreicelor cu salbe prinse pe basmaua de pe frunte, supunerea femeilor față de bărbați și fidelitatea lor, în sfârșit, analfabetismul lor, chiar și al doamnelor țării (!). El face o deosebire între contractul civil de căsătorie al boierilor și simpla ceremonie religioasă a poporului. La urmă este vorba de limbă, literele folosite și posibilitățile de dezvoltare ale unei culturi străine (desigur alta decât cea grecească). Se poate observa în acest capitol alt spirit decât cel ostil din celelalte. Lucru explicabil, întrucât îl urmează foarte de aproape pe D. Cantemir în partea a II-a a *Descripției Moldovei*. Dar și aici se poate vedea cum pe alocuri, peste un prim fond fără patimă se așterne un val de denigrare, ca de pildă când vorbind despre limbă, după ce arată că ea derivă în mare parte din cea latină și în parte din cea slavă, adaugă că amestecul de cuvinte turcești și tătarăști formează împreună o vorbire barbară și coruptă, ce nu oferă nici o energie, nici un gust și nici o idee abstractă.

După acest capitol suplimentar, cel următor, de Reflecții politice, fără nici o contingentă cu *Descrierea* lui D. Cantemir, este menținut întocmai. În el este vorba de posibilitatea de exploatare a celor două țări mănoase de către împărat care ar putea aduce aici două milioane (!) de coloni, depopulând astfel Alsacia și regiunile de limbă franceză. El ar întemeia manufacturi, de pildă, de porțelan, șantiere de construcții navale etc. și ar iniția culturi de orez, trestie de zahăr (!) etc. Într-o ultimă fază *Disertația*, ajunsă acum *Disertația despre starea actuală a Moldovei și Țării Românești*, a fost încadrată între un discurs preliminar și o seamă de preținse capitole formate, în realitate, din acele note ale lui Jonquières și din celelalte elemente semnalate de noi mai sus. Negrupate cronologic se succed pe rând capitolele următoare: Familia lui Cantemir, Familia lui Ghika, Familia lui Petriceicu, Duca și a Cantacuzinilor, după care vine un capitol intitulat Urmare la istoria Moldovei și Țării Românești, trăgând după sine Familia Mavrocordaților și a Brâncovenilor, continuată de o nouă Urmare la istoria Moldovei și a Țării Românești. Capitolele despre familiile pomenite constau din notele de subsol ale traducătorilor, legate împreună și reproduse întocmai. Cele intitulate Istorie, sau Urmare la istorie sunt luate din chiar textul *Istoriei Imperiului Otoman* și din amintitate biografie a lui Constantin și Dimitrie Cantemir, având la bază evocarea lui C. Cantemir de către fiul său. Folosindu-le separat, Carra încurcă datele și oferă ciudatul fir cronologic ce urmează: În Familia lui Cantemir (în *Istoria* lui Carra, cap. 4), e redată – după biografia lui Tyndall – perioada lui Constantin și Dimitrie Cantemir ce se încheie cu *moartea acestuia din urmă în 1723*. În cap. Urmare la istoria Moldovei și Țării Românești (*Istoria* lui Carra, cap. 8) este vorba de Constantin Cantemir și de expediția lui Sobieski în Moldova din 1685 (!). În sfârșit, în a doua Urmare la istoria Moldovei și a Țării Românești (*Istoria* lui Carra, cap. 10) este povestită expediția lui Petru cel Mare în Moldova, în 1711, și comportarea sa față de Dimitrie Cantemir. Pentru o confruntare a

textului Carra cu fragmentele împrumutate, trimitem la articolul nostru (Maria Holban) din „Revue historique du Sud-est européen”, t. XXI (1944), p. 189–200, îndeosebi paginile 195–199.

Așadar poate fi urmărit modul de compunere al așa-zisei *Istории*, mozaic format din fragmente destul de disparate, folosite în modul cel mai anacronic. Dar, ceea ce e de-a dreptul uimitor, e felul cum crește și se amplifică falsă imagine pe care el caută să o dea despre raporturile sale cu domnul. O confruntare a disertației inițiale cu cea amplificată, înglobată în *Histoire*, scoate în evidență spiritul inventiv care se desfășoară în mai multe etape mergând de la pretinsa redactare de către Carra a sentinței din procesul lui Le Doulx, despre care nu suflă nici un cuvânt în *Disertația* inițială, ajungând apoi la pretinsul său gest de a-l preveni pe domn despre existența unui complot contra acestuia, declarând că el însuși a văzut conjurați adunați într-o casă particulară... etc. și că a aflat de la un ofițer rus că domnul va fi mazilit, încheind cu îndemnul său ca domnul să treacă în Franța cu comorile sale! De fapt, după afirmațiile din *Histoire*, a urmat un prim *post scriptum* în *Notița* despre Grigore Al. Ghica, din 1778, și apoi un *post scriptum* și la aceasta, în răspunsul său către serdarul Gh. Saul din anul 1779.

ARHIDUCELE MAXIMILIAN FRANZ VON HABSURG

(1756–1801)

Maximilian Franz von Habsburg s-a născut la Viena, la 8 decembrie 1756, ca cel mai tânăr fiu al împărătesei Maria Tereza și al soțului ei, Francisc I de Lorena. Destinat inițial carierei armelor și hărăzit funcției de palatin al Ungariei, tânărul arhiduce a suferit un grav accident în timpul războiului pentru succesiunea Bavariei (1778), care a pus capăt veleităților sale în domeniul militar. La sugestia mamei sale, el s-a hotărât să intre în viața ecleziastică, fiind ales episcop coadjutor de Köln și Münster (1779–1780), iar mai târziu, a devenit arhiepiscop și principe-electoral de Köln (1784). Izgonit de invazia trupelor revoluționare din Franța, Maximilian Franz s-a refugiat la Viena, unde a decedat, la 27 iulie 1801.

Potrivit educației primite pentru a-și desăvârși arta militară, dar și pe cea politico-administrativă, necesare responsabilităților de stat pe care urma să le preia, tânărul arhiduce a urmat dispozițiile împărătesei, ca și ale fratelui său mai mare, co-împăratul Iosif al II-lea, de a efectua călătorii de studii în cuprinsul monarhiei austriece, ca și în vecinătățile ei, ținând câte un riguros jurnal de drum cu consemnarea atentă a celor văzute la fața locului, însoțite de reflecții și observații, spre a-și testa capacitatea de informare și puterea de discernământ. După o călătorie efectuată în Germania, Țările de Jos și Franța (1775–1776), Maximilian Franz a primit sarcina din partea Mariei Tereza și a fiului ei mai mare de a face o inspecție în Ungaria, Slavonia și Banat, spre a vizita regiunile miniere și fortificațiile din acele părți. El a plecat din Viena la 17 aprilie 1777, însoțit de preceptorul său, contele Hardegg, și de generalul Karl Clerfayt și Johann Georg Browne. După ce a străbătut comitatele Moson, Tolna și Baranya din Ungaria și apoi Slavonia Orientală, arhiducele a trecut Tisa, în Banat, la 9 mai, călătorind pe la Panciova, Mehadia, Caransebeș, Lugoj, Timișoara și, apoi, s-a întors pe la Arad, Oradea, Carei și Satu-Mare – trecând prin Hust și Bratislava – și a ajuns din nou la Viena, la 19 iunie, după o peregrinare de două luni.

Jurnalul ținut de Maximilian Franz, de fapt dictat secretarului său, consilierul aulic Adam von Weingarten, este destul de modest, conținând observații generale, corect surprinse, dar fără strălucire. A făcut totuși unele remarci utile privind nocivitatea exploatarea abuzivă a fondului forestier din regiunea Sasca și Moldova Nouă, recomandând măsuri de protejare a pădurilor, precum și necesitatea regularizării cursului canalului Bega, spre a se evita deseale și păgubitoarele inundații din câmpia joasă a Tisei, Timișului și Begheului. Arhiducele emite și unele considerații – destul de curioase – privind regimul deținuților din Timișoara, apoi se preocupă de fortificațiile cetății de acolo ca și de cele ale Aradului. În general, Maximilian Franz a încercat să imite stilul jurnalelor întocmite de fratele său mai mare, Iosif al II-lea, dar îi este inferior în spirit de observație și ingeniozitatea soluțiilor propuse.

Biografia arhiducelui a fost studiată de M. Braubach, *Maria Theresias jüngster Sohn. Max Franz, letzter Kurfürst von Köln und Fürstbischof von Münster*, ed. a 2-a, Wien-München, 1961. Jurnalul său de călătorie din 1777 în Ungaria, Slavonia și Banat a rămas inedit până în zilele noastre, fiind păstrat în Arhivele de Stat din Viena (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Habsburgisch-lothringische Familienarchive, *Hofreisen*, Karton 2, f. 597–607). El a fost editat de curând în originalul german și în traducere adnotată de cercetătorul Costin Feneșan, *Maximilian Franz von Habsburg. Jurnal de călătorie prin Banat (1777)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XV (1997), p. 215–233 (introducere, p. 215–220; text, p. 220–226; traducere, p. 226–233).

JURNALUL CĂLĂTORIEI MELE PRIN UNGARIA, SLAVONIA ȘI BANAT*

...Miercuri, în 14 (mai), am purces de la Bozovici, trecând peste diferiți p. 229 munți înalți, până am ajuns în valea Crainei, în care se află 9 sate, asemeni celor din Almăj. De aici, ne-am dus la Mehadia. Mehadia este cunoscută prin bătălia sângeroasă care a avut loc aici în timpul ultimului război, în anul 1738¹. Localitatea se află pe o vale foarte îngustă, astfel că, în unele localități, de ambele părți ale drumului, este loc doar pentru o casă. Odinioară Mehadia era apărată din ambele părți de două mici forturi, dintre care cel aflat pe Belareca ținea defileul sub bătaia tunurilor și, după cum o arată ruinele, a dispus de întărituri solide. La Mehadia este și o cazarmă, unde se află încartiruită o companie din regimentul de garnizoană. În afara cazarmii este clădirea fostei carantine, acolo funcționând acum spitalul militar. Afară din sat și dincolo de podul mare peste Belareca s-a propus amenajarea unui cimitir – deoarece tratatele de pace interzic amenajarea unui șanț fortificat – care, la caz de nevoie, ar putea face servicii bune prin săparea unui șanț, în cazul în care cele două flancuri ar fi apărate de două redute corespunzătoare, aceasta deoarece prin așezare cuprinde și ține sub bătaie întreaga vale. A doua zi, joi, în 15 (mai), am purces, de la Mehadia la Jupalnic, care se află la o depărtare de 3 ore. Drumul trece pe vale, de-a lungul Belarecâi, care, la o depărtare de o milă, se varsă în Cerna. Aici sunt de trecut foarte multe așa-numite chei sau defileuri. Munți sunt de ambele părți și, atât cât o îngăduie terenul, sunt folosiți pentru agricultură. De asemenea, se mai văd ruinele unui vechi apeduct, construit zadarnic de turci pe vremea încheierii tratatului de pace în scopul de a câștiga râul Cerna și Băile (Herculane). Înainte de Topleț, valea devine ceva mai largă. Acolo s-a aflat tabăra armatei noastre după bătălia de la Mehadia, atunci când a eliberat Orșova². Este uimitor, cum de a reușit armata să-și primească bagajele, proviziile, munițiile, artileria, furajele și alimentele pe singurul drum ce vine de la Slatina (Timișului), străjuit de atâtea defileuri, cale de zece mile. De la Jupalnic, am călărit în dreapta, de-a lungul fâșiei și a potecii care formează granița pe uscat până la postul nostru de pază de pe o înălțime, pentru a vedea Orșova Veche. Aceasta este o localitate cu totul deschisă (nefortificată), mizerabilă și mică, pe care turcii au primit-o de astă parte a Dunării pe temeiul ultimului tratat de pace³. Clădirea carantinei, care se află exact în fața graniței, este bine zidită și spațioasă. În apropiere de carantină, se află o companie din regimentul de garnizoană în așa-numita

* Traducerea și notele însoțitoare au fost reproduse după studiul amintit, publicat de Costin Feneșan, în „Studii și materiale de istorie medie”, XV (1997), p. 229–233.

¹ Bătălia de la Mehadia dintre trupele habsburgice și cele otomane a avut loc la 9–10 iulie 1738.

² Deși despresurată de trupele habsburgice, la 14–15 iulie 1738, acestea au fost totuși nevoite să se retragă în timpul contraofensivei otomane, care va avea ca rezultat capitularea garnizoanei imperiale de la Orșova, la 15 august 1738.

³ Este vorba de tratatul de pace de la Belgrad (18 septembrie 1739), prin care a fost stabilit și hotarul din zona Banatului.

p 230 cazarmă Hahner, care are nevoie de reparații și pare să fie foarte nesănătoasă. De la carantină am călărit până pe muntele Alion, dincolo de Cerna, anume până la locul unde fusese amplasată întăritura // turcească din care s-a tras asupra cetății⁴. Urmele acesteia se mai pot vedea. Din acest loc se zărește în mijlocul Dunării, pe o insulă, cetatea Orșova, asemeni unei plombe. Din cauza înălțimii, ea se aseamănă cu un model de cetate. Ea a fost construită de noi și a rezistat în anul 1738 unui asediu al turcilor deși fusese violent bombardată de pe muntele Alion. Se pare că diferența prea mare de înălțime a luat proiectilelor cea mai mare parte din putere, astfel că armata imperială sub comanda răposatei Maiestăți Imperiale, pe atunci duce la Lorena⁵, după ce a obținut fericita victorie și i-a alungat pe turci din tabăra de la Cornea⁶, a putut pătrunde până în valea de la Topleț pentru a elibera cetatea Orșovei, ceea ce i-a și reușit de acea dată. Cătatea Orșovei este un fel de pătrat, fiind prevăzută în întregime cu cazemate din zidărie și creneluri de tragere. Este însă foarte mică și neîngrijită. Dincolo de fluviu, pentru a apăra drumul, se află – sprijinit de munte – fortul Elisabeta, care a fost construit tot pe timpul stăpânirii creștine. Frontiera de-a lungul așa-numitei granițe uscate trece pe la jumătatea culmii muntelui și este marcată prin vulturul imperial înălțat pe pari. De aici, ar mai fi cam jumătate de oră până la așa-numitul post de graniță de la moara Vodiței, cel mai înaintat post al nostru. De aici pornește drumul de care spre Țara Românească. Din această parte, n-am putut ajunge acolo călare și, de aceea, ne-am întors prin Tufări, o localitate imperială aflată pe valea Cernei, la Mehadia. Timpul înaintat nu ne-a îngăduit să vedem Băile (Herculane) aflate la distanță de o oră și jumătate. Prin urmare, vineri dimineața, în 16 (mai), am purces, trecând prin Cornea, Teregova și Slatina, la Caransebeș, pe aici fiind singurul drum poștal și cale de acces de la Mehadia. La Cornea, am trecut călare peste câmpul de bătălie, care a putut fi recunoscut cu mare ușurință. Între Teregova și Slatina trebuie să treci prin așa-numita Cheie, care este un defileu foarte stâncos, cale de o oră și jumătate. În cele mai multe locuri nu este mai lat ca o căruță și urmează cursul Timișului. Deoarece lotrii se folosesc de acest avantaj, aici sunt postate în permanență de-a lungul drumului trei pichete de pază ale regimentului de garnizoană. Slatina (Timișului) este ultima localitate din Granița Militară Româno-Ilirică⁷, aici începând Banatul aflat sub administrație camerală. În stânga, se află munții cu mine, în care a fost trimis – pentru a asigura paza împotriva lotrilor – batalionul al III-lea din regimentul Eszterházy, care a fost dislocat în 21 de localități.

La Caransebeș, am locuit în cazarmă care este într-un totu identică în construcție celei din Bozovici. Aici se află, în afara unei companii din

⁴ Este vorba de cetatea Orșova Nouă, aflată pe insula Ada-Kaleh, bombardată de trupele otomane în 1738.

⁵ Francisc I Stephan (1708–1765), mare duce de Lorena și Toscana, soț al împărătesei Maria Tereza și asociat de aceasta la tron (1745–1765).

⁶ Bătălia de la Cornea (4 iulie 1738) s-a soldat cu victoria trupelor habsburgice asupra celor otomane.

⁷ Eroare a lui Maximilian von Habsburg, deoarece Regimentul de Graniță Româno-Ilirică se întindea pe întreaga vale a Timișului, inclusiv Caransebeșul.

regimentul de garnizoană, și spitalul de batalion al regimentului Eszterházy. În rest, la Caransebeș este o bună cazarmă a cavaleriei având capacitatea unui escadron⁸. Aici se află încartiruit regimentul Savoia. Tot aici se mai pot vedea și urmele fostului castel Kavran, care pare să fi dat localității numele⁹. //

Sâmbătă, în 17 mai, am purces prin Lugoj, unde se află o cazarmă în p. 231 care este încartiruit escadronul al doilea din divizionul de colonel al regimentului Savoia împreună cu statul major, precum și sediul unui Oficiu cercual, la Timișoara. Drumul într-acolo este foarte neted și ușor de parcurs pe timp frumos, dar cu atât mai anevoios pe vreme rea, deoarece la suprafață este un pământ foarte negru. De aceea drumurile din Banat sunt atât de late, dacă se ia în calcul o lățime de 24 de stâneni¹⁰. Drumul trece însă mai ales prin terenuri pustii, prin tufărișuri amestecat cu pășuni.

La Timișoara, am rămas să ne odihnim în ziua de 18 (mai), anume în Duminica Rusaliilor, și doar după amiază ne-am dus la Promenadă; acesta este aici locul cel mai frecventat de plimbare.

Luni, în 19 mai, după serviciul divin, ne-am dus să vedem fortificațiile cetății, care este formată din 9 poligoane regulate și tot atâtea bastioane. Dintre acestea, unul este detașat și trei dispun de șevaliere. În fața curtinelor sunt clești, în fața acestora raveline; în fața bastioanelor sunt contragarde și totul este înconjurat cu o anvelopă și un avansanț. Totul este în foarte bună stare. La două bastioane sunt ridicate clădiri en coupure, dintre care una este cazarma cea mare, iar cealaltă aparține Oficiului de aprovizionare. Nivelul de jos al ambelor clădiri rezistă loviturilor de ghiulea. Modul și alegerea așezării cetății par să nu fi fost prea fericite atât în ceea ce o privește direct cât și ținând seama de folosul țării, deoarece cetatea nu apără Banatul, aflându-se în mijlocul lui și în cadrul unui cordon de fortificații, dar prea departe de Petrovaradin și prea aproape de Arad. Cetatea se află lângă râul Bega, pe un teren în pantă ce coboară lin, iar Bega este cea care, prin inundațiile ei, urmează să fie forța principală a cetății, așa că Timișoara poate fi transformată într-o insulă aflată în mijlocul apei. La acest mijloc ar trebui să nu se recurgă însă prea devreme din rațiuni de sănătate a atmosferei. Se încearcă înlăturarea acestui neajuns prin echilibrarea adâncimii de la esplanadă, precum și prin curățirea șanțurilor. Garnizoana este formată din 7 companii ale întâiului regiment de garnizoană, 6 dintre ele adăpostite în cazarma cea mare, iar una în așa-numita Cazarmă vieneză. Datorită construcției sale frumoase, spitalul

⁸ Deși figura pe lista monumentelor istorice, totuși Cazarma Cavaleriei de la Caransebeș a fost demolată în anii 1986–1987.

⁹ Confuzia între Căvăranul (*Karan, Kavran*) și Caransebeșul medieval este frecventă chiar și în prezent. Căvăranul a fost în Evul Mediu sediu al districtului omonim, aici fiind descoperite vestigii arheologice din sec. 12–15. Sebeșul (pe locul Caransebeșului de astăzi) a fost sediu al districtului medieval omonim. Aflate la mică distanță, deci ușor de confundat de către străini, alăturarea celor două denumiri de localități distincte au dus la apariția toponimului Caransebeș (în sec. 17 este atestată și forma românească *Căvăransebeș*). Cât privește ruinele amintite de arhiducele Maximilian, credem că este vorba cu mare probabilitate de vestigiile cetății Caransebeș, a cărei demantelare a fost impusă Porții prin tratatul de pace de la Karlowitz (1699).

¹⁰ 1 stânen vienez = 1,896 metri.

militar merită să fie văzut. E însă păcat, că subteranele sunt foarte umede, de aceea neputând fi folosite pentru bolnavi. Spațiul, care cuprinde cu ușurință 400 de oameni, se umple cu totul toamna și primăvara și de aceea, pentru îmbunătățirea situației, s-a propus construirea unei clădiri pentru convalescenți în suburbia numită odinioară Fabric. În vechiul castel de aici¹¹ este adăpostit arsenalul. După amiază am inspectat călare lucrările exterioare (de fortificație) și canalul Bega, care trece prin fața lor.

p. 232 Marți dimineața, în 20 mai, am vizitat clădirile militare, iar după amiază împrejurimile (cetății), prilej să călăresc – la fel ca și ieri – cai de serviciu ai regimentului Savoia. Mai întâi am văzut mașina hidraulică¹², ce aduce în oraș singura apă pe cât se pare potabilă. Apoi am vizitat locul în care T. Gruber, specialistul hidraulic de aici¹³, vrea să construiască o ecluză pentru vase, precum și depozitul de lemne și locul până unde vin plutele cu lemne, apoi grădina președintelui (Administrației Țării banatului) și (cartierul) Iosefin. De aici ne-am întors acasă, iar seara am petrecut-o la președintele (Administrației Țării Banatului)¹⁴, după cum în seara precedentă fusesem oaspeții generalului comandant¹⁵. Orașul Timișoara are străzi frumoase și regulate, precum și foarte multe clădiri ale (administrației) imperiale camerale și militare, care îl împodobesc nu // puțin. Clădirea guvernatorului și a generalului-comandant, care sunt cât se poate de frumos construite, se află în câte o piață. În cea dintâi piață¹⁶ se mai află marea biserică-catedrală, lângă care a fost lăsat liber amplasamentul pentru construirea reședinței episcopale. De cealaltă parte (a pieței) se ridică biserica greco-neunită și locuința episcopului. În piața de paradă¹⁷ se află corpul principal de gardă, deasupra acestuia cancelaria militară, apoi casa generalului-comandant și a comandantului (cetății), precum și marea biserică franciscană¹⁸. Locuitorii sunt aproape cu toții germani și mai ales austrieci, care își caută aici norocul, dar și sârbi și evrei din cei germani și spanioli, care își împart aici sinagoga între ei. Aici se mai află foarte mulți deținuți civili și militari, în număr de circa 600, care, deși prestează cea mai grea muncă și sunt ținuți tot timpul în cazemate, se bucură totuși de o sănătate mai bună ca ceilalți (locuitori). O dovadă, că mâncarea puțină, mișcarea multă și abținerea de la hoinăritul noptatic sunt cel mai bun mijloc pentru a te apăra de frigurile (febra tifoidă – n.n.) de aici.

¹¹ Este vorba de Castelul Huniazilor, actualmente sediul Muzeului Banatului.

¹² Pompă hidraulică pusă în funcțiune în 1774, prin care se pompa apa într-un sistem de conducte, drept sursă de apă potabilă servind o fântână de mare adâncime. Prima pompă hidraulică de apă a fost dată în exploatare la Timișoara în anul 1732.

¹³ Tobias Gruber (Grueber) (1744–1806), a fost în anii 1774–1778 *Bau- und Navigations-direktor* în Banat.

¹⁴ Pompeius conte Brigido de Bresowitz (1729–1811), ultimul președinte al Administrației Țării Banatului (1777–1778).

¹⁵ Este vorba de generalul-locotenent Zettwitz

¹⁶ Este vorba de Piața Unirii.

¹⁷ Este vorba de Piața Libertății.

¹⁸ Cu excepția Bisericii Minorităților, demolată în 1910, toate celelalte clădiri există și în prezent, unele într-o formă modernizată.

Drumul pe care am pornit spre Szeged miercuri, în 21 mai, trece prin Comloșul (Mare), Mokrin până la Mala Kanjiza de pe Tisa, pe teritoriul Banatului. ... [Se descrie orașul Szeged, din Ungaria, și câmpul de bătălie de la Zenta, în care turcii au fost înfrânți de trupele imperiale, conduse de principele Eugeniu de Savoia].

...Vineri, în 23 (mai), a trebuit să trecem Tisa din cauza inundațiilor și am călătorit pe apă până la Szöreg, de unde ne-am continuat drumul pe uscat până la Arad, trecând prin Sănnicolaul Mare, Periam și Fenlac. Aradul se divizează de fapt în patru părți. Prima este Aradul Nou, aflat în Banat. Ca și celelalte localități aflate pe acest drum, Aradul Nou a devenit foarte mare și pare să fie înstărit. Dincolo de șanțul Țiganca, ce reprezintă linia de hotar, aflată deja pe teritoriul Ungariei, se află vechea cetate Arad, acum complet demolată. Molozul și pământul de la aceasta este folosit la noua cetate. Aceasta se află într-un unghi făcut de Mureș înspre interior, pe o limbă de pământ întreținută prin muncă harnică și cu împletituri. Planul ei, dar mai cu seamă comunicația între lucrările de artă și subterane mi se pare excelentă. Păcat numai, că această (cetate) se află acoperită parcă de Timișoara. Singurul front atacabil este prevăzut cu lucrări exterioare, cele//alte doar cu o anvelopă, iar terenul din fața frontului a fost nivelat în asemenea măsură prin excavări de pământ și scoaterea lui pentru (fabricarea) cărămizilor, încât inamicul, fără să vină pe apă, nu are unde să se retranșeze. Zidăria cetății este complet terminată și numai ici și colo mai trebuie răsturnat pământ deasupra. În interior, cetatea este încă în întregime goală. Numai ulițele au fost trasate. Acum, în interior se construiește o biserică și o mănăstire pentru franciscanii care au trebuit să părăsească cetatea veche. Vechiul oraș Arad, unde se află sediul comitatului cu același nume, are câteva case noi, mari și frumoase. Orașul era destul de mare, fiind locuit mai ales de germani și români. Aici se află sediul unui episcop greco-neunit. Într-un soi de cazărni, de altfel bune, este încartiruit un escadron din regimentul de cuirasieri Modena, iar în cazarma din cetatea veche și în cazematele cetății noi o companie din regimentul d'Alton. În oraș, se află și o capelă greco-unită, precum și școala principală a minorităților.

Sâmbătă și duminică, în 24 și 24 (mai), am rămas aici.

Luni, în 26 (mai), am purces la Gyula... (în Ungaria), un domeniu care aparține moștenitorilor răposatului baron Harruker, unde am mâncat într-o locuință ofițerească goală. Seara ne-am oprit la Székudvar, unde am dormit tot într-o astfel de locuință ofițerească. (...)

p. 233

KARL FRIEDRICH VON MAGDEBURG

(circa 1730–1803)

Karl Friedrich von Magdeburg s-a născut în anul 1730 (circa), la Greifswald, în Pomerania suedeză. În anul 1753, a intrat în corpul inginerilor militari austrieci, ajungând în 1771 locotenent-colonel, iar în 1779 a ajuns comandant al marinei militare austriece (*comandant des Obersten Schiff Amts*). În această calitate a desfășurat o activitate susținută pentru îmbunătățirea marinei imperiale. Numit în 1784 general-maior și confirmat în comandamentul pontonierilor, a sprijinit cu vasele sale, în timpul războiului turco-austriac, operațiunile militare desfășurate în iarna anului 1790.

În 1801 s-a retras din armată, iar după doi ani a murit la Viena.

Ca șef al batalionului de pontonieri și apoi ca șef al marinei imperiale, Magdeburg a făcut mai multe călătorii pe Dunăre, de care a dat seama în rapoarte militare păstrate în Arhiva imperială de război din Viena (Kriegs-Archiv Hofkriegs Rath 1783, g. 944, 135). Din porunca împăratului a făcut și niște călătorii secrete în Imperiul Otoman, în 1777–78, trei dintre ele în Peninsula Balcanică și una în Oltenia, și o explorare a Dunării de la Orșova la Rusciuc. Raportul asupra acesteia din urmă, intitulat *Beschreibung der Donau, Deren daran liegenden Ortschaften und ihre Entfernung von Orsova bis Ruschtschuk im Jahr von 1777–1778 bereits* și păstrat în secțiunea hărților de la Kriegs Archiv (B III b 28), a fost publicat de Nicolae Docan în studiul *Explorațiunile austriece pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, apărut în „Analele Academiei Române”, M.S.I., serie a II-a, tom. XXXVI, (1913–1914), p. 603–611.

Cuprinde observațiile făcute în cursul călătoriei, stăruind asupra aspectului malurilor Dunării și al cetăților turcești: Vidin, Nicopol și Giurgiu, ale căror întărituri sunt cercetate cu de-amănuntul, dându-se indicații asupra garnizoanelor lor. Totodată sunt semnalate locurile primejdioase pentru navigație și indicate cele potrivite pentru așezarea unor poduri de șăci. Raportul se ocupă însă mai mult de malul drept al Dunării, unde se aflau cetățile turcești cele mai de seamă.

În 1778, colonelul Magdeburg a primit o misiune mult mai gîngășă, anume, de a călători prin toată Oltenia spre a raporta despre starea ei după ultimul război ruso-turc, despre resursele sale și despre dispoziția locuitorilor față de imperiali. Misiunea aceasta trebuie pusă în legătură cu planurile Austriei care, după anexarea Bucovinei, își îndrepta privirile și asupra altor teritorii românești și în primul rând asupra Olteniei care fusese ocupată de austrieci timp de treizeci de ani și pe care Turcia fusese gata să o cedeze Austriei prin tratatul secret din 1771.

În raport, Magdeburg arată starea de istovire a Olteniei după ultimul război, insistând asupra dublei exploatare la care erau supuși locuitorii, siliți să plătească domniei dări grele și să livreze Porții cereale, vite și oi la prețuri de nimic, astfel că ar fi gata să emigreze în Transilvania. Raportul cuprinde date asupra vieții economice, administrației și a pazei provinciei, încredințate foștilor voluntari din timpul ultimului război ruso-turc (1768–1774). Cercetând comunicațiile pe uscat și pe apă, autorul propune unele măsuri de îmbunătățire a navigației pe Olt, în vederea unui eventual transport de artilerie, muniții și provizii, și indică folosirea eventuală a mănăstirilor din Oltenia pentru așezări de spitale, adăugând că întreaga populație a Olteniei dorește venirea trupelor imperiale. Raportul a fost publicat de Mihai Popescu în „Arhivele Olteniei”, VII (1928), nr. 39–40, p. 442–447, după textul german de la Kriegs Archiv din Viena sub titlul: *Descrerea a așa numitei Valahii mici, așlătoare între Transilvania, Dunărea de la Orșova până la Nicopole și râul Olt și a condițiilor sale politice și naturale* și precedat de un scurt articol publicat la p. 397–400, de fapt o parafrazăre a unei părți din text fără o adâncire a rostului unei asemenea anchete și fără nici o lămurire asupra autorului ei (*Spionări austriece în Oltenia către sfârșitul veacului al XVIII-lea*). Date cu privire la viața și activitatea colonelului Magdeburg se găsesc în studiul lui N. Docan amintit mai sus (p. 552–612).

CĂLĂTORIE PE DUNĂRE DE LA ORȘOVA PÂNĂ LA GIURGIU¹ (1777–1778)

La Orșova Veche, Dunărea are o lățime de 250 de stânjeni, are maluri p. 603 înalte și curge în linie dreaptă. Întăritura de pe insulă² nu este reparată și fortul Elisabeth³ este aproape de tot năruit.

La depărtare de un ceas pe Dunăre, mai jos de Orșova⁴, Dunărea are albia stâncoasă, pe o lungime de vreo mie de pași și e numită Demir-Capy sau *Porțile de Fier*. Când apa are nivel ridicat, acest loc, de altfel periculos, poate fi trecut fără primejdie, totuși corăbiile trebuie să-și sporească echipajul cu cel puțin de trei ori numărul de marinari, ce pot fi găsiți la Orșova...

De la Orșova până la Fetislam, numit Cladova pe românește și aflat pe malul înalt din dreapta, sunt 4 ore. Mai jos de Porțile de Fier încetează munții și Dunărea începe să curgă // așa domol, că se poate merge și în susul apei cu p. 604 vintrele latine. Amândouă malurile sunt înalte.

*Cetatea Fetislam*⁵ ... este înconjurată de un „varoș”⁶ sau oraș și este întărit cu pălânci. Garnizoana este de cel mult 100 de oameni, este comandată de un bei, care are sub porunca sa și pe voievodul de la Orșova...

Între Cladova și Bârsa Palanka amândouă malurile sunt înalte și netede și Dunărea are o lățime de 300–400 de stânjeni, curge încet și e foarte adâncă. De la Bârsa Palanka până la Timoc sunt amândouă malurile înalte și netede și lipsite de vegetație. Dunărea e lată de 300–400 de stânjeni, curge încet și e adâncă. De la Orșova la Timoc sunt câteva insule în Dunăre care sunt înalte și cultivate; aceste insule înlesnesc trecerea Dunării. Insule cea mai mare e lângă Bârsa Palanka și se numește Ostrovul mare... La Radujegóz (pe malul drept) e un loc bun pentru a arunca un pod în dreptul satului Camora⁷ de pe malul românesc. Aproape (îndată) după Porțile de Fier se află o insulă înaltă care reprezintă un punct strategic pentru (o eventuală) închidere a trecerei pe Dunăre.

...Florentin care e pe malul drept este un sat mare locuit de turci, bulgari și români... Malul stâng e scund și întărit...

Înainte de a ajunge în dreptul Vidinului, malul stâng e scund de tot și p. 605 acoperit de crânguri. Dunărea are prin aceste locuri multe insule scunde, acoperite de crânguri. La o oră mai sus de Vidin încetează insulele și amândouă malurile sunt netede și uscate. Dunărea are cel puțin 400 de stânjeni și curge foarte încet. La o oră mai sus de Vidin se poate face un pod de vase.

¹ Traducerea s-a făcut după textul publicat de N. Docan în *Explorațiuni austriece pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, p. 603 și urm.

² Insula Ada-kale.

³ Pe malul sârbesc.

⁴ Oraș, jud. Mehedinți.

⁵ Fosta cetate *Fetislan*, corect Fetislam, azi Schela Cladova, localitate componentă a municipiului Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți.

⁶ *Varoš* Termen aplicat aici la suburbia din jurul cetății, numită îndeobște Vorstadt.

⁷ Neidentificat.

Orașul *Vidin*, turcește Dié, este așezat pe șes la Dunăre, în partea spre uscat este înconjurat de 10 bastioane, fiecare bastion are 4 fețe mici și 2 flancuri...

p. 606 Chiar în fața Vidinului // este insula românească (numită) *Calafat*⁸, așezată la Dunăre, este joasă și dominată de cetate...

(După Vidin)... malul stâng este înalt și plan. La o oră mai jos de Vidin, e un loc bun pentru pod... Pe malul drept e o limbă de pământ... ce are în vale un sat mare de turci, bulgari și români. Aici... e un loc bun de pod, căci și malul stâng românesc e mai înălțat. Aici stau câteva „Cuburitze” pentru transportul sării. Aici încetează pădurile și crângurile ce îmbracă amândouă malurile de la Orșova până la Vidin și „Arczelgrad”⁹.

Lompalanka... malul stâng e scund și mlăștinos (De la Lompalanka la Țibrin).

...Malul stâng, de-a lungul căruia se înșiră multe insule mici, joase, este lăsat și mlăștinos... La o jumătate de ceas mai jos de Țibru¹⁰, Dunărea este lată numai de 300 de stânjeni, de aceea este un punct bun pentru un pod...

p. 607 ...Între Țibru și „Coduszlui”¹¹, malul stâng este lăsat și mlăștinos, acoperit cu tufiș și trestie...

De la „Coduszlui” la Orșova, drumul pentru remorcarea vaselor este pe malul drept și este într-o stare atât de bună, încât s-ar putea folosi cai pentru remorcare. Dar nu este nevoie de nici un cal, pentru că marinarii care își aduc vasele în josul apei le trag foarte lesne în susul apei întrucât curentul Dunării este slab și ei se servesc de vintrelele lor la un vânt de jos (în sus)¹². (În dreptul Rahovei), malul stâng este scund și deschis; ceva mai sus de (Rahova)¹³ pe malul românesc se varsă în Dunăre *Jiul*, unde malul românesc, fiind înalt, se poate ridica un pod peste Dunăre. De la „Coduszlui” până la Rahova, malul drept este atât de stâncos și abrupt, încât acolo vasele pot fi trase în susul fluviului numai de apă scăzută...

De la Rahova la (Salamița)¹⁴..., malul stâng este înalt și nisipos, totuși Dunărea, plină de insule joase și acoperite cu tufișuri, este foarte lată.

...până la satul (Beșlikur), așezat pe malul drept..., malul stâng este ridicat și nisipos, de-a lungul lui sunt multe insule, acoperite cu tufiș. De la Rahova la Beșlikur, pe malul drept nu este nici un loc de acostare pentru vase din cauza multelor pietre, ci ele sunt nevoite să tragă la malul stâng, la aceste insule.

Amândouă malurile sunt netede și goale și Dunărea e plină de insule.

Chiar în dreptul vărsării râului „*Viske*”¹⁵, se află pe malul stâng înalt... satul *Islaz*, care constă din bordeie de pământ. Când nivelul apei este mijlociu,

⁸ Oraș, jud. Dolj.

⁹ Azi. Arciar, la vărsarea râului Arciar în Dunăre.

¹⁰ Numit și Țibru – Palanca.

¹¹ Corect Cozlodui, la Vest de Rahova.

¹² *Einem untern Winde* (suflând adică în sens invers curentului).

¹³ *Oriava*.

¹⁴ = *Selanovtsi*?

¹⁵ = *Iskar* (în R.P. Bulgaria).

se poate construi aici un pod peste cele două brațe ale Dunării, anume atunci când mica insulă nu este inundată.

Chiar în fața vărsării pârâului „Osmul”¹⁶, pe malul românesc se varsă în Dunăre râul Olt, pe malul său drept se află satul Gârla¹⁷..., malul stâng e scund și mlăștinos.

...Pe malul stâng, la 3.000 de pași de la râul Olt și la 500 de pași de la Dunăre, este o întăritură turcească Turnu¹⁸, care este o redută cu cazemate, pe care pot sta 4 tunuri. Reduta aceasta este înconjurată de un șanț, un drum acoperit și un „glacis” cu palânci. Deoarece malul stâng al Dunării este supus revărsărilor de apă, fortul acesta, care este la o depărtare de 3.000 de pași de înălțimile de pe pământul românesc, pe care se întinde un sat mare turcesc¹⁹ *Măgureni*²⁰, nu poate fi atacat când apele sunt mari. Pe deasupra, acest fort este dominat atât de aproape pe malul deluros din dreapta, încât nu poate fi cucerit... câtă vreme nu se pune stăpânire mai înainte pe orașul Nicopol²¹ și pe dealurile din preajma lui.

Orașul Nicopol, înainte de războiul din urmă, avea 12.000 de locuitori turci, dintre care n-au mai supraviețuit decât cel mult 8.00; este așezat parte pe malul Dunării în șes, parte într-o vâlcea iar cea mai mare parte pe deal // ... De la „Arczelgrad” până la Nicopol nu se găsesc nici lemne de foc, nici de construcție, din care pricină, acestea se aduc parte din Serbia, pe Dunăre, parte, pe uscat, din Țara Românească. Locuitorii din Nicopol produc mult vin..., în schimb hrana și-o aduc din Țara Românească în cea mai mare parte, căci împrejurimea Nicopolului în majoritate este muntoasă și nelocuită... De la Nicopol până la Șiștov²², amândouă malurile sunt netede și masive, dar Dunărea este plină de insule joase îmbrăcate în răchită și trestie... p. 609

Totuși, la vale de Nicopol, la satul Flămânda²³, așezat pe malul înalt românesc, unde Dunărea e lată de 400 de stânjeni, se poate construi un pod de vase, pentru a se ajunge la valea largă, care este bine cultivată, și a pune stăpânire pe orașul Nicopol, căci trecerea Dunării la Islaz, atâta vreme cât turcii stăpânesc orașul Nicopol, este foarte îndoielnică. Vasele și cele de trebuință pentru construirea podului pot fi coborâte pe Olt până la satul Gârla, acolo scoase pe mal și încărcate în carele largi românești, înjugate cu boi, și transportate pe lângă satul Măgureni până la Flămânda, la Dunăre, care e la o depărtare de un ceas de la Olt; și șăicile mici²⁴ pot fi transportate la fel pe carele românești cu roți masive²⁵, pe drumul amintit, până la Dunăre; lângă

¹⁶ = Ossam.

¹⁷ *Girila*, sat dispărut pe Olt.

¹⁸ *Thurn*. Astăzi Turnu-Măgurele, municipiu, jud. Teleorman.

¹⁹ *Türkische* (adică sub suzeranitate turcească).

²⁰ *Mogureny*, numit mai târziu Măgurele. Înglobat în orașul Turnu, devenit Turnu Măgurele.

²¹ Așezat, pe malul bulgăresc, în fața cetății Turnu.

²² *Istofo*, oraș pe țărmul bulgăresc în dreptul Zimnicei.

²³ Veche denumire a satului Poiana, com. suburb. Ciuperceni, municipiul Turnu Măgurele, jud. Teleorman.

²⁴ *Halb-Tschaiken*.

²⁵ *Block-Rädern*.

p. 610 satul Gârla este un ostrov mic și înalt pe care se poate instala o redută, pentru a acoperi navigația pe Olt... // La Șistov locuiesc greci, bulgari și români..., malul stâng este scund și neted.

De la Rudina²⁶ la Rusciuc, malul stâng este lăsat, totuși trecerea Dunării este împiedecată de mai multe insule mici, joase, acoperite cu tufişuri și înşirate de-a lungul malului românesc, mai ales când acesta este inundat. Pe malul stâng nu se află copaci...

Între Șistov și Rusciuc, malul drept este stâncos și primejdios pentru acostare și încărcare, de aceea trebuie să se facă acostarea și încărcarea pe malul stâng. // ...

p. 611 Oraşul Rusciuc este format din câteva mii de case turceşti, greceşti şi bulgăreşti şi este aşezat la Dunăre, la poalele dealului şi este înconjurat spre uscat cu un retranşament; din partea de către uscat este dominat de dealurile înalte cu vii...

...La un ceas mai jos de Rusciuc este aşezată cetatea *Giurgiu*, la malul românesc, pe o insulă mică; aceasta va fi acum întărită spre partea românescă printr-o mică lucrare de fortificație²⁷ care nu va fi gata anul acesta. Vasele turceşti aflate pe Dunăre sunt compuse din *burlițane*²⁸ care transportă 1.000–1.200 de chintale²⁹; *cuburițe*³⁰, care transportă 300 până la 400 de chintale; *gârlace*³¹ care transportă 80–100 de chintale și *oranite*³², vase mici pentru trecerea Dunării. Însă, deoarece aceste vase se află în punctele fortificate, este necesar pentru a putea trece Dunărea ca vasele pentru pod și șăicile (bărcile) să fie construite în Transilvania pe lângă Olt, coborâte pe Olt până la satul Gârlița³³, acolo scoase pe uscat, transportate pe care joase, masive³⁴ până la Flămânda, la Dunăre, și acolo puse pe apă.

De la Orșova la Vidin, fundul Dunării este de piatră amestecată cu nisip, de la Vidin la Rusciuc este nămolos și tare. (Pentru un eventual atac asupra Rahovei) s-ar putea aduna pe valea Jiului transilvănean o cantitate bună de lemne de foc, de grinzi și de stâlpi pentru un pod peste râul Jiu și transporta pe Jiu până la Dunăre. Pontoanele de lemn de pe Dunăre s-ar putea folosi pentru trecerea fluviului, ele nu sunt bune pentru a se face pod de vase peste Dunăre din cauza valurilor înalte. Pe uscat, pe amândouă malurile, trece un drum bun. Lungimea drumului:

De la Orșova la Vidin 16 ceasuri. De la Vidin la Nicopol 36 de ceasuri. De la Nicopol la Șistov 4 ceasuri și De la Șistov la Rusciuc 8 ceasuri.

²⁶ Sat bulgăresc la est de Vardime.

²⁷ *Hornwerk*.

²⁸ *Burliczanen*. Numite și bolisane.

²⁹ *Centner*. Un centner vienez = 56 kg (n. ed. De fapt, un centner = 100 de funți).

³⁰ *Cuburitzen*. Se folosesc la transportul sării.

³¹ *Girlitzen*.

³² *Oranitzen*.

³³ *Girlitza*, neidentificat.

³⁴ *Blockwagen*.

Descriere a așa-numitei Valahii Mici aflătoare între Transilvania, Dunărea – de la Orșova până la Nicopole – și râul Olt și a condițiilor sale politice și naturale.

p. 442

Această țară este muntoasă de la Orșova până la râul Jiu, iar de la Jiu la Olt este muntoasă <doar> partea sa superioară de la granița Transilvaniei până la Craiova și Hotărani³⁶ și de acolo până în Dunăre, locul este deplin șes. De la Orșova până în Jiu, țara e plină de păduri, are puține cereale, mai mult porumb, are mult fân și multe vite mari. De la Jiu până la râul Olt, porțiunea superioară are și ea cereale, ca: grâu și orz, mult porumb și fân și multe vite. Porțiunea inferioară are mult grâu, orz, mei, porumb, fân, vite, îndeosebi oi, dar lemn deloc.

De cai este mare lipsă pretutindeni, căci aceștia au fost luați cu desăvârșire în ultimul război, iar caii tineri de 2 până la 3 ani nu pot fi încă folosiți. Și când mai răsare un cal mai bun, atunci este cumpărat pentru domn³⁷ și vândut de acesta rușilor.

Vitele cornute sunt foarte ieftine: o pereche de boi din cei mai mari se vinde pe 45 de florini, o vacă pe 4–15 florini, o oaie pe 1 florin // și 40 de crețari. p. 443

Un chintal³⁸ de fân costă curent 12 crețari, o măsură³⁹ de grâu 36 de crețari, una de orz 30 de crețari. Ovăz aproape că nu poate fi găsit în țară.

Caii sunt hrăniți cu orz sau, în regiunile de munte, cu porumb, și această hrană din urmă dă cailor putere și rezistență.

E mare lipsă de vin, căci în ultimul război au fost devastate toate viile. Totuși, s-a început să se mai refacă viile, iar în anul acesta a ieșit un vin foarte bun din acele puține vii refăcute. Pe de altă parte, este mare prisos de țuică, deoarece prunii au fost cruțați în ultimul război.

Cum toate orașele și satele au fost arse și devastate în ultimul război, localitățile actuale sunt într-o stare de plâns. Casele din acele orașe și sate constau în general din colibe de pământ, afară de locurile de la munte, unde casele sunt făcute din lemn. Cei mai mulți stăpâni de pământ, care se află în număr mic, deoarece majoritatea satelor aparțin mănăstirilor, locuiesc la Craiova sau la București și, prin urmare, pot fi găsite puține case boierești în acele sate, în afară de capitalele de district Cerneți⁴⁰, Târgu Jiu, Râmnic și Caracal, unde slujbașii districtelor au niște case de locuit destul de bune.

³⁵ Traducerea s-a făcut după textul german aflat în Arhiva Imperială de Război de la Viena, reprodus în „Arhivele Olteniei”, VII (1928), p. 442–447.

³⁶ Hotoreny, sat, com. Fărcașele, jud. Olt.

³⁷ Alexandru Ipsilanti (1774–1782).

³⁸ Centen = circa 50 kg.

³⁹ Deutscher Metzen = 30 kg.

⁴⁰ Sat component al com. suburb. Șimian, municipiul Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți.

În acele sate, țaranii romani își fac numai niște case toarte proaste, căci ei nu au pământ de-al lor, ci se mută dintr-un sat într-altul, fapt pentru care se și schimbă numărul locuitorilor din acele sate în fiecare an.

Un mare număr de sate a fost așa de grozav pustiit în ultimul război, încât abia de se mai poate recunoaște locul unde au fost, iar în puținele sate rămase în ființă este un număr foarte mic de locuitori, care mai scade încă din cauza contribuției mari, în temeiul căreia un țăran având doi boi, două vaci și doi cai trebuie să plătească la fiecare două luni 8 până la 7 florini și pe deasupra de fiecare „gulden” (să dea) o măsură de grâu și una de orz sau în locul lor trebuie să plătească bani peșin magaziilor turcești.

Cum toate proviziile sunt foarte ieftine și cum locuitorii trebuie să predea la contribuție toți banii pe care pot să-i câștige, ei sunt atât de săraci, încât adesea într-un sat întreg nu poți găsi nici măcar un gulden bani gheață. Din proviziile lor se cară în fiecare an, toamna, la Constantinopol tot cerșitul, precum un mare număr de boi și de oi.

Pe la locul de trecere de la Islaz au fost transportate peste Dunăre, în anul acesta, la Constantinopol 70.000 de oi, care au fost cumpărate cu toptanul în Oltenia, în care scop e trimis de la Constantinopol un slujbaș anume⁴¹, căruia trebuie să i se predea, pe un preț hotărât, o oaie din zece.

p. 444 Dacă nu ar fi prea îndelungată (pentru ei), carantina de trei săptămâni – căci ei nu ar putea // să se susțină atâta timp împreună cu vitele lor –, ei ar emigra în masă în posesiunile împărăției⁴².

Această țară este cârmuită de domnul Alexandru Ipsilanti care ședea la București, fiind el însuși un negustor (!) grec, care ar fi fost (cică) mare dragoman al sultanului, post din care a fost înălțat la demnitatea de domn al Țării Românești.

Atenția principală a acestui domn se îndreaptă într-acolo anume ca să tragă la el cât mai curând cu putință toți banii din toată țara și, de aceea, a pus chiar ca toate proviziile, care înainte erau cumpărate de negustorii greci împreună, să fie cumpărate de către slujitorii districtelor și duse peste Dunăre în provinciile turcești și speculate acolo.

Și pentru ca să fie siliți toți locuitorii să-și vândă produsele lor domnului, ei sunt opriți cu toții de a-și desface produsele peste Dunăre⁴³.

În ce constau veniturile sale

1. În contribuția pe care acum trebuie să o plătească și boierimea și clerul.

2. În veniturile de la cele două ocne nesecate care îndeestulează toată Țara Românească, Bulgaria, Serbia și Bosnia.

Un chintal de sare costă, ca preț al muncii, 1¹/₂ creișar și se vinde românilor la salinele de la Ocna – care sunt la o oră depărtare de Râmnic – pe un florin.

⁴¹ *Eigener Commisarius*.

⁴² = Transilvania.

⁴³ Vezi declarațiile lui Sulzer.

Această săpătură de la Ocna are numai 20 de stânjeni adâncime. Ea este prevăzută cu un slujbaş, un diac (contabil) și un meșter cantaragiu, întrucât sarea e vândută chiar la ocna și prin aceasta se economisește întreținerea unui mare număr de slujbași ai sării în funcțiile lor și se face rost de întreținere pentru o mulțime de inși, care ridică și transportă sarea și o vând în apropiere, și totodată domnul este ferit de orice risc. Sarea care se transportă și se vinde peste Dunăre trebuie adunată laolaltă la Islaz, pe Dunăre, unde este cumpărată de turci și luată de acolo cu corăbiile.

3. În darurile date în vederea distribuirii dregătoriilor țării, căci acestea se schimbă neconținut și sunt încredințate unora ce plătesc mai mult, așa că nici un slujbaş nu poate fi sigur nici o clipă că nu va fi scos din slujba sa.

4. În veniturile vămilor care sunt arendate fără excepție unor negustori greci.

5. În câștigul din tranzacții. Așa-zisa Valahia Mică (Oltenia) este cârmuită de un guvernator sau caimacam care șade la Craiova. El este pus în slujbă de domn; totuși, această dregătorie este atribuită grecului care dă mai mult, dar și acesta este înlocuit după chef cu alt grec.

Această țară a Olteniei se împarte în patru districte: adică Râmnic, Târgu Jiu, Cerneți, Caracal.

În fiecare district este un ispravnic mare sau căpitan de cerc, un ispravnic de-al doilea, un jude și un diac sau logofăt.

Acești slujbași, care sunt în majoritate // greci, au sarcina de a scoate contribuția hotărâtă de domn, de a judeca și de a menține siguranța publică, totuși ei nu au nici un drept de osândire care este rezervat domnului. p. 445

Contribuția este impusă acum cu lovituri de ciomag, fiind singurul mijloc de a constrânge pe locuitori să dea totul. Nici un grec sau român nu este pedepsit cu moartea nici chiar pentru cimele cele mai mari⁴⁴, pentru care cei avuți trebuie să plătească o amendă, iar cei săraci sunt osândiți la muncă silnică în ocne. Numai singuri țiganii sunt spânzurați pentru hoție, căci nu au nici bani și nici nu sunt pricepuți la muncă.

Fiecare district, care constă din cel mult 100 de sate, are mai multe subîmpărțiri mici, alcătuite din câteva sate ce sunt administrate de un căpitan care trebuie să se îngrijească, în primul rând, de aplanarea proceselor și de siguranța publică. În fiecare sat, este rânduit un jude, care este numit „Pârcălab” și care judecă și strânge contribuția.

Cei mai mulți slujbași ai sării și ai vămilor sunt greci, ca și cei mai mulți slujbași ai districtelor și sunt crescuți la Constantinopol, și cum în organizarea actuală ei sunt stăpânii acestei țări și iau de la locuitori tot ce vor pe un preț de nimic, ei se tem mult de o schimbare a stăpânirii și, de aceea, nu se poate avea nici o încredere în ei.

Întreaga arhivă a unui district constă dintr-un registru al satelor atârând de el și al locuitorilor aflați în ele împreună cu suma ce trebuie să o plătească fiecare. Acest registru se numește cadastru.

În procese nu se tratează nimic în scris, ci dreptatea se dă după bunul plac și, de cele mai multe ori, aceluia ce a adus ploconul cel mai mare.

⁴⁴ Afirmație în acord cu relația lui Sulzer.

Este o mare lipsă de meșteșugari:

a. Fierarii constau dintr-un număr mic de țigani, mai mult nomazi, care făuresc tot felul de lucruri mărunte; numai în orașe sau în satele mari este un țigan, așezat acolo cu locuința, care poate potcovi un cal. Toate carele sunt fără armătură⁴⁵ de fier.

b. Rotari⁴⁶ sunt, de asemenea, puțini. În orașe și în satele cele mai mari, abia de e un țăran român care poate să facă o roată. Restul lemnăriei de la căruțele țăărănești e lucrat de țăranii înșiși.

În București și Craiova, puținele trăsură și calești ce se află în ființă sunt aduse din Transilvania.

c. Șelari nu pot fi găsiți în Oltenia, căci puținele șei și frâie, pe care le folosesc boierii sau negustorii greci, se aduc din Transilvania sau din orașele turcești de la Dunăre.

d. Dulgheri nu pot fi găsiți alții decât țăranii români, care se pricep destul de bine la acest meșteșug și care pot fi folosiți la orice lucrare de dulgherie sub un meșter dulgher bun, împreună cu câțiva tovarăși de lucru.

p 446

e. Zidari sunt destul de puțini la Craiova și lucrează prost //. Cismari și croitori sunt puțini în ființă la Craiova și lucrează numai pentru slujbașii districtelor și negustorii greci, căci toți românii își fac singuri hainele lor și încălțăminte sau opincile lor.

Brutari⁴⁷ pot fi găsiți numai în orașe, căci ei⁴⁸ coc pâinea sub țesturi de pământ și, de aceea, aproape că nu sunt cuptoare de pâine în țară. La acele cuptoare de câmp⁴⁹ se ivește dificultatea că nu se găsește cărămidă și este de căutat mijlocul cum ar putea fi ridicate cuptoare de câmp fără cărămizi.

Dintre râurile din Oltenia, ca: Cernețiul, Jiul, Oltețul și Oltul, nu este navigabil decât Oltul. Numai doar dacă s-ar arunca în aer niște stânci mari de la Turnu Roșu la Cozia și s-ar desființa zăgazurile de moară de la Cozia până la Dunăre, atunci ar putea vasele să ducă 3, 4 sau 5 sute de chintale, coborând Oltul fără piedică. Ducerea acelor vase în susul curentului⁵⁰ nu e supusă nici unei piedici, dacă s-ar curăța numai tufișurile de pe țărmuri. Dacă acest vase vor fi ferite (?)⁵¹ de acele praguri și pereți de stâncă, atunci ar putea la apă mijlocie sau la apă mare să fie transportate la vale, pe apa Oltului, artileria, muniția și pâinea necesară pentru primele zile de marș. Trebuie numai ca la hotar și mai departe în acea regiune a Lotrului, care se numește „Harmaszar”⁵², și la Cozia să se ia toate măsurile de prevedere și să fie conduse vasele, unul după altul, prin cele trei locuri primejdioase de către oamenii cei mai pricepuți, cu frânghii⁵³. Și mai trebuie folosite numai acelea care au o lungime de 14

⁴⁵ *Eisen Beschläg.*

⁴⁶ *Wagner* ce se traduce și prin rotar și prin caretaș.

⁴⁷ În text: *Becken*, corect *Bäcker*.

⁴⁸ *Țăranii.*

⁴⁹ *Feldbackofen.*

⁵⁰ *Der Gegentrieb* (e vorba sigur de tragerea lor cu funia de pe țărm).

⁵¹ *Gesohlet (?) werden.*

⁵² Probabil: Armăsar (?). Neidentificat.

⁵³ *Die geschicktesten Leute mit Seilen, über die drei gefährliche Orte geführt werden* (De citit *Seilen* = coarde).

stânjeni și fundul de o lățime de 9 picioare și având marginea (?) și cârma înalte de cel puțin 8 picioare ca să poată trece peste căderile de apă⁵⁴ și acestea ar putea fi construite în Transilvania în districtul Făgăraș.

Celelalte trei râuri ar putea fi adaptate pentru căratul lemnului pe apă întrucât locuitorii orașelor din Bulgaria de pe malul drept al Dunării nu au nici lemn de foc și nici lemn de lucru, și astfel s-ar putea tăia lemnul în codrii mari ai Țării Românești și trimite pe cele trei râuri mici până la Dunăre. Și cum la Nicopol nu sunt păduri, iar lemnul este foarte scump acolo, ar fi deci necesar să se facă ceva plute⁵⁵ de molid în districtul Făgăraș din Transilvania și acestea să fie duse până la Râmnic, încărcate acolo cu lemn de fag și duse de acolo până la Nicopol.

Mori sunt din belșug pe râul Olt și pe Olteț. Brutăria ar putea fi așezată la Brâncoveni⁵⁶, unde este lemnul aproape, precum și moara ce se află pe Olteț. De la Brâncoveni s-ar putea transporta pâinea pe Olt în jos. Tot aici este locul cel mai bun pentru instalarea unui depozit central.

Drumurile sunt foarte anevoioase la vreme de ploaie, deoarece pământul este mai peste tot lutos și gras și, de aceea, fundul⁵⁷ carelor lor de povară are o lățime de 7 picioare pentru ca să nu se răstoarne. De la Cozia la Islaz mai dai de Rudari⁵⁸, pe o șosea care ar putea fi pusă în stare bună prin săparea unui șanț de amândouă părțile și repararea // podurilor peste râuri și gropi, p. 447
căci mai este încă cu totul netedă, întrucât nu umblă pe ea cu căruțele nici un român, deoarece caii loc nu sunt potcoviți și nici roțile lor nu au șine de fier. Ar putea fi folosite ca mici spitale micile mănăstiri românești aflate pe malul drept al Oltului, la Cozia, Cetățuia⁵⁹, Râmnic, Șerbănești⁵⁰ și Brâncoveni. Dar pentru un spital principal nu se poate găsi nici un loc în Țara Românească și, de aceea, ar trebui așezat în Transilvania...

Pentru comunicațiile prin aceste regiuni, au ridicat rușii, în ultimul război, poduri de lemn peste toate micile râuri, pâraie și gropi. De atunci însă acestea au fost stricate de ciobani <ce umblă> cu vitele sau s-au ruinat de la sine și, de aceea, trebuie să fie ridicate peste tot noi poduri, iar la început se vor putea ajuta cu podețe înguste⁶¹.

Pentru siguranța țării sunt ținute niște companii de soldați călări localnici care sunt distribuiți prin district. Majoritatea acestor soldați, care au servit în ultimul război sub comanda rușilor în corpul liber, numit Corpul voluntarilor români, sunt oameni aleși pe sprânceană, care cunosc toate drumurile țării și care nu doresc nimic cu mai mare foc decât un război, ca să poată servi,

⁵⁴ (*Auch müssen lediglich die Arz zielen so 14 Klaster (!) (= Klafter) lang und 9 Schuh im Boden breit und wovon die Cranzel und Steuer wenigstens 8 Schuh hoch sind, damit sie über die Wasser passieren können, verwendet werden.*

⁵⁵ Flösse.

⁵⁶ Brankowan, sat și com., jud. Olt.

⁵⁷ die Gleise (indică aici distanța dintre roțile căruții, după făgașul pe care îl determină).

⁵⁸ Rudero, sat, com. Scărișoara, jud. Olt.

⁵⁹ Tshetes chay, fostă localitate, contopită cu municipiul Râmnicu Vâlcea, jud. Vâlcea.

⁶⁰ Cserbunetz. Este vorba de mănăstirea Șerbănești-Morunglavu, cu hramul Sf. Matei, ctitorită la 1746 de boierul Matei Morunglavu, în satul Șerbănești, com. Ștefănești, jud. Vâlcea.

⁶¹ Laufbrücken.

întrucât acum, în afară de scutirea de contribuție, capătă o leafă foarte mică și nu sunt ținuți în nici o rânduială ostășească, ci trebuie ei singuri să se echipeze, să se înarmeze, să-și facă rost de cai și să-i întrețină.

Pe drumurile lor principale, sunt așezate stațiuni de poștă care sunt prevăzute de stăpânire⁶² cu cai. Fiecare stație de poștă e la o depărtare de 5 până la 6 ore de celelalte și este prevăzută cu 20 până la 30 de cai, pentru care sunt datori locuitorii să dea furajul fără nici o plată. Banii de poștă sunt încasați de domn.

Toți boierii, clericii și țăranii români doresc venirea trupelor împărățești întrucât nu mai pot răbda birurile și cârmuirea grecilor.

⁶² *So der Fürst mit Pferden versichert.*

WILLIAM ETON

(?-1809)

William Eton, autorul unui tablou destul de controversat al imperiului turcesc, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, reeditat de trei ori în cursul a zece ani și tradus din prima clipă în limba franceză, n-a reținut totuși atenția biografilor și nici a autorilor marilor dicționare de biografii, cum e, de pildă, colecția în 71 de volume, publicată la Londra, sub titlul *Dictionary of National Biography*. Nu avem la îndemână decât amănuntele, puține la număr și nu prea clare, pe care le dă el însuși în cursul lucrării sale, începând chiar cu titlul, în care se desemnează ca: „W Eton, esquire, many Years resident in Turkey and Russia” (adică, locuind mulți ani în Turcia și Rusia), fără a se arăta aici calitatea în care a stat în aceste țări. În prefața la prima ediție, el afirmă că a fost consul în Turcia și a avut legături directe cu negoțul, că, în calitate de călător, a cutreierat o bună parte din Imperiul Otoman, că, în Rusia, s-a bucurat mai mulți ani de încrederea lui Potemkin (I was for several years in the confidence of the late prince Potemkin) și a fost în măsură să cunoască mai bine secretele guvernului decât majoritatea străinilor și că timp de cinci ani a îndeplinit slujba de secretar al misiunii engleze de la St. Petersburg (and that for five years I did the business of secretary to His Majesty's mission at St. Petersburg). Autorul nu arată precis ordinea în care a ocupat aceste situații și nici localitatea din Turcia, unde a funcționat în calitate consulară. În versiunea franceză (1799) a ediției I, textul e ușor schimbat: traducătorul, vrând să lege diferitele afirmații printr-un fir mai continuu, face să rezulte interesul indirect pentru negoț, în calitatea de consul. De asemenea, accentuează mai hotărât succesiunea în timp între cele două faze amintite mai sus, anume, a situației sale de om de încredere al lui Potemkin și a celei de funcționar, însărcinat să îndeplinească slujba de secretar de legație (Quant à la Russie, ayant jout pendant plusieurs années de la confiance du feu prince Potemkin, ayant ensuite exercé à Pétersbourg les fonctions de secrétaire d'ambassade, j'ai été plus qu'aucun autre étranger à portée de connaître les secrets de ce gouvernement). Așadar, autorul invocă pentru cunoașterea de aproape a Turciei: situația sa de consul, călătoriile sale și „legăturile indirecte cu comerțul”.

Oare există posibilitate de asociere a acestor „legături indirecte” cu o casă de negoț a vreunui membru al familiei sale, căreia i-ar fi aparținut mai târziu acel „contractor” cu numele de Eaton care se aproviziona cu produse la Caffa, în Crimeea, pe vremea călătoriei în sudul Rusiei a lui Heber, prietenul și tovarășul de excursii al lui Thornton (cam prin 1804)? Extrase din jurnalul ms al lui Heber au fost publicate de Daniel Edward Clarke în relația sa de călătorie. Aluzia la Eaton se află în ediția din 1809, în vol. II, cap. III, p. 131.

Dar William Eton avea și legături cu Crimeea. Este interesant de reținut, din spusele sale, că el se afla în octombrie 1777 la Ienikale, la frontiera Crimeii în drum spre Bagçe Sarai, venind probabil de la Constantinopol, unde fusese în acea vară, când, auzind de năvălirea tătarilor răsculați împotriva noului han, Șahin Ghirai, care fuge la ocrotitorii săi ruși, Eton se imbarcă pe o corabie cu destinația Caffa, ocupată de ruși, dar aceasta e abătută din drum atât de furtună, cât și de teama urmăririi ei de către vasele turcești din apropiere. Astfel, Eton ajunge la gurile Dunării și, intrând în brațul Sulina, debarcă, în sfârșit, la Galați, unde, fiind bănuț că ar fi vrut să incendieze niște vase din flota turcă, este arestat de „guvernatorul grec” al orașului, la cererea pașei de Brăila, care și trimisese poruncă să i se taie capul și să i se trimită într-un sac pregătit anume. Lucrurile se îndreaptă mulțumită mituirii autorităților turcești și mărturiei unor căpitani

de corăbii turcești aflate în port, care jură că Eton nu e dușman al împărăției, ci un om vrednic de toată încrederea și prieten bun cu Gazî Osman, kapudan pașa (1771–1788). El este totuși reținut trei luni la Galați, până vine răspunsul kapudanului (*A Survey*, ed. 1809, p. 312).

Nu știm încotro a plecat după eliberare, probabil tot în Crimeea. În toamna următoare, îl vedem reținut în carantină la frontiera rusă a Crimeii, de unde asistă la transplantarea silită a creștinilor din Crimeea pe coasta apuseană a Mării de Azov, părăsită de populația tătarilor Nogai. În 1781, obține de la vizirul lui Șahin Ghirai o dare de seamă scrisă asupra sistemului de cîrmuire a tătarilor din Crimeea (*ibidem*, p. 296).

Dar în ce calitate se afla Eton în Crimeea? Oare în calitate de consul, această țară fiind declarată neatârnată de către tratatul de pace ruso-turc din 1774? În 1783, Crimeea e fâșiș ocupată de ruși și hanul e îndepărtat. E probabil că Eton nu se mai afla acolo. În 1785, vestitul apostol de mai târziu al utilitarismului, Jeremy Bentham, trece prin țările noastre ca să ajungă în sudul Rusiei la proprietatea lui Potemkin, din regiunea Chersonului, numită Kricev, unde fratele său, Samuel Bentham (care era constructor naval, trecut în slujba Rusiei și numit acolo colonel și apoi general), organizase niște docuri în care a pregătît vasele de tip nou ale flotei, cu care rușii au reușit succesul lor la Liman. Aici avea să rămână Jeremy Bentham doi ani. Din cursul călătoriei sale, el trimite, în februarie 1786, din Iași, o scrisoare „*d-lui Eaton (!) la Constantinopol*”, cu o serie de îndrumări și explicații ce trebuiau să-i folosească acestuia din urmă la trecerea sa iminentă prin aceste locuri. spre același „Critchoff”, unde era așteptat să vină foarte curând Eaton (!) trebuia, în trecerea sa prin București, să cumpere niște piei prelucrate ca marochin după procedeul bulgăresc, să afle secretul materiei colorante folosite, să profite de informațiile lui Raicevich cu privire la Țara Românească și Moldova și să caute să folosească resursele celor două consulate, imperial și rusesc, pentru a se bucura de condiții mai bune de găzduire și întreținere în timpul scurtei sale șederi pe aici (cf. relația lui Bentham din vol. de față). Nu este nici o îndoială că acest „Eaton” este unul și același cu autorul nostru William Eton pe care îl aflăm apoi în Rusia, „bucurându-se de încrederea” lui Potemkin. În 1788, asista la asediul și ocuparea Oceakovului (*ibidem*, p. 424). Tot el e acela care, mulțumită cunoașterii limbii turcești, e însărcinat să se ocupe de organizarea și întreținerea trupei ținute, pe gerul acela cumplit, în corturi. Aproximarea sa de teatrul de război îl pune în măsură să cunoască un aspect neștiut al victoriei navale ruse de la Liman, așa cum reiese din raportul înaintat de Paul Jones amiralității de la Cherson, care însă, din porunca lui Potemkin, nu a îngăduit să i se dea curs. S-ar părea că Eton l-a urmat pe Potemkin și în Moldova, căci, amintind într-un loc de afirmația lui Peyssonnel (p. 291–292) că hanul Kırım Ghirai ar fi eliberat pe toți moldovenii robiți de tătarii răsculați în 1756, care fuseseră și mânați la Cășla, dezminte această afirmație și declară că *s-a documentat în Moldova din registre* (I was informed in Moldavia from the registers), că peste 30.000 de oameni, floarea tineretului din țară, nu s-au mai întors niciodată în țară. Această cercetare a registrelor, de care vorbește Eton, nu a putut avea loc decât în timpul ocupației Moldovei de trupele rusești, adică prin 1789–1790, și mai probabil de la mijlocul anului 1789, când Potemkin a venit la Iași. În sensul acesta pledează și faptul că Eton este foarte bine informat de doleanțele și plângerile delegației grecești, sosită la St. Petersburg în 1790 și trimisă de aici, în luna mai, la Potemkin în Moldova, de unde s-a îndreptat la Viena, însoțită de generalul rus de origine greacă Vasili Stepanovici Tomara. Nu știm exact care erau atribuțiile lui Eton pe lângă Potemkin: *factotum* sau agent personal, folosit în promovarea unor obiective politice variate și variabile, privind ba pregătirea ridicării grecilor subjugăți, ba reluarea ideii unei alianțe cu Anglia, ba plănuirea unei acțiuni contra turcilor în Asia, redeschizând astfel războiul oprit de intervenția ultimativă a Angliei și Suediei. Despre acest plan din urmă, zădărnicit de moartea lui Potemkin, autorul afirmă că vorbește în cunoștință de cauză (p. 439): „*I speak of this from a knowledge of facts*”. Este curios de confruntat aceste afirmații cu destăinuirile de la p. 484, relative la planul fâurit de Nassau și adoptat de Ecaterina a II-a, tot în 1790, de a trimite, prin Bukara și Cașmir, trupe care să alunge pe englezi din India, ca o război pentru presiunea exercitată asupra Rusiei spre a o sili să încheie pace cu Suedia. După Eton, Potemkin – partizanul alianței engleze – și-ar fi bătut joc de acest proiect și l-ar fi combătut. Înclinația sa pentru Anglia e arătată încă din 1779, când a căutat să pună la cale o alianță cu Anglia contra răsculașilor americani (p. 409–410) (*Potemkin had the sole management*

of this business). Mai departe e vorba de discuțiile politice ale acestuia cu Sir Robert Adair, trimisul oficios al lui Fox, vestitul adversar al lui Pitt, discuții despre care Potemkin îl informează el însuși pe Eton, vorbindu-i de dorința sa arzătoare pentru o alianță cu Anglia (p. 415). Dar la p. 481 (appendice), autorul expune planul lui Potemkin din 1780 de a deschide drum prin Persia spre India. Există o serie de contradicții în cartea lui Eton, scrisă într-un spirit de admirație sinceră sau lingușitoare față de guvernarea țarinei Ecaterina a II-a până la așa-zisul postscriptum scris îndată după moartea împărătesei, când deodată se schimbă totul, într-un chip neașteptat, începând cu declarația: „Este timpul ca glasul adevărului să fie auzit” și urmând cu înfierarea asasinării lui Petru al III-lea, cu denunțarea anarhiei administrative interne etc. Autorul mărturisește că lucrarea sa a fost scrisă mai înainte și că partea politică a fost redactată cu doi ani înainte de publicare, deci prin 1796, și că această *parte politică nu era destinată presei*, dar că s-au ivit acum împrejurări, care permit înfățișarea înaintea publicului a mult mai mult decât fusese prevăzut în planul inițial (p. 430). În măsura în care e criticată acum țarina, e lăudat fiul ei, Pavel I, noul țar. În mai multe rânduri, autorul declară că despre evenimentele mai recente – adică din vremea când a lucrat timp de cinci ani ca secretar al misiunii engleze de la St. Petersburg (deci după anul 1791) – nu va vorbi acum pentru că „the situation I have been in might involve me in a censure of breach of confidence” (p. 416). În alt loc, el refuză, de asemenea, să vorbească de evenimentele din 1795–1797, „ele fiind prea recente pentru a se putea vorbi despre ele” (p. 439).

Cartea lui Eton, în care e vorba într-un capitol aparte și de țările noastre printre provinciile turcești, fără însă a aduce elemente noi, dobândite prin mijloace proprii, e un instrument de propagandă. Ea a fost concepută ca atare. Autorul nu urmărește să dea o descriere sau o istorie a Imperiului Otoman, căci folosește continuu descrierile și narațiunile anterioare, binecunoscute, ale unui Rycalt, de Tott, Peyssonnel etc., ci vrea să înfățișeze agonia acestui imperiu și efectele prăbușirii sale asupra celorlalte națiuni, propunând și soluții guvernului și opiniei publice din Anglia. Ideile de bază sunt următoarele: Emanciparea Greciei e iminentă. Nu trebuie lăsată Franța revoluționară să se instaleze în Mediterana de răsărit, ceea ce ar urma inevitabil dacă ar prelua ea realizarea acestei emancipări. Anglia trebuie pregătită pentru un nou sistem de politică europeană, părăsind ideea menținerii nefirești a Turciei și îngăduind realizarea independenței grecești sub egida Rusiei. Nu e vorba de o anexare, ci de constituirea unui stat independent, sub sceptrul lui Constantin, nepotul Ecaterinei a II-a, potrivit înțelegerii cu deputații greci din 1790. Dacă nu ar fi murit împărăteasa, lucrul s-ar fi înfăptuit încă de atunci. Într-altă broșură, mai târzie, intitulată *Scrisoare către contele de D. (A letter to the Earl of D.)*, Eton declară că „niciodată Rusia nu s-a gândit să anexeze Grecia, după toate informațiile mele” (*and I was intimately acquainted with relative to this subject during the life of Prince Potemkin*). El mai declară, tot ca o axiomă, că Anglia și Rusia nu au interese contrare și că nu există nici o rivalitate între ele.

Este curios de urmărit acrobațiile impuse autorului de anumite evenimente, ce schimbă diametral politica statelor europene: moartea Ecaterinei a II-a, campania din Egipt, alianța dintre Napoleon și Alexandru I. În 1796, când își încheia Eton tabloul conceput în spiritul politicii Ecaterinei a II-a, aceasta murea pe neașteptate și era nevoie de o retractare sub forma celui post scriptum. Dar, curând după publicare (1798), expediția lui Napoleon în Egipt duce la alianța anglo-ruso-turcă ce făcea neoportună o scriere ca aceea a lui Eton. El scoate deci, în 1801, o nouă ediție modificată cu o prefață, în care caută să-și justifice punctul de vedere cu alte argumente mai de actualitate, să strecoare cuvinte de laudă pentru țarul Pavel I. Dar tocmai în timpul acesta se produc două evenimente neașteptate: o ruptură a țarului cu Anglia și, scurtă vreme după aceea, asasinarea lui. Și această nouă ediție e îndată tradusă în limba franceză. După o nouă schimbare, nu mai puțin senzațională, rezultând din înțelegerea dintre împărații Napoleon și Alexandru, e iarăși nevoie de o readaptare la împrejurările existente, cu atât mai mult cu cât lucrarea fusese aspru criticată, între alții, de Thomas Thornton, care îl învinuia pe Eton, pe lângă alte lipsuri, de o înclinație mult prea mare pentru interesele Curții rusești. Apar deci alte schimbări în ediția a IV-a din anul 1809, folosindu-se și argumentele din *Scrisoarea către Contele D*. În fruntea cărții e strecurat un nou capitol introductiv în care se preconizează ocuparea de către Anglia a insulelor grecești, după așa-zisul plan Leckie, publicat de acesta,

Francis Gould Leckie esq., sub titlul *An historical survey of the foreign affairs of Great Britain*. În sfârșit, e reluată argumentarea cu privire la interesul Angliei de a favoriza dezvoltarea puterii navale a Rusiei în sud, căci altfel ea și-ar întoarce privirile spre nord, cucerind Suedia și Norvegia și periclitanđ chiar situația Angliei.

În intervalul dintre edițiile a 2-a și a 4-a, autorul a fost din nou în Rusia, probabil tot în calitate de membru titular sau asimilat al misiunii engleze de la St. Petersburg, căci în introducerea ediției a 4-a (1809), reproduce în esență declarația ce i-au făcut-o, în anii 1803 și 1804, delegații greci, veniți la St. Petersburg ca să grăbească acțiunea Rusiei în ajutorul țării lor – anume că în fața acestor tărăgăneli ei înțeleg să-și întoarcă privirile spre Anglia sau, la nevoie, chiar spre Franța.

Nu cunoaștem cariera ulterioară a lui Eton. Cartea lui a apărut în 1798, sub titlul, cam lung, reprodus mai apoi și în ediția a 4-a (1809), pe care îl redăm aici: *A Survey of the Turkish Empire, in which are considered I. The Government, finances, military and naval force, religion, history, Arts, Sciences, manners, commerce and population; II. The state of the Provinces, including the ancient government of the Crim Tatars, the subjection of the Greeks, their efforts toward emancipation, and the interest of other nations, particularly of Great Britain in their success. III. The Causes of the decline of Turkey, an those which tend to the prolongation of its existence, with a development of the political system of the late Empress of Russia; IV. The British commerce with Turkey. The necessity of abolishing the Levant Company, and the danger of our quarantine regulations, with many other important particulars*, by W. Eton, Esq. many years resident in Turkey and Russia. Ediția a doua poartă data de tipărire 1801. Ediția a treia a rămas neobservată. În sfârșit, ed. a 4-a apărut la 1809.

Atât edițiile I, cât și a 2-a au fost traduse în limba franceză de G. Levebre, sub titlul: *Tableau historique, politique et moderne de l'Empire Ottoman*, 2 vol., și au apărut, prima la 1799 (l'an VII), a doua la 1801. Critica cea mai violentă a cărții lui Eton a fost făcută de Thomas Thornton, în lucrarea sa *The present state of Turkey*, scrisă într-un sens diametral opus operei de propagandă antiturcească a lui Eton și polemizând la fiecare pas cu acesta. El scoate în relief informația defectuoasă (p. 118 n.), documentarea neserioasă, împrumutând pe tăcute cifrele fanteziste ale unui impostor, ce-și zicea Elias Habesci (*ibidem*, p. 174), inexactitatea datelor referitoare la finanțe, probabil împrumutate unor dări de seamă, falsificate într-un scop tendențios (p. 226), în sfârșit, lipsa de sinceritate dovedită de Eton în acel *postscriptum* amintit (cf. Thornton *op. cit.*, ed a 2-a, 1809, p. 86 n.), precum și parțialitatea sa flagrantă, ce reiese din confruntarea afirmațiilor sale generale cu mărturia faptelor precise reconstituite uneori chiar după propriile sale însemnări. La acest punct de vedere se asociază și E. D. Clarke în relația sa.

La noi, prezentarea lui Eton nu a fost analizată critic. Ea a fost citată foarte succint de I. Botez, *Scriitori engleji (!) despre români*, în „Viața românească”, Iași, vol. XXX (1913), anul VIII, nr. 7, p. 118, și, mai pe larg, de Scarlat Callimachi, în volumul *Din cărți vechi*, București, 1946, p. 178–182, care a semnalat conținutul capitolului consacrat țărilor noastre, fără a menționa însă relatarea aventurii de la Galați, aflată în altă parte a cărții.

Mă întorc spre partea de miază-noapte a Imperiului, pentru a privi Țara Românească și Moldova, care... sunt legate de Imperiu mai degrabă prin tratate decât printr-o supunere absolută și care păstrează cel puțin independența

¹ Traducerea s-a făcut după lucrarea lui W. Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, ed. a 4-a, Londra, 1809, p. 287–291.

în chestiunile administrației interne, locuitorii lor sunt totuși mult mai asupriți decât, poate, orice alt popor din Imperiu și nu ar putea să îndure asemenea asupriri dacă pământul lor n-ar fi atât de roditor.

Voievozii lor (sau domnii cum se mai numesc) sunt greci², care își cumpără dregătoriile cu sume mari de bani, Poarta căpătând îndeobște vreo 80.000 de livre sterline pentru fiecare numire și ei sunt siliți, pentru ca să se mențină în scaunele lor, să facă neconținut daruri celor care îi pot servi sau săpa la Constantinopol; căci pe lângă plângerile făcute adesea împotriva lor, alți greci urzesc mereu intrigi la Poartă, pentru ca să-i mazilească și să le ia locul. Domnii trebuie să ridice sume mari de bani pentru ca să facă față tuturor acestor cheltuieli și să trăiască din belșug împreună cu numeroasa suită a credincioșilor lor, care îi urmează de la // Constantinopol și, pe lângă aceasta, p. 288 să strângă destui bani pentru a-și asigura un trai sigur și strălucit când sunt rechemati din principatele lor în căminele lor dinainte, unde, deși teama pedepsei atârnă mereu asupra lor, turburându-le liniștea, ei păstrează în casele lor de ochii lumii, o palidă strălucire. Este ușor de înțeles cât de mult trebuie să sufere nenorocitele victime ale despotismului lor, cât sunt aceștia în slujbă din pricina birurilor necesare pentru a răspunde unor asemenea cereri hrăpărețe. Boierii sunt siliți să dea bani domnului și ei, în schimb, asupresc poporul prin tot felul de exacțiuni, în afară de dările publice care merg îndată în punga domnului și care sunt înmulțite la nesfârșit și stoarse cu cea mai mare strășnicie; aceste dări, care nu sunt în raport cu prosperitatea poporului, îl împovărează peste orice închipuire; oamenii cârtesc, dar trebuie să se supună și să plătească.

Printre asupririle îndurate de moldoveni trebuie să socotim îndatorirea de a furniza provizii în grâne pentru Constantinopol la un *preț anumit stabilit la început*, când au ajuns sub jugul turcesc; *acesta a fost așezat la început ca o favoare (!)*³ pentru aceste țări, dar acum a ajuns o povară de nesuferit, căci prețul de acum nu mai este în raport cu valoarea actuală a grânelor.

Un alt subiect însemnat de plângeri este // trecerea prin țara lor sau stabilirea în ea a unei armate turcești în timp de război. Excesele făptuite de aceste horde nedisciplinate sunt sub orice închipuire, prădând și pustiind țara și adeseori distrugând sate întregi și măcelărind pe locuitorii lor lipsiți de apărare; de aceea, nu este neobișnuit pentru locuitori să fugă cu lucrurile lor cele mai de preț în păduri și în munți ca să se ascundă, îndată ce aud de sosirea apropiată a unei armate. Eu însumi am fost martor al spaimei moldovenilor într-o asemenea împrejurare. Fiind prizonier în 1778 la Galați (când avuseseră loc ostilități în unele locuri între ruși și turci, care erau gata să se sfârșească printr-un război), am fost trezit într-o noapte de strigăte de femei și de zgomotul pregătirilor făcute de orașul întreg pentru a fugi la zvonul (care s-a dovedit neîntemeiat) al apropierei unei armate turcești. Am aflat atunci că orice familie avea o căruță și unul sau mai mulți cai pentru a scăpa în caz de primejdie.

Soldații turci, chiar dacă stau puțin timp într-un loc, fac atâta pagubă, încât nenorociții de moldoveni și munteni, când se întorc la casele lor, după

² Fanarioți.

³ Afirmare neîntemeiată.

ce s-au retras acești monștri, nu pot, vreme foarte îndelungată, să-și reclădească casele și să-și facă rost de sămânță și de alte lucruri necesare pentru a-și cultiva ogoarele și viile pe care turcii le-au scos din rădăcini.//

p. 290 Împrejurările următoare vor dovedi cât de multă dreptate au moldovenii îndeosebi pentru a prefera dominația Rusiei aceleia a Turciei.

La pacea de (Kuciuc) Kainargi s-a stipulat că domnul nu trebuie să fie schimbat fără încuviințarea Curții Rusiei pentru a scăpa poporul de asuprire care rezultă neapărat din schimbarea atât de deasă a cârmuitorilor săi. Totuși, în 1777, Poarta a trimis lui Ghica Vodă⁴ un prieten⁵ apropiat al lui, care, prefăcându-se bolnav, a cerut lui Ghica să vină să-l vadă, sub cuvânt că avea să-i comunice chestiuni secrete; slujitorii domnului au fost trimiși afară din odaie, când o bandă de ucigași au năvălit în cameră printr-o ușă secretă și au ucis pe acest om nenorocit și încrezător. S-a numit îndată un succesor fără a se consulta Curtea Rusiei sau ministrul ei la Constantinopol⁶...

p. 291 Când Moldova era în mâinile rușilor, în timpul ultimului război, prințul Potemkin⁷ a tratat pe locuitori cu cea mai mare indulgență și i-a scutit de tot felul de dări, astfel că ei s-au întors⁸ cu mare dezgust sub jugul turcesc. Este o slabă mângâiere pentru ei să fie cârmuiți de domni sau de cârmuitori de aceeași religie; căci situația acestora, dacă nu // aplecarea lor, îi face tot atât de hrăpăreți ca și turcii. Tratamentul disprețuitor și umilitor pe care toate clasele îl îndură din partea turcilor este suportat cu nerăbdare de un neam de oameni mândri din fire și care aspiră la libertate și independență și, mai ales, de boieri, care sunt tratați de ruși ca egali și ca oameni bine crescuți și care, dacă emigrează, sunt primiți cu slujbe civile sau militare...⁹.

(După tratatul din iulie 1774, Kamusa e ales han al tătarilor, Șahin Ghirai devine nepopular, turcii răscoală populația. Ei trimit trupe în Crimeea. Hanul cheamă trupe rusești și le așează în diferite părți ale țării).

p. 312 ...Am ajuns la fortăreața rusească Ienicalie (*Janikali*), în octombrie 1777, și porneam spre Bagče sarai, când a sosit vestea că tătarii au atacat simultan pe neașteptate pe rușii risipiți în tot locul prin Crimeea și Kuban și că i-au măcelărit pe toți, dar că hanul a reușit să fugă la cartierul general rusec. Poarta Otomană, tot atunci, a numit un nou han și l-a trimis în portul, numit acum Sevastopol, cu cinci vase de război. În curând a intrat în Crimeea o armată rusă, tătarii au fost înfrânți și, în cursul iernii, aduși iar la ascultare... etc. [În 1783, rușii ocupă toată Crimeea și Kubanul].

⁴ Grigore al III-lea Alexandru Ghica, domn al Moldovei (1774–1777). Uciderea sa la Iași, povestită în *Istoria* lui J. L. Carra, în *Observațiile* lui Raichevich, în *Istoria Daciei transilpine* a lui Sulzer etc., era destul de cunoscută la redactarea textului lui Eton.

⁵ Kara Hisarlı-Zadé Ahmed bei, capugibași.

⁶ Alexandr Stakhievici Stakhiev, ambasadorul Rusiei la Poartă (1776–1781).

⁷ Grigori Alexandrovici Potemkin, general feld-mareșal, prinț de Taurida, generalissimul armatelor rusești în războiul ruso-austro-turc.

⁸ După pacea de la Iași (29 decembrie 1791 / 9 ianuarie 1792).

⁹ Autorul arată pe de o parte neomenia turcilor din cursul războaielor purtate pe teritoriul țărilor române, fără a pomeni de excesele rușilor cu aceste prilejuri, apoi opune atitudinea umilitoare a turcilor față de boieri, aceleia a Curții rusești.

O scurtă digresiune cu privire la mine...

La 10/21 decembrie 1777, am plecat din Ienicale, îmbarcat pe o corabie mică spre Caffa (drumul pe uscat fiind nesigur). Această localitate fusese, tocmai, cucerită de ruși sub ordinele generalului Balmaine și mulți turci aflați la Caffa fuseseră măcelăriți de un corp de ostași greci de la Ienicale, // care mi-au furat tot bagajul dat în grija servitorului meu, bagaj de o valoare foarte însemnată și pe care nu l-am putut recăpăta niciodată. p. 313 p. 314

În loc de a intra în portul Caffa, am fost mânați de furtună de-a lungul coastei și, după ce ne-am pierdut catargul din față și toate ancorele noastre, ne aflam în mare lipsă de apă, fiind optzeci de inși pe corabie, toți ostași. Am încercat de mai multe ori să coborâm la mal pentru a ne aproviziona cu apă, dar eram de fiecare dată respinși de tătari. În sfârșit, am trecut de Balaklava și ne-am oprit în golful „Giosleve” (!) pe partea opusă portului Sevastopol, unde vedem flota turcă ancorată. Stăpânul unui vas de comerț turcesc a venit spre noi și ne-am învoit cu el pe un preț de vreo 50 de lire sterline ca să ne aducă un butoi cu apă, ceea ce ne-a promis că va face în timpul nopții. Dar de cum a ajuns la mal, am observat că una din fregatele turcești își potrivește pânzele ca să iasă din port. Era aproape noapte și am pornit în larg, luând-o înspre Dunăre, singurul liman la care puteam ajunge cu direcția în care sufla vântul din acel moment, vrând mai bine să pierim de sete decât să ne lăsăm la mila turcilor. Eu eram singura persoană de pe corabie care eram în stare să manevrez și să o mân în larg. Căpitanul ei, un grec, înnebunise. Am găsit două hărți turcești ale Mării Negre care difereau cu un grad în privința latitudinii Dunării. Am cercetat coasta Anatoliei, pe care // o văzusem în vara aceea, pe distanța Constantinopol-Kitros, și am putut să-mi dau seama după aceasta care din cele două hărți era cea mai bună. p. 315

Am ajuns cu bine în fața gurii Sulina, dar vântul neîngăduindu-ne să intrăm, a venit la noi un vas turcesc; și aici nu pot lăuda îndeajuns omenia pe care ne-au dovedit-o echipajele mai multor vase turcești de comerț. Noi aveam numai un cablu mic¹⁰ și o ancoră de șalupă¹¹ pentru a ține în loc corabia. Apa era ca o oglindă. Se și lăsase noaptea. Au trimis cinci corăbii mari cu tot echipajul¹² ca să tragă, dacă are fi vreo primejdie, și au rămas lângă noi toată noaptea. Am intrat cu bine dimineața pe canalul fluviului.

A doua zi, am pornit spre Galați, cu gândul să mă duc pe uscat în Rusia. Pe canal, am văzut două vase noi turcești de cele cu tunuri „de cincizeci”, dar aflate fără tunuri și fără echipaj. Cunoscusem pe căpitani lor la Constantinopol și am fost primit cu bunăvoință de ei.

La 1 ianuarie 1778, m-am dus la guvernatorul grec¹³ ca să-i fac o vizită de felicitare, m-a primit cu multă răceală. Ședea pe sofă împreună cu un turc ce părea a fi un om de seamă, care îndată a înfățișat o poruncă de la pașa de Brăila ca să mi se taie capul împreună cu cele 26 de persoane ce veniseră cu

¹⁰ *Hawser.*

¹¹ *Boat-anchor.*

¹² *Manned.*

¹³ *Greek governor.* E vorba aici desigur de pârcălab.

p. 316 mine pe acel vas. Gâdele stătea în picioare în cameră, ținând un sac în care să pună capetele noastre // și în curtea din fața casei se depusese o movilă de rumeguș de lemn, care să sugă sângele nostru. Tălmaciul meu grec era așa de înspăimântat că nu era în stare să rostească nici un cuvânt decât „quel sacco”, arătând cu degetul la sacul în care avea să-i fie aruncat capul. Din fericire, eu nu mi-am pierdut cumpătul, ci m-am văzut silit să-mi pledez cauza cât de bine am putut și, cu mare greutate, l-am convins pe ofițer, care era silihdarul¹⁴ pașei, că eu eram englez care nu veneam cu nici un fel de gânduri dușmănoase; și chiar dacă aş fi fost un dușman, uzanța tuturor națiunilor ne-ar fi acordat un drept de azil în situația în care ne aflam când am venit pe Dunăre. El mi-a spus atunci că eram învinuiți că am venit pe Dunăre cu scopul de a incendia cele două vase de război turcești. Într-un cuvânt, argumentele mele și câteva mii de taleri¹⁵ l-au înduplecat să se ducă înapoi la pașă, pentru instrucții noi, și să trimită după căpitanii vaselor de război, care și-au pus capul cum că sunt un englez și un prieten de-al lui kapudan pașa¹⁶. A fost un mare noroc că mă văzusem cu kapudan pașa și că știau că sunt în adevăr englez.

Am aflat mai pe urmă că guvernatorul grec, care mă primise la început cu mare politețe, fusese cel ce ne pârâse.

p. 317 Am rămas prizonieri, dar lăsați să umblăm liberi prin oraș trei luni, până când a sosit o poruncă de la kapudan pașa // să fim lăsați să plecăm „și să fim așa de feriți de orice supărare, că dacă măcar și o pasăre cât de mică s-ar lăsa pe catargul nostru, să fie alungată de acolo”.

¹⁴ *Filiktar* (!) = sword bearer.

¹⁵ *Dollars*, probabil lei.

¹⁶ Gazi Osman.

LOUIS EMMANUEL D'ANTRAIGUES

(1753–1812)

Louis Emmanuel Henri Alexandre de Launay, conte d'Antraigues, s-a născut la Montpellier, la 25 decembrie 1753, într-o veche familie din Vivarais, Franța meridională, ca fiu la contelui Jules-Alexandre (1693–1769) și al Sophiei Guignard, sora contelui François-Emmanuel de Saint-Priest, viitorul ambasador la Poartă, în anii 1768–1784. După ce și-a făcut studiile la Liceul Harcourt din Paris, a îmbrățișat, la 15 ani, cariera armelor, pentru care nu avea nici o vocație și pe care a părăsit-o, la 20 de ani, cu rangul de căpitan, probabil și din cauza riscurilor. Mai târziu, s-a șoptit că el se descalficase pentru că ar fi refuzat să se bată în duel. Ca atâția tineri nobili francezi de la sfârșitul vechiului regim contestatar ai rânduielilor existente, afișând vederi liberale, în spiritul luminilor, al anticlericismului lui Voltaire și al idealului de reîntoarcere la natură, predicate de Rousseau, el a urmat moda închinându-se celor doi prevestitori ai viitoarei revoluții. Ducându-se în Elveția să consulte pe doctorul Tissot, el s-a abătut pe la Ferney, în 1778, unde a fost oaspetele patriarhului luminilor timp de 3 luni. S-a legat însă mai ales de Jean Jacques Rousseau, socotindu-se unul dintre ultimii săi discipoli. Cum tocmai acela terminase un tratat teoretic de politică experimentală asupra Poloniei (*Considérations sur le gouvernement de la Pologne*), țară aflată la ordinea zilei după prima sa ciumtire, el l-a îndemnat pe tânărul său admirator, după spusele acestuia, să alcătuiască o lucrare similară asupra Imperiului Otoman (aflat la rândul său la ordinea zilei), schițându-i chiar și planul.⁴

Tocmai se ivea pentru d'Antraigues prilejul de a observa la fața locului condițiile din Turcia. Unchiul său, contele de Saint-Priest, numit ambasador la Poartă, încă din 1768, și care fusese rechemat temporar în septembrie 1776, ca o dovadă de nemulțumire pentru rolul său într-o mediație dintre Rusia și Turcia, fiind acuzat că se arătase mai degrabă solul împărătesei Ecaterina a II-a decât al cabinetului de la Versailles, se înapoia, în sfârșit, la postul său cu o parte din suita lui. Nepotul său, care trăia de capul lui, orfan de tată, fără disciplina unei slujbe, spre îngrijorarea familiei sale, avea să-l însoțească în vederea, poate, a unei cariere în diplomație. Saint-Priest mai era însoțit de fratele său, cavalerul Guillaume-Emmanuel de Saint-Priest, care avea să se însoare la Constantinopol cu Guglielmina, fiica trimisului regelui de Neapole, Guglielmo Maurizio, conte de Ludolf și care avea să treacă apoi prin București cu tinerii Ludolf, ce mergeau la Viena. Îmbarcați pe vasul „Le Caton”, membrii ambasadei au pornit din Toulon la 11 iunie 1778 spre Bosfor, unde au ajuns la 3 august. În cursul croazierei, au fost vizitate insulele Naxos, Paros, Antiparos etc. La Naxos se ofereau drept călăuze niște localnici săraci lipiți cu nume prestigioase: Cantacuzino, Chigi, Grimaldi. D'Antraigues a fost impresionat de un G. Cantacuzino, socotindu-l ca făcând parte din vestitul neam al Bizașului. Ajuns la Constantinopol, ambasadorul se retrage cu personalul său la Terapia, reședința de vară a misiunii franceze, pentru mai bine de 2 luni din cauza ciumei din capitală. Reîntors la palatul Franței din Pera, la 21 octombrie, d'Antraigues vizitează monumentele și curiozitățile orașului, privește la anumite alaiuri, participă la audiența solemnă la pașah, dar, în primul rând, se arată foarte interesat de moravurile orientale, stăruind asupra tanelor haremurilor. Șederea la Terapia a fost folosită de el pentru a face poate și investigații personale asupra moravurilor, după cum se laudă în manuscrisul său inedit. Afirmările sale trebuia să fie primite ca un grăunte de sare. Pe lângă pretensele sale observații directe, documentarea lui se datorește, după spusa sa, unor informatori,

de fapt, foarte dubioși: o așa-zisă prințesă Alexandrina Ghica și un misterios Morovandgi, zis și Culili (cu mai multe variante ortografice, fost domn al Țării Românești). Despre prințesă, pomenește mai întâi fără a o numi, ci doar ca o tânără greacă, dar curând îi hărăzește și un nume: acela de Alexandrina, apoi numele dublu de Alexandrina-Sofia, și, în cele din urmă, ea apare ca prințesa Draconi! sau Doconi! (cu mai multe variante ortografice). Biografia pe care i-o atribuie el este stranie. Ea e declarată ba fiica, ba nepoata lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica. După uciderea acestuia, la Iași, și ridicarea pe sus a familiei întregi, ea ar fi reapărut la suprafață ca un fel de subnegustoreasă sau de samsar al unor negustori levantini, care o trimiteau în haremul împărătesc să arate spre vânzare giuvaere scumpe și obiecte de preț, ajungând astfel să dea ochii cu sultana Mihrimah, în vârstă de 20 de ani, fiica fostului sultan Mustafa al III-lea și nepoata de frate a sultanului în funcție, Abdul Hamid I. Aceasta avea mare influență asupra marelui vizir. Ea era o ființă pătimașă, capricioasă, fără milă etc., pe când „domnița Alexandrina”, în vârstă fragedă de 16–17 ani, dimpotrivă, se bucura de toată „sensibilitatea” la modă și, nu o dată, era înfățișată cu ochii în lacrimi de înduioșare, distribuind daruri celor obidiți și denunțând abuzurile care o indignau. Cu apariția ei, însemnările lui d’Antraigues capătă tot mai multă culoare, calitate foarte prețuită în compozițiile literare erotice pe gustul celor mulți.

Ajunsă favorita sultanei, cu tot ce implica aceasta, domnița redobândește palatele lui Gr. Al. Ghica de la Kurû Ceşme (dar locuiește la Terapia!) și încă o sumă de 700.000 de piaștri (?) din titlurile de creanță ale domnului ucis! Ea locuiește *singură* la Terapia și e absolut independentă, cu toată vârsta ei tinerească. dar averea ei e încă și mai mare, pentru că a mai făcut rost de încă *un milion de la domnul Țării Românești, pe care ea l-a pus în scaun (!)*. Cam aceasta este fișa întocmită pentru domnița.

De observat, însă, că în Țara Românească domnea în acel moment Alexandru Ipsilanti (1774 septembrie – 1782 ianuarie) de la încheierea tratatului de la Kuciuk Kainargi până la rechemarea lui pe care el însuși a cerut-o, fiind compromis de isprăvile fiilor săi fugiți la Viena, în decembrie 1781. Absurditatea flagrantă a unor atare afirmații, împreună cu faptul că toate aceste schimbări s-au petrecut în mai puțin de un an de la uciderea lui Gr. Al. Ghica (1 octombrie 1777) până la sosirea lui d’Antraigues la Constantinopol (august 1778), impun concluzia că avem de-a face cu simple invenții. „Domnița Alexandrina” mai este înfățișată în copia manuscrisă de la Dijon ca adresantă a unui număr de 26 de scrisori, în care e povestită călătoria lui d’Antraigues în Egipt, Arabia și Asia mică, și alte 7 scrisori din Varșovia, Cracovia, Kremnitz și Viena, descriind drumul său mai departe. Într-o notă, el face precizarea că au mai fost 2 scrisori din München și Bavaria, dar că le-a suprimat „pentru că nu puteau interesa nici prin subiect, nici prin stil”. Mai interesante pentru noi sunt cele 10 pseudoscrisori, adresate, chipurile, unui așa-numit C, adică Culili (?), sub al cărui nume îl aflăm în alt moment pe fantomaticul Morovandgi. În ele e descrisă călătoria prin Bulgaria, Moldova și Polonia.

Inventarea acestei figuri șterse ca adresant al acelor pseudoscrisori se datora faptului elementar că nu mai puteau fi adresate și aceste scrisori domniței, întrucât aceasta îl însoțea, chipurile, acum în călătoria sa, ea urmând să rămână la Liov, nu se știe de ce și pentru ce. După despărțire, d’Antraigues îi va mai scrie din nou povestind cum a trecut prin Varșovia, unde a fost primit de regele Stanislav al II-lea Pomiatowski, apoi descriind Viena, unde a fost prezentat cancelarului Kaunitz. Prin Bavaria, s-a întors în Franța la sfârșitul anului 1779...

Se pare că în 1780, și-a strâns însemnările de călătorie, după cum afirmă biograful său Léonce Pingaud, dar că ulterior le-a revizuit în întregime, începând din toamna anului 1785.

La Constantin Gane, alt autor ce s-a aplecat asupra lui d’Antraigues, această ultimă dată apare ca 11 august 1784, potrivit cu o mențiune din fruntea manuscrisului.

În anii premergători revoluției, el și-a împărțit timpul între reședința sa de la castelul La Bastide și saloanele parisiene. Partizan al noilor idei la modă, el mai avea și un dinte contra regimului în ființă. Noblețea sa nu era socotită destul de veche pentru a fi îndreptățit să beneficieze de consacrarea de a se putea sui în caretele regelui „monter dans les carrosses du roi”. Această ceremonie pur formală a fost descrisă de Chateaubriand în memoriile sale. Printre oamenii pe care îi vedea, a putut, eventual, fi și J.L. Carra, care a scris cam atunci o carte despre aerostatică și, îndeosebi, despre frații Montgolfier, pe care îi sprijinea d’Antraigues.

Legat prin prietenie, încă din 1784, de Mirabeau, apoi de Bernardin de Saint-Pierre, înconjurându-se de enciclopediști lui d'Alambert și intrând în vâltoarea politicii provocată de efervescența ce a precedat revoluția din 1789, el scrie o serie de apeluri și articole anticlericale și antinobiliare și se vede ales deputat în Adunarea Constituantă, unde a activat până în 1790, fără să strălucească printr-o activitate mai de seamă. Fostul adept ateu și liberal al ideilor lui Voltaire și Rousseau, s-a dovedit până la urmă un perfect conservator și, nefiind în stare să se adapteze noii situații și prefacerilor din Franța, a preferat să emigreze de timpuriu, instalându-se mai întâi, în iunie 1790, la Lausanne, în Elveția. D'Antraigues a intrat acum „cu arme și bagaje” în tabăra emigraților regaliști, transformându-se în publicist antirevoluționar și agent secret al Bourbonilor în Spania și Italia, spre a eșua apoi la Coblenz. După 1793, slujește pe contele de Provence, viitorul Ludovic al XVIII-lea, pretendent la tronul Franței, în calitate de reprezentant al acestuia pe lângă legațiile spaniolă și rusă din Veneția până la 1796. Arestat de francezii la Trieste, în 1797, este înțemnițat la Milano, după ce pretinde că a refuzat să treacă de partea generalului Bonaparte. Totuși, împrejurările neclare ale evadării sale din arestul de la Milano, cu sprijinul (?) soției sale, fostă cântăreață la Opera din Paris, Antoinette Croisille, zisă „de” Saint-Huberty, și refugiarea, împreună cu tânărul lor fiu în Austria, mai întâi la Innsbruck, în Tirol, apoi la Viena au aruncat dubii asupra loialității sale față de monarhiști. Aceștia l-au bănuit a sluji ca agent dublu pe Bonaparte, deoarece cu acel prilej căzuseră în mâna francezilor niște documente secrete. Și în pofida încercărilor sale de dezvinovățire, d'Antraigues n-a mai intrat în grațiile viitorului rege Ludovic al XVIII-lea. Ba chiar unchiul său, contele de Saint-Priest, i-a notificat să nu se mai înfățișeze în fața contelui de Provence (Ludovic al XVIII-lea).

El a intrat atunci în slujba austriecilor, apoi a rușilor, s-a perindat pe la Viena (1798–1804), ca până la urmă, să se stabilească în Anglia, cu începere din 1806, uelund împotriva tuturor și căutând mai ales să se arate, ca pamfletar, un înamic implacabil al lui Bonaparte, mai apoi Napoleon I. D'Antraigues și soția lui au avut parte, însă, de un sfârșit trist, fiind victimele unui asasinat, învăluit de mister în fața reședinței lor de la Barnes-Terrace, în suburbiile Londrei, la 22 iulie 1812. Omorâți de mâna unui servitor italian concediat, nu se știe dacă cei doi au pierit în urma unei crime de pură răzbunare sau au fost lichidați din ordinele lui Napoleon, cum presupune C. Gane, sau ale unor miniștri englezi, neîncredători în persoana și mai ales în activitatea depusă de d'Antraigues

Despre viața sa aventuroasă a scris, mai întâi, H. Valchade, în lucrarea *De Launay, comte d'Antraigues, écrivain et agent politique: Sa vie, ses œuvres*, Paris, 1882, și Edmond de Goncourt, *Madame de Saint-Huberty, d'après sa correspondance et ses papiers de famille*, Paris, 1885, unde nu se pomeniște nimic despre călătoria făcută în Orient. Fundamentată pentru viața și activitatea lui d'Antraigues s-a dovedit însă documentata monografie a lui Léonce Pingaud, *Un agent secret sous la Révolution et l'Empire Le comte d'Antraigues*, Paris, 1893, 428 p. Aici a fost analizat pentru prima oară, între p. 19–29, memorialul de călătorie în Orient, rămas inedit și păstrat în manuscris în două tomuri la biblioteca publică din Dijon, despre care amintește și cel mai recent biograf al său, Jacques Godechot, *Le comte d'Antraigues. Un espion dans l'Europe des émigrés*, Paris, 1986, p. 17. Problema a preocupat și pe publicistul român, cu preocupări istorice, Constantin Gane (1885–1962), care a întreprins cercetări la Dijon, redând parțial în românește extrase din acest memorial și textul aproape integral al călătoriei prin Dobrogea și Moldova, desfășurată între 24 mai și 19 iunie 1779, însoțite de o introducere, de comentariile și identificările sale, precum și de o anexă cu itinerare asemănătoare (aparținând contelui d'Hauterive (1785) și unor călători români din secolele XVIII–XIX). Lucrarea lui s-a intitulat *Domnița Alexandrina Ghica și contele d'Antraigues*, București, 1937, 141 p.

Înainte de a trece la analiza prezentării lui C. Gane, este cazul să precizăm că la „Bibliothèque publique de la ville de Dijon”, sub cota „Fonds d'Antraigues” se află manuscrisele intitulate *Mémoires sur la Turquie par le comte d'Antraigues (le 11 Août 1784)* (ms. 1545 A 1), 287 p. și *Voyages du comte d'Antraigues en Turquie* (ms. 1546 B 1), 381 p., ambele conservate într-o transcriere destul de incorectă, care nu se știe dacă aparține chiar autorului sau fiului acestuia, Pierre Antoine d'Antraigues (1792–1861), care a trăit de altfel, la sfârșitul vieții

la Dijon și a murit acolo, fără urmași. L. Pingaud precizează ca manuscrisele amintite poartă clar mențiunea că sunt *copii*. Se pare că acolo se aflau și niște ciorne ale textului. În primul volum, autorul înfățișează numai viața sa constantinopolitană, descrierea moravurilor și câteva considerații sumare asupra modului de guvernare a Imperiului Otoman. În cel de-al doilea volum sunt cuprinse scrisorile din Egipt și Asia Mică, adresate, aparent, domniței Alexandrina Ghica, despre care a fost vorba mai sus, și cele despre drumul prin Bulgaria, Dobrogea și Moldova etc., adresate în același chip așa-zisului Monsieur C. (= Culili, cu variantele ortografice semnalate de Const. Gane) și ultimele 7 scrisori adresate din nou domniței rămase la Liov.

Partea referitoare la călătoria prin Balcani și țara noastră este cuprinsă între paginile 283 și 358 ale celui de-al doilea manuscris, fiind în cea mai mare parte rezumată sau tradusă în românește. Manuscrisele originale au rămas inedite până astăzi. De aceea, analiza noastră se va apleca numai asupra celor relatate de L. Pingaud și de C. Gane, care le-au parcurs sau transcris parțial

O problemă de bază a fost aceea a identificării misterioasei prietene a lui d'Antraigues, „domnița” Alexandrina Ghica. Istoricul francez expediază repede problema printr-o notă de subsol (n. 1, p. 21), văzând într-însa pe Roxana (în franceză Alexandrine!) Rizo-Rangabé, soția lui Alexandru Ghica, domn al Țării Românești (1766–1768), identificare preluată ca atare de V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1893, p. 471–472, dar respinsă, pe drept cuvânt, de C. Gane ca neîntemeiată (p. 5–6). D'Antraigues amintește într-adevăr despre această „domniță” nemăritată, Alexandrina, ca fiind fiica sau nepoata (*petite-fille*) lui Grigore al III-lea Ghica, cel ucis din ordinul Porții la Beilicul din Iași (C. Gane, p. 36, 41). C. Gane s-a străduit să dovedească, bazându-se pe sămule visteriei Moldovei pe anii 1775–1776, publicate de N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor române* (București, 1900), că această Alexandrină ar fi într-adevăr fiica lui Grigore al III-lea Ghica, numai că în amintitul izvor ea este trecută sub numele de *Mărioara* (p. 52, 164), celelalte fiice ale domnului, cunoscute în izvoarele epocii fiind Ruxandra (soția lui Nicolae Balș) și Elena (soția lui Ilie Catargi). După uciderea lui Ghica, familia sa (adică văduva lui, doamna Ecaterina, cu beizadelele Dumitrachi, Alecu și Scarlat și probabil fiica cea mai tânără) a fost dusă pe sus la Constantinopol și despuată de toate averile. Mai târziu, cei pribegi s-au reîntors în Moldova (C. Gane, p. 24) presupunând chiar că în septembrie 1778, odată cu Anastasia, soția lui Iordache Ghica Sulgearoglu, nepotul de soră al voievodului decapitat și mama acesteia, Ruxandra Costache, născută Racoviță, după cum atestă *Efemeridele* banului Constantin Caragea. Dar C. Gane afirmă ritos – și aceasta fără nici o dovadă – că fiica cea mai tânără a lui Grigore al III-lea, *Mărioara*, ar fi rămas *singură* (!) mai departe la Constantinopol și că și-ar fi schimbat numele în *Alexandrina* (!). Luând drept adevărate aserțiunile lui d'Antraigues și forțând interpretarea ca să corespundă afirmației făcute, istoricul român arată că Alexandrina (ex-Mărioara!), ocupându-se cu negustoria, reușise să-și refacă situația materială datorită protecției pe care o dobândise ca favorită – într-un sens destul de reprobabil – a prințesei Mihrimah, nepoata sultanului Abdul Hamid I (1774–1789).

Vorbind mai multe limbi și îndeosebi franceza cu desăvârșire și chiar mai bine decât greaca, cultivată și rafinată, purtând conversații scânteietoare cu ambasadorii și cu influență la Poartă, ea putea să determine chiar și numirea domnului Țării Românești și să-l sprijine pe ambasadorul Franței, la nevoie.

Nu s-a ținut seama de un fapt important. Pretinsa domniță se ocupa cu negoțul, deci trebuie căutat prin rândul traficantilor și samsarilor din capitală.

Se pot formula două ipoteze (pentru o a treia vezi *Obs Critice*). Prima ipoteză: Alexandrina Ghica, o constantinopolitană de origine modestă, numele de Ghica fiind obișnuit printre arvanii, ce nu aveau nici o legătură cu familia domnească din principate, a pretins în fața lui d'Antraigues că era fiica lui Gr. Al. Ghica. A doua ipoteză: însuși autorul, dintr-un snobism lesne de înțeles, i-a atribuit printr-o mistificare deliberată, această filiație, profitând de coincidența numelui de familie a prietenei sale cu acela al voievodului martir. În favoarea acestor ipoteze pledează faptul că d'Antraigues nu pomenește în mod clar de familia și rudele „domniței” și că aceasta

în mod firesc ar fi trebuit să-și vadă rudele din Moldova în loc să se ducă să stea la Liov, unde, în realitate, se ducea pentru negustoriile sale.

Cât despre pretinsul fost domn al Țării Românești, Iosif Morovandgi, amănuntele date sunt atât de fantastice, încât până și C. Gane renunță la orice identificare, socotindu-l un personaj fictiv.

În descrierea călătoriei pe uscat, până la Liov, în așa-zisele scrisori către Culili (Morovandgi), toate dovezile de cinstă la diferitele popasuri ar fi fost îndreptate către domniță, când ele erau adresate, de fapt, ministrului Suediei, în suita căruia fusese primit d'Antraigues împreună, chipurile, cu ireala prințesă Alexandrina. Numele suedezului apare ca „Alsing”, corect Celsing. Ceilalți călători mai erau olandez Schultz (pe care îl numește în alte rânduri „Scantz”, „Scathz” ori „Schuz”) și un membru ala ambasadei franceze „St. Croix”, un „pedant, sâcâitor, mediocru, nul” și nesuferit. Convoiul era alcătuit la plecarea din Constantinopol din șase care înghimate cu câte trei cai și întovărășite de oamenii mihmandarului numit de Poartă, urmate de trăsura „domniței” cu femeile ei, careta ambasadorului Suediei și rădvanul în care se aflau d'Antraigues și amintii săi tovarăși de drum. Plecați la 6 mai 1779 din capitala Imperiului Otoman, călătorii străbat Bulgaria – pe care d'Antraigues nu se ostenește s-o descrie decât foarte în treacăt, insistând doar asupra măruntelor întâmplări de pe drum –, spre a intra în Dobrogea, pe la Bazargic, la 24 ale lunii. Peste o săptămână, călătorii ajung la Măcin, de unde trec Dunărea îndreptându-se spre Galați.

La p. 381 a tomului II din manuscrisul lui d'Antraigues (tradus de C. Gane, p. 121) figurează itinerariul urmat de la Pera numai până la Măcin, cu indicarea numelor popasurilor și localităților străbătute, atât de corupt redate, încât cu greu – uneori deloc – pot fi identificate. Drumul a continuat apoi spre Moldova de la Galați, prin Bârlad, Huși, Sculeni, până la Hotin, ocolind Iași – ca și ambasadorul englez Porter, cu câteva decenii mai înainte.

Valoarea informațiilor despre țara noastră în memorialul lui d'Antraigues este foarte inegală. Descrieri poetice ale naturii, ca la Bernardin de Saint Pierre, tablouri de neomenoase stoarceri și maltratări, redate însă într-un mod foarte fantezist, mici întâmplări din cursul călătoriei și acelea imaginare și, la urmă, expunerea despre trecutul și prezentul celor două principate, apelând fără să o mărturisească la alți autori: Voltaire pentru campania din 1711 și Carra și alții pentru condițiile din vremea sa. Aceste completări le-a făcut probabil cu începere din 1784 sau 1785, consultând lucrările lui Voltaire, Carra etc., în vederea unei eventuale publicări. Bucata despre uciderea lui Gr Ghica aparține acestui moment – ea folosește cu multă fantezie și anumite date nu tocmai exacte împrumutate lui Carra în articolul acestuia din „Journal encyclopédique” din 15 nov. 1778.

Este drept că el înfierează abuzurile regimului fanariot, demască și neomenia boierilor stăpâni pe viața robilor țigani și exploatând nemilos pe clăcași, condamnă purtarea brutală a trupelor de ocupație țariste în timpul războiului din 1768–1774, dar o face cu oarecare detașare, mai mult ca un teoretician, adept al „filosofiei luminilor” și mai puțin ca un observator atent, imparțial, cu puncte de vedere și observații proprii.

În concluzie, informațiile pe care le dă trebuie să fie folosite cu cea mai mare prudență, filtrând ceea ce este real de fabulația constantă, apreciind materialul la justa lui valoare, care în fond este destul de scăzută.

Textul călătoriei lui d'Antraigues prin țările noastre a fost redat și prescurtat – cu multe reduceri și cu unele adăugiri privind doar regimul social din Moldova – de către nepotul omonim al publicistului Constantin Gane în articolul *Prin Moldova de altădată*, publicat în „Magazin istoric”, VI (1972), nr. 3 (60), p. 39–43 și 72. Relatarea sa a fost trecută în revistă și de Paul Cernovodeanu, *Les voyageurs français en présence des réalités roumaines de la période phanariote*, în „Revue roumaine d'histoire”, XIII (1974), nr. 5–6, p. 735 și 740, și „Annales historiques de la Révolution Française”, 48 (1976), nr. 225, p. 447 și 452–453, iar analiza operei și biografia, tot la Paul Cernovodeanu, *Une mystification généalogique du comte d'Antraigues. la prétendue „princesse” Alexandrine, „fille” de Grégoire III Ghica (1778 1779)*, în „Recueil d'études généalogiques et héraldiques roumaines”, Bucarest, 1988, p. 76–87.

CĂLĂTORIA PRIN DOBROGEA ȘI MOLDOVA

p. 86 *Ghiola*² (!) în *Basarabia* (!)³ la 12 leghe de Dunăre, 30 mai 1779

În sfârșit (?), dragă prietene, tot amânând răvașul în care voiam să-ți scriu despre moravurile bulgarilor, am părăsit Bulgaria fără a-ți vorbi de ele. Acum iată-ne în *Basarabia* (!). Îți voi spune deci de țara pe care am părăsit-o...

[Urmează o incursiune asupra Bulgariei și locuitorilor ei, descriindu-li-se, cu precădere moravurile]

Isprăvind acest răvaș, să-ți mai spun că la Cavac Conutri⁴, am părăsit drumul obișnuit, apropiindu-ne de Marea Neagră. Înainte de a ajunge acolo trecuserăm pe la *Bakorric*⁵, cuibul tuturor tâlharilor din Bulgaria. Am văzut, la două leghe depărtare de acolo, un câmp de bătălie acoperit încă cu oseminte omenești de-ale turcilor și...⁶. În sfârșit, de la *Cargues* ne-am întors iar și am sosit ieri la *Constanța*⁷, pe malul Mării Negre. E un oraș sărac, cu un mic port

p. 87 la mare, dar nu ne-am oprit acolo, ci ne-am dus să ne culcăm la // *Anadelkioi*⁸, un biet sat pustiit de ruși. Am fost nevoiți să punem paturile în grajduri, fericiți fiind de a fi găsit unele din ele destul de încăpătoare pentru a putea găzdui pe toată lumea. A doua zi, adică ieri, am plecat de acolo, sosind aici după 9 ceasuri de mers pe niște drumuri îngrozitoare. Toată țara e acoperită cu tufișuri.

La mijlocul drumului, am văzut o priveliște plăcută lângă un sat numit *Mamaia*⁹. Satul acesta este așezat pe malul unui lac cu apă dulce, despărțit de mare printr-o limbă de nisip, care seamănă de departe cu un dig. Lacul are o întindere de o leghe și de pe malul lui se vede marea. În mijlocul lacului este o insulă acoperită de pădure. Marea se vede de pretutindeni, iar lacul acela e încântător, fiindcă în toată această regiune nu se vede nici un copac. Spun locuitorii de acolo că un împărat grec își făcuse în insula aceea o casă de țară, dar eu sunt sigur de contrariu¹⁰. Locuitorii din sat au o mare venerație pentru

¹ Traducerea a fost preluată, cu unele mici rectificări, după C. Gane, *Domnița Alexandrina Ghica și contele d'Antraigues*, p. 86 și urm., coroborată și cu articolul nepotului său, C. Gane, *Prin Moldova de altădată*, în „Magazin istoric”, VI (1972), nr. 3 (60), p. 40 și urm.

² Autorul îi spune odată *Gieuler*, iar în itinerar *Juiesler*, unde a poposit la 28 mai. Indiscutabil că se afla în Dobrogea și nu în Basarabia, autorul făcând aici o vădită confuzie geografică. C. Gane o identifică în 1937 cu fostul sat Ghelengic, azi Mireasa, com. Târgușor, jud. Constanța.

³ Evidentă eroare pentru Dobrogea.

⁴ În itinerar, această localitate neidentificată, unde călătorii au ajuns la 25 mai, poartă numele de *Cargues Konnouchi* (!) Poate denumire foarte coruptă a satului Kara-Agaci din Bulgaria.

⁵ Poate Bazargic (azi orașul Tolbuhin) în Bulgaria.

⁶ Indescifrabil.

⁷ *Kutandgi*.

⁸ *Anadaken*, fost cătun al com. Palazu Mare, azi în componența municipiului Constanța, în apropiere de fostul iaz Tăbăcăria.

⁹ *Mammy*, localitate în componența municipiului Constanța.

¹⁰ Pasaj confuz și știre fantezistă. Poate o vagă reminiscență, evident denaturată, a tradiției șederii lui Ovidiu în exil în vechiul Tomis și în apropierea acestui port.

păduricea aceea și, deși nu au lemn, n-ar îndrăzni să taie din ea nici un copac. Ne-am dus în insulă cu o luntre și am prânzit acolo. Este într-adevăr unul din cele mai pitorești locuri din câte am văzut.

Ne-am întors pe urmă la gazda noastră și am rămas acolo toată ziua. Satul e trist și sărac; e locuit de moldoveni (!), ale căror case sunt ciudate...

Galați în Moldova, pe Dunăre, 3 iunie 1799

Am pus o nouă stavilă între noi, prietene, căci iată-ne la 120 de leghe unul de altul și Dunărea ne desparte. // Am sosit aici bolnav. Ciudații oameni p. 88 care ne-au fost trimiși de domnul Moldovei¹¹, pentru a ne primi în țara lui, m-au investit¹², dar nu m-au însănătoșit. Nu, prietene, nu-ți pot ascunde cât de caraghioasă a fost primirea noastră aici.

Am plecat de la Măcin¹³ ieri, la 6 dimineța, pentru a ne duce la malul Dunării. Cu o zi înainte venise mihmandarul domnului Moldovei ca să ne ureze bun sosir și apoi plecase iar ca să pregătească primirea. Când am ajuns la malul Dunării, am văzut de cealaltă parte niște corturi, o mulțime de cai și steaguri, dar toate acestea cam șterse din pricina depărtării și a ceții. Am fost nevoiți să ne îmbrăcăm afară. Domnița a rămas cu blana pe ea, dar eu, care venisem călare, a trebuit să mă dezbrac și să mă pudrez... Tremuram de frig (!)... Cred că în viața mea n-am râs atâta ca atunci când l-am văzut pe ministrul suedez dus în brațe de servitorul său până la trăsură, căci se îmbrăcase în câmp și dacă s-ar fi dus pe jos s-ar fi murdărit până la genunchi! Când am fost cu toții gata, am trecut cu bacul de cealaltă parte și cum am sosit la mal am vrut să coborâm pe uscat. Dar nu ni s-a dat voie. Doi oameni îmbrăcați ca niște ceauși, // ținând în mână câte un baston de argint cu o bardă în capăt¹⁴, ne-au împins înapoi pe bac. A trebuit să așteptăm pe ispravnicul Galaților, care sosi mai în urmă călare dintr-unul din corturile sale!!! pentru a ne întâmpina. El se închină în fața domniței¹⁵ și a ambasadorului¹⁶, și am fost nevoiți să înghițim cuvântarea lui. Abia după aceea ne-am coborât din bac și pe dată venim 20 de haidamaci călări, înșirându-se în dreapta și în stânga noastră. Ni s-au dat și nouă cai pentru a merge până la corturi, care erau la 20 de pași de debarcader. Unul din cai, care mergea la trap lângă ambasador (= ministrul plenipotențiar), îl stropi cu noroi din cap până în picioare. Să fi văzut supărarea lui... etc.... Ne urcăm deci cu toții călări – numai domnița era purtată în scaun¹⁷ pentru a merge la corturi, unde urma să așteptăm rădvanul ce trebuia să ne ducă la Galați, care era cam la un sfert de ceas de locul unde ne aflam. Caii ce călăream n-aveau decât pielea de pe ciolane. Hamurile lor erau vrednice de ei... [După pățania caricaturală a suedezului, urmează cea tot atât de hazlie (!) a olandezului Schutz. Calul acestuia se cabrează, Schutz apucă de coamă calul pe care – cu intenții bune – îl împinge cu sulita unul

¹¹ Constantin Moruzi, domn (30 septembrie 1777 – 29 mai 1782).

¹² Oare, înveselit?

¹³ Metkin.

¹⁴ Seamănă cu așa-zișii „chateiirs” (feciori), descriși de De La Croix, în vol. VII, p. 251, al colecției de față.

¹⁵ Alexandrina Ghica.

¹⁶ = Ulrik von Celsing, ministrul Suediei la Poartă (1772–1779).

¹⁷ Oare un fel de *chaise à porteur* ca la Versailles sau Paris?

p. 90 din călăreții alaiului (!). Olandezul e trântit la pământ și furios lovește cu bastonul pe acel „biet moldovean”. Hărmălaie. Olandezul se duce într-un cort, pentru a-și schimba hainele etc.]. [Ajunși la cortul domniței și al ambasadorului] ne-am coborât, am intrat și ni s-a dat cafea și șer // bet. În timpul acesta, pe când se înșirau ostașii, caii fură înhămați la rădvane. Ne-am urcat, în sfârșit, în cele două rădvane, urâte, soioase, rupte, pe care ni le trimisese domnul Moldovei [urmează descrierea alaiului precedat de o gardă armată, carele cu lucrurile călătorilor, o harabă cu un mihmandar turc și altul grec și în sfârșit cele două rădvane, în primul domnița Ghica cu ministrul Suediei, într-al doilea d’Antraigues cu ceilalți tovarăși de drum].

Astfel sosirăm la Galați, unde am fost duși într-o casă în care am fost ținuți până seara. În sfârșit, abia azi-dimineață ne-am reluat felul de viață obișnuit, iar mâine ne pornim iar la drum spre a merge la Hotin¹⁸.

Acum, prietene, să-ți arăt cum am călătorit până aici... La 31 mai, am plecat de la Gherler¹⁹, cu gândul să mergem numai 6 leghe și să poposim apoi noaptea acolo. Drumurile care duceau în satul acela²⁰ semănau cu cele pe care le cutreierasem pe la Provadia: niște câmpii păărăginite. Se vedea totuși că ne apropiem de Dunăre, întrucât locurile se făceau mai deluroase. Se văd chiar în depărtare niște munți înalți (!)²¹.

[În timpul drumului, ei hotărâră să schimbe itinerarul și să se îndrepte spre Hasanlar²², unde să poposească peste noapte. D’Antraigues descrie apoi peisajul străbătut:]

O câmpie foarte întinsă, străbătută de Dunăre, care o taie în cotituri șerpuitoare. Nu se văd nici copaci, nici sate; singura frumusețe a acestei câmpii e Dunărea. Priveliștea aceasta m-a impresionat. Ea întrupează două farmece: o vedere asupra munților împăduriți și alta asupra unei întinse câmpii străbătută p. 91 în cursu-i mândru și majestuos de un flu // viu de toată frumusețea. Cred că un pictor ar avea prilejul să facă un tablou minunat.

Mai departe drumul n-are nimic deosebit. După ce cobori de pe munte (!), găsești în mijlocul unei văi satul lui Hasan. Aici am poposit, în cinci grajduri, căci atât am găsit. [...]

p. 92 A doua zi, am părăsit satul acesta sărăcăcios, locuit de moldoveni și de turci și ne-am dus la Măcin²³, la două leghe de trecerea Dunării. Satul acesta e pitoresc. E sărac și rău clădit, dar e așezat pe un dâmb ce coboară lin până la malul Dunării, care e cam la 200–300 pași de el. Sunt acolo pășuni multe și vite. Ne-am dus până la malul apei spre a admira priveliștea... Am stat de vorbă cu țăranii despre un flagel care bântuie în țară și de care nu se pot apăra: lăcustele. Am aflat astfel că în iarna trecută, lăcustele au pustiit Moldova; ele

¹⁸ Azi oraș în Ucraina.

¹⁹ Altă formă mutilată pentru *Ghiola*, *Gieuler* sau *Juireslar*, așezare identificată cu satul Mireasa (vezi n. 2).

²⁰ Autorul nu face vreo altă precizare.

²¹ De fapt Munții Măcinului.

²² Adică satul lui Hasan, vechea denumire a satului Ardealu, com. Dorobanțu, jud. Tulcea.

²³ *Martkin*, iar în itinerar *Metkin*.

trecuseră Dunărea în toamnă și-și lăseseră ouăle înainte de iarnă. [Urmează descrierea acestor lăcuste de o specie deosebită]. Întrebaram²⁴ pe țărani dacă n-au nici un fel de apărare împotriva acestor insecte.

– „Nici una” răspunseră ei. „Numărul lor nesfârșit, întinderea câmpurilor nu dau nimănui nădejdea de a le putea stârpi. Ar fi un singur chip de a scăpa de ele. Ar trebui ca un flăcău nevătămat să descânte o apă neîncepută – taina o are popa – și s-o răspândească pe pământ. Apa aceasta cheamă vulturii și vulturii devorează lăcustele”.

Ce să le răspund? Mi-au mai spus câte toate despre felul cum se descântă apa și-i lăsam să vorbească, admirând credința acestor oameni, credința pe care religia o întărește și a cărei pricină este poate numai ea. Căci, dacă te-ai străduit odată să crezi o absurditate, nu văd de ce n-ai crede o mie altele la fel. Se zice că pasul cel dintâi e cel mai greu de făcut. //

Am plecat din Măcin la ora 6 și am mers mereu pe malul Dunării care p. 93 e foarte pitoresc. Drumul acesta mi-a plăcut mult. Galații este singurul port al Moldovei. Mai jos este Ismail, un port în Basarabia, și mai departe se zărește Chilia, la îmbucătura fluviului. Deasupra (!)²⁴ Galaților, în Țara Românească, e Brăila, unde există un fort păzit de turci și de un pașă cu două tuiuri. Țara Românească are și alte forturi, dar acesta e cel mai mare. Toate cerealele din Moldova sunt duse la Galați și apoi trimise pe Marea Neagră la Constantinopol.

Lipsa de forturi face mult rău Moldovei. [Urmează apoi câteva considerații despre Chilia, socotită de d'Antraigues, în mod eronat, ca loc al exilului lui Ovidiu și pe care nu are, însă, prilejul s-o viziteze împreună cu domnița.]

Galații e un oraș mare așezat pe un dâmb la malul Dunării. Casele sunt destul de îndepărtate unele de altele. În ultimul război rușii l-au ars în întregime²⁵, dar locuitorii l-au reconstruit. Casele sunt însă ca niște bordeie. Cea în care locuim e singura puțin mai cumsecade și încă e foarte urâtă. Totuși moldovenii își fac casele din lut. Fac întâi cuhnea, pe urmă, alături, o încăpere, în care doarme tot neamul. Acoperișul e uneori de tablă, dar de obicei îl fac din stuf. Împrejurul casei este o curte împrejmuțată, în care oamenii își țin vitele. Casele din Galați, afară de câteva, sunt asemănătoare celor de la țară.

În port, mișcarea e destul de mare. Se construiesc acolo vase comerciale care merg prin Marea Neagră la Constantinopol. Am văzut și eu două corăbii în șantier, dar construcția lor e foarte rea, de calitate proastă, și sunt puse în circulație înainte de a se usca²⁶.

La Galați sunt biserici ortodoxe, singurele clădiri mai înalte // și singurele p. 94 zidite din piatră. Fiecare biserică are, de o parte și de alta, două turnuri înalte.

²⁴ Adică în amonte pe Dunăre.

²⁵ Pentru acest tragic eveniment, vezi, mai ales, Paul Păltânea, *Povestirea rimată „istorie de patima Galaților” și războiul ruso-turc din 1768–1774*, în „Danubius”, Galați, I (1967), p. 213–222.

²⁶ Vezi, în sensul acesta, aprecierea lui Bosovich, în vol. IX, p. 466, al colecției de față. Pentru o expunere asupra șantierului amintit, vezi I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în „Danubius”, II–III (1969), p. 95–110.

Am intrat în cea mai veche din ele²⁷, dar am găsit-o destul de murdară²⁸ și întunecoasă. Pereții sunt acoperiți cu picturi foarte ciudate. Pe unul din ei era închipuit iadul și se văd acolo draci făcând fel de fel de lucruri: unul din ei șade pe un păcătos, altul se urcă în spinarea altuia, al treilea își face nevoile într-un craniu... Din clopotniță se vede Dunărea șerpuind printr-o câmpie plină de vite.

Un voievod tiran domnește în această țară. Orașul este condus de un grec, ales de domn și care poartă titlul de *porto-calamo*²⁹, ceea ce înseamnă locul cel dintâi (!). De obicei, această sarcină se dă celui mai mare pungaș de la Curtea domnească³⁰.

Bârlad, 7 iunie 1779

p. 95 [...] La 4 iunie, am plecat din Galați și nădăjduisem că vom scăpa de alaiuri. Dar ne-am înșelat, dragă prietene. La 5 dimineața, alaiul care trebuia să ne întovărășească, era gata. Erau 38 de țărani călări (!) de-a dreapta și de-a stânga drumului și 50 de boieri sau nobili (!), călări și ei, doi câte doi, în mijlocul drumului. Aceștia erau îmbrăcați ca niște golani; șeile și hamurile lor tot ca ale unor golani. După ei venea pârălabul (!) și, în sfârșit, rădvanele noastre; toți oamenii aceștia merseră cu noi cam vreo leghe, până într-un loc unde se făcuse un cort. Domnița intră înăuntru. S-au luat cafele și șerbet, ni s-a dorit drum bun și am pornit mai departe până la Pechea³¹, prin niște locuri foarte triste.

p. 96 Nu se vede pe acolo nici un pom; numai câmpii. După // 5 ceasuri de mers am sosit la Convo³², unde am poposit peste noapte. Țiganii (?) ne-au ieșit întru întâmpinare. Erau 20 călări, care mergeau cu căciula în mână, trebuind domnița să-i roage întâi, apoi să le poruncească să și le pună în cap. Satul unde am dormit e trist. Casele sunt clădite moldovenește (!). Totuși se găsesc de-ale gurii și tot ce e trebuincios traiului zilnic în cantități mult mai mari decât în Bulgaria. [D'Antraigues povestește cu lux de amănunte incidentul nocturn petrecut în acel sat, unde călătorii, asaltați de purecii din încăperile unde fuseseră găzduiți, n-au putut dormi toată noaptea, stând așadar împreună de vorbă]. // În sfârșit veni ră zorile. Am luat ceaiul și ciocolata pe un deal din apropiere pentru a privi răsăritul soarelui. După ce ne încălzirăm la razele

²⁷ Probabil biserica Precista, construită de un boier naș Tuduri la începutul sec. XVII și reclădită din zid la 1647 de Constantin, fiul ctitorului, și de alți enoriași. Cf. I. C. Beldie, *Biserica Precista din Galați*, în „Vestitorul”, Galați, 1949, nr. 19–20, p. 4.

²⁸ Luat după Boscovich (vezi vol. IX, p. 465, al colecției de față), ca și judecata asupra picturii religioase.

²⁹ De fapt, *pârălab*, explicația etimologică fiind la fel de fantezistă (vezi la Boscovich caracterizarea pârălabului de Galați, din vremea trecerii sale pe acolo).

³⁰ Scrisoarea următoare, din Bârlad, 7 iunie, este în întregime compusă din bucăți inventate pentru a umple golurile povestirii. Mai întâi *răspunsul sultanului la plângerea domniței despre mihmandar*. Apoi, la prima ocazie e descris de autor alaiul original care împreună cu pârălabul (*porto-calamo*) îi petrece o leghe din drum, până la un cort cu cafele și șerbet de unde se despart. Va urma curând alaiul Țiganilor!

³¹ Sat și com., jud. Galați.

³² Neidentificabil.

sale, ne-am dat jos și ne-am urcat în rădvan, cu alaiul de țărani după noi. După 6 ceasuri de mers, am ajuns într-un sat numit *Lehimi* (!)³³, care este al marelui boier [loc alb]. Din scrisoarea în care îți voi vorbi despre guvernul Moldovei vei vedea cum stăpânește el acest sat. Boierul veni întru întâmpinarea noastră, ținu o mică cuvântare la ușa rădvanului (!) și ne duse apoi la conacul³⁴ său, care e destul de urât, dar comod și frumos situat. Acest conac e așezat la poalele unui deal acoperit cu o pădure deasă. Dinainte se vedeau numai câmpii și un iaz destul de mare. E o priveriște plină de prospețime, care ne-a plăcut la toți. Boierul, după ce ne-a cedat toată casa (!), a plecat să doarmă aiurea (!). Ambasadorul l-a rugat să ia cina împreună cu noi, el a primit și ne-am așezat cu toții la masă. Mâncărăm, firește, cât se poate de rău³⁵. [Urmează flecăreala între suedez și domnița care face o glumă răutăcioasă cu privire la cina oferită de el.]

De la B [loc alb]³⁶, am ajuns la Bârlad, unde ne aflăm acum. Drumul a p. 98
fost încântător. Am trecut prin niște văi răcoroase, prin care șerpuiau pâraie, prin păduri frumoase cu copaci nu prea deși și din care aveam priveriști cât se poate de pitorești. În sfârșit, după 7 ceasuri de drum, am sosit aici unde rămânem astăzi.

Bârladul e unul din orașele Moldovei. E așezat într-o vale cu mici dealuri de jur împrejur și cu pășuni. Orașul pare un sat mare.

[În cinstea călătorilor, ocârmuirea găsisese de cuviință să dea un bal, obligând vreo 20 de fete să vină să danseze forțat în cinstea oaspeților; mirându-se de tristețea dansatoarelor și mai ales de jalea uneia ce juca și plângea totodată, domniței i se spuse] că bietele fete erau supărate fiindcă în ziua aceea fiind o mare sărbătoare bisericească, un lăsat de sec (!), obiceiul era ca tineretul să petreacă, iar ele hotărâseră înainte de sosirea noastră, să facă între ele o mică petrecere, pentru care părinții lor cheltuiseră și bani. Dar cum sosirăm noi, cârmuirea crezând că va face plăcere domniței să le vadă jucând, trimisese poruncă fetelor să vie toate acolo. Trei din ele, pentru că n-au venit îndată, au și fost întemnițate (!). Celelalte trebuiau să-și petreacă ziua jucând fără voie și fuseseră chiar amenințate că vor fi bătute și ele și părinții lor, dacă ar îndrăzni să se tânguiască domniței. Cât despre fata care era cea mai mâhnită din toate, cruzimea cârmuirii era revoltătoare. Mama ei murise cu o zi înainte, dar fiindcă era frumoasă, o sileau să joace cu ochii înlăcrămați și cu inima frântă // de durere.

p. 99

Aflând despre toate acestea, domnița chemă pe ispravnic și, pretextând că e obosită și dorește să se odihnească, l-a rugat să trimită fetele acasă. Acestea, bucurându-se foarte mult, s-au dus să petreacă în voie la mica serbare

³³ Neidentificabil. Presupunerea lui C. Gane din 1937 că ar fi vorba de satul Suseni (com. Băcani), jud. Vaslui, aparținând boierului Constantin Paladi, este neîntemeiată, deoarece acest sat este așezat la nord de Bârlad, oraș spre care se îndreptau călătoriile.

³⁴ *Château*.

³⁵ În jurnalul său epistolar, d'Antraigues, se plânge tot timpul și pe nedrept de calitatea slabă a mâncării consumate pe drum.

³⁶ Necomplectat în text C. Gane opina, în 1937, pentru satul Bursucani (com. Bălăbănești, jud. Galați), deși ar fi putut vorbi și de actualul oraș Berești, din același județ, localitate aflată pe drumul către Bârlad. Dar mai înainte s-a dat numele de *Lehimi* satului în care au poposit!

ce-o pregătiseră. Domnița le trimise fel de fel de băuturi răcoritoare și o masă bună. Când cheful fu în toi, meraserăm cu toții acolo. Cea care pierduse pe mama sa, se dusesse acasă la ea. Domnița îi trimise de mâncare și, știind că e săracă, îmi spuse să-i dau și o sută de țechini (!). În viața ei nu văzuse fata atâția bani, pe care, de altfel, nu i-am dat dânsiei, ci tatălui ei pe ascuns, de teamă să nu-i fie luați. Petrecerea a ținut până la miezul nopții. Îți jur că mie, care nu pot suferi balurile și care găsesc că jocurile moldovenești seamănă cu ale urșilor (!), mi-a plăcut balul acela mai mult decât mi-au plăcut sau îmi vor place vreodată cele de la Operă³⁷. Era atâta veselie. Copilele acelea binecuvântau pe domniță și se uitau la ea ca la o zână... Li se părea așa de ciudat că rangul, demnitatea, puterea să poată fi în mâinile cuiva un mijloc de a face bine... Ea însăși se bucura, de plăcerea ce o făcea acestor sărmame, făcându-le să uite, pentru câteva ceasuri măcar, marea lor sărăcie. În sfârșit, după ce le-am dat la fiecare câte un mic dar, ne-am întors la gazdele noastre foarte mulțumiți de ziua pe care o petrecuserăm...³⁸.

*Ansulchi*³⁹, pe malul Prutului

p. 101 ... Am plecat din Bârlad la 8 iunie. După trei ceasuri de mers, am sosit la Epureni⁴⁰, la conacul unui boier⁴¹, unde am fost găzduiți. Drumul a fost plăcut; păduri, văi și uneori singurătați fermecătoare. Împrejurul conacului este o grădină mare⁴², cu mulți copaci printre care se văd lanuri de cereale și chiar tufișuri întregi de trandafiri, ceea ce niciodată nu mi-ași fi închipuit că aş putea găsi în Moldova. Am aflat, în urmă, că dulceața de trandafir este foarte căutată la Iași. Boierii sădesc acești copăcei în grădinile lor pentru a le păstra florile, care au diferite întrebuințări și pe care le dau în dar prietenilor. Amestecul acesta de sălbăticie și de cultură este încântător.

Am petrecut toată ziua în grădină.

p. 102 A doua zi, ne-am dus la „Borbot”⁴³, la 6 ceasuri de Epureni. Drumul a fost plictisitor. Ploua. Rău găzduiți în niște bordeie, ne-a plouat până și în paturi, așa încât ne-am hotărât să ne urcăm iar în rădvanele noastre și să rămânem în ele de la miezul nopții până dimineața. Am plecat de acolo fără părere de rău. După 8 ceasuri de drum, am sosit într-un sat mare sau mai curând într-un mic oraș, reșe // dința unui episcop⁴⁴. Se cheamă Huși. Ne-am dus în gazdă la Episcopie, casă vrednică de cei dintâi apostoli. Ferestrele nu se închideau și nu era în tot palatul episcopal nici un singur scaun. Ne-am simțit totuși foarte bine acolo în comparație cu bordeiele din noaptea trecută.

³⁷ Desigur Opera din Paris.

³⁸ Urmează o altă diversiune cu care începe scrisoarea următoare. Este vorba de stoarcerile noului mihmandar (vezi *Observații critice*). „Pentru a stoarce mai mult poruncise ca pângarii orașului să fie bătuți (!)”.

³⁹ Probabil Sculeni, jud. Iași, cum crede C. Gane.

⁴⁰ Sat și com., jud. Vaslui.

⁴¹ Făcând parte din familia Costache, proprietatea mosiei Epureni.

⁴² Parc.

⁴³ Poate Bărboși? C. Gane propune Berezeni (!), sat și com., jud. Vaslui.

⁴⁴ În acea vreme, păstorea la Huși episcopul Inochentie (între 1752–1782).

Înainte de masă a venit o ceată întreagă de popi. Pungașii aceștia supără pe străini stropindu-i cu aghiazmă până le dai un bacșiș (!), pe care l-am înmănat cât mai în grabă spre a scăpa de rugăciunile lor⁴⁵.

În cel din urmă război cu rușii, acest oraș a fost ars de trei ori. Casele care au scăpat de foc au fost dărâmate, pomii au fost smulși de sub dărâmături, toate au fost mistuite de flăcări. [D'Antraigues condamna sălbăticia cu care s-au comportat față de locuitori oștenii țarinei Ecaterina a II-a, suverană absolută, pe care o antipatiza profund și mai ales pe comandantul lor, un favorit împărătesc, un maior de husari, anume „Korik” sau „Kurich”⁴⁶, devenit ulterior locotenent general și inspector al trupelor ușoare].

Când am sosit la Huși, am aflat că nu eram departe de Prut și de locul unde altădată, țarul Petru I, încolțit din toate părțile de turci, a fost nevoit să-și răscumpere viața și libertatea printr-o pace rușinoasă și prin daruri bogate făcute vizirului⁴⁷. După cină, ne-am urcat deci călări... Locurile sunt aici foarte deluroase, așa încât am trecut prin mai multe văi până să ajungem la Prut. În sfârșit, sosirăm și la locul unde fusese lagărul țarului Petru.

Prutul nu e un râu mare. Iarna [albia] crește foarte mult, dar pe vremea aceasta are o lățime de cel mult 50 de pași. Am găsit că planul locului fusese destul de rău ridicat și m-am hotărât să-l ridic eu însumi la fața locului. În trei ceasuri îl ridicasem (!). Ți-l voi trimite și răspund de exactitatea lui. Pârâul, care se varsă în Prut și în capătul căruia era așezat cortul țarului, este întocmai cum l-am arătat pe plan. [Urmează o descriere a bătăliei de la Stănilești, reproducă, fără nici un adaos interesant, din *Histoire de Charles XII*, a lui Voltaire.] Nimeni nu-și mai amintește aici de această vestită bătălie. Numai popii, mai cu carte decât ceilalți, știu să spună despre ea foarte multe amănunte. Ei ne-au călăuzit acolo și am fost foarte mulțumiți de toate câte le-am aflat de la ei.

Prutul trece prin Moldova. Malurile sale sunt foarte râpoase și, uneori, plăcute și pitorești. Șerpuiește în fel de fel de cotituri și vom mai merge încă trei zile de-a lungul lui. Eu sunt mulțumit fiindcă priveliștile acestea îmi plac.

Ieri ne-am culcat la *Erberoy* (?)⁴⁸ în niște bordeie pe malul Prutului. Ni s-a întâmplat ceva foarte hazliu. [Urmează o poveste destul de abracadabrantă cu un câine ciobănesc, care atacând un servitor al lui d'Antraigues, a fost împușcat, iar drept despăgubire, s-a plătit stăpânului „după obiceiul pământului” (?) o cantitate de cereale, echivalentă cu grămada de pământ necesară îngrăpării câinelui, în valoare de 13 țechini.]

⁴⁵ Invenție inspirată de goana după bacșiș a personalului inferior de la Curtea domnilor, când are loc o primire solemnă a unui străin.

⁴⁶ Numele redat atât de stricat, ca atâtea altele în textul lui d'Antraigues, nu permite nici o identificare. Calitatea sa de „actual favorit al împărătesei”, îl ispitește pe C. Gane să-l identifice cu Potemkin (!), căruia însă nu i s-au atribuit asemenea fapte, ce duc cu gândul la grozăviile săvârșite de generalul Kamenski, denunțate de generalul Langeron în cursul războiului din anii 1806–1812.

⁴⁷ Pentru mărturii despre campania din 1711, vezi vol. VIII al colecției de față

⁴⁸ Neidentificat. Poate Zberoaia, sat pe malul stâng al Prutului, azi în Republica Moldova.

p. 104 Ieri am sosit, în sfârșit, la *Donantchi* (?)⁴⁹, întovărășiți de țărani călări (!) și vom rămâne și azi aici. Locuim cu toții împreună într-o casă destul de bună, deși mai proastă decât cea din urmă colibă din Europa (!), totuși e așezată într-o poziție minunată. Ne aflăm în mijlocul unei păduri și în fața ferestrelor se întinde Prutul, al cărui mal, de partea cealaltă, e și el acoperit cu păduri. Dacă nu ne-ar mânca țăntarii, am putea petrece o zi foarte plăcută. Dar fața și mâinile ne sunt umflate și părem toți bolnavi.

Altădată a fost aici un sat mare, dar el a fost dărâmat de Gherim⁵⁰, hanul tătarilor din Crimeea, într-o încălcare a Moldovei pe care a făcut-o el pe vremuri. Numai boierul și-a zidit, din nou, aici conacul, fiindcă-i place, pasă-mi-te, locul acesta, dar țăranii au plecat și nu s-a mai întors niciunul.

p. 105 Multă vreme au pustiit tătarii această țară, mai cu seamă prin părțile acestea. O astfel de pustiire, de expediție, o nu- // mesc ei *habul*. Când un han hotăra să nimicească o țară, fie pentru a se răzbuna, fie pentru a jefui, el înștiința pe mârzacii săi că va pleca să facă *habul* în cutare țară. Atunci mârzacii își înarmau oamenii și veneau într-o întâmpinarea hanului. S-au văzut oștiri de 40 000 de oameni, toți călări, înarmați cu pistoale, săbii și săgeți, plecând din Crimeea, fără nici un fel de provizie. Ei trăiesc din jafurile țărilor prin care trec. Ajunși în vreun loc arătat mai dinainte prin *habul*, hanul poruncește imamului să rostească o rugăciune în fața oștirii adunate, apoi ia un cărbune aprins și-l aruncă la pământ. Acesta reprezintă semnul că se poate comite orice: se dă foc caselor, se taie copacii, fiecare jefuiește în voie și-și adună prada. Bărbații, femeile și copiii sunt luați robi... Ultimul război rusoturc a făcut să înceteze aceste sângeroase pustiiri... Hanul nu mai poate lua armele decât cu învoirea rușilor...

*La Horghivești (?)*⁵¹, în ținutul Hotinului (cel mai trist din câte am văzut)

Trebuie mai întâi să-ți povestesc ce s-a întâmplat la Donantchi [...] Domnul Moldovei ne trimise la amiază vreo doisprezece curteni cu niște bastoane de fier în mână. Ei întovărășesc pe marele postelnic⁵², care veni în rădvan, aducând cu el gheață și zăpadă (!)⁵³. Acestea au fost, din tot convoiul, cele mai bine venite.

Domnița îi trimise prin dragoman un cal în dar, de toată frumusețea. Domnul îi trimise în schimb alte daruri: o șea minunată și apă de trandafir în sticlute împodobite cu diamante. Nouă ne trimise stofe. În sfârșit, la miezul nopții, mai sosi un al treilea convoi: mihmandarul cel nou cu paznicii săi. Îl primirăm îndată, înainte de a ne culca. //

⁴⁹ Idem. Poate satul Dănușeni, așezat tot pe malul stâng al Prutului, azi în Republica Moldova.

⁵⁰ Krâm Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1758–1764, 1766–1769). Devastările la care se referă d'Antraigues au avut loc probabil în 1768 la începutul războiului rusoturc din 1768–1774 (vezi memoriile lui Tott în vol. IX, al colecției de față).

⁵¹ Neidentificat.

⁵² *Maître d'Hôtel*

⁵³ Informație destul de fantezistă și puțin verosimilă pentru luna iunie.

Ceremoniile grecești sunt caraghioase. Oamenii aceștia, îmbrăcați în p 106 zdrențe, își dau ifose de-ți vine să râzi.

Ne înțelesesem cu vizirul⁵⁴ să nu trecem pe la Iași, așa încât nu ne puturăm bucura de vesela priveliște a Curții domnești, dar aflai de la dragoman că mândria grecilor îndeamnă pe acești mici suverani sau mai bine zis pe acești slujitori ai sultanului, să desfășoare cu cele mai mici privilejii cel mai mare fast și lux... //

Hotin, granița Turciei cu Polonia pe malul Nistrului, 19 iunie 1779

p 107

De la Horghivești până aici am mers două zile, dar n-am văzut nimic să ne placă. De la Horghivești la Larga⁵⁵, drumul este anost. La o leghe de Larga, Suleiman pașa, pașa cu trei tuiuri, a trimis o ceată de o sută de spahii ca să ne întâmpine. // De departe, am crezut că sunt niște tâlhari, dar trebuie mărturisit p 108 că și de aproape îi poți lua ca atare. Căpeteniile lor au venit să prezinte domniței închinăciunile pașalei.

Ne-am dus mai departe și la o sută de pași a ieșit înaintea noastră o altă ceată, dar aceasta foarte frumos îmbrăcată... în zale lucii, înarmați cu lănci aurite, purtând turbane roșii pe cap și călărind pe niște cai de toată frumusețea [...] Am mers în gazdă la o casă așezată pe malul Nistrului, în fața satului Zwanec⁵⁶, de pe malul celălalt, cel dintâi sat din Polonia. Locuim la niște evrei, adică domnița, căci eu stau în cort. Suntem la o jumătate de ceas de oraș, dar am ales locul acesta pentru a fi aproape de Zwanec⁵⁷. Pașa ne-a făcut o mie de plecăciuni, pe care domnița le-a curmat; trimețându-i daruri frumoase, îl rugă să înceteze cu ceremoniile. Astfel s-au isprăvit toate cu turcii.

Orașul Hotin este întărit și are o garnizoană de 3 000 de [loc alb] și 2 000 de ieniceri. Ostașii aceștia nu cunosc nici ascultare, nici disciplină. Ei jefuiesc și pustiesc țara și se răscoală chiar împotriva pașalei, când acesta nu le poate plăti leafa la vreme.

Orașul e urât, cu ulițe strâmte, case rău clădite, acoperite cu șindrilă sau stuf. Cetatea trebuie să fi fost puternică, dar acum e aproape dărămată. Nistrul e un fluviu mare, al cărui mal dinspre partea turcească e jos, dar care din partea Poloniei e înalt de vreo 80 de picioare. După câte pot judeca privindu-l, nu-mi închipui o stavilă naturală mai puternică.

Iată tot ce am de spus despre Hotin, dar ți-am făgăduit să-ți vorbesc despre ocârmuirea moldovenească. [Urmează o expunere destul de confuză cu amintirea cuceririi Daciei de către romani, cu „dezmembrarea” principatelor din cadrul Imperiului Bizantin (!), cârmuindu-se „după legile lor sub autoritatea unui voievod național” și, în sfârșit, despre închinarea la turci în vremea sultanului Suleiman I Magnificul (!), în schimbul unor privilegii pe care padișahul „jură pe Alcoram că el și urmașii lui le vor respecta. Li se făgăduia

⁵⁴ Kalafat Mehmed pașa, mare vizir otoman (1 IX 1778 – 22.VIII.1779).

⁵⁵ Afluent al Prutului în Ucraina.

⁵⁶ Sranitz, localitate în Ucraina.

⁵⁷ Svanitz, oscilație în ortografierea acestui nume, fapt atât de frecvent la d'Antraigues, scrind atât de neglijent

că vor avea domn din neamul lor, ales (!) de sultan, care să-i cârmuiască după obiceiul pământului. Trebuiau să plătească Porții otomane un tribut, hotărât odată pentru totdeauna. Acestea erau cele două articole de căpetenie ale Capitulațiilor, păzite sub domnia lui Suleiman și pe care urmași săi le-au încălcat totdeauna”. [D’Antraigues expune, apoi, la fel de aproximativ, și instalarea domniilor fanariote în principate, cu întreg cortegiul lor de umilințe. Despre domni și boieri el mai amintește:] Domnul are un sfat alcătuit din 12 boieri. Aceștia au pământuri întinse în stăpânirea lor. Ei dispun de toate privilegiile și nu plătesc dări statului, constituind un mijloc de asuprire în folosul lor sau al domnului. Dar domnul are asupra boierilor drept de viață și de moarte și poate să-i închidă, să-i jupoaie sau să-i prăpădească. Ei sunt tratați de către domn așa cum însuși domnul e tratat de stăpânii săi turci. Boierii, care au dregătorii în stat, sunt plătiți din ce se jefuiește, precum și din puna domnului, care, în ultimă instanță, tot din banii poporului este umplută.

La rândul lor, boierii folosesc împotriva supușilor lor aceeași tiranie cu care ei sunt oprimați de domnitor. Până acum vreo 40 de ani, țăranii erau șerbi, dar de atunci au fost eliberați⁵⁸, putând să-și părăsească locuințele și să meargă să se strămute în altă parte, dar pentru aceasta, au nevoie de încuviințarea domnului, încuviințare ce se acordă cu foarte mare greutate, aproape niciodată. De altfel, a zecea parte din averea lor aparține domnului, căruia îi datorează și 100 de zile de muncă gratuită; în afară de aceasta, ei mai plătesc pentru casele lor, pentru vitele pe care le au și chiar pentru găinile din curte. Libertatea care li s-a dat este deșartă.

Fiecare boier asuprește cât mai mult în ținutul său, după voia inimii. Fiecare neascultare sau nesupunere este pedepsită cu câte 100 de lovituri de băț, dar boierii nu au dreptul de viață și de moarte asupra țăranilor, nu-i pot spânzura, arde de vii sau tăia capetele, singurul care și-a păstrat acest drept fiind doar domnul. Totuși, ei își pot omorî oamenii închizându-i și lăsându-i să moară de foame sau chiar prin bătaie. Fiii boierilor au aceleași apucături ca și părinții lor. Nu rareori răpesc fetele oamenilor din popor, fără ca părinții acestora să se poată împotrivi⁵⁹.

...Fiecare boier este proprietarul unor numeroase familii de țigani

p. 109 [...]. //

p. 110 Boierii sunt stăpânii lor cei mai absoluți. După plac îi vând și-iucid ca pe niște vite. Copiii lor se nasc robi fără deosebire de sex. Aceste familii sunt folosite, unele, spre a sluji pe stăpânul lor, acestea fiind hrânite de el, dar altele muncesc singure, având poruncă să și fure la drumul mare pentru stăpânul lor⁶⁰... Tot ce câștigă ei este al boierului, care le ia până și femeile și fetele după pofa sa... Aici își dau mâna bunul plac cu cruzimea [...] Sunt boieri

⁵⁸ Este vorba de abolirea șerbiei de către Constantin Mavrocordat în Moldova, la 1749, după ce procedase la fel în Țara Românească, la 1746

⁵⁹ „În cele relatate de d’Antraigues se împletesc, ca de obicei, frânturi de adevăr cu situații create de imaginația sa dezlăunțuită, spre a oferi cititorului scene cât mai strident colorate”. Pasajul este redat din articolul lui C. Gane din 1972, p. 43.

⁶⁰ Imaginația lui d’Antraigues este, din nou, nestăvilită

care țin în casă până la 200 Țigănci roabe. Totuși nu trebuie crezut că Moldova e populată (!). E un pustiu (!). Nu sunt mai mult de 1...000⁶¹ suflete. Țara aceasta avea altădată mai mult de un milion⁶², și încă, din cauza întinderii ei, nu era privită ca fiind populată.

Nu toți voievozii care au domnit în Moldova au semănat cu aceia pe care i-am arătat. De trei (!) veacuri, unul singur (!) a cinstit locul acesta⁶³, fiindcă a constituit o întrupare de rare virtuți, menite a asigura fericirea poporului său. Numai el s-a străduit să-i ușureze sărăcia. Făcuse multe jertfe și era gata să mai facă multe. Dar, un astfel de om putea el să placă Porții? Ea nu îndrăzni să-l mazilească și atunci ce făcu? Ghica a fost omorât. În fața puterii ar fi rezistat, dar în fața perfidiei a căzut. Sufletul său nu l-a putut apăra împotriva unei arme pe care n-o cunoaște [...] Am aflat aici amănunte despre omorârea sa. Cu ele voi isprăvi, lungul meu răvaș. Domnița noastră, care avea de ce să se tânguiască, nu și-a putut stăpâni lacrimile gândindu-se la el și la moartea sa. Acest vrednic bărbat nu merita, vai! să moară de moartea tiranilor! [D'Antraigues își încheie povestirea cu o relatare, destul de fantezistă, a uciderii lui Grigore al III-lea Ghica la beilicul din Iași la 1 octombrie 1777.]

Observații critice

Relația călătoriei lui d'Antraigues prin țara noastră va trebui controlată, din punctul de vedere al *veracității autorului* și al *fidelității* versiunii, ținând seama și de *greșelile de transcriere* atât de evidente în redarea unor nume proprii în diferite forme. Nu trebuie uitat că textul de la Dijon este o *copie*, pe lângă care se pare că se mai află și ciorna respectivă, după cum afirmă L. Pingaud, autorul volumului: *Un agent secret sous la Révolution et l'Empire. Le Comte d'Antraigues*, Paris, 1893. Tot el afirmă, fără a-și arăta însă temeiurile, că textul acestor așa-zise memorii intitulate *Voyages* și *Mémoires* ar fi fost întocmit în 1780, deci îndată după înapoierea în Franța a contelui d'Antraigues, iar apoi revizuit în vederea unei eventuale publicări, cu începere din toamna anului 1785 (*op. cit.*, p. 41). La Const. Gane (p. 32, n. 2, se dă data de 11 august 1784, potrivit cu însemnarea de pe manuscris). În ce a constatat acea revizuire, nu putem ști. O străbateră a materialului aflat la îndemâna noastră, ne-ar îndemna să credem că un text inițial mult mai succint a fost amplificat

⁶¹ Lacună în manuscris. Oricum, cifra indicată pare ridicol de scăzută. După recensămintele incomplete – alcătuite de autoritățile țariste de ocupație în 1772, Moldova era populată de 979 700 locuitori, cifră ce se referă cu precădere la contribuabili, cf. Șt. Ștefănescu, *Aspects de la révolution démographique dans les Pays Roumains à la fin du XVIIIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire”, VI₁, Bucurest, 1980, p. 313

⁶² Indicație eronată, deoarece cu toate fluctuațiile inerente, procesul demografic în Moldova a fost evolutiv și nu regresiv, iar în secolul XVII, provincia n-a putut fi mai populată decât în veacul următor.

⁶³ Exagerări puerile, spre a scoate în evidență meritele – incontestabile, de altfel – ale lui Grigore al III-lea Ghica, față de alți domni fanarioți, dar care nu suferă comparație cu cele de un real prestigiu ale unui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Viteaz, Dimitrie Cantemir ș a

cu dublul scop de a împlini golurile sale și de a introduce un element pitoresc și senzațional de o natură specială, care să trezească atenția cititorilor. În ce constă acel material? Cunoaștem doar excerptele ce ni le oferă Const. Gane atât din *Mémoires*, cât și din *Voyages*, dând însă cea mai mare atenție călătoriei de la Constantinopol la Liov, redată sub o formă epistolară, care se îndreaptă, pentru intervalul ce ne interesează, către un adresant desemnat la început doar prin litera C., adică inițiala numelui de Culili, ce apare în text sub trei variante ortografice și care îi este dat și lui Morovangi în *Memorii*. Însă C. Gane nu ne dă tot textul, cum și declară el însuși în n. 96 (p. 109).

În 1972, a apărut o nouă versiune redusă, datorată unui G. Gane, rudă cu primul editor din 1937, Const. Gane, de la care, având la îndemână transcrierea textului francez, a dat o nouă traducere prescurtată, precedată de o scurtă notiță intitulată *Prin Moldova de altă dată*, publicată în „Magazin istoric”, 1972, nr. 3, p. 38–43, 72. Se observă grija cu care este cenzurat textul pentru a elimina absurditățile memorialistului, ce fuseseră păstrate în traducerea cinstită a editorului din 1937, este drept, cu unele îndoieli, pe alocuri notate în subsol, și cu declarația din n. 96 (p. 109) privind redarea fantezistă a expunerii istorice referitoare la Moldova și Muntenia, cum că, având în vedere greșelile și afirmațiile fantastice ale lui d’Antraigues de la paginile 340–352 din manuscrisul original de la Dijon, el (Const. Gane) renunță să le mai traducă, întrucât va reda la sfârșitul volumului textul original, pentru edificarea cititorilor. Însă acel text nu a mai fost inclus în acel volum. În schimb, al doilea editor a dat, în 1972, o versiune *parțială* a paginilor lăsate netraduse de Const. Gane, aplicând și aici ajustări și îndreptări nemărturisite, ce pot doar fi deduse dintr-o comparație a versiunii date cu niște citate din n. 96, amintită mai sus. Astfel, în versiunea din 1972 se afirmă: *Domnul are un sfat alcătuit din 12 boieri*. Dar în nota 96 (din 1937) se spunea *Domnul are un consiliu compus din 12 boieri numiți paharnici* (!) Alte titluri de boierie nu cunoaște d’Antraigues. Marele postelnic era denumit *maître d’hotel*, iar în divanul țării erau numai *paharnici*. Și autorul mai adaugă: „Tot ce spun despre Moldova se aplică și la Muntenia”.

În concluzie, textul din 1972 apare astfel denaturat prin aceste omisiuni făcute cu bună știință. În nota 96, se mai redau și „alte câteva bucăți din aceste perle literare”. Cităm în continuare: „Moldova este împărțită în 17 ținuturi numite Kakans. Fiecare *canan* (!) e ocărmit de un ofițer al prințului, dar dacă comandantul său întrunește titlul de guvernator al orașului, atunci îl cheamă „spravnic” (ispravnic). Fiecare *carar* (!) este împărțit în seniorii, aparținând nobililor țării, numiți boieri... etc.”. În lipsa unui alt text, noi am introdus în partea finală a versiunii lui Const. Gane, redată de noi, pasajul inclus în „Magazin istoric”, *loc. cit.*, p. 43, semnalând acest împrumut în n. 51.

În concluzie, știm doar că în acest text s-au făcut tăieturi, fără a putea socoti câte și de ce natură. Uneori, chiar fraze neesențiale ne-ar putea ajuta să descoperim influențe sau împrumuturi de aiurea.

Dar în această nouă înfățișare a relației lui d’Antraigues, noi mai descoperim, în scurta introducere ce o precede, unele nepotriviri evidente cu textul. Primul editor din 1937, Const. Gane, autorul evocării: *Domnița Alexandrina Cantacuzino și contele d’Antraigues* (București, 1937), mărturisește

în introducere că în acele memorii, „domnița” se ivește deodată. „Nici clipa *când*, nici felul *cum* a cunoscut-o nu ne sunt arătate”. Declarații fără echivoc, care nu îl împiedică pe editorul din 1972 să declare cu toată hotărârea, pomenind de reședința de vară a ambasadorului la Terapia: „Aici, la balurile care se țineau lanț, a cunoscut-o pe Alexandrina Ghica” (!). Reconstituire falsă, deoarece în timpul ciumei desigur că nu se dădeau baluri.

Mai departe citim în continuare: „După acel tragic eveniment (uciderea lui Gr Ghica), Alexandrina plecase împreună cu mama ei la Constantinopol, iar prin cunoștințele pe care le aveau acolo și-au recăpătat bunurile confiscate, ducând apoi o viață pe măsura rangului lor social...”. Adică cu totul contrariul de ce afirma Const. Gane referitor la sărăcia familiei, despre care nu se mai știa nimic.

Spre deosebire de editorul din 1937, cel din 1972 evita subiectul predilect al haremurilor și al sultanei Mihrimah și căuta să-i dea domniței un cadru onorabil și decent. Este drept că, luând de bune toate afirmațiile lui d’Antraigues referitoare la domniță, Const. Gane crede că ea *mergea uneori pe la ambasadele străine* (unde fermeca pe toți diplomații prin spiritul și conversația ei) și că nu era zi să nu se vadă cu el. *Când nu venea ea la ambasadă, mergea el acasă la ea...* Dar acestea sunt simple deducții ale lui Const. Gane, trase din felul cum e înfățișată domnița în relația călătoriei spre Liov, ținând salon cu tovarășii de drum, purtând toată noaptea conversații spirituale cu d’Antraigues și cu diplomatul suedez etc., ba chiar discutând anumite negocieri diplomatice, exprimând judecăți asupra ambasadorului englez Ainslie și asupra celui francez, Saint-Priest. Memorialistul merge atât de departe încât într-o scrisoare (reprodusă în „Voyages”) pomenește de *sprijinul* dat de ea lui Saint-Priest (!), rugând-o să-l continue și mai departe *pentru Franța*, chiar dacă ambasadorul nu i-a arătat recunoștința cuvenită (!). Dar această scrisoare are tot atâta autenticitate cât și cele dintre domniță și sultana Mihrimah incluse în text.

În realitate, diplomații din Pera erau departe de această lipsă de prejudecăți. Eticheta și bunacuvința se împotriveau unor fraternizări flagrante. Să ne gândim la reacția din 1779 a tânărului Ludolf la București, în fața gestului lui Raicevich de a-l așeza la masă cu tovarășa lui de mână stângă. Amintim că Ludolf era fiul ministrului la Poartă al regelui Neapolelui și cumnat cu fratele lui Saint-Priest și că în scrisoarea sa exprima spiritul de bunăcuvință din lumea diplomaților de la Poartă.

Vedem că primul editor e gata să accepte toate afirmațiile, oricât de extravagante, care ar confirma existența domniței Alexandrina Ghica, în vreme ce omonimul său preferă să înlăture orice element neverosimil. El se crede îndreptățit să telescopeze textul, legând o însemnare din 6 mai de la începutul relației de călătorie (C. Gane, p. 78): „Astfel am plecat în ziua de 6 mai la amiazi din Constantinopol cu niște cai care nu mai fuseseră niciodată la drum... etc.” cu textul din 30 mai (p. 86 pe la mijloc) [...] „În sfârșit, de la *Caragues* ne-am întors iar și am sosit ieri la *Kutandga* pe malul Mării Negre”, dând, în versiunea din 1972, această ingenioasă simplificare: „La 6 mai la prânz, am părăsit Constantinopolul. După un drum lung, am ajuns în Dobrogea, la 30 mai. Ne aflăm pe malul mării la Constanța”. De observat că în fruntea scrisorii

în ed. din 1937, citim: *Ghiola în Basarabia* (cu o notă în subsol a editorului: Constanța la 12 leghe de Dunăre, 30 mai 1779).

Revenind la versiunea lui Const. Gane, vom ține seama de faptul că stălcirea numelor de locuri sau de persoane se datorește transcrierii din copia de la Dijon, efectuată, cum crede Const. Gane, de o persoană străină de text (*op. cit.*, p. 10, n. 1), din care cauză apar aceleași nume cu variații ortografice. Mai supărătoare sunt inconsecvențele memorialistului, care, de două ori, declară de pildă pe domniță drept fiică a lui Gr. A. Ghica, de trei ori drept nepoată (*petite-fille*) a sa. Nu este singura inconsecvență din textul lui d'Antraigues. Pot fi spicuite destule fantezii și nepotriviri de-a lungul călătoriei de la Constantinopol la granița polonă. Știm că d'Antraigues a călătorit în suita ministrului plenipotențiar al Suediei (numit peste tot ambasador, în mod greșit), la cererea, desigur, a ambasadorului francez, Saint-Priest, unchiul autorului. O călătorie similară a fost descrisă de Boscovich profitând de plecarea, în 1767, din Constantinopol a ambasadorului englez, ce se întorcea în Anglia, pentru a fi primit și el în suita diplomatului, alături de familia acestuia și de câțiva cunoscuți. Pentru toată lumea a fost format atunci un singur convoi, acel al ambasadorului. Acum d'Antraigues preferă să inverseze situația, declarând că diplomatul suedez „spre mai mare siguranță a împreunat convoiul lui cu *al nostru*” (*op. cit.*, p. 77), având grijă să adauge mai apoi (p. 80) că au fost *două* convoaie: „cel al domniței și cel al ambasadorului”. În textul său, este vorba și de careta domniței cu femeile sale etc. În ed. din 1972, citim: „În afară de aceștia, mă însoțește principesa Alexandrina Ghica” (frază care nu apare în versiunea inițială). Mai, mai, să rezulte că „ambasadorul” suedez călătorea în suita lui D'Antraigues!

Pentru a spori importanța domniței, se afirmă că mihmandarul fusese dat anume pentru ea. În pretinsa scrisoare îndreptată, chipurile, de ea vizirului, ea expune lucrul în acest sens: „Când am cerut înălțimii tale ca să dea luminăția sa (sultanul) *un convoi și un alai sub comanda unui mihmandar*, pentru a mă duce dincolo de raialele otomane... în urma *Hatışerifului* (!), învoindu-mă să merg în Polonia...” etc. Cele două scrisori următoare schimbate, chipurile, între domniță și sultana Mihrimah, socotite de Const. Gane (p. 28) ca autentice și vrednice de cel mai mare interes („*cât o fi ele de copie și poate și de greșit (!) a unei corespondențe între o româncă și o turcoaică, amândouă cucoane mari, fată de domn creștin și fată de sultan*”), aparțin tot temei predilecte a mihmandarului. Această temă este folosită de două ori în cursul călătoriei spre Liov. O primă dată, este vorba de mihmandarul turc și de purtarea sa neomenoasă și abuzivă în Bulgaria. El pretinde de la locuitorii satelor trei piaștri de fiecare casă pentru scorțișoare (!) și pune să schinguiască pe fruntașii satului, smulge salbele și brățările femeilor... etc. Domnița, aflând de acestea, distribuie 200 de piaștri și îl ceartă pe mihmandar, în zadar însă. El o mai și păcălea cu plata cailor, profitând de folosirea unui număr mai mic de cai. „Ea, neavând nevoie de numărul cel mare de cai, pe care ni-i îngăduia Poarta, diferența în bani o dădea mihmandarului [cine?], care o împărțea cu ambasadorul Suediei” (!). [Textul e foarte încălzit. Cine este *ea*? Și cine dădea diferența în bani mihmandarului? Mai înainte fusese vorba de caii închiriați pentru domniță de către „duhovnicul” (!) ei.] De altminteri, în călătoria din 1767, cheltuiala

cailor privise Poarta și nu pe ambasadorul englez. (Vezi jurnalul lui Boscovich în vol. IX al colecției de față). Probabil că și în 1779 se urma același obicei. Așadar, mihamandarul fiind dat *pentru convoiul domniței* (!) ea caută să-l strunească, și în cele din urmă îl reclamă oficial vizirului și neoficial sultanei Mihrimah.

A doua oară, este vorba de mihamandarul *grec*, dat chipurile călătorilor de către domnul Moldovei. În realitate, nu poate fi vorba de un alt mihamandar, acela dat de Poartă având misiunea de a însoți convoiul până la granița cu Polonia, ci de un însărcinat al domnului care să le poarte de grijă în cuprinsul țării sale. (vezi jurnalul lui Boscovich). Acesta, potrivit cu d'Antraigues, a venit într-o primă întâmpinare chiar la Măcin (!), apoi la Galați, la 3 iunie. D'Antraigues pomeneste de el (p. 88, apoi p. 100) în scrisoarea de la „Asulchi pe malul Prutului” (Sculeni) fără dată, în care descrie purtarea noului „mihamandar” la Bârlad, unde s-a ajuns la 7 iunie. Șederea acolo a trebuit să fie de vreo două zile. În acest scurt răstimp, noul „mihamandar grec” s-a datat la stoarceri masive de bani, pretinzând 800 (!) de ocale de unt, când era nevoie doar de 100, scoțând în schimbul celorlalte 700 de ocale un câștig de 200 de piaștri (!). Și de astă dată, domnița se manifestă energic față de „mihamandar” și îi vorbește „ca unui pungaș ce era..., dar el rămase neclintit... spunându-i că împlinește doar numai porunca domnitorului..., din vorbele căruia înțelesesăm că stăpânul îl împinge la furturi fiindcă împarte cu el”. E curios că în Bulgaria, mihamandarul turc răspunsese și el că împlinește poruncile vizirului... Sunt toate indiciile că avem pur și simplu o reduplicare a temei inițiale, ca umplutură care să țină locul descrierilor reale. Tot astfel trebuie privită și acea „anecdotală” despre aventura scandaloasă a „mihamandarului” cu dragomanul adus de el. Paralelismul dintre cei doi mihamandari se observă și în pedepsirea celui dintâi cu o viitoare arestare la Hotin și Bender (de care până în cele din urmă îl iartă domnița) și în arestarea celui de-al doilea, din porunca domnului Moldovei, pentru faptele de la Bârlad.

Este de observat că în aceeași zi la Dănăuți, domnița primește pe un trimis al domnului, venit *să-și arate părerea de rău pentru acele fapte*, apoi, la amiază, sosește în rădvan marele postelnic cu zăpadă și gheață (!), escortat de 12 curteni cu niște bastoane de fier în mână (!), care mai aducea și alte daruri, deși călătorii nu aveau să treacă prin Iași și astfel domnul era scutit de orice obligație de a le arăta vreo atenție deosebită. Spre deosebire de practica obișnuită, domnița îi trimisese domnului un cal de toată frumusețea, iar acesta îi dăruiește acum „în schimb alte daruri: o șea minunată și apă de trandafir în sticlute împodobite cu diamante”. Celorlalți le-a trimis stoffe. Despre ministrul suedez nu se face vreo mențiune specială, desigur pentru că persoana importantă era domnița, nu el. „În sfârșit, la miezul nopții, mai sosi un al treilea convoi: mihamandarul cel nou cu paznicii săi”.

Nu e de prisos să semnalăm unele analogii cu călătoria lui Boscovich. Și în *Jurnalul* acestuia, apărut într-o primă versiune franceză la Paris, în 1772, pe care a putut să o cunoască d'Antraigues, este vorba de hotărârea ambasadorului englez de a se descotorosi de mihamandarul turc nepriceput și neeficient, punându-i în vedere, la Galați, că poate însoți mai departe convoiul, cu condiția să nu se mai ocupe de nimic, amenințându-l în caz contrar cu o plângere la Poartă. Locul său este luat de un trimis al domnului, venit la Galați

în întâmpinare, tânăr grec cu ifose occidentale, vorbind vrute și nevrute, care însă de la Iași încolo a fost desărcinat de misiunea sa, căzând în dizgrație. Mai observăm că și la Boscovich este vorba de niște socoteli neclare ale mihmandarului turc cu harabagii nemulțumiți de plata lor. Se poate să avem aici o sursă de inspirație pentru memorialistul nostru, în căutarea unor amănunte cu care să-și îmbogățească textul.

Spiritul în care și-a redactat d'Antraigues relatarea de călătorie reiese clar din declarația ce precede arătarea primirii la Galați, el anunțând din capul locului că va descrie „*o intrare bufonă ca aceea a lui don Quichotte*” (op. cit., p. 88). Ca primă invenție, e scena ce vrea să fie hazlie, a îmbrăcării cu costumele de ceremonie, *în câmp*, și d'Antraigues tremurând de frig (în luna iunie!), apoi urmează traversarea Dunării, care se face cu bacul (!). În călătoria lui Boscovich din 1776, fuseseră folosite trei bărci mari, dintre care una cu coviltir. La coborârea de pe bac, călătorii sunt respinși de doi satârgii, așa cum sunt descriși (vezi textul, p. 291) și siliți să aștepte „pe ispravnicul Galaților, care sosi mai în urmă călare dintr-unul din corturile sale (!) pentru a ne întâmpina” (La Boscovich aflăm pe *pârcălabul* Galaților).

În relația lui d'Antraigues, mai este menționat și un *portecalamo* (pârcălab) concomitent cu ispravnicul. În relație se precizează că acele corturi de pe mal se aflau *la 20 de pași de debarcader*. Pe această distanță li se dau cai pentru a merge până la corturi, iar domnița este purtată în scaun (din cauza noroiului). *Pe acest parcurs derizoriu se produc cele două incidente comice atât de asemănătoare*, având drept victime pe ministrul suedez și pe olandezul Schutz. După acest prim alai până la corturi, unde se oferă cafea și șербet, urmează un altul până în oraș, cam la *un sfert de oră depărtare de corturi*. Iar la plecarea din Galați spre Bârlad, un altul mai mareș, cu pârcălabul și boierii pe două rânduri și călăreții de rigoare, însoțește convoiul până la un cort cu cafele și șербet, unde are loc despărțirea. Mai departe, la popasul de noapte de la „Convo”, apare în întâmpinare un nou fel de alai de *țigani călări (!) cu căciula în mână* (p. 96). Acest amănunt se află în așa-zisa scrisoare din Bârlad, din 7 iunie, care se compune aproape în întregime din invenții cusute împreună pentru a înlocui o descriere reală. Astfel, după înfățișarea pretensei versiuni a răspunsului sultanei, apoi a descrierii burlești a alaiurilor amintite, urmează cina în odaia domniței, apoi conversația scânteietoare de salon, în sfârșit, odihna de noapte tulburată de mulțimea de purici, apoi iarăși conversația de salon toată noaptea în odaia domniței, unde se strâng toți și unde, cu mult duh, ea face un portret epigramatic al ambasadorului englez, Sir Robert Ainslie, opus colegului său francez, Saint-Priest, pe care d'Antraigues îl declară ca inferior în discuțiile sale. În zori, după ceai și ciocolată, se pornește la drum „cu alaiul de țărani după noi”. După aceea, primirea la conacul marelui boier nenumit, care ține *o cuvântare la ușa rădvanului*, le cedează casa, ducându-se să doarmă prin vecini (?), dar va fi la cină musafirul ministrului suedez, în propria sa casă! La cină sunt redată glumele domniței contra diplomatului suedez, scoțând în relief zgârcenia acestuia, ilustrată prin cina mizerabilă ce le oferă... Scrisoarea se încheie cu extravaganța pretinsului bal din porunca ispravnicului, invenție flagrantă introdusă probabil în faza începută în anul 1784 sau 1785.

În scrisoarea următoare e demascată purtarea mihmandarului grec (stoarceri, abuzuri, maltratarea pârgarilor orașului etc., săvârșite într-un timp record) și, în sfârșit, „anecdota întâmplată blestematului de mihmandar la Bârlad”. E povestită o scenă de comedie ieftină având drept protagoniști pe mihmandar și pe frumosul său dragoman. Fantezia autorului se dezlănțuie tot mai mult, oferind, după aceea, întâmplarea „hazlie”, descriind despăgubirea *după obiceiul pământului*, dată unui localnic din „Erberoy”, pentru uciderea din greșală a unui câine ciobănesc. Povestirea e redată la noi în rezumat, dar ea ar merita o redare integrală.

Popasul de la Huși este și el mobilat cu ce mai pică pentru a-i masca sărăcia. E descrisă sumar și cu acrime reședința episcopului. Urmează, în același spirit, aghesmuirea călătorilor de către „o ceată de popi”, care așteptau un bacșiș (!). Vorbind de pătimirile orașului, în timpul războiului și a ocupației rusești, povestește isprăvile de pomină ale comandantului, „actualul favorit al împărătesei, numit Korick” (mai apoi Kurick), neidentificabil, protestând contra falsei aureole a Ecaterinei a II-a, datorată „slugarnicilor noștri filosofi” etc. Restul, referitor chipurile la Huși, este consacrat în întregime campaniei lui Petru I la Prut. D’Antraigues merge călare să cerceteze teatrul luptei (de la Stănilești) și *ridică planul locului în trei ore* (!) Apoi povestește acea luptă *după Voltaire*, având însă grijă să pretindă că a fost călăuzit și informat de către „popii mai cu carte decât ceilalți”, de la care a aflat foarte mult amănunte. Cinci rânduri despre râul Prut constituie tributul dat realității.

Însemnarea următoare privind despăgubirea dată pentru acel câine ciobănesc este un nou mijloc de a umple o pagină goală. Acesta este și scopul descrierii expedițiilor de pustiire ale tătarilor numite *habul*, cu care se încheie acea pseudoscrisoare. Același sistem se poate observa și în scrisoarea de la „Horghinești, în ținutul Hotinului”, adică în raiaua turcească. După pretinsa apariție a postelnicului cu daruri la Dănăuți, la popasul precedent, tot restul epistolei povestește vizita făcută, împreună cu domnița, fostului mare vizir Hassan, în exilul său. D’Antraigues îi duce o blană de samur din partea lui Culili și din a sa proprie „o cană de cafea și una de apă”. Domnița i-a dăruit „*un minunat serviciu de porțelan și doi cai cu hamurile lor* (!), pe care Hasan nu îi primește, neavând cu ce îi hrăni. „Domnița îi dădu atunci 2 000 de țechini din partea lui Culili, pe care el i-a primit...”. Despărțirea de Hassan e plină de emoții, lacrimi și gesturi grandilocvente. În original se mai află și o lungă biografie a lui Hassan, despre care C. Gane pomenește în notă. La Hotin, pașa cu trei tuiuri nu încetează cu salamalecurile față de domniță, după porunca marelui vizir (!). Și acestuia îi împarte domnița „daruri frumoase”. Merită să fie amintite și darurile pe care le dă mihmandarului turc, pe care îl reclamase. Despre Hotin, orașul și cetatea, precum și despre Nistru, ca obstacol militar, autorul se îndură să dea împreună cinci rânduri.

Restul relației sale se compune din pretensele lămuriri asupra istoriei Moldovei și Țării Românești și a cărmuirii lor rezumate în grabă după Carra – la care a mai adăugat și elucubrații proprii – și dintr-un elogiu al lui Grigore III Ghica, urmat de o povestire romanțată a uciderii sale la Iași, având, desigur, la bază povestirea, nu tocmai exactă, a lui Carra din articolul acestuia, publicat în „Journal Encyclopédique” din 15 nov. 1778. Ca să mai sporească dramatismul

scenei, d'Antraigues îl arăta pe capugiul călău drept un prieten și ocrotit al domnului, căruia îi datora și viața. La venirea sa, el e îmbrățișat și încărcat cu daruri (!). „Opt zile întregi capugiul nu găsi o clipă prielnică pentru a-l omorî”. Apoi se preface bolnav etc. Domnul e prins, strâns de gât, pentru a-l împiedica să țipe, legat și, după aceea, „capugiul se apropie de el și, după ce sărută hatișeriful și i-l citi (!), scoase pumnalul și i-l vârî în piept. Străpuns de nouă lovituri de pumnal”... etc., Ghica moare. Mai apoi, capugiul arată boierilor „firmanul de mazilire, dar hatișeriful nu-l arată, zicând că-l omorât fără poruncă fiindcă voievodul s-ar fi împotrivit firmanului”. În sfârșit, la Constantinopol, capugiul înfățișează sultanului capul lui Ghica pe o tavă de argint. Scenariul închipuit de d'Antraigues se apropie de acela constituit de el în jurul pretinsului fost domn al Țării Românești Morovandgi! Și acesta era prieten bun cu Ismail Pașa beglerbeiu Anatoliei, pe care voia vizirul să-l omoare, dând poruncă în acest sens domnului la București, dar acesta nu-și omoară prietenul și binefăcătorul. Chemați amândoi la Poartă, Ismail e gătit și Morovandgi scapă doar cu viața, fiind însă scos din domnie și despuiat de toată averea sa.

Incredibila lui poveste ocupă 3 ½ pagini din volumul lui C. Gane, unde, după toate investigațiile, acel Morovandgi este declarat un personaj fictiv.

Paralelismul dintre rostul lui și al „domniței” impun o concluzie asemănătoare și pentru ea. Amândoi sunt adresanții unei serii de pseudoscrisori, trimise, chipurile, din Egipt, domniței, iar din călătoria spre Liov, misteriosului C, adică Culili, nume dat lui Morovandgi în cursul *Memoriilor*. Aceasta pentru că domnița călătorea, și ea, chipurile, cu d'Antraigues. De la Liov încolo, scrisorile se adresează iar domniței rămase acolo.

Amândoi sunt necesari autorului pentru adoptarea formei epistolare. Amândoi au biografii neverosimile și nume ce sună fals. Morovandgi, fostul domn în Țara Românească, se numea Iosif (!), pe când domnița purta numele de Alexandrina-Sofia și prințesă Draconi (cu variante ortografice). Titlul ei, după d'Antraigues, este și prințesă serenissimă! Într-o frază obscură și nedelegată, Culili-Morovandgi este declarat *nepot* (!) al domnului Moldovei (!).

O altă trăsătură foarte ciudată este scurtimea timpului în care se petrec toate minunile. Ascensiunea domniței în 4-5 luni după sosirea la Constantinopol. Educația ei excepțională în vreo 2 ani la Iași (!) (domnița Mărioara fusese adusă de la Constantinopol la Iași în 1775). Ea vorbea franceza mai bine chiar decât greaca, limba ei maternă. Era stăpână pe muzică, literatură grație „creșterii desăvârșite căpătate pe vremea când tatăl ei domnea în Moldova. Mama ei, chemase la Curte dascăli de tot felul, și geniul fetei înlocuind lipsurile acestora (?), ea se făcea o bună muzicantă, iar florile literaturii crescuseră și se răspândiseră pe un pământ atât de rodnic. Vorbea franțuzește, italienește, grecește și turcește. Învățătura luminând sufletul ei, o descătușase de orice prejudecată”. Astfel grăiește d'Antraigues în *Memorii* (ms. Din Dijon, p. 139-143). Pentru cultura doamnelor fanariote, vezi acest subiect la Carra. Pentru lipsa de prejudecăți, ca urmare a culturii, vezi izgonirea lui pentru ateism, în februarie 1776.

Altă ciudățenie. Se știe că văduva lui Grigore III Al. Ghica a obținut restituirea casei de la Kurū Ceșme, dar fără nici un ban, în timp ce „domnița”

obține amândouă casele Ghiculești și pe aceasta și pe cea de la Terapia, unde locuiește singură!

Manuscrisul de la Dijon începe cu o scurtă introducere (p. 1–3), cu considerații filosofice și sociale, declarând că autorul vrea să „dea la iveală natura guvernului otoman”. Urmează apoi o altă introducere: „*Introduction à mes mémoires*” (p. 3–79), care, după părerea lui C. Gane, care a citit-o, „conține foarte bune considerațiuni asupra guvernului turc, felul său de a funcționa, puterile în stat și mersul treburilor publice. E un studiu, care se poate compara cu cele mai bune lucrări ale lui Ubicini”. Este poate lucrarea pe care afirmă d’Antraigues că ar fi cerut-o Jean Jacques Rousseau. De la p. 79 înainte încep memoriile: *Mémoire, relation de mon voyage en Turquie (le 11 Août 1784)*. Credem că această dată separă considerațiile de mai sus, concepute ca o lucrare serioasă și rămasă nealterată, de memoriile revizuite ce urmează, formate din descrieri reale alternând cu fantezii „orientale”, menite a stârni un anumit fel de interes. Acestea au putut fi redactate începând de la acea dată.

Memoriile încep cu descrierea drumului pe mare de la Toulon la Constantinopol. Urmează primirea entuziastă în capitală, apoi o descriere a orașului și a Bosforului, fără a uita ciuma, care ocupă vreo 20 de pagini, întrerupte după 13 pagini de introducerea unor noi subiecte privind moravurile orientale, asupra cărora autorul e informat de o tânără și frumoasă greacă, nenumită la început, care apoi capătă un nume și o biografie senzațională. Este domnița Alexandrina Gricea, ce locuiește la Terapia, favorită a tinerei sultane Mihrimah, prin care exercită o mare influență (!). Prin ea vor fi dezvăluite toate tainele haremului împărătesc. După vreo 7 pagini de aprecieri răutăcioase la adresa membrilor ambasadei franceze, vine rândul unui alt inițiator al lui d’Antraigues: Iosif Morovandgi, fost domn al Țării Românești (!), care, după vicisitudini senzaționale, este la Constantinopol călăuză lui d’Antraigues, pe care îl întovărășește în plimbările prin oraș, arătându-i cu tot dinadinsul mizeria și nedreptățile suferite de cei mărunți. Cât despre domnița, ea îi va oferi o copioasă cronică a favoritelor ultimilor doi sultani.

Cu revenirea în capitală, la 21 octombrie, după încetarea ciumei, apar și unele subiecte mai puțin speciale, alternând cu celelalte. Sunt descrise sărbătorile bairamului, alaiul sultanului, mergând la Sf. Sofia, și iluminările din tot orașul, teme obiective, la care nu s-a putut împiedica autorul să mai adauge și o notă senzațională și personală, pretinzând că a pătruns și el în moscheie costumat în turc! (laudă deșartă întâlnită și la alți francezi din secolul precedent). Descrierea băilor publice, mult amplificată față de a vestitei Lady Mary Wortley Montague, servește drept decor pentru idila lui d’Antraigues cu domnița. Dar cronica haremului își redobândește prioritatea. Sunt amintite întâmplări de-ale favoritei sultanului Abduh Hamid I, anume Abdala Mirza. E povestită moartea favoritei sultanului Mustafa, ucisă din gelozie de o circasiană, și mai ales se revine de nenumărate ori la nunta tinerei sultane Mihrimah... etc. Se repetă și anecdote răsuflăte ca aceea despre demența unui ambasador francez din trecut, al cărui nume, scris „Deserial”, a fost tălmăcit de Const. Gane drept des Alleurs, în loc de de Ferriol, din cauza confundării literei f cu un s lung. Descrierile se succed din nou, începând cu marele incendiu, care a distrus o parte din vechiul oraș. Este iar vorba de mai multe ori de Sf. Sofia,

de Cisterne, de audiența solemnă a bailului Venetiei. Și din nou reapare domnița, care pune la cale un expedient pentru ca sultana să-l poată zări pe d'Antraigues în marele bazar. Urmează vizitarea Coloanei Arse, audiența solemnă a lui Saint Priest la sultan, vizitarea imprimeriei sultanilor, a bibliotecii seraiului, a unor palate, apoi descrierea alaiului lui Hasan Pașa plecând în Moreea, eveniment care aparține unui alt moment situat după înapoierea din Egipt, în preziua plecării definitive din Turcia. Această licență cronologică este tot atât de inexplicabilă ca prezența printre epistolele egiptene din Alexandria (ian. 1779) a două scrisori din Cracovia și Viena (iulie și august 1779), adresate domniței (!).

Se observă împănarea unor descrieri reale cu aportul masiv de informații, invenții și ecouri din lumea haremului împărătesc. Pentru introducerea acestui subiect era nevoie de o figură semiorientală realizată prin înfiriparea figurii „domniței”. Prin ea se ajunge la sultana Mihrimah. D'Antraigues are chiar ideea unui chestionar destul de special asupra traiului turcoaicelor în harem, pe care îl dă domniței pentru ca aceasta să capete lămuriri de la sultană! Întrebările și răspunsurile sunt de așa natură, încât C. Gane afirmă că decența nu îngăduie să fie redată! Pretinsa idilă a lui d'Antraigues cu improbabilă domniță este doar un element al decorului. Vrând să dea cât mai multe amănunte concrete despre ea, o face tot mai puțin credibilă. Astfel, spune despre ea (p. 44) că „avusese mulți iubiți”. Când nu o mai interesau, „îi umplea de bani și-i dădea afară” (ca un fel de Ecaterina a II-a). Dar când s-au petrecut acestea? Căci abia cu 3–4 luni înainte de întâlnirea cu d'Antraigues a avut loc pretinsa ei ascensiune? Figura domniței este creată din elemente care se bat cap în cap. Ea este tot atât de reală ca extravaganța spectacolului oferit de ea acestuia, în casa ei de la Terapia, ficțiune flagrantă ce nu înșală pe nimeni.

Dar domnița mai era și adresanta așa-ziselor epistole din Egipt, care încep cu o *Disertație asupra vechilor egipteni*, purtând data: „Pe Nil, 1779”, și care este copiată în parte după Herodot, iar, în parte, după vestitul călător francez, Chardin, din secolul precedent. Dovada evidentă că acea bucată a fost elaborată pe îndelete, după înapoierea în Franța, cu textele respective în față. Pseudoepistolele oferă un amestec de descrieri poetice ale naturii (vezi J. J. Rousseau și Bernardin de Saint-Pierre), cu o serie întreagă de invenții (episodul cu cadănele de pe corabia mergând spre Egipt, furtuna pe Mediterană, inspirată după tema arhicunoscută, folosită și de Rabelais, vizita misterioasă de la miezul nopții făcută la Alexandria lui Izet pașa, rechemat de la Cairo, personalitate de seamă, despre care vorbește și de Tott în memoriile sale). D'Antraigues îi duce o blană de samur din partea domniței. Pașa îl întreabă: „După câte am auzit, trecerea ei crește mereu... Ce a mai căpătat?... Eu, care sunt prietenul ei, cu ce mă pot alege?” El mai declară: „Capul silictarului și al meu nu pot sta în același timp pe umerii lor. Facă-se voia padișahului” (!). D'Antraigues adaugă: pașa mi-a spus că are cinci corăbii încărcate cu argint și că, având acești bani, așteaptă sau viziratul, sau moartea (!). La plecare, Izet pașa îi dă lui d'Antraigues o blană de hermină.

A doua zi, el are audiență la noul pașă de Cairo, Ismail, înlocuitorul lui Izet, căruia îi înmânează scrisoarea de recomandare a ambasadorului Franței, precum și recomandarea domniței (!) Și acesta imploră intervenția domniței pe

lângă sultana Mihrimah și îi dăruiește o blană de hermină. De la Alexandria la Rosetta, d'Antraigues călătorește în convoiul acestui pașă. Realitatea poate fi reconstituită. Ambasadorul îi dăduse lui d'Antraigues o scrisoare către Ismail pașa, pentru a călători o parte din drum în convoiul acestuia. Cu prilejul acesta a fost primit de el în audiență. Aceasta fiind probabil reală, spre deosebire de audiențele fictive la Izet și la același Ismail povestite în scrisoarea din Alexandria. Invențiile continuă. Convoiul lui d'Antraigues e atacat de bandiți, el cere pașei pedepsirea lor, dar obține comutarea cu moartea prin aceea a bății la care, asistând, se înduioșează, plânge și le împarte bani (!). Îmbarcat apoi pe Nil, descrie piramidele, sfinxul etc. De la Suez, îi recomandă domniței pe un bătrân misionar al Propagandei Fide, de 71 de ani, care merge la Constantinopol să ceară *protecția sultanului și o pensie* (!). Urmează povestea vieții acestuia. El va duce domniței scrisoarea lui d'Antraigues... Și așa mai departe. Procedul observat la redactarea memoriilor a fost aplicat și aici. Descrieri reale alternează cu fantezii ca cele amintite, cu reminiscențe din cărți sau din clasici despre vestitele curtezane de la Alexandria, cu amănunte despre moravurile turcești etc.

După străbaterea tuturor textelor traduse de C. Gane, poate fi observată, nu odată, refolosirea de către d'Antraigues a unora din invențiile sale. De ex., în redarea audiențelor fictive la pașalele Izet și Ismail. Acestea sunt în același stil și cu vizita făcută, chipurile, de către d'Antraigues și domniță fostului mare vizir, pașa Hasan, exilat în ținutul Hotinului. Atitudinea plecată a lui d'Antraigues față de pașalele din Egipt și față de Hasan este aceeași, imitând-o pe a orientalilor: se înclină până la pământ, sărută pulpana hainei, apoi mâna pașalei, cade în genunchi etc. Iar în audiența lui la pașa de Suez, dacă e cumva autentică, el se arată de o platitudine uimitoare pentru un nobil francez din vechiul regim.

Care vor fi fost împrumuturile și influențele din afară exercitate asupra lui d'Antraigues?

Din *Jurnalul* lui Boscovich, au fost luate elementele mult înflorite pentru isprăvile mihmandarului și însemnările din Galați. Vezi și noaptea albă din Vaslui din cauza insectelor inspirând-o pe cea de la „Convo” din cauza mulțimii de pureci.

Acest *Jurnal* dă un termen de comparație cu relația lui d'Antraigues. În realitate, în afară de Galați, unde s-a zăbovit 5 zile pentru motivele arătate în *Jurnal*, opririle de pe drum s-au mărginit la *popasurile de noapte*, pe când d'Antraigues inventează opriri mai lungi la Bârlad (pentru a introduce balul și purtările mihmandarului grec), la Huși – pentru a face o excursie la teatrul luptei de la Stănilești, iar în ținutul Hotinului, la o localitate nenumită, pentru a-l vizita pe Hasan Pașa...

Din memoriile lui de Tott, a fost luată folosirea ciomagului pentru a stoarce de la oamenii satelor alimente și scorțișoare! Din istoria lui Carra a fost luată partea despre istoria și cârmuirea Moldovei și Țării Românești și din scrisoarea din „Jurnal Encyclopédique” și cea despre uciderea lui Ghica. Toate acestea reprezintă doar punctul de plecare pentru extravaganțele unei imaginații nestăvilite.

Nu știm de unde a fost luată descrierea ocupației rusești și a purtării acelui comandant, favorit al Ecaterinei a II-a, care a rămas neidentificat. Ce este mai curios, este fraza lui d'Antraigues despre „laudele slugarnicilor noștri filosofi”, despre împărăteasa cu „sufletul cel mai negru, inima etc. cea mai mânjită de crime... etc., atât de lăudată de scriitorii noștri” etc. Când a putut el să se exprime astfel despre „filosofii”, în mijlocul cărora se complăcea prin 1784 (dată presupusă a redactării manuscrisului de la Dijon), ca și în anii următori?

Despre caracterul lui d'Antraigues se află o analiză foarte clarvăzătoare într-o scrisoare a mamei sale cam din acest moment, redată de L. Pingaud.

În sfârșit, putem restabili adevărul asupra numelor de Culili, care *nu ar exista ca atare* (!), C. Gane propunând o altă lectură. Putem afirma că îl întâlnim prin 1781–1782, ca fiind numele unui agent confidențial al lui Al. Ipsilanti, trimis la Viena, pe lângă Raicevich, pentru a-l convinge să renunțe la misiunea sa de agent imperial în Principate. Aceasta nu înseamnă că personajul inventat de d'Antraigues este real, ci că acesta a folosit pentru înfiriparea lui un nume real.

O ultimă sugestie. Nu cumva d'Antraigues, în inventarea domniței Alexandrina, a pornit de la figura romanțată a soției lui Korecki și fiica lui Ieremia Movilă, Caterina, botezată Alexandrina, probabil pentru că era sora domnului Alexandru Movilă, de către memorialistul Joppecourt sau poate de către J. Barret, care a compus partea finală a memoriilor lui Joppecourt, constând în bună parte, din preținsele scrisori ale acesteia, prizonieră a turcilor din cursul campaniei din Moldova din 1616?

GEORG LAUTERER

(1745–1784)

Georg Lauterer s-a născut în anul 1745, în orașul Marburg (Stiria). În 1770 a intrat în marina olandeză, obținând gradul de locotenent, dar după un an, anume în 1771, a părăsit Olanda spre a trece în corpul de pontonieri austrieci. În ianuarie 1779 a fost înaintat căpitan de clasa a doua (Kapitain Leutnant).

Ca ofițer de pontonieri, Lauterer a făcut mai multe călătorii pe Dunăre. În vara anului 1773, i s-a încredințat conducerea, de la Viena la Semlin, a unui vas construit după modelul constructorului Heppa și încărcat cu mărfuri. Raportul său amănunțit asupra acestei călătorii e păstrat în Kriegsarchiv din Viena. În 1779 i s-a încredințat conducerea unui vas anume construit pe care urma să se imbarce internunțiul, baronul Peter Phillip von Herbert-Rathkeal, care se ducea la Constantinopol să-și ia postul în primire.

Herbert și Lauterer au părăsit Viena în ziua de 20 iulie 1779, în fruntea unei escadre de șase vase.

La 17 august, au sosit la Orșova, iar la 29 august debarcau la Rusciuc, de unde internunțiul și-a urmat călătoria pe uscat spre Constantinopol, iar Lauterer spre Transilvania. Inițial, internunțiul adresase împăratului Iosif al II-lea rugămintea de a-l lăsa pe Lauterer să-l conducă până la Constantinopol, de unde urma să se înapoieze la batalionul său, pe mare până la gura Prutului și de-a lungul acestui râu până la Iași, de unde avea să treacă munții în Transilvania, pentru a ajunge la Brașov. În felul acesta ar fi putut face o serie de observații asupra Moldovei. Dar încuviințarea împreună cu instrucțiunile întocmite de cancelaria imperială și de Hofkriegsrath au sosit prea târziu¹. Lauterer s-a înapoiat cu cei 23 de pontonieri de sub ordinele sale prin Țara Românească. A trecut prin București, Slatina și Cerneți, îndreptându-se spre Jupalnic.

În 1781, marea casă de comerț austriacă Willeshofen, care făcea afaceri cu schelele din Levant, îi oferi lui Lauterer conducerea unei expediții comerciale pe Dunăre și pe mare la Kerson și Constantinopol. Spre a învinge șovăielile și apoi refuzul împăratului Iosif II de a-i acorda lui Lauterer încuviințarea și un concediu de 9 luni, Willeshofen a interesat direct Curtea, care i-a încredințat spre desfacere mărfuri în valoare de 25 000 de florini. Iar Lauterer a primit și însărcinarea de a consemna într-un raport observațiile sale asupra orașelor, cetăților, fortificațiilor și șantierelor navale. Acum este tocmai momentul când Austria, după îndelungi ezitări, îl trimite pe Raicevich, fostul secretar al lui Alexandru Ipsilanti în Principate, într-o calitate destul de ambiguă de agent imperial, la început doar neoficial și temporar (vezi biografia sa, în volumul de față).

La 11 iunie 1782, vasul condus de Lauterer părăsi Viena, ajungând la 29 iulie la Galați, unde urma să se facă transbordarea mărfurilor cu destinația Constantinopol pe un vas turcesc

¹ Pentru a nu trezi bănuielile turcilor, colonelul Magdeburg propunea ca pentru explorarea Dunării să folosească pretextul unei călătorii comerciale până la Chilia, Lauterer imbarcându-se pe unul din vasele de comerț ale financiarului vienez, baronul Fries. De la Chilia la Constantinopol, Lauterer ar putea călători pe un vas turc, iar înapoierea din capitala Imperiului Otoman ar urma să se facă pe uscat, prin Silistra, Galați și Iași.

și a celor cu destinația Kerson pe unul rusesc. Dar acesta din urmă, întârziind 4 zile, Lauterer a coborât pe Dunăre până la Sulina, unde a ajuns la 7 august. Expedierea mărfurilor în Rusia l-au reținut la Sulina până la 25 septembrie, când a plecat și el spre Kerson. În cursul acestei călătorii, a alcătuit o descriere a punctelor Kinburn, Oeakov, Globok și a cetății și orașului Kerson. Totodată a luat informații asupra navigației pe Nipru și a ridicat un plan al limanului.

La 28 octombrie, Lauterer a părăsit Kersonul spre a se întoarce, pe uscat, în Austria. Cu acest prilej a străbătut Moldova, trecând prin Chișinău, Iași, Botoșani, Suceava, Cernăuți.

Harta și descrierea malurilor Dunării, pe care a redactat-o la întoarcere, n-au satisfăcut însă pe Iosif II. Aceasta l-a determinat pe Lauterer să facă în 1783 o nouă călătorie pe Dunăre, folosind prilejul unui transport al firmei Willeshofen.

Potrivit instrucțiunilor împăratului, Lauterer urma să călătorească pe Dunăre până la vărsarea ei, apoi să treacă la Constantinopol și să se întoarcă pe Marea Adriatică, spre a face o cercetare militară secretă la Durazzo și Cattaro. Pentru completarea observațiilor asupra cetăților turcești de pe malurile Dunării i s-au atașat doi ofițeri: căpitanul Redange și sublocotenentul Mihanovics.

Lauterer și Redange au plecat din Viena la 18 aprilie 1783 și au ajuns la Galați (28 mai), unde s-au despărțit, Lauterer plecând la Constantinopol, unde îl aștepta Mihanovics, spre a executa împreună misiunea încredințată de împărat.

Plecat din Pera la 25 august, Lauterer s-a îmbolnăvit foarte rău la Salonic. Călătoria până la Durazzo a fost un adevărat chin pentru cei doi ofițeri, răpuși de boală. După plecarea lui Mihanovics (17 octombrie), Lauterer a rămas la Durazzo pentru a studia regiunea. Cu mare greutate și-a îndeplinit misiunea și s-a întors în Austria. Dar, istovit de boală, a murit la 4 martie 1784, la Klosterneuburg lângă Viena.

Expediția lui Lauterer din 1782 pe Dunăre este cuprinsă în lucrarea acestuia intitulată *Relation über die mit dem ersten Willeshofischen Comertien Versuch von Wien längst der Donau, und über des schwarze Meer, dann gegen den Dniepper nach Cherson gemachte Reise, und zwar vom 11-ten Junij bis 15-ten December 1782*, care poartă înăuntrul manuscrisului un titlu diferit „Beschreibung Des bey der Abführung des Willeshofischen Comertien Transport, von Russzug bis Sulina an das schwarze Meer weiters aufgenommen Dunau Planes, mit denen übrigen diese Reise Betreffenden Relationen”.

Lucrarea cuprinde descrierea Dunării până la Sulina, cu unele amănunte privitoare la călătoria pe fluviu și pe mare până la Oeakov, cât și la navigația turcă și austriacă pe Dunăre. Cu tot caracterul său neunitar, relația lui Lauterer, care este în primul rând o descriere a celor 8 planșe ce alcătuiesc harta malurilor Dunării de la Rusciuk la Sulina, prezintă un interes deosebit datorită atât descrierilor de localități, cât și știrilor pe care le cuprinde asupra comerțului de lemnărie și șantierului de construcții navale de la Galați, a mișcării schelelor Brăila și Galați etc.

În schimb, harta Dunării dintre Rusciuk și Sulina e de o execuție învechită și incompletă. Nu cuprinde brațul Borcea, iar de la Hârșova spre Brăila include numai Dunărea Veche și brațul Cremenea, iar de la Tulcea, numai brațul Sulina.

Călătoria lui Lauterer prin Moldova a fost descrisă în lucrarea *Journal über die Reise zu Lande von Cherson nach Wienn, durch Neu Rusland, Besarabien und die Moldau*, care poartă în interiorul manuscrisului un titlu diferit. „Reise von Cherson nach Wienn, das ist von 28-ten 8-ber bis inclusive 16-ten December 1782”.

Lauterer a mai redactat jurnalul călătoriei făcute în 1779, cu prilejul conducerii internunțiului Herbert Rathkeal la Rusciuc. Păstrat în trei manuscrise la Kriegsarchiv din Viena (B. III b. 32), acesta cuprinde numai însemnări cu privire la călătoria dintre Belgrad și Rusciuc. Alcătuit în timpul șederii lui Lauterer în carantină de la Jupalnic, a fost folosit ulterior la redactarea jurnalului definitiv și a descrierii Dunării.

Lauterer a mai alcătuit o hartă a Dunării între Belgrad și Rusciuc și descrierea acestei hărți este păstrată în trei manuscrise, aflate în secțiunea hărților din Kriegs Archiv (B. III b. 32).

Lucrările lui Lauterer au fost publicate de N. Docan, în „Analele Academiei Române”, Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXXVI, p. 614–643, ca anexă la studiul: *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, București, 1914.

**JURNALUL <DRUMULUI PENTRU> DUCEREA DOMNULUI
INTERNUNȚIU, BARONUL VON HERBERT, PE DUNĂRE DE LA
VIENA PÂNĂ LA RUSCIUC ÎN BULGARIA ȘI ANUME DE
LA 20 IULIE PÂNĂ LA 29 AUGUST 1779¹**

17 august. Dimineața la ora 6, după ce vasele au fost echipate cu marinari p. 75 foarte buni, am plecat de la *Orșova Veche*, și numaidecât după aceea, în dreptul fortificației *Orșova Nouă*, domnul sol² a fost salutat cu 36 de lovituri de tun. Am mers la satul *Vârciorova*³; acolo domnul sol împreună cu beiful de la [Fetislam⁴]⁵, care a însoțit pe domnul sol pe un vas de război, a coborât pe uscat, fiindcă n-au vrut să treacă pe apă prin strâmtoarea periculoasă a *Porții de Fier*. În timpul acesta, vasele au fost trecute cu bine prin Poarta de Fier, care este un lanț de stânci, și duse la malul stâng chiar în jos de ostrovul *Caritaș*⁶, pentru a lua iar pe domnul sol și a-l duce la Fetislam, localitate așezată pe malul drept, cu o cetate pătrată, unde a petrecut noaptea, iar marinarii au fost schimbați.

18 august. La ceasul cinci fără un sfert, am plecat de la Fetislam și după un ceas am trecut în dreptul ținutului *Cerneți*, printre ruinele rămase de la *podul lui Traian*. După-amiază, la ceasul 2, la insula Ostrovul Mare (!)⁷, la satul cu același nume, au fost schimbați marinarii și de acolo s-a continuat călătoria până la satul [Radovița], așezat pe malul drept, unde s-a făcut popas de noapte.

19 august. Am pornit de acolo de dimineața la ceasul 4 și jumătate, pe la ceasul 5 și jumătate, am trecut prin dreptul vărsării râului Timoc în Dunăre, la ceasurile 9, am trecut prin fața întăriturii ruinate și a satului [Florentin], așezat pe dreapta. După-amiază, la ceasurile 4, am trecut din jos de Vidin și am petrecut noaptea acolo...

[Zăbovește pentru că nu poate găsi marinari și pleacă, în sfârșit, din Vidin cu unii destul de nepricepuți. Același neajuns se repetă. În sfârșit, se iau niște țărani drept marinari.]

25 august. Dimineața la ceasurile 8 și jumătate, am trecut de satul p. 76 românesc *Islaz*, așezat pe o ridicătură și numaidecât după vărsarea fluviului Olt în Dunăre... [La Nicopol internunțiu e salutat de 18 lovituri de tun.]

¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat de N. Docan, în *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea...*, p. 74 și urm.

² Peter Philipp, baron von Herbert-Rathkeal (1735–1802), de origine irlandez, intră în serviciul Austriei la 1760; în iulie 1779 a fost numit internunțiu la Constantinopol și, datorită calităților sale, s-a menținut în această funcție până la sfârșitul vieții sale. A fost unul dintre cei mai de seamă agenți diplomatici ai Austriei pe lângă Poartă.

³ *Wertscharovo*, azi (localitate componentă a municipiului Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți).

⁴ În realitate = Ada Kalé. Această confuzie se repetă de mai multe ori în cursul descrierii.

⁵ Localitățile în paranteze drepte aparțin de obicei malului drept al Dunării.

⁶ *Caritasch*. Azi dispărut. În descrierea anonimă a Dunării din 1718–1739, e amintit sub numele de „Struscha”.

⁷ *Gross Ostrova* (!). Autorul confundă Ostrovul Corbului, sat, com. Hinova, cu Ostrovul mare, sat, com. Gogoșu, care se află mai jos, ambele în jud. Mehedinți.

p. 77 ...29 august. La ceasurile 5 dimineața, călătoria a fost continuată pe o vreme bună și la ceasurile 12, am sosit la Rusciuc, unde domnul legat (sol) a fost din nou // salutat cu lovituri de tun și a primit o mulțime de ieniceri pentru pază, ca în toate stațiunile mai însemnate până aici.

30 și 31 august. Vasele au fost descărcate și scoase la vânzare.

1 septembrie. Domnul internunțiu a plecat pe uscat la Constantinopol; în timpul acesta, în lipsa unei oferte mai bune, vasele au fost vândute unui negustor de lemne turc, împreună cu toate rechizitele lor, pentru 325 de piaștri. Și fiindcă foaia de drum⁸ cerută de domnul internunțiu imediat după sosirea sa la Rusciuc de la Alteța Sa domnul Țării Românești⁹ pentru călătoria de întoarcere a trupe¹⁰, compuse din pionieri și matrozi¹¹, nu a fost încuviințată, această trupă a fost nevoită să se abată de la itinerariul prescris de autoritățile lor prin Islaz, la Dunăre, și eu însumi să fac o călătorie la București, pentru a cere foaia de drum de care era nevoie. Pentru aceasta, garda a plecat în seara de 1 septembrie cu o șalupă turcească peste Dunăre la Giurgiu, un oraș turcesc așezat în fața Rusciucului; acolo, tocmind trei căruțe românești (care duseseră lână?)¹², a călătorit cu ele până în satul românesc „Kadincian”¹³ și a petrecut noaptea acolo.

2 septembrie. Sus-numita trupă a trecut cu carele românești închiriate prin stațiunile de poștă Daia¹⁴, Călugăreni¹⁵ și la Copăcenii¹⁶ a trecut pe un pod plutitor micul râu Argeș și a petrecut noaptea în satul pomenit la urmă.

3 septembrie. Am sosit la București și am obținut de la Înălțimea Sa domnitorul un ordin pentru 12 cai de poștă, fără plată, prin Țara Românească, până la Jupalnic¹⁷ în Banat.

4 septembrie. Trupa a trecut prin stațiunile de poștă Podu Doamnei¹⁸, Baci¹⁹, Ciolănești²⁰, Șerbănești²¹, Slatina, acolo peste râul Olt, mai departe prin Balș²², orașul Craiova, nu departe de acolo peste Jiu, mai departe prin Gogoșu²³, Iablanița²⁴, Cerneți²⁵, la Jupalnic, la locul de carantină (unde a stat) de la 9 la 28 septembrie.

⁸ *Marche-route.*

⁹ Alexandru Ipsilanti (1774–1782).

¹⁰ *Militar commando*, soldații de sub comanda lui Lauterer, care constituiseră escortă ambasadorului pe vas.

¹¹ *Tchaiquisten* = matrozii de pe șăci.

¹² *Woll-wagen.*

¹³ Azi dispărut. Se găsea între satul Slobozia și Giurgiu și purta numele de Cadâm-gena (= Sufletul cadului).

¹⁴ Sat și comună, jud. Giurgiu.

¹⁵ *Idem.*

¹⁶ *Coperzan*, sat, com. 30 Decembrie, jud. Giurgiu.

¹⁷ *Supanek*, sat desființat, înglobat în orașul Orșova, jud. Mehedinți.

¹⁸ În text *Podu-domn*, sat, com. Clejani, jud. Giurgiu.

¹⁹ *Bacs*, sat, com. Blejești, jud. Teleorman.

²⁰ *Tscholonelti*, sat și com. jud. Teleorman.

²¹ *Scherbanesti*, sat, com. Rociu, jud. Argeș.

²² *Batosch*, oraș, jud. Olt.

²³ *Gogosch*, sat și com. jud. Dolj.

²⁴ *Iabloniz*, sat, com. Pădina, jud. Mehedinți.

²⁵ Sat component al com. suburb. Șibian, municipiul Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți.

Descrierea celor 11 planuri ale Dunării de la Belgrad până la Rusciuc p. 79

Planul 4

[...] Cam la un sfert de milă mai la vale de Orșova, chiar în mijlocul Dunării, se află insula fortificată Orșova Nouă (= Ada-Kalé), ale cărei întărituri par a fi în stare destul de bună și sunt prevăzute cu multă artilerie.

Lângă cetatea Orșova Nouă, pe malul drept, este așezat așa-numitul fort Elisabetha, în dreptul acestuia, pe malul stâng, este așezat satul turcesc *Vârciorova*²⁶, tot așa, pe un mal îngust între Dunăre și muntele înalt, pe care se află un post militar²⁷ imperial. Mai jos de sat, este ultimul post imperial la poalele muntelui, unde râul Vodița desparte teritoriul imperial // de cel turcesc al Țării Românești, care merge de-a lungul apei de la Orșova la vale. Amândouă malurile sunt formate din munți înalți amestecați cu stânci, unde pe malul drept al Dunării se află un drum direct spre Cladova, în Serbia, și pe malul stâng un drum strâmt spre Cerneți, în Țara Românească. Pe un alt (munte), chiar mai jos de un pârau, care curge într-o vale, se află la stânga un post românesc. De aici încolo, albia Dunării, pe stânga, e plină de pietroaie și stânci, care apar când e apa joasă și merg până la Porțile de Fier. Acestea, numite pe turcește Demir-capu, sunt un șir de stânci de piatră de-a curmezișul Dunării, de la malul stâng puțin la vale către malul drept. Cam la 100 de stânceni de la malul stâng este o deschizătură printre pietre, prin care, când apa are nivelul mijlociu, pot trece numai vasele încărcate pe jumătate, pentru că blocurile peste care trebuie să se treacă, stau sub apă abia la o adâncime de 2 picioare și jumătate. Apa trece prin această trecătoare foarte repede, cu vuiet mare și formează îndărătul stâncilor vârtejuri groaznice, sub care sunt, de asemenea, blocuri de piatră și capcane de moruni pe piloni. Spre malul drept, este o insuliță, în dosul căreia este o mică trecătoare puțin adâncă, pentru vasele ce merg în susul apei. Când apele sunt mici, nu pot trece vase, nici în jos, nici în sus. Aceste locuri de lângă malul drept, puțin adânci, ar putea fi adâncite și în felul acesta s-ar evita mersul periculos printre stânci.

Numaidecât mai jos de Porțile de Fier, pe malul drept, este așezat satul [Sip] și la stânga satul românesc Jidoștița²⁸ într-o vale...

[Aici se află mai multe insule, pe cea mai mare se află satul „Caritaș” și zidurile unui turn.]

...În această porțiune a Dunării, vasele trebuie să fie prevăzute totdeauna cu piloți buni, cunoscători ai terenului de aici; pe care cei ce merg pe Dunăre în jos îi găsesc la Orșova veche //, iar cei ce merg în direcție opusă, îi găsesc la Cladova. Șăicile pot trece pe aici pretutindeni și în orice împrejurări, vasele

²⁶ *Berscharovo* (!).

²⁷ *Chartaque*.

²⁸ *Hostiza* (!), sat, com. Breznița-Ocol, jud. Mehedinți.

de război pot trece în jos numai când apele sunt mari; din contră, în sus, nu se poate trece decât cu foarte mare greutate, chiar când apele sunt foarte mari.

Dunărea la Orșova este de aproximativ 350 de stânjeni; la Cladova este lată de 450 de stânjeni.

Planul 5

...În fața Fetislamului, pe un șes înalt este satul românesc Schela²⁹ și în Dunăre, la stânga se întinde un banc de nisip. O jumătate de ceas mai jos... pe malul stâng se văd ruinele vechiului Turnu-Severin și ceva mai sus în albie o capcană de moruni. Imediat mai jos se află pe malul drept și cel stâng câte un pilastru de zid, care sunt ruinele fostului pod al împăratului Traian care a fost clădit aici...

[Dunărea se împarte în două brațe.] Pe stânga, lângă satul *Banovița*³⁰, așezat în șes, curge în Dunăre râul Topolnița³¹, (ieșind) dintr-o vale largă, în care este așezat mai sus marele târg românesc Cerneți. Dealurile foarte înalte, care încep de la râul Topolnița la vale, către satul Șimian, se retrag spre munte și lasă lângă Dunăre un șes larg până la râul Bistrița. Între [Ritkova] și [Carbova], unde Dunărea cotește spre apus, se află o insulă mare, cu un sat pe ea *Ostrovu Corbului*³². În dreptul râului Bistrița, care coboară dintr-un munte mare românesc și curge într-o vale lungă, făcând să umble o seamă de mori, malul drept începe să fie înalt și deluros și se întinde în jurul insulei Ostrovul, și mai jos de aceea, la satul *Batoți*³³ se ridică iar la înălțimi mari... //

p. 82

Mai jos de râul Camenița se întind în Dunăre două insule mici cu pășune, una după alta. Lângă aceste insule, malul stâng, pe care se află satul românesc *Burila*³⁴, este iarăși cam înalt, cu surpături, până la satul așezat pe șes Izvoarele³⁵.

Mai jos de [Bârsa Palanka], se află iarăși pe Dunăre o insulă mică cu copaci și, mai departe la vale, marea insulă, foarte mult cultivată, Ostrovul³⁶, pe care este un sat cu același nume³⁷. De la prima insulă mică, malul stâng se ridică iar puțin și are surpături, aceste înălțimi țin până în dreptul mijlocului insulei Ostrovul; acolo unde se termină această insulă malul se lasă jos, e mlăștinos și crescut cu trestie. Dunărea este la Podul lui Traian, amintit aici, de vreo 480 de stânjeni, mai jos pe insula Corbilor de 420, la [Bârsa Palanka] și [Prahova]³⁸ de 480 de stânjeni.

²⁹ *Szkelo*, azi Schela Cladovei, localitate componentă a municipiului Drobeta-Turnu Severin.

³⁰ *Panoviza*, sat dispărut, jud. Mehedinți.

³¹ *Dopolniza*.

³² Carbo Ostrova.

³³ Sat, com. Deveselu, jud. Mehedinți.

³⁴ *Burilla*. Azi Burila Mare, sat și com. jud. Mehedinți.

³⁵ *Izvorille*. Azi Izvoru Frumos, sat, com. Burila Mare, jud. Mehedinți.

³⁶ Ostrovul Mare.

³⁷ Ostrovu Mare, sat, com. Gogoșu, jud. Mehedinți.

³⁸ *Praova*. Sau Prahova.

Planul 6

...Dunărea între [Praova] și [Vidin]...

[În dreptul Timocului], malul stâng, lângă care sunt două insule mici, este jos și mlăștinos. La oarecare depărtare de acolo, se întinde către Dunăre un mal înalt pe care sunt satele *Izvoarele*³⁹ și *Gruia*⁴⁰. Lângă Gruia se varsă un râu în Dunăre, după care malul stâng se schimbă într-un șes neted, care ține de aici câteva mile până la Cetate⁴¹, și pe care este satul Pristol⁴², apoi o ridicătură a malului care merge spre Dunăre, satul Gârla⁴³, înainte de care se află în Dunăre o insulă îmbrăcată toată cu trestii.

De la gura fluviului Timoc, unde se găsesc în Dunăre două insule mici, pe lângă satul Racovița, se întinde spre Dunăre o spinare înaltă, pe care sunt așezate satele [Vârful] și [Novo Selo] // [După Florentin sunt două insule p. 83 îmbrăcate în stuf și între ele o capcană de moruni, din care cauză drumul de navigație trebuie să meargă foarte aproape de malul drept.] Pe malul stâng de la satul Cetatea, până la Dunăre, se întinde un deal de mărime mijlocie până la satul românesc Calafat⁴⁴, unde dealul se retrage înăuntrul uscatului și malul devine plan. Lângă Cetatea, rămâne la stânga o insulă lungă și îngustă împărțită prin două șanțuri. Pe prima despărțitură este o colibă de pescari români... mai departe o insulă pe dreapta și din cele patru insule de sub Sanatornie rămâne una pe stânga împreună cu locul de prins moruni. Toate aceste insule sunt mlăștinoase și acoperite cu stuf. Lângă satul Calafat începe marea insulă Calafat care aparține Țării Românești, acoperită de copaci, se întinde până dincolo de Vidin și la capăt este tăiată de două șanțuri...

Planul 7

...Dunărea de la Vidin la satul Linjova de pe malul drept...

...Malul stâng este aici la început neted, (apoi) pe un loc ceva mai ridicat este satul Ciuperceni⁴⁵. Mai departe malul se lasă mai mult, devine mlăștinos, și e acoperit cu trestii.

...[Între „Arczelgrad”⁴⁶ și Lom Palanka sunt multe insule].

La Ciuperceni trebuie să se păzească vasele din cauza capcanei de moruni, p. 84 care se află aici sub apă, precum și din cauza mormanelor și bancurilor de nisip aflate între insule. Dunărea, deasupra Ciupercenilor, este lată de vreo 400 de stânjeni, la „Arczelgrad” e de 500, mai jos de Lom-Palanka este de 460 de stânjeni.

³⁹ E al doilea sat cu acest nume, amintit în relație, dar în com. Gruiu, jud. Mehedinți.

⁴⁰ *Gruja*, sat, com. jud. Mehedinți.

⁴¹ *Cedate*, sat și com. jud. Dolj.

⁴² Numit și Pistoalele, sat și com. jud. Mehedinți.

⁴³ *Girila* Este Gârla Mare, sat și com. jud. Mehedinți.

⁴⁴ *Callafat*, oraș, jud. Dolj.

⁴⁵ *Csuperzan*. Azi Ciupercenii Vechi, sat aparținând orașului Calafat, jud. Dolj.

⁴⁶ Arciar, în Bulgaria.

Planul 8

...Dunărea de la satul [Lobatz] până la orașul [Rahova] pe malul drept... Malul stâng este peste tot scund, mlăștinos, acoperit cu trestii, numai către [Țibru Palanka] este ridicat în formă de colină de nisip, pe care rușii în ultimul război au așezat o baterie și au incendiat satul Țibru Palanka.

p. 85 La vreo patru mile mai jos de Țibru Palanka, cursul Dunării se împarte în patru ramuri: cea mai mare și mai adâncă merge de-a lungul malului stâng, și în mijlocul său e o mare capcană de moruni //, din care cauză drumul navigabil merge foarte aproape de mal, unde din baltă se varsă în Dunăre trei canale. Lângă aceste trei canale de mlaștini sau canale pentru pescari, se mai află în mijlocul Dunării încă o insulă mică.

...Ceva mai sus de Rahova se varsă în Dunăre râul Jiu din Țara Românească; la gura acestuia se află o mică insulă. Dunărea la Lobatz este lată de 430 de stânjeni, la Țibru Palanka de 480 și la Rahova de 550 de stânjeni.

Planul 9

...Dunărea de la orașul [Rahova] de pe alul drept până la satul [Depekoy]. Aici Dunărea are malul stâng peste tot șes și mlăștinos. Aproape de satul Orlea⁴⁷ se apropie de Dunăre un dâmb înalt. Mai departe pe acest dâmb sunt așezate satele Celeiu⁴⁸ și Testar⁴⁹ și la sfârșit se apropie atât de mult de Dunăre, încât abia mai este loc între acest (dâmb) și Dunăre pentru o mlaștină lată de 30 de stânjeni.

Planul 10

p. 86 ...Dunărea de la satul așezat pe stânga // „Golemo-Zelo”⁵⁰ și până la orașul bulgăresc Șiștov... Malul stâng are o margine îngustă, mlăștinoasă și în spatele acesteia un dâmb de vreo șase stânjeni pe care se află satele *Golemo Zelo*, *Werde* și *Islaz*. De la acesta din urmă, se retrage iarăși malul înalt până la un braț al Oltului, restul terenului dintre cele două brațe ale Oltului este lăsat în jos și mlăștinos. În Dunăre, până la vărsarea Vidului⁵¹, se găsesc mai multe insule mici acoperite cu trestie și înainte de satul *Werde* este o moară de apă.

...Începând de la Olt, malul stâng este șes neted, tocmai în dreptul vărsării râului Osmul, este o fortăreață veche cu palânci și patru turnuri de lemn, numită fortăreață Turnu⁵², și câteva case.

De la râul Olt se întinde pe lângă satul Glagorile⁵³ un drum înalt până dincolo de satul Flămânda⁵⁴, unde se pierde. Mai jos de Flămânda, malul

⁴⁷ Sat și comună jud. Olt.

⁴⁸ *Csele*, sat desființat, înglobat la orașul Corabia, jud. Olt.

⁴⁹ *Testar*. Azi orașul Corabia, jud. Olt.

⁵⁰ *Gollemo Szello*. Siliștioara, fostă localitate, contopită cu orașul Corabia, jud. Olt.

⁵¹ Afluent al Dunării, în Bulgaria.

⁵² *Ghurani* (!).

⁵³ Azi dispărut. Se află în apropierea actualului municipiu Turnu Măgurele, jud. Teleorman.

⁵⁴ *Filemunda*, veche denumire a satului și com. Moșteni, jud. Teleorman.

devine iarăși lăsat, mlăștinos și acoperit de trestie. Acolo curge din mlaștină o gârlă lată numită Călmățui⁵⁵. Între [Nicopol] și [Șiștov] sunt o mulțime de insule mari și mici, acoperite cu trestie. Lemnul în ținutul acesta este foarte scump, se aduce de la distanțe mari pe Dunăre și pe Olt.

Am măsurat Dunărea la [Nicopol] și la [Șiștov], la prima localitate are lățimea de 420 de stânjeni, la cea de a doua 650. //

p. 87

Planul 11

Dunărea de la [Șiștov] la [Rusciuc]

...Pe malul stâng este satul Zimnicea⁵⁶, unde este un depozit românesc de sare... În mijlocul fluviului este o insulă mică cu un banc de nisip în față. În dreptul capătului insulei sunt câțiva pruni⁵⁷ pe malul foarte mlăștinos și lăsat.

...Ceva mai jos de Rusciuc, pe malul stâng, este fortăreața turcească, Giurgiu, pe o mică insulă într-un braț al Dunării... până la malul stâng românesc, pentru a cărui acoperire lucrează turcii de 4 ani la un cap de pod... La Rusciuc Dunărea are o lățime de 500 de stânjeni.

Descrierea hărții Dunării de la Rusciuc la Sulina, făcută cu prilejul unui transport de mărfuri pentru Casa Willeshofen, împreună cu celelalte relații privind această călătorie (1782)

p. 88

[Începe cu descrierea malului drept al Dunării de la Rusciuc la Turtucaia]...

...Pe malul stâng românesc, se vede la început doar capătul unui dâmb înalt care pornește de la Giurgiu către Dunăre, în dreptul unei insule mici, în jocul căreia se zărește o pădurice departe de Dunăre. Malul stâng mai este peste tot lăsat și mlăștinos, expus revărsărilor Dunării, numai ici și colo acoperit cu copaci, și în afară de coliba de pe țărm⁵⁸ care se vede în dreptul Turtucaiei, nu se vede nici o casă... [Dificultățile de navigație, cursul împiedicat de insule, stânci, bancuri, etc.]

p. 89

...Chiar la început, acolo unde malul înalt ajunge până în Dunăre, apoi la trecătoarea de la Turtucaia, fluviul este lat cam de 350 de stânjeni...//

Dunărea de la [Turtucaia] la [Silistra]

...În regiunea Silistra, malul stâng este peste tot lăsat mai jos, mlăștinos și acoperit cu trestie, și are la sfârșit un canal îngust cam de 10 stânjeni, numit Borcea pe care sunt așezate patru mori de apă.

p. 90

⁵⁵ *Calmazia*.

⁵⁶ *Semliza*, azi oraș jud. Teleorman.

⁵⁷ *Felberbäume*.

⁵⁸ *Ufer Hütte*.

Acest canal se împreună iar cu Dunărea mai jos de *Hârșova*, iar când vin apele mari scutește o zi întreagă de călătorie celor ce merg pe apă.

La Silistra, unde Dunărea este lată de vreo 300 de stânjeni, este un loc de trecere spre malul stâng; acolo se vede un drum aproape practicabil⁵⁹ care pe vreme uscată, duce spre pământul ferm al Țării Românești...

[Dunărea de la Silistra la Rahova]

p. 91 ...Între [Silistra] și Rahova, pe vreo 7 mile, ambele maluri sunt joase și mlăștinoase, la început. Până în regiunea Depren⁶⁰, unde Dunărea, împărțită în mai multe brațe, se reunește într-o singură albie, și un deal înalt se alătură strâns de Dunăre și o împinge spre nord-vest și // se întinde de-a lungul ei până mai jos de Rașova. Pe acest deal, în locul unde o parte a Dunării se îndoaie spre interior se află un singur sat Jeniloi⁶¹, și la capătul lui însemnatul târg Rașova⁶². La „Depren” sunt instalate pe apă 5 mori plutitoare (?) și tot atâtea colibe de mori (?)⁶³ stau pe mal, de unde își ia localitatea numele. Pe malul stâng, peste tot lăsat și acoperit cu trestii și către sfârșit și cu copaci, se văd mai jos de sat două canale, din care primul curge spre interior, iar al doilea în afară. În acesta din urmă, am petrecut două nopți când a fost vânt și ceva mai înăuntru am găsit și un teren înalt, cultivat cu pepeni și alte verdețuri; la oarecare distanță de acolo se văd câteva case.

Navigatorii trebuie să fie cu băgare de seamă la malul stâncos din dreapta mai jos de „Depren”, apoi la bancul de nisip în partea cealaltă în dreptul Jenikioiului, și să se țină pe cât se poate pe lângă malul drept, fiindcă acest banc de nisip se întinde până la mijlocul fluviului. Șăicile au și aici de altfel canale și insule de care se pot folosi. Mai jos de „Depren” și mai sus de Rașova, Dunărea a fost măsurată și are la prima localitate 314 de stânjeni și la a doua 262. Satul Jenikioi se pare că nu e departe de mare, fiindcă acolo se aduce pe uscat multă sare marină și se încarcă pe vase pe Dunăre pentru a fi transportată în sus la Rusciuc și Vidin. La Rașova a venit aga din acel loc la noi, pe vas, și a pretins o vamă de 50 de piaștri. I-am arătat firmanul și chitanța de la Belgrad, că ne-am achitat acolo vama și cu toate acestea n-am putut scăpa de el decât cu un dar de 3 piaștri, însă el, seara (căci noi am fost nevoiți să poposim acolo o jumătate întreagă de zi din pricina vântului) ne-a adus darul înapoi declarând că nu are nici un drept să ne ia vamă.

...[Dunărea de la [Rahova] la Hârșova]...

Acolo unde cursul apei se inconvoaie la stânga spre nord, și unde malul drept este peste tot un deal stâncos, înalt și acoperit cu copaci, malul stâng,

⁵⁹ *Einen ziemlich eusgeführten Weeg.*

⁶⁰ *Depren*. Desigur Dermen, întrucât se spune că acest nume i-ar veni de la morile aflate în acel loc, iar numele de Dermen e o formă populară a cuvântului ce înseamnă moară.

⁶¹ *Jenikoi*. Azi dispărut.

⁶² Sau Rasova, sat și com., jud. Constanța.

⁶³ *Schiff Mühlen* și *Mühl Hütten*.

dimpotrivă, este un șes lăsat acoperit cu trestie, tufișuri și copaci, pe mal nu este nici o colibă, cu atât mai puțin poate fi zărit vreun sat. La început, Dunărea, pe această porțiune este foarte îngustă, însă pe partea dreaptă e stâncoasă și foarte adâncă.

La primul sat, așezat pe dreapta într-o vale largă [Bogaskioi]⁶⁴, // unde p. 92 curge un râșor numit Bogas, se încarcă adeseori sare marină dusă în susul Dunării, deci acest sătuc nu poate fi departe de Marea Neagră. Mai jos, imediat de Bogaskioi, Dunărea descrie în dreapta o îndoitură foarte mare și lată în mijlocul căreia se ridică o insulă îngustă dincolo de care e un promontoriu înalt care strămtează din nou Dunărea la lățimea ei obișnuită. Numaidecât după aceea se văd dincolo de o insulă îngustă care rămâne la dreapta – câteva case pe malul înalt.

Mai sus de satul [Hasambei]⁶⁵, așezat la dreapta pe un promontoriu înalt, se află de-a lungul malului drept o albie foarte stâncoasă, din care ici și colo se înalță din apă vârfuri de stânci.

De la Hasambei în jos, Dunărea, trecând printr-o sumedenie de insule, se lățește foarte mult. Însă din locul unde iese di malul drept în apă o stâncă prăpăstioasă, în dosul căreia se formează vârtejuri puternice, Dunărea curge iarăși în lățimea ei obișnuită, de aproximativ 300 de stânjeni; pe colina pe alocuri stâncoasă care se întinde spre dreapta de-a lungul Dunării, la vale este așezat mai întâi satul [Destarkioi]⁶⁶ și, la capăt, acolo unde Dunărea cotește deplin spre vest, se află orașul turcesc *Hârșova*. Acesta este un oraș mijlociu, cu o cetate cu 8 turnuri, așezată pe o stâncă, ce se ridică pieptiș din Dunăre. Mai sus și mai jos de oraș, Dunărea se arcuiește puternic în malul drept, unde la capătul îndoiturii de sus se află trei mori de apă.

Pentru a nu fi invadați de tot noroiul, am tras în fața orașului la malul stâng, unde ne-au vizitat două care cu vameși și alți turci înarmați, dar nu ne-au cerut nimic.

Aici, aflându-se un canal îngust, care pleacă din Dunăre la o depărtare de două ceasuri și duce mai de-a dreptul la Brăila, dar având pe el capcane de moruni, am fost nevoiți să tocimim până la Brăila un „domengi” sau pilot cunoscător al acestui ținut, pe prețul de 4 guldeni.

Cam la un sfert de ceas mai la vale de Hârșova, pe o înălțime care domină orașul, se vede o fortăreață de pământ ruinată, numită *Karaburn*, care a fost ridicată de ruși în ultimul război, de unde a fost rău lovită cetatea Hârșovei, iar orașul a fost ars.

Navigatorii pe această porțiune a Dunării trebuie să se țină cât pot mai mult de-a lungul malului stâng, pentru a ocoli mai întâi îndoitura lată și fără adâncime la vale de Bogaskioi, apoi albia stâncoasă mai sus de Hasambei și, în sfârșit, vârtoarea mai sus de Destarkioi.

⁶⁴ *Bogaskioi* azi orașul Cernavodă, jud. Constanța.

⁶⁵ *Hasambei* (=Hasan Bei). Azi dispărut.

⁶⁶ *Destarkoj* Dispărut. Pe locul lui, azi Ghizdărești, sat, com. Horia, jud. Constanța.

[Dunărea de Hârșova la „Lichirești”]

p. 93 // ...Dunărea de la Hârșova până la satul „Lichirești”⁶⁷, așezat pe malul stâng pe o înălțime are pe o distanță de aproape 7 mile nemțești, ambele maluri joase și mlăștinoase, acoperite cu trestie. Chiar la început, unde Dunărea începe să cotească spre nord, este așezat satul Discada⁶⁸, pe o insulă care rămâne la stânga, în domul căreia se pare că se varsă îngustul canal Borcea, pomenit mai sus la Silistra. Cam la un ceas mai jos de insula aceasta, se varsă micul râu ce vine din Țara Românească, Ialomița, pe care este așezată la depărtare de aproximativ o milă marele târg românesc Floci⁶⁹.

În regiunea aceasta, Dunărea începe să se împartă în mai multe brațe, dintre care un canal, chiar la început, lat de aproximativ 20 de stânjeni, numit Agrape⁷⁰, curge la stânga; cam la ½ de ceas mai la vale de acesta curge un altul, lat de abia 40 de stânjeni, numit Bogas, care o ia la stânga și care va fi întărit îndată ceva mai la vale, prin canalul sus-pomenit Agrape.

Navigația se face pe acest al doilea canal, Bogas, pentru că Dunărea cea mare, care rămâne la dreapta, se pierde tot mai mult într-o mulțime de brațe, cele mai multe mici, care în general se unesc iarăși cu acest canal Bogas, după cum se poate vedea la brațul mai mare, numit Cremene⁷¹, care se varsă acolo la vreo două ceasuri mai jos, mulțumită cărui lucru primește Bogasul o lățime de vreo 100 stânjeni și mai bine.

La capătul unde Bogasul se împarte din nou în două brațe egale și navigația urmează pe cel din dreapta, se vede, la o depărtare de vreo jumătate de ceas de la malul stâng, o ridicătură înaltă, urmând în jos cursul Dunării, pe care sunt cele două sate românești: Gropeni⁷² și „Lichirești”. Navigatorii trebuie să fie atenți în această regiune numai la intrarea în Bogas (care, din cauza cursului cam repede și pieziș al apei, este cam anevoioasă), altminteri au pe acel braț drumul cel mai sigur din lume.

Șaicile pot face aici, în aceste ape mici, cele mai bune servicii; din contra, niște vase de război s-ar simți foarte stânjenite în aceste canale înguste.

[Dunărea de la „Lichirești” până la „Geamina”]

[E descrisă Dunărea de la „Lichirești” până la satul bulgăresc „Geamina”⁷⁴, așezat mai jos de Galați, pe malul drept, la o depărtare oarecare de fluviu... Pe o cale de aproximativ 8 mile..., malul drept este în general

⁶⁷ *Likirestie*. Azi satul și comuna Tichilești, jud. Brăila.

⁶⁸ Azi dispărut.

⁶⁹ *das grosse Wallachische Orth Flocs* (de citit Floci). Ulterior, Piua Petrii, sat desființat, azi înglobat în com. Giurgeni, jud. Ialomița.

⁷⁰ În altă parte: *Agape, Aggappe*.

⁷¹ *Kremele*.

⁷² *Grupen*, sat și com., jud. Brăila.

⁷³ Autorul folosește acest adjectiv pentru a desemna o localitate pe malul drept, socotit „bulgăresc” al Dunării.

⁷⁴ *Tschamina*. Cf. Grindul Gemenei de la Dunăre în acel loc.

lăsat și mlăștinios și cu stuf și numai la cele două capete cu ceva copaci și tufișuri. //

Și malul stâng este mai mult scund și mlăștinios, expus inundațiilor până p. 94 la cele trei dâmburi de înălțimi diferite pe care sunt așezate: mai întâi satul Chișcani⁷⁵, apoi cele două orașe: Brăila⁷⁶ și Galați. În locul unde brațele, plecate din Bogas spre stânga, se varsă iarăși în Bogas, se află pe Dunăre două capcane de moruni, și anume, una în mijlocul drumului corăbiilor, din cauza căreia am fost nevoiți să acostăm și să cercetăm locul de trecere printre ele, aceasta fiind cauza principală pentru care am fost nevoiți la Hârșova să luăm pilotul amintit. De aici înainte, Dunărea începe iar să se adune încet, încet, într-o singură albie și în regiunea Brăila să ofere corăbiilor maritime, care vin până acolo, o lățime și o adâncime îndestulătoare.

Brăila. Este un oraș însemnat, așezat pe malul stâng, în Țara Românească, dar aparținând turcilor, unde se face un comerț însemnat, și de unde în fiecare an se trimite la Constantinopol o mare cantitate de cereale, ceară, unt, miere, brânză, carne și sare. De aceea, acolo, în afară de o mulțime de corăbii pe Dunăre, am găsit și 24 de corăbii mari, maritime cu 2 și 3 catarge.

Noi am fost nevoiți să ne ducem la Brăila din cauză că vama principală se află acolo, și să arătăm hârtiile, după cercetarea căroră, au terminat cu noi numaidecât, fără să aibă nici o pretenție.

Și fiindcă am fost nevoiți să poposim și restul jumătății de zi, din cauza timpului rău, a venit la noi un turc impunător, îmbrăcat pompos (era proprietarul mai multor corăbii maritime) și ne-a oferit una din corăbiile lui pentru a ne transporta la Kerson; deoarece, însă, tocmai se închiriasse în acest scop o corabie rusească, n-am putut primi oferta lui.

La vreo trei ceasuri mai jos de Brăila, este gura micului (!) râu Siret, care vine din Bucovina, despărțind Țara Românească de Moldova și care este navigabil, pentru plute, de la granițele imperiului⁷⁷ și poartă la Galați o cantitate importantă de tot felul de lemne; s-ar părea că este navigabil și pentru corăbii mai mici până la Măxineni⁷⁸.

Galați. La depărtare de mai puțin de un ceas de la Siret la vale, este așezat la stânga, în Moldova, pe un dâmb foarte înalt și abrupt, care se ridică chiar la Dunăre, marele oraș *Galați*, supus domnului Moldovei, locuit mai ales de creștini și de câțiva evrei poloni, unde în afară de produsele țării menționate mai sus, la Brăila, se mai face comerț cu lemn moale, cu trunchiuri de copaci și cu leături⁷⁹, care sunt aduse aici pe Siret, mai ales // din Piatra⁸⁰, o parte p. 95 mai vin și pe uscat și o parte pe apă de la Giurgiu.

Cele mai mari trunchiuri de lemn, din care eu am numărat peste 150 de bucăți, sunt lungi, majoritatea de 13 stânjeni și la un capăt au o grosime de

⁷⁵ *Kitzkan*, sat, com. suburbană, municipiul Brăila, jud. Brăila.

⁷⁶ *Ibrail*.

⁷⁷ Adică a monarhiei austriece, în care era cuprinsă și Bucovina.

⁷⁸ *Maximinie'* (!) Este vorba aici de Măxineni, sat și com., jud. Brăila, la vărsarea Buzăului în Siret.

⁷⁹ *Weichen Stamm Holz und Ledenwerk* (=Lattenwerk).

⁸⁰ *Khiathara*, azi municipiul Piatra Neamț, jud. Neamț.

2 până la 2 și 1 picioare, iar la celălalt de o jumătate de picior. Celelalte trunchiuri mai subțiri sunt tot atât de lungi, dar groase numai de 9–12 țoli. Trunchiurile mari, aduse cu plute și amintite mai sus, costă la Galați abia 7–10 piaștri și sunt trimise, mai ales prin intermediul unei companii comerciale franceze din Constantinopol, arsenalului regal din Toulon, unde se scot din ele cele mai frumoase catarge și alte lemne rotunde de preț.

Leături⁸¹ și alte feluri de lemn sunt aici cu prisosință, ele sunt aduse parte pe uscat, parte de la granița Transilvaniei, pe Bistrița⁸², și apoi pe râul Siret până aici; de aici sunt transportate în mare număr la Constantinopol și în alte regiuni ale Mării Negre.

Din cauza marelui export al produselor locale, sunt aici peste 30 de corăbii maritime, din care aproape zilnic pleacă la Constantinopol câteva și, de obicei, toate se întorc cu balast sau numai cu puține fructe, orez și ulei.

În Galați se mai află un șantier important de vase, în care annual se construiesc aproape 10–12 corăbii maritime noi cu 2 și 3 catarge și se repară mult mai multe corăbii vechi; de aceea, se face aici un mare consum anual de stejar și alte lemne bune pentru construirea de nave, precum și de gudron, smoală, cânepă și fierărie, primele sunt procurate din Moldova și Polonia la preț foarte ieftin, iar cuiele și fierăria sunt aduse din Bosnia.

Nota Bene. După umila mea părere, am putea vinde aici, cu câștig, piroane, macarale⁸³, ancore mari, de la corăbiile vechi de război de pe Dunăre avariate, și alte scule rămase de prisos. Această localitate, care este atât de aproape de importanta piață a Brăilei și unde, după spusele localnicilor, sunt încărcate anual 500–600 de corăbii, unde în fiecare an trec câteva sute de negustori poloni, români și moldoveni și apoi și alți oameni de seamă călătorind la Constantinopol și înapoi, unde sunt ocupați atâția străini, mai ales greci, ca marinari, lemnari și altfel de muncitori și unde își aduce produsele întreaga Moldovă și o mare parte din Polonia, ar merita cu prisosință un depozit de mărfuri constând din cele mai multe produse și fabricate austriece, care, pe măsură ce vor fi cunoscute, vor ajunge desigur la o desfăcere mare. //

p. 96

Acest mare oraș comercial Galați era chiar locul unde hotărâsem să părăsim corabia noastră pe Dunăre și să expediem pasagerii și mărfurile cu destinația Constantinopol pe o corabie turcească, iar mărfurile cu destinația Kerson să le încărcăm și să le însoțim acolo pe corabia noastră rusească cu numele „Sf. Ecaterina”, închiriată în acest scop cu 1 200 de piaștri și comandată de un căpitan francez, (numit) Masse.

Deoarece nu puteam aștepta, corabia rusească rămânând pe loc 4 zile, ne-am îngrijit de mărfurile cu destinația Constantinopol în chipul arătat mai sus și ne-am hotărât să pornim spre Sulina în întâmpinarea corăbiei rusești.

[...Dunărea la satul „Geamina”, așezat pe malul drept „bulgăresc” până unde se împarte în două brațe]. Pe această distanță de aproximativ 8 ½ mile, amândouă malurile Dunării sunt, aproape peste tot, joase, mlăștinoase și numai ici și colo acoperite cu copaci; aici la început se varsă prin malul drept un

⁸¹ *Weiche Laden.*

⁸² *Wistriza.*

⁸³ *Blocke* (poate însemna și scripete).

canal numit Sulineț, care jos la Isaccea s-ar uni iarăși cu Dunărea. Cam la o milă mai jos, la stânga, este gura lată de 35 de stânjeni și relativ adâncă a râului Prut, care vine din Bucovina și desparte Moldova de Basarabia și care până acum n-a fost folosit de navigație, dar acum, din porunca domnitorului de azi al Moldovei⁸⁴, va fi făcut navigabil, ca astfel să se ușureze supușilor moldoveni multele lor transporturi de bucate la Galați... (Reni, Cartal)⁸⁵.

În acest loc, înaintează spre Dunăre de-a lungul Prutului un deal înalt, care însă se retrage îndată iarăși înapoi și nu lasă pe Dunăre decât un dâmb înalt de vreo patru stânjeni pe care se află orașul turcesc Tumarova (sau pe românește numit Reni). Cam la două ore mai jos de Reni, unde iar se întâlnesc amândouă malurile, a fost măsurată Dunărea și s-a găsit că are o lățime de 239 de stânjeni.

Mai la vale, unde pe țărmul stâng se află niște colibe de pescari, se pare că se prinde, se sărează și se transportă în diferite direcții o mare cantitate de pește //. Îndată, după aceea, vin de pe malul drept două mici canale, care se p. 97 pare că ar veni din Sulinețul ce se varsă mai la deal. De aici vezi dincolo în depărtare, pe malul stâng, un teren mai înalt pe care se află mai departe satul Cartal.

Și pe malul drept înaintează spre Dunăre un deal înalt, pe care, dincolo de o insulă, este așezat orașul [Isaccea]⁸⁶, cu o cetate mare jos la Dunăre, cu multe magazine mari și alte clădiri solide, unde de asemenea stau câteva corăbii maritime, care sunt încărcate în afară de alte produse locale, mai ales cu cărbuni, vinuri și lemn de alun, și poposesc după insulă, în siguranță ca într-un port.

În fața orașului Isaccea, pe malul stâng, este o casă de (pază a) coastei (?)⁸⁷ cu mai multe barăci și, numai-decât, mai jos de oraș, se văd pe dealul înalt ce înaintează spre Dunăre urmele unui lagăr care a fost aici altădată. La capătul acelui deal, cam la ½ milă de Dunăre este satul bulgăresc „Barik”⁸⁸. În sfârșit, la 3 mile mai jos de Isaccea, se ajunge la locul unde Dunărea se împarte în două brațe, care se varsă în Marea Neagră și unde, pe cel din dreapta (care mai jos de Tulcea se mai împarte în trei brațe deosebite) începe navigația spre Sulina. Brațul mai lat din stânga curge pe la Ismail și Chilia Nouă despărțit în mai multe brațe mai mici, dar care până la sfârșit se unesc iară într-o singură gură la vărsarea în Marea Neagră, unde gura este atât de puțin adâncă, încât de-abia pot trece corăbiile, care calcă apa doar până la cel mult 3 sau 4 picioare. Din cauza aceasta, toate corăbiile maritime, care vor să meargă la Ismail sau Chilia Nouă, intră în Dunăre pe la Sulina și sunt nevoite să călătorească în sus până aici și numai după aceea să se coboare într-acolo.

Deci nu Chilia Nouă, cum credea până acuma toată Germania, ci gura de la Sulina este aceea prin care corăbiile încărcate pe Dunăre intră în Marea Neagră și revin iarăși de acolo.

⁸⁴ Alexandru Mavrocordat Deli-Bei (28 mai 1782 – 1 ianuarie 1785).

⁸⁵ Localități azi în Ucraina.

⁸⁶ Azi în jud. Tulcea.

⁸⁷ *Ein Ufer Haus, mit verschiedenen Hütten.*

⁸⁸ Azi dispărut. Se găsea în apropierea satului de azi Parcheș, com. Somova, jud. Tulcea. Pentru calificativul de „bulgăresc”, cf. n. 73

În această parte a Dunării, descrisă până aici, navigația (propriu-zisă) nu are a se teme de nimic, din contra, însă calea corăbiilor de război și a șăicilor poate fi închisă pe întregul parcurs prin instalarea câtorva baterii pe înălțimile de la Reni sau *Isaccea*.

p. 98 [Partea Dunării din regiunea unde se formează brațul Chilia până la aproximativ jumătatea mării mlaștini dintre Tulcea și Sulina]. Pe o distanță de 7 mile turcești, amândouă malurile Dunării sunt mlaștinoase, acoperite de stuf până la dealul, care, chiar de la început, merge de-a lungul Dunării //, pe o distanță scurtă, pe malul drept, și pe care se află întâi târgul [Tulcea] și la sfârșit satul [Prislava]⁸⁹.

Tulcea este o localitate destul de mare, cu o cetate cu 4 turnuri, zidită pe o stâncă ce se înalță în Dunăre, acolo se află totodată și o vamă principală, unde trebuie să plătească toate corăbiile, care vin de la Galați sau coboară de alt undeva pe Dunăre la vale. Am fost opriți și noi și, cu toate că am arătat firmele noastre și chitanțele noastre și de la vama din Belgrad, totuși, am fost nevoiți să ne luptăm mult pentru libera noastră trecere.

Numaidecât mai sus de Tulcea, unde Dunărea face o cotitură mare în țărmul drept, se mai găsesc încă, pe amândouă malurile, rămășițele podurilor, unde, în timpul ultimului război cu rușii⁹⁰, turcii au avut un pod de vase, peste care armata a trecut urmând pare-se drumul care duce prin mlaștină, în patru ceasuri, la Ismail și de acolo mai departe la Bender și Hotin.

În regiunea aceasta, a petrecut noaptea alături de noi o corabie încărcată cu 500 de tătari din Cuban și, fiindcă erau în majoritate niște nenorociți, pe jumătate înfometați, nu ne-am simțit tocmai în siguranță cu așa vecini. Însă ei au plecat noaptea mai departe, fără să ne facă cel mai mic neajuns. Și după cum am aflat pe ascuns, erau oameni trimiși pentru construirea noii⁹¹ fortărețe la Ismail.

La vreo două ceasuri mai jos de Tulcea, Dunărea se împarte iarăși în două brațe, de aici navigația urmează brațul care o pornește la stânga, spre Sulina; brațul mai lat, care curge la dreapta pe lângă terenul înalt de la Prislava, se desparte încă odată mai departe în două brațe, fiecare din ele se varsă în Marea Neagră printr-o gură deosebită; acestea sunt cele patru brațe ale Dunării, pe care le-am putut afla de la localnici, prin informații foarte precise și dintre care primul și cel mai spre nord este numit de turci Killa Bogaz⁹², al doilea și singurul braț navigabil Sulina Bogaz, al treilea Sf. Gheorghe⁹³ și al patrulea Porțița⁹⁴ Bogaz.

Cam la un ceas mai jos de locul unde începe brațul Sulina, se desparte spre stânga un canal, care însă mai apoi se unește din nou; între timp însă vine din dreapta din brațul Sf. Gheorghe un canal îngust numit Rusca Veche⁹⁵.

⁸⁹ *Preslav* (în hotar cu satul Pârlita, azi Victoria. A făcut parte din satul Malcoci, com. Nufăru, jud. Tulcea).

⁹⁰ Din 1768–1774.

⁹¹ În urma distrugerii celei mai vechi în cursul războiului amintit.

⁹² Bogaz = canal. Este vorba de brațul sau canalul Chilia, brațul Sulina, brațul Sf. Gheorghe și canalul Porțița.

⁹³ *Kiderelias*. Pe turcește Sf. Gheorghe se numește: Hâzâr Ilyas.

⁹⁴ *Bortiza*.

⁹⁵ *Rusca Verchia* (!)

Cursul repede din Regiunea Tulcea, apoi intrarea piezișă în canalul Sulina sunt greutatea cele mai importante pentru navigatori, care dealtfel se află în afară de orice pericol în aceste ape înguste și adânci. Șăici și corăbii de război inamice nu pot îndrăzni să se arate în fața Tulcei, unde Dunărea este lată de vreo sută cincizeci de stâneni, în timp ce în brațul Sulina adeseori abia este lată de 40 de stâneni. //

...[Brațul Sulina pe o distanță de încă aproximativ 7 mile] Dunărea... p. 99
curge în Marea Neagră numai prin stuf și mlaștini; în acest canal se varsă din stânga un canal îngust (ieșind) din brațul Chilia, prin care se poate ajunge pare-se în 6 ceasuri la Ismail. În regiunea aceasta, ne-a ieșit înainte un curier, din partea corăbiei rusești, pe care o poruncisem, cu știrea că aceasta a și sosit la Sulina și că așa de acolo nu a vrut să o lase să meargă mai departe pe Dunăre până la Galați, fără firman special, ca fiind ceva neobișnuit, iar prin el ne roagă căpitanul să mergem la Sulina, spre care noi tocmai ne îndreptam și unde am întâlnit mai multe corăbii turcești venind din Marea Neagră și care, în lipsa vântului, erau trase de echipajul lor. În acest scop, la corabia mare cu trei catarge erau folosiți 20–22 oameni...

Sulina⁹⁶, turcește Sunja, este o localitate mică, așezată chiar la Marea Neagră, la capătul din urmă a celui de-al treilea și singurul braț navigabil al Dunării; la extremitatea malului drept al Dunării se află un far, înalt de aproximativ 50 de picioare, în care ard noaptea, pentru a veni în ajutorul navigatorilor, 10 lămpi mari; mai departe în interior e o cafenea. De partea cealaltă, pe malul stâng, se află o redută⁹⁷ veche, de lemn, o moschee de lemn, o casă pentru comandant, în fața căreia sunt instalate 7 tunuri de metal de șase funzi, fără afete, 11 cafenele cu prăvălioare, unde corăbiile în trecere pot să-și cumpere toată hrana necesară.

De la Tulcea până aici, pe o distanță de aproximativ 14 mile germane sau de 20 de ceasuri, amândouă malurile sunt atât de joase, încât la toate revărsările Dunării, care nu se ridică aici niciodată peste două picioare, ele ajung sub apă și deci, pe o mare întindere, întreg ținutul este numai o mlaștină cu stuf și un pustiu adevărat, unde nu crește chiar nimic și nu se poate cultiva nimic; în schimb, pretutindeni mișună țânțari, muște, lăcuste și alte insecte, dintre care primele chinuiesc oamenii și animalele zi și noapte la nebulie. Și cum vânturile puternice de la nord-est obișnuiesc să ridice aici pe Dunăre valuri ce trec de 2 picioare // terenurile pe care sunt p. 100
clădite casele în Sulina sunt ridicate cu aproximativ 4 picioare deasupra apei, aflată la nivelul cel mai mic. [Deci nu e un loc indicat pentru schimburile comerciale cu popoarele din Marea Neagră.]

...Imediat ce treci de gura de la Sulina, este în mare un canal⁹⁸ mai puțin adânc, unde apa abia atinge 11 picioare, pentru aceasta este la îndemână în Sulina un vas⁹⁹ numit turcește *bairactar*¹⁰⁰, care trage sau scoate (din

⁹⁶ Oraș, jud. Tulcea.

⁹⁷ *Block Haus*.

⁹⁸ *Passage*.

⁹⁹ *Loots*.

¹⁰⁰ Cuvânt turc, înseamnă purtător de steag.

port) toate corăbiile; pentru aceasta și pentru far se plătește 4,5 până la 6 piaștri, după mărimea corăbiei... La Sulina, lățimea Dunării e de 105 stânjeni și adâncimea de 5 stânjeni. De la Galați până aici poți scoate 35 de ceasuri sau 23 de mile germane, iar călătoria poate fi făcută pe vreme bună în trei zile.

Întreaga călătorie de la Viena înapoi are 236 de mile și poate fi făcută, pe timp favorabil, în 35 de zile sau 5 săptămâni. Dar noi, prima dată, datorită unor vânturi contrare și multor opriri în diferite locuri de negoț am folosit (pentru acest drum) opt săptămâni.

La 15 august, vasul rusesc, „Sf. Ecaterina” (care nu a putut să încarce întregul nostru transport, ci doar aproximativ 12 000 de chintale, lăsând, prin urmare, un rest de 500 de chintale pentru un al doilea transport) a pornit pe un vânt slab sud-estic spre Kerson, însoțit de domnul Willeshofen și funcționarul acestuia.

Eu însă a trebuit să mă hotărâsc să rămân la Sulina, pentru siguranța restului de mărfuri rămase în urmă pe un mic vas¹⁰¹, împreună cu scribul vasului, servitorul meu și dogarul care avea grija vinului. Dar dogarul a căzut a doua zi în Dunăre și s-a înecat...

p. 101 ...În timpul șederii mele în Sulina, am avut prilejul să număr toate corăbiile care treceau pe acolo și să aflu că într-un răstimp de 40 de zile au ieșit 62 de corăbii și au intrat acolo 43. Pe ele se aflau o mulțime de călători, de toate stările, mai ales negustori poloni și evrei, pe o corabie se aflau chiar trei calfe de meseriași nemți în drum de la Constantinopol, prin Galați și Iași, spre Polonia; // aceasta e o dovadă că occidentalii (*die Franken*), călătorind în aceste regiuni, nu sunt expuși la atâtea pericole, cum se obișnuiește să se scrie la Viena. Corăbiile maritime de aici obișnuiesc adesea să transporte cu ele plute mari de lemne pentru catarge, precum și alte lemne de esență moale, pe care le leagă în urma corăbiei și le târâsc la Constantinopol; aceste corăbii nu îndrăznesc să plece pe mare decât pe vreme foarte frumoasă, din care cauză sunt nevoite să aștepte aici vreme îndelungată...

[La reîntoarcerea vasului rusesc, la 16 septembrie, se încarcă restul de mărfuri și se vând pe 94 de guldeni cele două vase (*Kehlheimer*) împreună cu toate accesoriile care costaseră la Viena 600 de guldeni. Din cauza unor vânturi potrivnice, nu s-a putut pleca decât la 25 septembrie, cu încă alte 15 vase și 2 plute pe un vânt slab. Drumul de-a lungul țărmului până la Oceakov. Malul până la Chilia Nouă e foarte lăsat, nisipos cu ceva copaci din loc în loc. Mai departe se înalță până la 4-8 stânjeni. Un loc de refugiu pentru vasele mari oferă gura largă a Nistrului].

De la gura Sulina, la vreo 6 mile spre NE, se află o insulă mică, numită Insula Șerpilor, pe care o caută cu ochii de obicei corăbiile care merg la Sulina și după ea își îndreaptă cursul spre Dunăre... [Urmează călătoria la Oceakov].

¹⁰¹ *Kehlheimer*.

**Călătoria de la Kerson la Viena, adică de la
28 octombrie până la 16 decembrie 1782**

[Drumul prin Moldova]¹⁰²

3 noiembrie 1782. Dimineața la ceasul 7 ½, am trecut pe un pod așezat p. 103 pe trei luntre¹⁰³ fluviul Nistru, cu cursul lin, lat de aproximativ 50 de stânjani și adânc de 2–3 stânjani, care se pare că ar fi navigabil de la Akerman peste Bender până la granița polonă la Rașkov, atât în sus cât și în jos; acest fluviu desparte hotarul dintre Moldova și Basarabia¹⁰⁴. Pe la 8 ½ am sosit în satul Criuleni¹⁰⁵, aproape de Nistru, unde am obținut primii cai de poștă moldovenști. Pe la ceasul 12, ne-am oprit în satul românesc nou înființat Budești¹⁰⁶. //

La ceasul 3 după amiază, am sosit la Chișinău, oraș comercial destul de p. 104 mare, așezat pe ambele coaste ale unei văi largi, unde curge prin vale râul Bâc¹⁰⁷, care acolo face două mlaștini, peste care sunt două poduri pentru circulația orașului. Seara pe la ceasul 7, am plecat din orașul Chișinău și, din pricina cailor răi, am sosit abia în ziua de 4, pe la ceasul 9, la stațiunea de poștă „Boriako”, numită altfel Călărași¹⁰⁸, pe unde de asemenea curge râul Bâc, făcând multe mlaștini. Între Budești și Călărași se încrucișează¹⁰⁹ drumul și la încrucișare, am dat peste 15 care înjugate cu câte patru boi, care se întorceau goale de la Galați, unde au dus în robotă de la „Kolla”¹¹⁰, patru ore de acolo, bucate de-ale domnului țării și au făcut cinci săptămâni pe drum: două la ducere acolo, două în Galați pentru descărcare și la întoarcere o săptămână.

La ceasul 11, am plecat din Călărași și, după ce am trecut un deal foarte înalt plin cu fagi, seara, pe la ceasul 5 ½, am sosit în stațiunea de poștă Rezina¹¹¹, unde, la o depărtare de ¼ de ceas, este un sat pe deal.

5 noiembrie. Dimineața la ceasul 6 ½, am plecat din Rezina și, după ce am mers peste două dealuri sterpe, am trecut râul Prut pe un pod construit pe trei luntre. Râul e lat de 20–25 de stânjani și relativ adânc, iar la nivelul mijlociu, pe care se pare că îl are, curge foarte lin și are cotituri mari în malurile abrupte și înalte și mulți bușteni¹¹² în albie, ceea ce lasă să se presupună că, la revărsare, curge foarte repede. După râul Prut, mai trecând un răușor pe un pod și două dealuri sterpe și înalte, la ceasul 11, am ajuns la Iași.

¹⁰² Lauterer era însoțit de contabilul casei Willehofen, Olivieri, de scribul vasului, Sauter, și de servitorul său. Drumul se făcea în două chibitce.

¹⁰³ *Oranizen*. Un fel de vase ușoare.

¹⁰⁴ Inexact.

¹⁰⁵ *Crevelin*, azi în Republica Moldova.

¹⁰⁶ *Budieste*. La E de Chișinău, Republica Moldova.

¹⁰⁷ *Puch Bach*.

¹⁰⁸ *Calaraș*. Azi Călăraș, localitate la NV de Chișinău, Republica Moldova.

¹⁰⁹ Această încrucișare nu poate fi decât lângă Chișinău, deși mențiunea ei urmează după cea arătând sosirea la Călărași.

¹¹⁰ *Kolla*. Neidentificat. Poate Colonița la S de Budești, în Republica Moldova.

¹¹¹ *Rasina*. Pe malul stâng al Prutului, în Republica Moldova.

¹¹² *Stöcke*.

De la Ovidiopol sau Olt¹¹³ la Crisova¹¹⁴ sunt 10 ceasuri turcești, mai departe la Balta alte 10 ceasuri, la Stavro¹¹⁵, 10, la Dubăsari¹¹⁶ 10, la Chișinău 6, la Călărași Târg 8, la Rezina 8, la Iași 4; suma: 66 de ceasuri turcești.

Aceste ceasuri turcești care fac aproximativ 2/3 de milă germană sunt calculate de către ruși la 5 verste¹¹⁷, așa că cele 66 ceasuri de acolo în cazul întâi fac 44 (de mile germane) în al doilea 48 ½ de mile germane¹¹⁸.

p. 105

⟨Orașul⟩ // Iași este capitala și orașul de reședință al gospodarilor sau domnitorilor Moldovei, este foarte mare, e așezat pe o înălțime plăcută, are multe mănăstiri de călugări și biserici solide și chiar pompoase, o mulțime de case clădite din material bun și multe palate frumoase, în care locuiesc dregătorii de frunte și boierii țării. Și aici sunt mulți meseriași și artiști nemți, care au o biserică evanghelică și una catolică. Locuitorii fac un comerț foarte mare cu produse indigene și străine, mulți dintre negustorii de aici umblă la târgurile din Debrețin¹¹⁹ și Graz¹²⁰ și aduc în țară o mulțime de mărfuri de acolo, prin Transilvania. Aici se țin în fiecare an două târguri mari de vite, unde transilvănenii aduc un mare număr de boi.

8 noiembrie. Dimineața, la ceasul 11, după ce am primit de la aga orașului un pașaport pentru a putea trece peste graniță, am plecat din Iași și am trecut peste două dealuri înalte și sterpe. De la ceasul 2 ½ până la 3 ½, am poposit la un birt nou, lângă zăgazul unui lac, într-o vale adâncă și lată și seara la ceasul 7, după ce am mai trecut două dealuri înalte și sterpe, am poposit la un han comun¹²¹, numit Danin¹²².

9 noiembrie. Am plecat dimineața la ceasul 6 ½ și, la ceasul 8, am trecut pe un pod de lemn râul Miletin¹²³, lat de aproximativ 2 stânjeni și, nu departe de acolo, am poposit cam un ceas la hanul comun „de Lana”. La ceasul 12, am hrănit caii la hanul „Prusacilor”, așezat într-o vale cu copaci răzleți, acest han își trage numele de la delegația prusacă¹²⁴, instalată mai înainte aici și care cumpăra cai din Moldova și îi aduna aici; nu departe, la stânga, peste un pârau, rămâne satul Dracșani¹²⁵. Seara, la ceasul 5, din pricina vremii rele, am fost nevoiți să poposim peste noapte la un han comun, de asemenea, așezat într-o vale, lângă un râu¹²⁶ foarte mlăștinos.

¹¹³ Localitate la E de limanul Nistrului, în Ucraina.

¹¹⁴ Localitate la E de Nistru, în Ucraina.

¹¹⁵ Localitate la E de Nistru, în Ucraina.

¹¹⁶ Dubosar, localitate la E de Nistru și la NE de Chișinău, Republica Moldova.

¹¹⁷ Versta = 1 066 m.

¹¹⁸ Ceasul turcesc, ca măsură de distanță = 5–6 km.

¹¹⁹ În Ungaria.

¹²⁰ În Austria.

¹²¹ *Einschichtig*, adică fără mai multe încăperi, putând găzdui sau ospăta călătorii în condiții deosebite de restul oamenilor ce veneau la cârciumă.

¹²² Mai departe e numit „la Danir”.

¹²³ Milet. Afluentul Jijiei.

¹²⁴ *Preußen Commando*. Pentru cumpărările de cai de către prusieni, cf. Hurmuzaki X, Introducere, p. 23, și rapoartele lui König, precum și XIX₁ rapoartele lui Raicevich.

¹²⁵ *Drakschane*, sat, com. Sulița, jud. Botoșani.

¹²⁶ Sihna, afluent al râului Jijia.

10 noiembrie. Am plecat de dimineața și am trecut îndată peste un zăgaz foarte periculos al unui lac¹²⁷, pe care este o moară și, pe o ploaie neîntreruptă, am sosit la Botoșani, oraș mare și însemnat pentru comerțul lui întins și felurit, unde, din pricina vremii rele și de teama de a nu putea trece Siretul, am fost nevoiți să poposim o noapte. De la Iași până aici, am venit cu 2 căruțe, cu câte patru cai pe care le închiriasem de la Iași // până la Suceava, la granița noastră, fiecare pentru 8 piaștri. Însă după ce am aflat aici că nu suntem nevoiți să facem deloc carantină la Suceava, am găsit un evreu care avea două căruțe cu câte patru cai, așa că am trimis înapoi căruțele țărănești și l-am luat cu chirie pe acest evreu până la Cernăuți, pentru 2 ducăți.

11 noiembrie. Am plecat din Botoșani dimineața pe o vreme încă posomorâtă și am trecut numaidecât de-a lungul a două văi deosebite ale unui lac, pe care erau două mori și, în sfârșit, a unei păduri de deal cu urcușul foarte lin, iar dincolo de acestea, am trecut de un sat care a rămas la dreapta. La ceasul 12, am trecut râul Siret, care e năvalnic și lat de 15 stânjeni pe un pod așezat pe trei luntre și am plătit pentru o căruță cu patru cai 30 de crețari, taxă de trecere. După ce am mai trecut prin două sate: Salcia¹²⁸ și Plopeni¹²⁹, așezate pe deal, într-un ținut păduros, am sosit cam la ceasul 3 ½ la granița moldoveano-împărătească, unde a trebuit să predăm vameșului moldovean un pașaport primit în Iași de la aga de acolo și o vamă de 14 parale. În sfârșit, am trecut peste râul Suceava [*Surzava* (!)] pe un pod construit pe trei piloți și la ceasul 5, am sosit în orașul Suceava, așezat sus pe deal.

De la Iași până la „La Danir” se fac 6 ceasuri.

De la „La Danir” până la „Birtul Prusac”, 6 ceasuri.

De la „Birtul Prusac” până la Botoșani, 6 ceasuri.

Așadar, de la Iași la Botoșani 16 (sic!) ceasuri.

De la Botoșani la Suceava, 6 ceasuri.

Prin urmare de la Iași la Suceava, 22 de ceasuri, ceea ce poate să facă cu aproximație 15 mile nemțești.

Drumurile de la Iași erau foarte rele din pricina vremii rele de atunci și a inundațiilor, din care pricină nu am putut merge pe drumul mai scurt, care duce la Suceava pe la locul de trecere de la Tișăuți¹³⁰.

De la Suceava, am mers pe un timp foarte rău și căi rele peste Cernăuți, Lwow, Cracovia, Olomouc¹³¹, în 30 de zile până la Viena.

¹²⁷ Sau iazul Sulița ori, mai departe, iazul Stăuceni.

¹²⁸ *Salzie*, sat, com. suburbană, municipiul Suceava.

¹²⁹ *Polopen*, sat, component al com. suburb. Salcea, municipiul Suceava.

¹³⁰ *Tischütz*, sat component al com. suburbane Ipotești, municipiul Suceava. În cazul acesta nu ar mai fi luat drumul Botoșanilor, cu trecerea Siretului la Huțani, urmând apoi prin Salcea și Plopeni, ci ar fi apucat direct spre Siret pe la Pașcani, urcând apoi pe valea Siretului și a Sucevei.

¹³¹ *Olmütz*, oraș în Cehia.

DOMENICO SESTINI

(1750–1832)

Arheologul și numismatul italian Domenico Sestini s-a născut în Florența, la 10 august 1750. Tot aici și-a făcut studiile clasice și teologice. Apoi a intrat la Trapiștii de la Buonsollaro.

La 29 septembrie 1774, a plecat în Italia meridională și în Sicilia, ajungând în 1775 bibliotecarul principelui Ignazio di Biscari și organizatorul muzeului acestuia din Catania (Sicilia). În această perioadă a scris cinci volume de scrisori despre aspectele Siciliei.

Neconvenindu-i clima, a plecat în 1777 la Constantinopol, unde însă bântuia ciuma, despre care a putut scrie o serie de observații. S-a împrietinit aici cu suedezul Björnstahl și prin aceasta a ajuns să fie introdus la toți miniștrii străini acreditați pe lângă Poartă, fiind des primit în casele lor și însoțind în diferite plimbări familiile ambasadorilor Ainslie și Saint Priest, precum și a trimisului Neapolului la Poartă, Guglielmo Ludolf (1747–1789).

Împreună cu fiii acestuia, Costantino, viitorul ambasador la Poartă (1789–1817), și Carlo Ludolf, a făcut o excursie la Brussa, povestită de Sestini în scrisorile sale, tipărite și în versiune franceză, în 1789. Observațiile sale asupra unor plante puțin cunoscute au fost cuprinse în *Lettere Odeporiche*. Dar silințele sale principale au fost îndreptate mai ales către cercetarea de antichități, inscripții etc.

Cum în tot acest timp, el era în căutarea unei slujbe, când Alexandru Ipsilanti, domnul Țării Românești, i-a oferit postul de secretar, a părăsit malurile Bosforului la 24 septembrie 1779, călătorind doar în tovărășia unui tânăr cunoscut și escortat de un cîhodar al domnului și de un chirigiu turc. Pentru a nu fi expus unor neplăceri din partea turcilor fusese îndemnat să adopte portul tătăresc.

La București, Sestini a fost bine primit la Curte, dar nu a putut obține slujba făgăduită, care era deținută de ragusanul Ștefan Raicevich. Vrând să plece după opt luni de așteptare zadarnică, într-o situație umilitoare, a folosit prilejul trecerii prin țară a tinerilor conți Ludolf împreună cu cumnatul lor, cavalerul de Saint Priest, scriind din vreme la Constantinopol pentru un pașaport, mulțumită căruia s-a putut alătura caravanei lor, ce se bucura de toate înlesnirile obișnuite în Țara Românească față de călătorii veniți cu firman de la Constantinopol. Plecarea din București a avut loc la 27 mai și, afară de căruțele pentru bagaje, pentru care se plătea până la frontiera de la Turnu Roșu o sumă ce i s-a părut exagerată lui Sestini, totul era gratuit. Aceste condiții au continuat oarecum și după trecerea graniței, datorită și obținerii unor cai de rechiziție (*Vorspann*) până la Sibiu. Aici însă a trebuit să se schimbe stilul călătoriei. Caii istovivi ai conților Ludolf au fost vânduți, urmând ca restul drumului să-l facă cu cai de poștă. După două săptămâni petrecute la Sibiu, tot în tovărășia tinerilor napolitani, Sestini se desparte de ei și pornește pe seama sa spre Buda și Viena, unde își propune să se oprească o lună înainte de a se reîntoarce la Constantinopol. La înapoiere, a folosit calea Dunării până la Ruscuc, de aici a trecut pe uscat la Varna, unde s-a îmbarcat mergând pe mare la Constantinopol.

Din acest oraș avea să facă o serie întreagă de expediții prin tot Imperiul Otoman, în căutarea de medalii antice pentru sporirea colecției ambasadorului britanic, Sir Robert Ainslie, care i-a fost patron mulți ani de zile. Astfel, a fost în mai multe rânduri la Brusa și în Arhipelagul Egeic, a fost și în India la Bassora, unde l-a însoțit pe negândite pe rezidentul Companiei Indiei la Golconda, Sullivan, prieten bun al lui Ainslie. S-a întors pe valea Eufratului, apoi și prin Cipru și Alexandria la Constantinopol.

Răcindu-se raporturile sale cu Ainslie, Sestini a părăsit Turcia cu gândul neîmplinit de a se mai reîntoarce la Constantinopol. A urmat o perioadă destul de nestabilă cu dese mutări,

când la Florența, când la Roma, apoi și la Paris. Câtva timp s-a fixat în Germania, în slujba regelui Prusiei. După instaurarea regimului napoleonean în Italia, s-a întors la Florența ca bibliotecar al marii ducese de Toscana, Elisa Baccocchi, sora lui Napoleon. La înlăturarea dominației franceze (1814) a trebuit și el să plece și a mers în Ungaria, unde a fost chemat să reorganizeze muzeul Hedervári. Rechemat la Florența de marele duce de Toscana, Ferdinand al III-lea, a rămas în patrie ca profesor la universitatea din Pisa.

A murit la 8 iunie 1832 la Florența

Sestini a scris: *Viaggio da Costantinopoli a Bukoresti fatto l'anno 1779 con l'aggiunta di diverse lettere relative a varie produzioni ed osservazioni Asiatiche*, Roma, 1794, în care dă unele amănunte asupra sosirii sale la București în toamna anului 1779.

Observațiile sale, făcute în cursul călătoriei ulterioare de la București spre Viena, prin Transilvania și Banat, în vara anului 1780, au fost completate cu o informație bibliografică bogată și publicate într-o lucrare mai întinsă intitulată. *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Viena*, Florența, 1815. Sunt descrise localitățile străbătute în cursul călătoriei și adăugate o serie de informații de ordin geografic, geologic, botanic, economic și statistic asupra țării, cu numeroase observații privind traiul, firea, portul și limba populației băștinașe din Țara Românească și Transilvania, al cărui caracter latin este subliniat în mai multe rânduri de către autor. Nu sunt uitate nici inscripțiile antice și colecțiile vizitate la Sibiu în casa baronului Brukenthal. Sunt însemnate și impresiile sale asupra salinelor de la Ocna Sibiului și Turda cu unele informații despre munca minerilor și retribuirea lor. Neputând reuși să viziteze minele de la Zlatna, deși s-a abătut anume din drum spre a le vedea, a descris doar aspectul exterior al regiunii miniere.

Autorul a însoțit lucrarea sa de o însemnată listă bibliografică arătându-și uneori izvoarele de documentare. Sunt porțiuni întregi inspirate din aceste lecturi. Îl folosește pe von Born. Notița despre Banatul Timișoarei de la p. 130–132 este un rezumat succint al descrierii lui Grisellini. *Itinerarul* din anexa volumului din 1815 e o prelucrare a relației așa-zisului J. Lehmann din 1785. Sunt și descrieri, judecăți și luări de atitudine direct inspirate din *Istoria Daciei Transalpine* a lui Sulzer. Omul se arată destul de meschin la cheltuieli, greu de mulțumit, și în general cârcotaș, egoist și vanitos. Nu pregetă, odată ajuns în Banat, să dea pe mâna autorităților pe servitorul bănățean pe care îl tocmise la București ca să-l însoțească în călătorie, și de care se săturase pentru că trebuise să-i plătească niște bani pe care acesta îi pierduse la cărți. Judecata sa asupra celor văzute e adesea parțială. Plecând nemulțumit din Țara Românească, adoptă o atitudine hipercritică față de tot ce a întâlnit aici și, uneori, un ton destul de batjocoritor. Alteori însă e lipsit cu totul de simț critic.

Sestini a mai scris și *Descrizione del viaggio fatto de Viena insino a Rusciuk*, Berlin, 1807, de care amintește în prefața sa la *Viaggio curioso* și care nu ne-a stat la îndemână decât sub forma de rezumat făcut de N. Iorga în articolul publicat în „Arhiva” din Iași în 1893.

I s-a atribuit din greșeală lucrarea lui Raicevich: *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, apărută în 1788, la Neapole. În adevăr, în 1853, la Milano, Fruttuoso Becchi a tipărit *Viaggio in Valachia e Moldavia con osservazioni storiche, naturali e politiche di Domenico Sestini* (!)

În afară de numeroase lucrări de numismatică, dintre care cităm doar studiul *Sopra i moderni falsificatori di medaglie greche antiche*, Florența, 1826, Sestini a mai publicat descrieri de colecții, ca: *Descrizione del museo di antiquaria e del gabinetto di storia naturale del principe di Biscari*, Florența, 1776 și 9 volume de *Lettere e dissertazioni*, apărute la Livorno și Roma între anii 1789–1806. Sunt renumite scrisorile sale asupra Siciliei și Turciei, care au fost traduse apoi în limba franceză de Pingeron sub titlul: *Lettres... écrites à ses amis en Toscane sur la Sicile et la Turquie*, vol. I–III, Paris, 1789.

A publicat și 5 volume de călătorii din 1780 până în 1815. Dintre acestea, au fost traduse în limba franceză călătoriile în Orient sub titlul: *Voyage dans la Grèce Asiatique, à la Péninsule de Cyzique, à Brousse et à Nicée avec des détails sur l'histoire Naturelle de ces contrées*, Londres, 1789, și *Voyage de Constantinopole à Bassora en 1781 par le Tigre et l'Euphrate et retour à Constantinopole en 1780*, Paris, an VII. A lăsat o vastă lucrare manuscrisă în 14 volume în-folio consacrată numismatiei. De Sestini s-au ocupat Fruttuoso Becchi în notița bibliografică din fruntea volumului de *Osservazioni storiche*, ce i-l atribuia din greșeală (Milano,

1853), B. Pace, *Viaggi dell'abate Domenico Sestini in Asia Minore*, în „Annali della Scuola archeologica”, Atena, III, 1916, N. Iorga în studiul: *Călătoriile lui Domenico Sestini*, publicat în „Arhiva, organul Societății științifice și literare (din) Iași” VI (1893), p. 571–589, apoi în *Calendarul Ligii culturale pe 1911*, p. 99 ș.u., și în *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, București, 1928, p. 210–212.

Relația călătoriei sale în Țara Românească¹

1779

p. 47 [Plecat din Pera la 24 septembrie 1779, autorul întovărașit de un chirigiu turc și de ciohodarul domnului, precum și de un tânăr tovarăș de drum, pe care îl luase cu el, și adoptând pentru călătorie portul tătăresc, ajunge în dimineața de 3 oct. la Rusciuc].

Ne-am lăsat așadar aici² caii și ne-am pus bagajele într-o barcă³ mică de trecere. Această barcă mergea cale de un ceas chiar până în locul unde urma să debarcăm și noi pe celălalt țărm al fluviului amintit, adică la Giurgiu, unde se află pe mal o cetate sau fortificație ridicată de turci și astfel am intrat în Țara Românească... [Sunt amintite produsele bogate ale Bulgariei etc.]

p. 48 ...Și Dunărea poartă firicele de aur, dar mai ales Oltul, un râu care își are obârșia în Transilvania și care trece prin Țara Românească și se varsă în Dunăre. Pe aceste firicele de aur le adună anumiți țigani, care le predau la Poartă⁴, ca bir.

Lățimea fluviului numit de cei vechi Ister, iar de turci Tuna ar putea fi pe alocurea de o milă și jumătate și are un curs repede, iar apele lui sunt vălurite și tot atât de agitate ca ale mării. Bătea vântul de miazăzi, care era prielnic pentru trecerea fluviului, aceste bărci având diverse pânze și catarge.

După ce am debarcat, ne-am dus să ne odihnim la magaziiile de sare, care aparțin domnului Țării Românești⁵, sarea constituind unul din veniturile principale ale acestei țări; aceste magazine au rămas pe locul unde rușii își făcuseră cazărmile și cazematele lor subterane și o fortăreață care nu este încă terminată, de pe vremea când pusese răstăpânire pe aceste locuri și ocupaseră fortul care se află pe malul Dunării și pe care l-au înapoiat turcilor, potrivit înțelegerii dintre ei, încheiată când s-au retras din aceste locuri⁶; în clipa de față, această fortăreață e pe cale să fie terminată de turci.

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Sestini, în *Viaggio da Constantinopoli a Bukaresti*, Roma, 1794, p. 47–51.

² La Rusciuc.

³ Autorul descrie astfel bărcile de pe Dunăre: „Iar bărcile care slujesc pentru navigația și transportul pe fluviu sunt ciudate și de o construcție nestabilă, căci sunt fără tălpoaie adică sunt plate și cu o cârmă foarte lungă care e manevrată orizontal din barcă și nu perpendicular pentru a despică apa. Mai au deasupra pentru diferitele mărfuri o baracă mare care înlocuiește cala de la corăbii”.

⁴ În realitate, nu la Poartă, ci domnului.

⁵ Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești (1774–1782).

⁶ În 1774 prin pacea de la Kuciuc Kainargi.

După ce ne-am odihnit puțin și am consumat prânzul, pe care ni l-a pregătit cu multă bunăvoință, dar cu mai puțină eleganță expeditorul acestei mărfi care are căutare în Turcia și în multe părți ale Asiei Mici, rămânând în cartierul general al lagărului, la ora patru, am luat poșta, dar numai pentru două ceasuri, căci acest teritoriu aparține turcilor, care și-au păstrat o fâșie de pământ la Dunăre; acolo se află diferite întărituri pe care turcii vor să le păstreze sub paza lor.

Intrând deci pe teritoriul domnului, am lăsat caii la stațiunea de poștă numită Daia⁷, unde se află un biet sat, care este tot ce a mai rămas acolo din satul de odinioară și care era refugiul unor sărmame familii de români, ce fuseseră risipite în timpul războiului și își mai văzuseră și locuințele arse; acestea se reduceau acum la niște colibe mizerabile și fiind tocmai o zi de sărbătoare, cum îi priveam pe acei sărmame locuitori, mi se părea că văd pe acei liberiți și sclavi din timpul lui Traian, care nu au pierdut nimic din vechea lor înfățișare și din aspectul lor urât, așa cum se văd înfățișați pe Columna lui Traian la Roma.

Iată acum semiluna otomană umbrită de o serie de cruci care pot fi văzute înfipte în pământ, la hotarele acestei țări și care nu sunt decât trunchiuri întregi de copaci cioplite grosolan cu securea ca să formeze cu stângăcie o cruce ortodoxă românească. Ele mi s-au părut, la prima vedere, niște spânzurători destinate bieților oameni.

Aici am luat îndată poșta cealaltă, care era de 6 ore, cu toate că se înserase și, după ce am călătorit trei ceasuri mereu în trap și pe loc șes, ne-am oprit într-un sat numit Călugăreni⁸, ce se afla de cealaltă parte a râului Argeș, pe care l-am trecut pe un pod foarte lung, construit din bârne mari de lemn și care se întindea și peste un fel de lăculeț (iaz), după câte am putut observa noaptea, la lumina unor făclii ce se aflau înfipte pe pod, pe niște cruci ca acelea pe care le întâlnim la fiecare pas.

Satul acesta era alcătuit din colibe și cocioabe sărăcăcioase și a trebuit să ne odihnim acolo într-o asemenea locuință compusă din două încăperi: într-una din ele se afla un cuptor aprins care răspândea o căldură peste măsură de mare pe care am simțit-o de îndată ce am intrat înăuntru. Acolo //, lumea p. 50 dormea lângă acest cuptor pentru a scăpa, cred, de aerul pe care eu nu-l socotesc prea bun, atât din cauza răcorii nopților, cât și pentru roua care cade din belșug.

Oamenii aceștia au locuințe foarte proaste și în jurul odăii au un fel de laviță sau bancă, întocmai ca soldații dintr-un corp de gardă și pe ele doarme câte o familie întreagă; acesta e tot mobilierul și aceasta este toată starea acestor oameni.

Era apoi ciudat că în fiecare cămin se găseau niște găze numite în limba țării „grieri”, care corespunde termenului de *grilli*! Aceștia stau prin crăpăturile vetrelor și rezistă căldurii celei mari ce se simte acolo și fac o larmă care ține tot anul.

⁷ Daja, sat și com., jud. Giurgiu.

⁸ Kalughereni, sat și com., jud. Giurgiu.

Pe la miezul nopții, am încălecat din nou și, după trei ceasuri, am trecut cu barca râul Argeș, mărginit pe partea stângă de dealuri împădurite, iar dincolo de râu am dat de o altă stațiune de poștă în locul numit Copăceni⁹, unde nu era nici un sat sau cătun.

p. 51 Într-o clipă au fost scoase șeile și puse pe alți cai care stăteau să pască sub cerul liber; ne mai rămăsese de făcut un drum de patru ceasuri tot mereu pe loc șes, mai dând și de dumbrăvi și crânguri, iar pe la orele trei, am trecut pe lângă un loc numit Văcărești, unde se află o mănăstire și unde a fost tăbărâtă armata rusă (în războiul amintit); la orele 7 dimineața (4 octombrie) am ajuns cu bine în orașul București așezat într-un loc lăsat și șes și în apropierea râului Dâmbovița, care îl străbate, făcând mai multe cotituri. Acolo am tras la casa secretarului¹⁰ domnului către care aveam mai multe scrisori de recomandare și în ziua de 5 a lunii (octombrie) am fost prezentat domnului căruia i-am înmănat scrisorile mele de recomandare căpătate la Constantinopol; // acesta m-a primit foarte bine și, bucurându-se de sosirea mea, mi-a spus să rămân mai departe în casa secretarului urmând, după aceea, să dea dispozițiile necesare cu privire chiar la postul pe care îl ocupa acesta...

Descrierea călătoriei din anul 1780¹¹

1780

[Autorul pomenește de lipsa de credință a grecilor, încă din antichitate; *nulla fides graecis*].

p. 2 ...Șederea mea în București timp de aproape opt luni nu a avut acel rezultat pe care trebuia să-l aibă în realitate, nici nu am putut fi pus în stare a-mi îndeplini slujba pentru care fusesem chemat cu atâta zor, de aceea, nevoind să fiu bătaia de joc a relei credințe a unui neam ca acesta, am așteptat un prilej prielnic pentru a mă putea elibera de un fel de tiranie, exercitată chiar de persoana¹² care trebuie să-și părăsească postul pentru a-l ocupa eu, potrivit înțelegerii și convențiilor încheiate cu principele Ipsilanti.

p. 3 În cele din urmă s-a ivit un prilej bun pentru mine, căci prinzând din zbor o știre mărunță de la Constantinopol că domnii conți Costantino și Carlo de Ludolf //, fiii prea merituosului domn trimis al Neapolului¹³, trebuiau să treacă prin Țara Românească în tovărășia domnului cavalier de Saint Priest,

⁹ *Capoccianni*, Adunații-Copăceni, sat și com., jud. Giurgiu.

¹⁰ Ștefan Raicevich, secretarul domnului pentru limbile occidentale, mai apoi agent consular al Imperiului Habsburgic în Țara Românească. Vezi biografia lui în acest volum.

¹¹ Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Sestini, *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Viena*, Florența, 1815, p. 2 și urm.

¹² Ștefan Raicevich.

¹³ = Guglielmo Maurizio de Ludolf.

fratele ambasadorului Franței¹⁴, am scris la Constantinopol pentru a putea căpăta, în cazul acesta, un pașaport pentru Viena; și de fapt sosind această nobilă companie în Țara Românească în ziua de 12 mai 1780, a avut amabilitatea de a-mi aduce pașaportul și, avându-l în mână, m-am hotărât să plec în tovărășia lor, după ce mi-am luat rămas bun de la domn, iar în dimineața zilei de 27 mai am părăsit Bucureștii pe la ora 8 luând Cotrocenilor ce se află la un ceas de oraș.

Cotroceni e o mănăstire ortodoxă, unde slujește un egumen cu un mic număr de călugări greci; această mănăstire a fost întemeiată de Șerban Vodă din familia Cantacuzinilor, domnul Țării Românești, și în amintirea primejdiei¹⁵ de care scăpase // ascunzându-se în pădurea, care se afla atunci în locul unde p. 4 e mănăstirea.

Pe când era el logofăt, domnul de atunci¹⁶ voia să-l ucidă; dar el a izbutit să scape, stând ascuns mai multe zile în această pădure; și, după ce a ajuns mai apoi la malul Dunării, a avut timp să se ducă atunci să găsească pe un turc de seamă, prietenul său căruia, după ce i-a povestit întreaga sa pățanie și reaua purtare a domnului, acesta s-a oferit să-l ducă la Constantinopol în deplină siguranță, făgăduindu-i că dacă va ajunge vizir îl va alege domn al Țării Românești mazilind pe dușmanul lui. Întâmplarea a făcut ca acest turc a fost făcut mare vizir¹⁷ și și-a ținut cuvântul, iar Șerban a fost numit voievod sau domn al Țării Românești.

După aceasta să ne întoarcem la mănăstirea noastră, care este așezată pe un șes întins ce ajunge până la Dunăre.

Această parte este numită „lunca”, adică pajiște sau pășune mocirloasă sau bahnă și e pe locul unei păduri care nu mai există. // Când Bucureștii au p. 5 început să fie reședința domnilor și aceștia s-au depărtat de Argeș și de Târgoviște, s-au pornit oamenii să prăpădească un codru atât de întins pentru îndestularea nevoii <de lemne> a locuitorilor, nevoie care este întotdeauna peste măsură de mare, și mai ales în timp de iarnă, din cauza gerului grozav care băntuie aici și pe care îl simți, după cum am putut eu însumi să-l simt în timpul iernii trecute, când până și vinul a înghețat în pivnițe sau în buți.

Chiar în această pădure, pe vremea când ea mai exista, a stat ascuns, după cum am arătat mai sus, numitul Șerban Vodă, urmărit pentru a i se tăia capul, pe când era logofăt.

Și deoarece acum e vorba de păduri, voi arăta aici, în treacăt, că Țara Românească are păduri din belșug, dar cum nu domnește aici decât un spirit de distrugere, acestea sunt mult prăpădite și tăiate în toate anotimpurile și chiar și în vremea vegetației celei mai puternice; de aceea, nu este de mirare că marea pădure din luncă a dispărut foarte repede și nu se mai vede în locul ei decât o câmpie întinsă. //

¹⁴ Guillaume-Emmanuel, cavalier de Saint-Priest, fratele lui François-Emanuel de Guignard, conte de Saint-Priest (1735–1821), ministru al Franței la Lisabona (1763), apoi ambasador la Constantinopol (1767–1787) și în Olanda (1787–1788).

¹⁵ După Del Chiaro. Sestini a cunoscut și a folosit lucrarea lui.

¹⁶ Gheorghe Duca (1673–1678).

¹⁷ Poate este vorba de marele vizir Maktul Mustafa pașa (1676–1683).

p. 6 În această mănăstire obișnuiește domnul Ipsilanti să-și petreacă timpul de vară, pentru a fi aproape de oraș și în acest scop a pus să se clădească un chioșc.

Și tot în acest loc sunt aduși la iarbă toți caii din grajdurile sale și aceștia sunt mânați după un anumit ceremonial în dimineața duminicii „Tomei”¹⁸, fiind însoțiți de comișei, de rânđași și de marele comis, imitându-se obiceiul de la curtea sultanului de la Constantinopol. dar cel care are prilejul să vadă o asemenea ceremonie va găsi lucrul vrednic de râs și va mărturisi că acești domni, robi ai sultanului, vor să maimuțărească Curtea otomană, cât și a pașalelor din Imperiul Otoman pentru a fi socotiți și ei în fond, asemenea lor.

Domnul Linchou¹⁹, dascăl de limba franceză pe lângă cele două beizadele sau fii ai principelui, unul numit Constantin²⁰ și al doilea Dumitru²¹, m-a însoțit câteva ceasuri de drum, împreună cu domnul Ingațiu Kopphurn, ofițer p. 7 austriac care era în tovărășia unui maior, // fratele internunțului²², domnul baron de Herbert, veniți și ei de la Constantinopol, în drum spre Brașov, în Transilvania, ca să se înapoieze la regimentul lor; mai era un călugăr trinitar, anume Părintele Virgiliu, care venea și el de la Pera în drum spre Viena. Mai aveau cu ei și un câine mare care era al baronului german.

Au plecat cu toții călare, în afară de o caretă cu două locuri, care a fost ocupată de domnul conte Carlo și de mine; am avut nenorocul că îndată ce am p. 8 ieșit din casă // a căzut un cal de la trăsură și s-a încăpățânat să nu mai vrea să se ridice, ceea ce ne-a făcut să pierdem aproape o oră până să-i treacă încăpățânarea și să putem scăpa de o asemenea plictiseală. Pe deasupra, vremea era mai degrabă frumoasă și fâgăduia să rămână așa, dar, puțin câte puțin, cerul s-a întunecat și a urmat o furtună cu ploaie mare amestecată cu grindină, care ne-a însoțit o bună bucată de drum, așa că ne-am dat în grija bunului părinte pentru ca să facă rugăciunea pentru a cere vreme bună...

...După Cotroceni se află un sat numit Roșu²³. La o oarecare depărtare de acesta își așezaseră corturile câteva familii de țigani, dintre cei numiți p. 9 lăieți²⁴. Zestrea fiecărei familii // consta dintr-o căruță ticăloasă și un cort din

¹⁸ *In albis* – Duminica „in albis” este la catolici prima duminică după Paști, care a căzut, în anul 1780 al șederii lui Sestini în Țara Românească, la 26 aprilie. Ceremonia de care amintește avea loc de obicei în ziua de Sf. Gheorghe (23 aprilie).

¹⁹ A murit la București în luna septembrie 1780 (n.aut.). E vorba de Jean-Baptiste Linche, sau Linchou.

²⁰ A ajuns domn al Țării Românești (n.aut.). Născut în 1760, mare dragoman în 1796, domn al Moldovei (1799–1801) și al Țării Românești (1802–1806), a murit în 1816, un an după publicarea relației de față în 1815.

²¹ A murit tânăr la București (n.aut.). În realitate a murit la Constantinopol în 1783, în vârstă de 21 de ani.

²² Peter-Philipp, baron von Herbert-Rathkeal, internunțitul habsburgic la Poartă (1779–1788), era irlandez de origine și fusese iezuit.

²³ *La Roșcin*, sat, com. suburb. Chiajna, municipiul București.

²⁴ *Zinganghi di quelli detti Erranti*, cf. și nota autorului, p. 8 n. 1. Țigani din Țara Românească sunt de diverse triburi, adică sunt cei numiți „de vatră”, care sunt statornici, cei lăieți (*lajezi*), care sunt nomazi, și rudarii, care sunt cei ce caută fircielele de aur <din nisipul râurilor>. Mai sunt ursari, adică cei care umblă cu ursul pentru a câștiga ceva de pe urma jocului său frumos.

care ei fac un fel de casă pentru a dormi acolo noaptea și a se adăposti pe vreme de ploaie. Ei fac diferite lucrări de fierărie și altele asemănătoare și se mută dintr-un loc în altul. De cele mai multe ori jefuiesc și fură când au prilejul.

De acolo, după ce am trecut printr-un alt sat numit Drugănești²⁵, sufragiul domnului adică domnul Maynard, bucătar de profesie, ne-a oferit o gustare bună pe care o adusese cu el, poate din ordinul domnului sau din propriul lui imbold, nu-mi amintesc bine; și, după ce s-a sfârșit aceasta, prietenii și cei ce ne însoțiseră s-au întors la București, iar noi ne-am urmat drumul și, după ce am trecut de Drugănești, am intrat într-o pădure²⁶ mare purtând același nume, alcătuită din goruni mari, ceri și corni, cu *mespilus crataegus* și *viburnum opulus*, numit călin în românește. Pășunile sunt foarte bune și minunate în jurul unui asemenea sat. //

Urmând acestea, se intră într-o altă pădure Icoana²⁷, care desparte județul p. 10 sau districtul Ilfov de acel numit Dâmbovița.

Aici am găsit pe vătaful sau căpitanul din Florești, cu câțiva soldați de-ai lui, care venise în întâmpinarea noastră, deoarece domnul potrivit obiceiului turcilor a ținut să ne facă nouă tuturor o favoare, adică să facă să fim îndestulați cu tot ce ne era de trebuință până la hotar, fără de nici o cheltuială (pentru noi) în afară de carele care duceau bagajele noastre, în număr de patru pe care a trebuit să le plătim mult prea scump cu câte 28 de piaștri de car până la Turnu Roșu.

Nu știu a cui a fost vina, căci, de obicei se poate avea un car tras de patru cai cu 16 până la 18 piaștri și acesta se poate încărca cu o greutate mergând până la 6 cântare²⁸. Dar să lăsăm aceasta: revenind acum la acea pădure, voi spune că aici a început o ploaie cu găleata, care ne-a însoțit până la Florești și acolo am poposit după ce am umblat șapte ceasuri în această primă zi de călătorie.

Florești²⁹ este un sat sărăcăcois // așezat lângă râul numit Răstoaca³⁰, ce p. 11 se varsă apoi în Dâmbovița; este moșia familiei Florești<lor> care sunt boieri, adică nobili din Țara Românească; acolo se află conacul lor, dar totul este atât de ruinat, încât abia am găsit în acea clădire mare o odaie în care să putem afla adăpost de lumina prea tare a soarelui.

E ciudată uniformitatea caselor de țară sau a vilelor cum s-ar putea spune pe care le au toți boierii pe moșiile lor, fapt care arată că la ei domnește spiritul de imitație și nu talentul inventivității. Și pentru că nimeni nu trebuie să rămână cu curiozitatea nesatisfăcută asupra acestei chestiuni, voi spune că o locuință este făcută în felul următor:

Este <mai întâi> o incintă mare pătrată de zid făcut în întregime din cărămidă, căci lipsește piatra în aceste câmpii, în mijlocul ei este așezată casa

²⁵ *Dragonesti*, sat desființat, înglobat în satul și com. Florești-Stoenești, jud. Giurgiu.

²⁶ Urmează în paranteze (*padure o paduri*) și în josul paginii o notă arătând derivația cuvântului din latinescul *palus*.

²⁷ *Iconi* = Icoana, sat, com. Ulmi, jud. Giurgiu.

²⁸ *Cântara* = 50 kg.

²⁹ Florești, sat, com. Florești-Stoenești, jud. Giurgiu.

³⁰ *Rostoc o Restoaka*.

lor, de cele mai multe ori (în formă de) cruce și având, după gustul chinezesc, un acoperiș în formă de pavilion mare și făcut în loc de țiglă și olane din tăblii mici, din șindrilă // și din draniță sau, cum spun francezii, după numele arhitectului, „à la Brancarde”. Acest fel de a construi acoperișurile își poate avea utilitatea sa anume ca zăpezile mari care cad aici să nu vatăme întreaga clădire prin greutatea lor. Apoi scările casei rămân întotdeauna pe dinafară într-un pridvor descoperit pe unde se intră în primul și singurul cat al casei, în afară de cel care se află la nivelul pământului.

Scările sunt cele mai adeseori de lemn, dar se mai găsesc și scări de piatră calcaroasă adusă din munții Țării Românești.

În fața casei se află întotdeauna o curte mare și încăpătoare, în care se văd diferite căsuțe pentru slugi, grajduri pentru cai, (cotețe) pentru porci și pentru găini, în afară de porumbar³¹, unde se ține cucuruzul care se numește pe românește porumb sau porumbu³². Jumătatea ogrăzii din spatele casei este folosită ca grădină sau ca grădină de zarzavat, dar totul cu prea puțină îngrijire și încă și mai puțină simetrie.

Când vine luna mai, în care tocmai ne aflam, românii obișnuiesc // să presare în casele lor și pe ulițe ierburi mirositoare, mai ales pelin și izmă, care se află din belșug pe câmpii și datorită acestui obicei, am găsit la sosirea noastră toate odăile sau camerele înflorite și pline „rosis violisque”³³ [...]

28 mai, duminică. Vremea, care începuse să se strice ieri de dimineată, puțin după pornirea noastră, a ținut mai departe tot așa; cu toate acestea nu ne-a împiedicat să ne vedem de drum, astfel că fiind plecați de la orele 7 dimineată, am ajuns, după un ceas de mers //, la un pod de lemn peste Argeș, râu mare și bogat, datorită firisoarelor de aur care se găsesc prin nisipul lui și care sunt căutate de țigani pentru a le duce ca tribut la Curtea domnului Țării Românești.

În dreptul acestui pod, unde se află un han, am văzut mai mulți seimeni sau străji venite de la București, care aduseseră o scrisoare pentru căpitanul de la Florești ce era cu noi; prin care spătarul³⁴ îi aducea la cunoștință că în acele părți se aflau răufăcători, lucru care nu ne-a prea bucurat, căci pe drum noi nu dădeam decât doar de păduri și de locuri de pășune.

De la pod încolo, am băgat de seamă că pământul era nisipos și semănat cu porumb, care este unul din principalele produse agricole la acești locuitori, fiindcă este cel mai de seamă și aproape singurul mijloc de trai sau de hrană al lor, atât pentru că cere mai puțină îngrijire și mai puțină oboesală și mai puțin timp decât grâu, cât și pentru că de la acesta din urmă ei nu au altceva decât osteneala // fără să poată mânca pâine; ba chiar tot grâul trebuie să fie cărat la Dunăre, din porunca domnului și la cererea Porții, care privește principatele Moldovei și Țării Românești ca cele două grânare ale Constantinopolului.

³¹ *Porumbaja*.

³² *Mays, che si chiama purumb o purumbu in valacco*.

³³ = De trandafiri și violete (în l. lat.). Urmează mai apoi în text o listă de plante observate de autor în locurile străbătute până aici.

³⁴ Ianache Văcărescu, mare spătar (1779–1781).

Felul de a-l semăna – după ce a fost arat pământul – constă în a pune până la trei, patru sau mai multe boabe în gropițe toate la rând, la o depărtare de un braț una de alta.

Când este gata să dea știuleți, țăranii se apucă să sape pământul. să smulgă plantele mai firave și cele cu vreo meteahnă lăsând pe cele mai sănătoase.

O asemenea muncă sau lucrare cere câțva timp, căci fiind consumul mare urmează deci că fiecare familie seamănă mult pentru a nu avea pe sponci, întrucât poate oricine să-și închipuie că, în general, țăranii nu fac aproape niciodată nici nu mănâncă pâine din făină de grâu, ci se hrănesc cu mămăligă³⁵ //, făcută din făină de porumb și fiartă ca polenta și aceasta este hrana lor zilnică. p. 16

Pe la orele trei după amiază, tot pe un drum de șes, am ajuns la satul Găiești în județul Vlașca, unde am făcut un popas, și am tras la căpitanul de acolo³⁶ care ne-a oferit locuința lui, ce era aproape decentă dar nu de tot, căci am petrecut noaptea puțin cam rău, din cauza unui mare număr de insecte care și în românește se numesc purici și <tovarășul> nostru // Padre Virgilio care trebuia să fie mereu mai înclinat spre răbdare, părea cel mai disperat dintre toți de un asemenea neajuns. p. 17

Cum am sosit aici devreme, așa cum am mai spus, am făcut după-amiază o plimbare prin satul care e foarte întins și unde mai sunt multe și felurite biserici și două sau trei case boierești; cele ale țăranilor nu sunt de obicei decât niște colibe sărăcicioase.

În grădinile lor de zarzavat, am observat că se cultivă bob (*bobu*) și mazăre (*masure*), precum și varză și tutun și apoi pe câmp crește (urmează o înșirare de nume terminând cu:) *Datura Stramonium*, în românește laur, *Cynoglossum officinale*, în românește turiță, și *Spiraea filipendula*, o plantă foarte răspândită în aceste țări.

29 mai luni. Găzduirea la acești căpitani oferă modul cel mai lesnicios de a călători prin aceste țări dacă ai o hârtie de la domn pentru ei, căci ei sunt aceia care au la îndemână toate cele de trebuință și, mai ales, caii pe care trebuie să-i schimbăm zilnic; după ce am terminat această treabă pentru // a doua oară, am plecat la ora 7 dimineața, urmând mereu pe loc șes și nisipos. p. 18

Am trecut printr-un sat numit Pătroaia^{36 bis}, am dat din nou de râul Argeș, pe care îl părăsisem ieri și care a rămas la stânga noastră, iar pe dreapta

³⁵ *Mammaliga*. Mămăliga se face în chipul următor: se fierbe apa într-un mare ceaun sau căldare și apoi se aruncă în el mălaiul, după câtă apă este sau câtă mămăligă vrei să faci și se începe a se învârti cu un făcăleț mare până când capătă consistența polentei de făină de castane și apoi se păstrează în casă și se taie cu o ață porția pe care o poate mânca o persoană și aceasta se cheamă mămăligă crudă, pe care o mănâncă țăranii în loc de pâine. Mai obișnuiesc oamenii să o turtească și să o lase să se întărească și oamenii o mănâncă atunci cu puțină carne sau pește, dar de cele mai multe ori e pregătită sau cu lapte, sau cu caș, cu ceapă sau usturoi sau cu linte și fasole, și cu orice se poate adăoga la gătit. E mai bună atunci când e fiartă în lapte decât în apă. Dar se cheamă mămăligă boierească atunci când e prăjită în tigaie cu unt, și într-adevăr bună ca și polenta lomarzilor făcută de asemenea din făină de porumb. (n.aut.).

³⁶ *Capitano del luogo*. E vorba de căpitanul de poștă.

^{36 bis} *Petroja*, sat, com. Crângurile, jud. Dâmbovița.

la o oarecare depărtare erau dealuri îmbrăcate în vii și toate nu erau decât din nisipuri cu pietricele mici sfărâmate și întocmai ca albiile râului pomenit.

Aceste dealuri mai sunt în parte acoperite cu păduri și în ele se află răspândite, ici și colo, sate sau case ale celor care păzesc viile.

Oprindu-ne într-un loc unde se afla o cârciumă pe malul râului, am observat... (diferite plante...) și duzi la Pitești.

Părăsind cârciuma a trebuit să trecem prin vad râul Argeș; care se desfăcea în trei brațe foarte largi și mari, părănd chiar a fi trei râuri deosebite și trecerea este primejdioasă pe timpul revărsării apelor, încât nimeni nu se încumetă să-l treacă.

p. 19 După această trecere se văd // Piteștii, care este un *Wrasce* adică oraș³⁷, alcătuit din 250 de locuințe cu 7 biserici sărăcicioase și câteva mănăstiri și este așezat pe un deal în județul Argeș și acolo își au reședința cei doi ispravnici sau administratori ai acestui județ, cu subalternii sau slujitorii lor, adică un fel de delegați³⁸. În această localitate se găsesc, de asemenea, diferite case boierești.

În fiecare județ este un administrator sau o căpetenie care cele mai adeseori este un boier ales de domn și are îndatorirea să păstreze buna orânduială în toată jurisdicția lui; judecă numai în cauze civile și el este cel care strânge capitația și alte dări pentru a fi trimise vistieriei sau vistierului de la Curtea domnească.

p. 20 Leafa lor este de 5 pungi, adică de 2500 de piaștri pe an, fără a mai socoti ce mai iese din condei (?)³⁹. Sunt schimbați // în fiecare an de către domn și locul lor este dat altora și totul se face după obiceiul și ceremonialul Curții otomane.

Așadar, aici ni s-a dat de către ispravnicul locului o locuință destul de bună și pe deasupra ne-a oferit vinuri bune din regiune, dulciuri, făcându-ne o vizită, pe care ne-am grăbit să i-o întoarcem cu toate mulțumirile cuvenite pentru atențiile pe care ni le arătase.

În cursul acestei plimbări, am observat că la toate porțile caselor se aflau câte două ramuri de fag (*fagu*) care fuseseră înfipite de sărbătoarea Sf. Gheorghe, ca urare pentru ca să le meargă bine tot anul, obicei care este urmat de toți românii⁴⁰ (!). [Un locuitor din Pitești și-a ucis din gelozie prietenul. Acesta a fost dus la București pentru a fi îngropat, iar celălalt a fost închis într-o mănăstire din Pitești.]

p. 23 Acest caz, nou în felul lui, a dat mult de gândit și nimeni nu știa sau nu era în stare // să judece o asemenea pricină; pentru acest motiv ea a fost trimisă spre a fi cercetată și rezolvată de o instanță din afară, dar apoi a fost judecată în ultimă instanță de către domn, dându-i-se o amendă care fiind foarte mare și vinovatul neputând găsi bani pentru a o plăti, a urmat ca să stea retras la mănăstire și poate cu timpul să se facă preot⁴¹ pentru a se elibera de

³⁷ *Pitescty che é Wrasca, cioe citta* (într-o notă autorul se întreabă dacă nu a fost aici antica Argidave sau poate la Curtea de Argeș, pe care unii o cred identică cu Hydata).

³⁸ *Messi*.

³⁹ *Quello che fa la penna* (= acel care ține condeiul).

⁴⁰ Urmează un fapt divers local, care să ilustreze inconsecvența sancțiunilor penale. Autorul se inspiră din critica făcută de Sulzer.

⁴¹ *Papas* = călugăr.

tot. Opinia era cu totul în favoarea acestui deținut; chiar era lăudat de mulți care spuneau că făcuse foarte bine și că lăsase urmașilor un mare exemplu, asupra căruia nu aș vrea să mă pronunț fiind vorba de o faptă cutezătoare precugetată și executată cu viclenie.

Poate că dacă codul de legi pe care secretarul⁴² avea de gând să-l întocmească ar fi fost scris cu litere de aur, vinovatul ar fi pățit, firește, mai rău decât a pățit...

Putem spune că am fost ținuti pe cheltuiala comunității, căci am primit tot ce ne trebuia pentru cină // și astfel culcându-se am capăt acestei zile de călătorie, dat fiind că a doua zi de dimineață aveam de gând să ne urmăm drumul, trebuind să schimbăm din nou caii de ham și de călătorie. p 24

30 mai, marți La orele 7 de dimineață era hotărâtă plecarea noastră, care în acest anotimp putea părea cam târzie, dar încetul cu încetul, programul regulat al plecării nu a mai fost păzit întocmai, căci, fiind câțiva tovarăși de drum, se întâmpla ca unuia să-i lipsească vreun lucru și altuia un altul, iar slugile, care ar trebui să fie mai cu grijă decât stăpânii, sunt cei mai leneși și de multe ori se întâmplă că vor să fie și ele socotite drept călători și, dacă li s-ar da puțină încurajare, s-ar putea spune că nu s-ar mai cunoaște cine este adevăratul stăpân...

Servitorul meu este bun la limbi⁴³ și nu este mare lucru de capul lui și cum este de fel din Timișoara, mă gândesc să-l // las în patria lui pentru a nu p. 25
mă mai încurca cu el.

Boierii obișnuiesc să aibă multe slugi. Majoritatea sunt țigani, care sunt adevărați robi. Este un spectacol măreț și de o mândră strălucire când ies ei (boierii) din casele lor⁴⁴, escortați de vreo treizeci de asemenea indivizi care sunt cei mai mulți prost îmbrăcați și încălțați, murdari și nespălați și cu hainele slinoase și jengoase ca o turtă de ulei. Totuși, în această țară se bucură de considerație cel care are o suită atât de nobilă a cărei întreținere costă puțin, căci dacă sunt cu adevărat robii lor, ei nu au nici o leafă, atât doar că sunt îmbrăcați odată pe an, iar dacă sunt oameni liberi arareori primesc leafa asupra căreia s-au înțeles cu ei, neavând pentru trai decât rămășițele de la masa stăpânilor care sunt puține, în afară de mămăliga lor și apa de băut. De aceea, nu e de mirare că de la toată această gloată nenorocită nu se poate obține decât puțină muncă, căci oriunde te-ai duce, slugile când trebuie să stea să aștepte nu fac altceva decât să doarmă și este și mai rău când sunt la stăpânul lor acasă; atunci sunt adevărate cârțițe și de aici se trage mare pagubă pentru câmp și pentru cultura pământului, care // rămâne mereu lipsit de brațe și de p 26
muncă.

Însoțiți de străjile ispravnicului ne-am urmat mai departe drumul care duce la mănăstirea Argeș, neaflând în cale decât numai muncele și păduri mari, locuri de pășune și pământ nisipos.

⁴² E vorba de Raicevich. Este cumva o confuzie a lui Sestini, întrucât codul trebuia să fie alcătuit de Sulzer, nu Raicevich, sau cumva cel din urmă a contribuit la dezrădăcinarea lui Sulzer și a colaborat cu domnul la redactarea normelor dictate de acesta în lipsa unui cod?

⁴³ *Bravo per le lingue.*

⁴⁴ Autorul imită aici tonul lui Carra, a cărui lucrare apare pe lista cărților folosite de el la compunerea acestui text și poate încă și mai mult pe Sulzer.

Călătorind pe o vreme bună, am observat un obicei ciudat la acești locuitori. Pe drumul principal, pe care mergeam și care era înconjurat de păduri, se afla un cap de bou înfipt în vârful unui par ca pentru un triumf sau pus acolo ca și când animalul ar fi fost vinovat de vreun delict. Am întrebat care era cauza acestui fapt și mi s-a răspuns că ori de câte ori moare de vreo boală un bou sau o altă vită, locuitorii obișnuiesc să-i taie capul și să-l expună astfel pentru ca celelalte vite din aceeași cireadă sau turmă să nu sufere sau să aibă o soartă asemănătoare etc.

p. 27 ...După trei sau patru ceasuri de drum, m-am // oprit la un han, singurul pe care l-am găsit pe tot acest traseu, și unde se aflau mai multe mori de măcinat grâul. Am luat aici o gustare bună etc.

După aceasta, am început să erborizez, dar fără prea mare mulțumire, căci nu am aflat decât plante obișnuite. (Urmează înșirarea lor.)

Dacă dăm atenție la denumirile românești, observăm că aproape întotdeauna se regăsește în limba lor cuvântul latin; astfel feriga este *filix* și țipirig este *Cyperus*.

p. 28 După ce am părăsit Piteștii, am ajuns, după 7 ceasuri de mers, la *Târgul* sau Orașul Argeșului⁴⁵, locuit mai mult de țigani (!) decât de români. // Este un loc domnesc adică e în stăpânirea domnului câtă vreme este în funcție⁴⁶.

Acest oraș este așezat în mijlocul unei văi înguste. Casele sunt toate construite pe un spațiu foarte strâmt, astfel că pe dinăuntru nu au decât o singură odaie clădită de-a dreptul pe pământ.

Ele sunt făcute din trunchiuri groase de copaci puse unul peste altul, ca (zăbrelele de la) o colivie și apoi sunt lipite cu lut golurile dintre ele ca să nu pătrundă prea mult aer înăuntru...

[Autorul judecă laolaltă înfățișarea locuitorilor⁴⁷ și construcția colibelor.]

Și pe deasupra, aproape toți locuitorii sunt gușați adică au gușă, atât bărbații, cât și femeile și aceasta le vine când sunt siliți să bea în lunile martie, aprilie și mai apă din râul Argeș (!), care curge pe sub orașul lor⁴⁸, căci altfel beau, îndeobște, apă din fântână. //

p. 29 La o mică depărtare de acest loc se vede un turn înalt care se numește Cetatea Negrului Vodă⁴⁹, adică Cetatea principelui Negru și acolo se află o capelă și după ce am trecut Argeșul ne-am dus să ne odihnim într-o mare mănăstire de *popi*⁵⁰ români, numită mănăstirea Argeș, unde am fost primiți de arhimandrit.

⁴⁵ *Alla Tirgu, o al 'Wrasce d'Argis, cioe alla citta, o grosse Terra d'Argis.*

⁴⁶ *Quando n'e in piedi.*

⁴⁷ *Il brutto aspetto.*

⁴⁸ Acesta este orașul numit Curtea de Argeș, pentru că aici și-au avut reședința primii domni ai Țării Românești (n. aut.). Autorul trimite apoi la Sulzer pentru încercarea de identificare cu antica Hydata.

⁴⁹ *Tscetatia Negrului Wodi* (de fapt: Sân Nicoară); cf. și Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 337, care face aceeași confuzie cu *cetatea* numită a lui Negru Vodă, ale cărei ruine se află lângă Cetățenii din Vale, pe Dâmbovița. Există și o bisericuță săpată în stâncă, numită Schitu Negru Vodă... Este evident că Sestini nu a putut vedea această cetate de care pomenește, folosindu-l pe Sulzer

⁵⁰ *Popi*, în sensul de călugări.

Mănăstirile românești sunt după același tipic cu cele grecești și urmează același rit. Toată mănăstirea lor este alcătuită dintr-un cloașter mare pătrat; biserica rămâne izolată în mijlocul cloașterului și, de jur împrejur, sunt diferite case, cancelarii și ateliere pentru trebuințele călugărilor.

Această mănăstire, în care am rămas pe a doua zi, este renumită nu pentru frumusețea ei, ci pentru mărimea ei, dar este foarte ruinată în parte, având nevoie de multe reparații, în afară de cele care se făceau <atunci>.

Biserica (în ce privește) clădirea ei este un lucru foarte curios. Pisanîa⁵¹ este sculptată în piatră și se află deasupra ușii principale a bisericii. Toată biserica e clădită din piatră de gresie și // din loc în loc (pereții) au ca despărțire p. 30 și întrerupere a suprafeței niște ciubuce⁵² de marmură albă.

Este clădită în formă de cruce și este înălțată prin două cupole, prima susținută de douăsprezece coloane de marmură grecească și cea de a doua de tot atâția pilaștri de piatră de gresie; pereții sunt împodobiți peste tot cu sfinți zugrăviți cu figuri prelungi, așa cum sunt toate bisericile românilor; pardoseala este de marmură albă, care este folosită în diferite alte părți ale întregii clădiri și a trebuit să coste mult adusul ei tocmai din părțile Greciei.

Pe pereții bisericii sunt zugrăviți și primii voievozi cu soțiile lor, care au avut ca reședință Argeșul, unde se mai află Curtea lor sau palatul lor, dar în ruină. Această biserică a fost ridicată de Neagoe Vodă, care este zugrăvit împreună cu soția lui și este și îngropat tot acolo, potrivit inscripțiilor care se află în acel loc. În măsura cunoașterii mele a literelor chirilice, m-am mulțumit să copiez o inscripție funerară a ctitorului acestui loc, adică a lui Ioan Neagoe Vodă, care este // îngropat aici și care se vede zugrăvit împreună cu soția sa. p. 31

Inscripția este în limba slavonă⁵³.

Și dacă nu mă înșel mi se pare că această inscripție a fost repetată și în limba română; spunând:

„A repusatu Robului de (sic!) Domnezeu Ioa Nego etc.... Călugării acestei p. 32 mănăstiri slujesc și în limba greacă și în limba română în același timp, dar nu sunt decât doar câțiva inși, căci cea mai mare parte bat drumurile mereu, când într-un loc, când în altul, după pomană.

Iar cât era de învățat părintele stareț sau arhimandritul acestei mănăstiri am văzut noi când l-am întrebat dacă ținea manuscrise grecești; el ne-a răspuns că mănăstirea avea diferite lăzi, dar că nu putea să ni le arate, căci era încredințat că o asemenea faptă ar avea ca urmare scoaterea lui din locul său de stareț; dar ne-am ținut de capul lui să ne satisfacă această curiozitate, la care în sfârșit s-a învoit și ne-a dus într-o săliță mică întunecoasă și rău mirositoare în care avea două sau trei cărți latinești tipărite cu un *lexicon linguae latinae*, pe care ni l-a arătat, încredințat că posedă un lucru mai rar decât pandectele florentine. Din această ostentație se poate deduce cât știa // starețul și socoti p. 33 apoi și cât trebuie să fie știința unor simpli călugări⁵⁴.

⁵¹ *Il suo disegno*.

⁵² *Strisce*.

⁵³ Urmează transcrierea în litere latine a inscripției slavone însoțită de o traducere latină necompletă.

⁵⁴ Se recunoaște și aici spiritul lui Sulzer. Tot după el sunt redată informațiile despre albinărit, Sestini dând toată atenția termenilor românești folosiți.

Este adevărat că monahii au o școală și cel care știe să citească trece drept învățat, erau acolo și tinerii veniți pentru a fi înscriși în cinul eclesiastic și făceau slujba de clerici.

Acest loc este renumit pentru belșugul său de miere și prin urmare și de ceară; grâu nu era semănat decât pe întinderi mici.

Deoarece am vorbit mai sus de miere și de ceară voi spune câte ceva despre albine.

Modul de a crește albinele în Țara Românească este simplu, cum e foarte frig iarna locuitorii obișnuiesc să pună stupii sub pământ și să-i acopere pentru ca albinele să fie la adăpost, lăsându-le și o parte din miere; primăvara se dezgroapă stupii și se pun afară; atuncea roiesc. Pentru a le aduna acești țărani obișnuiesc să bată în fier și să facă zgomot pentru a le strânge laolaltă și atunci când roiul s-a adunat, iau paie și îl afumă sau îl amețesc cu fumul de paie pentru a-l face să cadă în stup.

p. 34 Albina se numește *albina*, miera *mieri* //, stupul *ulei*, *știubei* sau *stupp*, iar stupii se numesc *stuppy*, și prisaca se cheamă *stupina*. Stuparul se numește stupinar, iar stupul mai vechi maică. Un stup se vinde de obicei cu 60 de parale. O stare *maică* dă, în general, cinci stupi; fagurele este numit *fagure*; *trântore* este cel care mănâncă sau distruge albinele, *matca* este regina albinelor; roiul este numit *roi*, și roitul se numește a roi (*roi*h). Despre negoțul cu ceara care se produce în Țara Românească va fi vorba în altă parte. La Topolog se face mult vin.

După acestea să ne întoarcem la descrierea noastră, spunând că acel turn pe care l-am pomenit mai sus arată prin construcția sa că are oarecare vechime; în el se află o capelă, unde se păstrează o icoană (*iconi*) sau chip al Fecioarei în mare conste la români și mai ales la femeile sterpe, care vin să i se închine chiar din părțile cele mai îndepărtate ale Țării Românești pentru a obține minunea fecundității.

p. 35 31 mai, miercuri. La orele 7 // dimineața, înainte de a pleca, am mulțumit starețului și călugărilor când am lăsat în urmă mănăstirea, vecernia și slujba liturghiei și după aceea trecând din nou peste râul Argeș sau *Ardscisse*, ne-am urmat drumul printre niște văi, care despart mai multe dealuri și munți de formă prelungă în întregime de pământ și fără piatră și îmbrăcați cu totul cu (un veșmânt de) mesteceni (*mestekana*) și corni, în afară de aluni, nuci, fagi și arțari.

Unii din acești munți se întind de la miazănoapte la apus și alții de la miazănoapte la miazăzi, dar nici unul din ei nu dădea vreun indiciu că ar fi de formație vulcanică.

După ce am mers 5 ceasuri, am trecut peste un râu numit Topologul, care se varsă în Olt, rămânând în valea Sălătrucului, care și-a căpătat numele de la satul astfel numit, unde am ajuns după un ceas, după ce am trecut iarăși peste râul pomenit și după ce am regăsit (?) Argeșul, în al cărui județ ne mai aflam încă⁵⁵.

⁵⁵ Exprimare destul de confuză: *si venne a passare in fiume detto Topologolui il quale si scarica nell'Oltia, restando nella valle di Sanatrucolo, la quale prende il nome dal villaggio cosi detto ove arrivammo doppo un ora, con avere ripossato il detto fiume e ritrovato l'Argis.*

Am poposit la Sălătrucu, sat așezat într-o trecătoare puțin depărtată de râu. //

Casele țăranilor nu sunt decât niște colibe sărăcicioase. În sat se află p. 36 totuși o biserică prăpădită cu câțiva preoți mai mulți decât era nevoie, care la chip și înfățișare semănau cu toții mai degrabă cu Pan decât cu oricare altul... [Urmează notarea unor particularități geologice ale albiilor râurilor întâlnite în cale.]

Aici am fost ospătați și hrăniți ca de obicei pe cheltuiala satului, care ne-a găzduit în două odăițe mici ce au fost ocupate de 15 persoane, căci atâția eram cu toții împreună, dar nu se putea avea o mai bună înlesnire într-un asemenea loc. Vremea care fusese îndoielnică s-a pornit pe ploaie după sosirea noastră.

Caii de călărie ni se dădeau gratuit, astfel că Padre Virgilio al nostru era mereu în mișcare și în mare agitație, încercând caii și căutând să-și facă rost de unul din cei // mai buni, ca să nu rămână în urmă, pe drum. p. 37

1 iunie, joi. În dimineața aceasta, aveam de gând să plecăm mai devreme decât de obicei pentru a ajunge la timp la lazaretul de la Turnul Roșu, spre a intra în carantină și a câștiga o zi. Și cum satul în care ne aflam rămânea în afara drumului a trebuit să ne întoarcem și să trecem din nou râul și să intrăm din nou pe cărarea adevărată, care se află în mijlocul unor munți înalți, acoperiți cu fagi deși, înalți, cu mai multe feluri de arțari... etc. Arboret mic nu prea era pe acolo, căci vegetația era stânjenită de umbra deasă a atâtor copaci (mari).

Munții cei mai mari și cei mai înalți din Țara Românească sunt Bucegii⁵⁶, Prahova, Muntele Baiul, Leaota, Pietrosul, Piatra Craiului sau muntele regelui, munții Buzăului și dealul Istrița⁵⁷.

Pe acest drum am tot // urcat și coborât la dealuri și la munți și mai ales p. 38 unul care era cel mai mare, numit muntele Ursului⁵⁸ (?), și coborând o potecă foarte grea și primejdioasă pentru trăsură, m-am gândit să părăsesc acest vehicul și să-mi urmez călătoria călare, cu atât mai mult cu cât carul cu bagajul meu căzuse de două ori.

Pe muntele Ursului, care este izolat și este de formă conică, se găsesc din belșug căprioare, după câte ne-a spus căpitanul care ne însoțea.

După patru ceasuri pe un drum atât de înfricoșător, am ajuns la un alt sat numit Perișani⁵⁹, așezat într-un loc pustiu și nelocuit și acesta e și tâlcul

nel di cui distretto ancora seguitammo ad essere (Este clar că după ajungerea pe valea Topologului, pe care o urmează un ceas până la satul Sălătrucu din jud. Argeș, călătorii nu au mai dat iarăși de râul Argeș, pe care îl părăsiseră definitiv, aflându-se însă și mai departe în județul cu acest nume). Așadar, nu se potrivește aici verbul *ritrovato* (*l'Argis*). De asemenea, folosirea numelui de valea Sălătrucului pentru valea Topologului e de natură a crea confuzie.

⁵⁶ *Buceccio, Proavo, Monte Bobol, Lavta, Pietrosul, Piatra Craiului sau Muntele regelui, munții Buzăului.*

⁵⁷ *Istizza* (înalt de 744 m în regiunea Buzău. La poalele sale a fost descoperit tezaurul „Cloșca cu pui”).

⁵⁸ *Montagna dell'Orso*. Există și o vale a Ursului, paralelă cu Topologul.

⁵⁹ *Perisciani*, sat și com. în jud. Vâlcea. Etimologie fantezistă de la a părăsi? Sau a pieri?

numelui pomenit în limba română (!). Aici am rămas până la amiază pentru a ne întrema și pentru a schimba caii; acest <sat> fiind o stație de poștă.

Acest sat mizerabil este așezat în vecinătatea unui râuleț numit „Râul alb” sau râulețul alb. Pădurile descrise mai sus sunt foarte dese până aici.

p. 39 La amiază fiind totul gata //, am pornit din nou la drum, urmând iar prin văi și dealuri, dar golașe, unde am dat din când în când de un număr de sate adică: Spinu, Cucoiu, Titești, Boșoara, Găujani și Greblești⁶⁰. În aceste sate se scoate păcură.

Apoi am dat iar de păduri de mesteacăn; am trecut pe urmă peste un râu lat și care curge prin mijlocul unei văi, numită a Băieșilor⁶¹, iar râul se numește Băița⁶², care își scurge apele foarte repede, căci, coborând de pe stânci înalte și munți, cără cu el pietre mari, dezrădăcinează copaci și face mari stricăciuni pădurilor; din această cauză i se spune „Apa nebună” (*apa nembulla*) sau furioasă.

Aici munții erau foarte înalți și aveau o formă rotundă și chiar conică, fiind despărțiți de torenți și de râuri; unii sunt îndreptați de la miazănoapte spre miazăzi și alții de la miazănoapte spre apus... etc.

p. 40 ... La orele patru după amiază, am ajuns într-un sat numit Căineni, care se află lângă râul Olt, Aluta al anticilor.

Acest râu este navigabil aici și este foarte larg și mare. Era acolo o barcă pentru trecerea lui manevrată de țigani... etc.

p. 41 Aceștia ne-au debarcat lângă un munte pe care a trebuit să-l urcăm cu oarecare greutate; în vârful lui se vede o veche întăritură a imperialilor⁶³ și, puțin după aceea, am ajuns la o barieră a românilor, mergând // pe un drum făcut la poalele unor munți înalți, care se află de-a lungul râului pomenit.

După ce am trecut această barieră, am citit pe o stâncă înaltă, primejdiindu-mi întrucâtva viața, inscripția latină [Urmează reproducerea ei.]

p. 43 Acest monument este sculptat într-o piatră de gresie pe care se vede stema împărătească; dar cred că se va șterge curând, căci piatra folosită nu este dintre // cele mai bune pentru a perpetua asemenea documente.

Podul pomenit în inscripție și care a fost făcut din porunca lui Carol al VI-lea nu mai există, căci a fost luat de apele năvalnice și repezi ale râului Olt și acum nu se mai vede în dreptul inscripției pomenite decât baza unui pinten al stâlpului de pod sprijinit de muntele pe care stă via Carolina, făcută pe vechile urme ale drumului lui Traian. [Urmează un citat din istoria Transilvaniei lui Martin Felmer despre Via Carolina⁶⁴, cu îndreptări ale autorului.]

Drumurile romanilor erau renumite pentru lungimea lor și pentru măreția lor și acesta, despre care se spune că avea în lungime 11 ceasuri sau 33 de

⁶⁰ *Spina, Cokoi, Didesti, Boisciara, Gaujani, Kriblesci* (toate în jud. Vâlcea.)

⁶¹ În text *Boscitoru*. Cf. la Sulzer, de unde și-a completat autorul informațiile; la acesta, forma *Boschilor*, tălmăcită de el Băieștilor.

⁶² *Boicio*.

⁶³ Este așa-zisul Arx-a-via sau Strassburg construit la nord de Căineni de către imperiali, după pacea de la Passarowitz (iulie 1718). Vezi relația lui Schwanz von Springfels, în vol. IX al acestei colecții.

⁶⁴ Cu precizarea că inscripția amintită a fost compusă de Samuel Köleseri de Keres-Eer, care întovărășise pe generalul de Stainville, ca secretar al guvernului.

mile italiene, poate fi arătat și socotit ca vrednic de oarecare faimă, pentru că a fost făcut în vremea lui Traian în locuri neajunse și neumblate și chiar la o cercetare mai atentă <vezi că> sunt acolo diferite locuri de trecere atât de îndrozitoare încât dacă te prăvălești de la o înălțime foarte mare, te scufunzi în râul Olt fără nici o altă nădejde; nenorocire ce se întâmplă adeseori căruțelor silite să treacă pe acolo și care din nebagare de seamă se rostogolesc până jos în râu.

În momentul de față când o parte din această șosea se află în stăpânirea Țării Românești din 1739, domnii nu se gândesc să-l repare, ceea ce îl va face mai primejdios și poate // chiar impracticabil.

p. 46

După ce am trecut repede de vechiul hotar, am ajuns la cel nou, stabilit prin pacea din anul 1739 și unde un râu mic, numit Râul Vadului (*Rivaduli*), desparte principatul Transilvaniei de Țara Românească.

În aceste ținuturi groaznice este obiceiul ca hoții și tâlharii de drumul mare să fie executați la fața locului și de fapt am dat ici și colo de spânzurători bine garnisite cu cei care și-au ispășit osânda pentru că: făcuseră parte dintr-o ceată de hoți români și principele Ipsilanti fusese nevoit să poruncească să se facă o execuție sumară, căci dacă nu s-ar fi ajuns la asemenea măsuri, întreaga Țară Românească ar fi început să fie bântuită de hoți.

Eu mă aflam la București când vreo treizeci din acești nenorociți au fost duși către diferitele hotare ale țării, spre a primi pedeapsa pentru fărâdelegile lor.

Domnul nu s-ar fi hotărât la aceasta, dacă n-ar fi fost stimulat de ordinele Porții și de intervențiile „puterilor vecine”, adică ale Austriei⁶⁵. [Autorul înclină pentru pedepse mai grave decât doar spânzurătoarea.]

p. 47

Și de fapt ce ar putea crede cineva despre atitudinea acestor nenorociți, care ieșind din oraș erau duși cu toții într-un car ca să fie executați?

Mai degrabă triumfau și râdeau și // se opreau la toate cârciumile pe care le întâlneau ca să bea vin sau rachiu pentru a se îmbăta ca niște sileni.

p. 48

Acesta este de fapt un obicei sau este ultima favoare ce li se îngăduie de a-i face să bea și a-i îmbăta atâta încât să nu-și dea seama de cazna pe care trebuie să o îndure⁶⁶. Călăul lor este un țigan, care, după ce și-a isprăvit slujba, îi despoaie pe toți și le ia hainele care îi rămân lui <ca răsplată> pentru execuție; cel executat este lăsat în spânzurătoare atâta timp cât mai rămâne ceva din cadavru; din această cauză și după un an se mai poate avea în fața ochilor același spectacol.

La îndeplinirea unei asemenea execuții ia parte un armaș sau căpetenia sbirilor cu câțiva străjari și asistă la toată desfășurarea pentru a da seama și a da descărcare cui i se cuvine.

p. 49

[Urmează niște versuri fără importanță în limba franceză: *Adieu aux Turcs*, arătarea bucuriei autorului de a părăsi Țara Românească și teritoriile de sub turci și apoi opinia sa despre măsurile de dezinfectare contra ciumei și despre utilitatea lazaretelor.]

⁶⁵ Pentru anii următori (1782 ș.u.), vezi rapoartele lui Raicevich.

⁶⁶ Asupra acestui obicei, vezi în vol. VIII al colecției de față relatarea lui Del Chiaro din care s-a inspirat autorul.

p. 50 Când am sosit la lazaret se înnoptase și ploua și nimeni nu apărea //
p. 51 pentru a ne arăta locul purgatoriului nostru... etc. În sfârșit, a sosit un gardian
ca să ne deschidă și a început să îndruga latinește, ne-a fixat o cazarmă pentru
găzduire. Aceasta era alcătuită din două odăi deosebite, una pentru stăpâni și
cealaltă pentru slugi.

O laviță mare ca pentru ostași ocupa aproape jumătate din cameră și
aceasta slujea pentru dormitul a cel puțin șase persoane, o masă și un scaun
erau toată podoaba locuinței noastre.

Mai era și o sobă, care fiind rău așezată, nu încălzea, de aceea a trebuit
să recurgem la vin, cu atât mai mult cu cât acesta mai este și un leac de
apărare împotriva ciumei; căci în astfel de împrejurări trebuie veselie și nu
melancolia, care ar putea avea urmări triste în vremea epidemiilor de ciumă,
după câte se spune.

Îndoiindu-ne că bagajele noastre, care rămăseseră în urmă din cauza vremii
p. 52 rele, ar putea să ajungă // în acea noapte, ni s-au pregătit paturile cu câte un
braț de fân, dar până la urmă fiecare s-a putut sluji de propriul său pat de
călătorie.

Îndată ce am sosit aici, am scris o scrisoare comandantului de la Turnu
Roșu și o alta domnului general comandant baron von Preiss⁶⁷, la Sibiu,
înștiințându-i pe amândoi despre sosirea noastră, domnul cavaler de St. Priest
luând aprobarea tuturor pentru aceasta.

2 iunie. După ce ne-am sculat dimineața, a început să ni se pună în
vedere regulamentul lazaretului, să dăm mai întâi rufele murdare la spălat și
să punem la afumat tot ce era închis în lăzi.

Dar ceea ce ne-a bucurat a fost răspunsul căpătat de la comandantul
Turnului Roșu, domnul maior Frisoni, când ne-a făcut cunoscut că pentru noi
carantina va fi de patru zile, deoarece așa poruncise domnul general von
Preiss.

Este adevărat că în acest lazaret, carantina, când nu este nici o bănuială
de ciumă, nu este atât de riguroasă ca în alte părți ale graniței Germaniei //
p. 53 când vii din Țara Românească: cu toate acestea, a fost o mare favoare care ni
s-a făcut, căci, de obicei, carantina este de trei săptămâni și chiar mai mult,
când sunt bănuieli de ciumă.

După prânz a venit comandantul de la Turnu Roșu pentru a ne face o
vizită și a ne confirma prin viu grai dispozițiile primite de la Sibiu cu privire
la termenul carantinei noastre.

El este un om înaintat în vârstă, viori și vesel, căci, aflându-se în altă
colibă, doi părinți observanți din provincia Țării Românești, care se înapoiau
din vizita lor, aceștia au și început să se plângă că nouă ni s-a fixat o carantină
așa de scurtă, atunci comandantul le-a răspuns că nu era ușor să-i mulțumești
cu o leșie superficială, ci că aveau nevoie să fie bine purificați și să facă trei
săptămâni de carantină... etc.

p. 54 Pot să spun că pentru noi carantina se reducea la o petrecere, fiind mulți
împreună, unul făcea un lucru, iar celălalt un altul, căci aveam voie să ieșim
din încăpere și să ne urcăm pe un munte, care se afla chiar în fața noastră,

⁶⁷ Friedrich baron von Preiss, comandant general imperial al Transilvaniei (1771–1784).

decât doar să nu trecem de cele două posturi de pază, așezate la capătul tuturor clădirilor făcute în acest scop.

Puteam, când bătea vântul din față, să mergem în urma directorului și a hirurgului⁶⁸, chiar ni s-a îngăduit să mergem în grădinile lor și, cu oarecare îngăduință, chiar în casele lor, dar întotdeauna cu prudență și băgare de seamă.

Admit că atunci când nu există nici o bănuială de ciumă, funcționarii sanitari nu se tem de nimic și dacă arată vreo teamă, o fac numai din ostentație sau fiind ținuti în respect unii de alții, căci uneori domnește printre familiile adunate la un loc pe un spațiu mic un spirit de gelozie și de clevetire, urmată de ură și de dușmănia unora împotriva celorlalți...

[Urmează diverse considerații despre utilitatea unui medic sau hirurg permanent la locul de carantină.]

Hirurgul nostru lipsit de prejudecăți, ba chiar dedat studiului istoriei p. 55 naturale, avea o mică colecție de minerale, pe care le adunase în munții Transilvaniei⁶⁹ și din care am cumpărat câteva bucăți nu neînsemnate din minerele de argint.

3 iunie. Ieri și astăzi timpul a fost frumos după atâtea ploi și chiar cald, căci soarele arde aici de când începe să apară la orizont și până ce apune. Lazaretul este așezat în mijlocul unui loc înconjurat de munți inaccesibili și amenințători, în spatele lui curge râul Olt și dintr-o vale mare un alt râu, numit Lotrișoara⁷⁰, care se umflă atât de mult pe timp de ploaie, încât îngrozește și ciuma și pe ciumați. Simți totuși o adiere continuă, iar când aceasta încetează atunci // suferi p. 56 de o căldură grozavă, dar iarna ai zăpadă, frig, ger și o sută de furtuni.

Pentru mărfuri este o sală mare. Administratorul sau directorul își are locuința lui deoparte, ca și medicul sau hirurgul; gardienii au și ei una și bucătarul sau ospătarul are o alta și sunt trei colibe sau barăci pentru găzduirea călătorilor. După acestea se vede că acest loc nu este dintre cele mai populate, cheltuielile de carantină fiind încă slabe.

Privind atent munții ce ne dominau, am observat că păstrau întotdeauna orientarea sau direcția de la miazănoapte spre miazăzi și de la miazănoapte spre apus. Unii erau rotunzi, conici, izolați, alții golași sau îmbrăcați cu copaci mari, cei mai obișnuiți fiind mesteacănul și ulmul, care cresc în acești munți, adică în părțile pe care le-am putut străbate...

[Despre constituția munților... etc.]

Am dat o atenție deosebită complexului acestor munți, pentru a mă asigura p. 57 dacă se putea urmări vreun semn de natură vulcanică, dar se pare că au fost odată vulcani, cu atât mai mult cu cât avem un exemplu de la numele unui munte numit în limba română Vulcan⁷¹ și constituind acum pasul Vulcanului,

⁶⁸ În sens de felcer.

⁶⁹ *Nelle montagne superiori della Transilvanie.*

⁷⁰ *Oltariolo.*

⁷¹ În realitate numele nu este Vulcan, ci Vâlcă de la numele de Vâlc (= slav: lup); cf. și numirea de Vâlcea, precum și tălmăcirea ungurească de Farkaș a numelui voievodului din vestita diplomă a lui Bela al IV-lea din 1247.

care desparte oarecum Banatul Craiovei de Transilvania și care se află în valea Hațegului, iar muntele Pututrosul⁷² este un vulcan care nu e încă stins.

p. 58 4 iunie. Astăzi este ultima zi a carantinei noastre și mâine dimineața vom porni către capitala Transilvaniei. După prânz, am fost fumigați cu totul și peste tot cu esențe mai puternice și banii noștri au fost trecuți prin oțet și după această operație, am fost admiși la formalitățile obișnuite. În acest scop a venit directorul cu un protocol mare în mână și ne-a obligat pe toți să facem o spovedanie generală, care nu se mai sfârșea, căci fiecare din noi trebuia să piardă cel puțin o jumătate de ceas până ce <directorul> îi pune toate // întrebările, primea toate răspunsurile și le scria în catastiful lui cel mare; într-adevăr, după această formalitate mi s-a părut că îndurasem o altă carantină dintre cele mai lungi, adică una de 40 de zile. În sfârșit, după ce m-a întrebat numele și prenumele, patria, starea, anii, zilele și orele și după ce mi-a cercetat statura, ochii, sprâncenele, pleoapele, pielea și părul, ca și culoarea lor, pe lângă fața și înfățișarea mea, am fost întrebat pentru ce călătoresc! „Ce are de-a face cu carantina”, am răspuns eu, dar, pentru a nu nesocoti această rutină, am spus că eu călătoresc „*pro bono publico*” și această frază a fost pusă pe dovada de sănătate, pe care fiecare din noi trebuia să o aibă la plecarea sa din lazaret...

p. 59 [Sunt menționate specii botanice obișnuite întâlnite aici.]

5 iunie. Ieri ne-am luat măsurile în vederea plecării, căci tainul (*tahim*) domnului înceta; adică domnul avusese amabilitatea de a dispune să fim însoțiți până la graniță fără vreo cheltuială a noastră în privința hranei și a găzduirii și a cailor și, prin urmare, trebuia aici să ne îngrijim de alte care și cai și de tot ce ne era de trebuință; dar ca să ne facem rost de acestea am fost ajutați de comandantul de la Turnu Roșu și deci fiind totul gata, pe la orele 8 de dimineață am pornit la drum spre Sibiu, trecând râul Lotrișoara, urmându-ne drumul pe via Carolina, calea obișnuită care continua pe la poalele munților și de-a lungul râului Olt.

p. 60 Am dat iar de un turn vechi, împreună și cu alte ziduri, // era străvechiul „turn roșu”, care fusese ruinat odinioară de revărsările apelor. Pe vremea când mai era în picioare era acolo vama și se mai vede încă clădirea ei în ruină.

Pe o stâncă se vede o inscripție, care face aluzie la deschiderea pomenitei via Carolina. Nu departe de aceasta, pe o linie paralelă și pe partea dreaptă, se află ruinele porții lui Traian și locul este numit „Poarta romanilor” și calea consulară se numește „Calea Traianului”, aceasta era pardosită cu cărămidă, după cum se vede când te afli la mănăstirea numită Cozia. Sulzer, ...reproduce o altă inscripție pe care eu nu am văzut-o. [Urmează citatul și trimiterea la Sulzer]

p. 61 Pe urmă, se ajunge la vechea carantină (*contumatz*), adică vechiul lazar-
ret, care se află în stare bună, căci toate clădirile care țin de aceasta sunt în
ființă. Este ocupat acum de un corp de soldați pentru paza hotarelor. La pacea
de la Passarowitz, care a avut de bază principiul „*uti possidetis*”, tot ținutul
p. 62 Loviștei a rămas împăratului; el cuprindea 22 de sate mici //, socotindu-se de
sub lazaretul Turnului Roșu 4 ceasuri în lungime și lățime dincoace și dincolo

⁷² *Budös* = muntele Puturosul (în Carpații Orientali; face parte din Munții Vulcanici).

de râul Olt; până aici ajungea hotarul Transilvaniei la pacea de la Passarowitz, fiind cuprins în ținutul Loviștei, care, în virtutea acestui tratat, a rămas împăratul Carol VI din anul 1718. Când am ajuns aici, soțiile căruțașilor noștri care erau săsoaice s-au urcat pe capră pentru a conduce carele și trăsura noastră, îndeplinind slujba bărbaților, care sunt folosiți la alte munci sau sarcini. După un ceas și jumătate de mers, am ajuns la Turnul Roșu, unde, mai înainte de toate, ne-am gândit să întoarcem vizita domnului comandant, care ne făcuse cinstea de a veni la noi când eram în carantină. Aceasta ne-a oferit o gustare constând din cafea cu lapte, care ne-a fost servită de o doamnă, care făcea onorurile pentru el cu multă grație. Și aici a trebuit să depunem dovada de sănătate, care nu fusese dată de directorul lazaretului. Turnul Roșu este o mică întăritură, în mijlocul căreia se află un turn și care este înconjurată, de un șanț cu un // mic pod mobil și nu rămâne ca garnizoană decât un maior sau p 63 comandant cu 30 de soldați. Această întăritură a fost refăcută pe vremea executării noului drum. Este așezată pe niște mici dealuri și are un sat mare de jur împrejurul său. La amiază, am părăsit acest loc de graniță și a trebuit să mergem la vamă pentru a ne arăta hârtiile și pentru a căpăta un certificat cum că nu duceam nici un lucru de contrabandă. Am aflat că unul din vameși era de fel de la Roma și îl chema Corneliu. Cum avea de soție o grecoaică de la Constantinopol, ne-am gândit să-i facem o vizită și, după cercetarea lăzilor noastre, am trecut fără a mai plăti vreo vamă afară de (plata pentru) cai, care au fost taxați să plătească două parale de cap. După atâtea formalități vamale, am început să ne depărtăm de munți și, privindu-i din depărtare, ne apăreau mai măreți, iar cei mai înalți mai păstrau încă zăpadă înghețată, dar intrând în câmpia Sibiului, am văzut diferite sate săsești și câmpuri mai vesele, căci // sașii sunt mai dedați plugăriei și mai iscușiți. Cel mai mare dintre aceste sate p 64 este Tălmaciul (*Thalmatsch*), în împrejurimile căruia curge un râu mic, numit Sadu (*Zodt*), care se varsă în Olt.

Acest sat se află la o depărtare de două ceasuri de Sibiu, lângă care găsim un altul numit Șelimbăr (*Schellemburg*), locuit tot de sași, care au locuințe bune și încăpătoare.

În sfârșit, la orele 4 după amiază, am sosit la Sibiu, ne-am dus să stăm la hanul „Leului de aur”, han care a fost onorat de împăratul Iosif al II-lea în persoană, onoare care a ridicat mult prețurile ce se cer călătorilor ce vor să tragă aici.

Domnul aghiotant Cabalini a venit din partea domnului general comandant baron von Preiss, pentru a ne ura bun sos și a ne pofti totodată a doua zi la el la prânz. Între timp, am pus să ni se pregătească prânzul nostru aici și cred că nu va fi gata nici chiar seara la ora cinci, îmi închipui că prezența împăratului // a dat p 65 prea mult ifos personalului de la acest han, căci am văzut numai zăpăceală și o extremă încetineală. Și culmea era că, dacă nu am fi avut paturile noastre cu noi, am fi fost sortiți să dormim rău în paturi inexistente. Pe scurt, alesesem un han, unde, în general vorbind, nu am găsit acele înlesniri la care s-ar aștepta cineva, care e silit la urmă să plătească împărătește.

6 iunie. În această dimineață m-am pregătit devreme să alerg prin oraș, lăsând pe toți ceilalți tovarăși să se odihnească; m-am dus mai întâi la domnul Angermeyer, sas de neam, și director al loteriei de aici, cu care întreținusem

o corespondență amicală în timpul petrecerii mele la București. I-am înmănat câteva scrisori, pe care le aveam pentru el, și, după ce am luat gustarea de dimineață, ce se obișnuiește aici anume cafea cu lapte, ne-am dus în oraș ca să găsim o ocazie de a pleca la Viena după trei sau patru zile, căci aveam de gând să-mi urmez singur călătoria și să las în urmă pe toți ceilalți nobili călători //.

p. 66 Domnul Loeffler, cu care am făcut cunoștință chiar în acel han și care avea o colecție de mostre minerale, s-a grăbit să mă poștească la el ca să am plăcerea de a o cerceta. Ea are alcătuită din scoici și petrificații din Transilvania în afară de multe minerale, săruri și tot ce produce această provincie, întrucât el era foarte învățat și cunoscător... [Autorul cere și capătă] o bucată de minereu de aur dintr-una din cele mai vechi și mai bogate mine din Transilvania
p. 67 împreună cu un exemplar mare // al unui „Gryphites”, petrificație specifică munților Transilvaniei. Aceste obiecte le-am adăugat micii colecții de minerale și altor specimene pe care le cumpărasem de la hirurgul lazaretului.

După ce am cercetat colecția, mi-am luat rămas bun de la domnul Loeffler, foarte satisfăcut de primirea sa și, înapoiindu-mă la han pe la orele unsprezece, ne-am dus cu toții să ne prezentăm domnului general comandant baron von Preiss, care a primit tot grupul nostru cu multă politețe și, după rostirea complimentelor obișnuite în asemenea ceremonii, ne-a dat pe aghiotantul său ca să ne prezinte în casele familiilor mai de seamă. Mai întâi am fost duși la domnul guvernator, baronul Brukenthal⁷³, dar, negăsindu-l în palatul său, am trecut să facem o vizită domnului general de Barko⁷⁴. Acesta s-a grăbit să ne invite la prânz a doua zi, dacă firește nu am fi fost invitați de domnul guvernator și, dacă acesta era cazul, rămânea invitația pentru „über morgen”, adică pe poimaine. După aceea, a urmat la rând domnul general Rahll⁷⁵ și diferiți alți
p. 68 dregători, căroră //, neputându-i vedea, le-am lăsat cărțile noastre de vizită, cu atât mai mult cu cât se apropia ora prânzului; ne-am întors deci la domnul general, comandant care ne-a dat un ospăț luxos, în talere de argint, după tot dichisul, rânduiala și lungimea cuvenite, întrucât a ținut aproape trei ceasuri, căci prânzul era servit după „obiceiul dacic”⁷⁶. Adică nu se aducea la masă decât o farfurie odată, care farfurie trebuind să fie oferită de stăpânul casei, când la dreapta, când la stânga, când ceva mai încolo sau mai jos, sau mai sus, sau la mijlocul, sau la colțul, sau într-o aripă a mesei potrivit rangului comesenilor, se întâmpla ca până să fie servit cineva să treacă cel puțin o jumătate de ceas și, dacă se întâmpla să lași să-ți treacă pe dinainte două sau trei feluri, atunci te pomeneai în situația de simplu spectator și nu de comesean. Pe scurt, fiecare are felul său de a se purta și după acesta trebuie să te dai și să crezi că fiecare găsește întotdeauna bun ceea ce s-a făcut din vremuri de demult încoace sau acel obicei care este al țării. După ce s-a sfârșit prânzul,
p. 69 ne-am întors la domnul guvernator, care ne-a primit cu multă // afabilitate și am stat la el câteva ceasuri pentru a vizita toate diferitele sale colecții și

⁷³ Baronul Samuel Brukenthal (1721–1803), guvernatorul Transilvaniei (1777–1787).

⁷⁴ *Parco* = Vincenz baron von Barko, general imperial, comandant al Bucovinei.

⁷⁵ Johann baron Rall, general, viitor comandant imperial al Transilvaniei (1789–1790)

⁷⁶ *Servito alla Dacia*, adică după moda din Transilvania.

rarity și, în primul rând, colecția de tablouri de diferite școli și artiști și care are o mare valoare din cauza multor pânze rare ale celor mai renumiți pictori.

După aceea, am vizitat pe un general maior, adică pe domnul von Rosenfeld, om de o mare corporală și care a stat câțva timp de vorbă cu noi și în limba franceză și în cea italiană, pe care le cunoaște bine, întrebându-ne mai multe lucruri despre turci și noi i-am răspuns la toate și la aceea dacă turcii beau vin. Am mai fost duși să facem o vizită doamnei contese Iosefina Banfi, decorată cu crucea înstelată⁷⁷, o doamnă care la oarecare frumusețe una și (mult) duh și multe cunoștințe, vorbind foarte bine limba franceză. Întorcându-ne apoi la han, am găsit pe domnul Loeffler, care ne-a făcut să legăm cunoștință cu un mare naturalist al Daciei (= Transilvaniei), adică cu domnul von Fichtel. Acesta avea o bogată colecție de istorie naturală constând p 70
toată din produse ale Transilvaniei și cum ele privesc o singură // provincie sunt foarte prețioase și demne de curiozitate pentru toți cei care se interesează și călătoresc în acest scop. După ce a adunat multe exemplare și a alcătuit o colecție frumoasă, a pus să se deseneze mai multe piese rare și a publicat despre ele o lucrare tipărită la Nürnberg, cu titlul următor⁷⁸: *Nachricht von den Bergsteinerungen des Großfürstentums Siebenbürgen mit einem anhang und beygeführter Tabelle über die sammtlichen Mineralien un Fossilien dieses Landes verfasst von Johann Ennenreich von Fichtel etc.* Nurnb. 1780 cu 4 fig.

7 iunie. Cum îmi vorbise domnul guvernator de o grădină a sa, pe care o avea afară din oraș⁷⁹ împreună cu un conac, m-am dus cu plăcere dis-de-dimineață să-l văd, cu atât mai mult cu cât vremea era frumoasă, dar totuși caldă, în speranța de a vedea vreo plantă interesantă, dar dintr-o dată a dispărut speranța, căci dintre flori nu am văzut decât maci. Cu toate acestea, grădina era frumoasă, bine concepută și casa era foarte încăpătoare. Înapoindu-mă în p. 71
oraș, am făcut atunci cunoștință cu un librar care era bibliotecarul bibliotecii orașului, care încă nu fusese deschisă publicului, dar care urma să-i fie în curând pusă la dispoziție datorită dărniciiei domnului guvernator, care era foarte înclinat să ocrotească artele și științele după pilda augustei regine⁸⁰. După întoarcerea sa recentă de la Viena a înzestrat-o cu multe cărți pentru a o mări și, după ce va fi terminat noul său palat, pe care îl clădește în piața cea mare, această bibliotecă va fi așezată acolo și pusă cu totul la dispoziția publicului.

Ar părea deci că în capitala Transilvaniei nu ar fi fost nici o bibliotecă publică în afară de aceea pe care trebuie să o fi avut iezuiții pentru folosul lor, atunci când erau aici⁸¹.

[Autorul citează aici o serie de manuscrise privind istoria Transilvaniei păstrate într-o secție deosebită a bibliotecii, precum și unele cărți mai rare ale bibliotecii printre care și unele consacrate Transilvaniei.]

⁷⁷ *Insignite delle croce stellate*. Ordin întemeiat în 1668, conferit femeilor nobile

⁷⁸ De observat că acest titlu nu coincide cu cel din lista bibliografică alcătuită de Sestini la sfârșitul volumului: *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenburgen*, Nurnberg, 1780, P I et II in 4° mit Kupfern. Cf. și A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 307, n. 609, titlul unei lucrări apărute, tot în 1780, la Nurnberg *Geschichte des Steinsalze.. etc*

⁷⁹ Baronul Brukenthal avea o casă frumoasă la Avrig

⁸⁰ Maria Tereza.

⁸¹ Se referă la biblioteca colegiului iezuit de la Cluj.

- p. 73 După ce am văzut toate acestea, ne-am dus la ora unu la prânzul domnului guvernator, care a fost măreț și acolo erau doamnele cele mai de seamă și
- p 74 soțiile generalilor. Îmi amintesc că la acel prânz strălucit //, cum doamnele monopolizaseră conversația sau mai degrabă trăncăneala, toată convorbirea de la masă s-a învărtit în jurul unui câine din oraș sau de la țară, despre care se spunea că turbase Toată povestirea acestui fapt divers a dus la citarea tuturor câinilor turbați din veacul trecut și prezent și în așa măsură încât hidrofobiștii ar fi avut material din belșug pentru a compune mai multe cărți. Dar după încheierea prânzului și după (toată acea) turbare canină, domnul guvernator ne-a arătat diferitele sale colecții, mai întâi o bună colecție de cărți care priveau antichitățile, știința sau studiu în care el era foarte priceput, având pentru aceasta o bogată colecție de medalii romane, consulare și grecești de aur, argint și aramă⁸², în afară de o serie de monede din evul mediu, de feluriți idoli de bronz, de busturi și un număr de statuete, precum și de basoreliefuli, găsite toate în Transilvania... [Urmează descrierea a două inscripții antice
- p 75 reproduce în text.] Demnă de admirație apoi este colecția de minerale, atât de aur, cât și de argint adunate din diferitele mine din Transilvania, unde cele două metale se aflau în stare nativă și în masă (mai) formând (și) diferite ramificații și am văzut cu plăcere un bloc mare de cinabru de o greutate nespūsă, în afară de atâtea alte minereuri dacice.

- Dacă un bărbat ca acesta își va duce la îndeplinire gândurile sale luminate,
- p 76 eu cred că ar // putea fi numit, pe bună dreptate, geniul Daciei, după cum principele de Biscari⁸³ și-a meritat numele de geniu al Siciliei, pentru că a făcut atâtea lucruri mari pentru propășirea studiului antichității... și a științelor. Astfel, Sibiuul va avea o bibliotecă bogată, o colecție de tablouri, un muzeu de istorie și o grădină botanică, potrivit planurilor și bunelor intenții ale unui atât de strălucit mecena și ocrotitor. Și într-adevăr la Sibiu diferite persoane particulare caută să aibă colecții de istorie naturală. La aceasta contribuie mult provincia bogată în mine de tot felul și în ocne ca și în pietrificări de diferite specii și mai ales din scoici. Chiar în această dimineață (8 iunie), am fost prezentați, de către domnul Caballini, domnului B. Degenmann, care, în afară de faptul că este un om înzestrat cu cunoștințe felurite, are o colecție de istorie naturală a patriei sale constând din minerale și pietre, a cărei păstrare era încredințată singurei sale fiice, o dată deșteaptă, amabilă și frumoasă, care //
- p. 77 mi-a dat o bucată de sare gemă cu o picătură de apă în interiorul ei.

9 iunie. Ieri și astăzi am fost tot mereu poftiți la prânzuri strălucite, mai întâi de domnul general Barco și apoi de domnul general von Preiss, unde am făcut cunoștință cu domnul Mudrak duhovnic militar⁸⁴, care fusese odinioară iezuit⁸⁵ și care trece drept foarte strict în funcțiile sale ecleziastice. Am hotărât să mergem mâine dimineață să vedem salinele de la Ocna Sibiului (*Salzburg*)⁸⁶

⁸² *Nei tre metalli.*

⁸³ Al cărui bibliotecar fusese Sestini

⁸⁴ *Superior castrense.*

⁸⁵ Precum se știe ordinul fusese desființat în 1773 chiar de papă, sub presiunea luminiștilor. A fost restabilit în 1813.

⁸⁶ Salzburg, oraș, jud. Sibiu

sau „Bisokna”⁸⁷ pe românește (!), la două ceasuri de oraș, spre miazănoapte. Pe de altă parte timpul este foarte ploios de două sau trei zile și se pare că ploaia va continua.

10 iunie. Cu tot timpul nestatornic și mereu a ploaie, am făcut excursia noastră la Ocna Sibiului, plecând cu toții călare dis-de-dimineață. La ieșirea din oraș, am urmat câțva timp cursul râului Cibin, care dă numele orașului Sibiu. Este un râu mic cu o albie joasă din care se revarsă lăindu-se mult când vin ploile.

Drumul nostru ducea spre miază-noapte și urma tot mereu pe câmpia p 78 care se numește câmpia Sibiului; și nu era prea bun din cauza ploilor mari; ba era aproape de tot stricat și se mergea numai pe cărări croite de trecerea carelor și nu pe drumuri făcute cu meșteșug. Am văzut femeile române și săsoaice din satele învecinate obișnuite să ducă lapte în oraș, cum veneau călare purtând pe umăr o cobiliță lungă, de ale cărei capete erau stârnate două căldări mici pline cu lapte fără a mai vorbi de alte alimente și fructe, pe care numeroase femei le duceau la vânzare în oraș, așezate în coșuri sau în panere purtate pe braț sau pe cap. În timp de două ceasuri, cum am spus, am ajuns la salinele de la Ocna Sibiului, care sunt la o mică depărtare de un sat mare cu acest nume. Ne-am dus acasă la domnul Hassara, directorul acelor ocne, pentru care aveam o scrisoare de recomandatie, ca să ne arate diferitele ocne din acel loc, dar când am venit, am găsit toată curtea sa // asediată de „daci”(!)⁸⁸, p. 79 care nu mai voiau să care sare, căci se aflase că unul dintre ai lor fusese bătut de un român supus de-al domnului Țării Românești și toți cereau să li se facă dreptate pentru această jignire, spunând că dacă nu li se va face și-o vor face singuri și că nici chiar împăratul nu ar fi îngăduit ca să se facă vreunui dintre ei o asemenea ocară. (Erau) oameni foarte grijulii de cinstea lor, după câte am băgat de seamă, de cum au băut câteva dușci de rachiu. Dar sosirea noastră a dat prilej directorului de a-i liniști pe acei care murmurau și, după bune făgăduieli, ei s-au întors la carele lor ca să încarce sarea.

Prima atenție față de noi din partea acestui domn director, ungur de neam, a fost dăruirea unor bucăți de sare gemă, ceea ce ne-a făcut mare plăcere; după aceea a binevoit să ne însoțească la vizitarea ocnelor, care sunt acum în număr de patru, fiind numite Ocna mare, Ocna mică, cea a Sf. Nepomuc și cea a Sf. Iosif. O alta, cum ar fi a cincea, s-a năruit formând un lac mare. Toate acestea nu sunt // departe una de alta, ba sunt chiar cuprinse într-o p. 80 singură împrejmuire pe câmp; ele trebuie să fi fost descoperite din observarea unui pământ mai albicios și nisipos, care nu lăsa să crească nici un fel de vegetație pe diferite porțiuni și având o formă oarecum rotundă.

Să trecem acum la descrierea lor. Mai înainte de toate, am văzut ocna (*lo scavo*), săpată orizontal în pământ, comunicând cu mai multe coridoare sau treceri, sau galerii, susținute de tăblii groase și stâlpi pentru a împiedica prăbușirea pământului; iar aceste galerii dădeau în altele care erau făcute la alte nivele mai joase și care, în cele din urmă, ajungeau să comunice cu celelalte galerii ale tuturor ocnelor și aceasta pentru scurgerea apelor. La

⁸⁷ Corect = Vizakna, care este numirea *ungurească*.

⁸⁸ Prin daci, autorul înțelegea aici ardeleni.

suprafața solului se vedea o săpătură pătrată perpendiculară pe cea a salinei, pentru ca să se poată atârna o scară și cea mai adâncă fiind de 72 de brațe⁸⁹ se poate închipui lungimea acestei scări. Dar, de obicei, oamenii nu coboară p 81 în ocnă decât prin acea săpătură prin care se scoate afară sarea tăiată //. Ea constă dintr-o mare deschizătură făcută perpendicular și cu unghiuri și laturi egale, care coboară la adâncimea de 16 stânjeni⁹⁰, unde se află apoi săpătura cea mare făcută în formă de clopot, în așa fel ca să ajungă să formeze o boltă mare pentru a susține pământul de deasupra.

Nu am avut îndrăzneala să coborâm în această ocnă care era cea mai adâncă, dar pentru a avea totuși o idee despre ea, s-au aprins snopi de paie și astfel aprinși au fost aruncați jos, iar în timpul căderii lor străbăteau cu privirea adâncimea ocnei; pe lângă aceasta, pentru a chema pe vreunul care lucra acolo trebuia să scoți un strigăt ca de clopot (*voce ferrea*) și când apărea cel strigat, abia de izbuteai să-l zărești.

Această groapă sau săpătură e locul pe unde se scoate sarea tăiată cu ajutorul unei mașini cu scripete trasă de patru cai și în timp ce o frânghie mare se urcă, cealaltă se coboară, adică una vine cu încărcătura și (când) cealaltă se întoarce cu gol, oamenii coboară și se duc și vin cum e nevoie. //

p 82 Sunt unii flăcăi sau oameni mai voinici care, agățându-se, numai cu mâinile de frânghie, se lasă în jos ca și când nu ar fi nimic. Am văzut de mai multe ori aceasta și nu am putut înțelege cum nu li se încingeau de căldură mâinile, dar trebuie ținut seama de faptul că aveau mâini cu adevărat bătătorite. După ce am făcut aceste constatări, ne-am hotărât să ne coborâm în ocna cea mai mică, adâncă de 20 de brațe, punând să fie scos coșul din capătul frânghiei și pus în locul lui un burduf mare de bivol, cu paie înăuntru pentru ca să nu ne murdărim și, intrând înăuntru până la trei persoane deodată, ne-am coborât atunci cu toții în două rânduri jos în ocnă, unde am observat un mare subteran boltit, în care mai mulți oameni lucrau cu ajutorul unei mici lumânări de seu, care și în românește se numește „lumină” (*luminu*).

Fierul de care se slujeau pentru a tăia piatra sau sarea pietrificată era o daltă mare de pietrar⁹¹ cu un vârf ascuțit ca un diamant și legată de un băț mic și subțire de alun, fiind nevoie de flexibilitate pentru această operație.

p. 83 Se taie mereu piatra ca în figura alăturată [desen în text] // și această masă sau bloc se împarte în cinci părți sau pietre și fiecare piatră cântărește o sută de ocale⁹². Se plătește ciocănașului doi *quarantani*⁹³ și jumătate; dar doar de scurtă vreme a pus împăratul să se dea acel adaos de jumătate de *quarantan* și în felul acesta poate ciocănașul să câștige o treime de florin pe zi având în vedere că este dator să-și plătească uneltele și lumânările. Acești ciocănași sau muncitori lucrează aproape goi și nu li se îngăduie să bea vin sau să fumeze în ocnă. Bolovanii fărâmați și cei amestecați cu pământ nu intră

⁸⁹ *Orgia* – măsură veche de circa 4 coți sau 6 picioare

⁹⁰ *Klafter*

⁹¹ *Un grosso scarpello da scarpellino*.

⁹² *Oca*, măsură de greutate turcească de 400 drahme care corespunde la 2 livre și jumătate florentine (n a)

⁹³ *Quarantani*, monedă care valorează a 15-a parte dintr-un florin

în socoteală și sunt lăsați de o parte. În afară de aceasta sunt datori să curețe ocna sau salina, ceea ce le dă multă osteneală, fără să fie pusă la socoteală, iar această treabă trebuie făcută vara când nu este îngăduită extragerea sării. //

După ce am văzut toate acestea cu satisfacție și am intrat din nou în burduf împreună cu bunul director, îndată ce am observat că ne trage în sus, a început să rostească un *miserere*, pe un ton nu prea grozav care, ar fi umplut de frică și pe cei cărora nu le era frică în acea clipă. Părea că se ruga de cei care se aflau deasupra noastră să spună pentru noi un *de profundis*, în timp ce ne ridicam încetul cu încetul ca niște pastrame, în adevăr sărate din acea genune sărată, și ne uitam unul la altul ținându-se să nu râdem de spaima directorului, care ar fi trebuit să fie sau să se arate mai neînfricat, fiind adeseori silit să se coboare și să pună să fie tras afară din ocnă. Dar trebuie, pe de altă parte, să admitem că s-au întâmplat adeseori nenorociri când s-a rupt frânghia. Când se întâmplă așa ceva, moartea e sigură, dacă are loc căderea de la o înălțime mare; de aceea, trebuie întotdeauna cercetată starea și tăria frânghiilor pentru a preveni nenorocirile. Dar ajunși cu toții sus, fără nici un accident, ne-am grăbit să mulțumim domnului director pentru toată atenția pe care ne-o arătase și încălecând îndată ne-am întors // pe același drum în oraș cu atât mai mult cu cât trebuia să fim la orele două la prânz la domnul guvernator, fiind poștiți mai mulți domni, printre care și domnul Chenot⁹⁴, medicul prim al localității, care nu a pierdut prilejul de a vorbi despre arta (medicală) și mai ales despre ciumă și cu atât mai mult cu cât împărțise tratatul meu sau descrierea mea unor persoane însemnate; dar cum nu era încă dezbărat de vechile sale prejudecăți, (tratatul) nu putea fi de vreun folos omenirii în asemenea accidente fatale...

11 iunie... [Vizita neașteptată a unui Moruzi pribeag.] //

Această persoană a pus să fie anunțată și s-a prezentat ca trăgându-se din sângele nobil al domnilor Moldovei și Țării Românești, ca fiind adică un frate al domnului Moldovei⁹⁵ și prin urmare și fratele doamnei Țării Românești⁹⁶, măritată cu Ipsilanti⁹⁷ și născută Moruzi.

În ultimul război dintre ruși și Poartă, care s-a sfârșit cu tratatul de pace încheiat în anul 1774, această persoană slujise sub ruși și de aceea era socotită rebelă față de Poartă. Cu toate acestea, acest vlăstar⁹⁸ rupt din viața domnească stătea aici ca un fugar și era urmărit și pentru datorii, făcute după câte am înțeles în mare număr, el neavând decât un venit lunar de la cumnatul său de 100 de piaștri, din care 60 trebuiau să slujească pentru stingerea datoriilor sale; dar 40 de piaștri pentru // un asemenea individ sunt puțin lucru, atunci când te gândești la fastul său oriental, care la sclavii Porții e încă și mai rafinat și mai plin de îngâmfare ca la alții. După el, am primit vizita domnului baron Degelmann și a fiului domnului von Fichtel, cu care ne-am dus la prânz la

⁹⁴ În text. *de Chenot*. Cf. biografia lui Adam Chenot, în vol IX, al colecției de față.

⁹⁵ Constantin Moruzi domn al Moldovei (1777–1782).

⁹⁶ = Ecaterina Moruzi, fiica lui Dimitrie Moruzi, mare paharnic

⁹⁷ Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești (1774–1782), apoi al Moldovei (1786–1788).

⁹⁸ Alexandru Moruzi.

domnul general baron von Rahl, unde am găsit pe lângă un suflet bun și o masă minunată, bine servită. Este un om de mare merit și caută să fie în armonie cu toată lumea. Către seară, ni s-a servit un punch de către domnul von Lichtensteiner, intendent militar, după care am petrecut restul serii la domnul guvernator, care avea primire, și aceste adunări sunt peste tot la fel, cu aceeași etichetă etc.

[Ploaie și frig]

p. 88 Cu toate acestea prânziurile strălucite se țineau lanț zi după zi. În ziua de 12, am fost strălucit ospătați de domnul baron Degelmann și în ziua de 13 din nou de către domnul general comandant von Preiss, iar în ziua de 15 de domnul guvernator... etc.

p. 89 ...Cine vrea să cunoască întreaga situație a Transilvaniei în toate amănunțele sale trebuie să citească lucrarea lui Iosif Benkő, intitulată: *Transilvania. Magnus Transilvaniae principatus olim Dacia mediterranea dictus*, Viennae, 1778, tom. 2, în 8 maj.

Orașul Sibiu este așezat într-o câmpie sau ca să spun mai bine în partea cea mai înaltă a unei câmpii mănoase și foarte întinse; la o mică depărtare de zidurile sale curge un râu mic numit Cibin, de la care și-a luat numele orașul numit Cibinum și care se numește astăzi în limba dacică sau românească „Sibie”.

p. 90 Acest oraș se împarte în două părți, adică în // orașul de sus și în cel de jos sau în orașul nou și cel vechi. Se numește: orașul de sus, partea unde era vechea cetate care se află pe un loc mai ridicat, iar orașul de jos este partea adăugată orașului vechi și care se află într-un loc mai jos; totul împreună alcătuiește o priveliște frumoasă și mai ales atunci când vine cineva din îngrozitoarea Țară Românească.

Nu voi spune nimic despre templele sau bisericile care sunt în stil gotic, nici despre clădirile publice și despre locuințele orașenilor. Toate acestea sunt în forma care se potrivește felului de trai al acestor locuitori; fiecare este mulțumit cu ceea ce are sau cu ceea ce face și tot astfel trebuie să se mulțumească și străinul care zăbovește puțin acolo. Este acolo o piață ceva mai mare, dar ornamentele sculpturale reprezentând diferiți sfinți, nu dau o idee prea bună spre lauda arhitecților sau dalta sculptorilor. Străzile sunt în general largi și unele chiar și frumoase; multe nu sunt pardosite sau mai bine zis nu sunt nici măcar acoperite cu pietriș, din care cauză când plouă sunt înecate în noroi și chiar într-atâta // încât acesta ajunge până la jumătatea pulpei și doar în timp de secetă ele devin practicabile, dar cu neajunsul că se trezește omul cu praful până în ochi; atât bărbatul, cât și femeia sunt nevoiți să încălze cisme dacă vor să iasă din casă..., în biserici pardoseala este atât de murdară încât noroiul care este adus de mulțimea norodului ajunge să facă o crustă sau un fel de beton perpetuu.

p. 91 Populația acestui oraș se ridică la 16 000 de locuitori și națiunile care o alcătuiesc... se deosebesc unele în națiuni unite⁹⁹ (= recunoscute) și altele în tolerate.

⁹⁹ *Unite* (termen folosit desigur în legătură cu numirea de *Unio trium nationum*, care a stat la baza regimului în vigoare în Transilvania medievală).

Din cele dintâi fac parte și sașii: aceștia au fost cei care domină mai mult.

Națiunile tolerate sub raportul religiei lor deosebite sunt românii, grecii, // armenii, moravii, poloni, rușii, bulgarii, sârbii, slovenii (slavi), evreii și țigani p 92 și toate aceste neamuri se găsesc nu numai la Sibiu, ci și în întreaga Transilvanie și aproape toate își au scaunele sau comitatele lor deosebite¹⁰⁰.

Populația dacică e cea subjucată și sașii au fost cuceritorii (?) sub Hermann, de la care și-a luat numele acest oraș.

Din cauza acestor națiuni atât de deosebite, rezultă că se vorbește îndeobște ungurește, săsește (care este germana dialectală¹⁰¹) (nemțește adică), germana curată, românește, latinește, grecește, rusește, bulgărește, sârbește, limba croată etc., în afară de faptul că domnii și cei care au primit o educație bună vorbesc franțuzește și îndeosebi italienește. Sibiul ar trebui să fie centrul unei universități înfloritoare de n-ar fi decât singura considerație ca tineretul să vină să învețe cu puțină silință și străduință atâtea limbi necesare.

Dar în mijlocul atâtor limbi deosebite nu se poate împiedica să nu domnească între ei oarecare gelozie și câteodată o ură neîmpăcată; și în același timp //, un fond de multe prejudecăți și de contradicții, viciu înăscut al p 93 pedanților lingviști și al ciracilor lor¹⁰².

Sașii, pe lângă că sunt cei mai numeroși¹⁰³, trăiesc și cu mai puțină trudă și cei mai mulți sunt cumpătați și economi și cu aplicare la muncă, la fel ca și femeile lor, care mai sunt și frumoase. O tânără săsoaică atunci când se mărită trebuie să-și taie cosițele pe care le au mai toate frumoase. Căsătoria le lipsește de una din cele mai frumoase podoabe pe care a dăruit-o natura sexului frumos, trebuind să fie înlocuită printr-un comanac sau un fel de „kalpak”, cum poartă preoții greci. Culoarea pe care o folosesc toate săsoaicele în îmbrăcămintea lor este negrul, parcă ar fi supuse unei legi contra luxului și a exceselor în îmbrăcămintă. Dar trebuie ca eu să părăsesc (acum) acest oraș și să plec în alte locuri ale acestui principat, după aceea să trec în Ungaria (mergând) până // la Viena. Fiind hotărât să fac această călătorie, m-am despărțit p 94 de ceilalți tovarăși de drum, care au rămas mai departe la Sibiu.

18 iunie. Mă învoisem cu un căruțaș să-i dau nouă țechini să mă ducă până la Pesta într-un număr anumit de zile, iar pentru toate celelalte care s-ar fi adăugat pe deasupra dacă mă abăteam din drum trebuia să-i plătesc o sumă anumită de fiecare zi. Trăsura sau careta mea era trasă de șase cai, dintre care doi erau înhămați la o oiște și ceilalți patru în față întocmai ca la o cvadrigă. Vizitiul, care era un român din Transilvania, stătea pe calul dinapoi pentru a-i mânia pe toți deodată folosind niște hățuri lungi. Cai erau legați toți în șleauri prinse doar cu frânghii de pieptarul lor și iată tot harnașamentul cu care își împodobesc și își mână ei caii, nedeosebindu-se prin nimic de chipul simplu și antic al romanilor în măsura în care puteam să ni-l închipuim.

¹⁰⁰ Afirmație valabilă numai pentru sași, unguri și secui

¹⁰¹ *Il basso tedesco*, adică Platt deutsch.

¹⁰² *Dei linguae o linguarum*

¹⁰³ Autorul se referă, evident, la regiunea Sibiului.

p. 95 Cum caii trebuiau să fie aduși de la țară, a trebuit să fie introduși în oraș încă de sâmbătă, căci în ziua de // duminică nu este îngăduită acestor patrupeze intrarea în oraș, ci doar ieșirea. Dar, de fapt, această treabă îl privea doar pe căruțaș. La orele 7 de dimineața am pornit la drum, și după ce am trecut puțin de oraș și de râul său, Cîbinul, care rostogolește pietricele vrednice de interes și îndeosebi agate și matostat, am dat de un sat de țigani, alcătuit din case mici bine văruite pe dinafară, lucru destul de ciudat, căci atât interiorul, cât și stăpânul erau negri bine.

Pe mâna stângă se vedea satul Turnișor¹⁰⁴, locuit de sași, satul este așezat într-o câmpie prin care trebuie să treci și se găsesc acolo câmpuri frumoase semănate cu cucuruz, adică porumb și cu linte. Șoselele erau foarte stricate din cauza ploilor neîncetate.

După două ceasuri, am trecut printr-un alt sat săsesc, numit Rusciori¹⁰⁵, și după un ceas am ajuns la primul loc de poștă, numit Mag¹⁰⁶, unde s-a oprit căruțașul pentru a se întreține cu ceva hrană, atât el, cât și caii săi. După ce s-a oprit căruțașul cât a vrut, am reluat după două ceasuri drumul obișnuit, fiind mereu însoțiți de ploaie. //

p. 96 Și așa după ce s-a sfârșit câmpia de la Sibiu, am început să dăm de dealuri și apoi de un sat foarte lung, numit Amnaș¹⁰⁷, locuit de sași și de români; în împrejurimile lui sunt vii frumoase, plantate pe coastă și bine îngrijite ca viile noastre cu viță aleasă.

După un ceas și jumătate, am trecut printr-un alt sat românesc, foarte întins, numit în limba maghiară Kis Apold și în românește Apoldu de Jos^{107 bis} și, după șapte ore în total, am ajuns să facem un popas la Reissmark, pe românește Mercurea¹⁰⁸ și pe ungurește Szeredahely. A fost întemeiat în 1200; românii au păstrat numele străvechi de „Mercurea” care înseamnă Mercur¹⁰⁹ și pe latinește se spune Mercurium, când vrea cineva să vorbească de acest sat. Aici se află și un han bun și o odaie bună, dar fără pâine și fără pat în afară doar de lavițe.

p. 97 [Urmează înșirarea plantelor întâlnite pe această porțiune de drum.]

Solul este pretutindeni nisipos și prundus și dealurile sunt alcătuite din straturi de tuf și argilă.

19 iulie, luni. Cum a sosit în noaptea precedentă în acelaș han duhovnicul militar, pe care îl cunoscusem în casa domnului general von Preiss, care trecea spre Cluj sau Claudiopoli, m-am dus să-i fac o vizită dimineața înainte de plecare. Vremea era nestatornică, dar fără ploaie, însă drumurile erau înecate în noroi.

¹⁰⁴ *Farniciort* (!), sat înglobat azi în municipiul Sibiu.

¹⁰⁵ *Roscioni*, sat, com. Șura Mică, jud. Sibiu.

¹⁰⁶ *Mak*, sat, com. Săliște, jud. Sibiu.

¹⁰⁷ *Hamlosch* = Amnaș, sat, com. Săliște, jud. Sibiu

^{107 bis} *Apoldu d'ingiusu*, sat și com, jud. Sibiu

¹⁰⁸ *Reissmark*, veche denumire a satului și com. Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.

¹⁰⁹ Afirmatia greșită. Numele vine de la ziua săptămânii când se ținea târg în acea localitate.

Așadar, plecând pe la orele șapte, după ce am trecut prin două sate, am ajuns la ora 11, la Sebeș (*Müllenbach*), oraș cu ziduri de cetate, așezat într-o câmpie. Este locuit de sași, care au o biserică în stil gotic.

Într-un colț al zidurilor se citește că au fost făcute *tempore D. GEORGE* p. 98
THER și nimic altceva.

Mai jos de oraș trece micul râu care se numește „Sacz”¹¹⁰.

Pământul era cultivat cu: grâu, secară, bob, linte, porumb, mei, cânepă și pepeni, ca și de un soi de bostani pentru porci numit „ludai” pe românește, dc o mărime neobișnuită. Aceștia slujesc la îngrășarea porcilor. Plugul este tot același ca în Țara Românească, Moldova, Banat și în Ungaria, ca și în întreaga Germanie. În curtea bisericii săsești se aflau tei...

[Urmează o înșirare de plante de câmp.]

După ce m-am odihnit într-o ospătărie din Sebeș și după ce am cercetat puțin munții din apropiere și am văzut că sunt un amestec de nisip și de pietriș, pe la ora patru după amiază, // am plecat spre „Karlsburg”, zis Bălgrad p. 99
pe românește, adică cetatea cea albă, și pe latinește Alba Iulia; după ce am străbătut o câmpie întinsă am ajuns într-un sat, unde este un pod mare de lemn pentru trecerea râului Mureș, altminteri zis vechiul Mariscus, care este navigabil, și de aceea sunt aici multe magazine de sare care trebuie încărcată pe bărci cu fundul lat¹¹¹ și dusă până la Lipova. La orele șase am ajuns la Alba Iulia, cetate frumoasă și în același timp oraș înzestrat de Carol VI cu clădiri mari...

[Urmează descrierea și transcrierea mai multor inscripții antice din Alba Iulia.]

20 iunie, marți. Orașul Alba Iulia este locuit de români și de germani, ca și de greci, armeni // și evrei din Polonia. Acolo sunt două mănăstiri, una p. 102
de Trinitari și alta de Franciscani. Marțea, care cade chiar astăzi, și sâmbăta se ține aici târg în fiecare săptămână și femeile din satele vecine aduc spre vânzare diferite produse, fructe, păsări și tot ce poate să prindă nevoia pentru îndestularea continuă a fiecărei familii; sunt foarte multe găște, care sunt folosite des la mâncare. Este o pasăre domestică foarte folosită, atât pentru grăsimia, cât și pentru carnea ei, care se mănâncă friptă, precum și pentru puful ei atât de necesar în nord pentru paturi; în tot nordul atât la orașe, cât și la țară nu se serbează sărbătoarea Sf. Martin fără o friptură de gâscă bine îngrășată.

La orele 7, am părăsit Alba Iulia și puțin după aceea am trecut un râu numit Ampoiul (*Apulus*)¹¹², care curge cu mare // repeziciune și, înainte de a p. 103
ajunge la un han, am mai trecut peste un altul numit Lotruzzi¹¹³. M-am oprit

¹¹⁰ Probabil e vorba aici de râul Secaș, care se varsă în Sebeș, mai jos de orașul cu acest nume, jud. Alba

¹¹¹ *Barche chiatte* (poate însemna și pluta). Pentru toate amănuntele transportului sării pe Mureș, vezi relația lui Dernschwam, în vol. I al colecției de față.

¹¹² Se crede că Alba Iulia, despre care nu fac nici o mențiune geografii antici, ar fi vechea Colonia Apulensis, după cum rezultă din atâtea inscripții care au fost găsite. Alții presupun că ar fi așezată la o mică depărtare de „Karlsburg” Se poate crede că și-ar fi luat numele de la râul Apulus în vecinătatea căruia fusese așezată și că vechiul său nume s-ar fi păstrat în cel de Ompoy (= Ampoi) (n. a.).

¹¹³ Neidentificat Poate Leorințul

la acest han, unde a sosit cu un secretar al său și domnul conte Carol Teleki, cu care am stat de vorbă despre diferitele antichități din Transilvania care mai există încă.

După ce m-am odihnit câteva ceasuri, am plecat pe la ora două după amiază și am ajuns iar la râul Mureș, după ce am trecut prin Aiud, care este un oraș unde se face mare negoț de vite. Acolo este un colegiu reformat cu o bibliotecă bună și cu multe alte lucruri interesante, pe care am renunțat să le mai cercetez, deoarece trebuia să mă întorc înapoi după ce mă voi fi dus la Cluj.

La orele 6, urmând drumul de-a lungul râului Mureș, am ajuns la Vințul de Sus^{113 bis}, altă stațiune de poștă cu un sat mare.

Drumul urmează tot mereu prin câmpia Alba Iuliei din care o mare parte era semănată cu porumb și cu grâu, o altă parte era ținută ca imaș pentru oi, boi și porci, munții care o înconjură sunt scunzi și goi. //

p 104 Când am intrat într-un han pentru a petrece noaptea, am găsit mai mulți secui beți care ținând toți în mână câte un pahar plin cu rachiu pentru a închina cu el, au început să strige într-o latină corectă: *edamus et bibamus, post mortem nulle voluptas* (să mâncăm și să bem, după moarte nu e nici o plăcere).

Și trebuie spus că aceștia erau țărani¹¹⁴ și după ce au mâncat și au băut s-au îngrămădit să joace cărți; și servitorul meu, în timp ce eu dormeam, a intrat și el în partide cu acești cheflii și având nenorocirea să piardă <o sumă de> bani pe care nu-i avea, a trebuit să plătesc eu, dar l-am amenințat că aceasta se întâmplă pentru prima și ultima dată și că dacă se va mai repeta îl voi lăsa pe el la Timișoara și voi cere comandantului pieței să-l aresteze ca soldat, precum și trag nădejde că i se va întâmpla.

p. 105 21 iunie miercuri. Vințul de Sus sau „Felavitz” (= Felvintz) se află în scaunul Arieș, pe care l-am părăsit de dimineață la orele șase, urmându-mi drumul printre coline semănate cu porumb și după // vreo două ceasuri am găsit o câmpie întinsă [etc....] vestită prin lupta lui Traian împotriva dacilor, chemându-se încă *pratum Traiani*¹¹⁵.

Apoi la capătul acestei câmpii semănată toată cu cereale curge râul Arieș¹¹⁶, care este navigabil. Aici se află o magazie pentru sarea care este încărcată pe bărci și dusă pe Mureș până aproape de Alba Iulia.

p 106 Râul se trece pe un pod foarte șubred și cu toate că pe o vreme ca aceasta el poate fi trecut prin vad, trebuie totuși să plătești taxa de trecere. Aici se află Turda oraș, cu multe case și biserici, dar așezat într-un loc cam murdar. În depărtare se vede o crăpătură¹¹⁷ în muntele cel mai apropiat, care // a

^{113 bis} *Felwincz* (!), azi purtând numele Unirea, sat și com., jud. Alba

¹¹⁴ Desigur o confuzie a autorului

¹¹⁵ Adică „pajiștea lui Traian” Neidentificat. Localizarea luptei cu Dacii e greșită

¹¹⁶ *Ariasciu*, numele e redat aici în forma românească. Arieș și nu în cea maghiară, Aranyos, folosită mai sus la denumirea scaunului Arieș

¹¹⁷ Asupra acestei crăpături din stâncile amintite de la Turda și asupra credinței sau închipuirii cum că ar fi fost o veche cetate și un templu mare al păgânilor, vezi Fichtel, în opera sa de istorie naturală, partea I, p. 117, care vorbește de formarea acestei deschideri, Tröster, *Alt und neu Dacien* și Krekuviz, *Descrierea Ungariei*, p. 835, sub Torenburg sau *Thorda* (n. a.). Această crăpătură poartă numele de Hăjdale.

fost făcută în chip miraculos la trecerea Sf. Stanislav (!)¹¹⁸ și ni s-a spus că în acest loc se mai găsesc încă antichități. Așa fiind, trebuie să fi fost vechea Marcovea din *Itinerariu*.

După ce ai ieșit cu totul din târgul Turdei, dai pe o înălțime de ocnele sau salinele sale în număr de cinci și care sunt foarte vechi, acest loc fiind pomenit și în *Itinerar*, sub numele de *Salinae*. Cea mai adâncă este de 70 de „brațe” și cea mai mică de 30. Sarea care se extrage este mai albă decât cea de la Ocna Sibiului.

M-am prezentat cămărașului acelei localități, care este un domn maghiar numit Iosif Hodor, cu titlul de *salis officii perceptor*; m-a primit cu multă politețe, prezentându-mă unui alt administrator, adică domnului Ignațiu Dollinger, care vorbea și italienește fiindcă fusese în Toscana. Am sosit la ocne pe la ora 11 și la amiază am și fost poftit la prânz cu multă cordialitate și mi s-a dăruit și câteva bucăți de sare gemă, care mi-au făcut multă plăcere. Toate ocnele se exploatează în același // fel. Un lucrător primește doi *quarantani* p. 107 și jumătate de fiecare bolovan de sare, putând câștiga vreo 30 de asemenea *quarantani* pe zi. El trebuie totuși să cheltuiască 3 (*quarantani*) pe lumânări; nu i se dă voie să bea vin în ocnă; bolovanii fărâmați și cei amestecați cu pământ nu li se socotesc (la plată). Este obligat să curețe ocna, iar vara munca lui încetează. Cu fiecare tragere în sus a frânghiei, se scot zece bolovani. Se crede că aceste saline dau un venit anual de un milion de florini...

La ora patru am plecat spre Cluj, dar am avut nenorocirea de a găsi drumul înecat în nord, de aceea am fost silit să mă opresc la un han numit Banabik sau Bane-Weker¹¹⁹.

Pe această porțiune de drum se află multe sate, unde țăranii se îndeletniceau cu prășitul porumbului; în jurul Turdei se află plantații de vii. Vremea era caldă și fără ploaie. [Plante întâlnite în această zi de drum.]

[...]

22 iunie, joi. După ce am părăsit hanul pe la ora șase, am dat mereu de mici dealuri puțin împădurite și după un ceas și jumătate de drum, am intrat într-altă câmpie și am început să văd Clujul sau Claudiopolul situat pe ea. Aceste câmpii mari, pe care le întâlnești la fiecare clipă, mă fac să cred că făceau parte probabil din fundul mării și că retrăgându-se apele ei, au lăsat descoperite colinele, dealurile și munții cei mai înalți, care le înconjură și care toate sunt pline de testacei. p. 108

Complexul munților continuă să fie din pietriș și din tuf și alții sunt nisipoși sau cum spun sicilienii „di rocca giuggiolena”¹²⁰.

Pe la orele nouă, am ajuns în oraș și am tras la un han ținut de un german.

Clujul este așezat, după cum am spus, într-o câmpie, și e înconjurat de ziduri; un munte izolat cu o cetate, care îl domina nu se mai socotește acum ca mare lucru. Râul Someș trece pe sub ea: străzile orașului sunt largi //, dar nepavate și noroioase pe timp de ploaie și adeseori chiar și fără aceasta. p. 109

¹¹⁸ Confuzie cu Ladislau I „cel Sfânt”, regele Ungariei (1077–1095)

¹¹⁹ Neidentificat.

¹²⁰ = o rocă de nimic.

Iezuiții¹²¹ aveau un colegiu și o universitate, dar în locul lor¹²² au urmat părinții Piarști sau părinții Scolopi¹²³, care dispun de o tipografie pentru folosință proprie. Diferitele secte¹²⁴ care sunt la Sibiu alcătuiesc și aici populația acestui oraș.

Părinții Franciscani au de asemenea o mănăstire¹²⁵ și, ducându-mă la biserica lor, am căzut din întâmplare peste o dezbatere publică a unei teze cu privire la unirea ipostatică argumentându-se pro și contra. Argumentele erau zgomotoase și gălăgia mare, de unde am dedus că în cele din urmă totul era *vox vox praetereaue nihil*¹²⁶.

p. 110 [Urmează înșirarea plantelor văzute la vizitarea cetății.]

După aceasta m-am întors la birt, unde, la o masă rotundă, ocupată de câțiva cadeți și de un bătrân maior, care fusese multă vreme în Toscana, s-a servit un vin roșu de Buda, foarte tare.

Apoi după ce am sfârșit vizitarea acestei localități, m-am hotărât să reiau călătoria spre Turda, dar caii cărușului meu nu erau în stare a continua călătoria, de aceea a trebuit să mă opresc într-un sat numit Feleacu^{126 bis}, unde am luat patru cai de rechiziție¹²⁷ pentru a putea merge la Turda, cu prețul de
p. 111 15 *quarantani* de cal, adică un florin în total. Dar și // acest expedient a fost de puțin folos, căci caii țăranilor, nefiind obișnuiți să stea la roată și țăranii neștiind cum să conducă o trăsură, nu știu cum de nu s-ar fi sfârșit trăsura, dacă din fericire nu ar fi fost drumul mereu pavat. Măcar că nu am fost scutiți de a vedea că se rupe când un șleau, când un hăț sau vreun alt lucru și, în sfârșit, spre culmea nenorocirii, ne-am rătăcit în toiul unui potop și nu am ajuns la Turda decât o oră după miezul nopții.

Pe alocuri am văzut (planta) *Robinia pseud'acacia*, pe care românii o numesc „spin” (*spina*).

¹²¹ Părintele (= Fridwaldsky), iezuit, își făcuse aici un cabinet de istorie naturală și, ca mineralog, a publicat o lucrare intitulată. *Historia mineralogica Transylvaniae* etc (Titlul corect = *Minero-Logia Magni Principatus Transylvaniae*) Baronul Born s-a dus să-l viziteze în anul 1770, dar a găsit că acest autor avea idei atât de confuze în materie de istorie naturală încât nu era în stare să deosebească adevărul de eroare. După monumentele latine, care fuseseră găsite de acest autor, aceasta era o colină romană numită Colonia Napoca sau Napucensis, amintită de Ptolomeu și de alți geografi (n. a.)

¹²² După desființarea lor vremelnică

¹²³ De la cuvântul Scuola, acești călugări fiind afectați învățământului (Scuola Pie) de la care le vin amândouă aceste numiri de Piarști și Scolopi.

¹²⁴ În sensul de naționalități

¹²⁵ Fostă mănăstire a dominicanilor, ridicată în 1428 și refăcută în sec. XVIII, când a aparținut franciscanilor. Astăzi transformată în școală medie de artă.

¹²⁶ Vorbărie, vorbărie și nimic decât vorbărie

^{126 bis} *Felek*, sat și com., jud. Cluj.

¹²⁷ *Cavalli di Forspann* = „Forspann” este o poruncă a magistraților orașului către juzii țăranilor ca să procure înfățișetorului cai până la o stație de poștă, care să nu fie la o depărtare mai mare de 5 sau 6 leghe și nu se plătește decât 15 *quarantani* de cal. În general, militarii se bucură cu precădere față de civili de un asemenea drept, prețul unui cal, fără un asemenea ordin, fiind de 24 *quarantani* (n. a.)

23 iunie, vineri. Înainte de a pleca, m-am dus în curtea casei unui oarecare domn Fleisman, unde am transcris următoarea inscripție bine păstrată: [Urmează inscripția]. //

[...] Casa acestui particular este în fața bisericii calvine. Alte inscripții p. 113 se găsesc în biserica parohială, dar nu am avut prilejul să le văd. E firesc lucru ca la Turda să fie mereu scoase la lumină antichități, căci aceasta era o localitate antică numită *Salinae*, tocmai pentru că încă de pe atunci se extrăgea sare. Timpul înseninându-se și ploaia de ieri seara netrecând dincolo de Turda, străzile erau uscate și svântate, de aceea am plecat pe la ora opt, găsind drumul foarte umblat de carele care se duceau și se întorceau după ce au cărat sarea care se extrăgea din ocnele de la Turda. Pe la amiază, am ajuns la Aiud, unde am văzut colegiul reformatilor și biblioteca.

[Urmează redarea și comentarea a două inscripții antice și a două pietre de mormânt din 1597 și 1774. Ultima dintre ele fiind pusă de bibliotecarul Ștefan Sinha.]

Deoarece aici d(omnul) Ștefan Sinha este calificat ca bibliotecar, voi p. 117 spune că biblioteca acestui colegiu este frumoasă și că în ea se păstrează cam 10 800 de volume în afară de câteva manuscrise. Printre alte curiozități, am văzut o lance de fier cu un ascuțiș triplu care se spune că ar fi aparținut lui Arpad (!), diferite maxilare, colți și alte oase de elefant, pietrificate, diferite bucăți de mozaic, securi pentru săvârșirea sacrificiilor și fiare de plug.

[Autorul ironizează apoi pretenția că aici s-ar afla și o mână și un ochi al femeii lui Lot, din Biblie – prefăcute în bloc de sare.]

Am fost silit să iau aici alți cai pentru a putea să-mi urmez drumul, dar p. 118 căruțașul meu, la ieșirea pe poartă a răsturnat trăsurica și a sfărâmat-o. Cu tot acest accident, ea a fost reparată așa cum s-a putut, deoarece trebuia să mă întorc la Alba Iulia; după cum m-am și întors spre seară // pe o mare ploaie, p. 119 și găsind și râul Ampoi foarte umflat, încât la trecerea lui prin vad, intra apa în trăsură. Ajuns așadar la han sau mai degrabă la birt, am aflat că tovarășii mei de drum plecaseră la Orăștie venind de la Zlatna¹²⁸, unde se duseseră să viziteze minele de aur. Pentru a le vedea, am pornit la drum chiar în această dimineață (24 iunie), la ora șase, plecând cu cai de rechiziție și, după ce am trecut puțin de castel, am dat de o fabrică mare de salpetru; după aceea, se ajunge în mijlocul unei văi, unde sunt mai multe sate și încă și acel sat numit Pietroșani¹²⁹, loc în care se zice că ar fi mine antice, dar nu am văzut decât câteva urme la Zlatna cu următoarea inscripție mortuară...

[Urmează redarea și comentarea unei inscripții antice.] p. 120

Înainte de a ajunge la Zlatna, am trecut prin vad cel puțin de cincisprezece ori râul Ampoi, în care se varsă // Ampoița mergând tot timpul pe un fund de p. 121 vale prin care șerpuește mereu.

Aflându-mă la râul Ampoița, am observat două stânci mari și se mai văd multe altele răspândite pe toți munții înconjurători; și de cum treci râul, munții

¹²⁸ *Zalathna*. Azi oraș, jud. Alba „Domnul Muller, același care descoperise roca turmalină, nu părăsise de mult timp Zlatna înapoindu-se la Sibiu, unde a ajuns în ziua de 15 iunie, puțin după plecarea mea (n. a.)”

¹²⁹ *Periscian*, fost sat, astăzi înglobat în orașul Zlatna

care rămân la stânga îți arată îndată că au minereu. Tot pământul este roșu¹³⁰ și un torent care curge din alți munți și poartă și el apele tot roșii.

La amiază am ajuns la Zlatna, unde am înmănat directorului o scrisoare care îmi fusese dată de domnul Degelman de la Sibiu.

Era tocmai ora prânzului și în acel loc „docimastic”¹³¹, am găsit îndată o găzduire plăcută, căci mi s-a oferit locuința și prânzul; acolo se afla un călugăr capucin, vechi obișnuit al casei, lângă care am stat la masă și care îmi umplea mereu paharul cu vin fără să bag de seamă.

p 122 După prânz, mă amăgeam cu gândul să văd minele și să-mi fac pentru prima oară o idee despre ele și îndeosebi despre mina de aur care fusese în trecut una din cele mai bogate; dar domnul director // a și început să se scuze, invocând precedentul cu privire la ceilalți tovarăși¹³² ce veniseră înaintea mea și care nu putuseră să o vadă, căci în lipsa lui, ceilalți funcționari ai minei se împotriviseră, întrucât era un ordin imperial să nu fie lăsat nici un străin să cerceteze mina, de aceea, în asemenea condiții, nu putea să-mi satisfacă dorința mea; cu atât mai mult cu cât fiind sâmbătă, minerii nu lucrau și acesta a fost un motiv pentru ca să nu văd nici măcar operația de topire¹³³.

Mi s-a îngăduit numai după ora șase să privesc cuptoarele, ceea ce m-a distrat prea puțin, ca și depozitul minereului, care după ce este scos din vână este fărâmat în bucățele foarte mici. Sunt mai multe mine și sunt toate pe seama particularilor. Împăratul are numai una și după câte am aflat, toate dau un venit de un milion de florini pe an.

p 123 Fiind târziu și neputând să mă întorc la Alba Iulia, domnul director m-a invitat să rămân la el, dar am tras la chirurg, domnul Kubin, care mi-a dăruit câteva bucăți de minereu din aceste // mine, în timp ce primul mi-a dat trei medalii romane, iar un alt domn mi-a oferit până și o cabrioletă pentru a mă înapoia. Pe scurt toți se străduiau să fie plini de atenție în această privință, făcându-mi mii de amabilități, dar nu și pe aceea de a face să pot vedea minele, ceea ce era lucrul esențial și pentru mine cel mai interesant¹³⁴. Nu voi uita nici pe bunul părinte Angelino, care voia ca eu să beau toată ziua, el fiind, după câte mi s-a părut, mai mare peste pivniță.

¹³⁰ Pentru o descriere a locului, vezi textul lui von Born din volumul de față

¹³¹ *Docimastico* Cuvânt ce vine de la *docimasie* sau *dokimasie*, adică cercetarea proporțiilor de metale folosibile din minereurile brute. Aici *luogo docimastico* înseamnă sediul directorului minelor

¹³² E vorba de conții Ludolf și de cavalerul de Saint Priest, cf mai sus scrisoarea lui Ludolf din volumul de față.

¹³³ *La squaglio*.

¹³⁴ Nu știu de ce toate aceste dificultăți au fost mult mai mari decât în 1770, când baronul Born a vizitat toate aceste mine din Banat, din Transilvania, din Ungaria etc , pe care le-a descris amănunțit și le-a publicat în *Observațiile* sale. Mina de aur este cea «numită» Sf. Maria din Loreto, se pretinde că galeria regelui Sigismund ar fi fost opera romanilor și că cele de la Zlatna ar fi fost mereu exploatate în vremea lui Traian, cu atât mai mult cu cât s-au găsit inscripții vechi în care se citește: *Procuratores Aurariarum Daciae et Collegia Aurariorum*. (n. a)

25 iunie, duminică. Cum nu am reușit să conving pe director să mă lase să văd minele, am părăsit Zlatna în această dimineață, pe la orele cinci //, dar drumul fiind foarte rău nu m-am întors la Alba Iulia decât după ce am pierdut șapte ceasuri. p 124

Trăsura, adusă stricată din călătoria de la Cluj, nu putea fi gata și reparată decât marți, de aceea, m-am gândit să plec la Deva și de acolo să trec la Săcărâmb, unde se află alte mine, având o scrisoare și pentru acel director.

Am încălecat și pornit la drum, trecând din nou podul care se află pe Mureș și la care se plătește și taxă de trecere. Trebuie să fii cu băgare de seamă când ești călare să nu mergi în trap pe pod, căci atunci iese un caporal din gardă și te ia la bătaie și aceasta e oarecum a doua taxă. Dar dacă omul călătorește în Turcia, poate să călărească la trap și să galopeze cât poștește și nimeni nu-i va spune nimic...

...Drumul a urmat mereu prin câmpie, am dat de două râuri mari și de satul Vințul de Jos¹²⁵, pe lângă care se află un turn ridicat drept mormânt al vreunui om însemnat mort în bătălie. p. 125

După ce se trece de poșta de la Sibak sau Sibot¹³⁶, se vede pe câmp un fel de capelă cam ruinată care a fost înălțată pentru a păstra în ea rămășițele generalului Paul... de neam maghiar.

Către seară, adică după ce am umblat cinci ceasuri pe vreme bună și pe drumuri absolut uscate pe loc șes și unde se vedeau pretutindeni culturi de grâu și porumb, a trebuit să mă opresc la o cârciumă numită <la> Românul¹³⁷, dar rău văzută, căci de curând fusese ucis acolo un tâlhar de drumul mare. Cât eram acolo au sosit două persoane de la Orăștie, care m-au înștiințat că aș face bine să mă depărtez de acest loc îndoielnic; // drept care una dintre ele m-a și dus la Orăștie în propria sa casă; dar am avut nenorocul să dorm pe niște perne pline de purici flămânzi și chinuitori, care m-au necăjit astfel toată noaptea. p 126

26 iunie, marți. Orăștie este un oraș locuit de sași și aceasta este și tălmăcirea numelui unguresc care corespunde numelui latin de Saxopolis. În 1200, acest oraș se numea *Bross* și Bonfinius (f. 612) îl numește Sazobanya. Sașii au acolo o biserică, sunt stabiliți acolo și greci și armeni. Hagi Mussa un armean catolic, care face în fiecare an o călătorie de la Constantinopol până la Viena, transportând mereu în care mărfuri de diferite feluri, sosise aici, trecând și el prin București și Sibiu; și cum nu mi-a fost cu putință să am cai de rechiziție, mi-am făcut rost de un car ca să pot pleca la Deva, ceea ce am și făcut pe la ora nouă.

Am format atunci o caravană de care și am mers cu toții împreună timp // de trei ceasuri pe un drum ca în palmă, de-a lungul căruia am întâlnit două sate și un alt sat în apropierea podului pe sub care trece Mureșul, dar pe care l-am găsit rupt, râul fiind aici foarte lat. p 127

Țăranii din sate erau ocupați cu săpatul și mușuroitul porumbului. Aici deci ne-am oprit pentru câțva timp la un han și, după două ceasuri de drum, am ajuns la Deva, unde am lăsat carul.

¹²⁵ Alvincz, sat și com, jud. Alba.

¹³⁶ *Sibak* o *Shabot* = sat și com., jud. Alba.

¹³⁷ *Rumunulu*.

În piața Devci se află încastrați într-un zid patru lei de piatră care au fost găsiți când a fost săpat pământul. În acest loc se descoperă medalii antice romane și multe alte curiozități. Pe vârful unui munte se vede o cetate și în apropiere sunt petrificații de diferite feluri¹³⁸.

p 128 27 iunie, marți. Nu a fost cu puțință să am doi cai de rechiziție la Deva, dar cu multă răbdare, plătind cât voiau țăranii //, am căpătat doi cai și am p 129 plecat la Săcărâmb¹³⁹, unde am ajuns la amiază, nefiind decât la o depărtare de două ceasuri bune. Pentru a merge la Săcărâmb se trece râul Mureș și după aceea se observă un vulcan stins. Aveam o scrisoare pentru domnul Daniel Castellano, slujbaș la minele din acest loc: i-am înmănat-o îndată, rugându-l să mă lase să văd exploatarea, dar el m-a făcut să petrec toată ziua (acolo) cu îndoiala de a nu vedea poate mare lucru, din cauza acelorasi porunci împărătești date la Zlatna.

p 129 Săcărâmbul este un sat mare și este înființat de puțină vreme, în timp ce săpăturile minelor au fost începute acum 28 de ani¹⁴⁰. Acestea sunt cinci la număr și // 500 de oameni sunt folosiți la săpătura din care s-ar putea executa două treimi de milă toscană pe an și pentru care se cheltuie cam șase mii de florini pe lună.

28 iunie, miercuri. Atât ieri, cât și astăzi vremea a fost mereu ploioasă cu grindină și vânt, astfel că aerul s-a răcorit mult și s-a lăsat chiar un frig destul de simțitor fără să pot ieși din casă și fără să pot vedea săpăturile, în afară de mina Sf. Barbara, spre slaba mea mulțumire. După prânz, m-am hotărât să mă întorc la Deva, unde am regăsit căruțașul care sosise cu trăsura la lui pe care o reparase la Alba Iulia.

p 130 29 iunie, joi. Azi dimineață am părăsit Deva, nădăduind să am o vreme mai bună decât cea din zilele trecute. Se trece pe sub coaste și acolo este o strajă pentru cercetarea pașaportului pe care trebuie să-l aibă orice călător sau pasager. Plimbarea din această dimineață a fost deosebit de plăcută, regăsind râul Mureș și un drum făcut pe povârnișul unui munte; am ajuns pe la ora 10 la Dobra¹⁴¹, unde se // ținea târg. Și aici a trebuit să arăt pașaportul și să plătesc câte ceva și pe deasupra încă o taxă cerută de vameș cu care a trebuit să mă cert și în cele din urmă să plătesc. Aici este hotarul dintre Transilvania și Banatul Timișoarei¹⁴² [...]

p 132 Femeile din Dobra poartă ciucuri lungi la fotele care le slujesc de fustă, cu care se încing una în față // și cealaltă în spate; altele poartă pe cap o maramă lungă.

¹³⁸ D Fichtel, pe când eram la Sibiu, mi-a dat acest mic itinerar pentru ca să pot observa locurile unde pot fi găsite petrificații. De la Zlatna la Săcărâmb, și anume la Deva, Muncelul Mic (*Kiss Muntsele*), când ieși călare din satul *Gorsum* (= Groși? Pe valea Zlaștului?) *Rakos* (= Răcăștia la N V de Hunedoara?), Hunedoara, Peștiș altminteri zis *Wartur* (= Brusturi).

¹³⁹ Nagy-og, sat, com Certeju de Sus, jud Hunedoara

¹⁴⁰ Pentru istoricul său, cf relația lui von Born în volumul de față, precum și mica monografie a lui Ernst Armeanco: *Săcărâmbul...*, Lugoj, 1932.

¹⁴¹ Dobra, sat și com, jud Hunedoara.

¹⁴² Într-o notă ce ocupă p. 130-132, autorul dă o descriere sumară a Banatului, care e un rezumat succint al informațiilor extrase de el din lucrarea lui F. Grisellini, *Versuch..*, analizat în vol. de față.

După trei ceasuri de odihnă, am pornit din nou spre cealaltă stație de poștă, Coșava¹⁴³, la o distanță tot de două mile germane pe care le-am străbătut în patru ceasuri. Am trecut prin pădurea mare de la Coșava și când am ajuns în sat a trebuit să mai arăt pașaportul, după aceea, mi-am urmat drumul până la stația de poștă următoare numită Făget¹⁴⁴ și una și alta în cercul Căpălnaș astfel numit după satul cu acest nume¹⁴⁵, unde am ajuns spre seară. La stația de poștă și la birt am făcut cunoștință cu un medic care fusese pescuit din Dunăre (!?) și se ducea la Sibiu cu niște femei *per l'ostreticia*¹⁴⁶ din ordinul împărătesei Maria Tereza.

În aceste părți, cultura pământului este restrânsă din cauză că se află multe păduri și multe livezi; și mai este o cauză; anume că este regiunea cea mai puțin populată.

Plantele din cursul călătoriei... [Urmează înșirarea lor].

30 iunie, vineri. Lăsând în urmă poșta de la Făget, așezată în apropierea canalului râului Bega, dai de câmpie care este ca o mare luncă mlăștinoasă constând din locuri împădurite, din altele cu pășuni și altele necultivate, până p 134 la stația de poștă de la Bujor¹⁴⁷, care este un simplu sat și, de unde, după patru ore de mers, am ajuns la Lugoj. Acesta este un târg mare sau un oraș, având o bună așezare pe o câmpie frumoasă lângă Timiș, are vreo 900 de case: locuitorii săi sunt sârbi, români și germani; multe familii grecești s-au așezat aici pentru a face negoț și își au și biserica lor.

În vechime, locul acesta era întărit, dar acum nu mai este astfel, căci întăritura (fortul) s-a ruinat. În anul 1695, generalul Veterani și-a pierdut viața aici, într-o luptă cu turcii... etc.

În jurul Lugojudului sunt vii, care cresc foarte bine pe acele dealuri calcaroase, iar de doi ani încoace s-a introdus plantarea duzilor, care se dezvoltă și ei foarte bine după cât se pare.

După prânz, fiind de față la înmormântarea unui român, am observat că la sfârșit toți se duc să sărute răposatul înainte // de a fi îngropat afară din oraș p 135 sau din sat. Plantele văzute în cursul zilei [Urmează înșirarea lor].

1 iulie, sâmbătă. Plecând pe la orele șase de la poștă din Lugoj, am trecut tot mereu prin locuri rele din punct de vedere al plugăriei, dar bune pentru pășune, fiind peste tot loc șes. Cum nu am apucat pe drumul obișnuit al poștei, ci pe acela cu schimbările de cai¹⁴⁸ nu am întâlnit în cale decât sate alcătuite toate din colibe și nu din case (adevărate) pentru locuința țăranilor, iar pe la orele 10 și jumătate, după ce am trecut râul Bega, am ajuns la Recaş¹⁴⁹, sat la o depărtare de 3 ceasuri de Timișoara, unde m-am oprit ca să prânzesc.

¹⁴³ Kassova, sat, com. Cartea, jud. Timiș (tot la Grisellini).

¹⁴⁴ Fadsched, sat și com., jud. Timiș.

¹⁴⁵ Sat, com. Birciș, jud. Arad.

¹⁴⁶ *Per l'ostreticia* = obstetrică. E vorba probabil de organizarea unui personal cu oarecare pregătire în specialitate.

¹⁴⁷ Bossur = Bujor, azi Traian Vuia, sat și com., jud. Timiș.

¹⁴⁸ *La strada... della cambiatura*. Se face o distincție între drumul de poștă adică al diligenței și drumul cu stații pentru schimbarea cailor folosiți de cei ce călătoresc cu trăsura lor

¹⁴⁹ Rekas, sat și com., jud. Timiș.

Acest sat este cuprins în cercul Lipovei care face parte din comitatul Timișoarei.

p 136 Femeile de pe aici, când au de dus niscaiva lucruri sau produse la târg la vânzare, obișnuiesc să le pună într-un coș (?)¹⁵⁰ mare pe care îl așează pe cap și, astfel // încărcate, umblă și torc în același timp. Iată ce înseamnă să știi să-ți întrebuințezi bine timpul. În trei ceasuri plecând de la Recaş am ajuns la Timișoara și am tras la hanul „Cerbului”. Cetatea Timișoarei este vestită în toată Europa pentru multele lovituri ce le-a suferit la epoci diferite. Este așezată lângă râul Beg sau Bega și este o cetate dintre cele mai mândre, clădită după un plan sistematic, dar aerul aici nu este prea sănătos datorită așezării orașului între mlaștini.

Biserica Franciscanilor¹⁵¹ cu mănăstirea lor este așezată la poarta numită Poarta lui Eugeniu (*Eugeniussthor*), adică a principelui Eugeniu (de Savoia), numită odinioară poarta Aradului. Călugării îndurării au încă din anul 1753 o biserică și un spital. Este de asemenea reședința unui episcop ortodox cu o biserică ortodoxă. Conducerea orașului se împarte între germani și sârbi și fiecare dintre aceste națiuni își are primăria sa deosebită.

p 137 Cazărmile, Spitalul militar și cel orașenesc sunt destul // de bine clădite. Locuitorii sunt, după cum am spus, în cea mai mare parte germani și sârbi. Casele sunt clădite, mai ales după stilul italian... etc.

Domul sau catedrala este o clădire destul de mare. În ea slujește un episcop asistat de 5 canonici și trei capelani. Mi s-a părut că nu era acolo nici cler, nici seminar, nici bibliotecă publică. Orașul este într-adevăr puțin populat, cu atât mai vârtos cu cât numeroase familii maghiare au plecat de aici fie din faptul că negoțul poate, sau alte cauze, nu le dădeau acea subzistență necesară pentru a putea lucra, fie că unirea Banatului cu Ungaria le-a adus o soartă mai bună, ei mutându-se sau așezându-se din nou pe locul lor de baștină.

p 138 Mahalaua fabricilor își datorește existența ei grijii înțelepte a contelui de Mercy Argentaui. Ea e numită astfel după manufacturile de mătase de aici care se află într-o stare înfloritoare. Merită să fie văzută mașina // hidraulică, mulțumită căreia apa din râu este adusă în oraș.

[La venirea împăratului Iosif al II-lea, mahalaua din marginea canalului Mercy a primit numele de Joseph-Stadt].

Punctul fortificat cel mai frumos, numit Fântâna Pașei (*Bassabrunn*), unde e reședința de vară a președintelui, nu e departe de oraș și constă din clădiri vaste și un parc încântător.

p 139 Având o scrisoare pentru director, domnul Dominic de Beer, i-am înmănat-o; acesta, foarte îndatoritor, a venit să mă ducă la plimbare afară din oraș într-o grădină aproape de Joseph-Stadt, ca să gust distracțiile cu care își petrec după amiezile și care constau în a merge la birt ca să luăm câte ceva, cum a propus el; și îndată s-a făcut chef (*kief*) nu după obiceiul turcesc, ci după cel german, adică ne-am adus felii foarte subțiri de pâine cu sare și mărar sau // chimen și o sticlă cu vin, ceea ce mi s-a părut cam ciudat pentru

¹⁵⁰ *Cato* (oare Cesto?). Pentru toată descrierea Banatului, autorul urmează destul de aproape pe Grisellini. Cf. relația sa în volumul de față

¹⁵¹ Azi transformată în Școala medie tehnică de muzică

începutul petrecerii și pentru ideea de a lua o gustare în aceste locuri. Dar ce are a face? Fiecare nație știe să petreacă și să se distreze în felul său și astfel stând lucrurile, această gustare nu era decât un prilej pentru a sta de vorbă și a ne bucura de vremea frumoasă, măcar că era (foarte) cald.

2 iulie, duminică. Vremea urmând să fie frumoasă, am vrut să fac pe jos înconjurul bastioanelor într-un interval de 75 de minute. Mi s-a arătat o întăritură de pe timpul lui Matiaș Corvin, precum și case făcute de turci. Orașul cu bastioanele sale este frumos și străzile sunt pardosite cu lavă adusă de la o depărtare de zece ceasuri de oraș.

Palatul a fost clădit în anul 1443 de Ioan de Hunedoara. Acest oraș, după atâtea lovituri suferite și sub turci, nu a fost eliberat decât în anul 1716, când a căzut în mâinile principelui Eugeniu.

După ce mi-am împlinit dorința de a face înconjurul acestui oraș, m-am dus să mă prezint domnului conte și mareșal de Soro¹⁵², care // a avut nenorocul să-și piardă un picior în penultimul război¹⁵³. Primirea a fost foarte plăcută pentru mine și m-a poftit ca să rămân la prânz. Mi-a prezentat pe domnul baron David von Puchler (*Buchler*), mare amator de istorie naturală, care strânsese o colecție aleasă din cele mai bune specimene ale Tirolului și ale Banatului; am văzut din această ultimă provincie o bucată de aramă nativă și o bucată de minereu de aramă din Banat în proporție de 93 la sută. El a introdus în Banat orezării și se face mult orez în împrejurimile satului Ghiroda¹⁵⁴, așezat pe râul Bega, nu departe de Timișoara. p. 140

Lucrarea învățatului (?) Grisellini¹⁵⁵ era foarte răspândită aici și se bucură de mare renume, dar nu în sacristia catedralei, unde vorbind eu cu un cleric, acesta nu se lăsa convins de teoria cuprinsă în ea, anume că acest loc fusese mai înainte fund de mare și părea deci că nu admite nici potopul lui Noe și cu atât mai puțin pe acela din Banat¹⁵⁶.

Servitorul meu, tocmit la București, era de fel din Timișoara și, cu toate că vorbea atâtea limbi sau dialecte, nu era // mare lucru de capul lui, ba era chiar leneș și jucător de cărți; pentru aceste însușiri, cum aparținea de acest cerc militar, a fost poprit de gărzile militare din ordinul comandantului pentru a se înapoia la vatra lui și a fi folosit, când i-o veni vremea, ca grănicer¹⁵⁷. p. 141

Descotorosindu-mă așadar de o pramatie atât de suspectă și de lipsită de folos, m-am gândit să-mi urmez singur drumul mai departe. După ce am părăsit Timișoara, drumul mare ducea tot prin câmpii întinse și aproape necultivate până la un sat numit Becicherecu Mic¹⁵⁸, în cercul „Sf. Andrei” și acolo am

¹⁵² Johann von Soro (1730–1809), conte, feldmareșal, comandantul cetății Timișoara (1752–1761), apoi al orașului și cetății Timișoara (1767–1788) Biografia lui a fost scrisă de Wattel.

¹⁵³ Războiul de 7 ani (1756–1763).

¹⁵⁴ *Ciroda*, sat, com. suburbană, municipiul Timișoara

¹⁵⁵ *Del. Dott Grisellini*, cf. notița sa biografică în volumul de față

¹⁵⁶ *Dacia Riparia*.

¹⁵⁷ Autorul, ceva mai sus (p. 345), arătase că avea de gând să se descotorosească în felul acesta de servitorul său

¹⁵⁸ *Kis-Becs Kerek*, sat și com., jud. Timiș.

tras la un han german, plătind zece *quarantani* doar pentru odaie. Aici se află o stație de poștă.

3 iulie, luni. Nu am urmat pe drumul poștei, care merge la Cetad¹⁵⁹, Comloșu¹⁶⁰ și Mocrin¹⁶¹, trei stații de poștă, ci cel prin câmpie, iar la ora zece, am ajuns într-un târg mare numit Sânnicolau¹⁶², unde m-am oprit ca să prânzesc și după aceea am plecat iar și am ajuns târziu la Szöreg¹⁶³, un sat sărăcăcios poposind acolo...

p. 142 [A doua zi pe Mureș vede transporturile de sare de la Cluj]...

p. 177 [Despre populația din Ungaria]¹⁶⁴.

Românii au venit din Dacia să se așeze în Ungaria (!); ei își păstrează limba și obiceiurile lor.

p. 178 Se vorbește românește, <limbă> care, după cum se crede, este o combinație¹⁶⁵ de latină și slavă, cu un amestec de diferite cuvinte aparținând multor națiuni, adică din limba maghiară, cea dacă, cea sarmată și cea turcă, de pildă:

Carnye (carne)	Caro
Vin	Vinum
Saire (= sare)	Sal
Pepere	Piper
Masa	Mensa
Ursul	Ursus
Iepure	Lepus
Kal (= cal)	Caballus
Fun (= fin)	Foenum
Chertie (= hîrtie)	Charta

Ku m'ai dormit (Cum ai dormit?)

Bine am dormi (= dormit)

Cuvinte slave sunt:

Uliță (*Ulice*), temniță (*Temnitza*), milostenie (*Milosztinje*), slugă (*Szluga*), nevastă (*Nyevaszta*), Brana = ușă, ovăs (*Owes*), slănină (*Szlanina*).

Cele maghiare: vameș (*Vamesu*) de la vamos, pildă de la pelda... etc.

[Urmează cuvinte din limba ȕiganilor.]

[*Itinerariul* care urma în anexa textului din 1815 este împrumutat lui Lehman, care e cuprins în vol. de față și, deci, nu a mai fost inclus aici.]

¹⁵⁹ *Csatat*. Vechea denumire a satului și comunei Lenauheim, jud. Timiș.

– ¹⁶⁰ *Komlos* Comloșu Mare, sat și com., jud. Timiș.

¹⁶¹ *Mokrin*, localitate azi în Iugoslavia.

¹⁶² *Semiclosce* (!) Sânnicolau Mare, oraș, jud. Timiș

¹⁶³ *Szöreg*, localitate în Ungaria.

¹⁶⁴ Cuprinzând și Transilvania

¹⁶⁵ *Un composto*.

La 26 august, Sestini se îmbarcă... pe una dintre acele luntre lungi și p 583
plate, care coborau pe Dunăre. Proprietarii ei erau doi foști ieniceri. Prețul
călătoriei, fără hrană, era de 10 lei de om. Răspândindu-se vestea unei răscoale
a ortalelor la Belgrad, Sestini preferă să coboare la Semlin. Mulți lucrători de
postav din Moravia, care se aflau în luntre pentru a merge în Țara Românească
la domnul (Hospodarul) Ipsilanti, după tocmeala făcută printr-un raguzan¹⁶⁷ și
un dascăl, nu putură să treacă pe aici, fiindu-le oprit să urmeze drumul pe
Dunăre, așa că au trebuit să ia calea Transilvaniei, care era mai sigură, și unde
se trimisese știre la hotare în privința lor. Sestini îi sfătui din experiență să nu
se încreadă în făgăduințele ce li se dăduseră fiindcă la urmă nu vor găsi pâine
să mănânce. Ei nu l-au ascultat însă și, când Ipsilanti fu destituit¹⁶⁸, afacerea
toată nu mai avu nici o urmare.

La 22 septembrie, Sestini își continuă călătoria tot pe apă până la Rusciuc. p. 584
Îl ține douăzeci de lei turcești. Cărmaci erau români (*daci ripensi*). La trecerea
Gherdapurilor, ei refuzaseră să vâslească, dacă nu li se va da un adaos de 5
lei, ceea ce se făcu. La Degerați¹⁶⁹, ruinele podului lui Traian apărură. La
Corbu¹⁷⁰ petrecură noaptea de 28 septembrie... Se mai pomenește un sat
„Radios” lângă care se înalță vechiul lazaret al nemților¹⁷¹... Se văd bordeie
rîsipite pe ambele maluri ale Dunării până la Vidin. Stoluri de lăcuste treceau
apa, în care, parte din ele, se înecau adesea. Duminică 1 octombrie luntrea
trecu pe lângă Nedeia¹⁷² și mai departe Sestini menționează satul bulgar
Coduslui¹⁷³, pe unde se cultivă cu îmbelșugare scumpie. Aerul era stricat de
numărul lăcustelor înecate și al vitelor căzute de boală în Bulgaria și Muntenia.
Mai departe... e vorba de un sat Beslic¹⁷⁴, din care numai câteva bordeie
rămăseseră nearse în războiul ruso-turc (încheiat cu vreo șase ani în urmă) și
care nu s-a mai ridicat apoi... S-au cumpărat aici provizii și mai ales vin.
Luntrașii se împărtășiră atât de mult cu această băutură, aflându-și tovarăși de

¹⁶⁶ După analiza făcută de N. Iorga în articolul *Călătoriile lui Domenico Sestini în Muntenia*, publicat în „Arhiva, organul societății științifice și literare”, Iași, IV (1893), p. 571–589. Partea privind această călătorie se află la p. 583–584. Lucrarea analizată poartă titlul *Descrizione del Viaggio fatto da Vienna per il Danubio insino a Rusciuc e di la per terra insino a Varna, dove per il Mar Nero mi resi a Constantinopoli* și este cuprinsă în *Viaggi e Oposcoli diversi di Domenico Sestini, socio di piu Accademie*, Berlino, appresso Carolo Quies, MDCCCXVIII.

¹⁶⁷ Desigur, Raicevich

¹⁶⁸ În ianuarie 1782.

¹⁶⁹ Credem că autorul face o confuzie, deoarece vechiul sat Degerați, ulterior Cervența, com. Prunișor, jud. Mehedinți, se află departe de Dunăre.

¹⁷⁰ Ostrovu Corbului, sat, com. Hinova, jud. Mehedinți, în dreptul unui ostrov făcut de Dunăre.

¹⁷¹ Din timpul ocupației austriece 1718–1739.

¹⁷² Sat, com. Gighera, jud. Dolj

¹⁷³ În Bulgaria

¹⁷⁴ Azi dispărut.

aceeași limbă pe mal, încât numai alarma că oameni străini atacă luntrea, putu să-i miște din loc. Sadova¹⁷⁵, mai departe pe malul Dunării, e însemnată de autor ca *Grosso villagio*. La 3 octombrie, în sfârșit, luntrea se opri la capătul călătoriei. Rusciukul era bântuit atunci de ciumă. De aici Sestini își continuă calea pe uscat până la Varna și de aici pe apă la Constantinopol, unde ajunge la 23 octombrie.

¹⁷⁵ Sat și com., jud Dolj.

FRANCESCO GRISELINI

(1717–1783)

Autorul *Istoriei Banatului*, Francesco Grisellini, s-a născut la 12 august 1717, la Veneția, din părinți fără dare de mână. Deși înzestrat cu aptitudini excepționale și vădind o aplecare firească pentru științele naturale, a trebuit, din lipsă de mijloace, să renunțe la cercetările ce-l interesau, pentru a studia teologia și celelalte discipline ce se cereau unui slujitor al Bisericii. Primind ordinele minore ale preoției, a fost cunoscut mai întâi sub numele de abatele Grisellini. De altminteri, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, această calitate nu excludea urmărirea unor preocupări laice de natură erudită, științifică sau și artistică. Cu timpul, el avea să renunțe cu totul la caracterul său măcar și aparent ecleziastic, însurându-se și întemeind o familie la fel ca orice laic. A murit în 1783, la Milano, în spitalul fraților carității, în vârstă de 66 de ani și cu mintea întunecată.

Bun desenator și gravor, specializat în cartografie, a pregătit spre publicare o prezentare a Veneției. *Venezia perspectiva dela demonstratione dei lagune*, care a fost însă oprită de Consiliul celor zece, pentru a nu se divulga informații menite să rămână secrete. Însărcinat de Doge cu restaurarea vechilor opere de cartografie, a avut și aici de răspuns la o serie de învinuiri neîntemeiate.

O mare măiestrie se vedește în executarea Tabulei geografice a Palestinei (*Palestinae tabula geografica*), înfățișând și costume și schițe etnografice.

Înzestrat cu o curiozitate universală, a avut preocupări extrem de variate, publicând studii și comunicări în toate domeniile și purtând corespondență cu naturaliștii reputați ca Buffon și Linné.

Membru de onoare al Institutului de Științe din Bologna, al Academiei *dei georgofili* din Florența, al Academiei din Cortona, Mantua, Berna, al Societăților regale din Londra și Olmutz, a dat o serie de lucrări de geografie, botanică, zoologie, stăruind și asupra unor probleme cu caracter practic, cum e scrierea sa despre cultura sfeclei, distinsă cu medalii din partea ducelui de Toscana, precum și a papei. A avut și o activitate de jurnalist, ca redactor al revistelor: „Il Corriere letterario” și „Giornale della generale letteratura d’Europa”... (1766–1768) și prim editor al revistei „Giornale d’Italia” (1760–1776). Tot aici trebuie pomenite și *Elogiile* publicate de el și închinare unor figuri celebre din știință.

Bucurându-se de considerația cercurilor erudite, care constituiau nucleul cel mai influent în orașele italiene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primul rând în Republica Veneția, unde formau chiar un fel de aristocrație, Grisellini a cunoscut în casa ambasadorului imperial de la Veneția, anume contele Jacob von Durazzo, pe baronul Josef von Brigido, cu care s-a împrietenit. Când acesta a fost numit președintele administrației Banatului, Grisellini l-a însoțit în noua sa provincie în primăvara anului 1774. Aici a colaborat cu el la noua împărțire administrativă a Banatului în patru cercuri în locul împărțirii în districte militare sau camerale. Administrația Banatului cunoscuse vicisitudini numeroase după cucerirea sa de la turci. După o fază constructivă legată de numele contelui Mercy, a urmat o altă de inițiative mai intempestive, datorate succesorului acestuia – Perlas –, care, după o administrație de 16 ani, și-a văzut activitatea supusă unei anchete din partea organelor superioare de stat. La 1768 a fost numit contele Clary, care a pus pe locul întâi sporirea coloniilor germane și sărbești pe teritoriul Banatului.

Lucrul însă nu era simplu și trezea tot felul de pasiuni justificate.

Cele două vizite ale lui Iosif al II-lea în Banat, în 1772 și 1774, au scos la iveală starea de confuzie, precum și contradicțiile dintre diferitele organe administrative puse în fața unor probleme foarte complicate

Numirea contelui de Brigido trebuia să coincidă cu o nouă eră administrativă. Ea trebuia însă pregătită printr-o cunoaștere directă a situației concrete din țară. Primele luni ale șederii lui Griselinî în Banat au fost consacrate unor excursii și călătorii și studii. În iunie și august (1774), el e la Lipova și Caransebeș. În aprilie din anul următor (1775), cercetează munții Banatului din ținutul Caransebeșului, observând cu luare aminte, pe lângă condițiile științifice și geografice, realitățile legate de populație și de modul ei de trai.

În iunie și iulie, merge pe apă de la Timișoara până la Orșova. În anul următor, vizitează și regiunea de șes. Acum termină și harta Banatului, la care lucra de câțiva timp.

Când la sfârșitul anului 1776, contele von Brigido a fost numit comisar plenipotențiar al regatului Galției, în locul său în Banat fiind numit fratele său, Pompeo Brigido, Griselinî a părăsit și el Banatul. Rezultatul imediat al șederii sale îl constituie *Istoria Banatului*. Lucrarea avea să fie publicată simultan în limba germană și în cea italiană. În ianuarie 1777, Griselinî predă textul german la Viena spre publicare. Lucrarea a apărut în 1780 sub titlul: *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats in Briefen* (Viena, Johann Paul Krauss, 1780), în versiunea lui Ignaz von Born.

Textul original italian, care trebuia să apară la Timișoara în 1779, a apărut la Milano, în 1780, sub titlul *Lettere odepiche sul Banato di Temesvar* (dar se rezumă doar la vol. I), cf. și *Alcune lettere sul viaggio di Francesco Griselinî a Temeswar*, în „Giornale d'Italia”, vol. 11.

Istoria Banatului, pornită mai întâi ca o descriere a acestei provincii, a fost sporită la sugestia guvernatorului militar al Timișoarei, contele Soro, cu o parte introductivă, istorică, ceea ce a impus împărțirea lucrării în două părți distincte. Prima, intitulată *Istoria politică*, cuprinde o schiță istorică, o privire asupra populației cu descrierea obiceiurilor și datinilor sale, în sfârșit, o prezentare a antichităților Banatului. Partea a doua, intitulată *Istoria naturală*, constă dintr-o descriere a solului (șesuri, munți și ape), o înșirare a bogățiilor naturale și a produselor sale, din prezentarea unei ipoteze geologice asupra modului de formare a scoarței pământului cu aplicare la Munții Banatului și cu discutarea prezenței fosilelor descoperite, în sfârșit din relațiile călătoriei autorului de la Oravița la Dognecea și a excursiei sale pe Dunăre până la Moldova, apoi descrierea districtului minier Sasca, sfârșind cu trei capitole sau scrisori despre modul țăganilor de a spăla aurul, cu un altul despre apele minerale și băile de la Mehadia și cu un adaos despre particularitățile muștei columbace. Capitolele sunt înfățișate ca niște scrisori adresate unor personalități de seamă. Partea întâi are nouă scrisori, partea a doua douăsprezece. Prima scrisoare este adresată contelui Soro. Scrisoarea a VII-a despre români este adresată lui Pompeo Brigido, iar cea următoare, despre limba română, lui Hieronimo Tiraboschi. Partea a doua, închinată istoriei naturale, este dedicată aproape toată lui Lazzaro Spallanzani. Numai scrisoarea din urmă face excepție, fiind dedicată profesorului Leopoli.

Trebuie subliniată marea bogăție de informații atât în capitolele despre populație, cât și în cele descriind de pildă metodele folosite în exploatarea miniere. Capitolul despre români dă amănunte prețioase despre medicina populară și procedeele de inoculare practicate de ea, despre industria casnică (înfățișând o listă a substanțelor vegetale folosite la vopsitul firelor de lână). El descrie obiceiurile de la nunți și înmormântări, laudă hărnicia femeilor, pe care le consideră superioare bărbaților, critică cu oarecare patimă pe popii ortodocși, vinovați, după judecata lui, de starea de înapoiere a populației, căreia însă îi recunoaște o mare rezistență fizică și însușiri ce așteaptă doar condiții mai favorabile pentru a se dezvolta. De câte ori descrie scene văzute de el, arată o înțelegere binevoitoare pentru această populație apăsată. Când însă își sprijină concluziile pe spusele dușmănoase ale asupritorilor, rostește judecăți aspre și nedrepte. În partea istorică, vorbind de o răscoală a românilor bănățeni, în 1739, vede în ea un fel de trădare, când în realitate era reacția firească a populației alungată de pe colțul său de pământ, pentru a face loc unor coloniști străini.

În capitolul despre țăgani, autorul nu-și propune să dea o descriere completă a lor, ci să semnaleze doar elementele care-i îngăduie să stabilească descendența lor din egipteni. Observațiile despre limba românilor aduc unele elemente interesante, fără însă a se îmbrățișa problema în

ansamblul ei. Partea a doua, *Istoria naturală*, este, desigur, cea care aduce cele mai multe date pentru cunoașterea Banatului. Și aici se observă în a doua jumătate a sa o legătură mai puțin strânsă între diferitele părți. Ca înfățișare însă a condițiilor reale și concrete e de un preț nespus. Griselinii a folosit și alte descrieri la întocmirea lucrării sale: astfel, a împrumutat o serie de elemente din descrierea lui Friedrich Schwanz von Springfels, a cărui hartă, însoțită de lămuriri cuprinzătoare, era cunoscută și pusă la contribuție de oficialitățile habsburgice din Transilvania, Oltenia (până în 1739) și Banat – din cea a lui del Chiaro și îndeosebi din cea a lui von Born. La rândul său a fost intensiv folosit între alții de Sulzer, atât în locurile unde e citat, cât și în întreaga economie a lucrării acestuia. De asemenea, Domenico Seatini, Christophor Seipp, Caroni și alții, în relațiile lor, îl folosesc din plin și uneori fără cea mai elementară probitate. Caroni, vorbind în 1809 de români *din Transilvania*, înglobează părți întregi din textul lui Griselinii privind pe *românii din Banat* (!)

Lucrarea lui Griselinii a fost integral tradusă în românește de Nicolae Bolocan, sub titlul *Istoria Banatului timișan*, București, 1926, 316 p., și parțial de Meletie Drăghici, care a dat părți din scrisorile I, VI, VII și VIII din partea I și 4 p. de spicuiri din partea a II-a sub titlul: *Descrierea Banatului de Griselinii în rezumat de protopresbiterul Timișoarei, Meletie Drăghici*, Timișoara, 1882, 102 p.

Ea a fost cunoscută și folosită de P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin* (partea a III-a, Caransebeș, 1902), care a combătut unele judecăți nedrepte ale sale, îndeosebi în legătură cu răscoala românilor bănățeni din 1739. Biografia lui a fost scrisă de Wettel și cuprinsă în volumul *Biographische Skizzen*.

În 1943 a apărut un important studiu bibliografic datorat lui Alexander Krischan. *Franz Griselinii – erster Historiograph des Banats. Von Venedig nach Temeswar anno 1774*, în „Deutsche Forschungen in Ungarn”, anul 8 (1943), p. 127-186. Recent a apărut, o nouă traducere a lui Costin Feneșan *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* (Edit. Facla, Timișoara, 1984), 336 p., cu un serios aparat critic.

În seria de fașă de relații de călători, s-au redat doar acele părți ce corespund șederii autorului în Banat. Sunt însă vrednice de tot interesul și acelea unde arată diferitele încercări uneori șovăielnice ale administrației austriece de a planifica și promova diferite culturi (orezul, duzii pentru viermi de mătase etc.) sau industrii, și pe care nu le-am inclus aici.

I. ISTORIA POLITICĂ A BANATULUI TIMIȘAN¹

p 144

Scrisoarea a VI-a către baronul Josef von Sperges

Populația Banatului, numărul satelor sale... națiunile stabilite în țară...

...Un recensământ oficial al populației din Banat nu s-a făcut niciodată până acum. De prin districtele militare mi-a fost cu totul imposibil a găsi ceva documente precise, ci numai date nesigure și cu totul neautentice. Nici măcar popii românilor și sârbilor, adică ai celor două națiuni, care formează cel mai mare

¹ După *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats in Briefen*, Wien, 1780, în versiunea românească a lui N. Bolocan, coroborată cu tălmăcirea lui C. Funeșan și confruntată cu originalul german, aducându-i-se unele completări și îndreptări. Se redau aici porțiunile cele mai sugestive din descrierea Banatului datorate observației directe a autorului.

- p. 145 număr al populației Banatului, nu știu niciodată câte suflete au în parohiile // lor. Aceștia nu țin registre nici de evidența nașcuților și nici de cea a morților.
[După cifrele conscripției districtelor camerale din vremea administrării contelui Clary, adică din anii 1768–1774, rezultă un total de 319 739 de suflete împărțit în:]

români	181639
sârbi	78780
bulgari	8683
țigani	2272
germani, italieni și francezi colonizați	43201
evrei	363
	<u>317928</u>

p. 146

Despre țigani sau așa-numiții neobănățeni. Ocupații, obiceiuri și origine²

...Țigani sau faraoni sunt nume sinonime cu care această populație se deosebește în aceste ținuturi... [Își așează sate proprii: sub Maria Tereza – sunt numiți neobănățeni.]

- p. 147 Și bărbații și femeile se îmbracă în felul românilor a căror limbă o vorbesc, deși ei între ei vorbesc un dialect care nu aparține nici limbii ungurești, sârbești, grecești, turcești, armenesti, nici limbii unei alte națiuni învecinate europenești sau asiatice.

Înfățișarea lor exterioară este la toți la fel. Au ochi negri strălucitori, de aceeași culoare este și părul lor lung și creț. La față sunt măslinii cu buze roșii și dinți foarte albi. Fața e mai mult ovală, obrații puțin umflați, bărbia ascuțită și fruntea îngustă; la statură sunt bine făcuți. Nici unul nu e pântecos. Din fire sunt înclinați spre melancolie și în primele clipe de mânie merg până la violență... etc.

- p. 148 Țigăncile... au această particularitate că în timpul alăptării copiilor, sânii lor se umflă atât de mult încât pieptul ce atârână în jos e mai mare decât însuși copilul sugaci.

[...] În privința religiei, țiganii bănățeni se țin de biserica aceea care este dominantă în satul lor, fie aceea romano-catolică sau greco-ilirică³. Despre învățătura uneia sau alteia ei au foarte puțină pricepere, și în neștiința lor ei sunt la fel cu românii, fiind supuși acelorași prejudecăți, superstiții și obiceiuri. Numai atâta că ei țin severul post al bisericii grecești cu o mult mai mare scrupulozitate. Românii se abțin de la femeile lor numai în ultimele zile ale postului mare, iar țiganii de la începutul și până la sfârșitul postului mare, precum și în timpul postului Sf. Marii-Mari și al Crăciunului, și mai cu seamă în ajunul tuturor sărbătorilor.

² Descrierea populației din Banat începe cu aceea a țiganilor, probabil în virtutea antichității lor, autorul vrând să demonstreze originea lor egipteană. Au fost redată de noi numai informațiile datorate unor constatări directe făcute de autor.

³ Ortodoxă, slavonă.

...Țiganiii observă și în zilele în care totul e permis o oarecare cumpătare p. 149
și alegere în alimente. Ei nu mănâncă nici broaște, nici broaște țestoase... ca
și românii, sârbii și ceilalți creștini de religie grecească (ortodoxă). Printre
peștii de râu cea mai mare aversiune o au față de bibani cu solzii roșii⁴ și de
mreană. Țiganiii mai au scârbă și de toate păsările de vânat, și mai cu seamă
de păsările de pradă. Barza este ținută de ei în mare cinste când în timpul verei
își face cuibul deasupra mizerabilelor lor bordeie.

Dintre animalele patrupele carnea care îi place mai mult țiganului e cea
de porc când aceasta e sărată...

Țiganiii atârnă în locuințele lor cepe mari pe care însă nu le mănâncă...
Mirosul fasolei tot atât de puțin îl pot suferi ca și vechii egipteni, pe când
românii mănâncă fasolea cu multă plăcere și presară cu ea chiar și mormintele
morților lor.

Pe când mă afluam într-o zi în satul Denta⁵ din districtul Ciacovei, m-a
atras curiozitatea într-un bordei țigănesc. Primul lucru ce văzui fu un tânăr
flăcău plin de râie, căruia mamă-sa i-a adus pe o strachină de pământ carnea
fiartă a unui mic șarpe, care s-o mănânce. Cum pielea reptilei fusese jupuită,
nu am putut afla de la țigancă cărei specii îi aparținea șarpele. După mai multe
întrebări numai atâta am putut afla că acel șarpe nu făcea parte din viperele
veninoase. [...]

p. 150

...Trebuie să mărturisesc că nu puțin am fost surprins când în luna iulie
1775 intrând într-o casă țigănească de lângă Caransebeș am văzut o femeie
bătrână care pune la clocit în băligar de cal vreo 40 de ouă de găscă și de
rață. Băligarul se afla într-un vas mare de lut uscat în formă de cofă⁶, iar ouăle
erau așezate unul câte unul în coșulețe împletite, și erau învelite de jur împrejur
în fân moale. Fiecare coșuleț atârnă în jos de o sfoară, de pe marginea de sus
a vasului, care era acoperit cu o mare piele de berbec. Am întrebat pe această
femeie în limba română de la cine a învățat ea acest meșteșug. „De la mama
mea” fu răspunsul, adăugând că în Moldova, de unde e născută, toată lumea
îl întrebuințează... [este un procedeu străvechi egiptean etc.].

p. 151

Țiganul preferă să fie rupt în bucăți, decât să-și mărturisească crimele
despre care justiția are dovezi evidente. Asemenea cazuri s-au întâmplat adeseori
la tribunalul provincial din Timișoara.

[Locuințele lor în Banat]. Locuințele lor nu erau decât niște mizerabile
cocioabe înjghebate din nuiiele și paie⁷ sau niște găuri în pământ de 10–12
picioare adâncime, cu pari și nuiiele și acoperite cu paie și cu coceni de
porumb. Groaznica înfățișare a unui asemenea bordei nu se poate descrie.
Lipsite de aer și lumină, mai negre decât locuitorii lor, umede și puturoase, ele
par a fi mai mult vizuini de fiare sălbatice, decât locuința unor ființe cugetătoare.
Un ogeag care se ridică puțin deasupra acoperișului le semnalează călătorului.

⁴ *Die rothschuppichten Sparen, Perschen und Lampreten.*

⁵ Pe Bârzava aproape de granița iugoslavă, sat și com , jud. Timiș.

⁶ *Kufe.*

⁷ *Aus Gesträuch und Strog zusammengefügt* Adică peste o carcasă de nuiiele împletite
se aruncă pământ amestecat cu paie și făcut colac. Paiele au rolul de a face legătura necesară,
împiedicând pământul să se mărunțească la uscare.

Înăuntru în mijlocul bordeiului se află vatra de foc cu un burlan de pământ care ajunge până în ogeag. La această vatră ȕiganii își gătesc mâncarea și se încălzesc, căci bărbații, femeile și copiii, unii despuiați pe jumătate, iar alții de tot, stau în jurul ei și în timpul iernii dorm în jurul vetrei pe pământul gol sau cel mult pe niște piei murdare de oaie. Unde n-au lemne, ei ard bălegarul vitelor, care împreună cu aburul așchiilor de molift de care se servesc pentru luminat, produce un miros nesuferit și ucigător.

p 152 ...ȕiganul ...este cel mai rău și nepăsător plugar. El preferă o muncă mai grea și chiar mai primejdioasă, cu un câștig mai mic, decât să dobândească de la pământul recunoscător, un trai mai bun... Mureșul la granițele nordice ale Banatului, Nera care izvorăște dintr-un munte din Clisura și care străbate partea cea mai mare a districtului Palanca Nouă⁸ împreună cu alte râuri și pâraie mai mici ale ținuturilor muntoase: Moldova, Sasca, Oravița, Dognecea au chemat ȕiganii la spălarea aurului. Timpul ploilor și inundațiilor este cel
p 153 mai // favorabil pentru acest mizerabil meșteșug la care ȕiganul câștigă cel mult 2-3 groșite pe zi⁹.

Viața vagabondă și spiritul de migrație... este mai cu seamă pasiunea ȕiganilor în general și cei bănățeni nu sunt lipsiți de ea. Cu toate greutatea unei vieți nomade, ei își aleg întotdeauna acel soi de meșteșuguri cu care – asemenea fraților lor de peste graniță –, ei pot cutreiera țara. Nici drumurile groaznice și neumbrate, nici cea mai aspră vreme de iarnă și cele mai cumplite călduri vara, nimic nu-i poate opri.

[E amintit un document din 1496 dat unui voievod sau conducător a 25 de corturi de ȕigani ce cutreierau Ungaria și fabricau mușchete, obuze de tun și alte unelte de război]. Din aceasta se poate vedea că acest popor încă de mult timp exercită meseria de fierar cu care cutreieră țara. Și într-adevăr că ei mai călătoresc și acum cu atelierul lor ambulant pe care îl instalează pretutindeni unde li se dă de lucru. Pe lângă o mică rezervă de fier, plăci și drugi de fier și ceva cărbuni, toate uneltele lor se compun din câteva ciocane, clești, pile și unelte mai mărunte, dintr-o nicovală, o menghină și din foale duble de suflat. [Amândouă se așează pe pământ și sub ele se înjgheabă o vatră acoperită.] Cu atât de puțin dichis ei lucrează totuși destul de bine, eu însumi am văzut cum un ȕigan a făurit în câteva minute două potcoave. Nici cărbunii lor, ei nu obișnuiesc să-i caute prea departe. Pe dată ce și-au găsit și despicat lemnele potrivite, ei clădesc cu ele foarte simetric niște cuptoare mici, conice, pe care le acoperă cu pământ; printr-o răsuflătoare în care se termină vârful cuptorului iese fumul, iar printr-o gaură pe dedesubt se aprinde focul și cu ajutorul foalelor amintite se suflă mereu în foc până ce încetează fumul de a mai ieși, dovadă că s-au făcut cărbuni, după care cuptorul se poate dezveli.

Alți ȕigani făuresc în bordeiele lor inele, cercei, cârlige, lăntișoare de atârnat la gât și alte obiecte mărunte din cositor sau din foaie de alamă argintată cu care româncele mai sărace cred că își sporesc mult frumusețea. ȕiganii sau vând aceste obiecte pe bani gata, sau le schimbă cu alte mărfuri de trebuință la iarmaroace. Și muzica se practică foarte mult de către acest popor primitiv.

⁸ În Banatul iugoslav.

⁹ Cf. relația lui von Born în volumul de față.

Țigarii învață unul de la altul să cânte din diferite instrumente cu coarde sau // de suflat și cu ele pornesc în straie nemțești sau ungurești la Timișoara, unde, p. 154 cântând prin cârciumi și prin alte locuri, își câștigă pâinea.

Alții însă își caută norocul pe la bălciuri sau târguri de țară, unde întotdeauna îngrijesc să dea câte o lovitură de maestru; aici ușurează de pungă pe câte un călător fără grijă, colo pun mâna pe câte o vacă, vreun cal, o oaie sau un porc, după cum se ivește prilejul. Alții mai isteți la minte, îndeosebi femeile, merg din casă în casă unde ghicesc, citesc zodia, descoperă furturi ascunse, oferă leacuri cu puteri miraculoase și efecte sigure. Aceste leacuri constau în cea mai mare parte din rădăcini, apoi amulete din aluat nedospit, uscat la aer și pe care sunt diferite figuri desenate la bunul plac, precum și din anumite mici pietricele semănând mai mult a zgură... pe care țigarii le vând în Banat și... susțin că cel ce le poartă e cu noroc în dragoste, la joc etc. Am găsit mai multe din ele când am vizitat minele de fier de la „Moravița”¹⁰ etc.... [Blesteme și afurisenii îngrozitoare rostite de țigănci la supărare... desfrâul și imoralitatea lor... etc.]¹¹.

Scrisoarea a VII-a către baronul Pompeo Brigido. Despre românii ce locuiesc în Banat

[Despre numele de „valahi”]...

p. 158

...Atât însă este sigur, că această națiune însăși niciodată nu-și dă acest nume: ei se numesc „rumuni” sau „rumagnesch”... și dovedesc îndeajuns prin limba lor că sunt de origine romană.

p. 159

Românii din Banat... sunt la trup puternici și bine legați și în cea mai mare parte au o înfățișare expresivă și bărbătească. Ei poartă părul lung cu cărare pe frunte, atârând pe tâmpile atât de jos, că de multe ori ajunge cu o jumătate de palmă până sub bărbie; în unele ținuturi se socotește drept o frumusețe când îl înnoadă de vârfuri. Toți își lasă să crească mustață, iar barba și-o tund până la 50 de ani, iar de atunci încolo începe epoca bărbilor lungi.

Dimpotrivă, partea femeiască nu e în cea mai mare parte nici frumoasă, nici bine făcută, afară de puține cazuri unde natura s-a arătat mai generoasă. Cocoșăți și ologi se găsesc foarte arareori printre români, atât bărbați, cât și femei //; de asemenea ciupiți de vărsat nu se văd între ei și cu atât mai puțin de aceia care în urma acestei boli să-și fi pierdut vederea. Creșterea lor aproape de natură ferește copiii lor de asemenea beteșuguri.

p. 160

Îmbrăcămintea românilor se compune dintr-o cămașă cu mâneci scurte și largi¹², care nu trece mult peste șolduri și din ȋtari lungi, care vara sunt de pânză și iarna de dimie albă. În acest din urmă anotimp, ei poartă peste cămașă și o sarică¹³ de lână care uneori este căptușită cu blăni de miel și cusută cu

¹⁰ De citit *Oravița*, oraș, jud. Caraș-Severin. De fapt minele se aflau la Ocna de Fier, sat, azi com. suburbană în orașul Bocșa, jud. Caraș-Severin, la nord de Oravița.

¹¹ În concluzie, ei ar fi un amestec de etiopieni, trogloditi și egipteni (!).

¹² La Bolocan greșit. *Lungi*.

¹³ *Kittel*.

arnici negru. Picioarele și le învelesc într-un fel de țesătură de lână¹⁴, care este vârgată cu vârste negre, roșii sau albastre și în loc de ciubote au niște tălpi¹⁵, care sunt legate cu nojițe subțiri de piele... întocmai ca pe basoreliefele antice romane. O cingătoare lată, tot de piele, strânge cămășile lor scurte în jurul trupului. În ea păstrează un cuțitaș și mai atârnă și punga cu bani de o parte, iar de cealaltă își țin amnarul, iasca și tutunul, căci acestuia mai ales îi sunt robi în bună măsură. Capul și-l acoperă cu o căciulă de păslă grosolană neagră sau de blană de miel de culoare albă sau neagră. Pe timp de ger se folosesc și de o manta lungă din aceeași dimie sau făcută numai din piei de berbec cusute împreună: această manta are în partea dindărăt un fel de glugă lungă și lată, pe care o trag peste cap când plouă sau când voiesc să doarmă în aer liber pe pământul gol.

Nu mai puțin simplă este îmbrăcămintea femeilor. Deasupra unei cămăși lungi, care ajunge până la glezne, ele atârnă – fără vreo altă haină de deasupra – două fote de lână în față și în spate, lucrate deosebit, însă totdeauna de culoare roșie, albastră sau galbenă, având un galon lat cusut cu fire de lână multicoloră. Un brâu lat de lână, de asemenea în mai multe culori, este înfășurat în jurul trupului. Afară de aceasta, ele mai poartă un fel de pieptar¹⁶ scurt fără mâneci, iar în timp de iarnă, peste acesta, ele îmbracă un cojoc din piei de miel sau de oaie. Femeile românce stau acasă mai mult desculțe și numai când ies din casă și la sărbători, ele încalcă cismulițe din piele galbenă sau roșie. Atât timp cât fetele sunt necăsătorite, ele umblă cu capul descoperit și cu părul împletit. Cele căsătorite însă, în unele localități ale provinciei, își acoperă capul cu un văl alb subțire, pe care îl trag până sub bărbie, iar în alte locuri, folosesc o fâșie lungă de „muselină”¹⁷ vârgată, pe care o așează în așa fel în cute, încât formează un fel de scufie. Atât fetele mari, cât și femeile măritate caută să-și sporească farmecul prin găteală. Grijă lor dintâi este ațintită asupra

p. 161

împletiturii // cositelor, iar celelalte prind de maramele lor salbe de diferite monede; numai arareori se văd la ele monede de aur, iar cele care locuiesc în ținuturile Dunării se folosesc chiar și de aspri turcești de argint. Ele își atârnă și pe piept asemenea monede sau șiruri de mărgean sau mărgele de sticlă, iar truda țiganilor va trebui să le pună la îndemână cercei. Pe lângă acestea se mai adaugă și o cămașă brodată cu mătase sau fire de aur fals, cu care se împăunează¹⁸ la sărbătorile principale, la horă, la iarmaroace și la hramuri sau nedeie.

În privința religiei românii mărturisesc religia creștină și se țin de liturgia greacă cu toate rătăcirile ei care despart Biserica răsăriteană de cea apuseană. De altminteri, în Banat se găsesc și români catolici, care se numesc greci uniți, dar aceștia, cu toată râvna neobosită a misionarilor și chiar cu puternicul sprijin al împărătesei, sunt atât de puțini, încât față de cei neuniți nici nu pot fi luați în seamă.

¹⁴ Obiele.

¹⁵ *Solen* = opinci.

¹⁶ *Korset*

¹⁷ *Mussellin*

¹⁸ *Brilliren*

Preoții lor sau popii se deosebesc de popor numai printr-o îmbrăcăminte mai curată. Ei poartă peste cămașe și albituri o haină lungă, neagră, pe care o încrucișează peste piept și o strâng cu un brâu sau cu o cingătoare ungurească; în timp de iarnă, mai poartă pe deasupra și o șubă de culoare vântată sau albastră. Ei își lasă să crească barba și părul, își acoperă capul cu o pălărie lată, rotundă și în loc de a purta opinci în picioare, după felul românilor, ei sunt încălțați cu ghete sau cisme.

Românii se căsătoresc foarte tineri, așa că dacă o fată a împlinit 12 ani, ea este și cerută în căsătorie. Flăcăul întotdeauna își mărturisește dragostea sa părinților săi, care, dacă nu i-au ales încă o mireasă, se înțeleg cu părinții fetei cărora, după starea mijloacelor lor, le oferă o sumă de bani. După încheierea învoielii se hotărăște un termen de 14 zile pentru pregătiri¹⁹, care se mai poate prelungi cu alte 14 zile; dacă însă după trecerea acestui termen, mirele nu și-a schimbat gândul, atunci ceremonia nunții trebuie să aibă loc.

Uneori se întâmplă că părinții refuză să-și dea fata pentru că au făgăduit-o altuia sau pentru că flăcăul îndrăgostit nu le convine sau că acesta n-ar avea banii trebuitori. Atunci flăcăul răpește fata cu ajutorul prietenilor săi; o pădure din apropiere sau un alt loc dosnic trebuie să le slujească de adăpost, iar după aceasta, printr-un prieten, el trimite vorbă părinților sau fraților celei răpite ca să se înțeleagă cu ei. De obicei, aceasta este treaba preotului, care, printr-un dar oarecare, este câștigat // pentru această misiune. De cele mai multe ori p 162 reușește mijlocirea; dacă aceasta însă nu este primită, atunci – pentru ca flăcăul ce a răpit mireasa să se poată căsători cu ea și să fugă de răzbunarea părinților – el trebuie să se mute cu aleasa sa într-un sat îndepărtat. Dar atunci când dragostea nu întâmpină piedici, viné mirele în ziua hotărâtă pentru cununie împreună cu nașul, cu prietenii și cu rudele sale înaintea casei logodnicei, fără să intre însă, în timp ce nașul se duce să aducă mireasa însoțită de alaiul tovarășelor ei de joc. Mireasa vine cu fața acoperită și își ia rămas bun cu multe lacrimi de la părinții și rudele ei, pe care îi sărută cu drag, precum și pe toți cei de față și pe toți cei ce-i întâlnește în drum spre biserică²⁰. Acolo logodnicii îngenunchează înaintea altarului... și în tot timpul ceremoniei fiecare din ei ține o lumânare aprinsă în mână. Ceremonia însăși se compune din diferite rugăciuni și binecuvântări, în darea inelului de logodnă miresei, precum și în încununarea cu cununile de flori și plante frumos mirositoare, pe care preotul le așează pe capul mirilor. Părinții aruncă creștari și alte monede mărunte de argint sau, dacă sunt oameni mai săraci, se aruncă nuci și poame uscate, pe care cei de față le culeg de jos.

De la biserică, mireasa este dusă la casa bărbatului ei, unde s-a pregătit masa. Dânsa însă nu ia parte la ospăț, ci rămâne într-o cameră deosebită înconjurată numai de femei. Fiecare oaspete, la plecare, își ia rămas bun de la dânsa, urându-i noroc, sănătate și urmași, lucru la care dânsa răspunde printr-un sărut și i se dăruiesc ceva bani. După plecarea tuturor și înainte ca bărbatul să facă uz de drepturile sale de soț, el ține soției sale o cuvântare... asupra desăvârșitei atârării de dânsul în care va avea ea să trăiască, asupra

¹⁹ *Zur Beilegung.*

²⁰ *Beselika oder Kirche.*

ascultării pe care o așteaptă de la ea, asupra grijii pe care va trebui ea să o aibă pentru gospodăria casei și pentru viitorii ei copii. În ziua următoare se dă un al doilea ospăț, la care în primul rând sunt poftiți nașul, preotul, cneazul sau primarul satului și prietenii cei mai de aproape. De astă dată șade și soția la masă²¹. După terminarea ospățului i se aduc miresei de la casa părintească hainele ei și toate celelalte lucruri ce i se dau de zestre. În Banat, această <zestre> constă întotdeauna din vite cornute, oi și porci, câteva cămăși, diferite vase de bucătărie de fier și de aramă și de cele mai multe ori și câte o socală și un război de țesut la care se prelucrează cânepa, inul, bumbacul și lână. Și așa se sfârșește ospățul cu mulțumiri către socri, nași, preot, primar și ceilalți oaspeți. //

p. 163 [Preoții români se căsătoresc înainte de hirotonisirea lor. La ranguri bisericești mai mari nu pot ajunge decât cei ce trăiesc celibatari și care s-au călugărit].

Femeile românce nu stau cu bărbații lor la masă, ci mănâncă după ei, stând mai totdeauna în picioare și îndeletnicindu-se în același timp cu vreo treabă casnică. Nici în timpul sarcinii nu se abat de la această regulă, ci numai câteva zile înainte și după naștere. Ele nasc ușor fără ajutorul moașei; acest ajutor li se dă întotdeauna de către mamele sau soacrele lor. În trei-patru zile după naștere, ele sunt iar în stare a face față treburilor casnice. Copiii lor nu sunt nici ei cocoloșiți. După naștere, ei sunt scăldați iarna în apă încălzită, iar vara în apă rece și până ce cresc mai mari, scăldatul se face de două trei ori pe zi. Scutece sau feșe nu se întrebuițează deloc. Leagănul de care se folosesc la început este alcătuit dintr-o bucată de pânză groasă prinsă într-o ramă de lemn, iar sforile legate de cele patru colțuri, care se unesc, deasupra, sunt atârinate de un mare cui bătut în tavanul camerei de dormit, în așa fel ca mama să poată ține această înjghebare mereu în mișcare ca să-și poată adormi copilul când acesta se trezește. În tot timpul zilei, copilul, așezat pe o pernă, este pus într-o albie de <lemn de> tei, care se mai întrebuițează și la frământatul pâinii, precum și la spălarea rufelor. În diferite rânduri am întâlnit femei românce care, mergând pe drum, purtau albia cu copilul pe cap, în timp ce mâinile le erau ocupate cu fusul. La alte femei, am observat că aveau copilul băgat într-o traistă de lână, care, cu ajutorul a două sfori groase, era astfel legat în spate, încât trăgând traista pe subsuoară puteau da să sugă copilului în timpul în care spălau rufe în râu.

Ele lasă copiii goi să se târască pe jos, până ce încep singuri să umble, lucru pe care ei îl învață de obicei înainte de a noua sau cel mai târziu în a zecea lună. Astfel crescuți, copiii sunt oțeliți în contra căldurii și a frigului; ei arareori se îmbolnăvesc, iar membrele lor, dezvoltându-se nestânjenite de nimic, ajung mai curând la desăvârșire. Pe dată ce copiii au crescut mai mari sunt îmbrăcați numai într-o cămașă de pânză groasă, pe care n-o schimbă, ci o poartă neîncetat până ce ajunge neagră și murdară și se rupe în bucăți pe corp. Pe timpul stăpânirii turcești, flăcăii erau lăsați să poarte numai // cămașă p. 164 până în momentul când se însurau, deoarece băieții, de îndată ce purtau nădragi, erau supuși birului. Aceasta se întâmpla mai ales în ținuturile Dunării.

²¹ Pasaj omis în versiunea lui N. Bolocn, dar prezent în tălmăcirea lui C. Feneșan (p. 174).

Cam în vremea aceasta²² li se făcea vaccinarea în contra vărsatului. Obişnuiau să purceadă în chipul următor: acolo unde se ştie că în sat, chiar sau în vecinătate, un copil ar avea vărsatul cel bun, pe care îl numesc „bubatul mare”²³, se cumpără materia bubatului de la mama copilului, după vechiul obicei, pe preţul de un creiţar, atât cât trebuia pentru un singur copil, sau de doi sau trei creiţari, când e vorba de altoirea mai multor copii, mai întâi se cercetează dacă bubele sunt de bună sau de rea natură, ceia ce ei numesc „bubatul mic”. Dacă se constată că bubele sunt de natură bună, atunci se deschide cu un ac o asemenea bubă care apoi se stoarce într-o cutiuţă de lemn tare, anume făcută în acest scop, şi, alergând acasă cu materia dobândită, aceasta e altoită în diferite feluri. Ei sau toarnă vaccinul pe partea cărnoasă a braţului copilului, care urmează a fi altoit şi pe care îl freacă cu o pânză groasă atât timp până ce pielea se obrinteşte sau fac o mică rană pe acea parte a braţului în care depun o picătură de vaccin, legând rana cu o bucată de pânză veche şi cu aceasta totul s-a terminat. Copiii aleargă apoi încoace şi încolo, urmând în ceea ce priveşte hrana felul lor de viaţă obişnuită. Chiar şi când se iveşte fierbinţala pe care în limba lor o numesc „friguri”²⁴, ei tot mai dorm pe afară în aer liber; cu toate acestea, bubele se ivesc destul de timpuriu, iar cei altoiţi se însănătoşesc fără vreo îngrijire specială. Această boală nu duce niciodată la moarte. Tot astfel nu se dă o atenţie mai mare atunci când se ivesc bubele naturale înainte de vaccinare²⁵, după cum se întâmplă de multe ori.

Cea dintâi îndeletnicire a tinerilor este păscutul vitelor, până ce sunt destul de tari şi oţeliţi spre a putea fi folosiţi la arat, la cărăuşie şi alte munci. Şi drept este că românii din Banat sunt singura naţiune care fără nici o deosebire se pricepe la orice fel de muncă. Ei se bagă la lucru la săparea canalelor, la construirea clădirilor cezaro-crăieşti, unde munca li se socoteşte ca robotă, apoi la minele de cărbuni, cu un cuvânt la orice muncă unde pot câştiga câte ceva.

Însă viaţa trândavă şi fără de griji a păstorilor, cu care îşi pierd primii ani ai tinereţii, dezvoltă în ei pornirea spre aplecările rele, care, după observaţiile anticilor şi constatările modernilor, sunt proprii ciobănimii; de aceea, niciodată nu lipsesc hoţi şi tâlhari de drumul mare printre ei. //

Caii, vitele cornute, oile, stupii, butoaiele cu rachi şi altele asemenea p 165 sunt întotdeauna primele obiecte ale jafului lor, până ce ajung destul de îndrăzneţi spre a răpi călătorului până şi geanta din spate; şi atunci cel prădat se poate socoti fericit, dacă ei se mulţumesc numai cu banii, lăsându-i viaţa. Asemenea tâlhari îndrăzneţi umblă mai ales prin ţinuturile de munte. Ei îşi au sediul lor îndeosebi în lanţul muntos care desparte Banatul de Oltenia, adică vreau să zic în districtele Mehadiiei şi Caransebeşului, de unde îşi continuă

²² Adică a copilăriei

²³ *Bubat al mare oder den grossen Ausschlag.*

²⁴ *Frigo*

²⁵ Există o întreagă literatură istorico-medicală românească despre variolizarea în Orient, cu mult înainte de introducerea acestei metode preventive în Occident, în acest sens trebuind a fi relevate contribuţiile iatro-istoricului Nicolae Văţamanu.

incursiunile până la Sasca²⁶, Moldova Nouă, Oravița^{26 bis}, Dognecea²⁷ și Bocșa²⁸. De altminteri, satele acestor ținuturi sunt prevăzute cu posturi de cordoane militare. Cu toate acestea, drumurile sunt foarte nesigure, mai cu seamă când tufișurile sunt înfrunzite și ei se ascund în dosul lor, de unde pot apoi ataca pe neașteptate pe călător din spate; în cele mai mari ei îndrăznesc de multe ori să atace chiar satele, pe care le și pun la contribuție, luându-le bani și alimente, prădându-le casele și dându-le chiar foc. Aceste bande de tâlhari își au fiecare conducătorul său, pe care-l numesc „Harambașa”²⁹ și căruia îi sunt toți supuși. Tâlharii sunt înarmați cu săbii, carabine, pistoale, cuțite turcești și de multe ori chiar și cu câte un ciocan³⁰, această din urmă unealtă de omor este un fel de ciocan, care la partea dindărăt se sfârșește într-un vârf strâmb ascuțit, înțepenit într-un mâner tare de lemn.

Sfășierea cu cleștele înroșit în foc, roata și spânzurătoarea sunt pedepsele obișnuite ale tâlharilor; când aceștia cad pe mâna judecății, dar exemplul acestor execuții are atât de puțină putere, încât nu trece un singur an fără să auzi de atacuri și jafuri.

În locurile de șes este mai multă siguranță, dar cu atât mai dese sunt furturile de vite pe care le săvârșesc românii între ei. Un cal, o vită cornută sau orice lucru ar fi, care ar valora mai mult de 25 de florini, atrag după sine pedeapsa cu moartea; pentru furturi mai mici se dă o pedeapsă de cel puțin trei ani de muncă silnică în cetatea Timișoara. Românii se obișnuiesc așa de ușor cu acest fel de viață, încât de îndată ce și-au terminat pedeapsa încep din nou să fure, pășându-le foarte puțin că se vor reîntoarce iarăși la vechile lor cătușe; în acest scop ei fură întotdeauna în tovărășie, pentru ca împărțind prada între ei, valoarea ei să fie mai mică și să nu fie supuși pedepsei cu moartea.

p. 166 Dacă ei sunt totuși osândiți la moarte, fie pentru tâlhării, fie pentru alte crime, ei întâmpină moartea cu indiferență, fără a se văita sau a arăta cea mai mică frică. Cei mai mulți nici nu se gândesc să se spovedească. // Dumnezeu știe toate, zic ei, și iertarea păcatelor e zadarnică întrucât judecata ei osândește totuși la moarte... etc.

Această adâncă neștiință a oamenilor de rând printre români este lesne de înțeles, deoarece preoții lor, ei înșiși nu sunt mult mai luminați. De cele mai multe ori toată știința lor se mărginește în a citi și a cânta. Ei nu se gândesc decât să tragă foloase din sfânta lor misiune... etc. [Decretul Mariei Tereza prevăzând studii obligatorii pentru candidații la preoție.]

Acești preoți sunt obișnuiți a-și venera arhiepiscopii, episcopii și arhimandriții lor ca pe niște zeități, ei se aruncă înaintea lor cu fața la pământ, le sărută picioarele și nu știu ce să facă mai bun decât să îndemne poporul la aceeași supunere și venerație față de ei... Ei nici nu-și prea dau silința de a

²⁶ *Saski (Sasca Montani)*, veche denumire a satului Sasca Română, com. Sasca Montană, jud. Caraș Severin.

^{26 bis} Amândouă orașe în jud. Caraș Severin

²⁷ *Dognacska*, sat și com., jud. Caraș Severin.

²⁸ *Bogscian*, oraș, jud. Caraș Severin.

²⁹ *Karambasse*

³⁰ *Ciacan*

dezbăra poporul de niște obiceiuri care sunt hotărât în contra poruncilor dumnezeiești și a spiritului adevăratei religii. Acești rătăciți cred că și-au făcut întreaga datorie dacă țin cu cele patru posturi din timpul anului, dacă se spovedesc odată și se împărtășesc; în Banat există abuzul că preotul primește ca un drept absolut al său o anumită taxă în proporție cu lungimea spovedaniei sau chiar cu păcatele mărturisite. Totodată află mulți români înaintați în vârstă, care niciodată în viața lor nu s-au spovedit; ei cercetează, ce-i drept, biserica, dar numai pentru a auzi citindu-se slujba.

Românii postesc miercurea și vinerea; sâmbetele și în toate celelalte zile // ale săptămânii, ei mănâncă și carne, dacă acestea nu cad în timpul postului. Posturile cele mari ei le țin cu foarte mare strășnicie. Nu numai că se mulțumesc doar cu pâine, zarzavaturi și legume, dar unii merg cu înfrânarea până acolo încât se depărtează în timpul postului de soțiile lor, ba chiar nici măcar nu lasă să li se sloboadă sânge oricât de grea ar fi boala care i-ar amenința. Ei beau totuși vin, bere și rachiu, uneori chiar până la exces, ceea ce are o influență așa mare asupra sistemului nervos, încât le produce noaptea nădușeli, vise și fel de fel de vedenii jalnice și, la temperamentele mai puțin rezistente, atrag după sine o slăbiciune din cele mai îngrozitoare... p. 167

...Și printre români s-a lătit legenda strigoilor³¹. Încă din tinerețe creșcuți în eresuri și cu închipuirea înfierbântată prin acea boală amintită (mai sus), ei văd leșul mortului, pe care în viață l-au cunoscut sau l-au avut ca dușman, ieșind din mormânt, simt cum acesta le suge sângele sau cum îi chinuie în alte feluri. Ei cred că numai așa se pot izbăvi când așa-zisul vampir va fi dezgropat și i se va înțepa pieptul cu un cuțit răspunzând adânc până în spate... [cruzimea lor]. De multe ori, ei își varsă focul și asupra cadavrului celui asasinat... etc. E încă proaspătă întâmplarea când un bărbat gelos, a cărui soție, de frica furiei lui, s-a refugiat în casa vecinului, a incendiat casa în care atât soția lui, cât și celelalte femei care erau cu dânsa au ars de vii. Nimeni nu-l întrece pe român în hotărâre îndărătnică. Dar este tot atât de lipsit de însuflețire când se lasă în voia apatiei sale naturale. Ei e viteaz până la temeritate și totuși nu trebuie mult ca să îl superi măcar că bătaia nu îl impresionează prea mult.

[Virtuțile sale sociale]. Cea dintâi este fără îndoială ospitalitatea față de călători și străini, când aceștia sunt siliți a căuta adăpost în locuințele lor săracioase. Ei oferă oaspei ce au mai bun și chiar dacă nu au nimic altceva decât o singură pâine, ei o împart din toată inima cu oaspele; se poartă cu el // întru toate în chipul cel mai prietenos, dându-i cel mai bun culcuș ce-l au în p. 168 casă. Eu însumi am încercat această ospitalitate.

Spre folosul călătorilor, pentru ca aceștia și vitele lor să găsească pretutindeni apă, ei își fac o adevărată bucurie în a săpa fântâni de-a lungul șoselelor; ei ridică cruci care arată drumul călătorului, aleargă cu însuflețire când sunt chemați în ajutor și însoțesc pe călător distanțe lungi până ce acesta se află în siguranță.

Salutul lor este foarte simplu și înseamnă mult mai mult decât emfazele goale obișnuite la popoarele civilizate. (Fii) „sănătos” și „pace”³², aceasta este

³¹ *der Vampirs.*

³² *Sănătos & pace gesundheit und Friede.*

totul. Față de cei mai mari ei sunt foarte respectuoși, le sărută mâna pe care o duc la frunte, stau întotdeauna în picioare cu capul descoperit și într-o atitudine smerită..., chiar și vorbirea lor are același caracter: Pe bărbați întotdeauna îi intitulează „domnule”³³, iar femeilor le zic „jupâneasă”³⁴. Preoților, călugărilor și îndeosebi episcopilor le arată respectul și venerația lor plecând genunchiul și sărutându-le astfel mâna și chiar și haina, când îi întâlnesc pe drum.

Copiii se tem nespuse de mult de blestemul părinților în care văd o osândă la nenorocul cel mai neîndoielnic și la o stare de plâns de care nu vor putea scăpa... Părinții întrebuințează unele expresii, cum ar fi „Copilul dracului”³⁵ și „bată-te sfânta cruce”³⁶...

...Ei nu rostesc cu ușurință numele lui Dumnezeu: „Precum de adevărat am postit” sau „precum de adevărat m-am spovedit” și „precum de adevărat m-am cuminecat” sunt cele mai mari protestări cu care întâresc adevărul mărturisirii lor.

[Industria românilor]. Este adevărat că în satele lor casele sunt înjghebate numai din pământ, paie și trestie, dar ei totuși țin un fel de regulă în felul de a clădi, care oferă locuitorilor oarecare confort... De obicei, își împletesc pereții casei din crengi de salcie și din nuiele subțiri, pe care apoi le acoperă cu pământ, care le dă o tărie întocmai ca a zidurilor de cărămidă. Bucătăria este deosebită de camera de locuit în care și bărbații și femeile: tați, mame, copii mai mici și mai mari dorm, mănâncă, beau cu toții laolaltă, iar vatra bucătăriei printr-o gaură în perete stă în legătură cu o sobă, care în timp de iarnă încălzește camera. //

p 169

Bucatele lor... le păstrează în anumite hambare sau coșare, care sunt făcute numai din nuiele, la o înălțime de 4–5 picioare de la pământ, și sunt acoperite deasupra cu paie. Aceste hambare, precum și grajdurile de vite împreună cu celelalte clădiri ale gospodăriei, locașul pentru răzhoi, cazanul de fiert, rachiul și altele, ei le împrejmuiesc cu garduri tari de spini care cuprind înăuntrul lor curtea și o mică grădină în care își țin stupii.

În districtele Palanca Nouă, Mehadia și Caransebeș chiar și satele sunt înconjurare cu ascmenea garduri. Acolo unde sunt păduri în apropiere, ei fac în locul acestor garduri de nuiele, zaplazuri din copaci despicăți înalți cât statura omului, spre a se apăra ei înșiși, precum și vitele lor de atacurile tâlharilor. Pe cele mai mănoase pământuri, care răsplătesc chiar și cea mai slabă muncă, românii... muncesc pământul în chip încă destul de primitiv și fără pricepere. Ei cultivă grâu, porumb (*kukuruz*), diferite feluri de cereale, cânepă, fel de fel de rădăcini și plante, mai cu seamă tutun, pe care ei îl numesc „dohan”³⁷. Pământul îl ară slab sau aproape deloc și nu se gândesc a întrebuința bălegarul vitelor pentru îngrășarea pământurilor și încă și mai puțin a folosi alte substanțe cu care pământul s-ar putea îmbunătăți, înmulțind astfel

³³ *Domno, oder Herr.*

³⁴ *Szupughnaza*

³⁵ *Cupilla della Draco.*

³⁶ *Santa cruce ti affete (sic!).*

³⁷ *Doan*

recolta. Tot atât de puțină grijă pun ei și la sădirea pomilor roditori. Și totuși, aceste plantații în cele mai multe ținuturi ar progresa atât de ușor: familiile, care ar cultiva asemenea pomi pe terenurile ce li s-ar da, ar avea în casele lor și în gospodăriile lor agricole o mulțime de înlesniri de pe urma pomilor. Aceștia ar contribui la secarea locurilor mai joase și mocirloase, dând astfel provinciei un aer mai sănătos... Și cauza acestei lipse de interes nu e atât lipsa de hărnicie, cât de pricepere și de emulație.

Prunul totuși nu este chiar dat uitării, ba dimpotrivă. Românii iubesc foarte mult rachiul..., care se fierbe din prune; ei cultivă cu cea mai mare grijă acest pom și lătesc plantația prunilor în districtul Vârșeșului pe cât se poate mai mult. Eu însumi am văzut de-a lungul șoselelor de la Oravița, la Dognecea, Bocșa etc. până la mari depărtări de sate plantații foarte frumos aliniate după sfoară. Încât păreau a fi datorate celui mai dibaci grădinar. Același rezultat l-ar da, dacă, prin instrucții și îndrumări, românul ar putea fi stimulat să facă o încercare cu cultivarea orezului și să planteze dudul, atât de folositor în toate privințele, în locul obișnuitelor garduri de spini să crească viermi de mătase, să aducă stupăritul la o mai // mare desăvârșire – tot ramuri de-ale economiei, p. 170 pe care minunata climă a Banatului le favorizează și care, în legătură cu creșterea vitelor, ar ridica mult nu numai nivelul de trai al românilor, ci și buna stare a provinciei... Sunt convins că acești oameni, dar s-ar ocupa cu plantarea duzilor și cu creșterea viermilor de mătase, numai din acest singur articol ar ajunge în stare ca să-și poată plăti toate impozitele. Și ce puțină muncă ar trebui să depună pentru aceasta!

Că românilor nu le lipsește hărnicia ne-o dovedesc îndeajuns uneltele lor casnice și gospodărești, care se găsesc la ei și care toate sunt opera mâinilor lor. Câncpa, pe care bărbatul o cultivă în câmp, este prelucrată de femei, toarsă și țesută de ele, pentru pânza trebuitoare nevoilor casei. De asemenea, ele știu cum să umble cu lâna pe care o spală, o scarmână și o piaptână, dându-i diferite culori din substanțe vegetale și făcând din ea tot felul de țesături, braie și basmale folosite la îmbrăcăminte băbaților și a femeilor și la multe alte întrebuițări³⁸. Cusăturile cu bumbac, mătase, uneori amestecate

³⁸ Soția unui preot, care era foarte pricepută în arta vopsitului, mi-a numit diferite plante pe care le folosea. Atât am putut afla că din planta *Lycopus*^{a1}, uscată și amestecată cu o soluție de vitriol (*calaican*), se poate obține culoarea neagră. Cu roibă^{a2} (*rubia sylvatica*), cu (*asperul*)^{a3} și *galium*^{a4} se poate vopsi în roșu. Că din coaja lemnului^{a5} (*rhamnus chatarticus*) se obține o culoare roșie, iar din bobitele acestui lemn se obține o culoare verde. Că din rădăcina uscată și pulverizată a dracilei^{a6} (*berberis*) se obține un astfel de roșu, iar din bobitele acestui spin se obține un frumos galben. Această culoare se mai poate obține și din drobiță (*genista*)^{a7} din drobițe^{a8} (*reseda luteola*) din vulturică^{a9} (*hieracium*), din gălbenele^{a10} (*calendula*), din foi de mesteacăn (*betula*) și din triere^{a11} (*lichen aphtotus*). Că din drobușor^{a12} (*isatis tinctoria*), (*glastrum*) și din pălămidă^{a13} (*serratula*) se obțin două feluri de albastru. Și că din *bidens*^{a14}, din *Lycapodium*^{a15} și din foi de nuc^{a16} se obțin culori cafenii. În textul original numirile sunt duble, adică cea populară germană este însoțită în paranteză de numirea latină. Din cauza nevoii de lămurire a diferitelor numiri suntem obligați să dăm, cu totul excepțional, note la textul notei. a1 *Wolfskraut*; a2 *Grapp*; a3 *Sternkraut*; a4 *Wegerkraut*, a5 *Weichdorn*, a6 *Sauerdorn*, a7 *Ginster*, a8 *Streichkraut*; a9 *Habichtkraut*, a10 *Ringelblumen*, a11 *Leberkraut*; a12 *Waid*; a13 *Schartenkraut*, a14 *Wasserdost*; a15 *Wolfsklau*, a16 În textul original *Nux Vomica* (!) eroare vădită

și cu fir imitând aurul, precum și horbotele cu care femeile române își împodobesc cămășile, sunt toate datorate propriei lor munci în care arată destulă îndemânare. Pentru asemenea lucruri, ele nu cheltuiesc nici un ban. Aproape fiecare casă țărănească, după cum am mai spus, are o anumită încăpere în care sunt păstrate mașinile sau uneltele, cu ajutorul cărora îndeplinesc aceste lucrări, printre care am observat o anumită țesătură groasă de lână din care se fac saci pentru cereale și traistele în care românul, când pleacă la drum sau la lucru, obișnuiește să-și pună merindea sa și alte lucruri trebuitoare //.

p. 171 [...] Pe timpul când contele Clary^{38 bis} era președintele administrației țării, s-a înființat, la Slatina, în districtul Caransebeșului, o sticlărie³⁹.

Îndată au și sosit românii, care sub conducerea unui maistru sticlar, au învățat arta de a fabrica sticle, pahare și altele, cu care provincia își îndeștează singură cerințele acum. La exploatarea miniere ale celor patru administrații de mine din Banat, precum și la Ciclova⁴⁰ și Bocșa, pe lângă lucrătorii germani, se găsesc și destui români, cărora nu le lipsește nici destoinicia și nici experiența. Tot ei sunt aceia care în câmpiile de orez, pe care actualul antreprenor le-a înființat la Omor sunt folosiți cel mai bine.

...Atât în Ardeal, cât și mai cu seamă în Țara Românească se află mulți dintre acești români, care se îndeletnicesc și cu artele frumoase nu numai cu cele meșteșugărești⁴¹. Ei zugrăvesc, bineînțeles în felul lor bizantin și sculptează atât în lemn, cât și în piatră. Nu mai puțin se ocupă și cu tipografia, de când Șerban Cabtacuzino⁴², la începutul acestui secol, stimulat de renumitul mitropolit Antim, și-a propus să tipărească diferite opere pentru trebuințele țării, cu litere grecești, latine și ilirice (cirilice) și să pună să instruiască în această artă prin străini un mare număr de localnici. Eu cunosc români, care prin educație și contactul cu lumea și cu studiile, au devenit cei mai plăcuți și folositori oameni. Și prin aceasta n-am spus încă totul, că marele Ioan Huniade, regele Matias (Corvin) și Pavel Chinezul făceau parte din această națiune...

...Ei nu sunt lipsiți cu totul nici de agerimea minții⁴³, mai cu seamă atunci când ar fi vorba de a trage un oarecare folos.

Până la sfârșitul anului trecut, unul dintre ei era *Oberknez* (primar principal), cel mai înalt rang la care pot ajunge cei din clasele muncitoare. Astfel de posturi sunt ocupate acum de către directorii administrativi⁴⁴ ai domeniilor camerale din cele patru cercuri⁴⁵ reorganizate. Au mai rămas deci numai *cnezi* sau simpli primari ai satelor. Aceștia însă, în cele mai multe cazuri, nu știu nici să scrie și nici să citească și țin socotelile banilor intrați,

^{38 bis} Contele Karl von Clary a fost numit în 1768 președinte al Administrației cezaro-crăești a Banatului. După el a urmat, în 1774, baronul Josef von Brigido.

³⁹ *Glashütte*

⁴⁰ *Ciklova*, azi Ciclova Montană, localitate componentă a orașului Oravița, jud. Caraș Severin.

⁴¹ *Mechanischen*.

⁴² Confuzie. Din context se vede că autorul se referă la Constantin Brâncoveanu.

⁴³ *Scharfsinn*.

⁴⁴ *Wirtschaftsdirektoren*.

⁴⁵ *Kreisen*

precum și robotele executate de satele lor cu ajutorul răbojului. Un *Oberknez* are 120 de florini leafă anuală. Un cneaz însă se bucură doar de scutirea contribuțiilor și numai în anul în care își exercită slujba de primar al satului și mai are și privilegiul de a ține în curtea casei sale varga și cătușele, cu care la caz de nevoie pedepsește pe cei ce tulbură liniștea satului sau pe cei ce n-ar executa poruncile date^{45bis}. //

Îndată după preot, un atare cneaz (= primar) este persoana cea mai p. 172 importantă printre conașionalii săi. Ei mai au oarecare respect și față de cei mai avuți, adică față de cei ce posedă multe vite, recoltează cele mai multe cereale și fac cel mai mult vin și rachiu.

Cel sărac poartă cu dânsul puținii bani pe care îi câștigă prin munca sa sau prin vânzarea unor produse oarecare ale gospodăriei sale. Cel ce apucă însă să aibă venituri pe care să le poată pune la o parte, spre a-și mări capitalul, acelea le încredințează soției sale, care de obicei le îngroapă în pământ, într-un loc cunoscut numai de dânsa și de bărbatul ei. Ei nu cunosc un alt mijloc de a-și pune la adăpost avutul în contra atacurilor hoților și tâlharilor.

Dacă românii nu s-ar deda atât de mult excesului de băutură nu li s-ar putea tăgădui meritul frugalității. Pâinea lor, pe care ei o numesc „mălai” (*melai*), și care se compune dintr-un amestec de făină de grâu și de porumb e foarte rău pregătită și mai rău coaptă. Mâncărurile lor obișnuite sunt foarte simple și se compun mai mult din verdeață, pe care o gătesc cu mult usturoi și ceapă, dar cu mai puțină sare. Salata și aluaturile le prepară cu untură de porc, iar în zilele de post cu ulei de in. Ei prăsesc o mulțime de găini, curci, rațe și găște, dar se înfruptă din ele numai arareori, și numai la sărbătorile lor cele mai mari. La Crăciun se mănâncă și în cele mai sărace familii câte un purcel, iar la Paști un miel și clătite⁴⁶. Ei vând cele mai prețioase păsări de vânat și cei mai buni pești, pe care îi prind în râuri, pentru dâșii opresc numai vidrele pentru pieile lor prețioase pe care le vând. Același lucru îl fac și cu pieile de miel albe și negre.

[Puține case de români se pot găsi în care să fie ispitit călătorul să stea la masă... Toți mănâncă dintr-un singur blid și beau din același pahar].

...Cea mai mare plăcere a acestui popor este jocul. Acest popor a adoptat dansul încă din cele mai vechi timpuri ale creștinismului și el este strâns legat de datinele sale religioase. Ei dansează chiar la cele mai mari sărbători (ca Bunăvestirea, Nașterea și Învierea Domnului, Înălțarea Domnului și, în ziua morților, care la ei cade a doua zi de Paști)⁴⁷ când joacă pe pământ sfințit, adică în curtea bisericii unde mai înainte de aceasta aduce fiecare de acasă bucatele pe care le mănâncă împreună, cu toții. Aceste jocuri care se dansează și de către bărbați și de către femei, după fluier și cimpoi, constau din anumite cercuri // în care se învârtesc când mai repede, când mai încet, făcând și p. 173 diferite mișcări cu capul și cu trupul; în timpul jocului, flăcăii aruncă priviri galeșe logodnicilor sau iubitelor lor.

^{45bis} Amănunte asupra acestei instituții la Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București, 1996

⁴⁶ *Fladen*.

⁴⁷ Probabil confuzie cu Paștele Blajinilor, care este în luna de după săptămâna Paștelui, când se duc, în adevăr, la cimitire cu ouă roșii și cozonac.

Oțeliți pentru muncă, obișnuți să mănânce de toate și fără vreo regulă, când mai mult, când mai puțin, a umbla în cel mai mare ger cu pieptul dezgolit, a dormi în casă pe scânduri și afară pe pământul gol, a înfrunta zăpezile și vântul, fără a fi acoperiți decât cu biata lor zeghe⁴⁸, toate acestea dau românului o vitalitate extrem de puternică. El procrează mulți copii, și ajung, în genere, atât femeile, cât și bărbații la vârsta cea mai înaintată. Aceasta se observă mai cu seamă în ținuturile de munte. Se văd familii în care se găsesc moșnegi de peste 100 de ani, înconjurați de fiii, nepoții și strănepoții lor. I-a fost înfățișat generalului Mercy un român din districtul Caransebeșului, numit Iancu Cuvin, de 172 de ani, și soția sa, Sara, de 164 de ani. Ambii au trăit împreună în căsnicia lor 147 de ani și au murit în anul 1728. Generalul a pus să-i picteze, iar apoi tabloul⁴⁹ lor l-a trimis împăratului Carol VI, care l-a așezat în galeria sa de tablouri din Viena.

În lunga lor viață, românii nu sunt cruțați de toate bolile. Ei sunt supuși îndeosebi în tinerețea lor frigurilor, care bântuie în țară în mod endemic. Ei își atrag asemenea boli prin folosirea peste măsură a băuturilor tari; mulți sunt infectați de boli lumești, de mâncărimi și de răie⁵⁰, fără a mai aminti de acel fel de slăbire (*Marasmus*) de care am mai vorbit cu prilejul strigoilor, care la început este numai o boală a închipuirii, iar în cele din urmă se transformă într-o adevărată boală fizică ce-i duce pe acești nenorociți la moarte.

În toate aceste boli, ei rabdă cât pot fără a se căuta și purced foarte ușuratec. În cele din urmă ei aleargă totuși la mijloacele de lecuire, pe care le oferă medicina lor națională. Aceasta este numai din tradiție și se practică întotdeauna de către femeile bătrâne din familie. Ea constă din buruieni ale căror puteri împotriva bolii sunt cunoscute sau ca amulete, semne, formule, care sunt un amestec de expresii sfinte și lumești, vrednice să le înfioare.

p. 174 În primejdioasele fierbințeli ale frigurilor cu pete⁵¹ și chiar și în alte spuzeli, ei obișnuiesc adeseori să irite prin lovituri tălpile picioarelor, punând bolnavului și platurile de cantaride⁵² pe brațe, la gât și pe părțile laterale ale corpului. Când e vorba de friguri intermitente⁵³, după ce paroxismul a durat trei-patru zile, ei se slujesc cu folos de un ceai⁵⁴ de buruieni // și rădăcini. Când își simt stomacul încărcat, atunci folosesc niște buruieni, care dau vărsături. În asemenea cazuri, băutura lor este apa rece sau un ceai de buruienă de „căldărușă”⁵⁵ (*Aquilegia*) sau de „lemn galben”⁵⁶ (*Vitis idaea*). Împotriva

⁴⁸ *Elenden langen Mantel*.

⁴⁹ Se află reproduș și în gravură cu următoarea inscripție: *Ianos Rovin / seines Alters 172 und Sara dessen / Ehweib 164 iahr alt graeci ritus seind / verheirathet 147 iahr beede gebürstigt und wohnhaft zu Sadova in dem Caran / sebeser District Temesvarer Banats dessen Leibliche Kinder 2 Sohn und 2 Töchter noch in Leben der jüngste Sohn ist bey 116 Jahren.*

⁵⁰ *Der Krätze, dem Grind*

⁵¹ *Fleckfiebern* = tifos.

⁵² *Spanische Fliegenpflaster*

⁵³ *Wechselfieber*.

⁵⁴ *Dekokts*. Sulzer în *Geschichte*, III, p. 56–57 comentând pe Griselini afirmă că nu se folosește decât doar o plantă și anume rădăcină de Iarbă Mare.

⁵⁵ *Aglei*.

⁵⁶ *Kronsbeeren*

urdinării și a treapădului⁵⁷, ei dau să mănânce boabe de dracilă⁵⁸ (*Berberis*) și atârână bolovanului o amuletă din obligeană⁵⁹ (*Acorus calamus adulterinus*). Împotriva durerii de burtă, ei socotesc bun decoctul de pelin⁶⁰ (*absyathium*), plantă care se află pretutindeni din belșug, ca și iedera⁶¹ (*Hedera*), de care se folosesc contra junghiului. Pentru a potoli durerile colice, ei dau o spălătură din foi de tutun; decoctul aceleiași plante se întrebuințează și pentru distrugerea păduchilor, cât și pentru vindecarea râiei. La dureri de stomac, ei aplică un sac de lână cu ovăz bine încălzit la foc. Usturoiul dizolvat în vin sau rachiu servește contra balonărilor, a colicilor și a stărilor de nervi. Rădăcina de ștevie⁶² (*Lapathum*) fiartă în apă și amestecată cu excremente de găină și folosită ca plasture trebuie să alunge râia... [Amintește de cele spuse privind procedeele lor la vaccinare]... Trebuie să mai adaug că decoctul de sulfină⁶³ (*Foeniculum*) se întrebuințează ca prezervativ pentru ochii celor bolnavi de vărsat. Abcese, după ce le-au făcut să coacă și să facă puroi, cu ajutorul unui plasture de miere fiartă cu ceapă sau cu foi de nalbă⁶⁴ pisate, ei le deschid după împrejurări cu un instrument tăios sau ascuțit. La răni cu puroi, toată îngrijirea constă în spălarea cât mai deasă cu decoctul de sorocină⁶⁵ (*Alchimilla*) și a altor plante miraculoase. Când sunt molipsiți de boale lumești atât bărbații, cât și femeile își cumpără de la Timișoara cinabru⁶⁶ și, după ce îl aruncă pe jeratec, își țin capul deasupra fumului ce se ridică; prin aceasta se provoacă curgerea salivei, în cursul căreia și chiar după ce a încetat, ei întrebuințează decoctul de cimișir⁶⁷ (*Buxus*). Acesta este gaiacul⁶⁸ românilor, așa precum se servesc de mlădițele caprifoiului⁶⁹ (*caprifolium*) în loc de sarsaparila. Deoarece la această boală ei nu respectă felul de viață cerut, nici nu evită mâncările și băutura lor obișnuită și nici nu întrerup posturile și ajunările, ei numai arareori se pot vindeca, așa că un mare număr al acestei națiuni, atât bărbați, cât și femei, este infectat de această otravă.

Toate părțile plantei (numite) zărnă (?) (*Solanum dulcamara*)⁷⁰ se întrebuințează în medicina românilor; mai cu seamă boabele sale, care, uscate și prefăcute în pulbere, sunt leacurile principale pentru bolile cronice și desperate. Acest praf //, cam la vrcun dram, dizolvat în rachiu, vin sau bere, p 175

⁵⁷ *Bauchfluss* . *Ruhr* = dizenterie și diaree

⁵⁸ *Sauerdorn*.

⁵⁹ *Kalmus*.

⁶⁰ *Wermut*

⁶¹ *Epheu*.

⁶² *Grindwurz*

⁶³ *Fenchel*.

⁶⁴ *Eibisch blattern* (= nalbă mare)

⁶⁵ *Lowenfuss*. Probabil coada șoricelului = *Achilles millefolium*.

⁶⁶ *Zinnober*.

⁶⁷ *Buxobaum*

⁶⁸ *Franzosenholtz*. Arbust din America, a cărui coajă era socotită drept leacul specific al bolilor lumești

⁶⁹ *Geisblatt*.

⁷⁰ *Hundskrautes* În versiunea lui Bolocan și tălmăcirea lui Feneșan „suliță” Dar aceasta este *dorgentium herbaceum* și nu *Solanum* Zărna este *Solanum nigrum*, adică o varietate înrudită cu *Solanum dulcamara*, al cărui corespondent românesc nu se află în dicționarele generale.

ei îl beau cu multă hotărâre. Accesele de furie, nebunie și cele mai groaznice convulsii sunt urmările la care se poate aștepta cineva de la acest leac eroic. Dacă însă temperamentul e destul de tare ca să poată rezista otrăvii și nu urmează moartea bolnavului, atunci acesta cade într-o nădușeală grozavă, într-un somn foarte greu și adânc care e considerat ca semnul însănătoșirii viitoare...⁷¹ etc.

p. 176 În districtele Caransebeș, Mehadia, precum și în Almaj și Clisura, românii folosesc cu mare încredere apele tămăduitoare ale băilor calde de la Mehadia^{71bis}, în cele mai periculoase și înrădăcinate boli. Ei sosesc la băi de obicei sâmbătă seara, intră chiar în aceeași seară în baie, unde bărbați și femei amestecați între ei stau în apă una-două ore și cu toată fierbințeala apei se afundă în ea până la piept. Ei dorm chiar acolo pe loc, înveliți în mantale și după ce a doua // zi dimineța s-au mai scăldat încă odată, au asudat și au luat masa, se întorc iarăși la casele lor; afară dacă au cumva răni sau leziuni deschise (?)⁷² din pricina cărora sunt siliți să rămână mai mult timp și să se deprindă pe îndelete cu folosirea apelor. Aceasta este cura de băi a românilor rezultând din tradiție și experiență, un alt îndreptar nu au avut niciodată⁷³...

...Cu temperamentul lor sănătos, dacă nu se dedau exceselor, ei scapă de cele mai multe boli la care este supus omul. Din copii sănătoși, ei ajung flăcăi voinici și bărbați puternici și oțeliți. Căsătoria pare a fi o necesitate pentru ei. Într-adevăr printre mirenii acestui popor se găsesc foarte puțini necăsătoriți, iar când le moare prima soție, ei întotdeauna se căsătoresc a doua oară, totuși arareori a treia oară, întrucât preoții lor numai cu greu îngăduie acest lucru. Preoții înșiși, odată văduvi, nu se mai pot recăsători. Există la ei în Banat și chiar aiurea obiceiul ca ei să-și pună în ordine toate treburile familiei, să-și ia rămas bun de la copiii lor și să-și petreacă apoi restul zilelor lor într-o mănăstire ca orice călugăr; împărăteasa-regină⁷⁴, însă, printr-un decret din anul 1775⁷⁵, a pus capăt acestui obicei în țările ei, pentru ca mănăstirile – al căror număr a fost de curând redus și veniturile în mai multe din ele sistate – să nu fie împovărate cu indivizi de prisos.

Nu trebuie să trec cu tăcerea cât de mult păstrează românii în amintire pe părinții, rudele și prietenii lor morți și cu câtă putere își exprimă durerea lor, atât îndată la moartea acelora, cât și mult încă după aceea. Fiecare moarte în parte e imediat vestită de către familia mortului în chipul acesta. În vârful unei prăjini se atârână o bucată de pânză albă, când e vorba de o persoană necăsătorită, fiu sau fiică, și roșie, când e vorba de una căsătorită...

Când moare capul familiei, copiii și rudele și mai cu seamă văduva, înconjurând cadavrul, se vaită și plâng cu hohote. Ei nu se despart de mort,

⁷¹ Nu atât planta în sine, cât modul neîndemânatic în care românii se slujesc de ea este primejdios, deoarece, în cele mai multe cazuri, ei întrebuințează foile, care sunt partea cea mai otrăvitoare... etc. (n. aut.) Se citează o întreagă literatură în legătură cu această plantă.

^{71 bis} Sat și com. jud. Caraș-Severin.

⁷² *Offenen Schäden*.

⁷³ Vezi și descrierea lui Johann von Hoffmannsegg în volumul X₂ al colecției de față

⁷⁴ Maria Tereza.

⁷⁵ Inspirat de ideile „filosofice” ale fiului său, împăratului coregent Iosif al II-lea.

ci mănâncă în picioare în aceeași cameră, nici nu uită când au vin sau rachiu să toarne întotdeauna câteva picături asupra mortului și să bea pentru mântuirea sufletului său. A doua zi, mortul este așezat în coșciug în hainele sale obișnuite⁷⁶, ei așează la căpătâiul mortului pere, mere, prune și alte fructe – după cum le produce anotimpul – împreună cu câteva mici mănunchiuri de buruiene proaspete mirositoare⁷⁷. Acum se adună prietenii și vecinii care sărută cu duioșie mortul, amestecându-și lacrimile cu acelea ale familiei, în care timp cei rămași – soția, frații sau fiii – slăvesc cu cea mai mare // durere bunele însușiri ale mortului. Nici chiar acela care l-a socotit în timpul vieții ca dușman n-are voie să lipsească de la ceremonia înmormântării, căci ar fi arătat cu degetul și ar fi urât de întregul sat. Ba chiar și mortul, după eresurile românilor... etc.... ar ieși din mormânt și l-ar tulbura.

În cele din urmă rudele, prietenii și alți locuitori petrec în procesiune mortul la cimitir. Coșciugul este dus pe umeri de către cele mai apropiate rude, cîntre care unul ține dindărăt giulgiul⁷⁸ împreună cu o cruce de lemn, apoi mortul e așezat lângă groapa pregătită; de jur împrejur se aprind câteva lumânări și în urmă preotul citește rugăciunile funebre, iar femeile, nemaicontenind cu bocetele, își smulg părul din cap și izbucnesc în plânsete și țipete. Cu cât preotul se apropie de sfârșitul ceremoniei, cu atât mai mult femeile își înmulțesc bocetele. Văduva, copiii și rudele sărută încă odată mortul, apoi iau micile mănunchiuri de ierburi mirositoare pe care el le avea sub cap și le păstrează bine și în mare cinste. În cele din urmă coșciugul se închide și se coboară în groapă. Preotul aruncă puțină țărână peste coșciug, făcând cu ele semnul crucii, ceea ce fac după el toți cei dimprejur și astfel coșciugul e acoperit îndată cu pământ. După bocete urmează o adâncă tăcere și dacă se vorbește ceva aceasta este numai spre lauda mortului. Și astfel întregul cortegiu se întoarce înapoi la casa mortului, unde dacă nu sunt oamenii săraci de tot, se dă fiecăruia câte un pahar cu vin, bere sau rachiu împreună cu pâine și cu câte o bucată de carne de oaie sau de porc. Când împart această pomană, ei zic⁷⁹: „Să-i fie de) pomană”, la care se răspunde „Dumnezeu să-l ierte”⁸⁰. Rudele rămân la familia mortului la cină spre a se mângâia unii pe alții și adeseori cina se prefăce într-un adevărat ospăț și nu se despart unii de alții decât beți bine

...Cei bogați dau de pomană și câte o lumânare, împart bani săracilor și plătesc preotului și diaconului parohiei o taxă mare. Pentru bani pot și mireni să se înmormânteze în sfântul locaș, adică în interiorul bisericii, care altminteri este rezervat numai clerului. Cine are mijloace pune la mormântul rudei sale și un fel de cutie de lemn în care o femeie plătită pe un anumit timp, uneori chiar și un an, îngrijește de lumina unei candelă [...] // Românii bănățeni după p. 178 moartea unui tată, a unei mame, a unei soții sau a unui copil, umblă timp de

⁷⁶ Adică nu înfășurat doar în giulgiu, cum se obișnuiește la apuseni

⁷⁷ Foarte probabil busuioc și izmă

⁷⁸ *Hält rückwärts das Leichentuch*

⁷⁹ În text: *Pomana*.

⁸⁰ În text: *Domnedzeu să le jerte suflattul das ist: Gott derr Herr wolle ihn bei sich behalten.*

șase săptămâni și chiar un an de zile cu capul descoperit, înfruntând ploaia, zăpada și cea mai mare arșiță. În aceasta constă doliul acestei națiuni, și ei trăiesc în absoluta convingere că prin astfel de canoane aduc un folos, nu mic, sufletului celui răposat.

Cu nimic nu pot fi asemuite dovezile durerii pe care femeile o arată la pierderea soților, copiilor, părinților și fraților lor. Unele femei se duc în fiecare zi, altele numai în zile de sărbătoare, la cimitir, unde, șezând sau îngenunchind pe mormântul celui iubit, bocesc atât de sfâșietor, încât într-adevăr îți trezesc mare compătimire. Altele aduc rachiu, colaci și alte lucruri de mâncare, pe care le întind pe mormânt, ca și când mortul ar mânca din ele, femeile vorbesc cu mortul, căruia îi zugrăvesc marea lor durere, îl cheamă să iasă din mormânt și, într-un fel de cântece triste, ele evocă fericirea vieții lor de mai înainte față de durerea lor de acum. [Obiceiuri asemănătoare sunt și în unele ținuturi ale Italiei]...

Dar românii nu se mărginesc numai la aceasta. Ei trimit la biserică la 3, 9 și 14 zile, apoi la 3, 6 luni, ba chiar și un an de la data morții câte un colac mare, o lumânare de ceară și un mare blid cu colivă⁸¹, din care toți care intră iau câte o lingură, rugându-se pentru sufletul celui răposat. Tot în aceleași zile se dă de pomană celor săraci, dar niciodată cu atât de mult belșug ca în ziua morților, care după calendarul grecesc cade în ziua de luni după Paște.

În ziua acestei sărbători, după ce s-a ținut slujba bisericească, preotul pleacă cu întreaga populație a satului în procesiune la cimitir, cântând într-una rugăciuni și cântări bisericești. Femeile duc cu ele mari câni cu aghiazmă cu care să poată stropi nu numai mormintele, ci și pe drumeți, și pe toți aceia care se apropie de ele. Altele presară boabe uscate de fasole pe morminte: asemenea și bucăți din niște plăcinte subțiri sau scovergi, făcute din aluat și prăjite în untură de porc, și pe acestea le împart de pomană și celor de față. Alte femei se duc să stea la mormintele rudelor lor, unde, ca de obicei, se bocesc, lăsându-se în voia tânguirii și jelierii lor. După aceasta, întreaga procesiune, se întoarce înapoi la biserică, în preajma căreia, după ce cu toții s-au săturat de mâncare și băutură, joacă vioiși până târziu noaptea... [Autorul trimite aici la obiceiurile romanilor. Menționează în treacăt și felul în care românii din districtele Lugoj, Caransebeș și Mehadia inaugurează secerișul și culesul viilor, serbări care se aseamănă foarte mult cu obiceiurile romanilor, când serbau Cerealiile și Bachanaliile]. Împărăteasa a dispus crearea de școli la sate, în care poporul român să învețe a citi și a scrie sârbește, pentru ca și altcum să-i poată apropia de cultura, obiceiurile și sânguința sârbilor, căci aceștia sunt mai harnici⁸² și iubesc mai mult agricultura și artele decât românii.

⁸¹ *Rokenmus*.

⁸² *Haben diese mehr Industrie* Habsburgii, prin întreaga lor politică de colonizare. s-au bizuit pe sârbi, preferându-i românilor, ce li se păreau nesiguri, din cauza vecinătății Țării Românești, precum și a nemulțumirilor create de politica religioasă în favoarea unirii bisericești Cf și fragmentele din *Jurnalul călătoriei lui Iosif al II-lea în Banat în 1772*, redată în volumul de față.

Scrisoarea a VIII-a către abatele Girolamo Tiraboschi

[Despre utilitatea cunoașterii limbii românilor pentru o mai bună înțelegere a evoluției limbii italiene. Amintește de glosarul lui Fr. Șoimirovici, reprodus de Ioan Locius în istoria sa dalmatină (ed. din Amsterdam 1768), și îl reproduce cu unele comentarii pe al lui del Chiaro [cu trimiterea greșită la ediția din Veneția din 1618 (!!).]

Originea populară a vorbirilor neoromane – limba română derivă din dialectul vulgar al limbii latine etc.

Scrisoarea a IX-a către contele Karl von Firmian.

Despre rămășițele antichităților romane și barbare... [din Banat]

[...] Vreau să mă ocup numai cu unele din ele pe care eu însumi le-am văzut, pe când am călătorit prin ținuturile învecinate ale Banatului⁸³... p. 209

Era prin luna iunie 1775, când împreună cu consilierul administrativ imperial și regal, contele Poting..., am făcut o călătorie pe Dunăre de la frontiera sudică unde Tisa se varsă în Dunăre, în fața Belgradului, până la Orșova... Începând de la Ujpalanka în apropierea ruinelor fostului castel medieval Harom //, am putut vedea nu fără mirare, iarăși și iarăși, niște drumuri săpate în stâncile masive care ocupă fluviul înspre Serbia sau vechea Moesie, de la Moldova <Nouă” și Golumbac până la Taktali și Poletin⁸⁴. p. 210

Toate aceste drumuri sunt ceva mai ridicate decât nivelul apei, având unele o lățime de cinci și altele de șase până la șapte picioare⁸⁵. Romanii vor fi construit aceste drumuri, pentru ca la vârtejul care se află aici (dar care la insula Poratz⁸⁶ este încă mai lat) să-și poată trece cu atât mai ușor bărcile, care și azi când sunt apele mici, nu pot trece fără pericol... etc.

[Sunt redată două inscripții săpate în stâncă aproape de Poletin pe al cărei povârniș trece unul din acele drumuri.]

La o distanță de câteva mile de la numita localitate, se văd pe stâncile care compun în această latură partea inferioară a muntelui, ici și colea, niște găuri adânci și pătrate și anume mai sus de nivelul apei. Astfel de găuri se mai văd atât dincoace, cât și dincolo de Mala Golumbina⁸⁷, unde matca Dunării // se îngustează, atâta încât lățimea ei nu trece de bătaia pistolului. Este învedereat că într-o împrejurare oarecare, la mare nevoie și la mare zor, acele găuri au fost săpate în piatră, spre a vâri în ele grinzi puternice, peste care apoi se așezau de-a curmezișul grinzi mai subțiri sau scânduri groase, ca să formeze un coridor, care, într-un timp îndelungat, putea face același serviciu ca și p. 211

⁸³ Urmează o serie de inscripții din Transilvania și Banat

⁸⁴ Toate pe malul sârbesc.

⁸⁵ *Schuh* = 0,313 m (cf. C. Feneșan, *op cit.*, p. 323).

⁸⁶ Cam în dreptul Sviniței, sat și com. jud Mehedinți

⁸⁷ Pe malul sârbesc, ceva mai jos de localitatea Plavișevîța, sat și com., jud Mehedinți, de pe malul românesc.

drumul de la Taktalia, săpat în stânci, întrucât date fiind îngustimea și desele vârtejuri ale albiei fluviului, era nevoie de a trage bărcile spre a le putea porni apoi pe drumul cel bun.

Asemenea găuri se mai văd încă până departe la poalele unui munte cu totul lipsit de orice vegetație, care se ridică în fața satului Ogradina⁸⁸. Acest sat este situat pe malul stâng⁸⁹ al Dunării și atribuit districtului militar Mehadia. Pe o lungime de mai mult de 20 de picioare, poalele muntelui formează un fel de trepte, care duc la o inscripție... etc. [urmează descrierea inscripției având deasupra ei un fel de acoperiș]. Sub acest acoperiș se adăpostesc adeseori pescarii turci ai ținutului și cum ei fac foc sub acel acoperiș, toate aceste reliefe sunt negre, acoperite cu funingine și inscripția e stricată și literele aproape sterse... etc.

p. 212 [Despre ruinele podului peste Dunăre și a două cetăți pe amândouă malurile fluviului (după Marsigli).]

p. 213 ...[Mine din vremea romanilor]... în localitățile Moldova și Boșneag în
p. 214 munții Rezedinului. Aceste lucrări vor rămâne în toate timpurile un obiect de
p. 215 admirație pentru orice adevărat cunoscător care le va privi el însuși la fața
locului. Ele sunt săpate prin piatra cea mai tare și stâncile, care astăzi se
aruncă în aer cu pulbere..., au trebuit să fie sparte cu dalta și ciocanul, iar unii
pereți sunt atât de drepți, de netezi și de șlefuiți, ca cea mai atentă lucrare a
unor cioplitori de piatră^{89 bis}.

Gurile puțurilor și galeriilor se văd tăiate în figuri eliptice din masă
întregi de stânci care sunt parte șistoase, parte vâroase... etc.

p. 216 ...[Valuri de pământ]. Primul își ia începutul din partea de mieznoapte,
aproape de Mureș, și se întinde în linie dreaptă peste Bărăteaz⁹⁰ și Mercidorf⁹¹
până la Bogda⁹², aproape de malul stâng al Begheului⁹³, de aici mai departe
spre miazăzi, marile inundații, care au dat naștere celor două mari mlaștini
de la Ilancea și Alibunar, au întrerupt și valul din care se văd chiar îndată
numai linii fragmentare cu mai multe deschizături largi, care se termină în așa
numitul *Sandhugel* (deal de nisip) și așa se întind dărâmăturile acestor lucrări
până la Pločica⁹⁴, foarte aproape de Cuvin, care e vechiul castel Keva, așa
încât ele ating aproape malul stâng al Dunării. Aceasta ar fi linia întâi

Cea de-a doua linie pornește de la Mureș peste colonia germană
Gutenbrunn⁹⁵; de aici ea se întinde într-o diagonală dreaptă spre Fibiș⁹⁶, apoi

⁸⁸ Sat desființat, înglobat în satul și com. Ieșelnița, la vest de Orșova, jud. Mehedinți

⁸⁹ *Jenseitigen*

^{89 bis} *Vezi* von Born, scrisoarea a VIII-a în volumul de față.

⁹⁰ *Parathos*, sat, com. Satchinez, jud. Timiș

⁹¹ Numit astfel în cinstea contelei Florimond Mercy d'Argenteau, fost feldmareșal în armata austriacă. A participat la luptele din Banat, în 1716, și a fost numit de Eugeniu de Savoia guvernator al Banatului. S-a ocupat de colonizări cu șvabi, francezi, italieni, descoperirea mlaștinilor, de regularizarea cursului Timișului și al Begăi. A introdus cultura plantelor industriale, creșterea viermelor de mătase și a promovat industria extractivă. A murit pe câmpul de luptă în 1734. Localitatea a fost numită apoi Merțișoara, iar azi Carani, sat, com. Sânnandrei, jud. Timiș

⁹² *Bogda*, sat și com., jud. Timiș.

⁹³ *Beg*

⁹⁴ *Plochniza* în Banatul iugoslav

⁹⁵ *Azi Zăbrani*, sat și com., lângă Lipova, jud. Arad

⁹⁶ *Fibiș*, sat, com. Mașloc, jud. Timiș.

mai departe peste Cerneteaz⁹⁷, venind foarte aproape de Timișoara și încrucișând în câteva poziții ambele suburbii *Mehala*⁹⁸ și *Josefstadt*⁹⁹ înainte de a atinge Timișul peste Freidorf¹⁰⁰, se întinde dincolo de acest râu peste Lighet¹⁰¹ și Jebel¹⁰², prin întinsul șes până la Denta¹⁰³, Sângeorge¹⁰⁴, Omor¹⁰⁵ și Moravița¹⁰⁶. Această linie este tăiată de râurile Timiș, Birda¹⁰⁷ și Bârzava și se termină pe partea de răsărit a mlaștinei Alibunar peste Margita¹⁰⁸, mai departe. Și linia a treia începe tot de la Mureș, nu departe de Neudorf¹⁰⁹, o colonie germană, și se prelungește peste Greifenthal¹¹⁰. Această linie ajunge Begheiul la Remetea¹¹¹ și între Medveș¹¹² și Dragșina¹¹³ atinge și Timișul. De la acest din urmă râu, ea se întinde spre râul Birda și Bârzava, se pierde de asemenea în pământurile grase de la Vârșet, apoi se prelungește peste Gatsol¹¹⁴ și se termină cam unde râul Caraș se varsă în Dunăre la Ujpalanka [acest val ar avea cam 24 de mile lungime].

Arhitectura ⟨acestor valuri⟩ e la fel... se deosebesc două linii, care sunt apărate de ambele laturi, fiecare prin șanțurile sale și care sunt despărțite între ele printr-un al treilea șanț ce trece printre ele.

...În unele ținuturi ele întrec înălțimea de 6–7 picioare... [Alte asemenea valuri, unul peste Tisa, altul peste Mureș în comitatul Aradului... etc.

Discuția originii lor – ele sunt de origine barbară... etc.]

p. 223

II. ISTORIA NATURALĂ A BANATULUI TIMIȘAN

Scrisoarea I*

Despre constituția fizică a șesului provinciei. Natura solului.

Izvoarele și râurile care îl udă. Mlaștini și ape stătătoare

[Întinderea de circa 443 mile pătrate germane. Suprafața plană și p. 224 muntoasă].

⁹⁷ *Csarnethas*, sat, com. Giarmata, jud. Timiș.

⁹⁸ *Mihala*.

⁹⁹ Suburbie a Timișoarei, azi Iosefin, înglobată în acest oraș.

¹⁰⁰ La sud-vest de Timișoara, în preajma ei.

¹⁰¹ *Sighet* (!), sat desființat, înglobat la satul Stanciova, com. Recaș, jud. Timiș

¹⁰² *Scebel*, sat și com. jud. Timiș.

¹⁰³ Pe Bârzava, la sud-est de Banloc, sat și com., jud. Timiș.

¹⁰⁴ *St Georg.* sat, com. Gătaia, jud. Timiș

¹⁰⁵ *Homor*. Veche denumire a satului Rovinița Mare, com. Denta, jud. Timiș.

¹⁰⁶ *Moraviza*, sat și com., jud. Timiș.

¹⁰⁷ *Pirda*.

¹⁰⁸ În Banatul iugoslav.

¹⁰⁹ La sud-vest de Lipova, sat., com. Zăbrani, jud. Arad.

¹¹⁰ Sat dispărut pe Beregsău, la sud de Fibiș, com. Mașloc, jud. Timiș.

¹¹¹ Remetea Mare, sat și com., jud. Timiș, la est de Timișoara

¹¹² *Medvesch*, azi Urseni, sat, com. Moșnița Nouă, jud. Timiș.

¹¹³ *Tragschina*, sat, com. Chevereșu Mare, la sud-est de Timișoara, jud. Timiș.

¹¹⁴ În Banatul iugoslav, azi Kajtasovo.

* Adresată lui Lazzaro Spallanzani, ca și scrisorile următoare, cu excepția ultimei despre musca columbă.

[Lanțul Munților Carpați]. Eu însă mă voi ocupa de acest lanț muntos numai întrucât el își ia drumul prin Banat. Și aceasta ar fi deci linia¹¹⁵ neregulată care începe dinspre miazănoapte la Mureș aproape de tot de Lipova și se sfârșește la miazăzi la Dunăre între Ujpalanka și Moldova.

Restul suprafeței este pământ șes: o câmpie foarte întinsă scăldată de cele două râuri amintite și de Tisa, care se prelungește și mai departe prin Ungaria de Jos... etc.

p. 225 ...Solu propriu zis se compune din diferite soiuri de pământ și nisip așezate în straturi... !Straturile superioare] adică pământul de grădină... variază... atât de mult // încât făcând numai puțin drum, putem găsi într-un loc o fâșie lată de pământ argilos, iar în altul pământ lutos, curat sau amestecat, sau margă și pământ nisipos. Nisipul însă este când silicios, când amestecat cu mică și când calcaros. [Descoperirea dâmbului de nisip „*Sandhügel*”¹¹⁶.] Această pătură de nisip începe în districtul Becicherecului, unde formează un triunghi foarte neregulat, al cărui vârf cel mai înalt se lărgeste din nou la Novoselo¹¹⁷, în districtul militar Panciova, traversând districtul Palanka nouă în linia diagonală și ieșind aproape până la Dunăre, nu departe de ținutul unde Carașul se varsă în Dunăre. Acest întins ținut se numește în limba germană *Sandhügel*. Eu l-am cercetat cu de-amănuntul și am intrat adânc în el. Am aflat nisipul văros, când nu e umezeală, foarte uscat și atât de volatil, încât vântul îl ridică în vârtejuri, iar după cadere se așează în mici dâmburi de diferite înălțimi. Și cu toate acestea, acest ținut deșert și sterp are pe alocuri izvoare și mici colectori de apă. Acest ținut se învecinează spre miazănoapte cu cele două mari mlaștini de la Ilancea și Alibunar, iar împrejur este înconjurat de un pământ humos foarte bun pentru agricultură.

Mai cu seamă pământul humos este acela care se găsește cel mai mult în ținuturile Banatului, cu toate că și alte soiuri de pământ există, amestecate fiind cu humă. Ele poartă în sine minuscule particule de mică (*glimmer*), care dacă nu sunt cu totul îmbibate de apă, mai aruncă încă din ele o mică lucire. Unele din aceste soiuri de pământ sunt moi la pipăire, altele lipicioase, iar altele când e vremea uscată, devin tari ca piatra, când pământul crapă în toate părțile în despicături lungi și adânci. Același lucru se întâmplă și iarna în urma marilor înghețuri.

Și acest pământ moale și poros, pe cât este de slab arat de țărani și pe cât este de rău lucrat în orice privință, pe atât de multe bucate de tot felul dă, într-o așa mare abundență, încât de fapt trebuie să ne mirăm de faptul că oricum am pune sămânța în pământ, lucrul pare aproape indiferent, deoarece recoltele sunt întotdeauna bogate. Nimeni nu se gândește la îngrășatul pământului cu gunoi, iar grapa nu se întrebuințează deloc. Atmosfera¹¹⁸, îmbibată cu desăvârșire cu acid nitric¹¹⁹, dă și livezilor aceste cantități atât de mari de ierburi bune de nutreț, care nu sunt întrecute nici în țările în care

¹¹⁵ *Strecke*

¹¹⁶ În Banatul iugoslav

¹¹⁷ *Novasella* (idem)

¹¹⁸ *Dunstkreis*.

¹¹⁹ *Salpetersaure*.

cultivarea nutrețului a ajuns la cea mai înaltă perfecțiune... etc. // Acolo unde p. 226
pământul nu este humos, ci lutos¹²⁰, se găsește întotdeauna sub el un strat des
de nisip datorită căruia poate fi învinsă și îndreptată tăria¹²¹ lui: întocmai cum
sub straturile de nisip se găsește deseori calcar, humă și margă, care amestecate
cu nisip îl prefac într-un pământ de agricultură bun și mănos.

...Dar în această țară meșteșugul muncitorului de pământ nu merge așa
de departe încât el să se poată folosi de aceste daruri ale naturii. În timpul de
față diferitele soiuri de humă¹²² curată, care se află imediat sub primul strat
de așa-zisul pământ de grădină, se întrebuințează numai în gospodărie. Așa,
spre pildă, din lutul alb se face tot felul de olărie și vase de bucătărie. Acest
lut devine roșu la foc, semn sigur că el conține în sine părți de fier; de
asemenea, conține fier și lutul din care se face cărămidă de zidărie și țigle
pentru acoperișuri. Cel mai mult însă se întrebuințează soiurile de pământ
gălbui și cenușiu; din acest pământ amestecat cu paie și pleavă se fac pereții
bordeielor sau și fără amestecul cu paie se îmbracă împletiturile de nuiiele,
care în unele ținuturi servesc ca pereți ai locuințelor țărănești. Același soi de
pământ se mai întrebuințează adeseori ca mortar spre a lega și întări între ele
cărămizile arse sau uscate numai la soare.

[Despre infiltrațiile de apă dintre straturile pământului. Constatările de
la Timișoara la săparea rezervorului din suburbia Fabrica // Sedimentele p. 227
izvoarelor... diversitatea lor. Într-un strat din districtul Timișoarei, la o jumătate
oră depărtare de satul Bruckenu, se află două izvoare] din care unul conține
o apă minerală purgativă, iar celălalt o apă sulfurică de o recunoscută putere
vindecătoare în contra râiei și altor boli de piele, dar distrugătoare pentru
unele soiuri de păsări, broaște, târătoare etc.

Foarte puține râuri udă partea de șes a Banatului...

Timișul, Begheiu sau Bega; Bîrda și Bîrzava. [Dar lipsa aceasta e
împlinită de umezelile subterane ce se adună în fântâni și izvoare.]... //

Mocirle și bălți se află în partea de vest a țării etc.

p. 228

[În intervalul stăpânirii turcești (1552–1716), terenurile s-au degradat tot
mai mult și s-au răspândit frigurile //. Pentru asanarea bălților s-a cheltuit mult p. 229
de la reocuparea Banatului încoace și s-a întocmit și planul lui Maximilian
Fremaut de a face ca toate apele să se verse în Tisa și în Dunăre. În regiunile
inundate se află o bogăție nefolosită încă: turba.]

Scrisoarea a II-a

Munții

[Caracterizare]... În drumul de la Timișoara spre Vârșeț, Oravița sau
Dognecea călătorul va putea // deosebi <de promontoriile obișnuite> un mic p. 231

¹²⁰ *Lettenartig.*

¹²¹ *Zähigkeit.*

¹²² *Thon*

munte singuratic numit Șumig¹²³, care întâmpină privirile în dreptul satelor Denta, Omor și Sângeorge din districtul Ciacovei. Aici sunt ruinele unui vechi castel... destul de renumit. Un munte pe al cărui povârniș se află același pământ gras, ca și cel din jurul Vârșeșului, este cel dintâi lucru ce-l avem înaintea noastră când călătorim din șes spre munți și imediat, dincolo de el, se întind ceilalți munți din toate părțile. Mulți dintre ei stau în rând foarte aproape unul de altul, pe când alții în lungi lanțuri întrerupte lasă între ei văi mai mult sau mai puțin înguste, toate cu râuri, pâraie și izvoare... etc. Și râurile Caraș, Bârzava, Nera, Pogoniciul și altele, care sunt înghițite sau de Timiș, sau de Dunăre, își urmează cursul lor prin văi adânci și povârnișuri. În multe locuri, unde ele străbat munții, aceștia se ridică pe malurile râurilor în mod atât de prăpăstios și vertical, încât pot fi priviți cu un fel de groază. Se pare că aceste râuri prin propria lor putere și prin forța curentului lor și-au croit drumul. Toate fenomenele interesante, care se înfățișează cercetătorului de la Moldova și până la marea cataractă a Dunării de dincolo de Orșova și dincolo de fortul Elisabeta ce aparține acum turcilor, vor putea convinge despre aceasta pe orice călător, precum eu însumi m-am convins. Printre munții, care... se întind pe malurile fluviului¹²⁴, sunt unii foarte prăpăstioși; la unii dintre ei se vede întregul masiv despicaț la mijloc în linie verticală, iar alții, prin sălbatica și neregulata lor înfățișare, oferă cele mai // pitorești priveliști. Pe aici se ridică stânci în cele mai ciudate forme deasupra apei, pe dincolo ele formează peșteri cu munții mai mari de alături sau cu dărâmăturile lor surpate. Așa le vedem împrejurul Golumbacului și de același fel sunt și stâncile din fața Krailvogradului care se numesc Papagalii¹²⁵...

p 232

Mai vrednic de admirat este să vezi fluviul cel lat ce curge maiestuos printre stânci verticale, strângându-se într-o albic îngustă, așa că în unele ținuturi el n-are o lățime mai mare ca o bătaie de pistol. În asemenea locuri, Dunărea curge peste un câmp pietros, semănat cu stânci abrupse din care cauză se produc vârtejuri mari ca cele de la Taktalia, Svinița în fața insulei, Porecea, Golumbina, Mala Golumbina și Demirkapu sau marea cataractă a Dunării, numită și Porțile de Fier¹²⁶. Aceste trecători primejdioase au prilejuit lucrările însemnate pornite de romani pe vremea când stăpâneau această țară [Reflecții asupra felului cum și-a croit Dunărea drumul prin munți și a prăvălit stâncile ce au dat naștere vârtejurilor.]

p 233

Printre munții bănățeni sunt mulți lipsiți cu totul de orice vegetație, ei neînfrățind decât o spinare goală pietroasă și pereți goi stâncoși. Totuși cei mai mulți sunt acoperiți cu stejari, iederă, nuci, aluni, fagi, carpeni și alte esențe de copaci înalți. Pe alți munți, am văzut diferite soiuri de meri sălbatici, smochini sălbatici, molift, cetine, tei de o grosime colosală, mesteceni,

¹²³ *Sumlick*

¹²⁴ *Dunărea*

¹²⁵ *Papagaien*, în Iugoslavia (în românește Babacai)

¹²⁶ În luna iulie 1775, am călătorit în întreg ținutul acesta și din toate cele ce amintesc acum numai pe scurt am făcut o descriere mai amplă în scrisoarea a IX-a a părții întâi (n. a.). Este vorba de capitolul consacrat antichităților din Banat.

prunișori¹²⁷, iar dintre tufari strugurii ursului¹²⁸, merișor¹²⁹, dracila¹³⁰ etc. Cele mai mari dintre aceste păduri se află în Clisură și Almăj, unde împreună cu ținutul Carașovei, ele cuprind o mare parte din districtele Mehadia și Ujpalanka... [de asemenea și în districtele Caransebeș, Vârșeț, Lugoj și Lipova.] Aceste păduri se țin lanț... [dealurile oferă]... cele mai zâmbitoare și vesele priveliști... Aceste dealuri produc tot felul de grâne și cereale; via dă un rod cât se poate de bun; se văd cele mai frumoase plantații de pruni și alți pomi roditori.

Cei mai înalți munți ai provinciei sunt situați în districtele Mehadia și Caransebeș dinspre partea unde ele se învecinează cu Țara Românească și Transilvania. Tarcu¹³¹, Galianu¹³², Muntele Mare, Muntele Mic, Măguri¹³³ sunt în această privință numele cele mai vrednice de atenție.

Totuși în Banat există părerea generală că munții Semenici și Fârliug sunt cei mai înalți din țară. Cel dintâi se ridică în districtul Caransebeșului, iar celălalt în districtul Vârșețului. Un inginer care lucrează la ridicarea hărții topografice m-a asigurat că spre a ajunge în vârful Semenici/cului a mers timp de opt ore: este adevărat că dânsul a trebuit să treacă peste mase de piatră desprinse de munte, peste copaci doborâți de furtuni, pe cărări prăbușite, pe lângă prăpăstii adânci, cățărându-se pe stânci neumblate. Deși era în luna iulie, totuși aerul de sus era foarte rece. El a găsit în vârful muntelui un mic lac cu apă curată, cristalină, în care se aflau păstrăvi mici, de altfel, dar având o carne minunată de gustoasă. La reîntoarcerea sa, dânsul a descoperit spre răsărit într-o mare adâncime izvorul râului Timiș, iar ceva mai jos spre apus a descoperit obârșia Nerei, care își varsă aici primele ei ape dintr-o prăpastie înfiorătoare într-o albie îngustă.

În luna aprilie 1775, eu însumi m-am urcat în vârful muntelui Fârliug¹³⁴. Ținta călătoriei mele era vizitarea minelor bănațene și aveam tot interesul să nu mă țin numai de drumul obișnuit. N-aveam însă la mine instrumentele necesare spre a putea întrucâtva determina exact înălțimea acestui munte; căile de acces erau nepracticabile, vremea urâtă era neprielnică pentru observații și, în sfârșit, mersul prea repede al unei escorte compuse din 65 de români înarmați, care mă însoțeau prin această periculoasă trecătoare, pe care tâlharii provinciei o făceau atât de nesigură, îmi puneau în cale noi obstacole în facerea unor cercetări exacte... Dar de la înălțimea acestui munte, am putut să privesc peste o mare parte a ținutului deluros din împrejurime [și până la munții Ungariei spre nord, și ai Serbiei spre sud]. Deoarece muntele, așa de impropriu numit Mic¹³⁵, după cum mi s-a spus, n-ar sta cu nimic în urma celor doi munți

¹²⁷ *Den unächten Acaciabaum.*

¹²⁸ *Bärentraube...*

¹²⁹ *Kronsbeer.*

¹³⁰ *Sauerdorn.*

¹³¹ *Sarko.*

¹³² *Calliano*, adică vârful Godeanu

¹³³ *Maguri*

¹³⁴ *Ferliuk*

¹³⁵ Cu tot numele său este totuși mai înalt decât învecinatul munte *Mare* (n. a.).

amintiți, m-am hotărât să mă urc și pe acesta. Un foarte bun barometru, pe care l-am găsit în casa administratorului din Caransebeș, trebuia să-mi înlocuiască alte instrumente ce-mi lipseau.

În ziua de 17 august 1775, în tovărășia celui administrator cu o escortă de patru husari și zece soldați din regimentul românesc de grăniceri, am pornit la drum.

Muntele *Mic* este situat la două mile depărtare de Caransebeș, aproape de munții care fac granița Banatului și pe aceea a Ardealului de miazăzi. El începe a se ridica de îndată ce am trecut dealul pe a cărui înălțime se află vechiul turn, numit fără motiv „turnul lui Ovidiu”... //

p. 235 După ce mi-am însemnat la poalele muntelui înălțimea argintului viu din tubul de sticlă (barometrul) și notându-mi din când în când și în timpul urcării, scăderea argintului viu, am ajuns după străbaterea unui drum foarte anevoios de trei ore într-un loc puțin depărtat de vârful muntelui, căci suișurile erau prea abrupte, iar prăpăstiile prea îngrozitoare, ca să îndrăznim a mai înainta. Din cercetările comparate am calculat aici că ne găsim la o înălțime perpendiculară de 2136 de picioare vienezce (mai sus de) piciorul muntelui etc.¹³⁶. [Calculul s-a făcut după metoda lui Cassini, Maraldi și Casseles.]

...În întregul ținut nu se găsesc alpi atât de înalți care și în mijlocul verii să fie acoperiți cu gheață și zăpadă și în care pe lângă capra neagră să mai poată trăi și alte animale sălbatice. Eu am găsit ce e drept în câteva locuri ale muntelui *Mic* mari grămezi de gheață; însă aceasta era întotdeauna în prăpăstii adânci, în care din cauza umbrei copacilor foarte deși razele soarelui nu străbăteau decât arareori sau niciodată.

p. 236 ...Voi încheia cu descrierea a două peșteri foarte interesante. Una dintre ele se află în Clisura, în munții ce se ridică pe malul stâng // al Dunării. Muntele însuși se numește „Tamantich”; se află o mică depărtare de satul Ogradena, unde Dunărea, dincolo de pasul Mala Golumbina, se strânge într-o albie foarte îngustă față de lățimea ce o are în alte ținuturi.

Puțin mai sus pe muntele abrupt ascunsă de spini și tufișuri se află o gaură adâncă abia de patru picioare și lată de două. Aceasta e intrarea peșterii, a cărei bază o egalează pe a muntelui însuși. Peștera e foarte întunecoasă, ea primește numai foarte puțină lumină printr-o deschizătură ovală, care are un diametru de vreo opt picioare și care se află croită de natură în cel mai înalt vârf al muntelui, unde stânca mi se părea doar de o lățime de trei până la patru picioare. Un stâlp de piatră înalt și masiv susține uriașa boltitură. Forma ei este asemenea unui con având drept bază podeaua peșterii. Ea poate cuprinde cu siguranță vreo patru sute de oameni^{136 bis}.

Românii din acest ținut susțin că ea ar fi făcută de mâna oamenilor, și anume peștera ar fi fost săpată de împăratul Traian după cucerirea Daciei, spre a putea adăposti detașamentul de soldați, care era menit apărării trecătoarei înguste a Dunării. Ca dovadă a acestei ipoteze sunt menționate ruinele¹³⁷,

¹³⁶ Înălțimea aceasta nu e cea a muntelui însuși, ci doar a punctului până unde s-a urcat autorul.

^{136 bis} E vorba de peștera Veteranii

¹³⁷ Ruinele cetății Pech (Peth), în apropiere de Moldova Veche, localitate componentă a orașului Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin.

care, pe povârnișul muntelui, se văd la o înălțime de numai 2–3 picioare deasupra albiei fluviului și care sunt deci rămășițele unui turn de observație ce a stat aici.

Poate să fie adevărat, admit și eu că această mare peșteră ar fi servit pentru scopul sus arătat. În schimb contest că ea este opera mâinilor omului... Stâlpul cel mare stă aici ca aruncat din întâmplare, iar masa de piatră din care el se compune constă din două straturi perpendiculare, de la care pereții boltiturii pleacă în tot atâtea diagonale. Jos, în mijlocul peșterii, se ridică o altă stâncă, ce ajunge, după cât se pare, până în adâncime, având lângă ea însă o groapă umplută de pietre în care se adună apa ce picură de sus, formând o fântână. Frumoase stalactite îmbracă pereții, din care se preling asemenea ape, care, probabil că mai sus, își au un colector propriu. Aceste ape se scurg prin groapă în canale subterane până ce curg sub ruinele sus arătate, dintr-o crăpătură a stâncii, pierzându-se apoi în Dunăre // . Cealaltă peșteră se află în apropierea renumitelor băi Herculane în districtul Mehadiiei, pe așa numitul munte al Hoților. Și unul din izvoarele calde ce curge din acest munte se numește Scăldătoarea Hoților. Într-adevăr, se pare că așa cum a format natura peștera, ea a vrut să asigure aici criminalilor și oamenilor răi un adăpost. Pentru a ajunge la intrare, trebuie urcată cu cele mai mari greutateți aproape a patra parte a înălțimii muntelui, care, privit de jos, pare cu totul vertical fără nici o înclinare. p 237

De cum am ajuns la țintă, ni s-a arătat mai întâi o crăpătură înaltă în munte, care însă nu este intrarea adevărată, ci se află numai lângă ea. Intrarea este foarte mică. Din interior trebuie să o luăm la dreapta și așa ajungem într-un fel de sală mare, a cărei boltitură^{137 bis} este compusă din bucăți de stânci înfiorătoare. Ele se unesc sus într-un unghi foarte ascuțit, care însă din unele părți ajunge teșit. Crăpătura înaltă ce se observă pe dinafară se prelungește până în interiorul peșterii, unde se vede că a fost ridicată o bucată de zid, prin care lărgimea crăpăturii se micșorează, dar rămâne totuși o deschizătură destul de mare pentru ca să poată pătrunde lumina zilei. Zidul e făcut din bolovani de aceeași piatră din care e alcătuit muntele, este acoperit cu mortar, având o grosime de două picioare și o înălțime de circa patru picioare. Fereastra neregulată rezultând astfel are o lumină de circa cinci picioare pătrate. Spațiul din interior al peșterii se apropie de un patrulater și dacă am vrea să măsurăm laturile, atunci întregul înconjur, pe cât pot judeca cu ochiul, ne-ar da poate peste o sută¹³⁸ de picioare. Podeaua este neegală și cu totul acoperită cu pământul format din dezagregarea stâncii ce-i servește de bază. Dacă lăsăm să cadă o piatră mare sau un corp greu, atunci prin puternicul ecou produs ni se arată că muntele trebuie să fie boltit și în adâncime, cel puțin sub podeaua peșterii. Dar dacă te întorci la dreapta și privești cu atenție la lumina unui opaiț de mină, cu care trebuie să te înarmezi de la început, vezi că peretele lateral al peșterii nu ajunge chiar la podca, ci lasă o deschizătură ovală orizontală de o lărgime ce nu ajunge la două picioare. Am lăsat mai întâi târâș câțiva români și soldați înarmați și prevăzuți cu de toate, apoi, lungindu-mă

^{137 bis} *Groteskes Gewölbe* (de la „grotă”).

¹³⁸ În versiunea lui Bolocan: *patru sute* (!); corect în tălmăcirea lui C. Feneșan (p. 244).

jos pe pământ, i-am urmat și am ajuns după ei într-o încăpere a cărei minunată grozăvie putea să surprindă chiar și pe omul cel mai neînfricat. Și aici se termină mijlocul boltiturii într-un unghi ascuțit, cu toate că stânca, începând din vârful unghiului, se pierde pe ambele laturi în linii încovoiate. Ici colo se văd urmele unor vetre de foc, probabil că hoții își vor fi ales adescori acest loc atât de ascuns cu un adăpost sigur.

Această peșteră laterală se strâmtează din partea dinainte, încetul cu încetul, și se transformă într-un coridor subteran sau galerie de mină. Unii cred că acest coridor s-ar putea întinde foarte mult înainte, lucru de care eu mă îndoiesc, am făcut numai doi-trei pași și coridorul a și devenit atât de strâmt încât nu era cu putință a mai înainta, deși se putea foarte bine observa că despicătura continua mai departe în stâncă. De pe boltitură atârnă în jos, în bucăți mici, stalactite murdare de culoare închisă, înfățișând niște figuri foarte ciudate, asemănătoare în mic cu cele văzute de Tournefort^{138 bis}, în grota de la Antiparos¹³⁹ din Marea Ionică... etc.

Scrisoarea a III-a

Împărțirea munților

p. 239 // ... [Împărțirea lor în munți de stâncă uniformă¹⁴⁰, munți cu straturi sau galerii¹⁴¹, munți din aglomerații neregulate¹⁴². Din categoria întâi fac parte munții-ce despart Banatul de Transilvania și Țara Românească. Ei sunt de granit îmbrăcat în calcar sau ardezie].

Amândouă aceste feluri de îmbrăcăminte se văd... la munți Oprișa¹⁴³, Țarcu¹⁴⁴, Moraru¹⁴⁵, Padeș¹⁴⁶, Muntele Mare, cel Mic, Rusca, Druja, Chicera¹⁴⁷ și alții.

[Amintește observația lui von Born¹⁴⁸ din 1770 cu privire la munții din jurul Hațegului]... Dar și în interiorul Banatului se găsesc astfel de munți, mai cu seamă în Clisura, unde între altele am cercetat și unul din ei, care, pe malul stâng al râului Belareca, se ridică înainte de Mehadia și care din toate părțile nu este nimic decât o stâncă dură prăpăstioasă și aproape cu totul lipsită de arbori și plante... //

p. 241 [Munți din straturi regulate]

^{138 bis} Joseph Pitton de Tournefort (1656–1708), botanist și călător francez

¹³⁹ Antivari

¹⁴⁰ *Gleichartigen, oder Felsegebirge.*

¹⁴¹ *Ganggebirge*

¹⁴² *Floszgebirge*

¹⁴³ *Oprischa*, corect Obreja

¹⁴⁴ *Sarko*

¹⁴⁵ *Morarut*

¹⁴⁶ *Badisch.*

¹⁴⁷ *Kischerera*

¹⁴⁸ Vezi relația lui von Born în volumul de față.

...Am observat și (munți) din aceia a căror bază era compusă din mică argintie, așa că în zilele senine, când soarele cădea pe această bază ea arunca razele înapoi și părea ca argintată. Munți de acest soi se văd pe drumul de la Caransebeș la Mehadia, de cum ne apropiem de stația de poștă Slatina¹⁴⁹, unde Timișul se rostogolește din muntele Semenici într-o albie stâncoasă. Acești munți se ridică de pe malul stâng al râului, iar priveliștea lor m-a surprins atât de mult, încât am uitat de toate primejdiile drumului neumblat, prăpăstios și atât de multe ori expus atacurilor tâlharilor, căci soldații postați pe la trecătorile nesigure și aproape în toate celelalte sate învecinate, nu erau întotdeauna în stare a apăra călătorii de acești bandiți atât de îndrăzneți. Prin jur se găsesc împrăștiate bucăți mai mari sau mai mărunte din această mică, ba chiar de acestea am mai văzut în multe locuri în drumurile adânci, care duc prin lanțul de munți descris, unde ele zac printre atâtea alte diferite soiuri de piatră ca asbest, marnă, steatită¹⁵⁰, ipsos, tuf și gresie, prund și bucăți de piatră care conțin în ele câteva granule de bazalt... etc.

[Munți din aglomerații neregulate. Ei constituie un fel de promontorii. Cel mai înalt e cel din jurul Vârșetului.]... M-am urcat până în vârful acestui munte și anume pe locurile care erau mai prăpăstioase și mai neumblate... am găsit temelia lui... etc. [a urmărit compunerea lui etc.]. La înapoiere m-am îndreptat pe un povârniș mai lin. . etc. Am văzut și crăpături, dintre care unele umplute cu pământ de porțelan și altele cu un fel de ipsos, care la apăsarea degetelor se fărâmița în mici bucățele. Mare mi-a fost mirarea de a găsi într-un asemenea haos un izvor cu apă curată, cristalină. Acest izvor începe să curgă aproape de vârful muntelui și are în vecinătatea lui o capelă cu locuința unui eremit care îngrijește de ea. Pe înălțimea cea mai de sus se văd zidurile ruinate ale unei cetăți¹⁵¹... etc.

Scrisoarea a IV-a

p. 248

[Despre originea munților]

[Munții Banatului nu sunt de origine vulcanică. Acțiunea elementelor asupra pietrelor. Pietrele de granit și ardezie se fărâmițează la aer și se schimbă în lut.] De aceea, după căderea ploilor sunt drumurile anevoioase, iar nămolul lutos și vârtos, în care se descompune suprafața superioară a pietrei de granit și ardezie face ca să întârzie mult pe drum călătorul. Orașul și cetatea Timișoarei sunt pavate cu un fel de piatră argilooasă schistoasă care conține și ceva mică; astfel este deopotrivă de neplăcut noroiul pe timp ploios, iar pe timp uscat praful, care, cu particulele de mică, acoperă drumurile etc...

¹⁴⁹ Slatina-Timiș, sat și com. jud. Caraș Severin.

¹⁵⁰ *Spekstein*

¹⁵¹ *Bergschloss* sau așa numita *Culă de la Vârșet*, datând de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor

[Despre fosile]

p. 260

[Fosile găsite în Banat. regiunea fosilelor:] Munții și dealurile care se sfârșesc în Almăj, în valca pe care o străbate râul Nera, acelea din cercul minier Dognecea, aproape de Bocșa¹⁵², unde se ajunge în Valea Pai și Valea Mare, parte în districtul Ciscova la Ramna¹⁵³, parte în districtul Vârșetului, dincoace și dincolo de râul Pogăniș. [Se găsesc polipi, madrepori, scoici și altele de acest fel.] În înălțimile Văii Mari am găsit o piatră cu „mitulite” mici, necalcinate cu totul, cu un fel de scoici ciudate, frumoase, în formă de inimă.

Un deosebit soi de arici de mare, conic, pe care – pe cât îmi aduc aminte – nici un autor nu l-a descris sau desenat până acum, s-a găsit în Almăj. Tot aici, am văzut un foarte frumos colț de elefant, în partea de sus puțin calcinat... etc. Am mai văzut și din acei dinți ascuțiți de elefant care, de fapt, se numesc fildeș și care au fost dezgropați în aceste ținuturi: aceștia însă erau cu totul calcinați și în cea mai mare parte fărâmițați, precum și oasele de la picioare, coloana vertebrală și scheletul unor astfel de animale de uscat. Un deal din apropierea comunei Bocșa ne oferă o mulțime de aceste rămășițe. Locuitorii le socot și azi după eresurile din vechime, ca oase de uriași și monștri, care, în aceste ținuturi și în Ardealul învecinat, se numesc baluri (*Drachen*).

[Pe dealul de la Bocșa dinți de elefanți și dinți de cai de mare. Autorul a constatat deosebirea esențială dintre ei. Fosile vegetale, lemne pietrificate, în jurul satului Bozovici în Almăj¹⁵⁴ etc.]

Scrisoarea a VI-a

[Istoria minerală a munților bănățeni]

p 266 [Minereuri etc. Exploatare minieră încă din antichitate] etc. // Munți ce conțin minereuri sunt împărțiți în patru mici districte sau oficii miniere: Oravița, Dognecea, Moldova și Sasca¹⁵⁵. Afară de aceasta s-au mai găsit din nou
p 267 minereuri și anume: o mină // de aramă la Dorgoș¹⁵⁶ și un filon de plumb cu argint la Gladna¹⁵⁷.

[Oravița]. Venind de la Timișoara pe cel mai scurt drum de zece mile, peste stațiunile de poștă Jebel¹⁵⁸, Denta¹⁵⁹, Gudurița¹⁶⁰, care e o stație dublă.

¹⁵² *Pagskan*, oraș, jud. Caraș-Severin.

¹⁵³ *Rafna*, sat și com., jud. Caraș-Severin

¹⁵⁴ Sat și com., jud. Caraș-Severin

¹⁵⁵ Toate în jud. Caraș-Severin

¹⁵⁶ *Torgos*, sat și com., jud. Arad

¹⁵⁷ *Gladna*, Gladna Montană, sat, com. Fârdea, jud. Timiș.

¹⁵⁸ Sat și com., jud. Timiș

¹⁵⁹ Sat și com., jud. Timiș.

¹⁶⁰ Neidentificat.

și Cacova¹⁶¹, sosim la destinație. De la ultimul sat, venim la Petrovăț¹⁶², unde drumul duce peste niște mici înălțimi, compuse din ardezie, într-o vale, al cărei sol este presărat cu bolovani calcaroși și în a cărei adâncitură extremă aproape la poalele muntelui ce conține minereu, se află un sat foarte lung locuit mai mult de români, după care apoi urmează însuși orașul Oravița.

Locuitorii acestui oraș sunt mai mult germani. Orașul posedă o biserică parohială de mărime mijlocie și câteva foarte bune clădiri, printre care locuința directorului minelor, care are întotdeauna câțiva oameni ca pază și care stă în legătură și cu cancelaria direcției etc... Oravița are două vetre de ardere¹⁶³, tot atâtea hale de încercare¹⁶⁴ și două topitorii¹⁶⁵, mai multe magazine, în care sunt depozitate stocurile de aramă cu marfa de vânzare, precum și clădirile necesare pentru unelte, mașinării, lemne, cărbuni etc. Munții ce conțin minereuri și pe care îi urcăm încetul cu încetul după ieșirea din oraș sunt Vadarnei¹⁶⁶, ai Ciclovei, Timișului, dinspre miazăzi, iar dinspre miazănoapte, ai Coșcovățului¹⁶⁷, Tâlvei¹⁶⁸ și Tâlvei Cornului¹⁶⁹.

Acești munți sunt, de altminteri, foarte accesibili și sunt acoperiți cu stejari, fagi, tei, frasin, mesteceni, iederă și altele... [Filoane metalice // p. 268
Regimul exploatărilor cu începere din 1740. Încurajarea particularilor... spre a-i stimula și organiza în societăți de exploatare. Curtea imperială și regală nu le-a deschis acestora numai mijloacele și calea, ci s-a obligat a suporta și cheltuielile cu deschiderea galeriilor principale și construirea clădirilor necesare de manipulație și locuințe pentru funcționari.] Maiestatea Sa, pe lângă conducerea supremă a minelor, și-a rezervat numai câteva localități sau terenuri miniere, a cedat însă asociațiilor ce voiesc ele a închiria toate celelalte districte, putând să le exploateze liber și nesupărate de nimeni. Fiecare teren minier se calculează de obicei ca împărțit în 132 de părți sau *cuxe* (porțiuni de mine din care două sunt rezervate suveranului, a treia pentru folosința casei comune sau *Bruderslade*, și a patra pentru biserică: aceste *cuxe* trebuie construite și întreținute pe cheltuiala asociațiilor, așa că din 132 de *cuxe*, 128 rămân la dispoziția asociațiilor. Afară de acestea, fiecare asociație va trebui să achite regelui câte 7 $\frac{1}{2}$ funți de aramă curată de fiecare majă¹⁷⁰ sub numele de *urbură*.

De asemenea, Majestatea Sa își mai rezervă dreptul exclusiv a răscumpăra toate produsele miniere pe un anumit preț, așa de exemplu maja de aramă cu 32 de florini.

Direcția minieră supremă își rezervă dreptul pentru sine de a angaja funcționarii, a menține asociațiile particulare¹⁷¹ în participația lor și în

¹⁶¹ Veche denumire a satului și com. Grădinari, jud. Caraș-Severin.

¹⁶² Petrovitz, neidentificat; pe harta lui Griselini, la sud de Corova.

¹⁶³ *Röstherde*.

¹⁶⁴ *Probiergaden*

¹⁶⁵ *Schmelzhutten*.

¹⁶⁶ *Wadarn*.

¹⁶⁷ *Koschowiz*

¹⁶⁸ *Dilfa*

¹⁶⁹ *Kornudil*

¹⁷⁰ *Zentner* (100 de livre sau 51,006 kg, apud C. Feneșan, p. 323).

¹⁷¹ *Die Privatgewerken bei ihren Antheilen und Fortsetzung des angefangenen Baues zu erhalten*

continuarea lucrărilor începute. Mai departe ea are dreptul a percepe darea pe băuturi, adică de a încărca berea și vinul cu anume taxe. Din aceste venituri numite *Taxfund* își primesc lefurile funcționarii regești, deoarece funcționarii asociațiilor miniere trebuie să fie plătiți de către șeful sau directorul lor. Totuși și aceștia, ca și ceilalți, care depind de direcțiunea regească, se pot bucura, în schimbul unei cotizații minime din leafa lor, de multe înlesniri în privința locuinței, a unor prețuri reduse la alimente, la tratamentul medical și la medicamente în caz de boală.

În afară de o grabnică desfacere a minereurilor lor, asociațiile mai au și următoarele avantaje:

Mai întâi leafa mică a muncitorilor indigeni, români și sârbi, a căror muncă, potrivit înaltului ordin, se plătește ca robotă^{171bis} cu câte 12 creițari pe zi de om, fie că lucrează în mină, fie la suprafață.

p. 269 Pentru toți muncitorii, atât indigeni, cât și germani, suveranul este obligat a trimite asociațiilor o anumită cantitate de secară și alte cereale, pe un preț hotărât și neschimbat, așa că acest preț stă cu mult sub prețul mediu, din care cauză se și numește *porție gratuită*. În momentul când secara este transformată în pâine, ea costă 30, ovăzul 24 și porumbul 18 creițari de fiecare meț (4 banițe sau 80–100 litri). Muncitorul (minerul) german primește lunar o asemenea porție gratuită de un meț, dacă e necăsătorit, și 1½ meț, când are copii. Românilor și sârbilor li se dă aceeași porție, însă în porumb. Cantitatea necesară peste porția fixă trebuie fiecare s-o plătească pe prețul mai mare obișnuit; de ex. secara cu 45 și porumbul cu 25 de creițari de fiecare meț. Acest preț mai urcat vine în favoarea statului, din care acesta însă bonifică 10% de fiecare majă pentru construirea și întreținerea magaziiilor de cereale. De asemenea este foarte moderat și prețul lemnului, cărbunilor și fânului. Tăierea în pădure a unui stângen cub de lemn costă 24 de creițari și numai transportul lemnului diferă după cum e distanța de mică sau mare.

O măsură de cărbuni care cuprinde 2½ saci costă 18 creițari. O clai (stog) de fân, care trebuie să aibă o înălțime de 3 și o circumferință de 9 stângenii, inclusiv cositul și căratul, costă 4 florini. Asemenea s-au fixat prețuri foarte moderate și pentru scânduri, șindrile și altă lemnărie aduse din afara districtelor miniere.

⟨Minele, încep⟩ din nord și anume de la Coșovăț. Aici sunt în lucru încă următoarele mine¹⁷² ca Rochus, Cei patru evangheliști, Erasmus, Iacobus, Petru și Pavel, Florian, Neuglückauf, Benedictus, Philippus. Celelalte: Gabriel, Genoveva, Maria Heimsuchung (Bunavestire) Maria Theresia au fost părăsite din lipsa de profit¹⁷³. Alte două mine, Ladislau și Kiesstock, dau numai pietriș, din care se găsesc la majă 70 de funți „Lech” (mată) sau piatră. Acest munte a fost săpat încă și mai adânc cu încă o galerie. Aceasta, care are o înălțime de 10 picioare și o lungime de 327 de stângenii¹⁷⁴, se leagă cu mina Rochus și servește pentru scurgerea tuturor apelor din celelalte mine, deoarece e la o adâncime de 19 picioare față de celelalte.//

^{171 bis} Exemplu flagrant de nedreptățe a muncitorilor băștinași.

¹⁷² De comparat cu înșirarea lui von Born, scrisoarea a VI-a.

¹⁷³ *Ausbeute*.

¹⁷⁴ Un stângenii vinează are 6 picioare, adică, 1,896 m (apud C. Feneșan, p. 323).

Am aflat de la lucrători că această galerie ar fi costat-o pe împărăteasă p 270 suma de peste 20.000 de florini. Intrarea acestei galerii se află spre miazăzi și în toată lungimea ei mergem peste stîngii pe sub care se scurg apele. Așa cum această galerie se îndreaptă după filonul principal, tot așa și celelalte galerii mai mici urmează arterele sale sau alte filoane separate. După cum am amintit, filoanele continuă în munții despre care este aici vorba, prin ardezie și calcar... etc. dintre care calcarul este stratul de jos¹⁷⁵ și ardezia cel de sus¹⁷⁶ În muntele învecinat Tâlva Cornului sunt următoarele mine: Gottes Willen, Neu Elias, Samuel, Mercy, Thaddeus, Maria Schnee: în aceasta din urmă se află instalată galeria imperială „Königsegg” de 400 de stînjani lungime și Heilige Dreifaltigkeit (Sf. Treime). [E amintită o descoperire a lui von Born cu prilejul vizitei autorului la acele mine]

Minele în lucru din muntele Tâlva poartă numele Servatius și Ignatius, Karolus, Maria von Loretto, Simion... etc.

[Minele de pe Munții Vadarna, Timiș și Ciclova] // În muntele Vadarna p 271 erau acum câțiva ani: „Pauli Bekehrung” (Conversiunea [apostolului] Pavel), Peregrinus și Nepomucenus, Gajetanus, Elias under dem Wachholder (Ilie sub ienupăr). În munții Timișului, numărul miinelor împreună cu acela al puțurilor ce le aparțineau nu trecea de patru și anume: Flucht in Aegypten (Fuga în Egipt), Maria bitt für uns (Maria, roagă-te pentru noi), Michael, Neu Servatius și Ignatius. Acestea sunt însă acuma aproape toate părăsite. Și în muntele Ciclova galeriile Heilige Dreifaltigkeit, Philippi Jacobi, Theresia și Thekla nu sunt în lucru, ci numai galeria Georgi.

..Toate aceste mine dau aramă. Câteva filoane au și argint amestecat, dar totuși [chiar și] cel mai bogat minereu de cupru de la Rochus din munții Coșovățului, conține atât de puțin [argint] încât, din cauza cheltuielilor prea mari, nu merită a se face separarea; dimpotrivă, mina Pauli Bekehrung din muntele Vadarna dă la maja de aramă opt până la zece lotoni¹⁷⁷ de argint. Aceeași mină conține și mult arsenic.

Separarea¹⁷⁸ argintului de aramă se face numai după ce prin analizarea probelor s-a constatat mai întâi că argintul se află în cantități suficiente pentru a putea da un câștig. În acest caz, arama este transportată la Annaberg¹⁷⁹, lângă granița austro-stiriană spre separare și curățire. Celelalte operații de prelucrare a aramei, până ce acest metal devine marfă pentru comerț, se fac în atelierele¹⁸⁰ din Oravița, unde asociațiile își duc minereurile lor. Și aici, pentru ca asociațiile să meargă la sigur, se iau mai întâi probe asupra conținutului, care sunt supuse analizei încă înainte ca minereurile să ajungă la topire, și – deoarece suveranul este achizitorul întregii cantități de aramă cu prețul de 32 de florini de majă, – se avansează întotdeauna asociațiilor câte 25

¹⁷⁵ *Das liegende*

¹⁷⁶ *Das hängende*

¹⁷⁷ Un *loton* (Wiener Lot) are o greutate de jumătate de uncie sau 17,54 g (C Feneșan, p. 323)

¹⁷⁸ *Die Scheidung*

¹⁷⁹ În Austria.

¹⁸⁰ *Hütten*

de florini de majă, spre a putea acoperi cheltuielile extragerii, topitului, transportului și alte speze.

Pentru o singură topitură sunt necesare 40 de măji de minereu, 24 de măji de pietriș, 16 cărucioare de zgură¹⁸¹. Atunci când minereul conține multă pucioasă¹⁸² se micșorează adaosul pietrișului, iar dacă minereurile sunt mai fluide, atunci se micșorează cantitatea de zgură. Întreaga lucrare durează 20–24 de ore și se obțin 3–4 măji de aramă. Pentru acest scop s-au întrebuințat 30–32 de măsuri de cărbuni sau în total 25 de saci, fiecare socotit la o majă vieneză^{182bis}.

Asupra modului de topire a aramei, am cules la fața locului următoarele date:

p 272 De la fiecare majă de minereu, așa cum vine de la vatra de ardere, se obține prin întâia topire 15–18 funți de „Lech” (mată) sau aramă brută împreună cu adaosul // de materie străină¹⁸³. La a doua topire, o majă de Lech de 70–80 de funți de aramă de culoare închisă, așa-zisul *Schwarzkupfer* (aramă neagră). La a treia topire, această aramă se eliberează de vreo 10 procente de impurități și se face întrucâtva flexibilă, dar nu de tot, deoarece minereul de cupru din întregul district minier al Oraviței, afară de alte amestecuri străine, mai conține și o mulțime de particule de fier și arsenic.

Domnul von Delius, pe când era asesor și director al minelor¹⁸⁴, a făcut niște propuneri foarte bune pentru a se obține o aramă mai flexibilă chiar la ardere. Eu însă n-am putut vedea dacă a fost folosită sau nu noua metodă, întrucât vetrele de ardere au fost acoperite și înconjurate cu ziduri groase; de altminteri nu se observă nici o selecție deosebită în soiul pietrișului întrebuințat, după cum fixase acest renumit mineralog, așa că minereul sulfuros a fost amestecat și cu cel de arsenic și de asemenea și la reglarea focului se procedează mai mult după manipularea obișnuită decât după adevăratele observații practice. Cu toate acestea, în districtul minier al Oraviței se producea în cursul unui an între două până la trei mii de măji de aramă. Toată arama provenind din acest district, ca și din celelalte districte miniere, afară de cea care se predă în Austria pentru separarea argintului din ea, este trimisă la turnătoria mare de fier¹⁸⁵, situată la poalele muntelui Ciclova, unde cu ajutorul ciocanelor mari, acționate prin forța apei este bătută în plăci, cazane, tigăi și alte vase mai mari.

«Sunt două soiuri de minereuri» unul de culoare gălbuie sau pietriș de cupru¹⁸⁶, iar celălalt este minereul de cupru roșietic¹⁸⁷, adeseori cu o suprafață pestriță. În mina Heilige Dreifaltigkeit (Sf. Treime) din Munții Tâlva Cornului se găsește și un ocră cenușiu, care... își are originea fără îndoială din pietrișul

¹⁸¹ *Halbahren*

¹⁸² *Schwefel*.

^{182 bis} O majă vieneză (Wiener Metze) = 61,487 l. (C. Feneșan, p. 323).

¹⁸³ *Mit beigemischten Zuschlag*

¹⁸⁴ *Bergmeister*. În versiunea lui N Bolocan „primar” (!) dintr-o confuzie dintre *Bergmeister* și *Burgermeister*

¹⁸⁵ *Hammerwerk*.

¹⁸⁶ *Kupferkies*.

¹⁸⁷ *Kupferfahlerz*.

de cupru dizolvat. Mina Pauli Bekehrung (Conversiunea lui Pavel) din Muntele Vadarna posedă acel soi de aramă arsenicală despre care vorbește Cronstedt... însă care n-are culoarea albă..., ci din contra conține mai mult arsenic și mai mult argint.

[Varietăți de minereu de cupru: malahite... aramă sticloasă // ... ocră de p. 273 aramă – minereu de „Ziegelertz”.]

Scrisoarea a VII-a

[...Călătoria de la Oravița la Dognecea]

p. 274

Pentru a ajunge de la Oravița la Dognecea, călătorul trebuie să străbată o cale de două poște lungi. Una din ele trece printr-o vale înconjurată de dealuri și munți mărunți de-a lungul a două sate românești Rachitova¹⁸⁸ și Ticvaniul Mic¹⁸⁹, a căror poziție nici nu se poate închipui mai frumoasă. Aici se găsesc nenumărate și foarte frumoase plantații de pruni, vii alese, păduri și livezi cu cele mai bune ierburi, care dau pășune din plin numeroaselor turme de oi, vite cornute și cai. De la Secaș¹⁹⁰, a doua stațiune de poștă, pe întregul parcurs al șoselei până la Dognecea nu se mai află nici un sat.

Înainte de a intra în sat, peisajul câștigă o înfățișare cu totul alta. El devine muntos în toată puterea cuvântului; mergem mereu pe lângă poalele muntelui sau peste urcușurile lui pe un drum foarte anevoios, care pretutindeni este presărat cu ardezie argiloasă amestecată cu mică și care este așternut pe granit. Apoi de amândouă părțile, ai păduri falnice de stejari și de alți copaci înalți, iar solul e tăiat adesea de pâraie și mai ales de râul Caraș, al cărui curs în acest ținut este foarte năvalnic. Podurile aruncate peste aceste ape sunt de lemn și foarte rău încheiate. Chiar atunci plouase mult, din care cauză pâraiele erau foarte umflate; de aceea, am și văzut o mulțime de țigănci ocupate cu adunarea grăunțelor de aur ce le scoteau din nisipul adus de apă. O apă de culoare galbenă închisă, pe care o vedeam cum cade de pe o stâncă înaltă, lăsa pe pământul pe care se răspândeau mari mase de ocră.

Acum mă aflu în districtul minier al Dognecei, nu tocmai departe de acest oraș minier atât de neînsemnat în sine, încât numai // doar prin zgura p. 275 care m-a izbit la intrare, mi-am putut da seama de prezența lui... Ca și celelalte localități miniere ea se bucură de privilegii orășenești. Locuitorii săi sunt germani și români, care sunt întrebuințați îndeosebi la lucrări miniere atât în galerii, cât și în clădirile orășenești. Aici locuiește un director de mină cu mai mulți funcționari. Prin mijlocul localității curge o apă¹⁹¹. Unul din brațele sale a fost mânat într-un canal îngust construit pentru punerea în mișcare a mașinărilor. Manipularea, în genere, este la fel cu cea de la Oravița.

Munții ce conțin minereuri se află spre răsărit și se ridică imediat în spatele Dognecei. Ei dau aramă, plumb și fier; arama și plumbul sunt amestecate însă și cu argint în cantități mai mari sau mai mici, dar nu peste tot... etc.

¹⁸⁸ *Kagitawa*, sat aparținând orașului Oravița, jud. Caraș Severin.

¹⁸⁹ *Klein-Dikran*, sat, com. Ticvanu Mare, jud. Caraș-Severin.

¹⁹⁰ *Sekaș*. Aзі Secășeni, com. Ticvanu Mare, jud. Caraș-Severin

¹⁹¹ Secașul

Acești munți sunt munții Moravița, Ioan, Wolfgang, Tâlva și Reșița. Acest din urmă este numai un apendice al muntelui Moravița, care se află mai aproape de Dognecea... etc. Minele acestor munți poartă următoarele nume: Simon și Iuda, Joh. Baptista, Franciscus, Paulus, Barbara, Clemens, Benedictus, Isidorus. Afară de câteva puțuri promițătoare deschise de curând ca: „De nobis”, Heilige Dreifältigkeit (Sf. Treime), Rogamus, Egidius, Antonius, Salomon – câteva mine ca Barbara, Clemens, Benedictus, Isidorus sunt părăsite – în câteva mine scade belșugul din ce în ce mai mult, așa precum sporește în altele. Renumita mină Simon și Iuda merită o descriere aparte din cauza interesului ei deosebit.

p. 276 Am vizitat această mină în luna aprilie 1775 și directorul acestui sector minier a avut bunăvoința să mă conducă. Timpul era foarte urât și noros, deoarece în ajun plouase neconținut, din care cauză drumul, începând de la Dognecea, era pretutindeni stricat și acoperit cu apă. Într-adevăr, micul pârau, care vine din muntele cel mai apropiat și curge pe lângă drum, ieșise atât de mult din albia sa încât am fost nevoiți să ne coborâm de vreo douăzeci de ori și să trecem cu piciorul din piatră în piatră, un fel de a călători foarte primejdios, dacă husarii și ceilalți oameni, ce-i aveam cu noi ca escortă, nu ar fi stat la fiecare pas în ajutorul nostru. În mijlocul primejdiilor însă a trebuit să [stau] să observ o înălțime de pe care acest pârau se rostogolea năvalnic în adâncuri, formând astfel o cataractă, care pune de minune în mișcare foalele¹⁹² topitoriei de la Dognecea. Meșteșugul a // venit aici în ajutorul naturii, căci – cum pâraul se lățește atât de mult sus încât formează un fel de lac – apa a fost împinsă înapoi aproape de gură prin niște diguri puternice spre a-i face căderea și mai masivă și mai năvalnică.

Dincolo de această cataractă, solul se înalță și noi ne-am urmat mai departe calea, suind deal după deal. Dealurile sunt pe aici foarte mult acoperite cu salcâmi sălbatici care cresc pe aici ca tufișuri scunde și fiind tocmai atunci în plină înflorire, întregul ținut se înfățișa ochiului ca și când ar fi fost acoperit cu zăpadă. Am mai văzut tufe mari de dracilă, de asemenea, am văzut pe aici crescând foarte multă mărăgună... Se știe ce acțiuni otrăvitoare posedă această plantă al cărei rod prin asemănarea ce o are cu „Bärentraube” (strugurii ursului) înșală pe neștiutori cărora le irită mult cerul gurii. Cam pe la jumătatea înălțimii muntelui, am ajuns în sfârșit la o clădire de zid prin care se intră în galeria care duce la mina Simion și Iuda. Aici se află un manej cu cai¹⁹³, cu ajutorul căruia se sfarmă minereurile cărate cu vagonetul¹⁹⁴. Galeria înaintează în munte în linie dreaptă 220 de stânjeni, apoi se bifurcă. Noi ne-am urmat calea în dreapta, unde, trecând printr-o spărtură și peste minereurile îngrămadite, nu mi-a fost mică mirarea, când, dintr-o galerie strâmtă, m-am văzut dintr-o dată într-o spațioasă boltitură ovală, a cărei înălțime – după cum m-au asigurat – era de 19 stânjeni sau 114 picioare¹⁹⁵, iar circumferința de 60 de stânjeni...

¹⁹² *Das Gebläse*

¹⁹³ *Eine Rosskunst.*

¹⁹⁴ *Mit dem Hunde vorgelaufene Erze.*

¹⁹⁵ *Wiener Schuh.*

Ce privești minunată!...¹⁹⁶. Amabilul meu însoțitor luase încă mai dinainte măsuri ca întregul interior al grotei – adică pereții laterali ai acestei admirabile boltituri – să fie luminat cu lămpile de mină ale lucrătorilor. Se părea a fi un cer plin cu stele lucitoare într-una din cele mai întunecoase nopți. De fapt nu știu să redau mai bine efectul extraordinar al acestei privești unice în felul său asupra ochilor [ce o văd] pentru prima oară. Și de asemenea și urechea se înfioară de glasul înăbușit al lucrătorilor, de zgomotul pe care îl face ciocanul și dalta, de detunătura pulberii la exploatarea stâncii – detunătură pe care nu uită niciodată să o provoace minerii atunci când un vizitator, străin, părăsește mina – fie că ar face-o ca să-l cinstească sau ca să-l înspăimânte. La toată această larmă, dacă se mai adaugă și zgomotul cu care se rostogolesc pietroaiele smulse din loc, se poate închipui vuietul de care răsună mina în fiecare clipă.

Acest întreg sistem de galerii¹⁹⁷ se numește de către lucrătorii de acolo *un etaj*¹⁹⁸... Oricât de minunată este priveștea lui, ea trebuie să fi fost încă și mai minunată mai înainte, când se intra printr-o galerie mult mai adâncă decât aceea prin care se intră acum, ajungând în galeria cea mai de jos, de unde se putea cuprinde cu privirea o înălțime de 40 de stânjeni sau 240 de picioare. [Trimite la hărțile publicate de Ignaz von Born.] p. 277

Nu mult după recucerirea Banatului..., acești munți fură cei dintâi luați în exploatare după indiciile bogăției lor minerale, dar lucrările fură în curând părăsite, deoarece asociațiile n-au putut face față cheltuielilor. O mare asociație, care s-a constituit în anul 1740, a împins cu mai multă râvnă galeriile începute, prin masa mută a stâncii, în speranța de a da de o vână de argint. Și această asociație se văzu amăgită în așteptările ei și nu puține asociații au renunțat, rămânând numai cele mai întreprinzătoare, care au continuat exploatarea și au avut norocul să descopere o bogată vână de aramă, care chiar atunci fu numită Simion și Iuda. Pentru ca asociația să se despăgubească de marile cheltuieli investite anterior și pentru a ridica producția cât mai mult, ea a instituit o primă pentru directorul minei și pentru funcționarii atelierelor, așa că pentru fiecare majă de aramă produsă, cel dintâi primea câte cinci, iar cel din urmă câte trei groși. Și în modul acesta... se avea în vedere mai mult câștigul decât o exploatare regulat făcută. Produsele bogate au mai ademenit mai multe asociații, cărora li s-au concedat terenurile¹⁹⁹ din părțile laterale și porțiunea de dedesubtul minei. Din toate părțile și în întreaga circumferință a muntelui s-au început lucrări noi și cum toate erau îndreptate spre punctul central, unde gruparea coridoarelor era deja cunoscută, numărul galeriilor a ajuns în scurt timp la 16. Boltitura interioară a minei s-a mărit din ce în ce mai mult și, prin străpungeri și prin alte lucrări, s-a ajuns atât de departe încât șapte coridoare diferite aveau acum legătură între ele. Acestea sunt Barbara, Franciscus, Benedictus și Clemens care ca și Simion și Iuda dădeau aramă, iar din celelalte două: Johannes Baptista și Paulus, cea dintâi dădea fier și cealaltă plumb și argint. În urma considerabilei lărgiri la care ajunsese mina, s-a ivit, în sfârșit,

p. 278

¹⁹⁶ Vezi von Born, *Scrisoarea a IX-a*.

¹⁹⁷ *Dieses ganze Gebäude*.

¹⁹⁸ *Stockwerk*.

¹⁹⁹ *Feldmaasen*.

teama unei complete prăbușiri, dacă s-ar continua mai departe cu exploatarea aceasta neregulată. [Lucrări de consolidare]. Coridoarele necesare au fost prevăzute cu lucrări puternice de dulgherie, iar partea de jos a minei, începând din adâncime până sus la al nouălea nivel²⁰⁰, în înălțime de 21 de stânjeni sau 226 picioare, a fost umplută cu pietriș simplu. Această nouă bază se ridică la mijloc, unde totodată se află și ieșirea sau gura puțului care duce în linie diagonală la Franciskikluft (galeria Franciscană). Din „etaj” se putea lua și un alt drum, decât acela pe unde am venit, adică, peste minele Johannes Baptista și Paulusgrube; de asemenea se mai observă și cele două puțuri false²⁰¹ din care unul e pentru ventilație, iar celălalt pentru a se scoate apa din galeriile inferioare. Cel dintâi se termină în vârful muntelui, iar celălalt își varsă apele

p 279 peste al nouălea nivel în galeria prin al cărei jgheab ele se scurg... Mina Simion și Iuda..., bogăția acestei mine a scăzut foarte mult și poate că foarte curând va fi cu desăvârșire secătită, căci coridoarele ce le încrucișează venind din toate părțile prin contranivelarea lor și astfel zădărnicesc alte lucrări... (Sondaje puțin promițătoare). Cu toate acestea, asociația mai produce încă până la 150 de măji de aramă lunar.

Minereul se află aici în mase atât de dese încât numai puține locuri seci²⁰² se observă între ele, din care cauză au fost săpate multe coridoare, prin care se face urcarea din al nouălea nivel în cele de mai sus... (Se găsesc malahite... „minereu de cărămidă” (Ziegelerz), sticlă de aramă cristalizată, sticlă de aramă pestriță, cristale... etc.)

În... Paulusgrube se află în exploatare un bogat filon de plumb... minereul conține și argint...//

p 280 (Din munții Moraviței, autorul a vizitat doar mina părăsită Isidorus care e acoperită spre răsărit cu asbest... etc) Pe munții Johannes se află un filon de plumb cu argint, unicul în Banat care își păstrează neschimbate direcția și înclinarea²⁰³ pe o distanță considerabilă. Înainte de anul 1740, s-a scos de aici foarte mult argint; de aceea spre a domina filonul s-a săpat o galerie de la apus la răsărit, care a fost apoi îndreptată de la miazăzi spre miazănoapte și care

p. 281 are o lungime de 1 500 de stânjeni // (urmează înșirarea galeriilor deschise). Filoanele conțin argint cu puțină aramă.

Cauza pentru care galeriile au ajuns în parte neutilizabile a fost că pe timp de ploaie, din pricina apelor ce veneau năvalnic de pe straturile înalte de ardezie și calcar, ele fură inundate și deveniră inaccesibile. Din anul 1770 la mina Maria Cristina s-a încercat cu ajutorul unui manej mecanic²⁰⁴ a se pompa apa. Rezultatul n-a corespuns însă intenției... etc. Muntele Wolfgangger cu minele sale, muntele Tâlva cu minele sale. În mina Sebastianus minereul se află în chip de cuiburi²⁰⁵, adică în bolovani care s-au așezat chiar în interiorul

²⁰⁰ Vezi și von Born, în volumul de față

²⁰¹ *Kunstschächte*

²⁰² *Taube Gangart* (după von Born, *ibidem*)

²⁰³ *Sein ordentliches Streichen und Fallen.*

²⁰⁴ *Rosskunst.*

²⁰⁵ *Nesterweise*

filonului... // În anul 1764 s-au scos... câteva minereuri foarte bogate în aur p. 282 curat... în cantitate totală de 1¹/₂ funți.

Am putea spune despre munții Moraviței, în întreaga lor întindere, până la Reșița, că sunt de fier. Minereul stă în grămezi și bolovani din care cauză se poate scoate la suprafață cu ușurință și în mari cantități. Cu acest minereu este ocupat un mare număr de lucrători la cuptorul cel mare din Reșița, care se află situat nu departe de Bocșa... Straturile de fier... de deasupra mai mult expuse contactului cu aerul poscdă și putere magnetică. Acest munte de fier este numit de către români „Minera Mare” sau Ocna Mare²⁰⁶. Producția anuală... de aramă... e de 3000–4000 de măji, adică de aramă curată²⁰⁷, așa cum se pune în comerț ca marfă gata prelucrată; această aramă este în sine mai flexibilă decât aceea de la Oravița și se mai poate și topi mai ușor și cu mai puține cheltuieli. Ea este transportată la Ciclova, lângă Oravița, unde i se dă prin ciocănire ultima pregătire.

Fierul, îndată ce iese din prima prelucrare din munții de unde este extras, se transportă la cuptorul cel mare de la Reșița, pe care de asemenea l-am vizitat, continuându-și drumul peste Biniș²⁰⁸ și Bocșa. Pentru a grăbi topirea se adaugă și calcar, care încetinește desfacerea sulfului din minereu. Cuptoarele de topit sunt zidite în piatră cioplită și căptușite pe dinăuntru cu lut refractar care rezistă focului. Fierul ce iese de la prima topire, care se numește Flossen, spre a fi transformat în oțel, se bate în drugi cu ciocanele, apoi se așează pe o vatră specială, al cărei cămin trebuie să fie scund și în așa fel zidit ca focul să poată fi cât mai concentrat. Toată arta pentru fabricarea oțelului constă în potrivirea focului, în // pregătirea foalelor, în grija cu care la timpul potrivit se aruncă drugilor înroșiți zgura trebuincioasă, cu care se scot din foc și se bagă în foc, în repetata și neconținută batere cu ciocanul și în răcirea în albia cu apă în care de asemenea se obișnuiește a se pune zgură. Eu însumi am văzut toată această operație, precum și o alta mult mai grea, prin care fierul, după prima topire, este întins și subțiat prin baterea cu ciocanele și făcut propriu prelucrării pentru orice întrebuințare. Am mai văzut aici fabricându-se obuze și bombe de diferite calibruri, granate, tunuri, obuziere, mortiere, sobe de fier, căldări, topoare și alte unelte... De aici am plecat la Lugoj, trecând tot peste munți, din care cei mai înalți sunt Slama și Fârliugul, iar de la Lugoj m-am reîntors la Timișoara... etc. p 283

Scrisoarea a VIII-a

Călătoria pe Dunăre

p. 284

[...] Plecând din orașul sârbesc Semlin (Zemun), m-am îmbarcat pe un vas de pe Dunăre și, după o călătorie de o zi și jumătate, am sosit la Moldova. Orașul este situat pe malul fluviului, în fața unei insule cu același nume, în

²⁰⁶ *Grosse Grube.*

²⁰⁷ *Garkupfer.*

²⁰⁸ *Bignis*, sat, com Doclin, jud Caraș-Severin

p. 285 dosul căreia, ceva mai departe, este situată localitatea Golumbacul Nou, care aparține Serbiei. Moldova însăși este înconjurată de Clisura care... aparține districtului militar Ujpalanka. Moldova era odată renumită și puternică cetate, astăzi ea nu e // decât o grămadă de case sărăcăcioase și prost construite ai căror locuitori sunt aproape toți de origine sârbească. Localitatea Boșneag²⁰⁹ sau Moldova Nouă ce se află la o depărtare de numai o jumătate de oră este locuită de români și germani. Și aceasta este de fapt o localitate minieră în care se găsesc acum două topitorii și unde numai la o mică depărtare încep a se înălța munții ce conțin minereuri. Solul... argilos... e presărat cu bolovani de ardezie calcaroasă rostogoliți de pe munți.

p. 286 [Munți cu vechi exploatări]. Munții Besedin și Vadarna înfățișează urme de mari exploatări miniere ce au avut loc aici. Toate vechile lucrări sunt săpate în piatra cea mai tare numai cu dalta și ciocanul²¹⁰. // Intrările puțurilor se găsesc toate construite din pietre întregi cioplite și cu figură eliptică.

p. 287 Era natural să se îndrepte exploatările moderne spre aceleași locuri. În timpurile mai noi... au fost săpate galeriile Francisc și Theresia, dar... tăria stâncilor... a dus la părăsirea acestei galerii. [Districtul Moldovei cu munții Benedict, Florimund și Andreas-Minele.] Din toate acestea numai Barbara și Hoffnung Gottes din muntele Benedict mai sunt exploatare în clipa de față [Lipsă de rentabilitate a celorlalte]. La un ceas de muntele Andreas s-a săpat un filon de plumb cu argint – la Bartholomei Grube. Arama se aduce la uzina din Boșneag, unde manipulația se face întocmai ca la Oravița. Ea este de la natură mai dilatabilă și mai mlădioasă <decât arama cealaltă din Banat>. Din această cauză oficiul imperial și regional de cumpărare plătește marea pe prețul de 36 de florini, deci cu 4 fiorini, mai scump decât la Oravița și Dognecea, pentru a aduce o înviorare exploatărilor²¹¹... Producția de aramă și aici se urcă p. 288 anual la circa 1200 de măji. [Descrierea varietăților de minereu.]

Scrisoarea a IX-a

p. 289

Districtul minier Sasca

Drumul ce duce de la Moldova la Sasca... e foarte rău și anevoios. Mai întâi trebuie să trecem peste munți înalți înainte de a sosi, după trei ore de drum, la Radimna²¹², unde în pădurea de acolo se află o topitorie în care se aduc minereurile din cele mai apropiate mine ale districtului minier Sasca, în care de altfel ne și aflăm aici.

Apoi am călătorit peste alți munți de înălțime mijlocie și iarăși peste alții mai scunzi, care, de altminteri, nu sunt decât promontorii, până ce după o cale de o oră am ajuns în valea care e așezat orașul minier Sasca. Poziția sa pe

²⁰⁹ Azi înglobată în orașul Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin.

²¹⁰ Crede că aici ar fi fost sediul coloanei latine *Centum Putea*.

²¹¹ *Um... die Gewerken aufzumuntern*.

²¹² *Radimna*, sat, com. Pojejena, jud. Caraș-Severin. În versiunea lui N Bolocan:

Cadâna (!).

malul unui pârau care se varsă în Nera este frumoasă și atrăgătoare prin priveliștile pitorești pe care natura le înmulțește pentru călător la fiecare pas. Orașul are un număr însemnat de case rău construite locuite de români; *căci clădirile mai bune aparțin germanilor, care sunt aici tocmiți ca funcționari sau întrebuințați la mine sau la topitorii*. Fundul văii și drumurile ce duc la ea sunt presărate cu diferite soiuri de piatră în bucăți mai mari sau mai mici... etc. Abia acum vreo douăzeci de ani și mai bine, după ce turcii au părăsit Banatul, s-a început aici iarăși exploatarea minieră a câtorva vine²¹³ ieșite la lumina zilei. Românii care au fost întrebuințați la acest lucru și care cunoșteau ținutul, au descoperit²¹⁴ puțuri vechi și halde înalte răsturnate, care zăceau ascunse în umbra deasă a copacilor seculari. S-au mai găsit și se pot vedea chiar și acum pe munții cei mai înalți, multe mormane // de zgură, de cupru p 290 și de plumb, dovadă sigură că aici trebuie să fi fost topitori, deși în apropiere nu se află nici un pârau sau altă apă, prin care să se fi putut pune în mișcare foalele și mașinăriile...

...O altă descoperire... s-a făcut în anul 1776 în ținutul Boeștilor²¹⁵, care nu e prea depărtat de acel pomenit mai sus. Săpând aici în speranța de a găsi minereuri, a fost dezgropat un portal ce ducea la două încăperi, care – fiind construite una peste alta – formau două etaje și aveau fiecare dintre ele câte patru vetre de foc într-o figură semirotundă cam de cinci picioare în diametru și de un picior și jumătate în înălțime. // Pe fiecare vatră stăteau la o mică p 291 depărtare unul de altul două burlane de pământ, care se ridicau la o înălțime de circa două picioare având sub ele legătură; așa că burlanele vetrelor de jos se îmbucau în acelea ale încăperii de sus. Mai mulți dintre funcționarii minieri de acolo susțin că această clădire ar fi fost un laborator de cercetare²¹⁶ (a minereilor).

...Aceste descoperiri... au deșteptat atenția și râvna minierilor. Pretutindeni p 292 se făceau săpături prin munți... etc... [Înșirarea minelor de argint și de aramă]... Mai sunt mine, unde între pământul de iezătură și calcar mai este și un altfel de pământ, din care o majă dă până la 6 funți de aramă. Acest pământ se transportă în saci la topitorie... În districtul Sasca se află un munte..., unde... se ajunge la o argilă moale care de asemenea conține 3–6 funți de aramă la fiecare majă... Însă în această argilă arama nu e mineralizată, ci e ca o pulbere subțire. Vrednic de atenție este lângă mina Maria Schnee un izvor conținând în apa sa particule libere de aramă, care atunci când se introduce în ea fier în drugi sau foi se depun pe fier și îl prefac în așa-zisul cupru „cimentat” (Zementkupfer). [Puțuri părăsite din cauza producției mici. Se completează p 293 catalogul de minerale întocmit pentru această regiune de Ignaz von Born].

Toate aceste soiuri de minerale nu numai că le-am văzut, dar le-am și avut eu însumi în colecția mea.

...Producția anuală de aramă curată se urcă la 2 000–3 000 de măji. p 294 Topirea se face aici cu mai mici cheltuieli decât în altă parte, deoarece arama

²¹³ *Kluften*.

²¹⁴ *Vezi von Born, Scrisoarea a VII-a*

²¹⁵ *Boeste*, în jud. Caraș-Severin.

²¹⁶ *Probiergade*.

de la Sasca e mai ușor fuzibilă decât celelalte minereuri bănațene de acest fel. În numai 19 ore se termină întreaga operație.

Scrisoarea a X-a

[Minele din afara raionului celor patru districte miniere]

[Filoane prețioase în munții Almăjului și în partea nordică a comitatului Lugojului]. [Despre minele din Gladna și Dorgoș]... Cea dintâi e (alcătuită de) un filon de plumb ce conține și argint din care o majă dă 7–9 loți, a doua de un strat gros de pământ de steinmark..., în care arama curată se află în stare de foițe fine, grăunțe și alte părțile încă și mai mărunte. Până acum acest filon a fost numai doar scos la lumină. După probe pare bogat, dar despre ce ar da pe viitor nu este nimeni sigur și, pe de altă parte, nu se prea știe cum anume s-ar putea topi minereul. Se propune să fie curățat pământul printr-o mașină anume și apoi să fie aleasă arama prin spălare (Se așteaptă găsirea unui mijloc mai bun), cu atât mai mult cu cât în munții învecinați s-a găsit de curând și pietrișuri (conținând aramă).

p 295

[Despre aur]

Cele mai multe râuri și pâraie au în nisipul lor grăunțe de aur. Munca spălării aurului se face de către ȝigani, atât bărbați, cât și femei.

În scopul acesta ei își aleg timpul când, prin căderea ploilor sau prin pornirea apelor de la zăpada topită, râurile se umflă și cursul lor este mai repede și mai năvalnic ca de obicei. O scândură de tei de un stângen lungime și de o jumătate de stângen lățime²¹⁷, care în partea de sus e puțin scobită, având de-a curmezișul 10–12 tăieturi sau creștături... se așează aplecat, așa ca să formeze cu orizontul un unghi de 45 de grade. Se pune pe ea nisipul cu aur scos din râu, se toarnă apă și cu mâna se agită în așa fel încât încetul cu încetul părțile mai ușoare și în urmă chiar și cele mai grele de nisip alunecă împreună cu apa și, în cele din urmă, grăunțele de aur împreună cu nisipul mai gros se așează și rămân în creștăturile scândurii. Spre a le curăți se pune totul de-a valma într-o albie lunguiață, turnându-se apă peste ele, iar de aici (se pune) într-o altă albie de strecurare, în care aurul rămâne curat și lucitor. ȝiganii pregătiți în acest scop fac această operație în câteva minute, așa că în acest scurt timp ei adună adeseori grăunțe de aur în valoare de două groșițe.

Pe timp secetos, când apele sunt mult scăzute, ȝiganii caută aurul și pe solurile cele mai apropiate de râuri și pâraie, și de multe ori chiar și primprejur la oarecare depărtare, unde, săpând gropi largi, dau de un strat de pământ, pe care după diferite semne ei îi recunosc ca având în el aur. Pentru a alege grăunțele de aur din acest pământ, ei procedează întocmai ca la nisipul de râu, mai cu seamă că aceste gropi se umplu îndată cu apă ..

²¹⁷ În versiunea lui N. Bolocan, lățimea este arătată de 1 stângen și ½, fiind deci mai mare ca lungimea (!)

...Astfel de gropi se văd la Vârciorova²¹⁸, Bolvașnița²¹⁹, Borlova²²⁰ și la p. 296 Turnu²²¹, în districtul Caransebeșului; apoi în valea numită Valea Mare²²², spre granița Transilvaniei, anume de la Ohaba Bistra²²³ până la Marga²²⁴, pe pâraiele ce poartă același nume ca și aceste sate.

[Cercetarea formală a consilierului von Koczian în 1769 la Bozovici²²⁵ în ținutul Almăjului asupra spălătoriilor de aur e tratată în disertația lui von Born. Pentru această experiență au fost aleși țiganii cei mai dibaci în această direcție. În concluzie, a propus înființarea unei exploatare regulate pe acest strat de pământ, instalând și vetre de spălat, spre a conduce o lucrare în stil mare, care în mâna țăganilor ar rămâne neînsemnată, atât din cauza unei prea mici producții, cât și a pierderii unei mari cantități de părțițele de aur cu modul lor de manipulare.] Păreră domnului Dembscher, de la Sasca, în urma p. 297 unor minuțioase încercări: din 30 de roabe de pământ aurifer scos de lângă râu a obținut doar 2 grame de aur, iar din alte 30 scoase dinspre munte abia $1\frac{1}{2}$ gram. Față de aceste rezultate a ajuns la concluzia... că nu s-ar putea acoperi nici cheltuielile..., dacă s-ar lucra în stil mare, conducându-se exploatarea în mod sistematic cu lucrători germani, a căror folosire ar costa cu mult mai mult decât neînsemnata plată cu care se mulțumesc țiganii. Oficiul minier din Oravița le plătește pentru aur curat predat în valoarea unui ducat câte doi florini²²⁶, ceea ce ajunge numai pentru niște oameni pe jumătate goi, care – pentru a putea trăi împreună cu sărăcăcioasele lor familii – n-au nevoie decât de câțiva creștari de zi.

În districtele Ujpalanka, Mehadia și Caransebeș se obține o producție medie anuală în valoare de 6–7 dute de ducăți, iar în celclalte râuri ale Banatului de circa 300–400 de ducăți aur spălat, ceea ce desigur e un rezultat prea neînsemnat. Astfel tot arama rămâne cea mai mare bogăție a exploatareilor miniere de aici... Arama este cumpărată de la asociații de către curte pe prețul de 32 de florini de majă și, după ce a ieșit de la ciocane și a ajuns ca marfă în comerț, se vinde pe prețul de 53 de florini de fiecare majă. Acest singur articol, pe lângă faptul că dă de lucru la o bună parte a locuitorilor din aceste districte, mai face ca în țară să circule anual o sumă de mai bine de patru sute de mii de florini. Argintul //, extras din aramă, ca și din plumb a atins în anul p. 298 1775 o valoare de aproape două mii de mărci. Cât anume câștigă asociațiile interesate la aceste mine de pe urma plumbului, nu poți ști, precum nu pot determina exact, nici valoarea oțelului și a fierului ce părăsește țara în stare brută spre a fi prelucrat în diferite vase și unelte... Sulf, arsenic, vitriol și piatră acră... se găsesc în cantitățile colosale de pietriș și pământuri de piatră

²¹⁸ *Wescheroava*, sat, com. Bolvașnița, jud. Caraș-Severin.

²¹⁹ *Polvaschniza*, sat și com jud Caraș-Severin.

²²⁰ *Purlava*, sat, com. Turnu Ruinei, jud. Caraș-Severin

²²¹ *Timul*, azi și com. Turnu Ruinei, jud. Caraș-Severin

²²² *Valliemare*, sat, com. Fârliug, jud. Caraș-Severin

²²³ *Ochawa-Bistra*, sat desființat, înglobat la orașul Oțelu Roșu, jud. Caraș-Severin.

²²⁴ *Marga*, sat și com jud. Caraș-Severin

²²⁵ *Poschowiz*, sat și com, jud. Caraș-Severin

²²⁶ *Gulden*

acără <din munții provinciei>. [După un calcul s-ar putea exporta anual peste 30 000 de măji din cel mai bun sulf].

Scrisoarea a XI-a

p. 299 [Despre apele minerale din Banat. Despre băile calde de la Mehadia.]

[În districtul Timișoarei între satele Pișchia²²⁷, Murani²²⁸ și Fibiș^{228bis} ... sunt două izvoare foarte apropiate, dar cu calități foarte deosebite. Primul are o apă acidă, ușor purgativă și se numește *Sauerbrunn*. Celălalt conține o substanță rășino-pământoasă și sulfuroasă, fatală pentru păsărelele mici și mijlocii, pentru pești, broaște și diferite insecte. Oamenii o întrebuințează ca baie contra râiei, a bubelor și a bolilor de piele]. În districtul minier Oravița, la poalele muntelui Coșovățul, se află o fântână a cărei ape au un gust sărat și amar, iar la suprafață aruncă în continuu bule mici de aer... Încă un alt izvor care se deosebește puțin de cel sus arătat se află... în districtul Lugojului, și anume ținutul din jurul Lipovei, nu departe de râul Mureș, la poalele unui munte, între satele românești Iusnița²²⁹ și Pătârș²³⁰. Cu prilejul șederii mele în

p. 300 Caransebeș, am vizitat la Balta Sărată²³¹ o // localitate frumos situată, nu departe de acest oraș, care aparține episcopului sârb – un izvor de apă minerală, ascuns la umbra pomilor roditori; cum, însă, îmi lipseau aparatele necesare spre a face experiențe, m-am mulțumit să beau din plin apa limpede ca cristalul... Ea lasă pe limbă un gust acru și puțin amar, care durează doar câteva clipe...

p. 301 [Băile calde de la Mehadia]

Obârșia izvorului se află doar la o poștă depărtare de castelul Mehadii, acolo unde munții formează granița între Banat și Oltenia.

[Origine, istorie, antichități. Întemeietorul băilor ar fi fost însuși Traian].

...Aceste băi trebuie să fi fost renumite, deoarece cu toate că drumurile erau rele și nesigure din cauza tâlharilor, nu veneau numai bolnavi din toate părțile provinciei, ci și din Polonia, Sarmatia, Macedonia și din ambele Moesii [E o inscripție a fiilor decemvirului orașului Drobeta din Moesia... ucis pe

p. 302 unul din acest drumuri]. O primejdie, care și în timpurile de azi e aceeași, mai cu seamă în timp de vară, când pădurile acoperite de verdeață dau un adăpost sigur criminalilor [e amintită Peștera hoților] etc. Ținutul însuși e o vale lungă și îngustă, în care râul Cerna, începând de la muntele Moraru²³² în jos, curge vuind prin albia sa plină de pietre de diferite mărimi și sporită cu apele râurilor Craiova și Belareca²³³, se varsă la Orșova în Dunăre. De cealaltă parte

²²⁷ *Brukenau*, sat și com, jud. Timiș.

²²⁸ *Murain*, sat, com. Pișchia, jud. Timiș.

^{228 bis} Sat, com. Mașloc, jud. Timiș.

²²⁹ *Jusnitz*. Neidentificat.

²³⁰ *Petrus*, sat, com. Dorgoș, jud. Arad

²³¹ *Baldasserrata*, sat desființat, înglobat la orașul Caransebeș, jud. Caraș-Severin

²³² *Morarut*.

²³³ *Bellarega*.

valea este închisă de munți prăpăstioși din care cei mai mulți despicăți vertical dau localității o înfățișare amenințătoare și tristă, însă având și farmecul său pentru ochi, mai ales în timpul frumos de vară, când arborii sunt împodobiți cu verdețea lor plăcută, iar florile și buruienile umplu văzduhul cu mirosul lor înviorător...

. Izvoarele apelor minerale țâșnesc din acești munți, fiind răspândite într-o circumferință de mai bine de 700 de stâneni. [Trimite la planșa făcută chiar de autor la fața locului]. Mai întâi, când de-a lungul malului drept al râului Cerna urmărim drumul de la Mehadia spre această vale, ajungem la *Baia lui Francisc*²³⁴ sau *Baia francezilor*, numită astfel de pe urma puterilor p 303 vindecătoare ce se atribuie în vindecarea bolilor lumești.

Aproape chiar în fața acestei băi izvorăște dintr-un mic izvor *Baia de ochi*²³⁵. De aici ajungem la un izvor rece cu apă curată și pe cealaltă parte se află un al doilea izvor mare pentru ochi, iar la o mică depărtare s-a descoperit *Baia de var*²³⁶. *Baia articulară de asudare*²³⁷ e o mică peșteră, mai mult spre stânga, care vindecă durerile articulare. Încă o altă baie articulară de asudare, care are același efect, se află la o depărtare de numai câțiva pași.

Toate acestea le privim dintr-o poziție, care nu este altceva decât o îngrămădire de ruine, printre care ici colea se găsesc cărămizi de o mărime extraordinară, atât întregi, cât și în bucăți, împrăstiate în toate părțile. Zidurile dărâmate ce se văd în jurul unui turn, care probabil că va fi servit de foisor unui străjer, par a nu fi din timpuri atât de îndepărtate. Ceva mai departe ajungem la un pod de lemn, lesnicios și bine construit, care se reazemă de stâncile povârnișului de munte și acum trebuie să trecem podul de pe malul drept al râului pe cel stâng.

Chiar lângă stânca pe care este așezat podul, se adună de prin diferite crăpături două brațe de apă din care se compune *baia contra frigurilor* și cea *contra umflăturilor*... etc... Urmează apoi două mici cazărmi pentru soldații p 304 din localitate, un șopron acoperit pentru trăsurile și alte vehicule, capela catolică, un han pentru străinii care vin aici spre a folosi apele. În aceeași linie o a treia cazarmă pentru adăpostul bolnavilor ce sunt trimiși aici din spitalele militare din Timișoara și alte localități ale provinciei. În sfârșit, imediat lângă această cazarmă, se află baia comună, care are trei despărțituri și după acoperișul ei de șindrilă se numește *Baia de șindrilă*²³⁸. O baracă proaspătă de scânduri, ridicată de răposatul episcop sârbesc din Vârșet, împreună cu o grădină, se află în fața acestei băi, de unde la oarecare depărtare ne coborâm la *Baia hoților*. Aici se ridică *Muntele hoților*...

...În timp de umezeală, când se topește zăpada și apele din Cerna se p 305 umflă și ele foarte mult, câteva din aceste băi sporesc foarte mult, iar în timp de secetă ele scad asemenea foarte mult. Sunt altele care pe orice vreme au aceeași cantitate de apă. *Baia contra frigurilor* țâșnește mai sus... și astfel de

²³⁴ *Franzisci oder Franzosenbad*

²³⁵ *Augenbad*

²³⁶ *Kalkbad*.

²³⁷ *Gliederschwitzbad*.

²³⁸ *Schindelbad*.

ape țâșnitoare se văd și în Cerna, care sare de multe ori chiar mai bine de un cot peste nivelul ape... Toate aceste izvoare sunt clare cum e cristalul, numai doar baia de var, care este acoperită, pare albicioasă de culoarea laptelui [Alte particularități ale apelor; gustul... mirosul... depunerile de sulf, flori de sulf... etc.].

Gradul căldurii în aceste băi nu este nici de cum egal, de cele mai multe ori el poate fi suportat de corpul animalelor. Numai singură *Baia articulară* face excepție. Acum este nefolosită și căzută în ruină. Un român bătrân mă asigură că această baie era folosită mai înainte vreme și într-adevăr altminteri nici nu s-ar fi făcut un acoperiș la încăperea de lângă izvor²³⁹. Căldura e atât de mare, încât în câteva clipe – după cum am încercat eu însumi – se pot și fierbe ouă la ea.

[E citată în notă disertația lui von Kranz: *Analysis Thermarum Herculanarum Daciae Troyani* (sic) Viennae 1773].

p. 306 În ziua de 16 august 1776, pe care mi-am ales-o pentru facerea experiențelor, am observat mercurul din tubul termometrului chiar la fața locului în aer liber, iar de la ora șase până la ora nouă arăta 70 de grade după Fahrenheit și 17 grade după Réaumur.

p. 310 [Urmează tabelul cu temperatura diferitelor băi variind între 28 $\frac{1}{2}^{\circ}$ și 35°. Autorul amintește de cercetările cu aceste ape făcute de el însuși la fața locului timp de o lună întreagă... Renumele de secole al băilor. Numele izvoarelor vădesc puterea lor vindecătoare]. Totuși *Baia 'de șindrilă* este cea mai renumită din toate.

p. 311 Persoanele sănătoase fac bine dacă se abțin de la această baie. Vorbesc din propria-mi experiență. După ce am făcut trei băi spre a încerca asupra mea efectul căldurii acestor ape, am fost lovit de o febră inflamatoare²⁴⁰, care m-a // adus aproape de moarte. Din cei doi domni care au plecat de la băi, în același timp cu mine, unul a îndurat timp de aproape șase săptămâni cele mai cumplite dureri, iar celălalt a murit după o boală extrem de grea.

Scrisoarea a XII-a

către profesorul de botanică Scopoli din Pavia

Despre „*Musca columbacă*”...

p. 312 *Timișoara 18 ianuarie 1777*

[Pomenește de disertația lui Brunich, scrisă în limba daneză, despre acest subiect – disertație pe care însă el n-a putut-o cunoaște direct. El înseamnă observațiile sale personale].

Insectele acestea... nu sunt mai mari decât țânțarii. Ele se numesc „Muște columbace”, deoarece vin din ținutul unui castel²⁴¹ cu același nume, de pe

²³⁹ *Brunnstube*.

²⁴⁰ *Entzündungsfieber*.

²⁴¹ *Golumbac*.

malul drept al Dunării, din Serbia... etc. // După legenda populară, aceste p 313 muște și-ar lua ființa în anumite peșteri de munte. Eu dealtfel le-am văzut venind de acolo, dar și din altă parte, adică din interiorul țării. Ele zboară în roiuri, iar aceste roiuri foarte întinse par din depărtare ca niște nori groși de fum sau ca niște coloane de abur ce se ridică în sus de pe suprafața mării.

În luna iunie 1775, am pornit într-o călătorie de patru zile pe Dunăre de la Semlin (Zemun) – un oraș slavon din Sirmia (Srem), situat în fața Belgradului – până la Jupalnic²⁴², cu gândul de a vizita antichitățile de pe malurile acestui fluviu rămase încă de la romani. Abia trecut de Semendria am și început a simți aceste muște. Ele mi-au acoperit de îndată mantaua²⁴³ mea de lână. Le-am observat și deasupra vârtejului de apă din Dunăre, numit Taktalia, și tot astfel la Mala Golumbina și mai sus, când m-am oprit la Ogradena, spre a desena un monument săpat în piatră din porunca împăratului Traian, a cărui inscripție frumos împodobită strălucea pe o piatră așezată la intrarea drumului de pe mal, ce servește pentru tragerea bărcilor în susul apei. Îmi amintesc că atunci m-a atacat din față un roi atât de mare din aceste muște, încât eram gata să mă las de lucrul început. Aceasta s-a petrecut în timpul ultimei lor apariții, când – cum se crede în genere – ele, deși supărătoare, nu sunt totuși atât de vătămătoare ca în cele două apariții anterioare. Prima lor apariție are // loc de p. 314 obicei după 20 sau 25 aprilie, iar a doua urmează după 15 mai, uneori ceva mai devreme, alteori mai târziu. Totuși această regulă se potrivește poate numai atunci, când socotim anii în medie, căci în toamna anului 1776 s-a observat chiar în Timișoara trecerea unui roi al acestor insecte care a durat două zile întregi. Și tocmai aici mi s-a ivit primul prilej ca să le observ bine cu lupa. Dis-de-dimineață fură găsite moarte o mare mulțime dintre ele pe reșiturile ferestrelor. Nu au vătămat animalele. Dacă însă li se punea înaintea un dovleac tăiat, se repezeau asupra lui în așa mare număr că ai fi zis că dovleacul a fost cufundat într-un vas cu vopsea neagră.

Ploile și vânturile puternice le împrăștie și le scurtează durata firească a vieții. În cazul acesta, pagubele pricinuite de ele în cursul primelor lor două apariții sunt mai puțin însemnate. Dacă însă primăvara și începutul verii sunt secetoase și dacă în acest timp adie vântul domol de răsărit, atunci își largesc roiurile trecând în nenumărate colonii peste Orșova, Cerneț, Vidin și Nicopole pe teritoriul turcesc, iar altminteri ele cutreieră trei județe ale Banatului, și anume Ujpalanka, Mehadia și Vârșețul. Este o minune... că zborul lor și pustiirile lor nu se întind și mai departe. În număr nespus de mare se năpustesc aceste insecte fără nici o deosebire asupra boilor, vacilor, cailor, oilor, caprelor și porcilor. Zadarnic încearcă bieteile animale să se apere de această pacoste, prin sărituri puternice și bătând aerul cu coada. Toate părțile corpului neacoperite de păr, cum sunt pieptul și bărbia, sunt într-o clipă acoperite de aceste insecte, care se prind de ele cu o îndărătnicie turbată, se vâra în nări și în urechi, înconjurând pleoapele și pătrunzând cât mai adânc în deschizăturile părților genitale... mai ales la vaci. Groaznicile dureri pe care trebuie să le îndure animalele urmărite de ele se vădesc prin jalnice răgete, mugete, nechezări,

²⁴² Sat desființat, înglobat la orașul Orșova, jud. Mehedinți

²⁴³ *Ueberrock*.

behăiri, grohăieli și guițări, dar mai mult prin fuga lor înnebunită, aruncându-se chiar și în apă dacă întâlnesc cumva una în apropiere. În cele din urmă cad moarte²⁴⁷ fie chiar în timpul atacului, fie 3–4 ore după aceea sau cel mai târziu în noaptea următoare.

p 315 Până acum nu s-a găsit alt mijloc de apărare împotriva acestei pacoste decât să se aprindă focuri mari de paie în vremea când încep să se arate aceste insecte și să se umezească părțile corpului pe care se așează mai mult aceste insecte cu o apă în care a fost pusă să fiarbă pelin. Fumul le împrăștie, iar mirosul pătrunzător al pelinului // nu e suportat de ele. Trebuie să te minunezi când vezi cu ce grabă se adună biete de vite – lipsite de lumina rațiunii și mâinate doar de instinct – în jurul focului în cirezi mari, pentru a se apăra de aceste insecte impetuoase. Dar cum asemenea mijloace de apărare sunt adesea zădărnice de o mulțime de împrejurări, plugarii și acei ce au vite la pășune sunt expuși unor pierderi care îi cufundă în cea mai tristă stare.

Locuitorii din Banat, care sunt cei ce suferă mai mult de aceste pierderi, s-au plâns în repetate rânduri prin petiții în această privință la administrația cezaro-crăiască a țării. Același lucru l-au făcut și locuitorii districtului Vârșeț în două rânduri în anul trecut, cu prilejul pierderii boilor lor folosiți la serviciul robotei cezaro-crăiești.

[Se dă un înalt ordin să se facă cercetări asupra insectelor acestea și a mijloacelor de apărare contra lor].

[Istoricul acestor cercetări a fost făcut personal de autor, folosind și disertația (doctorului) baron van Swieten, eminent profesor al științei medicale].

Se crede de obicei că aceste muște... își fac apariția din anumite crăpături ale munților de pe malul stând al Dunării, de lângă Golumbac, de unde, împrăștiindu-se, își iau zborul în nenumărate roiuri, atât în Serbia, cât și în Banat și provinciile învecinate. Românii, superstițioși și neluminați susțin chiar că ele ar ieși numai dintr-o singură gaură. Lângă această gaură sau peșteră ar fi doborât Sf. Gheorghe – după legenda românească – balaurul infernal și, tăindu-i capul, l-ar fi aruncat în peștera amintită. Deci aceste muște vătămătoare ar ieși din capul acestui monstru... Dar am mai arătat că asemenea peșteri sau găuri se află în mai mulți munți situați lângă Golumbac și că din toate ies asemenea muște și că eu însumi le-am văzut venind din mari depărtări dinăuntrul țării.

p. 316 [Diferite alte păreri susțin că ele s-ar ivi din apa unui anume pârâu de munte în care s-ar afla scorpioni, șerpi, viespi etc., care ar otrăvi apa. Ar rezulta din fermentația murdăriei acestora. S-ar dezvolta pe copaci, pe ghinda unui soi de stejar (opinia doctorului Kômüves prim medic din Timișoara)].

Carnea animalelor răpuse ar fi otrăvitoare întrucât ele mor otrăvite. Dar experiența a arătat că ea poate fi consumată și de câini și de oameni.

Mijloace profilactice propuse de medic: spălarea zilnică a părților inflamate cu o decoctie de foi de nuc. [Dar aceste muște își fac prima apariție

²⁴⁴ Este vorba, bineînțeles, de vite, nu de muște cum se arată greșit în versiunea lui N Bolocan.

mult înainte de înfrunzirea nucilor. Deci ar trebui păstrate frunze din anul precedent.]

[Observațiile personale ale autorului]

În toamna anului 1776, am putut să observ în toată voia aceste insecte și cu ochiul liber și cu lupa [descrierea lor. Comparație cu tăunul (*oestrus*) amintit de Vergilius, în *Georgice*, și care este clasificat, și de Linné, în 5 specii la care trebuie adăugate și aceasta numind-o *oestrus Columbacensis*. În rănile pe care le fac își depun și ouăle.]

COSTANTINO-GUGLIELMO LUDOLF

(1759–1839)

Costantino-Guglielmo Ludolf era fiul lui Guglielmo-Maurizio Ludolf (1712–1793), reprezentantul la Poartă al regelui celor două Sicilii, și al Catherinei Chabert (1728–1799). Familia Ludolf era de origine senatorială germană, Leuthol sau Ludolf din Erfurt, intrată în secolul al XVIII-lea în slujba Neapolului; la 30 noiembrie 1778 a primit titlul conțal al Sf. Imperiu. Tânărul Costantino avea să-și urmeze tatălui său în postul acestuia la 1 oct. 1789, lăsându-l apoi la rândul său în 1817 fiul său Giuseppe-Costantino Ludolf (1787–1875). Încă de pe vremea uceniciei sale, Costantino redacta în limba franceză niște dări de seamă globale asupra evenimentelor de la Constantinopol sau din cuprinsul imperiului văzute din capitală. Ca în secolul precedent, lumea diplomaților străini din Pera alcătua un fel de galaxie, ca în tabloul mai fantezist al lui Cornelio Magni sau în cel perfect autentic al ambasadei extraordinare a lui Oettingen în 1700 pentru ratificarea tratatului de la Karlowitz (vezi vol. VII și VIII, ale colecției de față), chiar dacă între ambasadorii Franței și ai Angliei de pildă, raporturile politice erau mai reci sau între solii ruși și internunții existau bănueli, mascate în aparență de cea mai bună înțelegere. Trimisul Neapolului, al cărui rege era un Bourbon, rudă de aproape cu suveranul francez, era în legătură firească cu colegul său francez François Emmanuel de Guignard, conte de Saint-Priest, cu atât mai mult cu cât fratele acestuia Guillaume-Emmanuel, cavaler de Saint-Priest se și căsătorise cu fiica lui, Guglielmina-Costanza de Ludolf (1752–1809).

Noul internunțiu, baronul Peter Philipp von Herbert-Rathkeal, irlandez de origine, fost ieziut, sosit la Constantinopol de curând, avea să se alăture acestui grup. Mai de-o parte, într-o splendidă izolare, ambasadorul Angliei, Sir Robert Ainslie, de multă vreme sosit la Constantinopol, vădea un caracter mai dificil căutându-și destinderea în achiziționarea de antichități și medalii, cu concursul luminat al abatelui Domenico Sestini, bun cunoscător în calitatea sa de arheolog.

În 1777, tânărul Costantino, împreună cu fratele său Carlo, l-au însoțit pe Sestini într-o călătorie prin Asia Mică, cu scopul vizitării monumentelor antice, culegerii de inscripții, de cercetare a florei locale, abatele fiind și un observator asiduă al naturii. Doi ani și mai bine după aceea, frații Ludolf îl vor regăsi pe Sestini la București, în cursul călătoriei lor spre Viena, în primăvara anului 1780. Ei aveau tovarăși de drum pe cavalerul de Saint-Priest, fratele ambasadorului, precum și pe fratele internunțului, dar acesta din urmă numai până la București, de unde a plecat singur înainte spre regimentul său, căci i se terminase concediul pe care l-a petrecut pe Bosfor.

După o călătorie de 14 zile prin Rumelia și Bulgaria, se ajunge la 12 mai la București. A doua zi Costantino îi scrie tatălui său, povestindu-i cum a decurs drumul spre Balcani și cum au fost primiți la București. Aveau o scrisoare pentru secretarul Raicevich, care era plecat în Transilvania, dar s-a întors a doua zi. Tot astfel și domnul Alexandru Ipsilanti lipsea din oraș, fiind plecat la mănăstirea Cotroceni, unde obișnuiau domnii să stea câteva săptămâni după sărbătoarea Sf. Gheorghe, când erau duși cu mari ceremonii ca la iarbă (vezi Sulzer). Prima întâlnire cu Raicevich a inspirat tânărului Costantino rezerve, care au sporit pe măsura șederii mai departe la București. La aceasta a contribuit desigur revărsarea nemulțumirii îndreptățite a abatelui Sestini (vezi relația în vol. de față), în urma procedurilor întâmpinate de el din partea lui Raicevich. Cazul ragusanului Ochmuchievici, recomandat de Costantino tatălui său, confirmă încă o dată reaua impresie produsă. La acestea se adaugă confidențele beizadelelor, care nu îl puteau suferi pe secretar și desigur aprecierile șoptite ale boierilor frecvențați cu tot

dinadinsul de Costantino și Carlo, în ciuda lui Raicevich, care aștepta cu nerăbdare plecarea lor din București Șederea aici a durat 14 zile.

Plecarea a avut loc la 27 mai, când l-au luat cu ei și pe Sestini pentru o parte din drum. Călătoria a fost descrisă într-o scrisoare în care este vorba și de carantina de la Turnu Roșu și de primirea la Sibiu din partea generalului baron von Preiss și a baronului Brukenenthal. Pentru o parte din drum avem și descrierea lui Sestini. După despărțirea de aceștia, restul călătoriei este schițat în scrisoarea lui Costantino din 4 iulie, de la Viena, în care pomenește de vizitarea cetății de la Alba Iulia și de înșelarea speranței de a vizita minele de aur de la Zlatna, pentru care nu le-a folosit recomandarea baronului Brukenenthal, întrucât, potrivit dispozițiilor împăratului, pentru o atare vizitare era nevoie de o autorizație specială dată de cancelaria imperială din Viena. Călătoria continuă pe calea obișnuită prin Timișoara mai departe până la Viena.

Pe lângă cele două scrisori amintite, despre trecerea sa prin Țara Românească și Transilvania, aflate de A. Oțetea în Arhivele de Stat din Neapole și publicate de el în volumul său *Contributions à la question d'Orient...*, București, 1930, a rămas de la Costantino Ludolf și o prezentare generală a Țării Românești, publicată tot acolo în continuare. Ea este redactată după tipicul unor asemenea expuneri, trecând în revistă producția țării (grâne, vite, pește, sare), comerțul de monopol cu Imperiul Otoman, modestele manufacturi de sticlă și de postav, încercate o clipă de A. Ipsilanti etc. Este condamnată crunta exploatare economică și fiscală a populației, lăsată pradă lăcomiei Porții și a tuturor domnilor pe rând, silită să fugă în Transilvania pentru a putea trăi și golind astfel țara de locuitori.

În text se stăruie mai mult asupra organizării justiției folosind datele căpătate de la un boier nenumit. Dintre boieri, pomenește doar despre Brâncoveni și Cantacuzini. Este un amestec de impresii personale, de pildă privind ieftinătatea alimentelor, fără a-i urmări cauzele, și de date primite *tale quale* de la lumea înconjurătoare sau scoase din cărți.

Memoriul acesta nu purta nici o dată. El a fost datat de editor din anul [1780], socotind că ar fi fost redactat chiar cu prilejul trecerii pe la noi. Dar e mai probabil ca el să aparțină unui moment mai târziu. În sensul acesta pledează argumentul că autorul, vorbind de manufacturile de sticlă și de postav, spune că au fost încercate *sub domnia lui Al. Ipsilanti*, ca și cum aceasta s-ar fi încheiat, fapt întâmplat la începutul anului 1782. Apoi apariția unor erori care se explică desigur prin estomparea memoriei, căci vorbește de ocne de sare la Târgoviște, Cerneți și Focșani (!). Multe informații și judecăți par a fi luate de-a gata din *Istoria* lui Sulzer. Ca și el, autorul stăruie asupra lăcomiei și despotismului cărmuirii și a lenii (!) țăranului. Aflăm și împrumuturi din *Istoria* lui del Chiaro, probabil tot prin Sulzer. Surprinde aprecierea numărului populației din Țara Românească, la cifra de 100 000 de suflete, când Sulzer și Raicevich, pentru acel moment, îl socotesc primul la 300 000 de oameni, iar al doilea consideră că populația din acele două principate s-ar ridica împreună la un milion. Și tot astfel, enigma țăranilor în Transilvania e infirmată de declarația lui Raicevich, care pomenește de o sporire a populației prin aflusul de emigrați din țările vecine! S-ar părea deci că memoriul se referă la situația creată de războiul din 1786–1791 (1792, st.v.), care a devastat țara și a pus pe fugă pe locuitori. În mod curios cifra veniturilor este într-un flagrant dezacord cu numărul populației. În memoriu se dă cifra de 3 350 000 de piaștri, destul de apropiată de cifra dată de Raicevich de 3 000 000 de lei. Se știe că leul avea valoarea unui piastru. Așadar, la o populație de circa 500 000 de locuitori se încasa aproape aceiași bani ca de la una de 100 000 de oameni! Nepotrivirea este flagrantă. Ar rezulta că memoriul este un amestec de impresii personale, de pildă cca despre ieftinătatea alimentelor, de informații obținute la fața locului, precum și de date scoase din cărți.

Despre viața și activitatea lui Costantino Ludolf se dau lămuriri în studiul lui A. Oțetea, *L'établissement de la Légation napolitaine à Constantinople (1790)*, în „Bulletin de la Section historique (dc) l'Académie Roumaine”, t. XV, București, 1929, p. 62 și 68.

La 1 octombrie 1789, Costantino Ludolf a fost numit, la rândul său, ministru al regelui celor două Sicilii la Poartă. A ocupat acest post până la 25 martie 1817.

Datorită legăturilor sale și cu ambasada rusă din Constantinopol, Costantino Ludolf a jucat un rol de seamă în cursul negocierilor, care au precedat încheierea tratatelor de pace de la Iași (1792, st. v.) și de la București (1812). Suspendat din atribuțiile sale oficiale, în urma ocupării Italiei de armatele revoluției franceze și apoi a înglobării sale în sistemul napoleonic, Ludolf a dus o adevărată campanie contra revoluției și a lui Napoleon.

La 25 martie 1817, a fost trimis ca ministru plenipotențiar la Londra lăsând postul său de la Constantinopol fiului său, Giuseppe-Costantino Ludolf (1787–1875). Numit în aceeași calitate la Paris, nu a mai apucat să plece, murind la 20 februarie 1839 la Londra.

Pentru familia Ludolf, vezi amănunte și la Mihail Dimitri Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 582–583, cu unele erori privind alianța cu contele de Saint-Priest.

⟨SCRISORI DESPRE TRECEREA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA⟩¹

1780

București, 13 mai 1780

p. 343

...Iată-mă în sfârșit într-o țară creștină... etc. ...

...Nu am făcut decât paisprezece zile de la Constantinopol până la București, fără să socotim două zile în care ne-am odihnit²... Domnul Raicevich³ nu se află acum aici, fiind dus în Transilvania să schimbe aerul, și mi s-a spus că va fi aici, cel mai târziu mâine sau poimâine. Aș dori mult să fie așa, ca să-i predau scrisoarea pe care mi-ați dat-o⁴.

București, 15 mai 1780

.. Secretarul Raicevich, înapoiindu-se a doua zi după ce v-am scris, a venit mai întâi cu careta la noi ca să ne vadă.

I-am înfățișat scrisoarea pe care o aveam; a citit-o și mi-a oferit cu politețe serviciile sale. Ne-a chemat a doua zi la masă și ne-a poftit să luăm masa cu el în fiecare zi, ceea ce am primit. Este un om cu mult spirit și foarte învățat, dar cam prea multă vanitate strică totul. De altfel, ceea ce m-a făcut să pierd ceva din buna părere pe care am avut-o despre el la prima vedere a fost că la sosirea noastră ne-a dus într-o cameră în care are o mică bibliotecă și ne-a spus: „Iată, domnilor, epoca antică și cea modernă”, prezentându-ne o tânăra grecoaică, pe care o întreține. Și nu s-a mulțumit numai cu atât, ci a așezat-o cu noi la masă. Deși această purtare m-a cam mirat, mirarea mi-a trecut ușor, când am aflat că așa se proceda aici, la București, în mod deschis,

¹ Traducerea s-a făcut după textul publicat de A. Oțetea, în *Contribution à la question d'Orient. Esquisse historique suivie de la correspondance inédite des envoyés du Roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741–1821)*, București, 1930, p. 343 și urm.

² Costantino Ludolf călătorea împreună cu fratele său, Carlo, cu fratele ambasadorului Franței la Constantinopol, Saint-Priest, cu cumnatul lor și cu maiorul Herbert, fratele internunțului la Constantinopol, Herbert-Rathkeal.

³ Stephan Ignaz Raicevich, secretarul lui Alexandru Ipsilanti pentru limbile europene, care i-a încredințat și creșterea fiilor săi, Constantin și Dimitrie, după plecarea abatelui Lionardo Panzini.

⁴ Scrisoarea lui Guglielmo Ludolf, ministrul celor două Sicilii la Constantinopol.

și că nu ești socotit om de lume dacă nu ai o amantă. Este sigur, de asemenea, că moravurile sunt foarte stricate aici și că domnește o mare licență, urmare fircască a șederii rușilor aici. Văzând aceasta, m-am făcut a nu băga de seamă ciudățenia aceea, m-am purtat față de această femeie cum se urmează de obicei în asemenea împrejurări, mulțumindu-mă să-i arăt o politeță rece.

Înapoiindu-se domnul⁵ de la casa sa de țară⁶, i-am fost prezentați astăzi de către secretar⁷. Ne-a primit bine și ne-a vorbit cu multă // politețe în limba p. 344 italiană, cerând cu interes vești despre dumneavoastră și despre domnul ambasador⁸. Are o înfățișare foarte frumoasă și foarte plăcută. Am văzut de asemenea pe beizadele, fiii săi⁹, care ne-au primit tot astfel cu politeță și fără ceremonie.

Șederea la București este destul de lipsită de veselie. Aici este foarte cald și acum, vara, aerul este nesănătos din cauza râului Dâmbovița care îl străbate și a mlaștinilor care îl înconjură...

Mă folosesc de prilejul plecării domnului Ioan Omuchovich, raguzan, care este și el printre nemulțumiții de la această Curte. A stat aproape 7 ani la secretar¹⁰ și, nu numai că n-a căpătat nimic datorită bunelor sale oficii, ci dimpotrivă a fost silit să mai scoată mult și de la el și, neputându-și deloc promova interesele, după ce a înaintat mai multe cereri, a fost concediat de domn tot fără vreun răspuns și toate acestea din cauza secretarului, care hotărăște totul și vrea ca totul să-i treacă prin mâini, bucurându-se de încrederea domnului, de care abuzează de cele mai multe ori. A luat deci hotărârea să se întoarcă la Constantinopol și, deoarece m-a rugat să-i dau o scrisoare pentru domnia voastră, vi-l recomand, căci este un om foarte cumsecade și care ar merita cu prisosință o altă soartă.

Joiă trecută am luat masa la domn. La ora mesei a trimis careta ca să ne ia și ne-am dus împreună cu secretarul. Ne-a primit într-un chioșc de modă turcească¹¹ și câțva timp după aceea ne-am dus la masă, tot într-un chioșc (așezat) în fața celuiilalt. Totul era servit după moda de la noi¹². Au fost cinci servicii, fiecare de câte zece feluri, farfurii erau multe, dar bucatele erau din cele mai rele, totul rece și foarte prost rânduit. Vinul era destul de bun; erau și vinuri din Franța. Nu eram decât unsprezece inși. Domnul ședea într-un jilț mare de catifea roșie și domnul cavalier¹³ și cu mine eram așezați lângă el.

⁵ Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești, 1774–1782.

⁶ Probabil de la Cotroceni unde obișnuia să stea la timpul scoaterii cailor la iarbă după obiceiul amintit de Sulzer. (Vezi relația sa în volumul de față).

⁷ Raicevich

⁸ François-Emmanuel de Guignard, conte de Saint-Priest, ambasadorul Franței la Poartă (1768–1784).

⁹ Constantin și Dimitrie Ipsilanti, care aveau să fugă în anul următor la Viena (decembrie 1781)

¹⁰ Raicevich

¹¹ Poate la Herăstrău, unde ridicase înainte de 1780 un frumos conac de vară, sau pe locul viilor mănăstirii Mihai Vodă, care avea trei chioșcuri sau foișoare spațioase, unde a început, în martie 1775, clădirea Curții Noi în Dealul Spirii

¹² Sestini pomeneste de bucătarul francez al domnului, Louis Etienne Maynard

¹³ Cavalierul de Saint-Priest, fratele ambasadorului Franței.

După prânz ni s-a servit cafeaua și trabucul și câțva timp după aceea domnul ne-a propus o plimbare la Cotroceni¹⁴, mănăstire ortodoxă la un ceas de oraș. A plecat singur în careta lui și noi în alte două împreună cu tinerii principii, care, după plimbarea ce n-a fost lungă, ne-au adus acasă la noi și ei s-au dus la baie aflată nu departe de locuința noastră. Ne-am dus după aceea să-i vedem la baie, unde muzica ȝiganilor ne-a nenorocit urechile, i-am părăsit la miezul nopții și ne-am culcat; după un ceas au venit să ne calce pe neașteptate, au mai stat câțva timp cu noi și apoi au plecat. Vă asigur că acest fel de a fi, cu totul opus ifoselor grecilor, mi-a plăcut nespun de mult și că am foarte multă stimă pentru acești principii, care într-adevăr înspiiă multă prietenie. Suntem îndestulați de toate cele de trebuință pe cheltuiala domnului. Măncăm în fiecare zi la secretar, care este plătit pentru aceasta de către domn. Ospătarea nu este din cele mai grozave, dar, în sfârșit, călătorii trebuie să se multumească cu orice. Cel puțin pâinea este foarte bună, căci aici sunt foarte mulți brutari germani, fugiți din Transilvania, care o fac tot atât de bună ca cea de la Viena...

p 345

Secretarul a poftit ieri pe tinerele beizadele la el acasă. De șase ani, de când se află aici, nu a reușit să-i facă să vină la el¹⁵ și ei au făcut-o din prietenie pentru noi, căci desigur ea e foarte mare și ei ar vrea să ne țină cât mai mult aici, dar treburile noastre nu ne îngăduie să mai rămânem...

P.S. ...Astăzi trebuie să asistăm la o nuntă ce se face la prințul Brâncoveanu¹⁶, care își mărită fata. Sunt curios să văd această ceremonie. Va fi și un bal mare căruia nu îi voi face, cred, mare cinste, căci toate doamnele nu dansează decât dansuri grecești și românești.

Sibiu, 7 iunie 1780

...Ne-am oprit în acest oraș¹⁷ mai mult decât ne așteptam, căci bunăvoința pe care domnul și fiii săi o arătau față de noi ne-a îndemnat să ne prelungim șederea și, ca să vă spun adevărul, am rămas patru zile mai mult, numai ca să-i facem în necaz secretarului ragusan¹⁸, care vedea cu ochi foarte răi prietenia noastră cu beizadelile, temându-se să nu-l încondeiem, cum ar merita (căci între noi este omul cel mai lipsit de cinste pe care îl cunosc). Voia să ne facă să plecăm cât mai repede din București, fără să ne prezinte nici unuia dintre boierii din acel loc, spunând că acest lucru nu se cade și că ar putea trezi bănuiele. Dar noi nu ne-am sinchisit de aceasta și ne-am dat osteneala să mergem singuri să-i vedem. Pretutindenți am fost primiți cu brațele deschise și cu toată politețea de care sunt în stare grecii, căroră le părea foarte rău de plecarea noastră; am prânzit chiar la unul dintre cei mai de seamă, care se numește Dudescu-Cantacuzino¹⁹, care este conte al imperiului și are multe

¹⁴ *Cotroceni* Mănăstirea Cotroceni, începută la 26 mai 1679, este ctitoria lui Șerban Cantacuzino, care a închinat-o Muntelui Athos

¹⁵ Atitudine în contrast cu cea față de Sulzer (vezi relația sa din volumul de față)

¹⁶ *Brancovan* Nicolae Brâncoveanu, nepotul de fiu al domnului Constantin Brâncoveanu A avut două fiice, Elena Cantacuzino-Pășcanu și Maria, măritată cu Grigore Băleanu

¹⁷ București

¹⁸ Raicevich Probabil în legătură cu plecarea lui Sestini Vezi biografia acestuia

¹⁹ *Tudisco-Cantacuzino* Probabil Dudescu-Cantacuzino, cf în 1717 mențiunea lui „Constantin Dudesco Graff Cantacuzennes” (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, II, p. 176-177) Este amintit de Sulzer în mai multe rânduri

moși în Transilvania. El poftise și pe secretar, care a găsit cu cale să refuze această cinste.

Am mers șase zile de la București până la Lazaret²⁰. Tot drumul l-am făcut pe cheltuiala domnului, care hotărâse cu câteva zile înainte conacele, pe unde trebuia să trecem și unde am găsit din belșug tot ce trebuia; tot timpul drumului căpitani cu străji stăteau în așteptare în toate locurile pe unde treceam, pentru a ne însoți pe rând.

Drumurile sunt foarte bune în toată Țara Românească. Pământul este neted de tot, acoperit cu cele mai frumoase păduri din lume, dar atât de rău gospodărit încât ți se făcea milă să vezi lemnul cel mai bun lăsat în părăsire pe drumul mare și cei mai mulți copaci înăbușindu-se²¹ unii pe alții și putrezind în picioare din cauza mlaștinilor, care se găsesc peste tot prin aceste păduri. Câmpiile cele mai frumoase // sunt toate nelucrate și sunt foarte puțin populate. p. 346
Țăranii nu seamănă decât porumb cu care fac „polenta”, pe care o numesc mămăligă (*mamalika*), și iată toată hrana lor. Și vă asigur că nu mi-am putut reține indignarea împotriva acestei cârmuii despotice, care nu are nici o grijă de agricultură și care lasă în părăsire câmpurile cele mai frumoase și mai roditoare. Ce de mai bieți nenorociți întâlnești târându-și o viață amară și murind de foame în țara cea mai frumoasă, care se poate vedea pe acest pământ. Înainte de a sosi la lazaretul de la Turnu Roșu²², am trecut munții care despart Țara Românească de Transilvania. Am pățimit într-adevăr foarte mult și drumurile erau de o sută de ori mai rele decât cele din Munții Balcani, căci erau atât de prost îngrijite și atât de stricate de ape, cu urcușuri și coborâșuri atât de repezi și prăpăstii atât de îngrozitoare, încât faptul că am ieșit teferi se datorește celui mai mare noroc din lume.

Ceea ce ne-a despăgubit de plictiseala acestui drum a fost scurtimea carantinei, pe care am fost siliți să o facem și care nu a ținut decât patru zile. Și mai aveam destulă libertate, căci puteam să ne plimbăm prin fața casei noastre și să vorbim de la oarecare depărtare cu locuitorii acestui ținut, care, la drept vorbind, este un loc foarte plicticos și trist, fiind îngropat între două chei muntoase prin care trece Oltul destul de mare și purtând firioare de aur, pe care le adună ȝiganii pe pământul domnului Țării Românești și produsul aparține domniei.

Intrarea noastră în Transilvania a fost foarte plăcută: am părăsit fără părere de rău ținuturile pustii și munții arizi și acoperiți cu zăpadă din Țara Românească. Abia am pus piciorul în statele împăratului și am văzut cât de mult de răsfrânge asupra ȝării deosebirea de cârmuire și cât de puternic acționează libertatea²³, acest lucru atât de scump și atât de puțin cunoscut turcilor. Am dat de ogoare bine lucrate, de sate dese și bine populate până la

²⁰ Stația de carantină de la Turnu Roșu.

²¹ În lipsa unor curături sau curățituri, care să rărească pădurea tânără pentru a-i îngădui o creștere mai bună.

²² *Roten-Turn* (sic). Acolo era carantina la intrarea în Imperiul Habsburgic.

²³ Cât de superficială este judecata autorului cu privire la „libertatea” din Transilvania, patru ani înainte de răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan! Impresia autorului se datorează faptului că trece acum prin regiunea săsească, favorizată în tot chipul de regimul habsburgic.

Sibiu, capitala acestui ținut, oraș destul de frumos și unde, pentru prima oară de la plecarea noastră de la Constantinopol, suntem găzduiți creștinește.

Dat fiind că am fost prezentați aici fețelor celor mai de seamă din partea locului și că aveam scrisori de recomandare de la domnul de Herbert²⁴, am început prin a prânzi la generalul Preiss²⁵, mâine vom prânzi la domnul Brukenthal²⁶, care este un om cu multă prețuire pentru tablouri, medalii și cărți și are colecții foarte frumoase din toate acestea. Am văzut acolo lucrările lui Milord Hamilton²⁷ despre Vezuviu și Neapole, o ediție superbă despre acest ultim oraș, cu gravuri desăvârșite.

.....

Viena, 4 iulie 1780...

p. 347 Am rămas cincisprezece zile la Sibiu din cauza ploilor torențiale; viața este foarte scumpă aici. Deoarece caii noștri nu mai puteau merge și erau schilodiți cu toții, am fost siliți să-i vindem aproape pe nimic și să luăm apoi poșta pentru a sosi mai degrabă la Viena, părăsind cât mai repede Ungaria, pentru a scăpa de căldurile și aerul nesănătos, care este groaznic în acest anotimp. Deci, plecând de la Sibiu la 21 iunie, ne-am dus mai întâi la Alba Iulia²⁸, pentru a vedea cetatea, care este cea mai puternică din toată Transilvania. Cum în apropiere se aflau și minele de aur și argint ale acestei provincii, care sunt mult mai bogate decât cele din Ungaria, am socotit nimerit să mergem acolo. Înconjurul pe care l-am făcut este de șase ceasuri, pe niște drumuri proaste. Dar când am sosit la Zlatna²⁹, unde se aflau acele mine, directorul, care este un dobitoc de prima categorie, nu a vrut să ni le arate cu toată scrisoarea domnului baron Brukenthal, guvernatorul provinciei, spunând că sosise un ordin din partea împăratului³⁰, care oprea vizitarea minelor de către oricine ar fi, dacă nu are un ordin lămurit de la cancelaria imperială. Ne-am mulțumit cu aceasta și ne-am întors triști pe de o parte și mulțumiți pe de alta, căci aceasta ne-a scutit de a ne mai duce la minele din Ungaria, care sunt departe de calea noastră și unde drumul este foarte prost. Două zile mai târziu,

²⁴ Fratele baronului Peter Philipp von Herbert-Rathkeal, internunțiu imperial la Constantinopol (1779–1801).

²⁵ Generalul Friedrich baron von Preiss era comandantul militar al Transilvaniei (1771–1784).

²⁶ Samuel von Brukenthal (1721–1803), comite al sașilor (1761) și guvernator al Transilvaniei (1777–1787). A pus bazele muzeului Brukenthal, care cuprinde o bibliotecă, o colecție mineralogică și numismatică și o vastă galerie de tablouri.

²⁷ Sir William Hamilton (1730–1803), ministru al Angliei la Neapole (1764–1800), s-a interesat de aproape de descoperirile de la Herculaneum și Pompei, scriind lucrări numeroase asupra ceramicii antice, a Vezuviului etc. În 1793 a încheiat un tratat de alianță între Anglia și Neapole. Era soțul vestitei Emma Lyons, Lady Hamilton, al cărei rol în sprijinirea regimului de teroare instaurat de regina Maria-Carolina, pentru care l-a câștigat și pe amiralul Nelson, este îndeobște cunoscut.

²⁸ *Carlsburg* Nume dat în cinstea lui Carol VI de Habsburg

²⁹ *Zalatna* Același refuz a fost întâmpinat și de Sestini îndată după aceea

³⁰ Iosif al II-lea.

am părăsit frumoasa țară a Transilvaniei și am intrat în Banatul Timișoarei, unde am văzut orașul cu același nume care este o cetate foarte puternică a Ungariei. Nu ne-am oprit aici decât o singură zi... De la Timișoara până la Buda, am mai făcut încă două zile și două nopți...

[Despre Țara Românească]

[1780]*

[Memoriul începe printr-o scurtă introducere istorică, nelipsită de confuzii și judecăți arbitrare, arătând vicisitudinile țării până la pacea de la Kuciuk-Kainargi].

S-a obținut prin convenția de la Ainali-Kavak, în 1779, scutiri și privilegii p 348 pentru domni. Dar aceste privilegii au făcut ca atârănarea domnilor [de Poartă] să fie încă și mai grea și domnia lor mai precară, căci Poarta nu a putut vedea cu ochi liniștiți ca o putere ca Rusia să se intereseze de niște indivizi aflați sub dependența ei imediată.

Împărțirea (administrativă) a acestui principat

Accastă provincie se împarte în 17 districte, pe care românii le numesc județe sau jurisdicții; ale căror nume sunt: Olt, Râmnic, Buzău, Argeș, Teleorman, Vlașca, Ilfov, Ialomița, Săcuieni, Prahova, Dâmbovița, Muscel, Jiul de Sus, Jiul de Jos, Vâlcea, Mehedinți și Romanați. Unguri și transilvănenii dau Țării Românești numele de Transalpina, iar turcii pe cel de Kara-Ullah. Ea se mărginește la miazănoapte cu Transilvania, în partea dinspre apus (!) cu Moldova, la răsărit și la miazăzi cu Dunărea, care o înconjură în parte și o desparte de Serbia și e Bulgaria.

Așezare. Așezarea țării este dintre cele mai prielnice și mai plăcute și contribuie foarte mult la fertilitatea ei. Așezată la poalele munților Carpați, care o despart de Transilvania, este udată de o mulțime de râuri care se varsă în Dunăre, ca: Jiul, Oltul, Ialomița, Prahova, Buzăul, Dâmbovița.

Producția. Lacurile, care sunt numeroase, produc încă și mai mult pește și conacele boierilor, ca și cele mai multe sate sunt așezate [de obicei] pe malul vreunui râu sau lac, spre a avea ușurința de a-și face rost de peștele necesar pentru îndelungatele lor posturi. Dunărea le dă cegi uriașe, pe care ei le numesc „ciga”, precum și icre foarte bune. Această țară are produse de tot felul: miere foarte bună, multă ceară, vin, brânză și unt, care poate fi comparat cu cel din Germania. Pădurile sunt pline de vânat de tot soiul; am văzut cerbi, căprioare, mistreți; se află urși și lupi care sunt foarte primejdioși iarna, dar, în afară de împrejurimile Bucureștilor, toate aceste animale se bucură de o // tihnă desăvârșită. p 349

* Memoriul nu are nici o dată. Cea de 1780 a fost dată de editor, pe baza unor deducții. Rezultă însă din citirea lui că nu a fost întocmit îndată după călătoria prin Țara Românească, ci ceva mai târziu. Autorul a putut deci cunoaște cartea lui Sulzer, apărută în 1781

Țara Românească este acoperită aproape în întregime cu cele mai frumoase păduri din lume. Cei mai răspândiți copaci sunt stejarii, în partea muntoasă cresc mulți pini, castani etc. Dar din lipsă de îngrijire, acești copaci pier în picioare, înăbușindu-se unul pe altul. De-abia găsești un drum printre aceste păduri atât de dese, nu sunt nici poduri, nici șosele într-o țară atât de mlăștinoasă. Aceste [mlăștini] fac în bună parte ca această țară cu multe șesuri să fie nesănătoasă, copacii să piară și drumurile să fie foarte obositoare și primejdioase pentru călători. Cele mai multe râuri trebuie să fie trecute fie înot, fie cu barca sau pe plute, [care sunt] totdeauna în stare proastă. Pe gurile destul de însemnate, care se află între păduri, sunt pășuni foarte frumoase și iarba crește mai sus de brâu omului, dar nu este cosită decât în împrejurimile orașelor; iarba pe care vitele nu o pot paște, putrezește în picioare și slujește ca îngrășămintă foarte bună pentru pământul care a produs-o. În fiecare primăvară vezi coborând din munții Transilvaniei un număr nesfârșit de vite, aduse să se îngrășe în aceste câmpii roditoare, ceea ce dă un venit foarte însemnat domnului.

Pământurile cultivate produc din belșug grâu foarte bun, orz și porumb. Nu există termen de comparație pentru rodnicia nespusă a pământului, dar, pe de altă parte, nimic nu este comparabil cu lenea³¹ țăranului, care trebuie pusă pe seama racilelor cârmuirii și a despotismului domnilor, căci țăranii nu au libertatea de a munci pentru ei și dacă au existat cândva robi de-ai giei, apoi ei sunt asemenea lor.

În această țară sunt multe ocne. Cele mai de seamă sunt cele de la Târgoviște, Cerneți și Focșani (!). Mii de țăranii își găsesc mormântul în aceste gropi nesănătoase, de unde se scoate sarea în mase cristalizate. Mulți pier în urma unor accidente comune tuturor minierilor. Apa pătrunde în mină și formează lacuri adânci, acolo unde cu puțin mai înainte se scotea sarea cea mai bună. Aceste ocne sunt arendate în fiecare an celui care dă mai mult și acela scoate un venit foarte mare.

Negoțul. O țară în care munca locuitorilor nu este încurajată nu poate avea un negoț prea înfloritor. Țara Românească și Moldova sunt în această situație. Ce nu ar produce aceste țări atât de roditoare sub o altă cârmuire? Grâul, sarea, ceara, gudronul sunt cele mai de seamă ramuri ale negoțului Țării Românești. Grânele sunt trimise în capitală și sunt vândute la prețul miri-ului³². Și tot astfel și celelalte produse pomenite mai sus. Aceste prețuri, nefiind cu vreun câștig pentru vânzători, aceștia nu se grăbesc să întrețină un comerț activ. Domnii sunt obligați de Poartă să predea o anumită cantitate de grâu, ceea ce ei execută pe spinarea proprietarilor. Ei dau și mult lemn de construcție și aceasta este o altă ramură a unui comerț care ar putea deveni un izvor de mare bogăție. În timpul ultimului război, Franța a realizat câștiguri de pe urma acestora, ca și negustorii care le-au furnizat. Exportul de sare este foarte însemnat și se întinde mai ales în Turcia europeană, care îi duce lipsa.

Sub domnia lui Alexandru Ipsilanti, om însușit de intenții binefăcătoare pentru țară și plin de râvnă pentru binele obștesc, s-a descoperit o substanță

³¹ Această afirmație este contrazisă de urmarea textului.

³² *Au prix du miri*, adică la prețul oficial impus.

asemănătoare cu potasa. El a adus sticlari germani și a făcut o sticlărie la București³³. A făcut mai mult, a profitat de belșugul // și de calitatea foarte bună a lânii din Țara Românească pentru a înființa o manufactură de postav, care începea să meargă bine, când Poarta, împinsă de lăcomia ei nepotolită, a vrut să pună dări atât de mari încât domnul a socotit cu cale să se lase de lucrul pe care îl pornise³⁴. p. 350

Nu am stat destul de mult în țară pentru a strânge informații exacte asupra exportului și importului diferitelor sale ramuri de comerț și ar fi chiar foarte greu să dai o idee precisă din cauza greutăților pe care le întâmpini, fie datorită neștiinței oamenilor, fie din cauza invidiei lor; pot să spun și să afirm că oricât mi s-a părut de dezavantajos din cauza prețurilor scăzute ale alimentelor și ale celorlalte produse, acest comerț este totuși în folosul românilor. Zahărul, cafeaua, hârtia, postavurile se vând de către negustori germani și constituie îndeobște un comerț de schimb. Lâna mai ales este unul din articolele cele mai căutate. Dar, repet, nu mă pot întinde mai mult asupra unui obiect atât de interesant și atât de puțin cunoscut chiar de către băștinași.

Populația. O țară atât de favorizată de natură, atât de bine așezată, atât de roditoare ar trebui să fie foarte populată, deoarece nimic nu-i lipsește și totul ar putea să contribuie la fericirea țăranului și a populației. Dar, datorită despotismului, datorită asupririlor la care sunt supuși țăranii sub o cârmuire absolut arbitrară și așa de nesigură ca aceea a domnilor, nu poți număra 100 000³⁵ de suflete în Țara Românească, o țară care ar putea hrăni milioane de locuitori. Țăranul român e leneș (!), cum sunt în general popoarele robite, dar această nepăsare nu vine dintr-o lipsă de însuflețire sau de activitate, acest neam nu este lipsit de ele, căci am băgat de seamă că românul, strămutat sub o cârmuire mai blajină, este harnic, iscusit, dar asuprirea sub care trăiesc ei, împilările domnilor îi înjosesc într-atâta, încât nu mai sunt în stare de niciun fel de sentiment. Cei care locuiesc spre hotarul Transilvaniei au posibilitatea de a scăpa de un jug atât de aspru, iar emigrațiile într-acolo sunt foarte însemnate și trebuie să provoace reclamații din partea domnilor. Țăranul român nu se hrănește decât cu porumb, care, măcinat și fiert în apă sau frământat în chip de pâine, îi oferă o hrană pe cât de grea, pe atât de vătămătoare. La aceasta, el adaugă icre, ceapă, usturoi, foarte rar ceva pește sărat, niciodată carne. Banii câștigați cu sudoarea frunții se duc toți la stăpânul său, care îi împarte cu domnul, a cărui lăcomie este nemărginită. Mă cutremur și acum când mă gândesc la mizeria acestor bieți oameni; ei mor de foame și domnii, mulțumiți să scoată banii care cad în partea lor, nu se ostenesc să încurajeze munca supușilor lor și să folosească generozitatea pământului; ei nu se gândesc că un pământ roditor lucrat cu grijă este izvorul principal de fericire al popoarelor, deoarece ele scot din el mijloacele lor de trai și pe deasupra și mijloacele pentru o viață mai înlesnită. Ce înseamnă bogățiile fictive față de bunurile

³³ Se cunoaște înființarea unei sticlării la București, dar la o dată ceva mai târzie. Ea e pomenită și de Bentham și de Raicevich, în 1786! Vezi și *Istoria României*, III, p. 644, n. 1

³⁴ Informație unică. Lipsesc orice alte amănunte în izvoarele contemporane. Să fie o confuzie cu manufactura dispărută acum de la Afumați?

³⁵ Sulzer socotea tot atunci populația la 300 000 de suflete.

naturii³⁶?. Aurul se revarsă în chip necesar acolo unde cresc bucatele, numai să nu-i închizi drumul. Dacă agricultura e înfloritoare, ea va da naștere în curând la foloasele negoțului. Cu totul dimpotrivă, agricultura tânjește în Țara Românească, unde domnii își folosesc supușii³⁷ la căutarea aurului care se găsește din belșug în unele râuri. // Tot ce se poate spune pentru a scuza această tiranie a domnilor este că, fiind prea nesiguri de soarta și de durata domniei lor, ei nu se gândesc decât la intrigi și cum să adune bani; acesta este țelul lor de căpetenie și într-acolo tind toate dorințele lor.

Venituri. După socotelile cele mai puțin exagerate, mi s-a dat ca sigur că această țară aduce în fiecare an un venit de 3 350 000 piaștri³⁸. Poarta scoate 700 de pungi, domnul scoate 5 000 și oamenii din jurul lui 200. După această socoteală s-ar părea că cel mai puțin îi revin Porții, dar de fapt ea e cea care înghite aproape totul, căci fiecare domn nou numit trebuie să dea sultanului 600 de pungi și 400 de pungi vizirului și celorlalți slujbași ai Porții. I se dă de obicei un termen pentru plata acestei sume. În afară de aceasta, slujbașii domnului cheltuiesc bani foarte mulți pentru a dobândi noi slujbe și acesta cheltuiește încă și mai mult pentru a se menține și pentru a face față furtunilor pe care i le stârnesc dușmanii săi la Poartă, pentru a potoli cu bani pe miniștrii Înălțimii Sale (sultanul) și a câștiga prin aceasta, bunăvoința lor, pentru menținerea slujbei sale.

Boierii sau stăpânii de pământ din țară nu plătesc nici o dare. Domnul dă, ca în Rusia, un număr oarecare de țărani cui vrea el, sunt numiți scutelnici pentru că după aceea ei nu mai plătesc nimic domnului și darea pe care le-o impune stăpânul lor este mai puțin grea. De altfel, boierii fac de obicei în fiecare an un dar domnului, care e echivalent unei dări, fie în natură, fie în bani și puțini se dau în lături de la aceasta. Domnul este cel care dă toate slujbele, durata lor atârână de bunul său plac și nu dă nici o slujbă fără să fi primit vreo retribuție în schimb, cum se face în Turcia. El numește pe episcopi și pe mitropolit. Arhiepiscopul Bucureștilor este numit pe viață și venitul său este de 20 de pungi. Clericii și mănăstirile nu sunt supuși la alte dări decât la o dare pentru întreținerea cutiei milelor, înființată în scopul ajutorării văduvelor și orfanilor și a întreținerii școlilor publice.

În Țara Românească sunt mulți romi, care sunt frânturi ale poporului maur (!), pe care îl numim al țiganilor și pe care îl întâlnim pretutindeni. Se pare că locuiesc statornic acolo, plătesc un bir mare și sunt folosiți la toate. Au mai ales sarcina de a aduna aurul din Dâmbovița, care străbate orașul București, și ei plătesc în fiecare an o sumă foarte mare Doamnei pentru arenda acestui drept care (i) se dă ca apanaj. Ea mai primește și de fiecare prăvălie un țechin, ceea ce îi aduce un venit destul de însemnat.

Fiecare slujbă aduce foarte mulți bani celui care o deține, datorită unei mulțimi nesfârșite de abuzuri intrate în obicei, după care se iau oamenii. De aceea, oamenii sunt totdeauna ahtiați după ele și uneltesc mereu pentru a lua

³⁶ Avem aici un ecou al punctului de vedere al fiziocraților Cf., în același sens, Raicevich, *Osservazioni* .., ed Napoli, 1788, p. 213.

³⁷ Afirmatie greșită. Căutarea aurului era lăsată pe seama țiganilor rudari.

³⁸ Cf. la Raicevich 3 500 000 de piaștri

locul celui care este în slujbă și aceasta totdeauna prin puterea banului. Pentru a vorbi drept, în acest principat, ca și al Moldovei este un adevărat jaf. Domnul caută să se îmbogățească, dregătorii săi au aceleași gânduri ca și el, astfel că fiecare vâra mâna în tingire pentru a scoate bucata cea mai mare.

Oamenii, care nu au avut însă nici o slujbă, nici ei, nici strămoșii lor, sunt priviți cu dispreț de boieri, de aceea stau în fața lor // cu cea mai mare smerenie, dar dacă domnul le încredințează vreo slujbă, ei ajung la rândul lor de un ifos de nesuferit; aceasta este adevărata fire a oamenilor din ziua de azi, ei sunt rând pe rând slugarnici și îngâmfați. p. 352

Domnul este ca un despot în provincia (țara) lui, dacă nu de drept, cel puțin de fapt. El e dator să propună poruncile pe care trebuie să le dea în cuprinsul țării unui sfat alcătuit din mitropolit, cei doi episcopi de Râmnic și de Buzău, banul, cei doi vornici și doi logofeți. Banul este guvernatorul Valahiei (Mici) (Oltenia)³⁹; vornici sunt marii judecători ai țării; logofătul este marele cancelar. Dar domnul scoate după placul său pe acești dregători din slujba lor. Acești sftetnici nu fac niciodată decât ceea ce vrea el și se grăbesc să spună da, înainte chiar de a intra în sala divanului. În mijlocul abuzurilor și relelor nesfârșite, care mișună în acest principat există totuși un obicei foarte lăudabil, și care ar putea fi unul din acele în care omenia [însăși] s-ar afirma mai mult în materie de justiție criminală⁴⁰. Există un dregător care se numește armaș. Slujba lui este de a face să se execute osânde la moarte pe care domnul le-a rostit împotriva vreunui vinovat. Înainte de a duce la îndeplinire [o asemenea osândă] este obiceiul ca acest dregător să se ducă de trei ori la domn de dimineață, la prânz și seara pentru a afla dacă rămâne mai departe la hotărârea de a supune pe vinovat pedepsei cu moartea și dacă domnul nu și-a schimbat părerea atunci o duce la îndeplinire.

Cavaleria domnului, răspândită în toată Țara Românească, se ridică la cifra de 5 000 de oameni, dintre care 1 500 rămân în capitală. Aceștia au o leafă de 3 piaștri pe lună, un anumit tain de orez și de pâine, o haină pe an. Ceilalți nu au leafă, dar sunt scutiți de orice impunere pe produse. Au pe rând o săptămână liberă pentru a lucra pământul și în cealaltă săptămână sunt siliți să se înfățișeze la ordinele căpitanilor și să fie gata să încalece la porunca lor. Sunt niște soldați foarte păcătoși, cu cai proști și fără nici o disciplină⁴¹.

Un căpitan are un anumit număr de sate în districtul său, în care îndeplinește funcția de judecător, iar când se întâmplă vreo infracțiune, el este dator să pună să fie urmăriți răufăcătorii. Când sunt prinși, sunt duși la închisoare, unde căpitanul nu-i poate ține decât o singură zi, după care îi trimite boierului, care comandă în acel județ anume din cele 17 județe amintite, în care se află districtul său, informându-l de cercetările făcute de el cu privire la natura delictului. Boierul face din nou cercetări în timpul celor trei zile, în care are dreptul să țină pe vinovați în închisorile sale. După trecerea acestui termen, el scrie un raport asupra tuturor faptelor spătarului (generalul cavaleriei) la București și îi trimite deținuții. Acesta îi judecă în ultimă instanță. Dacă e

³⁹ *Gouverneur de Valachie* Corect ar fi fost: *de la Petite Valachie* (adică. Oltenia).

⁴⁰ Cf Raicevich, *Osservazioni...*, p. 148–149, după del Chiaro

⁴¹ *Ibidem*, p. 220.

vorba numai e pedepse ușoare, ca bătaia sau ca un exil temporar, el face un raport domnului după ce s-a executat sentința. Dar dacă delictul reclamă pedeapsa cu moartea sau osânda pe viață la ocne, spătarul își face raportul său domnului, care trimite pricina jurisdicției criminale, numită criminalion⁴², și poruncește ca acuzații să fie băgați în închisorile acestei curți criminale.

p. 353 La București sunt cinci curți de justiție: două pentru pricinile civile, una pentru cele criminale, una pentru comerț și consiliul de stat. Când cineva are o pricină în contradictoriu cu altcineva, înfățișează o cerere către domn, care trimite procesul la una din cele două curți civile⁴³, după cum vrea el. // Dacă părțile nu sunt mulțumite cu judecata, ele înfățișează o nouă cerere domnului, care hotărăște pricina la tribunalul Consiliului de Stat, alcătuit din cei opt mari dregători ai principatului, care sunt: mitropolitul, banul Craiovei, cei doi vornici, cei doi logofeți, vistierul și spătarul și din toți boierii care au avut odinioară aceste dregătorii și care și-au păstrat titlul. Aceștia judecă pricina din nou și părțile pot să mai facă apel la Divanul domnului*. care hotărăște în chip definitiv. În fiecare din cele 17 județe sunt patru boieri, dintre care doi au sarcina de ispravnic și dau socoteala spătarului de pricinile militare și criminale, un altul de vornic, care instruește procesele civile, iar al patrulea de vistier, care percepe banii vistieriei și se înțelege cu marele vistier, căruia îi mai dă seama și de incidentele ce se pot ivi în chestiunile fiscale.

M-am întins ceva mai mult decât îmi îngăduiau limitele memoriului de față asupra acestei părți a organizării Țării Românești, pentru că este singura pe care am putut-o adânci cu oarecare amănunte doar în convorbirile mele cu un boier, care nu cunoaște exact decât doar acest domeniu. Din nefericire, nu am găsit pe nimeni care să fie în stare să-mi dea informații mai satisfăcătoare asupra celorlalte domenii interesante privind comerțul, populația etc.

Nu se știe cu precizie în ce vreme a început domnia voievozilor. Apariția acestei demnități se consideră a fi din anul 1313 (!), cu venirea lui Radu Negru din Transilvania. Această demnitate era totdeauna electivă (!) și atârna de mai marii țării, dar de când această țară a trecut sub stăpânirea turcească, desemnarea domnului atârna de Poartă și se obține de obicei prin intrigă. Sunt în Țara Românească familii, care ar avea dreptul să dețină domnia, dar acestea, mulțumindu-se cu considerația de care se bucură, nu-și bat capul să mai întâmpine primejdiile legate de domnie.

Printre familiile boierești cea mai puternică este a Brâncovenilor, al cărei șef⁴⁴ este principe al sfântului imperiu. El are multe feude în Ungaria și în Transilvania (!) și moșii nesfârșite în Țara Românească, de la care are un venit foarte mare. El se trage din familia lui Basarab⁴⁵, care era domn pe

⁴² *Table criminelle*

⁴³ În text *criminelle*, lapsus evident în loc de *civiles*. Cf. mai sus împărțirea celor cinci curți de justiție

* Adică la Divanul *prezidat de domn*, spre deosebire de formația așa-zisului Consiliu de Stat menționat mai sus

⁴⁴ Nicolae Brâncoveanu

⁴⁵ Neagoe Basarab, domn al Țării Românești (1512-1521)

vremea lui Soliman Magnificul⁴⁶ și este fiul nepotului⁴⁷ lui Constantin Brâncoveanu, căruia i s-a tăiat capul în 1714, după ce a văzut cu ochii moartea celor patru fii ai săi. A fost învinuit că ar fi sprijinit pe ruși în vremea lui Petru I. O altă familie vestită este cea a Cantacuzinilor, care își trage obârșia de la împăratul Ioan Cantacuzin⁴⁸, despre care amintește istoria Imperiului Bizantin. Ei poartă în stema lor acvila imperială acordată lor printr-un decret al împăratului Leopold, când i-a făcut conți ai imperiului⁴⁹. Din această familie a fost un domn vestit, Șerban Cantacuzino⁵⁰, care în timpul celor zece ani cât a domnit a pricinuit multă bătaie de cap Porții. El întreținea, după cât se spune, [o trupă de] 40 000 de oameni și se sluzea de ei atunci când trimitea haraciul Porții, punându-i pe ei să-l jefuiască și apoi scria Porții, plângându-se de lipsa de siguranță a drumurilor și folosea haraciul la plata trupelor sale⁵¹.

Această țară frumoasă, ca și Moldova a fost în parte teatrul ultimului război dintre turci și ruși: cei dintâi au ocupat-o din prima campanie și ultimii, căutând să-și izgonească dușmanii, au devastat totul, au prădat și au jefuit toată țara, care nu s-a mai putut ridica de atunci. Cu acest prilej un număr [mare] de ȕigani din Țara Românească, luând cu ei tot ce aveau mai de preț, s-au refugiat în posesiunile împăratului, unde au stat în tot timpul ultimului război. p. 354

Limba muntenească tot astfel ca și cea moldovenească este un amestec de slavonă și de greacă și mai ales de latină coruptă, iar afinitatea ei cu această ultimă limbă este izbitoare. Este firesc să crezi că, întrucât aceste două țări făceau parte din întinsa stăpânire a romanilor, se vorbea acolo limba lor. Aceste țări, schimbând apoi stăpânul, nu au păstrat din vechea lor supunere decât numele de „Rumânește” (românește) și câteva rămășițe ale unei limbi, care nu mai este cunoscută în zilele noastre decât în școli.

Bolile principale, care bântuie, de obicei, în Țara Românească și mai ales la București, capitala ei, sunt frigurile, datorate emanațiilor mlaștinilor și apelor stătătoare aflate din belșug în țară, scorbutul și boala venerică; datorate după câte îmi închipui căldurii, posturilor lungi ale ortodocșilor în timpul cărora se hrănesc numai cu pește sărat; a doua [boală], care face mare prăpăd, este o urmare a purtărilor lor. Șederea rușilor nu a contribuit în mică măsură ca să-i îndemne pe această cale să propage boala. Ei se vindecă rareori cu totul de o boală atât de crudă și care atinge însuși izvorul vieții; [oamenii] simpli au leacurile lor și le au de mai multe feluri, dar ele nu sunt destul de puternice. Cei care au bani aleargă la medicii străini; cei săraci bolesc și își târăsc o viață tristă care tot nu-i învață minte⁵².

⁴⁶ Suleiman I Kanuni (Legislatorul), sultan otoman (1520–1566)

⁴⁷ Constantin Brâncoveanu, nepotul de fiu al domnului Constantin Brâncoveanu

⁴⁸ Ioan al VI-lea Cantacuzino, împărat bizantin (1347–1354).

⁴⁹ Prin diplomele acordate domnului Șerban Cantacuzino în 1683 și fraților săi, Mihai, Drăghici și Constantin, în 1684, împăratul habsburgic Leopold I le-a acordat titlul de conți ai Sf Imperiu Romano-German.

⁵⁰ Șerban Cantacuzino domn al Țării Românești (1678–1688)

⁵¹ După del Chiaro.

⁵² Cf. și *Osservazioni ...*, p. 250.

Nu deținem multe informații despre viața și activitatea lui Kajetan Chrzanowski. Istoricul P. P. Panaitescu, necunoscându-i exact pronumele – redat eronat prin inițiala W. – și nici datele biografice, afirmă că a fost „agentul permanent (!) al Poloniei la Poartă” între 1780–1787 (!), funcționând însă ca „atașat comercial”. În realitate, Chrzanowski a activat între 24 septembrie 1785 – 8 martie 1790 și între 12 iunie 1792 – ianuarie 1793, în calitate de consilier de Legație și ca însărcinat de afaceri *ad-interim* al Poloniei la Constantinopol, unde a și murit, în ianuarie 1793 (cf. Otto Friedrich Winter, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, III Bd., 1764–1815, Graz – Köln, 1965, p. 315). Poziția sa din perioada 1785–1793 nu exclude, desigur, faptul ca diplomatul amintit să fi servit anterior, pe lângă misiunea polonă din Constantinopol, ca atașat comercial, pe vremea când a funcționat acolo ca rezident Stanisław Pichelstein, între iulie 1780 și 23 iulie 1785 (*ibidem*).

În intervalul 1780–1787. K. Chrzanowski a redactat o serie de scrisori, care s-au păstrat într-un manuscris din biblioteca Czartoriski din Cracovia (ms. nr. 632), ce cuprinde corespondența oficială trimisă din Constantinopol regelui Stanisław al II-lea Poniatowski. Printre scrisorile lui Chrzanowski se află și descrierea călătoriei sale prin Moldova, Bulgaria și Rumelia, redactată sub formă de epistole către un prieten. Această relație de călătorie este intitulată: *Listy zawierające nowe relacje podróży przez prowincje Moldawji, Bulgaryi dawniej Thracyi czyli Rumelji, tudzie z opisanie sposobem geograficznym, topograficznym y historycznym Stambułu. .*, Warszawa, 1780 (Scrisori cuprinzând o nouă relație de călătorie prin provinciile Moldova, Bulgaria și vechea Thracie sau Rumelia, precum și descrierea geografică, topografică și istorică a Stambulului..., Varșovia, 1780, în ms. nr. 632, p. 601–724).

Credem că autorul a fost atașat misiunii lui Stanisław Pichelstein, numit rezident al Poloniei la Constantinopol, unde acesta a ajuns în iulie 1780 sau poate să-l fi precedat sau urmat, dar orice precizare utilă lipsește din jurnalul amintit.

Descrierea călătoriei lui K. Chrzanowski este precedată de o dedicație redactată în limba franceză și adresată regelui Stanisław al II-lea August Poniatowski. S-ar părea că relatarea ca destinată publicării, prin indicarea locului și datei pe foaia de titlu, deși diplomatul autor se afla în 1780 la Poartă și nu la Varșovia. Textul a rămas, însă, inedit în afară de partea privitoare la călătoria prin Moldova și Dobrogea ce a fost publicată de P. P. Panaitescu în lucrarea. *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 224–232, împreună cu o traducere în limba română (*ibidem*, p. 233–240).

Alcătuită sub formă de scrisori datate din. Hotin, Iași, Galați și Aidos, relația lui Chrzanowski cuprinde o descriere amănunțită a cetății Hotin sub dominația otomană. cât și a orașelor din Moldova (Iași, Bârlad. Galați) și Dobrogea (Constanța, Mangalia, Babadag), pe care le-a străbătut, însemnând numărul populației, aspectul caselor. al palatului domnesc de la Iași, al ulițelor etc. Autorul este izbit de ruinele pe care le lăsase războiul ruso-turc din 1768–1774, de sărăcia populației și de părăsirea în care se afla agricultura. Deoarece notează sumele însemnate pe care domnul trebuia să le verse Porții, cât și cheltuielile extraordinare pe care era ținut să le facă la porunca sultanului, diplomatul polon ne pune în legătură cu exploatarea fiscală exercitată de domni, cu scăderea populației din Moldova și cu starea ei de sărăcie.

Ca toți reprezentanții poloni, care au străbătut Moldova în drum spre Constantinopol, Chrzanowski este măgulit de cinstea ce i-o arată turcii pentru care are cuvinte de laudă, spre deosebire de greci, pe care i-a întâlnit la Curtea din Iași, cât și în Fanar și pentru care nu are decât dispreț.

[Hotin]

p. 224

.. Acest oraș nu prezintă multe lucruri deosebite. Cetatea Hotinului este așezată pe râul Nistru, hotarul natural dintre Polonia și Turcia. Cetatea e înconjurată de ziduri simple², cu câteva turnuri rotunde, care slujesc de bastioane, este însă mai bine întărită de natură decât de meșteșugul omenesc. Garnizoana este de o mie cinci sute de soldați. // Orașul e așezat pe un deal și e clădit numai din lemn, chiar și porțile sale sunt din lemn. Sunt numai câteva mecate și școli publice din zid. În vale, pe Nistru, se află suburbia Ottaki³. Comandantul obișnuit al cetății și reprezentantul Porții este un pașă cu trei tuiuri, asemenea comandantului cetății Camenița din partea Poloniei. Amândoi se îngrijesc de liniștea și siguranța granițelor. Locuitorii de pe cele două părți ale graniței cu greu pot avea legături între ei fără știrea celor doi comandanți. Dacă un cetățean vrea să treacă granița din curiozitate sau pentru negoț, sau pentru altceva și să intre înăuntrul țării trebuie să dea de știre mai întâi comandantului cetății Camenița, pentru ca să i se dea un pașaport prin tălmăciul care rezidă la graniță, iar de la pașă să ia un buiurldu⁴, adică un firman sau poruncă dată în numele Porții, fără de care orice călător ar da de bănuț.

Afară de aceasta se iau de obicei și unul sau doi ieniceri din Hotin pentru pază. Aceștia sunt tătari lipcani; tradiția spune că acest nume este derivat din *Litwa*, pentru că mai de demult erau așezați în Lituania. Cei mai mulți știu foarte bine limba polonă și slujesc de călăuză și de pază călătorilor. Sunt incoruptibili prin vrednicia și credința lor. Pentru actele publice și soliile la Poartă trebuie un firman împărătesc deosebit care se dă la cancelaria Porții din Constantinopol și ele se capătă de către miniștrii sau agenții ieziuiți sau – după împrejurare și nevoie – de către persoane care stau de obicei la Curtea turcească. Acest firman sau poruncă împărătească se trimite tuturor comandanților și guvernatorilor de provincii, precum și domnilor Moldovei și Țării Românești.

...Descrierea primirii la Hotin a solului polon, care merge la Poartă și a ceremoniilor cu care este apoi trimis la Constantinopol.

...La Zwaniéc... e întâmpinat de mehmendarul sau călăuza moldovenească, trimisă de domnul Moldovei la primirea firmanului. Acest mehmendar primește pe sol la graniță și are grija tainului. De asemenea, și pașa de Hotin trimite pe secretarul raialei cu urări de bun sos și cu daruri: fructe și zaharicale.

¹ După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 224–232 (text) și 233–240 (trad.) cu unele mici modificări.

² Adică nu duble

³ Otace, la nord de Hotin, azi în Ucraina.

⁴ *Buiuruth*, corect „buiurldu”, poruncă, ordonanță emanată de la guvernatorii de vilaieturi, viziri și beilerbei

p. 226 Acesta are grijă de organizarea călătoriei la trecerea Nistrului, la intrarea // și ieșirea din cetatea Hotinului. Este obiceiul să se trimită de la Curte un dregător al coroanei polone ca să predea pe sol pașei de Hotin la mijlocul cursului Nistrului și să ia de la acesta o dovadă de primire. Trecerea acestui fluviu se face în bubuitul tunurilor, de pe amândouă malurile sale. La mijlocul Nistrului se întâlnește corabia polonă cu cea turcească și atunci solul trece din cea dintâi în a doua. La sosirea sa pe malul turcesc, solul este poftit sub cortul ridicat pentru el pe mal și acolo i se urează bun sosir și e tratat cu cafea, băuturi răcoritoare și dulceață, împreună cu întreaga lui suită. De acolo, solul își face intrarea în Hotin, însoțit de ienicerii din cetate și de garda polonă cu săbiile scoase în sunetul tobelor și în bubuitul tunurilor din cetate și acolo e primit din nou în numele pașei ca musafir, adică oaspete al sultanului și primește hrană, echipaje și toate cele de trebuință pentru călătorie, care se cuprind împreună în cuvântul „tain”. Acest ceremonial se încheie printr-o înțelegere cu comisarii Porții și al Moldovei cu privire la stabilirea drumului, care ține câteva zile. În sfârșit, se împart daruri dregătorilor din jurul solului și acesta pleacă salutat de salve de artilerie.

Trebuie să mai adaug că în afară de unele deosebiri, cum ar fi: portul turbanelor în loc de cușme sau de șepci, muezini în turnuri, în loc de clopote, și băuturi dulci în loc de vin, am găsit la musulmani tot ceea ce deosebește pe oamenii cu educație bună, judecată sănătoasă și inteligență naturală, precum și datini de ospitalitate etc. Este adevărat că poporul de jos este aici mai puțin luminat ca în unele țări din Europa și că fanatismul are mai multă putere asupra lui, dar fără să turbure complet spiritele... etc.

...Astăzi părăsesc Hotinul.

p. 227 ...La plecarea mea din Hotin, unde s-au făcut deosebiri pregătiri pentru călătoria mea, m-am dus până la satul Larga⁵. Acest sat ține de ținutul Hotinului și e locuit numai de // musulmani, care, ca și în alte locuri, întrebuintează moldoveni, munteni sau alți creștini la muncă, de pildă la lucrarea grădinilor. Acest sat este la șase ceasuri sau mile de Hotin. De acolo m-am dus la Brânzeni⁶, un sat, de asemenea, numai de turci și care formează granița ținutului Hotin. Acest ținut este supus pașei de Hotin, deși face parte din principatul Moldovei. De la Larga la Brânzeni sunt opt ceasuri de drum. Din acest din urmă sat, trecând prin Costești⁷, locuit de moldoveni, se trece râul Prut în satul Ștefănești⁸, cale de opt ceasuri de drum de la Brânzeni. Acest sat a fost, cu totul distrus în timpul ultimului război⁹, iar acum este refăcut în întregime. Mergând de-a lungul Prutului, am văzut peste tot sate bine populate cu case frumoase, toate oferă o priveliște dintre cele mai plăcute. Am sosit apoi în orașul Tabăra¹⁰, la șase ceasuri de drum de la Ștefănești. De acolo, trecând prin satul Cârnicieni¹¹,

⁵ Larga, sat pe pârâul Larga, azi în Ucraina

⁶ *Bryndzeni*, sat pe pârâul Racovița, azi în Republica Moldova

⁷ *Kozteszti*, sat pe Prut, azi în Republica Moldova.

⁸ *Ștefanești*, sat și com, jud. Botoșani

⁹ E vorba de războiul ruso-turc din 1768–1774

¹⁰ *Tabor*, sat, com Bivolari, jud. Iași.

¹¹ *Kierniczen*, sat, com Țigănași, jud Iași

am sosit la Iași, după șapte ceasuri de drum. Aici trebuie să vorbesc mai pe larg de bogăția acestei țări. Câmpiile întinse cu un pământ deosebit de bun te fac să regreti că agricultura este atât de mult lăsată în părăsire. Populația, față de întinderea țării, este foarte puțină și am fost asigurat că în amândouă țările – Moldova și Țara Românească – nu se află mai mult de cinci sute de mii de locuitori. Râurile, care străbat în diferite locuri această țară, se varsă aproape toate în Dunăre și oferă căi ușoare și îndemn pentru negoț. Am văzut puține păduri în regiunea Prutului. De aceea, probabil nu vezi nicăieri în toată Moldova case de lemn. Toate satele și orașele au casele de lut lipit. Această țară mănoasă, bogată și foarte bine împărțită de natură n-ar avea nevoie decât de o altfel de cârmuire (cum voi arăta mai jos) ca să ajungă una din țările cele mai bogate și mai necesare lumii întregi.

Iași, capitala țării, are vreo treizeci de mii de locuitori. Casele sunt mici și joase, ulițele strâmte și podite cu scânduri în loc de caldarâm. Clădiri de zid sunt numai palatul domnesc și câteva mănăstiri. Palatul¹² sau reședința domnului are ziduri uriașe și bolți, este de formă pătrată cu un cat înalt și se aseamănă cu castelul cel vechi părăsit sau citadela.

Titlul de principe ce se dă domnilor este datorat Curților europene, căci Poarta numește pe domnul Moldovei și al Țării Românești „hospodar, Bohdan bey” // sau „voievod”¹³. Numirea lor atârână de sultan. Dacă îi privești de aproape, vezi ușor că adevărata fire a grecilor de astăzi este umilința și trufia, prima pentru a îndupleca pe stăpânul sub care stau, ca să-și poată împlini în voie pe a doua. Ei vor întru toate să urmeze obiceiurile mahomedanilor, ceea ce îți dă o icoană a Curții acestor cârmuitori de provincie... p 228

Marele postelnic ar fi aici primul ministru care are funcția de mare mareșal. Un toiag îmbrăcat în argint, pe care îl poartă întotdeauna în fața domnului, este însemnul dregătoriei sale.

De asemenea e însărcinat să aducă hotărârile domnului, în timpul lipsei lui, la Divan care se numește spătărie. Acest Divan este alcătuit din doisprezece boieri...aleși de ținuturi. Tot marele postelnic primește jalbele și petițiile poporului.

Căminarul e al doilea ministru, acest dregător cheamă la întrevederi politice. Marele logofăt este mare cancelar, marele vistier, e *podskarbi*, marele cămăraș e *podkomorzy*, marele paharnic e *podczaszy* și (mai sunt) mulți alți dregători civili, care au fiecare sub ei doi sau trei subalterni.

Funcțiile militare au tot atât de mulți dregători în frunte cu marele hatman, adică *hetman*, care împreună cu doi ofițeri subalterni are comanda asupra miliției domnești. Această miliție e alcătuită din câteva zeci de oameni fără uniforme și fără arme potrivite pentru funcția lor. Cea mai însemnată datorie a tuturor acestor dregători este stricta observare a etichetei și ceremonialului în actele publice, atât față de mahomedani, cât și de străini, ca soli etc. Pentru primirea lor este așezată în ordine Curtea în castel și miliția pe străzile orașului. Dregătorii pomeniți mai sus, ca și mulți alții asemănători sunt cu totul lipsiți

¹² Curtea veche mistuită ulterior de un incendiu pe vremea lui Alexandru Mavrocordat. Cf. A. Wolf, *Beiträge..*, p. 247. Cf. și schița planului Iași în Sulzer, *op. cit.*, vol. I, harta I₂.

¹³ *Woiewodasz*. Urmează o prezentare rapidă a dregătorilor etc. după Carra și Bauer.

de putere în dregătorii lor. Unul sau doi favoriți ai domnului îndeplinesc de fapt toate funcțiile, iar domnul, care suportă jugul despotic al Porții, aruncă și el aceleași greutatea asupra supușilor săi. Aceasta... are urmări foarte rele, căci în loc de a încuraja pe locuitorii inteligenți și harnici ai acestei țări așa de fericit înzestrate, cârmuitorii călăuziți de spirit interesat îi lipsesc de toate posibilitățile unei activități libere.

Religia dominantă este cea ortodoxă, dar atât în Moldova, cât și în Țara Românească se află locuitori de religie romano-catolică în număr de câteva mii, care au un episcop al lor, numit de papă după recomandarea și sub ocrotirea regelui Poloniei.

Acest episcop își are reședința în orașul Bacău¹⁴ înspre Transilvania. Și la Iași se află o biserică romano-catolică cu câțiva preoți franciscani. Și locuitorii catolici din alte orașe își au bisericile lor. Școala, pe care domnul o întreține cu cheltuiala lui pentru învățarea limbii latine și grecești și a teologiei, ar fi folositoare țării, dacă ar avea profesori învățați¹⁵. Aceștia sunt însă aleși dintre călugării din țară, căci aducerea de profesori străini li se pare prea costisitoare. La București, capitala Țării Românești, este o școală destul de bună, unde se învață limba latină și greaca clasică¹⁶.

Veniturile domnului Moldovei din impozite, zeciuială, vămi și haraci se ridică la vreun milion și jumătate de piaștri, sumă destul de însemnată, căci face vreo șase milioane de zloți poloni, din care domnul trebuie să plătească anual la vistieria împărătească o mie de pungi sau două milioane de zloți poloni, fiind silit în afară de aceasta să suporte toate cheltuielile pomenite de sultan, ca: primirea pașalelor, tainuri pentru solii străini și multe daruri anuale pentru vizir și dregătorii de frunte ai Porții și ai marelui Serai, ceea ce aduce foarte mare asuprire pentru locuitori, căci în asemenea ocazii, dregătorii din ținuturi la adăpostul firmanului împărătesc la care se adaugă și atâtea biruri puse de cârmuire, îi jecmănesc până la sânge, fiind siguri că vor fi astfel pe placul favoriților domnului.

p. 230 *Galați*. Îți trimit această scrisoare de pe malurile Dunării, care desparte Moldova de Bulgaria și formează o graniță naturală între aceste două țări. Nădăjduiesc că ultima mea scrisoare a ajuns în mâinile domniei tale. A doua zi după trimiterea ei¹⁷, am plecat de acolo spre satul numit Glodeni¹⁸, la șase mile depărtare. Satul e așezat într-o câmpie mare și are vreo sută de case. De acolo am mers până la orașelul Vaslui, care, fiind cu totul // ruinat în timpul ultimului război¹⁹, a fost reclădit acum. După aceea, trecând prin satul Chițcani²⁰, după opt ceasuri de drum, am sosit în orașelul Bârlad. În acest loc

¹⁴ De fapt, o reședință mizeră. Pentru vicisitudinile sale în secolul precedent, vezi vol. V, al colecției de față.

¹⁵ Cf. A. Wolf, *Beiträge...*, I, p. 176, unde se arată și salarizarea celor trei profesori greci, precum și a profesorului de latină, de obicei german sau polon.

¹⁶ Este vorba de Academia domnească de la Sf. Sava.

¹⁷ Nici una din aceste pseudoscrisori nu poartă vreo dată.

¹⁸ Glodeni, sat, azi aparținând orașului Negrești, jud. Vaslui.

¹⁹ Războiul ruso-turc, 1768–1774.

²⁰ *Hizskani*, sat, com. Costești, jud. Vaslui.

se țin iarmaroace săptămânale, unde se pot vedea chiar câteva mii de capete de cai și vite laolaltă. Negustorii vin din toate părțile și, deși orașelul a suferit mult în ultimul război, se află acum într-o stare mai bună ca mai înainte. În sfârșit, plecând din Bârlad și trecând prin satele Costești (?)²¹ și Pechia²², cel din urmă cu mai mult de trei sute de case, am sosit la Galați, după paisprezece mile e drum. Satul Pechia și celelalte sunt atât de populate din pricina vecinătății Dunării. Aici mai ales se poate vedea cât folos oferă locuitorilor așezarea naturală a Moldovei și Țării Românești, căci Dunărea primește ca afluenți toate celelalte ape care străbat aceste două provincii, înlesnind astfel negoțul chiar între cele două continente, Asia și Europa. E de mirare cum guvernul acestor două țări nu știe să profite de această așezare naturală și lasă în părăsire o țară care ar putea fi un izvor de bogății.

Orașul Galați așezat pe Dunăre a fost ars de turci în timpul ultimului război, ca să scoată din el pe muscali, ce țineau aici o garnizoană destul de puternică. Acum însă a fost construit din nou mai regulat și mai frumos. Pârcălabul²³ [chelarul] dregătoriei, însemnată și la grecii antici, este guvernatorul orașului și comandantul portului. În port sunt magazinele moldovenilor și muntenilor în care se așează produsele ce urmează a fi transportate pe Marea Neagră: vinuri, multe fructe uscate, lână, piei, sare etc. Pe uscat sunt duse la Constantinopol vitele și caii. Agricultură fiind cu totul în părăsire în această țară nu aduce folosul pe care l-ar da obișnuit pământul. Numai armenii din Polonia se ocupă cu negoțul Turciei cu Polonia și vin aici în portul Galați, de unde se duc sau pe mare, sau pe uscat la Constantinopol. Locuitorii acestor țări socotesc că sunt două momente mai potrivite pentru navigația pe Marea Neagră, anume primăvara în aprilie și toamna în septembrie. Dacă e vântul bun te duce din Dunăre pe Marea Neagră până la Constantinopol în trei zile.

De două zile de când stau aici, mi s-a întâmplat adesea să observ folosul pe care l-ar putea avea Polonia din această țară. Informațiile // pe care le-am p 231 dobândit de la locuitorii acestui port mi-au dovedit lămurit de câte produse ar avea ei nevoie, fie produse naturale, fie de-ale fabricilor polone. S-ar putea chiar fabrica multe lucruri în această țară vecină cu mare câștig pentru cetățenii poloni, care ar avea privilegiul întemeiate pe tratatele cu Turcia. Acestea le-ar da mare ușurință ca să se înțeleagă cu locuitorii de aici. În timpul șederii mele la Constantinopol voi căuta din vreme să stăruie asupra acestei chestiuni... Călărașii sau curierii moldoveni fac curse regulate de poștă, spre Constantinopol și de la Constantinopol, de două ori pe lună.

(Scrisoarea a patra din Aidos)

...La trecerea Dunării lângă vărsarea Siretului, care desparte Moldova de Țara Românească, am văzut pe lângă câteva corăbii de negoț și două de război. Acestea sunt construite de domnii Moldovei și ai Țării Românești din

²¹ *Skoszteszty*. Pe distanța Bârlad – Galați, azi nu există un sat Costești. Nu poate fi vorba de Costeștii de la nord de Chițcani și deci mult înainte de Bârlad.

²² *Pekia* = Pechia, sat și com., jud. Galați.

²³ *Partokalobi*.

porunca Porții. Trecerea a ținut un ceas întreg. Când am debarcat în Bulgaria m-am dus împreună cu ienicerii mei, luați din Hotin, până la satul numit Măcin²⁴, la șase ceasuri de drum de la Galați.

Aici trebuie să observ că solii sau miniștrii, care călătoresc prin Bulgaria și Rumelia spre capitala Turciei, după ce au străbătut Moldova sau Țara Românească, unde li se dă tain și călăuză din acea țară, pe lângă mehmendarul sau comisarul Porții, primesc și în Bulgaria și Rumelia un tain de la Poartă și toate onorurile. Nu voi mai stărui asupra caselor de lut clădite după felul moldovenesc, căci chiar în acest prim oraș al Bulgariei, am găsit ceva deosebit: e locuit numai de bulgari și turci, casele le sunt zidite pe jumătate de piatră cu lut. Acest oraș are o căpetenie numită aga, care, ca tot ținutul numit Dobrogea²⁵, ține de pașa comandant al Silistrei, cetate la Dunăre unde își are reședința.

De la Măcin, am mers cale de câteva ceasuri până la orașul²⁶ Babadag, ale cărui ruine arată urmele grozave ale ultimului război, căci am găsit o mie și câteva sute de case cu totul ruinate și părăsite de proprietarii lor, fugiți în Rumelia sau în alte provincii. Acum nu se mai află aici decât câteva zeci de case locuite de armeni, pe când mai înainte orașul avea cincisprezece mii de locuitori...

[Urmează considerații asupra munților Balcani.]

Plecând din Babadag am sosit la satul numit Hassana²⁷, la șase ceasuri de drum de Măcin, locuit numai de mahomedani. Locuitorii acestei regiuni Dobrogea, care a suferit foarte mult de pe urma ultimului război, sunt o fire sălbatică și trăiesc de o parte de ceilalți fără vreo activitate a lor. De la Hassana, am trecut prin satul Casimcea²⁸ până la Satișchioi²⁹, opt ceasuri de drum. Toate aceste trei sate sunt foarte bine așezate, au case mari și bune, noaptea am petrecut-o în casa poștei. Am fost mirat să găsesc în mijlocul mahomedanilor, dușmanii străinilor, o casă demnă de toată cinstea. De acolo, cale de cinci mile până la satul zis Celebi-Kioi³⁰, așezat pe lacul cel mare Karasu, adică apa neagră, care comunică cu Dunărea și cu Marea Neagră. De la Celebi-Kioi prin satul Cobadin³¹ am sosit la Kalfa-Kioi³², după nouă ceasuri de drum. Nu departe de cel dintâi din aceste două sate, trecem un pod sau dig de piatră deasupra mlaștinilor formate de lacul Karasu spre Marea Neagră. Această trecere, având din spate pavăza dealurilor, ar fi putut fi apărată de un mic număr de oameni bine înarmați, însă se vede că după luptele de la Babadag și Cahul teama a făcut pe musulmani să fugă până în Munții Balcani...

²⁴ *Meczyn...* (apoi) *Mieysca*.

²⁵ *Dobrudzia*.

²⁶ *Miasta*.

²⁷ Neidentificat.

²⁸ *Kassyndze*, sat și com., jud. Tulcea.

²⁹ *Satuszkioi*, veche denumire a satului și com. Crucea, jud. Constanța.

³⁰ *Czelebi-Kioy* = *Celibichioi*, veche denumire a satului și comunei Mircea Vodă, jud. Constanța.

³¹ *Kabadia*, sat și com., jud. Constanța.

³² *Kalfa-Kioi*, în Bulgaria.

De la Kalfa-Kioi, am trecut prin satul Casapli și am sosit la orașul Bazargic, după șase ceasuri de drum. În acest oraș locuit de turci se află și câteva case de armeni, care fac negoț cu vin, fructe, blănuri. (Autorul fiind silit să aștepte la Provadia se duce să viziteze porturile Mării Negre.) Constanța și Mangalia. Portul dintâi se numea în vechime Constantia, este unul din cele mai însemnate porturi, unde vin corăbii grecești și turcești. Am găsit acolo două corăbii de negoț din Constantinopol, care aparțineau unor greci. Orașul Constanța este acum în ruine, dar așezarea lui este foarte frumoasă. Mangalia a suferit și ea de pe urma războiului, ca și celelalte orașe ce am găsit în această regiune la întoarcerea mea la Provadia.

FRANZ-JOSEF SULZER

(1735–1791)

Franz-Josef Sulzer era elvețian de limbă germană. El s-a născut la Laufenburg, în anul 1735, și a murit la Pitești, în august 1791. Când a venit în Țara Românească era în vârstă de 47 de ani. Despre antecedentele sale se pot afla în mod neașteptat amănunte în *Lexiconul* lui Trausch, măcar că Sulzer nu era propriu-zis german și nici băștinaș al Transilvaniei, de care era legat doar prin căsătoria sa cu Johanna, fiica senatorului brașovean Joseph von Drauth. Cum el aparținea prin naștere unei familii catolice, și-a făcut studiile la iezuiți, cu intenția de a intra în Ordin și a fi folosit în Irlanda. Dar nefiind primit în Ordin, el a intrat în slujba Imperiului Habsburgic. Având studii de drept, a fost numit „auditor” în regimentul de infanterie Latterman (1759), din care a demisionat în 1773. În acest răstimp a stat mai mult în Transilvania, unde s-a căsătorit și i s-au născut trei copii, două fete și un fiu, Josef Friedrich von Sulzer, născut în 1767, care a fost înobilat și a avut o carieră din cele mai satisfăcătoare, colonel „à la suite”, în serviciul Bavariei și apoi diplomat al acestei țări, însărcinat cu afaceri în Rusia (3 ianuarie 1800 – 20 martie 1802) și ministru plenipotențiar în ducatul de Hessa – Darmstadt (18 august 1811 – 9 aprilie 1826). Despre acest fiu pomenește Petru Maior ca fiind cadet în regimentul de dragoni Savoia, cantonat la Reghin (după anul 1784). Este probabil ca acea cantonare la Reghin să se fi datorat situației din preajma războiului din 1787–1791. Potrivit cu datele curente acceptate, Sulzer s-ar fi aflat în Principate în tot intervalul 1774–1782, după care s-ar fi angajat din nou în armata imperială, intrând în regimentul Savoia. Dar noi știm precis că în decembrie 1781, când cu escapada necugetată a beizadelelor lui Alexandru Ipsilanti, el se afla la Brașov, unde a primit vizita lor. Nu trebuie uitată nici candidatura sa fără succes la locul de jude al Brașovului, care a fost negreșit anterioară pasului făcut în 1782, prin revenirea la cariera militară. Este probabil că după plecarea sa din slujba lui Alexandru Ipsilanti – pentru care noi nu avem nici o dată precisă –, Sulzer a oscilat între Țara Românească, unde urmărirea exploatarea rentabile în asociație cu pastorul brașovean Theodor Lange (cultura viermilor de mătase și creșterea albinelor) și Transilvania. Pe de altă parte, în notele biografice ale lui Trausch nu se pomenește nimic despre trecerea lui în Moldova, la Alexandru Mavrocordat Firaris, deci prin 1785–1786. Un jalon mai precis ne este oferit de Petru Maior, care ni-l înfățișează la Reghin în cantonament cu regimentul de dragoni savoiani. Acolo timp de trei ani s-au putut întâlni și discuta în contradictoriu diferite probleme de istorie și de limbă, fiecare dintre ei păstrându-și convingerile. Petru Maior locuia în casa parohială de la Reghin, unde fusese numit protopop în 1784, Sulzer ședea „în cortel”, adică în cantonament cu regimentul trimis acolo probabil în legătură cu pregătirea noului război austro-ruso-turc din 1787–1791. Din Reghin, Sulzer a plecat, după cum spune P. Maior, „cu mai sus lăudatul regiment a doua oară după făcuta pace cu turcii către Țara Românească, unde au și murit de lingoare la Pitești” (N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, ed. 1969, vol. II, p. 197). Este vorba desigur despre pacea de la Sîștov (24 iulie 1791), a doua față de cea din 1774.

Despre unele din drumurile sale prin Moldova și Țara Românească amintește Sulzer în *Istoria Daciei Transalpine*, dar fără indicații cronologice, cu excepția doar a călătoriei sale la Iași, în 1776, de care leagă niște planuri destul de sumbre ale domnului, la care el, Sulzer, s-a împotrivit, ceea ce i-a atras defavoarea domnului și zădărnicirea promisiunilor cu care fusese îmbiat în Țara Românească. Cel puțin aceasta este versiunea sa. Despre natura acelor planuri, nu dă nici o lămurire.

Sulzer a fost chemat de Alexandru Ipsilanti în 1774, ca să predea niște cursuri de drept și filosofie în Școala Superioară ce urma să fie înființată la București. Trebuia totodată să lucreze la alcătuirea unui cod de legi. În același timp, era consultat în chestiuni tehnice destul de variate, după cum se laudă cu oarecare necaz. După versiunea sa, toate promisiunile s-au năruit după misiunea ce îi fusese încredințată de domn în Moldova. În ce a constat ea, nu ne dă nici o lămurire, deși el revine asupra ei de două ori. Ea este amintită în legătură cu apologia lui Carra ce ocupă un loc important în *Istoria sa*. Cu acest prilej, povestește o scenă petrecută la Iași pe la sfârșitul lui februarie 1776, la o masă dată de un boier moldovean nenumit (poate pentru că acesta era probabil afiliat francmasonilor), la care au participat Carra, francezul Le Doulx de Sainte Croix, Alexandru Ioan Mavrocordat (Firaris), un agent prusian, Jäger și Sulzer. La îndemnul comensalilor să nu se încreadă în domnii greci, având în față exemplul lui Carra, Sulzer a rostit un elogiu călduros pentru Alexandru Ipsilanti, ca domn luminat și însușit de ideile cele mai generoase. Dar la înapoierea sa în Țara Românească, văzând că nu i se împlinesc făgăduielile, el declară: „Totul fusese doar înșelare și nălucire. Fusesem destinat cu totul altor scopuri, și anume unei chestiuni care trebuia să fie *privată cu oroare de orice patriot*. După înapoierea mea de la Iași, când au băgat ei de seamă repulsia mea pentru un asemenea rol – și (că) nici condescendența extraordinară a domnului grec și a mândrei sale soții față de nevastă-mea nu au putut-o schimba –, nu a mai fost vorba de nici o școală și de nici un cod”. La acea misterioasă misiune se mai referă și în alt loc, și anume în singurul pasaj în care pomenește de Grigore al III-lea Al. Ghica fără ostilități sau obișnuță: „Aici trebuie să-mi împlinesc o datorie de recunoștință spre cinstea nefericitului principe Ghica al Moldovei, care mi-a dat un ordin pentru transportul gratuit cu privire la toate călătoriile mele prin Moldova, deși el nu avea nici o înclinație pentru Austria și poate că a mai putut să observe și faptul că în afară de interesele mele, am putut să fiu mânat la Curtea sa de o *misiune secretă* a domnului Țării Românești, cu care tocmai nu se afla în termeni cei mai buni”. Sensul acestei misiuni rămâne și mai departe o enigmă nedezlegată.

Cine l-a recomandat pe Sulzer noului domn venit în toamna anului 1774 cu planuri mari, cum era firesc pentru un domn numit, se credea, pe viață?

Poate dintre boierii refugiați în Transilvania în timpul campaniei încheiate în 1774. Știm că în felul acesta a fost îmbiat în Moldova de către cumnatul lui Grigore Al. Ghica, Lucake, acel francmason francez, Le Doulx, cunoscut de el în cursul șederii sale la Brașov. Tot astfel a putut fi invitat și Sulzer în Țara Românească. De altminteri și la Brașov, a putut să întâlnească boierimea din Țara Românească pribegind pe acolo.

Cât a stat Sulzer prin părțile noastre și anume unde? S-ar părea că prima ședere în slujba domnului s-a încheiat prin 1777. Nu se pot trage concluzii din socoteala păgubirii sale de către domn, care nu prea e clară: „*Er strich auf des Anweisung, worauf er mir erstlich eine halbhahrige Besoldung bis auf 100 Löwen zu bezahlen anbefahl abermal 50 Lowen Wohlbedächtlich aus, und die übringen 8 Monate machten einen Rechnungsbruch den man bei meiner Abreise mit einen Drittel meines Rückstandes auflöste und bezahlte*”. S-ar părea deci că ar fi vorba de un interval de 6–8 luni. La sfârșitul lui februarie 1776, el era la Iași. De acolo s-a oprit în drum la Focșani, pentru a se judeca cu un datornic al său. La înapoiere a trebuit să renunțe la perspectivele bogate întrevăzute și să țină, de ochii lumii, niște prelegeri de drept natural în fața unui unic elev, „Mike”. (Este vorba de Mihai Fitono, despre care vezi Valentin Al. Georgescu și Em. Popescu, *Legislația agrară a Țării Românești, 1775–1778*, București, 1970, p. 10–12), care îl socotește un jurist remarcabil pentru acea vreme în Țara Românească. S-ar părea că sub numele de Mike trebuie să recunoaștem și pe fiul lui Mihai Fitono, acel tânăr de bune speranțe, care apare ceva mai târziu sub pana sa. Cu acest Mike, care a intrat slujbaş al oficiului de arendare a impozitelor, au încetat și cursurile lui Sulzer, care a trecut, nu se știe precis când, în Transilvania.

În decembrie 1781, el se afla la Brașov. A străbătut Țara Românească în toate sensurile, căutându-și rosturi de câpățuire, ba asociindu-se cu boierul Slătineanu și cu agentul acestuia, jovialul Perdicari, pentru a construi o clădire însușită de Perdicari, spre a o folosi drept cărciumă pentru desfacerea vinurilor sale, ba apucându-se de exploatarea unei moșii aproape de Vezurești, unde se învecina cu boierul Obedeianu, ba de negustorie cu oile țigăi, trimițând în Oltenia pe

doi credincioși ai săi cu bani pentru cumpărarea de acolo, unde prețurile erau mai abordabile, și umblând apoi în urmărirea tâlharilor, care au atacat pe trimișii săi în preajma târgului de la Ploiești, omorând pe unul dintre ei și furând banii meniți acelei cumpărări. A urmat procesul purtat de Sulzer în fața ispravnicului de Ploiești, un boier Crețulescu. A cutreierat țara după arendarea unor moșii la un preț derizoriu, dintre care una i-a fost suflată dinaintea ochilor de către breasla măcelarilor din Sibiu, dar alte două, de la Popești și Izvoare, au fost luate în arendă de el, în asociație cu pastorul Lange din Brașov, cu care avea de gând să se apuce de creșterea viermilor de mătase, precum și de albinărit, socotind că iuteala cu care se înmulțesc stupii făgăduia venituri însemnate. Nu știm cu care prilej a fost în Moldova, pe valea Trotușului și a Oituzului, unde a vizitat ocna, pe care o descrie (la Târgu-Ocna) împreună cu masivele de sare de la Grozești. A văzut fășnind din pământ păcură, pe care o crede partea fluidă a sării aflate în stare cristalină etc., și notează că o căldare de asemenea *Berg-öl* costă un gulden. Peste tot este fascinat de bogățiile naturale din Dacia extracarpatică și urmărit de gândul de a pune la îndemâna sașilor din Transilvania materia primă pentru viitoare manufacturi, ce ar da câștiguri nebănuite (de care – bineînțeles – nu ar beneficia localnicii din principate). Dar pentru a întreprinde o exploatare sistematică, ferită de nesiguranța generală, era nevoie de o condiție prealabilă: existența unui consul imperial în principate, asemenea celui rus impus de Ecaterina a II-a, cu toată încercarea de împotrivire a Porții, după încheierea păcii din 1774. Obsesia lui Sulzer în această privință ocupă o bună parte din *Istoria* sa și este chiar motivul compunerii acesteia, ca un titlu neîndoișor la acea numire. Din spusele sale, s-ar părea că însuși Alexandru Ipsilanti ar fi afirmat nevoia unui atare consul, ca o binefacere din partea Austriei și de fapt cu toată neîncrederea lui Sulzer în sinceritatea domnului, acesta se bizuia pe austrieci, spre deosebire de colegul său din Moldova, socotit omul rușilor. Este drept că același Ipsilanti se grăbea să-l trimită pe Raicevich în întâmpinarea ambasadorului rus Repnin, la Kiev, ceea ce implică o politică mai ambiguă. Dar Sulzer se grăbește să demaște nesinceritatea lui Ipsilanti, care ar fi fost foarte încurcat de prezența unui martor nedorit al cuantumului exactiunilor sale și al câștigurilor nebănuite rezultând din comerțul făcut chiar de domn cu produsele supuse monopolului Porții. Spre deosebire de această atitudine negativă, Sulzer este convins de dorința boierilor de a-l primi pe el drept consul imperial în țară, arătându-se gata a-l propune chiar ei pentru acest post! Argumentele multiple ale lui Sulzer, în favoarea instituirii unui consul, ocupă două capitole ample din *Istorie*, în care se revarsă o patimă nestăpânită ce răzbate în toată lucrarea.

Se observă un fapt destul de curios. Atitudinea lui Sulzer față de Alexandru Ipsilanti este departe de a fi constantă: aici denunță lăcomia lui și părtinirea cu care acoperă faptele cele mai condamnabile ale celor apropiați ai săi și subliniază nesinceritatea sa, arătându-l chiar dușman al comerțului austriac – când invocă și mărturia bancherului vienez von Fries –, acuzându-l totodată că împiedică la Poartă acceptarea unui consul imperial și care se opune transportului de mărfuri austriece, la adoptarea drumurilor de la Vârful Craiului și de la Comarnic-Doftana, unde ele pot fi transportate cu carul, și nu numai cu samarul, ca pe cărările de munte ce erau folosite acum, aici îl laudă ca princip luminat, putând sta alături de Nicolae Mavrocordat, patronul erudiților. În sfârșit, mai avem și o variantă neașteptată, când conchide: „Dacă el nu s-a ținut de cuvânt cu mine aceasta este... la sfatul altor europeni, lingușitori interesați, cărora le-a încredințat cu prea mare încredere secretele mele, pentru a nu fi silit să le facă pe plac”. Sulzer se referea desigur aici în primul rând la Raicevich. Aceași versatilitate se vedește și în judecata sa despre țărani, pe care îi laudă într-un loc pentru ospitalitatea și simțul lor de omenie, după ce, până atunci, nu a găsit cuvinte bune pentru ei, învinuindu-i de lene și nepăsare și mărginindu-se doar să semnaleze vitejia cu care se luptă cu fiarele în apărarea turmelor lor sau în înclăștarea corp la corp cu urșii din pădure, ce le ies în cale.

Cum se explică aceste pendulări ciudațe? Ar putea fi vorba de judecăți în momente diferite. Am crede că faza ultimă este aceea ce corespunde textului despre consul, din partea finală a volumului III. Cronologia capitolelor e destul de curioasă. Ne putem întreba, totodată, cum se împacă data de tipărire a *Istoriei Daciei Transalpine*, 1781, cu faptul că autorul povestește de vizita pe care i-au făcut-o beizadelele la trecerea lor în drum spre dorita Viena, la sfârșitul

lui decembrie 1781? Oare a mai continuat să mai adauge la textul predat la tipar și în cursul tipăririi? El denunță chiar în textul *Istoriei* căt nu era încă tipărită, anumite manevre ale dușmanilor săi, mergând să o denigreze pe la librari. Mai este vorba și de un abate care merge să-i facă contrapropagandă. Să fie cumva vorba de abatele d'Ayala? Despre Sestini, știm că l-a felicitat pe Sulzer pentru cartea sa, spunându-i că va provoca un adevărat „fracas” (mare zgomot). Desigur că entuziasmul sicilianului răzbunător se datora în bună parte resentimentelor comune față de Raicevich, de care amândoi aveau a se plânge. Așadar, fluctuațiile semnalate s-ar explica poate prin inconsecvențele cronologice ale redactării. Dar se mai adaugă și o versatilitate evidentă în felul cum se manifestă el de pildă față de Carra. Pe de o parte, i se alătură trup și suflet, apărându-l contra autorului anonim al scrisorii către jurnaliștii din Bouillon, în care crede că îl recunoaște pe Raicevich. Pe de alta, califică așa-zisa sa *Istorie a Moldovei și Țării Românești* drept *foaie volantă, broșură franțuzească* etc. și chiar se și leapădă de el. De fapt, în Carra, el vede, pe de o parte, pe autorul luat la rost de Raicevich (așadar dușmanul dușmanului meu îmi este prieten), pe de alta, pe unul dintre antescrisorii *Istoriei*, la care lucra el însuși și, ca atare, îl supune unui examen critic destul de ascutit.

Omul era înăcrct, neiertător, aprig și vehement, cu unele reveniri pe care le-am amintit. A fost bine caracterizat de Petru Maior. „Era un om neîndestulat cu soarta sa, crezându-se a fi vrednic de mai mare pâine și, fiindcă muiarea ce avea și cele două fete ce avea nu le putea ține cu acea pompă care dorea, se necăjea. Avea un fiu cadet în acel regiment... Om era de prejudecăți cuprins și apăsător (știrile chiar neadevărate, dacă erau în detrimentul nostru, „erau după gustul lui”) El nu știa românește, înțelegea prin cunoștința ce avea de limbile latină și italiană și prin explicațiile ce i le dădea nevastă-sa, „o sașcă din Brașov”. I s-a părut lui Maior mai dezgustat ca oricând, nici voind să mai audă de mângâierea ce-i putea veni din cărțile ce lucra și din numele ce putea găsi într-însele (vezi N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 196–197. Citatele directe din Petru Maior sunt cuprinse între ghilimele). Tot la Sulzer se referă Petru Maior, când spune în alt loc: „Cunoscut-am unul care mergând în Țara Românească cu nădejde că toți românii i se vor închina ca unui nu știu ce, ci neștiind el limba românească, nu putu dobândi nici o dregătorie. De unde reșind mândros, n-au știut cu ce să strice mai tare românii și să-i micșoreze, fără a stărni minciună neuzită până aici, și o deade la stampă”. Este vorba bineînțeles de teoria din *Geschichte* privind retragerea elementului roman din Dacia la părăsirea oficială a Daciei (*loc. cit.*, n. 331).

Venirea lui Sulzer în Țara Românească, după o ședere prelungită la sașii din Transilvania, a dus la identificarea cu atitudinea lor de superioritate față de români și explică în bună măsură tonul adoptat de el în *Istoria* sa.

Opera bine cunoscută a lui Sulzer, analizată de noi în *Observații critice*, constă din cele trei volume tipărite la Viena, în 1781, intitulate: *Geschichte des transalpinischen Daciens*, care însă nu reprezintă tot materialul strâns în acest scop. Partea rămasă manuscrisă, păstrată astăzi la Biblioteca Academiei, (ms. german nr. 35, 5 caiete, copie din sec. XIX) cuprinde și însemnări istorice privind țările noastre până în 1790, dar stăruie mai mult asupra antichității. Este mai puțin cunoscută existența unei alte opere tipărite sub formă de epistolă la Viena, în 1782, deci îndată după *Geschichte*, anume o călătorie literară, publicată din inițiativa pastorului Lange, adresantul scrisorilor și intitulată *Altes und neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen, dem Temesvarer Banat, Schwaben, Schweiz und Alsass etc., in drei Sendschreiben an Herrn Prediger Theodor Lange, zu Kronstadt in Siebenbürgen*, Wien, 1782, în 8°, 168 p.; un exemplar se păstrează la Biblioteca Arhivelor Statului din Brașov. Această carte ar merita o analiză, pe care spațiul restrâns al colecției de față nu ni l-a putut îngădui. Despre biografia lui Sulzer s-au ocupat Josef Trausch, în *Schriftsteller Lexikon, oder Biographisch-Literarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen*, vol. III, Kronstadt, 1871, p. 342–345; N. Iorga, *Elvețieni în România*, în „Revista istorică”, a. XIX (1933), nr. 7–9, p. 253; Manfred Eggerman, *Die Schweizerkolonien in Rumänien*, București, 1931, p. 13. Unele date inedite privind activitatea sa depusă la Brașov se întâlnesc la Actele Magistratului Brașov, nr. 288^a, 288^b, cu o anexă din 16 II 1769, nr. 428 din 1771, nr. 1007 din 1778, nr. 761, 879, 1008 din 1780, nr. 8/1781, nr. 1084, 1099, 1103, 1108, 1176 și 1200 din 1782, nr. 728 și 806 din 1783 (cf. Gemma Zinveliu,

Franz Joseph Sulzer și contribuția lui la dezvoltarea științelor, muzicii, în Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină și transalpină, București, 1995, p. 56, nr. 11).

Despre opera lui Sulzer au scris: N. Iorga, *Istoria românilor prin călători* (ed. II), vol. II, p. 228–239; Constantin Moisil, *Bucureștii vechi. Schiță istorică și urbanistică*, București, 1932, p. 29–31; Mihai Popescu, *Bucureștii descriși de Sulzer la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în „Bucureștii vechi”, anii I–IV (1930–1934), p. 34–38, au fost redat *Localități din județul Ilfov*, de către Oniciu Grațiana, București, 1935, 12 p.; Maria-Ana Musicescu, *Relații asupra muzicii de Curte și muzicii țărănești*, în *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, II (1955), p. 291–304; Gottfried Habenicht, *Valoarea contribuției lui Franz Joseph Sulzer la cunoașterea folclorului român*, în „Revista de etnografie și folclor”, XVI (1971), nr. 5, p. 391–398. Recent, Gemma Zinelu a editat *Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină și transalpină* (București, 1995), conținând extrase fragmentare din această operă, legate mai ales de preocupările culturale și artistice ale călătorului, însoțite de o importantă biobibliografie a sa (p. 5–81 și 265–268).

ISTORIA DACIEI TRANSALPINE. SPICUIRI ȘI REZUMATE. PREFAȚĂ

În prefață e arătat sensul *Istoriei* lui Sulzer. ea nu va fi o *Lebensgeschichte* sau o *Reisebeschreibung*, ci o *Landesgeschichte*.

Prima discuție e aceea a coordonatelor geografice și a hărților. A lui Bauer are numiri de localități greșite și costă prea scump. A lui Busching îngustează prea mult teritoriul țării, de la granițele Transilvaniei până în dreptul orașului Roman. Cea a lui Grisellini (care e de fapt a stolnicului) constă din bucăți deosebite realizate după observațiile ispravnicilor, combinate apoi împreună de un desenator expert.

Se arată echivalența milei germane mari cu 2 ore și a celei mici cu $1\frac{1}{2}$. Mila de poștă, de exemplu distanța București-Focșani de 20 de mile = 30 ore, deși se poate efectiv în 24 de ore.

Clima și variații de temperatură. Sunt zăpezi mari în Carpați. Se întâmplă să fie surprinși de viscol ciobanii și să fie găsiți înghețați cu turmele lor. Într-o Văleni și pasul Buzăului a fost înzăpezit un întreg convoi de butoaie de vin ce au fost lăsate în părăsire de nevoie. E amintită ceața, ca și roua îmbelșugată, căreia nu trebuie să i se atribuie îmbolnăvirea soldaților ruși, cum face generalul Bauer. Vara zilele sunt fierbinți, dar nopțile sunt reci. În munți sunt și alte accidente. Pe muntele Robul, un trăznet a ucis o turmă întreagă de oi etc.

Turma și herghelii. Cum se apără caii de haitele de lupi? Ei formează un cerc cu iepile și mânjii la mijloc și cu armăsarii de jur împrejur (vezi descrierea la Raicevich, care se inspiră evident de aici). Despre obiceiul de a scoate caii la iarbă 6 săptămâni cu începere de la Sf. Gheorghe. Ceremonii la care asistă domnul la mănăstirea Cotroceni, unde petrece aceste zile. *Vite cornute* sunt din belșug. Pe lângă boi și vaci mai sunt și bivoli, care sunt buni la tracțiune... Ca o raritate, există la Potlogi un bivol alb! *Se dau prețurile:* O vacă cu vițel 6 guldeni la Ploiești. O pereche de boi 20 de guldeni. O pereche de bivoli 36 de guldeni. Sunt zahanale care topecs seu (cerviș) pentru turci și fac pastramă.

Nu se face brânză de vacă. Nu se cunoaște modul de a mulge vaca dacă nu e vițelul alături.

Oi. Țara Românească întrece Moldova prin calitatea și numărul oilor. În schimb, e întrecută de ea în privința cailor și cornutelor. Oile sunt de trei feluri: țurcane, țigăi și tătărăști. În Transilvania încep să fie introduse oile țigăi (cu lâna cea mai fină). Sunt amintite diferite feluri de brânză. Sunt pomenite cu scepticism oile ciudate descrise de D. Cantemir... Se țin și *capre*. *Porcii* cresc aproape de capul lor prin pădurile de stejar. Boierul mai împușcă dintre ei. *Urșii*, prin păduri trăiesc felurite sălbăticiuni. Între Ghimeș și Rodna sunt zimbri (*Wildochs*), mai pretutindenu sunt urși. Țăranul se ia la trântă cu mâinile goale cu ursul. *Jocul cu urșii*. E menționat jocul a 40 de urși în fața cumnatei domnului, fiica lui Alexandru Mavrocordat. *Lupii* sunt plini de șiretenie. Ciobanul luptă cu ei fără frică în apărarea turmei.

Păsări. Sulzer e sceptic, privind pelicanii de la Dunăre, pomeniți de Bauer, dar e vorba de cei ce vin în Deltă, despre care el nu are știință. Privighetorile sunt altfel decât cele cunoscute. Ele imită glasul broaștelor (!). Un boier băjenar în Transilvania înainte de 1774 afirma că cele din Țara Românească sunt mai mari și cu glas mai puternic față de cele din Transilvania.

Pești. Sunt pești mari de Dunăre. Se prind la Brăila, Galați și Porțile de Fier. De la Greaca vin căruțe întregi cu pește. Ocaua se dă cu 6 creițari. E belșug de pește la masa domnului.

Reptile. Broasca țestoasă e adunată de negustori greci pentru Transilvania și Occident. *Melci* sunt consumați de țărani în zilele de post.

Se pot realiza câștiguri din cultura viermilor de mătase. De asemenea și din albinărit. Moldova are o mare superioritate. Boierul Cantacuzino Deleanu are 13 000 stupi. Venitul domnului din albine este de 200 000 de lei. Un stup costă 1½ leu. Albinele se înmulțesc iute. În 1776, Sulzer împreună cu tovarășul său, pastorul Theodor Lange, obțin din 10 stupi 44. Cum se captează roiul? Cum arată stupii? etc. Eresuri despre zămisirea albinelor din carne de vițel! Râde și domnul [în realitate e o reminiscență deformată din *Georgice*]. *Vinurile* din Țara Românească sunt foarte bune, dar se păstrează foarte rău. Se exportă în Transilvania. În Moldova e bun vinul roșu de Odobesti. El e trimis în Polonia. Sunt varietăți diferite, după regiuni. Sunt vii cunoscute la Filipești, Pitești etc. Boierul Dudescu are un vin minunate. El lasă să înghețe butoiul, apoi trage inima vinului. Viile se îngroapă toamna. *Minerale, mine.* Din cauza turcilor nu se exploatează decât sarea din ocne (Bauer, *Memorii*). Inconveniente ale unor eventuale exploatare s-au vădit cu prilejul pretențiilor mari ale Porții la cantități excesive de salpetru din Moldova. Ar fi perspective de viitor pentru Austria. *Diamante* se găsesc în Maramureș, deci se află și pe versantul estic, unde căldura, care să ajute creșterii metalelor în pământ, este mai mare (!). *Izvoare sărate, râuri aurifere.* E citată „Bistrița de aur”. La Baia au fost explorări miniere în trecut. Acolo sunt urme de nemți și sași. Este invocat numele de cetatea *Neamfului*. În secuime se află „muntele de argint”, într-o regiune care intră în Cordonul austriac. Speranțele de a găsi aur s-au dovedit exagerate. Aurul recoltat de căpitanul Tretschin a fost trimis la Viena. La Grozăvești e sare cristalină (vezi teoria lui Fichtel relativ la răspândirea sării). Săpăturile din ocne dau din nou sare, dacă se umplu cu apă. E descrisă ocna

de la Grozești. A fost refuzată oferta unui meșter italian de a instala o mașină pentru scosul sării. Domnul și arendașii nu vor să cheltuiască. Sunt masive de sare la Râmnic (Râmnicul Sărat) la 1¹/₂ poștă de Focșani, la Peceneaga (Buzău), la Slănic, Băicoi, Telega, la Ocnele mari în Râmnicul Vâlcea. Domnul a scos 400.000 de guldeni din sare înainte de 1718 și 500 000 după 1793. *Aur.* Un negustor din Țara Românească a trimis la monetăria din Alba Iulia un bulgăre de aur în valoare de 15 sau 12 ducăți imperiali. În Oltenia, sub Stainville, se scotea anual aur pentru 1 000 de guldeni. S-au făcut cercetări pe Olt până la mănăstirea Cornetu. Ulterior societatea s-a desfăcut. Spălarea nisipulu aurifer e descrisă după Grisellini. La Benkő se arată altă metodă. Aici declară Sulzer că se încheie prima sa călătorie, fără a intra în amănunte. *Petrificații, stalactite* se află la marele logofăt Dumitraki, un grec lăudat de Bauer. Ele sunt socotite a fi „urme de uriași” (vezi Fridwaldszki, Benkő și Fichtel pentru Transilvania). *Ape minerale.* În Transilvania sunt multe, dar în Țara Românească rămân nebagate în seamă. *Venituri.* Se șoptește că ele s-ar fi ridicat în Țara Românească în anul 1777–1778 la 6 milioane.

[Sulzer găsește doar vreo 3 milioane]. Alexandru Ipsilanti a perceput de la 75 000 de inși (contribuabili) o sumă de 3 milioane de guldeni. Tot pe atâția oameni nu plătesc nimic.

[Sulzer pledează pentru o *colonizare germană*. În orice caz trebuie să fie exploatare bogățiile acestor țări în folosul Austriei. Comerțul ar putea da un câștig de 80%! Comerțul, care se face acum de către Breslau și Leipzig cu Țara Românească prin așa-zisii lipscani, care sunt negustori greci și bulgari, ar fi înlocuit de comerțul direct pe care l-ar face Austria cu bazinul Mării Negre și cu Dacia extracarpatică. Existența unui consul ar îngădui să se facă ce fac rușii cu produsele lor. S-ar importa de acolo cânepă, potasie, lemn pentru corăbii. Austria stă și privește la ruși. În timpul acesta se înmulțesc falimentele în Transilvania. De două ori s-a pus problema unui consul imperial. Fusesse desemnat un om cumsecade, care însă nu cunoștea limba. Ar fi fost plătit cu 600–800 de florini. I s-a cerut avizul lui Sulzer, pe care el nu îl redă, probabil pentru că era negativ, pe motivul necunoașterii limbii. Nu este dat aici numele acestui aspirant la consulat. Atribuțiile consulului ar fi destul de variate. El s-ar ocupa de comerț, apoi de informații militare sau privitoare la împrejurările politice de starea sanitară (ciumă), ar ocroti drepturile supușilor imperiali, ale clerului catolic, ale ciobanilor ce vin cu turmele din Transilvania, s-ar ocupa de rechemarea emigranților etc.].

Nu se poate aștepta nimic numai doar de la Curtea de la București, întrucât domnul de acolo, cu excepția comerțului cu porci, face el însuși un comerț exclusiv cu toate celelalte și taxează puținele manufacturi ce pleacă de aici (Transilvania) într-acolo, la un preț inferior celui de cost, nu oferă decât promisiuni goale, dar în fond nu aduce decât piedici. Acolo unde negustorul este silit cu bătaia să-și vândă marfa la un preț arbitrar, cum s-a întâmplat unor negustori brașoveni în vremea mea, acolo nu te poți aștepta la un comerț liber! [Trebuie să fie numit un consul, să se obțină un tratat de comerț de la Poartă sau un *Freiheitsbrief* (un privilegiu comercial). Meseriașii din Transilvania, ba chiar negustorii, ar putea să vândă articolele lor în locuri, cum ar fi: Câmpulung, Câmpina, Ploiești, Pitești, Craiova, Focșani, iași și București, chiar Giurgiu și

Brăila, ba chiar să ducă pânză de in la Brăila. Tot astfel: zahăr, galanterie, mătase din Transilvania. S-ar aduce din Țara Românească bumbac de Serres și din Vlașca lână țigaie, fiind aproape de Turnu Roșu, cu jumătate de cheltuială. Porțile de Fier nu sunt o piedică pentru navigația pe Dunăre. Va trebui asigurat schimbul de către capitaliști și mersul poștei. Avantajele existenței unui consul. Internunțiul e prea departe pentru informații. Consulul poate întocmi o hartă, culege inscripții *privind pretențiile regatului Ungariei* și poate avea cunoștință de materialul manuscris din mănăstirile: Hurez, Câmpulung, Târgoviște, Curtea de Argeș. Ar readuce pe emigranți și dezertori în imperiu. În 1780 erau 4 000 de asemenea contribuabili în Țara Românească, dezertori etc. Ei s-ar înapoia, dacă ar ști că vor rămâne nepedepsiți. Ei ar urma orbește pe un oarecare N.N. din satul transilvănean Schini. Consulul ar putea foarte mult pentru înapoierea lor. Cât privește comerțul austro-ungar, trebuie ajutată Ungaria, care e săracă, deși este mănoasă... etc.].

Dunărea aparține mai mult Austriei... etc... De cumpărat material brut din Rusia, bazinul Mării Negre, Siria, Egipt... etc. În Transilvania s-ar găsi și materie brută și mână de lucru mai avantajoasă. Pentru ieftinirea transportului, să fie așezate fabricile (din Transilvania) aproape de Porumbacu și Cârțișoara, la Avrîg, și să se folosească Oltul, ocolind stâncile de la Porțile de Fier, și Mureșul. Și francezii duc lână țigaie în Franța. Să fie aduși meșteri străini în Țara Românească și Moldova. Să fie scurtate carantinele. Nu este vorba de un consul *al Transilvaniei* în Principate. Boierii sunt favorabili numiri unor consuli. Ei îi propun lui Sulzer ajutorul lor, pentru ca să se facă consul. Dar domnul, care profită de monopoluri, va împiedică întotdeauna numirea unor consuli. Ipsilanti e acela care a împiedicat numirea unui consul... El este contra comerțului austriac. Să nu se încreadă cineva în asigurările sale. Sulzer a și fost recomandat drept consul. A fost cerut și de deputații Bucovinei drept consilier și judecător superior. Românii, chiar dacă l-au vorbit de rău, îi recunosc meritele! Consulul trebuie să aibă uniformă și ceva pază militară sau aparență militară. Străinii ar putea exploata cu arendă moșii în Țara Românească. Străinii trebuie să fie numiți de Curtea lor și nu de generalii comandanți și nici de prinții vasali. Ar putea fi subordonați Internunțiului, sau unui colegiu comercial. Urmează o listă a calităților și capacității cerute.

[Despre cultura la valahi. Despre oratorie]¹

III p. 41 <Descrierea predicatorului Mitropoliei noastre valahe>. Vestitul nostru predicator al Mitropoliei și actualul arhimandrit, părintele Alexe, așa se numește el în călugărie, născut însă cu numele de Ordek sau dracu, un ungar reformat, a venit (după ce a trecut în fugă prin niște școli latinești), nu știu cum, ca scrib în casa unui magnat, ce se bucura atunci de multă considerație în Transilvania, și prin protecția lui a ajuns cancelist, chiar în guberniul regal de acolo. // După multe excese, mari și mici, cum ar fi: că s-a însurat cu o p. 42

¹ Traducerea s-a făcut după textul german al lui Sulzer: *Geschichte des Transalpinischen Dacies*, III, p. 41 și urm.

bătrână, pe care apoi a chinuit-o până la moarte, a risipit în curând averea ei cu orgii, cu care prilej și-a rupt un picior și, în cele din urmă, cum nu mai avea nimic cu care să-și ducă mai departe această viață veselă, a înșelat lumea și chiar pe propriul lui patron și binefăcător l-a jefuit... și a găsit că este momentul să se facă nevăzut. Salvarea cea mai apropiată și sigură pentru asemenea indivizi era în Țara Românească și Moldova. Dar țările acestea fuseseră ocupate de ruși. Ce putea face în mijlocul ostașilor un biet cancelist? Inspirație fericită! Mintea sa îl învață că trebuie să-și trădeze patria sa rușilor, care de-a lungul acestui întreg război întrețineau o așa mare prietenie cu Curtea imperială germană. Fanatismul², pe nedrept numit religie, trebuia să pună în mișcare întregul plan patriotic. Însă rușii l-au respins cu dispreț. dar cu atât mai mult s-a recomandat Ordek clerului valah prin acest pas. El vine plin de speranța unei bune căpătuiei să-și ridice lucrurile și hainele rămase în Transilvania, dar trecând de la Oituz spre Brașov, află că a fost denunțat, și se salvează la mănăstirea³ franciscanilor, // se face catolic, cere să fie primit drept călugăr, se spovedește și împărtășește la fiecare săptămână, face mătâni și sărută pământul cu pletele zburând vâlvoi, ca un anahoret pocăit în fața corului, în prezența comunității creștine, de zece ori într-un sfert de oră, proteste pe o biată femeie bătrână cu făgăduiala să se însoare cu ea în Țara Românească și să o facă bogată, într-atâta încât ea îi trimite zi de zi mâncare la mănăstire și sărăcește pentru el până la cămașă, apoi el dispare în mare taină și se face călugăr la Mitropolia de la București și predicator, apoi arhimandrit și stareț la mănăstirea de la Brebu, lângă Câmpina, și, în sfârșit, după ce a intrat în datorii împreună cu mănăstirea, încercând zadarnic să fabrice aur, după cum îl amăgiseră niște înșelători din Transilvania, a și fost închis de aceea câteva luni în închisoarea arhiepiscopală. După aceea, l-a numit mitropolitul⁴ printre vizitatorii generali extraordinari ai mănăstirilor din Banatul Craiovei, spre a-i da prilejul să mai câștige ceva pentru a-i mulțumi pe creditorii săi. El a înșelat și încrederea șefului său spiritual, prin stoarcerile sale exagerate, încât numai bunătatea mitropolitului l-a salvat de urmărirea amară a mănăstirilor vizitate. Toată pedeapsa ce i s-a dat pentru aceste isprăvi (*Plackereien*) a fost – așa cum a recunoscut el însuși cu bucurie – că mitropolitul l-a numit ungur nătâng, care nu știe să-și potrivească mai bine treburile.

Cunoștințele lor matematice

III p. 49

Când a fost vorba să se pornească la construirea noului palat domnesc din București, s-a pus întrebarea mai întâi cine îl va clădi. La cererea domnului, am scris unui arhitect (*Baumeister*) din Brașov. El a venit. Planul său pentru această construcție era proiectat într-un mod prea gospodăresc (*wirtschaftlich*) și tocmai de aceea nu convenea boierilor, care, după obiceiul pământului, ca

² Este vorba de rezistența ortodocșilor din Transilvania la unirea cu Roma, făcând față persecuțiilor întregului aparat de stat

³ Mănăstirea franciscană de la Ciuc.

⁴ Mitropolitul Grigore al II-lea al Ungrovlahiei (1760–1787).

să mai taie din zilele de lucru și din materiale, au vrut să-l execute ei înșiși. S-a găsit mijlocul să-l îndepărteze pe acest arhitect înainte ca el să fi întreprins ceva și s-a ajuns, cu ajutorul negustorilor bulgari și cu mari cheltuieli, la un palat în care // nu se putea sta de miros și care nu avea nici lumină pe p. 50 coridoarele și nici măcar o treaptă.

S-a găsit la București un oarecare Macri, mecanic italian, care voia să perfecționeze și aici, și în Moldova, mașinile de la ocne. Dar cum aceste venituri (ale ocnelor) erau arendate boierilor, s-a rămas la vechiul sistem, iar el a avut cinstea să execute scara cea mare de la Curtea Nouă (făcându-i-se) mari promisiuni, ca după terminarea ei să plece, plătit doar pe jumătate. Acest palat este într-un tot mai neregulat și mai rău decât orice locuință de boier, despre care am mai spus mai înainte că se înfățișează ca un octogon cu opt, uneori chiar cu 12 unghiuri, de cărămidă foarte regulată și frumoasă, numai că din lipsă de scânduri și alte asemenea lucruri trebuitoare pentru uși, ferestre și podea, ele nu sunt executate în chipul cel mai potrivit.

Contra inundațiilor Dâmboviței, s-a propus facerea unui canal, pe care ei îl numesc răstoaca, pentru ca să tragă apă din râu. Nu era nimeni acolo care să fi măsurat nivelul apei și înălțimea malului ales. Pentru D. Raikowich⁵, care altminteri cu vorba este grozav în privința științei înalte, această îndeletnicire era prea mărunță. Așadar a trebuit să o preiau eu, care în viața mea am învățat așa de puțin din matematica practică.

Și mai mare a fost perplexitatea lor, când amândoi domnii au primit poruncă de la Constantinopol să construiască două vase de război contra rușilor. Cine era să le construiască? Din fericire, se afla la îndemână un fost căpitan de vas //, pe care d. secretar, conaționalul său, îl atrăsese în Țara Românească. p 51 Numele său este Joh. Iweglia Ochmukowski⁶. Trebuie să-l numesc, căci e numele unui om de ispravă, înșelat și nenorocit. El a trebuit să se ducă la Brăila și să arate meșterilor lemnari turci, valahi, greci și bulgari cum trebuie construit și amenajat un vas maritim.

În sfârșit, s-au săturat oamenii de încurcături și s-a luat hotărârea să fie tocmnit un profesor de matematică pe cheltuiala țării. A fost ales un anumit doctor Manasse⁷. A trebuit să meargă de-a dreptul la Viena pentru a face rost de instrumente și ce i se va mai fi cerut și acum există o catedră publică pentru această știință, fără un singur învățăcel! [Se va rămâne la vechea știință... etc.]. Vina este a domnului, dar cel puțin nu a celui al Țării Românești, căci trebuie să i se recunoască dreptatea că este un prieten cunoscător și ocrotitor al științelor, în măsura în care îngăduie împrejurările acestei țări. // După p. 52 Nicolae Mavrocordat, el este domnul care a arătat cea mai mare considerație învățaților. Dacă el nu s-a ținut de cuvânt cu mine și cu alții, aceasta este... la sfatul altor europeni, lingușitori interesați, cărora le-a încredințat cu prea mare încredere secretele sale pentru a nu fi silit a le face pe plac.

⁵ Corect: Raicevich.

⁶ Vezi și relația lui Ludolf din volumul de față.

⁷ Este vorba de panegiristul lui Alexandru Ipsilanti, medicul macedonean, originar din Melenic, Manase Eliade (1773–1813), desemnat ca profesor în 1775.

III.p 52 [Medicina nu se predă în principate, ci în străinătate la Padua și Leipzig,
mai ales. Sunt și unii care au studiat la Berlin și Halle]. Astfel ei ajung să
p. 53 cunoască lumea și să se folosească de cuțit și furculiță și să mai învețe //
latină, germană, sau italiană și filosofie. Mai apoi, sunt răsplătiți cu vârf și
îndesat în patria lor. Așa se face că dacă vrei să te întâlnești aici cu oameni
cu educație, cunoștințe și experiență, trebuie să te îndrepti către doctori. Ei
sunt mai ales greci, dar sunt și armeni, germani, unguri și bulgari printre ei.
[E amintită și soarta lui Van der Bech⁸ și cea a medicului saxon Stahl⁹, ucis
în bătăi din porunca lui <Constantin vodă> Racoviță după moartea soției sale,
<Sultana Sulgearoglu>, îngrijită de acesta].

Cea mai mare căutare, în vremea mea, și cu mult înainte, o avea un
oarecare Schiropolo¹⁰, un nobil corfiot, iar în Modova trăia un oarecare doctor
Theodoraki¹¹, al cărui nume merită a fi citat alături de cel al oamenilor învățați.
Nu îi citez aici pe doctorul Saul¹² și pe Ștefan Raikovich <Raicevich>, pentru
că amândoi, pe atunci secretari ai afacerilor străine la domnia Moldovei și
Țării Românești, își disprețuiau titlul de doctor, iar ultimul nici măcar nu are
diploma <respectivă>. Theodoraki nu era numai norocos în arta sa, dar – și din
p. 54 această cauză era vestit în toată Europa turcească // – era foarte cunoscut și
în limbi, în algebră, în matematică și în toate științele. A murit de curând
consumat de bătrânețe, de fizie și de multe nopți de veghe la Câmpina în Țara
Românească, unde se duse de la Brașov, ca să schimbe aerul, după ce – cu
un an mai înainte părăsise Moldova, din cauză de boală și încercase zadarnic
în Germania o cură balneară.

Ceilalți medici din ambele principate, căci în afară de aceștia nu era de
găsit alt doctor, sau măcar chirurg¹³ (*Wundarzt* = felcer), au mai puțin noroc
și experiență sau sunt felceri dezertori și șarlatani. Și unii și alții și chiar
spițerii sunt aici tratați cu titlul de „doctor”. Nici nu costă prea mult ca să
dobândești acest titlu onorific. Căci atunci când am călătorit prin pădurea
Văleni spre Podul Văleni, în lipsa unui chirurg, am pus să fie spălate și
pansate rănilor unui argat de negustor rănit de tâlhari.

În acea pădure, am primit mulțumirile celor de față, care mă tratau drept
„d. doctor”, cu satisfacție reală a fi salvat viața unui om, căci am aflat după
aceea că s-a lecut în Spitalul Colței din București, unde pusesem să fie dus.
Când boierul Obedeau¹⁴ s-a îmbolnăvit rău..., la frumoasa sa moșie de la

⁸ După numele său inițial: Schendos. Vezi biografia sa în vol. IX al colecției de față.

⁹ În mod cert, Sulzer face o confuzie: medicul pedepsit de Constantin vodă Racoviță cu
temniță grea la Iași, în 1753, și nu cu moartea, pentru proasta îngrijire a doamnei țării, a fost
italianul Giuseppe Antonio Pisani.

¹⁰ Menționat și în *Memoriile* lui de Tott, care îl acuză că l-ar fi otrăvit pe hanul tătarilor.
Vezi vol. IX al colecției de față.

¹¹ Vezi și relația lui Carra

¹² Marele serdar, Gheorghe Sayl, cunoscut mai ales prin preocupările sale în domeniu.
Vezi în biografia lui Carra polemica lui cu acesta.

¹³ Mai înainte aceasta era denumirea unui simplu felcer.

¹⁴ Este vorba de fostul mare serdar și ispravnic de județ (1768-1778), Nicolae Obedeau,
decedat în 1778.

Viezurești, și a fost îngrijit de Birkenfeld, un felcer (!) nenorocit, care l-a pricinuit moartea cu doze prea mari de opium, încrederea bietului bolnav în mine era atât de mare, încât nu a vrut să fie îngrijit de nimeni altul // A trimis după mine în satul vecin, unde îmi vedeam de gospodăria mea, trăsura cu cai în patru rânduri, numai pentru că eu îl prevenisem mai înainte contra acestuia și îi explicasem starea sa ceva mai bine ca acest cârpaci... etc. Și pașalele de la: Hotin, Bender, Silistra și Vidin au de a face cu asemenea șarlatani. Un asemenea nepriceput l-a făcut pe fiul acestuia să piardă un ochi (?). El a fugit din Vidin și stă acum la Câmpulung, unde fabrică aur, amăgește lumea și lecuiește cu moarte pe cei dimprejur. p 55

[Despre polemica cu Carra a scriitorului anonim din 1779]

Acel ce a citit *foaia volantă* a lui Carra, sub titlul unei *Istории a Moldovei* și *Valahiei*, și, alături de aceasta scrisoarea injurioasă (*Schämenbrief*) a anonimului împotriva lui, acela știe cu câtă violență s-a năpustit acel (anonim) cu pumnii săi bosniaci¹⁵ împotriva bietului elvețian¹⁶, pentru că acesta a descris înșelăciunile și nedreptățile domnului Moldovei (Grigore al III-lea Al. Ghica) în culori destul de vii //, dar totuși prea slabe. Această înfruntare nu putea decurge altfel decât în chip grosolan, întrucât *cei doi*¹⁷, mânați de același gând al interesului propriu și aparținând unei patrii, nu prea lăudate pentru politețea și corectitudinea sa, au atacat *amândoi* pe un om singur. Acești *doi* (voi arăta lumii numele și caracterul lor la vremea sa) au îndrăznit să-l declare pe Carra ateu, fără a-și dezvălui numele, pentru ca să se poată el justifica față de ei. *Două* spirite înalte au cinstea să fi compus un pamflet (*Pasquil*) împotriva reputației unui om de ispravă... etc... Ei îl învinuiesc pe Carra de o contradicție absurdă: cum că în mai multe locuri el critică nedreptățile domnului Ghica și în alt loc spune că acela a aprobat și iscălit o sentință judecătorească pe care Carra a dictat-o și înaintat-o domnului și Divanului său în favoarea unui ofițer francez... Le Doulx de Sainte Croix... și îndată ce Carra îl laudă pe domnul Țării Românești ca un protector al artelor și al științelor, ei exclamă, plini de un fel de entuziasm: „Adevărul are o putere irezistibilă asupra minții, la care nu a putut rezista nici Carra”. [Urmează citatul din Carra relativ la meritul domnului Al. Ipsilanti de a fi hotărât să întocmească un cod de legi pentru Divan]. Acesta ar fi singurul loc din cartea lui Carra, în care acesta ar fi spus adevărul... Eu însă voi arăta că din toată broșura sa nicăieri nu a fost mai puțin adevăr ca în acest pasaj și aceasta din vina mea. Chestiunea aceasta mă privește pe mine, ca și această problemă a predării dreptului. *Întreg pasajul din cârticica lui Carra citat de mine, a ieșit din gura mea*, iar eu de dragul unui pamfletar plătit, nu voi falsifica adevărul, cu atât mai mult // cu cât în țara în care scriu acum cunosc oameni de seamă care erau de față la cele ce voi povesti acum p. 76 p. 77 p. 78 p. 79

¹⁵ Sulzer era convins că sub acel anonim se ascundea Raicevich, care era ragusan.

¹⁶ Sulzer îl credea pe Carra elvețian.

¹⁷ Sulzer atribuia acel pamflet colaborării a doi autori

și pe care i-aș chema ca martori, dacă ei nu mi-ar cere să rămână nenumiți din motive politice.

- p. 80 Chiar în vremea când s-au produs în Moldova acele trei exemple de nedreptăți strigătoare, povestite de Carra: a) contra negustorului Nicoletti; b) contra boierului Balș; c) contra ofițerului francez Le Doulx, pe care îl *cunoșteam bine încă de la Brașov*, și când domnul Ghica, după ce l-a concediat pe Carra, a refuzat să-i plătească jumătate din suma prevăzută pentru înapoierea sa, adică spre sfârșitul lunii februarie 1776, s-a întâmplat că am venit la Iași, în împrejurări despre care am pomenit ceva în secțiunea a doua a acestei cărți. Carra, Le Doulx, Jäger, un comisar prusian, eu și Alexandru Mavrocordat (viitorul domn „Firaris”), un fiu al domnului Moldovei Ioan Mavrocordat și nepot al vestitului Nicolae Mavrocordat, am luat masa, ca oaspeți la un boier învățat, pe care nu îl pot numi. Carra, care era foarte supărat, după cum se și cuvenea, de toate nedreptățile întâmpinate // din partea Curții moldovene, era foarte elocvent, alături de ceilalți oaspeți în dorința de a-mi strecura îndoiala împotriva acestor țări, încercând să-mi prezică și să-mi promite ca unui nou venit, în urma propriilor lui pățanii, precum și ale altora o răsplată asemănătoare cu aceea de care avusese el parte. Fusesem rugat la București să primesc niște slujbe și mi se oferise să aleg sau predarea publică a filozofiei, sau dreptul, cu asigurarea că domnul va întemeia o școală superioară și că dorea să mă pună să întocmesc un cod de legi pentru folosul Divanului și al ispravnicilor (*Distriktbeamten*) [...]. Am luat deci partea domnului Țării Românești împotriva comesenilor noștri cu o căldură pe care mi-o trezeau doar dorința de dreptate
- p. 81 și dragostea de oameni... Carra a reprodus aceste cuvinte după mine [Urmează două fraze reproduse de noi în biografia lui Sulzer] apoi: Ca să dea o spoială acestei situații și să nu se întâmple ca eu să stârnesc oarecare larmă în Transilvania vecină, au lăsat ca eu să predau unui tânăr doritor de învățătură dreptul natural (al lui Dariessen) și bazele sale metafizice, după ce i le-am tradus pe amândouă, cât de bine puteam în limba franceză. Câțiva mari boieri de origine valahă mă și preveniseră ca să nu mă bizui prea mult pe cuvântul domnului, cu toată cinstea de care mă bucuram la Curte. Mă așteptam la orice. Când s-a apropiat timpul ca domnul să dea în arendă darea oilor, m-au anunțat pe rând toți școlarii mei că au intrat în această subarendare și că trebuie să meargă la slujbă. Unul din ei, numit Mike¹⁸, un tânăr grec de oarecare capacitate și mari speranțe, fusese luminat de mine, încât recunoștea și deplângea nedreptatea șicanelor, pe care trebuia acum să le comită. „*Dar la ce îmi ajută prelegerile de drept într-o țară unde nu există drepturi? Aici nu câștig nimic. Nu este just, dar dacă nu înșeală unul, atunci fură celălalt*”. Aceasta a fost concluzia spuselor sale și a cuvântării sale de rămas bun. Și cu aceasta s-a terminat cu catedra de valahă și cu știința dreptului.

Despre justiție

Când am fost eu la Focșanii moldovenești să trag în judecată pe negustorul ardelean, datornicul meu..., în fața starostelui negustorilor, singura sa întrebare

¹⁸ Fiul juristului Mihai Fotino, cunoscut și el sub acest nume de Mike.

a fost dacă el // recunoaște acea datorie. La răspunsul lui că da, a urmat p. 196
 judecata pe loc: „Împacă-te cu acest domn, altminteri trebuie să te bag împreună
 cu hoții și cu tâlharii, căci nu am decât o singură închisoare”. Scurt și
 cuprinzător. La ocnă a primit cămărașul niște plocoane de la el și, fără a ține
 seama de porunca domnească, a tot lungit-o de pe o zi pe alta, până când de
 nevoie, sătul de atâta zăbavă, am încheiat o învoială care mă ocrotea într-atâta,
 încât până în ziua de astăzi nu am fost plătit. De aici nu mi-a venit nimic,
 decât un loc de prăvălie la Craiova și mai mult prin surprindere, decât pe calea
 regulată a dreptății... etc. ... Prin învoiala amintită mai sus, mi-au cedat
 datornicii mei, printre alte proprietăți (*Grundstucke*), pe care le aveau în
 Transilvania și voiau să le aibă, și acea așa-zisă prăvălie din Craiova, care îi
 rămăsese moștenire unuia dintre asociați de la părintele său. Eu aveam la
 îndemână, pentru justificarea mea, scrisoarea sa de partaj (*Theilbrief*) de la
 oficiul de partaj (*Theil amt*), ca dovadă că acest teren fusese atribuit din
 moștenire acestui datornic. Dar acest act // era în limba germană, iar actul de p. 197
 îndatorire (*Schuldbrief*), pe care românii îl numesc *zapis*, era pe limba italiană,
 două limbi din care judecătorii valahi nu înțeleg nimic. Domnul nu și-a dat
 oboseala să le arunce o privire (*denselben durch zu sehn*). Nu puteau ele fi
 plătuite de mine sau fi false de tot? Destul că prăvălia sau locul de prăvălie
 a fost retras (*verrufen*), vândut la licitație, și domnul a pus să mi se întocmească
 de către logofătul său, pentru 6 ducați, taxă de cancelarie, un act de cumpărare
 pe care l-am înmănat chiar eu cumpărătorului. Acum abia s-a pus în mișcare
 mama datornicului și a declarat că acea dughiană îi aparține ei cu totul, pentru
 că fiul ei, datornicul meu, îi rămăsese dator la vremea partajului sau așa ceva,
 pentru că ar fi primit mai mult decât i se cuvenea.

Dar ea s-a înșelat... etc. Actul de vânzare fusese achitat și întărit cu
 hrisov domnesc. Nu s-a ținut seama de protestările ei și nici ale cumpărătorului,
 care ar fi vrut să strice vânzarea, întrucât nu i se înmănaseră vechile scrisori
 de proprietate (*Hausbriefe*), care // se aflau în păstrare la mama datornicului p. 198
 la Brașov. Până în ziua de azi, omul nu se află în posesia terenului, cumpărat
 legal, și care mi-a fost plătit cu 1000 de guldeni, măcar că i-am trimis de la
 tribunalul din Brașov o dovadă, care îi dădea încă și mai mult drept decât
 dovada vânzării legale, din partea mea și a recunoașterii acestei proprietăți de
 către domn... etc. ... [El era convins că fără acele acte mai vechi, el nu va
 putea păstra acel teren. Cum spune Carra, același proces se redeschide de zece
 ori. E invocată mărturia lui Bauer despre domn și Divan. Urmează considerații
 asupra justiției. În celelalte state, procesele durează mult prea mult: „E prea
 multă dreptate la D-voastră”. *E preferabil sistemul valahilor (!)* (p. 202). Calitatea
 justiției valahe este promptitudinea (p. 204). Se dau exemple de formalism
 absurd la ceilalți... Preferabilă judecata după rațiune... Repetă ce a mai spus
 despre bunul simț al celor ce pregătesc judecățile în Micul Divan (p. 204). E
 nevoie de legi scurte și cuprinzătoare și nu prea numeroase... (p. 209).]

[Despre pedepse]

p. 210

[Cantemir despre pedepse... etc.] Acum merg toți la ocnă, toți țăranii, iar
 boierii sunt pedepsiți când uneltesc contra domnului (înalță trădare).

[Spânzurătoarea, falanga... Sunt decapitați sub C. Moruzi boierii Ioan Cuza și Emanuel Bogdan în 1788. În Țara Românească, sub Ștefan Racoviță, la venirea sa în 1764, boierul Ștefanachi (Cremidi) este spânzurat, (medelnicerul Iordache) Băjescu decapitat.]

- p. 211 Alexandru Ipsilanti trece cu vederea faptul că boierul (Mihai) Lipoveanu, pe moșia sa Lipoveanca, până în ziua de azi mai apără și găzduiește tâlhari, și pe boierul Cândescu¹⁹ nu l-a pedepsit pentru faptul că în cursul războiului trecut a pus cu de la sine putere să fie spânzurat de un copac un negustor, fără nici un motiv, și să fie înneecat într-o fântână un alt om, din pură răutate. Dar îndată ce Cândescu a ridicat plângere la Constantinopol contra sa, a primit 300 de lovituri la tălpi, și a fost îmbrăcat în straie țărănești, și ținut mai mulți ani în lanțuri, în insula Snagov, hrănit cu pâine și apă. O soartă asemănătoare și
- p. 212 încă și mai rea, // a avut de curând bătrânul Bălăceanu²⁰ și aderenții săi pentru aceeași vină. Pentru toate celelalte fapte rele nu au să se teamă boierii, numai să-l lase pe domn netulburat (*ungeschoren*), tot restul li se trece cu vederea. [Pedepsele pentru cei din urmă dintre locuitori: evreii și țiganii... etc.]

O pățanie a lui Sulzer

- p. 213 Trimisesem doi dintre oamenii mei călare din regiunea București // spre râul Olt după oi cu lână fină (țigăi), acolo unde se găsesc mai ușor și sunt mai eftine, și îi înarmase cu pistoale cu țeavă dublă, pentru că aceste locuri sunt foarte nesigure din cauza tâlharilor. Negăsind oi acolo, s-au întors, fără știrea și porunca mea, mergând spre Ploiești, în județul Săcuieni, și au petrecut noaptea fără chibzuială și fără vreo nevoie, pe câmpul deschis, nu departe de acest târg, împreună sau alături de o întreagă tabără de țărani cu căruțe (*Wagenburg*), care mergeau la Ploiești, la târgul săptămânal și își aleseseră tocmai acel crâng ca loc de odihnă. Zece țigani, care au atacat această caravană la miezul nopții au pus îndată pe fugă țăranii, ai căror cai voiau să-i fure. Acuma era rândul oamenilor mei, pe care puteau ușor să-i dezarmeze, căci îi surprinseseră în primul somn. Argatul, un sas din Transilvania, care împotriva firii neamului său era un om foarte îndrăzneț, care mai înainte, când cu războiul rusesc, s-a luptat de mai multe ori, ca un nou Hercule, cu 6 până la 10 cazaci înarmați, acesta s-a împotrivit și a fost împușcat cu unul din pistoalele mele, pe care îl avea la el. Pe celălalt, care era de asemenea sas din Transilvania, și era vechilul meu, și care voia tot atât de puțin să se predea, și încă și mai puțin să tacă, l-au lovit, și capul tâlharilor a poruncit celui mai tânăr dintre ei să-l ducă în tufișuri, și acolo să-l ucidă. Ca un vlăjgan puternic, ce avea oase mai bune pentru trântă, decât cap pentru slujba de preot luteran evanghelic la București, la care fusese chemat mai înainte, a tras pe amândoi tinerii ucenici de ucigași jos de pe cai, după ce în taină și-a desfăcut funile, și a fugit de ei, mulțumită tufișurilor și nopții, și a sosit curând, înainte de a se face ziua la

¹⁹ Ioniță Cândescu, mare paharnic (1773 martie 15 – 1774 oct 3).

²⁰ Dinu Bălăceanu († 1784), mare șetrar (1762, 1764, 1765) și mare stolnic (februarie-mai 1776).

ispravnicul Crețulescu²¹, la Ploiești. Au fost urmăriți ucigașii, după urma ce o lăseseră în fuga lor, în roua dimineții, până la o șatră mai retrasă de țigani²². La vederea slujbașilor stăpânirii, s-au împotrivit câțiva dintre ei, și au luat-o la fugă. Restul au fost prinși și duși la Ploiești. E lesne de închipuit că nu s-au recunoscut așa de ușor drept făptași ai acestor nelegiuiiri. [Țiganii tăgăduiesc, dar suportă rău falanga.] Au recunoscut asasinatul la drumul mare, au dat și numele complicilor lor care fugiseră, (arătând) care dintre ei a împușcat, care a lovit cu toporul, au și recunoscut că banii mei, pe care îi furaseră de la oamenii mei – arătând și suma și felul banilor – îi înmânaseră la iuțeală vătăfului lor. [Tortura își are foloasele ei]. Până aici nu cred că ispravnicii i-au atins prea rău. În ziua următoare un român, care s-a dus după lemne în pădurea de stejar numită Bucovele, a dat de ceilalți făptași fugiți cu cei doi cai furați, ai mei. Unul dintre cai // pe care se suiseră mai mulți, a fost deșelat. Acesta s-a oprit și pe calul sănătos au scăpat a doua oară. Calul șchiop a fost dus la ispravnic și pus în curtea sa printre alți zece cai, dintre care unul se potrivea bine la culoare cu el. Erau suri. Al meu era înșeuat. Domnul Crețulescu le-a poruncit să spună dacă printre caii de față nu se afla vreunul dintre cei furați de la cei uciși noaptea precedentă. Au spus că da, și la întrebările următoare (au spus) că este cel sur, și anume cel cu șea, spre deosebire de celălalt, care avea doar căpăstru, mai arătând și toate împrejurările și cauzele ologirii sale. Mai multă certitudine nu poate cere nici un legiuitor. p. 214

În timp ce se purta această anchetă ireproșabilă la Ploiești, a zburat vătăful Țiganilor, cu mâinile pline de banii furați de la mine, la marele armaș²³ la București. Acesta era un tinerel grec, de curând numit în această slujbă de către domn, față de care își câștigase merite prin iscusința de a-i pregăti cafeaua și de a-i aprinde luleaua. La intrarea într-o dregătorie ești sărac și trebuie să faci față. Pentru asta e nevoie de bani. Au fost trimiși în zbor o pereche de armași la Ploiești, să poruncească să nu mai fie cercetați cu asprime cei sub anchetă. Ei au sosit prea târziu. Ancheta se terminase și fusese scrisă pe hârtie, de hatârul meu, împotriva obiceiurilor românilor. Au fost trimise actele împreună cu făptașii înaintea omului important, marele armaș, și // când m-am informat la el despre cele constatate și despre rezultatul anchetei și am vrut să văd luarea de declarații a ispravnicilor din Ploiești, aceasta fusese schimbată (*verlegen*) și tâlharii de drumul mare, care de frica bății recunoscuseră felul banilor mei, și le știau suma, și de durere identificaseră calul meu dintre alți zece, au fost sloboziți *ca nevinovați* și lăsați în libertate. p. 215

[Cele arătate mai sus nu sunt spre lauda domnului care voia să supună țara și Divanul unui cod de legi.] Este spre rușinea lui pentru că a făcut dintr-un tinerel flămând un judecător penal (*Blutrichter*). Dacă cineva ar pune la îndoială adevărul spuselor mele, să-l întrebe pe banul Dudescu²⁴, căci acesta

²¹ Ispravnicul Crețulescu, fie Istrate, mare clucer în 1781, sau Ioniță mare sluger (1782–1783).

²² Vezi și Raicevich despre ei ca ucigași, tâlhari și hoți de vite

²³ Probabil Vasilache, funcționând ca mare armaș în 1780.

²⁴ Nicolae Dudescu-Cantacuzino († 1787), mare ban al Craiovei (aprilie 1777 – mai 1779; mai-decembrie 1781).

mi-a spus după o jumătate de an, la culesul viilor, la Ploiești, când m-a poftit la el la masă: „Arhon căpitane, știi domnia ta unde au ajuns banii furați de la domnia ta? Armașul i-a împărțit cu tâlharii”, iar Crețulescu, ispravnicul sus-amintit, m-a îndemnat și atunci, și după aceea în mai multe rânduri să mă refer la luarea de declarații, dacă ar trebui să mă rog de Curtea mea pentru despăgubiri.

[Interogatorii și sentințe valahe...]

III, p. 223

Am fost o dată de față când D. Mike²⁵, acel Bartholus valah, interoga sub cerul liber pe doi răufăcători, în curtea așa-zisei pușcării (închisoarea cea mare din București). Unul era bucătarul țigan, rob, al domnului medelnicer Ienaki (Palada), care de furie și nerăbdare înjunghiasc cu cuțitul de bucătărie, pe scribul acestuia, celălalt, precum mi s-a pus, era o slugă a banului Ghica²⁶, de la care furase o linguriță de argint. Amândouă interogatoriile au fost gata într-o clipă. Iată-le aici. Pentru a fi mai scurt, voi reda doar prima întrebare în limba originală.

Către țigan, întrebare: „spurcatule (!) țigan, cum te cheamă?” Răspuns: „Nicolae”. „Ce ispravă ai făcut?” Aici i-a povestit țiganul, iar logofătul scria declarația lui pe o jumătate de foaie de hârtie îndoită așternută în lungime pe palma sa întinsă, cum că nu a mai putut să rabde viața la stăpânul său, pentru că acesta voia să aibă prânzul gata, ba la 9, ba la 11, ba la unu – (eu socotesc după orele noastre, nu cele românești, după care nu pot spune când este 9 sau 11 dimineața, căci la ei se socotește întotdeauna apusul soarelui ca fiind ora 12) fără a-i spune nimica dinainte, și punea să-l bată în modul cel mai crunt dacă nu era prânzul gata. De aceea de supărare a împlântat cuțitul său în trupul logofătului boieresc, atunci când acesta a venit din nou ca să-l ocărăscă pentru mâncarea la altă oră decât cea obișnuită. Îndată a urmat sentința finală: „Tu vei merge la ocnă”. Către sluga cealaltă: „Cum te cheamă?” „Dumitru” sau cum l-o fi chemat. Întrebare: „Ce ai făcut stăpânului tău?” Răspuns: „I-am luat de nevoie o lingură de argint, și am vândut-o pe trei lei, dar voi restitui valoarea sa din leafa mea”. // Sentința: „Și tu vei merge la ocnă!” Ce raport vedem noi între această pedeapsă unică și cele două fapte atât de deosebite?

p. 225

[Despre familiile valahe și moldovene]

III, p. 162

Este adevărat că domnii mai înțelepți urmează în general regula de stat, că numesc arăreori pe un grec în vreo dregătorie până ce acesta nu se căsătorește cu o româncă, și a dobândit prin aceasta dreptul unui băștinaș. De asemenea

²⁵ S-ar părea că aici este vorba de juristul Mihai Fotino, tatăl lui Mike, cel amintit mai sus.

²⁶ Dumitrache Ghica (1718–1803), mare ban (15 febr. 1775 – ian. 1776, 26 mai 1779 – mart. 1781), fratele domnului Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica, cel ucis de turci la Iași.

îmi amintesc bine că sub ultimul domn Ghica în Moldova, în fiecare ținut sau district, primul ispravnic era român, al doilea grec. Și așa era și la cei din Țara Românească și cu privire la dregătoriile mai mari. Până și îndatoritorul domn Ipsilanti nu a putut să-și calce pe inimă, să nu și-l numească pe prietenul său cu numele de Mișoglu²⁷, care era de neam albanez și fusese un negustor de boi, dar totodată // se înțelege, foarte bogat și l-a ajutat printr-un împrumut să ajungă domn, măcar că nu era însurat cu o româncă²⁸, și după aceasta l-a numit spătar pe ginerile său, Manu²⁹, tot grec, precum și pe marele armaș³⁰ și alți dregători mai mărunți erau luați din cercul Curții grecești a domnului, iar soția agăi³¹ de atunci avusese doar o mamă româncă, (Maria Văcărescu) în vreme ce avea de tată pe un grec, (Dumitrache Ghica) fratele bun al domnului moldovean decapitat, (Grigore al III-lea Al.) Ghica, ce purta pe vremea executării fratelui său demnitatea de ban al Craiovei, motiv pentru care domnul Ipsilanti a primit un avertisment sever din partea capugiului care a trecut prin București sub alt pretext, pentru că a dat unui boier străin prima dregătorie din stat, trecând peste capul familiilor băștinașe.

[Ceremonialul de Curte actual]

Își bate joc de pompa descrisă de D. Cantemir, de pildă când merge III, p. 332 domnul la biserică.]

La ospetele publice, la care am luat parte foarte des, nu am observat niciodată marele fast și ploconelile publice ale marilor dregători despre care face atâta caz D. Cantemir. Poate că Ghica, domnul din urmă din Moldova, a înlăturat de la Curtea sa această obligație, pentru că s-a obișnuit în Rusia cu felul de viață mai liber al europenilor, iar domnul de acum din Țara Românească a putut să-și scutească boierii de această obligație pentru ca să-i cruțe și să nu-i lase lui Ghica superioritatea în nici o privință. Un lucru este sigur: că în Țara Românească toți boierii stau la masă doar cu un fes, sau o tichie roșie (*Haubchen*), fără căciulă (*Mutze*) și mitropolitul stă la masă cu capul acoperit. Doamna stă împreună cu fiicele sale lângă dânsa pe scaunul de la stânga domnului, iar beizadelele de partea dreaptă, alături de spătar, restul cum se nimerește, dar totuși astfel ca cei mai de seamă să șeadă mai aproape, sau în fața domnului. Despre sănătatea împăratului nu am observat nimic. După câte știu, nu pomenește nimeni despre împăratul roman, nici nu-i amintește numele, nici nu trebuie să-l numească. Iar la închinatul în sănătatea domnului, pe care îl rostește mitropolitul în picioare, chiar în fața domnului cu binecuvântarea obișnuită, se ridică toată masa, fără ca cineva să-și părăsească locul. Îndată se

²⁷ *Mischoglu*. Este vorba de Ștefan Mișoglu, mare spătar (15 februarie 1775 – 21 martie 1777).

²⁸ Ioan Mavrocordat, domn în Moldova (20 iulie 1743 – mai 1747).

²⁹ Alexandru Manu, mare spătar (1 iunie 1778 – 4 mai 1779), căsătorit cu domnița Raluca Ipsilanti.

³⁰ Probabil Vasilache, mai sus amintit

³¹ Elena Ghica, soția lui Ianache Moruzi, fost mare agă în februarie 1778

p. 334 slobozesc tunurile și se aude muzica germană, // cea țigănească și tabulhanaua turcească și se intonează din partea diaconilor și a corului de băieți, ce se află în spatele mitropolitului, un coral, care durează destul de mult. [Zgomot, confuzie, etc. Se văd și lucruri mai neobișnuite pentru ochii europeni]. Un cavaler de Curte împarte cu amândouă mâinile o găină fiartă, sau un curcan fript, și le bagă din nou în castron, mai departe o doamnă moaică cu degetele ei delicate o bucată de pâine într-un blid, și scoate totodată o bucată dintr-un miel, și aici vezi zece mâini de bărbați și de femei, grăbindu-se fără furculițe spre un castron care se află în aer, sau în mâinile celui ce servește la masă, așa că ajunge gol pe masă...

[Reproduce cele spuse de Carra despre starea palatului de la Iași, despre serviciul de masă al lui Grigore al III-lea Al. Ghica]... Dar Carra întrece măsura. Ce se potrivește unui domn, nu se potrivește celui alt. La masa obișnuită a domnului actual al Țării Românești, la care ia parte întotdeauna doamna, când nu este împiedecată de boală, sau de vreo altă cauză, totul se petrece destul de cuviincios, dar prea liniștit și constrâns. Nici nu se mănâncă cu degetele, ci cu cuțit și furculiță. Dacă se află acolo un turc, sau un grec nou venit de la Constantinopol, e lăsat liber să mănânce cu degetele. Ceeace este neobișnuit la aceste mese ale domnilor greci, este că poți sta la masă nepoftit. [Cei ce vin înainte de prânz și vor să plece la ora prânzului, sunt reținuți la masă]. Nu o dată mi s-a întâmplat ca mergând înainte de prânz în vizită la fiii lui Ipsilanti, ei să mă rețină cu forța la masă fără știrea dinainte a părinților. [La început s-a simțit stingherit, apoi s-a obișnuit].

Despre vânătoare

III, p. 343

Valahii nu mai sunt războinici. Domnii nu mai sunt valahi, ci greci, cărora le place să stea în casă și să trateze afacerile pe sofa. În decursul a doi ani întregi a mers domnul o singură dată la vânătoare, adică a făcut cu marea suită a întregii Curți o plimbare la pădurea vecină de stejar; plimbare pe care au găsit cu cale să o numească vânătoare. În fața pădurii s-au ridicat corturi. Au mers fără pușcă și fără să tragă un foc, perechi, perechi și în grupuri întregi prin pădurea și crângul apropiat. S-a mâncat și s-a băut, și spre seară s-a dat de un singur iepure, pe care un boier îl împușcase pentru sine, și seara s-au înapoiat iar în oraș, întocmai ca atunci când domnul respiră aerul de la țară, pe pajiștea de la Cotroceni, unde sunt duși la iarbă caii timp de 6 săptămâni, începând din ziua de Sf. Gheorghe, cu festivitățile arătate, fără altă deosebire decât că acea distracție durează câteva săptămâni, iar aceasta așa-zisă vânătoare abia o zi.

[Despre comportarea la masă a boierilor]

III, p. 335

[La balul oficial al comandantului Brașovului] marele vistier³² s-a îmbătat într-atât încât a dat afară în sala de bal tot ce consumase. Altă dată, chiar la

³² Ianache (Enăchiță) Văcărescu mare vistier (15 februarie 1775 – 14 iunie 1776, 21 iunie – 25 septembrie 1777, 14 martie – 4 august 1778).

masa domnului Țării Românești, a vrut marele ban de Craiova [Dudescu] să cinstească ziua numelui domnului, ce se sărbătorea atunci, cu o urare neobișnuită. Poate că băuse prea mult. El s-a ridicat ca primul boier al țării, după obicei, împreună cu mitropolitul și după ei s-a ridicat toată masa, și-a rostit urarea, a gustat puțin din marele pahar de închinat, și a vărsat restul paharului în obrazul marelui vornic³³, încât vinul a curs peste barbă și peste blană, până la pământ. Această fantezie glumeață de bețiv, trebuia să reprezinte un compliment pentru domn, arătându-i că marele ban „as viel besser als der gross Vornik mit ihrer Hoheit”.

Observații critice

Istoria Daciei Transalpine, adică a Țării Românești și a Moldovei, ce constituie partea extracarpatică a Daciei, nu răspunde unui plan unitar. Trebuie ținut seama că pe lângă cele trei volume imprimate, materialul constă din încă cinci volume inedite, ce există doar ca ms. în fondurile Bibliotecii Academiei RSR. Ca tablă de materii, textul imprimat se împarte în trei mari secțiuni: a) geografie fizică, climă, rodnicie, topografie antică (!) și topografie modernă, b) origine, limbă, obiceiuri, muzică, dans c) organizare politică și religioasă, grad de cultură, dregătorii, justiție, organizare militară, ceremonial de Curte, populație, finanțe (impozite), comerț, cler și biserică, un capitol despre episcopiile de Milcovia și de Argeș, un altul despre comunitatea evanghelică în Țara Românească și Moldova, apoi însemnele heraldice ale Moldovei și Țării Românești, și în sfârșit considerații moral-politice despre despotism în general și îndeosebi despre cel moldo-valah.

Titlul scurt redat mai sus, adică *Geschichte des transalpinischen Daciens* putea să trezească o serie de nedumeriri, pe care autorul a căutat să le înlăture, atât prin explicațiile strecurate în titlul său *in extenso*, ce ocupă o pagină întreagă, cât și prin înfățișarea în continuare a tablei de materii a părții inedite, ce trebuia să urmeze cândva. De astă dată era vorba de o *Istorie a Daciei întregi*, venind să corecteze oarecum ceea ce putea să apară ciudat: anume înfățișarea unei Istории (cea tipărită sub titlul de *Geschichte*) în trei volume, constituind împreună doar partea geografică a lucrării, așa cum apare în împărțirea în volume și capitole din acea tablă. O a doua lămurire a titlului este aceea privind numele de *Dacia transalpină* (în sensul de extracarpatică) ce s-ar fi putut confunda cu Țara Românească, în vreme cu autorul denumeste astfel împreună Țara Românească, Moldova și Basarabia.

Așadar cele trei volume tipărite reprezintă doar geografia acestei porțiuni a Daciei privind: a) teritoriul; b) locuitorii; c) formele de organizare politică și culturală existente la întocmirea lucrării. De fapt ea nu e așa de simplă. Apar o serie de abateri de la acest plan aparent: cum este includerea topografiei antice, precum și ultimele capitole ale volumului III ce indică îndreptarea autorului spre materialul istoric rămas inedit.

³³ Probabil Pană Filipescu, mare vornic al Țării de Sus (28 decembrie 1777 – 16 iunie 1779).

În realitate, toate aceste ciudățenii se explică dacă observăm că autorul subliniază spiritul *critic* cu care urmărește problema istoriei Daciei. De fapt *Istoria* lui Sulzer s-a născut din conspectarea critică a scrierilor celor ce l-au precedat și din discuția pornită cu fiecare dintre autori, începând cu D. Cantemir, în versiunea defectuoasă a lui Busching și continuând cu prezentarea Țării Românești de către generalul Bauer, pe care îl urmează foarte de aproape. Un loc cu totul special îl ocupă așa-zisa *Istorie a Moldovei și a Țării Românești* a lui J. L. Carra, legată de polemica mereu reluată cu Raicevich. Firea pătimășă a lui Sulzer se irită de fiecare dată când are prilejul să-l numească, folosind de cele mai multe ori doar inițiala R uneori cu adăugirea plină de necaz de termenul peiorativ de Croatul, sau Bosniacul. Prin Grisellini, Sulzer îl cunoaște pe Del Chiaro, precum și harta stolnicului Cantacuzino, neștiind însă că este a lui, pe care o critică alături de celelalte hărți.

În cele ce urmează, vom reține din observațiile, judecățile și reminiscențele lui Sulzer, pe acelea ce ne restituie reacțiile sale directe la realitățile de la noi, influențate de simpatiile și antipatiile sale, a resentimentelor sale violente, de optica sa plină de prejudecăți și de poziția sa de consul *in spe* al Imperiului Habsburgic în Principate. Despre nevoia unui atare post este vorba în repetate rânduri, despre însușirile cerute titularului urmează o listă destul de lungă, ce corespunde titlurilor ce și le atribuie candidatul, iar *Istoria Daciei Transalpine* reprezintă de fapt temeiul pretențiilor sale la acea numire.

Cum conspectează Sulzer scrierile istoricilor anteriori? Și în primul rând spusele lui D. Cantemir? Într-un mod destul de fastidios. Mai întâi citează *in extenso* textul respectiv, apoi urmează discuția propriu-zisă. Din *Descrierea Moldovei* sunt puse la îndoială o serie de invenții fantastice, ori pitorești, ca aceea despre grupul de stânci cu formă omenească de pe Ceahlău sau aceea despre oile năzdrăvane, ce pasc mergând de-a-nădratele din cauza conformației ciudate a botului lor etc. Sulzer se leagă pe rând de fiecare din minunile întâlnite, fără a admite o dată întotdeauna în bloc că la D. Cantemir uneori invenția poetică se substituie realității. Adesea scepticismul său, dus prea departe, dă greș. El contează în general existența zimbrului din Moldova (deși pomenește de bour) precum și a pelicanului la Dunăre, neștiind că aceste păsări poposesc în Deltă, în trecerea lor spre Delta Nilului. Simetric cu scepticismul apare și o naivitate ciudată. Discutând numele de botez al lui Constantin Cantemir adică de fapt numele de Cantemir, stabilește o legătură misterioasă între numele de botez, care ar fi Dragomir (!) și ctitoria sa, Mira, din sudul Moldovei, ajungând la concluzia că porecla acestuia de Cantemir, s-ar explica prin îndemnul: „Cântă Mire”, diminutiv presupus al ipoteticului Dragomir (!) pentru că acesta ar fi cântat frumos din fluier spre delectarea ascultătorilor. Vorbind de Țara Românească, Sulzer se întreabă de unde ar fi venit numele de Turnu (Măgurele), deoarece întăritura de acolo era numită pe turcește Kulè. Numele Turnu ar veni de la evrei (!) care – alungați din Ungaria de Ludovic I de Anjou – au trecut dincoace, unde și-au făcut rost de acea cetate numită de ei „Turm” (!).

Sulzer se lasă influențat uneori de autorii precedenți. Prin Grisellini el ajunge să-l cunoască pe Del Chiaro, pe urmele căruia vede în Nicolaie Mavrocordat însăși întruparea răului. În acest sens este confirmat și de Schendos

van der Beck, despre soarta căruia pomenește cu tot dinadinsul. Tot prin del Chiaro a luat cunoștință de textul lui Bocignoli. Față de generalul Bauer se arată destul de rezervat, mulțumindu-se să semnaleze greșeli în redarea numelor unor localități din Țara Românească, și a declara harta acestuia ca fiind scumpă. Cu *Istoria* lui Carra, am văzut că nu urmează o linie consecventă. Acolo însă unde formulează o judecată categorică, neinfluențată de nimeni este când își exprimă admirația pentru harta și descrierea Olteniei a lui Schwanz. Trebuie subliniat că lui i se datorește publicarea fragmentului din acea descriere tipărit în „Ungarisches Magazin”, text care nu e tocmai identic cu acela publicat ulterior. Tot el a dat o scurtă biografie a acestuia. Pentru reconstituirile istorice încercate de el, informațiile ce le avea la îndemână erau insuficiente. Dar el și-a dat toate silințele. A fost în corespondență cu istorici maghiari, de exemplu Pray, cu medicul Gheorghe Saul și cu colegul acestuia Andreas Wolf, a discutat cu românii Inochentie Micu Clain și cu Petru Maior, declarându-se contra exagerărilor latiniste, dar exagerând la rândul său, când pretinde că literele latine nu puteau fi folosite pentru limba română, ci numai cele chirilice. A dezbătut asemenea probleme cu o încăpățănare pătimașă semnalată de acesta. El a purtat corespondență cu Gh. Saul pe teme obiective și a polemizat cu autorul anonim al libelului contra lui Carra, fără să-i bănuiască identitatea. *Istoria* lui a *Daciei Transalpine*, pentru care a fost felicitat de către abatele Sestini într-o formă sugestivă, a fost folosită de mai mulți autori, atât contemporani, cât și mai târzii. Ea este totodată o conspectare a scrierilor anterioare, începând cu *Descrierea* lui D. Cantemir, recent dată la lumină de Busching, și urmând cu o vehementă judecată critică a realităților de la noi, amestecată cu reminiscențe proprii, ca niște frânturi de memorii retrăite cu toată patima prezentului.

În selectarea textelor din *Geschichte*, înfățișate de noi aici, am renunțat la unele pagini bine cunoscute, de pildă asupra bisericilor din București, redată *in extenso*, în versiunea română, de către C. Moisil, în *Bucureștii vechi*, dând preferință scenelor trăite, de o netăgăduită autenticitate, criticilor sale generale, nu o dată pătimașe sau contradictorii.

STEPHAN IGNAZ RAICEVICH

(1739 – după 1792)

Autorul remarcabilelor *Observații istorice despre Țara Românească și Moldova*, raguzanul Stephan Raicevich, cum se iscălea în rapoartele sale, apare în Țara Românească curând după încheierea tratatului de pace de la Kuciuk Kainargi și după numirea ca domn a lui Alexandru Ipsilanti. Nu se cunosc amănunte biografice pentru perioada anterioară venirii sale. Se știe doar că el era născut la Raguză și deci *raia*, adică supus al împărăției otomane, că studiasse medicina în Italia și își luase titlul de medic, deși Fr. J. Sulzer afirmă că el nu ar fi avut diploma de doctor în medicină și nici vreo competență în materie și că se ocupa cu comerțul. Mai târziu, silezianul König, care nu avea motive să-l iubească, îl califica drept bărbier adică felcer. După Sulzer, obiectul comerțului său consta din achiziționarea unor produse principale ale țării, ca: boi, lână, miere, ceară, ce nu erau supuse monopolului turcesc. După rechemarea sa din Principate, succesorul său, consulul von Metzburg, pomenea cu oarecare invidie nostalgică de averea predecesorului său, insinuând poate că acesta nu sărăcise în timpul îndeletnicirilor sale consulare. În sensul acesta, exemplul consulului rus rival, Ivan Severin, este cât se poate de sugestiv. Afacerea scandalosă a rachiului polonez, introdus cu sila în Moldova și curând și în Țara Românească, revine în mai multe rânduri în rapoartele lui Raicevich, foarte atent la comportarea colegului său. Despre durata activității comerciale a lui Raicevich se pot face doar presupuneri. În 1775, el era în slujba lui Alexandru Ipsilanti, ca secretar pentru limbile „frâncești”, adică italiana și franceza. La numirea sa de agent neoficial al austriacilor în Principate, în 1782, a fost menționată activitatea lui de 7 ani ca secretar al domnului. Dar în *Observațiile istorice*, tipărite în 1788, la Neapole, autorul afirmă că se află în Imperiul Otoman de 11 ani! Este evident că această declarație a fost făcută înainte de plecarea sa din Principate, care a avut loc în 1786 (februarie). Deci socoteala celor 11 ani de ședere în Imperiul Otoman ne duce tot la anul 1775. Dar atunci, *când* anume trebuie situată activitatea sa de negustor în Țara Românească? Oare în vremea când era secretarul domnului pentru corespondența sa în limbile occidentale? A stat el cumva un timp la Constantinopol, unde a putut să-și facă relații utile? De exemplu, contele Ludolf, trimisul regelui de Neapole, sau viitorul domn, Mihai Suțu, care se declară prietenul lui bun în 1783? Și când anume a ajuns secretar? În vara anului 1775, el e trimis de domn la Kiev, să-l întâmpine pe contele Repnin, ce avea să treacă prin Moldova și Țara Românească în drum spre Constantinopol, unde mergea ca ambasador al împărătesei Ecaterina a II-a. În calitatea de secretar, el a tratat în 1776 cu abatele Panzini venirea acestuia ca preceptor și profesor de limba italiană al tinerelor beizadele, Constantin și Dimitrie Ipsilanti. Dar în anul 1778, abatele Panzini s-a hotărât să părăsească Țara Românească, de teama unui iminent război ruso-turc, cu gândul însă de a se întoarce de va fi pace, dar când să pornească spre București, el a primit însărcinări speciale din partea guvernului napolitan și nu a mai plecat. În locul lui a fost chemat un alt abate italian, renumit ca numismat și arheolog, anume Domenico Sestini. Și de data aceasta, corespondența a fost purtată de secretarul domnului. Însă la sosirea sa în Țara Românească, noul venit a găsit postul de preceptor, ce îi fusese făgăduit, ocupat de același Raicevich, numit între timp de către domn, în mod destul de surprinzător, iar el nu a reușit în nici un chip să fie primit a trata cu domnul. Cum Sestini a tot fost dus cu vorba că Raicevich se va retrage, după

o așteptare de 8 luni, abatele s-a hotărât să plece, lăsându-l pe secretar în posesia postului ocupat. Dar și plecarea lui era împiedicată de lipsa unui pașaport, pe care nu l-a putut obține decât apelând la trimisul regatului de Neapole la Poartă, contele Ludolf. Cum tocmai tinerii Ludolf aveau să treacă spre Viena împreună cu cumnatul lor, cavalerul de Saint Priest, frațele ambasadorului francez de la Poartă, abatele a putut să-i însoțească o parte din drum până în Transilvania. Potrivit cu mărturia tinerilor Ludolf, Raicevich nu a izbutit să câștige simpatia beizadelelor, care nu-și ascundeau resentimentele, manifestate deschis în fața oaspeților napolitani. Poate și din cauza plecării lui Sestini. Este sugestiv amănuntul că după fuga lor în Țara Românească, având a-și justifica gestul față de comandantul Transilvaniei, ce trebuia să raporteze mai departe spusele lor împăratului, ei au declarat că după plecarea preceptorului lor, abatele Panzini, ei rămăseseră lipsiți de posibilitatea de a-și cultiva mintea... (ceea ce trăda opinia lor despre preceptorul improvizat pe negândite). Preferința dată lui Raicevich asupra lui Sestini se explică poate prin zgârcenia domnului. În tot cazul, procedeul adoptat față de abate presupune o influență puternică a secretarului asupra firii mai lășătoare a domnului. Înzestrat cu o mare istețime și o ne bănuită încredere în sine, Raicevich se amesteca în multe domenii din afara strictelor sale atribuții. Astfel, cum Poarta îi ceruse lui Al. Ipsilanti (ca și colegului său din Moldova) să construiască un vas de război, Raicevich l-a chemat pe conaționalul său, raguzanul Ivegla Ochmuchevici, foarte priceput în materie, ca să preia conducerea acestei lucrări, de care putea depinde situația domnului. După care, însă, meșterul constructor a fost lăsat deoparte, fără nici un rost, până ce tinerii Ludolf, înduișoși de soarta lui, se vor îngriji să-i înlesnească reîntoarcerea în patrie. Despre stilul de viață și ifosele viitorului agent imperial în Principate, ne informează tot tinerii Ludolf cu destulă ascuțime. Veleitățile de independență ale beizadelelor, manifestate la trecerea fraților Ludolf, vor culmina în 1781, cu fuga lor nechibzurnă peste graniță, care a determinat trimiterea după ei a lui Raicevich, cu mare zor, ca să-i ajungă din urmă și să-i convingă să se înapoieze.

Întâlnirea lor a avut loc la punctul de vamă austriacă de la Timiș, lângă Turnu-Roșu, unde fuseseră reținuți din ordinul comandantului Transilvaniei, care aștepta instrucțiuni de la împărat. Există un dosar întreg al corespondenței purtate în jurul acestui episod (vezi *Doc. Hurmuzaki*, VII, p. 332–362), cuprinzând și demersul patetic al lui Raicevich, arătând consecințele grave pentru domn ale trecerii lor clandestine în statele imperiale. Dar ei au răspuns cu sânge rece că termenul domniei părintelui lor se apropia de sfârșit, mai fiind vorba doar de un interval de câteva luni, și că domnul însuși era hotărât dinainte să-și ceară revocarea, temându-se de intrigile de la Poartă. Autorizați să se înfățișeze înaintea împăratului, au fost însoțiți de Raicevich până la Viena. Înapoierea fiilor risipitori a fost tratată într-o fază ulterioară de către boierul Enăchiță Văcărescu, trimis de domn la împărat. Isprava beizadelelor, care s-au priceput să facă și datorii la Viena, s-a soldat cu retragerea de bunăvoie a lui Al. Ipsilanti din domnie și cu căpătura lui Raicevich, care a folosit misiunea sa, ce îi deschisese multe uși la Viena, ca să obțină calitatea de secretar imperial și trimiterea sa în Principate fără o situație bine definită. Calitatea de secretar imperial trebuie să țină locul oricărui titlu mai precis. Cel de agent, măcar și temporar, a fost ocolit de cancelar, de teama trezirii unor susceptibilități ale Porții, și chiar ale imperiului vecin rus ortodox. El va apare mai târziu. Deocamdată cancelarul Kaunitz înfățișează proaspăta numire ca o consecință a viului interes al împăratului pentru întreprinderea casei Willesshofen ce inaugura un trafic comercial pe Dunăre de export și import între Austria și Crimeea (Kerson), trecând prin punctele de vamă turcească – Rusciuk și Galați. Chiar și în comunicarea sa către ministrul Austriei la Petersburg, von Cobenzl, cancelarul motivează trimiterea aceasta prin eventualitatea nevoii de activare a procesului încercat la frontiere, așa precum și în alte împrejurări s-a obișnuit să se recurgă la un trimis *temporar*, care să trateze *personal*, prin viu grai, problemele ce s-ar ivi, în vederea unei eficiențe sporite.

Noul trimis va trebui să aibă concursul consulului rus, Laskarev, întrucât acest trafic pe Dunăre este în interesul ambelor împărății. Raicevich a primit instrucțiuni să aibă relațiile cele mai amicale cu consulul general rus. Aceeași prudență, dar parcă ceva mai confidențială, apare în instrucțiunile lui Kaunitz către internunțu, baronul von Herbert-Rathkeal, în care este vorba

de rostul misiunii lui Raicevich, atât în legătură cu tranzitul pe Dunăre al mărfurilor austriace și rusești, cât și cu reglementarea unor probleme privind pe supuși (imperiali) de pe ambele părți ale graniței dintre Imperiu și Principate.

Este vorba de problema recuperării „dezertorilor” și a emigranților

Internunțul nu va notifica Porții numirea atât de ambiguă a lui Raicevich, urmând ca aceasta să ceară eventual explicații, la care va răspunde secretarul internunțului. Despre acea numire va putea internunțul să pomenească ceva în treacăt, ca un lucru indiferent, fostului domn, Alexandru Ipsilanti, pe motivul că Raicevich îi este cunoscut, întrucât a fost în slujba sa mai mulți ani. Aceeași prudentă reticență se manifestă și în scrisorile către cei doi domni. Profitând de faptul că Nicolae Caragea îi scrisese spre a-i cere agrementul la acreditarea abatelui d'Ayala ca un fel de corespondent al său pe lângă cancelar, calitate de care se bucurase și pe vremea lui Alexandru Ipsilanti, el îi răspunde că tot în vederea unui contact mai strâns a îndreptat către domn pe secretarul aulic (imperial), domnul de Raicevich, care să-l informeze despre noua întreprindere de comerț pe Dunăre, de-a lungul Țării Românești, a casei Willeshofen. Iar către domnul Moldovei, Alexandru Constantin Mavrocordat „Delibei”, nou numit și neinstalat încă la Iași, el îi trimitea prin Raicevich o scrisoare de felicitare în care îi aducea la cunoștință și constituirea întreprinderii Willeshofen pentru comerțul pe Dunăre... etc., autorizat de un firman al Porții, menționând și expedierea secretarului aulic Raicevich în scopul informării domnului despre acea întreprindere și a-i cere ocrotirea pentru ea, adică înlesniri, îndeosebi pentru portul Galați, mai adăugând că acesta va face demersuri similare pe lângă domnul Țării Românești și guvernatorii celorlalte provincii turcești, când ar fi nevoie, „și de asemenea va folosi acest prilej spre a recomanda Măriei Voastre unele afaceri de mai mică importanță, care interesează pe supuși (austriaci).

În felul acesta se evitase rostirea cuvântului de agent, precum și întocmirea unor scrisori credențiale. Acesta a fost primul pas al introducerii în Principate a unui emisar al împăratului cu perspectiva nemărturisită a unei asimilări viitoare cu foarte recentul consul rus în țările noastre. Ideea înființării unui consulat austriac era mai veche. Ea inspirase lui Sulzer întocmirea unei *Istorie a Daciei Transalpine*, în care să descrie situația și resursele celor două Principate. Cartea a apărut la Viena, în 1781. Pe baza ei, el a și solicitat, în mai 1782, postul de consul (ce nu exista încă). Dar în iunie a fost adoptată soluția ambiguă analizată mai sus. Pe lângă stăruințele și intrigile, care au trebuit să joace un rol în preferința acordată lui Raicevich, mai era și faptul că acea *Istorie*, cu aprecierile sale despre domnii fanarioți și răcilele cărmuirii turcești, puneă într-o lumină prea vie pe autorul său. Și pentru manevra ingenioasă încercată acum de imperiali, nu era nevoie de lumină ci dinpotrivă. În sfârșit, au tras în cumpănă și legăturile stabilite de Raicevich în Țara Românească în timpul celor 7 ani de funcționare ca secretar al domnului abia plecat. Se socotea că ele ar putea fi utile.

Nu tot astfel judeca generalul von Preiss, comandantul militar al Transilvaniei, căruia i se pusese în vedere ca întreaga corespondență oficială cu Țara Românească să nu se mai facă de acum în încolo decât numai prin noul trimis și care lasă a se înțelege că nu ar fi fost nevoie de un atare intermediar, întrucât toate demersurile în problema dezertorilor au și fost făcute de el însuși și că, oricum, trebuia așteptat firmanul Porții de recunoaștere a lui Raicevich. De altminteri ar mai fi și alte considerații. El amintește de venirea lui Raicevich la Sibiu pe vremea lui Ipsilanti, pentru a opri deschiderea unui nou drum, cu înființarea unui post de carantină (lazaret) la vechea graniță, urmată de o intervenție a lui Raicevich la cancelaria imperială. După cum rezultă din informații ulterioare, ar fi fost vorba de o încercare de mutare a frontierei, după interpretarea poate exagerată a lui Al. Ipsilanti, mult minimalizată de cancelar în versiunea sa. Ce se va întâmpla deci dacă va fi redeschisă această chestiune? Ar fi bine să se mai aștepte cu încredințarea corespondenței lui Raicevich, întrucât acesta a stat 7 ani pe lângă fostul domn al Țării Românești și a exercitat o mare influență asupra treburilor și, deci, s-ar putea să mai aibă o înclinație mare pentru acea țară. (*und sein Hang für des Land zur Zeit noch etwas zu gross sein konnte*). La rândul său, Nicolae Caragea, domnul Țării Românești, îi răspunde generalului von Preiss, care îi anunța iminenta sosire a lui Raicevich, că îl va primi „comme un voyageur

de distinction” și îi va procura „toutes les commodités et les agréments qu’il peut prétendre dans ces contrées”. Cât privește exercitarea unor atribuții publice, domnul nu le va putea îngădui decât după o poruncă expresă a Porții. După care, domnul se grăbește să semnaleze marile vizir urmările posibile ale acestei numiri, încondeindu-l astfel pe noul numit: „Acest raguzan care timp de 7–8 ani consecutivi a fost în slujba predecesorului meu în calitate de secretar pentru limbile france, care este cunoscut și renumit ca om rău, șiret și intrigant, curând după plecarea fiilor predecesorului meu, a părăsit serviciul acestuia *et suivant les dits enfants s’est échappé à Vienne*, unde, neîncetând să ațâțe scânteile dezbinării și zădărnici, și-a petrecut tot timpul cu instigații și mașinații... etc.”. Urmează informațiile trimise de *confidentul de la Viena* (probabil abatele d’Ayala). Împăratul are intenția să stabilească un consul... și folosind anumite protecții, Raicevich a reușit să fie numit, dar cu titlul de secretar. Va pleca din Viena spre București peste zece zile. Însărcinările sale nu diferă de ale unui consul. În concluzie: ce se va face domnul când va avea de luptat cu acest om rău și turbulent, alături de consulul rus, cel cu nesfârșite pretenții care îi scoate sufletul? Nu va mai avea răgaz să vadă de treburile țării.

Alarmat de aceste reclamații, contele von Cobenzl, ajuns acum vicecancelar, îi scrie lui Raicevich, îndemnându-l ca prin purtarea sa să potolească aprehensiunile domnului. Va trebui ca în toate chipurile să facă cunoscut că el *nu* are nici o misiune sau reprezentanță publică și nici măcar o însărcinare de a ocroti comerțul supușilor austriaci sau de a rezolva alt fel de afaceri, ci numai de a recomanda domnului treburile înaintate Porții Otomane și pentru care se așteaptă o executare mai promptă și corespunzătoare învoielilor încheiate. Și va mai trebui ca Raicevich să adauge că dacă împăratul ar vrea să îndrepte într-acolo un trimis „con publica rappresentanza”, nu ar omite să anunțe Sublima Poartă în conformitate cu tratatele existente. În încheiere, i se recomanda să se abțină de la orice manifestare în cuvinte sau în atitudine, care ar lăsa să se întrevadă cumva îngâmfare sau dispreț, pentru că ar primejdi rezultatul misiunii ce i s-a încredințat și ar putea să compromită demnitatea Curții imperiale. Această comportare măsurată și „*la maggiore dolcezza di maniere*” sunt cu atât mai necesare, cu cât domnul Caragea și, probabil, și cel din Moldova, par să aibă bănueli cu privire la misiunea lui, iar acestea vor trebui risipite, ca să nu se întâmple să se alarmeze Poarta. Acest accent atât de stăruitor pus asupra comportării personale a lui Raicevich față de domni (și de boieri) pare să indice o cunoaștere a firii sale destul de arogante, ținută deocamdată în frâu.

Pornind din Viena, Raicevich este la 19 iulie la Sibiu. Acolo, generalul von Preiss, însărcinat până atunci cu corespondența cu Țara Românească, declară că nu există în acel moment chestiuni importante cu domnul acelei țări, pe care îl găsește foarte îndatoritor (și deci se subînțelege că nu are nici o corespondență de predat). La 23 aprilie sosește la București. A doua zi, înmânează domnului scrisoarea cancelarului, menționată ceva mai înainte, și îi mulțumește totodată pentru înlesnirile de care s-a bucurat în cursul călătoriei prin țară. Seara se duce la consulul rus Laskarev. Aflând că două vase ale companiei Willeshofen se află de trei zile la Rusciuk, el îi scrie lui Willeshofen că a sosit, apoi „guvernatorului” Galaților și caimacacilor Moldovei, recomandând cu căldură pe „supușii împăratului”, făcând paradă de zelul cel mai exemplar. Conform instrucțiunilor, el îl cultivă pe consulul general rus Laskarev, iar la declarația acestuia că dacă se vor face dificultăți din partea turcilor de la Gura Sulina liberei treceri a vasului rusesc „Ecaterina”, ce trebuia să vină de la Kerson la Galați să descarce mărfurile rusești și să le preia pe cele aduse din Austria, atunci va merge el însuși acolo, Raicevich s-a grăbit să se ofere îndată ca însoțitor în vederea apărării intereselor comune. Dar totul s-a rezolvat, fără a mai fi nevoie de acea călătorie. În această primă fază, Raicevich se face mic, pentru a nu da nici un prilej de plângeri la Poartă, care ar compromite recunoașterea sa oficială printr-un firman. Acesta nu va sosi decât în octombrie 1783, adică după mai bine de un an. Rapoartele trimise de el la început sunt mai mult informative. Își descrie călătoria până la București și mai înainte, luarea de contact cu autoritățile din Banat și din Transilvania, care se plâng de faptul că răufăcătorii, după vreo ispravă a lor, se refugiază în Țara Românească, arată cum a decurs vizita sa la domn (N. Caragea), care se bucură mult să-l vadă (!) și îl întreabă *in confidenza* dacă se va fixa permanent la București și dacă Curtea Imperială se gândea la un

stabilimento fisso in questo paese, repetă de mai multe ori această întâmplare, chiar după ce Raicevich i-a cântat pe toate tonurile că rolul său se mărginează la promovarea comerțului întreprins de noua companie Willeshofen și aceasta nu numai în Țara Românească, ci și în Moldova și de-a lungul Dunării, de la Belgrad până la gurile sale, și că avea scrisori nu numai către domnul Țării Românești, ci și către cel al Moldovei și către pașalele de Vidin și de Siliștra pentru orice eventualitate, iar el se va duce la domnul Moldovei și, la nevoie, și la acele pașale etc., că venirea sa nu este un lucru extraordinar, privindu-l numai pe domnul Țării Românești, ci în comun pe toți ceilalți... în sfârșit, el a fost trimis de împărat doar ca *un suo servitore pratico dei luoghi e del commercio*... etc., stăruind că *nu avea nici o calitate oficială și nici un titlu referitor la aceste provincii*... S-a mai vorbit încă de alte lucruri indiferente, *interpolando egli sempre la questione dello stabilimento et io replicando la stessa*. A fost întrebat dacă l-a vizitat pe consulul rus și s-a grăbit să răspundă că, potrivit uzanțelor din țară, el nu a văzut pe nimeni înainte de a-l vedea pe domn. Își încheie vizita cu multă abilitate, omagînd meritele literare ale domnului și întrebând către cine va trebui să se îndrepte dacă ar avea ceva nou de comunicat, spre a nu-l plictisi pe domn. I s-a răspuns: „Către postelnic și către secretarul La Roche”. Întrebare inocentă, al cărui rost îl el dezvăluie îndată cancelarului: „Am făcut aceasta pentru a-i capta simpatia, știind cât de mult îl indispucea pretenția consulului rus ca pentru fiecare fleac, [domnul] să dea audiență secretarului sau dragomanului acestuia (adică al consulului)”... Urmează niște *Notițe* despre situația internă a Țării Românească, în care e vorba de lipsa de alimente, din cauza cererilor turcilor și a devastărilor lăcustelor, de abuzurile și atotputernicia „miniștrilor” domnului: spătarul Enăchiță Văcărescu, vistierul Scarlat Cornescu și spătarul Nicolachi Ventura, de o agitație a boierilor contra acestora, de sporirea contribuțiilor, în sfârșit, de stilul de viață și de atitudinea consulului rus, în legătură și cu știrile din afară date de acesta. Folosindu-și cu prisosință antenele, el se întreabă care e rostul la curte a unui oarecare Weber, probabil emisar prusian și – făcând mare paradă de discreția dictată de situația sa –, el pomenește ca în treacăt de o scrisoare a comandantului von Preiss către domn *pentru niște treburi particulare*, pe care el (Raicevich) a trimis-o secretarului Curții (La Roche) ca să nu-l indispuie prea mult pe domn cu prezența sa (!) „*acesta fiind destul de indispus și chiar numai de simpla mea prezență aici*”.

„Eu încerc să risipesc pe cât pot această primă impresie, trăind retras și într-un fel de indiferență totală la tot ce poate să-l privească”. – Mai sunt atinse și chestiuni mai puțin personale, ca: transbordarea mărfurilor pe Dunăre și poșta rusească ce trece prin București spre Constantinopol..., dar foarte curând se revine la „miniștri” domnului, dușmănia consulului rus față de ei, intrigile lui Ventura și plecarea doamnei Tarsița Caragea de supărare că nu o lasă miniștrii să se amestece în afacerile de stat și să-și perceapă veniturile obișnuite afectate rangului ei (!) Un exemplu al stilului adoptat de Raicevich în această fază este oferit de felul cum aduce pe tapet chestiunea celor 50 de armăsari „valahi” dăruți de sultan împăratului și nepredați încă până în acea clipă. „Ieri după prânz am fost la domn să-i mulțumesc pentru atențiile continue și micile daruri ce le primesc din când în când și, venind vorba despre cai în general, am prins prilejul, *cum era și intenția mea*, de a-i vorbi despre acei 50 de armăsari de rasă valahă, pe care sultanul îl rugase pe împărat să-i primească în dar”. Urmează dialogul dintre domn, încolțit fără de veste, și Raicevich, perseverent, sfătuindu-l pe domn să procure acei armăsari, fie chiar și din Bulgaria, la nevoie, pentru ca să-i fie bine. Deocamdată nu apăruseră încă temele majore ale intervențiilor viitoare. Mai actuală pentru moment era atenția acordată agenților secreți ai Prusiei pe lângă domn. De aceea, cancelarul îl previne că domnul (Caragea) este înrudit cu Frangopol, dragomanul Curții prusiene la Constantinopol, amic bun cu Gafron, trimisul regelui Prusiei, și că mai are pe lângă sine și pe un oarecare Weber, fost pe vremuri spion prusian. Același semnalat și de Raicevich cancelarului cam tot acum. Dar Frangopol și Gafron sunt în relații similare și cu Alexandru Constantin Mavrocordat (Deli bei), numit recent domn al Moldovei, și sunt înțeleși cu un oarecare abate Marquis, plăcut (*geniale*) rușilor, care îl însoțește de la Constantinopol pe noul domn ca secretar al său. Raicevich va trebui să fie precaut în relațiile sale cu domnul (Caragea), care s-a plâns că acesta a scris din Viena la București, într-un mod mai puțin măgulitor pentru domn, exprimându-și slaba părere despre cârmuirea sa viitoare

Cancelarul se grăbește să-l asigure că nu-l crede pe el în stare de o asemenea greșeală, dar îl îndeamnă să fie cu mare băgare de seamă atât în vorbă, cât și în scris și să-și dea toată silința să câștige favoarea și chiar prietenia celor doi domni. Față de boieri i se recomandă *la discrezione e dolce maniera* [vezi mai sus predica lui Cobenzl!]. Răspunzând, Raicevich se laudă că l-a descifrat bine pe Caragea și că Alexandru Mavrocordat îi este bine cunoscut ca un om *pernicioso e torbido* în relațiile sale. El se gândește să folosească poate acolo pe doctorul Bartolozzi, care însă *é un poco intrigante*. Cu domnul Țării Românești, pe care îl cultivă cu asiduitate, stă foarte bine. Acela l-a trimis în dar cafea arabă, la care Raicevich a răspuns cu vin de Tokaj, foarte bine venit pentru întremarea stomacului delicat al domnului.

Nu știm cu câtă mirare va fi citit Raicevich pasajul următor din instrucțiunile cancelarului: „Ați face bine să urmăriți, când veți găsi cu cale, *afacerea particulară*, despre care îmi spuneți că a fost recomandată de d. general Preiss și despre care nu-mi dați nici o lămurire. Să nu omiteți pe viitor, într-un asemenea caz să mă informați despre natura acelei afaceri. Așadar, cancelarul își plecase urechea la șoapta aparent întâmplătoare a lui Raicevich! Cu domnul relațiile păreau foarte bune, chiar confidențiale, atâta vreme cât nu i se înfățișau plângeri sau reclamații. Dar situația era schimbătoare. La 16 august, domnul îl cheamă și stă de vorbă cu el patru ore întregi, de la 6 la 10 seara, spunându-i la plecare că după terminarea postului ortodox foarte strict, îl va chema la masă. În cursul convorbirii cu domnul nu s-a referit decât la subiecte alese cu tâlc, anume cooperarea cu generalul von Preiss pentru prinderea răufăcătorilor ce trec granița spre a se refugia dincoace când sunt încolțiți dincolo sau strădania sa de a aduna cei 50 de armăsari pentru împărat etc., adăugând în taină că el vrea să trimită doi cai buni turcești pentru împărat și pentru cancelar, iar când a fost vorba de situația tulbură din Crimeea, domnul s-a pornit pe confidențe și mărturisiri, declarându-se sătul de domnie și de viață, conștient de rolul Rusiei și de primejdia unui război și afirmând în repetate rânduri sentimentele sale față de Austria, mai pomenind și de intrigile de la Constantinopol, pentru a crea dușmănie între el și noul domn al Moldovei, și așteptând oarecum de la Raicevich concursul său pentru a risipi acele bănueli. Dar acesta, temându-se de gelozia „miniștrilor” lui Caragea față de încrederea manifestată astfel de domn, hotărăște (odată mai mult) să nu se ducă la Curte decât chemat de domn sau pentru afaceri precise. Despre acei „miniștri”, Raicevich are o părere destul de nefavorabilă, începând cu atotputernicul spătar (Enăchiță Văcărescu), „cel care a fost la Viena”, cum notează el, amintindu-și poate fără prea mare bucurie de misiunea lor comună, destul de recentă. Despre el se ocupă, mai pe larg, într-un raport purtând aceeași dată cu cel despre confidențele domnului, dar referindu-se, cum reiese din context, la un moment ulterior. Raicevich se arată destul de satisfăcut de conflictul ivit între spătar și consulul rus Laskarev, care îi trimite prin rezidentul austriac un mesaj cominatoriu, prilej pentru el de a se grăbi să-l prevină pe domn de amenințările acestuia. Deși Caragea pare cam indispus la prima vedere, el își reia șirul confidențelor, scuzându-se de faptul că nu a putut să-și facă rost până în acel moment de o casă potrivită... etc., din cauza suspiciunilor posibile până la venirea firmanului de recunoaștere a lui Raicevich. Dar după toate aceste dovezi de încredere și simpatie, iată că după circa 10 zile, acesta se plânge de izolarea sa din cauza spătarului, ce băgase frica în toți amicii săi, care se fereau de el, reducându-l doar la societatea consulului rus și a secretarului La Roche. Are grijă să adauge însă că pe consul nu-l vede prea des, pentru a nu trezi bănueli. Dar domnului el îi spune că se ferește de a se întâlni cu boierii, pentru a nu-i trezi neîncrederea. Însă domnul îl asigură că poate să vadă pe cine vrea fără nici o piedică. „Eu totuși continui să mă abțin de la aceasta *pentru că românii vorbesc fără a cugeta și sunt în stare a pune în gura cuiva propriile lor idei*”.

Cum cancelarul îi ceruse ample informații despre consul, el îi trimite la aceeași dată o caracterizare în 17 puncte, care nu e lipsită de oarecare notă de simpatie; poate pentru că Laskarev nu se avea bine cu spătarul. Dar destul de curând, Laskarev se dă și la el, cu prilejul extrădării de către austrieci a tânărului boier Călinescu, când îi acuză pe generalii imperiali de *venalitate*, dar primește din partea lui Raicevich un răspuns înțepat, dar totuși măsurat și relațiile dintre ei rămân aparent cordiale. Acea cordialitate avea să sufere după destămuirile

domnului, privind necazul secret al lui Laskarev, de a-l avea coleg pe Raicevich. De aceea, în curând, la Iași, acesta avea să ridice obstacole în calea lui Laskarev, privind reexpedierea în Rusia a dezertorilor ruși, cum arată Laskarev în raportul său către prințul Golîțin, în vreme ce Raicevich, în raportul său din 30 octombrie 1782 către cancelarul Kaunitz, pomenește doar de o răceală între ei, datorată unei simple lipse de atenție din partea lui Laskarev (a cărui aroganță îi era de altminteri bine cunoscută și dinainte). Mai târziu, avea să tăgăduiască afirmațiile acestuia spunând că sunt pure născociri. Dar cancelarul repetă în instrucțiunile sale următoare că este absolut necesar ca ei doi să lucreze amical mână în mână, și că Raicevich va trebui să întrețină relațiile cele mai bune cu succesorul lui Laskarev, căci acesta urma să fie înaintat și numit ministru al Rusiei pe lângă noul han al Crimeii.

Cu acest succesor, Ivan Severin, fost secretar al ambasadei ruse de la Constantinopol [care apare uneori, la început ca *Segrevin* (!)], el avea să fie în relații destul de bune în aparență, dar de o nesinceritate totală de ambele părți. Când peste zece luni de la caracterizarea lui Laskarev, Raicevich va trimite informații despre urmașul acestuia, el îi va da în factor comun pe amândoi, *întrucât țelul și metodele lor sunt tot aceleași*. El va opune astfel propria lui experiență și apreciere instrucțiunilor oarecum generale trimise de cancelar. Raicevich imprimă un caracter personal interpretărilor pe care le dă ordinelor și sugestiilor primite uneori poate cu reflecții mai amare, de pildă îndemnul de a se mulțumi cu casa păcătoasă ce i se dăduse, fără a cere o alta, sau satisfacția exprimată față de sacrificiul lui de a trăi izolat din motive de prudență politică, deși el mărturisește cât de mult îl costase această renunțare. Până una alta, el trebuia să culeagă informații despre starea din țară (mizerie, lăcuste, ciumă), despre pregătirile turcilor pe Dunăre la Vidin, Ismail etc., despre intrigile de la Constantinopol etc. și să-și dea concursul transporturilor casei Willeshofen. Prezența lui trebuia să fie cât mai invizibilă. La 16 august, cancelarul îi recomanda să nu intervină la plângerile eventuale ale sașilor din Transilvania, aflați ca meseriași în Țara Românească. De aceea (2 septembrie 1782), el se abține și de la orice amestec în privința înnoirii diplomei de privilegiu a negustorilor români din Brașov, cărora domnul le ceruse recent diploma lor originală în vederea reînnoirii sale și pe care ei se codeau să o predea, ca să nu li se știrbească din drepturi în noua diplomă. La cererile lor, Raicevich a răspuns *că el nu este consul* și că ei nu trebuie să se laude cu protecția sa pe lângă Curte și că înainte de orice ei sunt datori să se informeze de intențiile domnului și numai în cazul unor avansuri reale să recurgă la el, trimițând doar pe unul din ei ca să-l înștiințeze cu cea mai mare discreție. Ca rol propriu, el își rezervase stăruințele în chestia armăsarilor așteptați, îndemnând pe domn să grăbească trimiterea lor, având grijă ca ei să fie vrednici de această înaltă destinație. Ideea ulterioară a cancelarului de a sugera domnului că era poate preferabil să se mai aștepte câțva timp, decât a se trimite armăsari mediocri sau de soi rău, i s-a părut demobilizatoare. Va aștepta deci până i se va face cunoscut că acei armăsari sunt în ființă și numai după aceea va declara că preferă să-i capete fie și mai târziu, numai să fie absolut fără cusur. La rândul său, domnul îl întreabă de numele exact al maiorului Kavalier, luându-l în scris și întrebând *cine era?*, adică ce rost avea, prefăcându-se a nu ști că acela era însărcinat să cumpere în mod discret cai pentru armata austriacă, de preferință din Moldova, intrând astfel în concurență cu prusienii, porniți și ei pe aceeași cale, dar Raicevich dă un răspuns evaziv. Deocamdată se gândește să ceară de la domn favoarea să i se comunice și lui știrile importante de la Constantinopol, ca, de pildă, aceea a marelui vizir și a principalilor dregători ai Porții și să i se dea eventual un curier, pe care să-l poată trimite până în Transilvania cu știrile aflate. Dar el prevedea totuși că domnul se va lăsa greu. De aceea, îl întreabă pe cancelar dacă e autorizat să stăruie în acest sens, și în ce chip anume.

Trecerea prin București a noului domn al Moldovei, Al Mavrocordat îi oferă prilejul de a-și revedea vechiul prieten, raguzanul Beneveni, medicul domnului, și de a afla printr-o indiscreție a acestuia de scrisoarea în limba franceză a regelui Prusiei către domn cu privire la cumpărarea nestingherită de cai din Moldova, scrisoare pe care acel medic i-o citise și i-o interpretase domnului. Și iată că în Raicevich se trezește spiritul subtil al lui Macchiavelli: „Am început deocamdată să mă întreb *dacă trebuie să împiedic* acest lucru ori nu. Pe de o parte mi

se pare că nu ar fi rău acest exemplu pentru a obține și noi același lucru, dar pe de alta am găsit” [că Poarta nu s-ar lăsa convinsă și regele Prusiei ar câștiga partida]. Așadar numai această concluzie l-a determinat să renunțe a torpila de unul singur planul prusienilor. Înfățișându-se domnului Moldovei, el amintește și lui de obligația predării către împărat a 50 de armăsari moldovenеști, de care acela habar nu avea, ceea ce i-a îngăduit lui Raicevich să depene întregul istoric al acestei chestiuni. Întâlnirea cu Beneveni i-a lăsat oarecare nedumerire, căci el nu a îndrăznit să-i arate tot gândul său, pentru că nu-l mai văzuse de 8 ani, și pentru că știa că primește o pensie din partea Rusiei, dar, pe de altă parte, acesta și-a declarat intenția de a se retrage cândva în statele împăratului, luând cu sine și capitalul adunat de el, care (bănuia Raicevich) ar fi fost dat cu împrumut domnului. Din toate aceste elemente contradictorii, agentul austriac rămâne cu îndoiala că ar fi putut să-l folosească în chip de informator și auxiliar la Iași.

La București, cazul tânărului boier Călinescu, plecat în taină cu gândul de a studia în străinătate, dezlănțuise o adevărată furtună pe la mijlocul lui august. Între spătarul Enăchiță Văcărescu și consulul Laskarev s-a pornit un adevărat război, în care îi revine un rol și lui Raicevich. Acum, după mai bine de două săptămâni, se află că tânărul Călinescu a fost adus pe sus, închis în palatul domnului și supus la falangă. La cererea domnului, comandantul general von Preiss îl reținuse la Sibiu și îl trimisese comandantului român de la Căineni, după cum i-a scris maiorul Frisoni, comandantul de la Turnu-Roșu secretarului La Roche. Se spunea că generalul von Preiss ar fi pus condiția (sau se înțelesese cu cei de dincoace) ca tânărul Călinescu să nu sufere nici o pedeapsă și că s-a trecut peste acea învoială. În timp ce Laskarev spumegă, Raicevich trage concluzia că acea extrădare fusese tratată *direct* de Curte cu von Preiss, *peste capul său și ferindu-se de el*. Probabil credea el, „pentru a demonstra Porții că acea Curte nu a tratat cu mine nici un fel de afacere și s-a mărginit doar să asculte cele ce aveam de spus”. Însă domnul își continua confidențele despre situația sa față de intrigile lui Moruzi la Poartă și – ca să și-l câștige pe Raicevich – i-a dezvăluit manevrele lui Laskarev contra lui. În același timp, Raicevich afla de la secretarul La Roche, nemulțumit de domn, despre spionii trimiși de acesta la Viena și în Ungaria, ca să adune informații cerute de Poartă cu privire la eventualele intenții războinice ale împăratului. Tot de la el trebuie să fie și știrea despre intensificarea stoarcerilor fiscale, datorate bănuiei lui Caragea că nu va mai rămâne mult în scaun. Și în concluzie, Raicevich declara că acum el cultivă vanitatea spătarului „quale promette molto, ma non so quanto fa”. Acesta aruncă asupra domnului vina neîmplinirii satisfăcătoare a livrării acelor armăsari, întrucât Caragea nu a specificat că trebuie să fie exemplare de elită.

Strategia lui Raicevich e urmărită pas cu pas de cancelar, care îi recomandă iar purtarea cea mai amicală cu Laskarev, căci e posibil ca domnul să urmărească prin pălăvrăgelile lui să bage zănanie între ei doi. Totodată îl îndeamnă din nou la prudență, mai ales în exprimarea unor aprecieri personale putând fi rău primite de cei interesați: „Trebuie să vă spun că principele Ipsilanti s-a plâns internunțului nostru de la Constantinopol despre lipsa de discreție cu care el afirmă (*pretende*) că Domnia Voastră vorbiți acolo [la București] despre el. Eu nu cred lucrul acesta, dar socot că e bine să vă previn de aceasta și sunt încredințat că veți ști să faceți să înceteze orice bănuială sau imputație neîntemeiate în această privință”. Era a doua oară că primea o atare admonestare (vezi mai sus cea privind plângerea oarecum similară a lui Caragea datată din 7 august, iar aceasta din urmă era din 22 octombrie). Dar până această recomandare să-l ajungă lui Raicevich, acesta a și plecat în Moldova, unde fusese precedat de Laskarev, și unde repetă în curând aceeași imprudență contra căreia fusese zadarnic prevenit de cancelar.

Pentru Raicevich, drumul la Iași însemna o deschidere spre noi posibilități, scăpând de claustrarea impusă de condițiile de la București, de situația inegală față de consulul rus, dovedit ca răuvoitor, de confidențele nesincere ale domnului Caragea, rostite cu gura pe jumătate și auzite tot pe jumătate, neîngăduind decât răspunsuri de mântuială. Acum își promitea un rol mai însemnat, biziundu-se pe concursul socotit *sigur*, al unor instrumente în subordine, ca doctorul Beneveni, sau doar *probabil*, ca al celui evreu constantinopolitan, Camodo, pe motivul că tatăl acestuia se bucura de protecția celor de la Viena. Dar când sosește în Moldova, constată că, deși fusese anunțată venirea lui, nu era așteptat în nici un fel. Nici cai de poștă pe drum, nici

găzduire pregătită. El trage la doctorul Bartolozzi, medicul orașului Iași, și nu la raguzanul Beneveni, cum ar fi fost de așteptat după întâlnirea lor de la București. Dar acesta este acum arrogant și plin de sine și tot astfel și Camodo. Iar consulul Laskarev nu are cea mai mică atenție pentru el. Noroc cu boierii moldoveni, pe care crede că și i-a făcut prieteni și pe care îi declară superiori celor din Țara Românească și ca situație, și ca spirit, care – după cum prevede – vor cârmui ei în realitate și prin ei își va avea și el cuvântul lui de spus. Deocamdată înăcrît de năluca lipsei de considerație pe care o bănuiește la toți, e gata să vadă peste tot numai afronturi personale. Așteptarea în anticameră pentru audiență, cât prânzește domnul, apoi primirea sa cât acesta se spală pe mâini, răspunsul firesc al domnului că nu poate trata nici o chestiune, neputându-l primi până atunci decât în vizită fără caracter oficial, sunt primite ca jigniri personale. O comparație cu situația consulului Laskarev, care tocmai fusese primit oficial de domn în timpul șederii lui Raicevich la Iași, îl irită și mai mult, deși el notează că ea fusese precedată de multe tratative și că *a auzit* că ceremonia fusese meschină. În starea sa de iritație este probabil că în convorbirile sale mai libere cu boierii, el să fi comentat negativ goana masivă după dezertorii ruși, stăruind asupra marelui număr de oameni trimiși peste hotar. Motiv care a determinat pe domn să oprească (o clipă) acel exod, cum rezultă din reclamația lui Laskarev. Venirea lui Raicevich la Iași, acum în 1782, s-a soldat fără vreo rezolvare a treburilor pendinte, ci doar cu incidentul ivit cu Laskarev și nemărturisit cancelarului, față de care își justifică rezerva cu care a întâmpinat răceala colegului său. Până la elucidarea acestui punct, cancelarul putea să guste ironia cu care este înfățișat domnul cu Curtea lui atât de peștișă și cu schițarea în fugă a sfântului arab mergând să binecuvânteze fortificațiile turcești făcându-le inexpugnabile. Darea de seamă a întregii călătorii la Iași era însoțită de: (a) un plan propriu despre posibilitățile unui comerț al Austriei cu Moldova; b) un memoriu despre comerțul polon, scris de la Roche, în 1764, când urmărirea această problemă la Mohilău din ordinul ambasadorului Franței la Poartă, și c) un altul redactat de un francez din Lorena, fost în slujba Rusiei, stabilit apoi în Moldova, unde, neputând să-și facă un rost, a trecut în Franța, de unde s-a întors bolnav să moară în Moldova, lăsându-i lui Raicevich memoriul ce fusese întocmit tot pentru francezi. În sfârșit, la acestea se mai adăuga d) memoriul boierilor moldoveni către împărăteasa Ecaterina a II-a, din anul 1770. Toate aceste dovezi de zel îi consolidează poziția față de cancelar, dar adevărata sa numire ca *agent* imperial în Țara Românească și Moldova va mai aștepta aproape un an, fiind datată abia din 30 septembrie 1783.

Până atunci se mai întâmplă destule. La 22 noiembrie 1782, el comunică în cifru că domnul Țării Românești e copleșit de povara cârmuirii, de cheltuielile și intrigile de la Constantinopol, iar secretarul său [la Roche] este în strânsă corespondență cu ambasadorul Franței la Poartă. Tot prin cifru scrie că speră ca prin Bartolozzi să poată fi achiziționați din Moldova cai buni pentru remontă. La București este așteptat noul consul rus. Curtea îi pregătește o casă bună (*conveniente*), întrucât cea consulară mai e încă ocupată de familia fostului consul Laskarev. Conform instrucțiunilor, el va cultiva prietenia noului său coleg, dar și datorită propriei sale izolări. Marele spătar, care continuă să-i întunece orizontul, nesocotește privilegiul cărașurilor brașoveni, ziși prahoveni, înlocuiți abuziv cu alți cărași români din Câmpina, și, ce e mai grav, se *înțelege direct* cu comandantul de la Brașov, maiorul Revischi (căruia îi dăruiește un butoi cu vin) și care scrie adesea domnului în chestiuni de comerț *peste capul lui Raicevich neinformată de nimic*, „lucru care e plăcut Curții și care face ca prezența mea în această țară să fie încă și mai ștearsă”. Astfel când i-a cerut el trimisului negustorilor brașoveni, venit să i se plângă, să facă o reclamație *scrisă*, acesta nu s-a mai întors și ei s-au lăsat păgubași de teama spătarului. La 10 ianuarie 1783, el notează în cifru alături de informațiile privind lucrările turcilor de la Ismail și Giurgiu. „Am aflat de la o persoană sigură că domnul are de gând să-mi notifice plecarea mea”. La 7 februarie, pleacă de la Viena dezmințirea acestui zvon de către cancelar, care nu omite să-i recomande din nou, pe un ton destul de apăsător, relații cordiale cu succesorul lui Laskarev „așa cum v-am mai scris în mai multe scrisori și vi s-a prescris în instrucțiuni”. Printre rânduri apare un ecou al plângerii lui Laskarev din luna decembrie. Curând, Raicevich află de pățania lui Bartolozzi, în care își pusese mare nădejde ca *factotum* și

corespondent la Iași și care fusese alungat din capitală, din porunca domnului, după unii, pentru că ar fi avut corespondență cu străinătatea, iar după consulul rus, înapoiat de curând din Moldova, pentru că – potrivit cu spusele lui Bartolozzi –, acesta l-ar fi mâniat pe domn, cerând prea vehement satisfacție pentru o insultă din partea cumnatului acestuia. Trecut în Bucovina la generalul Enzenberg, Bartolozzi voia să vină la Iași cu o scrisoare a generalului, oarecum peste capul domnului, spre a-și rândui treburile acolo. Dar Raicevich, consultat de el, îl îndeamnă să nu se pripească, ci să caute mai degrabă să-l îmbuneze pe domn, spre a se putea înapoia cu bine la Iași [și a putea fi folosit și mai departe]. Atitudine prudentă ce va fi dezmințită cu prilejul călătoriei la Iași din toamna aceluiași an. Altminteri, informațiile continuă să fie cam tot aceleași. În țară, negoțul e foarte slab și lipsesc banii, iar mizeria este generală. În cifru se adaugă: „Contribuțiile au ajuns pe acest an la 42 de florini pe cap (de familie). Toți banii au fost trimiși la Constantinopol”. Iar domnul îi declara, în particular, că nu știe cum s-o scoată la capăt cu poruncile ce i se dau, țara fiind sleită și distrusă. Domnul și-a pierdut orice autoritate și caută doar să strângă bani. Pregătirile de război ale turcilor creează panică. Se spune peste tot că la primul semn al vreunei mișcări oarecare, pașa de Silistra sau altul de la Dunăre vor ocupa Țara Românească. Raicevich, el însuși, e neliniștit de ce îl așteaptă din partea turcilor, neavând firman de la Poartă. Pentru a potoli pe cei nemulțumiți, domnul și-a schimbat boierii din divan. Majoritatea grecilor din slujba sa au plecat la Constantinopol de teamă sau de necaz. Pe măsură ce se întesc zvonurile de război, se înmulțesc și atențiile domnului către el. Pe lângă satisfacerea cererilor sale privind privilegiul brașovenilor sau predarea unor dezertori, în ciuda opoziției spătarului, chiar acesta din urmă îi propune o gratificație bănească din partea lui Caragea, pe care însă o refuză, zicând că nu vrea bani! Dar el acceptă în alte împrejurări, după multe stăruințe, atenții din partea domnului, sub o formă mai puțin flagrantă, anume o casetă și un orologiu.

Față de noul consul rus, după prima euforie, îndată după primirea oficială a acestuia, urmează o perioadă de aprecieri lipsite de căldură. Când îi recomandă acestuia, aflat temporar la Iași, pe cancelistul Öchsner, trimis de el să comunice domnului Al. Mavrocordat firmanul dat în favoarea negustorilor austrieci din Moldova, el se bizuie pe *vanitatea* colegului său. La rândul său, Severin îi trimite un răspuns prin același Öchsner (4 iulie 1783) că a primit poruncă de la Curtea sa că în eventualitatea declarării de război, cât ar lipsi el la Iași, să-și încredințeze casa lui Raicevich, acesta urmând să o ia în stăpânire, să pună la adăpost hârtiile oficiale și să scoată de pe casă stema imperială rusă. Această dovadă de încredere este privită de el cu multă îndoială, în lipsa unui ordin de la Curtea sa și a unei calități oficiale proprii și, în sfârșit, ținând seama de faptul că apariția turcilor ar fi prea rapidă pentru a îngădui împlinirea programului de mai sus. Pe măsură ce se înrăutățesc lucrurile, domnul devine tot mai prietenos și confidențial. Vrând să-i mulțumească pe toți, primește ca „maestro di lingua” al fiilor săi pe un loren recomandat de ambasadorul francez de la Poartă. Mai predă lui Raicevich 8 dezertori, și promite să readucă de la graniță pe cei ce sunt plecați într-acolo, *cu toată opoziția spătarului*. Se aude că cererile Porții făcute domnului se urcă la un milion de piaștri. Fapt e că în acest an poporul a plătit 30 de piaștri de fiecare familie.

Dar la 17 iulie sosește pe neașteptate vestea mazilirii lui Caragea, bănuieț zice-se de tratative tainice cu rușii. Bietul om era dator vândut. Împrumutase și de la secretarul la Roche 6 000 de piaștri. Cum i se iau toți banii, nu mai poate plăti nimic. Fostul lui ministru grec, Ventura, cumnatul noului domn numit, este acum caimacam și plin de dușmănie. Spătarul Văcărescu este demis de el cu tot protestul boierilor. Este pecetluită camera grămaticului grec, confidențial domnului, semn rău pentru acesta. Consulul rus trimite de la Iași să-și retragă o poliță de 10 000 de piaștri girată de el asupra unui negustor grec. Grecii șoptesc că vina lui Caragea constă în negocieri secrete cu Curtea rusă prin mijlocirea lui Severin („Segredin”!). Raicevich merge la caimacam să intervină pentru negustorii supuși austrieci, care îl împrumutaseră pe domn cu bani, și dă de o scenă jalnică pe care o descrie pe larg, fără a omite și rolul său de salvator la nevoie al celor în cumpănă. Din imaginea tragică nu ascunde îndeajuns caracterul practic al demersului său. Mai curioasă este descifrarea neașteptată a corespondenței secrete a

domnului cu abatele Ayala, menținut și de noul domn în calitatea sa de corespondent la Viena. După drama plecării impresionante a fostului domn, iată și un final de comedie, povestit lui Raicevich chiar de secretarul La Roche, care i-a și citit textul descifrat al uneia din scrisorile către domn, în care secretarul acestuia, La Roche, este arătat ca om al francezilor de care trebuie să se ferească.

În raportul către cancelar e redată toată întâmplarea după versiunea lui La Roche, dar cu adaosul în cifru: „Nevrând ca să fiu captat de o confidență franceză, trebuie să vă previn că La Roche are necaz pe Caragea și pe Ayala”. De fapt, La Roche la necaz l-a mai informat pe Raicevich și în alte rânduri. Ceea ce nu-l împiedică pe acesta să-l încondeieze curând, în raportul său din 15 septembrie, în care este vorba de deosebita încredere de care se bucură și La Roche, prezent pe lângă noul domn, și Ayala la Viena, de unde trimite un adevărat repertoriu comentat al regilor și principilor din lumea din afară, primit cu multă prețuire de domn. Acesta este de o politețe superlativă și promite în particular tot ce i se cere, îngrădind apoi consimțământul său de atâtea condiții, încât îl anulează La Curte, în văzul boierilor, cuvântul de ordine pare a fi să nu li se arate prea mare atenție agenților străini. Raicevich, mergând la Curte într-o vizită anunțată dinainte, este pus să aștepte în zadar, până este zărit din întâmplare de La Roche, care mai drege lucrul. Este semnificativ faptul că același tratament i se aplică și colegului Severin. Deci nu poate fi explicat prin zăpăceala postelnicului uituc, cum pare să rezulte din raportul către cancelar

Curând, el se lămurește asupra sincerității domnului (Mihai Suțu), vechiul său prieten, cum susținea acesta, căruia el vrea să-i deschidă ochii asupra persoanei Weber, acuzat de ateism, viață dezordonată etc. și bănuat a fi spion prusian. Domnul pare convins, dar, a doua zi, acel Weber a și intrat în slujbă, dând lecții de limbă franceză, ca dascăl al beizadelelor și funcționând și ca subsecretar pentru limba germană. La protestările sale, domnul găsește mai practic să declare (întocmai ca N. Caragea în anul precedent) că Weber îi fusese recomandat de ambasadorul englez la Poartă. Se pregătea astfel calea pentru numirea unui consul prusian în Principate, care ar fi fost de folos pentru cumpărarea de cai pentru armata prusiană.

Dar iată că după un an de funcționare, în toamna anului 1783, sosește încunoștiințarea cancelarului că în considerația serviciilor sale, a fost înaintat, sporindu-i-se leafa la 4 000 de florini pe an, și punând sub ordinele sale doi canceliști, fără însă a-i da un alt titlu decât cel existent de agent imperial, pentru a se evita orice ceartă de întâietate cu consulul rus. De fapt, aceasta era adevărata sa numire. I se dau acum și scrisori credențiale pentru cei doi domni. Va trebui să-și rănduiască o casă și la Iași și să-și împartă timpul între Iași și București. În lipsa lui dintr-unul din aceste orașe, va fi suplinat de unul dintre cei doi canceliști: Öchsner și von Spaun. Îndată, agentul oficializat vrea să iasă din mediocritatea de până acum și începe cerând domnului să-i acorde o primire oficială (*una visita publica*), asemenea celei recente a colegului rus, dar domnul îl roagă să nu stăruie asupra acestui punct, neavând încă firman. Rămâne deci să se manifeste cu tot ifosul la Iași, pornind într-acolo neîntârziat cu proaspăta scrisoare credențială cu data de 30 septembrie. Acuma, în sfârșit, își promitea o revanșă față de insuccesul din anul precedent. Cu atât mai mult cu cât firmanul pentru negustorii austrieци din Moldova, trimis de el domnului prin tânărul Öchsner, care nu avea decât titlul de cancelist, întâmpinase refuzul lui Al. Mavrocordat de a permite o citire publică a acestuia. Ba, mai mult, domnul declarase în cursul convorbirii dintre ei că nu existau nemulțumiri și plângeri din partea supușilor austrieци și că numai d. Raicevich se plânga pentru că el era nemulțumit. Trebuie observat că raportul lui Öchsner destinat cancelarului a fost redactat la București, după înapoierea sa de la Iași, și că stilul său vădește o mare asemănare cu acela al rapoartelor lui Raicevich cu privire la discuțiile sale cu domnul Moldovei. Ar putea fi vorba deci de o versiune, revăzută și îndreptată, a dării de seamă mișiale făcută lui Raicevich la sosire și îmbogățită ulterior. Rapoartele lui Öchsner către Raicevich nu erau nicioc atât în limba germană, ci în limba italiană sau franceză, limba italiană fiind folosită de agent în tot cursul corespondenței cu cancelarul, pentru bunul motiv că se descurca mai greu în limba germană

Încăpățănarea domnului îi oferea agentului condițiile cele mai bune pentru corida întrevăzută. Cum încă din februarie, doctorul Bartolozzi fusese alungat din Iași din porunca domnului, Raicevich s-a îndreptat spre meschinul așa-zis Ospiciu al misionarilor Propagandei din Iași, de unde este dus curând de personalul Curții la un conac (boieresc) afară din oraș, pentru cuvântul că acolo aerul ar fi mai bun. Lucrul putea fi adevărat, judecând după mărturiile referitoare la apele stătătoare, ce răspândeau un miros greu în tot orașul. Dar această solitudine a fost primită foarte rău. Deodată Raicevich izbucnește în reclamații și amenințări, pretinzând în gura mare rechemarea lui Bartolozzi și a doctorului Andreass Wolff (Volphius), goniți din Iași, amenințând cu mazilirea domnului, vorbind în termeni vehemenți de puterea împăratului și de presiunile ce le făcuse asupra Porții în „problema barbarească”. Despre toate acestea nu se pomeneste nimic în raportul lui Raicevich către cancelar, dar ele sunt povestite pe larg în reclamația domnului trimisă capuchehaielei sale la Poartă, care înfățișează plângerile stăpânului său, marele vizir. La rândul său, acesta se plânge internunțului, care raportează întreaga chestiune cancelarului. Raicevich, redactându-și rapoartele pitorești, dar reticente către cancelar, însoțite de copiile notelor ultimative trimise de el domnului, nu se aștepta la reacția vehementă a superiorului său. Acesta, pe măsură ce le primea, devenea tot mai categoric în exprimarea dezaprobării sale, chiar fără a cunoaște încă faptele reclamate de domn. El condamnă aroganța lui Raicevich față de domn, arătând că în mod greșit și-a trimis cancelistul la domn, când trebuia să se ostenească personal să meargă la el, iar când domnul s-a arătat gata să-l primească oficial, după sosirea firmanului de recunoaștere, el nu avea nici un motiv de a se pune în grevă pretinzând alte satisfacții. În cele din urmă îi pune în vedere să dregă lucrurile cum va ști.

La Poartă, lucrurile se vor dregе mulțumită internunțului, care îi oferă lui Raicevich un colac de salvare. Va înfățișa totul ca și cum vinovat ar fi fost tot domnul, dar va trebui ca de acum înainte el să se poarte cu mai multă măsură. În urmă acestor complicații, cancelarul dispune ca Raicevich să raporteze direct chestiunile mai dificile iñternunțului și să nu acționeze decât autorizat de el. La Iași, Raicevich așteaptă mai întâi să fie primit oficial de domn ca agent, în virtutea firmanului sosit în timpul conflictului amintit (raportul din 26 decembrie 1783), și numai după aceea scrie din București (la 16 ianuarie 1784), raportând aplanarea incidentului și punându-și cenușă în cap cu toată supunerea. Prezența sa la București se datora obligației de a înfățișa și domnului Țării Românești firmanul de recunoaștere, pe care îl primise în toiul furtunii de la Iași, în luna noiembrie. În martie, el e din nou la Iași, unde e foarte atent la rolul consulului Severin în afacerea rachiului din Polonia, introdus în Moldova, în pofida domnului și a boierilor. Aparent acel import masiv îl privea pe evreul Lebo (Leiba), în realitate întreaga manevră era purtată de consul. Acesta nu va aștepta prea mult înainte de a repeta această ispravă și la București.

Într-o fază anterioară, sub Constantin Moruzi, o încercare similară fusese oprită de protestul boierilor, în ciuda intervenției personale a regelui Poloniei, prin nepotul său trimis anume la Iași. Același Severin a provocat și alt incident, opunându-se monopolului desfacerii tutunului, arendat de domn hatmanului său, Mișoglu. „Consulul s-a opus la (acel monopol) al tutunului mărunțit de tras pe nas și a expus spre vânzare câteva livre (funți) de tutun de acesta în dugheana unui negustoraș rus. Când hatmanul Mișoglu, arendașul tutunului, a trimis doi arnăuți ca să ridice tutunul, aceștia au fost alungați cu lovituri de ciomege de ienicerul consular, care era de gardă. A rezultat mare zarvă și ceartă între domn cu miniștrii săi, pe de o parte, și cu consul, de cealaltă parte. Conflictul dintre consul și domn ajunge la apogeu în primăvara anului următor, când cu furtuna stărnită de chestiunea scrâncioburilor (aprilie 1785). Domnul neîngăduind tradiționala dare în scrânciob de Paști, ca putând da loc la dezordine, consulul rus s-a făcut avocatul mulțimii venite să protesteze la el și să-i ceară să intervină. El trimite răspuns domnului să cedeze, căci altfel se va produce o răscoală, dar acela a refuzat, spre a nu crea un precedent pentru intervenții de acest fel, adăugând că nu recunoștea consulului calitatea de avocat al poporului său. S-a dus apoi să se plimbe incognito prin oraș, în liniștea cea mai deplină. Cei de la Curte spuneau că oamenii consulului stărniseră poporul ca să alerge la el. A

doua zi consulul și domnul îl iau de martor pe Raicevich, care caută să nu se compromită cu nici una dintre părți. Relațiile lui cu domnul erau acum bune, datorită poate și unor atenții amabile ale domnului. În iunie, el oferise lui Öchsner un ceas de aur. Nu e exclus ca asemenea gesturi să se fi produs și la un nivel superior. Așa se explică, poate, și reacția neașteptată a lui Raicevich la pretențiile lui Al. Mavrocordat privind la titlul de alteță *serenísima*, pe care e gata să-1 lă dea, întrucât prin aceasta nu s-ar aduce vreo schimbare situației reale!

Dar nu trece mult și lucrurile iar se încurcă. De astă dată porunca vine de la cancelar, care îl trimite la Iași cu instrucțiuni clare să tune și să fulgere amenințări cu mazilirea, rostite cu glas tare în fața boierilor Curții. Misiune de care pare că s-ar fi achitat cu multă moderație, judecând după felul cum descrie întreaga scenă. Acum era vorba de probleme concrete: refuzul domnului de a pune să fie citit în mod public firmanul Porții referitor la negustorii supuși austrieci din Moldova și oprirea la doi pași de graniță a unui convoi de dezertori, conduși de caporalii căpitanului Beddeus, cărora li se interzicea să mai calce prin țară.

Domnul nu se aștepta la limbajul dictat de la Viena, socotindu-se în raporturi bune cu Raicevich, care îi dă ca să se convingă să citească instrucțiunile primite de la cancelar. Îndată, el izbucnește într-un clocot de mânie într-o invitație la dialog cu cancelarul însuși. Dacă acesta este principe al sfântului Imperiu Roman, el, domnul, este principe al prea sfântului Imperiu Otoman... etc. Trebuie citită darea de seamă directă a acestei vehemențe a lui Deli bei. Neajungându-se la nici o înțelegere, a fost trimis un expres la Poartă din partea domnului pentru a cere instrucțiuni. În așteptarea răspunsului, abatele Marquis, secretarul domnului, poftit la dejun de Raicevich, îl lămurește asupra noii situații de la Poartă. Atitudinea acesteia s-a schimbat diametral. Acum e convinsă de propria ei putere și e gata să revină asupra concesiilor sale din urmă. De altminteri e iminentă numirea unui consul prusian în Principate, care să mai stăvilească ingerințele consulului rus și ale agentului imperial. Și, în adevăr, Raicevich bănuia de câțva timp veleitățile silezianului König, pripășit în Moldova încă de pe vremea lui Carra, și care se îndeletnicise între altele cu predarea limbilor pentru armata prusiană. Pentru corespondența sa cu autoritățile prusiene, el folosea serviciile unor evrei cu treburi în Polonia. Dintr-o greșală a unuia dintre aceștia, o scrisoare adresată lui König a fost depusă la locuința lui Raicevich, unde a fost primită de cancelistul Öchsner (Ägsner!) și dată stăpânului său, care nu s-a dat în lături s-o deschidă și s-o citească (ulterior s-a justificat oarecum față de cancelar că îl credea pe König a fi spion prusian!). A doua zi, evreul venea să ceară în zadar scrisoarea, a cărei existență era tăgăduită de Raicevich cu toată hotărârea. König era cu atât mai indignat, cu cât în acel plic se afla însuși actul său de numire drept consul în Principate, ceea ce avea să mai întârzie notificarea sa oficială în această calitate. În schimb, Raicevich se gândea încă de pe acum la un plan de campanie contra lui în unire cu consulul rus. Căci în fața celor două cetăți rivale din Iași: a dezertorilor lui Salonski și a caporalilor lui Beddeus, urma să se ridice o a treia fortăreață, mai puțin marțială, a noilor clienți dăruiiți cu supușenie prusiană, constând din tot felul de străini, mai ales evrei din Polonia. Aceeași informație despre schimbarea dispozițiilor Porții față de ruși și de austrieci îi mai fusese oferită și cu vreo trei luni mai înainte de către ministrul favorit al lui Mihail Suțu înapoiat recent de la Constantinopol. Dar Raicevich pune aceste confidențe pe seama subtilității grecești a fanarioților de la Iași și București. În realitate, atitudinea oscilantă a Porții o explică și pe a domnilor față de imixtiunea consulară, ba admisă, ba respinsă cu hotărâre. Acest lucru apare mai clar în raporturile cu Deli bei. Cu el, Raicevich ajunge la un moment dat să încheie un fel de convenție. Domnul va lăsa să fie căutați și ridicați așa zișii dezertori, cu condiția ca totul să se îndeplinească fără zgomot. Apariția lui Beddeus, cu o suită prea bătătoare la ochi (după chiar părerea lui Raicevich) și cu caporalii în uniformă, bătând drumurile și prinzând cu arcanul pe unii denunțați de niște informatori anume dresați pentru aceasta, a provocat protestul boierilor, urmat de reacția domnului, care a avut drept consecință misiunea fulger a lui Raicevich la Iași în toamna anului 1784. Cu domnul din Țara Românească o asemenea convenție nu părea posibilă. Și totuși se ajunge și aici la soluția comodă a închiderii ochilor, cu condiția unei mari discreții în transportarea foștilor emigranți

din Transilvania. Însă asemenea concesii se făceau de la caz la caz, după cum domnul credea că are nevoie de sprijinul austriac la Poartă. Ceea ce nu l-a împiedicat pe Mihail Suțu, după cum afirmă Raicevich, să încerce o manevră contra lui, în lipsa lui la Iași, căutând să-l capteze pe cancelistul von Spaun, care îi ținea locul la București, arătându-i o favoare neobișnuită, care a deșteptat bănuiala agentului. Acesta, raportând în linii mari internunțiului situația din Principate, la 26 ianuarie 1785, se plânge de Mihail Suțu, *care a încercat să-l seducă și să-l intimideze prin daruri și amenințări și, nereușind, a adresat cunoscutele reclamații către Poartă*. Ulterior, în luna mai, când trece prin București baroneasa von Herbert-Rathkeal, soția internunțiului, Raicevich, care se arată foarte zelos, nu uită să menționeze că domnul, care i-a făcut o primire fastuoasă, nu a socotit că trebuie să se ducă el însuși la baroneasă, *deși a fost îndemnat de el (!)*. Dar, după aceea, cum domnul se clatină și la Poartă și înăuntru, unde se desenează o mișcare a boierilor contra sa, se ajunge din nou la un *modus vivendi* ocult, de pildă cu privire la taxa de pășune pentru oile mocanilor, fixată de Poartă la cel mult 10 aspri de cap și redusă de domn la 8 aspri (!), dar rugându-l pe Raicevich să facă în așa fel ca să nu rămână în pagubă. Conducătorii păstorilor vor trebui să scoată de la el un atestat despre numărul oilor, locul de unde vin și unde merg la păscut. În acest sens a obținut un ordin al comandantului Transilvaniei către conducătorii păstorilor.

Așadar, la sfârșitul anului 1785, agentul imperial putea privi cu satisfacție situația sa în ambele Principate. În Moldova, noul domn, Alexandru Ioan Mavrocordat, se arată foarte dispus să-i fie pe plac. În Țara Românească, Mihail Suțu era gata la toate concesile față de Raicevich și încă mai mult față de Severin. Dar va fi înlocuit în martie 1786. Cât despre Raicevich, plecarea sa definitivă o precede pe a domnului cu ceva mai mult de o lună. Cancelarul Kaunitz aprecia dibăcia lui, cu care știa să se strecoare din situații dificile, experiența sa de 7 ani a condițiilor speciale din Principate și cunoașterea directă a multor oameni cu greutate, ba chiar lipsa sa de inhibiții și scrupule, când era vorba de statele imperiale. În sfârșit, era ingenios, om de idei, pe deasupra, înzestrat cu un spirit practic, ce-i dicta soluțiile cele mai eficiente. Dar el mai vedea și reversul medaliei: ambiția personală, aroganța agresivă, graba să se pună în valoare, imprudența cu care se trezea vorbind vrute și nevrute la necaz sau la vreun prilej de voie bună, invidia în relațiile obligatorii cordiale cu consulul rus, cu care se afla în concurență, în ciuda faptului că în instrucțiunile cancelarului i se atrăsese atenția asupra treptei care îi deosebea: unul fiind consul general, iar celălalt doar agent (consular). Cu toate acestea, el nu încetează să pretindă absolut același tratament din partea oamenilor. În instrucțiuni mai apar și unele recomandări cu tâlc, de pildă, privind interzicerea de a acorda protecția agenției altora decât supușilor austrieci. O atare protecție sau asistență putea influența în bine afacerile unor străini, fără legături cu Austria, cum ar fi diferiții negustori de la Lipsca, cu creanțe asupra unor boieri rău plătnici, avantaj meritând desigur anumite sacrificii bănești. Sau așa cum s-a întâmplat de-a lungul existenței agenției, devenite consulat, se putea acorda în mod abuziv calitatea de sudit unor supuși ai domnului, care s-ar fi sustras astfel obligațiilor lor. O declarație a lui Raicevich despre corectitudinea comportării sale răspunde poate la asemenea suspiciuni. În acest sens, ar pleda și unele aluzii foarte discrete ale internunțiului, care semnalează de asemenea abuzurile și fraudele caporalilor și înțelege și punctul de vedere al domnilor puși între ciocan și nicovală. O atare libertate de spirit nu apare și la cancelar și, bineînțeles, nici la Raicevich.

În cursul anului 1785, Raicevich a încercat să obțină un concediu spre a merge la Viena, desigur pentru a pune la cale o echivalare a sa în grad cu consulul general-rus. Motivul invocat pentru concediu era cel al sănătății, însă cancelarul nu i-a aprobat plecarea din postul său, îndemnându-l să cheme un medic din Transilvania. Prezența lui era absolut necesară la agenție. Era vorba, între altele, de întemeierea unei case de comerț la București de către contele Festetics, asociat cu un transilvănean Bozenhard, care urma să se instaleze la București. Mai trebuiau vândute mărfurile companiei Willehschen, care se înapoiau de la Kerson, și pentru toate acestea era nevoie de prezența lui Raicevich. Ba mai trebuia împiedecată înființarea unei fabrici de cristale și oglinzi la București de către un oarecare Kohani, originar din Boemia, care, după ce

s-a stabilit în Transilvania, a trecut în Țara Românească, cu gândul a porni aici o asemenea manufactură, ceea ce ar prejudicia mult comerțul statelor imperiale cu Imperiul Otoman. De aceea, el trebuia convins să se înapoieze, asigurându-i-se iertarea pentru faptul emigrării și toată asistența și materia primă pentru manufactura din Transilvania. La stăruințele repetate ale lui Raicevich pentru obținerea aceluși concediu, cancelarul s-a gândit la înlocuirea sa, desemnându-i și succesorul în persoana baronului von Metzburg, care primea calificarea de consilier aulic (Raicevich nu era decât secretar aulic) și titlul mult visat de consul. Raicevich nu bănuia nimic și, în preajma plecării, întreba dacă va fi autorizat să poarte uniforma consulară mult râvnită. Mergând să-l salute pe domn, a aflat din gura lui La Roche că succesorul său a și fost desemnat. El a răspuns că pleacă doar în concediu și lasă casa nestrânsă, convins că se înapoiază. Lucrurile sale i-au fost trimise mai târziu. Despre destinația sa ulterioară nu se știe mare lucru. În 1790, s-a auzit că vine la tratativele de pace ca însoțitor al ministrului Thugut. Despre acesta din urmă știm că a ajuns la tabăra din Giurgiu, fără vreo altă mențiune a lui Raicevich. Cum fostul rezident îi trimisese răspuns lui Alexandru Ipsilanti, în 1782, prin confidentul acestuia, Kouleli, că se gândește să stea un timp în Austria și să se retragă apoi la Neapole, s-a emis părerea că așa ar fi și făcut. Cu atât mai mult cu cât textul original italian al *Observațiilor sale istorice* a fost tipărit în 1788 în acel oraș, având legături acolo prin contele Ludolf, trimisul regatului de Neapole la Poartă. Dar, faptul că îl însoțea pe Thugut, în 1790, infirmă această presupunere. În 1791, el era la Viena, unde scria o istorie a turcilor.

Raicevich a publicat *Osservazioni Storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e la Moldavia*, Napoli, 1788. Lucrare reeditată sub titlul *Viaggio in Valachia e Moldavia. Con osservazioni storiche, naturali e politiche*, Milano, 1822.

Există următoarele traduceri germane: *Bemerkungen über die Moldau und Wallachey in Rücksicht auf Geschichte, Naturprodukte und Politik*, Wien, 1789 (deci îndată după ediția originală de la Neapole), apoi: *Geschichte, natürliche Beschaffenheit und verfassung der Wallachey und Moldau* (în versiunea lui Piehl), Strassburg, 1790, în sfârșit: *Topographisch historische Beschreibung der beiden Fürstenthümer, Moldau und Wallachey*, Wien, 1810.

Există și o traducere franceză a lui J. M. Lejeune, cu unele note și adaosuri, sub titlul: *Voyage en Moldavie et en Valachie*, Paris, 1822.

De la el au rămas rapoartele sale de la București și Iași din intervalul șederii sale ca agent imperial în Principate, 1782– februarie 1786, care au fost publicate în colecția de documente Hurmuzaki, vol. XIX, 1, din care au fost redată aici cele mai semnificative atât pentru condițiile din țară, cât și pentru evocarea personalității autorului. Mai există și un material nepublicat, făcând parte din Arhiva Agenției austriace din București și care se păstrează la Biblioteca Academiei Române. În el este cuprinsă o parte din corespondența comercială a agenției și corespondența cu comandantul Transilvaniei. Dintre contemporanii care l-au cunoscut pe Raicevich, avem judecata lui F. J. Sulzer, în cartea sa *Geschichte des transalpinischen Daciens*, a lui Constantin Ludolf, într-o scrisoare din anul 1780, al trecerii sale prin București, și a lui Jeremy Bentham, în două scrisori din ianuarie 1786 din București și Iași.

Tot un contemporan poate fi considerat și J. Chr. Engel, care se ocupă de *Observațiile istorice* ale lui Raicevich în tomul IV al istoriei sale privind Ungaria și a țărilor vecine (Halle, 1804).

La noi, N. Iorga a dat o analiză a *Observațiilor istorice*, în *Istoria românilor prin călătorii*, II, p. 239–243, stăruind asupra înțelegerii lui Raicevich pentru poporul crunt exploatat de regimul fanariot impus de Imperiul Otoman, precum și a rolului său de agent imperial în Principate, în introducerea la volumul de documente Hurmuzaki, X, p. XXXII–XXXIV.

Despre înființarea agenției consulare austriece în țările noastre a scris și Stela Măreș, *Înființarea consulatului austriac în Țările Române*, articol apărut în „Danubius”, VI–VII (1972–1972), și *Activitatea lui St. Raicevich, primul consul al Austriei în Țările Române*, apărut în „Cercetări istorice”, Iași, VI (1975), p. 123–139.

OBSERVAȚII ISTORICE¹

Clima, aerul și apa

Cele două Principate se află cam între gradele 44 și 48 de latitudine. Cu p. 41
toate acestea, iarna e lungă și de obicei foarte aspră, mai ales între 20 decembrie
și 20 februarie, ceva mai blândă în Țara Românească decât în Moldova. E
adevărat totuși că în anul 1779, când a fost foarte puțină zăpadă în Țara
Românească, în multe zile din luna ianuarie, termometrul Réaumur a coborât
până la 20 de grade sub zero, apele din fântânile cele mai adânci au înghețat,
de asemenea și Dunărea până la o adâncime de șase picioare. De obicei în
vremea aceasta frigul se menține între -12 și -15 grade Réaumur // Atunci p. 42
când se văd toamna frecvente aurore boreale, se prevestește o iarnă lungă și
friguroasă. Primăvara începe în aprilie și e foarte frumoasă. În iunie domină
vânturile din sud-vest (*Libeccio*), care aduc ploi dese și abundente, uneori
vătămătoare recoltei de grâu, cu tunete, fulgere și trăznete. E de observat că
ploile au perioade regulate, de cel mai multe ori plouă torențial în fiecare zi
la aceeași oră și apoi cerul se înseninează.

În vremea aceasta, când căldura e timpurie și bate vântul de sud-est
(*Scirocco*), urmează niște inundații grozave atât ale Dunării, cât și ale tuturor
râurilor din amândouă Principatele. Vântul de sud-est umed și cald topește zăpezile
dintr-odată, și acestea – împreună cu ploile bogate care nu lipsesc niciodată –
umflă râurile, care, după cum am spus //, se varsă în Dunăre, iar Dunărea în p. 43
Marea Neagră. Tot atunci acest *Scirocco* domină în Arhipelag și ajunge cel mai
năvalnic în strâmtoarea Constantinopolului și chiar într-atâtea încât sau împinge
îndărăt, sau ține în oarecare echilibru marele volum de apă pe care Marea Neagră
îl varsă continuu în Bosfor și, prin urmare, aceasta (M. Neagră), primind apa
atâtor râuri mari, e silită să-și ridice nivelul, care ajunge de o seamă sau mai înalt
ca nivelul fluviilor tributare, ceea ce face că le împiedică cursul și ele se revarsă
peste maluri și îneacă toate câmpiile vecine; adesea se unesc între ele și formează
lacuri imense. În țările de pășuni și ogoare, acest fapt ar fi o nenorocire pe cât de
neînălțurat, pe atât de vătămătoare, dar în țările acestea în care e teren din belșug
și lipsă de oameni, ea e mai puțin resimțită și încă și mai puțin luată în seamă // p. 44
Topirea violentă a zăpezilor mai atrage după sine altă urmare fatală în munți.
Apa se infiltrază în măruntaiele pământului, unde, întâlnind o peșteră, o umple
într-atâta, încât dobândește o forță repulsivă mult mai mare decât greutatea masei
de piatră și pământ care se află deasupra, o dislocă și dacă aceasta constituie un
promontoriu pe un vârf de munte, îl prăvălește în vale trăgând după sine copacii
și casele care se află în drumul său. Acum cinci ani o mahala a orașului Iași,
așezată pe un povârniș, a alunecat frumușel la vale, fără a vătăma oamenii și cu
stricăciuni neînsemnate la casele, care din fericire erau din lemn, răchită și lut,
așa cum sunt de obicei casele oamenilor săraci din mahalalele orașelor.

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian al volumului lui St. Raicevich, *Osservazioni Storiche...*, Napoli, 1788, selectând textele cele mai semnificative pentru specificul colecției de față.

p 45 În iulie și august, căldura este de obicei peste măsură de mare. Totuși nopțile // sunt întotdeauna răcoroase, aproape reci. În septembrie revin ploile. Luna octombrie și jumătate din noiembrie aduc vremea cea mai frumoasă, un aer temperat și plăcut și un cer cu desăvârșire senin. Vremea iernii e prevestită de un vânt foarte puternic din nord-est (*da Greco*) numit Crivăț (*Crivaz*), care ține sau trei, sau nouă zile și aduce cu el zăpadă multă, ce cade obișnuit până la o înălțime de 4 picioare, și atunci îngheață apele. Cu cât te apropii de munți, frigul devine mai nesuferit. Pământul îngheață în așa hal încât parcă e tot numai o piatră și care se brăzdează de crăpături ca (pământul) în vremea arșitei de vară.

p. 46 Trebuie observat că Țara Românească și Moldova sunt foarte puțin supuse cutremurelor (!). Furtunile² nu sunt așa de răspândite și de dese și nici // atât de distrugătoare ca aiurea, mai ales în câmpie. Îndeobște aerul e foarte bun și muntenii și moldovenii dorm vara sub cerul liber. Bolile cronice sunt puțin cunoscute, frigurile bilioase și intermitente sunt frecvente, dar puțin vătămătoare pentru băștinași, când nu sunt răscolite de medicină. Cu toate acestea, oamenii sunt bătrâni încă de la 60 de ani și puțini ajung până la 70 de ani, mai ales în Țara Românească. Cauza acestui fapt se va vedea clar când se va vorbi de obiceiuri.

p. 47 În Țara Românească se află multe izvoare cu apă foarte limpede și sănătoasă, în regiunea dealurilor. Cele de la munte produc gușa și mai ales locuitorii din Argeș suferă așa de mult de acest rău, încât nici nu mai seamănă a oameni. // Cei care sunt atinși de această boală nu cresc mai înalți de circa patru picioare, iar capul foarte mare și diform pare legat de piept, având o umflătură mare de carne în jurul gâtului. Din cauza aceasta își pierd glasul. Mi s-a spus în acele ținuturi că în apropiere se află izvoare, care topesc și distrug această boală, ce devine ereditară, dar locuitorii nu-și dau nici o silință să le folosească, nu știu dacă din superstiție sau pentru că privesc cu nepăsare această diformitate și adevărat beteșug; sigur e că de cum îi vezi, ei stărnesc oroare și milă. Și în câmpie se găsesc izvoare și fântâni cu apă foarte bună, dar îndeobște apa de fântână e lăncedă, caldă și neplăcută la gust.

p. 48 Se găsesc diferite ape minerale feruginoase și sulfuroase, dar sunt puțin folosite; cele sărate sunt răspândite din cauza ocnelor bogate în sare. În Moldova, apele bune de băut sunt mai rare și cea mai bună este a Prutului, atât pentru oameni, cât și pentru vite și se crede că e foarte sănătoasă; dar pentru a putea fi plăcută la folosire, trebuie lăsată să stea să se limpezească de firicelele de pământ, care o fac foarte tulbure. Locuitorii din orașe, care s-au luat după obiceiurile grecilor, păstrează gheața pentru a răci apa și vinul, vara.

p 49 În Moldova, fiind mai la nord și având un relief foarte variat, anotimpurile nu sunt așa de regulate ca în Țara Românească, ploile sunt mai dese și mai vătămătoare pentru bucate, zăpada // mai abundentă, iarna e lungă și aspră și adesea mai ninge încă și în aprilie.

Eu cred că frigul prea mare al acestor locuri provine din faptul că (mai întâi) nu sunt cultivate și populate, apoi din cauza cantității de silitră pe care o conține pământul și (în sfârșit) din faptul că nu sunt apărate de munți din

² *Le Metteore.*

spre nord-est³, de unde suflând Crivățul aduce cu sine părticele înghețate din regiunile cele mai nordice ale Europei.

Animale. Oi și capre

Pășunile, care se află din belșug în ambele Principate, pot să hrănească p. 67 un număr mare de vite; și de fapt vitele de toate felurile constituie principala lor bogăție și ramura cea mai de seamă a comerțului lor. Imașurile din Țara Românească sunt mai bune pentru vitele mărunte și numărul acestora, constând din oi și capre, se ridică în anul 1786 cam la 4 milioane. Oile din Țara Românească sunt de trei soiuri: țigăi, bârsane și stogoșe. Cele dintâi dau o lână foarte // fină și scurtă și o carne excelentă. Cele din soiul al doilea dau p. 68 o lână lungă și grosolană, iar soiul al treilea, fiind un fel de corcitură, dă o lână mijlocie. Aceste animale trăiesc tot timpul afară, la aer, sub cerul liber, vara în munți și iarna pe malurile Dunării. Trecerea de la câmpie la munte se face la Sf. Gheorghe, la sfârșitul lui aprilie: în toiul căldurilor urcă pe vârful munților, unde găsesc pășuni minunate și apa cea mai rece. Apoi, în noiembrie coboară și se duc pe malurile Dunării, unde sunt mai puțin bătute de vânturi și găsesc o climă mai temperată și mai ales (găsesc) iarbă, care se păstrează sub zăpadă și pe care oile o mănâncă cu plăcere, scoțând-o de sub omăt. Se întâmplă adesea ca zăpada să fie prea înaltă și înghețată deasupra sau // să fie p. 69 prea puțină, și prin urmare să înghețe pământul și să nu crească iarbă. Din cauza acestor neajunsuri, ciobanii își fac rost de fân și iarbă uscată, din care fac stoguri mari și înalte în chip de clăi; în jurul acestora își duc oile și ele mănâncă atât cât le trebuie. Când suflă vânturile furioase de nord-est și cade, de obicei, zăpadă multă, ciobanii mână oile continuu în jurul stogului sau la adăpostul unui gard sau pe o înălțime, bătându-le adesea ca să le scoată din zăpadă și să le silească să se miște, ca să nu le îngroape zăpada și totodată ca să nu înghețe din cauza gerului. Specia numită bârsană trebuie neapărat să petreacă vara la munte, fiindcă ar muri de căldură la câmpie // . Cea numită p. 70 țigaie poate trăi la șes, numai să fie în apropiere o pădure, unde să se odihnească ziua, și apă bună de băut. Specia mijlocie e cea mai rezistentă la căldurile de vară și la toate inconvenientele acestui anotimp și carnea ei mai e și bună la gust.

După Sf. Gheorghe se tund oile care dau o cantitate mai mare sau mai mică de lână, după soi: (oaia) bârsană dă cam patru funți, speciile mai fine, mai puțin.

Toate oile dau câte un miel pe an, rar se întâmplă ca o oaie să fete doi; în cazul acesta proprietarul turmei dă unul ciobanului. În general păstrează berbecuții, cât și mioarele: acestea pentru înmulțirea turmei, iar pe berbeci îi păstrează pentru // a-i vinde, așa cum se va arăta îndată. p. 71

Laptele se strânge numai când oile sunt la munte.

Este prefăcut îndată de ciobani într-un fel de brânză, puțin consistentă, numită (brânză) albă, pe care o vând negustorilor stabiliți în apropiere cu

³ *Dalla banda di Greco*

brânzăriile lor, unde extrag untul⁴ din ea și (o prefac) într-o brânză⁵, numită cașcaval, care are forma și gustul celui care se face în Sicilia. Se mai face și o (altă) brânză de un format mai mare și dintr-un fel de pastă, foarte bună la gust, numită caș de munte, din care cea mai mare parte se consumă în Transilvania.

p. 72 Oile sunt supuse la diferite boli cunoscute în alte părți, cea mai periculoasă e cea care vine atunci când mănâncă o buruiănă cu o floare galbenă, // care crește în apele stătătoare. Ciobanii ne-au spus că oile sunt foarte agitate după această hrană și că se aruncă zăpăcițe asupra ei oriunde o găsesc, iar ei cu greu izbutesc să le împiedice; de aceea, ei ocolesc toate apele, unde observă că crește această iarbă, care produce gălbeaza⁶ și apoi moarte oilor.

O oaie costă cam un florin și jumătate; mielul de la 12 la 14 carantani, batalul de la doi florini până la doi și jumătate. Obişnuiesc să omoare oile îngreunate pentru pielea mielului nefătat. Aceasta, dacă este neagră, are preț bun pentru a se face din ea căciuli și pentru a îmblăni haine⁷.

p. 73 Pielele obişnuite se întrebuințează pentru a face din ele cordovan⁸.

p. 74 Pe scurt, adunând toate împreună, se socotește că o turmă de o mie de oi, bine îngrijită, dă în Țara Românească un venit de aproape o mie de florini, afară dacă nu se ivește vreo mortalitate neobișnuită. În Moldova, numărul oilor e mult mai mare și lâna e de o calitate inferioară. E de remarcat că, deși îngrijirea tuturor raselor acestor animale e aceeași, moldovenii n-au putut totuși să introducă specia oii țigăi. Nu numai că mieii degenerază //, dar chiar aceeași oaie dusă din Țara Românească în Moldova, în anul al doilea, dă o lână mai lungă și mai grosolană, iar în anul al treilea o dă la fel cu a celor indigene.

p. 75 Domnul Țării Românești percepe la Crăciun de fiecare oaie și capră 12 aspri⁹; cel al Moldovei ia 10 aspri, sub numele de ierbărit sau drept de păscut. Transilvania vecină, neavând pășune suficientă în comitatele ce sunt în hotar cu cele două Principate, trimite o mare parte din turmele ei la păscut, în special în Țara Românească. Împilările suferite de transilvăneni au întrecut orice măsură, îndeosebi în vremea când erau tiranizați de grecul // Stavrachi. În anul 1763, Curtea din Viena a obținut de la Poarta Otomană un firman, prin care taxa de ierbărit se statornicea la 8 aspri, dar domnii nu l-au respectat niciodată și făceau totul pentru a nu-l executa. În anul 1775, după războiul cu Rusia, domnul Ipsilanti¹⁰ l-a fixat la 12 aspri și pentru străini și pentru băștinași,

⁴ Probabil se referă la zerul din care se face urda

⁵ În text: *ed in un formaggio* (se subînțelege probabil: convertono).

⁶ În realitate, ea e provocată de un vierme parazit și nu de vreo iarbă.

⁷ Aceasta se practică mult în Tartaria, Astrahan și Buchara, unde aceste piei sunt foarte căutate și se folosesc mult în Polonia și în Turcia; sunt ori negre, ori gri-cenușiu. Am văzut că una din acestea a fost plătită cu 150 de florini pentru căciula domnului Țării Românești, cele negre costă 15 și 30 de florini una. (n. a.). (Este vorba aici de oi de rasă (Astrahan) și de obținerea pieilor, corespunzând la cele numite azi Breitschwanz).

⁸ Marochin.

⁹ 120 de aspri fac un piastru; 100 de piaștri turcești corespund la 80 de florini vienez (n. a.).

¹⁰ Alexandru Ipsilanti în prima domnie (1774–1782).

dar după venirea în scaun a altor domni, înnoindu-se împărarile, s-au făcut reclamații la Poartă de către baronul von Herbert, internunțîiul împărațesc, iar în anul 1785 s-a convertit la o plată de 10 aspri de oaie, așa cum se obișnuia și în Moldova, cu toate că exista vechiul firman al sultanului Mustafa¹¹ în mîna păstorilor transilvăneni. Curtea imperială, fără să consimtă formal la aceasta, a lăsat să se plătească această taxă în anul acela //, stăruind pe lângă p 76 domni ca supușii lor să nu mai fie tulburați și puși la contribuție ca mai înainte¹². Cum acel impozit se vinde celui ce dă mai mult, cumpărătorii își îngăduie orice pentru a avea bani într-o țară în care domnește jaful și despotismul.

Boii și vacile abundă în ambele Principate, cu această deosebire, că în Moldova sunt mult mai mari și cu mai multă carne. Ca înălțime sunt la fel cu cei din Ungaria, dar au picioarele mai scurte și sunt mai pântecoși. Mulți se exportă în țările străine, în special Silezia. Un neam de țigani moldoveni, numiți *lingurari*, pentru că lucrează linguri și alte obiecte din lemn, cresc și prășesc cel mai bun soi (de boi) pe care // îi vînd, cu 60 de piaștri unul, p 77 armenilor galițieni, care iau pămînt cu chirie în Moldova, unde îngrășă boi și cresc cai de rasă... // Tirania obișnuită a stăpînirii din Moldova a stingherit p 78 mult comerțul acestor negustori cinstiți. În cele din urmă, Galiția, avînd norocul să ajungă în stăpînirea austriacă¹³, M(ajestatea) S(a) I(mperială) are de gînd să ducă mai departe avantajele legitime ale supușilor săi: prin agentul său el a și izbutit să facă să li se acorde de către principele Moldovei un privilegiu care să transcrie, în sfîrșit, după care au fost ceva mai liniștiți¹⁴.

Bivolii se folosesc mult, în special în Țara Românească, și pentru trasul carelor și pentru laptele bivolițelor, foarte bun și abundent. Acest animal cere însă multă îngrijire, deoarece nu-i priește nici căldura, nici frigul. Iarna trebuie să stea într-un grajd cald, iar vara îi place să se tolănească în mocirlă. În general, sunt de culoare neagră, dar se găsesc și albi //, iar aceștia sunt mai plăcuți la vedere. Sunt foarte feroși și, cînd sunt în călduri, sunt în stare să se dea la oameni. p 79

În Moldova, există numeroase crescătorii de cai. Fiecare boier are una proprie, care de 100, care de 200 de iepe. Cele mai bune sunt ale armenilor, de care am mai vorbit, și fiecare se îngrijește să aibă armăsari de-ai lor. Culoarea obișnuită e cea neagră și murgă. Hergheliile stau întotdeauna sub cerul liber. Vara pasc iarba proaspătă și iarna se hrănesc cu fîn strîns și pus la păstrare de proprietari. În general la 10 iepe se dă un armăsar, care le gonește și le slujește de ocrotitor, călăuză și paznic. În vremea zăpezilor, lupii au obiceiul să atace hergheliile¹⁵, armăsari (îi) observă de îndată // și cheamă p 80

¹¹ Mustafa al III-lea (1757–1774).

¹² Informațiile legate de venirea periodică a păstorilor din Transilvania au constituit una din sarcinile principale ale agentului imperial în Țările Române. El a întocmit un memoriu întreg în această privință. Cf. și corespondența sa cu cancelaria de la Viena (Hurmuzaki, XIX₁, p. 204, 209–210, 217, 231 etc.).

¹³ După împărțirea Poloniei.

¹⁴ Privilegiul armenilor galițieni din Moldova. Vezi Hurmuzaki, XIX₁, p. 236, doc. CCVIII.

¹⁵ Vezi la Sulzer această informație preluată aici de Raicevich.

iepele și mânjii cu nechezatul lor. Mânjii sunt închiși la mijlocul unui cerc pe care îl formează iepele de jur împrejur cu capetele spre centru, în timp ce armăsarii dau raită împrejur și lovesc cu copitele lupii, care au îndrăzneala să atace herghelia. Cel mai frumos și mai ales cal asiatic, care ar sta câțiva ani în grajd, n-ar fi în stare să se apere în felul acesta și mai puțin să rabde asprimea clime; de aceea, moldovenii, ca să regenereze rasa, folosesc armăsari asiatici numai pentru a avea câțiva mânji, pe care îi cresc cu grijă. Cu aceștia împerechează iepele, iar armăsarii care ies din această a doua generație, ajunsă indigenă, sunt băgați în herghelie și ei rezistă la climă și cresc fără cusur. S-a

p. 81 observat că // fără această precauție, caii prășiți din armăsari arabi, turci, spanioli etc. au fost poate mai frumoși decât cei indigeni, dar, în general, în anul al șaselea, căpătau stenos, ologeau și adesea le înțepeneau picioarele cu totul¹⁶.

Caii moldovenești ajung de o mărime potrivită pentru călărie și pentru căruțe; au o înălțime de 15, 16 palme nemțești¹⁷, au forme frumoase, mult foc și blândețe și copite așa bune, că le-a mers vestea. Prusienii și austriecii îi cumpără pentru cavaleria lor ușoară¹⁸.

Muntenii nu s-au îngrijit deloc de rasa (cailor) lor și pretind că, cu toate încercările făcute cu armăsari și cu iepe moldovenești, n-au putut obține cai de înălțimea acelora, ci sunt în general mici, dar plini de foc și foarte rezistenți la

p. 82 oboseală //. Cei mai buni sunt acei ai păstorilor transilvăneni și printre aceștia sunt unii minunați, care au (de la sine) în chip firesc mersul în buiestru. Am fost încredințat că atât caii moldovenești, cât și cei muntenești, transportați în Asia, ajung a fi mai buni; probabil ajută la aceasta orzul din acel loc, mai hrănitor. Pe de altă parte, e constantă observația că transportați la Viena, caii turcești își pierd vioiciunea și focul care îi deosebesc și acest fapt e atribuit hranei.

Superioritatea pe care o au oile din Țara Românească, în ce privește calitatea lânii lor, asupra celor din Moldova și cea pe care o au caii și boii din Moldova, în ce privește mărimea lor, asupra celor din Țara Românească, sunt

p. 83 pricinuite de diferența pășunilor // și de calitatea apelor, care trebuie să influențeze animalele în cel mai mare grad.

De fapt, cele mai bune rase de cai se află în Moldova de sus și în apropierea Prutului.

În acele regiuni crește în general o iarbă foarte subțire, înaltă de 2–3

p. 84 picioare, într-un teren uscat și înalt. Dimpotrivă, iarba din Țara Românească nu se găsește decât pe locuri joase și umede, este mai înaltă, mai puțin substanțială și în general predomină troscotul, asmațuchiul și alte ierburi cu flori și adesea ierburi aromatice: izma, pelinul, liliu convallium etc. Dat fiind aceasta, se poate trage concluzia că fânul e mai omogen și e mai potrivit pentru vitele mari și iarba mărunță pentru cele mici; iată de ce sunt mai bune oile în Țara Românească și boii și caii mai buni în Moldova. În afară de caii

¹⁶ *Contratti in tutte le gambe.*

¹⁷ *Pugni tedeschi.*

¹⁸ Pentru amănunte interesante, cf. Hurmuzaki X, *Introducerea lui N. Iorga.*

Catârilor și măgarilor se pare că nu le priește aici și sunt foarte puțini. În afară de animalele arătate în ambele provincii, se cresc mulți porci, mai ales în Țara Românească, de unde se transportă în Transilvania și în Ungaria. Pădurile produc ghindă din belșug pentru hrana lor și dacă cumva nu se face în vreun an, e înlocuită cu porumb. În trei ani porcii aceștia ajung foarte mari și grei la cântar. Carnea lor când este proaspătă, nu e așa de bună ca a celor din ținuturi cu o climă mai temperată, dar, dimpotrivă, când e sărată și afumată e mult mai bună și se poate păstra mai mult.

Mistreții, cerbii, urșii și caprele sălbatice¹⁹ sunt în număr mare în munți, caprioarele, vulpile și iepurii în câmpie; îndeosebi // iepurii sunt în număr p. 85 foarte mare; în fiecare an țărani prind în Țara Românească 300 de mii, și în Moldova 200 de mii. Ei se vânează pe vremea zăpezilor și cu cât cade mai multă zăpadă cu atât se vânează mai bine, iar <aceasta> se face cu câini anume pentru acest fel de vânătoare, care nu sunt atât de mari și de frumoși ca cei din Tataria, dar destul de buni. Și aceasta e singura specia mai aleasă a acestui animal, care se găsește în ambele provincii. Există un mare număr de lupi foarte vătămători turmelor și oamenilor mai ales când turbează, cum se întâmplă adesea.

E de remarcat că țăranul din aceste țări, care pare temător din fire, atacă urșii cu multă bărbăție. Apoi ȣiganii au un meșteșug al lor de a domesticii urșii cei // mai sălbatici și a-i face să joace, în foarte scurt timp. p. 86

În păduri se întâlnesc porci sălbăticiți, care seamănă în totul cu mistreții, dar se deosebesc prin carnea care e albă și foarte bună la gust.

Păsări

[...] Găinușele de apă, prepelițele, potârnichele, sfrânciogii, dropiile și p. 90 ciorile sunt în număr foarte mare tot timpul anului prin locurile locuite, și-și fac cuiburile pe turlle bisericilor sau ale altor clădiri înalte. Locurile vecine sunt turburate de croncănitul lor neîncetat, iar semnaturile sunt distruse de lăcomia lor; pentru a le îndepărta se înfig în pari, din loc în loc, ciori moarte. Berzele își fac și ele cuiburile pe turlle, dar ele dispar în timpul iernii și se întorc primăvara – odată cu rândunelele – la vechiul cuib, spre a-și depune ouăle; // nu li se face nici un neajuns, fiind socotite păsări aducătoare de p. 91 noroc. Își hrănesc puii cu șerpi și alte reptile pe care le caută pe câmp. În Banatul Craiovei se găsesc cocori²⁰ și mai rar fazani. Se găsesc din belșug becațe, sitari și în general tot felul de păsărele de care se văd în celelalte țări ale Europei, în afară de <pitulicea de speța> „bucafico”. Se poate spune că pădurile acelea sunt adevărata patrie a privighetorilor, așa de multe sunt, iar cele din Țara Românească sunt foarte prețuite pentru dulceața viersului lor. De fapt, una din cele mai neasemuite încântări ce pot fi resimțite este să te afli într-una din acele păduri noaptea, când strălucește luna, în lunile de mai și iunie, mărășia stejarilor, care răspândesc o umbră nelămurită, susurul // frunzelor p. 92

¹⁹ Capra neagră, azi din ce în ce mai rară.

²⁰ *Damigelle di Numidia* (specie de cocori numiți Ardea-Virgo).

lor înfiorate de o adiere blândă, care pare ca ține isonul acordurilor suave ale privighetorilor, murmurul unei ape care curge, oglindirea razelor lunii în această apă sau într-un iaz, o singurăătate desăvârșită, liniștea în care se află sufletul în asemenea împrejurări, înfățișează cea mai surprinzătoare scenă pe care o poate oferi natura nețărnută și neprefăcută și poate și una dintre puținele și rarele clipe de fericire îngăduită muritorilor, care o caută zadarnic în spectacolele publice.

- La mănăstiri și în curțile boierești se găsesc păuni. Pe lacurile mari și pe //
- p. 93 Dunăre e imens numărul de păsări de apă, care se văd. Pe acest mare fluviu se prind cu ușurință lebede, gâște sălbatice, rațe albastre și galbene, care trăiesc și în curți, numai să aibă apă din belșug.

Lăcuste

- p. 94 [...] Lăcustele, care năvălesc mereu asupra acestor provincii bogate și roditoare, se pot numi o adevărată pacoste. Vai de semănăturile și de livezile pe care se așează, în câteva ore nu mai rămâne niciun fir de verdeață, cocenii de porumb nu mai înfățișează ochilor decât un cotor gol; <ele> nu lasă în urmă decât scârna lor care înegrește pământul. Când zboară mai mult duse de vânt,
- p. 95 par atâția nori negri care împiedică razele // soarelui, fâlfâitul atâtor milioane de aripioare produce un vuet neplăcut, iar cel pe care-l fac rozând <vegetația> seamănă cu cel al unei uriașe turme de capre. Odată în cele două țări, rămân timp de câțiva ani, cutureierând, de colo colo, până ce, în sfârșit trec dincolo de Dunăre. Deseori trec Carpații și pătrund în Transilvania, unde guvernul folosește regimente întregi pentru a le nimici cu tunul și cu focul; s-ar părea un lucru ciudat, dar e lucru neîndoios. De obicei, își depun ouăle toamna, sub pământ, și se retrag într-o pădure. Primăvara, îndată ce se topesc zăpezile și soarele începe să dea iar căldură, se vede cum se mișcă pământul și apar aceste insecte, care încep să salte și să caute hrană. Numai când se află în
- p. 96 această fază, pe care aș numi-o // de copilărie, pot fi stârpite. Din ordinul guvernului, țăranii aleargă acolo cu saci, le strivesc, le adună și le aruncă într-un șanț cu paie deasupra, uneori, dacă îngăduie locul, le înconjură numai cu paie și le dau foc. Cu toate aceste măsuri și încă multe altele, cu tot războiul pe care li-l poartă grauri și ciorile, e peste puțină să fie stârpite cu totul.
- p. 97 Se crede în general că lăcustele vin din Africa etc. Oricare ar fi // originea lor, se pare că din Siria ele trec în Asia Mică și de acolo în Cuban și în Tartaria Mică, de unde e sigur că trec în Moldova și apoi în Țara Românească.
- E de observat că înaintarea lor treptată, în aceste țări, e de obicei către Dunăre, pe care o trec cu ajutorul unui vânt puternic. Dacă acesta se schimbă în sens contrar în momentul trecerii Dunării, ele cad în apă, fiind împiedicate de însăși masa lor să facă vreo mișcare înapoi și să se întoarcă. Așa se întâmplă că deseori coastele Mării Negre sunt acoperite de lăcuste înecate.

[Produsele transportate la Constantinopol]

În fiecare an, primăvara, negustorii greci, prevăzuți cu firmele ale Porții, p. 120 vin în cele două Principate să cumpere oi și iau de la 500 000 până la 600 000, pe care le plătesc la prețul cele convine, vexând și asuprind pe păstori după cheful lor, fără ca domnii sau alți dregători să îndrăznească a li se împotrivi, deoarece unul din negustori, întorcându-se la Constantinopol, este în stare să strige în mijlocul pieței că domnul Țării Românești sau al Moldovei este un trădător, care se înțelege cu rușii sau germanii și nu le-a permis să cumpere oi pentru ca poporul // lui Mahomed să moară de foame. Cum o acțiune de p. 121 acest fel, foarte lesne de produs, ar prilejui la Constantinopol o răscoală, care ar putea aduce mazilirea sau moartea unui om prea cu râvnă, nimeni nu îndrăznește să pună capăt acestei dezordini.

Am observat că – în mod constant – acești negustori, deși greci, sunt aceia care umilesc trufia domnilor și se cred persoane mai importante decât ei, fiind sprijiniți de ienicerii cărora le furnizează rația de carne, precum și de mulți dregători însemnați, care își au partea lor din acest câștig, de kasapbași²¹ și de sultanul însuși. Mai este încă un alt fel de negustori numiți *kapanlı*, după numele târgului unde se vând cu ridicata la Constantinopol proviziile. Aceștia sunt un amestec de greci și turci. Ei vin cu scrisori de la marele-vizir și cumpără brânză, unt, miere, seu, ceară // pastramă etc. la prețul care le p. 122 convine. În cele două Principate se taie cam 80 000 de boi și vaci și un mare număr de capre, care se pun la fiert în cazane mari până ce se consumă toată carnea. Seul se pune într-un burduf făcut din piele de bou; fiecare din aceștia dă de obicei un cântar de seu, fără măduva, care se extrage și, topită separat, se păstrează în butoaie. Turcii de dincolo de Dunăre iau un mare număr de boi pentru trebuințele lor personale.

Vara trag în porturile Galați și Brăila, așezate pe malurile Dunării, un număr de vase turcești, care aparțin lazilor²², ce navighează de la Trapezunt și care sunt toți ieniceri²³, cele mai obraznice canalii care se pot închipui, în stare de a săvârși tot felul de excese, // făcându-și o glorie din a asasina prin p. 123 trădare. Muntenii și moldovenii sunt siliți să-și trimită toate grânele în aceste două târguri, unde negustorii de speța acestora le cumpără²⁴ după cum vor ei, atât în ceea ce privește prețul, cât și măsura. De obicei, bieții țărani sunt foarte mulțumiți când se pot întoarce vii și nevătămați în bordeiele lor și sunt foarte

²¹ *Capo de Macellai*.

²² Aceștia s-au stabilit în târgurile Moldovei, pe care le terorizau prin silniciile lor. Sunt scoși de Const. Mavrocordat, în urma unei adevărate expediții militare, și se retrag în raiaua Hotinului și în Fălciu (vezi vol. IX al colecției de față).

²³ Erau negustori, care izbutiseră prin daruri să se înscrie în listele acestui corp privilegiat, ce număra 199 regimente (vezi N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV, p. 461); Idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. II (1928), p. 59.

²⁴ *A modo loro*, adică impunându-și condițiile lor.

fericiți când aduc ceva bani. De obicei, ciurma contribuie în acest timp să facă șederea în cele două porturi încă și mai primejdioasă.

Produsele exportate în țările creștine

- p. 124 ...Cu toate prohibițiile Porții otomane, Moldova, care are un mare număr de cai de rasă și alții mai obișnuiți, exportă în Polonia aproape 20 000 în fiecare an.

Acest comerț se face de obicei prin Mohilev, oraș din Polonia, pe malul Nistrului, unde regele Prusiei²⁵ ține un ofițer superior care cumpără un număr considerabil de cai de tot felul. Împăratul Austriei²⁶ cumpără și el mulți și de obicei din aceleași rase, alegând pe cei mai buni, care se plătesc de la 13 până la 15 țechini <bucata> și care sunt destinați husarilor. Armenii din Galiția, despre care am vorbit, transportă prin Germania și mai ales prin Breslau //
p. 125 5 000 de boi grași și 6 000 de vaci. Iar grecii, stabiliți la Iași sau la Viena, cumpără până la 50 000 de ocale de ceară și evreii din Brod 200 000 de piei de iepure, care se vând de câțiva ani încoace cu 50 de piaștri suta; rușii cumpără toate vinurile mai bune, pe care, prin intermediul grecilor așezați în aceste țări, le duc la Moscova.

Cele mai însemnate articole de comerț, care trec prin Țara Românească în Germania, sunt lânurile fine în număr de peste 1000 de saci, ceara, marochinurile, porcii, iar în Transilvania, lânurile obișnuite, vinul și pește de Dunăre sărat.

- O cârmuire vicioasă și asupritoare atrage după ea mii de nereguli și toate păturile sociale, care au nenorocul să trăiască sub un astfel de jug, simt urmările
p. 126 nefericite ale regimului. Toate provinciile supuse direct sau // indirect tiraniei otomane se găsesc în această situație și îndeosebi pătura cea mai de sus, cât și cea mai de jos se resimt cel mai mult de efectele despotismului.

Cei de sus fiind mai aproape de trăznet pot fi prefăcuți în cenușe în orice clipă; cei mai de jos, și anume plugarii, fiind în general cei mai departe, nu sunt atât de expuși să-și piardă viața. Dar se pare că le este lăsată viața numai pentru a-i munci în continuare și a le lua apoi rodul sudorii și muncii lor. Nenorociții de plugari din Țara Românească și din Moldova, obligați să scoată în fiecare clipă bani pentru dările și taxele împovăratore asupra tuturor felurilor de produse, trebuie să recurgă chiar la acei care au bani la îndemână. Frica de
p. 127 ciomăgeală și de închisoare, precum și de a vedea că i se răpesc, de către // mâinile crude ale dăbilarului, plugul și boii, singurii tovarăși ai trudei sale și singurul mijloc de a-și asigura traiul, îl împiedică să stea la gând și să cerceteze în ce condiții îi sunt avansați banii; pentru a face rost de câțiva piaștri, ei se angajează și vând cu anticipație toată producția ogoarelor lor, pe care o așteaptă în acel anotimp; grâul pe care l-au semănat, via pe care au cultivat-o, ceara de la albinele lor, lâna de la oi, vițelul, mânzul, nimic din toate aceste nu mai este

²⁵ Frederic al II-lea. Pentru organizarea acestui export de cai cf. Hurmuzaki, X, *Introducerea lui N. Iorga*.

²⁶ Corect romano-german, Iosif al II-lea.

al său. Toate produsele abia le-au văzut că au și trecut la cămătarul hrăpăreț. Domnii cu regularitate pun taxele cele mai grele cam în timpul când dau în copt roadele pământului și nu lasă țăranilor timpul să le vândă, de teamă să nu folosească în altă parte banii pe care îi scot. În același timp, negustorii greci și epiroți apar // cu saci plini de bani și cutreieră casele pentru a oferi ajutor celor care au nevoie, cercetează cantitatea (aparentă a) produselor, socotind după ea cu anticipație, acontul și fixând un preț foarte jos. Dacă grindina sau orice altă intemperie ivită între timp înșeală speranțele plugarilor și cantitatea mărții nu corespunde sumei primite drept acont, ei rămân datori pe anul următor. Dacă li se ivesc între timp noi nevoi, ei recurg la negustor ca să-și procure bani și se angajează să plătească dobânzi mari pentru vechea și pentru noua datorie. Într-un cuvânt, după câțiva ani, plugarul se găsește în situația de a trebui să muncească și să asude toată viața pentru altul, abia rămânându-i o hrană mizerabilă. p. 128

Înainte de războiul trecut, turcii de dincolo de Dunăre ajunseseră, datorită acestui comerț, stăpânii // celor două provincii. Sub cuvânt de a-și scoate banii pe care îi împrumutaseră, se așezau în casele datornicilor, folosindu-se după plac, de persoanele și bunurile lor... p. 129

[...] Obiceiul șerbiei, introdus probabil de slavi, s-a păstrat în Țara Românească și în Moldova, până în 1744, când Constantin Mavrocordat pentru folosul propriu a desființat șerbia fără să dea sau să înncredințeze acestor noi dezrobiți pământ în // stăpânire, ceea ce ar fi fost ușor de făcut, dacă acțiunile sale ar fi fost călăuzite de rațiune și de dreptate. p. 130

Cele două provincii aveau atunci terenuri nesfârșite, care aparțineau domnilor; și dacă în loc de a dăruia cele mai puțin locuite favoritelor săi, cum au făcut atât el, cât și urmașii lui, le-ar fi împărțit plugarilor, care sunt foarte puțini în raport cu întinderea pământului, atunci sau stăpânii de pământ ar fi trebuit să facă la fel, sau ar fi fost părăsiți de toți iobagii lor, care s-ar fi mutat pe pământurile care le erau oferite în dar de domn.

În acest fel (de acuma), libertatea care li s-a dat nu este decât închipuită și plugarul, care cultivă un pământ, ce nu-i aparține, este silit să împartă cu proprietarul rodul muncii lui // pe când acesta, din siguranța de a avea cele de trebuință traiului, nu-și dă nici cea mai mică osteneală pentru a-l face mai productiv, se dedă sau leneviei, sau se amestecă în intrigile Curții, se pătrunde de maximele de avariție și de asuprire ale acesteia și se îngrijește de a căpăta încuviințarea de a asupri mai bine pe nenorocitul plugar de pe moșiile sale. În starea actuală a lucrurilor, numărul stăpânilor de pământ – dacă se scad mănăstirile care posedă o treime din cele două provincii – este foarte restrâns, astfel că dacă acestea ar încăpea sub o cârmuire dreaptă, boierii ar ajunge în puțin timp cei mai bogați inși din Europa. p. 131

Aceleași monede, care au curs în celelalte state ale Imperiului Otoman, circulă și în acestea și au cam aceeași valoare. La fel în ceea ce privește măsurile și greutatea. Măsura de greutate este cântarul de 44 de ocale, care corespunde la // 100 de funți de Viena²⁷. Totuși, negustorii, care cumpără de p. 132

²⁷ Numit și *Zentner* sau Chintal.

la baștinași diferite produse, se slujesc de o balanță romană²⁸, care le dă un câștig de 6 până la 10%. Când vând, ei au mare grijă să folosească alte greutăți și cârciumarii nu-și fac nici un scrupul să micșoreze cam un sfert (ocaua lor) de măsură. Stofele se vând cu „pic”-ul sau cu „brațul”²⁹ echivalent cu cel venețian, iar mătăsurile, cu „endasa” de Constantinopol, care este mult mai mică decât „brațul” amintit mai sus. //

p. 133

Mărfurile importante din țări străine

Luxul este aparent interzis în Turcia tuturor celor care nu sunt musulmani din naștere, grecii, (dar) care sunt domni și stăpâni ai Țării Românești și Moldovei, aflându-se liberi (aici), s-au dedat la luxul cel mai costisitor și mai extravagant, care se poate închipui și care întrece chiar pe al sultanilor din Constantinopol. Femeile, mai ales, se împodobesc cu blănurile cele mai alese, cu stofe din India, cu broderii și galoane europene.

p. 134 Acest lux a fost firește imitat și adeseori întrecut de baștinași, dând prilej negustorilor să introducă în țară tot felul de mărfuri și manufacturi. Din // Rusia, regulat în fiecare primăvară, vin blănurile cele mai scumpe de jder, samur, cacom, vulpe, râși și altele. Grecii aduc de la Constantinopol toate stofele și muselinele din India și Alep și țesăturile de aur din Chios, în afară de nenumărate mărunțișuri făcute la Constantinopol. Alți greci se duc de două ori pe an la târgurile de la Lipsca și Viena, de unde aduc pe uscat un mare număr de stofe fine de tot felul, stofe groase de lână³⁰, catifele, atlasuri și alte mătăsuri, pânze imprimate, galoane și broderii de Viena, obiecte de fier din Stiria, hârtie de Veneția, condimente (droghe), zahăr rafinat de Fiume, cafea din America, plumb, cositor etc., mărunțișuri p. 135 (chineoglia) din Nürnberg, Viena, Franța și Anglia, un mare număr // de giuvaeruri, perle, ceasornice și alte lucruri de aur și argint. Într-un cuvânt, toate produsele brute care se exportă din cele două provincii în țările creștine sunt date în schimb pe sus-amintitele manufacturi.

O companie comercială de români transilvăneni și bulgari stabiliți la Brașov pune să se fabrice în împrejurimi unelte obișnuite pentru oamenii din popor și acest negoț se urcă la 5 000 de poveri de 1 cal³¹. Această (companie) se bucură de diferite privilegii acordate de vechii domni ai țării, dar rareori confirmate de cei de acum. Din cele expuse s-ar putea crede că în această țară mulți negustori s-au îmbogățit din negoț. Dar din cauza cârmuirii rele și nenorocite, care tiranizează toate păturile, nu este nici un om care să poată spune că este cu adevărat bogat. //

p. 136 Înainte de ultimul război, domnii, având a acoperi marile cheltuieli ce erau siliți să facă la Constantinopol, pentru a-și plăti datoriile și a-și satisface capriciile, împrumutau bani cu mari dobânzi, ipotecând dinainte veniturile capitației, ocnelor și vămilor. Negustorii, atrași de câștig și adeseori siliți, își

²⁸ *Stadera Romana.*

²⁹ Măsură de 1,65 m = măsură de trei palme șase urme.

³⁰ *Sajone o saja in lana.*

³¹ *5 m some de cavallo.*

dădeau banii domnilor. Dacă, în acest răstimp, se întâmpla o schimbare de domnie, noul domn punea stăpânire pe venituri³² și negustorii își pierdeau capitalurile fără apel.

Acest lucru s-a întâmplat atât de des încât toți negustorii au dat faliment, cășunând pagube imense negustorilor încrezători de la Leipzig, care le dădeau mărfurile pe credit.

Câștigurile pe care mai mulți negustori // stabiliți de curând le-au făcut p. 137 cu trupele rusești, în timpul războiului trecut, ca și înțeleapta guvernare de șapte ani a domnului Ipsilanti după acest război au restabilit comerțul și creditul în Țara Românească.

Diferiți negustori din Viena, încurajați de tratatele de comerț dintre Casa de Austria și Poarta otomană, încheiate la Pasarowitz (1718), confirmate (apoi) și repute în vigoare în 1784, au încercat să introducă pe calea Dunării un nou comerț cu Principatele și cu alte state ale împărăției otomane. Încercările n-au dat roade, din cauza greutăților pe care le-au întâmpinat noile întreprinderi, cât și datorită opoziției fățișe a domnilor, care își vedeau interesele compromise, precum și din cauza obișnuitelor înșelăciuni și tergiversări // ale guvernului p. 138 otoman. Acum că s-a aprins un nou război³³ totul s-a întrerupt.

Autoritatea și fastul domnilor

p. 160

Nu există cârmuire mai despotică decât cea care este exercitată de domni în Țara Românească și în Moldova, deși despotul are o situație precară și este, adeseori, un om de rând și fără talente, pe care l-au ridicat intrigile grecești, banii și favoarea Porții otomane și pe care o altă intrigă îl distruge sau îl face să se întoarcă la nimicnicia sa*. Despotul adoptă însă o morgă atât de mare și

³² Veniturile ipotocate.

³³ Începând în 1787–1788.

* *Enumerarea grecilor, muntenilor și moldovenilor spânzurați și decapitați în acest secol pentru cauza celor două Principate:*

1714 – Principele Brâncoveanu, patru fii și un boier Văcărescu.

1714 – Principele (Ștefan) Cantacuzino cu tatăl său.

1716 – Arhiepiscopul Țării Românești, înecat (Antim Ivireanu).

1719 – Ioan Mavrocordat, domnul Țării Românești, otrăvit (?) de fratele său Nicolae.

1737 – Ianache Ipsilanti, starostele breslei blănarilor din Constantinopol, unchiul principelui Alexandru Mavrocordat, spânzurat.

1740 – Constantin Ghica, dragomanul Porții, decapitat.

1760 – Ianache Suțu, fratele mai mare al principelui Mihai Suțu, spânzurat.

1765 – Stavrache, agentul Valahiei și Moldovei, spânzurat.

Doi boieri munteni cu puțin înainte, din ordinul celui de mai sus, și trei oameni din popor uciși de arnăuți la București, într-o răscoală.

1769 – Grigore Calimachi, domnul Moldovei, decapitat.

1769 – Nicolae Suțu, dragomanul Porții, decapitat.

1777 – Grigore Ghica, principele Moldovei, căsăpit la Iași de un capugi.

1778 – Vistierul Bogdan, coborător al domnilor Moldovei, decapitat de principele Moruzi la Iași, împreună cu un tovarăș al său (Cuza)

1786 – Petrache della Zecca (Petrache Tarapangiu), decapitat.

p. 161 de solemnă față de supușii care au nenorocul să geamă sub un astfel de jug, încât un boier, când i se întâmplă să se apropie de domn, se înfățișează tremurând și cu o comportare mai mult decât servilă. Am văzut pe mulți, când se ridică draperia de la ușă și intrau la audiența dorită, cum își făceau semnul crucii, cerând ajutorul sfântului lor ocrotitor. Numai câtorva dintre cei mai aleși li se îngăduie să sărute mâna, de obicei, obișnuiesc să sărute picioarele sau poalele hainei. Domnii sunt stăpâni pe viața și averea supușilor lor; când vor ei, pun să fie bătuți la falangă, îi aruncă în vreo închisoare, într-o mănăstire izolată, în fiare și, uneori, într-un acces de mânie, îi bat cu buzduganul pe care îl țin mereu la îndemână³⁴.

p. 162 Dispun și dăruiesc după placul lor pământurile și satele care aparțin domniei, astfel că le-au înstrăinat pe toate prin această risipă făcută pentru interesul lor particular.

p. 163 Schimbă după placul lor pe cei care ocupă dregătoriile. dar cei care le părăsesc păstrează titlul <vechi> și chiar și onorurile și anumite avantaje. Domnii au totuși grijă să-i facă să treacă prin grade succesive, astfel că, de pildă, un paharnic nu este făcut dintr-odată ban al Craiovei sau logofăt, totuși un ban poate să ajungă fără greutate vistier, spătar sau hatman. Este necrezut <de mare> numărul celor cu titluri <de boierie>, deoarece domnii, fie din favoare, fie pentru banii pe care îi iau dregătorii, conferă în fiecare zi titluri de boierie și se știe cu aproximație cât costă fiecare.

În aceste țări omul cel mai de jos cu puțini bani e făcut boier și astfel hamali și grăjdari transformați în boieri se adresează unul altuia între ei cu „cinstite boier” pe românește sau „Evieniasu” pe grecește, adică „boieria voastră”.

p. 164 În anul 1775, un boier muntean, cu numele de Cândescu³⁵, făcând // un complot, domnul pentru a-și arăta autoritatea, după ce a pus să-l aresteze, a poruncit să-l îmbrace cu hainele unui țăran, care se afla acolo din întâmplare, silind pe acesta să ia hainele boierului, care scos din boierie, a fost bătut în văzul tuturor și pus în fiare. Teama și uimirea țăranului la început, apoi vanitatea și îndrăzneala sa au stârnit râsul privitorilor și în această ținută s-a dus <țăranul> să facă vizită banului Filipescu³⁶, boier de primul rang și stăpânul lui, care, crezând că-l boierise domnul, așa cum se răspândise zvonul, l-a pus să șadă lângă el și l-a tratat cu cafea. Comedia n-a durat mult, căci după prânz falsul boier a fost dezbrăcat și i s-au dăruit 50 de piaștri.

³⁴ De mai mulți ani încoace a fost închis la mănăstirea Sinaia un boier de origine greacă, despre care se credea că fusese capul unei conspirații împotriva domnului. Slujitorul grec, care era însărcinat cu arestarea lui, nu (s-a mulțumit) numai să-l pună în fiare și să-l hrănească cu pâine și cu apă, dar, printr-un rafinament de cruzime, a pus să i se coasă hainele pe el pentru ca să fie chinuit de infecție și de viermi. Principele Constantin Racoviță, mort la București, în 1763 (!), a pus să închidă într-o cușcă de fier pe un biet medic german (!), învinuindu-l de a-i fi ucis soția cu medicamentele lui și în fiecare seară pune să-l bată în fața sa până ce în sfârșit a murit (!), <evenimentul este redat în mod eronat, vezi și Sulzer, nota 5, în volumul de față>; din fericire asemenea exemple sunt foarte rare și eu mă mir că nu sunt mai dese, dat fiind felul acestei cărmuirii (n. a.).

³⁵ *Ghindesculo* Este vorba de marele paharnic Ioniță Cândescu. Vezi și Sulzer, nota 19.

³⁶ Pană Filipescu, mare ban (24 noiembrie 1770 – 3 octombrie 1774).

Fiecare domn aduce cu el un mare număr de greci, cărora le dă // dregătoriile cele mai mănoase. Muntenii și moldovenii se ridicaseră împotriva acestui <obicei> după pacea din 1774 <încheiată> între Poartă și Rusia și au apelat la colonelul Peterson, ministrul rus, care era foarte dispus să-i susțină. Dar grecii au făcut atâtea demersuri la Poartă încât lucrul a fost zădărnicit. p. 165

Mulți dintre aceștia, datorită favoarei domnului, se însoară, spre folosul lor, în Moldova și Țara Românească sau ajung boieri stăpâni de moșii și sunt apoi cei mai fără astâmpăr³⁷ și ajung să se bucure de dregătoriile de ban, vornic, logofăt și vistier, care sunt date de obicei băștinașilor țării din puținele familii privity ca vechi. Într-un cuvânt, Țara Românească și Moldova sunt adevăratul Peru al grecilor.

Toate slujbele nu numai că sunt plătite cu lefuri disproporționate, dar // de la cea mai mare dregătorie, fie ecleziastică, fie civilă, până la cea mai mică, au dreptul să despoaie poporul mai ales atunci când domnii nu le plătesc lefuri. Boierii, episcopii și mănăstirile sunt scutiți de orice dare și contribuție și pe deasupra au chiar dreptul la un număr de țărani, variind proporțional după gradul lor de boierie. Acești țărani nu plătesc nimic vistieriei, pentru a da tot ce au stăpânilor lor...³⁸ p. 166

[...] Lipsa de ocupație și vanitatea au introdus la București o modă foarte ciudată. Toți boierii, cu slujbă sau fără <slujbă>, își petrec dimineața la Curte, în vreo sală, făcând cerc și stând de vorbă. De această boală s-au molipsit și negustorii și cel care nu se duce să-și piardă vremea în acel club³⁹, trece drept un om de rând; chiar servitorii au legat de aceasta o idee de distincție și se fălesc că sunt „feciori de boier de la Curte”, adică servitor al unui boier care ține de Curte și sunt în stare să părăsească pe un stăpân care nu merge la Curte. // p. 173

Trecerea pașalelor și a altor turci

p. 174

Vecinătatea cetăților turcești, Hotin și Bender, unde comandă pașale cu trei tuiuri, face ca aceștia să fie nevoiți să străbată Țara Românească și Moldova și să caute să facă <cu acest prilej> o vizită prietenilor lor <domnii acestor țări>. Dar aceștia fac tot ce le stă în puțință pentru a se sustrage unei asemenea dovezi de cinste care îi costă foarte mult și care îi înjosește în ochii supușilor lor, căci trebuind să vadă pe pașă, sunt siliți să-i iasă în întâmpinare mai înainte de a sosi la locuința sa; de îndată ce-l văd, descalecă și se apropie de el cu multă supunere pentru a-i săruta poalele hainii și merg înaintea lui pe jos până ce descalecă. Ajunși la locuință, nu se // așează până ce nu au fost poftiți, de mai multe ori, sau li s-a poruncit de pașă <stând până atunci> în poziția cea mai incomodă și mai umilitoare, adică cu genunchii îndoiiți; și dacă turcul nu prea e politicos sau prietenos îi lasă să stea astfel în tot timpul vizitei în care își ia mereu aerul de stăpân și oricâte extravagante ar face, ele trebuie îndurate p. 175

³⁷ *I più torbidi.*

³⁸ Este vorba de scutelnici.

³⁹ *Ridotto.*

cu răbdare pentru că într-o zi <acel pașă> poate să ajungă mare vizir și să-l facă să plătească scump orice lipsă de respect... etc.

p. 207

Modul de a percepe dările și populația

Feluritele dări, ca cea pe oi, pe vin, pe albine și altele mai mici, sunt scoase în fiecare an la mezat public la vremea potrivită și sunt date celui care oferă mai mult <și> care este dator să plătească îndată vistieriei o parte din prețul la care au fost adjudecate, iar în urmă, restul; și cum numai țăranii sunt supuși la aceste sarcini, arendașul are mână liberă să exercite orice fel de asupri și de înșelăciuni pentru a scoate cât se poate mai mult, întocmai cum se face în alte țări unde domnește același sistem. //

p. 208 În vremea din urmă, vama și ocnele au fost exploatate pe socoteala domnilor și era mult mai bine pentru negoț, căci cel care era nedreptățit, recurgea <la domn> și i se făcea dreptate, mai ales pentru <cele> două țări privilegiate, Austria și Rusia.

Capitația se plătește în Moldova aproape în fiecare lună, iar în Țara Românească tot la trei luni; aceasta este repartizată mai de grabă asupra satelor decât asupra indivizilor. De pildă, cutare sat este socotit cu 100 de case și este impus la 400 de piaștri. Ispravnicul sau administratorul județului, după ce a primit rolul vistieriei, își trimite oamenii pentru a face cunoscută <suma impusă> și a strânge banii; dar, în realitate, satul are mai multe sau mai puține case. Dacă are mai multe, țăranii se adună și fac împărțirea între ei, în cea mai mare

p. 209 taină, se întâmplă să strige și să se bată, // dar nu există exemplu să se fi plâns ispravnicului pentru vreo neînțelegere care s-ar fi putut ivi. Și dregătorul din fruntea satului numit pârcălab, care cred că vine de la latinescul *parochus*⁴⁰, care îndeplinește aceeași funcție, duce banii dăbilarului. Dacă însă <satul> are mai puține <case>, atunci stăruie să se scadă numărul caselor și, prin urmare, suma cu care e încărcat. Dacă acestea nu sunt ascultate, tot satul se risipește și locuitorii trec în alte țări vecine sau se duc să se așeze în sate mai îndepărtate din alt ținut. De aici provine <faptul> că nu se poate ști niciodată exact, nici chiar de către stăpânire, numărul locuitorilor.

p. 210 Pe cât am putut socoti, în general, și cu toată rezerva, cred că populația celor două // Principate se ridică la un milion de suflete. Pe vremea domniei principelui Ipsilanti în Țara Românească, au venit să se așeze mulți bulgari de dincolo de Dunăre, pe care Poarta îi cerea înapoi prin mijlocirea comisarilor ei, dar aceștia se înapoiau adeseori fără să fi făcut nimic, în schimbul unui dar însemnat.

Din când în când, Poarta cere contribuții extraordinare sau în bani, sau în produse. În acest caz se pune o dare specială, care se cere fără a se prejudicia <birul> obișnuit, și la care contribuie de obicei și boierii și mănăstirile de călugări.

Considerând întinderea celor două Principate și marea fertilitate a pământului și varietatea produselor, este neîndoios că populația este foarte

⁴⁰ Etimologie greșită.

rară, și aceasta dovedește în mod evident că, în ciuda foloaselor pe care le oferă natura, nu va // fi niciodată o populație deasă, acolo unde omul nu se p. 211
bucură de o anumită libertate și de siguranța de a stăpâni, fără vreo asuprire, cele ce își agonisește prin munca și osteneala sa. Dacă s-ar găsi aceste condiții în Principate, locuitorii ar fi deplin fericiți și numărul (lor) ar putea crește chiar îndoit și poate și mai mult, fără teamă că le-ar lipsi mijloacele de trai și că ar fi nevoiți să-și părăsească țara pentru a le căuta aiurea, cum se întâmplă în țările suprapopulate... etc.

Poșta și curierii

În amândouă Principatele poștele sunt așezate la distanțe de câte patru p 215
ceasuri și trebuie să aibă cai mulți din ordinul Porții și pentru înlesnirea dregătorilor ei, care nu plătesc nimic și care, pentru cea mai mică întârziere sau din capriciu, stâlcesc în bătai pe căpitani de poștă și pe poștalioni, silindu-i să fugă cu disperare. Când trece câte o persoană de seamă, domnul este obligat să-i dea carete bune și un mare număr de trăsură. Fiecare servitor ia una pentru el și alta pentru șeaua și bocceaua lui, astfel că în asemenea împrejurări se folosesc 70 până la 80 de cai. // În fiecare poștă, în afară de cai anume p. 216
hotărâți, pe care trebuie să-i schimbe în fiecare an, domnul mai ia (cai) de la țărani pe preț de nimic și astfel se înmulțește numărul violențelor și asupririlor.

Principatele țin două corpuri de curieri, unul numit de călărași, care fac drumurile la Constantinopol și altul al lipcanilor, care slujesc în țară pentru a duce ordine ispravnicilor și altor dregători. Aceștia sunt plătiți potrivit cu călătoria pe care o fac și cu tariful vistieriei.

Cei care se duc la Constantinopol sunt jefuiți adeseori în Turcia de tâlhari, (căci) duc uneori giuvaeruri și bani de ai domnilor.

Lipcanii sunt puși să aducă scrisorile și gazetele, care vin din țările creștine până la graniță, fiind datorii // domnilor să informeze Poarta asupra p. 217
noutăților politice; altă dată țineau un agent la Varșovia; acum se mulțumesc să aibă câte un simplu corespondent la Varșovia și la Viena.

Înfățișarea orașelor, satelor și poliția

p. 225

Cele două orașe principale, București și Iași, ar putea fi numite mai de grabă sate decât orașe, fiind alcătuite din case și bordeie cu grădini mari și curți care ocupă mult loc; după ultimul război cu Rusia s-au clădit în ambele orașe multe palate și case de piatră, mari și încăpătoare, dar cu un singur cat, fără simetrie și ordine. Mai înainte foloseau acoperișuri de șindrilă, acum le fac din olane de pământ ars, foarte înalte, ținute în unghiuri ascuțite ca să nu se prăbușească sub povara zăpezii. În toate odăile sunt sobe pentru încălzire iarnă.

În centrul orașelor se află piețele // de vânzare, după obiceiul din Turcia, p. 226
unde se vând mărfurile obișnuite și alimentele. Cele mai multe dughene sunt făcute din lemn și pământ, tencuite cu var și străzile sunt acoperite cu poduri

de scânduri. În cuprinsul piețelor se află mănăstiri înconjurate cu ziduri puternice și care, în galeriile interioare⁴¹, au diferite dughene și magazine pentru mărfurile mai de preț. Astfel de clădiri sunt de un mare folos în timp de război pentru adăpostirea bieților locuitori supuși prădăciunilor și exceselor oștirii turcești. În toate mahalalele se află cârciumi subterane, unde femeile vând vinul și se vând și pe ele⁴² [...]

p. 228 De obicei, satele din câmpie sunt foarte sărăcăcioase și dau o impresie de pustiire și de mizerie. Casele, care sunt mai de grabă niște vizuine, sunt sub pământ și se numesc bordeie. De departe nu se zărește decât fumul care iese din coșuri, iar de aproape numai acoperișul care se ridică puțin deasupra pământului și care este alcătuit din scânduri acoperite cu pământ, astfel că pe ele crește iarba. <Locuitorii> fug întotdeauna de drumurile principale și caută vreo adâncitură sau un loc mai jos pentru a nu fi văzuți de călători și a nu fi supuși jafurilor și violențelor. Iată în ce stare de înjosire aduce pe om asuprirea și tirania.

p. 229 Satele de la munte sunt mai // vesele și casele sunt mai înalte și destul de bune cu grajdurile lor și cu hambarele pentru păstrarea proviziilor.

În orașe este un fel de poliție, domnii au grijă ca să fie belșug de pâine și de carne și adeseori umblă deghizați prin oraș. Noaptea sunt străji la locuri hotărâte în diferitele mahalale, în afară de acelea care circulă pe ulițe, pentru pază contra focului și a hoților. Există crainici care pun în vedere <locuitorilor> să-și măture ulițele și <să-și> curețe coșurile, și care anunță noile ordine și regulamente. Noaptea, toată lumea este silită să meargă cu o lumină și cârciumile trebuie să fie închise. Dar s-a mai spus că slujbașii abuzează de autoritatea lor și că săvârșesc tot felul de vexații și de samavolnicii sub cuvânt că mențin ordinea //.

Descrierea călătoriei de la Sibiu la București

*București, 25 iulie 1782**

p. 19 Sâmbătă dimineața, la 20 iulie, am plecat din Sibiu și am ajuns la prânz la Turnu Roșu, iar de acolo m-am dus la lazaret (carantină), unde l-am găsit
p. 20 pe *vătaf* sau comandantul de la // granița Țării Românești, cu un număr de oameni călare și pedestri, precum și cai și căruțe pentru nevoile mele; de acolo, în puțină vreme la hotar, pe care îl formează un mic râu, numit Râul Vadului, și cu mare băgare de seamă, am început să pășim pe Via Appia⁴³ azi numită <Via> Carolina, care e atât de stricăță, încât ar fi cu neputință <de folosit> fără ajutorul populației sau cel puțin ar fi foarte periculoasă trecerea

⁴¹ *Nel chiostro porticato.*

⁴² Poate luat după del Chiaro.

* Traducere din Hurmuzaki, XIX₁, p. 19–20, doc. XIX.

⁴³ Numire fără sens aici. E vorba de drumul săpat în stâncă de către căpitanul Schwantz, în secolul al XVIII-lea, numit *Via Carolina*.

unui car, drumul fiind tăiat în stânca vie care domină Oltul și în multe locuri aflându-se înălțat (*più Tese*) deasupra apei, înfățișează sub ea o prăpastie neplăcută. Am petrecut noaptea în casa vătafului, vechea mea cunoștință, și în dimineața zilei, la ora patru, s-a făcut peste un ponton trecerea Oltului, care era umflat și repezit și s-a intrat într-o imensă vale largă, unde natura înfățișează ochilor o varietate de priveliști, care surpind și desfată. Ea (valea) este formată din munții cei mai înalți, îmbrăcați cu (haină de) copaci măreți și plante zâmbitoare, de unde, din fiecare munte, țâșnesc izvoare de apă limpede. Pe fundul văii șerpuiește un râu sau mai degrabă un torent rapid (ce trece) printre pietre și trunchi de arbori smulși din munții vecini. Apoi terenul e acoperit de tot felul de plante curioase și de arbori stufoși. Drumul însă e foarte anevoios pentru trăsurile și în unele locuri mai este și periculos, astfel încât cu greu ne-am aflat la miezul zilei ieșiți afară din acea vale, în care domnește o singurătate desăvârșită, și gata să ne odihnim și să prânzim la o cârciumă aflată la limita acestui district, numit Lovișteea.

Pe la ora 2 au fost puși doi boi (să tragă) trăsurile și a început suișul deasupra munților, iar apoi și coborâșul în valea numită Topolog, după râul care o străbate. Coborâșul a fost umed (?) (*omida*), cu atât mai mult cu cât apele distruseseră în urmă drumul. Ajunși la câmpie, ne-a întâmpinat o pădure deasă, pentru străbaterăa căreia am consumat 5 ore, deși calea nu era așa de rea ca cea dinainte. Am poposit într-un sat mic, unde au fost schimbați caii și am intrat în districtul Argeș, înaintând pe o vale mai largă și cultivată pe ici, pe colo, iar seara pe la 9, am ajuns la vechea mănăstire a Argeșului, ridicată în secolul al XVI-lea de Neagul (Neagoe) Voievod, ultimul din principii dinastiei Basarabilor. În mijlocul incintei (*chiostro*) acestei mănăstiri este o biserică, unde se află mormântul și portretul său. Ținând seama de țara și de timpul când a fost clădită, ea poate fi declarată o capodoperă de arhitectură. Pe dinafară e toată încrustată cu marmură albă lucrată în basorelief, după stilul numit azi grecesc. Pe fațadă sunt trei inscripții în limba slavă, care conțin privilegiile bisericii și ale mănăstirii. Pe dinăuntru este zugrăvită cu figuri de sfinți, care trezesc mai mult râsul decât evlavia. Vecin cu mănăstirea este un târg numit Curtea de Argeș, reședința primilor principii ai Țării Românești. Valea este mare și priveliștea extrem de frumoasă, mai având și râul Argeș, care, coborând din munții vecini, o taie și devine (o apă) mare. În această mănăstire, l-am găsit pe ispravnic sau guvernatorul „cercului” (județului) Argeș, care mi-a ieșit înainte pe baza vechii prietenii.

Dimineața ne-am pornit la drum împreună cu domnul guvernator și la amiază am ajuns la casa lui din Pitești, târg mare, capitala „cercului” Argeș, așezat într-o poziție prea frumoasă pe râul Argeș, pe care îl trecem pe la ora 3. Aici începi să te bucuri de o priveliște plăcută, în dreapta se arată un șes imens, care merge până la Dunăre, (și e) destul de cultivat. Pe stânga, se văd dealuri frumoase acoperite de vii și de pomi fructiferi, ici și colo câte o căsuță de țară. Această bucată (de drum) a ținut 6 ore până la Găești, sat mare, unde am ajuns noaptea, și acolo am rămas până la ora 3 de dimineață. De acolo s-a mers până la Florești, care e la o depărtare de alte 6 ore. Acolo am schimbat caii și, înaintând printr-o pătură deasă, am ajuns la amiază în București, unde

am tras într-o casă pregătită în acest scop. La ora 4 a venit domnul La Roche⁴⁴, secretarul domnului, ca să mă viziteze în numele său și, puțin după aceea, Alteța Sa mi-a trimis o tratație constând din fructe, bomboane, lichioruri și vinuri din țară.

p. 23 25 iulie 1782

Această țară este devastată de lăcuste, aproape pretutindeni, și s-a și ivit lipsa de alimente. În ultimele trei zile a lipsit pâinea la piață, orzul lipsește cu desăvârșire. Untul și tot seul au fost expediate la Constantinopol și au sosit porunci urgente ca să se trimită grânele noi în mare cantitate.

Eu am sugerat unora din partea mea că nu ar fi lucru greu să se capete grâne din Ungaria. Aflu că și Moldova e în aceeași situație. Se pare că țara nu e prea mulțumită de cârmuirea actuală. Se spune că domnul^{44 bis} e bun, dar că se biziue pe miniștrii săi, care abuzează de puterea lor. Primul este domnul spătar Văcărescu⁴⁵, care a fost la Viena, al doilea, domnul vistier Cornescul⁴⁶ (amândoi) români, al treilea, domnul Ventura⁴⁷ este grec, a fost ministrul principelui Ghica, cel decapitat. În ultima vreme a fost o agitație (*sollevazione*) a diverși boieri împotriva acestora, care a fost potolită de bunul arhiepiscop metropolitan⁴⁸ *il miglior carattere del paese*. Mi se spune că până acum au sporit contribuțiile de la 20 la 30 de florini de orice casă, și că banii efectivi lipsesc cu totul.

Consulul rus⁴⁹ e privit cu mare neîncredere de Curte, și e foarte temut, și s-a și pornit o mare dușmănie între acesta și principalii boieri. El are două case pentru sine și funcționarii săi și trăiește cu mare strălucire. Mi-a spus că ține 45 de inși și 16 cai. E prea mult pentru o țară ca aceasta. Primește de două ori pe lună curieri de la Constantinopol și Petersburg. În alt raport voi da amănunte. Casa sa e refugiul tuturor vagabonzilor care se află aici.

La Curte se află un oarecare „*maestro di lingua*”, un oarecare domn Weber, care a fost în slujba domnului v<on> Zeghelini⁵⁰ trimisul Prusiei la Constantinopol, și bănuieț a fi un emisar prusian.

Consulul rus, fiind la mine, mi-a spus că cei doi principii ai Georgiei, Eraclie și Solomon, se războiau între ei, și că turcii au trimis trupe la granița Georgiei, și venind vorba despre domnia Țării României și Moldovei, mi-a spus că ei erau (niște) nulițăți (*erano niente*) și că nu aveau nici o autoritate întrucât oricând aveau un litigiu, erau obligați să aducă pe un păcătos (miserabile) // de Cadi sau judecător turc, ca să judece potrivit cu Beratul sau privilegiul pe care i-l dăduse Poarta...

p. 124

⁴⁴ Secretarul francez al noului domn, N. Caragea, care a urmat după Al. Ipsilanti.

^{44 bis} Nicolae Caragea (ianuarie 1782 – iulie 1783).

⁴⁵ Ienăchită Văcărescu Pentru biografia sa, vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, ed. 1969, vol. II, p. 116–122 și p. 212.

⁴⁶ Vistierul Scarlat Cornescu.

⁴⁷ Pentru antecedentele sale, vezi relația lui Carra în vol. de față.

⁴⁸ Mitropolitul Grigorie al II-lea al Ungrovlahiei (28 iulie 1760 – 26 iulie 1770, octombrie 1771 – 18 septembrie 1787).

⁴⁹ Serghei Lazarevici Laskarev.

⁵⁰ Johann Cristoph von Zegelin.

[Urmează știri din Crimeea și de la Ismail]

Continuă construirea fortăreței noi la Ismail, pe Dunăre. De aici au fost expediate mai multe sute de lucrători și o imensă cantitate de lemnărie, constând din bârne groase, din pari de stejar și din lemn mărunț, tare pentru cuptoarele de cărămidă. Moldova furnizează același lucru.

Am aflat o foarte bună primire din partea vechilor cunoștințe și mai ales a mitropolitului. Mulți au început să laude domnia trecută⁵¹, dar eu m-am ferit întotdeauna de acest subiect.

Aici s-au gândit să înființeze un lazaret (o carantină) la granița cu Transilvania, ca să împiedice „gripa”, dar apoi au găsit că e mai bine să renunțe.

Notițe

București 29 iulie 1782

Sâmbătă dimineața a plecat cu o pompă orientală doamna principesă a p. 28 Țării Românești⁵², înapoiindu-se la Constantinopol. Motivul aparent este starea sănătății, dar se crede că cel adevărat constă în supărarea din cauza miniștrilor soțului ei, care nu o lăsau să se amestece (în treburile) și nici să perceapă veniturile obișnuite ținând de rangul său.

Consulul rus e foarte iritat contra dregătorului grec Ventura și contra spătarului Văcărescu. Mi-a spus că domnul ar fi un om rațional și de înțeles, dar că aceștia nu-l lasă să rezolve nimic fără consimțământul lor și că el nu poate să termine nici o treabă și, dacă nu ar ține seama de omenie și ca să nu se zică de el că fiind un dregător rus și creștin a contribuit la răsturnarea unui principe creștin, s-ar fi dus de mult la Constantinopol ca să facă plângere. Mi-a mai zis că a spus chiar domnului să se ferească de Ventura, cumnatul dragomanului⁵³ actual al Porții, care căuta să-l pună să greșescă (*fare dei passi falsi*), pentru a-l da de răpă (*ruinarlo*) ca să-i deschidă cumnatului calea de domnie.

[Plângerile sașilor veniți ca meșteșugari contra spătarului Văcărescu și subalternii săi etc.]

Nu se aude nimic despre Crimeea și nici despre alte locuri. Aici se vorbește numai de lipsa de alimente și despre lăcustele ce devastează câmpul. Frigul și grindina au nenorocit viile.

În afară de un episcop, căruia pare că puțin îi păsa de cârmuire (*la corte*), nici unul dintre boieri nu a fost să-mi întoarcă vizita. Eu care prevedeam încurcătura în care s-ar afla, i-am rugat dinainte să nu se deranjeze cât (timp) nu am încă o casă potrivită pentru a-i primi. Însă mai mulți (*vari*) îmi trimit tratații.

⁵¹ Adică a lui Al. Ipsilanti (1774 – ianuarie 1782).

⁵² Doamna Tarsița Caragea.

⁵³ Mihai Suțu (1782–1783).

București 16 august 1782

- p 35 Miercurea trecută, domnul mi-a făcut cinstea să-mi facă cunoscut că
dorea să-mi vorbească. L-am găsit fără altă ocupație într-o cameră retrasă
p. 36 (*interna*) //, unde m-a întreținut de la ora 6 la 10 din seară, vorbind cu mine
în chip familiar despre chestiuni variate și mi-a spus că după încheierea acestui
post strict, mă va ruga să fiu comeseanul său.

[Despre prinderea tâlharilor ce trec granița dinspre Banat și Transilvania, a dat ordin ca românii de la graniță să coopereze cu austriecii. Raicevich, într-o vizită precedentă, sugerase în această privință un mijloc radical.] Trebuiau îndepărtați de la graniță doi oameni răufăcători, cunoscuți a fi gazde și instigatori ai tâlharilor, și care pe vremea predecesorului⁵⁴ său au fost mutați cu casele lor la Focșani. [Domnul a poruncit să fie aduși aici... etc.]

În prezența altor persoane a venit vorba despre un oarecare Emmanuele d'Arrieta y Berrio, fost⁵⁵ iezuit spaniol, și domnul a spus că se mira cum de predecesorul său îl chemase aici ca dascăl al fiilor săi pe un om atât de rău (*pessimo*), care acum îi provoca neplăceri, și de care el s-ar fi descotorosit de mult, dacă (acela) nu ar fi fost ocrotit de consulul rus. Puțin după ce s-au retras ceilalți, i-am zis răsând că mi se părea că el însuși s-a aflat în aceeași situație ca principele Ipsilanti cu un asemenea Weber⁵⁶. Mi-a spus că aveam dreptate, dar că a fost silit la aceasta de către ambasadorul englez⁵⁷ din Constantinopol, care, de cum a aflat de numirea sa ca domn, l-a rugat să-l ia pe acesta ca dascăl (*maestro*) cu leafa de 6 000 de florini pe an, trei zile după aceea a stăruit ca să și-l ia drept secretar; că el nu a putut să se sustragă ambasadorului să spună că-i este dușman și devotat Franței⁵⁸, cum mai protestase altă dată, dar că, totuși, acel Weber nu a venit niciodată în contact nici cu el, nici cu fiii săi și era ținut departe de orice afacere, iar la încheierea anului, îl va concedia ca inutil, cu atât mai mult cu cât acesta și ziua și noaptea era la consulul rus, bârfind și intrigând. Pentru a-mi dovedi zelul său pentru cei 50 de armăsari, mi-a arătat un răspuns primit de la Focșani, chiar în aceea clipă, și mi-a spus că aștepta răspunsuri din Bulgaria și din alte locuri. [Cifrat: *Adăugând că avea de gând să trimită pentru Împărat și Alteța Voastră câte un cal bun turcesc rugându-mă să promovez această chestiune în taină*]... A început să-mi vorbească despre Crimeea... etc. [despre noul han în Rusia] / Cifrat: Domnul bănuiește fie că rușii sunt promotorii acestei încurcături, fie că vor folosi acest prilej pentru a se face stăpâni pe Crimeea și a se răzbuca pe Poartă, care, mi-a zis el, nu caută decât să ocolească într-un mod necinstit și barbar fângăduielile făcute, și la început și mai apoi, referitoare la suma de bani

⁵⁴ Alexandru Ipsilanti.

⁵⁵ Ordinul iezuiților fusese desființat oficial de papă în 1773, dar mai trăia cu o viață latentă în împărăția rusă. A fost restabilit în 1812

⁵⁶ Weber. Vezi mai sus, n. 50.

⁵⁷ Sir Robert Ainslie, ambasador britanic la Poartă 1776-1794

⁵⁸ Cele două țări erau în război. Franța se aliase în 1777 cu americanii răsculați.

cruentă. Că au plătit doar trei milioane și că fără Austria nu s-ar fi terminat niciodată chestiunea consulului⁵⁹. A jurat că era sătul de domnie și de viață, fiind chinat de turci și de creștini și că dacă nu ar avea o familie numeroasă⁶⁰, căreia să-i facă un rost, ar renunța (la domnie) chiar acum. Repetarea continuă a sentimentelor sale pentru Casa de Austria și a serviciilor pe care i le făcuse ca dragoman⁶¹, încrederea (*confidenza*) extraordinară // și dragostea profundă, p 37 pe care mi le manifesta, nu pot să le atribui decât la teama de război concepută de el și se pare că încearcă să dobândească favoarea împăratului pentru orice eventualitate. Prietenia greacă este zămislită de frică și interes; mi-a spus că Moruzi⁶² ar fi încercat prin înșelăciune să-l pună rău cu domnul Moldovei (Alexandru Mavrocordat Delibei) și mi-a dat a înțelege că dorea prin intermediul meu să risipească aceste impresii rele. Fiindcă sigur că încrederea atât de mare va stârni gelozia miniștrilor săi, am hotărât să nu merg la domn decât chemat de el sau pentru treburi (necesare).

[Fragment din 27 august 1782]

p. 41

...Situția mea este de așa natură, încât nu pot fi informat decât prea puțin sau de loc despre afacerile în curs și doar o schimbare în ideile acestor oameni (*questa gente*) și în împrejurările mele (adică o calitate oficial recunoscută), m-ar putea scoate din această stare de inerție. Sunt silit să duc o viață izolată și tristă într-o casă păcătoasă și mobilată în genul cuiva care e doar în trecere, știind bine că sunt privit cu gelozie de către Curte (guvern), mai mult pentru a fi pe placul Porții, decât din inspirație proprie și văzând că domnul spătar Văcărescu, care își dă aere de prim-ministru, îi întrece (pe toți) în această privință, cum mi se spune că face în orice altă chestiune, de aici a rezultat că toți amicii și cunoscuții mei mă ocolesc de frica lui.

Îl văd doar pe d. consul al Rusiei, dar nu atât de des ca să provoace bănuieli și îl mai văd și pe secretarul La Roche. Am aflat că ideea cu lazaretul era pentru a mă ține la graniță până ce s-ar fi primit ordinele Porții de modul cum trebuia să mă primească, dar se pare că apoi s-au răzgândit...

[Spătarul Ienăchiță Văcărescu și cazul tânărului Călinescu]

București, 16 august 1782

Acum câțva timp, un tânăr boier român, cu numele de Călinescu, voind p. 37 să studieze medicina în Germania, a cerut voie domnului să facă această călătorie. Se spune că a obținut-o, dar că, ducându-se la spătar să-și ia pașaportul, acesta i-a fost refuzat „*bruscamente*”. Cum era gata de plecare, a găsit cu cale să plece clandestin.

Spătarul, iritat, a pus să fie închis fratele mai mare și nu știu ce i s-a făcut mamei lor, că a înnebunit. Se pretinde că spătarul, pentru a justifica

⁵⁹ Adică dreptul Rusiei de a avea consuli în Împărăția otomană.

⁶⁰ Avea multe fete de măritat. Pe una dintre ele, Ecaterina, a măritat-o cu Ienăchiță Văcărescu.

⁶¹ În 1777–1782.

⁶² Constantin Moruzi (fost domn al Moldovei 1777–1782).

comportarea sa aspră, ar fi zis în Divan că este silit la această severitate pentru a-l obliga pe tânăr să se înapoieze, căci prevedea că acesta avea să treacă în Rusia la generalul Cantacuzino⁶³, ruda sa, pentru a face intrigi (*cabale*) la Curtea rusă și că Țara Românească s-ar putea afla în situația în care se găsea Crimeea.

Fapta spătarului este neîndoioasă, spusele sale nu știu cât or fi (de exacte), dar ele mi-au fost raportate *tale quale* de către consulul rus. Acesta, foarte supărat, a venit la mine plângându-se de spătar, care, cu atâta imprudență, își asuma îndrăzneala să amestece numele Curții sale într-o atare afacere. Mi-a spus că era obosit de a tot striga neîncetat împotriva acestui om și m-a rugat să mă interpun ca să fie prevenit spătarul să se poarte cu mai multă circumspecție și că, altminteri, el însuși se va duce la Constantinopol ca să facă plângere. Ca să spun drept, nu mi-a displicut acest prilej ca să-mi realizez în același timp interesele mele, întrucât auzeam și vedeam că acest ministru român începea să mai practice și o anume politică a sa și să-și creeze himere și bănuieli neîntemeiate, mai mult din vanitate și dorință de a se pune în valoare decât pentru un motiv sau o justificare pe care le-ar avea. Deci, mergând chiar în acea zi la domn, i-am raportat în mod amical ce-mi spusese consulul. El mi-a răspuns cu oarecare tulburare că acela se ofensa prea ușor, că spătarul nu spusese așa ceva și că (Laskarev) era liber să meargă unde voia și să facă tot răul care îi plăcea; apoi, potolindu-se, mi-a mulțumit pentru bunul serviciu (pe care i-l făcusem) și m-a rugat să-l liniștesc pe consul. Mi-a zis apoi: „Bănuiesc că trebuie să fiți nemulțumiți că în atâta timp nu ați putut avea o casă potrivită. Vă mărturisesc adevărul că aceasta e din cauza mea, pentru că până acum nu am putut avea nici cel mai mic răspuns de la Poartă referitor //

p. 38 la persoana Dvoastră și la modul cum trebuie să fiți tratat. Cunoașteți situația mea și sunt sigur că veți scuza orice lipsuri”.

Trebuie să observ că eu mă aflu într-o casă micuță, unde erau din întâmplare unele din lucrurile mele. I-am mulțumit din suflet pentru modul său sincer și deschis cu care binevoise să-mi vorbească etc., iar cât privește casa, eu m-aș fi mulțumit nu numai cu cea actuală, dar și cu una mai rea. L-am făcut să înțeleagă că mă abțineam de la frecventarea boierilor din Țara Românească ca să nu ofer prilej de vorbe deșarte. M-a asigurat că era prea încredințat de modul meu de a gândi și, de aceea, acest lucru nu îl necăjea. Și în această vizită și în cea din urmă m-a îndemnat să purced cu toată libertatea în această privință. Eu totuși mai continui încă să mă abțin, căci românii vorbesc fără a cugeta și sunt în stare să pună în gura altuia propriile lor idei.

Deunăzi, am avut informații din Moldova că Principele Moruzi⁶⁴ trebuia să plece din Iași în ziua de 4 a lunii acesteia, trecând prin Galați, fără a trece prin Țara Românească. Se pretinde că ar fi fost legat de noul domn⁶⁵ (al Moldovei, Alexandru) Mavrocordat, care îl făcuse administratorul său (al Principatului) pentru toată durata cât a stat acolo în Moldova, o durată

⁶³ Mihai banul Cantacuzino, trecut în Rusia după ocupația rusească a Țărilor Române în războiul din 1768–1774.

⁶⁴ Const. Moruzi, fostul domn mazilit încă din mai 1782.

⁶⁵ Alexandru Constantin Mavrocordat (Delibei) (mai 1782 – ianuarie 1785).

extraordinar de lungă. Aici s-a răspândit știrea că acesta (Moruzi) ar fi făcut la Constantinopol toate sforțările ca să treacă el la palatul aceluia (al Turcii Românești). Se pare că noul domn se va folosi de aceeași cale pentru a merge la Iași. Consulul rus se pregătește să treacă la Iași cu toată suita sa (*contutto il suo treno*). Mâine el așteaptă pe curieri, atât pe cel de la Constantinopol, cât și pe cel de la Petersburg.

Despre Serghei Laskarev

A. Originea domnului Serghei Laskarev, consul al Rusiei la București p. 42

Domnul Serghei Laskarev este născut în Georgia, supus de-al principelui Eracie, și din copilărie a fost transplantat în Astrahan, unde trăiește tatăl său, om de mijloace modeste. //

B. *Înfățișarea*. Înfățișarea, fizionomia și coloritul sunt aproape aceleași p. 43 ca cele atribuite de călători laponilor. Vârsta este de 38 de ani.

C. *Educația*. Educația și-a primit-o la Constantinopol, unde a fost trimis de Curtea rusă pentru a învăța limba turcă și unde a învățat și greaca, italiana și franceza, dar vorbește necoresct toate aceste limbi și nu știe să scrie nici una, cred că (doar) puțin chiar limba rusă, fiind dintre acei ce se mândresc cu neștiința. De fapt, în afară de cele puține văzute de el la Constantinopol și în Rusia, nu este în stare să vorbească de altceva.

D. *Însușiri și caracter*. Are toate însușirile ce am auzit la Constantinopol că sunt atribuite georgienilor. Este îndrăzneț, întreprinzător, intrigant, gata la răspunsuri, cu o bună doză de pătrundere naturală și de disimulare, lăudăros apoi și palavragiu, într-atât că nu lasă libertate altuia să deschidă gura. Se amestecă în orice treabă și vrea întotdeauna să aibă dreptate. Corpul său e într-o mișcare neîncetată, fără a observa cea mai mică dintre acele conveniențe care se practică în lumea civilizată.

E. *Comportare particulară*. Este extrem de neîngrijit în ce privește persoana și îmbrăcămintea sa și, în același timp, extrem de vanitos de a face paradă de un lux rău înțeles. Ține un număr excesiv de slugi și cai, iar când iese cu soția sa, tot atât de îngâmfată, se servește de două carete a patru cai (fiecare). Potrivit cu un calcul fără exagerare, el cheltuiește zece mii de florini pe an, în afară de cheltuielile făcute pentru instalarea sa (*per montarsi*). Cred că lea fa lui cu toate câștigurile (*emolumenti*), dacă le are cumva, nu ajung la jumătate. Cred că nu este mulțumit dacă nu are datorii și Curtea sa, fiind generoasă, va fi silită să plătească, așa cum a făcut în alt rând.

F. *Comportarea publică*. În mânăuirea afacerilor este înflăcărat și impetuos. După încheierea păcii de la Kuciuc Kainargi, a fost trimis să reia robii (prizonierii), care erau în mâinile turcilor. Comportarea sa a fost atât de arogantă cu miniștrii Porții și cu poporul, încât fiecare aștepta din clipă în clipă să afle că a fost asasinat și cu toate acestea, a ieșit (de acolo) nevătămat. I-a luat prin surprindere pe turci și și-a îndeplinit perfect misiunea sa.

Aici în mijlocul uliții, care duce la Curte, a aruncat la insulte contra spătarului Văcărescu și nu mi se pare că i s-a opus cineva. Atât în Turcia, cât și aici el este temut, mai ales de români, care din fire sunt mai sfioși și sunt tratați de el cu o insolență de necrezut. Cele ce urmează vor da o idee justă (despre ea).

G. *Exemplu de felul său de a proceda*. Duminica cealaltă (*antipassata*) era cu soția sa și cu secretarul spătarului și mai era acolo și contele Dudesco⁶⁶, banul de Craiova și primul dintre boieri, om bine dispus. Acesta, glumind despre nu știu ce, i-a zis: „voi ceilalți, rușii, faceți întotdeauna așa”. „Rușii, rușii? A replicat consulul”, mai îndrăzniți să-i numiți pe ruși! Când erau aici voi le sărutați c[...]le, acum le sărutați pe ale turcilor și mâine le veți săruta pe ale diavolului, dacă ar vrea să vă ia”.

Se zice că acest post nu este pentru el și că va fi înaintat curând și-și va lăsa locul domnului Forman, tânăr educat în cancelaria de stat și care face (acum) toată corespondența. Acesta este din Livonia și are o comportare bună.

[Știri diferite (fragment)]

p. 44 27 august 1782

[Despre lucrările turcilor la Ismail – încetineală și incompetență] despre trimiterea de muniții la Vidin. Despre mișcările de trupe spre Crimeea. [O persoană de seamă (Caragea) mi-a spus că rușii au făcut să iasă din Kerson o escadră rusească de 12 vase de război, dintre care 6 rămân pe mare și supraveghează navigația, iar 6, grupate în 3 formații, au ocupat cele 3 porturi principale ale peninsulei, că armata rusă este în plin marș, dar nu știe dacă a intrat în Crimeea. El mă asigură că Poarta dorește pace etc.]

E. *Alimentele cerute de Poartă*. De la altă persoană, am aflat cu siguranță că Poarta cere 100 de mii de „măsuri” (*misure*) de Brăila, fiecare de câte 240 de ocale, adică mai mult de 500 de mii de chintale de grâne, printre care de grâu, orz și mei. Această cerere a copleșit pe domn și pe boieri, întrucât țara nu are nici măcar porumb (*grano turco*) pentru sine. Prețul fixat de Poartă pentru fiecare lot de cinci cântare e de 5 piaștri și 6 parale, cu 6 parale mai puțin decât anul trecut. Domnul a cumpărat o parte oarecare în Bulgaria cu 8 piaștri fiecare lot de 5 cântare, fără (a se socoti) transportul. În al doilea rând, (Poarta cere) 35 de mii de cântare de seu la prețul de 14 piaștri cântarul; în al treilea rând, 35 de mii de cântare de unt, în afară de brânză, ca de obicei, miere și ceară. [Spera să dea în curând despre aceste produse o notiță explicită (*regionata*)]

p 45 F. *Tributul anual*. Aici se află un ofițer turc, încasatorul obișnuit al tributului de 300 de mii de piaștri, pe care să-i transporte în monedă efectivă la Hotin și Bender pentru plata garnizoanei.

⁶⁶ Nicolae Dudesco

G. *Mizeria din Țara Românească*. Mizeria generală crește. Lumea fuge de peste tot. Lipsesc grânele și iarba pentru turme. Un bou care valora 15 piaștri se vinde acum cu 6, o vacă ce se vindea cu 10 piaștri, acum cu 2 sau 3, o oaie cu $\frac{3}{4}$ piaștri. Căldura, ajunsă la 30 de grade Réaumur, a ars cu totul iarba și seceta continuă.

.....
I. *Știri primite de la consulul rus*. Consulul rus mi-a spus că așteaptă să p. 45 vină de la Kerson la Galați un bastiment rus încărcat cu fier în drugi și frâghii albe și cătrânite, aparținând bogatului negustor rus Faliiev (*Falieff*).

K. Am aflat tot de la el că această Curte (Țara Românească) a hotărât să trimită îndată la Constantinopol 20 de mii de kile de grâu și că s-a pus o contribuție asupra poporului de 13 piaștri de fiecare kilă.

[Întrevedere cu domnul N. Caragea]

9 septembrie 1782

[S-a dus la domn să-i ducă scrisoarea despre cei 4 tâlhari prinși în Țara p. 52 Românească și de care trebuiau declarații privind isprăvile și complicitii lor din Transilvania și Banat. Conversația de 2 ore. Despre acei tâlhari, despre armăsarii ceruți și calitatea lor etc.]

E. Mi-a spus că prințul mazilit al Moldovei (C. Moruzi) umbla să fie p. 53 făcut dragoman al Porții, ca să poată mai bine să-și țeasă intrigile și să se amestece în afacerile externe, care nu ar putea să producă efecte rele, întrucât el e în dușmănie cu Rusia și mi-a repetat de mai multe ori că *s-a purtat nu tocmai bine cu Casa de Austria*, dar, având în vedere marea prietenie dintre el și noul Chihaiia bei ammetoi (?) (oare Ahmed?) efendi, lucrul era foarte posibil cu toată nepotrivirea sa și lipsa unui precedent. Eu care cunosc ura neîndurată dintre actualul dragoman al Porții (Mihai Suțu) și Moruzi, îmi închipui că unul din țelurile acestuia este prăbușirea dușmanului său, iar celălalt e să aibă, în felul acesta, sub tutela și dominația sa pe cei doi domni ai Țării Românești și Moldovei, spre a obține de la ei atâția bani câți ar dori și, de aceea, acest principe (Caragea) se străduiește prin toate mijloacele să pună piedică la acest gând al lui Moruzi.

F. Mi s-a plâns mult de consulul rus (Laskarev), vorbind în general de zăzania pe care o semăna între boieri și de spiritul său de a se amesteca în afaceri care nu îl privesc, și mi-a dat a înțelege că acesta purta contra mea un război secret, punând într-o lumină proastă venirea mea, și zicea (domnul) că, având în vedere armonia și prietenia dintre cele două Curți imperiale, i se părea foarte ciudat ca acela să acționeze în mod dușmănos și apoi a adăugat: consulul socotea să păstreze spiritul rusesc în aceste provincii și să le câștige pentru Curtea sa și de aceea e gelos pe voi pentru că crede că puteți să puneți piedică (*interrompere*) țelurilor sale.

Cum modul convorbirii era foarte misterios și cu gura pe jumătate, oricât încercam eu să-l înțeleg – și materia putea să aibă mai multe înțelesuri – de aceea am fost foarte precaut și prudent în răspunsul meu, zicând că, având ca scop principal comerțul pe Dunăre, care putea să-i intereseze și pe ruși, nu vedeam motivul pentru care putea fi gelos.

G. Eu, de altminteri, nu voi omite – pe cât voi putea mai bine în situația în care mă aflu – să analizez ceea ce am auzit despre dl consul, care circulă toată ziua prin case și prăvălii. Este adevărat că de multe ori mi-a replicat în mod înțepător că dl internunțiu i-a recomandat afacerile <domnilor> Willeshofen și că ei înșiși i se recomandaseră și că el ar fi putut foarte bine să-i servească. De aici, se poate deduce că e supărat că aceste afaceri nu sunt acum în mâinile sale.

Călătorie la Iași. Întrevedere cu domnul etc.

9–23 octombrie 1782

p 59 A*. În ziua de 9 octombrie, am plecat din București spre Iași, escortat de doi husari oferiți binevoitor, de către spătar⁶⁷ până la hotarul de la Focșani. Călătoria prin Țara Românească a fost ușoară, căci am aflat peste tot cunoștințe, fără de care un străin circulă greu în aceste țări. În ziua de 10, am sosit la Focșani din Moldova, unde speram să găsesc un ordin al domnului în favoarea mea, dar am fost înșelat în așteptări și cu greu am căpătat caii de poștă, așa cum s-a întâmplat și la celelalte stații de poștă.

B. În ziua de 11, la miezul nopții, am sosit la Iași și am tras la casa chirurgului, dl. Felice Bartolozzi⁶⁸ din Florența, stabilit la Iași în slujba orașului, bine văzut și ocrotit de primii boieri.

În ziua de 12, văzând că nu apare nimeni din partea domnului, domnul Bartolozzi l-a încunoștiințat pe secretarul dl. abate Marquis⁶⁹ de sosirea mea și, după prânz, acesta a venit la mine și am hotărât vizita <la domn> pe a doua zi.

C. La 13 octombrie, am așteptat în zadar ziua și seara mi s-a răspuns că Alteța Sa este ocupat. Între timp, am început să mă informez despre starăa noii cârmui și despre cei ce o compuneau și am aflat că domnul a fost primit de popor cu mare bucurie, numai din ura pe care o poartă fostului domn, al cărui nume „*e un orrore*”. În clipa când acesta a trecut Dunărea, lăcustele împinse de un vânt puternic au trecut-o și ele, părăsind cu totul Moldova, fapt pe care poporul l-a interpretat ca de obicei în defavoarea domnului mazilit.

* Literele A, B etc. din fruntea paragrafelor au rostul unei numerotări ale diferentelor puncte tratate.

⁶⁷ Ienăchiță Văcărescu.

⁶⁸ Deși Raicevich se gândise să-l folosească pe doctorul Beneveni în diferite treburi, el e înșelat în așteptările sale (vezi paragraful H) și se gândește să-l folosească pe doctorul Bartolozzi.

⁶⁹ Arătat mai înainte, la trecerea domnului spre Moldova, ca fiind un om al rușilor, vezi n. 113.

D. Principalii boierii s-au lămurit îndată că noul domn, în afară de o manieră politicoasă și curtenitoare, nu avea alt talent de guvernare și că pe deasupra este extrem de sărac și apăsător de datorii. Se pare că acest fapt le-a plăcut boierilor, pentru că <astfel> vor governa ei. El însuși le-a cerut ajutorul și sfatul lor. Ei spun că mulțimea treburilor, cererile de grâne ale Porții l-au năucit și obsedat și că pune să cheme medicul de mai multe ori pe noapte, ca să-i ia pulsul și să-i dea vreo doctorie:

E. Are pe lângă sine pe un grec cu numele de Bibica⁷⁰, pe care l-a numit hatman (corespunde cu spătarul din Țara Românească) și face pe ministrul. Acesta este *una testa volubile*, bine știut în aceste locuri, unde nu are nici o trecere (*credito*), meritul său constând în a fi creatura și zice-se creditorul defunctului părinte⁷¹ al domnului.

F. Al doilea personaj este un albanez, cu numele Miscio, care este postelnic sau mareșal de curte, el e dratele primului agent⁷² al domnului la Constantinopol, la ale cărui intrigi se zice că acesta își datorește domnia. Meseria <acestui> postelnic era de a face rost de aprovizionarea cu oi a capitalei (Constantinopol) și, de fapt, pare că nu se pricepe la altfel de treburi.

G. Secretarul <abatele Marquis> este un biet fiu (învățăcel) (*alumnus*) al Propagandei, care nu cunoaște decât zidurile de la Roma și intrigile din Pera, abia știe limba italiană și puțină latină și, în afară de confesiunea <latină>, rămâne întru totul un adevărat grec.

H. Medicul Beneveni, abia ajuns la Iași, a adoptat un aer de superioritate, care i-a supărat pe toți, vorbește cu dispreț despre domn și despre toți oamenii (*gente*) lui, de unde am dedus că nu va putea avea nici trecere, nici succes (*nè credito, nè prosperità*).

I. Evreul Camondo⁷³ din Constantinopol, care e creditor a 350 de mii de florini, face și el față grozavă la Curte (*fa pure grande figura in Corte*) și, știind eu că părintele său se bucură de protecția Curții imperiale și regale, speram că ar fi catadicsit săi facă o vizită pentru a lega relații amicale și să-mi fie de folos la nevoie și eram chiar dispus să mă duc eu întâi să-l caut, dar am aflat mai apoi că este un tinerel arogant, căruia aerul de la Curte i-a sucit capul și că noi nu aveam nimic de sperat <de la el>.

În afară de aceștia, care fac oarecare față la Curte, domnul a adus cu sine un mare număr de tineri și de alți oameni, care au fost în slujba tatălui său, ceea ce displace țării, pentru că aceștia iau pâinea locuitorilor <de baștină>. //

K. Printre principalii boieri ai țării se află oameni foarte chibzuiți și de obicei bogați, care își iubesc patria și își cultivă moșiile, cu mult superiori boierilor din Țara Românească, care nu-și văd de bunurile lor, pentru a trăi pe

⁷⁰ Vasile Roset.

⁷¹ Constantin Mavrocordat.

⁷² Capuchehaia lui Deli bei, care însă, după aceea, îl va trăda în favoarea lui Al I. Mavrocordat.

⁷³ Vezi, în raportul lui Öchsner, rolul de corespondent al domnului la Viena, ce urma să fie preluat de Camondo în locul lui d'Arrieta.

spânarea Curții sau, mai bine zis, a poporului. Am avut apoi prilejul să cunosc diverși boieri de aceștia, spre marea mea satisfacție, și sper că mi i-am făcut prieteni. Toți mă poșteau să vin să stau la Iași.

Ei se plâng mult de principele Moruzi⁷⁴ și, pe lângă alte vexațiuni, ei îl acuză că:

1. a confiscat în folosul Porții averea a doi boieri pe care i-a decapitat⁷⁵;
2. a băgat în cap Porții să construiască cetatea de la Ismail, care se construiește pe socoteala Moldovei și a Țării Românești și care – când va fi gata – va trebui să aibă o garnizoană de zece mii de oameni, iar aceștia vor voi să trăiască pe socoteala moldovenilor, vecinii lor;
3. a introdus obiceiul (nou) de a furniza pentru Constantinopol cantități de grâne infinit mai mari decât ce se preda înainte de ultimul război;
4. a împiedicat comerțul de boi și cai cu austriei și polonii, care forma baza principală a veniturilor lor;
5. a încredințat Poarta că Moldova are imens de multe grâne, când, în afară de trei județe (*circoli*), celelalte paisprezece au fost devastate de lăcuste.

L. De fapt, în urma spuselor sale, Poarta pretinde acum un milion și jumătate de kile la Constantinopol, adică 700 000 de chintale (*cântare*), după măsura germană, și în fiecare zi sosesc noi firme. În ultimul, se zicea că Poarta se mulțumea deocamdată cu această cantitate modică, pentru care *non li avra la mensura obligazione*, fiind bine informată că Moldova are de trei ori pe atâta grâne.

M. Am fost asigurat de o persoană vrednică de crezare că Moruzi, măcar că mazilit⁷⁶, auzind de misiunea mea, era extrem de nemulțumit, zicând: „Nu este de ajuns un consul rus în aceste țări, mai vin și austriei să ne încurce și trimit pe unul care cunoaște afacerile noastre de la Constantinopol; mă voi gândi la leacul (necesar)”.

N. Am aflat și despre contractul pentru sare, care se afla inclus în P.S.C. no. 3-to (postscriptul C no. 3).

O. Și că, pe deasupra, acel prusian, aducătorul scrisorii pomenite la no. 9 în scrisoarea C din 27 septembrie, era un maior cu reședința actuală la Mohilev pe Nistru. Acesta a scris două scrisori domnului, rugându-l să îngăduie cumpărarea de cai și încuviințarea de a lua în arendă pe trei ani o moșie unde să-i țină; secretarul a stăruit mult ca să i se îngăduie totul, dar domnul a pus să i se răspundă să aștepte până la răspunsul și asentimentul Porții.

P. Înainte de sosirea mea, secretarul a primit de la d. Gaffron⁷⁷ din Constantinopol un plic voluminos adresat rezidentului din Varșovia al regelui Prusiei (Frederic al II-lea), pe care l-a expediat îndată poștei noastre de la Sniatyn. Plicul era atât de voluminos, încât vameșul voia să-l deschidă, crezând

⁷⁴ Predecesorul lui Deli-bei.

⁷⁵ Manolache Bogdan, mare vornic, și Ion Cuza, mare spătar.

⁷⁶ Adică după depunerea sa în mai 1782.

⁷⁷ *Gaffron*. Christian Friedrich von Gaffron, însărcinatul cu afaceri al Prusiei la Poartă (10 dec. 1775 – 25 mai 1784).

că ar conține mărfuri, și cu greu l-au potolit, spunându-i că erau doar hârtii. Cred că regele Prusiei se va folosi de această cale ușoară și scurtă pentru corespondența din Constantinopol și, de aceea, am recomandat lui Bartolozzi să mă informeze dacă se va continua (tot astfel).

Q. Oricât am tot încercat să aflu despre afacerile Crimeei, nu am putut afla nimic. Moldovenii spun că de astă dată rușii iau precauții extraordinare ca să nu lase să răsuflă cel mai mic lucru încoace.

R. În ziua de 14, la ora 2 după prânz, am fost anunțat că puteam avea audiențe, am plecat îndată la Curte și l-am găsit pe domn prânzînd; am fost silit să aștept în anticameră (*sala*) o bună bucată de vreme, și în sfârșit m-au condus unde era Alteța Sa, care se spăla pe mâini. După ce ne-am așezat, am început eu conversația. Trebuie să mărturisesc sincer Alteței Voastre aici, că aproape că nu îndrăznesc să v-o redau, chiar și pe scurt. În vreme ce mă // așteptam la o expunere logică, mi-a fost dat să aud una atât de stupidă și fără p. 61
șir, încât întrece orice închipuire.

Mai întâi de toate a început prin a mă întreba de ce nu aveam un *firman* de la Poartă, fără de care el nu putea și nu trebuia să mă recunoască absolut de loc și, fără să mă lase să-i răspund, a continuat să-mi spună că, având în vedere bunăvoința marelui său stăpân (*suo Gran Signore*) (sultanul) față de împărat, acest lucru era ușor de obținut și că se minuna de ce nu fusese cerută această favoare. „Știți, mi-a zis, cât de mult a îndatorat Marele Senior Casa de Austria în războiul pe care aceasta l-a avut cu regele Prusiei acum câțiva ani⁷⁸? Vi se pare puțin lucru ceea ce a făcut atunci?”

„Alteța Voastră are dreptate”, am răspuns îndată, „să spună că domnește o bună armonie și amicitie între cele două Curți și că Marele Senior se silește să cultive și să mulțumească în orice împrejurare pe împărat, având experiența din ultimul război cu Rusia, (știind) cât de mult valorează favoarea și prietenia Majestății Sale”.

Cu toată moderația și răbdarea mea, nu m-am putut împiedica în acea clipă de a da o asemenea ripostă. El replicând, o ținea înaintea asupra acestui punct, iar eu, găsind nepotrivită atare discuție, am manevrat astfel ca să schimb subiectul și am început să-i explic adevăratul obiect al misiunii mele, care nu consta în a cere lucruri neobișnuite, care ar putea să pretindă necesitatea unui *firman*, ca să le autorizeze și să le acorde, ci (constă într-o) simplă și temporară supraveghere asupra unor lucruri dinainte hotărâte și stabilite prin tratatele de comerț dintre cele două Curți, cum putea bine să înțeleagă din scrisoarea Alteței Voastre. „Dacă este așa, mi-a zis el, sunt mulțumit. Eu înțelesesem altfel lucrul”. Secretarul, care stătea în spatele scaunului meu, i-a făcut un semn, și el îndată și-a schimbat părerea.

În privința cailor (armăsarilor), a ținut să-mi spună că nu numai că nu știe nimic despre aceasta, dar chiar că nu a primit nici un răspuns la întrebarea făcută de el la Poartă după prima mea intervenție. „Când voi primi ordinele, voi face totul și dacă mi se va spune să vă dau tributul ce-l datoresc Porții, vi-l voi da, și dacă mi se va porunci să vi-l aduc pe umerii mei, îl voi duce:

⁷⁸ Războiul pentru succesiunea Bavariei din 1778.

eu sunt robul Porții”. În rezumat, s-a vorbit mult asupra acestui punct și nu s-a ajuns la nici o concluzie.

S. Zilele de 15 și 16 le-am folosit făcând vizite dregătorilor și boierilor și am fost bine primit de aceștia din urmă. Motivul fiind mai întâi că mulți au vreo moșie în Bucovina, pe care o păstrează ca loc de refugiu al lor.

2. Numele împăratului, dreptatea și omenia lui sunt privite aici cu cea mai mare venerație. Toleranța⁷⁹ sa religioasă a legat de el sufletele acestor oameni.

3. Rușii sunt detestați, mai ales, pentru că, mai întâi, <moldovenii> au fost maltratați și apoi părăsiți de ei și lăsați pradă răzbunării turcilor.

[În cifru: boierul de seamă⁸⁰ Cantacuzino m-a rugat mult să-l recomand Alteței Voastre].

T. În ziua de 17, consulul rus, după multe tratative, și-a făcut vizita solemnă domnului. După câte am auzit, ceremonia a fost meschină. El „trattanto” primește un tain considerabil, pretinde ca boierii să meargă ei întâi să-i facă vizită și aceștia nu s-au mișcat. Într-o zi, întâlnind el unul dintre cei mai de seamă pe un drum public, a împroșcat cu o mie de insulte pe boieri, făcându-i tâlhari și tirani ai poporului. Bunul gentilom, mortificat și indignat, a plecat pentru ca să nu intre în ceartă cu el.

U. Eu sperasem că dl consul ar fi binevoit să-mi trimită un secretar sau dragoman al său ca să mă vadă <salute> la sosire, dar nu am putut avea această cinste. Așadar, și pentru că el a plecat din București fără a-și fi luat ziua bună, am socotit că e bine să nu fiu eu cel dintâi care să fac vizită și voi spune, spre justificarea mea, că, deși nu am o calitate oficială, mi se pare totuși că un funcționar al împăratului merită oarecare atenție din partea dlui consul într-o țară străină și că, prin neacordarea acesteia, el voia poate să proclame în fața moldovenilor superioritatea sa națională. Dacă am greșit, mă supun în drepturi Alteței Voastre. //

p. 62 V. Au fost la mine niște negustori brașoveni stabiliți în Moldova ca să se plângă de situația lor etc.

X. În ziua de 18, după ce culesesem toate informațiile ce doream privind țara..., văzând că domnul nu mă lua deloc în seamă, am socotit că rămânerea mea ulterioară ar face mai mult rău decât bine pentru treburile mele și am scris secretarului un bilet corect, rugându-l să-mi facă rost de vizita de plecare la domn și să-l prevină, dacă binevoiește, să-mi dea răspunsul la scrisorile predate din partea Alteței Voastre, cât și a Excelenței sale, comandantul general al Transilvaniei (= Friedrich baron von Preiss). După ce am cercetat pe îndelete firea domnului și a miniștrilor săi, am găsit că a discuta cu aceștia era pierdere de vreme, din cauza nepriceperei lor și a încurcăturii lor actuale pentru <procurarea de> grâne, precum și pentru a găsi bani pentru achitarea datoriilor

⁷⁹ Împăratul, adept al ideilor „filozofice” ale secolului al XVIII-lea era anticlerical și deci împotriva persecuțiilor religioase.

⁸⁰ *Il Cantacuzino, Principe Boiaro*. Probabil Matei Cantacuzino-Deleanu, mare vistier și mare vornic, ulterior consilier de stat în Rusia.

lor. Prevedeam că domnul trebuia forțamente să cadă în mâinile și guvernarea boierilor, pe care eu mi-i făcusem pricteni, deci am socotit că dacă ar fi să se întreprindă ceva în Moldova, eu îi voi avea pe toți aceia favorabili mie și în stare să mă favorizeze și că până atunci puteam să-i cultiv și de departe prin intermediul lui Bartolozzi.

Y. În ziua de 19 spre seară, a venit secretarul să mă ia și m-a condus afară din oraș, unde se afla domnul cu un fel de sfânt⁸¹ arab, care se înapoia de la malurile Nistrului, unde se dusese să binecuvânteze acele întărituri și care dădea asigurări că rușii nu vor mai îndrăzni niciodată să treacă acel fluviu și să le cucerească. Principele stătea în picioare cu mare supunere și i-a oferit brațul ca să se suie în lectica precedată de două stindarde și de mulți preoți musulmani. Eu nu am putut avea norocul să-i văd fața, care era acoperită de un șal (*Seial*) alb, hainele sale erau și ele tot albe și mi s-a spus că merge la Dunăre să binecuvânteze fortărețele și să le facă inexpugnabile.

Z. Nu știu dacă a fost efectul binecuvântării sau altă cauză, căci l-am găsit pe domn mai de înțeles. Mi-a dat același răspuns pentru cai (armăsari) și mi-a spus că, după ce va fi primit ordinul, voia absolut să mi-i predea și să primească o chitanță pentru a nu mai avea după aceea alte neplăceri; i-am răspuns că eu nu mă pricep la cai, dar pentru a-l servi voi face să vină o persoană cu experiență pentru a-i alege și lua în primire, de care lucru a fost satisfăcut și mi-a mulțumit. L-am rugat să ne înapoieze pe dezertori și pe răufăcătorii (*malviventi*), care se refugiaseră în Moldova, și a promis că o va face, asigurându-mă că a dat poruncă să fie predat un ucigaș, care fusese cerut de dl comandant general din Transilvania, dându-mi pentru acel (comandant) o scrisoare, mai adăugând că sultanul îi poruncise anume să se aibă bine cu vecinii și că el nu ar fi omis a o face în orice împrejurare.

X. Cum aflasem de la boierii moldoveni că țara lor nu putea să furnizeze nici măcar un sfert din grânele cerute pentru Constantinopol, îi spusese secretarului că ele s-ar putea procura din Ungaria. Așadar, la sugestia acestuia, domnul a început să-mi spună ca să fac să fie aduse la Galați și că mi-ar da autorizația de a i le vinde. I-am răspuns că propunerea mea, făcută abatelui, nu avusese acest sens, ci era o probă de amicitie față de Alteța sa, fiind știut de toată lumea că avea o nevoie extremă de grâne și că ar fi fost o mare îndurare din partea împăratului să permită exportul de grâne din țară pentru care m-aș fi angajat eu ca să-l servesc pe el. Deci dacă Alteța sa ar dori grâne la primăvară, trebuie să-ni spună cantitatea precisă, prevenindu-l că pentru bagatele nu merită să pierdem vremea, vânzarea trebuind să fie de cel puțin o sută de mii de florini și în cazul acesta aș fi făcut o propunere la un negustor din Viena și s-ar fi tratat (și) prețul. La care el mi-a spus că se va (mai) gândi și că ne vom înțelege prin scrisoare.

A.A. I-am recomandat pe negustorii din Brașov, rugându-l să-i trateze favorabil și să nu-i silească să plătească tributul, care nu putea fi pretins de la supușii // împăratului și că dacă voia să le dea *un privilegiu, cum aveau* p 63

⁸¹ *Un Santone Arabo.*

(*negustorii brașoveni*) În Țara Românească, acest lucru s-ar putea conveni într-o altă vizită pe care i-o voi face cu timpul. În caz contrar, era lucru ușor să-i înarmeze Poarta cu un firman al său, cum aveau ceilalți negustori ai noștri din Turcia. „Dar bine”, mi-a spus <domnul> „când puteți avea un firman, de ce îmi cereți mie un privilegiu?” – „<Cinstite> domn eu acum nu vă cer nimic, ci vă expun doar cele două căi prin care pot fi garantați negustorii noștri: prima e mai onorabilă pentru Moldova și în semn de stimă eu v-o propun pe aceea: dacă nu vă place, ne vom folosi de a doua ca în celelalte țări de sub imediata stăpânire a Porții”.

Se pare că a rămas convins și bucuros să ajungă la o învoială și *trattanto* m-a asigurat că de dragul meu ar renunța de a mai lua tribut de la negustorii din Brașov.

Secretarul a început să-i înfățișeze (o serie de) dificultăți și să dea în politică (*politizare*) referitor la acest privilegiu ca fiind un subiect nou, iar domnul a început să se schimbe. „Ei bine”, am zis eu, „negustorii vor avea *firmane*, de altminteri Alteța voastră mă asigură că a primit ordine precise de a trăi în bună armonie cu noi, de unde se înțelege că trebuie să favorizeze comerțul care este «*un legame d'amicizia*». Sultanul v-a dat pe deasupra și un *Desturi Muchierem*, prin care lasă totul pe seama prudenței voastre, fără a mai intra în amănuntul lucrurilor și ceea ce au făcut ceilalți principii puteți face și D-voastră”.

Pe scurt, i-am spus atâtea, încât am devenit cei mai buni prieteni și era gata să facă orice pentru mine (dar cred că a doua zi nu ar mai fi făcut nimic).

S-a scuzat că nu a putut redacta răspunsul către Alteța voastră, pentru că scrisoarea a fost trimisă la Poartă.

S-a plâns mult de Moruzi, a vorbit cu ironie de Caragea, pe care eu îl lăudasem, scoțând indirect în relief atențiile sale către mine și, făcându-se noapte..., ne-am întors în oraș.

B.B. Secretarul era în trăsura mea și-mi făcea multe amabilități, iar la despărțire mi-a zis: „Mă duc să solicit pașaportul Alteței voastre, căci domnul l-a și uitat, așa cum i se întâmplă în orice chestiune”.

C.C. Cu Bartolozzi ne-am înțeles să facem încercarea de a ne folosi de curierul rus pentru corespondența noastră. Altminteri, calea cea mai sigură ar fi dacă comandantul Bucovinei ar avea ordine să primească scrisorile mele și să mi le trimită prin Sibiu și să le reexpedieze pe ale mele la Iași, cu ocazii sigure, ce nu lipsesc în fiecare zi. În ziua de 20, noaptea, am plecat și am ajuns la București în ziua de 23.

[Fragmente]

p 80–81 *București, 22 noiembrie 1782*

[Crimeea a fost ocupată fără împotrivire

B. ...Laskarev a fost numit trimis al Rusiei pe lângă hanul Crimeii
(Bahadîr Ghirai al II-lea)

C. A sosit în București diplomatul olandez, baronul Hagher (Willem von Hogguer) numit în Portugalia, și e găzduit la Laskarev].

D. Tânărul Călinescu a fost eliberat în grabă, așa cum mi se promisese, în rest toate celelalte afaceri ale noastre rămân nerezolvate. De câtăva vreme m-am abținut de a plictisi în zadar pe acest domn principe, văzând că nu poate rezolva nimic.

[În cifru:] Principele e copleșit de povara cărmuirii, de cheltuielile și intrigile de la Constantinopol. Secretarul său [La Roche] e în strânsă corespondență cu ambasadorul francez din Constantinopol (François Emmanuel de Grignard, conte de Saint-Priest)

[Fragment – Comportarea rușilor în Țara Românească]

23 iunie 1783

p. 102

B. În ciuda unei oarecare deosebiri în educație și caracter personal între cei doi consuli, (de la București: Laskarev apoi Severin), comportarea lor publică este aceeași, același abuz de putere, aceeași trufie, aceeași silință să facă a fi temut numele de rus. Ei spun cu îndrăzneală, chiar în fața mea că Rusia e prima monarhie din lume și că toți suveranii i-au recunoscut preeminența. Am observat în mod constant că ambii sunt geloși să vadă aici o persoană din partea Maiestății Sale (împăratul) și că ei răspândesc pe sub mână (șoapta) că în curând nu va mai fi nici unul, iar consulul rus va fi tutorele domnului și ocrotitorul boierilor; toți cei care sunt prietenii și cei favorabili Austriei sunt rău primiți. Ei se bagă în toate afacerile și când este aici consulul este într-o perfectă agitație de negocieri absolut străine (*del tutto estere*) și ei caută cu dragă inimă (afacerile) ce produc bani. Este vrednic de notat că, în afară de curiei, nu vezi aici nici un rus adevărat. Limbajul pe care îl ține șeful (*il principale*), îl țin și cei mărunți subalterni etc. [Raicevich face toate eforturile ca să trăiască bine cu asemenea oameni, dar înțelege să-și îndrepte comportarea pe un picior diametral opus]. „Eu nu mă amestec niciodată ca să dau ocrotire cui nu trebuie și în afacerile pe care le tratez // folosesc cea mai mare blândețe. Am aflat cu plăcere că această purtare opusă a făcut (destulă) impresie... etc.”.

p. 103

[Redăm aici plângerea lui Laskarev împotriva lui Raicevich din 22 decembrie 1782, în urma întâlnirii lor, nu tocmai cordiale la Iași în octombrie 1782].

Laskarev către Golîtin

București 22 decembrie 1782

[Reamintește instrucțiunile primite relativ la încrederea și prietenia, cu ajutorul și asistența ce trebuie să i le arate lui Raicevich, precum și concursul dat de el (Laskarev) traficului pe Dunăre a vaselor companiei Willehsופן].

p. 82

Cu toate acestea și în ciuda deselor demonstrații de prietenie date de mine d-lui Raicevich, a trebuit să observ în purtarea sa o mare răceală față de mine, mergând chiar până la manifestarea unei atitudini de înstrăinare de interesele Curții mele, cum dovedește un fapt destul de recent pe care îl redau aici.

p. 83 Ducându-mă din ordinul suveranei mele (Ecaterina a II-a) la Iași, unde am stat cam două luni, ca să adun pe acei supuși ruși //, mai ales dezertori, care se stabiliseră în această țară după ultima pace și care și-ar arăta dorința să se înapoieze în vechea lor patrie, pentru a-i face să treacă îndată în Rusia, am fost urmat foarte curând (la Iași) de către Raicevich.

Domnul l-a primit – ce e drept – cu toată distincția ce se cuvine unui slujbaș al unei puteri prietene, dar s-a explicat, totdată, într-o convorbire pe care a avut-o cu el, că nu poate să intre cu el în tratarea nici unei chestiuni, (domnul) neavând pentru aceasta autorizația Porții. Cum această declarație l-a în ciudat pe dl. Raicevich, el a prins necaz pe mine și a început să răspândească în public cum că eu aș fi găsit mijlocul de a-l lega pe domn (cu mine) ca să scot oamenii fără știrea Porții, și a și fixat numărul acestora la 500 de oameni, în vreme ce nu expdiasem decât 14.

Domnul, aflând de aceste vorbe, a fost atât de speriat încât mi-a dat a înțelege că de teama boierilor săi, el nu mai îndrăznește să consimtă la expedieri ulterioare de oameni.

Domnul Raicevich nu s-a oprit aici, ci, revenit la București, el nu încetează să răspândească peste tot același zvon și să repete domnului Țării Românești aceleași acușări pe seama domnului Moldovei, mai adăugând că dezertorii ruși, odată stabiliți după ultimul tratat de pace (1774) în țări de sub dominația turcească, nu mai aparțineau cu nici un drept suveranei mele.

[Plecarea domnului mazilit N. Caragea]

p. 118 1 august 1783

A. Azi a plecat spre Constantinopol principele Caragea, după ce a fost supus unui tratament insultător și neuman din partea dlui (Nicolae) Ventura, caimacamul, și cumnatul noului domn (Mihai Suțu), care i-a refuzat la urmă până și carele (necesare) pentru călătorie... [Raicevich a fost să-l viziteze de 2 ori] și i-a dus și un mic dar (*regaletto*). E de necrezut în ce stare de înjosire (*avvilemento*) se află domnul mazilit, văzându-se părăsit de toți și înconjurat doar de creditori. A cerut în zadar cei 150 de mii de piaștri, ce-i revin ca partea sa din venitul sării și a contribuțiilor, ca să-i plătească, și în cele din urmă le-a cedat mobilele și hainele sale. Capugiul a voit să-și ia și el partea și a cerut să se facă socotelile, dar dl Venturat i-a închis gura, cerându-i să înfățișeze un firman care să-i îngăduie acest lucru.

p. 119 [Pentru a obține mai sigur plata cuvenită negustorilor imperiali, Raicevich se duce la Curte înainte de plecarea domnului].

B. Așadar, m-am dus la Curte și am găsit pe toți boierii în camera domnului, care îi ruga cu cerul și cu pământul să pună să fie plătite măcar

unele datorii urgente și printre altele solda arnăuților..., care amenințau să-l hui duiască (*insultarlo*). Ventura striga și țipa că nu poate să-i dea nimic, boierii stăteau năuci și ascultau și nu se afla unul să cuteze să ia partea unui om, pe care cu puține zile mai înainte îl purtau în slăvi.

Această scenă de abjecție, răzbunare și înjosire m-a revoltat...

[Raicevich îi cere lui Ventura pe un ton hotărât să plătească pe supușii împăratului sau să vină cu el în fața capugiului, căruia i-ar arăta el (R.) de unde să ia banii, iar dacă turcul nu avea firman ca să controleze socotelile, nu avea nici pentru a reține banii datorați unor negustori străini și altora... Urmează cuvintele spuse poate de Raicevic așa cum le înseamnă].

Și apoi i-am spus că el știa foarte bine că noul domn⁸² era vechiul meu prieten și, ca atare, aveam dreptul să-l fac atent că răul pe care îl făcea acumă predecesorului său, îl îndreptăța pe succesorul său să porceadă la fel și dacă nu din omenie, cel puțin din politică, trebuiau să-l trateze mai bine (pe domnul mazilit). [Caimacamul se lasă mai moale etc. și Raicevich obține o obligație solidară a caimacamului, prelaților și boierilor pentru plata a 10 mii de piaștri, bani ceruți de Raicevich pentru negustori... La plecare, când urează un drum bun domnului, acesta îi mulțumește *cu lacrimi*... etc.]

[Duplicitatea lui Caragea]

8 august 1783

.....
C. Acum trei zile, caimacamul a primit de la principele Suțu un firman, p. 123
poruncind să se trimită îndată la Belgrad 1 500 kile de grâu, cred măcinat, și
deci i-am prevenit pe negustorii din Brașov să nu dea pânză pentru saci înainte
de a primi plata pentru (livrarea) trecută.

D. Puțin după aceea a sosit un alt curier cu porunca de a scoate (*levare*) o
contribuție de 8 piaștri de cap de familie. Trebuie să se știe că nu s-a putut // încă p. 124
încasa ultima contribuție de 6 piaștri din trecut și se crede îndeobște că această
nouă contribuție va fi atât de grea, încât va pune pe fugă o bună parte din
locuitorii și așa istoviți. •

E. Se spune fățiș că pentru a obține domnia, Mihai Suțu a plătit 3 000 de
pungi.

F. În momentul mazilirii sale, principele Caragea i-a dat domnului La
Roche diferite hârtii scrise în limbile franțești (*Franche* = franceză, italiană?)
și nu știu dacă din distracție sau în alt scop, unele din ele, pe care le ținea
foarte tănuite, între altele o *minută* de mâna sa a unei scrisori în limba franceză
către domnul abate Ayala⁸³, pe care am văzut-o, în care îi spune să aibă grijă
de scrisorile lui să nu treacă în mâinile lui La Roche, știind bine câtă încredere
trebuia să acorde unui francez și apoi o *corespondență în cifru* (constând) din

⁸² Mihai Suțu în Țara Românească (6 iulie 1783 – 26 martie 1786).

⁸³ Corespondentul domnului Țării Românești la Viena Fusesse înainte și al lui Al. Ipsilanti.

multe scrisori scrise de acel domn Ayala, împreună cu cheia chiar a cifrului, care a fost trimisă noului principe o dată cu scrisorile următoare care aveau să fie scrise. Mi s-a citit una din scrisorile aflate, cuprinzând cam aceste cuvinte:

G. Mă minunez mult că Alteța voastră se mai îndoieste de știrile pe care i le dau despre afacerile curente. Știrile mele vin din sorgintele cele mai curate. Cele care îi vin din Constantinopol prin secretarul său⁸⁴, referitoare la dispozițiile pașnice ale acestei Curți⁸⁵ tind să o înșele. Franța și francezii se folosesc de aceasta și de alte înșelătorii, ca să-și atingă scopurile. Alteța voastră să nu se încreadă în aceștia, eu însumi sunt martor de câte ori De Breteuil⁸⁶ a prins în mrejele sale pe miniștrii de externe cei mai dibaci, făcându-le anumite confidențe. Este sigur și neîndoios că împăratul are intenția să-și lărgască hotarele în aceste părți, de care lucru sunt mai mult decât asigurat de amicul⁸⁷, care e pe deplin informat și căruia i-am arătat scrisoarea Alteței voastre, iar pentru a-l îndemna mai mult ca să mă favorizeze, i-am numărat o sută de țechini, făgăduindu-i și alte avantaje. Cred că Alteța voastră nu va avea vreo obiecție...” etc.

H. De fapt principele a dat îndată poruncă negustorului grec, dl Moscu⁸⁸, să-i plătească banii cheltuiți, fără a specifica suma, și acum se zice că Ayala, profitând de această împrejurare, a luat 500 de țechini. Vestea acestei plăți a ajuns în clipa când trebuia să pleca Caragea și acesta s-a supărat foarte tare, declarând fratelui lui Moscu, care este aici⁸⁹, că el nu vrea să știe nimic despre cei 400 de țechini (în plus).

I. Moscu, cel de dincolo⁹⁰ (*din costi*) a anunțat prin scrisoarea sa din 29 iulie că a mai plătit lui Ayala și alți bani, care împreună cu cei 500 de țechini, fac zece mii de florini.

K. Mi se dau asigurări că grămăticul, adică secretarul grec, care e arestat, a dezvăluit lui Ventura multe lucruri care îi pot face mult rău domnului mazilit.

L. Am văzut⁹¹ și o scrisoare către regele Prusiei din 27 ianuarie [cum că puterile sale sunt limitate și că, de altminteri, sunt puțini cai în Țara Românească și de mică valoare]. Aceasta a fost expediată în plic dlui A. Ghigiotti din Varșovia, prin mijlocirea unui oarecare domn Benvenuti de acolo, care – fără a ști ce conținea plicul – a scris aici ca să-l slăbească de asemenea comisioane. [Urmează în cifru rezervele lui Raicevich despre La Roche].

⁸⁴ La Roche.

⁸⁵ Curtea de la Viena.

⁸⁶ Louis Auguste Le Tonnelier, baron de Breteuil, ambasadorul francez la Viena (19 febr. 1775 – 9 apr. 1783).

⁸⁷ Informatorul anonim de la Viena.

⁸⁸ Ioan Hagi Moscu, mai târziu mare cămăraș de ocnă (1 aug. – 21 dec. 1786).

⁸⁹ La București.

⁹⁰ La Viena.

⁹¹ Arătată probabil de La Roche.

5 septembrie 1783

[A primit din Transilvania autorizația de a da orientare dezertorilor]. p. 127

B. ... Am pus să fie dată în vileag și aștept să văd efectul pe care îl produce, iar în eventualitatea că aceștia nu se supun în mod spontan, *mi prevalero del braccio del Principe*.

C. Ieri a sosit doamna⁹² cu o suită foarte numeroasă și duminică își va face domnul intrarea, care va fi, zice-se, cu mare pompă... et.

D. A pus în vedere numeroșilor (?) episcopi ce se află aici să se abțină de la femei, joc de cărți (?) și lux, și să nu dea prilej de „scandală” poporului, cum au făcut în trecut. Acest ordin și comportarea sa față de boieri au băgat ceva frică.

E. Secretarul , dl. La Roche, se bucură de cea mai mare încredere din partea domnului, care, nefiind destul de bine informat despre interesele politice ale Curților europene, se lasă cu totul și întru totul luminilor sale, și notițele și reflecțiile lui (= la Roche) sunt expediate în original la Constantinopol.

F. Întorcându-se recent de la Iași, dl consul al Rusiei (Ivan Ivanovici Severin) i-a dat dlui La Roche manifestul Curții sale privind Crimeea, pe care domnul l-a expediat îndată la Poartă. Plângându-se consulul, La Roche s-a scuzat cum că a crezut că i-ar fi fost dăruit.

[Angajarea lui Weber, prusianul, la recomandarea lui La Roche].

În cifru: *Cu toate că l-am prevenit pe domn contra lui, timpul nu mi-a îngăduit să fac alt demers. Secretarul (La Roche) e vândut Franței și execută ordinele pe care le primește.*

[A doua călătorie la Iași]

31 octombrie 1783

p. 140

A. În ziua de 29 a lunii acesteia, am ajuns aici și m-am dus să descind la ospiciul fraților catolici; puțin după aceea au venit doi servitori ai principelui și m-au condus într-un conac⁹³ la o depărtare de o jumătate de oră de oraș, spunându-mi că Alteța sa mi-o destinase pentru că acolo era aer bun. Am înțeles îndată șiretenia grecească, de a mă ține departe de afaceri, și i-am rugat să-i mulțumească pentru această grijă pentru sănătatea mea și să-i spună că eu, nevenind la Iași pentru a schimba aerul, ci pentru treburi, doream să am o locuință în oraș. Mi-au transmis apoi scuzele domnului că nu mi-a trimis un mihmandar în întâmpinare, necrezând că sunt atât de aproape de Iași, pentru

⁹² Doamna lui Mihai Suțu era Sevastița, fiica lui Ioan Callimachi, domnul Moldovei (aug. 1758 – 28 mai 1761) și văduva lui Grigorașcu Vlasto.

⁹³ Curte (sau casă) boierească afară din oraș.

că nu a înțeles că am indicat în scrisoarea mea data de 29 *stil nou*, ziua pe care o fixasem pentru sosirea mea.

B. Ieri l-am trimis pe dl von Spaun⁹⁴ [să-l salute pe domn, să-i notifice numirea lui Raicevich ca agent imperial în Moldova și să hotărască ziua pentru înfățișarea scrisorilor credențiale etc.].

p. 141 C. Răspunsul său a fost că nu putea primi scrisori de la Curtea din Viena, nici să mă recunoască drept agent, fără un firman de la Poartă, el nefiind // principe german, ci rob al Sublimei Porți otomane. Dacă voiam să-l vizitez ca amic, nu atârna decât de mine (*ero padrone*) și mi-ar îngădui și să mă amestec, <dar> *în mod particular* în afacerile germanilor.

D. Medicul Beneveni, consilierul său, și secretarul, abatele Marquis, erau de față și în fiecare clipă repetau: „*Alteță, așa este. Alteța voastră nu poate face astfel*”.

E. În după amiază a venit la mine secretarul și, când credeam că avea să intre în niște tratative oarecare, mi-a spus *freddamente* că nu avea altceva de spus, decât ce am putut să aud de la dl Spaun. „Dacă este așa, am răspuns, și aceasta este hotărârea din urmă a Alteței sale, o rog să-i dea mâine la amiază (*a mezzo?*) cai de poștă și un curier bun ca să-mi trimit corespondența la Cernăuți și că, totodată, eram extrem de surprins cum de dl. Principe s-a putut decide să opună un refuz atât de sec și de contrar dreptului ginților, hotărârilor stabilite prin tratate și respectului datorat Curții imperiale, că principele trebuie să știe foarte bine – ceea ce e bine cunoscut în toată Europa – cât de mari erau grija și solitudinea Porții otomane de a câștiga bunăvoința împăratului și că regretam mult că principele, rău sfătuit, se expunea la resentimentul Majestății Sale... etc [amenințări... pentru că el contravine condițiilor tratatelor dintre cele două imperii și *firmanului* recent] despre care eu am dovezi autentice în mâinile mele.

[Secretarul răspunde că va raporta întocmai domnului cele spuse și că i se vor da caii ceruți]. Eu nu m-am grăbit să-i cer îndată, pentru a-i lăsa domnului timp de gândire și numai acum, văzând că nu vine nimeni să-mi vorbească, am trimis să-i cer. [Cere instrucții cum trebuie să se poarte mai târziu]. Deocamdată, eu cer o casă în oraș și dacă voi întâmpina împotrivire din partea Curții, cum prevăd, mă voi muta într-o cameră la frații <de la misiune>.

p. 142 2 noiembrie 1783

p. 143 [Raicevich cercetează data firmanelor și conchide că domnul a trebuit să afle de ele de la Constantinopol și că deci purtarea sa e fără scuze. // Așadar, Raicevich răspândește știrea că avea firmele în mâinile sale și așteaptă scuze. Acestea nevenind, Raicevich cere cai de poștă și două carete pentru a pleca, dar domnul *non ebbe coraggio* să-l lase să plece și se invocă lipsa de cai. Raicevich trimite o notă⁹⁵. (Domnul) trimite îndată pe amândoi secretarii

⁹⁴ Cancelistul său.

⁹⁵ Probabil altă notă decât așa-zisa *pro memoria*, ce poartă data de 22 noiembrie.

săi să-l salute și să-i spună că era gata să-l primească și să-l trateze așa cum poruncește Poarta].

C. ...Le-am pus în vedere să spună că după toate cele întâmplate acest lucru nu-mi era de ajuns și că domnul trebuie mai întâi să repare jignirea adusă mie și supușilor Majestății sale și că eu trebuie mai întâi să aștept noi instrucțiuni de la Curtea mea înainte de a-l vedea, că nu știam în ce fel ar fi înțeles (Curtea) modul în care fusesem tratat până acum, iar dacă ea voia să reclame vreo satisfacție, dar deocamdată depindea de el (de domn), să-mi facă rost de o casă în oraș, de unde să mă pot ocupa de treburile mele și să-mi deschid cuferele, pe care li le-am arătat pregătite de drum și să raportez Alteței voastre de ce se mai ivește aici.

D. A doua zi, le-am înmănat memoriul anexat aici⁹⁶, care a fost primit și admis de domn și de fapt acum încearcă să mă mulțumească întru toate, trimite în fiecare zi ca să vadă dacă am nevoie de ceva și să-mi ofere tain (?) (*provisioni*), pe care nu am vrut să-l primesc, nici niște mobile orientale cu care voiau să-mi mobilizeze o casă foarte păcătoasă, pe care am obținut-o în cele din urmă, după ce am stat într-una mare și ruinată, în care am crezut că voi muri de frig. După câte văd și aud, el nu are nici o chibzuință, nici autoritate; e un amestec de îngâmfare, prodigialitate și josnicie etc. [Cere instrucțiuni].

5 noiembrie 1783

p. 144

[Raicevich trimite pe Spaun la domn ca să-i repete cele spuse de el (R.) secretarului în credința că acesta nu le-ar fi transmis și să predea un *memoriu*].

C. După o anticameră de o oră și jumătate, i s-a spus lui Spaun că domnul era atât de ocupat încât nu-l putea primi și că nu avea ce spune, dar l-a îndreptat către secretar; deci el și-a îndeplinit misiunea și a predat memoriul.

D. După prânz, a venit la mine secretarul și a început o introducere meșteșugită din partea sa, plângându-se că noi nu avem un tarif ca acela al rușilor pentru a reglementa prețul mărfurilor și că domnul nu ar vrea să-l strice (*alterare*) pe acela al țării folosit de atâția ani, că în realitate erau multe articole taxate cam prea mult, îndeosebi postavurile de Danzig, dar că, în fond, vama de la Iași nu pretindea decât 3%, după cum se cuprinde în firman, și că celelalte 2% erau pentru *messeleria et Cantaro*, așa cum se obișnuiește la Constantinopol.

E. Am răspuns că fără a-i contesta meritele și alte cunoștințe pe care le putea avea Alteța sa (domnul), nu-mi era greu să mă conving, după câte am văzut și am auzit, că el nu cunoștea legea (*costituzione*) Imperiului Otoman, (nici) tratatele și practica vămilor; că este notoriu și cert că domniile Moldovei și Țării Românești nu erau liberi (*padroni*) să facă legi și tarife pentru supușii puterilor amice Porții, care să fie contrare tratatelor, că de la pacea de la

⁹⁶ Nu însoțește raportul redat în Hurmuzaki, XIX, la această dată, dar se află redat în Hurmuzaki, VII.

Passarovitz au fost desființate toate taxele (*ogni aggrano*) asupra mărfurilor austriece, în afară de acel simplu 3%, și că toate vămile turcești se foloseau de un tarif atât de blând pentru noi, încât negustorii nu plăteau în realitate nici chiar 2% (!)

F. El a mai spus că domnul l-a însărcinat să răspundă la memoriul <meu>. L-am întrerupt îndată, declarând că, întrucât domnul Moldovei nu a binevoit să-l asculte pe dl von Spaun, secretarul Maiestății sale împăratului, tot astfel nici eu nu pot să ascult pe secretarul său, lăsând Curtea imperială să hotărască în ce fel să obțină satisfacție pentru acest nou afront; că eu suspend orice demersuri ulterioare în favoarea supușilor Maiestății sale până la noi ordine și că domnul era liber să-i trateze cum crede și îi face plăcere, dar să se gândească bine la consecințe.

În realitate, domnul cunoscut încă dinainte ca om slab și fără autoritate, a arendat vămile unor oameni care nu îl ascultă, chiar dacă ar vrea să împiedice vexațiile. //

p 145 G. Se află acum aici un negustor grec din Bucovina, care a cumpărat 40 de butoaie de vin și ar trebui să plătească 120 de florini. Vameșul pretindea circa 500 de florini, pe care bietul om era gata să-i plătească pentru a termina lucrul, dar în schimbul unei chitanțe, dar și aceasta i-a fost refuzată și vameșul i-a declarat că nu i-o va da, chiar dacă ar veni o poruncă expresă din partea domnului.

H. Chiar acum am trimis răspuns dlui Deleanu (Ioan Cantacuzino Deleanu, mare hatman), tatăl, ca să prevină pe fiul său, vistierul⁹⁷, să nu dea domnului sfaturi rele privind taxele vamale ale supușilor imperiali, pentru că toate pagubele ce ar rezulta vor fi acoperite (*rimborsati*) din bunurile sale din Bucovina. Acesta, care e un om deștept, mi-a răspuns că de teama Curții nu venise să mă viziteze și să reînnoiască prietenia noastră, dar că va căuta să mă vadă și să-și justifice fiul, rugându-mă să nu dau crezare celor suportate (de păgubași).

I. Eu mă aflu în aceeași casă, care este un adevărat <loc> de exil, întrucât toți se codesc să-mi închirieze o locuință, iar camera de la frați e atât de mică, încât abia ar ajunge pentru doi servitori. De când sunt aici, domnul nu mi-a acordat cea mai mică atenție, localnicii fug de mine pentru a nu cădea în disgrație și astfel situația mea este foarte neplăcută...

12 noiembrie 1783

p. 147 [...] Aici este mare tulburare, căci s-a auzit că trebuie să vină în Bucovina trei regimente. Domnul și-a trimis sub alt pretext pe caftangiul sau camerierul (cămărașul) său la Cernăuți ca să spioneze mișcările trupelor...

(Vezi nota 95. E posibil să fie greșită redarea datei: 22 noiembrie în loc de 2 noiembrie?)

⁹⁷ Vistierul Matei Cantacuzino-Deleanu.

22 noiembrie

- [Pentru a repara trecutul, domnul va arăta o atenție deosebită lui Raicevich.
 2.. Îi va face rost de o casă cu chirie.
 3. Îi va da *il Masciallo* (masalagiu) și 2 rânđași (*Rondasch*).
 4. Îi va da o audiență publică cu alai la fel ca pentru miniștrii străini.
 5. Își va da concursul la recuperarea dezertorilor.
 6. Va restitui încasările abuzive ale vameșilor săi].

[Duplicitatea lui Severin]

24 septembrie 1784

[Raicevich trimite la spătărie pe un țăran din Transilvania, care vrea să se înapoieze în patrie și cere pașaport. Acesta i se refuză pentru că e trecut ca birnic în condica vistieriei. Voind să se bucure de aceleași condiții ca cele de care se bucură rușii, vorbește cu consulul Severin]. p. 206

B. ...I-am vorbit și l-am rugat să-mi dea concursul *când va fi momentul*. Acela, nu știu din ce motiv, fără a mă preveni, îndată, a doua zi a fost la domn (Suțu) să-l informeze despre intențiile mele și cererea ce i-o făcusem (lui), spunându-mi apoi că a făcut aceasta pe cale prietenească și nu oficial și că domnul i-a spus că nu putea asculta nici pe consul, nici pe agent, în afară de propriile lui treburi, și că dacă eu aveam să-i vorbesc, trebuia să vin în persoană; că această asociație ar fi creat tumult în țară și alte asemenea motivări, care – după cum am băgat de seamă – erau gustate de consul, spunându-mi că trimisul său din Constantinopol (Iakov Ivanovici Bulgakov ambasadorul rus) îi recomandase să fie precaut când cere pe rușii din Moldova și, mai ales, *să nu îi caute pe cei însurați cu soții din Moldova*, ca să nu deschidă ochii turcilor, care ar fi refuzat să-i înapoieze și pe ceilalți: dar cu toate acestea el are ordine să-mi sprijine cererile și că trebuie să dispun de el, dar pe un ton care îmi dădea prea puțină speranță în sinceritatea sa.

Sosind momentul de a interveni, i-am scris un bilet pe care îl trimit în copie. Seara, el vine la mine să-mi spună că este gata să mă secondeze, dar că era sigur că principele nu ar vrea să ne asculte. Eu i-am spus că nu vreau să iau prin surprindere pe nimeni, dar că trebuia să-l facem pe principe să se explice clar asupra acestui punct, pentru a putea lua măsurile noastre, deci să trimitem amândoi să cerem audiență (pe ziua) când i-ar conveni principelui. Răspunsul a fost că în dimineața următoare acesta trebuia neapărat să țină Divan și că după amiază ar avea plăcere să ne vază. Puțin după aceea, a venit un servitor să-i spună ceva în taină consulului, care l-a făcut pe acesta să plece în mare grabă. Motivul era o vizită nocturnă a spătarului Hangerli⁹⁸, fostul agent (capuchehaia) la Constantinopol, care a avut ca urmare faptul că zisul

⁹⁸ Constantin Hangerli, viitorul domn al Țării Românești.

consul s-a pornit de dimineață la Curte fără să-mi facă vreun semn și măcar că s-a ferit să treacă pe ulița obișnuită, prin fața casei mele, a fost surprins de Markeli⁹⁹ al meu, care l-a întâlnit pe scara de la Curte; așadar la înapoiere a fost silit să vină la mine și mi-a spus că a vorbit *fortemente* cu principele în favoarea mea, dar că l-a găsit ferm hotărât să nu admită înapoierea ungurenilor (*ungarani* = români din Transilvania) și nici să nu îngăduie navigația pe Olt, (zicând) că avea dreptul să pretindă pogonăritul de la brașoveni și că nu va omite să comunice toate acestea Curții sale (și la Poartă). Cu cea mai mare moderație i-am arătat că el nu trebuia să se depărteze de la cele stabilite împreună în seara dinainte și în orice caz, fiind vorba de o afacere a mea, nu era în căderea lui să atace el chestiunea, ci doar să mă sprijine în limitele rugămintii mele și că, deocamdată, eu nu îi cerusem concursul decât doar în chestiunea ungurenilor; deci era de prisos să o confunde cu celelalte. A început prin a se scuza că a fost luat prin surprindere de către principe, care l-a chemat în mare grabă fără a-i arăta motivul și nu-i lăsase timp să mă prevină. M-am mărginit a-i spune că acești domni *la sapevano lunga* și că trebuie să fii cu ochii în patru ca să nu te lași păcălit sau să te arăți nepriceput, că, de altminteri, eu nu mă opresc la formalități, ci caut ce e esențial și, deci, eu îi mulțumesc mult pentru osteneala ce și-a dat și pentru dispoziția sa amicală. Oricât arătam eu o față jovială și zâmbitoare, confuzia sa era extremă, ceea ce mi-a dat oarecare bănuială și mai ales tăcerea sa despre vizita lui Hangerli... //

p. 207 [Urmează discuția lui Raicevich cu domnul care neagă că firmanul dat pentru recuperarea rușilor s-ar aplica și supușilor austrieci. Despre navigația Oltului, consimțământul dat austriecilor *în principiu*, e îngăduit de atâtea excepții, încât corespunde unei opunerii categorice. Promite că solicitantul pașaportului nu va fi vexat nicicum, *cu condiția să nu se fi făcut vinovat și de altceva*].

[A treia călătorie la Iași]

[Audiențe la domnul Moldovei]¹⁰⁰

p. 214 [Raicevich sosește la 18 octombrie 1784 și a doua zi merge la domn, care îl primește foarte bine și îi expune confidențial punctele doleanțelor sale. Domnul caută să se justifice în privința dezertorilor, a denegărilor de justiție față de supușii austrieci etc. În privința opririi căutării prin țară a dezertorilor de către caporali (*Bassi Officiali*), aceasta s-ar datora Porții. Circulara către ispravnici a fost dată de aceia, dar nu avea nimic insultător. Nu au fost nedreptățiți supușii imperiali].

Cât despre firman, nu i s-a dat citire (în public) pentru că îi era adresat lui, nu boierilor, care nu trebuiau să știe nimic despre treburile (de stat), întrucât el nu vrea să facă o republică din Moldova, că el nu s-a luat niciodată după exemplul domnului din Țara Românească, om fără minte și vanitos, care

⁹⁹ Michael Merckelius, subaltern al agenturii imperiale, ulterior agent austriac

¹⁰⁰ Alexandru Constantin Mavrocordat, Delibei.

a făcut acest lucru¹⁰¹, pentru a se așeza pe tron și a se înconjura de pompă. Alceva este un pașă și populația turcească, altceva un domn al Moldovei. În cele din urmă, mi-a dat să înțeleg mai, mai, că ar fi o poruncă de la Poartă să țină ascuns firmanul și <tot astfel> tratatele.

Toate argumentele și sugestiile mele, întrerupte în fiecare clipă, nu foloseau la nimic; mi-a promis doar să cerceteze mai bine ordinele recente primite despre dezertori și-mi va trimite în chiar aceea seară pe secretarul său // grec p. 215 ca să mi le citească. După o oră și jumătate de discuție, purtată, de altminteri, cu decență și fără strigăte, i-am citit depeșa, pe care a recitat-o el însuși de mai multe ori, schimbându-se la față și trădând cea mai mare agitație lăuntrică. Apoi mi-a zis că aceea schimbare (scoaterea sa din domnie) o dorea el însuși, fiind sătul de domnie (limbaj obișnuit la acești domni), pe de altă parte că putea oricând să-și justifice purtarea cu ordinele Porții.

Ceea ce m-a uimit mai mult, a fost că a resimțit mai mult tăgăduirea titlului de *Serenissim* și că într-o frază se zicea *el* și nu *Alteța sa*, decât tot restul și mânia i-a pus în gură multe lucruri nepotrivite și fără rost, ... etc.

...În încheiere, i-am zis că pentru a-i da o dovadă a sentimentelor mele... etc., îl rugam să se gândească serios la această chestiune și la consecințele sale... etc. [să nu irite Curtea imperială, să porceadă prudent în chestia dezertorilor etc., să plătească cei 40 500 <de florini?>, ce erau în notă], cu condiția <absolută> de a citi firmanul îndată, fără de care nu aş putea risca nici o garantare față de Curtea mea a bunelor sale intenții privind executarea celorlalte puncte etc. Nu putea decurge nici o pagubă pentru el din citirea <publică> a unui firman publicat în tot Imperiul Otoman.

Seara a venit la mine secretarul grec, Hangerli¹⁰², confidentul său intim. Mi-a vorbit în chip neprecis de convorbirea avută cu domnul și mi-a zis că nu era necesar să-mi arate ordinele Porții privind dezertorii. De altfel, l-am găsit (mai degrabă) înclinând spre citirea firmanului.

În ziua următoare, a venit abatele Marquis, care mi-a ținut același limbaj ca domnul privind în general afacerile, asigurându-mă că nu se greșise întru nimic. Mi-a fost foarte ușor să-i dovedesc contrariul, astfel că nu a știut ce să mai spună, dând vina pe alții, cum e obiceiul. Domnul, când nu are alt argument, acuza pe dregători și pe ispravnici și viceversa... Dacă au mai venit cumva alte ordine de la Poartă privind pe dezertori, aceasta se datorește rapoartelor trimise Porții de acolo <adică din Moldova> și că tot zgomotul <în jurul căutării dezertorilor> a venit din partea lor <a oamenilor domnului>, întrucât eu am început treaba cu toată băgarea de seamă conform înțelegerii precise cu domnul.

Și din spusele acestuia, îmi făceam iluzii că se va da citire firmanului și că domnul se pregătea să porceadă cu mai multă credință.

În sfârșit, în ziua de 23, a venit tot el <abatele> să-mi declare, în numele domnului, că nu putea nicidecum <pune> să se citească firmanul, nici să îngăduie căutările acelor *Bassi ufficiali* și că pentru celelalte chestiuni se va conforma întotdeauna poruncilor suveranului său. [Încearcă să apeleze la *moderația* lui Raicevich, care nu se lasă înduplecat].

El <domnul> a trimis un curier expres la Constantinopol...

¹⁰¹ A purces la citirea solemnă a firmanului.

¹⁰² Nicolae Hangerli, mare agă în 1782.

28 octombrie 1784

p. 216 A. [Transmite prin Cernăuți duplicatul raportului (precedent) trimis prin București. Nu vede nici un semn de împlinire a cererilor sale].

B. Secretarul e vizibil dimineața de la orele 10 la 12. În vremea aceasta, domnul său doarme sau îl doare capul și treburile se amână pe a doua zi, astfel că reauavoință se unește cu indolența și cu un aer de dispreț ce nu pot să nu-l raporteze, deși mi-am făcut o regulă din a-l trece sub tăcere, ca să nu dau cel mai mic motiv de scuză și de (contra) atac.

C. Secretarul își îngăduie să deschidă toate scrisorile noastre ce-i cad în mână, invocând apoi ca scuză o nebăgare de seamă.

D. Un prieten, persoană *di prima distinzione*, pe care până acum am găsit-o veridică, mă asigură că această Curte manevrează (*intriga*) pentru a avea un consul prusian, care să-i slujească de avocat contra noastră și a rușilor: este adevărat că cei doi diplomați (*incaricati*)¹⁰³, care au trecut pe aici au fost copleșiți de daruri și onoruri...

[Din Iași] fragment

12 noiembrie 1784

p 218 [...] Acest maior rus¹⁰⁴ se poartă aici ca un mic despot, acordă protecția sa la tot omul, ține o gardă de dezertori în fața casei sale, noaptea pune să circule o patrulă, care, recent de tot, l-a atacat și bătut pe locuitorul agăi, care, de teama de a fi ucis, a renunțat la postul său. Curtea a făcut puțină gălăgie, maiorul s-a ținut țănoș și urmează să facă ce-i place. Ține în jurul său un mare număr de dezertori, care fură și comit mii de dezordini, în așa măsură încât domnul se vede silit să solicite plecarea lor. El (maiorul) nu se grăbește, zice-se, din lipsă de fonduri, dar până una-alta îi pune să muncească pe seama sa.

Pot să mă laud până acum, spre cinstea națiunii noastre, că din partea noastră nu a fost deranjat nimeni. Casa mea, cea a dlui căpitan Beddeus și a subofițerilor (*bassi ufficiali*) sunt alăturate și adesea se află acolo un mare număr de dezertori și nu s-a produs nici cea mai mică dezordine, ceea ce e foarte bine văzut de domn și țară...

¹⁰³ Adică *chargés d'affaires*. Ultimul, Heinrich Friedrich Diez, a trecut prin Iași la 24 iunie 1784, trecând spre Constantinopol. S-a întreținut 5 ore cu domnul și a plecat încărcat de daruri (cf. Hurmuzaki, XIX₁, p. 188).

* La 15 noiembrie Raicevich trimite copia unui memoriu către domnul Moldovei constând din două note: a) privind denegările de dreptate în pricinile rămase nerezolvate de mai multe ori și b) despre extrădarea dezertorilor.

¹⁰⁴ Maiorul rus Ivan Lavrentievici Selunski era viceconsul la Iași (1784–1787).

[...] [La 14 noiembrie 1784 a trimis prin secretarul Marquis un memoriu domnului în chestia dezertorilor. Acesta pierduse un fiu și nu vedea pe nimeni. După destule zile de solicitare, Raicevich îi cere audiența].

B. ...Am obținut cu greu această audiență ieri, după ce Alteța sa s-a p. 224
sculat de la masă, pentru a-mi arăta politețea obișnuită, de a mă primi spălându-se pe mâini.

C. [Raicevich se plânge că în 40 de zile *nu a văzut decât 3 dezertori*. Domnul stăruie să arate că subofițerii (caporalii) nu puteau și nu trebuiau să mai rămână în Moldova, apoi a întrebat când se va duce căpitanul Beddeus ca să lupte în Olanda]. I-am răspuns că acel căpitan era acum folosit aici și că plecarea lui, ca și aceea a caporalilor, nu atârână decât de domn, dacă ne-ar reda dezertorii cu o oră mai devreme. La acestea, el a început să ia foc și să strige că el trebuia și voia să-i redea, altminteri Poarta i-ar tăia capul, dar că lucrul nu se putea face așa iute întrucât ispravnicii săi mai aveau o mie de treburi. [Contraargumente, discuție aprinsă, domnul strigă și îl întrerupe, dar deodată exclamă].

D. „Ce crede principele Kaunitz că mă înspăimântă cu amenințările sale? Crede el că va reuși să mă facă a fi mazilit? Pe cât mă onorează pe mine, tot pe atât îl voi onora pe el *ed alternaró con lui*. Dacă principele Kaunitz e principe al Sacrului Imperiu Roman, eu sunt principe al sacratismului Imperiu otoman”. Era atât de aprins și de furibund, încât a spus multe lucruri extravagante. I-am cerut să-și măsoare cuvintele, gândindu-se că eram silit să raportez tot ce se apucă să spună. „Știu asta și de aceea și vorbesc. Să scrieți și dacă vreți, vă voi da (totul) în scris!”. E probabil că abatele Marquis, care de obicei stă în spatele meu, încerca prin semne să-l facă să tacă, pentru că înfuriindu-se cu totul, s-a pus să strige mai tare: „Ce vreți să-mi spuneți voi *Dascăle* cu gesturile (*moti*) voastre? Eu sunt stăpânul, sunt un domn născut dintr-o familie, care domnește de 200 de ani¹⁰⁵, un suveran în funcție (*regnante*) și vreau să spun ce-mi place, nu mă tem nici de împărat, nici de principele Kaunitz”.

E. Sătul de a auzi atâtea extravagante, cu atât mai mult că anticamera era plină de dregătorii și slugile sale, am fost silit să recurg la singurul leac cu putință pentru a aduce la tăcere pe acești domni (*Signori*). Am început să ridic și eu tonul, fără însă a mă tulbura, și să-i spun că țipetele lui erau de prisos și fără rost, că nimeni nu-i contesta calitatea sa de domn în funcție, dar că Augusta Curte imperială cerea executarea unei convenții făcute cu suveranul său, pe care el încerca să o ocolească, și că fără îndoială Maiestatea sa (împăratul) și Alteța sa dl principe von Kaunitz vor găsi mijlocul de a se face respectați.

– „Da, eu respect capetele încoronate, pe împăratul Germaniei (Iosif al II-lea), împăratul Franței¹⁰⁶ și cel al Angliei¹⁰⁷, dar nu ascult decât de împăratul turcilor (Abdul Hamid I). Ce folos am eu de la dezertorii voștri?”

¹⁰⁵ În realitate, din anul 1711, deci de 70 de ani.

¹⁰⁶ Conform „capitulațiilor”, regele Franței (Ludovic al XVI-lea) era socotit împărat (*padișah*).

¹⁰⁷ Regele George al III-lea al Angliei (1760–1820).

– „Ce folos? Alteța Voastră își bate joc de mine. Contribuția pe care o scoate nu e mică”. Încetul cu încetul s-a potolit, a devenit cu totul altul, a declarat că-mi este cel mai bun prieten și voia să fie învățat de mine... etc., eu l-am sfătuit să-mi redea dezertorii. – „Ce mai vreți?”, a adăugat el, „v-am dat în urmă 270 (de dezertori)”. „Da, înainte de sosirea mea, dar acum nu”. – „Atunci m-a înșelat abatele, care a scris aceasta în răspunsul la memoriul vostru, pe care l-am văzut”, dar eu i-am dat a înțelege, și lui și abatelui, că una este să afirmi un lucru și alta să dovedești un fapt. Abatele s-a roșit și nu știa ce să spună. – „Ca să vă fac pe plac”, mi-a zis (domnul), am schimbat pe toți ispravnicii neascultători”. – „Foarte rău *Signor* principe, trebuia să-i lăsați // p. 225 și să-i faceți să asculte”. – „Aveți dreptate, am făcut rău, acest (fapt) a pricinuit dezordine, cei noi (ispravnici) nu sunt la curent (*al fatto*) și a rezultat zăbava; mărturisesc că sunt un neștiutor, dar voi drege îndată totul”. [Incredibilă schimbare la față etc. Raicevich protestează contra pretenției de a-i pune pe supușii austrieci să plătească contribuția. Discută art. 71 al tratatului cu Rusia care face deosebirea dintre cei însurați și cei neînsurați].

F. ...Mi-a răspuns că el nu înțelege acest articol și că eu să scriu la Poartă să i se trimită lui un firman, căci el este robul Porții și că dacă voiam, mi-ar da îndată un curier. Ca să-i resping ironia, i-am zis că eu eram un simplu agent pe lângă el și nu un ministru pe lângă Sublima Poartă și mă minunam că el, ca suveran și principe în funcție, avea nevoie de un firman, care să-i explice fiecare punct al tratatului și că acesta era un adevărat mod de a nu termina nici o chestiune. I-am pus în vedere că i se va cere (să restituie) tot atâta cât a extorcat pe trecut. Pe scurt, el a declarat că nu vrea să-și schimbe ideea, iar Curtea imperială să facă după placul său.

Mi-a dat în scris răspunsul la nota despre chestiunile rămase nedecise, zicând că erau (calomniile) și că totul fusese terminat. Am încercat în zadar să-l fac să vadă (că rezultă) contrariul din propriile sale răspunsuri. El, când se vede dovedit, ori schimbă vorba, ori cheamă pe unul sau altul și le dă ordine.

G. Convorbirea a durat 3 ore. (Nu se poate aștepta nimic de la el) în chestiuni în care intră interesul său sau al episcopilor și boierilor față de care – orice mi-ar spune mie – se află în cea mai mare supunere etc.

H. Am observat că acești domni și-au schimbat și limbajul și atitudinea de la înapoierea curierului expedit la Constantinopol la sosirea mea. Față de mine, subalternii mai păstrează oarecare decență, dar căpitanul Beddeus și d. Öchsner, pe care îi trimit adesea împreună la Curte, sunt nespuse de jigniți (*mortificati*) de felul indolent și nepolitic, cu care sunt primiți de secretar și de toți ceilalți.

I. Acest domn abate, secretar, care pretinde a fi nespuse de informat despre Turcia, prânzind recent la mine, mi-a ținut un logos similar cu acela ce-mi fusese ținut în Țara Românească de către un agent al aceluia domn, făcându-mă să observ slaba reușită a negocierilor Internunțului nostru la Poartă, (Peter Philipp baron von Herbert-Rathkeal), zicând că el a stricat totul cu repezeala (?) (*vivacità*) sa, cu rapoartele către Curtea imperială despre slăbiciunea turcilor și că în aceasta el s-a înșelat, căci Poarta era o putere formidabilă cu nesfârșite resurse, că acesta, acum câțva timp, a înfățișat un

memoriu plin de amenințări, echivalând cu o declarație de război și cu toate acestea, nici <Poarta> nu s-a înspăimântat, nici nu s-a văzut vreo mișcare din partea împăratului. [Raicevich spune doar că are cea mai înaltă opinie despre talentele Internunțului.] A lădat apoi pe dl Bulgakov¹⁰⁸ și comportarea sa. Și este de observat că și consulul Severin m-a asigurat că acest domn a știut să-i câștige prietenia...

Spicuri din „Observațiile” lui Raicevich

Spicurile de mai sus sunt fragmentare. A trebuit să ometem capitole întregi, de pildă despre: cereale, arbori, pești sau bogății miniere de un interes netăgăduit. Ne-am silit să înfățișăm unele descrieri directe ale împrejurărilor de la noi, oprindu-ne asupra celor mai sugestive și notând pe alocuri influența nemărturisită a lui Sulzer asupra unor puncte de interes. Am omis capitolul despre „*Starea actuală a comerțului în cele două Principate*”, care e mai degrabă o critică generală a regimului impus de Poartă și o justificare a creării celor două consulat: cel rus și cel imperial, autorul stăruind asupra pompei oficiale a primirii solemne a celor doi agenți, comparată cu cea folosită pentru ambasadorii străini la Poartă. Am omis de asemenea lista așa-ziselor forțe armate ale Principatelor, cifrele capitației, precum și povestirea (indirectă) a uciderii lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica la Iași, scopul acestui adaos la capitolul trecerii pașalelor nefiind altul decât a afirma că Alexandru Ipsilanti l-ar fi prevenit printr-o scrisoare pe confratele său de primejdia ce îl paște, afirmație cu totul neverosimilă, în contradicție cu raporturile dintre cei doi domni (vezi și asupra acestui punct biografiile lui Carra și Sulzer). Rămâne, așadar, ca să completăm această mărturie fragmentară printr-o redare foarte rapidă a judecăților sale mai generale, influențate și ele, și nu o dată, de cele ale autorilor care l-au precedat. Este vorba, între altele, de capitolul despre educația lăsată pe mâna unor dascăli și călugări greci, de numărul mare de biserici, de religie și credulitate, de eresuri despre deochi și strigoi și de industria mănoasă a patriarhilor greci, în primul rând al aceluia de Ierusalim, care dezleagă de blestem pe morții ce n-au apucat să putrezească în mormânt și distribuie cărți de indulgență, foarte căutate, mai ales în Moldova.

Caracterizarea finală a poporului, în care, se face deosebire între oamenii de la munte și cei de la șes, cu sublinierea specială a vitejiei locuitorilor din Banatul Craiovei (și mențiunea rolului arhimandritului Damaschin de Argeș în războiul ruso-turc încheiat în 1774) și în general, a poporului în timpul aceluia război, observațiile despre felul de viață al locuitorilor, atât boieri, cât și oameni de rând, arată o suprapunere de aprecieri, după cum sunt luate de la alți autori, de pildă de la Del Chiaro, în mod fățiș, sau Carra și Sulzer, nenumiți, sau, după cum reflectă o judecată proprie, care și ea suferă fluctuații importante. Cea mai flagrantă este cu privire la țărani, acuzați în mai multe rânduri de lene și nepăsare și arătați mai departe ca victime nenorocite al regimului neomenos al fanarioților și al războiului devastator purtat pe teritoriul lor.

¹⁰⁸ Iakov Ivanovici Bulgakov, ambasadorul rus la Poartă (3 oct. 1781 – 24 aug. 1787).

De fapt și aici găsim o dualitate de judecăți, ca și la Sulzer, cu aceeași concluzie cum că aceste țări nu s-ar putea salva decât „dacă soarta i-ar face să ajungă supușii unui suveran drept, luminat și cu omenie”, adică a împăratului de la Viena!!!

Observații critice

Confruntarea textului *Observațiilor istorice* ale lui Raicevich cu acela al rapoartelor sale din anii 1782–1785, inclusiv, ne îngăduie o mai bună înțelegere a cărții sale publicate la Neapole, în 1788. S-ar părea că în elaborarea sa se pot distinge două faze. Prima, din timpul șederii sale la București, ca secretar al lui Alexandru Ipsilanti, căreia îi aparțin *grosso modo* capitolele geografico-descriptive, la care se observă pe alocuri niște adaosuri ulterioare, de pildă cele referitoare la taxa de pășune a păstorilor transilvăneni. Este probabil că Raicevich a pornit la redactarea *Observațiilor* sale, mai întâi ca o prezentare istorică și descriptivă a Țării Românești, extinzând-o apoi la amândouă Principatele. Partea istorică, ce i-a cerut un efort mai mare, este azi mai lipsită de interes, fiind o reconstituire lacunară pe baza unor elemente arheologice bine cunoscute, completate cu unele notițe aproximative ale lui Pray, cu privire la români în evul mediu timpuriu. O confuzie persistentă între cumani și români la venirea tătarilor alterează chiar coordonatele pe care se proiectează istoria locuitorilor din afara arcului carpat, care s-ar fi refugiat cu toții în Transilvania, sub presupusa protecție a regilor Ungariei. O altă idee fundamental greșită este aceea care vede în ilegalitatea socială a românilor din Principate efectele unei cuceriri slave, de pe urma căreia boierii sunt descendenții cuceritorilor slavi cu precădere, care merge atât de departe încât salutarea obișnuită „ziua bună” este redată prin „vremea bună” (!), pentru că acest cuvânt este slav. Tot astfel, o judecată simplistă cum că românii la venirea turcilor s-au grăbit să se sustragă suzeranității Ungariei și Poloniei, aliindu-se contra lor cu turcii, arată o necunoaștere a situației reale a Ungariei și a Poloniei de la începutul secolului al XV-lea. Și discutarea numelui de valah este lipsită de rigoare. Alături de soluția evidentă, acceptată încă din secolul al XVI-lea (vezi Verancsics), a înrudirii dintre numele de român (valah, „olah”) și cel de latin sau italian (olasz) este înfățișată și etimologia nesperioasă a tălmăcirii numirii de Țara valahilor (sau volohilor) prin Țara boilor (?), întrucât „vol” pe rusește înseamnă bou (!), dând ca explicație renumele boilor exportați de la noi, de o calitate superlativă. Pentru perioada de după moartea lui Neagoe Basarab, el își ia informația, foarte probabil, de la Bocignoli, citat de altminteri de Del Chiaro, pe care îl folosește în mod intensiv, împrumutându-i multe descrieri ale Curții și ale boierilor. Tot după Del Chiaro este înfățișat și Nicolae Mavrocordat, cu care începe epoca cruntă a fanarioților. Pentru Mavrocordați nu are prea mare simpatie. Reforma lui Constantin Mavrocordat este judecată ca o pseudoreformă, ce nu înlătură, decât aparent, iobăgia, odată ce nu este însoțită de nici o împărțire de pământ la țăranii lipsiți de acest mijloc de trai.

În general, partea istorică este compusă din câteva jaloane, unele destul de nesigure, de aceea în paginile precedente nu ne-am oprit la ea, ci am urmărit de preferință textele ce arată o participare directă la realitățile actuale ale vremii sale. Am văzut că mărturia lui Raicevich aparține la două faze: 1) a celor 7 ani cât a fost secretarul lui Alexandru Ipsilanti în Țara Românească; 2) a perioadei (1782–1786, februarie) cât a funcționat ca agent austriac în ambele Principate. Lăsând deoparte introducerea istorică, găsim amândouă fazele în corpul *Observațiilor*, precum și în rapoartele trimise din București și Iași. Asistăm uneori la niște suprapuneri. Astfel, în capitolele dintâi ale *Observațiilor*, ce constituie partea geografico-descriptivă, de caracter mai mult idilic, surprindem și adaosurile privind taxele pentru pășunatul oilor din Transilvania, care corespund problemei ce revine destul de des în rapoartele sale din București, unde sunt redată discuțiile cu Nicolae Caragea și Mihail Suțu în anii 1782–1786.

După partea geografico-descriptivă din faza întâi, caracterul lucrării se schimbă. Capitolul despre *starea actuală a comerțului*, cu materiile prime ce se exportă și obiectele de lux ce se importă pentru boieri și domn, îndreaptă atenția asupra cârmuirii și, în concluzie, se emite o judecată politică a aparatului de stat: dregătorii, divanul, domnul. Despre masa plugarilor a fost vorba oarecum în treacăt mai înainte. *Observațiile* se încheie cu o înfățișare rapidă a aspectului orașelor și satelor, cu semnalarea marelui număr de biserici din București, ceea ce duce la judecăți asupra religiei, a superstiției, a clerului etc. Critica se întinde atât asupra despotismului cârmuirii, cât și asupra proastei educații datorate robilor țigani și unor dascăli greci, călugări însărcinați cu predarea limbii grecești odraslelor boierești. În concluzie, locuitorii ar putea fi influențați în bine, dacă ar încăpea sub o guvernare occidentală (adică austriacă!).

În text, a mai fost introdus și raportul boierilor moldoveni către țarina Ecaterina a II-a din anul 1770, spre a sluji ca material comparativ pentru veniturile țării din acel an. De fapt, acest text, descoperit de Raicevich în arhiva de la Iași, a fost trimis într-un raport al său cancelarului Kaunitz împreună cu două rapoarte despre posibilitățile oferite de Moldova comerțului austriac, după prima sa ședere la Iași din toamna anului 1782. Probabil că tot fazei cvasiconsulare îi corespunde și scurtul capitol despre poștă și curieri. Am văzut că a fost folosit destul de mult textul lui Del Chiaro la redactarea finală a *Observațiilor*, când au fost cercetați și autori ca Dimitrie Cantemir, Sulzer și Carra. Există unele puncte de asemănare între *Observații* și descrierea inedită a lui Constantin Ludolf, de pildă în modul de utilizare a lui Del Chiaro, în judecata severă a despotismului cârmuirii și a exploatării țăranilor, în sfârșit, asupra cuantumului veniturilor Țării Românești (în anul 1782!). Atitudinea pe care o adoptă autorul *Observațiilor* este aceea a unui cenzor din epoca luminilor, dominând de sus realitățile momentului, care alimentează corespondența sa cu cancelaria austriacă. Este poate o atitudine finală adoptată după încheierea textului definitiv destinat tiparului, care pare să fi fost redactat, în bună parte, încă de la plecarea din București, în februarie 1786, după cum reiese din mărturia lui J. Bentham din acel moment. Ar aparține intervalului dintre această redactare și publicarea din 1788. Există poate și un element de oportunitate,

de exemplu în anumite aprecieri ale sale, care se contrazic. Despre Mihail Suțu, rapoartele sale oferă un portret destul de iscoditor. În *Observatii*, el este proclamat „om de bine”, fără alte aprecieri de amănunt. Este interesant de urmărit felul cum pomenește de Alexandru Ipsilanti, fostul său patron. Pe de o parte, îl laudă pentru buna stare pe care a întronat-o în Țara Românească după războiul încheiat în 1774, pentru interesul său pentru alcătuirea unui cod de folosit etc. Pe de altă parte, el face socoteala banilor pe care și-i pune de o parte *domnul* (fără a-l numi) într-un an de domnie, apreciind suma la un milion de lei. Cifrele declarate sunt cele din 1782, când nu mai domnea Al. Ipsilanti, dar este evident că ele se referă și la vremea domniei sale. Pentru raporturile dintre domn și fostul său secretar este semnificativ faptul următor:

Am văzut în biografia lui Raicevich că la trimiterea sa, oarecum neoficială, în Principate, cancelarul a recomandat internunțului să nu notifice Porții acest fapt și nici să nu-l menționeze decât în treacăt doar lui Al. Ipsilanti, pe motivul că fusese în slujba sa. Iată cuvintele sale: „...und können die selbe allenfalls dem herrn Fürsten Ypsilanti bei einer schicksamen Gelegenheit, jedoch nur erzählungsweise, als von einer blos gleichgultigem Neuigkeit verständigen, indem Raicevich, wegen seiner vormalshim geleisteten Dienste bekannt ist”. Cum legăturile internunțului cu fostul domn, retras pe Bosfor, se purtau mai mult indirect, prin interpretul imperial, Testa, din cauza spiritului bănuitor al turcilor, și cum acesta se descurca mai greu cu limba germană (motiv pentru care relatarea despre întrevederea sa cu fostul domn este scrisă în limba franceză), sensul acestor cuvinte a suferit o alterare care nu s-ar explica numai printr-o politețe excesivă a purtătorului de cuvânt al internunțului.

Așadar la 20 august 1782, fostul domn a înțeles că numirea lui Raicevich se făcuse din considerație pentru presupusul său devotament față de fostul lui patron și că guvernul imperial ar fi gata să revoce această numire, dacă acesta ar avea ceva de obiectat. Deci, după exprimarea recunoștinței sale emoționante pentru acest procedeu, Ipsilanti mărturisește neîncrederea sa în Raicevich, pe care îl declară șiret și care s-a folosit de împrejurări (adică de fuga beizadelelor) pentru a se pricopsi. De altminteri, dintr-o *politică neghioabă*, el l-a și criticat pe fostul domn la București, pentru a-l linguși pe succesorul acestuia. Cum cu puțin înainte sosise la Poartă o plângere a domnului N. Caragea, cum că Raicevich l-ar fi criticat într-o scrisoare trimisă de acesta de la Viena la București, internunțul s-a întrebat, pe drept cuvânt, dacă aceste două plângeri simetrice, care se cam excludeau între ele, nu erau cumva dictate chiar de Poartă, pentru a-l înlătura pe Raicevich.

Așadar l-a trimis din nou pe Testa, la 9 septembrie, pentru lămuriri alături de alte câteva puncte ce trebuiau elucidate. Ipsilanti a declarat că plângerea lui nu fusese inspirată de nimeni și a cerut cu multă stăruință să se renunțe la serviciile lui Raicevich, întrucât prezența lui în Țara Românească ar putea să-i compromită perspectivele numirii sale viitoare, oferind dușmanilor săi un pretext pentru a-l vătăma pe el, adăugând că ar considera rechemarea lui ca binefacerea cea mai mare ce i s-ar putea face, cu atât mai mult *cu cât îl cunoștea pe domnul Raicevich prea bine, pentru a avea cea mai mică încredere în el*. Dacă acesta ar fi avut un pic de recunoștință față de el, nu ar fi umblat după postul acela, știind ce consecințe ar putea avea pentru fostul

său patron, mai ales după ce acesta îi recomandase, prin confidentul său Koulely, să nu se înapoieze în Țara Românească și după asigurările lui Raicevich că nu avea acest gând, ci, dimpotrivă, era hotărât să se retragă la Neapole etc. Afirmație pe care o făcuse Ipsilanti lui Testa, încă de la început, sub o formă mai puțin categorică, aflând de numirea lui Raicevich. Atunci îi spusese că șederea sa în Țara Românească nu putea fi decât trecătoare, căci Raicevich se va întoarce în Germania și ar putea trece în Italia, menționând cu acest prilej Neapolul. De fapt, Ipsilanti se aștepta să fie numit din nou în Țara Românească, iar prezența lui Raicevich îl putea încurca. De aceea, la 3 septembrie, deci înainte de a doua vizită a lui Testa, el l-a și trimis pe confidentul său, Koulely, la Testa să ceară în mod formal rechemarea fostului său secretar. Este evident că aceste stăruințe nu aveau sorți de izbândă.

Nu știm dacă Raicevich și fostul domn s-au mai întâlnit vreodată și nici când a fost cuprinsă în *Observații* acea lungă descriere a uciderii lui Grigore Al. Ghica la Iași în 1777, al cărui rost era să afirme un lucru neconfirmat de nici o altă mărturie, anume că Ipsilanti l-ar fi prevenit pe Ghica de intențiile capugiului, dar că acesta nu a mai apucat să citească acea scrisoare! Informația este menită să-l disculpe pe Ipsilanti, cumnat cu Constantin Moruzi, noul domn numit în locul celui ucis, care era autorul moral al acestui sinistru deznodământ, de orice fel de amestec în acea privință. Ar trebui urmărită mai de aproape informația pe care o dă N. Iorga despre niște spioni ai lui Ipsilanti culegând, la granița Moldovei, tot felul de știri în defavoarea domnului.

În *Observații* mai apar, pe alocuri, și anecdote, și trăsături pitorești, dar portretele cele mai vii și scenele cele mai neașteptate se află în rapoarte. Acolo poate fi surprins și chipul autorului în discuțiile sale aprinse cu „Deli bei”, în relațiile schimbătoare cu consulii ruși – Laskarev și Severin –, în cele bănuitoare și constant lipsite de cordialitate cu marele spătar Enăchiță Văcărescu, în sfârșit, în capitolul în care e descrisă primirea triumfală a sa, ca și mai înainte a colegului său, Severin, de către domn, cu prilejul citirii în fața acestuia a firmanului de recunoaștere în funcția de agent imperial. El are grijă să explice și să amplifice rolul său, asemenea în ochii săi aceuia al unui adevărat ambasador. Ceea ce a și încercat să demonstreze la a doua venire la Iași, în 1783. Uneori, surprindem mici contradicții între afirmațiile din *Observații* și informațiile din rapoarte. De pildă, se afirmă că spătarul este întotdeauna un grec al domnului. Dar, în 1782, la venirea sa la București, spătar era Enăchiță Văcărescu, deci nu un grec. Alteori, concordă întocmai *Observațiile* cu rapoartele. De exemplu, când se face deosebirea între spiritul boierilor din Țara Românească și al celor din Moldova, care își îngrijesc de moșii, în vreme ce acei din Țara Românească nu aveau voie să lipsească de la Curte, unde își iroseau timpul zi de zi.

Mai sunt în rapoarte și unele știri fugitive, ce-ar avea nevoie de completări, ce nu se mai dau. De exemplu, cele despre falsificatorii de bani, despre care este vorba o singură dată, sau cea despre atelierul manufacturier de cristal și oglinzi din București, despre care pomenește și Bentham, care trebuia neapărat desființată, spre a nu face concurență celor din statele imperiale. Într-o ordine de idei simetrică este vorba, la un moment, de planurile Austriei de a porni lucrări pentru navigabilitatea Oltului. Mai apar și din umbră figuri luminate o

clăpă, ca aceea a ciudatului ex – ieziuit D'Arrieta, pomenit aluziv de N. Caragea (vezi raportul din 16 august 1783 în Hurmuzakı, XIX, 1, p. 36), ca folosit de Al. Ipsilanti ca preceptor al fiilor săi și care i-ar fi pricinuit acestuia destule necazuri, și evocat mai pe larg de cancelistul Öchsner, în raportul din 3 iulie 1783 (*Ibidem*, p. 105), în care este vorba de veleitățile acestuia ca „chargé d'affaires” al lui Alexandru Constantin Mavrocordat la Viena și de reacția violentă a acestuia din urmă. Odată mai mult reapare acel secretar La Roche, prezent încă din vremea lui Callimachi. Despre rolul real al consulilor și despre abuzurile lor, avem, în schimb, un material foarte îmbelșugat, care ar trebui integrat în ansamblul *Observațiilor*, ce se dovedesc necomplete fără acest adaos necesar.

CANCELISTUL ÖCHSNER

(? – p. 1786)

Despre biografia cancelistului Öchsner știm prea puțin lucru. Îl aflăm sub ordinele lui Raicevich încă înainte de a fi numit oficial în postul de cancelist, odată cu declarația situației de agent imperial a acestuia, când e desemnat odată cu von Spaun, ca auxiliar al rezidentului. În această calitate a fost însărcinat cu diferite misiuni, despre care raporta lui Raicevich în limba italiană sau și franceză, întrucât acesta nu se descurca prea bine în limba germană.

Darea de seamă pe care o reproducem a fost redactată de Öchsner după înapoierea sa la București și, foarte probabil, sub inspirația lui Raicevich. Öchsner mai reapare ca Achsner în legătură cu însușirea scrisorii lui König, consulul prusian în devenire, depusă din greșeală la locuința agentului, unde a fost primită de Öchsner-Achsner, care apoi a tăgăduit sus și tare acest fapt. În raportul său către cancelarul Kaunitz, Raicevich a justificat procedeul său pe motivul că îl bănuia pe König a fi un spion al prusienilor. Din întâmplare, acea scrisoare dosită conținea însăși diploma de numire drept consul a lui König!

Ulterior a intervenit o ruptură între agent și subalternul său, care a plecat, lăsându-l foarte încurcat cu corespondența germană, de care se ocupa el. De observat că Raicevich era foarte atent la dovezile de bunăvoință ale domnilor față de subalternii agentului. Astfel, într-un rând se plânge de încercările domnului M. Șuțu de a-l atrage pe von Spaun de partea lui, prin atențiile sale, în lipsa lui Raicevich din București. Metoda domnului din Țara Românească era folosită și de confratele din Moldova, care, la audiența de plecare a lui Öchsner, îi dă un ceas de aur drept amintire!

Pentru activitatea sa la noi, avem rapoartele publicate în Hurmuzaki XIX, 1, din care cel mai sugestiv este acesta înfățișat aici. El este menționat și în rapoartele consulare ruse, vezi Hurmuzaki, seria nouă, vol. I, p. 233, 251, 266, 322.

[RAPORT DESPRE MISIUNEA LA IAȘI]¹

[Din cauza ploilor și inundațiilor, el face în 5 zile un drum ce ar trebui p. 105
normal să țină doar 2 zile. Ajunge la Iași în seara de 25 (iunie) 1783. Cheamă
căpetenia negustorilor brașoveni, spre a-l întreba dacă ei au reclamații și totodată
a-i comunica firmanul dat în favoarea lor. Acesta, un om în vârstă, vine seara
și declară că împovărările nu au încetat, el însuși a fost somat să plătească sub
diferite pretexte o sumă de 50 de piaștri până în 8 zile. Văzând firmanul,

¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Hurmuzaki, XIX, 1, p. 105–109, doc. XCIV.

p. 106 plânge de bucurie... etc. În dimineața de 26, el merge la secretar //, care îi amână audiența pe a doua zi, probabil ca să afle dacă el e trimis de cancelaria imperială sau doar de Raicevich. După amiază vin diferiți negustori cu plângeri. În dimineața de 27 are loc audiența la domn în prezența hatmanului, a vistierului, a spătarului și logofătului.] După ceremoniile obișnuite, domnul, stând în picioare, a citit comunicarea dlui secretar aulic (Raicevich) și firmanul, care a părut să-l indigneze. A început îndată să mi se adreseze pe un ton aspru întrebând: „Ce nedreptăți am făcut eu supușilor imperiali? Și cine poate să se plângă de mine? Numai dl Raicevich, numai el singur se plânge pentru că este nemulțumit de mine... În firman se spune să se ia 3 la sută la vamă ca de obicei. Dar nu a fosr așa de obicei, ci 5 la sută și sunt silit să raportez faptul Porții”. [Öchsner răspunde că Raicevich a primit plângeri și își face doar datoria. El caută întotdeauna să arate toate considerația față de domn.] „Dar, a zis domnul, nu este nimeni altul care să se plângă de mine. Eu trăiesc în cele mai bune relații cu toți comandanții de frontieră, mai ales cu dl. general din Bucovina”. [Öchsner răspunde că tocmai acesta se plânge des de împovăările ce suferă negustorii bucovineni în Moldova.] El s-a întors atunci către secretarul său și i-a poruncit îndată să scrie la Cernăuți dlui general Enzenberg și să-i spună că eu afirm că el s-ar fi plâns de domnul Moldovei. S-a întors apoi către mine cu întrebarea: „Sunteți mulțumit că ați adus această știre?”. Am răspuns: „Foarte mulțumit, și dacă dl principe se teme că eu mi-aș tăgădui spusele, mă oblig chiar acum să declar în scris că dl general Enzenberg se plânge de dl principe al Moldovei”. Până aici mi-a vorbit domnul tot timpul pe tonul cel mai nepolitic, ca și cum i-ar păsa prea puțin de ce aş avea eu să răspund. //

p. 107 [Öchsner răspunde că nu înțelege de ce sunt rău tratați supușii imperiali în Moldova], când turcii se străduiesc să întrețină cele mai bune relații între cele două împărății, iar că abatele *Arrietta*, pe care l-a trimis de curând domnul la Viena pentru interesele sale, s-a putut convinge că cei ce vin din Turcia în statele imperiale sunt mai bine tratați decât cei ce vin din imperiu în țara aceasta.

Numele abatelui *Arrietta* l-a pus pe domn într-o vizibilă încurcătură. Și-a schimbat tonul său trufaș. A început în tulburarea sa să-mi vorbească grecește, m-a poftit să stau jos, a poruncit să fie adusă cafeaua, precum și tratațiile obișnuite și m-a întrebat dacă nu vreau să fumez, întinzându-mi un ciubuc. „Nu, prietene, mi-a spus el, acest *Arrietta* nu a fost trimis de mine la Viena. Știu bine că la Viena a pretins că l-aș fi trimis eu, ca să facă în așa fel ca eu să pot avea un *chargé d'affaires* la Curtea de la Viena. O cinste la care nu am pretins vreodată. Tot ce a făcut acest abate în această privință era din capul lui. El nu a fost deloc autorizat de mine, nici împuternicit și nu are nici un rând din mâna mea”.

Öchsner schimbă vorba, cere restituirea unor taxe abuzive luate de la negustorul brașovean Pantazi. Domnul dispune ca Öchsner să cerceteze cazul împreună cu secretarul său (al domnului). Tot astfel și pe acela al negustorului Marini. Apoi înfățișează chestia dezertorilor, numeroși la Iași și în Moldova, afirmând că și domnul Țării Românești și diferitele pașale îi trimit înapoi la el. A răspuns domnul: „Acesta nu este un lucru nou și dacă vor fi ceruți, va fi datoria mea să-i predau. Dar fără a fi ceruți, nu-i pot preda. Și în ce țară ar

urma să fie predați fără a fi fost ceruți? Turcii pot să o facă, pentru că nu vor să aibă creștini printre ei”. [Öchsner cere o citire publică a firmanului în fața Divanului. Domnul a răspuns că firmanul îi era adresat lui exclusiv și că (o atare citire) ar fi împotriva obiceiurilor țării. Tăgăduiește că s-ar fi procedat în alt fel cu firmanul privind pe ruși... Se vor trimite instrucțiuni la vameși să nu mai perceapă decât 3 la sută.]

[În ziua de 28 a tratat cu vistierul și cu logofătul chestiunile lui Pantazi și Martini. Domnul decide că acesta din urmă va trebui să-și dovedească învoiala cu vameșii, contestată de aceștia. Mai departe, domnul recunoaște că s-au comis abuzuri contra supușilor imperiali, dar acestea nu aparțin domniei sale, ci sunt mult mai vechi.] „Aș dori mult să rămâneți mai multă vreme aici, ca să vă puteți convinge de spusele mele”. Am răspuns că nu îmi îngăduia timpul și am mai adăugat că eram prea rău găzduit, pentru a mai putea răbda să stau aici, la care mi-a răspuns că el însuși s-ar îngriji de întreținerea mea... p. 10⁹

[La 29 Öchsner își ia slobozirea de plecare, mai recomandă pe supușii imperiali și mai comunică o plângere a unui ofițer pensionar, căruia i s-a luat pașaportul și nu i se mai restituie. Domnul își pierde răbdarea și cere ca acela să fie trimis la el pentru a vedea de unde vine această dezordine. La plecare, domnul îi întinde un ceas de aur ca amintire.]

[Sosirea a 20 000 de ruși în Polonia agită spiritele. Domnul l-a trimis pe Chabert să raporteze la Poartă. Consulul rus profită de împrejurări.]

El are acolo o autoritate extraordinară și face acolo tot ce vrea, fără să-i spună nimeni nimic. El și secretarul său sunt foarte des cu domnul: iau masa împreună, se complac în distracții de societate împreună. Numele de rus a ajuns la un grad de considerație atât de înalt, încât li se repetă supușilor noștri: „Da, dacă ați fi ruși sau cel puțin sub protecție rusească, atunci ați putea pretinde unele privilegii”. Sunt trimiși zilnic de către dl consul dezertori în Rusia. Se socotește numărul celor trimiși la 600 de inși. O anecdotă care s-a petrecut sub ochii mei... etc. Dl consul avea o nemulțumire față de vameșii din Iași. În loc să se plângă domnului, a trimis pe talmaciul său la vamă și le-a făcut cunoscut ca dacă ar mai auzi o plângere contra lor, ar pune să fie ridicați de ienicerii lui și să i se dea fiecăruia 200 de lovituri de cnut... Domnul i-a dat ca locuință una din cele mai bune case, mobilată cu totul și suportă toate cheltuielile sale de la venirea sa la Iași. p. 109

[Un supus imperial ar fi încheiat un contract pentru sarea din Moldova. Este plecat de 14 zile la Lemberg și a depus ca garanție a contractului 240 00 de piaștri.]

În momentul de față se află aici la Iași, ca prizonier de stat al domnului, un oarecare abate spaniol, d'Arrietta, despre care a mai fost vorba. Domnul nu vrea nicidecum să-l lase să plece, deși are un pașaport imperial. În primăvara trecută l-a trimis domnul pentru nu știu ce treburi la Viena, iar la înapoiere, când a raportat că a reușit în toate treburile sale și că va fi recunoscut la Viena drept *chargé d'affaires* al domnului Moldovei, domnul i-a declarat că nu i-a dat asemenea misiune și că nu s-a gândit niciodată să ceară un asemenea *chargé d'affaires* la Viena. Acum trebuie ca el să dea o lămurire în scris, precum că toate acestea el le-a tratat la Viena pentru sine, fără a avea instrucții în acest sens, ceea ce abatele nu vrea deloc să facă, ci afirmă într-una că

domnul i-a dat asemenea instrucțiuni. El a căutat să ceară ocrotire de la rus, dar se pare că dl consul nu vrea să se amestece în această chestiune. A a venit și la mine. Mi-a arătat pașaportul imperial și m-a rugat să apăr privilegiile acestui pașaport și mi-a dat o scrisoare către dl secretar aulic (Raicevich). După ce mi-a spus multe lucruri în detrimentul domnului, mi-a declarat, cu amărăciune vădită, că urma să fie Camondo informatorul la Viena și că ei s-au înțeles să poarte corespondența în limba spaniolă, scrisă cu litere ebraice.

Un oarecare ofițer pensionar, Biron, m-a asigurat că acum două săptămâni a trecut prin Iași ca negustor căpitanul Redange. Acest Biron spune că a venit în Moldova de 11 luni, ca să-și readucă înapoi fratele său fugit. El se plânge că nu a fost lăsat să plece, reținându-i-se pașaportul cu care venise și care este depus la hatman. Hatmanul, întrebat de domn, a răspuns că acela nu a cerut încă să plece, că pașaportul îi stă la îndemână și că el, împreună cu fratele său, când va fi fost găsit, vor putea pleca oriunde ar voi.

SERGHEI LAZAREVICI LASKAREV

(1739–1814)

Serghei Lazarevici Laskarev s-a născut în 1739. Așa cum arată Raicevici, în portretul adresat de el cancelarului Kaunitz, el era din Georgia, supus al principelui Eraclie al II-lea. Tatăl său se numea Lazăr Grigorievici. A studiat la colegiul studențesc al Afacerilor străine. A fost apoi trimis la Constantinopol să lucreze în birourile ambasadei și să învețe limbile orientale spre a fi folosit ca dragoman. Pe lângă limbile amintite, el mai știa turca, araba, persana, tătara, neogreaca și armeană. Este răsplătit pentru serviciile aduse de el în timpul războiului din 1768–1774. În 1779 este numit asesor de colegiu și trimis în calitate de consul la Sinope, dar mutat în curând în aceeași calitate în Principate.

Sosit în iunie 1780 la Constantinopol pentru a obține de la Poartă recunoașterea numirii sale, el nu reușește să o dobândească decât la sfârșitul anului 1781, după lungi pertractări. Chestiunea cea mai spinoasă era aceea a reședinței sale în cuprinsul Principatelor, la București. A plecat de aici în noiembrie 1782 ca rezident pe lângă hanul tătar Șahin Ghirai, pe care îl determină să ceară protecția Rusiei și înglobarea în cuprinsul acesteia (1783). În 1786 este numit în Persia, dar reținut de Potemkin, care îl trimite la Constantinopol în preajma pornirii ofensivei turcești. Numit consilier de stat (1788), el prezidează Divanul Moldovei în timpul ocupației rusești. El ia parte la încheierea tratatului de pace de la Iași (1791). În 1793, lucrează la colegiul Afacerilor Străine pentru probleme asiatice. În 1799 este înaintat consilier în taină. Este înnobilit de Pavel I și dăruit cu moșii și averi însemnate. Urmează în intervalul 1804–1807 o perioadă în care este eliberat din funcțiile sale. În 1807 este director al arhivelor Ministerului de Afaceri Străine. Dar chiar în acest an este din nou folosit în misiuni diplomatice la Tilsitt, Iași, București și Slobozia. După 1808 se retrage la moșiile sale. El moare la Vitebsk, în vârstă de 75 de ani, la 6 octombrie 1814.

Pentru activitatea sa consulară la noi, stau mărturie rapoartele sale trimise din principate și veștile indirecte despre el datorate colegului său, Raicevich, în care se vede cum cordialitatea inițială (poruncită de altminteri de cancelarul Kaunitz) evoluează curând spre raporturi destul de încordate, datorate mai mult unor trăsături de caracter, ambii fiind extrem de vanitoși, cât și unei rivalități personale, decât unor interese contrare ale țărilor în slujba cărora erau Raicevich pretindea peste tot un tratament egal cu al consulului rus, deși Kaunitz îi explicase destul de clar că acela fiind consul general, iar Raicevich doar agent diplomatic, colegul rus avea prioritate asupra lui. De aceea, nici nu era înălțat în grad, pentru a nu crea posibilitatea unor discuții de întâietate între ei.

Într-o primă fază, la București, cei doi colegi au colaborat sincer pentru promovarea comerțului fluvialo-maritim încercat de Casa Willeshofen între Austria și portul Kerson, din Crimeea. Cordialitatea lui Raicevich era sporită de faptul că el vedea cu satisfacție atitudinea agresivă a consulului rus față de marele spătar Enăchiță Văcărescu pe care nu-l avea la inimă. Dar, curând, niște șoapte ale domnului N. Caragea, asupra sentimentelor adevărate ale colegului rus față de Raicevich, au fost puse în legătură de acesta cu anumite spuse ale consulului însuși, circulând în tot orașul și chiar cu declarații ce-i fuseseră adresate direct lui, cum că nu era nevoie să fie trimis Raicevich la București, odată ce internunțiul îi încredinșase lui Laskarev

interesele casei Willeshofen și chiar domni Willeshofen înșiși i se recomandaseră lui personal. Cum încercarea casei Willeshofen fusese *pretextul trimiterii lui Raicevich în Principate*, ca un prim pas pentru a obține ulterior o recunoaștere ca agent consular, cuvintele lui Laskarev căpătau un sens supărător. Dar paharul s-a umplut la Iași, unde s-au găsit din nou față în față. Laskarev se dusesse în Moldova ca să organizeze repatrierea dezertorilor ruși, rămași după războiul încheiat la 1774. Totodată avea să fie primit oficial de noul domn, Alexandru Mavrocordat Delibei, care trecuse de scurtă vreme prin București venind de la Constantinopol, cu care prilej fusese salutat și de Raicevich. Acesta din urmă a pornit cam tot acum spre Iași a lua contact cu domnul, precum și în legătură cu doleanțele unor supuși imperiali din Moldova. Dar cum nu fusese însă notificată recunoașterea sa de către Poartă, el nu a putut fi primit în vreo calitate oficială, în vreme ce Laskarev, a cărui recunoaștere amenințase să ajungă un *cassus belli*, a avut parte de o primire solemnă cu ceremoniile respective. Raicevich se consola cu erorile aflate, cum că primirea a fost meschină și că Laskarev, infuriat că boierii nu vin să-l viziteze, întâlnindu-l pe unul dintre ei într-un loc public, „a împorșcat cu o mie de ocări pe toți boierii, făcându-i hoși și tirani” etc. dar aceste considerații nu scoteau ghimpele din rană. Se mai adăuga faptul că nici la plecarea din București a lui Laskarev, nici la sosirea la Iași a lui Raicevich, colegul rus nu i-a arătat nici o atenție, neadresându-i nici un salut de plecare sau de venire. Așadar în necazul său a sabotat misiunea lui Laskarev, așa cum s-a plâns acesta. Este interesant de urmărit cronologic deteriorarea raporturilor, realizată într-un timp record. La 27 august 1782, Raicevich înfățișa portretul colegului său, în care răzbate o notă de admirație pentru dărzenia și talentele acestuia, care întreceau cu mult criticile ce le însoțeau. La 9 septembrie se manifestă bănuiala, sădită în suflet de șoapta domnului. În sfârșit, la mijlocul lui octombrie se produce ruptura nedeclarată despre care sunt îndreptate unele slabe ecouri în raportul din 30 noiembrie către Kaunitz. Cam tot atunci pleacă și plângerea lui Laskarev din București. Data care i se atribuie este din decembrie (11/22 decembrie), dar în notița arătând acea dată, Laskarev este numit *fostul consul în principate*. Biografia sa a fost publicată de nepotul lui, Piotr Laskarev, sub titlul *Sergei Lazarevici Laskarev*, la St. Petersburg, în 1858. La noi, s-au ocupat de el Constantin Șerban, *Înfunțarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, II (1951), nr. 1, p. 61–67, și George Bezviconi, *Contribuți la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 161–162.

1.

1782, Iunie 8/19, București*

Raport

Boierii de rangul al doilea au început să murmure atât de tare împotriva lui Ventura vistiernicul¹ și (împotriva) boierilor de rangul întâi, încât domnitorul² a fost nevoit să-i cheme pe mai sus pomeniții boieri de rangul întâi și să le

* Traducerea s-a făcut din E. de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, s. n. *Rapoarte consulare ruse (1770–1796)*, vol. I, București, 1962, p. 164–165 și 168–169.

¹ Este vorba de Nicolae Ventura, ce era însă mare spătar (26 februarie – 5 iulie 1782), nu mare vistiernic, dregătorie ocupată atunci de Scarlat Grecianu (între 26 mai 1781 – 26 decembrie 1782). Eroarea lui Laskarev nu se pare stranie, cu atât mai mult cu cât colegul său Raicevich apare corect informat în rapoartele adresate Curții din Viena.

² Nicolae Caragea, domn la Țării Românești (5 ianuarie 1782 – 6 iulie 1783).

facă mustrare că ei i-au prezentat <domnitorului> în mod nedrept și i-au numit în funcții pe aceia pe care îi doreau ei, iar pe ceilalți <boieri> neînștițiți i-au lăsat fără nici un ajutor, poruncindu-le să repare ei înșiși această greșală și să-i liniștească pe cei obidiți. Boierii s-au adunat în casa lui Ghica³ și, cunoscându-i pe cei nemulțumiți, au început să-i dojenească cu amenințări, iar mai mult decât toți a vorbit Ghica; <atunci> unul dintre boieri, Răducanu Crețulescu, // n-a putut răbda mustrările necuvenite <și> a început să spună că p. 165 el este tot atât de boier ca și Ghica, ba încă ceva mai bun, deoarece el este valah localnic, iar nu venetic.

Domnitorul a reușit să intercepteze o scrisoare care a fost trimisă la Constantinopol împotriva lui Ventura, <fapt> pentru care l-a surghiunit pe unul dintre micii boieri, pe Ianu Cămărașul, însă la anchetă, acesta n-a indicat pe nimeni ca părtaș al său.

La data de 2 <iunie> a fost primită vestea despre schimbarea domnitorului Moldovei, Moruzi⁴, iar în locul lui a fost înălțat domnitor Alexandru Mavrocordat⁵, fiul domnitorului Constantin, care în războiul trecut a fost făcut prizonier la Galați.

În unele sate ale acestui principat și îndeosebi <în cele> din apropierea granițelor nemțești, din cauza lipsei de bucate, poporul moare de foame, cu toate că domnitorul a trimis <acolo> ceva provizii, dar acestea au fost în cantități foarte mici. Lăcustele s-au înmulțit atât de tare pretutindeni, încât locuitorii au ajuns la mare disperare și fug în hotarele nemțești și turcești în grupe întregi <...>.

2.

1782, septembrie 8/19. București

p 168

Raport și copie către ambasadorul Iakov Ivanovici Bulgakov

La 22 august trecut, am trimis un raport despre Călinescu⁶, care a trecut granița fără pașaport, pe care <Călinescu>, în acele zile, comandantul din Sibiu⁷ l-a trimis <înapoi> aici, împreună cu o scrisoare în care îi scria domnitorului că el a fost de acord să se întoarcă de bună voie și nădăjduște că îi va fi iertată o asemenea faptă, în temeiul cuvântului ce i-a fost dat în scris // atât p. 169 din partea domnitorului, cât și a spătarului⁸; dar cu toate acestea, domnitorul sau mai bine zis spătarul, în pofida scrisorii comandantului și a cuvântului dat,

³ Probabil Dumitrache Ghica, fost (26 mai 1779 – 1 martie 1781) și viitorul mare ban la Craiovei (8 iunie 1783 – 3 februarie 1785; 12 iunie 1786 – 21 decembrie 1787 etc.).

⁴ Constantin Moruzi

⁵ Zis și Deli-bei.

⁶ Mihai Călinescu, boier naș, plecat peste hotare cu intenția de a merge la învățătură la Viena, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, București, 1891, p. 246–247.

⁷ Friedrich baron von Preiss, comandant general al trupelor imperiale din Transilvania (1779–1784).

⁸ Nicolae Ventura.

după ce l-au pedepsit pe Călinescu cu 270 de lovituri cu nuiua la tălpi, l-au trimis în surghiun la mănăstirea ce se numește Snagov.

După câteva zile, mitropolitul de aici⁹, mergând la domnitor, l-a rugat să-l elibereze pe Călinescu cel bătrân¹⁰, aflat sub arest, care suferă de degeaba și fără nici o vină. Domnitorul nu i-a răspuns nimic mitropolitului la aceasta și de îndată ce a plecat mitropolitul de la voievod, după ce l-au pedepsit și pe Călinescu cel bătrân în același fel, l-au trimis (și pe el) la pomenita mănăstire.

Secretarul Curții de la Viena¹¹ a venit la mine și mi-a spus că el niciodată nu s-a gândit că domnitorul, pentru o faptă atât de mărunță, l-ar (putea) pedepsi atât de crunt pe Călinescu, fără să țină seama de scrisoarea comandantului, și că locuitorii de aici, desigur, îl consideră (pe comandant) complice la un lucru la care el nu are nimic de-a face, iar acum trebuie să scrie că nu s-a ținut seama de scrisoarea sa și Călinescu a fost pedepsit.

În urma schimbărilor survenite la Poartă, domnitorul, temându-se că își va pierde locul, trimite bani pe ascuns la Țarigrad și nu plătește nimănui dintre creditorii săi. (...)

Domnitorul a primit poruncă de la Poartă ca să mai trimită 10 000 de kile de grâu, peste cele 20 000 de kile datorate.

Poarta a cerut prin tefterdar de la fostul domnitor, Alexandru Ipsilanti, un împrumut de bani (în sumă de) o mie de pungi; acesta a răspuns prin (intermediul) pritenilor săi că nu are o sumă atât de mare, dar după toate eschivările, în cele din urmă a fost nevoit să dea șapte sute de pungi.

Poarta a trimis poruncă la toate cetățile din Basarabia, ca toți comandanții să (se îngrijească să) aibă întocmai cantitățile de provizii prevăzute și să țină garnizoanele cu mulțumirea obișnuită, ca să nu atragă contra lor niciun fel de plângeri, ca să evite pedeapsa (din partea) sultanului¹²; iar domnitorilor Moldovei și Valahiei¹³ li s-a pus în vedere să dea o anumită sumă pentru repararea cetăților din Basarabia și pentru plata soldei garnizoanelor, la data și la locurile stabilite, fără întârziere, căci altfel nu vor putea avea nici o justificare. (...)

⁹ Grigore al II-lea, mitropolit al Ungrovlahiei (28 iulie 1760 – 26 iulie 1770, octombrie 1771 – 18 septembrie 1787)

¹⁰ Toma Călinescu, fost vâtaf de păhărnicea, fratele mai vârstnic al lui Mihai, pedepsit de Nicolae Caragea vodă prin carte de surghiun și bătaie la tălpi la 2 septembrie 1782, cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 246.

¹¹ Raicevich.

¹² Abdul Hamid I, sultan otoman (21 ianuarie 1774 – 6 aprilie 1789).

¹³ Constantin Moruzi și Nicolae Caragea.

JOHANN LEHMANN (CHRISTOPHER SEIPP)

(? – 1794)

Numele lui Johann Lehmann este de fapt un pseudonim, sub care se ascunde Christopher Seipp, directorul unei trupe de teatru din Pressburg (Bratislava, azi capitala Slovaciei). În afară de unele amănunte disparate și destul de neprecise din relațiile sale de călătorie, avem foarte puține date din viața lui. A murit la Viena, în 1794.

Cu trupa lui de teatru a cutreierat toate provinciile monarhiei habsburgice. Transilvania a parcurs-o de vreo șase ori. Venea la Sibiu, capitala de atunci a provinciei și important centru cultural german, ca să dea reprezentații teatrale. În 1782, când a vizitat această provincie pentru a șase oară, a trecut de la Pressburg, prin Buda, la Seghedin, de aici, peste Tisa, a străbătut Banatul, prin Timișoara și Lugoj, și și-a continuat drumul în Transilvania, prin Deva, Orăștie și Sebeș, până la Sibiu. Autorul călătoreia de preferință pe capra trăsuri de poștă, spre a nu pierde nimic din frumusețile drumului.

El și-a publicat impresiile de călătorie într-un volum intitulat: *Johann Lehmanns Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen, Dunkelspiegel und Leipzig*, 1785

După declarațiile sale din prefață, scopul său precis era de a fi de folos eventualelor călători prin acele locuri.

Cartea este împărțită în două părți: în prima, care cuprinde o treime din volum, se dau informații asupra condițiilor de călătorie (între altele, modul cel mai practic de a procura mijloacele necesare de transport și felul oamenilor cu care călătorul va intra în contact), cu unele noțiuni generale despre cele două țări, Ungaria și Transilvania. Vorbind despre clasele sociale din câmpia Tisei, autorul, adept al ideilor progresiste, notează: „cei mai mulți dintre stăpânii de moșii trăiesc la oraș și acolo adună rodul sudorii supușilor săi, fără a le lăsa și lor ceva ...”. În legătură cu exploatarea feudală, face o caracterizare a țăranului român, pentru care arată un interes deosebit, dar o înțelegere imperfectă

Partea a doua a cărții este un itinerar propriu-zis de la Pressburg la Sibiu, în care autorul stăruie mai mult asupra distanțelor de la o stațiune la alta, a stăni drumurilor, a calității hanurilor, dar dă și unele date asupra condițiilor de trai ale locuitorilor, aducând astfel o apreciazabilă contribuție la cunoașterea vieții sociale și economice din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea.

Itinerariul de la Pressburg la Sibiu a fost redus la esențial și tradus în limba italiană de Domenico Sestini, care l-a cuprins în volumul său *Viaggio curioso* (publicat în 1813), fără însă a-l arăta proveniența.

O a doua lucrare, publicată sub anonimat, în 1793, cuprinde o nouă călătorie cu aceeași destinație (Sibiu), făcută în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787–1791. De data aceasta, călătorește cu mare ocol, cutreierând cu trupa de teatru cinci provincii ale monarhiei: plecând de la Pressburg (Bratislava), trece prin Moravia, Silezia de Sus și cea de Jos, Ungaria și Transilvania.

În Transilvania, intră prin nord, pe la Carei, își urmează drumul prin Tășnad, Zalău, Cluj, Turda, Alba Iulia până la Sibiu, unde rămâne „din obligații profesionale” mai multă vreme. Drumul de întoarcere îl face pe la sud, trecând prin Orăștie, Deva și Timișoara, la Seghedin și de acolo, prin Buda, la Pressburg.

Însemnările de călătorie le publică în volumul: *Reisen von Pressburg durch Mähren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbürgen, und von da zurück nach Pressburg*. In drey Abtheilungen, Frankfurt und Leipzig, 1793.

Volumul se împarte, cum arată și titlul, în trei părți: I. Drumul spre Transilvania prin Moravia, cele două Silezii și Ungaria, II. Timpul petrecut în Transilvania; III. Întoarcerea din Transilvania la Pressburg.

Autorul descrie pe larg drumul de la granița de nord a Transilvaniei până la Sibiu și numai în puține rânduri drumul de întoarcere, de la Sibiu până la Timișoara, întregind astfel relația publicată în 1785, în care se găsește o amănunțită descriere a părții sudice a Transilvaniei. Este și aceasta o dovadă că cele două relații sunt ale aceluiași autor. De altfel, autorul anonim face numeroase aluzii la cartea publicată sub numele lui Lehmann, din care împrumută pasaje întregi.

În noua sa lucrare, Seipp descrie orașele prin care trece, oprindu-se îndelung asupra Sibiului, ținta călătoriei lui, în avea vreme, orașul cel mai important din Transilvania.

În problemele sociale, vom regăsi în 1793 aceeași atitudine ca în relația din 1785. Autorul e un sincer adept al reformelor lui Iosif al II-lea, critică fără cruțare pe feudalii maghiari, care „exploatau cu cruzime pe iobagi” și îndeobște pe „iobagii români”.

Vorbind de naționalitățile din Transilvania, arată raportul numeric dintre ele și rolul pe care-l îndeplinea fiecare dintre ele în viața economică a provinciei. Și aici, se ocupă mai ales de sași – însuși fiind german – și scoate în evidență realizările fostului guvernator Brukenthal – sas de origine –, al cărui nume îl poartă încă Muzeul din Sibiu.

Față de feudalii maghiari, care „exploatau cu cruzime pe iobagi” și îndeobște pe „iobagii români”, regăsim vechiul său punct de vedere.

Față de români, are o atitudine mai puțin definită, după cum urmează propriile sale reacții, sau se lasă influențat de criticile dușmănoase românilor. Alături de declarații absolut categorice despre rolul hotărâtor al muncii românilor în producția Transilvaniei, se strecoară o serie de critici despre nepăsarea sau „trândăvia lor”, împrumutate, de-a dreptul, din lucrarea lui Sulzer.

Autorul adoptă un procedeu comod pentru el – acela de a înfățișa o discuție între două puncte de vedere diametral opuse: mai întâi, acela al unor contrare lui pseudo-Lehmann, cărora li se opune lucrarea acestuia, și apoi al unei „persoane însemnate” rămasă anonimă, căreia îi opune propria sa declarație hotărâtă – că fără români întreaga țară ar fi sortită foametei. Dar el nu se gândește totuși să-i pună pe români pe aceeași treaptă cu sașii. Despre războiul austro-rus-turc din 1787–1791 sau mai bine zis despre condițiile luptelor din 1788 de la granița de sud a Transilvaniei, se dau însemnări de mare interes, deși autorul acceptă uneori drept autentice o serie de elemente fictive, ca cele care au îmbogățit legenda eroicului luptător József Turaty, care ar fi petrecut oarecare timp deghizat la București, unde ar fi ocupat postul de medic al lui Mavrogheni, pe care ar fi reușit să-l înșele și să-i inspire o serie de măsuri militare greșite... etc. Același Turaty ar fi procedat la fel și la Dresda, și la Berlin în timpul războiului cu Bavaria, deghizat ca ofițer saxon sau prusian. Dar scopul autorului fiind în primul rând de a arăta ecoul războiului asupra vieții Sibiului, și această legendă își are prețul. De altminteri, și aprecierile autorului despre ostașii lui Mavrogheni sunt tot astfel, un ecou al păreri sibiienilor.

Despre exactitatea informațiilor din aceste două lucrări ale lui Seipp trebuie observat că nu avem a face cu o povestire oarecum liniară a unei călătorii anume, redată în desfășurarea sa, ci cu o suprapunere de evenimente și imagini din diferitele sale călătorii referindu-se la anumite locuri străbătute. Avem deci un fel de anacronism permanent, care lasă îndoieli serioase dacă data primei călătorii trebuie fixată în anul 1782 sau 1783, îndoială valabilă și la a doua călătorie. Despre originalitatea informațiilor și a judecăților trebuie iarăși făcută deosebirea între cele ce corespund unei notații sau impresii imediate și cele ce rezultă dintr-o folosire a altor texte, de pildă Griselini, în prima relație, sau Sulzer, în cea de-a doua. Deosebit de vie și de autentică este partea referitoare la drumul făcut de autor într-o doară într-un moment de acalmie la Căneni. Amândouă relațiile au fost analizate de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed.

a 2-a, vol. II, prima a așa-zisului Lehmann, la p. 15–18, iar a doua, anonimă, la 9–14, fără însă a le conexe. Ele au fost înfățișate de A. Veress, în *Bibliografia româno-ungară*, vol. II, p. 38 și 86. Despre aceste texte, mai vezi și Nicolae Edroiu, *Călători străini despre răscoala lui Horea*, în „Apulum”, Alba Iulia, XI (1973), p. 384–385.

CĂLĂTORIE ÎN TRANSILVANIA, DE LA BRATISLAVA LA SIBIU¹

1782

Cum treci de partea cealaltă a Tisei, ajungi în fostul Banat, care aparține p. 9
Ungariei de puțini ani încoace și unde ordinea este asigurată de poliția de
comitat. Majoritatea locuitorilor din această regiune constă din români, ale
căror figuri înfiorătoare, plete lungi și port simplu, în stare proastă și aproape
respingătoare, confirmă în cugetul unui om mai fricos maxima auzită: fiecare
român este un pungaș². Nu există o afirmație mai neomenească și mai absurdă
decât aceasta cu privire la o întreagă națiune – „Sunt ⟨unii⟩ români, care sunt
pungași, deci toți românii sunt pungași. O frumoasă concluzie de la particular
la general! Români sunt și ei oameni, // deci toți oamenii sunt pungași”. Și p. 10
această concluzie e tot atât de adevărată ca și cealaltă.

O înaltă învinuire adusă acestei nații trebuie să o admit chiar de n-aș
vrea. Sunt învinuiți de cruzime și de spirit de răzbunare³. Sau mai bine zis de
cruzime rezultând din duhul răzbunării. Nenumărate noi exemple confirmă
această învinuire. Dar aceasta nu are nimic în sine care să sperie pe un călător.
Românul nu jignește pe nimeni, dar, dacă este jignit, atunci caută cu dibăcie
deosebită să se răzbune, chiar după mulți ani, și de cele mai multe ori vărsând
sângele celui ce l-a jignit. Călătorul, care își urmează drumul și se arată
cuminte și prietenos, poate să se aștepte la tot sprijinul din partea celui mai
răzbunător român. Aș putea aduce multe exemple, în care țaranul german,
locuind printre români, s-a arătat mult mai neomenos decât românii. De pildă,
am rămas într-o duminică seara pe vreme rea cu diligența împotmolită în noroi
la o milă de Timișoara. Orice rugămintă la țaranii germani, ce treceau pe
drum, a rămas zadarnică. Conducătorul și cu mine le-am oferit bani, dar țaranii
se scuzau cu imposibilitatea de a putea termina totul // înainte de a se face p. 11
noapte. Din fericire, au venit atunci câțiva români, care, de cum s-au uitat, fără
multă vorbă, s-au și apucat de treabă cu chiote sălbatice și ne-au scăpat de
primejdia de a petrece noaptea în băltoacă... etc. [țaranul german... este cel
mai grosolan, mai necioplit, mai lipsit de suflet. La nevoie și primejdie, ei nu
dau o mână de ajutor decât contra unei plăți peste măsură de mare și foarte
adesea nici atunci].

¹ Traducerea s-a făcut după textul german *Johann Lehmanns Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen*, Dünkelspiegel und Leipzig, 1785, p. 137 și urm.

² *Spitzbub*.

³ În cele ce urmează, autorul se inspiră adesea din descrierea lui F. Grisellini, apărută, precum se știe, înainte de călătoria din 1783, descrisă de autor în lucrarea publicată în 1785.

Românul este crud și răzbunător, [dar pentru că nu l-a învățat nimeni... etc....]

- p. 12 Nu e destul să spui: „Românul e asemenea cu vitele sale”. Vai vouă că nu l-ați făcut altfel, voi care aveți sufletul lui pe conștiință... Priviți la omul pe care îl confundați cu vitele sale. El are o fire bărbătească, e tare, e mulțumit cu starea lui trudită, are un cap în stare să gândească, putere în mădulare și
- p. 13 lasă să faci din el ce vrei, dacă vede că e într-un scop bun... // [Influența rea a popilor] cei de azi nu sunt numai ignoranți, dar nu arareori sunt șireți și plini de răutate și caută să facă și turma lor la fel cu ei. Rar să se desfășoare un proces criminal împotriva unui român în care să nu fie amestecat și popa⁴. Vecinii voștri sunt atât de înverșunați, din cauza aceasta, că declară fără sfială că alături de românul spânzurat ar trebui spânzurat, după drept și dreptate, fără nici un fel de cercetare, și popa lui, căci el e de vină că românul a fost spânzurat aici, căci nu l-a învățat niciodată: să nu ucizi... etc.

- ... Aceste învinuiri aduse popilor nu le-am auzit din gura unuia sau
- p. 14 altuia. Nu // este om să nu vorbească astfel. Eu nu cunosc limba lor ca să mă pot convinge însumi de lipsa lor de cunoștințe...

- [Ce ar putea face în privința popilor mitropolitul din Carlovă⁵, cunoscut
- p. 15 pentru cultura, bunătatea, dragostea de oameni etc....] ...] ... // Scuza generală este: „Românul nu vrea să învețe”. Dar, în numele cerului, trăim noi oare într-o vreme când poporul poate să vrea? Românul nu vrea să plătească nici o contribuție. Românul nu vrea să fie soldat, românul nu vrea să asculte de stăpânire, românul nu vrea să lase să-l spânzure pentru că rar știe pentru ce etc., ... românul nu vrea să învețe? Dar i se dă oare puțința?

Dar totuși românul vrea? Și vrea cu tot sufletul? Dați-vă osteneala să mergeți în districtele militare imperiale, voi calomniatorilor unui întreg popor, voi ucigași de suflete ale oamenilor de o seamă cu voi și acolo veți vedea că românul tânăr învață bucuros. Acolo satul își are școala cu popi mai buni, acolo învață copii etc.

- La început nu voiau românii mai bătrâni să audă de învățătură pentru tineret,
- p. 16 căutau să-și oprească copii de la școală (firește pentru motive religioase) //, dar autoritatea din fruntea satului, care aparținea unui ofițer, chiar superior, a tratat lucrul milităresc și le-a impus școala. Încetul cu încetul le-a plăcut lucrul și bătrânilor și au început să aibă respect pentru copiii lor... etc. [Discuția dacă această cheltuială cu școala acoperită de împărat, pe teritoriul organizat grănicerește, nu poate fi suportată de asemenea și de stăpânii de moșii pe pământurile lor.]... Și dacă se spune că țara e prea săracă și de unde să se susțină școlile? Deci țara e prea săracă? Eu afirm că țara, pe care o locuiesc românii și o cultivă, este mai bogată decât o țară protestantă din Germania, din cele multe pe care le cunosc. Dovada stă în aceste cuvinte: o țară în care clerul are mai multe venituri ca în alta este mai bogată ca cealaltă // ...

⁴ Generalizare grăbită. Nu se invocă vreun exemplu concret în sensul acesta, ci doar opinia răuvoitoare a celor ce sunt iritați de rezistența românilor din Transilvania și Banat la unirea religioasă cu Roma. Un ecou al acestei stări de spirit poate fi aflat și în relația abatelui de Feller din vol. IX al colecției de față

⁵ În Iugoslavia.

... Clerul românilor are mai multe venituri decât clerul oricărei țări protestante din Germania... p. 17

Nu există în Germania nici un singur cleric protestant, care să se bucure treptat până la 24 000 de florini pe an.... deci, țara românilor este mai bogată decât orice țară protestantă din Germania.

Ceea ce era de demonstrat.

Românul din Transilvania este un cu totul altfel de om decât cel din Banat. Românul ca soldat în front este un element de elită, în cazarmă, la început, nu face mai nimic, dar ofițerii știu să-l trateze în așa fel că, după ce s-a lăsat de principiile popilor⁶, devine un camarad cuminte și liniștit... p. 19

[Existența unor tâlhari în Banat]. Acești tâlhari recunoscători nu atacă pe călătorii de pe drumul meu. Ei se țin departe de ei. Dacă se încrede careva, atunci capătă // peste tot la cerere o pază militară. Dacă are cineva treabă la Caransebeș, Panciovo, Oravița, Mehaia ș.a.m.d., atunci ar trebui să fie prevăzător și să nu călătorească noaptea. Inginerii cartografi militari și camerali sunt expuși unei primejdii zilnice. Munții din jurul Caransebeșului merită să fie cercetați de botaniști. Acolo cresc plante necunoscute, minunate și rare, a căror acțiune o cunosc și o lămuresc românii ce locuiesc în apropiere. Toată regiunea mai este remarcabilă și din cauza rămășițelor antice. Un cercetător ar trebui să ceară de la ofițerul dintr-un sat de grăniceri un tânăr tălmăci din școala normală și câțiva oameni, drept escortă, și i-ar căpăta cu siguranță. p. 20

Poliția își dă toată silința să stârpească acești demoni. Acest lucru nu va fi cu puțină multă vreme, întrucât acești răufăcători de bucură de ocrotirea turcilor. Se fac expediții contra lor fără de folos. Informatorii lor le dau de știre și iute se ascund în locuri neumblate, prin păduri dese de pe munți; dacă pornește vreo ceată de urmărire puternică împotriva lor, atunci ei șed, de cele mai multe ori, în vârful unor stejari înalți și privesc liniștiți cum stau la pândă sub ei (cei ce-i urmăresc). Acești tâlhari sunt o adevărată pacoste // pentru țărani ce locuiesc în Banat, o spaimă pentru slujbași... etc.... Căpetenia lor este de cele mai multe ori un om care crede că i s-a făcut o nedreptate lui sau tatălui său sau vreunei rude ale sale: el crede că are motiv să-și caute satisfacție pentru el sau pentru rudele sale. Românii cinsteau mult amintirea lor, chiar dacă au putrezit pe spânzurătoare. Abia își manifestă unul ca acesta dispoziția sa răzbunătoare, că îndată aleargă la el toți cei care se socotesc, de asemenea, nedreptățiți. Cu aceștia trece în teritoriul turcesc și cere ocrotire, pe care o obține în schimbul unui anumit tribut anual. În felul acesta ajunge el cu industria lui (termen tehnic)⁷ supus turc, fără nici o datorie față de fosta sa patrie. Iarna se odihnesc tâlharii în țara turcească. Cu începerea primăverii trec înapoi. La început observă oarecare ordine, atât între ei, cât și față de nenorociții cu care au de-a face și nelegată de vreo neomenie. Planul lor este să caute mijloace de trai și să jefuiască atâția bani, încât să-și poată plăti tributul și să poată trăi în timpul iernii // până să sosească vremea războiului. Ei trimit prin sate să ceară mijloace de trai și ceva bani, iar în caz de refuz dau foc satului. Țărani dau ce li se cere și au pace. Ei nu raportează aceasta mai sus, în parte pentru p. 21

⁶ (Sobald er die Grundsätze seiner Popen auf dem Lande etwas ausgeblutet hat).

⁷ Latinește în text: *terminus technicus*.

- că nu sunt obișnuiți să o facă, în parte, pentru că se tem de răzbunarea tâlharilor. De orașe se feresc mai cu prudență tâlharii. Călătorii scapă cu o contribuție moderată. Dar, pe măsură ce înaintează toamna, suferă tot mai mult disciplina dintre ei și se mărește lăcomia lor și grija pentru hrana de iarnă. Devin mai neomenoși cu fiecare zi ce trece. Acum călătorii sunt jefuiți de tot <ce au> și adesea omorâți. Când se apropie timpul plecării lor înapoi, încep să pună contribuții pe orașe. Așa, de pildă, acum câțiva ani, la Oravița, un oraș în care șade un administrator al minelor⁸, împreună cu departamentul său de consilieri, adeseori și slujbași. Ce poate face o localitate în asemenea împrejurări? Tâlharii au obiceiul să se țină de cuvânt când e vorba de a da foc. Sunt învinuiți țărani
- p. 24 români că ar sprijini hoțiile prin faptul că informează // pe <tâlharii>. Se prea poate că această învinuire să aibă un temei. Dar ce să facă? Bunul său și averea sa îi sunt tot atât de dragi ca oricărui alt țaran, ori unde ar locui. Dacă dă vreun țaran vreo informație mincinoasă și se dă de urma acestui lucru, atunci trebuie să sufere tot satul. Chiar și satele grănicerești trebuie să umble cu mare băgare de seamă față de acest flagel al țării...
- p. 25 Administrația seculară din Banat a pedepsit până acum cu moartea toate delictele cuprinse sub denumirea de jaf și spargere. Această metodă predilectă, oricât de legală va fi fost, nu a avut nici cel mai mic rezultat bun... Românul, care pornește la tâlhărie (care el și-o tălmăcește ca răzbunare), încă înainte de a fi îndrăznit a face pasul hotărâtor, s-a oțelit pentru tot ce i s-ar putea întâmpla. El este pregătit pentru o statornicie așa de mare, încât chinurile cele mai grozave și mai rafinate nu-l pot stili la vreo mărturisire, ștreangul și roata nu-l pot aduce la căință. Cel mai neomenos răufăcător se crede îndreptățit, așteaptă răsplata concretă a acțiunii sale și moare încredințat că, în clipa în care încetează să mai trăiască, începe să se bucure de o plăcere mult mai desfătătoare împreună cu prietenul răzbunat și cu cei pe care i-a iubit...
- ... De câțiva vreme, stăpânirea a hotărât ca fiecare criminal să fie executat
- p. 26 chiar la locul său de baștină //. Dar aceasta a avut tocmai efectul contrar: era cea mai plăcută împlinire a ultimei dorințe a celui ce trebuia executat. Familia sa l-a jelit cum se cuvine și-i cinstește amintirea în fiecare zi când trece prin fața <cadavrului>. Dar stăpânirea a observat curând acest efect contrar și a găsit mijlocul potrivit să-l pedepsească pe român într-un chip care să fie și pentru ceilalți un avertisment. Ea va hotărî ca pe viitor nici un delict, afară de cele cu vărsare de sânge cu premeditare, să nu fie pedepsite cu moartea, iar cei vinovați să fie osândiți, după măsura vinovăției, sau la muncă silnică pe viață, sau pe un număr de ani într-o regiune foarte îndepărtată... Această pedeapsă... desparte pe români de ai săi, ceea ce pentru el e un chin de nesuferit, îl osândește la muncă, lucru tot
- p. 27 atât de nesuferit și îl silește să fie altora de folos... etc.... [Concomitent să fie educați cei tineri și învățați cum să muncească... Până în 24 de ani se va forma o generație bună, devotată, muncitoare etc.]. Apoi trebuie să li se întipărească bine în minte că și partea femeiască, întocmai ca și cea bărbătească, face parte din neamul omenesc, pentru ca bărbații să înceapă să schimbe dominația lor prea aspră în raporturi reciproce și ca femeile să nu mai fie tratate ca celelalte bunuri și posesiuni ale lor. Femeile românilor sunt cu toate roabele bărbaților, rar sunt dedate plăcerilor...

⁸ Berggraf.

Pe cât pierd românii în comparație cu alți bărbați, pe atât câștigă femeile în comparație cu alte femei de seama lor de prin alte locuri. Românele sunt supuse, prietenoase, îndatoritoare și foarte harnice. Femeia muncește la câmp, vede de copii și de casă, toarce și țese pentru nevoile casei și pentru vânzare, își face și își curăță ea însăși îmbrăcămintea, crește păsări, duce sau // mână păsările la târg la vânzare, toarce din furcă în timp ce merge cu căruța sau umblă pe jos, pe când bărbatul său doarme amețit de băutură... p. 28

... Cel mai mare chin al unei mame românce îi vine de la copii ei de partea bărbătească. Aceștia nu trebuie priviți de mamă cu ochi dojenitori. Ei, ca băieți, sunt stăpânii care trebuie tratați cu respect de către mamă... // Mai locuiesc foarte mulți germani și nu chiar puțini unguri în Banat și care se îndeletniceau cu îngrijirea pomilor fructiferi mult mai mult decât românii, care cultivă porumbul⁹. Acesta este îndeobște hrana românilor și a vitelor lor. Ce mai consumă ei pe alături este fără importanță. Pâinea lor este de porumb, mâncarea lor de porumb cu lapte. Posturile lor numeroase, adevărată sleire // a poporului, i-au obișnuit atât la aceasta, încât rar de mai mănâncă altceva, afară de slănină nefiartă. Femeile poartă pe față pecetea apăsării și a robiei. Bărbații cu fața suptă privesc împrejur, de cele mai multe ori, amețiți de băutură, cu sfidare și înverșunare. Românii sunt toți de mărime mijlocie, găsești și oameni foarte mari, dar foarte rar de cei foarte mici. Toți, și tineri, și bătrâni, sunt slabi, ciolănoși, fără carne. Ei nu au putere în ciolănele mari și nu pot sta împotriva cuiva om la om; ei nu se răzbună pe loc contra altuia dintr-altă nație de luptă dreaptă cu pumnii. Un tânăr român, dacă ajunge soldat, capătă putere și încredere¹⁰, după ce a mâncat câțva timp pâinea de la cazarmă și devine, după alungarea vechiului Adam, un soldat conștiincios, pe care te poți bizui... etc. p. 29 p. 30

Dacă e vorba ca românul să o apuce pe calea cea bună, atunci trebuie să i se acorde ceva bunăstare...

[Ungurii vorbesc latinește... etc.] p. 32

[*Modalități de călătorie de la Pressburg la Sibiu*] p. 41

Folosirea poștei speciale (*Extrapost*) este, ca peste tot, cea mai comodă, mai rapidă și mai ieftină [pentru că folosește mai puțini hanurile...] De la Pressburg la Sibiu sunt 50 de stații de poștă (100 de mile). [Călătoria se poate face în 8 zile. De fiecare cal se plătește cu bacșiș cu tot 1 gulden.] Dincolo de Tisa, în Banat, te poți folosi de „Cambiatură”. Acest fel de poștă este foarte ieftin: dacă ai un ordin scris, plătești pentru un cal la o stație 17 creițari. Dacă nu ai un asemenea ordin, plătești 24 de creițari de cal și un bacșiș de 7, 10, 20 de creițari, după cât ești de mulțumit de rândașul de la poștă. Această poștă are următoarea particularitate umilitoare: că vizitiul nu are corn de suflat și trebuie, deci, să se dea în lături de câte ori întâlnești un altul cu corn și, pe deasupra, și neplăcută că se capătă peste tot caii cei mai răi.

... Diligența merge doar o dată pe lună, direct de la Pressburg // la Sibiu. Când e vremea rea, merge și mai rar. De două ori pe lună, merge la Timișoara. Puțini călători se folosesc de acest fel de călătorie rapid și comod, din cauză că merge și ziua și noaptea și este într-adevăr costisitor. p. 42

⁹ Kukuruz (*türkischer Waitzen Wälschkorn*).

¹⁰ Muth

Diligențele locale¹¹ sunt atât de multe pe acest drum, că poți în orice anotimp să le ai la îndemână aproape în fiecare zi până la Timișoara...

... De la Timișoara până la Sibiu, te poți folosi de diligența locală doar vara și nici atunci chiar întotdeauna... [În această diligență încap 7 persoane... E preferabil de schimbat diligența locală la Timișoara]. Vizitii din Timișoara cunosc mai bine munții, caii lor puternici suie mai bine și mai sigur... etc....

Mai există și alt mod mai economic de călătorie pentru călătorii singuri; de la Pesta la Sibiu și Brașov, cu (căruțași) români... Dar despre aceasta va fi vorba mai apoi...

p. 54 ... Cea mai mare parte a locuitorilor de la Pressburg (Bratislava) până la Tisa este catolică. Dincolo de Tisa, ea aparține religiei ortodoxe¹². Unirea mai recentă a unei părți a acestor ortodocși cu Biserica romană nu e prea însemnată. De la granița Transilvaniei până la Sibiu întâlnești multe religii. Pe parcursul însuși, cea mai numeroasă este cea ortodoxă. Românii se înmulțesc
p. 55 nespus de mult // pentru că au puține cerințe¹³. În localitățile lor strâmte este un furnicar de făpturi mici, sortite a ajunge oameni... În Transilvania găsește fiecare ce vrea. Nu există în Europa o țară care să țină atâtea religii... și care să se suporte reciproc cu atâta toleranță... sunt și multe soiuri de arieni¹⁴ etc. [Libertate religioasă... etc. ...]

p. 66 Mulți oameni, îndeosebi negustori greci, călătoresc foarte economic, după vechiul obicei. Ei tocimesc căruțași români. Aceștia își acoperă căruțele cu (coviltire) rogojini și le apără în felul acesta de ploaie. Ei costă foarte puțin și nu obișnuiesc deloc să tragă la hanuri. Hrana de prânz o dau cailor și și-o iau și ei sub cerul liber, în apropierea unui sat, unde obișnuiesc să poposească; popasul lor de noapte e tot astfel. Călătorul, pe care îl conduc ei, își ia cu el
p. 67 mâncare, băutură și patul (său) și călătorește pe o distanță mare // cu o cheltuială foarte mică. Negustorii de obicei își iau cu ei și câte un mic cort și vase de gătit. Cei mai mulți călătoresc de cele mai multe ori împreună și cunosc bine regiunea. [Este bine să te alături unei asemenea caravane... etc.... Spiritul de economie al negustorilor greci... etc.]

p. 74 Evrei sunt mulți în Ungaria... În Transilvania propriu-zisă nu sunt. La Alba Iulia trăiesc unii – puțini la număr – care se ocupă cu furnituri militare.

Ungaria și Transilvania au tot felul de mineree și metale. Aurul se extrage din pământ și se pescuiește din apă. În Tokay crește aur în boabele de strugure¹⁵ (precum se spune). Sarea este produsă cu prisosință în Ungaria și Transilvania.

[Pești: Transilvania are mulți păstrăvi. Izvoarele minerale sunt în amândouă țărilor.]

¹¹ *Die Landkutschen.*

¹² *Altchristliche.*

¹³ *Bedürfnisse.*

¹⁴ Numire dată în genere sectei unitariene; aici e în sensul de secte disidente bucurându-se de libertate religioasă. S-au întărit îndeosebi la Cluj pe la mijlocul secolului al XVI-lea, sub Ioan al II-lea Sigismund Zapolya. Spre deosebire de ortodocși, făceau parte din cele patru confesiuni „receptae” alături de catolici, luterani și calvini.

¹⁵ Loc comun neîntemeiat și la Samuel Köleseri, în vestita sa *Aurarie romano-dacică* (cf. relația sa în vol. VIII al colecției de față).

În drumul de la Pressburg (Bratislava) la Sibiu întâlnești mulți țigani... [E amintită porunca imperială de a-i pune să muncească]... // În multe sate trăiesc mizerabil sub pământ și plictisesc și supără pe călători cu cerșitul, cu exhibiția betesugurilor, cu sărituri și caraghioslăcuri; întâlnești și caravane întregi de țigani nomazi, care poposesc în corturi, în număr de câteva sute, în apropierea câte unui sat și alcătuiesc ei înșiși un fel de sat, își fac gospodăria lor și neliںestesc pe țărani. I-am văzut în octombrie 1783, între Chisătau și Făget, de-a lungul Canalului <Bega>. [Întrebare: cât sunt de dăunători în realitate?]. Acest popor rătăcitor are talent la muzică și la acele îndeletniciri în care e cu putință să înșele și să mai ciupească ceva. Se ocupă bucuros cu giambașlăcul... [Sunt bănuți că asociază această îndeletnicire cu furtul cailor.]... p. 75

[Urmează descrierea drumului, începând cu primul oraș Pressburg. Ajuns, în sfârșit, la Seghedin, călătorul are de ales întâi două drumuri – pe la Sănnicolaul Mare sau pe la Kanisza. Pe amândouă însă e întâmpinat de priveriștea grozavă a unor spânzurători, de care stau atârinate cadavrele osândiților... Considerații despre pedeapsa cu moartea, discuție asupra legitimității și a utilității ei... etc].

... La Seghedin se trece Tisa pe luntre solide, care sunt bine ținute și se procură repede din oficiu. De cum ai trecut Tisa, te afli în vechiul Banat. Șoselele sunt pline de românce lucrând și de români dormind în căruța în mers. Câmpul e lucrat pe oriunde te-ai întoarce. Pe o parte și pe alta sunt sate cu belșug de poame peste nevoi. Ținutul imens are o varietate încântătoare ce sporește pe măsură ce înaintezi. Cunoscutul port al românilor și al femeilor lor te izbește la început, apoi în fiecare zi te obișnuiești mai mult cu el, iar după câteva zile se întâmplă ca și cu orice lucru cu care trebuie să te obișnuiești mai întâi. Cel dintâi sat la care poposim se numește Beba¹⁶. Se ajunge acolo, dacă-mi aduc bine aminte, trecând peste 18 poduri deosebite, care îl învață pe călător cu și mai multă răbdare, decât l-a învățat caldarâmul din Buda. Aceste poduri sunt făcute din trunchiuri mai mari și mai mici așezate unul lângă altul. // Rog pe cititor să treacă în gând cu căruța peste aceste trunchiuri de copaci. Ni s-a dat ca sigur că s-ar construi un nou dig și când va fi gata, vor înceta și zdruncinările de pe poduri. Beba este un sat frumos, într-o poziție plăcută, hanul este prost ținut. De aici <mergi> la Sănnicolau¹⁷. De la Seghedin până la Sănnicolaul Mare sunt șase mile, <adică> jumătate din drumul până la Timișoara. Sănnicolau este o localitate mare, are din loc în loc case frumoase, un birt frumos, bine îndeștulat, unde se servește foarte bine. De aici la Biled¹⁸, iar de aici la Becicherecul Mic¹⁹, unde drumul poștei se unește cu drumul de țară. p. 137

Celălalt drum, de care se servește poșta, este mult mai plăcut, are sate numeroase și câmpul foarte bine lucrat, dar nu e încă înzestrat cu hanuri. De la Seghedin până la Canija Mică²⁰ sunt două poște. Găsindu-se încă dincoace de Tisa, călătorul are în față nisipul câmpiei sterpe și un nou pustiu. Un han p. 138

¹⁶ Azi Beba Vechi, sat și com., jud. Timiș.

¹⁷ St. Miklosch. Sănnicolau Mare, oraș, jud. Timiș.

¹⁸ Bild, sat și com., jud. Timiș.

¹⁹ Klein Betscheret, sat și com., jud. Timiș.

²⁰ Klein Kanischa. În Banatul iugoslav, pe malul stâng al Tisei, azi Nova Kanyisa.

răzleț, prost aprovizionat îi promite slabă recreare. Trebuie să aibă răbdare până la Canija Mare (sau Canija ungurească)²¹. Acesta este, după cât am observat, un oraș, are însemnate târguri de săptămână, case frumoase, un birt bine ținut, vii frumoase și bogate, o biserică foarte arătoasă, cu o parohie bogată. De aici //, se merge printr-un ținut plăcut o bucată de drum de vreo mie de stânjeni până la locul de trecere peste Tisa. Trecerea aici nu-i nici pe departe așa de bine organizată ca la Seghedin. Dincolo de Tisa este așezată pe o înălțime Canija Mică (sau Canija turcească), unde se schimbă caii de poștă. Aici se află Oficiul de navigație. Acesta, datorită ruperii unui odgon, a lăsat de partea cealaltă a râului diligența să aștepte de sâmbătă, ora 10 dimineața, până duminică, la ora 7 dimineața. Nu se găseau oare odgoane de rezervă la Oficiu? Aici, ca și la Seghedin, bacurile sunt puse să alunece pe odgoane fixe. Hanul din Canija Mică, unde începe Banatul, este foarte prost ținut. De la Canija la Mocrin²² este o poștă, între ele se află Cernabara²³, posesiune a domnului von Marzipan. Acest nobil bogat a construit un han nou, nu ia nici o chirie de la hangiu, chiar îi mai dă bani, îi dăruiește câte o sumă oarecare, pentru a procura călătorilor confort, pe preț mic; dar nu-și realizase intenția. Hangii sunt, de cele mai multe ori, niște bieți pârliti, care mai bucuros ar despuia pe fiecare călător de tot ce are. Prea multă bunătate frânează sânguința. Mocrinul este un sat mare cu parohie bogată, are un han pentru țărani. De la Mocrin până la Comloșu²⁴ (este) o poștă. // Între ele se află niște frumoase sate nemțești. De la Comloș până la Becicherecul Mic este o poștă și jumătate. Între ele se găsește oficiul fiscal de la Cetad²⁵, un sat foarte frumos și plăcut, cu un han bine ținut.

Becicherecul Mic este un sat frumos într-o poziție mândră și frumoasă și are un han bine îngrijit. De la Becicherecul Mic până la Timișoara este o poștă. Drumul este în întregime drum natural. Dacă ici și colo mai este și drum despărțit (de câmp prin șanțuri), atunci este cu atât mai rău. Ungurii obișnuiesc să despartă drumurile de ogoare prin șanțuri, pământul afânat scos din șanțuri îl aruncă pe drum și, de cele mai multe ori, cu asta se socotește treaba făcută. Când plouă pe un asemenea drum înălțat cu această clisă, călătorul, neavând pământ solid sub picioare, se împotmolește. Ici și colo ei mai aștern pe aceste drumuri noroioase pietriș. Acesta se amestecă cu noroiul și pune piedică la carul înămolit chiar la plecare. Cărușii, care vor să meargă mai departe, sapă și curăță pământul dinaintea roții și din jurul roții și prin asta fac gropi. Experiența dovedește că toate încercările de până acum, care s-au făcut la construirea de drumuri, au ieșit tocmai pe dos față de scopul urmărit. Să fie lăsat pământul bine bătătorit, așa cum se găsește, sau că se facă drumuri ca în Boemia și Moravia și să se ia taxă de drum de fiecare căruță // orișicui ar aparține ea. Țăranul ar avea puțin de câștigat dacă s-ar consolida drumurile.

²¹ *Gross Kanischa (sonst ungarisch Kanischa)*, pe malul drept al Tisei, azi Stare Kanyiza în Iugoslavia. Aceste două localități erau de o parte și alta Tisei

²² *Mokrin* Sat în Banatul iugoslav.

²³ *Zürnebary*. Sat în Banatul iugoslav.

²⁴ *Komoloș* azi Comloșu Mare, sat și com., jud. Timiș.

²⁵ *Tschatad* (azi Lenauheim), sat și com., jud. Timiș.

Pentru români trebuie în orice caz să rămână un drum de țară, ca și în Moravia. Acest drum de țară pentru căruțele românilor, care numai rareori sunt ferecate, și caii lor sunt, de asemenea, tot așa de rar potcoviți, ar pricinui stricăciuni ogoarelor. Românii nu țin drumul bine, ei trec în dreapta și în stânga peste ogoare, chiar dacă sunt cultivate. Sute de mii de suflete s-ar putea hrăni în toată Ungaria din ogoarele care sunt călcate astfel în chip inutil. Această risipă nu e luată în seamă, căci se plâng doar că agricultura aduce pagube creșterii vitelor.

Însăși munca și uneltele, de care se folosesc lucrătorii de la drumuri, te fac să râzi când stai să te uiți la ele. Unele parcă ar fi făcute ca să te joci cu ele. Munca cu ele este o continuă trândăvie. Pe o căruță cu doi sau mai mulți cai, cu care se cară pietriș, rareori se pune o încărcătură mai mare decât ar putea să ducă un om, nu prea voinic, într-o găleată. La această căruță, caii au un mers special. Admiri încetineala cu care se târâie. Înainte de a ajunge la Timișoara, mergi timp de o jumătate de ceas prin fața orașului, pe lângă // grădinile prezidențiale de altădată, acum domeniu orașenesc, care se găsește p. 142 pe dreapta, la șosea. Aș ruga pe călător să coboare și s-o viziteze. Va vedea o locuință de vară vrednică de un principe și destul de încăpătoare pentru curtea lui; un parc cu copaci înalți și plini de putere, pomi pitici frumoși pe o întindere mare, o grădină de legume productivă. Manufactura regală de mătase se află în casa aceasta. Clădirea este proprietatea monarhului²⁶. Venitul acesteia l-a dăruit orașului. Îndeosebi orașul liber²⁷ Timișoara are de ce să aducă mulțumiri zilmice pentru îndurarea monarhului. Orașul a pus această clădire la dispoziția publicului. Pune un birtaş, care, în schimbul unei sume foarte mici, este dator să servească cum se cuvine pe clienți. În fața acestei clădiri, la oarecare distanță, se află marea și frumoasa pădure de vânătoare. Aceasta mai este încă administrată de Curte. Orașul nutrește speranța să obțină și această pădure. Mai aproape de oraș, cam la o bătaie de un tun de el, se află marele și frumosul sat Mahala²⁸ (care ține de oraș). Nu este treaba mea să descriu orașul și cetatea. Dintre multele hanuri, bine orânduite, din oraș, eu aleg hanul „La Trâmbiță”. La Timișoara se plătește 15 cr(eițari) camera pe zi, // iarna p. 143 30 de cr(eițari); administrația polițienească din Timișoara este bună pentru siguranța (locuitorilor). Comandantul cetății (din Timișoara), comitetul și orașul se străduiesc, de asemenea, pentru conservarea ei. Serviciul de pompieri este foarte bun. Orașul are în interiorul cetății 153 de case frumoase și clădite cu gust. Se crede că populația ei ar fi de 2 000 de suflete, fără (a mai socoti) garnizoana. Din aceste 153 de case, unele aparțin cetății și sunt sub oblăduirea comandantului cetății, altele evreilor și nu țin de oraș, ci sunt administrate de Oficiul Curții²⁹. Consiliul municipal³⁰ al acestui oraș liber se împarte în mod egal între membrii germani catolici și sârbi. Din aceștia constă populația. Doar

²⁶ Împăratul romano-german și totodată rege al Ungariei, Iosif al II-lea.

²⁷ *Freye Stadt*.

²⁸ *Mihala*, azi înglobat în municipiul Timișoara.

²⁹ *Hofkammer*.

³⁰ *Der Magistrat*.

puțini unguri locuiesc aici, în afară de cei care au slujbă la stat și la comitat. Familii burgheze mai vechi sunt puține. Însuși orașul³¹ nu-i mai vechi decât pacea de la Passarowitz. Înainte de aceasta, stătea sub stăpânirea turcească și era clădit ca vai de om. S-au mai păstrat unele resturi din asemenea case, care arată foarte urât. Sunt dărmate una după alta și folosite (ca material) la cetate. Înainte de a ajunge orașul sub stăpânirea turcească, aparținea Ungariei. Este sigur că și pe atunci, în privința clădirilor, nu stătea prea grozav. Se mai păstrează încă un venerabil monument³² din vremea [stăpânirii (ungurești),
p. 144 anume] cetatea (pe ungurește, vár), // care împreună cu râul Timiș, ce curge de-a lungul său, i-a dat orașului și numele. Acest castel, a cărui vechime poate fi urmărită în istoriile Ungariei, dovedește gustul ales al constructorului și este mai presus de toate clădirile din vechime, pe care le-am văzut în Ungaria. Ar putea fi încă și astăzi locuit, în mod demn, de un principe cu vază, chiar și acum după mai multe secole. Sunt unele lucruri care nu îmbătrânesc. Dintre acestea face parte și acest castel. Artileria își are acum sediul său de lucru și de locuințe în interiorul castelului. Cel mai de seamă edificiu din oraș este fosta locuință a președinției, acum palatul administrativ al comitatului³³. În el se țin adunările comitatense³⁴ și, de asemenea, lucrează funcționarii cesaro-crăiești. Vicecomitele în funcțiune locuiește o parte din catul întâi, o altă parte e locuită de administratorul provincial regal.

După această clădire, urmează locuința fostului general comandant. După mutarea comandamentului general la Petrovaradin, locuiește în ea generalul brigadier. Dintre cele două primării, cea germană e singura folosită acum; în ea se dau carnavaluri, baluri mascate; primăria sârbească dinainte a fost desființată, după ce, cu câțiva ani în urmă, consiliul municipal al celor două
p. 145 națiuni s-a contopit; acum // se dau reprezentații teatrale în localul său. Corpul de Gardă principal³⁵ este foarte frumos, în etajul de sus al lui lucrează cartografii militari; casa de curând mărită a comandantului cetății, Administrația vamală³⁶, Spitalul cetățenesc „Temelmairische Haus” și mai multe clădiri de seamă împodobesc acest frumos oraș. Din 1782, orașul acesta este un oraș liber regal ungar. Nu pot (totuși) uni (în minte) titlul de „oraș liber” cu fortificațiile care-l înconjoară. Evreii își au cartierul lor deosebit pentru locuințele lor, dar prăvăliile lor sunt în casele orașului. Două feluri de evrei locuiesc în Timișoara, germani și spanioli (numiți greșit evrei turci)³⁷. Între oamenii de aici, în zadar ai căuta o elită de oameni distinși și plăcuți. Pe vremuri orașul era foarte nesănătos, din cauza mlaștinilor, precum și a izvoarelor de apă rece și murdară. După ce vor fi secate mlaștinile și va fi adusă apa în oraș, se va putea trăi în el fără

³¹ Autorul se referă aici la porțiunile din oraș reclădite după 1718.

³² Este vorba de castelul numit al lui Iancu de Hunedoara, partea cea mai veche a cetății, clădită din piatră și cuprinsă apoi în cetatea făcută din lemn în secolele XVI-XVII.

³³ *Komitathaus* (Prefectură).

³⁴ Județene

³⁵ *Hauptwache*.

³⁶ *Dreissigstamt*

³⁷ Probabil pentru că s-au răspândit în tot sud-estul din Salonic, unde se așezară la sfârșitul secolului al XV-lea.

a suferi de friguri. Locuitorii cu stare se duc în timpul verii în noul cartier Josefini³⁸, care ține de oraș și se află la o depărtare de o bătaie de tun de cetate. Acolo e plăcut să locuiești. În fiecare din cetățile care se află într-un loc ceva mai lăsat, domnesc vara frigurile sau alte neajunsuri //, care însă nu p 146 sunt primejdioase. Așa precum Timișoara este acum mai întărită decât cele mai multe cetăți așezate la loc jos, tot astfel are și neajunsuri ceva mai mari, dar neprimejdioase... etc.

... În Timișoara, se trăiește foarte bine și ieftin. Oamenii, care suferă de piept sau de altă beteșuguri trupești, se simt aici mai bine ca în altă parte. Cea mai scumpă masă la birtul „Trâmbișului” costă 10 creițari. Orașul are birji. Instituțiile de învățământ sunt de-a dreptul rele. În afară de școlile normale, unde pot să învețe cu folos și evreii, tinerii nu se bucură de nici o instrucție. Totuși, sunt aici două mănăstiri franciscane, o catedrală cu capitlu, o parohie orășenesc cu dependențele sale și nici o instituție de învățământ. Pentru femei e destul de rău. Tinerii merg la Seghedin sau la Teresopol³⁹ din apropiere, unde pot folosi școlile piariștilor; fetele sunt lăsate să se lumineze singure pe seama lor sau a mamelor lor, tot așa de prost instruite. În alte părți, franciscanii caută pentru a face totuși ceva mai mult, decât să-și exercite gâttele, să se ocupe și de instruirea tineretului. Învățătura cinstiților franciscani este totuși mai bună decât nici una // Minunea convertirii deiștilor boemi, care s-a petrecut p. 147 în Timișoara, nu este chiar atât de extraordinară, ca să se facă vâlvă în jurul ei. Meritul în aceste chestiuni e foarte mic. Câți nu s-au convertit la spânzurătoare, în speranța grațierii? Se găsesc aici o mulțime de deținuți militari ținuti pe bere și pe mâncare?⁴⁰ Arată foarte bine. Către sfârșitul detențiunii lor, de cele mai multe ori ei se răzvrăteau. Cauza ar putea fi teama de a ieși din subzistență. Deținuții comitatului și ai orașului par a avea mai multe motive să suspine după libertate. Comitatele în Ungaria sunt foarte aspre cu criminalii. Această asprime binefăcătoare mai frânează unele izbucniri rușinoase. Orașele sunt zgârcite în pedepse și în distribuirea hranei. Un deținut militar primește, pe zi, 4 creițari, o locuință curată, albituri și haine sănătoase, medicamentele necesare, pâine, (precum și) recreația cuvenită odihnei în zilele de sărbătoare; ceea ce primește fiecare în parte, în dar, îi aparține lui; ceea ce cade în cutia (de colectă) aparține la toți împreună și se folosește pentru mici înlesniri pe de lături. Când un deținut lucrează pentru particulari, jumătate din câștig este al lui și jumătate merge la casa comună. În fața Porții Transilvaniei⁴¹, la o bătaie de tun de oraș, se mai află un cartier numit Fabrica⁴². // Se poate să fi p. 148 avut altădată mulți fabricanți. Acum sunt puțini din aceștia în chip mai deosebit aici. Cartierul Fabrica întrece orașul în privința caselor și al numărului de locuitori, are multe grădini de vară^{42 bis} frumoase și plăcute, care vara oferă un serviciu cuviincios și ieftin. Toate sunt zilnic foarte căutate. Omul de rând din Timișoara are o vorbă: că este necesar să combați prin tot felul de excese

³⁸ *Josephstadt*.

³⁹ *Theresopol*. Azi Vinga, sat și com , jud. Arad.

⁴⁰ *Auf Pension*.

⁴¹ *Siebenbürgerthor*.

⁴² *Fabrik*.

^{42 bis} *Wirtsgärten* (= localuri de consumație).

apropierea frigurilor. Mulți încearcă să lupte prin dietă și aceasta dă poate mai bune rezultate. Un călător trebuie să respecte obiceiurile orașelor, în care el este străin. El nu trebuie să se mire de nimic, nici măcar când vede cu ochii că în Timișoara mulți, chiar în paroxismul frigurilor, mănâncă și beau ca și când ar fi oamenii cei mai sănătoși. În Timișoara se citește puțin, cu toate că locuiesc aici mulți iubitori ai cititului. Cărțile sunt nemaipomenit de scumpe. În Ungaria, în general, costă o bibliotecă mică tot atât cât una de două ori mai mare în imperiu.

p. 149 Aici, ca și în toată Ungaria e lipsă de fabrici și de suficiente războaie de țesut. Cultura cânepii și a inului este mult prea nebagată în seamă. Creșterea viermelui de mătase nu-i prea aduce omului de rând vreun folos. Cultura orezului, care se urmează cu sânguință // de câțiva ani încoace, dă orez destul; dar acesta nu are căutare. În Timișoara, un funt de orez de Banat îl poți cumpăra cu 4 crețari, cel străin costă 10–12 crețari, totuși este folosit cel străin. Orezul de Banat trebuie să fiarbă mai mult, nu înflorește așa de frumos la fiert, trebuie curățat și spălat de câteva ori în apă caldă, ca să-și piardă gustul specific, puțin cam amar, de pământ, pe care-l are. Negustorii mărunți de pe la țară îl amestecă cu alte soiuri de orez, acestora le aduce un câștig bun. Acest procedeu este folosit și în străinătate. În cartierul Fabrica se află castelul de apă⁴³ (cu pompa) instalată de curând, care îndestulează cu apă curată pe locuitorii orașului.

Nu se poate spune că în Timișoara circulă mulți bani. Dar circulația însăși se face nespus de repede. Oamenii nu se gândesc cu îngrijorare să fie păstrători. Un cap de familie are puțini copii, adeseori nici unul; el însuși își alungă gândul morții prin petreceri. Zgârciți nu prea se văd în Timișoara. Aici unui om îi merge numele de zgârcit, chiar când nu e de fapt decât prevăzător. Am auzit adeseori despre zgârcenia unui domn foarte bogat. Am dovezi că este foarte mărinimos. Dacă îi luam uneori apărarea cu dovezile mele, se p. 150 întâmpla ca unii să-i bage vină // că nu risipește banii, în chip nesocotit. Erudiția nu-și are locuința ei în Timișoara, dar cu atât mai mult află aici o minte clară și sănătoasă și o bunătate pornită din inimă, cum rar se întâlnește. Aceasta se datorește, poate, amestecului multor stări și națiuni.

Timișoara are un medic, S. Gros, pentru a cărui viață îndelungată are orașul motive să se roage lui Dumnezeu.

Intră în atribuția Consiliului orașenesc să țină străzile curate. Orașul nu poate face față cheltuielilor cerute de aceasta. Dar nu trăiesc oare soldați și orașeni chiar în același oraș? Îi priește oare soldatului ceea ce îi strică orașeanului? Nu ar trebui să fie puși deținuții militari ca împreună cu deținuții orașului să curețe străzile, fără să se țină seamă că e vorba de teritoriul orașului sau al cetății? există vreo deosebire în slujba pe care o faci pentru binele omului, măcar că o faci în lanțuri? Este îngăduit oare să scoți zăpada și gheața din case⁴⁴, s-o pui grămadă în fața caselor și s-o lași acolo , până o topește cu încetul soarele?

⁴³ *Wassermaschine*. E vorba de o pompă hidraulică, instalată de câțiva ani în oraș și descrisă și de Griselin, în lucrarea sa.

⁴⁴ Adică în curțile interioare ale caselor.

Evreii își au locuințele lor deoparte. Se știe că ei păzesc curățenia în casele lor; nu trebuia oare să o păzească și în fața caselor? Lângă cartierul evreiesc se află o piață de pește deschisă pe vecie. Vânzarea peștelui viu s-ar putea face totdeauna în oraș. // Dar aici stau câte zece până la douăzeci de care p 151 încărcate cu pește prins la Tisa și adus la Timișoara la vânzare. Duhoarea acestui mare număr de care îl amețește pe om, chiar pe gerul cel mai mare; vara, când se mai adaugă și căldura soarelui, cine poate trece pe acolo fără să-l prindă frigurile? Această vânzare, chiar dacă a dobândit un privilegiu prin vechimea sa, nu trebuie să aibă loc la oarecare depărtare de oraș?

Mai departe!

Cine poate merge, fără să-l ia fiorii, prin piața netedă, frumoasă din dosul catedralei? Diminețile până la prânz și mai ales în zilele târgurilor săptămânale (care sunt foarte cercetate), ea este plină de la căruțele care aduc bucate. La aceste târguri săptămânale se aude vorbindu-se în câteva limbi, chiar și în limba franceză, de care se folosesc adesea coloniștii din Lorena. Gunoii boilor și al cailor rămâne pe jos. Dacă uneori se apucă unii să facă curățenie, se folosesc așa de puține brațe încât numai ici și colo mai apare câte o palmă de loc mai curat în contrast cu restul. Chiar dacă n-ar avea pentru ce să dea atenția gunoiului ce se irosește și care în alte părți se vinde, va trebui totuși îndemnat fiecare țaran ca în loc să se întoarcă după vânzarea mărfii cu carul gol, să ducă în căruța goală gunoiul făcut de vitele lui la o distanță hotărâtă dincolo de fiecare din porțile cetății. // Ce poate să coste, când lemnul p 152 e așa de ieftin, să se împrejmuiască niște locuri cu scânduri? În câțiva ani, ai avea o bucată de pământ, cum doar puține găsești în Ungaria.

La primărie se află felinare gata pentru a fi atârinate, câte unul la fiecare casă. La casele înseși sunt prinse pâlniile de fier, în care să poată fi așezate felinarele de la primărie. Nimic nu lipsește pentru a putea lumina frumos orașului, decât lumina însăși. Pentru aceasta, orașul n-are fondurile necesare. N-ar putea oare orașul, cu ajutorul comitatului, să reușească a face ca fiecare stăpân de casă să fie dator să-și lumineze singur felinarul?

Noul oraș liber observă cu grijă o veche făgăduință (către Dumnezeu), potrivit căreia, pentru îndepărtarea pe viitor a ciumei, orice muzică de dans este interzisă în oraș duminicile. Dar orice făgăduință, chiar și cea mai tare, lasă o porțiță deschisă. Făgăduința privește doar orașul; fosta grădină a prezidenței, acum domeniu al statului, se află afară din oraș, prin urmare făgăduința nu-i obligatorie aici. Nu știu dacă această făgăduință, de vrei cumva să ții seamă de ea, privește mai mult casele decât oamenii.

În Timișoara sunt mai multe cafenele plăcute. „Cascina” este cea mai plăcută dintre ele. // Locuitorii din Timișoara prețuiesc pe om, de orice credință p 153 ar fi el.

De la Timișoara până la Sibiu sunt 17 stații de poștă, care nu sunt așa de mari ca cele întâlnite în cale până aici. Chiar din Timișoara pornesc două drumuri, care se întâlnesc la Lugoj. Unul este drumul poștii⁴⁵, celălalt e drumul de care. Amândouă sunt în stare destul de proastă. De la Timișoara până la Lugoj sunt pe drumul poștii 8 mile, pe drumul de care 6. Drumul poștii trece

⁴⁵ Azi șoseaua județeană

prin Cheveraș⁴⁶ și Sinersig⁴⁷, până la primul (sunt) 2 poște, până la cel din urmă, o poștă. De aici până la Lugoj iarăși o poștă. Hanurile, pe drumul acesta, sunt, după cum mi s-a spus, bine îndestulate pentru nevoile călătorilor. Eu le-am încercat. Celălalt drum⁴⁸ l-am practicat cu atât mai des. Pe acesta se merge de la Timișoara la Recaș⁴⁹. Acesta se află la două mile mari de Timișoara. Între ele se găsesc hanuri proaste și sate neînsemnate, al căror nume nu-l cunosc. Recașul însuși este un sat foarte frumos, este așezat pe o înălțime foarte plăcută, are vii minunate. Dacă aș avea speranța că mi s-ar împlini una din dorințe, toate celelalte ar trebui să se unească într-una: Recașul să fie al meu!... etc. // În clipa când aș fi instalat ca proprietar al Recaș-ului, aș fi stăpân peste 150 de case frumoase nemțești și tot atâtea case de sârbi uniți. Aș fi stăpân a 300 de case fructe și vin, iarbă și lemn. Aceste 300 de case au o parohie catolică; școlile însă sunt deosebite pentru fiecare națiune. Hanul are câteva camere de pasageri, serviciul este bun și (cred că întrebuințează pentru întâia dată cuvântul ce urmează) ieftin. Hangii sunt foarte îndatoritori. De la Recaș până la Chizătău⁵⁰ (sunt) iarăși două mile mari. Între ele se află

p. 154 Topolovățul⁵¹, un sat foarte întins. // Regiunea dintre Recaș și Chizătău este destul de plăcută pe vreme uscată. Pe vreme ploioasă, drumul rău îți distruge orice simțământ pentru frumusețe și natură. Chizătăul are 450 de case, este așezat într-un ținut roditor, are prisosiță de vite și lemne; creșterea vitelor este înfloritoare în tot Banatul, îndeosebi creșterea oilor. Chizătăul are un han peste măsură de prost. În acest han ticălos servesc oameni murdari, ursuzi și respingători. Te bucuri când te depărtezi de acolo. De la Chizătău până la Lugoj sunt iarăși două mile, nu chiar din cele mari. Între ele sunt câteva sate pe lângă care treci.

p. 155

De la o depărtare de o jumătate de ceas înainte de Lugoj, se merge spre oraș pe un drum frumos, șanțuit și mai bine consolidat decât se obișnuiește. Lugojul însuși este foarte mare, are o piață frumoasă cu case frumoase. Negustorii greci dau viață acestui loc. Orașul este împărțit în două prin râul Timiș, care îl străbate. Partea de dincolo, spre dreapta, se numește partea nemțească, iar cea de dincoace, partea românească.

Partea nemțească este frumos clădită, are meșteșugari și hanuri bune. Căruțașii trag la aceste hanuri din partea nemțească, cu toate că nu se află în

p. 156 drum // și cu toate că trebuie să plătească pentru fiecare cal, care trece pe podul Timișului. Lugojul este un loc vesel și plăcut. Locuitorii sunt veseli din fire. În partea nemțească se găsește o cafenea cu biliard și castelul de vară cu grădină al contesei von Soro, soția generalului și comandantului cetății din Timișoara⁵². Această doamnă, în multe privințe foarte remarcabilă și spirituală,

⁴⁶ *Keversesch*. Azi Cheverașu Mare, sat și com., jud. Timiș

⁴⁷ *Sinersek*, sat, com. Boldur, jud. Timiș.

⁴⁸ Azi șoseaua județeană.

⁴⁹ *Rikosch*, sat și com., jud. Timiș.

⁵⁰ *Kis Jedo* (ung. Kiszető). Sat, com. Belinț, pe râul Timiș, circa 20 km vest de Lugoj, jud. Timiș.

⁵¹ *Toppolowiz*. Azi Topolovățu Mare, sat și com., jud. Timiș.

⁵² Cf. și relația lui Griselin, în volumul de față.

are moșii considerabile în Lugoj și în împrejurimile lui, la care se poate observa exactitatea și înțelepciunea stăpânei. Ea însăși își administrează bunurile. Cele mai multe venituri după ele le folosește pentru îmbunătățiri. Încă înainte de a ajunge la Timișoara, se află spre dreapta o pădure a contesei frumos rânduită. O parte din ea este destinată creșterii fazanilor. Mai multe hanuri, care-i aparțin sunt încăpătoare, curate și bine ținute. O mare parte chiar din (orașul) Lugoj îi aparține ei. Pe teritoriul Lugojului are semănături și vii însemnate. Toate muncile agricole și recoltarea se fac sub supravegherea ei cu mare punctualitate. Ea are o vie proprie dincolo de oraș. Această vie se deosebește în privința poziției și a îngrijirii de toate celelalte vii din Banat.

Această vie produce vin de Burgundia. Vița este din Burgundia // și, prin p. 157
răsădire, s-a înmulțit într-atât, încât produce multe butoaie de vin de Burgundia. Vinul de Burgundia de la Lugoj nu-i așa de aspru ca cel franțuzesc; are însă mult din acea asprime sănătoasă, este ceva mai tare și mai negru ca cel franțuzesc. Întrece mult toate acele vinuri (așa zise) „de Burgundia”, care se vând și se beau în Ungaria drept vin (adus din Burgundia).

Via contesei produce vin de prima calitate, pe care ea îl schimbă, vadră contra vadră, cu vinul autentic de Tokaj⁵³.

De la Lugoj până la Bujor⁵⁴ este (o cale de) o poștă și jumătate. De cum ieși din Lugoj și privești la dreapta, te cuprinde un groaznic respect față de Lugoj. Se înșiră pe un rând opt până la zece roți de tortură, fără a mai pune la socoteală furcile de spânzurători și alte lucrări asemănătoare. Dacă fiecare om simte ceea ce am simțit eu la vederea acestora, atunci suntem cu toții oameni ciudați. Eu am privit țintă acest șir mai mult decât cumplit, și am izbucnit într-un râs puternic. Datoresc acest simțământ excesului de prevedere, căci la vederea unei roate, n-am râs, ce e drept, niciodată.

După această groaznică priveliște, urmează o câmpie plăcută, apoi un deal înalt, sădit pe amândouă coastele sale cu vii, care aparțin contesei. Pe dealul cu vii, ici și colo, câte o plăcută casă de vară. Urcușul, pe drum, este foarte anevoios // pe timp ploios. Odată sus, călătorești până la Bujor printr-o p. 158
foarte plăcută pădure de fag. Pădurea, dealul și valea sunt cât se poate de plăcute pentru călător, dar foarte obositoare pentru cai. Satul Bujor are o casă de poștă frumoasă, celelalte 99 de case sunt case românești, proaste. Hanul are, de cele mai multe ori, hangii săraci. Am găsit totdeauna multă bunăvoință în a servi, dar puține lucruri de servit. de la Bujor la Făget⁵⁵ este o poștă mare. Drumul devine ceva mai bun, acolo unde nu este șanțuit. Ținutul este înzestrat cu foarte plăcute păduri și, la o oarecare depărtare, cu sate și semănături. Pretutindeni sunt pomi fructiferi în mare mulțime. Acum, în timp ce trec prin fața unei cruci, mă rog să-mi îngăduiți o clipă. Același drum l-am mai făcut încă o dată, cu o trăsură pe seama mea, în tovărășia unui tânăr ungur, care călătorea cu mine de la Sibiu la Timișoara. Eram bucuros că în cel mai rău anotimp, în februarie⁵⁶, tocmai când zăpada și gheața se topeau, nu eram silit

⁵³ Tokaj, regiunea cea mai renumită de vin din Ungaria.

⁵⁴ *Buschur*, sat, com., Dobra, jud. Hunedoara.

⁵⁵ *Fatschet*, sat și com., jud. Timiș.

⁵⁶ *Hornung*.

p 159 să călătoresc chiar singur. Uneori doresc, totuși, să fi călătorit singur. Tovarășul meu de drum era omul cel mai intolerant cu care am stat vreodată de vorbă. Când treceam pe lângă vreo cruce catolică sau vreo icoană a Maicii Domnului sau a vreunui alt sfânt, își scotea pălăria cu multă evlavie. Asta mi-a plăcut îndată, știam cum // trebuia să mă port față de el. Când treceam pe lângă vreo cruce românească sau lângă vreo icoană a Maicii Domnului sau a vreunui alt sfânt, râdea zgomotos și înjura pe ungurește. La început, am deschis doar ochii mari, dar lucrul se repeta de câte ori apărea câte o asemenea icoană. El ori își scotea pălăria și mormăia rugăciuni, ori râdea și înjura, după felul figurilor ce apăreau în drum.

În această pădure, pe drumul acesta, și-a descărcat năduful, luându-mă ca martor. „Se poate vedea ceva mai scârbos, mai absurd, mai grosolan ca o reprezentare a lui Dumnezeu sau a vreunui sfânt de-al românilor?” mă întreba el. Eu eram foarte încurcat. De fapt, cam așa e. Românii au un fel cu totul deosebit de a înfățișa în pictură ceea ce venerază din suflet. Icoanele lor au un aer ce aduce a Hogarth⁵⁷. Și apoi ce mă privește asta pe mine?

După ce m-am recules puțin, i-am răspuns cu multă prudență: „Deoarece aceste icoane nu sunt altceva decât pomeniri⁵⁸, nu interesează figura, și eu găsesc că toate icoanele românești de felul acesta se aseamănă între ele”.

p. 160 Cu această asemănare, l-am scos din sărite. Râdea și înjura strașnic. Aveam pe buze să spun: asemenea lucruri sunt în orice caz pentru țărani și desigur // nu pentru oameni ca noi; mi-am luat însă seama că eram în pădure și el avea pumnul mai zdravăn decât mine.

Manifestările de evlavie și râsul de bațjocură au durat, alternând, până la despărțirea noastră. Această anecdotă nu-i de nici un folos și nu-i locul ei aici. Știu asta foarte bine. Dar cauza pentru care am introdus-o aici nu-i lipsită de folos și este la locul ei oriunde. Au vreo scuză părinții și învățătorii, care i-au insuflat acestui tânăr, în copilărie, asemenea sentimente revoltător de nesănătoase? Este oare singurul sau mai sunt și alți concetățeni de-ai lui care judecă la fel? Și dacă sunt mai mulți, e ușor de ghicit de unde vine ura românilor contra ungurilor. Omul acesta m-ar fi ucis pe loc, convins că face o faptă plăcută lui Dumnezeu, dacă și eu aș fi răs de chipurile Maicii Domnului, pe care le venera el, cum lua și el în răs și înjura pe celelalte. Nu prețuiesc tot atât și unele și altele? //

p. 161 Făgetul este un târg frumos. Șanțul <canalul> taie acest târg în două. Făgetul este, din cauza numeroaselor iarmaroace, o localitate care o duce foarte bine.

De aici pornește un canal, care, exceptând lunile cele mai calde, devine navigabil de la Timișoara până la Dunăre, la Petrovaradin⁵⁹. Apa de munte din ținutul Lipovei alimentează acest canal remarcabil. Acesta a fost construit

⁵⁷ William Hogarth (1697–1764), celebru pictor englez din secolul al XVIII-lea, care a pictat scene de moravuri și caricaturi morale. Fiziionomile personajelor sale sunt adesea curate șarje. Apropierea dintre stilul primitiv al icoanelor de țară românești și acela al lui Hogarth nu se justifică prin nimic. Este cu totul alt spirit

⁵⁸ *Erinnerungen*.

⁵⁹ Localitate în Iugoslavia, ce se află pe Dunăre, azi înglobată în orașul Novi Sad.

pentru ca trunchii frumoși de copaci de pe amândouă laturile sale să fie transportate pe apă la Timișoara și, pe lângă aceasta, să se facă și legătura cu Dunărea. Acest canal a costat sume mari de bani, mai costă încă mult zi de zi, dar aduce mult folos Banatului întreg. Comunicația se face acum pe apă dinspre Dunăre și înspre Dunăre. Făgetul are peste 200 de case de români, două biserici și, mi s-a spus, că ar fi 30 de case de nemți, dar cred că sunt mai multe. Nemții au o biserică mică și frumoasă, care e în grija minoriților din Lugoj. Se află aici un oficiu vamal⁶⁰, pentru exportul în Transilvania și importul în Ungaria. Hanul din Făget este cel mai frumos, cel mai curat și mai încăpător pe drumul de la Timișoara la Sibiu, aparține contesei von Soro și are, în afară de grajd și înlesnirile necesare, 8 camere pentru pasageri.

Aceștia sunt bine serviți // cu mâncare și băutură, dar scump. Este firesc p. 162 să fie scump hanul, deoarece hangii sunt datori să aibă la îndemână tot lucruri bune și din belșug. Multe se strică. Hangiul nu trebuie să iasă în pagubă. De cele mai multe ori poți găsi aici vânat și zilnic mâncare de păsări bine îngărase. În timpul verii, poți scurta drumul spre Făget cu câteva mile, dacă de la Chizătău urmează drumul pe lângă canal. Regiunea este foarte frumoasă. Drumul este primejdios atunci când pământul nu-i destul de solid. Calea merge în unele locuri chiar pe marginea canalului. Dacă încărcătura este ceva mai grea și pământul nu este prea solid, viața poate fi primejdioasă; am făcut și eu această experiență. Se ajunge la un sat cu 90 de case de români, Cutina⁶¹.

De la Făget până la Coșava⁶² este o poștă. Coșava are 85 de case, han mizerabil. Dacă vreun pasager se roagă frumos, este găzduit curat în localul poștei. Aici am văzut pentru întâia dată împlinită literal porunca din Evanghelie: Paște oile mele! Popa își mână seara oile de la câmp acasă pe frigul cel mai cumplit. De la Coșava la Dobra⁶³ este o dublă poștă. La jumătate de drum este un sat păcătos românesc, Coșevița⁶⁴, la care ajungi printr-o foarte frumoasă pădure //. Nu se găsește aici nici un han. M-am dus odată să mă încălzesc în p. 163 cea dintâi casă țărănească mai bună care mi-a ieșit în cale: o cocioabă mică, îngustă ca vai de ea și îndesată de oameni claie peste grămadă. În cocioabă erau la 20 de suflete, femei și copii și numai un bătrân. N-am putut să vorbesc cu oamenii dar ei, cu multă bunăvoință, mi-am dat o supă de lapte. Femeile lucrau la pregătirea firelor de tort, una dintre ele ședea la război și lucra cu sânguință. Fetițele mici erau toate cu câte o treabă, băieții se jucau cu despicături de lemn. Bărbații acestor femei lucrătoare se aflau la primar, locul lor obișnuit de întâlnire ca să bea nectarul românesc, adică rachiu. Coșevița este așezată într-un loc încântător, înconjurat de munți.

De la Coșevița o luăm la deal. Sus se află o cruce, care arată granița cu Transilvania. Ți se încălzește inima, chiar în toiul iernii, când privești peste ținutul din jurul acestei cruci...

⁶⁰ *Dreissigamt*.

⁶¹ *Kutschina*, sat, com. Bethausen, jud. Timiș.

⁶² *Koschawa*, sat, com. Curtea, jud. Timiș.

⁶³ Sat și com., jud. Hunedoara.

⁶⁴ *Koschawitz*, sat, com. Margina, jud. Timiș.

Am fost în Tirol și în Harz și în Elveția, am avut întotdeauna ochii trezi și inima deschisă. N-am simțit niciodată ceea ce am simțit lângă această cruce.

p. 164 Natura este aici măreață, minunată, puternică, variată //, de o frumusețe încântătoare; acolo o vedeam de o frumusețe înspăimântătoare. Acolo ochii mei priveau uimiți la cruce, rătăceau înlăcrămați de jur împrejur. Nu mă încred în simțămintele mele, de la primul lor cuvânt. De câte ori am făcut drum, am stat în același loc și, de fiecare dată, m-am simțit nespus de bine. În dreapta și în stânga se văd mici sate frumoase, cirezi rătăcind, câmpuri lucrate, pajști frumoase, cu iarbă grasă, păduri, grădini de pomi roditori și gospodării țărănești izolate. Chiar și iarna puteam zăbovi cât de mult aici. Înainte de a ajunge la Dobra, treci pe lângă ferme izolate. Se spune că ținutul acesta până la pasul Dobra, din Transilvania, ar fi primejdios.

La Dobra este poștă, vamă, trecătoare. Dobra este un oraș grăniceresc ardelean. Este locuit de români, are 200 de case, între care sunt unele foarte nostime. Comandant este un maior. În acest ținut grăniceresc, drumurile sunt foarte bune, bine croite, bătătorite, pavate cu pietre bătute cu ciocanul și presărate cu pietriș. Se simte numaidecât puterea orânduirii militare. Toată săptămâna muncesc locuitorii, duminica fac exerciții stricte de mânăuirea armelor. Hanul bine rânduit, are mai multe camere de pasageri și serviciul este

p. 165 prompt. De la Dobra până la Deva este o poștă și jumătate //, pe un drum destul de bun, într-un ținut absolut încântător. În dreapta munți, în stânga de cele mai multe ori râul Mureș. Acest râu, care pe timp de ploaie se umflă repede cu torențele de pe dealurile vecine, împiedică adeseori pe călători, prin revărsările sale. Abia în timpul din urmă, au fost drumurile îmbunătățite și împrucâtva asigurate prin balustrade, nu chiar așa de trainice.

Pe partea dinspre Dobra, se află, la stânga, pe Mureș (satul) Lăpușnic⁶⁵, unde este o stație de „cambiatoră”⁶⁶. Chiar la drum sunt sate mici și case răzlețe. La jumătate drum se află satul Leșnic⁶⁷. Acest sat frumos are 6 proprietari. Patru dintre ei locuiesc aici, fiecare are câte o cârciumă în care vinde vinul propriu, produs în Deva. Birtașii primesc în birturi, pe lângă locuință, un tain de făină, lemn și lumină. Veniturile după mâncare revin birtașilor. Hanul obișnuit are personal serviabil și grajduri bune. De la Leșnic la Deva, pe dreapta, este un munte abrupt, pe stânga, este Mureșul. Drumul este pe alocurea atât de îngust, încât e greu să te dai în lături. Întâlnești și case răzlețe, în care se desfac vinuri ale stăpânilor de moșii. La o jumătate de ceas de la Deva, drumul o ia la vale pe

p. 166 o creastă repede. Aș sfătui pe oricine să coboare cu piciorul. Drumul // e foarte rău și, cum mărturisesc unele pilde, extrem de primejdios. Jos, pe stânga, se găsește un han singuratic, unde locuiesc oameni foarte îndatoritori, se vinde vin bun și se poate afla și ceva de pus în gură. În casa aceasta locuiește un hangiu, care are o soție născută și crescută la Paris...

p. 167 ... // Deva posedă și ea o cetate puternică⁶⁸ pe un vârf înalt de deal. Cea mai mare parte din oraș din ținutul înconjurător aparține familiei contelui Haller.

⁶⁵ *Lapuschnak*, sat, com. Dobra, jud. Hunedoara.

⁶⁶ *Kampiatorwechsel*.

⁶⁷ *Löschnik* Sat component al com. suburb Vețel, municipiul Deva, jud. Hunedoara.

⁶⁸ Ridicată în a doua jumătate a secolului al XV-lea, suferind prefaceri și modernizări în sistemul ei de apărare în secolul al XVII-lea.

Viile de la Deva dau cele mai bune vinuri din toată Transilvania. Stăpânii de moșii caută să-și facă rost de proprietăți și aprovizionează pe hangiii de pe moșiile lor. În oraș, se află un frumos castel nobiliar și o grădină atrăgătoare. Orașul are peste 200 de case, două biserici catolice, una reformată⁶⁹ și una ortodoxă⁷⁰. O suburbie este locuită de bulgari liberi; hanul domnilor de seamă⁷¹, în mijlocul orașului, are camere de pasageri și serviciu bun.

Hanul din afara orașului nu este așa de bine îndestulat. Cetatea împreună cu locuința comandantului sunt imperiale. Nu m-am urcat în cetate. Urcușul e foarte greu. Nu mai are garnizoană mai numeroasă decât se cere pentru paza deținuților. Spielberg-ul⁷² ardelean se află sus. Îmi amintesc, nu fără groază, de sosirea mea dintâi la Deva. Era // în februarie 1782. Era un ger nemaipomenit, p. 168 și, pe lângă asta, nu știu de ce, o scumpire generală a fructelor în toată țara, care a ținut toată iarna. În călătorie, eu respect toate obiceiurile, dispozițiile și moravurile țării în care mă găsesc. Nu concep să aduc vreo critică acestor lucruri. Trebuie să fie ceva cu totul extraordinar ca să mă impresioneze prea mult. Sunt obișnuit, astfel, cu toate exagerările...

Mizeria locuitorilor din Deva, în acea vreme, datorată lor înșiși, m-a zguduit adânc. Nu el era îngăduit oamenilor, cât ținea postul, să mănânce carne. În general, postitul poate să-și aibă părțile bune. Dar cazurile de forță majoră ar trebui să aducă o dispensă de la legile acceptate de bună voie. Aici era cel mai cumplit caz de forță majoră. Scumpirea se menținea înainte, la toate. Eu nu mănânc mult, dar câtă pâine se cumpără pe o groșiță, înghit dintr-odată. Ouăle erau așa de rare că nu puteai căpăta trei pentru o groșiță; peștele este foarte scump în regiune și destul de rar. Ce puteau face bieții oameni? În fiecare casă erau bolnavi. Ei beau mult vin – și după cum este obiceiul în Transilvania – vin din anul acela. Oamenii mi se plângeau cu lacrimi în ochi de pieirea lor pe care o vedeau cu ochii.

Meșteșugarii nu găseau de lucru și trebuiau să cheltuiască într-o zi mai mult decât ar fi cheltuit toată săptămâna, dacă li s-ar fi îngăduit să mănânce carne. Funtul de carne de vită costă un crețar și jumătate. S-au plâns de necazul lor franciscanilor de aici. Aceștia susțineau că e cu neputință să se dea o dispensă, deoarece opreliștea episcopului este, în anul acesta, extrem de strictă. Dacă acest episcop de treabă, de la care am văzut mai multe fapte bune și generoase, ar vedea cu ochii lui mizeria în care se zbate turma sa, sunt încredințat că ar striga cu glas tare: Mâncați ce vreți!...

Franciscanii – fie zis, spre cinstea lor – au fost atât de binevoitori, încât i-au sfătuit pe oameni să mănânce, în multe zile din săptămână, pe răspunderea lor, puțină carne, la masa de prânz.

Doar o minoritate a ascultat de sfatul acesta, din supunere, și mulți au suferit și au murit într-o țară, în care populația e atât de necesară. Silința de a scrie despre acest lucru, pe un ton cât mai potolit, m-a costat atâta energie, încât sunt nevoit să fac aici o pauză.

⁶⁹ Calvină.

⁷⁰ *Griechische*.

⁷¹ *Das herrschaftliche Wirtshaus*.

⁷² Închisoarea habsburgică vestită într-un castel izolat, din care orice evadare este exclusă

- p. 172 ... De la Deva la Orăștie este o poștă și jumătate. Ceva mai departe de Deva, se trece peste un râu foarte mic, care adeseori se revarsă cu putere. Asemenea pâraie întâlnești des. Rareori însă dai de un pod destul de trainic ca să reziste unei revărsări oricât de mici. Acest râuleț de la Deva se numește, dacă-mi aduc bine aminte, Cerna. Cam la 300 de stâneni, mai departe, drumul Sibiului cotește la stânga, după deal, depărtându-se de cel lat și drept, care duce, peste deal, la Hunedoara. Drumul lat din urmă înșeală pe unii căruțași. Călătorul trebuie să observe bine această bucată de loc. Ținutul de la Deva la Orăștie este încântător, pe deasupra e munte, apoi câmpie, pe stânga, în depărtare, Mureșul și mai multe râulețe, care în cursul lor străbat ogoare și livezi roditoare, apoi ici și colo este un vechi și venerabil castel, numeroase sate, foarte arătoase, care sunt cu mult mai frumoase decât oricare sat de pe
- p. 173 tot drumul de la Pressburg până aici; în față mândre înălțimi roditoare //, care, fără să ajungă a fi dealuri, duc la mici văi cu livezi, pe care iarăși le scaldă un alt râuleț, în spatele minunatului ținut din jurul Devei, maiestosul deal al cetății, care nu se înalță ca un colos izolat, ci apare ochilor legat de dealuri mai mici. Pe la jumătate de drum, după ce treci pe mai multe poduri zdravăne, trainice, frumoase, bine păstrate, peste râul repede Strîi⁷³, ajungi la Sântandrei⁷⁴. Aici se plătește familiei contelui Haller taxa de pod, câte 1 ½ creițar de fiecare cal. O taxă foarte mică, dacă te gândești la primejdia de care te feresc aceste poduri. La Sântandrei îți poți potoli foamea și setea.

- La o jumătate de ceas mai departe, ajungi la un mic sat militar românesc, Spini⁷⁵. Are 50 de case noi, frumos alinate și curat ținute. Comanda o are un locotenent. Drumul este cum l-a lăsat natura. De aici ajungi la Orăștie, sus, pe o înălțime plăcută, apoi cobori, printr-o pădure încântătoare. Orăștie este primul din cele șapte orașe din Transilvania, care, prin adaosul sufixului de Burg (cetate) a dat Transilvaniei numele de Siebenbürgen⁷⁶. Orăștie este un oraș liber, este administrat de consiliul orașenesc, subordonat județului de scaun, are ceva peste 300 de case. În ea locuiesc oameni de toate limbile și
- p. 174 națiunile din toată Transilvania. Cea mai mare parte dintre locuitori // sunt unguri. Celelalte națiuni⁷⁷ au drepturi și privilegii egale. Biserici sunt aici: a franciscanilor, una luterană săsească, una reformată și una armenescă. Tot aici întâlnești primii sași. În satele de pe dreapta și de pe stânga locuiesc mai mulți dintre aceștia. Își au portul național propriu, care-i cunoscut. Toți vorbesc foarte frumos nemțește și, de asemenea, limba lor săsească, de asemenea, bine ungurește și, cei mai mulți, și românește. Femeile din Orăștie și împrejurimi au un fel de a se purta plăcut și nesilit în relațiile lor cu lumea cealaltă, sunt îngrijite în îmbrăcăminte, țin curat în casă și se respectă mult, ceea ce se observă de la întâia privire. Se găsesc, în general, chiar și la țară, fără a se sulemenii...

⁷³ *Strehl.*

⁷⁴ *St Andrasch.* Sat aparținând orașului Simeria, în jud. Hunedoara

⁷⁵ *Spin*, sat, com Turdaș, jud Hunedoara.

⁷⁶ Șapte cetăți Părere greșită, foarte răspândită și popularizată în sec. XVI, îndeosebi de Reicherstorffer (vezi vol I al colecției de față)

⁷⁷ Precum se știe, românii nu erau socotiți ca făcând parte din aceste națiuni privilegiate.

...Orice fel de sulimanuri, ori de care ai întrebuința, nu pot imita culoarea naturală atât de plăcută și încântătoare, care strălucește pe fața săsoaicelor de rând...

... În oraș sunt multe hanuri, cele mai bune sunt la berar și la tabacchiul⁷⁸ p. 175
Matiaș. La amândouă ești bine servit. Bisericele săsești sunt în cea mai mare parte vechi cetăți⁷⁹. În toată Transilvania nu sunt decât foarte puține mănăstiri... Evrei nu sunt deloc aici...

Națiunea sașilor din Transilvania, care, după cum se știe, trăiește după p. 176
o constituție, legi și obiceiuri proprii, este cunoscută aproape tuturor cititorilor <revistei> „Ungrisches Magazin”⁸⁰. Deoarece acum se lucrează la unificarea constituției săsești cu cea a celorlalte națiuni conlocuitoare ale Transilvaniei, pentru ca această țară să poată fi cârmuită în chip unitar, sunt de prisos orice observații, în așteptarea constituției celei mai noi.

Atât doar: caracterul și obiceiurile națiunii se deosebesc hotărât de caracterul și obiceiurile tuturor oamenilor, care locuiesc în țările ereditare cesaro-crăiești. Când intri într-o judecătorie săsească, ai crede că te afli cu adevărat în Saxonia electorală⁸¹: mersul, manierele, stilul arhitectonic, dialectul (ceva mai curat decât în Saxonia electorală), măsura la mâncare și băutură sunt ca în Saxonia electorală. Această națiune e tot așa de cuminte, strângătoare și harnică, mai ales la țară, are același farmec plăcut, care îi distinge pe cei din Saxonia electorală, și tot specificul, care îl face pe străin să fie mai prudent față de partea mai puțin luminată a națiunii. În afară de limba curat germană, sașii din Transilvania se folosesc de o vorbire proprie, care este numită în această țară, limba săsească propriu-zisă. Aceasta se aseamănă pe departe cu graiul plattdeutsch. Națiunea este atât de legată de această limbă, prin obiceiuri consacrate chiar de ea, încât când sunt în prezența a doi sași trebuie să vorbească între ei săsește, // chiar dacă de față mai este cineva care nu cunoaște această p. 177
limbă. Această limbă nici nu se tipărește și nici nu se scrie... etc...

În orașele săsești, alături de marea bogăție a câtorva, stă sărăcia cu mult mai mare a maselor <largi>. Bogătașii își dau banii numai pe dobândă sigură, nu îndrăznesc să-i pună în comerț. Săracul rămâne mai departe la ocupațiile lui obișnuite, nici n-are putere⁸² destulă să încerce altele născocite de curând. Țara este astfel nevoită să aducă toate aceste lucruri noi din străinătate. Deci, de risipa bogătaşului, trag folos străinii. Dacă un om harnic și cu cap ar vrea să facă încercări noi, nu ar găsi sprijin, pentru că experiența nu oferă o siguranță destul de verificată. La țară e mai bine.

De la Orăștie la Sebeș⁸³ este o dublă poștă mare. De câțva timp s-a înființat la Șibot⁸⁴ o filială a poștei. Drumul este un drum natural; pe alocuri

⁷⁸ *Tobackmacher*.

⁷⁹ E vorba de bisericile întărite, adică de niște biserici ajunse și cetăți și nu de cetăți ajunse a fi transformate în biserici, cum crede autorul.

⁸⁰ Apare (la Viena) între 1780–1790.

⁸¹ *Kursachsen*.

⁸² *Kraft* (în sensul de: mijloace, posibilități).

⁸³ *Müllenbach*, sat, com. Săsciori, jud. Alba.

⁸⁴ *Schiboth*, sat și com., jud. Alba.

se bagă de seamă că se lucrează la el, dar trebuie să fii foarte atent ca să observi aceasta.

Regiunea se menține foarte frumoasă pe stânga, pe dreapta, se văd adeseori terenuri sterpe.

p. 178 Frumoase sate săsești se arată mândre pe amândouă părțile. // Casele în satele săsești sunt toate de zidărie solidă, au ferestre mari luminoase, cele mai multe au două caturi și acoperișul de țiglă.

Era cât pe aici să uit a aminti că în Banat adesea mă scoteau din fire ferestrele extrem de mici la casele făcute din lut. În loc de sticlă la ferestre, românii folosesc de cele mai multe ori bășici de porc.

Poșta de la Șibot este o casă de poștă izolată lângă o apă repede, Șibot, care se revarsă adesea și peste care nu este nici un pod. Dincolo de pârau se află un han singuratic. Astfel, ai și de o parte și de alta a râului câte o casă, în care, când se revarsă apa, poți aștepta până se retrage din nou în matcă. Dacă s-ar lua pretutindeni această măsură de prevedere, s-ar putea cruța cheltuiala cerută de facerea podurilor.

De aici se merge, peste dealuri și văi, la Sebeș. Lipsa unui pod – cu toate că totdeauna am trecut cu bine prin apă – mi-a stricat cheful de fiecare dată. Teama că s-ar putea vreodată să fiu nevoit să aștept scăderea apei într-unul din aceste cuiburi păcătoase nu mă lasă să privesc locurile dimprejur.

p 179 Îmi reveneam în fire de fiecare dată bine abia când, într-o câmpie cu adevărat încântătoare, vedeam înaintea mea Sebeșul; într-o parte un orășel frumos și mare, // al cărui nume nu-l cunosc; în depărtare, la stânga, singura cetate ardeleană de seamă și azi, Alba Iulia⁸⁵.

Sebeșul, un oraș liber regesc, și-a luat numele de la pâraul Sebeș⁸⁶, care solid îndiguit curge limpede de-a lungul său. Între zidurile cetății nu sunt mai mult de 200 de case. Orașul e curat săsesc. Sunt în el franciscani. Mahalalele sunt locuite de români, două din străzile sale de sași, altele de badenezi (?)⁸⁷, emigrați din cauza religiei.

p 180 Hanul orășenesc „La mielul alb” are multe camere de călători curate și o ospățare foarte bună, dar scumpă. În toate hanurile din Transilvania se servesc vinuri tari, de obicei din anul acela. Deoarece nu se face nici un export de vin, care ar aduce bani, ci acesta se vinde numai în țară, nu se depune prea multă sânguință pentru o mai bună păstrare a lui. Cea mai mare parte din vin s-a terminat (în butoi), când dă frunza de viță. Nimeni nu-și dă osteneala să tragă vinul de pe drojdie, el este luat (doar) de deasupra; de aceea, este foarte iute, tare și vătămător pentru plămânii celor neobișnuiți cu asemenea băutură. Călătorul, care ar vrea să bea vin vechi de 10 până la 12 ani, tratat cum se cuvine, să-l roage pe preotul sas al orașului să-i dea atât vin, cât crede că va
ajunge până la parohia următoare // și atunci va primi un vin foarte bun, pe preț ieftin. Parohii sași din Transilvania au venituri cu adevărat bogate. De reținut: e vorba de parohi, nu de preoțime în general, căci cine nu-i paroh

⁸⁵ *Karlsburg*

⁸⁶ În textul german aflăm numele german de *Mullenbach*, pentru oraș și de *Bach Mull*, pentru râu.

⁸⁷ *Von Baadner der Religion wegen ausgewanderten.*

trăiește destul de strâmtorât. Parohii primesc dijma cea mare din tot ce produc enoriașii: bucate, vin, lemne, porumb, cânepă etc. Din această dijmă, moșierul primește un sfert, restul îi revine parohului. În bani peșin are cele cuvenite pentru leafa sa⁸⁸. Se înțelege de la sine că preoții sunt cei mai strașnici negustori, că folosul lor îi îndeamnă să împărtășească enoriașilor cele mai bune cunoștințe în privința culturii și îngrijirii pământului, pentru ca enoriașii să învețe de la paroh avantajele desfacerii, ca industria să învieze satul întreg, ca nici un petec de pământ să nu rămână nelucrat, ca bunăstarea satului să fie urmarea acestora. Cânepa și inul se cultivă în Transilvania mai mult decât în toată Ungaria. Transilvania ține, desigur, un echilibru în privința importului și exportului pânzei, când acesta din urmă nu este mai important.

Îmi îngădui aici o mică întrerupere, mă obligă la asta o prăvălie armenească din Sebeș. Transilvania este, din lipsa oricărui trafic productiv//, o țară foarte săracă în numerar. Stăpânirea⁸⁹ caută cu severitate să înlăture p. 181 orice lucru cât de mic, care ar putea scoate o sumă chiar neînsemnată de bani în numerar din țară. Dar această stăpânire atentă stă și privește liniștit cum se aduc din Viena ghetе de gata pentru copii și femei, în valoare de peste 20 000 florini și se vând oficial în toate prăvăliile, în timp ce mulți pantofari dornici să muncească o duc în lipsuri, negăsind de lucru. La valoarea declarată de 20 000, se mai poate agăuga, fără frică, o treime.

De la Sebeș la Miercurea⁹⁰ este o poștă mare. Ținutul până acolo este foarte frumos, drumul este bun de la sine. Unele case ies în drum: un râu furios, Secașul⁹¹, ce se varsă în Mureș și care seacă, de obicei, vara, iar pe timp ploios se revarsă adesea, oprește neconținut pe călător. La o parte, pe stânga, se află marele târg românesc – Cut, vrednic de luare aminte din cauza episcopului⁹², care-și are aici reședința, și vrednic de luare aminte din cauza anumitor creștini de legea veche⁹³, care tulbură împrejurimile și trăiesc ascunși la Cut⁹⁴. Eu n-am întâlnit nici unul din aceștia.

Miercurea este un târg frumos locuit de sași: în afară de biserica săsească // se face slujbă religioasă la franciscani. Miercurea are un han bine rânduit, p. 182 alimentele lipsesc adesea din cauza personalului ursuz. Se poate găsi aici, la locul indicat, vin vechi foarte bun. De la Miercurea la Mag⁹⁵ e o stațiune de poștă foarte rea. La jumătate drum se află Amnașul⁹⁶. Înainte de Amnaș e un

⁸⁸ *Stolgebühren*. Salariul cuvenit preoților.

⁸⁹ *Das Gubernium*. Forul conducător al Marelui Principat al Transilvaniei sub Habsburgi.

⁹⁰ *Reissmarkt*, veche denumire a satului și com. Miercurea Sibiuului, jud. Sibiu.

⁹¹ *Szakosch*.

⁹² *Des Bischofswegen, welcher seinen Sitz ha hat* E vorba aci probabil de fostul episcop unit, Grigore Maior, care a demisionat în martie 1782, retrăgându-se la Alba Iulia.

⁹³ Ortodocși neuniți. Trebuie observat că după tulburările, legate de acțiunea călugărului Sofronie, pe la 1745–1762, începută în regiunea Sebeșului, a urmat un nou val în legătură cu decretul de toleranță religioasă al lui Iosif al II-lea din 1781, răstălmăcit, în 1782, la care pare să se refere autorul.

⁹⁴ *Cut*, sat, com. Călnic, jud. Alba.

⁹⁵ *Mak*, sat, com. Săliște, jud. Sibiu.

⁹⁶ *Hamlosch*, sat, com. Săliște, jud. Sibiu. „Amlașul” (din titlul lui Mircea cel Bătrân).

foarte mic sat românesc, Apoldu de Jos⁹⁷. În satul acesta sunt numai români de legea veche, dar preotul este sas. Acesta n-are nimic de făcut, decât să locuiască aici și să încaseze veniturile. Slujba religioasă o face popa. Un adevărat cărturar ar putea aici să studieze în tihnă și să se facă folositor. La dreapta este un sat mare și frumos săsesc, Apoldul de Sus⁹⁸.

Amnașul este un sat săsesc, mare, frumos construit și bogat, care, ca și Miercurea, are vii bune.

Aici începi urcușul vestitului deal al Amnașului și ține până cobori la stațiunea de poștă Mag. Mergi pe un drum prost într-o pădure plăcută. De pe culme, vezi în depărtare Sibiu. Ceea ce se vede promite extraordinar de mult în privința orașului Sibiu.

p. 183 Mag este un sat mic cu un han prost. De la Mag până la Sibiu este o cale de o poștă. Se merge pe un drum de țară. Ținutul // ar fi frumos, dacă drumul n-ar fi trecut prin altele cu mult mai frumoase. Sibiu este așezat într-o vastă câmpie frumoasă și mănoasă. Înainte de a ajunge aici este pe stânga un sat Rusciori⁹⁹. Locuitorii lui sunt sârbi¹⁰⁰. Aceștia vorbesc românește, un predicator evanghelist luteran, îi învață în limba românească. dar afară de învățătură și predică, el n-are voie să se amestece în datinele lor, care n-au vreo legătură cu religia, nici în obiceiurile lor, aduse aici din vechime. Pe un adevărat drum de țară și zdruncinat adesea din cauza pârâiașelor care taie drumul, ajungi la periferia Sibiului, locuită numai de țigani...

p. 184 Cu aceasta mi-am îndeplinit sarcina de a-l aduce pe cititor la Sibiu; aş putea să-l părăsesc în această mahala, între țigani. Dar nu sunt atât de barbar, fac mai mult decât am promis, îl voi conduce, dar repede [...], prin acest cartier țigănesc, care este locuit de țigani, cum nu mai sunt mulți, dincolo de râul Cibin, care a dat Sibiului numele latinesc de Cibinum, chiar în oraș, <apoi> prin orașul de jos și în orașul de sus, peste piața cea frumoasă, în vestitul hotel „La împăratul roman” // pe care-l ține domnul Colignon, o raritate de hotelier, atât în privința politeții și a gustului, cât și în ceea ce privește stilul ales al manierelor și al serviciului său...

Despre Sibiu însuși, (referindu-mă la) numărul caselor și al locuitorilor, la frumoasele săsoaice și soții lor nu mai puțin frumoși, la clădiri publice, biblioteci și cabinetele de artă ale guvernatorului, al cărui gust este de dorit fiecărui nobil cu un venit de mai multe sute de mii de guldeni, despre spectacole, baluri mascate, chefuri(?)¹⁰¹, pensioane, biserici, predici emoționante și numeroase ale episcopului, predici frumoase și înălțătoare ale parohului sas, care face să strălucească cinstea cuvenită cultului protestant din Ungaria, despre superintendentul protestant, care poartă numele de episcop, despre organizarea națională, privilegiu și obiceiuri, poliție, tribunale, despre români civilizați și românce sulemenite, despre trei feluri de țigani, despre grădina Fräk, pe care nu am văzut-o încă, despre artiștii plastici sibieni..., despre condițiile

⁹⁷ *Kleinpotten*, sat, com., jud. Sibiu.

⁹⁸ *Grosspotten*, sat, com. Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.

⁹⁹ *Reisdörfel*, sat, com. Șura Mică, jud. Sibiu.

¹⁰⁰ *Syrven*

¹⁰¹ *Richthetze*.

nemaipomenit de proaste ale pazei contra focului, despre profesorii demni și luminați, despre Brașov, Turnu Roșu, despre exploatarea de mine și altele... va fi vorba în altă cărțuie¹⁰², în care voi descrie o călătorie de la Sibiu la Pressburg... cu itinerarul: Cluj, Debrețin, Tokay, Cașovia...

.....

... Câteva cuvinte despre districtele militare din Banat

p. 186

Regiunea de hotar a țărilor cesaro-crăiești cu Turcia se împarte în două distincte. Locuitorii acestor distincte sunt soldați sau sunt administrați de soldați. Scopul acestei organizații militare este: să existe o armată muncitoare în această provincie, care nu oferă nici îngrijire și nici hrană sănătoasă unei armate regulate, să împiedice furturile, să sporească agricultura și să răspândească industria.

Districtele sunt împărțite după numărul regimentelor. Un regiment are sate mai multe sau mai puține, după numărul locuitorilor.

Primul comandant peste toți soldații din provinciile cesarocrăiești este generalul Schene (așa se pronunță numele lui). Acesta n-are în district // o p 187 reședință stabilă. De la el pornește cea mai mare parte a acestor dispoziții.

În centrul sectorului unui regiment, locuiește într-una din localitățile mai bune comandantul regimentului. La reședință se află corpul de gardă principal; el locuiește într-o casă frumoasă, construită din material bun.

La fiecare regiment sunt în ființă permanent toate gradele obișnuite la regimente, fără a se lăsa locuri vacante. Ofițerii locuiesc, după caracterul gradului lor, în comunele mai bune și beneficiază de locuințe frumoase, construite din material bun.

Într-o comună nu este decât un singur ofițer.

Ofițerii, pe lângă serviciul lor militar, exercită și o jurisdicție. Fiecare din ei are dreptul să judece și să pedepsească; apelul se face la gradele superioare. Ziua fixată pentru apel la căpitan este vinerea sau sâmbăta. În afară de amenzi în bani, cu care sunt pedepsite delictе mai puțin însemnate, pedepsele sunt aceleași ca și la regimente.

Activitatea subofițerilor se rezumă numai la chestiuni de serviciu.

Atât ofițerii, cât și subofițerii sunt plătiți de stat.

Fiecare sat are un cnez¹⁰³, <adică> primar și nu nobil <cum e cneazul> în Rusia. Acesta nu e soldat, // dar e supus disciplinei militare. El adună dările p. 188 mărunte și le duce la comandantul regimentului. Aici sunt păstrate pentru folosul contribuabililor.

Al doilea bărbat din fiecare casă e obligat să fie soldat. Al treilea, al patrulea ș.a.m.d. la fel. Primul în nici un caz, nu. Băiatul cel mai mic al unui părinte bătrân e lăsat la plug. Fiecare își procură singur echipamentul. Arma i se dă.

¹⁰² O asemenea carte n-a apărut niciodată, poate pentru că era condiționată de obținerea unei sume de 2 000 de florini, pe care o cerea autorul, pentru a putea întreprinde călătoria amintită mai sus.

¹⁰³ *Knäs (Richter, nicht Adlen wie in Russland).*

Fiecare companie trimite oameni pentru a face de gardă la sediile comandantului și aceștia fac serviciu timp de 14 zile. După aceea, ei se duc acasă. Pentru acest serviciu, sunt instruiți în mânuirea armelor 14 zile mai înainte. Tot la doi ani, primăvara, regimentele, câte două sau trei sau chiar unul singur, constituie o tabără.

Serviciul în comună se face cu schimbul. Constă din paza satului, serviciul de ordonanță și gardă de alarmă contra hoților.

Dimineața și în zilele de sărbătoare, la bătaia tobei, toți înrolații și câte o persoană din fiecare casă se adună în fața locuinței ofițerului pentru parada bisericească. Ofițerul încolonează pe cei prezenți și-i conduce la biserică în ordinea următoare: înrolați câte trei la rând, bărbații câte trei la rând, băieții câte trei la rând, femeile câte trei la rând, fetele câte trei la rând. cei mai bătrâni din comună controlează prezența. Dacă în comună nu este ofițer, acest serviciu și toate celelalte sunt executate de subofițeri.

p. 189 În fiecare loc de reședință, cu un căpitan, se află o clădire anume instrucție și, în afară de aceasta, un poligon de tragere. Furierul locuiește în comuna de reședință a căpitanului, într-o // locuință construită din material bun. Câte două companii au un chirurg. Pacientul, care nu s-a îmbolnăvit din cauza serviciului, e obligat să-i plătească medicamentele.

Fiecare sat românesc, chiar și cel mai nenorocit, are o școală românească; fiecare are un popă, iar un sat cu peste cincizeci de familii are doi popi.

Fiecare companie are o școală elementară germană, cu un învățător plătit de stat. Acesta are, în satul de reședință al căpitanului, o locuință din material bun, cu grădină. Școlarii vin din celelalte sate în număr mare și cu plăcere. Docilitatea românilor, dorința lor de a învăța, precum și progresul în cunoașterea cititului, scrisului, socotitului și măsuratului sunt ceva rar, ca și mândria cu care se uită la ceilalți care nu înțeleg nemțește. Căpitanul își supraveghează școala cu vigilență.

Nici ofițerul, nici altcineva n-are dreptul să-i zică unui locuitor dintr-un sat grăniceresc: țăran. Titlul lui este de: militar.

Fiecare militar, care își construiește o casă nouă, trebuie să construiască după reguli precise. Casa și curtea sunt proprietatea lui. Bucățile de pământ de formă geometrică (regulată), ce îi sunt distribuite, le primește, fără excepție, din mărînimia Curții.

Fiecare popă beneficiază, în afară de veniturile bisericii, care sunt extrem de mici, de o bucată de pământ neimpozabilă, care aparține preotului în funcție. Ofițerii sunt obligați să vadă, ca preoții să officieze cu exactitate slujba bisericească. De altfel, popii grănicerilor nu înțeleg întru nimic mai mult decât ceilalți, că ar trebui să fie mai silitori în slujba lor. //

p. 190 Fără aprobarea ofițerului nu se poate ridica nimic din casieria bisericii.

Fiecare sat are un cimitir împrejmuit, care se află la vreo patru sute de pași afară din sat. Înainte de acest regulament, morții erau îngropați în vecinătatea caselor¹⁰⁴, spre bucuria porcilor și a câinilor.

¹⁰⁴ Afirmație greșită, întrucât înmormântările se făceau în mod obișnuit în cimitire, în jurul bisericii.

Multe obiceiuri rele au fost înlăturate pentru a civiliza, cu încetul, pe acești oameni. Mai dăinuie încă cinstirea anuală a strămoșilor¹⁰⁵, ziua morților, onomasticile etc. Pentru întâmpinarea acestor zile, românul pune bani deoparte, cu mult înainte.

Există între români un fel de frăție de cruce, care ține întruniri¹⁰⁶. Din ea fac parte locuitorii cei mai în vârstă, mai de treabă și mai iscusiți. Nu-i lucru ușor să intri în frăția aceasta. Ea își împarte cămașa cu fratele. Ei își zic: frați de cruce! Întrunirile lor sunt secrete, totuși nu atât de secrete, încât ofițerul să n-aibă cunoștință de ele. Îngăduie bucuros ca oamenii să-și țină ospețele, deoarece sunt cunoscuți ca cei mai leali și cei mai credincioși. La întrunirile lor, ei consumă pâine, miere, sare și vin sau rachiu. Pe tot ceea ce se consumă se face semnul crucii.

Militarii germani sunt tratați la fel ca cei români. Districtele grănicerești nu trebuie să fie socotite la un loc cu Croația. Croația, cu toate că este tratată la fel cu districtele de graniță, este autonomă. Acolo, orice proprietate a unui militar este proprietatea sa, nu dăruită, ci proprie.

Călătorie prin Transilvania¹⁰⁷

1788

p. 195

Șederea autorului cade într-o vreme în care se succed o serie de evenimente: războiul¹⁰⁸, moartea împăratului Iosif al II-lea¹⁰⁹, schimbările de stat din țară și se întrevede pacea apropiată¹¹⁰.

Transilvania este tocmai țara spre care și-au îndreptat turcii ținta principală; este acea parte a monarhiei austriece, care, sub conducerea împăratului Iosif, a cunoscut cele mai însemnate reforme, iar după moartea lui, schimbările cele mai considerabile....

Autorul nu-și propune să vorbească despre război sau politică, dar călătoria lui de până acum nu a însemnat doar o listă de stațiuni. La fel, nici redarea șederii sale în Transilvania nu va fi numai o descriere a orașelor, a regiunilor și a mijloacelor de trai. ca și până acum, el va căuta să înfățișeze starea lucrurilor... și dorește, dacă a greșit, să fie îndreptat. p. 196

¹⁰⁵ Laren (!) (termenul folosit arată clar că autorul nu are o informație directă)

¹⁰⁶ În text: *Kreuzbrüder* (frați de cruce). Așa cum sunt înfățișați frații de cruce, aici par să se asemeze cu niște francmasoni. Aceștia erau atunci urmăriți cu foarte multă curiozitate în tot Occidentul și aveau un rol apreciabil în răspândirea anumitor idei înaintate.

¹⁰⁷ Traducerea s-a făcut după textul original german, anonim, publicat sub titlul: *Reisen durch Mähren, beyde Schlesien, und Ungarn nach Siebenbürgen, und von da zurück nach Pressburg*. In drei Abtheilungen, Frankfurt und Leipzig, 1793.

¹⁰⁸ Războiul austro-ruso-turc din 1787-1791.

¹⁰⁹ În 1790.

¹¹⁰ Războiul avea să se încheie cu pacea de la Sistov, 1791, între turci și austrieci și cea de la Iași, 1792 (st. v.), între turci și ruși.

p. 198 Din Ungaria se ajunge, pe un șes bogat în pășune, la muntele care desparte Transilvania de Ungaria. Sus pe munte se arată, într-adevăr foarte frumos, cunoscutul castel al lui Bánffy¹¹¹.

*Tășnad*¹¹²

p. 199 În Transilvania sunt trei națiuni¹¹³ băștinașe mai de seamă: ungurii, secuii și germanii, aceștia din urmă se numesc sași. Aceste trei națiuni au locuri și voturi în sfatul țării și locuitorii lor în adunările staturilor lor. Națiunea ungară este cea mai tare în ce privește numărul sufletelor, cea secuiască e mai slabă și cea germană la fel. Apoi, mai sunt și o mulțime de membri ai altor naționalități, care sau s-au unit cu cele trei națiuni pomenite, sau depind de ele. Ele sunt străine. Națiunea românilor, în ce privește numărul sufletelor, este poate mai tare ca toate celelalte națiuni din Transilvania luate la un loc. Totuși, ea nu are nici un drept de proprietate și este socotită străină. Sub domnia lui Iosif al II-lea a încolțit p. 200 pentru ea un mugur de speranță //, a cărei înflorire i-ar fi dat și ei dreptul de băștinaș, dar puterea mugurului a fost oprită în loc¹¹⁴.

Dintre cele trei națiuni băștinașe, nici una nu se ținea atât de prețioasă, ca cea maghiară, care susține că ea singură are dreptul original propriu-zis de băștinaș, ea singură se compune numai din nobili adevărați, secuii ar fi o națiune războinică și, pentru ajutorul dat pentru apărarea țării, ar fi vrednici să stea alături de ei, iar națiunea germană ar fi o străină, care s-ar fi strecurat pe furiș în țară.

Fiindcă transilvănenii băștinași¹¹⁵ trăiesc izolați de orice vecinătate și n-au legături cu alți oameni, ei nu fac nici comerț, nici nu lucrează fabricate. De aceea, ei rareori produc mai mult decât au nevoie, deoarece nu știu că le-ar sluji. dat fiind că, în afară de puținii căruțași, care fac căruție de la Debrețin la Cluj și Brașov și înapoi, este o circulație foarte redusă prin țară, pe care o cultivă băștinașii (căci drumul vienez spre Sibiu trece mai mult pe pământul locuit de sași) și cum ei numai rareori călătoresc mai departe decât până la bălciul cel mai apropiat, iar pe tot drumul, de la graniță până la râul Mureș, unde acesta începe să fie navigabil, nu este nimic care ar putea să tulbure această convingere, pe care și-au făcut-o ei înșiși, cu care de fapt se nutresc. //

p. 201 Este lesne de înțeles cum obișnuiește „națiunea” aceasta să trateze străinii, când ea însăși își dă atâta întâietate față de ceilalți băștinași? Națiunea română¹¹⁶

¹¹¹ *Bánffy*. Familie de magnăți, stăpâni pe domenii întinse în partea de N-V a Transilvaniei. În timpul călătoriei autorului, guvernatorul Transilvaniei era un Gheorghe Bánffy, între 9 ianuarie 1787 – 5 iulie 1822.

¹¹² Oraș, jud. Satu Mare.

¹¹³ Autorul îl urmează întocmai pe G. Reicherstorffer, în *Chorografia Transilvaniei*. Vezi discutarea termenului de „națiune” (medievală), în sens de „grup privilegiat” în vol. I al colecției de față, la Reicherstorffer și Verancsics. Cele 3 națiuni erau formate din nobilimea maghiară, sași și secuii.

¹¹⁴ Reformele lui Iosif al II-lea au adus, totuși, niște schimbări în viața românilor din Transilvania, îndeosebi edictul de toleranță și desființarea iobăgiei.

¹¹⁵ Greșit se zice: „națiunea maghiară”, vorbind de cele trei națiuni din Transilvania: adică națiunea săsească, cea secuiască și nobilimea, care nu reprezintă o națiune, în sensul actual al cuvântului.

¹¹⁶ Aici, națiunea în sens modern.

le este cu totul aservită și este ținută în jugul dependenței și uneori chiar al sclaviei. Ungurii sunt stăpânii ei, ceilalți sunt slugi. Vecinătatea Țării Românești și a Moldovei oferă concepții greșite despre dominația și supunerea din regiunile vecine, fără să dea românului ceea ce stăpânește într-adevăr dincolo de munți.

Față de națiunea germană – săsească –, națiunea ungară se poartă desigur altfel, de nevoie. Între timp, ea consideră națiunea săsească, în adâncul cugetului său, la fel ca pe străini și așteaptă steaua norocului, care sau să-i scoată pe sași din țară, sau să-i lumineze astfel pe magnații, care trăiesc, firește, după obiceiuri asemănătoare cu cei din regatul ungar, să-și dea toate silințele ca în loc să dea românilor drepturile de proprietate, să preschimbe și drepturile sașilor în lipsa de drepturi a românilor¹¹⁷. Așadar, aceasta vine în mod firesc din faptul că drepturile și libertățile sașilor nu sunt cunoscute în general în țară. //

Tonul cu care ungurul izolat vorbește despre concetățeanul său german p. 202 este din cale afară de revoltător...

... Ungurii, atât în regat¹¹⁸, cât și în Transilvania, în afară de limba ungară se mai folosesc, în general, de o alta pe care ei o numesc latină¹¹⁹. Dar latina aceasta se aseamănă tot atât de puțin cu latina întrebuițată în fața Tribunalului sau la catedră, ca și revista literară din Iena cu operele lui Cicero. Este numai aparență. Limba comună ungaro-latină este, de fapt, curat germană cu terminații latine și rostită cu cuvinte //, care ar trebui să fie latinești. p. 203 Mecanismul acestei limbi este întru totul ca al germanei. Construcția este germană, sintaxa este germană și chiar cele mai multe cuvinte sunt germane.

Dacă ungurii nu învață bucuros germana, atunci învățătorii să le arate numai că ei vorbesc, de fapt, germana, că n-au nevoie să mai învețe altceva decât cuvinte germane, ceea ce este foarte ușor... //

Un german, care a trecut repede în tinerețea sa prin primele școli, înțelege p. 204 limba aceasta, tot atât de ușor pe cât de ușor o învață. Un latin adevărat însă rămâne zăpăcit și nu știe ce să răspundă.

N-am intenția de a critica sau de a ridiculiza limba aceasta națională¹²⁰. Ea are multe părți bune. Fiindcă este înțeleasă peste tot. Cu ajutorul acestei limbi se înțeleg unele pe altele toate naționalitățile, care locuiesc în Ungaria. Astfel privită ea are foloase întinse. Ce importanță are prin ce cuvinte te exprimi, când oamenii se înțeleg între ei?

Cig¹²¹ este o comună plină de români, într-o regiune dosnică, pe unde nu trece nici un drum. românii aceștia nu dau nimic de gustare. Trebuie să iei cele de care ai nevoie sau să flămânzești. Când li se pun bani în mână..., sunt serviabili. Ei se tem foarte mult de localnici (unguri), ascund banii și alimentele de frică să nu li se ia... etc.... //

¹¹⁷ *Statt der Wallachen Eigenthumsrecht zu verschaffen, die Rechte der Sachsen in wallachischen Nichtrechte zu verwandeln.*

¹¹⁸ Adică în regatul Ungariei.

¹¹⁹ Era limba administrației în Ungaria.

¹²⁰ Termen impropriu..

¹²¹ Czög, sat aparținând orașului Tășnad, jud. Satu Mare.

p. 206 De aici, Chegea¹²² și apoi Supur¹²³. O pădure foarte frumoasă, de pe un deal înalt, dă farmec regiunii nelocuite de oameni. Pădurile sunt pustii, ca și la începutul lumii... În păduri sunt stejarii cei mai frumoși, cei mai tari și mai zdraveni de pe pământ, ei nu folosesc la nimic, fiindcă nimeni n-are nevoie de ei. Dacă cineva are nevoie de lemne, atunci el dă foc la cel mai frumos stejar, ia cu el uscăturile și crăcile, iar trunchiul, care dă multă bătaie de cap, e părăsit. Pădurile sunt foarte frumoase. Oare nu s-ar putea ca lemnul și vânatul din regiunile acestea să fie întrebuințate cu mai mult folos? Oare un canal, cu cheltuieli puține, n-ar putea să îndrepte lemnul acestor păduri spre un scop mai bun? //

p. 207 Este foarte ușor de închipuit că în toate regiunea aceasta, de când am lăsat în urmă castelul Tășnad, și este doar o cale de cinci mile, n-am întâlnit nici urmă de zel pentru industrie¹²⁴.

Supurul este un sat mare. Cârciuima în sine nu e rea. Spre necazul călătorilor atunci era un cârciumar nobil, un băștinaș, arendaș sau chiar proprietarul¹²⁵. El lasă serviciul oaspeților vecinului său, un român: i-a dat vin din pivniță și predat ceva tacâmuri și i-a îngăduit să fiarbă pe vatra lui. Românul, văzând bani, a strâns bucuros din tot satul: păsări, ouă, miere și alte mărunțișuri, apoi ovăz și fân pentru cai, pâine din făină de porumb¹²⁶. ... // ... Nu se găsea altceva și nici altfel de făină. Românul s-a făcut folositor în toate și era îndemânatic, soția lui trebuia să ajute la gătit, iar vasele ce mai lipseau le-a strâns din tot satul. Noaptea a trecut destul de binișor, deoarece căruțașii au putut să facă rost de ceva pâine. Se înțelege că în casa roșie din Frankfurt se petrece noaptea cu mult mai ieftin decât aici. Fiecare bucătică în parte costă alți bani, iar drumul pentru ea la fel. Românul nu face nici un pas până nu a înțeles pentru ce îl face. Cârciuimarului oricât l-a servit, nu-i dă nici un ban.

La 23 mai, spre Cluj, peste munți fără drumuri și prin sate prost construite și puțin locuite. Ilișua¹²⁷ e nimica toată; Bocșa¹²⁸ nu-i ceva mai mult. Popa de aici are o locuință bine mobilată, plină cu tot felul de alimente. Atunci era pe la amiază, după o noapte de lipsă, în cârciumă nu se găsea nimic, domnul popă și soția lui n-au vrut nicidecum să-și vândă podoaba curții lor. Domnișoara popă însă, o fetiță tare drăgălașă, ne-a luat partea, și și-a înduplecat părinții ca să-i îngăduie să ne vândă găini, ouă, untură, precum și făină de porumb.

p. 209 Judecând după plată, înduplecarea nu a necesitat prea multe ocolișuri. // Un cocoș tânăr, frumușel, fuge prin curte. La întrebarea: dacă ea ar putea să-l vândă, veni răspunsul: da! Cât costă? Doi guldeni. În aceeași proporție au fost prețuite și celelalte. Totuși era ceva.

¹²² *Kantsch*, sat, com. Secășeni, jud. Satu Mare.

¹²³ *Sobor*, com., jud. Satu Mare.

¹²⁴ *Kunstfleiss*.

¹²⁵ Urmează descrierea purtării ciudate a tinerei sale soții și cearta dintre ei. Ea se prefăce bolnavă și refuză să servească pe călători. Soțul ei, prea nobil pentru a se ocupa de ei, apelează la vecinul său român.

¹²⁶ *Türkischem Waiz*. În Transilvania, mălai se numește pâinea din porumb.

¹²⁷ *Illova* (ung. Ilosva), sat, com. Șarmășag, jud. Sălaj.

¹²⁸ *Baska*, sat și com., jud. Sălaj.

În îndoială, dacă autorul înțelege sau nu și românește, îi răspund: nici un cuvânt! Întrebările, răspunsurile și cererile cele mai necesare au fost însemnate pe un răvaș și acest răvaș a ținut locul de lexicon verbal și real. Cu domnișoara popă n-a fost nevoie de negociat mai mult decât era pe hârtie.

Borla¹²⁹ are o biserică frumoasă. Hereclean¹³⁰, proprietatea contelui Andrassy, are un han foarte bine orânduit cu cameră pentru călători. În ce privește alimentele, situația este la fel de jalnică.

Între Bocșa și Borla, pe o înălțime, ședea un român bătrân, care a trăit peste o sută opt ani, el privea ca vrăjit soarele ce asfințea. Capul lui era descoperit, părul alb, ca zăpada, împodoba // capul bătrân, o barbă lungă p. 210 căruntă îi da înfățișarea unui patriarh, din ochi îi țâșnea încă foc spre soare, mâinile și picioarele îi erau foarte emaciate. Părea a simți că aceasta ar putea să fie cea din urmă primăvară. La salutul nostru, el ne-a mulțumit ducând mâinile la pieptul încă destul de plin de putere. În Borla ni se spusese numărul anilor lui.

La o jumătate de milă de Borla, trece drumul mare de la Zalău¹³¹. Regiunea e chiar frumoasă, este mai bine lucrată și mai locuită. Un drum de țară, tot atât de puțin folosit ca și acesta de la Debrețin la Cluj, oferă totuși posibilități de hrană și încurajare... Aici este un drum, pe care căruțașii l-au părăsit pentru a câștiga câteva mile.

Locuitorii se îndeletnicesc aici, cu folos, cu stupăritul, țes pânză simplă sau vopsită, dovedind, prin aceasta, sârguință... Regiunea aceasta este cu totul alta în comparație cu cele lăsate în urmă, cu toate că este încă destul de pustie. De jur împrejur nu locuiește nici un german.

În Brebi¹³² este o stațiune de poștă. Creaca¹³³ are o cârciumă bună. Românul care o ține este un om înstărit, dar prea cuminte ca să lase să se observe aceasta... Nu se găsește nici pâine, nici făină, nici lapte, nici carne, nimic din ceea ce-i necesar pentru prânz. Vinul se vindea în pivniță. Cârciumarul s-a dus acolo nu prea bucuros. Când a ajuns jos, s-a postat în fața butoiului și a întins mâna după bani. Din întâmplare, dimineța, în cârciuma lui Andrassy se isprăvisse tot mărunțișul și era cu neputință să găsești să schimbi un ducat. // Când românul a primit în mână un ducat a fugit cu el repede sus în casă prin p. 212 cârciumă, într-o încăpere alăturată, de acolo jos printr-un chepeng, care cu greu se putea observa, apoi a venit sus cu bani de argint, a dat restul și a adus vin. Cu banii de argint în mână, autorul s-a apropiat atunci de familia adunată la un loc, care acum era cu totul alta. Ea l-a condus într-o încăpere cu provizii. Ce belșug era în aceasta de miere frumoasă și albă (!), de ouă, unt, șuncă, făină curată, pâine și tot de ce aveai nevoie! Acum ei au dat bucuros, îndată ce fiecare bucată a fost plătită, apoi au făcut focul, au sucit gâtul la găini și au ajutat la gătit. Pentru lemne și lucru, oamenii n-au vrut să primească nimic, ei s-au simțit destul de plătiți cu lucrurile cumpărate. S-a pregătit un prânz, din

¹²⁹ Balla, sat, com. Bocșa, jud. Sălaj.

¹³⁰ Heraklam (ibidem).

¹³¹ Sălaj, oraș, jud. Sălaj.

¹³² Breb, sat, com. Creaca, jud. Sălaj.

¹³³ Gariza, com., jud. Sălaj.

toate de tot felul, atât de bun încă, că zilele nenorocite trecute au putut fi uitate. Cămara de provizii a românului a fost atât de plină, că de-abia ar fi putut să fie plătită cu patru sute de florini. Vinul de masă era destul de bun, însă tânăr, ca și cele mai multe vinuri transilvănene, care se iau din cârciumi. Cârciumarul a auzit tușind, după ce s-a băut vin. A știut să îndrepte răul repede, a coborât prin chepreng și a adus într-un urcior vin vechi bun. El a

p 213 stăruit ca vinul să nu se // toarne în pahare, ci să se bea din ulcior... Era nevoie de mărunțiș și pentru căruțași. Românul a căpătat mai mulți ducați ca să-i schimbe; el a fugit repede cu ei jos în cameră și apoi sus cu taleri împărătești.

Purtarea ciudată a acestor cârciumari români, căruțașii au povestit-o în felul următor:

„Toți românii spun, când li se cere ceva, că n-au nimic, pe de o parte, de teamă că se mănâncă și se bea și apoi se plătește cu cinstea, după cum au mai pățit-o pe aici..., pe de altă parte, ca să întrețină setea”. Românii din toate regiunile beau în cârciumi pe datorie și plătesc cu alimente și chiar fură de la băstinași¹³⁴ (*așa spune căruțașul* și ar putea să fie adevărat), iar lucrurile furate le aduc cârciumarului, care le dă vin pe ele. Cârciumarul își vinde proviziile cu toptanul căruțașilor, care desfac pe drum cele cumpărate //

p 214 cârciumarilor și negustorilor mai săraci. Proprietarul hanului nu trebuie să știe nimic despre comerțul acesta, fiindcă mărește arenda. Românul trebuie să-și păstreze cu grijă banii, căci altfel i se fură cu adevărat. Românii, când au ocazia, se fură unii pe alții (!). Românii iubesc aurul, pentru că, în caz de urmărire, pot să-și ducă cu ei averea¹³⁵, fără să dea de bănuît (!) (Ei trăiesc într-o continuă frică zadarnică, întocmai ca și sclavii, și așteaptă schimbarea, când vor câștiga totul, ca și sclavii). „Vinul mai bun este acela al românului. Nu îi este îngăduit să-l vândă și nici nu-i este îngăduit nici să-l dea. Proprietarul îi predă vinul în vânzare așa cum îl are și cum îl știe. Acesta este vinul din pivniță. pentru ca supraveghetorii – deoarece n-au încredere în români, ceca ce aceștia știu bine – să nu afle de contrabanda aceasta, vinul mai bun trebuie băut din urcior. Vinul acesta mai bun, el îl capătă tot în schimb de la căruțași, din Ungaria. Dacă proprietarul hanului ar fi intrat întâmplător sau intenționat în cârciumă când s-a pus masa călătorilor, atunci românul s-ar fi apărat, cum că toate au fost aduse de călători. Dacă acelaia care întreabă i-ar părea

p 215 neadevărată povestea aceasta și ar stăruî cu strictețe, atunci românul // i-ar cădea la picioare și ar recunoaște cu lacrimi că cele mai multe le-a furat de la el. Proprietarul, în cazul acesta, ar fi luat mărturisirea drept adevărată, deși convins că românul mințise, pe de o parte, ca să-și arate superioritatea față de român, pe care l-ar fi răsplătit cu douăzeci și cinci de lovituri de ciomag sau de cravașă, pe de altă parte, să pară că el are atât de mult, încât nici n-a putut să observe paguba”. *Până aici a vorbit căruțașul.*

¹³⁴ Termen folosit de autor pentru nobilimea din Transilvania.

¹³⁵ Despre ce avere transformabilă în aur poate fi vorba, când s-a arătat de autor în nenumărate rânduri cât de săraci sunt românii? Asemenea gânduri aparțin, mai degrabă, unor sași, ca acel căruțaș, căruia i se atribuie această explicație.

Autorul crede că proprietarul ar fi în stare să ia drept adevărată minciuna românului, pe temeiul că el este obișnuit să creadă despre român tot ce poate fi mai rău... Fiecare cititor va întreba: este cu puțință ca să te aștepți la ceva bun de la oameni care sunt astfel tratați? Acestuia îi răspund¹³⁶: sclavii produc hrana. Ei singuri hrănesc națiunea ungarilor din Transilvania. // Căci ungurii din Transilvania nu lucrează ca ungurii cei harnici din regatul ungar. Drept mulțumire pentru hrana, pe care i-o dă românul, acesta este mai înjosit decât toate clasele omenirii. Dacă românul nu este așa cum ar trebui să fie, aceasta se datorește faptului că el e silit să nu fie altfel. Și dacă se va ajunge la o judecată rațională, românul nu va fi dat afară¹³⁷. Dacă ai scoate pe români din Transilvania și țara s-ar compune numai din secui și sași, ceilalți vor trebui să moară de foame, căci ei nu pot să lucreze. p. 216

Ungurașul¹³⁸ este o localitate frumoasă pe râul Agriju¹³⁹. Râul curge repede. Un conac frumos, care a aparținut iezuiților de odinioară¹⁴⁰, și mai multe case foarte bune, pe lângă întinse câmpuri cultivate și acoperite cu grâne, cânepă și iarbă, promit mult. Omenirea se înmulțește, dar numai prin număr se deosebește de cea lăsată de noi în urmă. A trebuit să petrecem noaptea aici. Am găsit o cârciumă, la care ședea un biet român, mizerabil aprovizionat. Un om chipeș a declarat foarte îndatoritor că el este proprietarul hanului și a asigurat că acum, când nobilimea a căpătat mai multă nădejde¹⁴¹, el va întrebuința o sumă oarecare pentru îmbunătățirea hanului și că el însuși, dacă noi am // dori să rămânem în curtea lui nobilă, ar da ordin să ni se pună la dispoziție toate cele de trebuință pentru noapte. Plin de bucurie pentru politicoasa propunere, care trebuia să fie în latinește, autorul a pornit cu însoțitorul său, care mulțumea tot pe latinește, spre curtea seniorială, unde a și ajuns. Văzând însă curtea, ar fi preferat hanul. Totuși, nădejdea l-a ajutat să intre. Înăuntru, am cerut mâncare și băutură. Vinul n-avea nici un cusur, căruțașii au căpătat fân și ovăz. Foamea cerea imperios mâncare, dar n-a venit decât pâine. Nobilul nu putea să priceapă că seara omul ar putea să mai poftască și altceva. Totuși domnișoarele, fiicele lui, au adus lapte. Nobilul a început o convorbire politică, în care stomacul a găsit tot atât de puțină hrană ca și capul. A trebuit să ne culcăm cu stomacul umplut doar cu lapte și cu vin, dar unde? În tot timpul călătoriei, n-a fost o găzduire mai proastă... fusese doar interes propriu și pizmă. // El, nobilul, n-a lăsat cârciumarului său câștigul de la fân și ovăz. El ar fi trebuit să dea cârciumarului lucrurile acestea la prețul obișnuit, iar căruțașilor putea să le vândă mai scump și să ia pentru sine ceea ce ar fi fost câștigul cârciumarilor. De la oameni n-a căutat să câștige mai mult decât făcea vinul. De aceea, n-a dat nimic de mâncare... p. 217 p. 218

¹³⁶ Autorul folosește destul de des asemenea dialoguri, reale sau fictive, pentru a înfățișa opinii contradictorii, mai ales în problema românilor.

¹³⁷ *Hinauf geschneht*.

¹³⁸ *Magyar Egregy*. Azi Românești, sat și com , jud Sălaj.

¹³⁹ *Egregy*, afluent al Someșului.

¹⁴⁰ Ordinul iezuiților a fost interzis mai întâi în Spania în 1759, apoi și în alte țări, și desființat de papă în 1773. A fost reconstituit apoi în 1814

¹⁴¹ Înainte de moartea sa, Iosif al II-lea anunțase majoritatea reformelor, care amenințau puterea nobilimii. După moartea împăratului, nobilimea credea că poate să răsuflă ușurată.

p. 219 ... Nobilul ungur e în culmea bucuriei că în locul fostului guvernator sas
Brukenthal, a fost numit acum un ungur. ... Iată-ne la stația de poștă. Între
p. 220 aceasta și următoarea stație de poștă, Berindu¹⁴², se află satul Sânmihail¹⁴³.
Drumul este mai rău decât se poate spune în cuvinte. Urmează apoi Zimbora¹⁴⁴.
În Zimbora sunt două cârciumi, dintre care una are cârciumar care vorbește
nemțește. Sunt aici câteva dughene ale armenilor. Priveliștea din Berindu,
unde se ajunge peste un munte înalt, este foarte frumoasă. Privirea aleargă
peste văi și dealuri spre munți mai înalți, fără să întâlnească pământuri muncite
și oameni care să umple îndestulător regiunea aceasta întinsă și frumoasă.
Chiar și cel mai urât om este foarte frumos într-o regiune foarte plăcută.

La stânga, pe înălțime, se vede regiunea mai bine lucrată din jurul
Bonțidei¹⁴⁵, iar la dreapta, cea din jurul Huedinului¹⁴⁶. Cât privește castelele¹⁴⁷,
care sunt atât de renumite în Transilvania, nu se vede nimic din ele. Amândouă
aparțin străvechii familiei Bánffy, care mai strălucește în două ramuri. O ramură
a familiei este catolică; șeful acesteia este contele Gheorghe Bánffy actualul
guvernator¹⁴⁸; ramura cealaltă este reformată și șeful ei este baronul Wolfgang¹⁴⁹
Bánffy, actualul tezaurier al țării.

Corușu¹⁵⁰ are poștă. Un maestru de poștă băștinaș îngăduie ca să i se
servească în casa lui, călătorului în trecere, ceea ce se poate găsi și aceasta-i
destul de puțin. Nici unul din aceștia nu trebuie să uite a prețui cât mai mult
onoarea ce i se face dându-i cu mărinimie, contra plată, firește, vin de băut și
p. 221 o mâncare sărăcăcioasă, plătind de două ori atât de scump // <și> trăiește mai
prost decât în altă parte pentru jumătate sumă. Oricum ar fi mâncarea, prânzul
se târăe încet în conversații politice în limba latină.

De la Corușu la Cluj este o stație de poștă scurtă. Putea să fie așezată
și lângă Viena. Regiunea până la Cluj mai este pustie. La Cluj se vede din deal
o regiune bine locuită și frumos lucrată. O înălțime îndepărtată este plantată
cu viță de vie și oferă o priveliște plăcută. Acum este vin, deci va fi mai bine.
Clujul este așezat într-o regiune foarte frumoasă. Orașul însuși este destul de
mare, în afară de aceasta are mahalale plăcute, iar înăuntru zidurilor are clădiri
publice și particulare frumoase, precum și diferite prăvălii de-ale armenilor,
care par bine aprovizionate. În Cluj este Universitatea Transilvaniei¹⁵¹. În ea
lucrează mulți profesori destoinici; Tineretul tuturor naționalităților este pregătit
aici pentru a-și servi patria. Străinii nu cercetează firește universitățile de felul
acesta. Atunci cine? Prejudicata pământurilor se îndreaptă împotriva
p. 222 universității de țară și cu dreptate. Nu-i // de ajuns ca tânărul să învețe ceva

¹⁴² *Berend*, sat, com. Sânpaul, jud. Cluj.

¹⁴³ *Sz Mihály*, Sânmihailul Almașului, sat, com., jud. Sălaj.

¹⁴⁴ *Zombor*, Zimbora, sat, com. (ibidem).

¹⁴⁵ *Bonsida*, sat și com., jud. Cluj.

¹⁴⁶ *Bánffy-Hunyad*, oraș, jud. Cluj.

¹⁴⁷ Castelele familiei Bánffy, dintr-o asociație de nume cu localitatea Bánffy-Hunyad
(Huedin), de care fusese vorba. Familia Bánffy era cea mai bogată din Transilvania.

¹⁴⁸ Vezi nota 11.

¹⁴⁹ În limba maghiară: Farkas (Lupul).

¹⁵⁰ *Korod*, sat, com. Baciu, jud. Cluj.

¹⁵¹ *Landesuniversität*.

serios, el trebuie să se formeze și ca om de societate. Tinerii mai bogați se duc, după ce au petrecut un anumit timp în Cluj, la alte universități. Patrioții se împotrivesc acestor prejudecăți, căutând să-și călăuzească copiii prin Universitatea din Cluj spre cea mai înaltă treaptă a jurisprudenței...

Colegiul de odinioară al iezuiților, astăzi sediul universității, este foarte frumos și aici mai sunt și mai multe biserici frumoase. Bate la ochi mai ales palatul frumos¹⁵², modern, nu prea spațios, dar mareț al dlui guvernator al țării. În afară de acesta, în Cluj, mai sunt multe case arătoase. Mai mulți nobili s-au străduit, dar totdeauna în paguba lor, și numai scurtă vreme, să înfrumusețeze Clujul și să // facă, prin aceasta, plăcută șederea compatrioților lor. Un domn, contele Csáki¹⁵³, a dat sume însemnate pentru înfrumusețarea orașului și pentru petrecerile ținând de acesta, dar fără să aibă imitatori. În casa baronului Rhédey¹⁵⁴ este o sală foarte frumoasă, în care se dau baluri în timpul carnavalului; în partea de jos a casei este o cafenea. O academie muzicală de amatori caută să dezvolte gustul acestora, caută să dezvolte gustul și cunoștințele tineretului. De fapt, Clujul este capitala străveche a națiunii maghiare¹⁵⁵ în țară (Transilvania) și ei s-au simțit foarte prost că până acum instituțiile regale și provinciale se aflau în Sibiu, capitala națiunii germane. Apoi în timpul din urmă, după moartea lui Iosif, dorința ungarilor s-a împlinit și, între timp, instituțiile au fost strămutate la Cluj, cu excepția comandamentului general și a contabilității statului. Dorința, acum că a fost împlinită, este întărită de nădejdea că, încetul cu încetul, Clujul se va dezvolta, astfel ca nici un funcționar să nu simtă lipsa înlesnirilor, de care s-a bucurat în Sibiu. Se va vedea însă că este o mare deosebire între Sibiu, pe care națiunea săsească l-a clădit de mult, pe vremea când materialele și ziua de lucru erau foarte ieftine, și Cluj, pe care națiunea ungară // vrea să-l clădească pe vreme de scumpete... p. 224

De la Supur la Cluj sunt douăsprezece mile; de la Cluj la Sibiu sunt șaisprezece. Două mile de aici fac cât trei mile bune germane¹⁵⁶.

Clujul pe lângă că nu este încă pavat, dar nu este nici asigurat împotriva pericolului de incendiu... Se vede pe alocuri încercarea de a face ca străzile să fie practicabile. Îndată ce ai ieșit din Cluj trebuie să treci un deal înalt prăpăstios. Dealul acesta este acoperit uniform de la jumătate până în vârf cu lespezi de piatră groase și foarte late. Pietrele acestea se întind la stânga și la dreapta, așa că se observă limpede că în chip meșteșugit au fost formate, căci unele sunt însemnate cu litere. Dar cum au ajuns ele aici sus? Este greu de stabilit... // Urmează satul Feleacu¹⁵⁷. De aici o luăm către Turda, un oraș mare, plăcut, cu o mie două sute de case, printre care mai multe sunt chiar frumoase. Orașul se intitulează: *Universitas oppidi nobilium Thordae*¹⁵⁸. Acesta p. 225

¹⁵² Palatul Bánffy din piața cea mare a orașului.

¹⁵³ *Czaky*. Familie de magnati (cu titlul de conți de Kereszteszeg) din Transilvania.

¹⁵⁴ *Reday schön Haus*. Familie Rhédey (de Kis-Rede). În secolul al XVII-lea a dat Transilvaniei un principe (Francisc Rhédey, 1657–1658).

¹⁵⁵ Adică a nobilimii maghiare. Până în sec. XVI orașul mai era încă mixt ca populație și conducerea germană și maghiară.

¹⁵⁶ Mila germană (7 420 m) = 11/2 milă ardeleană.

¹⁵⁷ *Felek*, sat și com., jud. Cluj.

¹⁵⁸ Obștea nobililor din Orașul Turda. Azi municipiu, jud. Cluj.

este primul oraș, din câte a văzut autorul, care afișează la sfatul orășenesc: „Aici locuiesc numai nobili” (adică = băștinași pe nemțește)¹⁵⁹. Din nefericire era aici un cârciumar nenobil (un străin)... Era târg săptămânal, sâmbătă, în 24. Acest târg săptămânal a fost tot atât de ticsit la ora unu după amiază cu prăvălioare de mărunțișuri, barăci, cumpărători și vânzători, ca și multe târguri anuale într-un oraș mare. Cârciumarul a servit într-o cameră separată, curată,

p 226 o masă foarte bună și îndestulătoare //, la un preț destul de moderat. Unul dintre argații căruțașilor s-a îmbolnăvit, cârciumarul n-a vrut – el spunea că nu putea – să-i dea bolnavului o cameră. I s-au oferit bani, dar el n-a vrut. Cică ar fi interzis să adăpostească bolnavi străini. Argatul n-a putut veni cu noi, a rămas culcat în grajd. Căruțașii au promis că la întoarcere îl vor lua cu ei și vor plăti toate cheltuielile. N-a fost de nici un folos și argatul a trebuit să iasă din grajd. Autorul s-a dus la autorități și a cerut ajutor pentru bietul bolnav. Acestea l-au îndrumat la un om, al cărui rang și titulatură autorul le-a uitat, el locuiește pe mâna stângă la capătul orașului, aproape de râu. Autorul a prezentat cazul, s-a rugat, a arătat scrisorile sale de legitimație și angajament, a vrut să depună bani numai-decât, un căruțaș s-a jurat că la întoarcere va plăti toată cheltuiala ce se va face pentru bolnav. N-a folosit la nimic. Nimeni nu putea să primească bolnavul. Trebuia să plecăm, bolnavul a rămas culcat în curte, s-a găsit o femeie sărmană, care a făgăduit să-l ia în coliba ei și să-l îngrijească. Este îngrozitor, dar adevărat. Autorul nu știe, dacă bietul om mai

p 227 trăia când s-au înapoiat căruțașii. Titulatura orașului chiar de la început // l-a îngrozit, însă purtarea bună a cârciumarului a șters puțin prevestirea rea. Plecarea însă a redeșteptat-o, (mai puțin) obișnuiți decât în acelea locuite numai de nobili... Din Turda, pe un pod frumos, se trece Arieșul¹⁶⁰. El izvorăște în apropierea munților de sare și șerpuiind cu iscusință se varsă în Mureș.

În nisipul din fundul lui se găsește aur, care este scos și spălat. Printr-o regiune frumos lucrată, după un drum de patru ceasuri, ajungi pe o înălțime aproape de stațiunea de poștă din Vințul de Sus¹⁶¹, care te răsplătește pentru toate neplăcerile de până acum. Cât de frumoasă și cât de bogată este natura peste tot... // ...

p. 228 La dreapta, de pe înălțime, se văd râpile înalte ale munților de sare, care îți oferă o priveliște cu totul nouă. Crezi că sunt munți de zăpadă, dar sunt munți de sare. O mulțime de oameni sunt întrebuințați să curețe sarea foloșitoare, s-o taie în bucăți pătrate și apoi să o dea la o parte. O altă mulțime așează bucățile pregătite în ordine, alții încarcă grămezile în căruțe, care într-o mișcare continuă, aproape agățate una de alta, duc sarea la Mureș, la Partoș¹⁶², între Vințul de Sus și Aiud. De aici este dusă la depozitul principal din Seghedin. Din Seghedin își primește Ungaria bolovanii de sare prin Szolnok¹⁶³, Baja¹⁶⁴

¹⁵⁹ *Einheimisch zu deutsch.*

¹⁶⁰ *Goldfluss* (traducerea numelui unguresc Aranyos = de aur).

¹⁶¹ *Velvintz*, sat și com., jud. Alba.

¹⁶² *Marosch-Porto* era pe vremuri portul de unde sarea adusă de la Ocna Mureșului se trimetea mai departe cu bărcile pe Mureș.

¹⁶³ Oraș pe Tisa, în Ungaria. Aici se depozita sarea, adusă pe uscat și pe apă, din Ocna Dejului sau de la Ocnele din Maramureș

¹⁶⁴ Oraș, azi în Iugoslavia.

și Pesta¹⁶⁵. Regele are dreptul să mărească prețul sării în Ungaria, după nevoile statului. În Transilvania însăși, prețul sării nu poate fi sporit mai mult, decât patruzeci și cinci de creițari pentru un chintal. Salariile funcționarilor de la oficiul de sare din Seghedin se ridică la trei mii șase sute și șazeci de forini. Transportul până și de la Portos, în cursul anului, mărește de asemenea considerabil costul. Camera aulică își plătește muncitorii bine și corect. Așadar, regele nu poate vinde sare în Ungaria sub patru până la cinci florini chintalul //.

De pe înălțime, se deschide drept înainte o priveliște largă asupra unei p. 229 câmpii foarte bine lucrată, care este plină de mai multe orașele și multe sate, toate cu înfățișare frumoasă. Aici este începutul frumoasei Transilvanii... Prin mijlocul câmpiei, care, pe alocurea, devine o vale largă, din cauza dealurilor și munților, curge repede Mureșul. Ce coborâș a făcut râul acesta de la izvorul său din munții Moldovei până aici și ce povârniș mare mai are de coborât până în Tisa! Orașelul Vințul de Sus este așezat într-o poziție frumoasă pe coasta dealului. De-a lungul Mureșului ajungi la Partoș. Aici manipularea sării dă multă vioiciune și viață.

Aiudul este un oraș foarte plăcut, cu case frumoase. În Aiud – Aiudul Mare¹⁶⁶ – sunt biserici frumoase și mai este și un gimnaziu¹⁶⁷ vestit, în care sunt instruiți predicatorii reformați. De la Aiud plecăm la Alba Iulia¹⁶⁸, unica cetate în Transilvania¹⁶⁹, reședință a episcopului¹⁷⁰ și a capitlului său. Cetatea este cetate de munte foarte bine întreținută, care domină până departe regiunea înconjurătoare. În cetate, în afară, de garnizoană și capitlu, locuiesc numai foarte puțini oameni. Mulțimea mare a poporului este în partea de jos. Partea aceasta de jos a orașului n-are multă valoare și se numește // Bălgrad¹⁷². p. 230 Probabil va fi distrusă de tot cu ocazia unui eventual asediu.

De la Alba Iulia la Sebeș¹⁷³ ajungi pe un pod frumos și durabil peste Mureș. Între Aiud și Sebeș sunt mai multe sate frumoase, pe care, însă, le observi numai în chip superficial, deoarece scapă ușor din memorie. La o milă de Alba Iulia, pe dreapta, este un castel măreț¹⁷⁴, care bate la ochi, dar al cărui interior pare să fie de

¹⁶⁵ Buda și Pesta erau două orașe deosebite, despărțite de Dunăre. Abia în sec. XIX au fost unite sub numele de Budapesta.

¹⁶⁶ *Nagy-Enyed* (Aiudul Mare) este numele în limba maghiară al orașului Aiud, jud. Cluj, spre a-l deosebi de Kis Enyed sau Sângătîn, sat, com. Apoldu de Jos, jud. Sibiu.

¹⁶⁷ Vestitul colegiu întemeiat la Alba Iulia de principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen (1613–1629), și mutat, în 1662, la Aiud.

¹⁶⁸ *Carlsburg*, după numele împăratului Carol VI (1711–1740)

¹⁶⁹ În afară de a Făgărașului.

¹⁷⁰ Este reședința episcopului catolic al Transilvaniei, de la întemeierea sa (sub regi Arpadieni); după introducerea reformei religioase în Transilvania, episcopatul a fost înlăturat și a fost restabilit abia în 1715, sub Habsburgi.

¹⁷¹ Alba Iulia se împarte în cetate și oraș.

¹⁷² *Weissenburg* (forma germană a numirii de Alba Iulia).

¹⁷³ *Mühlenbach*, oraș, jud. Alba.

¹⁷⁴ Este vorba de castelul – în parte ruinat – din Vințul de Jos, stăpânit o vreme și de Radu cel Mare, în care a fost ucis, în 1551, Gh. Martinuzzi, guvernatorul Transilvaniei, de către imperiali.

mică valoare. Căldura era atunci prea înăbușitoare, așa că nu se putea observa cu multă atenție. La douăzeci și cinci mai, soarele dogorea mai puternic decât altădată în iulie, totuși n-a împiedicat pe călători să-și dea seama că întreaga regiune de jur împrejur este atât de populată și cultivată, că în tot regatul Ungariei nu există o fâșie de pământ de această mărime, cu care să se poate compara...

La douăzeci și șase, am călătorit de la Sebeș peste Miercurea¹⁷⁵ la Sibiu. // ...

- p. 231 Pe vremea aceea, în Sebeș trăia un giuvaergiu de treabă, născut în Königsberg, în Prusia. Se numește Oehlschlager.

Seara la Sibiu. Autorul n-a văzut de cinci ani orașul, iar acum îl găsește schimbat în bine, în ce privește clădirile. Totuși, pe atunci se bucura de roadele liniștii și a unei păci durabile și lungi, iar acum este ținta din urmă a unui dușman furios și pustiitor. Locuitorii unui oraș, care poartă sarcina războiului, totuși sunt altfel dispuși decât pe vremea păcii fără de griji. Nu mai era curajul de odinioară... La întrebarea: este vreo teamă oarecare de război? S-a răspuns: deloc! Autorul a fost silit mult timp să socotească felul acesta de purtare drept

- p. 232 mândrie și nazuri, până când a văzut cum apare în interior // ... Oamenii veseli erau aceia care au tras foloase de pe urma războiului, iar gravi au devenit aceia care, comparând carnea de opt crețari față de carnea de doi crețari, simțeau o prea mare diferență în dauna lor...

Sibiul este capitala națiunii saxone-germane în Transilvania, deci nu va fi de prisos să facem, în unele privințe, cunoștință cu națiunea căreia îi aparține orașul acesta. ... Voi da și aici unele lămuriri superficiale despre moravurile compatrioților germani din Transilvania, care sunt numiți sași ... //

Despre scrierile învățaților din Transilvania închinată sașilor

În calea răspândirii lucrărilor învățaților din Transilvania sunt și piedici foarte grele. Atât hârtia, cât și plata tiparului, într-o țară mult îndepărtată, nu se poate compara cu prețurile acestora // din alte părți. De asemenea și trimiterea la bălciuri se face cu atâta cheltuială, încât editorul din Transilvania nu poate să cumpere sau să facă schimb în aceleași condiții ca alții. Aceasta împiedică circulația, astfel încât atât scriitorul, cât și editorul lucrează aproape numai din dragoste de neam. Tocmai acestea sunt greutatea pe care le au bibliotecile învățaților din Transilvania, în comparație cu situația din alte țări. Tot ce citește locuitorul de pe Cibin costă în bani de trei ori mai scump decât ceea ce citește un locuitor de pe Elba sau de pe Sprea... // ...

- p. 238 Sașii între ei sunt cu toții egali. Între ei nu este nici o deosebire de rang. Căpetenia națiunii este aleasă de către toți membrii ei și întărită de către domnitorul țării, de către rege. La fel și celelalte autorități. Domnește libertatea desăvârșită a cultului. Impozitele se plătesc din valoarea pământului, iar o zecime revine preoțimii. Din zecimea aceasta, preoțimea plătește regelui a patra parte, pentru ocrotirea pe care o oferă națiunii, fiindcă ea este o națiune străină //,
- p. 239 căreia regele i-a dat dreptul de indigenat pe fâșia de pământ pe care o lucrează, și o locuiește în Transilvania. Acest impozit către rege n-a fost stabilit de la început, el există de pe vremea când nevoile principilor au crescut mult și serviciile de apărare erau în legătură cu cheltuielile mari. Firește, liniștea acestei națiuni,

¹⁷⁵ *Reismark*. Miercurea Sibiului, sat, com., jud. Sibiu.

care cinstește Transilvania, n-a fost întotdeauna neturburată. Pizma a găsit prea multă hrană, când a trebuit să vadă starea unui popor, pe care-l considera străin – căci în Transilvania, toți cei care nu vorbesc românește (!)¹⁷⁶ ar fi străini – a unui popor ale cărei sate păreau orașe față de altele...

Ultimul atac, pe care națiunea săsească din Transilvania l-a respins cu p. 240 statornicie liniștită, cade în cei zece ani din urmă. Planul fusese ca toate națiunile care locuiesc în Transilvania să fie unite într-una și tratate după aceleași legi. Dar tocmai diversitatea națiunilor, dogmele religioase și // privilegiile sunt esența Transilvaniei, căci dacă încetează gelozia reciprocă, p. 241 activitatea în curând se va împotmoli și țara întreagă va trebui să devină o adevărată Țară Românească¹⁷⁷. Căci Țara Românească, al cărei pământ este cu mult mai bun decât cel din Transilvania și chiar din Ungaria, este atât de disprețuită numai pentru că țara este locuită numai de același fel de oameni¹⁷⁸. Împăratul Iosif, care se interesa de soarta românilor, care a iubit mai degrabă oameni mai mulți decât mai puțini, care nu s-a gândit că turcii ar putea să arate vreodată atâta putere și curaj, ca să se apropie atât de mult de Transilvania, după cum s-a întâmplat, care a crezut că interesele comune sunt mai salutare decât cele particulare, a îngădui unificarea. Începutul în direcția aceasta s-a făcut, războiul însă i-a zădărnicit urmarea...

... Națiunea săsească și-a recăpătat toate drepturile și libertățile de p. 242 odinioară și la 1 Mai din anul nouzeci¹⁷⁹ a sărbătorit o sărbătoare care a avut o valoare mai mare decât sărbătoarea Constituției din Paris și Strasburg, deoarece n-a păgubit pe nimeni...

... Atât este sigur că organizarea națiunii săsești din Transilvania n-a p. 244 suferit nici o schimbare mai de seamă. ... etc. // mulțumită păstrării obiceiurilor p. 245 vechi, ... așezate pe două temelii de nezdruccinat: „limba și înlăturarea oricărei ramuri a luxului schimbător”. Limba națiunii săsești din Transilvania este încă aceeași în care s-au înțeles între ei primii veniți în țară... Sașii din Transilvania au păstrat cu tărie această limbă germană veche și era o lege pentru ei, după care nu-i îngăduit unui sas să trateze ceva în altă limbă, chiar în prezența unui al treilea, care nu cunoștea limba săsească, decât doar în limba lui strămoșească... Copilul învață curat nemțește și în același timp și germana p. 246 săsească. Scrisul este curat german. Se citește în două feluri. În vechea germană și în germana nouă...

Când conducătorul țării întregi, guvernatorul, baronul de Brukenthal, fiind în societatea magnaților, avea ceva de spus omului de serviciu, un sas, făcea aceasta în vechea limbă națională și servitorul, la rândul său, raporta tot în numita limbă, cu toate că și acesta, ca și stăpânul său, se putea exprima tot atât de bine în adevărata limbă germană sau în limba ungară. Căci aproape fiecare sas înțelege în afară de cele două limbi germane ale sale și ungurește și românește, în afară de acestea și o latină de calitate mai bună decât cea curentă în țară... //

¹⁷⁶ *Wallachisch*. S-ar părea că aici e o inadverdență și că autorul se gândea la limba maghiară.

¹⁷⁷ *Wallachey*.

¹⁷⁸ Raționament greșit. Starea de înapoiere se datora jugului otoman.

¹⁷⁹ 1 mai 1790.

p 247 Îndepărtarea luxului schimbător, fie de orice fel: în îmbrăcăminte, în hrană și în confort a devenit a doua temelie pe care se reazemă tăria națiunii. Națiunea îmbracă și astăzi portul în care a venit în Transilvania. Ea a îngăduit podoabe, lucrurile însă totuși au rămas. În orașele mai mari... mulți bărbați sași se poartă nemțește sau ungurește. Acesta însă nu privește mulțimea. Este numai partea mai mică, aceea a învățaților, care sunt în serviciul statului sau au fost formați în universitățile din Germania pentru serviciul Bisericii. Pentru ca în întrunirile de afaceri, alături de membrii altor naționalități, să nu apară prea deosebiți, sașii se îmbracă ungurește sau nemțește. Cei cu studii academice poartă hainele nemțești, aduse de la Universitate, până când intră în serviciu. Apoi ei și le schimbă pe acestea cu cele preoțești din veacul al XVI-lea. Chiar și ca gimnaziști au purtat ceva asemănător. //

p. 248 Femeile, care nu îmbracă nici uniforma de serviciu și nici nu călătoresc în Germania, au păstrat obiceiul străvechi al portului. Dar acum unele femei nemăritate poartă chiar pălărie, frizură și port vienez. Aceasta nu li se poate lua în nume de rău, deoarece tradiția le-a chinuit destul. Potrivit acesteia, o fată până la vremea măritişului trebuia să poarte un fel de scufie de copil, care se leagă sub bărbie și acoperă tot capul, la măritiş, această găteală a capului cade cu totul, părul se piaptănă la spate și, legat la ceafă, spânzură în jos pe spate, împletit într-o cosiță; pe timpul iernii, capul este acoperit cu o scufie înaltă din catifea.... //

p 249 ... Restul îmbrăcămînții este ca la femei, în negru. O manta cu multe cute acoperă spatele. Mantaua are un guler înalt, care se îndoaie, în jurul cefei, ca să oprească frigul și vântul. În loc de găitane, au copci și catarama de argint, pe care cei mai bogați le garnisesc cu pietre prețioase, care, nu rareori, scîlipesc și pe scufițele femeilor. Acest străvechi costum germanic¹⁸⁰ costă bani mulți, dar face. Căci se moștenește. Fabricatele vieneze durează doar un sezon.

La sate, femeile se poartă mai puțin împodobite și se apropie și mai mult de obiceiurile vechi.

p. 250 În oraș, bărbații poartă o haină îmblănită, de postav, foarte lungă, pe care o purtau odinioară în comun și ungurii și germanii bătrâni; hainele de dedesubt sunt în parte ungurești sau nemțești. Vara, capul este acoperit cu o pălărie germană, iarna cu o căciulă înaltă de blană. Toată îmbrăcămîntea este foarte sobră și nu rareori costisitoare. Țăranii nu poartă blănuri atât de lungi, în loc de postav, sunt îmbrăcați cu cojoace de piele, // pe care, uneori, sunt cusute podoabe. Hainele de dedesubt se compun dintr-un pieptar de piele, pantaloni lungi până la glezne, iar în picioare cizme. Țăranii nu lasă să li se tundă ciocul moștenit de la strămoși, pe care orașenii de mult și l-au tuns. Nu se poate trăi mai cumpătat decât sașii în ziua de astăzi. Hrana lor este foarte simplă. Ei produc cele mai bune roade din toată țara, fără să se bucure de ele. Ei își vînd recolta; ... și ei înșiși se hrănesc cu bucatele cele mai simple, făcute din porumb. În oraș, datina suferă de multe ori excepții, dar numai în casele celor mai bogați și, și aici, numai în timpul când se găsesc străini la masă.

Cât de solidă și cuviincioasă este îmbrăcămîntea sașilor, tot astfel sunt și casele, tot atât de curate sunt și curțile și tot atât de bine hrănite vitele

¹⁸⁰ *Altfränkische Tracht.*

de povară și de tăiat, // tot atât de solidă este și mobilarea interioară a locuințelor lor.... p. 251

Națiunea întreagă este împărțită în scaune, după așezarea districtelor ei. Reprezentanții acestor scaune se adună la anumite date la Sibiu, ca să se sfătuiască asupra nevoilor națiunii. O astfel de adunare se numește *universitas*¹⁸¹. Chiar acest cuvânt vădește o desăvârșită egalitate, care nu se găsește, în înțelesul adevărat al cuvântului, decât aici.

Căpetenia comunității este comitele¹⁸² națiunii. Acestuia îi urmează în demnitatea națională Burgermaisterul Sibiului, care, totodată, este și al națiunii întregi și este dator să urmeze pas cu pas acțiunea comitelui, în așa fel că acesta nu poate întreprinde nici cel mai neînsemnat lucru fără știrea celui alt.

Deși cea mai mare parte a // sașilor ține de religia evanghelică luterană, p. 252 totuși sașii, care sunt de altă religie sau care trec la altă religie, nu sunt excluși de la vreo demnitate națională. Cu câțiva ani mai înainte a fost investit în demnitatea de comite al națiunii un sas care era catolic. Firește că astfel de cazuri se întâmplă destul de rar, deoarece se dau în baza voturilor, iar catolicii sunt mai puțini la număr și, prin urmare, și influența lor e mai mică.

Cum a fost amintit mai sus domnul baron de Brukenthal se poate presupune că n-ar fi chiar adevărată egalitatea rangurilor, deoarece avem aici un baron și fiindcă acolo unde se află unul, ar putea să fie și mai mulți.

Printre membrii națiunii săsești sunt și nobili, iar numărul nobililor sași nu este chiar atât de neînsemnat. Această noblețe însă n-are nimic de-a face cu „națiunea”¹⁸³, ea n-are nici un fel de influență asupra săsimii. Căci nobilul încetează de a mai fi nobil dacă este sas, dar sasul nu încetează de a fi sas, dacă este înnobilit. El se folosește de avantajele nobleții numai atunci când intră în conflict cu un nobil din altă națiune¹⁸⁴....

[Urmează elogierea personalității fostului guvernator al Transilvaniei (1774–1787), baronul Samuel von Brukenthal¹⁸⁵.

Este drept că răscoala românilor a avut loc în timpul guvernării sale, dar p. 257 ea nu poate fi invocată împotriva lui. Căci această mișcare nu ar fi ajuns să se realizeze dacă postul de guvernator ar fi fost unit cu cel de comandant militar suprem. Totuși, această împrejurare l-a determinat pe baron să-și dea demisia, care i-a fost primită numai după cereri repetate.

Realizările lui. Adunarea colecției ce-i poartă numele. Executarea unor clădiri mărețe, care au dat de lucru muncitorilor și au favorizat circulația banilor etc.]

... Sibiu a fost mult timp, după voința regilor, capitala marelui principat p. 260 al Transilvaniei. dar Sibiu mai este și reședința scaunelor națiunii săsești. Națiunea aceasta se bucură de privilegiul de a putea trăi izolată. „Națiunea” este proprietara orașului Sibiu, astfel că nici un membru al altei națiuni nu

¹⁸¹ În înțelesul de obște, totalitate.

¹⁸² *Der comes der Nation*, adică Saxengraf.

¹⁸³ *Die Nation* (e vorba de comunitatea sau „Universitas” a sașilor).

¹⁸⁴ Adică nu se putea prevala de titlul nobiliar pe pământul locuit de sași

¹⁸⁵ Anii vieții: 1721–1803.

poate poseda proprietăți în oraș, nici case și nici pământ¹⁸⁶. În capitala țării sunt și instituțiile statului. În ce privește numărul de suflete, națiunea săsească este cea mai puțin numeroasă. Președinții, consilierii și funcționarii aparținând celorlalte „națiuni” sunt cu mult mai numeroși decât ai sașilor. Aceia sunt nevoiți, ca pentru nevoile slujbei și câștigarea pâinii, să locuiască în Sibiu, dar nu pot să-și cumpere case, ci sunt nevoiți să plătească chirie proprietarilor de case sași și să-și închirieze locuințe construite după gustul altuia, deși sunt destul de bogați pentru a fi în măsură să aibă o casă construită după gustul lor, cu tot confortul obișnuit.

p. 261 Dar așa cere litera legii. // Însuși guvernatorul este silit să locuiască cu chirie¹⁸⁷. Poți oare să iei în nume de rău membrilor de altă naționalitate, dacă ei se zbat cu puteri unite să iasă din constrângerea aceasta și să plece într-un alt oraș, în care orice om, care are bani, își poate construi cât și cum vrea? Un astfel de oraș este Clujul. Acolo nu există nici un fel de privilegii naționale, fiecare este sau poate deveni cetățean al orașului... Se amintește de dispoziția împăratului Iosif al II-lea de a lăsa liberă cumpărarea și clădirea de case și în cuprinsul Sibiului, împotriva exclusivismului sașilor sibiieni, dispoziție căzută în desuetudine însă sub succesorii săi etc. Exclusivismul sașilor va avea urmări rele pentru ei.

p. 265 Împrejurările Sibiului sunt cu mult mai frumoase decât orașul însuși.
p. 266 Acesta este destul de mare, dar jumătate de oraș este foarte incomod, deoarece este // așezat pe o coastă. Denumirile firești ale celor două părți sunt: orașul de sus și cel de jos. O gârlă ce spală și înviorază orașul străbate aproape fiecare stradă din cele două părți ale orașului, în multe derivări. Pământul din jurul orașului este foarte fertil. Frumoasele sate săsești din preajma orașului oferă plimbări care să recreeze pe orașeni, după ocupațiile lor obositoare. Este însușirea unei națiuni sânguitoare să iubească grădinăritul și pomăritul. La fel, fiecare locuitor își are în oraș și la țară grădina sa bine lucrată, care îi dă fructe și legume, pe care le poate preface în bani. În grădina sa se bucură sasul de viață. Aici savurează ceasurile de odihnă. Sibiul este deosebit de bogat în grădini. Cultura grădinilor este una din îndeletnicirile importante din acest oraș. A fost la mare preț, mai ales pe vremea prezenței serviciilor statului în oraș, căci membrii acestor servicii nu aveau grădini și erau nevoiți să cumpere de la sași fructe și legume. După lista (*Schematismus*) publicată de Hochmeister¹⁸⁸, pe vremea când se aflau aici toate serviciile regale și ale statului, personalul de serviciu al acestora număra peste două mii de membri. Admițând că s-ar reduce cu o treime, reprezentând cancelaria aulică din Viena și funcționarii districtului, și tot ar mai rămâne un rest de o mie cinci sute de

¹⁸⁶ Erau privilegii de care s-au bucurat la început toate orașele germane din Ungaria și Transilvania. Unele, cu timpul, au căzut în desuetudine, cum a fost cazul cu Clujul. În timpul domniei lui Iosif al II-lea, acest monopol a fost totuși zdruncinat.

¹⁸⁷ Guvernatorul, afară de excepția arătată în text, făcea parte de obicei dintr-una din celelalte două națiuni oficiale, adică a nobilimii maghiare sau a națiunii secuiești, și tot așa și numeroșii funcționari de pe lângă guvern erau adesea străini de națiunea săsească.

¹⁸⁸ Editorul Martin Hochmeister.

funcționari¹⁸⁹. // O parte din aceștia erau căsătoriți și aveau copii. Din totalul p 267
acesta, dacă s-ar lua numai jumătate, tot s-ar vedea destul de limpede ce oraș
plin de viață a fost Sibiu și cât de mult a pierdut...

Numărul locuitorilor stabiliți în Sibiu este între 14–15 000. Numărul caselor
trece de o mie șase sute. Numărul caselor nu este în raport cu numărul sufletelor. O
descriere completă a orașului și a locuitorilor lui ne-o dă *Calendarul de comerț,
industrie și călătorii din Sibiu*¹⁹⁰, publicat în anul nouăzeci (1790), de către Martin
Hochmeister. Calendarul acesta dă o privire generală asupra orașului întreg, dar nu
pune nici pe departe în lumina cuvenită străduințele patriotice pentru binele orașului
ale editorului lui. Martin Hochmeister // este, ca și tatăl său decedat, unul dintre cei p. 268
mai activi membri, nu numai ai națiunii săsești, dar chiar ai țării întregi. Dintr-o mică
tipografie, care, cu zece ani mai înainte, nu avea decât două prese, a ajuns prin stăruință
și sârg să fie o clădire mare, în care lucrează opt prese, pe lângă care și o librărie în
plină dezvoltare, iar aceasta, într-un răstimp de patru ani. Editura, care, la început
fusesse nevoită să se limiteze la calendare și cărți școlare, trimite acum mai multe
lucrări prețioase la târgul de la Lipsca, fără să dea uitării lucrările de bază...

De asemenea, ... la Cluj, a înființat o librărie și o tipografie. Dar
Hochmeister nu se mulțumește numai cu munca în meseria sa, ci își mai duce
munca și pe ogoare și livezi și peste tot dă de lucru brațelor de muncă și
tuturor ramurilor de producție. Tot ce posedă a luat ființă din puțin și e produsul
sânguinței, căci Hochmeister n-a retipărit încă niciodată opera altuia¹⁹¹ și,
deci, n-a mâncat niciodată din talerul altuia.

Despre limitele aduse activității sibienilor de hotarul apropiat al munților

Acești munți constituie hotarul pentru sânguința locuitorilor din Transil-
vania. Dacă hotarul acesta va fi mutat sau va deveni accesibil, printr-un //
tratat comercial cu Poarta, atunci Transilvania va fi țara cea mai norocoasă din p. 269
monarhia austriacă. Transilvania are nevoie numai de debușeu și de schimb.

Munții din jurul Sibiului sunt înrudiți cu Carpații. Ei stau acoperiți cu
zăpadă până în luna august. Ei îndulcesc vara arșița soarelui și prin aceasta
păstrează și sporesc puterea făpturilor vii. Oamenii se bucură de o sănătate
mai rezistentă și de o viață mai lungă, în urma acestei binefaceri a naturii,
decât oamenii de pe șesul Ungariei, cărora le lipsește binefacerea aceasta.

Dintre curiozitățile din împrejurimile Sibiului face parte și castelul de
vară al baronului Brukenthal de la Avrig¹⁹². Este așezat la trei mile de Sibiu.
Drumul într-acolo duce printr-o regiune bine cultivată peste Șelimbăr, până la
jumătatea drumului spre Turnu Roșu, apoi o ia la stânga spre râul Olt, peste
un munte înalt, peste care a fost croit un drum și care este îmbrăcat cu o
pădure prea frumoasă. Dincolo de râu se află satul¹⁹³ și castelul de plăcere
Avrig. Regiunea acestuia este o câmpie foarte roditoare și foarte întinsă, care,

¹⁸⁹ Era formată din funcționari numiți și plătiți de împărat: prin curtea aulică, împăratul
ținea de fapt în mâinile sale guvernarea Transilvaniei, *peste capul guvernului*.

¹⁹⁰ *Hermannstädter Handlungs-Gewerbs- und Reisekalender*.

¹⁹¹ Procedeu foarte răspândit în acea vreme.

¹⁹² *Freck*, sat și com, jud. Sibiu.

¹⁹³ Satul în care s-a născut Gheorghe Lazăr și unde i se află mormântul.

p. 270 la prima vedere de pe munte, surprinde cu atât mai mult cu cât nici nu ți-o poți închipui din Sibiu, căci // munții se leagă împreună în așa fel încât nimeni nu ar fi ispitit să-și închipuie că există o câmpie atât de frumoasă printre acei munți. Câmpia este foarte bine cultivată și e plină de locuitori și de sate.

Castelul însuși este o casă de vară cum obișnuiesc să aibă oamenii bogați. Grădina este frumoasă față de cele din Transilvania. Negustorii din Augsburg, Frankfurt și Hamburg au grădini și case de vară mai frumoase. Priveliștea este deosebit de frumoasă. De cum cobori de pe terasa înaltă a castelului din Avrig, întâlnești numaidecât dovezi ale gustului ales al proprietarului. Specii rare de viță formează bolte umbroase, crânguri roditoare te amăgesc cu dedalurile¹⁹⁴ lor, un parc fermecător se întinde într-o parte și simți atâta farmec să mai zăbovești în el, încât nu ai timp să admiri fructele și plantele cele mai rare adunate aici din cele mai îndepărtate colțuri ale lumii... Rar se poate găsi o plantație de trestie de zahăr de specii atât de felurite și în proporții atât de mari. S-ar părea că cel ce le-a adunat s-a gândit nu atât de a le avea pe p. 271 proprietatea sa, ci ești nevoit să presupui că voia // să facă o experiență în vederea unei adevărate cultivări a lor în Transilvania. Chiar dacă rezultatul nu ar putea fi favorabil numai simpla voință de-a încerca merită toată lauda. Toate plantele acestea se produc în sere bine îngrijite. Sera însăși este încălzită, potrivit cu frigul de afară, de un îngrijitor chibzuit și destoinic. Căldura sobei nu intră dea dreptul în seră, ea trece prin țevi de jur împrejur și astfel dă răsadurilor în fiecare zi aceeași căldură, pe care au avut-o și înainte. Sunt diferite secții, după originea și patria plantelor. Și în felul acesta ele sunt încălzite potrivit firii lor. Este evident că aici totul depinde de atenția îngrijitorului... etc.

p. 272 ... Când autorul a venit din nou în Transilvania, era război contra Porții... // În iunie din anul 1788, Sibiu era plin de voie bună, bucurie și semetie. Numai puțini oameni cu experiență s-au gândit că ar fi cu puțință ca turcii să neliniștească Transilvania. Turaty¹⁹⁵ și munții păreau să scutească.

Aceasta a fost situația până la sfârșitul lui iulie. La începutul lui august, Turaty a dispărut și, odată cu el a dispărut siguranța, pe care ar fi putut-o oferi p. 273 munții, deoarece nici unui om nu-i trecea prin minte că ar fi cu puțință ca dușmanii năvălitori să fie astfel opriți, încât să fie // împiedicați de a pustii Transilvania...

Încă din iulie 1788, Sibiu mai era – după Viena – orașul cel mai plin de viață din țările ereditare cezaro-regale. Regele actual, Francisc¹⁹⁶, pe atunci arhiduce, crede, desigur, și astăzi că orașul acesta este unul din cele mai vesele și mai pline de viață din monarhie. La sfârșitul lui iulie, el se afla în Sibiu;

¹⁹⁴ Anume făcute pentru a încurca pe vizitatori. Erau foarte la modă în secolul al XVIII-lea.

¹⁹⁵ Tânărul conte Turaty era fiul generalului de cavalerie, pensionar, contele József Turaty, care, în 1778, scria din Viena baronului Brukenenthal, pentru a-i mulțumi de sprijinul său la Curte, în legătură cu obținerea, pentru fiul său, a unei slujbe la Turda, cu o leafă de 300 de florini. În 1786, acesta ajunge locotenent colonel în Satu Mare, însărcinat cu partea tehnică a măsurătorilor de pământ din Transilvania. A murit la 12 august, în lupta din Pasul Buzăului.

¹⁹⁶ Francisc al II-lea, împărat romano-german, până în 1806, apoi doar al Austriei, ca Francisc I, și rege al Ungariei (1792–1835).

desimea locuitorilor, bogăția, strălucirea, bunăstarea și viața plăcută păreau atunci a fi semnele caracteristice ale orașului. Semeția stăpânea inimile oamenilor. Dacă itinerariul prințului de atunci, care avea misiunea să inspecteze cordonul¹⁹⁷, ar fi fost întocmai astfel ca la câteva săptămâni după aceea, în loc să se înapoieze prin Cașovia¹⁹⁸, să fi putut să revină încă o dată la Sibiu, atunci ar fi găsit doar străzi pustii, fețe triste, oameni tânguindu-se și obsesia exodului. Acestea erau trăsăturile caracteristice ale orașului în luna august. Atunci frica stăpânea inimile oamenilor... În august, Turaty a căzut sub sabia dușmanului... // În campania din 1788 Turaty a fost cel dintâi comandant de sub comanda supremă a // feldareșalului Fabris¹⁹⁹, care a observat concentrarea dușmanului și, prin măsuri curajoase, l-a respins până departe în țara lui... p 275 p 276

Prezența lui însuflețea trupele... Regiunea Coziei și apoi Cozia²⁰⁰ însăși au căzut în mâinile lui Turaty fără luptă, doar pornind în marș asupra lor pe poteci mai directe // și aici se înfățișa Tuiraty înaintea dușmanului îndărătnic. Felul său de a se înfățișa în luptă... la atac se năpustea în așa fel, încât dușmanul era zdrobit sau silit să fugă. Dacă voia dușmanul să treacă prin altă trecătoare, pentru a scăpa de Turaty, atunci îl înștiințau îndată informatorii lui, pe care îi plătea bine din banii săi, iar el le lua înainte. p. 277

Dincolo de trecătoarea Turnu Roșu, la câteva mile în Țara Românească, a ocupat Căinenii, îndată ce a luat Cozia. Aici a întărit neobișnuit de repede un munte, de pe care putea să țină sub observație și sub focul său toată regiunea. Această întăritură apăra Transilvania și trecătorile ei.

... De multe ori l-a dus serviciul său de la Căineni la trecătorile din jurul Brașovului dinspre Țara Românească, a cărei capitală este București. Drumul lui era prin Sibiu. Aici el a comunicat, în treacăt, comandantului suprem planurile sale și aștepta aprobarea lor sau alte instrucțiuni...

Primește ordinul să părăsească Cozia împreună cu celelalte cuceriri ale sale, în afară de Căineni, și să se mărginească la apărarea trecătorilor.

El s-a supus cu mâhnire adâncă și a fost silit să privească cum dușmanul prăda mănăstirea de bogățiile și de proviziile de alimente, pe care el le cruțase. A trebuit să renunțe la țelul strădaniilor sale de a ocupa munții Țării Românești până în șesul, care trebuia să hrănească pe oamenii săi. Toată truda, mai multe sute de ducați sacrificați, cu care își încurajase soldații și-și plătitise spionii, s-au irosit...

I se refuză plata cheltuielilor făcute.

Este menirea ofițerilor de stat major din marele Comandament imperial să fie datori, să fie în tot locul. Când arhiducele de atunci, Francisc //, a inspectat cordonul, a fost desemnat Turaty ca să-l însoțească în Transilvania... Turaty a luat în primire pe prinț la granița dinspre Banat, l-a condus prin trecătorile bine păzite și l-a încredințat la granița opusă armatei lui Coburg²⁰¹. a p 279

¹⁹⁷ Zona de graniță spre turci.

¹⁹⁸ Oraș în Slovenia.

¹⁹⁹ Domenico Fabris, conte de Santo Temiotte, comandantul trupelor imperiale din transilvania (1784-1789) († 1789).

²⁰⁰ M-reă Cozia.

²⁰¹ Prințul de Coburg era comandantul armatei austriece, care opera pe frontul din Moldova, în timp ce prințul Hohenlohe ținea frontul dinspre Țara Românească și Oltenia

În timpul călătoriei cu prințul, a fost informat că dușmanul în număr mare înaintază spre trecătoarea Oituz. Abia l-a dat pe prinț în primire și s-a grăbit într-acolo, a respins un atac slab, care lui Turaty i s-a părut suspect. Turaty a avut dreptate, spionul fusese un înșelător, dușmanii, care cunoșteau fiecare pas al lui Turaty, deoarece aveau spioni buni, pe care nu-i plăteau cu bani mărunți²⁰², ci în aur, au simulat un atac împotriva trecătorii, unde se afla Turaty cu prințul, ca să poată ataca, cu mai mult succes, trecătoarea Buzăului, unde nu se afla Turaty. Totuși el a ajuns destul de la timp acolo. S-a grăbit atât de tare prin Brașov²⁰³, încât nu și-a pierdut vremea ca să-și ridice pălăria, care-i căzuse de pe cap, sau să pună să i se dea (alta). La trecătoare, a cerut comanda, măcar că era oaspete. Datoria ofițerului de stat major este să pregătească planurile de apărare sau de atac. // Executarea o lasă în seama generalilor comandanți. Turaty avea destulă agerime ca să chibzuiască și să hotărască pe loc. În afară de aceasta, a avut destulă încredere ca să libereze pe alții de răspundere. El stătea cu oamenii săi într-o vale, nu lângă trecătoarea Buzăului, părea că munții prăpăstioși înalți îl vor apăra de orice surprindere. Noaptea s-a lăsat, ploua foarte tare și șiroaiele de ploaie s-au întesit. Turaty a spus: „În noaptea aceasta, ei nu întreprind nimic, se poate purcede la depachetarea echipamentului, la pregătirea mâncării și la odihnă; mâine toată ziua vom avea mult de furcă și vom avea nevoie de putere”. Așa s-a și întâmplat. A doua zi, în zori, Turaty și ai lui s-au văzut înconjurați de dușman, care a trecut peste munții prăpăstioși și s-a lăsat la vale. O ceață deasă, care se ridica din vale la munte, i-a ascuns vederii străjuitorilor, aceștia au fost uciși, fără să poată da alarma. Înainte de a se putea lua măsurile necesare, a fost un măcel general. Turaty s-a străduit din toate puterile lui fizice și sufletești, totuși i-a fost cu neputință să restabilească ordinea și să dea de veste cavaleriei de acoperire. Românul de rând se lăsa să i se taie capul fără să se apere. Ofițerii au luptat aproape singuri. Vitejia cu care au luptat este poate fără de pereche. Ofițerii ce luptau, văzând că viața lor e pierdută, l-au rugat // pe Turaty să se salveze măcar el, de care depindea totul. Turaty a luptat înainte, a dispus să fie dus înapoi, sub pază, un tun. Cei de pază voiau să-l arunce pe Turaty, cu forța, pe tun și astfel să-l salveze, el s-a împotrivit și s-a năpustit puternic asupra dușmanului, ofițerii și câțiva soldați, care nu erau obișnuiți să-și plece capul, l-au urmat. Turaty a primit rană după rană, dar a continuat să lupte. Au mai rămas șaisprezece ofițeri. Turaty a luptat cu deznădejde ca să poată ține pe loc dușmanul până va sosi cavaleria și apoi să fie martorul biruinței neîndoielnice. Tunul a ajuns în siguranță, cavaleria se arată, a alungat pe dușman, apoi l-a căutat pe Turaty, dar acesta nu a mai putut fi găsit. Jalea pentru omul atât de prețuit a fost generală. Toți soldații îl iubeau, căci și Turaty făcea la fel. După multă căutare, a fost găsit corpul lui căsăpit sub un morman de morți. A fost

²⁰² Siebenzehner.

²⁰³ Cf. raportul lui Merckelius către Kaunitz din 9 iulie 1788 din Sibiu (Th. Blancard, *Les Mavroyeni*, II, Paris, 1909, p. 815, anexa 54) despre trecerea foarte grabnică a lui Turaty prin Sibiu, spre Brașov, în legătură cu așteptarea unui atac la pasul Brașovului. Dacă data este corectă, atunci ea pare în contradicție cu afirmația autorului că Turaty s-ar fi grăbit de la Oituz spre pasul Buzău.

recunoscut după uniforma albastră, căci era atât de ciuruit de gloanțe și de zdrelituri, încât cu greu putea fi recunoscut. Cavaleria a împiedicat pe dușmani să-și poată lua prada pentru care făcuseră măcelul, anume capul lui Turaty, pe care Mavrogheni²⁰⁴ pusese un preț de o mie de ducăți.

Abia a ajuns la Sibiu știrea despre moartea lui Turaty, că s-a și produs // schimbarea la față arătată mai sus. Comandantul general a tănuțit moartea lui Turaty și a socotit că-i bine să se răspândească știrea că el s-ar fi rătăcit, dar în curând va reapare. Lucrul părea cu puțință, căci se mai întâmplase de mai multe ori să fie lipsă. Nu rare ori se afla în mijlocul dușmanilor, dându-se ca român, și culegându-și informațiile cele mai bune. Era aproape cu neputință să fie recunoscut. Cunoștea foarte bine limba și obiceiurile, ca și fiecare potecă. Înainte de începerea campaniei a locuit, ca medic, în palatul lui Mavrogheni din București, tratat cu mare considerație de domn, servit la masa lui și aflând toate planurile, chiar din gura lui²⁰⁵. Dar el n-a cunoscut numai obiceiurile românilor, ci și ale altor națiuni²⁰⁶...

Certitudinea despre moartea lui Turaty a depopulat Sibiul. Au rămas numai aceia care erau siliți să rămână din cauza pâinii zilnice. La un nou atac al dușmanului asupra Căinenilor, oamenii și-au îngropat banii și toate lucrurile de preț. Scriptele cancelariilor armatei și administrative au fost transportate mai spre centrul țării, la Cluj. La toate acestea s-a mai adăugat și pătrunderea marelui vizir²⁰⁷ la Caransebeș. Este ușor de închipuit groaza care s-a răspândit în țară, cu toate că, pentru observatorii cu sânge rece, ea era de neînțeles, căci exista destulă siguranță. Primejdia nu era mai mare decât fusese în iulie²⁰⁸.

Turcii erau cu mult prea deștepți ca să se încumete să ocupe temporar o țară de pe urma căreia nu s-ar fi rezolvat nimic. Lacomului Mavrogheni i-ar fi plăcut să jefuiască. Dar, marele vizir a văzut mai departe. Din aceasta, Mavrogheni n-avea decât de câștigat, deoarece misiunea sa era să pustiască, iar țelul său, jaful; marele vizir fusese desemnat pentru apărarea țării și țelul său era onoarea. Mavrogheni era un om care știa să îmbărbăteze pe ceilalți, dar care nu avea priceperea pe care trebuia s-o aibă un soldat. El și-a promis sie-și și Porții, Transilvania. Turaty, medicul, i-a înlesnit aparent foarte mult treaba, i-a dat cuvenitele proiecte pentru a le înfăptui, i-a dat schițe și planuri, a stârnit lăcomia de bani, îndreptând-o numai spre Sibiu și Brașov, unde un om ca Mavrogheni n-ar fi putut să intre niciodată. Prințul arendaș²⁰⁹ a cerut Porții un soldat cu experiență pentru conducerea trupelor și executarea poruncilor sale și altceva nimic. Celelalte de trebuință, nimicuri în ochii lui, a promis că și le va procura singur. Căpetenia a venit, un Bimbașa²¹⁰ plin de însuflețire,

²⁰⁴ Nicolaie Mavrogheni, domn al Țării Românești (26 martie 1786 – 8 iunie 1790).

²⁰⁵ Nu avem alte știri în sprijinul acestei afirmații.

²⁰⁶ Alte amănunte din viața lui: în timpul războiului pentru succesiunea Bavariei, a fost la Berlin, deghizat în ofițer prusian, și la Dresda, ca ofițer saxon. Era fără avere. A lăsat o fiică de 9 ani, care a fost adoptată de magnatii din Transilvania.

²⁰⁷ Iusuf pașa, mare vizir (25 ianuarie 1786 – 28 mai 1789, august 1790 – august 1791).

²⁰⁸ Ziarele anunțau intrarea iminentă a turcilor în Sibiu.

²⁰⁹ Ironic: *Pachtfürst*.

²¹⁰ *Pin-Pascha*.

ale cărui cunoștințe și vitejie, fuseseră verificate de Poartă, atât pe apă, cât și pe uscat.

- p. 285 Acesta a orânduit trupele sub comanda supremă a așa numitului principe. // La toate încercările îndreptate asupra Sibiului și Brașovului a luat parte însuși Mavrogheni, nu pentru a-i însufleți pe ceilalți sau pentru a lupta el însuși, ci pentru ca, într-un caz norocos, să nu lipsească de la jaf²¹¹. Când vedea de departe că nu era nimic de jefuit, se grăbea să plece repede de acolo. Dacă atacurile se îndreptau spre trecătorile Oituz sau Vulcan, îl lăsa pe Bimbașa să conducă singur operațiunile, deoarece chiar și în cazul norocos, că trecătorile acestea ar fi fost ocupate, jaful n-ar fi putut aduce altceva decât doar capete însângerate. Cei de sub ordinele lui Mavrogheni se compuneau din strânsura cea mai nenorocită²¹², pe care o putea da Țara Românească. Erau făpturi omenești lipsite de orice ordine și disciplină, popor mînat împreună, pe care loviturile și foamea îi împinseseră în rîndurile armatei. Oamenii aceștia au atacat cu furie în mase mari, ca să facă rost de capete de germeni, căci Mavrogheni plătea un ducat de fiecare cap. Oamenii aceștia făceau treaba de călăi și așa și arătau. Ar fi trebuit numai să fie ceva mai grași. Urgia foamei i-a împins pînă sub tunuri, ca să facă rost de capete. Nu le păsa de cei căzuți, ci năvăleau îngrămădiți în cete deosebite, după un cap. După ce o asemenea ceată –
- p. 286 putea, se repezea cu ele înapoi, fără să se mai gîndească // la luptă sau la soarta celorlalți. În fuga înapoi, se dădeau alte lupte. Aceia care n-aveau capete se luptau cu ceilalți pentru capete și astfel, efectivele lui Mavrogheni pierdeau cu siguranță trei inși de fiecare cap tăiat al unui german (toată armata cezaro-regească era numită germană. Turcii au tăiat numai foarte puține capete nemțești propriu-zise. Erau capete de români, acelea pentru care se luptau românii)²¹³.

Dar pe cât este de sigur că n-ai motive să te temi de un atac general al unuia asemenea dușman, totuși este neîndoielnic că el este foarte păgubitor. ...

... Pentru imperiali, un soldat reprezintă un capital, pentru turci, pierderile sunt fără nici o valoare...

- p. 288 La început, lozinca era să li se opună acestor trupe neinstruite, trupe de grăniceri. Dar n-a fost atins scopul urmărit. Grănicerii mergeau fără chef la luptă împotriva coreligionarilor lor și se apărau foarte slab²¹⁴. În intervalele de acalmie și trîndăvie, în zilele de vară copleșitoare, veneau femeile și copiii, care se tînguiau de proasta stare a muncilor agricole și îi făceau pe oameni temători. Trupele de grăniceri n-au corespuns absolut deloc așteptărilor în timpul primei campanii. În loc să-și apere bunurile lor, erau îngrijorate de soarta lor. Un soldat trebuie să-și facă datoria cu sânge rece, fără nici o altă grijă. Infanteria instruită, dar mai ales cavaleria erau mereu chemate să repare ceea ce stricau grănicerii. Și fără ei s-ar fi întîmplat la fel.

²¹¹ Aprecierile autorului asupra rolului lui Mavrogheni sunt în contradicție cu mărturiile contemporane. Pentru materialul informativ, vezi și Th. Blancard, *Les Mavroyeni*, I, Paris, 1909, *passim*.

²¹² *Erbärmlichsten Gesindel*.

²¹³ Afirmații incorecte și răuvoitoare

²¹⁴ E vorba de regimentele românești de grăniceri de la Orlat, în nordul Transilvaniei și în Năsăud.

În cele din urmă, Mavrogheni și-a dat seama că prădarea orașelor bogate din Transilvania de către călăii săi n-a reușit, așa cum făgăduise Porții. Promisese prea mult și obținuse prea puțin. Bimbașa îi cerea trupe și înainte de toate artilerie, care era într-o stare foarte nenorocită... Poarta era nemulțumită de lăudăroșenia lui Mavrogheni, dar mai ales din cauza noilor cereri. Ea trimis tunuri și tunari din Giurgiu și vreo câteva mii de soldați mai instruiți, dar și poruncă să fie supravegheată purtarea lui Mavrogheni. Poarta este foarte bănuitoare față de arendașii săi și de țările pe care le arendează...

Antagonismul permanent dintre boieri și domnii fanarioți, de care se folosește Poarta. Și de astă dată, ei îi părăsesc pe Mavrogheni la Poartă.

Este oare de mirare că Mavrogheni a început să șovăie în credința lui față de Poartă, când el, cu cea mai mare silință nu obținuse decât nerecunoștință? Căci el a văzut că frumoșii lui bani s-au topit, fără speranță de a câștiga alții? În toată prima campanie a fost sincer. În a doua campanie, sub pretextul unei recunoașteri, și-a permis unii pași, care au dat boierilor spioni prilej de răstălmăcire. ...

Situația domnilor de simpli arendași și nu de principii Domnul pornește cu întăriturile primite

Atacurile au fost mai îndrăznețe, mai violente și mai stăruitoare, mai ales în trecătorile Vulcan și Buzău. Generalul comandant de dincoace, care, la începutul campaniei, se obligase să apere Transilvania, în chip mulțumitor, cu trupa aflătoare în timp de pace în țară, a cerut și el întărituri, deoarece pierderile pricinuite în morți, răniți și bolnavi n-au fost prea mici, în schimb, dușmanul se întărise considerabil, Turaty nu mai trăia și toată zăpada de pe munți se topise.

Totuși nu era o primejdie iminentă.

Starea generală a spiritelor era astfel. Țăranii sași însă erau cu atât mai hotărâți. Mulți aveau prăjini anume pentru semnale de alarmă. Pe acestea le observau sașii cu toată atenția, pentru că, la apariția semnalizării luminoase, să nu o rupă la fugă, ci să lovească pe îndrăzneții cu ciomagul, singura armă pe care o aveau la îndemână.

Deci nu era nimic de temut din partea lui Mavrogheni. Teama de marele vizir, Iusuf pașa, era ceva mai întemeiată // ... După năvălirea marelui vizir p. 293 în Banat, în septembrie, și după retragerea imperialilor de la Caransebeș, se socotea că marele vizir ar fi prea deștept ca să se gândească să înainteze mai departe; cu toate acestea, se considera totuși cu puțință ca el să țină munții ocupați și să năvălească pe de lături prin Poarta de Fier²¹⁵ ca să ierneze aici. De aceea, s-a dat ordin corpului de armată Skader, care acoperea partea aceasta a țării, ca, în cazul năvălirii dușmanului, să se retragă în cea mai bună ordine, fără să le pese nici de parcul de vehicule²¹⁶, nici de alte calabalăcuri, ci să se alăture la dreapta grosului armatei din Banat, iar la stânga, să acopere cetatea Alba Iulia. Marele vizir a prevăzut urmările și a preferat să se retragă el însuși

²¹⁵ Din Hațeg Trecerea dintre Banat și Transilvania.

²¹⁶ *Wagenburg*. Sensul obișnuit al cuvântului este: tabără sau baricadă de care

în cea mai bună ordine. Cu toate acestea, înainte de sfârșitul campaniei, Transilvania a trebuit să mai treacă printr-o mare spaimă.

p. 294 Mavrogheni, la rândul său, presupunea că marele vizir s-ar pregăti să ierneze în Transilvania și să-i răpească toată prada râvnită. Ca să i-o ia înainte, a încercat un atac general. El a dat ordin lui Bimbașa să simuleze un atac în direcția trecătorii Vulcan și a Porții de Fier, în timp ce el va ataca la Căineni. Bimbașa avea trupele noi sub comanda sa, în majoritatea turci, cărora Mavrogheni bucuros le-a îngăduit să prade valea săracă a Hațegului, dacă-l

ajutau pe el ca să poată cu atât mai ușor să prade Sibiul. Bunul arendaș // nu văzuse niciodată trecătoarea Turnu Roșu, care asigură de zece ori Sibiul, chiar dacă au căzut Căinenii, sau a cunoscut-o numai din descrierea lui Turaty. S-a pornit deci treaba. Bimbașa a neliniștit mai întâi trecătoarea, potrivit înțelegerii, aici a fost respins și apoi a trecut la Poarta de Fier, a atacat posturile înaintate, acestea s-au retras cu vestea că vin turcii. Corpul Skader, nebănuind că ar fi alți turci decât cei ai marelui vizir, s-a retras potrivit ordinului, părăsind trecătoarea, valea Hațegului și parcul de care. Șase sute de dușmani călare, în cea mai mare parte asiatici, au năvălit fără împotrivire în valea Hațegului, pustiind cu jaf și pârjol satele, înecând țara sub groaza venirii marelui vizir. Fabris a pornit îndată la Corpul Skader, care se retrăsese contra ordinului său, deoarece ordinul de retragere fusese dat chiar de împărat. Fabris a pornit din nou înainte, măcar că a văzut ordinul împăratului, zicându-și că mai întâi trebuia să vadă cine-i dușmanul și cât de tare este; el a luat răspunderea asupra sa, a înaintat în vale spre parcul carelor, părăsit de armată, și n-a întâlnit nici un dușman. Numai satele arse arătau că pe aici trecuse acesta.

p. 295 Dușmanii au înaintat până la parcul de // care, care n-avea altă apărare decât pe a sa proprie. Nici unul dintre cei șase sute nu văzuseră vreodată un astfel de parc de care, nici chiar căpetenia lor. Turcii duc și ei cu ei căruțe, dar numai de acelea din care puteai să încarci patru cu cai cu tot într-un singur car din cele imperiale, fără ca prin aceasta să împovărezi prea mult caii de tras. La vederea multelor hudubăi uriașe, oamenii au încremenit, s-au oprit pe loc, s-au sfătuit, dar n-au putut să se lămurească deloc asupra obiectelor necunoscute ca și asupra lipsei de apărători. Un cap mai deștept dintre ei s-a gândit la posibilitatea atât de firească cum că după clădirile din față se ascundea artileria imperială, iar în dosul lor stăteau pitite toate trupele, cavaleria și infanteria; și acum, dacă ar mai înainta, s-ar slobozi tunurile, în care timp cavaleria s-ar năpusti, iar celelalte trupe ar trece în locul huduibăilor, au găsit părerea întemeiată. Cu strigăte îngrozitoare, s-au întors înapoi și au părăsit valea, cât au putut mai repede, lăsându-și prada, care consta, în cea mai mare parte, din vite și au căutat să ajungă de partea cealaltă a trecătorii. Comandantul parcului de care n-a putut să-și explice această manevră și, printr-un român, cunoscător al potecilor, a cerut comandantului general ordine, pe care i le-a adus chiar Fabris, în persoană. Pentru ca să se lămurească asupra fugii turcilor,

p. 296 a trebuit // ca după aceea, în noiembrie, să cadă prizonier la Râmnic Bimbașa, care a povestit apoi, cu mult haz, toată întâmplarea...

Atacul de la Căineni și noua întărire a munților de la Căineni au reușit. Numai spaima orașelor a întunecat campania. Urmărilor ei au fost apăsătoare pentru orașul Sibiu. Oamenii bogați au fugit, slujbașii rămași au fost siliți să

suporte povara scumpetei, care se urca zilnic, pe măsură ce sporea curgerea banilor în mâinile clasei meseriașilor. De pe urma acestei curgeri a banilor, au păgubit funcționarii, deoarece lor nu le revenea nimic. Banul curgea în mâinile furnizorilor și comercianților de vite și cereale²¹⁷.

A doua campanie n-a fost nici un singur ceas neliniștitoare pentru oraș. În locul contelui Fabris, mort în ianuarie 1789, a venit prințul Hohenlohe²¹⁸. De îndată ce // prințul a fost informat îndeajuns de către locotenent colonelul p. 297 statului major general, von Gomez – urmașul lui Turaty –, în chestiunile tehnice ale artei războiului, despre situația din țară, a și pornit în aprilie, el însuși, împotriva lui Mavrogheni, care înainta. Măcar că românii păreau mai turci²¹⁹ decât în campania trecută, totuși le-a lipsit ce avuseseră mai bun: viteazul lor Bimbașa, care era prizonier la Alba Iulia. Prințul von Hohenlohe a tratat dușmanii într-un fel nou, ce nu putea nicidecum fi înțeles de ei. El n-a lăsat să se tragă multe focuri și să se facă multă gălăgie, deoarece pulberea costa bani și era risipită pe toate nimicurile, ci a dat ordin să se avânte îndată înainte la atac și să taie în carne vie²²⁰. Acest fel de a purta războiul, pe care însuși Laudon²²¹ îl numește „sistem Hohenlohe”, a asigurat paza Transilvaniei în tot timpul campaniei a doua...

... Pe cât de norocos s-a încheiat pentru Transilvania, cât și pentru lanțul de trupe, campania a doua, pe atât de grea și distrugătoare a fost iarna următoare din optzeci și nouă spre nouăzeci. //

[Iarna foarte aspră. Orșova direct amenințată de turci, austriacii vor să p. 298 înceapă o acțiune la Vidin. Boierii din Țara Românească, precum și sârbii se obligă să aprovizioneze armata imperială din timpul iernii, fără a ști bine la ce se îndatorează și fără a putea face față la făgăduielile lor].

Orșova trebuia împresurată. Poziția cetății este de așa natură că n-are p. 299 motiv să se teamă de foc. Este o cetate de frunte pe când Belgradul este o capitală. Se poate spune: Orșova este cetatea Belgradului. Belgradul are doar renumele de cetate, dar Orșova este o cetate efectivă, care întotdeauna va fi apărată de soldați destoinici. Cu împresurarea nu se ajungea la căpătâi. Orșova trebuia liberată, muntele „Allion”²²² trebuia ținut ocupat tot timpul iernii. Nevoia aceasta neapărată a adus trupei imperiale neajunsuri de necrezut. // Prințul Coburg trebuia să înainteze cu armata sa până la București²²³, iar p. 300 Hohenlohe cu trupele sale până la Craiova²²⁴, pentru ca să țină în mână

²¹⁷ Amănut vrednic de notat.

²¹⁸ Prințul feldmareșal Friedrich Wilhelm von Hohenlohe-Kirchberg (1732–1796), numit, pentru scurtă vreme, în 1790, comandant al trupelor imperiale din Transilvania. După moartea lui Fabris, urmasa imediat baronul Johann von Rall (1789–1790).

²¹⁹ *Obglich die Wallachen turkischer aussahen*, în sensul unei participări mai reale?

²²⁰ *Entgegen rücken und drein hauen*.

²²¹ Mareșalul Gedeon Ernst, baron de Laudon (1716–1790), s-a distins în luptele cu Frederic al II-lea al Prusiei, pe care l-a învins în mai multe rânduri. A respins, în 1788, atacul turcilor în Banat, cucerind, în 1788, Belgradul și fiind numit generalisim.

²²² Neidentificat.

²²³ Unde a intrat la 9 noiembrie 1789.

²²⁴ Unde a intrat la 6 noiembrie.

Muntenia și Oltenia și ca trupele să fie hrănite pe teritoriul dușmanului. Coburg și Hohenlohe cunoșteau mai bine țara și starea sufletească a populației ei. Amândoi au răspuns că primul voia să-și poată lua reședința de iarnă la Roman, iar celălalt la Sibiu, localități în care aveau provizii destule, pentru a da trupelor după ocuparea Orșovei, spre Dunăre, cu oameni odihniți și întremați. N-a folosit nici o obiecție, au trebuit să înainteze. Au pornit într-acolo și pe deasupra, în noiembrie.

În locul belșugului promis, au găsit sate pustii, colibe dărăpănate, oameni înfometaji, rătăcind ici și colo, care așteptau pâine de la cei care veneau. Turcii căraseră peste Dunăre tot ce avea oarecare consistență și valoare. Firește că boierii, atât la București, cât și la Craiova adunaseră ceva provizii. Dar abia au ajuns la jumătatea lui decembrie și mai mult nu s-a putut aduna. Boierii, în p. 301 unele locuri, în răstimpul dintre promisiune și împlinire, // s-au răzgândit și mulți și-au îngropat proviziile. S-au ivit bănuieli și li s-a dat de urmă. Totuși nu s-a putut purcede cu prea mare asprime într-o țară străină, plină de *trădători și oameni care urăsc ordinea*²²⁵.

p 302 Ștafete după ștafete soseau la guberniu în Sibiu, după ajutoare. Toate păturile rivalizează în strângerea și trimiterea de provizii trupelor.

Dar a început o iarnă îngrozitoare, țaranii s-au înzăpezit pe drum, zăpada se ridica peste care, bucatele și proviziile au fost îngropate în zăpadă; prăpădindu-și mâinile de îngheț în timpul unei munci cu neputință de executat, țaranii au încercat ici-colo să salveze ceva din fierul căruțelor și s-au înapoiat acasă cu puținii cai care le-au mai rămas. Ce plânsete la femei și copiii. Ce tânguiri la armata care așteaptă. Dincoace²²⁶, s-a mai adunat câte ceva, după putere, iar dincolo²²⁷, boierii au fost struniți cu mai multă asprime. Iarna a trecut în lipsuri și nevoi, iar urmarea a fost, ca întotdeauna, înrădăcinarea bolii.

În campania a treia, comandantul armatei imperiale hotărăște să pună stăpânire pe linia Dunării, se încearcă ocuparea Orșovei și a Giurgiului.

În cursul campaniei a treia, se pare că a apărut ciuma.

p 304 ... În primăvară, Orșova a fost asediată, în toată legea, pentru a libera Dunărea spre Vidin. Pentru a atinge același scop, de jos în sus, prințul Coburg trebuia să încerce să ia Giurgiul, care, în afară de Vidin, este singurul loc fortificat, ce le mai rămăsese turcilor pe Dunăre în Țara Românească. De ce mai rămânea de făcut se îngrijau rușii sau trebuiau să se îngrijească ei.

Giurgiu nu este o fortăreață de importanța Orșovei. Dar este astfel așezat că are Dunărea în spate, nu este izolat, ci poate fi mereu aprovizionat cu provizii și trupe. Trupele imperiale, care suferiseră mult în timpul iernii din cauza lipsurilor și a bolilor, nu puteau să se cațäre pe zidurile groase și înalte, să ocupe fortificațiile și nici să ia prin surprindere garnizoana bine întărită. Giurgiu trebuia distrus prin foc. Tot felul de tunuri și de toate calibrele au fost cărate, cu cheltuieli de neînchipuit, din cetățile Petrovaradin și Alba Iulia; au sosit, au fost așezate în poziția convenită, trupele de asediu erau în apropiere, însuși prințul se afla la o depărtare doar de câteva mile.

²²⁵ Judecată plină de necaz din cauza socotelilor greșite ale austrieilor

²²⁶ În Transilvania.

²²⁷ În Țara Românească

În câteva zile, Giurgiu urma să aibă soarta Belgradului. Câțiva tunari imperiali, simțindu-se jigniți, au trecut la inamicul din cetate //, arătându-i cum ar putea fi capturate toate tunurile de asediu²²⁸. Lovitura trebuia executată înainte de venirea întăririlor, înainte de a se fi putut schimba situația artileriei. Turcii, care cunoșteau fiecare pas și fiecare petec de pământ, au îndrăznit să facă o ieșire disperată, au izbutit să ducă de partea cealaltă o mare parte a artileriei, să biruie pe apărători și, înainte să fi sosit întăririle, să scoată din uz multe tunuri. Prin trădarea acelor nelegiuți, turcii au capturat o mare comoară, iar armata imperială a suferit pierderi însemnate. Generalul de artilerie a rămas mort pe loc. Întărirea a sosit prea târziu, turcii acum se înapoiaseră în incinta lor. p. 305

... Această lovitură nu a oprit de tot asediul, dar l-a târăganat până la încheierea armistițiului. Dar mai înainte de aceasta a fost pierdută Orșova. Pacea n-a mai întârziat mult... //

[Zvonuri false în timpul interregnului despre jigniri aduse germanilor din Transilvania, despre plănuirea măcelului lor etc.]. //

...După moartea împăratului Iosif²²⁹, glasul obștesc a cerut să se întrunească dieta, și anume la Cluj, deoarece orașul acesta este în mijlocul țării și este, prin urmare, așezat la loc potrivit pentru stările care merg la Dietă. În acest scop, s-au adunat din nou împreună banderile desființate, ca să apere, ca și odinioară, dieta împotriva a tot felul de tulburări... p. 309

Despre banderii și banderiști

p. 310

În primăvara lui nouăzeci o asemenea banderie transilvană și-a pus tabăra în regiunea Aiudului. Șeful ei a fost un conte bogat... La început, treaba a mers destul de bine. Nutreț pentru cai și hrană pentru oameni se găsea din belșug. Guvernul privea ca spectator jocul, știind bine că nu putea fi vorba de nici o primejdie, acolo unde se afla în frunte contele. Dieta, pentru a cărei apărare și cinstire se adunaseră cu toții, n-a voit să-și înceapă lucrările. Provițiile s-au isprăvit. Trebuiau procurate altele, spre consternarea contelui, care primise, dintr-o modestie de necrezut, doar titlul de general, când i se cuvenea cel de rege al regilor. Căldura în tabără a devenit tot mai apăsătoare, setea mai chinuitoare, provizia de vin a trebuit dublată, curând s-a produs o stagnare generală, dieta încă nu începea. Subalternii voluntari au asaltat pe generalul lor, cerând noi provizii pentru oameni și cai. „Duceți-vă dracului” – a răspuns el – „nu mai vreau să fiu general, căci afacerea asta costă afurisit de mulți bani!”. S-a dus acasă, ceea ce a făcut și armata sa... p. 311 p. 312

Cum în virtutea legii posturile din administrația locală (*Landesstellen*), nu puteau fi ocupate decât de membri localnici, statul acordă slujbașilor săi, veniți din alte locuri, *indigenatul*. //

²²⁸ Pentru comportarea imperialilor în această campanie, vezi și mărturia lui Roger de Damas, în partea a II-a a volumului de față

²²⁹ În februarie 1790.

- p. 314 Marele principat al Transilvaniei, așezat la extremitatea posesiunilor creștine din Europa, este din toate punctele de vedere o țară foarte însemnată. Locuitorii ei, care, ca număr, nu trec de un milion și jumătate de suflete pe un teritoriu de o mie și o sută de mii pătrate, practică netulburați toate cultele religioase, fără ca vreunul din ei să-i tulbure pe ceilalți. Aproape că nu există nici o sectă creștină, care să n-aibă adepți în Transilvania și să nu se practice netulburat. Câte unele se compun numai din câteva familii, dar se mențin și activează, fără ca cineva să se sinchisească de ele. //
- p. 315 Nicăieri divinitatea nu este preamărită în atâtea limbi și în atâtea feluri ca în Transilvania, fără ca statul să se teamă că această varietate de credințe ar putea să aibă cea mai neînsemnată influență în rău. El profită mult mai mult de folosul adevărat pe care-l aduce libertatea de conștiință²³⁰; anume sângele și emulația... etc.

[Descrierea unui drum de noapte la Căineni]

- p. 325 Într-o noapte frumoasă de vară, autorul a îndrăznit să facă o mică plimbare la Căineni, deși nu era nevoie de prea multă îndrăzneală... //
- p. 326 Drumul într-acolo duce peste Șelimbăr, un sat săsesc, mare și foarte frumos, peste Tălmaci²³¹, un târgușor curățel, cu o cetate, care dă unui membru al sfatului orașenesc din Sibiu titlul de pârcaľab²³². Regiunea e roditoare, foarte bine lucrată și foarte plăcută. Din Tălmaci se ajunge la trecătoarea Turnu Roșu.
- Chiar înainte de Tălmaci, vegheau posturile de cavalerie, pichetele stăteau în bivouac, patrulele izolate păstrau liniștea cea mai mare, stând călare, aproape nemișcate. Erau atât de bine acoperite, că abia de puteau fi observate. În Tălmaci chiar, era cantonat un regiment de infanterie cu cavaleria de acoperire. Misiunea acestor trupe era să respingă dușmanul, care ar năvăli prin potecile de munte (plaiuri), oprindu-l să se răspândească și să facă prăpăd și, totodată, dacă s-ar întâmpla cumva să ajungă Căinenii în stăpânirea dușmanului, să întărească trecătoarea Turnu Roșu... //
- p. 327 Trecătoarea Turnu Roșu este la o depărtare de 3 mii de Sibiu. Aproape tot atât este de la trecătoare până la Căineni. Trecătoarea însăși are toate însușirile cerute... Este cu neputință ca un dușman, oricare i-ar fi tăria sau numărul, să-și poată croi un drum dacă este apărată chiar și numai de puțini oameni.... Toată trecătoarea este ca o poartă. Pe aceasta o face dulgherul, iar pe cealaltă a făcut-o natura. Drumul nu este mai lat decât poarta însăși, pe dreapta este un munte abrupt înalt, sterp, la stânga o prăpastie grozavă spre Oltul impetuos; dincolo de râu sunt munți înalți, care se întind spre Făgăraș. Oltul se prăvălește cu o repeziciune neobișnuită printre munți, peste stânci, la vale. Nu îngăduie trecerea. Facerea unui

²³⁰ Afirmația în contradicție cu situația românilor ortodocși (neuniți), expuși tuturor prigonirilor.

²³¹ Sat și com, jud. Sibiu, aproape de intrarea Oltului între munți. Cetatea „Landskron”, azi în ruine, a fost zidită aici de sași, în secolul al XIV-lea

²³² *Burggraf*.

pod peste el este un lucru tot atât de irealizabil. Unde ar fi să vină? Malurile sunt niște pereți de stâncă. Pe muntele din dreapta porții se află o cetățuie bine înzestrată, din care poate fi apărată poarta fără greutate. Împotriva unui atac, ce ar folosi cârlige de cățarat, stă de pază un zid puternic sus pe munte, care-i foarte bine apărat. Drumul însuși este și continuă să fie atât de strâmt până la carantină, între prăpastie și pereți înguști de stâncă, încât numai rar afli un loc de unde poți ocoli o căruță venind din direcția opusă. De cele mai multe ori se călătorește atât de aproape de prăpastie, încât o singură mișcare greșită a căruței amenință cu prăbușirea (în hău).

Drumul e doar stâncă goală. El merge când în sus, când în jos, după forma stâncilor, și numai rar e câte o porțiune continuă, care te lasă să mai șezi. Ești tot timpul aruncat încoace și încolo, mai ales dacă mergi repede... La carantină au fost lăsați caii să se odihnească. S-a făcut ziuă. ... // de la p. 329
carantină la Căineni nu-i chiar atât de departe, ca de la Turnu Roșu la carantină. Chiar și ultimele trei mile nu sunt atât de rele, ca primele de la Sibiu, deoarece oferă mai multă tihnă.

În timp de pace, întreaga regiune de la Turnu Roșu până la Căineni este nelocuită, funcționarii de la carantină, a căror soartă nu poate fi de invidiat, sunt singurii oameni care trăiesc aici. Dar acum, în timp de război, regiunea este populată.

Era o dimineață foarte frumoasă și era duminică. Regiunea întreagă avea o înfățișare sărbătorească. Mai multe familii din Țara Românească veniseră sub protecția germană, ca să-și asigure bunurile de rapacitatea propriilor lor concetățeni. Au căpătat fâșia de pământ mânos dintre Căineni și carantină, pe amândouă malurile Oltului, ce se întind aici pline de farmec. Aici oamenii, dincoace și dincolo de munte, locuiesc în bordeie făcute în pământ. În jurul bordeielor, câmpul era lucrat și pământul îngrijit, iar vitele pășteau prin iarba înaltă. Astfel, fiecare familie își avea proprietatea sa separată, pe care o putea lucra și folosi în voie. De cum s-a ridicat soarele printre frumoșii // munți, p 330
creștea mulțimea românilor ce ieșeau parcă din pământ. Veneau oameni cărunți, măicuțe bătrâne, oameni de toate vârstele până la pruncul cel mai mic la sânul mamei sale. Toți oamenii erau îmbrăcați curat și cuviincioas, acum își spălau mâinile, picioarele și capul în apă, atât de cuviincios și de liniștit, încât înfățișau un tablou grăitor al adevăratei vieți patriarhale. Căci ei trăiesc după cea mai simplă stare a naturii, dar nu ca animalele. Ei se deosebesc hotărât de românii care trăiesc în țările creștine²³³. Și ȧigani locuiesc de obicei în bordeie, dar ei se arată cu prisosință a ȧigani, dar bordeiele acestor români sunt așa fel rânduite, încât la ivirea unui pericol să nu-ți fie frică să cauți adăpost în ele. Printre astfel de bordeie curate, cu locuitorii lor liniștiți și așezați, am urmat drumul până la Căineni. Acum, Oltul e mai liniștit, deoarece se poate lăți, nu mai vutește peste stânci, curge printre munți îmbrăcați cu vegetație, care lasă ȧărml frumos îmbrăcat cu iarbă. Regiunea e într-adevăr frumoasă. În ciuda marii călduri stăruitoare de atunci, pădurile își păstrau frumosul lor luciu verde închis. Toate pâraiele mici de munte, care se varsă în Olt, au păstrăvi foarte gustoși. Românii îi prind și îi vând pe nimic. //

²³³ Deci afară din Principatele dunărene, care erau vasale turcilor, adică în Transilvania și Banat

- p 331 Și localitatea Căineni este considerată de către locuitorii din regiune ca oraș. Cei din națiunea săsească s-ar lăsa greu înduplecați să schimbe vreunul din satele lor cele mai rele pe acesta. Localitatea se împarte în două: o parte dincoace și cealaltă dincolo de Olt. Locuitorii sunt oameni de aceeași calitate bună, ca și locuitorii borderiilor. Oamenii aceștia nu reunesec ca români pe românii din Banat și Transilvania, ci le dau un alt nume²³⁴. Casa boierească de dincoace de Olt, în care a locuit generalul baron Pfefferkorn și care nici pe departe nu este atât de frumoasă ca o casă parohială săsească obișnuită și o biserică dincolo de Olt, care la fel nu arată atât de bine ca o biserică obișnuită de sat, sunt cele mai bune clădiri din Căineni. În schimb, nu este nici o casă clădită și orânduită cu așa delăsare ca una din cele mai bune case ale românilor din Banat. Era mare animație la Căineni. Munca stăruitoare a soldaților, schimbul avanposturilor, instruirea arnăuților, sub comandantul lor cam aspru, Stoian îngrămădeala pricinuită de cavalerie și infanterie, larma muzicii, strigătele țăranilor, care aduceau provizii, toate acestea și încă multe altele făceau un puternic contrast cu plăcerea liniștită de la începutul zilei.
- p 332 .. Am mers apoi pe jos până la fortificația Căineni, numită după așa-zisul oraș. O înălțime abruptă, care seamăna cu un munte înalt ascuțit, era prima lucrare întâlnită în drum. Era mai obositoare decât amenințătoare. Pe frumosul munte netezit, care acum nu mai era ascuțit sus, ci plan și neted, era cantonată garnizoana, destul de tare, ca să poată respinge un dușman numeros și îndârjit. Muntele fortificat era liber de jur împrejur, izolat cu desăvârșire. Jos, într-o adâncime îngrozitoare, curgea Oltul, ale cărui țărmuri erau bine populate și bine apărate. Pe râu, în jos, stăteau pichete și tunuri cu tot ce le trebuia. De pe înălțime putea fi dominată toată regiunea din jur. De pe ea, tunurile puteau lovi toți munții de jur împrejur, fără ca de pe aceasta să poată fi ajuns cu tunul fortul Căineni. Căci nu este cu puțință să fie aduse tunuri în fața Căinenilor. Cum să le aduci până acolo? Și chiar dacă ar putea fi aduse cu mare trudă și cheltuală, Căinenii ar zădărnici orice folosire a lor
- p 333 Turcii nu ar fi putut cuceri Căinenii decât prin asalt. Dar trupele lor nu făceau decât să vâneze capete. [Un ofițer îl plimbă pe autor, dându-i explicații] Se văd câțiva turci, care însă nu înaintează decât până la o distanță mai mare decât bătaia tunului.
- p 334 ... Sus pe munte era soare frumos și căldură mare de la opt până la unsprezece dimineața. Sub munte vuia o furtună grozavă în vale...
- p 335 ... Garnizoana din Căineni avea nespus de mult de suferit din cauza soarelui arzător, întrucât nu avea deloc umbră. Noaptele erau reci, căci nimic nu oprea vânturile ce suflau de jur împrejur.
- p 336 Transportul până la Căineni fusese legat de atâtea greutate încât și bogatul a trebuit să îndure tot atât de mult, ca și săracul...
- ... După masă, ne-am întors. Regiunea, spre carantină, părea și mai frumoasă după ploaie. Localul carantinei însăși este o clădire într-adevăr drăguță, are câteva căsuțe de funcționari și în fața lor un așa-numit birt²³⁵, unde poți găsi fân, rachiu și păstrăvi, aceștia din urmă foarte frumoși. Dacă

²³⁴ Probabil numele de ungureni sau mocani

²³⁵ *Wirt haus* – han

nu sunt păstrăvi la îndemână, atunci trimite vorbă românului, care pentru câțiva creștari își prinde câțiva fuști din râurile din apropiere. În timp de pace se face aici îmbăierea porcilor, îngăduiți să fie mâncați din Țara Românească la Sibiu. În afară de acesta, aproape că nu se poartă nici un fel de comerț reciproc. Locuitorii din Râmnic, un oraș la trei mile dincolo de Câineni, primesc produsele fabricate din Craiova... orașul acesta le primește din București, singurul oraș comercial din toată Țara Românească. Grecii țin în mână comerțul. O casă germană de comerț // a încercat cu tot dinadinsul p. 337 să înjghebe raporturi comerciale și să înființeze depozite, dar din cauza războiului, rezultatul încercării a rămas nesigur. Casa de comerț se numea „Bürker și Compania”...

Toate vitele, în afară de porci, cu care Țara Românească inundă Transilvania, atunci când importul este permis, sosesc prin Făgăraș. Bumbacul vine din București, prin Brașov... Țara Românească are păduri de nuci uriașe. Nucile căzute le mănâncă porcii. [Propune să se facă ulei din nuci, chiar în Țara Românească și să fie apoi transportat pe Dunăre].

... În Turnu Roșu mai sunt câteva case frumoase, un oficiu vamal și încă p. 338 puține altele. Tabăra de la Tâlmaci, acum spre seară, era plină de viață și veselie. Tabăra de aici avea hrană cu mult mai bună decât cea de la Câineni. Transportul de la Sibiu încoace era ușor și se afla în afara zonei drumului primejdios, prin urmare puteau fi cumpărate, la preț ieftin, toate cele de trebuință. Numai gândul unui câștig foarte mare poate îndemna pe cineva să facă negustorie de desfacere²³⁶ la Câineni, mai ales pe vreme rea...

[Despre obiceiurile de carnaval la sașii din Sibiu – baluri mascate de p. 339–346 două ori pe săptămână etc. Despre pictorul portretist Martin Stock, chemat de baronul Brukenthal și stabilit la Sibiu. Despre cariera candidaților la locul de parohi luterani].

Aproape toate fabricatele, care se întrebuițează în Transilvania sunt p. 349 aduse din Viena. Lână strânsă din țară e dusă la Viena și Troppau²³⁷, acolo este prelucrată și apoi se întoarce înapoi. Pieile de iepure sunt duse la Viena și se înapoiază prelucrate ca pălării. Și totuși, sunt în Transilvania destui postăvari, pălării și lucrători²³⁸ destoinici. Ei însă nu se bucură de încredere. În Sibiu trăiește un om care este în stare să dea postavul cel mai ales. Spre nenorocul lui, el a făcut o încercare cu o bucată din care cotul costa un ducat și a trebuit să se oprească, deoarece n-a găsit nici o desfacere. Postavul lui era mai fin și mai trainic decât cele importate și care se vând // cu șase florini²³⁹. p. 350 Dacă și-ar fi trimis postavul la Viena, ca să-l aducă înapoi de acolo, fiecare ar fi socotit ca o cinste să poată purta un astfel de postav.

În scaunele săsești se lucrează rufărie de masă (?)²⁴⁰ foarte frumoasă, dar domnește credința că nu se va cuveni să te folosești de ele și se cumpără cele

²³⁶ *Marktständen*.

²³⁷ Oraș în Cehoslovacia.

²³⁸ *Zeugmacher* (termen destul de general din cauza sensurilor diferite ale cuvântului Zeug)

²³⁹ *Gulden*

²⁴⁰ *Tischzeug* (poate însemna și tacâmuri).

importate. La fel stau lucrurile și cu panglicile și cu pânza. Transilvania însăși produce pânză foarte bună, iar dacă aceasta nu ar fi de ajuns, negustorul de pânză din Zips²⁴¹ ar putea să înlocuiască ce lipsește. Acestei pânze însă nu i se dă nici o atenție și se cumpără produsele fabricii din Linz, care la ochi sunt de un alb frumos și atâta tot... Acum cei din Zips s-au îndreptat cu vânzarea mai mult spre Maramureș și Bucovina, precum și spre Transilvania, și și-au găsit câștigul lor. Interzicerea importului pânzeturilor străine a urcat repede p 351 prețul mărfurilor lor, pe care ei au avut // grijă să le facă pe cât mai fine cu putință. Totuși n-au putut să urce mai sus calitatea decât până la un taler împărătesc cotul vienez. Bucovina a fost alăturată Ungariei și Transilvaniei²⁴² sub împăratul Iosif al II-lea. Prin aceasta s-a desființat în același timp și vama austriacă și astfel a fost înlesnit mult comerțul celor din Zips spre Moldova și Țara Românească. S-a răspândit la Iași și la București comerțul cu pânzeturi „de Silezia”, cum și le numeau ei. În curând s-au găsit negustori greci, care au scutit de greutatea călătoriei pe negustorii ceilalți, încheind un negoț cu ridicata. Restul este adus în Transilvania, unde se vinde și cu amănuntul²⁴³. În timpul din urmă, Bucovina a fost din nou desfăcută de Ungaria și are vamă galițiană. Acum comerțul spre București trebuie îndreptat prin Transilvania și aceasta se face cu atât mai ușor, cu cât se pare că pânzarii din Zips cumpără multe pânzeturi din Transilvania și le fac cinstea de a le da asemenea titlul de sileziene.

Albinăritul a decăzut cu totul, de când a început cultura viermilor de mătase. Așa o fi și în alte țări? În Transilvania cultura viermilor de mătase nu este avantajoasă. Și, dimpotrivă, pentru ceară și miere intră în fiecare an în p. 352 țară o sumă anumită de bani străini. Mierea albă și curată de Transilvania // e prețuită și căutată în tot locul.

În afară de clădirile industriale, pe care Sibiul le datorează sânguinței decedatului Hochmeister, acesta a mai ridicat și un teatru, pe care fiul său, nu numai că îl menține, dar l-a îmbunătățit și înfrumusețat. Căderea teatrului este mare și este vrednică de o capitală, dar este așezată la extremitatea zidurilor orașului de sus, deci prea departe ca să poată servi folosului general, mai ales pe timp de iarnă. De câțiva ani se obișnuiește, de teama incendiilor, să se clădească teatrele pe marginea orașelor²⁴⁴...

p 369 ... În anul 1788, veniturile s-au urcat la un milion șase sute de mii de galbeni, ceea ce ar reveni la un gulden de om. O contribuție foarte mică în comparație cu alte țări. Țara cuprinde o mie șase sute cinci zeci de mile pătrate.

În timpul războiului nu numai că au rămas în țară toate veniturile, dar au mai venit din Viena mai multe milioane de bani efectivi²⁴⁵.

²⁴¹ Comitat în Ungaria de Nord, în graniță cu Silezia (azi în Slovacia).

²⁴² În 1775, sub Maria Tereza, Bucovina a fost încorporată în Imperiul German, printre posesiunile habsburgice. La început, avea administrație militară; în 1786 a fost unită cu Galiția; se desparte de Galiția printr-un decret al lui Leopold II din 25 septembrie 1790.

²⁴³ *Ellenweise* (cu cotul)

²⁴⁴ Urmează o critică a acestei așezări, precum și a concepției că teatrul este numit „al domnilor” din partea de sus a orașului. Guvernatorul Bánffy ar fi dorit să se clădească într-un loc mai central, dar generalul comandant și-a impus planul său

²⁴⁵ *Baar*

Transilvania ar avea deci acum mijloacele de a încuraja industria proprie, restrângând importul.

Nu poți părăsi Transilvania, fără a pomeni de casa de comerț cu ridicata, „Bürker și compania”. Această casă de comerț pe acțiuni a făcut încercarea, sub conducerea domnului Bürker, să aducă în grabă prosperitate în marele principat al Transilvaniei. Războiul a întrerupt planurile bine intenționate, fără a le zădărnici. Olt l e de natură a putea ușor suporta și transporta corăbii. Dar în acest scop, este necesar ca pentru navigație să se facă o cale printre și peste stânci, ca în unele locuri, raul să fie curățat și pe alocuri să fie îndiguit²⁴⁶. Casa de comerț amintită a făcut începutul, pentru ca să-și poată duce pe Olt mă furile până la Dunăre, iar de aici p nă în Marea Neagră. Dar punerea în practică i-a depășit puterile și, // ca să nu renunțe la într gul proiect, a fost nevoită să transporte cu căruța până la Dunăre cea mai mare parte din mărfuri. Și, totuși, ar fi avut un câștig frumos dacă războiul, declarat atunci, nu ar fi obligat-o să-și de facă la iuțelă și mult sub preț mărfurile sale. ...

Dar, o asemenea întreprindere cade în sarcina unui rege. Dacă s-ar putea înfăptui cu ajutorul regelui o asemenea lucrare, ar înflori repede în toată ța a sânguinta, activitatea și buna stare, căci Transilvaniei nu-i lipsește nimic decât desfacerea. În ce privește produsele naturale și artificiale, ar putea produce cu mult mai mult decât acum, dacă oamenii muncitori ar vedea folosul muncii lor. Transportul cu căruțele până la Dunăre, prin Țara Românească plină de primejdii și fără șosele, costă prea mult. Transilvania are sare și vin destul ca să aprovizioneze țări întregi. Fabricile de sticlă, în împrejurări favorabile, pot să producă cele mai bune articole; musseline și panglici pot fi pregătite pentru export în cantități îndestulătoare.

Vinul din Transilvania face parte din cele mai nobile produse. Calitățile sale îl fac deopotrivă cu vinul renan. Câștigă în calitate dacă e lăsat să stea zece ani. Ar putea fi vândut drept vin de Rin.

[Despre apele minerale din Transilvania. Propuneri pentru valorificarea lor. Sunt amintite apele din munții Rodnei și Borsec].

Dacă apa minerală din Transilvania poate fi adusă cu cheltuieli puține până la Mureș, atunci poate ajunge tot atât de ușor până la Dunăre, ca și sarea, și chiar până la Viena...

În afară de sare și apă, Transilvania posedă comorile cele mai de seamă ale omenirii de pe suprafața pământului, anume aer sănătos, oameni deștepți, tari, frumoși, mai ales de partea femeiască, iar sub pământ are laolaltă și în cantități suficiente aur, argint, plumb, aramă, fier, mercur și tot ceea ce în alte părți se poate găsi numai în parte și câte puțin.

O idee despre starea culturală în Transilvania a dat-o fericitul Seivert²⁴⁷, preotul în Gușterița²⁴⁸, în *Informațiile*²⁴⁹ sale despre învățații din Transilvania

²⁴⁶ Pentru asemenea planuri, vezi și corespondența lui Raicevich.

²⁴⁷ Joahann Seivert (1735–1785), cărturar sas.

²⁴⁸ Hammelsdorf. Satul a fost înglobat orașului Sibiu.

²⁴⁹ Scrierea lui J. Seivert este intitulată: *Nachrichten von Siebenbürgischen gelehrten und ihren Schriften...*, Pressburg, 1785, Im Weber und Korabinskischen Verlage. Sunt înfățișați în ea 188 de scriitori, cu date biografice și descrierea lucrărilor lor.

p. 376 și scrierile lor. ... Numărul învățaților celorlalte națiuni din Transilvania depășește cu mult pe aceștia, după cum se arată în prefața lucrării. Învățații în viață dețin încă manuscrise valoroase ale înaintașilor lor...

p. 379 Socotelile în Transilvania se fac în două feluri de florini²⁵⁰: cel unguresc și cel nemțesc²⁵¹... Un chintal de sare în Transilvania, potrivit legilor țării, nu poate fi mai scump de un florin unguresc. Cotul de măsurat²⁵² este cotul de Praga, iar cântarul folosit este cel de Viena...

În Transilvania își au cercul de recrutare patru regimente: un regiment de cavalerie, un regiment de husari și două regimente de infanterie. Trupele de grăniceri în scaunul secuiesc sunt aparte. Este natural că plecarea acestor trupe a împiedicat circulația monetară obișnuită. Firește, războiul a pus în circulație cu mult mai mulți bani decât suma dată pentru cheltuielile garnizoanei²⁵⁴. Însă i-a dat totuși în alte mâini. Războiul a îmbogățit pe unii. ...

p. 380 În timpul șederii autorului în Transilvania, la începutul războiului, // foarte
p. 385 mulți boieri din Craiova, Râmnic și București, încredințați că Țara Românească întreagă va fi ocupată în curând și repede de către imperiali, au fugit la Sibiu cu soțiile și copiii lor. Ei au adus cu ei pungi frumoase și pline cu aur și, de aceea, s-au găzduit destul de larg și boierește. Pungile s-au ușurat pe măsură ce se îndepărta tot mai mult ocuparea Țării Românești. La urmă nici nu a mai avut loc. Atunci, oamenii au devenit nerăbdători și, pe sub masă, s-au înțeles din nou prin scrisori cu guvernul de dincolo, iar unii au făurit planuri, după care Sibiul urma să fie luat prin surprindere²⁵⁵, cu prilejul marelui târg anual de la Sf. Mihai, din optzeci și opt²⁵⁶. Oricât de nebunești ar fi aceste planuri, totuși comandantul general a făcut pregătirile necesare și a luat cele mai necesare măsuri de apărare. Apoi, acești oameni au fost cu totul îndepărtați din Sibiu și trimiși mai departe în interiorul țării. Căci oamenii n-au știut că în timp de război orice schimb de scrisori este expus privirilor guvernului.

[Urmează considerații lipsite de seriozitate despre mult lăudata frumusețe a „grecoaicelor” și incultura lor. Unele femei, foarte puține, știu și câteva cuvinte franțuzești. Sunt și țigani care sunt boieri! etc. ...]

p. 387

Despre trecătorile spre Transilvania

Când vine cineva în Transilvania din Banat dă mai întâi de Poarta de Fier²⁵⁷. Aceasta face, în același timp, legătura cu Țara Românească și cu Transilvania. Dacă dușmanul a și intrat în Banat, atunci Poarta de Fier greu mai poate fi apărată, căci chiar și trupa de apărare a pasului Vulcan²⁵⁸, care

²⁵⁰ *Gulden*

²⁵¹ Raportul dintre florinul unguresc și cel german ar fi de 24/20, socotind după Gulden Fuss

²⁵² *Elle*.

²⁵³ *Gewicht*.

²⁵⁴ Ceva mai departe, autorul dă un tabel al soldelor din armată, arătate pe companie ,i batalion.

²⁵⁵ Afirmăția gratuită întemeiată probabil doar pe măsura preventivă luată de autoritățile militare de a îndepărta pe refugiații români din regiunile Sibiului.

²⁵⁶ La 29 septembrie 1788.

²⁵⁷ Poarta de Fier a Transilvaniei, între Banat și Țara Hațegului, de unde se trecea în Țara Românească.

²⁵⁸ Pe Valea Jiului.

urmează după ea, trebuie să-și părăsească pozițiile, să se unească, pe la Hațeg, cu apărătorii Porții de Fier, pentru a alunga înapoi pe dușmanul năvălitor. Aceasta trebuie să se petreacă repede, pentru ca dușmanul să nu aibă timpul să-și desfășoare forțele. În caz contrar o bătălie este de neînălțurat.

A doua trecătoare este pasul Vulcan, aceasta este singura intrare, începând de la întreita graniță²⁵⁹ până la ieșirea Oltului în Țara Românească. Drumul este practicabil numai două treimi din an, din cauza zăpezilor foarte mari. Două râuri, amândouă numite Jiu: Jiul unguresc și cel românesc, se unesc aici. În dosul acestui punct de unire și-au avut nemții linia de apărare. Trecătoarea însăși este atât de tare de la natură, încât se poate lipsi de fortificații artificiale, de care, nici nu prea posedă. //

A treia trecătoare este Turnu Roșu, amintită mai sus. Oricât este de greu p 388 de a forța trecătoarea aceasta, totuși foarte greu poate fi oprit dușmanul de a năvăli spre Tâlmaci, dacă el mai are în mână Căinenii. Prin urmare, pasul Căineni este, de fapt, adevărata trecătoare la ieșirea Oltului. Dacă trecătoarea este la Căineni, atunci dușmanul nu poate năvăli în Transilvania din Oltenia. Dacă însă dușmanul e stăpân pe Căineni, atunci nimic nu-l mai oprește, ca lăsând Oltul la dreapta, la „Projen”²⁶⁰, să treacă văile peste Mălaia²⁶¹, Voineasa²⁶² și „Galtim”²⁶³, să ajungă în munții Tâlmaciului²⁶⁴, să lase la dreapta Turnu Roșu și să se întindă de-a lungul graniței Transilvaniei până la întâia ciocnire. Dacă, însă, punctul Căineni se găsește în mâna trupelor germane, atunci de aici se pornește urmărirea dușmanului, împingându-l înapoi, în unire cu trupele din Tâlmaci, cu care legătura este liberă, pentru o acțiune comună. În războiul trecut, turcii au atacat de mai multe ori Căinenii și numai pentru a da de lucru garnizoanei, ca să nu observe planul de înaintare spre Tâlmaci. Poate că acum o sută de ani o asemenea stratagemă ar fi putut să reușească.

În viitor, turcii nu vor lăsa să li se ia Căinenii atât de ușor, cum s-a întâmplat de curând.

A patra trecătoare este aceea de la Bran²⁶⁵. Aici se află un vechi castel mic, care // de-abia este luat în seamă. Germanii au organizat apărarea pe p 389 povârnișul opus al munților, în Valea Muierii²⁶⁶

Trecătoarea a cincea e cea de la Timiș. Ea domină o cărare de picior spre Țara Românească printre munții înalți Piatra Mare²⁶⁷ și Bucegi²⁶⁸, foarte aproape de Brașov.

Trecătoarea a șasea este Șanțul Vechi²⁶⁹, sau Șanțul Roman. Pe vremuri, pe aici era drumul cel mai frumos din Brașov în Țara Românească²⁷⁰. Din

²⁵⁹ Punct de frontieră între Transilvania, Oltenia și Muntenia.

²⁶⁰ *Projen*. Neidentificat.

²⁶¹ *Malay*, sat și com. pe Valea Lotrului, jud. Vâlcea.

²⁶² *Vajnasca*, sat și com. la confluența Lotrului cu Valea Voineasa, jud. Vâlcea

²⁶³ *Galtim*. Neidentificat

²⁶⁴ Adică pe Valea Lotrului și apoi a Sadului.

²⁶⁵ *Terzburger*, sat și com., jud. Brașov.

²⁶⁶ *Valje mulhere*

²⁶⁷ *Pietramare* (altitudine 1840 m)

²⁶⁸ *Buzest* (!).

²⁶⁹ *Altschanz*

²⁷⁰ Se trecea în Țara Românească, fie în Valea Doftanei (pasul Predeluș), fie în Valea Teleajenului (pasul Bratocea)

considerații de război, drumul acesta a fost distrus așa că aproape nu se poate folosi. Trecătoarea aceasta este tot atât de aproape de Brașov, ca și a Timișului sau a Branului. Toate trei sunt trecători brașovene. Germanii și-au stabilit pozițiile la poalele munților, pe câmpie dincoace de râul Cârcinu²⁷¹, unde turcii niciodată n-au îndrăznit să pătrundă.

Trecătoarea Buzăului este a șaptea și ultima spre Țara Românească. Trecătoarea este „Casa neamțului”²⁷². Granița ajunge până la vreo mie de pași de ea. Dacă granița ar putea fi în așa fel încât „Casa neamțului” să treacă dincoace pentru totdeauna și să nu fie nevoie mai întâi să fie cucerită, atunci s-ar câștiga prin aceasta un al doilea Căineni. Apa Buzăului izvorăște în Țara Românească, trece șerpuit peste granița de astăzi și apoi fuge din nou înapoi în Țara Românească. El formează, prin urmare, două drumuri spre Transilvania. Pe drumul din dreapta dușmanii nu vor îndrăzni niciodată să năvălească, p. 390 deoarece // spatele e descoperit; vor încerca întotdeauna drumul de la stânga Buzăului, pe care, în caz de reușită, ar putea să atace Brașovul și Târgul Secuiesc²⁷³. Cucerirea „Casei neamțului” ar închide amândouă drumurile. În lipsa acesteia, trecătoarea este apărută în direcția ambelor drumuri din „Muhlberg” și „Kalvariberg”²⁷⁴.

Trecătoarea a opta este cea a Oituzului²⁷⁵. Aceasta, împreună cu cele următoare, duce în Moldova. Are un loc de trecere foarte strâmt, în care se găsește întăritura lui Rákóczi²⁷⁶. Cu ajutorul acestei întărituri, trecătoarea poate fi apărută cu trupe foarte puține.

Trecătoarea a noua este a Ghimeșului²⁷⁷, are două redute de zid, așezate de cealaltă parte a munților, în Moldova. Accesul din Moldova spre ea e pe o șosea în toată legea. Trecerea din Transilvania spre Moldova e peste munți foarte înalți.

A zecea trecătoare, Prisăcani²⁷⁸, constă din mai multe poteci bine păzite și îngrădite, care trec peste munți foarte înalți. Potecile trebuie ocupate și bine supravegheate, deși nu se va ivi cazul să fie nevoie de o apărare prea vie.

Trecătoarea a unsprezece constă din apărarea noii șosele, care constituie drumul comercial din Transilvania prin Bucovina spre Galiția. Trecătoarea este la Bârgău²⁷⁹.

(sfârșitul părții a II-a)

²⁷¹ *Gartschinerbach*

²⁷² *Casa Tedesculi*. De fapt Casa Dudescului, v. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, ed. a 2-a, p. 12, n. 2

²⁷³ *Wascharhely*, oraș, jud. Covasna.

²⁷⁴ Topice neidentificate

²⁷⁵ Azi în jud. Covasna.

²⁷⁶ *Rasozyschanz*. Topic neidentificat.

²⁷⁷ Azi în jud. Bacău.

²⁷⁸ *Beritschke*, azi în jud. Neamț.

²⁷⁹ *Borgo*, azi în jud. Bistrița-Năsăud.

Autorul părăsește Sibiu la trecerea prerogativelor acestui oraș de capitală a Transilvaniei și de sediu al Dietei Transilvaniei asupra Clujului, îndată după urcarea pe tron a lui Leopold al II-lea, în 1790.

Autorul a pornit pe drumul de înapoiere cu ajutorul unor călăuze dibace, p. 401 a unor cai rezistenți și a unor căruțași de treabă și sânguincioși, în octombrie 1790. De la Sibiu la Sebeș e un drum de șase mile. Sebeșul mai reia încă la începutul domniei lui Iosif al II-lea oraș sășesc. Apoi i s-a luat, curând, privilegiul de oraș, fiind coborât la rangul de târg. De la începerea domniei lui Leopold²⁸¹, târgul a devenit din nou oraș. Drumul până la el a fost mult îmbunătățit. ... Un argintar din Königsberg are aici o industrie foarte frumoasă. Turnătoria de clopote lucrează pentru Transilvania întreagă. Aici se află un birt remarcabil. Poți găsi în el nu mai puțin de șase feluri de mâncare. Oricât de flămând ai fi și oricât de tare ai stărui să ți se aducă măcar ce este gata, trebuie să aștepti până pot fi servite toate cele șase feluri de mâncare. ...

De la Sebeș la Orăștie sunt două stațiuni de poștă. Aici părăsești, cu părere de rău, populația sășească. // De aici la Deva e un drum de trei mile. p. 402 Peste râul Strei, apoi satul Sântandrei²⁸². Peste râu duce un pod foarte trainic. Pe vreme de secetă, căruțașii nu trec pe pod, ci prin albia râului, ca să economisească taxa, foarte neînsemnată, pentru trecerea podului. Aceasta nu-i un lucru cu dreptate. ...

Cetatea Deva a fost desființată ca atare. Este întrebuințată ca arest. De la Deva la Dobra sunt trei mile bune. Altădată, mai înainte de începutul războiului, dacă cineva făcea a treia parte din drum, era nevoit să urce un munte înalt și prăpăstios, care era din cale afară de primejdios, apoi, la coborât. Războiul a înlăturat primejdia aceasta, care a pricinuit moartea multora. Acum este un drum nou, solid, care ocolește muntele spre Mureș.

Dobra este un oraș grăniceresc²⁸³. Partea bărbătească a locuitorilor mai era în armată și, ca urmare, orașul era golit de locuitori. Arată ca și când ar fi fost prădat de curând. // De la Dobra la Coșava²⁸⁴, e un drum de patru mile, p. 403 foarte anevoios. Înainte de război n-a fost pe această distanță nici o stație de poștă. Acum, la jumătatea drumului se vede un nou local de poștă, cu accesoriile necesare. Înainte de a ajunge la localul poștei, dai de ferme frumoase. Într-una din ele locuiește un dogar neamț, care, după cum se vede, face foarte bune afaceri. Pe lângă comerțul său, care îi dă o hrană îndestulătoare, el caută să cumpere din Sibiu lumânări de seu cu chintalul, pe care le vinde cu bucata,

²⁸⁰ Autorul pomeneste, în preambul, de lucrarea sa precedentă, apărută sub pseudonimul Lehmann, fără a mărturisi însă legătura sa cu acesta.

²⁸¹ Leopold al II-lea (1790–1792), fratele lui Iosif al II-lea

²⁸² *St. Androsch*, satul se află pe râul Cerna, indicând numele râului nenumit, în vreme ce Streiul este pomenit, fără a se arăta locul pe unde a fost trecut Azi înglobat în orașul Simeria, jud. Hunedoara

²⁸³ Azi sat și com în jud. Hunedoara. Locuitorii ei erau încadrați în Reg. I de grăniceri (cu sediul la Orlat, lângă Sibiu)

²⁸⁴ Sat, com Curtea, jud. Timiș.

cu un câștig foarte mare. Aceste lumânări de seu sunt o specialitate a orașului Sibiu și cu greu pot fi imitate în altă parte. Ele sunt produse și în altă parte, tot atât de albe și strălucitoare, dar nu au aceeași durabilitate. Chiar și în Viena, te poți lăuda cu lumânările de seu din Sibiu. De o valoare tot atât de excepțională este și săpunul.

p. 404 Dogarul, care trăiește în mijlocul lemnelor, își face butoaiele, după împrejurări pe un preț de nimica, apoi, în timpul culesului viilor, le schimbă pe must și prin aceasta realizează un comerț de vin foarte rentabil. Tânăra lui soție, din Duln²⁸⁵, în Austria, te ospătează cu mâncăruri foarte gustoase. Atât aici, cât și pe tot parcursul înapoierii era lipsă de ouă. Militarii în trecere au consumat prea multe găini, pentru ca să se fi putut păstra oarecare provizie de ouă. // În Coșava, peste drum la localul poștei, este o cârciumă nouă. Este încă prea nouă pentru ca să te poți aștepta la ceva bun. De la Coșava la Făget²⁸⁶ nu-i o stație de poștă prea mare. Pe vremuri aici era un oficiu vamal spre Transilvania. De când această țară din urmă a fost unificată cu Ungaria²⁸⁷, în privința acestor taxe, pentru a se dispensa de o mare parte a funcționarilor, s-a desființat serviciul acesta și acum călătorești de la Sibiu până la granița Austriei fără să fii întrebat sau oprit. În Făget este un oficiu fiscal²⁸⁸ însemnat. Comunitatea germanilor de aici își are preotul său propriu. Birtul frumos, care pe vremuri era al doamnei contese de Soro²⁸⁹, a fost cumpărat de la ea de Administrația comerală²⁹⁰. Cum acum se îngrijesc de casa aceasta alți proprietari și alți cârciumari, voi aminti spre înștiințarea călătorilor de o întâmplare, în casa aceasta, care în februarie optzeci și doi (1782) i s-a părut autorului foarte gravă. Autorul a sosit atunci la Făget cu un însoțitor, pe cel mai năpraznic ger, pe la două după amiază, după ce, în ziua aceea, de la răsăritul soarelui fără oprire, fusese tot timpul pe canal²⁹¹, cu primejdia vieții (deoarece nu era de găsit nici drum, nici făgaș). Urma și urletele de lupi fuseseră singurele semne de ființe vii, pe care le observase, altceva nimic. Zăpada era înaltă. Adesea, p. 405 trăsura mergea atât // de aproape de povârnișul prăpăstios al canalului, încât o singură smucitură mai obosită a cailor aducea trăsura în primejdia de a se răsturna. Cu o trudă extremă a putut fi ridicată în sus roata dindărăt a trăsurii, sub care se și îngrămădiseră, alunecând de sus, zăpadă și pământ. Oamenii și animalele aveau nevoie de întremare. Aproape țeapăn de tot a intrat autorul în cârciumă. Cârciumăreasa, de fel din Mainz și compatriotă a autorului, a pregătit de zor, în chip prietenos și îndatoritor, un prânz bun și l-a servit curat într-o încăpere alăturată, puțin încălzită. Autorul era pentru prima dată în acea regiune și însoțitorul său de fel. La amândoi le-a plăcut aici. Numai vizitiul, un sas din Transilvania, cunoștea atât regiunea, cât și limba țării. Pe masă se

²⁸⁵ Este vorba, probabil, de Tulln, în apropierea imediată a Vienei.

²⁸⁶ Sat și com., jud. Timiș.

²⁸⁷ În 1780.

²⁸⁸ *Rantamt*.

²⁸⁹ Amănunte în relația alcătuită sub pseudonimul Lehmann

²⁹⁰ *Kammer*. În Banat, partea dinspre graniță era sub administrația militară, restul era supus, începând din 1751, administrației civile sau camerale.

²⁹¹ Canalul Bega.

aflau pistoale, praf de pușcă și plumb. În camera vecină a venit un soldat, care putea dovedi cu pașaportul său că este soldat în concediu, din regimentul Orosz, care staționează în Transilvania. Acesta tare se tânguia în limba română, pe care cârciumăreasa o tălmăcea, că el nu știa cum să ajungă acasă și altele asemănătoare. I s-a dat de mâncare, băutură și bani. El a plecat. Apoi s-a înapoiat, a cerut puțin praf de pușcă și plumb. Natural că aceasta i s-a refuzat. Cârciumăreasa se ruga stăruitor pentru el, spunând: „săracul de el, chiar ar avea nevoie de acestea, deoarece a depășit termenul pașaportului. De fapt, el nu // are voie să treacă granița Transilvaniei. Lipsa de pâine de acolo l-a mânat p. 406 în Banat. Nici aici nu se poate câștiga nimic și acum ar vrea să se întoarcă la ai săi. Pe drumul mare nu poate să meargă, de teamă că ar fi recunoscut, pedepsit pentru depășirea termenului pașaportului. El e silit să apuce pe drumurile lăturalnice, cunoscute de el, prin păduri. Pe acestea, el trebuie să se apere atât de hoți, cât și de lupi”. Femeia s-a rugat foarte mult și, după mai multe refuzuri, a repetat rugămintile. Autorul, ca să aibe liniște la masă, a spus, în sfârșit, femeii să cumpere puțină pulbere și plumb pentru om și să le treacă în socoteala lui. Femeia n-a fost mulțumită cu aceasta, repetând că „aici nu este voie să se vândă pulbere și plumbi”. La aceasta, a primit ultimul răspuns: „Dacă autoritățile interzic să se vândă pulbere și plumbi, atunci ele interzic totodată și dăruirea unor asemenea lucruri”.

Timpul de mâncare a trecut repede. Oamenii și vitele se întremaseră îndeajuns. Acum ne-am interesat de drumul Sibiului. La cine te puteai interesa mai ușor decât la cârciumăreasă...

Informația mi s-a dat, în timp ce căruțașul înhăma caii, deci în lipsa p. 407 acestuia. Ea a sunat cam în felul următor: „De aici mergeți la Coșava, drum de două mile. Cu caii dvoastră buni, ajungeți cu siguranță după cinci ceasuri. În Coșava, însă, nu trebuie să rămâneți peste noapte. Acolo-i mizerie mare. Șeful poștei are, ce e drept, o odaie pentru călătorii care vin cu diligența, dar nu are nimic de mâncare. Pe deasupra sunt oameni nesuferit de grosolani și săraci lipiți pământului. Acolo nu-i nici o cârciumă, prin urmare, trebuie să poposiți la Coșevița²⁹². Caii bine hrăniți merg ușor până acolo, deoarece de la Coșava este numai o milă mică mai departe peste o înălțime. Iar în Coșevița este o cârciumă nouă, frumoasă de tot, cu multe odăi bine mobilate pentru călători. Casa a construit-o un conte. Cârciumarul este german, la fel soția lui și ospătarul. Se servește bine de tot. Astăzi înainte de masă, au sosit aici niște domni, care nu puteau lăuda îndeajuns serviciul bun de acolo. Vizitiul nu va voi să meargă acolo, desigur, dvoastră însă siliți-l. La ora șapte, sunteți acolo”.

Ne-am urcat în trăsătură, caii au pornit cu voie bună, am ajuns încă pe zi la poșta de la Coșava. Vizitiul a coborât, s-a interesat // de grajd pentru p. 408 noapte. Autorul la început a protestat blând, apoi a stăruit serios și cu hotărâre să se meargă înainte până la Coșevița. Vizitiul nu putea fi urnit din loc. Când s-au oglindit înaintea ochilor toate minunățiile de acolo, a răspuns: „La Coșevița nu ajungem înainte de ora zece noaptea. Până acolo, nu-i nici o colibă. Drumul duce mereu spre munți înalți, pe care îi vedeți în fața dvoastră și prin păduri dese. Drumul acesta este cel mai nesigur din toată călătoria. Permisionarul a

²⁹² Koschawitz. Coșovița sau Coșevița, sat, com. Margina, jud. Timiș.

și ajuns acolo, ca să vă primească. În Coșevița nu se găsește nici un adăpost, nici pentru oameni și nici pentru animale, este un cuib nenorocit. Acum opt zile, am fost acolo. În timpul acesta, nu s-a putut clădi nici un han”.

p. 409 În timp ce ne certam, s-a înnoptat. Vizitiul n-a vrut să se urnească cu nici un pas. Ce era de făcut? Am fost nevoiți să ne găzduim în casa poștei. Aici, am găsit oameni binevoitori, care s-au îngrijit de mâncare și băutură îndestulătoare, apoi de paturi bune, iar în dimineața următoare, de un dejun gustos, la un preț foarte ieftin. Poșta aduce puțin venit. O dată pe lună trece diligența, care merge săptămânal de la Viena la Pesta, de două ori pe lună la Timișoara și numai o dată la Sibiu. // Călători vin, de asemenea, doar arareori. Cele mai bune venituri provin de la pământul care aparține poștei.

Când s-a luminat de ziua, am pornit la drum. Drumul a fost întocmai cum l-a descris vizitiul, peste munte, prin păduri dese, atât de pustiu, încât n-am întâlnit nici o urmă de om. Vizitiul se ferea tare, ca prin pocnituri de bici sau vorbă mai tare să facă zgomot, ca să nu dea nici un semn de prezența noastră. Pe la ora zece înainte de amiază, am ajuns la Coșevița. Dar și localitatea aceasta ar fi trebuit să fie sat, era cu mult sub descrierea vizitiului. Hanul frumos era o născocire ingenioasă a femeii, compatrioata mea. Se pare că permisionarul ar fi unealta hoților ei. Este greu să găsești o altă legătură²⁹³...

p. 410 De la Făget la Lugoj, drum de cinci mile, printr-o pădure în care călătorul are și mai multe motive să fie cu ochii în patru // decât chiar la Coșevița, unde este granița Transilvaniei, după Coșava. Mai ales după încheierea păcii, se poate ca regiunea aceasta să fi devenit foarte nesigură. Fiindcă atât refugiații, cât și armăuții trimiși la vatră cunosc destul de bine regiunea; și chiar dacă nu ar voi să se folosească ei înșiși de cunoștința aceasta, *românii din partea locului* au acum destule prilejuri să păcătuiască pe seama lor²⁹⁴.

Pe vremea aceea, Lugojul mai arăta încă foarte schimbat. Mai înainte, fusese o localitate frumoasă. Acum se văd încă destul de lămurit rămășițele retragerii de la Caransebeș, când Lugojul a avut cel mai mult de suferit.

p. 411 [Pornind de la aventura imaginară de la Coșevița, autorul formulează un adevărat rechizitoriu contra românilor bănățeni și ardeleni. Amintind de pierderile suferite de armata imperială în cursul acelei retrageri de la Caransebeș – datorate de altminteri neiscușinței și lipsei de hotărâre a împăratului, care luase comanda acelor trupe –, el aruncă vina dezastrului // pe români, care ar fi jucat, din ascunzătoare, rolul dușmanului. Au prădat, au dat foc, au ucis și, în neconținute strigăte de Allah (!), au pustiit o noapte întreagă (!). Trupele aveau de luptat cu dușmanul din spate, deoarece dușmanul din față era destul de cuminte ca să reziste la timpul potrivit (?)²⁹⁵].

²⁹³ De observat că autorul construiește o întreagă intrigă, destul de sinistă, pe o simplă impresie, datorată mai ales sugestiilor vizitiului

²⁹⁴ Simplă presupunere gratuită, întrucât autorul nu a avut nici o experiență directă a unor asemenea fapte.

²⁹⁵ Pentru restabilirea adevărului, cf. mărturia lui Hofmansegg, în *Reise...*, p. 207 și urm., redată și în partea a doua a volumului de față. De fapt, tot dezastrul s-a datorat ordinului intempestiv de retragere, dat din senin, direct, de către împărat în cursul nopții. Unitățile din urmă, văzând goana celor din frunte, au încercat să le ajungă din urmă, spre a nu rămâne

În vremea aceea, lumea era foarte ocupată cu repararea clădirilor, cu ridicarea de case noi, mai frumoase, așa că astăzi Lugojul ar putea să fie desigur mult mai frumos decât a fost vreodată.

De la Lugoj la Timișoara e o cale de 8 mile. de-a lungul lor dai de Sinersig²⁹⁶, un sat prost, Dacova²⁹⁷, un sat german plăcut, apoi Cheveres²⁹⁸. //

Între ziua Sfântul Mihail (29 septembrie) și sărbătoarea tuturor sfinților p. 412 (11 noiembrie), se schimbă aproape toți birtășii arendași, pe tot parcursul drumului până la Pesta. Schimbarea aceasta stingherește foarte mult pe călători. Birtășii nou veniți nu sunt încă instalați. Cei ce pleacă sunt rău voitori. Se silesc să scoată nume rău acestei case pe care o părăsesc. De aceea, nu dau mai nimic pe bani grei. Consumi bani mulți, pentru o satisfacție redusă. Un ducat nu ajunge acum la cât ajungea mai înainte un florin. De la Cheveres duce un drum frumos, printr-o pădure plăcută, la Timișoara. Pădurea însăși este străbătută de cărări simetrice, la capătul cărora sunt conace frumoase de vară.

Pe vremea aceea, orașul Timișoara era plin de viață. Mișuna de ofițeri. În afară de aceasta, tocmai atunci se afla aici învingătorul²⁹⁹ de la Martinești. Era bal, ofițerii paradau în uniformă, funcționarii civili pășeau solemn. Hanurile erau pline. Cu greu se putea căpăta, în baza cunoștinței vechi, ceva camere la hanul „La Trâmbiș”. Masa era curată și bună. Serviciul grabnic și curat, iar prețul cu mult mai ieftin decât în cel mai nenorocit sat.

Împăratul Iosif contopise amândouă comandamentele generale din Banat și din Slavonia. // Sub împăratul Leopold au fost iarăși despărțite. Spre fericirea p. 413 Banatului, demnitatea de comandant general i-a revenit dlui comandant al cetății, contele Soro³⁰⁰. Numărul³⁰¹ caselor din oraș este de o sută cincizeci și nouă de case mari, din care o parte sunt foarte frumoase. Casa comandantului, care mai înainte cu câțiva ani era înădădită din mai multe bucăți, este acum

izolate, strigând celor dinainte: *Halt!* Strigătul a fost înțeles greșit ca *Halla* = Allah. În panica ce a urmat, trupele din urmă au dat năvală asupra celor din fața lor, iar generalul Clairfayt, retrăgându-se deoparte, a pus să tragă cu tunul în pretinsul dușman. Turcii, nebănuind nimic de această groaznică confuzie, au stat liniștiți, fără a profita, pe moment, de dezastrul acelei nopți. Este evident că românii *nu au avut nici un rol în provocarea sau folosirea acestui măcel*. Urmează o serie de afirmații dușmănoase la adresa românilor pentru care se jertfește soldatul imperial și care „ziua și noaptea se străduiesc să-l tortureze sau chiar să-l ucidă”. Și apoi conchide: „Este ușor de închipuit cum se potrivește încartiruirea la astfel de creaturi a soldaților germani și unguri, care sunt obișnuiți cu ordinea și disciplina militară”. Un singur lucru adevărat afirmă autorul, și anume, că sub turci se simțeau mai bine decât sub austrieci, întrucât nu aveau altă obligație decât de a plăti un tribut destul de redus și, deci, preferabil exacțiunilor și vexațiunilor de sub austrieci. Este vorba, bineînțeles, de românii bănățeni și nu de cei din Principate, exploatați de fanarioți.

²⁹⁶ *Sinersck*, sat. com. Boldur, jud. Timiș.

²⁹⁷ *Bakoa*, sat aparținând orașului Buziaș, jud. Timiș.

²⁹⁸ *Keversesch*, azi Cheveresul Mare, sat și com., jud. Timiș.

²⁹⁹ Feldmareșalul prinț von Coburg. În realitate, adevăratul învingător fusese Suvorov.

³⁰⁰ Contele de Soro, vezi relația lui „Lehmann” alias Christopher Seipp, precum și textul

lui Griselin.

³⁰¹ Nu se arată totalul caselor, ci numai al caselor mari.

- altfel clădită și prefăcută într-un palat. Grădina prezidențială de odinioară, împreună cu palatul ei, a slujit în timpul războiului ca spital pentru soldații bolnavi. Înălțimea pe care se află acest fost castel de vară îi dă totodată plăcere și tărie. de la Timișoara la Seghedin e o cale de douăsprezece mile, prin Sânnicolau³⁰². Acesta este așezat la jumătatea drumului, este un târg mare și frumos cu nouă sute de case, proprietatea unui grec, domnul Nago³⁰³. Cu toată severitatea acestui proprietar, împotriva căruia sunt multe plângeri, destinul a dat locuitorilor un administrator, care știe cu înțelepciune să unească interesele ambelor părți. Locuința proprietarului este o clădire spațioasă foarte frumoasă, ca și casa comitatului³⁰⁴. I s-a întâmpnat, în regiunea aceasta, autorului un lucru serios, pe care nici pe departe n-ar fi putut să-l creadă cu puțință în Ungaria. El a întâlnit sate întregi călătoare, ai căror locuitori și-au părăsit
- p. 414 locuințele atribuite lor mai înainte // în Ungaria și s-au mutat pe domeniile statului³⁰⁵, în Banat. Și nu numai câteva sate, ci multe, multe. Emigranții erau numai germani; și nu erau doar niscaiva emigranți nou veniți, oameni săraci, fără rosturi³⁰⁶, ci erau țărani bine înstăriți... Ei plecaseră cu atâția cai, câți le trebuiau, atât ca să-și care toată avuția, cât și ca să-și poată lucra cum trebuie pământul, ce li se împărțise de curând. Căruțele erau încărcate cu mobilă bună și curată. Aceasta se compunea din paturi, lăzi, leagăne, scaune, scrinuri, ceasuri de perete, tingiri de aramă, vase de cositor și alte bunuri. Îmbrăcămintea călătorilor era plăcută, curată și bună, chiar și cea mai proastă din ele ar fi întrecut-o pe cea mai bună de la toți țăranii din împrejurimi. Și astfel de oameni, care duceau cu ei pecetea învederată a sânguinței lor, au fost siliți să-și lase în urmă roadele sânguinței lor. Firește că autorul s-a informat: de ce migrează? Toți au răspuns că n-au mai putut răbda. Și aici, ca și în Germania, nici unul nu s-a plâns chiar de stăpânul său, ci toți blestemau pe intendenții lor și, mai ales, pe slujbașii subalterni ai acestora și nu mai puțin satele vecine cu ei. Afluența acestor oameni devenea tot mai mare în fiecare ceas. Ei veneau din toate direcțiile. Drumul era înțesat cu ei, până la Pesta...
- p. 415 ...
- p. 418 La Sânnicolau și Beba; care sunt ale contelui și episcopului de Transilvania, Batthyany³⁰⁷. În timpul din urmă, vrednicul episcop, proprietarul acestora și al mai multor sate vecine, a dat sume considerabile pentru îmbunătățirea lor, dar nu cu intențiunea de a-și spori veniturile, ci ca să îmbunătățească starea moșiiilor și să creeze supușilor mai mult confort...
- p. 419 Marii negustori, Bürker și Compania, au luat în arendă moșia Beba împreună cu opt sate, care îi aparțin, // pe timp de douăzeci și cinci de ani, pe o arendă anuală de cincisprezece mii de florini. Ei au cultivat aici tutunul și au organizat prepararea tutunului, într-un fel care trebuie cu timpul să aducă foloase țării întregi. Apropierea râului Tisa favorizează vânzarea. Beba³⁰⁸ are

³⁰² *Szent Miklos* = Sânnicolau Mare, oraș, jud. Timiș.

³⁰³ Oare, Neagu? Și în cazul acesta „grec” s-ar referi la confesiunea ortodoxă?

³⁰⁴ Prefectura.

³⁰⁵ *Kammeralgüter*.

³⁰⁶ *Auf der Donau herabgeschwommen* = Prinși de pe gârlă!

³⁰⁷ Din puternica familie de magnăți din Ungaria.

³⁰⁸ Azi Beba Veche, sat și com., jud. Timiș.

case drăguțe și locuitori care par chipeși. Birtul are un serviciu rapid, bun și ieftin. În jurul Bobci se află sate frumoase pe pământul cameral. Regiunea întreagă este destul de bine lucrată...

Tisa desparte Ungaria de Banat. Cu toate că acesta din urmă a fost alipit p 421
Ungariei, totuși a rămas în uz vechea împărțire, mai ales acum, când Banatul a obținut iarăși un comandament general propriu și, în consecință, este socotit de Curte, într-adevăr, ca fiind separat. La Tisa, călătorul părăsește locurile locuite de români.

[Urmează o discuție despre români, în care sunt confruntate părerile unui p. 422–424
„foarte distins funcționar”, care acuză pe români de lene, pasivitate, slăbiciune fizică, inaptitudine de a duce o luptă fâțișă cu membrii unor alte națiuni... etc. și părerile autorului că „totuși românul este mai bine decât nimic (!)]. Nu trebuie nesocotite foloasele în sine ale românilor. Că românii, cu toate lipsurile, de care nu ei sunt vinovați, ci cei ce îi guvernează, sunt totuși oameni foarte folositori, se vede limpede în Banat. Împotriva unei asemenea dovezi scoase din experiență nu se poate aduce nimic. Ce ar fi Banatul, dacă în el nu ar locui nici un român? Tot pământul este cultivat și toate ogoarele sunt pline de cereale. Oare roadele acestea cresc de la sine? Ar fi fost ele lucrate de numărul mic al locuitorilor germani și de numărul, încă și mai mic, de unguri?... Dacă în Transilvania și Banat n-ar fi români, atunci, exceptându-se peticuțele de pământ ale sașilor și germanilor, stepa de la Keckemet s-ar întinde dincolo de Tisa³⁰⁹, până la granița Turciei, iar pe stânga, până la Cluj...

Urmează o trimitere la punctul de vedere al așa-zisului „Lehmann” (unul p. 425
și același cu Seipp, autorul textului de față), într-o discuție avută cu acel „distins funcționar”, care se indignează că în războiul cu turcii, românii ar fi fugit, încât a fost nevoie să se dea ordin *să se tragă în ei*... etc. Soluția cinică, preconizată de el, e cea folosită pe scară largă de monarhia habsburgică, anume: românii aceștia să fie mutați în regiunea milaneză sau Belgia³¹⁰ (!) (de unde nu vor putea fugi).

În sfârșit, „distinsul funcționar” contestă și hărnicia româncelor, dar este contrazis categoric de autor: „Un lucru este cert, și anume că românele sunt harnice!”.

³⁰⁹ Adică până la granița Țării Românești.

³¹⁰ Ele erau posesiuni ale Habsburgilor.

Nu cunoaștem anii de viață ai tânărului polon Josef Mikoscha, care a fost trimis în primăvara anului 1782 de regele Stanislav al II-lea August Poniatowski la Constantinopol, pentru a învăța limba turcă, în scopul de a ajunge talmaci. Totodată urma să cerceteze îndeaproape moravurile turcilor, spre a le face cunoscute compatrioților săi.

Instrucțiunile sale prevedeau, de asemenea, o cercetare amănunțită a organizării economice și politice a Imperiului Otoman, pe care trebuia să o prezinte sub formă de lucrare.

Mikoscha a părăsit Varșovia în mai 1782. A trecut Nistrul la Hotin și a străbătut apoi Moldova imbarcându-se, la Galați, pe un vas turcesc cu care și-a urmat călătoria pe Dunăre și Marea Neagră până la Constantinopol.

El a descris călătoria sa prin Moldova (3–24 iunie 1782) într-o lucrare scrisă în limba polonă la Lipsa. A apărut și o versiune germană sub titlul: *Reise eines jungen Polen durch die Moldau nach der Turkey*, Leipzig, 1793. În realitate, acest titlu se potrivește numai primului capitol din partea I a lucrării, restul cuprinzând descrierea Constantinopolului (p. 32–43) și a poziției sale, urmată de o analiză a situației financiare, militare și administrative a imperiului. Partea a doua cuprinde o cercetare a sistemului de cîrmuire otomană, precum și a vieții economice, culturale, artistice și religioase musulmane. Ultimele trei capitole sunt închinete stării grecilor, armenilor și evreilor de sub cîrmuirea turcească. Relația cuprinde multă vorbărie inutilă și locuri comune din care trebuie să fie izolate informațiile directe. Judecățile și reflecțiile retorice ale autorului par mult influențate de *Istoria* lui Sulzer (1781), cât și de concluziile *Observațiilor* lui Raicevich, tipărite în limba italiană în 1788 și apoi în limba germană, în 1790, deci putând fi utilizate la redactarea lucrării de față, tipărită în 1793. Este de reținut doar drumul prin Moldova, care a durat de la 3 la 24 iunie 1782, durată mult prea scurtă pentru a îngădui o cunoaștere proprie a problemelor ce le înfățișează. Nu știm dacă Mikoscha avea cumva vreo misiune specială nemărturisită.

De Mikoscha s-a ocupat N. Iorga, care i-a analizat relația călătoriei sale prin Moldova în *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, București, 1928, vol. II, p. 31–35.

[TRECEREA PRIN MOLDOVA]¹

1782

[Stă la Camenița de la 28 mai la 3 iunie. Încă din Zwaniec se observă o populație de evrei, armeni și ruși vorbind toți turcește. Orașul însuși e ruinat

¹ Traducerea s-a făcut după versiunea germană a lucrării lui Iosif Mikoscha, *Reise eines jungen Polen durch die Moldau nach der Turkey*, Leipzig, 1793.

de războiul precedent. Trecerea Nistrului e zăbovită până la 5 iunie din cauza p. 6
inundațiilor].

Și Hotinul a început să se ridice din ruinele sale vechi, dar cu mai multă p. 7
vioiciune decât Zwanietul. Locuitorii săi // sunt turci, armeni și evrei; unii se
îndeletnicesc cu comerțul, alții cu meșteșugurile, iar alții se dedau serviciului
militar și restul trândăvesc. Toți socotiți laolaltă se hrănesc din pâinea vecinilor
lor.

Am socotit că ar fi nevoie, pentru a putea călători în siguranță prin
împărăția turcească, să-mi fac rost de un pașaport de la pașa de la Hotin.
Domnul Giuliani², tâlmaciul polon de la hotar, a călătorit cu mine de la Camenița
până aici ca să-mi fie de ajutor la dobândirea pașaportului. Ne-am dus amândoi
la castel. La poartă m-am așteptat ca straja să ne supună la cercetarea obișnuită
și, potrivit datoriei sale, să nu ne lase să intrăm până ce nu vom fi răspuns la
toate întrebările, dar văd că aici în țară, în timp de pace, prevederea nu este
deloc la modă și străinul nu este deloc întebat: „De unde? De ce seamă?
Încotro? În ce scop?”

...Am intrat în cetate fără să spunem nieri un cuvânt nimănui și chiar fără p. 8
să vedem vreo strajă. Castelul este înconjurat de un zid vechi și de un șanț;
în afară de aceasta este prevăzut cu baterii de curând ridicate și cu un număr
nu mic de tunuri așezate ici și colo; totuși lipsește aici trupa necesară garnizoanei
și artileriei. Pretutindeni se văd o mulțime de bombe și ghiulele, dar ele nu
sunt așezate ca la noi în piramidă. Chiar de la intrarea castelului se mai poate
vedea încă restul acelor baterii rusești și șanțuri de partea cealaltă a Nistrului,
care au vătămat atât de mult acest loc.

Noi ne-am îndreptat către chehaia³ pașei; eu credeam că va trebui să
scriem o cerere pentru a dobândi pașaportul, dar aici se procedează altfel și
eu am observat că aici mai degrabă îți face treaba îndată, decât să scrie.
Domnul Giuliani a raportat că eu eram polon, că mergeam la Constantinopol
și că ceream un pașaport. Nici nu au întebat la ce? sau pentru ce? Secretarul
a căpătat îndată porunca de a-mi scrie unul. Nu a trecut nici un sfert de ceas
și l-am și primit. În acest timp, ni s-a servit tutun și cafea.

Armeanul meu, care-mi fusese dat drept călăuză până la Constantinopol, p. 9
aștepta în oraș întoarcerea noastră. Când am sosit la el, el ne-a spus că socotește
de trebuință să se înarmeze și el cu un pașaport de la capuchehaia sau secretarul
român⁴ care stătea aici. Nu am avut nimic de obiectat și ne-am dus cu el acolo.
Domnul secretar ne-a scris un simplu bilet, pe care el îl numea pașaport; totuși,
a trebuit să așteptăm destul de mult pentru acest lucru și să-i dăm și ceva pentru
osteneala lui. Dacă experiențele noastre ulterioare nu le vor contrazice pe primele,
trebuie să recunosc turcilor mai multă omenie decât creștinilor de aici.

La amiază, am părăsit Hotinul, m-am îndreptat spre Prut și am sosit în
satul Mămăliga⁵. Prutul era foarte umflat de ploile care căzuseră mai înainte

² Pentru amănunte despre rolul său de intermediar între poloni și domnii Moldovei, vezi
vol. IX al colecției de față, relațiile lui Podoski și Lafont.

³ *Haushofmeister*

⁴ Capuchehaia domnului Moldovei pe lângă pașă.

⁵ *Mamaluga*, sat în Republica Moldova.

p 10 și nu era decât o singură luntre pe el; am fost deci silit să trimit după o a doua luntre în satul vecin mai sus de acesta. Satul ține de Hotin; pe vremea aceea supravegherea lui o avea un stegar de ieniceri, Osman Bairaktar, bărbat cu barbă căruntă. Când a văzut din coliba lui că ne plimbăm pe mal, în sus și în jos, a venit la noi; ne-am așezat // în fața colibeii arendașului⁶ satului până ce a coborât luntrea pe apă, în jos, și a început să vorbească deschis cu noi.

p 12 Între timp, a sosit luntrea și s-a întrerupt convorbirea noastră, în care se vădea destul de mult ideile turcilor asupra predestinației. // Musulmanul și-a luat frumos rămas bun de la noi și ne-a dorit o călătorie fericită. Am căutat din partea mea să răspund tot așa de frumos. El s-a îndepărtat și noi am început să ne gândim la trecerea noastră.

Nu m-am putut minuna îndeajuns de îndemânarea vâslașilor, care ne-au trecut peste râu, care mai era încă și atunci foarte umflat și repede. Ei nu au legat sau prins împreună cele două luntre, ci au așezat îndată trăsura pe ele și au făcut toată treaba cu două vâsle. Nu aș fi crezut pe români în stare de o asemenea îndemânare. M-am așezat în luntre, dar călăuza mea se temea de vreo pățanie rea și a vrut să aștepte să fac eu mai întâi încercarea; dar totul a mers cât se poate de bine. Într-un ceas eram pe malul celălalt, iar seara, la vama românească, la o depărtare de un sfert de oră.

Deoarece aici nu se vede nici o clădire, a trebuit să petrecem noaptea sub cerul liber, întocmai ca și vameșul român. Acest bărbat trăiește în totul după felul de trai al vechilor sciți și nu știe ce este aia casă sau pat; el stă mereu de pază ca să nu treacă vreun negustor pe furiș. //

p 13 Frunzișul unui stejar umbros îi ține loc de acoperiș și pământul acoperit cu iarbă deasă de culcuș. El a controlat mărfurile călăuzei mele, a pecetluit pachetele pe care le avea în trăsură și s-a mulțumit cu un taler⁷ și cu taxa de vamă. Dar este cu adevărat straniu că Moldova și Țara Românească, care alcătuiesc o parte din Imperiul turcesc^{7bis}, încasează pentru ele o vamă deosebită. La Hotin a trebuit ca fiecare negustor să plătească vama turcească. Cum se face, așadar, că trei mile după graniță, camera moldovenească cere din nou ceva pentru domnul ei? Eu nu am nimic împotriva vămii de la Hotin, căci ea ia vama de la hotar, dar aici este totuși altceva?

p 14 Am pornit la 6 iunie dis-de-dimineață și am ajuns în aceeași zi la Botoșani. Pe toată lungimea acestui drum nu se poate vedea nici un sat și nici măcar vreun han. Căci cârciuma unde a trebuit să ne oprim să dăm de mâncare cailor nu era decât doar o hrubă într-un deal, acoperită cu scândură. Totuși un român vinde vin înăuntru. Botoșanii este destul de mare, poți să-l socotești, după Iași, ca al doilea oraș al Moldovei; // casele în care locuiesc armenii le întrec pe toate celelalte în privința aceasta. Orașul are patru feluri de locuitori: greci, armeni, români și evrei. Ei trăiesc din negoț, cel puțin grecii și armenii, fără nici un fel de excepție. Orașul este și foarte potrivit pentru acest scop: în toate

⁶ *Pachter*.

⁷ *Ortsthaler*, taler din partea locului, probabil un leu.

^{7bis} Ignoranța autorului, cu privire la autonomia Principatelor și la dreptul lor legitim de a percepe vamă, este vădită.

săptămânile se țin aici târguri cercetate de lume multă, unde poți să cumperi vite, cai și tot ce-ți trebuie în cantitate oricât de mare ai dori.

Polonii, mai ales cei din apropierea graniței, pot fi pe drept învinuiți că sunt lăsători, căci nu folosesc aceste prilejuri bune și nici altele asemănătoare. Dacă vreunul care își petrece vremea în trândăvie ar vizita asemenea târguri în provinciile învecinate, chiar și din simplă curiozitate, și ar folosi prilejul pentru a face cunoștință cu locuitorii, va trebui totuși până în cele din urmă să-și deschidă ochii și aceasta nu i-ar strica.

În Botoșani a trebuit să zăbovesc până la 13 iunie, în parte pentru că îmi schimbam trăsura, în parte pentru că armeanul ce-l aveam drept călăuză își avea aici soția și copiii și voia bineînțeles să se bucure câțva timp de ei. Între timp, au venit, tocmai pe drumul pe care trebuia să-l fac eu, negustori ce se înapoiaseră de la Constantinopol la Botoșani și ne-au spus să ne ferim de niște hoți de drumul mare care s-ar afla // în diferite locuri din acel ținut. Cu câteva p. 15 zile în urmă ucisese un evreu care călătorea din Polonia spre Galați și jefuiseră trei turci și doi armeni care mergeau la Hotin. După acele știri, care nu reprezintă ceva neobișnuit în această țară⁸, am înțeles că trebuia să-mi fac rost de pușcă și plumb.

...În această zi am poposit noaptea, la două mile de Botoșani, sub cerul liber și în ziua următoare, la 14 iunie, a trebuit să înnoptăm tot în câmp deschis, ocolind Iași. Căruțașii mi-au arătat că nu pot trece prin Iași, deoarece domnul^{8bis} pusese să se dregă podurile în oraș și cerea de aceea de la toți cei care treceau pe acolo taxe mari. // Aceste taxe ar fi mai puțin împovărătoare p. 16 dacă le-ar plăti călătorul odată într-un singur loc. Dar de-abia pătrunzi în oraș⁹ și îndată dai de vameșul vistieriei cu mâna întinsă, mai departe stă un slujbaș al bisericii cu o pușculiță și, în sfârșit, percepătorul din oraș pretinde contribuția pentru întreținerea podurilor. Aceste dări se urcă pentru patru cai la peste opt taleri cu leu¹⁰ (= 5 reichstaleri și 16 groși). După aceste spuse ale căruțașilor, nu am putut face altfel decât să ocolesc orașul.

După ce am trecut de Iași, am intrat într-o pădure deasă; eram în apropierea orașului Vaslui¹¹, când s-a lăsat noaptea, dar a trebuit totuși să rămân în câmp. La Vaslui, am aflat că tocmai în ziua aceea, 14 iunie¹², domnul Moldovei fusese mazilit¹³ și că toate sculele și comorile sale fuseseră pecetluite. Nu numai că împovărase provincia sa cu dări, dar jignise și pe vecini fără nici o sfială punând piedici negoțului și traficului.

⁸ Știre complet eronată, dezmințită mai jos de autor, căruia nu i s-a întâmplat nimic pe drum.

^{8bis} Constantin Moruzi (octombrie 1777 – mai 1782).

⁹ Avem aici o figură de stil, deoarece autorul declară că s-a ferit de a intra în oraș.

¹⁰ *Löwenthaler*.

¹¹ *Wassikia* (!)

¹² Alte izvoare dau data de 7 sau 8 iunie 1782 stil nou.

¹³ Mazilirea lui Constantin Moruzi se datorește în parte și plângerilor consulului rus în Principate, Serghei Laskarev. A fost înlocuit cu Alexandru Const. Mavrocordat Deli bei (1782–1785). Pentru mulțumirea generală pricinuită de plecarea sa, vezi și Raicevich, rapoarte în volumul de față.

Aceste asupriri au luat sfârșit odată cu domnia sa și moldovenii au arătat, din această cauză, o mare bucurie; erau doar puțini aceia care ar fi putut pune la inimă căderea sa.

p. 17 La 15 iunie am părăsit Vasluiul, un orașel destul de păcătos. Tocmai când ieșeam din oraș am întâlnit pe pașa de la Constantinopol, care venea aici ca să preia cârmuirea ținutului Hotin¹⁴. La 16 iunie am trecut prin Bârlad, un orașel cu puțin mai bun decât Vasluiul. De aici până la Galați foarte rar mai dai de un orașel și în puținele orașe pe care le mai întâlnești, este foarte greu să găsești câte ceva de cumpărat, totuși lipsa de alimente nu m-a chinuit atât de mult, cât mulțimea îngrozitoare de lăcuste¹⁵. La 19 iunie am ajuns cu bine la Galați, fără să mi se fi întâmplat cel mai mic neajuns și fără să fi fost atacat de hoți. Mă temeam neconținut de această primejdie din urmă și, de aceea, îmi pregăteam în fiecare zi pușca cu o încărcătură proaspătă; am petrecut nopți întregi fără să închid ochii ca să fiu gata în orice clipă.

[Urmează reflecții asupra contrastului dintre așezarea minunată a țării și nenorocita sa organizare politică.] Țara nu este mică, este plină de dealuri, de văi vesele și de o mulțime de păduri, // pământul său este negru și afânat, râurile sale sunt în legătură cu Dunărea, nivelul său este destul de înalt și are un aer foarte bun. Cât de roditoare și de populată ar putea deci fi această țară? Într-adevăr ea singură ar fi în stare să îndeustuleze toate provinciile turcești lipsite de pâine. Oamenii ar trebui, deci, să alerge din toate părțile ca să se așeze aici; negustorul ar găsi aici locuri a căror așezare la Dunăre este foarte prielnică pentru comerț; prin Dunăre ar putea să intre în legătură, pe Marea Neagră, cu întregul Orient; țăranul ar putea să cultive aici fără multe formalități întinderile pustii; pământul mănos ar răsplăti din belșug osteneala sa. Dar aceasta nu se va întâmpla niciodată atât timp cât domnul asuprește pe supuși cu o putere nemărginită, atât timp cât locuitorii nu sunt ocrotiți de nici o lege, ci sunt lăsați pradă rapacității domnitorului lor... [...] În orașele dunărene mai locuiesc îndeosebi armeni, greci și evrei, oameni care de fapt nu au nicăieri o așezare statornică și nu se stabilesc decât acolo unde își pot afla un folos o bucată de vreme. //

p. 19 Dar cetățeanul unei monarhii sau al unui stat liber nu și-ar putea niciodată călca pe suflet schimbând patria sa pentru aceste provincii. [...], unde un despot îl amenință în fiecare clipă cu moartea și cu ruina, unde judecătorii nu cunosc nici o lege, ci judecă procesele după bunul lor plac, asupresc rău pe nevinovatul care nu poate plăti, unde asupritul, când nu poate apela la domn și cumpăra dreptatea, nu poate nici măcar să ofteze tare și să plângă, unde locuitorul trebuie să plătească în fiecare lună, adesea cu ruina sa totală, dări absolut arbitrare pentru capitația sa și pentru fiecare cap de vită, unde nu există libertatea cultului¹⁶ și nici așezăminte școlare. Acest mod de cârmuire este cauza care sperie și îndepărtează pe străini; care îi ține pe pământeni

¹⁴ Raiua Hotinului.

¹⁵ Pentru plecarea lăcustelor odată cu C. Moruzi, care și-a mai amânat plecarea din Moldova, v. Raicevich, rapoarte în volumul de față

¹⁶ Afirmajie retorică ce nu corespunde realității. Despre toleranța religioasă mărturisește Panzini (în volumul de față). Lipsa așezămintelor școlare constituie o afirmație inexactă

într-o ignoranță grosolană și o aspră sălbăticie; tot din această cauză suferă această țară frumoasă atât de îngrozitor, încât nu poate da nici propriilor săi // locuitori p 20 cele trebuincioase traiului. Domnul nu este călăuzit în cârmuirea sa nici chiar de cea mai slabă dragoste pentru bunăstarea țării, ci numai de dorința de a se îmbogăți. El, care nu este sigur nici măcar de viața sa, nu se gândește decât la stoarceri și închide ochii și asupra hoților care îl plătesc (!). De aceea, este foarte departe de a face cel mai mic lucru pentru dezvoltarea agriculturii și a meșteșugurilor. Toată iscusința și toată râvna sa sunt îndreptate numai și numai spre jupuială; stăpânul de pământ moldovean¹⁷ mulțumește lui Dumnezeu când poate storce câte ceva de la țăranul său, pentru a-și ușura dările grele puse pe capul său, pe casa și pe vitele sale. Țăranul este cu totul lipsit de pricepere și de toate celelalte mijloace pentru a se putea ajuta să se mai ridice; din nevoie, el se mulțumește doar cu porumbul său și își vinde vitele și oile ca să poată satisface cererile boierilor și birurile statului.

Negustorul caută să preîntâmpine cu binișorul șicanele celor ce împart dreptatea, ca să nu fie stânjenit în comerțul său și în acest fel trebuie să plătească scump șederea lui aici. Astfel este deci întocmit modul de cârmuire al Moldovei și atât timp cât rămâne așa, nu se va putea niciodată ridica țara din starea ei nenorocită. Acum călătorul nu vede aici nimic decât // câmpiile, p. 21 care zac pustii, acoperite doar cu iarbă înaltă.

Ținutul (aflat) de-a lungul Dunării oferă o priveliște atrăgătoare; câmpiile întinse și roditoare și orașele cu porturile lor constituie o podoabă care nu este neînsemnată. Dacă această țară ar fi în alte mâini, atunci cu siguranță că din Galați, Brăila, Chilia și alte localități s-ar putea face orașele cele mai frumoase și mai populate. Acum orașul Galați este, totuși, dintre toate celelalte orașe, cel mai de seamă. Portul său la Dunăre este minunat și foarte comod; fluviul are chiar și la mal adâncimea necesară, astfel că pot să ancoreze chiar și cele mai grele corăbii de comerț. La o milă mai jos de Galați se varsă Prutul în Dunăre, la hotarul Moldovei, dar, la două mile mai sus, Siretul, care trece prin mijlocul Moldovei¹⁸, (se varsă) în apropiere, la Brăila. Orașul Galați nu are mai mult de trei sute de locuitori constând din greci, români, armeni și evrei; mai sunt și turci, care obișnuiesc să se oprească uneori o bucată de timp aici numai din cauza comerțului și traficului cu Constantinopolul. Portul este întotdeauna plin de corăbii, care vin aici de la Constantinopol ca să ia grânele și celelalte furnituri, pe care domnii Moldovei și Țării Românești trebuie să le predea Porții. Aceste vase trebuie întotdeauna să aștepte câteva luni pentru încărcătură // căci agricultura este foarte neînsemnată în Principate și acestea p 22 se văd, de obicei, nevoite să caute să aducă grâne străine¹⁹ pentru furniturile lor. Cât de ușor vor putea aduce grâne și alte produse cu căruțele²⁰ din Polonia

¹⁷ Adică boierul (?) Dar acesta nu plătea dări grele! Este vorba mai degrabă de proprietari dc pământ ce nu aparțin clasei boierești (negustori, mici slujbași din lumea măruntă a satelor etc).

¹⁸ Wallachey. Denumire folosită foarte des pentru Moldova de către poloni.

¹⁹ Afirmția mult prea absolută. Este drept că în anul 1782, care fusese foarte rău, s-au cumpărat grâne din afară pentru Turcia

²⁰ Zur Achse.

prin Moldova până aici, mai ales vara, întrucât hrana pentru vite este atât de îmbelșugată pretutindeni, dar cine se gândește la aceasta?

Îmi închiriasem un loc pentru mine pe un vas turcesc, care și-a primit, în sfârșit, încărcătura după patru luni. Căpitanul vasului era un turc și, de altfel, un bărbat cumsecade și foarte binevoitor. Am pornit la 22 iunie. Aici nu m-am putut minuna îndeajuns de Dunăre: nu are nicăieri nici cele mai neînsemnate bancuri de nisip pe care să trebuiască să le ocolești; pretutindeni poți să cârmești și să te apropii foarte mult de țărm; pretutindeni găsești adâncimea trebuincioasă. Am avut în ziua aceea vânt potrivnic și, de aceea, nu am putut ajunge mai departe decât până la Isaccea. Țărmul Dunării nu este deloc înalt; de aceea, când trece apa peste el, se inundă de obicei întreaga câmpie până la lanțul de munți de la Babadag, pe care îl poți vedea la o milă bună de la țărm în „Romania”²¹, unde se întinde până la malul Mării Negre.

p. 23 Noaptea de 22 spre 23 iunie am petrecut-o pe țărmul de la Isaccea. // Această localitate se află pe malul Dunării dinspre „Romania” și seamănă mai mult cu un orașel decât cu un sat. Are chiar pe Dunăre un castel, în care nu se află acum nici o garnizoană.

În ziua următoare, am pornit de aici și am ajuns la Tulcea. La două mile de Isaccea, Dunărea se împarte în două brațe din care unul curge la stânga spre Ismail și Chilia și se varsă în mare prin trei brațe, iar celălalt, pe care am mers noi, trece prin fața Tulcei.

Tulcea este desemnată, ce e drept, doar ca sat, întocmai ca și Isaccea, (care e) de partea cealaltă a Dunării. Dar așa după cum arată, ar putea oricând fi calificată de orașel. Are un mic castel pe o stâncă ce despică Dunărea ca o pană, dar nu se ține nici o garnizoană în el. Amândouă satele amintite mai sus sunt locuite de turci. Aici se mai văd încă urmele podului pe care l-au făcut rușii în acest loc în timpul ultimului război cu turcii. Un pod asemănător a fost construit și pe celălalt braț al Dunării, la Ismail, pentru a menține comunicația între Moldova, Basarabia și partea de dincolo de Dunăre. Deoarece pe amândouă malurile de-a lungul Dunării crește mult stuf, se află pretutindeni și o mulțime atât de mare de fânțari și de muște încât nu este nimic mai supărător decât să petreci noaptea pe vas. //

p. 24 La o milă mai jos de Tulcea, (fluviul) se desparte iar în două brațe mai mici, dintre care noi l-am lăsat la o parte pe cel drept și am plutit mai departe pe cel stâng. Dar după o jumătate de milă, se desparte iar și acesta în două brațe noi și aici am lăsat la o parte pe cel stâng și am ales pe cel drept pentru călătoria noastră mai departe. Desigur, dintre toate, tot acesta este mai bun pentru vase; dar e atât de îngust încât uneori este primejdios să călătorești pe el. Adeseori se ridică dintr-o dată o furtună puternică și aruncă vasele atât de aproape de țărm, încât ar putea să se sfârșame. Aici marinarii au, așadar, o muncă uriașă de îndeplinit pentru a schimba în fiecare clipă direcția pânzelor. Am avut peste zi un vânt potrivnic. Dar acesta nu ne-a dat atât de lucru, cât un banc de nisip pe care nu l-am putut ocoli la timp; vasul nostru a fost ținut în loc aici mai mult de trei ceasuri. După ce am scăpat de aici, am navigat

²¹ *In Romanien*, în înțelesul de Tracia europeană Aici este vorba de Dobrogea

²² *Am Romanischen Ufer der Dunau*

până târziu, în amurg. În sfârșit, am tras la țarm ca să petrecem noaptea. Seara, aerul era încă liniștit, dar la miezul nopții, s-a ridicat o puternică furtună, care a ținut toată ziua următoare. Fără s-o luăm în seamă, am navigat totuși mai departe toată ziua și nu am mai văzut nici un oraș și nici un sat; pe amândouă părțile nu mai aveam acum decât doar stuf înalt. În ziua următoare, // vântul ne-a fost puțin mai prielnic și ne-a înlesnit călătoria. Printre altele, am trecut și pe dinaintea urmelor șoselei pe care se mergea odinioară de la Chilia spre „Romania”. Aici brațul acesta al Dunării se îmbogățește cu apele brațului ce s-a despărțit de el la Chilia, spre a curge în jurul insulei cuprinsă între acele ramificații ale Dunării, și care se varsă în acest braț. p. 25

Către ora douăsprezece la amiază am ajuns în golful Mării Negre, unde am găsit câteva vase care așteptau un vânt prielnic pentru călătoria pe mare; am rămas și noi aici cu același gând. Acest golf, în care se varsă brațul Dunării pe care am venit, era destul de larg. Pe mal se ridică un far; la stânga se află un grup de vreo zece până la douăzeci de case și câteva cafenele turcești, unde se poate cumpăra ceva de-ale mâncării²³. Locuitorii trăiesc aici pe malul mării tăiați de orice legătură cu celelalte localități; ei sunt foarte aplecați la hoții și prădăciuni de îndată ce li se ivește prilejul.

Aici se mai văd și ruinele cetății distruse de ruși și pe care le stăpâneau turcii înainte de ultimul război cu rușii. Se află chiar la mare. Golful mării ar putea fi potrivit pentru un port foarte bun de folosit și sigur; dar este lăsat în părăsire, iar acum este atât de plin de bancuri, încât foarte multe vase naufragiază pe ele; datorită lor, primejdia se mărește din zi în zi, căci apa mălește rămășițele vaselor naufragiate și astfel se formează tot mai multe bancuri și stavile.

...Forțele armate ale Principatelor...

p. 100

Principatele Moldova și Țara Românească, care erau odinioară în stare să țină piept singure vecinilor lor, sunt acum datoare, ca parte integrantă a Imperiului Otoman²⁴, să dea 20 000 de oameni pedestri în timp de război. În fruntea lor trebuie să stea chiar domnii în persoană.

Această strânsură, adunată din tot felul de vântură-țară, care nu se pricepe la serviciul și meșteșugul războiului, cade de fiecare dată, fără greș, jertfă armelor dușmane. Dacă acești domnitori s-ar gândi în timp de pace la obligațiile lor și ar vrea să-și dea puțină osteneală // pentru a instrui cum se cuvine pe ostașii lor și a-i obliga la exerciții, ei nu ar fi de fapt cu totul nefolositori Porții. Dar în Imperiul Otoman la armată nu se gândește nimeni decât numai atunci când e nevoie de ea; în timp de pace, nu e om care să se gândească în câte feluri și cât de repede poate fi tulburată pacea. Se îngăduie guvernanților de provincii să dea uitării toate acele reguli care au fost totdeauna sprijinul puterii unui stat. Această miliție a Principatelor Moldovei și Țării Românești are oarecare asemănare cu cavaleria egipteană; potrivit statutului ei, ar trebui să stea pe același picior cu ea în privința soldei, dar astăzi totul se petrece altfel. p. 101

²³ Micul sat Sulina, viitorul oraș, azi în jud. Tulcea.

²⁴ Afirmație falsă în contradicție cu cele afirmate de autor la p. 156.

Moșiile, pe care domnia le hotăra odinioară pentru acest scop, sunt astăzi folosite de către domni, după un alt sistem cu totul pentru folosul lor sau al slugilor lor. Pe scurt, domnii Moldovei și ai Țării Românești se îngrijesc mult mai mult de cele câteva sute de oameni din cavalerie, pe care îi întrețin pentru escorta lor și pentru asuprirea locuitorilor, decât de oștirea care ar putea cu adevărat, la vreme de nevoie, să fie un bun reazim pentru înăpărație...

p 156
...Principatele Moldovei și Țării Românești se deosebesc (de posesiunile europene ale Imperiului Otoman); ele sunt cârmuite de principii greci independenți, pe care îi numește Poarta și nu au nici jurisdicție turcească, nici ostași turci. //

II. p 150
...Obiceiurile și felul de viață propriu grecilor din Fanar sunt transmise prin educația pe care, din lipsă de școli publice, o dau copiilor lor în propriile lor case și pentru care se folosesc de preoți și de fete bisericești. Desigur unul
p. 151 din acești preoți are rareori, el însuși //, multe cunoștințe; toată învățătura se mărginește la puțin citit și scris. Familiile mai distinse și mai bogate se străduiesc, în afară de acestea, să le dea și o cunoaștere perfectă a limbii turcești și a *legilor Coranului* (!)²⁵; singurul lor scop pentru care lucrează este anume să dobândească, odată și odată prin intrigi, funcția de dragoman al Porții și apoi de domn al Principatelor Moldovei și Țării Românești. În moravurile lor se vede un amestec de obiceiuri turcești cu vechile lor moravuri naționale.

Înșușirile caracteristice ale acestui popor sunt: ceremonii complicate în relațiile personale, mare grijă pentru podoaba exterioară și un fel de gândi mârșav²⁶. Șiretenia și înșelăciunea în viața socială sunt până în ziua de astăzi moștenirile grecilor.

În Fanar și în alte părți sunt mulți săraci care abia pot trăi din veniturile lor; totuși, împinși de trufie, întrețin diferite case cu grădini pentru plimbare și își petrec zilele în trândăvie. Rareori dai peste cineva care să se ocupe de comerț sau de vreo meserie, căci fiecare socotește ca o mare rușine să îmbrățișeze o meserie cu care tatăl său nu a avut nimic de-a face.

²⁵ Afirmatie fantezistă

²⁶ Aceste critici se referă la tagma boierilor fanariotizați, nu la poporul asuprit, compătimit anterior de autor

KARL DOMINIK REDANGE VON TITELSBERG

(1739–1793)

Karl Dominik Redange von Titelsberg s-a născut în anul 1739, la Pancsova. În anul 1755, a intrat în armata imperială, ajungând căpitan în 1773. În 1782, superiorul său, colonelul Magdeburg, l-a recomandat pentru a însoți pe căpitanul Lauterer, căruia i se încredinșase comanda expediției pe Dunăre a firmei Willeshofen. Potrivit instrucțiilor, Redange trebuia să observe cu toată atenția țărmurile Dunării, începând de la Belgrad, în vederea alcătuirii unui raport scurt, dar amănunțit, asupra cetăților, magazinelor militare, populației și eventualelor mișcări războinice. Redange a părăsit Viena, împreună cu Lauterer și cu sublocotenentul Franz Mihanovics, la 15 aprilie 1783. În cursul călătoriei, a vizitat: Giurgiu, Silistra, Brăila și Galați, unde s-a despărțit de tovarășii săi, urmând să facă o recunoaștere a brațului Chiliei și să exploreze malul Mării Negre până la Akkerman, potrivit însărcinării date de împăratul Iosif al II-lea.

La 5 iunie, Redange se află la Ismail, unde a vizitat cetatea, apoi, prin Chilia Nouă și Vâlcov, s-a îndreptat spre Akkerman, călătorind de-a lungul coastei. Primind firmanul care îi îngăduia înapoierea, prin Moldova și Țara Românească, în Transilvania, Redange a părăsit, după un popas de 3 zile, Akkermanul, călătorind de-a lungul Nistrului până la Clănești și e acolo s-a îndreptat, prin Căușani, spre Chișinău. Apoi a urmat Valea Băcului, a trecut Prutul și a pornit spre Iași. De aici, s-a dus la București, de unde a pornit, prin Găești, Pitești și Curtea de Argeș, spre Căineni, unde se afla la 16 iulie. La Viena, a înaintat Hofkriegsrath-ului lucrările alcătuite.

În 1789, a ajuns locotenent colonel. A murit în anul 1793 în vârstă de 54 de ani. Redange a lăsat o relație despre călătoria făcută pe apă de la Galați la Akkerman și de acolo pe uscat prin Chișinău, Iași, București și Căineni la Sibiu. Această relație intitulată: *Fortsetzung der Weiteren Relation, Über die auf hohen Befehl von Gallacz nacher Akkerman vorgenommene Reise*, terminată la 20 august 1783, la Klosterneuburg, a fost publicată de N. Docan în lucrarea *Explorațiunilor austriece pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secți. 1st., s. II, t. XXXVI, București, 1914, p. 685–693. Relația cuprinde amănunte asupra localităților și cetăților cercetate, ca: Isaccea, Ismail, Chilia Nouă și mai ales Akkerman. Orașele din Moldova și Țara Românească sunt înșirate în treacăt, desfigurându-li-se numele. Relația cuprinde și unele informații cu privire la natura și produsele solului din Dobrogea, Moldova și Țara Românească.

Redange a mai lăsat un scurt tablou despre vasele întâlnite în cursul călătoriei de la Galați la Akkerman (N. Docan, *op. cit.*, p. 693), un memoriu cu propuneri pentru transbordarea mărfurilor austriece la Chilia Nouă (*ibidem*, p. 694) și o hartă ale cărei inexactități au fost semnalate chiar de contemporani.

CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA, ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA (1783)¹

p 145 [...După ce am primit prin domnul secretar cesaro-regesc, v<on> (!) Raicevich², aflător în București și venit prin înalt ordin la Galați, dispoziție că trebuie să pornesc pe un vas al meu, închiriat anume în scopul acesta, am început călătoria la 4 iunie, la ceasul 8, după ce s-a potolit furtuna iscată în ziua dinainte. După ce am călătorit pe fluviu la vale, un ceas, am trecut de satul Sartachioi³, așezat la dreapta pe o insulă; către ceasul 10, am ajuns la

p 146 vâltoarea⁴, cum // numesc ei în felul lor ceea ce nemțește se numește vârtej⁵, care trebuie lăsat la dreapta, când mergi cu vasul pe Dunăre, trecând chiar de-a lungul curbei sale exterioare. La stânga, pe o înălțime, este satul „Curtula”⁶, lângă râul Prut; la ceasul 11 am sosit acolo, unde acest râu se varsă în Dunăre și nu este mai lat de 30 de stânjeni; malul lui drept, la vărsare⁷ (?) este foarte lăsat și, de cele mai multe ori, este expus inundațiilor; la ceasul 12 la amiază, am lăsat în urmă *Tomorova* sau *Reni* pe malul stâng, așezat pe o ridicătură înaltă.

Malul fluviului, pe partea aceasta, este în general lăsat și, așadar, expus inundațiilor, dar malul drept este înalt și, pe o anumită întindere, este muntos. Către ceasul 3, am trecut de satul *Cartal*⁸, așezat la stânga, și la 4 și $1\frac{1}{2}$ am ajuns la orașelul Isaccea, așezat pe malul drept; la capătul acestui oraș, aproape de mal, pe o mică înălțime, este o întăritură mică formând un pătrat, înconjurată cu un zid simplu, înalt cam de $2\frac{1}{2}$ stânjeni; la fiecare colț are câte un turn, are două intrări, una dinspre oraș, alta dinspre apă, porțile fiind ferecate în fier; între aceasta și insula lungă de 500 de stânjeni aflătoare acolo, adâncimea apei este de 4 stânjeni, drumul navigabil se face la stânga și din cauza vântului, care s-a iscat, am fost nevoit să-mi petrec noaptea acolo.

În ziua de 5 (iunie), dimineața la ceasul 4 și jumătate, am plecat. Mai jos de capătul insulei, la poalele dealului, poți vedea locul unde în timpul trecut a fost un pod de vase. Este cel mai potrivit loc pentru aceasta; de ambele părți este pământ solid și lățimea Dunării este, după aprecierea din ochi, de vreo 500 de stânjeni; la stânga, la oarecare depărtare, este satul Ienikioi sau Satu Nou⁹, care pe atunci era inundat. La ceasul 11 și jumătate am debarcat la Ismail, ca să vizitez împrejurimile și așezarea lui; această localitate este una din cele mai mari și mai populate, este așezată pe un loc ridicat, lângă malul

¹ Traducerea s-a făcut după textul german, publicat de N. Docan, *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, p. 145 și urm.

² *Raiskowitz* (!).

³ *Sartakoy*, neidentificat

⁴ *Balkova*

⁵ *Wurbel* = vârtej

⁶ *Curtula*, neidentificat

⁷ *Bey der Hinabfahrt*

⁸ Azi în Ucraina

⁹ *Jenikoy oder Neudorff* Azi Satu Nou, la sud de lacul Iapulg, în Ucraina

fluviului; se întinde spre stânga către partea ridicată; locuitorii sunt turci, evrei, rusniaci și armeni, după spusele unor dezertori¹⁰ recunoscuți, dintre care trăiesc acolo peste 500 proveniți din diferite țări¹¹, care sunt întrebuințați la lucru la fortificația nouă, ce urmează să se ridice. Săparea temeliiilor care începuse este – după spusa locuitorilor – oprită acum sub pretextul că noul plan întocmit a fost trimis la Constantinopol pentru ratificare //, deci pe înălțimi se văd numai câteva fundații săpate, după care nu se poate formula o părere, cum va fi poziția fortificației; arhitectul ar fi austriac (zice-se), iar inginerul un sas și amândoi ar fi renegați. p. 147

La dreapta de Ismail, chiar în față de cealaltă parte, se poate vedea debarcaderul¹² pe piloți, în locul unde în războiul precedent a stat podul de vase; cursul Dunării formează aici două brațe, pe cel stâng, drumul navigabil coboară la Chilia Nouă¹³, pe cel drept, la Tulcea, de unde merge după aceea la Constantinopol. Ismailul este despărțit de Tulcea printr-o insulă foarte lată¹⁴ după care urmează iar fluviul, și a fost un pod de vase spre Tulcea, pentru a menține comunicația cu amândouă orașele. La 3 și jumătate, după ce s-a potolit furtuna pornită, am plecat din Isaccea. La dreapta, pe insulă, sunt trei mori plutitoare¹⁵; după amiază, la ceasul 5, am sosit la o gâră¹⁶, care taie insula și se numește Tulcea; pe aceasta pot trece vasele de mărime mijlocie. Peste un ceas, am sosit în regiunea unde Dunărea se împarte în trei brațe, cu insule între ele; două din aceste brațe le las la stânga, ele nefiind atât de navigabile ca al treilea, pe care atât la apă mică, mijlocie, cât și mare, navigația este tot timpul activă. Adâncimea acestui braț, la intrare, arată 6 stânjeni și $\frac{1}{2}$, pe el am mers două ceasuri plin, cu pânzele întinse, și am ajuns la locul unde cele trei brațe se unesc într-unul. În fiecare din cele trei brațe numite sunt așezate obișnuitele plase de moruni și sunt închise de la un mal la celălalt prin piloți înfiți, pe care sunt garduri împletite¹⁷ (?); brațul al treilea are o deschizătură către malul drept, prin care poate fi lăsată o corabie. Noaptea, la ceasul 11, am acostat la Chilia Nouă și din cauza nopții târzii și a întunericului, am rămas pe corabie.

În ziua de 6, dimineța, m-am dus la comandantul de acolo, Osman Aga Denasar sau Kiesel Pașa, pentru a mă înțelege cu el asupra plecării mele mai departe la Cetatea Albă (Belgorod Dnestrovski), atât pe Dunăre, cât și pe Marea Neagră, pentru ca să pot să-mi comand corabia necesară. Din pricina aceasta a trebuit să zăbovesc acolo și în zilele de 6, 7 și 8; după multe tocmeli avute cu ei, s-a ajuns în sfârșit la acest rezultat că vasul fluvial // nu trebuia să treacă mai departe de Vâlcovo, localitate care este la o jumătate de ceas de Marea Neagră și este locuită de cazaci, iar de acolo să închiriem o altă corabie maritimă. p. 148

¹⁰ Pentru folosirea dezertorilor la fortificații, vezi Raicevich, *Rapoarte*.

¹¹ *Puisancen* (adică puteri creștine).

¹² *Landbrücke*.

¹³ *Kilia Nova*, azi în Ucraina.

¹⁴ Insula Ceatal

¹⁵ *Schiffsmühlen*.

¹⁶ Sonda (după n. ed.).

¹⁷ *Angebrachten Flechtwerk*.

Această localitate amintită <Chilia Nouă> este așezată pe o mică înălțime, este potrivit de mare, totuși în ea sunt case și prăvălii foarte rele; negoțul cel mai obișnuit și mai mare se face cu pește sărat, din care au din belșug și sosesc acolo care din Galiția, Lodomeria, Ucraina și Moldova pentru a transporta peștele. Mai este în localitatea aceasta o fortăreață în formă de patruleter, împrejmuită cu un zid puternic și înalt. Pe toată partea către uscat este de jur-împrejur un șanț adânc zidit, în care poate fi lăsată apa printr-o ecluză¹⁸ (!) așezată mai jos; pe partea către Dunăre este numai zidul de cetate; fortăreața aceasta are pe fiecare la ura cinci turnuri, în total 20; în ea locuiește mai sus pomenitul pașă cu garnizoana lui, iar afară de acea sunt șapte mori de vânt. În ținut, campia este foarte frumoasă și roditoare, totuși, din nelăsarea locuitorilor, cea mai mare parte rămâne steapă; este mare lipsă de lemne și trebuie să fi aduse aici fie de la Galați pe Siret și pe Prut¹⁹... Eu îndrăznesc să fac o propunere ca în viitor corăbiile de comerț să nu mai fie descărcate la Galați, ci la Chilia Noua...

În ziua de 9 la ceasul 6 și jumătate, am plecat din numita Chilia Noua, cu vânt bun pentru navigație și la ceasul 8, am sosit în locul unde Dunărea are patru ramificații formând <brațe> sau insule²⁰; navigația se face de obicei prin a treia, a cărei adâncime era <atunci>, la apa care tocmai începuse să scada, de 4 stânjeni și jumătate. Din aceasta se poate deduce că și chiar apele cele mai scăzute au adâncimea de 3 stânjeni. După o navigare de un ceas bun, am sosit acolo unde cele patru ramificații se unesc într-una. Pe malul stâng este un sat numit Jebrieni²¹, pe cel drept Periprava²². Dimineața, la ceasul 10 am sosit la Vâlcovo; această localitate este așezată la un ceas depărtare de malul Dunării și este locuită numai de cazaci, care, pentru întreținerea lor, se ocupă în cea mai mare parte cu luntritul și cu pescuitul; pe insula din față este așezată localitatea *Sulina*, care se compune numai din câteva magazine²³; acest ținut este foarte nisipos. //

p. 149 La 11, după ce fundul corăbiei, pe care ei îl numesc *dob*, a fost încărcat cu pește, pentru cumpănirea corăbiei, am plecat de acolo dimineața la ceasul 6 și un sfert; după o jumătate de ceas, am ajuns în ținutul unde Dunărea se unește cu Marea Neagră; am călătorit cu vânt bun tot mai departe, însă, către ceasul 3 după amiază eram la o depărtare de câteva sute de pași de mal, unde se afla o mlaștină foarte lungă și lată, pe care ei o numesc „Solina”²⁴. În lunile iunie și iulie, din cauza căldurii mari, această mlaștină prinde o coajă albă groasă de patru degete, pe care locuitorii din această regiune și din regiuni îndepărtate, adunându-se acolo, o desprind de pe mlaștină, o usucă pe pământ și din ea se obține, în sfârșit, sarea de mare, pe care ei o transportă, parte cu

¹⁸ *Schleissen* (?), adică *Sluis*?

¹⁹ Editorul adaugă aici (sic) subliniind astfel fraza defectuoasă, care după *entweder* nu mai dă și completarea *oder...* etc.

²⁰ *Einrinnen nebst Insuln*.

²¹ *Hadschibriam*, azi în Ucraina.

²² *Donaveczi Lonntal*, sat, com. C. A. Rosetti, jud. Tulcea.

²³ *Lasten Häusern*.

²⁴ *Solina*.

carele, parte cu corăbiile, la Constantinopol spre a fi folosită pentru nevoile de acolo. Când am trecut eu pe acolo, erau într-un loc îndepărtat de uscat 6 cuburite sau corăbii acoperite, care strângeau sarea adusă acolo cu șalupele; către ceasul șase, pe malul stâng, la o depărtare de o jumătate de ceas de mal, am văzut satul Velenesti²⁵, locuit de moldoveni și tătari împreună; acolo m-a apucat o furtună și corăbiile mele au aruncat ancora.

După ce s-a mai potolit puțin furtuna, am ridicat ancorele și am călătorit toată ziua de 12, fără să se arate în fața noastră vreun sat, către ceasul 3, am văzut însă satul Catorga²⁶, așezat la stânga de la mal, în care locuiesc tătari. Acest ținut, începând de la Chilia Nouă, de-a lungul malului, este în general plan, întretăiat de mici înălțimi și cu puțini copaci; două ceasuri mai la vale de localitatea sus amintită, Catorga, sunt trei brațe prin care se varsă Nistrul în Marea Neagră și corăbierii, în felul lor, le numesc gârlă²⁷, prin care corăbiile trec la Cetatea Albă (Belgorod Dnevtrovski)²⁸ și de acolo în mare. Când sunt vase încărcate greu, ele merg pe brațul al treilea, care este lângă ridicătura de pe malul drept²⁹. Prin cel de la mijloc trec numai vase încărcate ușor. Primul braț nu este navigabil când apa este scăzută. La o depărtare de un ceas scurt³⁰, am fost nevoiți să ne oprim pentru noapte mai sus de cele trei guri ale Nistrului, din pricină că era târziu.

În ziua de 13 dimineța, am plecat de acolo și am acostat la localitatea Cetatea Albă, așezată pe o stâncă, și anume în locul numit „Cabaik”³¹, adică loc de debarcare. În ținutul acesta este vrednic de reținut faptul că fluviul Nistru, care izvorăște din Galiția își pierde cursul la trei ceasuri mai sus // de p. 150 de vărsare și formează un lac³², lat de 560 de stânjeni, pe care locuitorii îl pot folosi atât pentru apă de băut, cât și pentru alte nevoi. Acest lac formează de la sine un port de mare natural; malul drept al acestui lac, fiind înalt, pune la adăpost corăbiile care intră acolo împotriva furtunilor iscate din orice parte... Adâncimea acestui lac este de 3 stânjeni și jumătate; în partea către malul drept sunt cele mai frumoase pajiști și pășuni³³; orașul însuși este de mărime mijlocie, fiind ars din cauza vicisitudinilor războiului; în el este comandant al fortăreței „Hassan bașa Turnuschu Mamet Ienischerinun Ackermana”, care, după cum pretinde el³⁴, a predat fortăreața rușilor și tot el, după încheierea păcii, a preluat-o de la ei³⁵.

Fortăreața, întocmai ca în chipul descris mai sus un pătrat, are două porți spre uscat și spre apă, un șanț adânc, lat de trei stânjeni; la intrarea pe poartă

²⁵ „Veleneste”, neidentificat.

²⁶ Caterba, azi în Ucraina.

²⁷ Gârla

²⁸ Ackermann, oraș, azi în Ucraina

²⁹ So an de Anhohe vom rechten Ufer ist. Textul neclar. Nu corespunde hărților actuale.

³⁰ Eine kurze Stunde

³¹ Cabaik, probabil Șaba, azi în Ucraina.

³² Limanul Nistrului

³³ Ancker, corect Anger

³⁴ Nach seinen eigenen Vorgeben

³⁵ În 1775.

dinspre uscat, are de amândouă părțile câte un bastion, unde sunt câteva cazemate; pașa și garnizoana sa sunt încartiruiți în fortăreață; în privința artileriei sunt numai 3 tunuri cu afetele ruinate; în afara orașului sunt 7 mori de vânt.

Peste lac, atât în partea turcilor, cât și a rușilor, se văd niște foste instalații de batarii³⁶, unde a fost o luptă și primii au suferit o mare înfrângere; după modesta mea părere, această localitate ar trebui rânduită ca fortăreața cea mai potrivită, care ar putea apăra Țara Românească și Moldova de atacuri prin surprindere, lacul amintit mai sus ar putea fi abătut în chip potrivit în jurul ei, dinspre partea de uscat, fluviul Nistru ar trebui să despartă granițele.

p. 151

În 16, după ce am obținut cu mari rugăminți căruțele // necesare de la comandamentul de aici, am pornit la ora 7 dimineața pe drumul de întoarcere; pe la 10 am văzut pe drumul mare un sat mic din bordeie, „Caraibram”³⁷, și, pe la 11, satul „Sarias”³⁸; pe partea dreaptă a drumului se află Palanca³⁹, iar pe cea stângă Han-Câsla⁴⁰; în mai puțin e un ceas am ajuns la fluviul Nistru; pe malul drept al lui se află „Jaska”⁴¹, pe cel stâng „Hagiasan”⁴²; pe la 8 seara, tot pe Nistru, am ajuns la satul Olănești⁴³; aici am sondat râul; are adâncimea de 4 1/2 stânjeni, lățimea de 50–55 stânjeni; a trebuit să rămân aici peste noapte. Am plecat de aici la 4 dimineața și am trecut pe la ora 6 prin satul Burda⁴⁴, pe la 7 prin Topalkioi⁴⁵, pe la 8 prin Tubuze⁴⁶; am trecut apoi pe la 7 seara prin orașelul Căușani⁴⁷, care este așezat într-o vale și este administrat de un kapugi-bași. La o depărtare de un ceas de drum, pe stânga, se află satul „Malcos”⁴⁸, unde am poposit.

În ziua de 17, am plecat de acolo; am petrecut toată dimineața pe drum și noaptea am petrecut-o în câmp.

În ziua de 18, am sosit, către ceasul 3, în orașelul Chișinău, lângă care este așezat, pe dreapta, satul Slobozia; în orașelul amintit este un ispravnic moldovean; ținutul, începând de la Cetatea Albă până la Chișinău, este frumos și neted, solul negru și roditor, dar nelocuit și nelucrat; totuși se găsește fân din belșug și se cresc acolo multe vite, atât porci, vite cornute, oi, cât și cai.

³⁶ *Augeworfene Paterien.*

³⁷ *Caraibram* (?), neidentificat

³⁸ *Sarias*, neidentificat

³⁹ *Patanka*, azi în Republica Moldova

⁴⁰ *Hankisla*, azi în Republica Moldova.

⁴¹ *Jaska*, oare Belaeska de pe micul râu Turunuk în Republica Moldova?

⁴² *Haciasan* Există mai departe de Nistru loc. Cara Hasan, în Republica Moldova.

⁴³ *Olonos*, în Republica Moldova.

⁴⁴ *Burda* Poate Purcani, mai sus de Olănești, pe Nistru, în Republica Moldova

⁴⁵ *Topalkoi*

⁴⁶ *Tubuze* Oare Talmaz, la est de Căușani, în Republica Moldova?

⁴⁷ *Couchen*, azi în Republica Moldova

⁴⁸ Numele de Malcoci e răspândită în județele Constanța, Tulcea, etc E vorba, probabil, și aici de o localitate cu acest nume, ce nu o putem, însă, identifica.

În ziua de 20, la 4 ceasuri dimineața, a avut loc plecarea din Chișinăul amintit; la ceasul 11, am trecut prin satul Gura Negrești⁴⁹, la stânga <e> Lozova⁵⁰, iar seara, la ceasul 8, am poposit în Călărași⁵¹.

În ziua de 21, dimineața, am plecat de acolo și nu am dat de nici un sat, iar la ceasul 4 și jumătate, am trecut râul Prut, la Zagaramcea⁵², pe un pod plutitor, făcut din trei copaci ciopliți. Acest râu este adânc acolo de 4 stânjeni și lat de 45 de stânjeni, este repede și foarte deseori se revarsă peste malurile destul de înalte; la o depărtare de o jumătate de ceas, curge râul Jijia; peste el un pod boltit și pe înălțime se întinde satul „Dinca”⁵³.

La 22, la ceasul 8 dimineața, am ajuns în capitala moldoveană, numită Iași, unde am rămas, până când domnitorul⁵⁴ de acolo ne-a aprobat carele necesare. Țara aceasta este una dintre cele mai roditoare în grâne, porumb, ovăz, orz, fân; apoi bogată în vin care se face acolo și în lemn cu prisosință. Orașele ca și satele au locuințe bune prin această țară netedă, cu câteva înălțimi numai; într-un eventual război cu Poarta, operațiunile ar putea fi întreprinse – după modesta mea părere – cu cel mai mare folos, mai bine dacă s-ar efectua în Țara Românească, întrucât după spusele locuitorilor, de aici au scos rușii cele mai multe provizii și alimente.

La 9 iulie, dimineața, la ceasul 10, am sosit în capitala din Țara Românească, București, prin care trece râul Dâmbovița; pe acesta se află 10 mori, unele din ele cu 2 și 3 vâртежuri⁵⁵.

În ziua de 10, către ceasul 10, am călătorit mai departe și pe la ceasul 6 după amiază, am văzut, la dreapta, la câteva sute de pași, așezat satul Fundata⁵⁶.

La 11, la ceasul 7 dimineața, am trecut râul Dâmbovița, care când are apă multă e foarte năvalnic și se varsă peste maluri la o depărtare de un ceas, încât toate comunicațiile sunt întrerupte două și chiar trei zile până se retrag apele; // către ceasul 9, am trecut prin satul „Rodănești”⁵⁷, la ceasul 2 după amiază, satul Găiești a rămas la dreapta pe o înălțime, la ceasul 6 seara, satul Pătroaia⁵⁸ se află la stânga, iar într-un șes, la câteva ceasuri depărtare, se află la dreapta și la stânga satul Văleni⁵⁹. p. 152

⁴⁹ Mai târziu, Negrești, în Republica Moldova, la o mică depărtare de malul stâng al Bâcului urmat de Redange.

⁵⁰ Azi în Republica Moldova, pe un afluent al Bâcului, pe malul său drept.

⁵¹ *Gallarast*, azi în Republica Moldova.

⁵² *Schakaranzka*, azi în Republica Moldova.

⁵³ Poate transcrierea greșită pentru Stânca, sat, com. Victoria, jud. Iași. În apropiere e localitatea Coadă Stâncii, sat, com. Bosia, jud. Iași.

⁵⁴ Alexandru Constantin Mavrocordat „Delhei” (1782–1785).

⁵⁵ *Gange*.

⁵⁶ *Fundata*, sat desființat, înglobat la satul Bâldana, com. Tărtășești, jud. Dâmbovița, pe Colentina, urmată până aici de Redange. De aici, el taie valea Argeșului.

⁵⁷ *Rodaneste*, probabil Românești, sat, com. Potlogi, jud. Dâmbovița

⁵⁸ *Petrar* pe valea Argeșului. E vorba de Pătroaia din Deal, sat, com. Crângurile, jud. Dâmbovița. Indicația că Vălenii s-ar afla la dreapta și la stânga s-ar explica doar dacă am admite că Redange a trecut pe drumul ce străbatea acel sat, tăind spre Râul Târgului și lăsând la stânga Pitești, prin care nu a trecut.

⁵⁹ *Welin*, veche denumire a satului și com. Văleni Dâmbovița, jud. Dâmbovița.

La 12, am trecut peste râul Târgului⁶⁰, este un râu repede și când se umflă, se trece pe o plută cioplită din copaci⁶¹; la stânga, este așezat orașelul Pitești și la dreapta, satul Negreni⁶², pe partea pe care merge drumul peste dealuri spre Câmpulung. Acolo se sfârșește șesul și începe regiunea muntoasă și neroditoare, unde nu se cultivă cereale, nici grâu, ci ovăz și grâu turcesc, numit în limba de acolo păpușoi, din belșug; la o depărtare de 3 ceasuri se întinde în vale un sat mare numit „Crudiace”⁶³.

În ziua de 13, dimineața, am trecut pe la orașul Curtea de Argeș⁶⁴; este o localitate foarte mare, pe lângă care curge râul Argeș; către ceasul 1 $\frac{3}{4}$, am văzut satul Topologul⁶⁵, la ceasul 3 Șuici⁶⁶, așezat la stânga în vale; către seară am trecut râul Topolog⁶⁷, care este atât de năvalnic, încât ia cu el din munți pietre în greutate de multe măji.

În ziua de 14, mi-am continuat călătoria peste un munte nespus de mare, drumurile sunt acolo atât de „împracticabile”, încât toți cei 13 cai deshămați de la două care au tras până sus cu mare osteneală mai întâi un car și apoi pe celălalt. Aici găsesc cu cale să raporteze, cu supunere, că înainte ca drumurile pe aici să fie reparate și refăcute, nu se poate începe nici o operație militară; această cale rea merge până în satul Perișani⁶⁸; acolo, după ce treci pârâul Boia⁶⁹, care iese din munți, și după ce încetează pădurile sălbatice, drumul devine puțin mai „practicabil”; către ceasul 8, am ajuns în satul Greblești⁷⁰, așezat pe o înălțime. În ziua de 15, am ajuns la satul Căineni, așezat în vale lângă Olt, pe care l-am trecut pe o plută mică. După spusele locuitorilor de acolo numitul râu își schimbă cursul aproape în fiecare an mai la vale, la o jumătate de ceas de acolo, sunt câteva case, în ele trăiește un boier localnic de pe graniță⁷¹, care primește vama; numaidacă de acolo își are începutul drumul săpat în stâncă, numit Strâmbtura⁷², isprăvit în timpul domniei preafericitului împărat Carol⁷³, dar

⁶⁰ *Reul Derguli*, după unirea sa cu Râul Doamnei.

⁶¹ *Blatten*, corect *Plotten*.

⁶² *Ungren* (!) sat, com. Dărmănești, jud. Argeș, mai sus de confluența Râului Târgului și Râului Doamnei. Autorul nu spune că l-ar fi văzut, ci îl indică doar ca punct determinând o direcție.

⁶³ *Crudiace*. O comparație cu forma coruptă, care urmează pentru Curtea de Argeș, duce la bănuiala că avem și aici o reduplicare a aceluiași nume pomenit în ajun pentru localitatea zărită de la distanță, apoi, a doua zi, văzută în trecere

⁶⁴ *Curtuadata*!

⁶⁵ *Dobolova*! Fostă stație de poștă în jud. Argeș, între Pitești și Râmnicu Vâlcea

⁶⁶ *Sutz*, sat și com., jud. Argeș.

⁶⁷ *Tobolo*.

⁶⁸ *Bellisani*! Sat și com., jud. Vâlcea.

⁶⁹ *Boco*!

⁷⁰ *Kyrbleste*, sat, com. Căineni, jud. Vâlcea

⁷¹ *Einwohner der Granitz*.

⁷² *Strâmbtur*

⁷³ Carol al VI-lea, împărat romano-german (1711–1740)

care la data aceea era aproape cu totul „impracticabil”, din cauza deselor furtuni cu ploi; către ceasul 2 ½ după amiază, am trecut râul Vadului sau Lotrioara, // care alcătuiește hotarul între Țara Românească și Transilvania; p 153
numaidecât am ajuns la locul de carantină, după terminarea ei, am trecut pe la așa-numitul Turnu Roșu și am petrecut noaptea acolo.

În 16, la ora 3, am ajuns la Sibiu. În 17, după masă, am plecat de acolo și în ziua de 19, dimineața la ceasul 4, am sosit la Alba Iulia, apoi, în ziua de 20, m-am urcat pe o luntre, spre a merge pe râul Mureș până la Arad...

(Continuă călătoria spre Viena prin Ungaria).

FRANZ MIHANOVICS

(1749–1826)

Franz Mihanovics s-a născut în anul 1749, în localitatea Primislye din Croația. În 1771 a intrat în armata imperială, iar în 1782 a trecut ca sublocotenent în batalionul de pontonieri.

Bun cartograf, Mihanovics a fost recomandat în 1783 de colonelul Magdeburg pentru a însoți pe căpitanul Lauterer, însărcinat cu conducerea vaselor companiei comerciale Willeshoffen pe Dunăre.

Împreună cu căpitanul Lauterer și Redange, Mihanovics a părăsit Viena la 15 aprilie 1783, îndreptându-se spre Galați. În drum, a cercetat cetatea Giurgiu, a făcut o nouă ridicare a hărții Dunării și a completat observațiile din 1782 ale lui Lauterer.

Ajunând la Galați, la 15 aprilie, cei trei ofițeri se despart, având fiecare o misiune specială. Mihanovics s-a stabilit pentru aproape două luni la Galați, unde și-a lucrat în liniște harta. Apoi a vizitat Brăila, ridicând un plan al cetății, a făcut o călătorie pe cursul de jos al Siretului și a explorat brațul Sulina în vederea ridicării unei hărți.

La 23 iulie, a părăsit Galați, coborând pe brațul Sfântul Gheorghe și pe brațul Portița (gârla Dunavățul) până la lacul Razelm. De aici a plecat pe mare direct la Constantinopol, unde a ajuns la 31 iulie 1783.

După terminarea lucrărilor începute la Galați, Mihanovics a însoțit pe Lauterer într-o lungă și grea călătorie de explorare în partea de sud-vest a Peninsulei Balcanice, prin Macedonia și Albania. Cei doi ofițeri au vizitat împreună orașele Salonic, Bitola, Ohrid, Elbasan și Durrës, unde Mihanovics s-a despărțit de Lauterer, înapoiindu-se, prin Dalmatia și Serbia. În cursul acestei călătorii de explorare, Mihanovics a ridicat harta drumului parcurs: Durres – Belgrad (Beograd), unde a ajuns, după mari greutăți, în noiembrie 1783. Totodată a studiat viitorul traseu al graniței dintre Imperiul Habsburgic și cel Otoman și a cercetat îndeaproape situația armatei turcești din Serbia. La sfârșitul anului 1783, Mihanovics s-a întors în Austria. În 1788 a fost numit căpitan, în 1808, scos la pensie, iar în 1826, a murit în Galiția.

Mihanovics a lăsat un jurnal al călătoriei din aprilie-mai 1783 pe Dunăre, de la Viena la Constantinopol. Partea privitoare la drumul străbătut de la Orșova până la Marea Neagră a fost publicată de N. Docan, în lucrarea *Explorațiuni austriece pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXXVI, 1914, p. 107–111. Cuprinde însemnări sumare asupra localităților străbătute.

Mult mai amplă și mai interesantă este lucrarea intitulată: *Beschreibung des Donau-Strohms mit seinen Ufern, und der Naufahrt auf selben von Peterwardein bis zur Mundung am schwarzen Meer bey Sulina od. Suhnia, zu denen auf hohen Befehl aufgenommenen Plan*. Partea privitoare la porțiunea Orșova – Sulina a fost publicată tot de N. Docan (*op. cit.*, p. 111–138). Cuprinde o descriere amănunțită a țărmului Dunării cu munți, insulele, ostroavele, gurile râurilor, câmpiile etc. Autorul stăruie mai ales asupra cetăților, orașelor, satelor și debarcaderelor, așa cum i se ceruse în instrucțiunile pregătite de colonelul Magdeburg.

Mihanovics a mai alcătuit o descriere amănunțită a brațului Portița Bogaz, adică a gârlei Dunavățului (N. Docan, *op. cit.*, p. 138–139), și un jurnal al călătoriei sale de la Constantinopol până la Durrës intitulat: *Relation über die Reise des Hauptmann Georg Lauterer und Unter*

Lieutenant Franz Mihanovics, beyde von Pontonier Bataillon, von Constantinopel bis Durazzo nebst der Fortsetzung des letztern von Durazzo nach Semlin Im Jahr 1783, în care se ocupa și de valahii din Albania, propunând unele mijloace de propagandă religioasă pentru a-i atrage către Imperiul Habsburgic. Acest fragment a fost publicat tot de N. Docan (*op. cit.*, p. 144–145).

De la Mihanovics s-au mai păstrat: o statistică a vaselor circulând pe Dunăre între Belgrad și Sulina (N. Docan, *op. cit.*, p. 140–141) și o altă a vaselor întâlnite pe Marea Neagră (*Ibidem*, p. 142–143). Aceste tablouri, care cuprind specificarea vaselor după categorii, oferă date noi asupra navigației pe Dunăre și Marea Neagră între gurile Dunării și Constantinopol.

De o deosebită însemnătate este harta Dunării între Petrovaradin și gurile fluviului, intitulată *Charte des Donau Strohmies von Peterwardein bis zur Mundung desselben am Schwarzen Meer bey Sullina oder Suhnia, dann des letzten Arms so der Porticza Bogas genennt wird*. Harta reprezintă în mod amănunțit topografia malurilor Dunării, înfățișarea potrivit normelor stabilite de statul major austriac pentru hărțile jusefine. N. Docan o socotește drept „întâia hartă precisă și completă a Dunării de Jos”, deci un complement indispensabil al hărții Țării Românești ridicate de statul major austriac la 1790.

[CĂLĂTORIA PE DUNĂRE]¹

[De la Orșova la Galați]²

... La 14 mai 1783, la ceasul 10 înainte de masă, am plecat din Orșova... p. 107

La 15 mai..., am debarcat la Gruia³, pe malul românesc pentru a petrece noaptea.

La 16 mai, la ceasul 4 dimineața, amplecat de la Gruia. Pe la ceasul 8, p. 108 s-a ridicat un vînt puternic, care ne-a silit să acostăm un ceas și ½ pe malul drept, mai sus de Vidin. La ceasul 3 după amiază, ne-am încumetat să plecăm din nou, dar o furtună, care se ridica, ne-a silit să debarcăm iarăși... La 6 seara, ne-am îmbarcat, iar de la 8 ½, am lăsat ancora la Vidin.

La 19 mai... la amiază, am ajuns la satul românesc Islaz, așezat la stînga și la ceasul 2 după amiază la Nicopol. Am fost nevoiți, din pricina furtunii, să acostăm chiar mai jos de acest oraș. După ceasul 5, ne-am încumetat să ieșim în larg, dar din nou furtuna ne-a silit să acostăm la malul stîng inundat; furtuna a ținut toată noaptea.

La 20 mai, dimineața, la ceasul 4, am plecat, iar la ceasul 7, am acostat la Zimnicea, în fața orașului Șiștov, acolo am descărcat mărfuri, de acolo am plecat la ceasul 5½ seara și la ceasul 7½, am acostat la malul stîng și am poposit peste noapte.

La 21 mai, dimineața, la ceasul 4, am plecat și la ceasul 11 am intrat la Ruscium. În ziua aceasta, din cauza timpului furtunos, nu s-a putut întreprinde nimic.

¹ Traducerea s-a făcut după textul publicat de N. Docan, *Explorațiuni austriece pe Dunăre la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, p. 107 și urm.

² Jurnalul începe cu plecarea din Viena, la 15 aprilie 1783.

³ Gruja, sat și comună, județul Mehedinți.

La 22 mai, am descărcat acolo ceva mărfuri și am încărcat altele și am vizitat orașul Giurgiu...

La 23 mai, am plecat din Rusciuc la ceasul 8, la ceasul 12 la amiază; din pricina vântului puternic, am fost nevoiți să acostăm în dreptul malului înalt de la Maretin⁴. La ceasul 4, am plecat din nou și am călătorit până în regiunea Taban⁵, unde am înopțat.

p. 109 *La 24 mai*, am plecat la ceasul 4 și la ceasul 8, am trecut de târgul // Turtucaia, iar la ceasul 2 după amiază, am fost nevoiți să debarcăm, din pricina furtunii, aproape de oraș, mai la vale, în satul Reava⁶, așezat într-o vale, în fața unei insule. La ceasul 4, am plecat din nou și cu multă osteneală am sosit mai la vale în satul Mitrie⁷ și am ancorat.

La 25 mai, la ceasul 4 dimineața, am plecat și am acostat la ceasul 7 de partea cealaltă la Silistra. Am plecat la ceasul 12 și la ceasul 7 și jumătate seara, am acostat la dreapta, mai sus de satul Ienikoi⁸.

La 26 mai, la ceasul 4 dimineața, am plecat din nou, dar, din pricina vântului violent, am fost nevoiți să acostăm la ceasul 8 la Rasova⁹ și să stăm acolo până la ceasul 10, din cauza vântului. Am pornit din nou, dar am fost siliți, la ceasul 12, să acostăm din nou la malul drept, unde am avut între ceasurile 3 și 4 ½ o furtună extraordinară. La ceasul 5, am plecat iarăși și am rămas toată noaptea lângă o insulă lungă și îngustă, aproape de malul drept, pe care se văd case răzlețe pe malul drept.

La 27 mai, s-a plecat la ceasul 3 și ½ și la ceasul 11 s-a trecut prin fața Hârșovei. La ceasul 2 după amiază, am intrat în brațul așa-numit Bogaz, care duce la Brăila. La ceasul 8, am debarcat nu departe de satul Gropeni¹⁰, așezat în Țara Românească, și am petrecut noaptea acolo.

La 28 mai, dimineața, la ceasul 4, am plecat din nou și la ceasul 8 am ajuns într-un canal, care este complet închis printr-o plasă de prins moruni; am fost nevoiți să aruncăm ancora, pentru a examina trecerea prin acel canal, pe care am executat-o cu bine după-amiază la ceasurile 3, după ce am înlăturat câteva obstacole; așa că am plecat de acolo la ceasul 3 și ½ și am ajuns la ceasul 6 și ½ la Brăila, unde am debarcat, la cererea comandantului de acolo, și acolo am petrecut noaptea.

La 29 mai, la ceasul 4 dimineața, am plecat din Brăila, pe un vânt răcoros, care până în cele din urmă s-a transformat în furtună, încât după 6 ceasuri, am fost siliți să acostăm la malul stâng mai sus de Siret, care se varsă în Dunăre, din partea stângă. La ceasul 3, am avut o furtună foarte violentă și, după ce a trecut, la ceasul 4 după amiază, am plecat de acolo și la ceasul 5, am ancorat la Galați.

La 30 mai. S-a căutat și s-a închiriat un cvartir, pentru a-mi putea elabora planșele.

⁴ În Bulgaria.

⁵ În Bulgaria.

⁶ În Bulgaria.

⁷ În Bulgaria.

⁸ În Bulgaria.

⁹ Sat și comună, județul Constanța

¹⁰ Sat și comună, județul Brăila.

La 31 mai, am început desenul.

La 4 iunie, domnul căpitan Redange a plecat la Akermann. //

La 16 iunie, am vizitat cetatea Brăila.

La 19 iunie, am călătorit pe Siret în sus pentru a-l desena.

La 25 iunie, am desenat fluviul Prut împreună cu ținutul său.

La 27 iunie, am plecat cu un vas mic la Suhnia sau Sulina pentru a desena acest singur braț navigabil și *la 10 iulie* m-am întors de acolo. Restul timpului din luna aceasta până la *23 iulie*, am fost ocupat cu elaborarea planului brațului amintit. În ziua aceasta, la ceasul 4 și $\frac{1}{2}$, am plecat în călătorie la Constantinopol pe o corabie, numită „Piade”. La ceasul 7 seara, am trecut de vărsarea râului Prut, la 7 $\frac{1}{2}$ de satul Tomarova¹¹, așezat la stânga, iar la ceasul 12 noaptea, de orașul Isaccea și la *24 iulie*, dimineața, la ceasul 4 și $\frac{1}{2}$, am trecut prin fața orașului Tulcea; la ceasul 6, am părăsit brațul, care curge spre Sulina și am mers la dreapta, în așa-numitul „Hidrelias Bogaz”¹²; la 6 și $\frac{1}{2}$, am trecut de satul Preslov¹³, la 9 și $\frac{3}{4}$, prin fașa satului Beștepe¹⁴, la ceasul 2 după-amiază, am părăsit Hidrelias Bogaz și am trecut în alt braț, numit Portița Bogaz¹⁵, care este ultimul braț al Dunării și este lat de 30 de stânjeni. La ceasul 3, am trecut pe la satul căzăcesc Dunavățul¹⁶, așezat pe partea dreaptă, la ceasul 8 și $\frac{1}{4}$ am ancorat în acest Bogaz și am petrecut noaptea.

La 25 iulie, la 4 $\frac{1}{2}$, am pornit din nou și la 9 și $\frac{1}{4}$, am ajuns la capătul acestui braț, care se varsă într-un lac; la 2 și $\frac{3}{4}$, am ajuns la vărsarea acestui lac în Marea Neagră, dar, având acolo vânt potrivnic, am aruncat ancora și am petrecut noaptea.

La 26 iulie dimineața, la ceasul 3 și $\frac{1}{4}$, am plecat iarăși și am ajuns la 4 și $\frac{3}{4}$ în Marea Neagră. Un vânt foarte puternic ne-a silit să căutăm un port, de aceea, am intrat la Constanța¹⁷ și la ceasul 12, am aruncat ancora...

La 27 iulie, din cauza vântului, am poposit.

La 28 iulie, am poposit încă din cauza vântului. La ceasul 10 seara, am plecat iarăși (urmează călătoria pe mare la Constantinopol, în zilele de 29–31 iulie).

¹¹ Reni, în Ucraina

¹² Brațul Sf. Gheorghe.

¹³ Neidentificat.

¹⁴ *Pestepe*, sat, com. Mahmudia, jud. Tulcea.

¹⁵ Azi canalul Dunavăț

¹⁶ *Dunaveez*, sat, com. Murighiol, jud. Tulcea.

¹⁷ *Gyustangye*.

ELIAS ABESCI (SAU HABESCI)

(? – după 1807)

Sub acest nume, tot atât de fictiv ca amănuntele biografice oferite cititorului, se ascunde un autor de compilații tendențioase, demascat de Thornton, în 1807. Numele, care în forma adoptată ar putea însemna „abisinianul”, este de fapt o transcriere fonetică a pronunției engleze a expresiei: Alias ABC (cf. 174). Redăm aici elementele pseudobiografice.

Grec de origine, crescut la Constantinopol de un unchi al său, care ocupa o slujbă de încredere la Serai, el și-a început activitatea sub îndrumarea acestei rude, ajungând secretar al unui mare vizir al lui Mustafa al III-lea. A avut astfel prilejul să capete o serie de informații prețioase asupra administrației Imperiului Otoman în timpul domniei acestuia. A călătorit mult. După spusele sale, nu ar exista vreun oraș din Asia și puține din Europa (supuse Imperiului Otoman), pe care să nu le fi vizitat.

La rândul său, editorul aduce și alte amănunte. Autorul, venit în Anglia pentru niște interese comerciale, a plecat la Corke în Irlanda, unde i-ar fi sosit niște corăbii cu mărfuri, tocmai în momentul când i s-a tipărit lucrarea.

În timpul șederii sale în Anglia, el ar fi fost cunoscut sub numele de Alexandru Ghica (!) și numai la plecare și-a destăinuit adevăratul nume doar traducătorului său, care a găsit de cuviință să-l publice în fruntea traducerii sale, iar traducerea însăși a fost făcută după o redactare arabă de către un englez, cu care autorul se înțelegea în limba franceză! Autorul a fost prezentat editorului de către căpitanul John Elphinstone, fost comandant al unei părți din flota rusă, într-un timp când autorul era și el în slujba Rusiei (!)

Compilația atribuită lui Abesci a fost publicată la Londra, în 1784, sub titlul: *The present state of the Ottoman Empire containing a more accurate and interesting account of the Religion, Government, Military establishment, Manners, Customs and Amusements of the Turks than any yet extant, including a particular description of the Court and Seraglio of the Grand Signor, and interspersed with many singular and entertaining anecdotes. Translated from the French manuscript of Elias Habesci*

Many years resident at Constantinople, in the service of the Grand Signor.

London – Printed for R. Baldwin no. 47 Pater-Noster Row, MDCCLXXXIV.

Ea e o prezentare a stării imperiului turc, constând din trei părți: prima, înfățișând o schiță istorică a biografiilor sultanilor, terminând cu Abdul Hamid I (care a murit la 7 aprilie 1789), este o descriere a religiei și obiceiurilor musulmane, a organizării seraiului, a administrației imperiului, a cărmuirii provinciilor, a legăturilor cu Egiptul, Țara Românească, Moldova, tătarimea din Crimeea și statele din nordul Africii; Tunisia, Algeria și Tripoli, în sfârșit, cu statele tributare: Georgia, Mingrelia și, în Europa, Ragusa.

Partea a doua a expunerii tratează despre organizarea militară: trupele de uscat, marina, ordinea de bătaie la turci, sistemul de politică generală; economia publică: politica externă și internă, sistemul de aprovizionare, apoi sistemul de legi, recompense, pedepse, legăturile politice din afară cu Prusia, Suedia și Polonia; interesele Turciei în legătură cu Germania, Franța, Anglia, Spania, Neapole, Sardinia, Veneția și Olanda, felul cum consideră turcii tratatele lor cu principii creștini, ceremonialul folosit față de aceștia; informații utile pentru aceștia.

Urmează partea a treia, constând din zece capitole despre Constantinopol: descrierea oraşului, apoi informaţii despre populaţie, poliţie, obiceiuri (cu o serie de anecdote şi cu unele săgeţi la adresa ambasadorului rus, Repnin), despre comerţul cu: Anglia, Olanda, Rusia, Germania, Suedia, Neapole, Franţa, Veneţia; în sfârşit, reflecţii generale despre legăturile cu creştinii.

În capitolul consacrat Ţării Româneşti şi Moldovei se dau cifrele tributului şi darurilor trimise de domni la Constantinopol, cu o serie de locuri comune despre pretenţiile Porţii, exacţiunile fanarioşilor şi nenorocirea locuitorilor siliţi adesea să emigreze în posesiunile habsburgice.

Este vrednic de observat că autorul accentuează, în mod deosebit, situaţia mai bună a locuitorilor din Transilvania faţă de a celor din Principate, care ar dori din suflet să intre şi ei sub oblăduirea Casei de Austria (!). Această trăsătură arată clar sensul lucrării şi luminează şi mai mult nepotrivirile semnalate mai sus. Există două traduceri ale textului englez. Una germană din 1785, în care numele autorului e ortografiat Habesci, care poartă titlul următor. *Der gegenwärtige Zustand der Ottomanischen Pforte, aus einer französischen Handschrift ins Englische und aus diesem ins Deutsche übersetzt*, in 8°, Lübeck, Niemann, 1785. Aceasta nu ne-a stat la îndemână. O altă versiune franceză, cu numele ortografiat Abesci, poartă titlul *État actuel de l'Empire Ottoman traduit de l'anglais par M. Fontanelle*, Paris, Capillette, 1792, 2 vol. Ea nu corespunde întocmai cu textul englez, neavând decât 27 de capitole în loc de 38. A fost omisă toată partea finală consacrată descrierii Constantinopolului*.

DESPRE CÂRMUIREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI¹

p. 196

Vechea Dacie, care a fost întotdeauna vestită pentru vitejia locuitorilor ei, constă din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. Atacată pe rând de germani, de poloni şi de turci şi neputând rezista unor duşmani atât de puternici, ea a fost silită să cumpere ocrotirea celor din urmă printr-un tribut anual. Două din provinciile care o alcătuiau, mai ales, au luat această hotărâre. Transilvania, aşezată la hotarul posesiunilor Casei de Austria, a socotit că va

* Redăm aici nota acuzatoare a lui Thornton (Thomas Thornton, *The present state of Turkey*, ed. I, London, 1807, p. 174, nota), în care înfierează pe acest şarlatan „... Dar cine este Elias Habesci? Un impostor ignorant, care se dă drept un grec şi acum pretinde că şi-a scris opera sa în original în limba arabă (p. IV), care şi-a bătut joc de naţia căreia pretinde că îi aparţine şi îndrăzneşte chiar să spună (p. 367) că «preoţii lor constituie cea mai deşănţată rasă de oameni de pe pământ», o idee care n-a fost probabil niciodată concepută şi, în orice caz, niciodată exprimată de vreun grec din Constantinopol. Dar acest pseudogrec se trădează pe sine însăşi prin limba sa: compară Poarta cu Westminster Hall şi ne spune că Bosforul este oarecum mai apropiat decât Tamisa de Londra (p. 354). Ignoranţa sa este fără pereche. El spune (p. 422) că oraşul Constantinopol se învecinează cu Moldova la nord, cu Hellespontul şi Marea Neagră la răsărit, cu Bulgaria şi o parte din Macedonia la apus şi cu Marea Egee la sud... Am descoperit pe autor din însăşi conţinutul cărţii în sine.. Cartea este opera unui asasin, care, din adăpostul său întunecat, şi-a îndreptat afirmaţiile învecinate împotriva unei reputaţii personale şi liniştii unei vieţi paşnice..”

[Aminteşte de o altă carte a unui alt autor, ce a adoptat acelaşi nume, de Elias Habesci, tălmăcit de Thornton ca: alias ABC]

¹ Traducerea s-a făcut după originalul englez, *The present state of the Ottoman Empire*. . translated from the French Manuscript (!) of Elias Habesci, London, 1784, p. 196 şi urm

găsi mai multe foloase căutându-și un ocrotitor în aceste părți și și l-a asigurat printr-un tribut anual de șase mii de ducăți de aur. Acum ea este încorporată printre celelalte domenii ereditare ale împăratului Germaniei.

p 197 Transilvănenii sunt foarte fericiți în comparație cu moldovenii și cu muntenii. Cele două provincii, pe care le locuiesc aceștia din urmă, sunt supuse Porții, care trimite acolo cârmuitori aleși de sultan dintre cele mai vechi familii ce locuiesc în Fanar. Această alegere, după cum se înțelege ușor, nu cade niciodată asupra celui mai vrednic, // ci a celui care este mai darnic față de miniștrii din divan și care face cele mai multe făgăduieli, a căror neîmplinire dă rădăcină pe cârmuitorul care le-a făcut. Poarta dă acestor conducători titlul de voievod și de bei și cinstea de a avea două tuiuri. Ele sunt purtate în cinstea lui, când, după ce și-a luat rămas bun de la marele vizir, trece pe dinaintea divanului și pleacă cu un alai strălucit și numeros spre orașele de reședință ale cârmurii lor. Îndeletnicirea lor de căpetenie este de a strânge tributurile care trebuie să fie trimise în fiecare an Porții.

Țara Românească nu plătea altădată mai mult de 60 000 de piaștri. Dar, după răscoala locuitorilor din această țară, în 1665 (!)², răscoală care nu a fost potolită decât printr-o victorie sângeroasă, tributul anual a fost sporit foarte mult³. Aici vom face deosebire între ceea ce se plătește suveranului (sultanului) și ceea ce se plătește miniștrilor din divan.

	Piaștri turcești
Pentru vistieria sultanului	230 005
40 000 funți de miere și 36 000 funți de ceară	
Pentru chehaia sultanului adică cel care e însărcinat	
p 198 să primească tributul	500 //
Și un caftan de cacom	5 000
Pentru marele vizir cu un bogat caftan tot de cacom	500
Pentru Kislar-aga	2 500
Total	238 005

Acestea sunt contribuțiile pe care domnul Țării Românești trebuie să le strângă cu grijă și să le trimită la Constantinopol. Această sumă nu este prea covârșitor de mare pentru țară; și locuitorii ar fi foarte fericiți dacă s-ar putea bucura de liniște, plătind chiar îndoit, dar contribuțiile extraordinare care le sunt cerute cu sabia în mână, sunt enorme.

Domnul are întotdeauna o curte mare și măreață. Pentru a-și căpăta domnia, el a fost nevoit să facă datorii grele, pe care trebuie să le plătească pe socoteala țării; el a făgăduit, de asemenea, mari sume de bani tuturor persoanelor care au oarecare autoritate în divan și ele trebuie mulțumite. Pentru

² E vorba de răscoala seimenilor și dorobanșilor din 1655, care însă nu a dus la sporirea tributului.

³ Sporirea la care se referă autorul a avut loc la înscăunarea lui Matei Basarab, în 1632. Eroarea de mai sus se află la Paul Rycaut, *The present state of the Ottoman Empire*, Londra, 1669, de unde a luat-o, probabil, autorul.

a îndeplini toate aceste obligații, el a îngreunat sarcina birurilor. Dar aceasta nu e tot. Pentru a se menține în scaun prin mijlocirea protectorilor săi de la Constantinopol, este nevoit să le trimită daruri în toți ani. Capuchehaia sa la Poartă este, de asemenea, foarte bine plătită.

El nu se mărginește // să-și procure mijloacele de a face față tuturor p. 199 acestor cheltuieli, ci se mai gândește, de asemenea, să-și pună la o parte bogății îndestulătoare pentru a trăi în înlesnire în cazul când ar fi mazilit, dacă atunci el ar avea fericirea de a-și păstra capul. El nu poate să ajungă să realizeze toate acestea fără să se folosească mereu de stoarcerile cele mai strigătoare la cer și cruzimile cele mai înfiorătoare. Locuitorii, aduși în cea mai crâncenă sărăcie, neputând să-i facă față, caută un adăpost în țările unde este omenie; îl găsesc în domeniile casei de Austria.

Primii cârmuitori ai Țării Românești puteau cu mai puțin de o sută de pungi să-și plătească toate cheltuielile alegerii și investițiilor lor. În zilele noastre, lăcomia turcilor și ambiția grecilor sunt atât <de mari> încât le trebuie de douăzeci de ori mai mult. Dacă acești cârmuitori (domni) au fericirea de a-și păstra capul, când își pierd slujba, ei își păstrează titlul de bei, care rămâne fiilor lor. Sunt mai mulți bei din aceștia la Constantinopol și cel mai bogat dintre ei posedă cu puțin mai mult decât un cerșetor⁴; ei se despăgubesc de lipsa lor de bani prin mândria pe care o au cu prisosință. //

Despre cârmuirea Moldovei

p 200

Starea Moldovei nu este mai bună decât cea a Țării Românești. Ea este de asemenea cârmuită de un grec, care își capătă numirea în același chip și care, având aceleași greutate și aceleași vederi, face pe supușii săi să îndure o asuprire tot atât de mare. Când sultanul Mehmed al II-lea a adăugat Moldova la celelalte provincii tributare, el nu a cerut decât două mii de piaștri pe an, <sumă> care a fost apoi ridicată treptat la cinci mii. Dar după el, a fost supusă cu totul Porții și silită să îndure, ca și celelalte posesiuni, jugul robiei. Ea plătește acum:

Sultanului	Piaștri
Pentru serviciul arsenalului, 600 de chintale de silitră,	260 000
5 285 de ceară, 500 de piei de bou, 500 de bucăți	
de stofă pentru îmbrăcăminte robilor și pentru celelalte	
nevoi ale galerelor	
Pentru chehaia sultanului	500
Pentru vistierie	2 500
Total	161 000 //

Nu se poate evalua suma plătită pentru a căpăta domnia și investiția ei. p 201 Ea atârână mai mult sau mai puțin de numărul și caracterul candidaților și de cinstea membrilor divanului.

⁴ Afirmație neserioasă, majoritatea reușind să-și strângă averi apreciabile

Dacă aceste două provincii ar fi cărmuite așa cum ar trebui să fie, în loc de a fi lăsate în părăsire, ele ar fi foarte populate și bogate. Nu se află nicăieri un pământ mai roditor, căci și acum, deși pământul este aproape necultivat, a mai produs chiar și în acești ani din urmă, care nu au fost prea îmbelșugați, o sută de boabe pentru una de grâu și la toate celelalte soiuri de grâne (tot atât)⁵. Sunt râuri foarte frumoase, foarte potrivite pentru a înlesni comerțul cu diferite feluri de produse, al căror schimb ar fi foarte profitabil, ca: vinul, lâna, pielea, mierea, ceara, vitele mari și mici. Dar vai! Râurile nu mai sunt folosite pentru navigație⁶, țara duce lipsă de locuitori, cetățenii cei mai înstăriți nu au tragere de inimă să-și cultive ogoarele, pentru că ei le-ar ara pentru alții. Vezi părți nesfârșite din pământul cel mai bun și mai roditor din Europa părăsite cu totul și lăsate în pârloagă, având peste o leghe întindere. Se poate crede că aceste două țări și poate și câteva altele vor fi în curând unite cu celelalte posesiuni ale Casei de Austria; atunci locuitorii lor vor fi mai fericiți; aceasta este cel puțin nădejdea moldovenilor și muntenilor, care doresc din suflet o atare schimbare.

⁵ Afirmatii exagerate.

⁶ *Ne sont plus navigées (!)*.

IVAN IVANOVICI SEVERIN

(1751–1799)

Ivan Ivanovici Severin este al doilea consul rus în Principate. Succesor al lui Laskarev, care s-a impus la noi cu oarecare brutalitate, el a continuat linia acestuia cu mai puține asperități aparente. Un exemplu în acest sens îl oferă relațiile ambilor consuli cu marele boier, spătarul Ienăchiță Văcărescu, împotriva căruia tună și fulgeră Laskarev, adresându-i (indirect) cuvinte insultătoare, în vreme ce, puțin după aceea, se observă între Severin și marele spătar o prietenie, nu știm cât de sinceră

Venit în 6 februarie 1783 de la Constantinopol, unde lucra în cadrul ambasadei ca secretar, el a găsit aici situația descrisă de Raicevich în rapoartele sale: un domn lacom și necăjit, întotdeauna în cumpănă între puterea suzerană și cea protectoare, boieri, care nu aveau voie să aibă relații cu consulii străini, cu care însă comunicau în taină, o populație apăsată crunt de pretențiile Porții, cerând neîncetat alimente pentru capitală și cetățile turcești de la Dunăre și Nistru, precum și brațe de muncă pentru lucrări de fortificație la ele, la care se adăugau stoarcerile domnului. Șederea consulului a fost întreruptă de războiul austro-ruso-turc din 1787–1791. Revenit în Principate, cu sediul principal, acum, la Iași, el își asigură concursul unor informatori, care îi adresează notițe și memorii, atât din Iași, cât și din București. Acestea sunt scrise în limba franceză. Începutul îl face marele boier Cantacuzino-Deleanu, care, neputând să-l întâlnească față în față, se oferă să-i trimită discret lămuriri și informații privind exploatarea țării de către Poartă (și domn). Inițiativă dictată de speranțele puse în puterea protectoare. Alături de acest fel de comunicări confidențiale, făcute oarecum de la egal la egal, consulul mai folosea și informatori plătiți de el, ca boierul De Pasta, descendent al medicului lui Constantin Mavrocordat cu acest nume, sau acel dubios dascăl de limbă latină, venit mai de mult în Moldova, ca refugiat polon, și rămas la Iași, cu rosturi când mai sigure, când mai întâmplătoare și care își spiona pe proprii conaționali și prieteni, ce nu se fereau de el. Informații în limba franceză veneau și de la București, dar de altă calitate. În legătură mai ales cu situația creată de Pazvantoglu. Nu o dată rapoartele întocmite de consul în limba rusă pomesc de la faptele semnalate în limba franceză de către informatorii săi. Nu poate fi deci vorba de observații directe ale consulului decât în mai mică măsură. Sunt totuși unele rapoarte, în care transpare personalitatea sa.

Am redat din ele unele care se referă la împrejurări notate și de Raicevich, în care este vorba de comportarea lor reciprocă sau de incidentul consulului cu domnul Alexandru Mavrocordat Deli bei, în legătură cu chestiunea arzătoare a scrâncioburilor, înfățișată ca o chestiune de principiu. Cea mai mare grijă este depusă de consul în întocmirea de tabele despre exportul de mărfuri rusești în Moldova și importul în Rusia de mărfuri venite din Principate. Mai sunt liste ale micilor atenții îndreptate către unii boieri sau slujbași în funcție. Alte tabele privesc încasările domnului și veniturile sale din vânzarea slujbelor, cu datele și sumele respective.

O chestiune pentru care se punea mare stăruință în 1784 era aceea a masivei contrabande de alcool, făcută de niște evrei din Galiția, în ciuda opreliștei categorice a Porții și a opoziției neșnute în seamă a domnului. De fapt, în țară, dictau mai degrabă cei doi consuli: Raicevich și Severin. Acesta din urmă pretindea ca rachiul din Polonia să fie considerat ca rusesc, având în vedere situația Poloniei față de Rusia, și să fie vândut de către negustorii ruși, ocolind

interdicția țării. În acest scop, „evreul său Leiba” (îl suo ebreo Lebo) s-a și apucat să pună a se trimite asemenea butoaie de rachiu. Iar Raicevich se bucura de acest precedent, ce va putea fi folosit de imperiali pentru exportarea liberă în Moldova a rachiuului din Galiția (anexată de imperiu). Curând, a urmat incidentul privind expunerea la vânzare de tutun rusesc împotriva monopolului acordat de domn hatmanului său. Despre amândouă pomenește și Raicevich în rapoartele sale.

În această primă fază a fost o perioadă în care cei doi consuli duceau acțiuni comune, de pildă inaugurarea unei noi linii comerciale legând Austria de Crimeea, folosind calea Dunării și a Mării Negre. Au urmat apoi acțiuni paralele pentru repatrierea dezertorilor războiului încheiat în 1774. Dar condițiile nu erau identice pentru prizonierii ruși, rămași în adevăr atunci în Moldova, și pentru așa-ziiși dezertori, emigrați din Transilvania în Principate, *cu câteva decenii mai înainte*, pe care imperiali îi asimilau în mod arbitrar cu prizonierii cuprinși în articolul din tratatul de pace privind schimbul de prizonieri la încheierea ultimului război. De aceea și aceste acțiuni paralele urmau metode diferite. În vreme ce consulul rus își aduna supuși, fără a recurge la vreo constrângere, agentul imperial folosea toate mijloacele spre a scoate din țară oameni buni de muncă, pentru a repopula o parte a Bucovinei, din care fugiseră locuitorii la anexarea ei de către imperiali, în 1775. Venirea căpitanului Beddaeus cu caporalii săi, folosirea căii denunțurilor pentru a stabili calitatea de „dezertor”, precum și a spionajului prin sate, ridicarea pe sus a țăranilor și pornirea lor peste graniță, ca și metoda mai insidioasă a unor promisiuni solemne oficiale de acordare a unor scutiri de dări, pe mai mulți ani, oamenilor astfel transplantați, spre a-i face să se declare ei înșiși dezertori și a beneficia de aceste înlesniri, într-un moment când în Principate domnea lipsa cea mai cumplită ca urmare a războiului și a stoarcerilor sistematice prilejuite de el, au sfârșit prin a trezi opoziția boierilor și a domnului. În acest timp, la consulatul rusesc erau adunați prizonierii ruși, îmbrăcați și instruiți, puși să cânte cântece războinice și ținuți în preajma aceluși sediu până la expedierea peste graniță. Cum aceasta se făcea destul de încet, consulatul avea la dispoziția sa o adevărată garnizoană militară, ce punea pe gânduri pe mulți. Cu timpul, a fost urmat întrucâtva exemplul imperialilor, îmbiind și localnici să se declare foști prizonieri și să emigreze din țară.

După al doilea război austro-ruso-turc, misiunea consulului constă în primul rând în informarea Curții sale despre cererile abuzive ale Porții (în ciuda prevederilor tratatului de pace) și despre stoarcerile domnilor, contra cărora trebuia să protesteze pe lângă ei, dar fără prea multe ecouri la Poartă, pentru a nu-i da acesteia prilejul de a justifica o mazilire, ce ar duce la o confruntare a celor două puteri: suzerană și protectoare.

Printre alte directive, el o avea și pe aceea de a stabili relații cu boierii mai însemnați și de a urmări de aproape crizele ivite în raporturile lor cu domnul. În această categorie intra și conflictul acut dintre Alexandru Callimachi și mitropolit, în legătură cu aruncarea automat asupra clerului și a țării a cererilor excesive ale Porții de alimente, furaje și animale (din august 1797). O altă obligație era aceea de a observa atent evenimentele de la frontierele Principatelor și impactul lor asupra acestora.

În Moldova, problema răsculaților din Polonia și a treceri refugiaților, fie cu gândul de a rămâne aici, fie de a ajunge în Turcia, pentru a fi expediați de acolo armatei franceze din Italia, era urmărită cu o atenție încordată. Contra polonilor rezistenți erau folosiți spioni, tot poloni, pripășiți mai de mult în țară.

În Țara Românească, instabilitatea situației create de agitațiile lui Pazvantoglu în regiunea Vidinului, cu treceri silnice în Oltenia și Țara Românească și pretenții de a storce bani și alimente, era sporită de taxele excesive ale lui Hangerli și de reintroducerea de către acesta a văcaritului, oprit cu blestem în mai multe rânduri, măsură privită cu neîncredere de Moldova, care nu a urmat acest exemplu. Consulul va raporta din Iași știrile primite din București, mai întâi a mazilirii, apoi a uciderii domnului (1799). Tot astfel va sublinia, în 1798, enormitatea cifrei ajutorinței impuse de domnul Moldovei. În altă dare de seamă notează trimiterea darurilor cerute domnului de către kapudan pașa. Ele au fost aduse personal de vel aga din Iași și constau – după afirmația informatorului anonim al consulului – din 2 carete frumoase și 4 tacâmuri a

6' cai fiecare bine aleși, cu hamurile lor, pe lângă alte daruri și o sumă de 70 000 de piaștri. Din informațiile pe care le trimite, pot fi spicuite unele cu privire la întâmplările din Iași. De pildă, trecerea noului ambasador rus la Poartă, Tomara, în drum spre postul său, și în sens contrar venirea fostului ambasador, Kociubei, ce se îndrepta spre patrie și e primit de domn împreună cu soția sa. Mai impresionantă este vestea marelui incendiu de la Iași, din septembrie 1798. Au ars multe case, lipsind mijloacele de a-l stinge. Cu acest prilej s-a văzut că din 1 200 de slujbași ai orașului, plătiți, chipurile, de stăpânire, nu erau în ființă decât 40–50..

Raporturile lui Severin cu ceilalți consuli din Principate variau destul de mult și au și evoluat în timp. Cu Raicevich, el se afla într-o situație aproape egală, deși cu o nuanță de superioritate, el fiind consul general, în timp ce colegul său era agent consular, asemenea unui consul simplu. La început, Raicevich îl prefera mult predecesorului său, Laskarev, dar foarte curând îi judecă pe amândoi tot atât de defavorabil. Îl acuză pe Severin de nesinceritate colegială și urmărește de aproape procedeele sale. Se străduiește să obțină același tratament cu acesta la primirea sa oficială de către domn. Cum cercul în care se puteau învârti străinii era foarte redus, ei se regăseau împreună, ajungând la un *modus vivendi*, despre care notează, cu umor malițios, Jeremy Bentham, la trecerea sa prin București, unde s-a oprit o săptămână, că Raicevich și Severin sunt ca Caesar și Pompei. Nu se rubesc, dar nu pot unul fără altul. Chiar și baronul von Metzburg, succesorul lui Raicevich, om blând și cumsecade, lipsit de strălucire și preocupat în rândul întâi de scumpetea din Principate și de insuficiența bugetului său, recunoaște că Severin este orgolios și vrea peste tot să fie primul, pretenție acceptată cu resemnare de el. Cu consulul prusian, König, provenit din situația de dascăl de latină, nu fuzionează. Cu viceconsulul francez, Parant, nu avea raporturi directe, ci pune să fie spionat într-una, pentru a capta presupusa sa corespondență cu răsculații poloni. A asistat la arestarea și trimiterea în captivitate a lui Parant la declararea războiului Porții contra Franței, după pornirea campaniei din Egipt.

A murit la Iași, la 7 martie 1799 în vârstă de 48 de ani.

Despre Severin a scris Constantin Șerban, *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, II (1951), nr. 1, p. 67–72, și George Bevizicomi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 162–163, lucrare care nu a putut beneficia de publicarea mai târziu a rapoartelor consulare ruse în colecția Hurmuzaki, seria nouă, vol. I și IV, apărute la București în 1963 și, respectiv, 1974.

1

1784, MARTIE 25 / APRILIE 5, IAȘI*

p 276

Raport (către Colegiul Afacerilor Externe)

«...» Iar pe de altă parte, au trimis la mine câțiva boieri ca să declare că ei sunt foarte nemulțumiți de actualul domnitor¹ și că doresc schimbarea lui, spunând că ruinează țara și face multe nedreptăți, atât lor, cât și supușilor. De hatiserif, de asemenea, nu sunt mulțumiți și se pronunță că Poarta sau domnitorul le-au luat birul pe șapte ani înainte și că vor proceda și acum, ca și mai

* Traducerea s-a făcut din E. de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, s.n., vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770–1796)*, București, 1962, paginătate diferită.

¹ Alexandru Mavrocordat Delibei, domn al Moldovei (28 mai 1782 – 1 ianuarie 1785)

înainte, pentru că li s-a dat împuternicire deplină în toate, îndeosebi celui de acum, care nu are nici un fel de cunoștințe despre conducerea țării și (care), nerespectându-i pe creștini, s-a dat cu totul (de partea) turcilor. Unii dintre ei mi-au declarat că oricât ar fi dorit să se vadă cu mine, nu au însă curajul, pentru că după primirea hătișerifului li s-a pus în vedere să se abțină de la aceasta, spunând chiar că au fost puși oameni de pază și împrejurul casei mele.

Toate acestea, după părerea mea, s-au produs din cauza nerușinării domnitorului și din cauză că el vede ura boierilor împotriva sa, chiar și din partea propriilor săi greci. Consider necesar să spun, în legătură cu aceasta, că firea sa ușuratică și nepăsarea sa îl pot duce la un sfârșit prost; în conducerea treburilor este foarte slab și multora le lasă voia slobodă. Se întâmplă că și supușilor noștri le provoacă diferite greutăți de prisos în desfășurarea negoțului lor liber. Dar, bazându-ne conduita pe tratatul comercial și aprobându-i pe supuși cu toată străduința posibilă, dovedesc prin aceasta că (urmăresc) îndeplinirea sa în întregime, îndeosebi în ceea ce privește desființarea taxelor fictive, existente mai înainte, întocmai așa cum se precizează în tratat cu privire la Moldova și Valahia.

Nu-mi mai rămâne decât să anexez aici o notă despre alte noutăți de aici și să supun toate cele de mai sus propriei dispoziții a Colegiului Afacerilor Externe.

2

p 278

1784, aprilie 11/22, Iași

Raport (către Colegiul Afacerilor Externe)

În prima zi a sărbătorii sfintelor Paști², făcând de dimineață o vizită domnitorului Moldovei³ și întorcându-mă (apoi) acasă, spre marea mea mirare, am găsit-o înconjurată de oameni, care, căzând în genunchi, mi-au cerut să intervin la domnitor ca să le permită să aibă scrâncioabe, (fapt) pentru care – în speranța prieteniei sale față de mine, despre care îmi dăduse puternice asigurări chiar în aceeași zi –, am trimis la el ca să-i cer satisfacerea (dorinței) norodului, dar el, înfuriindu-se, a considerat aceasta ca (un motiv de) indignare și a poruncit hatmanului⁴ și agăi⁵ (șefului poliției) să pornească imediat prin oraș și să le distrugă (scrâncioabele) pe unde le vor afla, iar mie mi-a răspuns că dacă (oamenii) 1 s-ar fi adresat lui, atunci le-ar fi putut promite, dar când au făcut (cererea) aceasta consulului rus, nu le poate da ascultare, dar dacă ar fi fost informat din timp, atunci poate că ar fi fost de acord. Drept urmare, eu nici n-am vrut să mă mai amestec, ca să nu creadă că apăr un asemenea

² Duminică 31 martie 1784

³ Alexandru Mavrocordat Delibei.

⁴ Alexie Mișoglu, mare hatman și pârcălab al Sucevei

⁵ Nicolae Hangerli, mare agă

refugiul al norodului la mine. Iar el a fost toată săptămâna nemulțumit și a vorbit în auzul (tuturor) că foștii domnitori și chiar și el în anul trecut a permis (scrâncioabele), dar acum, considerând că este indecent ca femeile să se lege împreună cu bărbații și (astfel) neacceptând ceea ce voiseră (oamenii) și să se înduplece la aceasta, le-a luat această plăcere. Toate acestea s-au întâmplat pentru că domnitorul, urmându-și nechipzuința, acceptă fără nici un discernământ ceea ce îi spune oricine și, văzându-mă cu el după aceea, a recunoscut că, dacă ar fi știut mai din timp, ar fi îndeplinit cererea mea, dar, după aceea, n-a mai putut-o face, ca nu cumva Poarta să-l considere omul rușilor și ca poporul să nu creadă că nu-l poate stăpâni.

Oricum ar fi fost, s-a vorbit de aceasta prin toate casele și mi s-a spus că atașamentul norodului față de noi este excepțional și că încă nu se crede că pacea a fost instaurată pe deplin, văzând apropierea oastei turcești din diferite locuri. Pentru toate acestea, anexează copii de pe scrisorile primite din partea cunoscutului prim canal, de asemenea și pe (cele primite pe) cale obișnuită, după informațiile adunate de mine, dar nu pot confirma cât sunt de întemeiate, cu toate că sunt repovestite de diferiți localnici și devotați față de mine.

Boierii, de asemenea, (prea) puțin speră că va dura pacea, mai ales în ceea ce privește îndeplinirea hașîșerîului.

3

1784, septembrie 5/16, București

p. 296

(Către ambasadorul I. I. Bulgakov)

Acum câteva zile, dl agent Raicovici⁶ (!) mi-a spus că a înaintat domnitorului⁷ o notă, în care i-a expus toate greutățile care i se fac în exercitarea misiunii sale de către conducerea localnică și a vrut să mi-o comunice și mie și totodată să-mi ceară și concursul meu, în temeiul instrucțiunilor pe care le am de la prea înalta Curte, dar sosirea ultimului curier l-a împiedicat să-și îndeplinească această intenție; între timp, a venit la mine ieri dimineață dl Hangerli⁸ și, printre altele, în cursul discuției, s-a exprimat că domnitorul ar fi dorit să aibă o întrevedere cu mine, dacă am timp; în legătură cu aceasta, am fost la el azi dimineață și, după câteva discuții aparte, a început să-mi spună că de câțva timp dl agent (Raicevich) a început să-l persecute și, în sfârșit, că în zilele acestea i-a înaintat un așa zis memoriu amenințător, la care el nu știe ce să răspundă. Considerându-mă prietenul său, iar pe Excelența voastră^{8 bis}, ministrul protector al unei puteri prin intermediul căruia i-a fost

⁶ Corect Raicevich

⁷ Mihai Suțu, domn al Țării Românești (6 iulie 1783 – ante 26 martie 1786)

⁸ Costache Hangerli, fost mare comis (6 noiembrie – 2 decembrie 1780), viitor domn.

^{8 bis} Ivan Ivanovici Bulgakov, ambasador al țarinei Rusiei la Poartă (3 octombrie 1781 – 24 august 1787).

acordat Principatului un atât de bun hatișerif, (însă) el nu riscă nimic ca să-mi înmâneze originalele, pentru a face copii după ele și (pentru) comunicare către Excelența voastră, cu rugămintea de a interveni dvs. în această problemă, în care el trebuie să sufere pe degeaba și în speranța că nu-l veți refuza sprijinul dvs. Pentru a vă explica dvs. punctele memoriului, el a început să le analizeze pe fiecare în parte, și anume:

1) despre datorii: boierii nu refuză să plătească, dar cer timp și să se ia în considerare și plângerile contra supușilor nemți;

p. 297 2) despre podgorii: consideră că este în conformitate cu hatișeriful să pretindă ceea ce îi aparține, iar pe lângă aceasta, aceia plăteau de demult ceea ce fusese stabilit, dar nu (după) // dreptul introdus de ei, pentru ceea ce au ei în proprietate; în tratat se spune să nu se ceară în plus decât de la acei ce vin cu mărfurile lor, dar nu și de la acei ce au aici proprietăți imobile, care trebuie să fie recunoscuți ca supuși;

3) jalbele ridicate împotriva diferitelor cinuri se fac mai mult din răutate și din răzbunare pentru trecut, pe când era el secretarul lui Ipsilanti⁹;

4) despre vama pentru oierit: și aceasta, în temeiul hatișerifului, îi aparține lui, și înainte de război se luau câte 16 aspri, iar prințul Ipsilanti a sporit-o cu 12; ceea ce și el (Suțu) a vrut să urmeze, dar s-a împotrivit dl agent, referindu-se la firmanul acordat de acum peste douăzeci de ani și care nici atunci nu era în vigoare; prin urmare, nici această pretenție nu o poate lua în considerare și tot odată (afirmă) că i se va cauza o mare pierdere dacă Poarta va da un nou firman;

5) despre râul Olt: el n-a fost niciodată navigabil, iar morile și stăvilarele împiedică aceasta cel mai mult; dar dl agent spune că pot fi distruse toate acestea și să fie făcut apt pentru trecerea vaselor.

Domnitorul a întrebat dacă îi este permis unui străin să măsoare, în țară străină, pământul și așa, ceea ce au început să facă nemții, parcă cu sprijinul dlui Raikovici (Raicevich);

6) despre supuși: el (Raicevich) îi cercetează fățiș și pretinde să fie extrădați cu forța, chiar dacă s-au aflat ei de 20 sau de 30 de ani în țară și s-au căsătorit cu supuși localnici. Nici chiar eu nu îi cer fățiș pe asemenea oameni, ci numai pe dezertori și pe cei ce doresc, ei înșiși, să plece, dar nu pe cei ce s-au așezat aici și nu cu forța; pe lângă aceasta, am un firman special, pe care nu se poate sprijini dl agent.

După câte îmi pot aminti, în acestea au constatat observațiile domnitorului la toate punctele memoriului și ale notei dlui Raikovici. Trimițând azi un curier special, a rugat ca să trimit Excelenței voastre scrisoarea mea, cu anexarea copiilor aceluia, ceea ce îndeplinind, consider că este de datoria mea să mai adaug că domnitorul voia să trimită o jalbă scrisă prințului Kaunitz¹⁰, ca să-l roage să trimită pe altcineva în locul lui Raikovici, dar eu l-am sfătuit să renunțe la aceasta, căci nu se știe cum va fi primită. Apoi, m-a rugat să-i scriu ambasadorului că acesta să facă sugestii ministerului cu privire la calitățile

⁹ Alexandru Ipsilanti, fostul domn al Țării Românești.

¹⁰ Wenzel Anton, prinț von Kaunitz Rietberg (1711–1794), cancelar al Imperiului Habsburgic (1753–1792)

necorespunzătoare ale lui Raikovici (!) și cu privire la faptul că, nefiind mulțumiți de el mulți și având el unele animozități față de localnici, încă din vremea pe când se afla pe lângă Ipsilanti, se străduiește acum să se răzbune; (și de aceea, domnitorul) a cerut să fie trimis în locul lui (Raicevich) un alt (agent), de care să fie mulțumită toată țara și se va strădui să-i fie pe plac în toate; dar eu n-am îndrăznit să acționez cu de la mine putere în această problemă, ci aducând (cele de mai sus) la cunoștințe Excelenței voastre, las să acționezi în această privință cum veți binevoi să considerați că este bine și necesar. Domnitorul m-a însărcinat să vă transmit că dacă va fi aici un neamț drept, atunci toți vor fi mulțumiți, iar în caz contrar, se teme că va fi tot mai rău din oră în oră, (deoarece) dl agent a început, fie din proprie inițiativă, fie la indicația Curții sale, să scrie memorii atât de amenințătoare. De altfel, aproape la fiecare cuvânt se referă la bunăvoința dvs. față de el și mai mult decât în orice își pune speranța în sprijinul și intervenția dvs., rugând să considerați acestea ca o comunicare prietenească între el și dvs.

Nu-mi rămâne decât să închei această scrisoare, asigurându-vă de înalta stimă pe care ve-o datorez și de devotamentul deplin cu care am onoarea să fiu...

4

(1784, decembrie, Iași)

p. 299

Jurnal ieșean

Am sosit aici în seara zilei de 30 noiembrie, după cinci zile de drum

Decembrie

1. Domnitorul¹¹ l-a trimis pe secretarul său să mă felicite cu ocazia sosirii mele aici, iar curând, după aceea, (l-a trimis) pe unul dintre micii boieri, numit Carpov¹², ca să-mi ceară extrădarea imediată a unui supus care s-a înregistrat la noi, care fusese în slujbă aici; eu am cerut o amânare până în ziua următoare, dar lui i se poruncise să insiste în această privință și să nu plece din camera mea până când nu i-l voi da pe acela. De aceea, am poruncit să i se dea, spunând că dacă se va constata că el este într-adevăr un supus rus, atunci nu voi ezita să-l cer înapoi, în temeiul firmanului și tratatelor cu Poarta.

Tot azi a venit în vizită la mine Koenig¹³, profesorul școlii publice de aici, care mi-a declarat că Majestatea Sa regele Prusiei¹⁴ l-a numit consul în aceste locuri și că așteaptă în curând berat și firman de la Poartă.

2. La amiază, am făcut o vizită domnitorului Moldovei, dar am fost primit mai rău decât orice om de rând, despre care am făcut un raport special.

¹¹ Alexandru Mavrocordat Deli-bei.

¹² Poate o formă eronată pentru Carp?,

¹³ Ernst-Friedrich König, consul al Prusiei la Iași (vezi relatarea sa, în volumul de față).

¹⁴ Frederic al II-lea, rege al Prusiei (1740–1786).

3. La adunarea tuturor negustorilor și a celorlalți supuși ruși aflați aici, am poruncit să se citească patenta viceconsulară trimisă de la Curtea Majestății sale imperiale¹⁵, prin care li s-a poruncit să se comporte cu politețea cuvenită cu mai marii și cu locuitorii localnici, să nu intre în nici un fel de litigii cu ei, să nu primească mărfuri străine pe numele lor, să nu comită nici un fel de samavolnicii și, într-un cuvânt, să acționeze cu modestie, ca să preîntâmpine orice nemulțumiri contra lor din partea guvernului de aici, iar dacă va fi cineva dintre ei nedreptățit, atunci, în acest caz, aceia vor putea aștepta din partea mea și a dlui viceconsul ajutorul necesar și protecție.

Tot astăzi a fost făcut hatman aga Costache Ghica, nepotul răposatului prinț Ghica¹⁶, care fusese împreună cu el la Petersburg, în locul lui Mișoglu¹⁷, un grec fanariot, care a plecat la Constantinopol. //

p 300 4. A făcut o vizită la viceconsul^{17 bis} agentul imperial dl Raikovici (!) și căpitanul Bedeud (!) (Beddeus), care se află pe lângă el, pentru căutarea supușilor (austrieci).

5. Au venit să-mi spună că zvonul despre comportamentul rău al domnitorului față de mine s-a răspândit prin tot orașul și boierii spun că dacă eu nu l-aș fi extrădat pe acel om, atunci principele voia să poruncească să fie luat cu forța din casa mea.

Domnitorul a înființat un nou departament pentru afacerile externe. Din el vor face parte și îl vor conduce, în calitate de consilieri: cunoscutul Deleanu¹⁸ și cămărașul Hangerli¹⁹; ca secretari: sus-numitul Carpov și Koenig, împreună cu secretarul său obișnuit, abatele Marquis²⁰.

Am fost vizitat de pomenitul Koenig, care mi-a citit scrisoarea însărcinatului cu afaceri al Prusiei la Constantinopol, dl Diez²¹, prin care îi aducea la cunoștință că Majestatea sa regală l-a numit consul în Moldova și în Valahia și ca urmare a poruncii care i s-a dat, stăruie să obțină în scurt timp berat și firman de la Poartă.

Se spune că domnitorul i-a stabilit lui Koenig, din proprie inițiativă, câte o mie de piaștri pe an, pentru că el participă acum la (departamentul) afacerilor externe.

6. Mi s-a spus că domnitorul a regretat foarte mult comportamentul rău al său față de mine și că a poruncit să fie informat pe ascuns dacă a plecat curierul nostru la Țarigrad, iar spre seară l-a trimis pe (curierul) său împreună cu mai sus numitul om.

¹⁵ Ecaterina a II-a, țarina Rusiei.

¹⁶ Grigore al III-lea Alexandru Ghica

¹⁷ Alexie Mișoglu

^{17 bis} Maiorul Ivan Lavrentievici Selunski, viceconsul al Rusiei la Iași (1784-1787).

¹⁸ Matei Cantacuzino-Deleanu.

¹⁹ Nicolae Hangerli.

²⁰ Georges Marquis, secretarul particular al lui Alexandru Mavrocordat Delibei.

²¹ Heinrich Friedrich von Diez, ulterior ministru rezident al Prusiei la Poartă.

Însemnare despre știrile din Iași, 1785

Martie

10. Au fost distribuite noile ranguri 〈în divan〉 și anume: vistiernic a fost numit cunoscutul Deleanu²², postelnic dl Bibico²³, fost anterior hatman; hatmanul Costache Ghica a fost confirmat în locul său; vornic e Nicolae Balș și toți cei anteriori au fost confirmați, 〈precum〉 și alții câțiva. Se observă că toți cei ce au fost în ranguri pe timpul lui Ghica²⁴ sunt numiți din nou și că domnitorul²⁵ are o mare încredere în hatmanul de acum, cu care el a trăit la noi în strânsă prietenie. Este un om foarte bun și ne este prieten.

Vama a fost arendată unor greci, care au venit cu domnitorul din Constantinopol, pentru 285 de pungi sau 142 500 de piaștri pe anul curent. Tabacul de prizat este declarat liber, numai cu plata vămii obișnuite, însă aceasta nici mai înainte, în aceste țări, n-a fost dat în arendă, iar domnii țării aveau un venit până la 30 de pungi, plătind din acestea arendatorului principal din Constantinopol câte 12 pungi sau șase mii de piaștri.

16. Consulul rus a făcut o vizită protocolară domnitorului, în decursul căreia l-a prezentat și pe viceconsul, dl maior Selunski, în forma 〈protocolară〉 corespunzătoare, dar firmanul său n-a mai fost citit, domnitorul spunând că nu e necesar, considerându-i deja pe amândoi ca acreditați în țară. De altfel, întregul ceremonial a fost păstrat ca și mai înainte, dar cu o ordine mai bună și într-un mod mai deosebit. Secretarul domnitorului, D'Hauterive²⁶, n-a fost de față la acestea; se zice în particular că el încă nu se ocupă cu nici un fel de probleme și pare foarte indiferent.

Dl Raikovici (!) 〈Raivecih〉, agentul imperial, și-a amânat vizita, nu se știe din ce motive.

23. Pentru problemele afacerilor externe a fost numit spătarul Pașcanu²⁷ și pe lângă el căpitanul Fotache, iar secretarul a rămas 〈să se ocupe〉 numai cu corespondența cu persoanele străine.

24. S-a primit știrea că seraskierul din Izmail, Abdî-pașa, a plecat de acolo cu toată oastea (constând în număr nu prea mare) la Sofia, iar în locul său este așteptat Abdullah-pașa din Sofia.

²² Matei Cantacuzino-Deleanu.

²³ Costache Bibica Roset (Ruset)

²⁴ Grigore al III-lea Alexandru Ghica.

²⁵ Alexandru Mavrocordat Firaris, domn al Moldovei (1 ianuarie 1785 – 3 decembrie 1786.)

²⁶ Alexandre Maurice conte d'Hauterive (vezi relatarea sa în volumul de față)

²⁷ Iordache Cantacuzino-Pașcanu

Mulțumind lui I. I. Bulgakov pentru scrisoarea trimisă la 1/12 iulie, I. I. Severin relatează: Nici nu mai știu ce să mai spun despre guvernul de aici, decât doar să confirm toate cele spuse anterior și să mai adaug că pe toți i-a cuprins o asemenea frică, încât nimeni nu mai îndrăznește să mai scoată nici măcar un cuvânt (...). Aproape toți au fost supuși la dări. Pe unul dintre negustori l-au ținut sub strajă câteva zile, dar n-au putut scoate nimic (de la el), de la altul se cere pe credit, iar unuia al treilea i se ia cu forța și nu trece nici o zi ca să nu se audă despre oarecare noi asupriri. Pe cunoscutul Palada²⁸, îl amenință cu schingiuri și cu ce se vor termina toate acestea, numai timpul o va putea dovedi. Eu m-am întâlnit cu mulți și fiecare cere ajutor. Despotismul calcă în picioare toate privilegiile datorite Principatului (...) Deunăzi, principele²⁹ a voit să-l ucidă cu pumnalul pe armaș³⁰, iar pe vistiernicul Brâncoveanu³¹ și pe banul Ghica³² îi amenință cu tăierea capetelor. Eu într-adevăr nu cred că se va putea evita aceasta. Mi s-a mai spus că voiesc să mai construiesc un alt vas la Galați, iar țărani încep să fugă, ca urmare a zvonului că în curând se va impune și cea de a patra dare. Anexez aici și traducerea unei copii obținute după o scrisoare trimisă de unul din marii boieri capuchehaierilor de la Constantinopol (...). Secretarul La Roche³³, de asemenea, din cauza nemulțumirii, și-a părăsit slujba (...). Vin pe la mine în fiecare zi și oră cu știri; boierilor însă li s-a interzis, iar pe străini îi amenință cu spânzurătoarea, pe cei pe care îi vor prinde că își trimit scrisorile cu poșta noastră. Cu mine (domnitorul) este totdeauna foarte atent, dar și eu mă străduiesc să nu-l supăr cu nimic, deși toți doresc să mă cert cu el. Cu împuternicitul nemțesc³⁴ puțin a lipsit ca să nu-și strice (relațiile), acela i-a înaintat o notă vehementă și se plânge strașnic de desconsiderarea atribuțiilor lui. Se spune că va veni aici un nou agent (austriac) peste două-trei săptămâni. Eu am amânat plecarea mea la Iași până în luna viitoare, cu toate că domnitorul³⁵ mă cheamă și în mod formal, lucru despre care am înștiințat Curtea.

Lady Craven³⁶ a fost aici numai timp de o zi și o noapte și de aceea n-am putut să-i acord nici un fel de atenții, nici să mă văd cu ea, pentru că dl Vernon³⁷ n-a vrut să-mi facă o vizită, iar eu, neavând niciun fel de informații preliminară, n-am știut cum să procedez cu ea, altfel aș fi considerat că este

²⁸ Iordache Palada, mare sluger. Numele de Palade este greșit redat de consul, deoarece aparține unei cunoscute familii boierești din Moldova

²⁹ Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești.

³⁰ Nicolae Cantacuzino

³¹ Nicolae Brâncoveanu, mare vistiernic (6 septembrie 1785 – 20 decembrie 1786)

³² Dumitrache Ghica, mare ban al Craiovei (12 iunie 1786 – 21 decembrie 1787)

³³ Pierre De La Roche, secretarul particular al lui Nicolae Mavrogheni

³⁴ Raicevich

³⁵ Alexandru Mavrocordat Firaris.

³⁶ Elisabeth Craven (vezi relatarea ei în volumul de față)

³⁷ Însoțitor al călătorei engleze

o cinste pentru mine să îndeplinesc instrucțiunile ce mi s-au dat de Excelența voastră. Între timp, <agentul> nemțesc s-a străduit să-i acorde tot ajutorul în continuarea // drumului până la Sibiu, de unde a plecat deja <...>.

p. 371

Domnitorul, pretextând că epidemia de peste Dunăre continuă cu putere, a poruncit să se pună beilic³⁸ în afara orașului și a interzis să-i lase pe turci să intre în oraș, dar în realitate, poate pentru ca aceștia să nu-și dea seama de cum guvernează el, deși, în esență, ea <carantina> este bine făcută și poate servi exemplul pentru alții.

7

1786, august, 16/27 București

p. 381

Către ambasadorul Bulgakov. București, 16 august 1786

Însărcinatul cu afaceri nemțesc³⁹, restituindu-l pe ienicerul care a fost cu dl Brognard⁴⁰, m-a întrebat dacă nu am de trimis ceva <corespondență> Excelenței voastre. Folosindu-mă de aceasta, raportează că alaltăieri a fost aici o mare și zgomotoasă schimbare printre <deținătorii de> ranguri <în Divan>: spătarul⁴¹ și aga⁴² au fost schimbați, iar în locurile lor au fost puși, îndeosebi în locul primului, un tânăr nepot al domnitorului⁴³ și alții asemenea, din suita lui. În privința pâinii, am început să suferim foarte mult, <fapt> pentru care am fost nevoit să fac o întâmpinare, pentru că toate națiile strigau, și smintelile nu mai au capăt. Mavrogheni, sperându-se că vreau să raporteze despre aceasta la Țarigrad, a poruncit imediat să se readucă totul în starea de mai înainte și ieri orașul abundă de tot felul de produse. Am mai avut cu el și alte treburi, pe care primindu-le cu respect, mi-a mulțumit pentru sinceritate și pentru comportamentul prietenos față de el și, folosindu-mă de aceasta, am îndrăznit să-i atrag atenția asupra unor fapte rele ale sale și împotriva tratatului, despre care // am fost nevoit să raporteze unde se cuvine. Păcat că nu pot p 382 vorbi deschis, căci altfel aș fi putut fi folositor în multe privințe țării; dar oricum, limitându-mă la atribuțiile mele, pot afirma că despotismul sporește din oră în oră și Valahia are de conducător un tiran. Se spune că se va impune și a cincea dare. Sărmanul popor și fără de aceasta își vinde vitele pentru achitarea ultimei <dări>. Ce să mai spun, decât că toată lumea din oraș se miră și de-abia așteaptă momentul ca Dumnezeu să-i izbăvească de un asemenea om odios. Nu voi întârzia să raporteze totul mai pe larg, prin poștă, având onoarea de a fi etc.

³⁸ Conac, han, destinat dregătorilor turci în trecere prin București

³⁹ Raicevich.

⁴⁰ Wenzel von Brognard (vezi relatarea sa în volumul de față).

⁴¹ Constantin Suțu, mare spătar (10 iunie – 23 iulie 1786)

⁴² Ioan Cantacuzino.

⁴³ Costache Mavrogheni, mare spătar (14 august 1786 – 38 februarie 1787), nepotul de frate al lui Nicolae vodă Mavrogheni.

1793, noiembrie 17/28, Iași

**Luminăției sale contelui Alexandr Andreievici Bezborodko (ambasador
extraordinar al Rusiei la Poartă) Iași, 17 noiembrie 1793**

(...) După aceasta, consider că este de datoria mea să vă aduc la cunoștința Luminăției voastre că mai sus-numitul mare prieten este dl vornic Depasta⁴⁴, om înzestrat și pe care și dvs. binevoiți a-l cunoaște personal. Deja de multă vreme îmi oferă serviciile sale în folosul cauzei noastre și, sperând în fidelitatea lui față de noi, spune că și dvs. milostive stăpân i-ați acordat încredere, (fapt) pentru care și îndrăznesc să vă raportează dacă n-ați binevoi, pentru mai buna răsplată și atașare a lui față de cauza noastră, să-l interesați cu o pensie anuală. El îmi spune că Luminăția voastră, din bunăvoința inimii voastre, ați binevoit a-i promite că i-o veți acorda din partea dărniceii Majestății Sale imperiale, pentru ca, rămânând aici, să ajute cauzei noastre, dar suma respectivă s-ar extinde la 1 200 de ruble; dar întrucât eu nu am nici o altă informație (cu privire la aceasta), las la propria latitudine a Luminăției voastre hotărârea de a i se acorda sau nu suma respectivă, iar eu consider că este de datoria mea să vă informez că, după moartea cunoscutului boier valah Gheorghe Canale⁴⁵, nu mai am pe nimeni pe lângă mine care să-mi dea informații temeinice și care să poată într-adevăr servi în folosul înaltei Curți a Majestății Sale imperiale.

Recomandându-mă și pe mai departe îndelungatei dv. bunăvoințe, am onoarea de a fi etc.

1794, octombrie 15/26, Iași

Secret

Raport

După trimiterea ultimelor mele rapoarte Colegiului de stat al afacerilor externe, am fost informat în secret că la 29 septembrie (10 octombrie) mitropolitul Moldovei^{45 bis}, adunând tot clerul, au mers la domnitor⁴⁶ pentru primirea unui răspuns ferm și (pentru) satisfacerea cererii lor. Ajungând la palat, au cerut să i se raporteze domnitorului despre sosirea lor. Li s-a răspuns că domnitorul, fiind ocupat cu trimiterea unui curier la Țarigrad, nu-i poate primi și, de aceea, unul dintre slujitorii (domnești) s-a oferit el să-i prezinte (domnitorului) cererile (clerului) și să le dea răspunsul pe care-l va primi (de la domnitor). Seara a venit el la mitropolit împreună cu fostul vistiernic, Lascarachi Rosseti, și i-a declarat că domnitorul face o concesiune mănăstirilor

⁴⁴ Dracache Depasta, mare vornic al Țării de Jos.

⁴⁵ Corect Canela.

^{45 bis} Iacov Stamati, mitropolit al Moldovei (21 iunie 1792 – 12 martie 1803).

⁴⁶ Mihai Suțu, domn al Moldovei (30 decembrie 1792 – 25 aprilie 1795)

de treizeci la sută din cantitatea de grâu și de mei ce li s-a cerut, poruncindu-le însă să dea neapărat restul. Mitropolitul a răspuns la aceasta că ei au hotărât să nu dea nimic, pentru că o asemenea dare n-a existat niciodată (până atunci) și că îl roagă pe domnitor să le permită să trimită o cerere la Poartă, pentru că țara este încredințată nu numai domnitorului, ci și mitropolitului, care trebuie să preîntâmpine orice nenorocire care s-ar putea produce înlăuntrul ei. Cu acestea, a rămas să aștepte răspunsul din partea domnitorului, iar clerul a hotărât să nu dea cantitatea (de grâne) cerută, intenționând chiar să trimită prin intermediul meu o cerere la preainalta Curte a Majestății Sale imperiale (a Rusiei)⁴⁷.

Mi s-a comunicat apoi că clerul trimite din partea sa pe un oarecare călugăr Paisie la Constantinopol, pentru a duce la Poartă jalba privind împovărarea sa și să obțină schimbarea cărmuitorului. La 4 (15) octombrie curent, mitropolitul cu tot soborul au fost la domnitor pentru a solicita ultimul răspuns la cererea lor, iar în ziua următoare, domnitorul l-a trimis la ei pe un slujitor al său, cu dispoziția ca (tot) clerul să se adune la mănăstirea trei Ierarhi, (cu intenția) ca să-i aresteze acolo, unde au și stat ei întemnițați, până la data de 6 (17 octombrie), poruncindu-li-se să achite neapărat cantitatea de grâu cerută, la care clerul a răspuns că nu are de unde s-o dea. Ca urmare, a fost dată o altă poruncă, precum că domnitorul le primește cu îngăduință cererea și în loc să dea (grânele) în natură, le cere câte 25 de plăștri de fiecare chilă (de cereale), menționând că atunci statul va răscumpăra el cu acei bani cantitatea (de grâne) pretinsă de Poartă și că domnitorul îi eliberează de sub arest, ca să caute banii, dar ei și de această dată au răspuns că nu au de unde lua banii (ceruți). Privitor la cererea (care ar fi urmat să fie) adresată prea înaltei Curți, ei au răspuns că ar trimite-o bucuroși, dar se îndoiesc foarte mulți și se tem să nu fie descoperiți și, de aceea, ei cer (doar) intervenția noastră acolo unde trebuie. //

La data de 6 (17 octombrie) a fost adunat tot clerul la mitropolit, unde p 589 se aflau și mai marii dărilor, anume: mai sus numitul Lascarachi Rosseti și marele logofăt Roznovanu⁴⁸. Clerul a cerut reducerea acelei dări, în conformitate cu averea fiecărei mănăstiri. Aceia au răspuns că această (dare) nu este atât de greu de suferit și s-au pronunțat că ar fi mai bine dacă s-ar strădui s-o plătească cât mai repede, adăugând pe lângă aceasta că nu e cazul să se plângă (tocmai) ei de lipsuri, căci dacă s-ar afla în Moldova o armată de o sută de mii de soldați sau și mai mulți, atunci țara și mitropolitul ar avea mijloace să o întrețină și nu s-ar mai plânge de sărăcie și de extrema ruinare a țării, dar cum Poarta cere acum, în împrejurările actuale, unele provizii suplimentare, ei răspund că nu au de unde să le ia, (numai) pentru că acestea sunt solicitate pentru (nevoile) Porții, iar nu pentru Rusia; prin urmare, este necesar să le dea neapărat, căci altfel vor avea de suferit și se vor expune la cine știe ce nenorociri.

Trebuie observat că se știe deja de mult timp că mai sus numiții boieri Lascarachi și Roznovanu au fost și sunt inamicii Rusiei și de aceea acționează întotdeauna împotriva ei și că tocmai de aceea au și fost puși, în mod intenționat, ca să strângă ei dările de la mănăstiri și că această problemă depinde de voia lor, iar ceea ce fac sau hotărăsc ei se acceptă cu sfințenie.

⁴⁷ Ecaterina a II-a.

⁴⁸ Nicolae Rosetti-Roznovanu, mare logofăt al Țării de Jos.

La data de 9 (20 octombrie), mitropolitul l-a chemat la el pe tălmaciul, care se află pe lângă postul meu, pe Savițki, și, întrebându-l dacă a venit cu știrea mea la el, acela a confirmat acest lucru, (apoi) a început discuția cu aceea că este foarte bucuros că eu știu despre întrevederea lor și pomenind, numele celui de sus, precum și jurământul făcut de el Majestății sale imperiale, speră că se va păstra cu sfințenie taina și că credința lui față de prea augusta suverană⁴⁹ să nu-l ducă la moarte acum la bătrânețe, (după care) l-a rugat (pe tălmaci) să-mi spună să informez Curtea Majestății sale imperiale, care totdeauna a protejat această nefericită țară și să nu uite nici cu această ocazie să întindă o mână de ajutor contra unor asupriri neobișnuite, (lucru) pe care el îl cere ca un supus credincios și ca păstor al acestei țări, spunând că aceasta și mănăstirile sunt atât de năpăstuite de niște dări care n-au existat nicicând mai înainte în principat și că nu-i mai rămâne altceva de făcut, decât să aștepte ca preamiloșiva suverană să-și îndrepte mila și compasiunea ei către această sărmană țară și să-i apere pe supușii (țării), ca pe niște coreligionari, de jugul insuportabil, căci (altfel) în curând vor fi nevoiți să-și întrerupă tăcerea și să-și pună în aplicare o intenție păgubitoare pentru ei înșiși. El cunoaște marea nemulțumire și tulburare, care au loc în popor, căci vin în fiecare zi la el cu rugăminți să intervină pentru ei, dar nu reușește (să facă) aceasta; și (se întreabă) la ce servește rangul său, când acesta este desconsiderat și când i se spune că țara trebuie să moară de foame? După aceea, a spus că în curând va întocmi o cerere către prea înalta Curte, dar pe ascuns de cler, pe care nu se poate baza într-o problemă atât de importantă.

Pe lângă acestea, a explicat că domnitorul a poruncit în repetate rânduri să i se dea de înțeles că ar trebui să renunțe la conducerea Mitropoliei, dar el a răspuns că nu va face aceasta până când Majestatea Sa sultanul⁵⁰ nu-i va fi trimis un hățșerif sau o poruncă în numele său și (a spus) că l-a rugat pe domnitor să-i permită să adreseze o cerere Porții cu privire la contribuția impusă mănăstirilor, dar domnitorul i-a interzis aceasta în modul cel mai categoric.

S-a mai destăinuit că i-a scris patriarhului din Constantinopol⁵¹ cu privire la detronarea domnitorului și că s-a adresat și Porții cu privire la schimbarea și trimiterea lui în surghiun și, de aceea, el trage concluzia că pomenita dare nu-și are originile la Poartă, ci la domnitor; în încheiere, (mitropolitul) a rugat să mi se aducă toate acestea la cunoștință, cu promisiunea că nu va înceta să se străduiască spre folosul intereselor prea înaltei Curți și să ne comunice că // împotriva acelor
p 590 se va acționa atât din partea Porții, cât și a Cărmuirii Moldovei.

În ce fel se va încheia această problemă importantă, eu nu voi întârzia să raporteze la timpul potrivit, iar domnitorul, aproape la fiecare prilej, îmi amintește despre îngrijorarea sa cu privire la trimiterea la Constantinopol a cantităților de provizii cerute prin poruncile ce i-au fost trimise personal de Majestatea sa sultanul și, după spusele sale, el se străduiește din toate puterile sale să ușureze țara de o asemenea împovărare.

⁴⁹ Ecaterina a II-a

⁵⁰ Selim al III-lea, sultan otoman (8 aprilie 1789 – 29 mai 1807)

⁵¹ Gherasim al III-lea, patriarh al Constantinopolului (3 martie 1794 – 19 aprilie 1797)

După scrierea tuturor celor raportate (mai sus), mi s-a comunicat că mitropolitul – după ce a venit la el tot clerul, care i s-a plâns de împovărarea sa peste măsură, precum și de faptul că ocârmuitorul principatului i-a amenințat formal că-i va ține sub cea mai severă strajă – le-a spus să nu se teamă de aceasta și să nu dea nimic, ci să fie tari (pe poziție) și atunci și el însuși se va supune arestului, împreună cu ei.

Patriarhia din Ierusalim, văzând că mai înainte mitropolitul oscilase în fermitatea sa cu privire la insistența neîncetată și puternică a ocârmuirii, a fost nevoită să se oblige să-i plătească domnitorului 16 mii de piaștri, dar mitropolitul a mustrat-o pentru aceasta; Athosul, însă, se miră foarte mult de tăria neobișnuită a mitropolitului și, neștiind cărui fapt s-o atribuie, i s-a alăturat în modul cel mai puternic și este gata să sufere orice împreună cu el.

JOHN PETTY

(? – p. 1784)

John Petty, descendent al renumitului statistician și economist englez din secolul al XVII-lea, Sir William Petty, nu pare să se fi remarcat prin talente sau aventuri deosebite. Informațiile ce le avem despre el sunt destul de reduse. Știm că era rudă cu alt William Petty, lord Shelburne, șeful opoziției engleze de prin anii 1778–1782 și ministru de externe în intervalul 1782 – decembrie 1783, și că se interesa în oarecare măsură de existența și exploatarea minelor din Europa centrală. Prin anii 1784–1786, îl aflăm împreună cu familia sa, compusă din soția sa și o fiică tânără, rătăcind prin Ungaria, Transilvania, Boemia, Austria propriu-zisă, Saxonia. ., vizitând minele metalice, îndeosebi aurifere, în timp ce soția sa și fiica sa se țineau de baluri și petreceri pe la Curțile minore, unde aduceau scrisori de recomandare din partea plenipotențiarilor britanici. Lucrul pare să fi reușit mai puțin la Dresda, mai formalistă, ostracizată de el pentru „ceremoniile și eticheta sa”, care l-au și făcut să treacă ulterior la Lipsca, în 1786.

În Transilvania, unde ajunge în vara anului 1784, John Petty a fost recomandat baronului Brukenthal de către contele József Teleki, la cererea ministrului britanic de la Viena; Sir Robert Murray Keith. Bine primit și bucurându-se de toate înlesnirile (escortă, găzduire etc.), a trecut prin Făgăraș la Brașov, unde a petrecut câteva zile, ca spectator înfiorat și el, alături de orășeni, de isprăvile unei bande de „tâlhari” ce ajungea până și în mahalalele orașului, unde au și fost decapitați doi complici bănuți ai acestora. Cu puțin înainte avuseseră loc niște atacuri deosebit de îndrăznețe la Vlădeni și Perșani. Regimentul de grăniceri români de la Orăștie fusese dislocat, trimițându-se un număr însemnat de oameni prin satele unde treceau mai des „bandiții” în număr de nouă, dintre care unul umbla în port de husar, iar ceilalți în port „grecesc” (cf. Raportul din 27 VI 1784 al lui Michael von Brukenthal către ruda sa guvernatorul cu același nume, publicat în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde...*, 1903, p. 671)

Însoțit de o escortă serioasă și bucurându-se de tovărășia unui grup de nobili din Transilvania, ce voiau să călătorească în Țara Românească, Petty ajunge cu familia sa la București, cu gândul să stea doar câteva zile și să se întoarcă pe la Turnu Roșu în Transilvania, de unde ruga să i se trimită o escortă de teama tâlharilor. La întoarcere, vizitează zona auriferă. Săcărâmbul, unde caută fără succes mostre de aur după indicațiile consilierului „guberniului” Muller, și Zlatna, unde zăbovește chiar mai multă vreme din cauza îmbolnăvirii fiicei sale. Drumul urmează apoi pe la Baia Mare, unde vizitează exploatarea miniere, cercetându-le pe cele de la Baia Sprie și Cavnic. În sfârșit, plecând de acolo, merge la Schemnitz, alt centru minier însemnat (azi în Cehoslovacia), unde ai lui petrec toată iarna sub aripa protecție a contesei Colloredo, soția comandantului garnizoanei de acolo. Când trece, în anul următor în Boemia, vizitarea minelor de acolo duce la o comparație în favoarea minelor din Ungaria și Transilvania. Ecoul răscoalei din 1784 îl îndeamnă să-i scrie iar lui Brukenthal – care însă nu-i mai răspunde – cerând vești despre el și cunoscuții săi.

Interesul în sine al întregii aceste corespondențe este destul de redus. Totuși, unele amănunte despre greutatea călătoriei prin Țara Românească sau despre societatea de la București,

precum și unele ecouri ale neliniștii din Transilvania în pragul mișcărilor sociale din acel an vin să coroboreze informațiile altei relații din vremea acesta, anume a lui Lehmann.

Despre călătoria lui Petty nu s-a ocupat nimeni sistematic până acum. Una singură din scrisorile sale a fost reprodusă de T. Bulat, printre cele extrase de el din volumul cuprinzând scrisorile primite de baronul Brukenthal, publicate de H. Herbert, în *Archiv des Vereins* (loc Cit.), în articolul *Din corespondența baronului Samuel von Brukenthal*, în „Revista istorică”, XII (1926), nr. 4–6, p. 93–94.

SCRISORI¹

18 iulie 1784, sâmbătă²

p. 679

Cum știm câtă osteneală și-a dat Excelența voastră pentru a face ca să fie cât mai plăcută și ușoară călătoria noastră, cred că este de datoria mea să fac o mică povestire de cum a decurs. Acum vreo oră am sosit la Sâmbăta. Am fost să văd casa pe care o construșiți și care îmi place foarte mult: este adevărat că nu sunt încă decât scările și zidurile fiecărei camere, dar ele mi se par de proporții potrivite și foarte bine așezate. Poziția e foarte frumoasă, îndeosebi pădurea prin care trece de o parte râul, în sfârșit, nu mai trebuie decât prezența E. V. pentru a face din acest loc o reședință de o mie de ori mai frumoasă ca cea de la Avrig³. Întorcându-ne acasă, am găsit un prânz foarte bun, care ne aștepta și am mâncat ca lupii. Am plecat la orele 4 și drumul până la Făgăraș a fost mai bun ca cel făcut până atunci. Când am intrat în oraș, m-a întâmpinat un om care primise ordinele E. V. și m-a dus la casa unei persoane particulare pentru a petrece noaptea acolo. Am fost în persoană să-i fac o vizită contelui Beldi⁴, care mi-a făgăduit o escortă și tot ce-mi mai trebuia. Am fost să vedem podul ridicat pe râu⁵. E într-adevăr un lucru unic, ce merită a fi văzut. A doua zi, am plecat cu o escortă de 7 oameni, care au avut cea mai mare grijă de noi, nu numai păzindu-ne de hoți, dar acolo, unde drumul era stricat, ei propteau carele cu forța brațelor. Cu cât mă apropiam de Brașov, cu atât se înteteau zvonurile despre prezența unor tâlhari și am găsit // prin sate soldați din regimentul din Orăștie⁶, cantonați acolo pentru a porni împotriva acestora. p. 680 Slavă Domnului, am sosit cu bine la Brașov. La poarta orașului era un om care ne-a dus la casa domnului Wentzel, notarul, unde suntem bine găzduiți. Azi a

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez al scrisorilor publicate de H. Herbert, în volumul festiv închinat baronului Brukenthal, sub titlul: *Briefe an den Fereiherrn Samuel von Brukenthal*, scos de *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1903, p. 679–680, 682; 685–686; 707–709.

² Sombota, sat com Voila, jud Brașov

³ Freck, sat și com În jud. Sibiu, unde își avea baronul Brukenthal o reședință de vară

⁴ Comandantul militar al Făgărașului. Între 1764 și 1850, o parte din ținutul Făgărașului a format districtul de graniță păzit de regimentul I românesc de grăniceri cu reședința la Orlat

⁵ Olt.

⁶ Oras

venit mai multă lume să ne salute și vă suntem foarte recunoscători pentru toate atențiile de care ne-am bucurat aici. Se mai află aici un grup de nobili, care își propun să se însoțească până la București. Brigadierul major va merge până la Bran cu soldații, așa că E. V. poate vedea că vom fi bine păziți. Vom rămâne aici poate 8 zile. Acest loc este într-adevăr înconjurat de tâlhari și nimeni nu îndrăznește să iasă din oraș fără pază. Acum câteva zile au intrat în suburbia Schei (?)⁷, dau au scăpat. Țăranii se tem să nu dea foc caselor lor și, de aceea, nu îndrăznesc să li se împotrivească și mi se pare că nimic nu ar putea pune în siguranță orașele și împrejurimile decât un număr de soldați trimiși anume pentru prinderea acestor bandiți. Ceva trebuie făcut, pentru că acești oameni în loc de a scădea ca număr cresc tot mai mult.

p. 682 24 iulie 1784, Brașov

Am fost înștiințați că escorta pe care ne-a trimis-o domnul Țării Românești⁸ a sosit ieri. Așadar ne-am făcut toate pregătirile ca să plecăm de aici mâine dimineață, pentru a vedea o țară cu totul alta decât cele cunoscute până acum. Vom fi cinci sau șase zile pe drum. Voi rămâne patru zile la București și cred că-mi vor mai trebui șase zile pentru a merge la Turnu Roșu⁹. V-aș fi foarte îndatorat dacă ați avea mare (bunătate) să porunciți să vină o escortă de trei-patru oameni la frontieră ca să mă conducă la Sibiu, unde sper să vă găsesc tot așa de sănătos și bine cum v-am lăsat. Noi suntem găzduiți mai departe în casa dlui Wentzel, care nu știe ce să mai facă pentru ca să petrecem mai bine; trăim aici ca în familie, în chipul cel mai plăcut. Îmi pare rău că timpul nu ne îngăduie să stăm mai mult cu ei. Ținutul, munții și priverile sunt încântătoare în toate părțile și de n-ar fi fost teama de tâlhari, m-aș fi plimbat peste tot. Alaltăieri, husarii au fugărit doi tâlhari, care au scăpat mulțumită iuțelii cailor lor. Dimineața, doi dintre acești tâlhari (complici cu cei ce au rănit pe hangiu și omorât pe nevasta acestuia la Perșani)¹⁰ au fost decapitați și se va face și procesul celorlalți. Domnul judecător¹¹, la care am prânzit astăzi, vă înfățișează respectele sale... etc.

J. Petty

p. 685 2 (August) 1784, București

... Această scrisoare o datez din București, unde am ajuns acum două zile fără cel mai mic neajuns. E drept că drumul, deși cel mai bun față de celelalte, este îngrozitor și mă așteptam la fiecare pas ca trăsura să se fărâme în bucăți din cauza marilor stânci și pietre peste care trebuia să trecem. O ploaie rea ne-a însoțit în tot timpul trecerii munților, împreună cu un frig

⁷ *Le fauxbourg seize* (!)

⁸ Mihail Suțu (1783–1786, în prima sa domnie în Țara Românească)

⁹ *À la Tour Rouge*.

¹⁰ Sat, com. Șinca, jud. Brașov Asupra acestui fapt, cf. Raportul lui Michael von Brukenenthal din 27.VI 1784, în *Archiv des Vereins...*, 1903, p. 671.

¹¹ Michael Fronius.

grozav, așa că fiica mea și cu mine am cam răcit, dar acum suntem foarte bine. Escorta noastră a fost foarte atentă. În fiecare oraș, unde petreceam noaptea // ni se aduceau din belșug provizii de tot felul, ca: pâine, vin și fructe. Ispravnicii au venit să ne viziteze cu soțiile lor și ne-au copleșit de atenții. În sfârșit, de cum am sosit la București, dl. Raicevich¹², în urma recomandărilor E. V., ne-a făcut rost de o bună găzduire, întrucât aici nu sunt hanuri. Am fost prezentați la Curte, eu – domnului, iar soția mea și fiica mea – doamnei¹³. Aseară am fost la un bal dat cu prilejul nunții unui boier. Sala era plină de lume. Erau multe doamne îmbrăcate după moda românească și cea grecească; găteala lor era foarte bogată și împodobită din belșug cu diamante și alte pietre scumpe. Totul mi se părea datorit magiei. Totul a fost pentru mine ca pătrunderea într-o altă lume. Fiecare amănunt era nou și fiecare mi-a plăcut. Nevastă-mea și fiică-mea au dansat menuete, iar după aceea cadriluri foarte iuți. Pot să vă asigur că nu-mi puteam stăpâni râsul văzând pe domnii aceia cu bărbile lor impunătoare siliți să se țină de dans în tempoul dat de nevastă-mea. În cele din urmă, grecoaicele s-au însuflețit grozav și s-au străduit să danseze ca englezoaicele. Totul era plin de veselie, totul era în armonie. S-a servit un supeu și apoi a reînceput balul care a ținut până la miezul nopții. Îmi pare rău că timpul nu-mi îngăduie să mai stau aici vreo două, trei săptămâni sau (mai bine zis) să merg la Constantinopol. Dar va trebui, cred, să plecăm. Voi pleca de aici sâmbăta sau duminica viitoare și voi apuca spre Turnu Roșu. De aceea, v-aș fi foarte îndatorat dacă mi-ați trimite o escortă până la graniță spre a ne păzi de hoții din împrejurimi. (Mulțumiri... etc.) Noi suntem sănătoși, deși căldura este extrem de mare...

Rămân... etc.... John Petty. București 2 (august), 1784

Dl Văcărescu¹⁴ m-a rugat să vă trimit complimentele sale.

Zlatna, octombrie, 1784

Am avut cinstea de a scrie E. V. din Săcărâmb¹⁵, unde am fost siliți să ne oprim din cauza îmbolnăvirii fiicei mele, dar, cum fierbințeala a continuat și era foarte incomod să stăm acolo, am plecat înapoi la Zlatna în tovărășia baronului Seeberg, care a făcut tot ce putea pentru a ne veni în ajutor. Sosiți la Zlatna, ni s-a refuzat găzduirea în casa în care fusesem primiți mai înainte, deși nu ședea nimeni acolo. De n-ar fi fost baronul, care măcar că era băiat tânăr¹⁶ ne-a cedat propria sa cameră, nu am fi găsit unde să stăm. Sunt 16 zile de când suntem aici și fiica mea (deși este ceva mai bine) are totuși fierbințeală în fiecare zi, dar sper că va fi în stare să călătorească în scurt timp, înainte de a începe vremea rea, și atunci va trebui să merg de-a dreptul la Viena și să-mi iau orice gând de a vizita Schmölnitzul¹⁷

¹² Raicovicz (!), agentul imperial din București

¹³ Sevastia Callimachi, fiica lui Ioan Callimachi, căsătorită mai întâi cu Grigorașco Vlasto și apoi cu Mihail Suțu.

¹⁴ Wackaressku Enăchită Văcărescu, fost mare spătar (noiembrie – decembrie 1782), sub predecesorul lui Mihail Suțu, Nicolae Caragea (1782–1783).

¹⁵ Nagyag. Sat, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara.

¹⁶ *Qoi que un jeune homme* (?)

¹⁷ Azi Smolník în Slovacia. Vestit pentru minele de aur exploatate încă din secolul al XIV-lea.

etc. Cum am pierdut atâta timp aici, văd că nu voi avea destui bani pentru drumul la Viena, acum nu pot găsi bani aici, va trebui să-mi fac rost de la dl Pürcher din Sibiu, căruia îi sunt recomandat de domnii Friess¹⁸, pentru suma de 400 de florini, dar cum nu știu numele străzii unde locuiește dl Pürcher și temându-mă să nu mi se rătăcească scrisoarea, îmi permit să includ aici un ordin sau chitanță pentru acea sumă asupra casei camerale din Zlatna sau a Camării de sare de la Alba Iulia¹⁹. Dacă dl Pürcher scrie îndată, voi putea avea răspunsul său duminică viitoare... /

- p. 708 Scuze... / Nevastă-mea se resimte și ea de grija pentru fiica mea etc. După oarecare chibzuială, cred că ar fi mai bine dacă E. V., înfățișând dlui Pürcher ordinul meu de plată către domnii Friess //, i-ar spune să depună suma în casa de la Sibiu și, luând de la el ordinul său de plată, să binevoiască E. V. să mi-l trimită cu poșta la Zlatna.
-

p. 718 16 octombrie 1784, Zlatna

- [A primit ordinul de plată pentru 400 de florini, pe care i-a și încasat. Mulțumește pentru dovezile de prietenie... etc. Fiica sa e mai bine.] ...De cinci zile i-a trecut febra și i-a mai rămas doar oarecare slăbiciune, care va trece încetul cu încetul. Cum începe vremea rea și am fost ținut în loc din călătorie din cauza fiicei mele, voi fi silit să părăsesc orice gând de a merge la Dresda și să mă mulțumesc să-mi petrec iarna la Viena. Aș primi cu plăcere sfatul E. V. de a rămâne în Transilvania și de a mă bucura de societatea E. V., dar depărtarea așa de mare de la Sibiu la Viena m-ar stingheri nespun de mult în primirea scrisorilor din Anglia și expedierea răspunsurilor așa iute cum ar trebui. Iar dacă ruda mea, mylord Shelburne²⁰, ar intra în guvern, poate că voi fi silit să plec în Anglia neîntârziat. Scrisorile mele, pe care l-am rugat pe
- p. 719 cavalerul // Keith²¹ să mi le trimită la Schemnitz, mă așteaptă și prin ele voi afla vești mai multe. Dacă sănătatea fiicei mele îmi va îngădui acest lucru, voi pleca de aici săptămâna viitoare spre Baia Mare și de acolo de-a dreptul la Schemnitz²², trecând prin Pesta, și voi părăsi definitiv proiectul de a vizita minele de la Schmölnitz, cum nici timpul și nici anotimpul nu îngăduie o călătorie atât de obositoare. [Speră să găsească la Baia Mare scrisoarea ce i-a fost scrisă de baronul Brukenthal... Mulțumiri etc....] Binevoiți să transmiteți complimentele mele contelui Teleki și domnilor Eder și Müller²³. Celui din urmă i-am scris din Săcărâmb și [că] măcar că mă aflu în acel loc, e o mare lipsă de minereuri, de aceea am cules foarte puține mostre²⁴.

¹⁸ Bancheri la Viena.

¹⁹ Carlsburg.

²⁰ William Petty, lord Shelburne. După ce a fost șeful opoziției în 1778–1782, a intrat ca ministru de externe în guvernul din 1782. În decembrie s-a retras, fiind înălțat la titlul de marchiz de Landsdowne.

²¹ De fapt Sir Robert Murray-Keith, ministru plenipotențiar britanic la Curtea din Viena (1772–1792).

²² În Slovacia, centru de exploatare minieră.

²³ Toți trei erau consilieri ai „gubernului” – adică contele Samuel Teleki, consilierul Karl Friedrich von Eder și consilierul vistierniei, Franz Josef Muller.

²⁴ Interesul acesta pentru mine, și îndeosebi de aur, apare și în scrisorile următoare

Timpul deși foarte înaintat m-a favorizat, adică vremea se făcea mai umedă, dar nu friguroasă. Am stat cam o săptămână la Baia Mare, unde am vizitat minele de la Baia Sprie și Cavnic²⁵. Apoi, după o călătorie de trei săptămâni, trecând prin Satu Mare, Tokai, Putnok²⁶ și alte sate mici, am străbătut toată țara și am ajuns (în ciuda drumurilor rele) la Schemnitz. Acolo trebuia să mă aștepte mai multe scrisori, pe care însă maestrul de poștă le trimisese la Buda. De aceea, nu-mi mai rămânea timp să vizitez minele, ci trebuia să plec îndată la Viena, ceea ce am și făcut peste două zile, lăsându-mi soția și fiica în grija contesei Colledero²⁷, în credința să le regăsesc în mai puțin de două săptămâni. Dar iarna a venit deodată și tot drumul până la Viena am fost însoțit de o ninsoare foarte deasă cu un vifor pătrunzător. [La Viena toți vorbesc de războiul ce se va porni împotriva Olandei... etc.] Prințul Kaunitz²⁸ e rău bolnav, casa lui nu mai e deschisă ca altădată „ceea ce e o mare pierdere pentru noi englezii”. Mă mir că n-a sosit încă poșta din Țara Românească, dar când va veni, fiți bun să puneți doar să mi se trimită la domnii Friess la Viena. Cât privește // diferitele p. 758 specii de minerale din Transilvania, îmi lipsesc mult îndeosebi mostrele de aur nativ din Roșia (Montană)²⁹. Pentru cele puține pe care le-am văzut, mi s-a cerut prea scump, mai ales când ești silit să mai plătești și vamă (?)³⁰. Dacă E. V. îmi va face cinstea să-mi trimită mostre de orice fel ar fi, voi socoti aceasta ca o nouă favoare... etc.... vor trebui doar trimise pentru mine domnilor Friess la Viena. Cum boala fiicei mele m-a făcut să pierd atâta timp și cum mi-ar părea rău să părăsesc Ungaria fără a fi revăzut minele de la Schemnitz, va trebui să părăsesc orice gând de a merge la Dresda în iarna aceasta. În primăvară, îmi propun să fac înconjurul munților Carpați și poate voi merge până la Cracovia, dar asta depinde întru totul de locul unde mă voi afla. Îmi voi aminti întotdeauna de dovezile dv. de prietenie și vă voi scrie din când în când. Aici se vorbește de insurecțiile sau rebeliunile întâmplate în Transilvania și se spune că multe persoane le-au căzut jertfă. Spér întru Dumnezeu că aceste turburări nu s-au petrecut prin preajma dv. și că E. V. nu a fost supusă nici unei primejdii. Vă rog spuneți-mi tot ce s-a întâmplat, mă interesează mult să știu și eu și, cum mă voi întoarce la Schemnitz peste puține zile, veți putea scrie pentru mine pe adresa contelui Colledero, trimițând... și scrisorile ce s-ar afla pentru mine la poșta restantă din Sibiu... Vă urez odihnă, liniște și sănătate... etc.

²⁵ *Felsöbanya* și *Capnic* = orașe, jud. Maramureș.

²⁶ În Ungaria aproape de hotarul Slovaciei.

²⁷ Soția comandantului imperial din Schemnitz. Familia de Colledero a numărat printre membrii săi și pe brutalul episcop de Salzburg, care l-a determinat pe Mozart să părăsească slujba sa din acest oraș.

²⁸ E vorba de vestitul om de stat și auxiliar al Mariei Tereza, principele Wenzel Anton von Kaunitz-Ritberg (1711–1794), cancelar al imperiului (1753–1792).

²⁹ *Verospatak*, sat și com., jud. Alba.

³⁰ În text: *le dîne* (probabil *la douane*).

[Neprimind nici un răspuns la scrisoarea din 30 noiembrie], mă tem că n-ați primit scrisoarea mea sau mai degrabă că ați fost ocupat cu treburile din Transilvania din cauza răzvrătirii și că nu ați avut timpul să-mi scrieți. Povestirile, pe care le-am auzit din tot locul cu privire la aceste nenorociri, m-au înfiorat și mă fac să tremur pentru siguranța prietenilor mei și îndeosebi a Excelenței voastre, dar sperăm că nu vi s-a întâmplat nimic rău. Mi se spune că șefii răscoalei au fost prinși. Cu atât mai bine dacă este adevărat, dar mă tem mult că, dacă totul nu este bine potolit, să nu înceapă poate din nou la primăvară cu încă și mai mare violență. Ne aflăm acum la Schemnitz, unde vom petrece iarna. Societatea e destul de puțin numeroasă, dar destul de plăcută și contele Colleredo face tot ce-i stă în putință pentru ca șederea noastră să ne dea cât mai multă mulțumire. Sunt concerte, baluri și baluri mascate, ceea ce este multe pentru micul orașel Schemnitz și, deci, soția mea și fiica mea se distrează foarte bine... Nu vreau să vă plictisesc cu tot ce mi s-a întâmplat de când am părăsit Zlatna, unde, printr-o minune (ca să zicem așa), am scăpat de măcelul care a început la 1 noiembrie³¹... etc.

[E fără știri, fără răspuns la ultima sa scrisoare...] Am stat nouă luni în Boemia, adică am stat la Praga toată iarna trecută, și mi-am petrecut toată vara cutreierând țara și vizitând toate minele care sunt foarte numeroase, dar nici așa bogate, nici așa de bine lucrate ca cele din Ungaria și Transilvania. În luna august, am părăsit Boemia mergând la Dresda, unde aveam de gând să petrec iarna. Dar am rămas doar să văd curiozitățile (foarte vrednice a fi observate) și galeria de tablouri. Fiind dezgustat de ceremoniile și eticheta acestui oraș, am plecat la Leipzig, unde m-am instalat pentru iarna care a și sosit.

³¹ Răscoala din 1784 a cuprins într-adevăr acea regiune în primele zile din noiembrie. La 5 noiembrie, ea era stăpână în Abrud. John Petty mai era încă la Zlatna la 16 octombrie. El amintește doar fugitiv de ecurile dramaticelor evenimente din Transilvania în timpul răscoalei lui Horea în ultimele sale scrisori din 30 nov. 1784 și 23 ian. 1785, unde deplânge violențele săvârșite și se arată îngrijorat de soarta cunoscuților săi.

ANDRÉ JOSEPH DE LAFITTE-CLAVÉ

sau LA FITTE CLAVÉ (1740–1794)

André Joseph de Lafitte-Clavé, dintr-o familie aparținând micii nobilimi, s-a născut la Labastide d'Armagnac, în 1740. A absolvit școala de geniu și a ieșit inginer cu gradul de locotenent în 1761; a avut diferite însărcinări, atât în sudul, cât și în nordul Franței (Bayonne, Perpignan, Cambrai și Metz), înainte de a fi trimis la Constantinopol, cu o echipă de ofițeri de marină, sub conducerea comandantului Roux de Bonneval, ajungând la destinație la 16 martie 1784. Pentru serviciile aduse, Lafitte-Clavé a fost decorat cu crucea Saint Louis și înaintat la gradul de maior. Din cauza versatilității politicii franceze, a fost rechemat în Franța, la 1788. Dintr-o scrisoare a prințului de Ligne către ambasadorul Franței în Rusia, contele de Ségur, cu data de 15 februarie 1788, se poate afla și felul cum a fost obținută această rechemare: „Ne-a sosit de la Paris un prinț de Nassau *qui vous a détartarisé* (care v-a „detartarizat”!) îndemnându-l pe dl de Montmorin al Dvoastră să-l recheme pe dl de La Fitte și să schimbe sistemul protector al Franței față de turci”. În continuare, este lăudată tenacitatea lui Nassau: „Reputația și considerația sa, ca și logica sa firească au slujit bine dorințele Dvoastră în această ocazie importantă”. Dl de Montmorin era ministrul Afacerilor Străine, succesorul lui Vergennes, care urmasa – dar fără destulă convingere – linia tradițională a politicii de sprijinire a Turciei. Din cauza incoerenței politicii de la Versailles, s-a putut vedea un ofițer francez trimis în misiune oficială în Turcia, luând parte la operațiile militare de la Oceaov, unde curând vor izbucni niște voluntari francezi, ca Roger de Damas. Înainte de declarația de război a Turciei, Lafitte a făcut o recunoaștere a malului vestic al Mării Negre și a inspectat fortificațiile turcești de pe acel mal. După aceea, a luat parte la operațiile de la Oceaov și Kinburn din 1787.

După înapoierea sa în Franța, a rămas mai departe în armată. În campaniile Revoluției, s-a distins, dar a fost executat în 1794, ca mulți ofițeri, bănuiați a fi „aristocrați” și dușmani ai Revoluției.

De la el a rămas un *Jurnal* al explorării coastei europene a Mării Negre, *Journal d'un voyage sur les côtes de la Mer Noire du 28 avril au 18 septembre 1784*, manuscris păstrat în arhiva Inspectoratului Geniului din Paris, Castelul din Vincennes, ms. 117. Este o dare de seamă cuprinzătoare, din care autorul a folosit diferite părți în memoriile oficiale separate despre mai multe locuri de pe coasta Mării Negre. Aceste memoriile se află în Arhivele Naționale din Paris, la secția *Marine*, sub cota 3JJ 228, la arhivele serviciului istoric al armatei terestre, *Mémoires et Reconnaissances*, 1616, la arhivele Inspect. geniului, art. 14, *Places étrangères, Turquie*. Despre misiunea comandantului Bonneval, din care făcea parte Lafitte-Clavé, a scris istoricul englez Trevor J. Hope, *The Balkan Coastal Defences of the Black Sea. the Reports of the de Bonneval Mission in 1784*, în *IIIe Congrès International d'études de sud-est européen Résumés des communications Histoire*, tome I, București, 1974, p. 223.

Pentru coasta bulgară, informațiile memoriului lui Lafitte-Clavé au fost date la lumină în articolul lui Jacques Paviot: *Une reconnaissance militaire et nautique du rivage bulgare de la Mer Noire en 1784*, în „Bulgarian Historical Review”, 1984, nr. 3, p. 107–116.

Extrasul din *Jurnalul privind gurile Dunării*, pe care îl redăm în versiune românească, a fost publicat de același autor în prezentarea de ansamblu făcută pentru Centrul Național de Cercetare Științifică din Paris (CNRS) sub titlul, *La reconnaissance des Bouches du Danube par Lafitte-Clavé et du Veine de Presle en 1784*, p. 56–61.

JURNALUL UNEI CĂLĂTORII DE-A LUNGUL MĂRII NEGRE DE LA 28 APRILIE LA 19 SEPTEMBRIE 1784 (fragment)¹

p 56 28 iunie, luni. Vreme bună, cerul noros, vântul de nord răcoros, marea agitată. Am pornit cum a crăpat de ziuă și am navigat de-a lungul coastei europene², am trecut prin fața <punctului> Balabanca³, unde se află un cap și un sat cu acest nume, mai sunt și câteva case răzlețe pe această coastă, în jurul cărora sunt câțiva arbori. Restul terenului pare gol; coasta este *acore*⁴, în unele locuri. Nu am văzut decât un vas ancorat înspre capul Balabanca, unde totuși țărmul este prea puțin înalt. De la Oceakov (*Ozou*) până la vărsarea Nistrului, coasta este *acore* în mai multe locuri, iar în altele formează niște mici vâlcele bune pentru debarcare. Satele sunt rare și nu vezi nici un arbore. Abia după Akkerman, situat pe malul drept al Nistrului, vezi câțiva copaci. De la vărsarea acestui fluviu, coasta să fie mai puțin înaltă și să fie mai favorabilă unei debarcări: în general poți să ancorezi oriunde, deși fără adăpost. Pământurile *acore* se termină după Balabanca, la un cap, care formează un golf cu țărmul nisipos, unde vezi p 57 câteva case. // Acest loc se numește Djean Bugeac⁵ și este poate același pe care Danville⁶ îl numește Sasic Liman. Coasta joasă și nisipoasă continuă astfel până la gura Dunării numită Chilia (*Kili Bogasi*). De la această gură până la aceea de la Sulina, coasta, deși nisipoasă, este acoperită cu arbori. Am lăsat ancora la Sulina la orele 3 după amiază (*du soir!*) Înainte de intrare s-a tras o lovitură de tun cu ghiulea pentru siguranța pavilionului și o a doua cu pulbere, după ce am trecut de vechiul dig (*jetée*), pe care era să naufragiăm din vina timonierului, și o a treia lovitură înainte de a lăsa ancora în fluviu. O șalupă din Sulina cu un pavilion făcea semnalele necesare pentru a dirija intrarea noastră, dar abia puteam să le vedem.

¹ Traducerea s-a făcut după textul original francez, redat parțial de către J. Paviot în prezentarea făcută pentru CNRS, p. 56–61

² De la Oceakov la sud, mergând și de-a lungul coastei bulgare

³ Balaban sunt 2 sate, Balabanca Mare și Mică la sud de Budakî, în apropierea litoralului pontic în Ucraina

⁴ Termen marinăresc

⁵ Oare de citit Bugaz? La intrarea în limanul Nistrului, în Ucraina.

⁶ Geograful J. B. Bourguignon d'Anville, autorul hărții intitulate: *Troisième partie de la carte d'Europe, contenant le midi de la Russie, la Pologne et la Hongrie, la Turquie, y compris celle d'Asie presque entière*, Paris, 1760.

Această gură a Dunării, pe care grecii⁷ o numesc Sulina⁸, este aceeași pe care turcii o numesc Sunne și ea este cea mai adâncă și mai cercetată. Nu poți – după câte se spune – să treci prin celelalte.

29 iunie, marți. Vreme frumoasă, foarte caldă, vântul din nord-vest. Dimineața am fost împreună cu Mehmet să văd rămășițele vechiului dig și ale farului de la Sulina^{8bis}, de pe malul stâng. Am văzut și vestigiile cazărmilor rânduie într-un turn (*Kalé*) fortificat sau baterie realizată la sfârșitul ultimului război⁹ și pe care apele Dunării le-au distrus de 3 ani încoace.

Mi s-a spus că nu sunt mai mult de 25 de ani de când există farul pe acest mal stâng, precum și un banc, de nisip, la fel cu acela care este la vârful extrem al farului de pe malul drept, dar azi, vasele mici pot trece între acest vechi far de pe țărmul stâng și Sulina, unde nu sunt decât 10 picioare [3, 25 m] de apă. Sunt 25 de picioare [8 m] la vechiul loc de trecere (*l'ancienne passe*). Mehmet m-a întrebat care ar fi mijlocul de a repara acest dig, a cărui construcție trebuie executată pe cheltuiala domnului Țării Românești și a cărei reparație a fost cerută Porții de către toți căpitani de vase (*reis*) turcești, prin una și mai multe jalbe. În consecință, am ridicat o hartă // a gării brațului Dunării la Sulina, pentru a indica mijloacele și precauțiile necesare la reconstruirea acestui dig, care nu a fost ruinat decât prin nepăsarea turcilor, care nu repară niciodată nimic. Totuși, această restaurare este foarte urgentă și chiar azi dimineață, un vas târât de curent, era gata să naufragieze... Acest dig va avea cam 350 de stâneni lungime, de la moscheia din Sulina până la vestigiile vechiului far, ai cărui stâlpi mai subzistă încă și care vor putea fi folosiți, făcându-se o nouă lucrare¹⁰ în jurul lor. Vor trebui pregătite mai înainte toate materialele, ca: lemn, piatră, cărămidă, (care) vor veni din Țara Românească pe Dunăre. Sunt atâtea vicii de construcție în lucrările făcute de turci, încât va fi esențial să li se fixeze modul în care trebuie făcut acest dig și mai ales de a îmbrăca zidăria sa cu scânduri groase, fixate bine în cuie pe niște traverse (*longrines*), și bine cătrânite, ca să lase timp mortarului să se consolideze, va fi neapărat nevoie de asemenea, de a face un capăt de dig, mai sus de digul de pe malul stâng și de a-i da o lungime de 100 de stâneni (200 de metri), pentru a preveni năruirea sa iminentă. Sulina este un cătun situat la gura acestui braț al Dunării. Vasele ancorează la 5–6 stâneni (10–12 metri) de case, unde apa are o adâncime de 15 picioare (aproape 5 metri). Sunt cam 20 de case, o moscheie și niște feredele (băi) construite pe ruinele unui vechi edificiu. Moscheia este de scânduri. Erau acolo 12 vase când am intrat: în fiecare zi coboară pe Dunăre și pleacă un mare număr (de vase). Malurile acestui fluviu sunt foarte joase și foarte mlăștinoase. Terenul pe care sunt casele de pe malul drept nu are mai mult de 3–4 picioare (10–13 metri) deasupra apelor Dunării, care totuși nu

⁷ Adică creștinii supuși turcilor

⁸ Oraș, jud. Tulcea

^{8bis} Construit în 1745 cf. T. Gemil, *Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)*, în *Colegiul pedagogic «Constantin Brătescu». Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța, 1993, p. 238–242.

⁹ Terminat în 1774

¹⁰ Crèche.

vine peste el niciodată. Același teren nisipos formează o fâșie (*laisse*) de nisip de 5–6 stânjeni (10–12 metri) pe care sunt așezate casele, dincolo de care se află apele revărsate din amonte de Dunăre, care formează mlaștini și dau naștere la stuf și la țăntări. Ar fi nevoie de un chei pe amândouă malurile //

- p. 59 30 iunie, miercuri, Vreme frumoasă, vântul din nord. Am ridicat ancora din Sulina cam pe la ora 5 dimineața ca să mergem la „Kara Hirman”¹¹. Noaptea a fost excesiv de călduroasă, vântul sufla ieri seară din sud și țăntării pe care îi produc mlaștinile Dunării sunt foarte supărători. Marinarii își făcuseră niște mantale¹² cu vâluri, ca să se apere de ei.

De la Sulina până într-un loc, pe care „grecii” îl numesc Sf. Gheorghe, coasta este joasă și terenul mlăștinos. Sunt câteva pescării din loc în loc, de unde trase luntrele pe uscat la vreme rea. Se ivesc câteva ridicături de nisip foarte mici, cât și arbori către Sf. Gheorghe, care este un sat destul de însemnat¹³ și unde nu sunt decât 2 sau 3 luntre mici. De la Sf. Gheorghe încolo, coasta continuă să fie joasă și presărată cu mici cătunuri sau biserici de pescari și cu câțiva arbori. Am mai văzut de la Sulina niște înălțimi sau munți foarte depărtați¹⁴, care – pe măsură ce înaintăm – se prelungesc spre Munții Balcani. Cât despre celelalte guri ale Dunării, am putut deosebi unele, în ciuda depărtării de ele, dar nu am putut obține nici o lămurire cu privire la numele lor de la marinarii noștri, care circulă cu toții în mod obișnuit de-a lungul acestei coaste și nu o cunosc, totuși, mai bine, în ciuda acestui fapt.

Ieșind din Sulina, „kerlenghicul”¹⁵ nostru a tras 3 lovituri de tun, după obicei și a plătit un țechin și trei piaștri ce se cuveneau comandantului farului.

Am ancorat la orele 6 seara pe 4 (*brasse*)¹⁶ de apă în fața satului Kara Hirman. „Kerlenghicul” a tras 3 lovituri de tun, după obicei. Mehmed Aga s-a dus de cum a sosit, dar greutatea abordajului lângă sat l-au silit să se înapoieze. //

- p. 60 1 iulie, joi. Vreme frumoasă, mai puțin călduroasă, vântul din sud-vest. Mehmet Aga a plecat de dimineață la Kara Hirman cu șalupa vasului, care nu a putut să abordeze decât foarte departe acest sat; Bina Emîni, care l-a văzut acolo, i-a spus că nu ar fi prudent să debarcăm, deoarece satul era plin de turci rebeli, având în fruntea lor pe Deli Mehmet, care stă la Constanța (*Küstenge*) și care și-a adunat trupe în acea regiune, și că pașa de Ismail, trimițându-i răspuns să se supună, i-a răspuns că-l așteaptă pentru a se bate cu el etc. Mai rezultă din ce ne-a spus Mehmet Aga că {satul} Kara Hirman se află departe de ultima gură a Dunării, cea mai spre sud și este situat pe partea de pe malul

¹¹ Port dispărut la Marea Neagră, la nord de Constanța, în apropiere de locul Sinoe.

¹² În text greșit *cabanes*, cu un sens cu totul diferit, în loc de *cabans* însemnând mantale marinărești

¹³ Sat și com. jud. Tulcea

¹⁴ Masivul dobrogean.

¹⁵ Este numele unei ambarcațiuni militare turcești de proporții modeste pentru a putea circula și prin locuri mai strâmte și prevăzută cu un tun

¹⁶ O „brassă” corespunde cu lungimea deschiderii brațelor

drept. Există [acolo] un lac¹⁷. Cum ancorasem destul de departe de acest loc, din cauza unui banc (de nisip), despre care se zice că ar împiedica apropierea chiar a șalupelor, iată observațiile pe care le-am făcut.

Kara Hirman este un sat destul de mare situat în fundul unui golf și la marginea unui mic deal cu vârful mai departe de uscat. Este un castel de zid de formă pătrată cu un turn rotund la fiecare colț și la 30–40 de stânjeni pe laturi, crenele de tip turcesc. Nu știu dacă au vreun tun, dar nu ni s-a răspuns ieri la salutul nostru. Acest castel este la malul mării și casele mai depărtate ale satului, situate pe un loc mai înalt, par să-l domine. Acest loc furnizează multe cereale. Marinarii noștri au cumpărat din ele și au plătit 75 de parale pentru 3 chile [circa 28 Kg] și mai bine, de Constantinopol (chila de Constantinopol valorează 22 de ocale (mai bine de 85 de Kg), cea de Kara Hirman și Dobrogea este de 75 de ocale (circa 96 de Kg)¹⁸, dar nu se poate aborda pentru încărcarea lor și sunt aduse pe uscat la un cap sau ascuțit (*pointe*) spre sud, la circa o leghe de acest sat. Patru chile (113 kg) de Constantinopol, și chiar de grâu, au costat la Oceakov trei piaștri (120 de parale). Mehmet Aga s-a înapoiat la bord pe la orele 2 după amiază. Marea e foarte agitată, cu ruluu și tangaj toată noaptea.

2 iulie, vineri. Dimineata vreme frumoasă, vântul mereu la sud, ceea ce ne-a împiedicat să pornim. Marea cu hulă //. După amiază a fost trimisă șalupa la uscat ca să facă provizie de apă și de ceva alimente pentru noi. Nu a putut p. 61
descinde decât la un cap, lângă care erau ancorate 2 vase și unde este puțul pentru plinul cu apă. Sunt cam 2 ore de drum de acolo la Kara Hirman. Pe la ora 5 seara s-a schimbat deodată vântul și a suflat din nord cu violență. Deși șalupa nu se întorsese încă, au fost ridicate amândouă ancorele și am înaintat încet (*à petites voiles*) spre capul unde era șalupa și am strâns pânzele pentru a o aștepta. Ne-a ajuns la orele 6 1/2. După ce am imbarcat-o pe vas, au fost întinse pânzele mari (*la misène et le grand hunier*) și am purces spre Varna, în ciuda furtunii, a pietrei și a ploii, care au ținut toată noaptea. Proviziiile aduse au constat în ouă plătite cu 1 1/2 para pe 6 ouă, pui a 7 parale fiecare și o pară de fiecare pâine.

Mi s-a spus că în decursul ultimul război, rușii au făcut să sară în aer porțiunea din incinta castelului, care este spre partea de uscat, precum și cazarmile sau cvartirurile, din care nu a fost reparat nimic. Au ars și depozitele de cereale, ce se aflau lângă capul unde se ancorează pentru ușurarea operațiilor de încărcare, pentru că bancul de nisip care mărginește coasta joasă a gurilor Dunării până la Kara Hirman nu îngăduie vaselor să se apropie de acest sat. Dar, din acest loc coasta devine mai înaltă și *acore*.

Cu toată spaima lui Mehmet cu privire la rebelii din acest loc, nu s-a adus nici o vexație servitorilor trimiși de noi după provizii.

¹⁷ Lacul Sinoe. Notele în paranteze oblice aparțin editorului. Cele subliniate din paranteze rotunde trimit la textul original.

¹⁸ Explicația din paranteza rotundă era adăugată pe marginea textului.

THOMAS-LAURENT-MADELEINE DU VERNE DE PRESLE

(1763–1844)

Thomas-Laurent-Madeleine du Verne de Presle s-a născut în 1763, probabil la Giverny.

După o pregătire militară la colegiul din La Flèche, s-a angajat în marină, în 1778. După mai multe campanii, a participat la războiul de independență a Statelor Unite și a căzut prizonier în Antile

Eliberat cu prețul unui schimb de prizonieri, a cerut un concediu nelimitat. În timpul revoluției, a servit sub regaliști (pe care i-ar fi trădat) și a fost închis. Plecat în America, în 1798, s-a înapoiat în Franța, în 1803

Sub Restauratie, a primit de la regele Ludovic al XVIII-lea crucea Saint Louis și pensia de căpitan de fregată în retragere. A murit în 1844

Elementele aceste scurte notițe biografice ne sunt oferite într-o notă a broșurii, alcătuită de Jacques Paviot pentru CNRS: *La reconnaissance des Bouches du Dabube par Lafitte-Clavé et du Verne de Presle en 1784*, Paris, 1984, p. 62–63, care trimite de altminteri la Dicționarul de biografie franceză (*Le Dictionnaire de biographie française*, t. XII (1970), col. 1 035–1 037)

Observațiile nautice ale lui du Verne, date recent la lumină, aparțin unui raport, care completează *Jurnalul de bord* al superiorului său, căpitanul Lafitte-Clavé. Textul original se află împreună cu memoriile redactate de acesta, ca urmare la raportul său. Cu tot caracterul lor fragmentar, aceste *Observații* aduc o completare bine venită la însemnările mai ample ale *Jurnalului* amintit.

p 62 **OBSERVAȚII NAUTICE PRIVIND PORTURILE ȘI RADELE DIN MAREA NEAGRĂ – 1784¹**

Sunne sau Sulina este a doua gură a Dunării, când vii din nord. Se zice că este cea mai adâncă și mai cercetată gură a acestui fluviu. Ea este deschisă spre sud-est și nu are mai mult de o sută de stânjeni² lungime în locul unde staționează vasele. Adâncimea, în ziua când am sondat-o (la 29 iunie) era de 15 picioare (circa 5 m) la zece stânjeni depărtare de malul stâng și de 7–8 picioare (între 2,25 și 2,60 m) la mijloc. Iuțea curenților a fost în acea zi de 3 000 de stânjeni pe oră, dar nivelul

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez, redat în articolul intitulat *La reconnaissance des Bouches du Danube par Lafitte – Clavé et du Verne de Presle en 1784*, prezentat de J. Paviot la CNRS din Paris, 1984, p. 62–63.

² Cam 30 de m (n. ed.)

apei era atunci foarte înalt și mi s-a spus că atunci când este scăzut, vasele sunt silite să țină malul drept sau mijlocul gurii. Cum apele au târât cu ele digul ce fusese construit în prelungirea malului stâng și au lăsat să rămână la suprafață un pilotiu, peste care era altădată un far, intrarea în Sulina era primejdioasă. Acum în mijlocul spațiului pe care îl ocupa digul, află 9 sau 10 picioare de apă (între 2,90 și 3,25 m) între pilotiu și malul drept. Turcii au așezat cam la 30 de stânjeni (circa 60 m) la sud de pilotiu o geamandură, care semnalează canalul vaselor care vin să ancoreze. Ele se îndreaptă spre această geamandură și după ce a fost depășită, se ivește un pilot într-un vas cu pavilion roșu, care indică drumul ce trebuie urmat. De pilotiu până la geamandură, fundul nu are decât 10 picioare. Dar mai la nord, noi l-am găsit de 25 de picioare, ceea ce ne îndeamnă a crede că marcarea canalului este greșită. Vasele obișnuite a folosi canalul, dacă nu cumva calcă mai mult de 10 picioare de apă, nu-și completează încărcătura decât afară din fluviu, dar noi credem că ei ar putea trece ușor cu încărcătura lor, dacă ar lua-o pe la sud de geamandură. Acest lucru merită să fie verificat. Dacă noi nu am făcut-o, este pentru că noi nu aflasem de acea precauțiune la care se cred ținute vasele. Ar fi important de restabilit digul ce a existat odinioară. Prin aceasta s-a micșora primejdia de la intrarea în canalul Sulina și s-ar spori, fără îndoială, adâncimea acestuia. //

Malurile acestei guri sunt joase și mlăștinoase. La capătul din dreapta p 63 este un fanal, care se aprinde în toate nopțile. Apa Dunării, încărcată cu un nisip foarte fin, ar fi bună și sănătoasă zice-se, dacă e lăsată să se decanteze.

Prin gura de la Sulina coboară lemnele de construcție din Țara Românească. Ele nu sunt încărcate pe vas, ci din ele se fac plute, ce sunt remorcate de vase până la Constantinopol.

Observații

De la gura Nistrului până la Karahirman, oraș la sud de ultima gură a Dunării, coasta este foarte joasă și cu totul lipsită de arbori, în afară de împrejurimile Chiliei (unde pot fi văzuți primii arbori de la Akerman încoace) și de un alt sat, Sf. Gheorghe, situat pe una din guri. Cum un mare număr de pescari e răspândit pe această coastă, ea este desigur abordabilă în acele puncte.

Vasele care coboară pe Dunăre nu au alt punct de recunoaștere pe coastă decât farul de la Sulina, iar în interior decât un munte (Măcin) care este primul pe care îl vezi venind din nord văzut din vest, culmea sa de împarte în 5 înălțimi distincte, din care cauză i s-a dat numele de Bech Tepessi, cuvinte turcești ce exprimă această diviziune.

Navigația porțiunii din Marea Neagră cuprinsă între capul Eskiforos în Crimeea până la intrarea în Marea Moartă³ și Karahirman ni se pare foarte primejdioasă, ca să nu zicem de nefolosit pentru vasele mari (*de force*). Uscatul nu poate fi văzut decât la o foarte mică distanță, iar pe vremea întunecoasă vasele ar da de un fund mai înainte de a fi văzut pământul. În aproape toate locurile din această parte, unde am putut face sondări, nu am găsit la o distanță de o leghe de uscat, decât 3–4 până la 6 „brasse” de apă deasupra nisipului și a unui nisip noroios.

³Denumire dată, probabil, ansamblului de lacuri Razelm, Golovița și Sinoe din jud. Constanța.

ALEXANDRE D'HAUTERIVE

(1754–1830)

Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, conte de'Hauterive, s-a născut la 14 aprilie 1754, la Aspres-les-Corps, dintr-o familie nobilă, dar scăpătată, din Dauphiné. Și-a făcut studiile la Oratorieni, predând apoi acolo ca profesor, fără a intra însă în acest ordin călugăresc, cu toate că la Constantinopol i s-a atribuit, în mod eronat, calitatea de abate d'Hauterive. Confuzia s-a datorat faptului că purta totuși veșmintele preoțești, fără a aparține însă clerului, dovadă că mai târziu, odată întors în Franța, s-a căsătorit și a avut urmași.

Datorită unor intervenții făcute pe lângă Marie-Gabriel-Florent-Auguste, conte de Choiseul-Gouffier, numit ambasador al lui Ludovic al XVI-lea la Poartă, în 1784, d'Hauterive a fost acceptat în suita noului reprezentant al Franței la Constantinopol, în calitate de „gentil-homme d'ambassade”, alături de poetul abate Jacques Delille (1738–1813), traducător al lui Virgiliu și de apreciatul arheolog Jean-Baptiste Lechevalier (1752–1836), preocupat de antichitatea greacă. Sosit la Constantinopol, la 23 septembrie 1784, d'Hauterive a slujit mai întâi ca bibliotecar al ambasadei franceze, înainte de a fi propus, peste câteva luni, de contele de Choiseul ca secretar al lui Alexandru Mavrocordat Firaris, numit domn al Moldovei în ianuarie 1785. El a acceptat noua slujbă, retribuită cu 15 000 livre pe an. În această calitate, la recomandările lui Choiseul, d'Hauterive trebuia să colaboreze cu Raicevich, emisarul habsburgic din Principate, la aplanarea unor divergențe ivite între imperiali și otomani, într-o vreme când alianța dintre Paris și Viena mai funcționa încă în mod satisfăcător, mai ales pentru austrieci.

Înștiințând pe Charles Gravier, conte de Vergennes, ministrul de externe al cabinetului de la Versailles, de noua sa misiune, d'Hauterive îl informa, la 10 februarie 1785, că primise de la Choiseul-Gouffier un cifru pentru corespondență, spre a-l ține la curent cu activitatea ce o va depune la Iași și cerea, totodată, un cifru pentru a înainta direct rapoarte ministrului însuși. La rândul său, internunțul imperial la Poartă, baronul Peter Philip von Herbert-Ratkheal, făcea cunoscută, tot la 10 februarie 1785, cancelarului Kaunitz înștiințarea contelui de Choiseul despre numirea lui d'Hauterive în calitate de secretar al lui Alexandru Mavrocordat Firaris și rostul misiunii sale în Moldova, iar la 12 februarie 1785 trimetea instrucții lui Raicevich spre a colabora cu emisarul francez. Noul secretar a părăsit Constantinopolul la 2/13 februarie 1785, în alaiul domnesc al proaspătului ales voievod al Moldovei. După o călătorie de 28 de zile, desfășurată în condiții destul de dificile, în plină iarnă, d'Hauterive a sosit la Iași la 2/13 martie, luându-și slujba în primire. În capitala Moldovei, secretarul domnesc a primit de la contele Vergennes răspunsul la scrisoarea sa, prin care ministrul de externe îl înștiința, la 21 martie 1785, din Versailles, că era inutilă o corespondență separată între ei, d'Hauterive urmând a se limita doar în a ține la curent despre îndeletnicirile sale pe ambasadorul regelui la Poartă, superiorul său direct. Nu știm însă cum s-a achitat d'Hauterive de sarcinile încredințate, deoarece rapoartele sale către Choiseul, păstrate în arhivele de la Quai d'Orsay, *Correspondance de Turquie*, tome CLXXIII, au rămas inedite. Contacte cu Raicevich a avut însă, deoarece în materialele sale privitoare la Moldova între 1785–1787, secretarul francez face apel la informații căpătate de la colegul său austriac D'Hauterive, instalat într-un conac din apropierea Iașilor,

nu s-a complăcut, însă, în Moldova și, profitând de fuga în Rusia, la 3 decembrie 1786, a lui Alexandru Vodă Mavrocordat, pe lângă care fusese angajat, a cerut, în 1787, noului ministru de afaceri externe al cabinetului de la Versailles, contele Armand-Marc de Montmorin-Saint Hérem, rechemarea în patrie. Solicitarea i-a fost aprobată întrucât noul domn, Alexandru Ipsilanti, a sosit la Iași, însoțit de propriul său secretar, Jean Baptiste Le Chevalier, amintitul arheolog făcând parte din suita contelui de Choiseul de la Constantinopol. Reîntoarcerea în Franța a lui d'Hauterive, în 1787, nu l-a împiedicat, însă, înainte de a părăsi Moldova, de a adresa lui Alexandru vodă Ipsilanti un memoriu asupra stării vechi și din vremea sa a principatului căruia îi fusese oaspete timp de doi ani.

Cariera ulterioară a lui d'Hauterive în diplomatie a fost sinuoasă. În timpul Revoluției a fost numit consul al Republicii la New-York, dar curând a fost revocat din această funcție, sub pretextul de a fi incitat la neascultare pe francezii din acest oraș față de noile autorități instalate la Paris. Deși d'Hauterive s-a disculpat printr-un memoriu de acuzații nejustificate aduse împotriva sa, el nu s-a putut înapoia în patrie decât în 1798, când, datorită protecției lui Talleyrand, atotputernicul ministru de afaceri externe al Franței, a fost numit redactor diplomatic într-unul din oficiile acestui departament. În această calitate, el a întocmit mai multe memorii diplomatice, cerute sub Republică, Imperiu și Restaurație, cu privire la problema orientală. Deși a fost numit, la 1807, și director al Arhivelor Naționale, d'Hauterive, comandor al Legiunii de onoare și Consilier de stat, a funcționat concomitent și în diplomatie, acționând chiar, în 1804 și 1814, ca ministru interimar al Afacerilor Externe. După căderea Imperiului, el și-a păstrat doar slujba de director al Arhivelor, retrăgându-se din viața politică activă. Din 1820 a fost ales membru onorific al Academiei de Inscricții, demisionând la 1829, în speranța de a ajunge membru titular. Dar contele d'Hauterive a murit la Paris, la 28 iulie 1830, fără a-și mai vedea această speranță împlinită.

În timpul șederii sale în Moldova, el a alcătuit trei materiale cu privire la acest principat și anume „Jurnalul călătoriei de la Constantinopol la Iași (februarie-martie 1785)”, „Moldova în 1785” și „Memoriul asupra stării vechi și actuale a principatului”, prezentat domnului Alexandru Ipsilanti, în 1787, asupra cărora vom reveni de îndată. Totodată, considerat un expert în problema orientală, d'Hauterive a mai alcătuit, la solicitarea ministrului de externe francez, la 6 noiembrie 1798, un memoriu de 8 pagini asupra Turciei (*Mémoire sur la Turquie*), rămas inedit și păstrat în arhivele de la Quay d'Orsay, fondul *Turquie*, tome XXXIII, doc. 7, f. 71–74, apoi, din dispoziția împăratului Napoleon I, cu prilejul întâlnirii acestuia cu țarul Alexandru I al Rusiei la Erfurt (septembrie 1808), un memoriu de 26 pagini asupra eventualei împărțiri a Turciei europene (*Mémoire sur le partage projeté de la Turquie européenne*), parțial cunoscut și conservat tot în același fond, tome XXXV, doc. 10, f. 295–307, și, în sfârșit, sub Restaurație, la 7 iulie 1816, câteva considerații de 8 pagini relative la izgonirea turcilor din Europa, rămase tot inedite (*Considérations sur les causes qui doivent amener et les effets qui doivent suivre l'expulsion des Turcs*), același fond, tome XIX; doc. 1, f. 11–14. D'Hauterive a mai fost și autorul unei singure publicații, tipărite, cu profil de drept internațional, anume: *Eléments d'économie politique, suivis de quelques vues sur l'application des principes de cette science aux règles administratives*, Paris, Fantini, 1817.

Jurnalul de călătorie de la Constantinopol la Iași (*Journal inédit d'un voyage de Constantinople à Jassy, capitale de la Moldavie, dans l'hiver de 1785, par le Comte d'Hauterive*) și Memoriul asupra Moldovei în 1785 (*La Moldavie en 1785, faisant suite au Journal d'un voyage de Constantinople à Jassy, par le Comte d'Hauterive*) au fost descoperite și tipărite la Paris de cunoscutul publicist francez filoromân Abdolonyme Ubicini, în „Revue de géographie”, 1877, tome II, p. 120–131; 274–287, și, respectiv, în aceeași revistă, 1879, tome II, p. 366–376 și 1880, tome I, p. 45–58. Materialele au fost republicate în limba originală de către Șt. Orășanu și I. Bianu ca anexă la ediția memoriului asupra Moldovei din 1787, tipărită la București, 1902, între p. 286–329 și, respectiv, 331–378. Amintitul memoriu din 1787 intitulat *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présenté à S A S. le Prince Alexandre*

Ypsilanti hospodar régnant en 1787 par la Comte d'Hauterive a fost dăruit regelui Carol I al României de către un scoborător al autorului și apoi donat de către suveran Academiei Române, care l-a editat în original și traducere românească, în 1902, sub îngrijirea lui Șt. Orășanu și I. Bianu (p. 15-279), cu un mic comentariu (p. 281-283) și o scurtă notă biografică asupra lui d'Hauterive (p. 385-399). Capitolul II al suplimentului amintitului memoriu, tratând despre unele obiceiuri ale moldovenilor și despre limba lor, a fost reprodus, cu permisiunea autorului, de către publicistul De la Roquette ca anexă (p. 389-414) la traducerea în franceză la Paris, în 1824, a cunoscutei lucrări închinată Țărilor Române de către consulului englez William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, apărută la Londra, în 1820 (cf. ediția Șt. Orășanu – I. Bianu, p. 380-383).

Dacă *Jurnalul de călătorie* al lui d'Hauterive de la Constantinopol la Iași în iarna anului 1785 este scris cu spontaneitatea primelor impresii și fără a adânci vreo problemă, le atinge doar în treacăt, insistând mai mult asupra peripețiilor de drum, în schimb, în *Memoriul privind Moldova în 1785*, el emite unele judecăți de valoare asupra stării socio-economice și politice a țării, privite mai mult cu ochiul critic al occidentului plin de prejudecăți și îmbibat de o filosofie iluministă, pur teoretică, și lipsită de o adevărată înțelegere a situației reale existente. Regimul fanariot este condamnat fără cruțare, observațiile critice negative abundă și memoriul se resimte de influența exercitată asupra autorului de unii contemporani, în general nefavorabili românilor, ca, de pildă, Carra, Sulzer etc.

O schimbare de optică surprinzătoare este constatată în Memoriul prezentat lui Alexandru Ipsilanti, în 1787, asupra stării vechi și actuale a Moldovei de atunci, în care d'Hauterive laudă ceea ce criticase, cu oarecare vehemență, mai înainte. Țăranii nu i se mai par leneși și neputincioși, ci harnici, dar nefericiți, supuși dublei exploatare, a boierilor și otomanilor. Istoria țării – cunoscută din compilații și vechi cronici consultate, probabil, în traduceri –, deși prezentată cu multe erori, este oarecum mai corect înțeleasă, autorul ținând să releve trecutul eroic al Moldovei în lupta ei pentru neatarnare; clerul nu mai este condamnat, ci numai elementele grecești, care îl dezonorează, d'Hauterive propunând chiar înlocuirea egumenilor de mănăstiri străini cu localnici; autorul manifestă și o anumită compătimire pentru robii țigani, pe care ar dori să-i vadă dezrobiți. Capitole interesante sunt dedicate comerțului și agriculturii, precum și obiceiurilor poporului și istoriei limbii române, derivând din latina coruptă, fiind o premieră în materie, după cum subliniază I. Bianu în notele sale de la p. 393-397. Deoarece acest text a fost în întregime tradus în ediția lui Șt. Orășanu și I. Bianu din 1902, el nu-și mai poate găsi locul în colecția de față, ce suferă și așa prea mult din pricina abundenței materialului pe care trebuie să-l analizeze. Au fost traduse doar extrase din primele două texte asupra Moldovei, datorate lui d'Hauterive, necirculând până acum decât în originalul francez. În felul acesta, cititorul avizat le poate compara cu cel tălmăcit anterior, la începutul secolului nostru, și pe care nu-l mai putem reproduce aici, din lipsă de spațiu.

Biografia și opera lui d'Hauterive au constituit subiectul preocupărilor lui Artaud de Monton, care a publicat, la Paris, în 1839, monografia intitulată *Histoire de la vie et des travaux politiques du Comte d'Hauterive*, date asupra personalității sale mai figurează și în *Nouvelle biographie générale*, Paris, Firmin-Didot, tome XXIII, col. 589.

Știri privitoare la legăturile lui d'Hauterive cu Moldova sunt cuprinse și în izvoare publicate în colecția Hurmuzaki, vol. VII, p. 433 și 438, vol. X, p. 21 și supl. I₂, p. 36, precum și în două anexe (p. 40-41) ale studiului lui V. Mihordea, *De (!) Hauterive, secretar domnesc în Moldova (1785)*, în „Revista istorică, XXI (1935), nr. 1-3, p. 33-42. Acesta relevă și legăturile pe care le-a avut fostul secretar domnesc cu cavalerul von Gentz, confident intim al cancelarului Metternich, ce a inițiat o corespondență cu Ioan vodă Caragea, domnul Țării Românești (1812-1818). O vedere de ansamblu asupra memoriului lui d'Hauterive și la N. Munteanu-Breasta, „*Moldova la 1787*” în *viziunea contelui d'Hauterive*, în „Revista de istorie”, tom 41 (1988), nr. 7, p. 709-720. Mențiuni despre călătoria și memoriile

lui d'Hauterive asupra Moldovei se mai întâlnesc și la Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898, p. 149; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris, 1955, p. 196–198, și P. Cernovodeanu, *Les voyageurs français devant les réalités roumaines*, în „Annales historiques de la Révolution française”, 48-e année (1976), no. 225, p. 453–454

[CĂLĂTORIA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA]¹

[Plecarea din Constantinopol la 2/13 februarie 1785 în suita noului domn al Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris. Considerații privind războaiele dintre creștini și otomani ce au însăngerat Balcanii de-a lungul timpurilor].

Ziua a 18-a. De la Alfatar² la Silistra (4 ore) și de la Silistra la Lichirești³. p 314

Ravagiile războiului mă îndreaptă spre cele ale ciumei. Îi cad victime zilnic câte cincizeci de persoane; // ea perseverează în această furie de trei luni și trebuie să trecem pe aici spre a traversa Dunărea. p. 315

Vecinătățile Silistrei sunt împânzite cu cimitire pline de morminte recente; împrejurimile au aerul pustiu și imaginația, adăugând tristeții aspectului lor, vede peste tot moartea înconjurată de cadavre și de agonizanți și vărsând prin gura ei infectă miasmele contagiunii. [Tristețea călătorului este atenuată prin joaca nevinovată a unor copii ce înalță un zmeu în aer și de bucuria manifestată de cei 2 000 de bulgari, turci, armeni, creștini din oraș, ce întâmpină alaiul domnesc, primind pomeni].

Dunărea este cel mai frumos fluviu din Europa. Apele ei, umflate acum și acoperite cu sloiuri de ghiață, se aseamănă celor ale mării din canalul Dardanelelor pe timp de furtună. [Urmează o sumară descriere a Silistrei, port sărăcăcios în pofida importanței poziției sale geografice, numărând vreo 12–15 moschei, câteva mori și o duzină de maghernițe dispuse de-a lungul unui soi de chei]. // În față, <se văd> pregătirile pentru un pod și câmpiile nemărginite ale Țării Românești. Acest pod a fost început acum trei ani și nu va fi terminat nici în trei veacuri. Ceea ce este făcut nu e opera unei singure luni; lucrurile par însă să meargă în toi. Se anunță că se va construi un pod; tiparnițele răspândesc știrea. Țăranii sunt puși la bir, corvezile sunt hotărâte, căraușiile poruncite și domnitorii⁴ plătesc. Nu numai aici se văd asemenea absurdități, ce n-ar fi de conceput dacă nu s-ar ști că în toate marile afaceri numai câteva persoane câștigă în a le vedea începute și doar obștea de a le vedea terminate. p 316

În sfârșit, iată și Dunărea trecută...

¹ Traducerea s-a făcut după originalul francez publicat de A. Ubicini, în „Revue géographique”, 1877, partea a II-a, p. 214–237 și reprodușă în Ediția Șt. Orășanu – I. Bianu, București, 1902, p. 214 și urm.

² *Azlatar*, localitate în Bulgaria

³ *Tikirest*, vechea denumire a municipiului Călărași, jud. Călărași.

⁴ *Les hospodars*.

Nu cred că mai există vreo altă țară, unde să suporti chinul de a degera ziua și de a fi devorat de purici noaptea. Vetrele românești se află la intrarea în casă. Intri înăuntru cu arborii, pe care îi întinzi de sus în jos, în toată lungimea lor și care pe de o parte ies deasupra acoperișului și pe de alta ard și provoacă un foc de iad. Mai jos, se află o vatră în care arunci jăratecul pe măsură ce se formează și această vatră alcătuiește, într-o odaie destul de curată, o sobă de lut, dominată de un trunchi gros de coloană ciuntită⁵, ce încălzește încăperea ca un cuptor; acolo (se află) paie, păături, așternuturi, ce nu slujesc probabil decât la trecerea noilor domni. Un milion (!) de purici înfometați au tăbărit pe noi. Alergau în șiruri ca un roi de albine. M-am văzut pe dată pișcat și acoperit de puncte roșii și pete rotunde care se amestecau una cu alta prin mulțimea lor și care semănau destul de bine cu acei mici solzi ce alcătuiau armura împlătoșată a vechilor daci⁶, în țara cărora am avut nenorocul să dorm pentru prima dată.

Ziua a 20-a. De la Lichirești la Slobozia⁷ (8 ore)

Niciun sat de la plecare până la sosire. Se pare că oamenii fug de pământurile fertile, spre a nu fi // obligați să le cultive. Lichirești este (așezat) p 318 într-o poziție frumoasă de-a lungul unui râu⁸, într-o vâlcea. Iată o clopotniță, prima pe care am văzut-o după multă vreme, și o mănăstire. Căci în sfârșit mă aflu într-o țară creștinească și de câte ori văd o casă mai arătoasă, porți mai bine ferecate, ziduri mai bine întreținute, o curte, curcănași mai bine îngrașiți, cai mai zdraveni, trebuie să spun că este o mănăstire.

Pe măsură ce ne îndepărtăm de pământurile turcești, Țara Românească se înfrumusețează și se populează; nu lipsesc decât arbori și pietre. Ierburile de opt picioare înălțime, strânse ca fânul și groase la proporția înălțimii lor; herghelii numeroase de cai și iepe, boi ca cei din Auvergne, oi flocoase și grase ca niște tufișuri (!), ciocârlii și sticleți, care, în pofida frigului, ciripesc peste tot, vrăbii, care mișună, stoluri de stâncuțe, care zboară în văzduh pe o întindere de o jumătate de milă și nici un om, în afara satelor care sunt rare. Te crezi într-un pustiu timp de peste zece ceasuri și sosind te miri (să dai cu ochii) de o populație la care nu te așteptai. Căsuțe modeste, destul de asemănătoare unor stupi și aproape tot atât de sărăcăcioase ca cele ale satelor noastre din Beauce și din Sologne⁹, întrunesc zece persoane, tată, mamă, copii. De la cel mai vârstnic până la cel mai tânăr nu e o diferență mai mare de opt ani; sunt acoperiți cu zdrențe, dar nu le este frig. Tații care ies afară sunt cu toții bine încotoșmănați; copiii nu ies decât când e frumos spre a alerga în noroaie, ușurei și goi ca niște maimuțele. Iarba, pe care bovinele n-au păscut-o, p 319 s-a întărit uscându-se; este tăiată de îndată ce se simte // nevoia și se face focul cel mai luminos și cel mai frumos din lume. În rest, mizeria nu se vede

⁵ *Un poêle de terre glaise couronné d'un gros fût de colonne tronquée.*

⁶ Comparație destul de bizară și deplasată

⁷ Slobozia, azi oraș, jud. Ialomița

⁸ De fapt brațul Borcea al Dunării.

⁹ Zona de câmpie din regiunea pariziană.

decât pe pereții încăperilor; am văzut peste tot găini, găște, mai mulți sau mai puțini cai și boi, oi și capre, câini și pisici, care trăiesc din prisosul stăpânilor și pâine. Aceasta este de două feluri: cea din cuptor este netedă, tare, grea și fără aluat, ca în Bulgaria, dar totuși este scoasă din cuptor; cealaltă este fiartă. Se pune mălai pe foc într-un ceaun; când apa clocotește, se amestecă până se evaporă. Coca ia forma ceaunului și se mănâncă caldă și vă asigur că fără a avea pofta de mâncare a unui român, o găsesc bună. Îți amintește întocmai de gustul unei cruste de pateu¹⁰.

Ziua a 21-a. De la Slobozia la Grădiștea¹¹ (14 ore)

Două nopți fără somn, un frig de nesuportat, șaisprezece ore de drum, dintre care trei pe o beznă de nepătruns, fără siguranța de a fi apucat-o pe drumul cel bun, fără speranța de a sosi. Neplăcerea de a rătăci timp de o oră de-a lungul unui râu¹² înghețat, împotriva vântului, la nimereală, spre a descoperi o ambarcațiune care trebuie să treacă <dincolo> în cincizeci de drumuri, treizeci de căruțe și trei sute de persoane pe scânduri prost atașate, de-a lungul sloiurilor, pe care le poartă curentul; în sfârșit, pe deasupra, disperarea de a se găsi, sosiți, fără un adăpost stabilit și de a rătăci din colibă spre a cerși unul; // iată p. 320 ziua de duminică¹³, care nu lasă, după cum se vede, nici timpul, nici sângele rece de a scrie altceva. Trebuie, totuși, spus, că într-un spațiu <strâmt> de zece picioare în toate direcțiile, dormim, claie peste grămadă, trei călători, opt servitori, două femei, trei țărani, doi copii, care se înlocuiesc unul pe altul cu plânsul, un câine, care îi însoțește, pisici, găini, găște, cinci sau șase cojoace și patru cufere. Colac peste pupăză, un turc din alaiul <nostru> a murit astăzi de ciumă, de care s-a îmbolnăvit la Silistra. Ciuma se află, deci, încă, cu noi. Ce e de făcut? Frigul, plictiseala, deznădejdea și câteodată foamea sunt și ele prezente. Iată diferite feluri de a muri. La fel e dacă ieși din viață pe o ușă sau alta. În așteptare, să dormim, dacă putem.

Ziua a 22-a. De la Grădiștea la Mărtinești¹⁴ (5 ore)

Astăzi cel mai frumos sat, seară încântătoare, după o zi fără oboseală și, pe deasupra, o nuntă în conacul meu¹⁵, unde se mai joacă cât vreau înainte de a-mi ceda locul. Nu înseamnă nimic dacă se joacă bine sau prost, când te prinzi cu drag <la aceasta>, bucuri pe spectatori, cărora le place mai mult să vadă fețe fericite și mișcări inspirate de bucurie, decât să admire precizia pașilor și armonia cadenței. // Ne rămâne apoi, după sărbătoare, o foarte blândă p. 321 și frumoasă gazdă, soția unui <țaran> român de treabă, care nu știe ce e gelozia. De la Paris până aici am fost de părere că în pofida formei veșmintelor ce le purtau, femeile erau frumoase sau urâte [...]. <Broboada> are aici grația unui vâl al unei frumoase <călugărițe> benedictine; strânge fruntea cea mai regulată și face să reiasă doi ochi mari albaștri îmblânziți încă prin cea mai fermecătoare

¹⁰ *Croûte de pâté*. De fapt, este vorba de mămăligă.

¹¹ *Gradistea*, sat și com., jud. Brăila.

¹² Buzău

¹³ 23 februarie/6 martie 1785.

¹⁴ *Montineste*, sat, com. Tătărani, jud. Vrancea

¹⁵ *Mon konac*

înfățișare. O ie de pânză simplă lasă încă naturii toate meritele pentru o talie, căreia nimic nu îi stânjenește suplețea și, în loc de o fustă, o simplă bucată de stambă trandafirie și albă, care strânge în sus și în jos, la fel ca prosopul în care se înfășoară o femeie care iese din baie. Într-adevăr, ar fi fost foarte păcat ca toate acestea să fie acoperite de corsetele rochiilor umflate ale cucoanelor de vază de la Versailles!

p 322 Această nuntă mă face să vorbesc despre căsătoriile la români. În această țară, care se orede a fi atât de nefericită, cei mai săraci (țărani) dau fetei lor o zestre: una sau două vaci, o rochie de lână grosolană pentru toate zilele, o // ie țesută puțin cu mătase, 4 cămăși, o ladă de 15 parale pentru a păstra toate aceste bogății și o oglindă [...]. Soțul adaugă o batistă și opinci¹⁶; socrul procură cai, căruță, un butoi. Părinții, în două zile¹⁷, au clădit casa tinerilor însurăței și legile țării le lasă două treimi din pământ, spre a-l cultiva, dacă au ambiție.

Ziua a 23-a. De la Mărtinești la Focșani¹⁸ (4 ore)

p 323 Intrăm astăzi în țara noastră¹⁹. Orașul aparține celor doi domni, iar noi locuim la capătul Focșanilor, în Moldova. Dacă ar fi fost o deosebire între locuitorii celor două provincii, ne-am fi dat seama de ea // străbătând acest oraș de două ori învecinat; dar în afară că, în general, punctele prin care cele două țări se ating se aseamănă perfect, aceeași istorie a redus pe munteni și pe moldoveni la uniformitatea fizică și morală cea mai absolută. Nu este cu puțință să nu observi nemaipomenita politețe a acestora la vederea unui om care are aerul de a aparține (suitei) domnului. Ciucurii de aur ai blănii mele și bastonul meu mi-au făurit azi mai mult respect decât am primit în toată viața mea. De-a lungul uliței, care slujește de piață, nimeni n-a îndrăznit să stea jos sau acoperit la trecerea mea. Mi-am amintit de negustorii de boi americani, care strângeau mâna dlui cavaler de Chastellux²⁰, scuturându-l bine, și mărturisesc că am regretat această bonomie, pe care aș fi preferat-o cu dragă inimă atâtor temenele.

Ziua a 24-a. De la Focșani la Tecuci²¹ (5 ore)

p 324 Regăsirăm pădurile, pietrele, podurile, munții și pâinea. De la trecerea Dunării, am regăsit (clădiri) cu podele, acoperișuri și ferestre, încât am început să mă regăsesc (ca acasă). Hanurile noastre își păstrează încă simplitatea lor patriarhală. Oamenii își fac (singuri) îmbrăcămintea, pânza (de cămașe), mobilierul, zdrobesc grâul între două mici pietre de moară, din care cea de deasupra se învâрте peste cealaltă cu ajutorul unui băț care ține de circon- // ferință și de podea; femeile fac tot restul și fără noroiul veșnic care fac cizmele și cizmarii (să fie) de trebuință, nu văd că ar fi nevoie de vreun singur meșteșugar în Moldova.

¹⁶ *Souliers*

¹⁷ *En deux fois vingt – quatre heures.*

¹⁸ *Foksin*, municipiu, jud. Vrancea.

¹⁹ Adică în Moldova, unde fusese numit domn protectorul lui d'Hauterive

²⁰ François Jean, marchiz de Chastellux (1734–1788), călător și membru al Academiei Franceze, în 1775, autor al cărții *Voyages dans l'Amérique septentrionale* (Paris, 1764)

²¹ *Tecutsi*, municipiu, jud. Galați

Ispravnicul de Focșani este un om foarte îndatoritor și cumsecade. Zelul său de a ne servi, pâinea sa albă și găinile sale gustoase sunt trei lucruri pe care nu le-am văzut de mult și care merită uimirea și recunoștința mea. Acel de Tecuci mi-a părut chiar mai mare boier. Pârcălab²² a trei orașe, care se învecinează și umplu fundul unei văi bine cultivate, bine udate, bine așezate, are aerul de a simți întreaga superioritate ce i-o acordă cei 2 piaștri și cele 12 zile de clacă pe care are dreptul să le pretindă de la fiecare din indivizii ce au fericirea să i se supună. Toate acestea justifică cu prisosință gravitatea neschimbată a aerului său foarte oriental și indiferența lui pentru străini; și cu toate că m-a primit în felul cel mai puțin atenționat, că mi-a trimis resturile unei foarte proaste cine și mi-a hărăzit pentru a doua zi cel mai prost cal din isprăvnicatul său, țin să mărturisesc, de dragul adevărului, că poartă barba cea mai frumoasă pe care am văzut-o vreodată.

Ziua a 25-a. De la Tecuci la Bârlad²³ (8 ore)

La jumătatea drumului se găsește o ridicătură de pământ care se înalță p 325
deasupra câmpiei. Un râu curge la vale, un delușor împădurit îl domină, o vastă pajiște se întinde din vârful copacilor până la malurile râului; el șerpuiește de-a lungul unor pâlcuri de arbori, pe care îi înconjoară și îi separă unii de alții. Arborii celor două maluri se înlănțuie câteodată prin ramurile lor, alcătuind încântătoare arcade. Aceste păduri sunt populate de pe acum cu păsări, care simt de departe venirea primăverii, florile, frunzele și fructele, care trebuie să acopere aceste pâlcuri de peri, cireși și măceși sălbateci. Ce frumos trebuie să fie acest anotimp dorit în mijlocul unui asemenea peisaj încântător! Și ce păcat că la vreo 200 leghe (distanță de aici) se află turci, sultani, viziri, pe care trebuie să-i sature cu sucul acestui excelent pământ și care, în pofida atâtor extorcări arbitrare, excesive, nemaipomenite, este mereu acoperit cu arbori, vegetație, oi, cai și chiar și oameni.

Ziua a 26-a. De la Bârlad la Vaslui²⁴

Suntem de patru sau cinci religii diferite și în adevăr nu am văzut-o până acum decât pe a turcilor. [Devoțiunea musulmanilor și riturile ce le îndeplinesc, p 325–326
în condiții oricât de vitrege, în contrast cu indiferența manifestată de călătorii creștini catolici sau ortodocși, în materie de ritual]. // De la Dunăre toate p 326
bisericele ne-au deschis porțile, dar nu intră nimeni. De n-ar fi fost icoanele²⁵ de aur sau de aramă pe care preoții, în mijlocul pădurilor, ni le aduceau spre a le săruta (vărsând) un obol, n-aș fi fost martorul nici unui singur act religios creștin de la Silivri²⁶ (până aici). Poate credința capătă aici un fel deosebit de a se manifesta, fără ca prin aceasta credincioșii să câștige ceva. Iată un arhon-vistier²⁷, pe care l-am văzut beat ieri; pentru nimic în lume n-ar consimți să mănânce astăzi împreună cu mine o bucată de pui fript rece sau brânza pe

²² *Gouverneur*

²³ *Bullad*, municipiu, jud. Vaslui.

²⁴ Oraș, jud. Vaslui.

²⁵ *Plaques*.

²⁶ Localitate în Turcia.

²⁷ *Archôn-vestier*.

care ı le ofer. În modul cel mai strict nu poate trăi vinerea decât cu icre infecte și câteva măslina fleșcăite în oțet prost. La fel se petrece miercurea, în ajunul sărbătorilor sau în cele două sau trei posturi ale calendarului ortodox²⁸. Ca eretic²⁹, nu sunt demn de acest regim meritoriu [...]

p. 327 Vaslui este departe, dar în sfârșit sosim. Ce oraș fericit ar fi Vasluiul dacă toate femeile ar semăna cu această încântătoare copilă! Are 18 ani, mijlocul, ochii, forma feței și atitudinea Genovevei // lui Baléchou³⁰; n-am văzut niciodată asemenea mai mare și mai izbutită. Ea nu toarce, dar are pe genunchi un război de țesut și ducesele noastre nu brodează cu o mână mai fină, cu un braț mai frumos și cu o mai nobilă ușurință <decât dânsa>.

Pentru odată încăperea este demnă și de ea și de noi, dacă totuși ne este îngăduit să alăturăm pretențiile noastre de frumusețe. Simplă și curată ca și consumul ei, această colibă are pereții văruiți, un tavan de un roșu purpuriu, o podea adesea măturată, o sobă, o masă chiar; te poți așeza, culca și mânca. Ai putea să ai și altfel de dorințe; dar la această vârstă, sub acoperișul acela, cu această candoare, virtutea are totuși puterea de a se face respectată odată și plecăm mâine.

Ziua a 27-a. De la Vaslui în mijlocul codrilor (8 ore)

Rămâi cu bine, frumoasă țesătoare; moldoveanul pe care îl vei face fericit va fi copleșit, dacă te găsește tot atât de frumoasă ca și mine... I-am dăruit un ban³¹; l-a luat, a plecat ochii, mi-a sărutat mâna; cât despre mine, o admir ca o madonă de Correggio³² și nu pot să spun nimic mai bun pentru a atesta cumințenia ei și a mea.

p. 328 Domnul a grăbit marșul alaiului său. Rămân singur cu trei servitori și opt gărzi ale domnului, care mă conduc și mă păzesc. În aceste țări atât de dezarmate, trebuie să ai o escortă spre a fi în siguranță. Domnul³³, văr și predecesor al domnului nostru, datorită // nemăsuratei lui bunătăți, a încurajat pe toți nerecunoscătorii și toți tâlharii din Moldova; unii l-au furat, insultat, calomniat; alții ne jefuiesc și neucid fără pic de frică; înarmați cu bâte și topoare, fac aici meseria arabilor³⁴, cu o siguranță din partea lor care n-are pereche în nici o altă țară. Bunul domn jurase să nu omoare pe nimeni.

Dumnezeu să ferească lumea să fie guvernată de principii așa de crud clemenți!

Ni se promisese haturi și sate între Vaslui și Iași. Hanurile sunt simple stații de poștă³⁵, unde nu se consumă decât fân. Nici un sat, la orice depărtare, câteva case împrăștiate ici-colo, stâne și nici o bucată de pâine. Din ce trăiesc oare nefericiții aceștia?

²⁸ *Grec.*

²⁹ D'Hauterive era catolic.

³⁰ *Baleschow*. Corect Jean Joseph Baléchou (1715–1765), cunoscut gravor francez.

³¹ *Une pièce de monnaie*.

³² *Corrège*. Antonio Allegri zis il Corregio (c. 1489–1534), faimos pictor italian renescentist

³³ Alexandru Mavrocordat (Delî-bei), domn al Moldovei (28 mai 1782 – 1 ian. 1785).

³⁴ Tâlhari nomazi ai deșerturilor, atacând caravanele de negustori.

³⁵ *Postes*.

În sfârșit, în mijlocul codrilor, găsim ceva mămăligă³⁶, scoasă din cuptor, unde n-a stat prea mult. Găsim apă, foc, o crâșmă afumată, duhnind a tutun și <plină> de evrei. Ocup cu autoritate locul cel mai suportabil și mă dedic destinului meu. Nu-mi mai rămâne decât o noapte de resemnare! Îmi fac supă cu fidea, beau un pahar de pelin³⁷ și adorm ascultând mormăindu-se versete ebraice din Vechiul Testament, la care nu m-ași fi gândit în tot timpul călătoriei mele fără această aventură.

Ziua a 28-a. La Iași

Ce copaci minunați! Vremea și vânturile au răsturnat pe cei mai frumoși. Viermii îi rod. Natura // a pus mai mult de un veac ca să-i crească. Ea se ocupă p. 329 cu tristețe de grija de a-i distruge pentru a hrăni pe alții. Olandezii și englezii le-ar da o mai bună întrebuințare^{37bis}. Dar am spus: turcii sunt la 200 de leghe <depărtare> de aici; și de la turci la unul din aceste două popoare este tot atât de departe cât de la acest trunchi pe jumătate putred până la acel arbore viguros care se înfundă cu un sfert de leghe adâncime în pământ și acoperă cu umbra sa o sută de copăcei.

Moldova în 1785³⁸

I. Prințul domnitor. Fanarioții. Portrete

p 331

Călătorii, care văd drumețind, nu văd nimic și judecă prost. Sunt aici de trei luni; Iași este unul din cele mai mici orașe ale lumii și totuși pot să asigur că nu trebuie să mi se facă imputări dacă îndrăznesc să vorbesc mai amănunțit.[...]

Figurile mi s-au părut la început necioplite³⁹, casele <adevărate> grajduri de țap, popii o pleavă cerșetoare și ipocrită și limba înspăimântătoare. Ochii p. 332 și urechile încep să mi se obișnuiască. Găsesc acum firesc ca lucrurile să se întâmple cum le văd întâmplându-se; sunt aproape surprins de mirarea noilor veniți. [Critică pe cei care se plâng de traiul din Moldova comparat cu cel al nobleței de la Paris, uitând să releve că și în Franța există un milion de oameni lipsiți de toate cele necesare traiului și care nici nu se pot gândi la luxul pe care îl visează unii de aici].

Țara este frumoasă, când nu ninge, nici nu plouă, adică cam a douăsprezecea parte a anului; atunci nu e zăpadă de trei coți pe uliță; atunci poți să ieși seara spre a te plimba la marginile orașului într-o câmpie de douăzeci de leghe. p. 333

³⁶ *Pâte.*

³⁷ *Pelino.*

^{37bis} Prin arderea arborilor, negustorii englezi și olandezi obțineau cenușa de potasiu sau potasa, pe care o desfăceau pe piețele Levantului sau în Occident cu mare profit.

³⁸ Traducerea s-a făcut după originalul francez publicat de A. Ubicini, în „Revue de géographie”, 1879, partea a II-a, p. 366–376; 1880, partea I, p. 45–58, și reprodus în ediția Șt. Orășanu – I. Bianu, București, 1902, p. 331 și urm.

³⁹ *Barbares.*

Veți judeca atunci dacă e ușor să te întâlnești cu cineva. N-am văzut până acum două femei împreună decât numai la doamna țării⁴⁰, unde nu strălucesc nici prin ținuta lor și nici prin conversație. Călugărițele din țara noastră sunt mai puțin înfricoșate în fața Sfintelor Taine. <Boieroaicele> nu se slujesc nici de ochi și nici de vocea lor și mă îndoiesc că doamna, care este de altfel amabilă și frumoasă, gustă această societate mai mult decât mine. Cam la fel se petrec lucrurile și cu oamenii din jurul domnului. Niciunul nu îndrăznește să vorbească decât ca să răspundă, fără a mai zice că ar putea să se așeze sau să se uite în ochii stăpânului lor. Se *face curte* aici cum se aduce în alte părți salutul, cu frică și tremurare a corpului.

Eu singur fac excepție. Domnul știe că francezii nu fac nici una, nici alta, în asemenea fel. Cred că de fapt ar prefera mai puține omagii servile; este demn de a fi slujit și cinstit într-un chip mai plăcut.

[Amănunte despre educația lui Alexandru Mavrocordat Firaris, despre originile și istoricul familiei sale ca și al Ghiculeștilor, socotite singurele „autentice” din Fanar; despre titulatura domnilor, cărora demnitarii străini li se adresează cu formula „Alteță serenissimă”, folosită pentru prima oară la reprezentanții Veneției. Poarta îi numește „judecători ai pricinilor, lumini strălucite printre cei care urmează credința lui Isus, înalții și puternicii guvernatori ai regatelor (!) Moldovei și Țării Românești” (p. 339). Regele Prusiei se adresa lui Alexandru Mavrocordat Firaris pe un ton mai familiar ca și consulilor săi trimiși în țări străine: „Domnule principe al Moldovei, vă felicit... etc. și voi căuta toate prilejurile să vă arăt bunăvoința mea” (p. 340). Serviciul de cafea și portretul regelui Prusiei, datorite de maiorul von Seidlitz doamnei Zamfira, considerate de d’Hauterive ca inutile și de prost gust, oferindu-se să le înlocuiască prin cești de porțelan franțuzesc. Insolența consulului Rusiei, care caută mereu să-l impresioneze pe domn cu atotputernicia țarinei sale și răspunsul tăios al lui Mavrocordat. Despre alți domnitori fanarioți din familiile Ipsilanti, Moruzi, Suțu, Caragea etc. și moravurile lor. Despre farmecul doamnei Zamfira și a prietenei sale, Sofia de Witt, viitoare contesă Potocka, celebră aventurieră a vremii și, ulterior, favorită a lui Potemkin. Despre domnițe, boieroaice și portul lor. Respectul exagerat pe care îl arată aici femeile pentru bărbați. Scurte caracterizări privind pe Sofia de Witt și pe soțul ei, ofițer polonez, pe maiorul von Seidlitz etc.].

II. Iașii și locuitorii săi. Rasele. Religia și limba

Se construiesc patru camere în unghiurile unui mare pătrat. Un coridor în formă de cruce le separă unele de altele. Dacă se prelungesc extremitățile acestei cruci în afară de careu și coridoarele sunt mai largi, va rezulta la mijloc un salon frumos, luminat la cele patru extremități, dar fără nici un fel de element decorativ. Una dintre extremitățile acestei prelungiri o constituie un divan în fundul salonului; o alta este ușa de intrare; o a treia este un

⁴⁰ Zamfira Mavrocordat, născută Caragea, fiica lui Nicolae vodă Caragea și a doamnei Tarsița.

apartament de femeie și a patra o galerie. Acoperișul este în general construit din scânduri mici de lemn; cele de soi sunt făcute din țigle. Acest acoperiș depășește cu mult zidurile. Când ești în funcție și la adăpost de orice teamă, se pictează dedesubtul părții ieșite în afară cu decorații în stil turcesc, ceea ce dă înfățișării clădirii un aer de prospețime, // întărit prin umbra pe care acest ieșind o proiectează pe fațadele opuse soarelui. Iată care este arhitectura caselor frumoase din Iași⁴¹. p. 353

Cât despre locuitori, iată imaginea pe care mi-am făurit-o chiar din primele zile. O găsesc îngroșată, dar o pun aici, ca să se vadă după aceea până la ce punct am exagerat lucrurile, când m-am pripit în judecată.

Am deosebit până în prezent până la șapte soiuri de oameni în Moldova:

1. Boierii, care merg cu trăsura, în jilț, cu căruța și care par mândri față de popor, prevenitori cu oamenii de la Curte, afabili cu străinii și politicoși între ei.

2. Oamenii de la Curte, care merg călare; sunt boierii de treapta a doua. Primii merg cu trăsura de la dâșii până la Curte, iar la palat, ca și în casele lor cifrează, scriu, judecă, se îmbogățesc și se plictisesc. Ceilalți expun ostentativ, (încălecați pe) cai înzorzonați cu valtrapuri roșii sau galbene, argintate sau aurite, obrăznicia și înfumurarea stării lor, adăugate celor ale națiunii lor. Ar pune să fie bătuți cu bețe săracii de pe uliți, dacă nu s-ar scula în picioare când ar trece ei. Merg unii la alții să-și bea cafeaua, să-și fumeze (lulele) și să pălăvrăgească asupra greutăților numirilor și destituirilor din importanțele dregătoriei de vistier, cămăraș, cupar, spătar, armaș, adică de fecior, mărunț funcționar, paharnic, purtător de spadă și ușier.

3. Negustorii greci, cu o înfățișare delicată, cu tonul // dulceag, cu un aer p 354 șmecher, trăsături care exprimă foarte bine întocmai calitățile morale ale acestei oneste specii de corsari, ce profită de prostia semenilor lor și de nevoile străinilor, spre a-i jupui în felul cel mai politicos din lume.

4. Negustorii moldoveni, care vând cuie, scânduri, hârdaie, brânză, icre, cu un aer și maniere corespunzătoare mărfurilor ce le desfac.

5. Nemții, foarte buni lucrători, care s-ar îmbogăți cu toții, dacă n-ar fi de o prostie fără seamă, bețivi, obraznici, prea scumpi la vânzare și urâți (de toată lumea).

6. Evreii, care sunt recunoscuți de departe după figura lor cea mai extraordinară, ce (nu) poate fi văzută în nici o (altă) țară din lume, (cu) capul în formă pătrată și creștet ascuțit la bărbie, acoperit de o cușmă de blană neagră din care atârnă în față două cozi de păr în toată lungimea lor, în timp ce la spate, capul le este ras și căroră o mică barbă la capătul bărbiei le dă aerul unor capre de Angora. În rest, datorează nemților de a nu fi cei mai mari hoțomani din țară și de a obține preferința pentru lucrările de tâmplărie, (costumele de) haine, ceasornice etc., pe care le fac de altfel mult mai puțin bine.

7. În sfârșit, poporul, umplând ulițele, care se aruncă cu fața în noroi de îndată ce vede de departe o blană sau un harnașament de cai, care-și îndepărtează pe ai săi, căruța și boii săi și pe care-i aruncă în șanț, dacă nu poate altfel.

⁴¹ Evident inspirat după Carra,

p 355 Este în tot din ceea ce îmi izbește privirile (un lucru) ce ar putea să descumpănească înțelepciunea observatorului cel mai atent. Mare asuprire a poporului, mare supunere a celor mari, mare autoritate a domnului; iată ceea ce poate fi judecat // când se văd aduse dările la vistierie, sosind boierii la Curte și șezând domnul în divan. Voi spune în altă parte ceea ce trebuie gândit despre mizeria poporului. Cât despre acești boieri, atât de umili când stau în picioare și cu capul gol în fața domnului și care tremură când vorbesc cu *Măria Ta Vodă*⁴², își bat joc de el în sinea lor⁴³ și când ies de la Curte, spun felul lor de a gândi unor persoane care îl vor repeta domnului; zisul domn se teme mai mult de ei decât este temut (de aceștia). Îl plătește ca să tacă, acordă dregătorii tuturor ce nu-i stau la inimă și niște lefuri prietenilor, care ar muri de foame dacă n-ar avea puțința să-l fure, când nu le oferă chiar el mijlocul de a (putea) fura Moldova. Excelentă administrație ca aceea a unei Curți, unde un om este văzut ca un prost de către domn, când nu știe să umfle un memoriu și să mărească cuantumul unei dări în profitul său!

[Considerații asupra claselor sociale, caracterului versatil al grecilor, al mediocrității domnitorilor și permanentei primejdii la care sunt expuși din partea turcilor și a rapacității conaționalilor, geloși de ridicarea lor în scaunele de domnie a Principatelor, dominația exercitată asupra românilor de către străini de-a lungul veacurilor din evul mediu și până atunci].

p 359 Moldovenii sunt sau se laudă de a avea aceeași origine ca și italienii... (nu se poate nega însă) în această țară fraternitatea popoarelor care între Dunăre, Nistru și Marea Neagră, vorbesc, ca și în Italia, un idiom, într-adevăr, derivând din latină.

Este totuși curios de observat diferențele de amănunt pe care climatul, modul de guvernare sau pura întâmplare le-a creat în moravurile acestor națiuni, care au așa de puține legături în comun. Ambele se fălesc cu obârșia lor; există în Moldova bătrâni, care-și numesc patria *Țară românească*⁴⁴; dar nici una nici alta nu au adevărata mândrie, pe care o comportă o asemenea filiație.

[Urmează o paralelă puțin forțată între caracteristicile românilor și ale italienilor, spre a scoate în relief mai mult deosebiri ce-i separă, în pofida originii lor latine comune. Din nou o „filipică” împotriva grecilor, acuzați de toate relele ce se petrec în Principate].

p 364 Preoții greci se bucură mai întâi ca preoți de considerația pe care religia
p. 365 tuturor popoarelor superstițioase o acordă slujitorilor ei. Au apoi // o pretenție egală la episcopat, cea mai mare demnitate la care pot să ajungă grecii în Principatele Țării Românești și ale Moldovei⁴⁵. Toți compatrioții lor sunt robi⁴⁶, iar ei sunt liberi. [Despre situația preoților greci în Imperiul Otoman. Patriarhul din Constantinopol are în subordinea sa 140 de episcopate, care beneficiază de venituri variind între 10, 30, 100 și 200 de pungi, dar nici un episcop din Fanar nu este deasupra nimănui]. Aici, domnii îi tratează cu cea mai mare

⁴² *Maria ta Voda*

⁴³ *In petto*.

⁴⁴ *Tsara romanesca*.

⁴⁵ Autorul exagerează, neținând seama că printre episcopi erau aleși, deseori, și români.

⁴⁶ În Imperiul Otoman.

deferență și doamnele cu o familiaritate, pe care știu foarte bine s-o pună în folosul lor personal și pentru gloria Bisericii.

La moartea mitropolitului, domnul moștenește tot ceea ce are (acesta), case, mobile, și-și poate cinea închipui ce (avere) se poate strânge prin economiile acumulate // după o păstorire îndelungată prin darurile domnilor la venirea lor, ale episcopilor, ale egumenilor de mănăstiri, ale preoților, diecilor, călugărilor și călugărițelor. Mitropolitul defunct este totdeauna înlocuit printr-un episcop în funcție, ceea ce creează un nou loc vacant. Scaunul este scos la mezat și concurenții nu fac economii. Episcopatul de Roman a fost plătit de curând⁴⁷ cu 150 de pungi; se poate judeca restul. p. 366

În Moldova sunt 15 până la 16000 de catolici sub jurisdicția episcopului de Bacău și puși sub păstoria directă a unei duzini de preoți italieni..., ce-și petrec aici cam nouă ani. Majoritatea canonicilor sunt unguri, refugiați aici de mai bine de două secole și care și-au păstrat moravurile deosebite de cele ale localnicilor [moravurile, obiceiurile și gradul lor de cultură.]

Evreii din această țară au moravuri specifice, care-i diferențiază de toți ceilalți evrei din Turcia sau din lume. Aviditatea lor este mai puțin odioasă, sunt mai puțin hoți, mai puțin murdari și mai puțin detestați ca în alte părți⁴⁸.

[Despre țigani, care ar exercita aici „artele”, muzica, îndeletnicirile de orfeverie, fierărie etc., despre condiția lor socială de rob și traiul lor mizer.]

Nu se găsește nicăieri în lume un așa mare număr de limbi reunite la o populație atât de restrânsă. Am numărat până la douăzeci și unu⁴⁹: greacă, turcă, română⁵⁰, armeană, arabă (!), persană (!), rusă, polonă, săsească, care este un fel de engleză (!), maghiară, albaneză⁵¹, boemă, moravă, germană, daneză (!), spaniolă (!), tătară, engleză, franceză și ebraică. Se mai poate încă adăuga greaca cultă și jargonul țigănesc, care este o semilimbă. [Considerații lingvistice eronate asupra caracterului limbii române.] p. 369

Acest amestec se regăsește și în limba scrisă. Alfabetul are patruzeci de litere; copiilor le trebuie în chip obișnuit vreo trei sau patru ani ca să învețe să citească, iar această scriere⁵² este, prin varietatea formelor literelor, un adevărat desen. (Literalele) sunt întretăiate în fel și chip, spre a se obține astfel formele cele mai curioase. Fiecare își bate capul să-și facă din propriul nume o parafă⁵³ cât mai originală cu putință. Este îndeletnicirea cea mai obișnuită a tinerilor de a-și compune o semnătură⁵⁴ cât mai complicată și când, în sfârșit, au izbutit să-i dea forma voită, este o adevărată muncă să se obișnuiască s-o scrie în mod curent. Dar se pot mândri, totodată, că nimeni din lume n-ar fi în stare să le imite semnătura și să facă un fals cu numele lor! p. 370

[Alte câteva aprecieri superficiale și eronate asupra așa-zisei lipse de producții literare în limba română.]

⁴⁷ În martie 1786 de către Iacob Grecul în locul românului Leon Gheuca, ales mitropolit

⁴⁸ Exagerări evidente, care ascund prea puțin antisemitismul vădit al lui d'Hauterive

⁴⁹ Din nou o vădită exagerare, deoarece limbile de mare circulație, în afara românei, erau doar greaca și turca și mai rar italiana, franceza și rusa

⁵⁰ *Le moldave.*

⁵¹ *L'illyrien.*

⁵² Chirilică.

⁵³ *La patarafe.*

⁵⁴ *Le chiffre.*

III. Finanțele și impozitele. Agricultura și comerțul

Veniturile domnului se ridică la aproape 1400 de pungi; ele provin din capitație, vămi, sărărit, vinărici și albinărit⁵⁵.

p. 372

Vama produce 300 de pungi. Capitația se plătește lunar. Erau patru (luni) scutite; trei din acestea patru au fost încărcate cu un alt soi de capitație, sub numele de ajutorință⁵⁶ și acest soi de dări a întrecut atât de bine măsura capitațiilor obișnuite, încât lunile lor au devenit duble și în loc de douăsprezece luni, poporul plătește (pe un interval) de optsprezece luni. Luna martie este complet scutită. În afara excesului cantitativ al acestor dări extraordinare, momentul neașteptat, epoca îndepărtată a recoltelor sleiesc peste măsură pe dajnic; și culmea este că ele nu se opresc aici și că de multe ori capriciul unui mare vizir sau o nevoie neașteptată a Curții fac necesară o aprovizionare cu grâne, orz etc., care se face, se adună și se cară pe spezele poporului.

Domnul dă socoteală Porții asupra tuturor veniturilor sale, în afară de 1 400 de pungi care sunt socotite a fi hărăzite nevoilor sale personale. Darurile, tributurile și zălogirile absorb restul.

Dărilor, la care moldovenii se așteaptă, nu-i supără și nici nu-i fac să-și piardă curajul. Ei iau un teren mai mare și îl cultivă; este un anumit număr de zile luat din odihna lor anuală, mai asigurat și mai îndelungat în Moldova ca în alte părți. Dar cererile neprevăzute îi lasă pradă deznădejdiei, pentru că, nepăsători din lipsă de ambiție, sunt obligați să lucreze peste nevoile lor, ca și cum ar avea dorința de a se îmbogăți, pe care ei n-o au⁵⁷.

p. 373

Toate pământurile nedestelenite revin primului ocupant; nu pentru că n-ar aparține, de altfel, unor proprietari, dar de îndată ce nu sunt cultivate și hotărnicite, primul doritor care vrea să-și aducă acolo o sapă, (ca) să planteze sau să construiască, le ia în stăpânire, plătește dijma dacă nu construiește nimic și o mică // redevență în plus, dacă construiește (ceva) acolo. În acest ultim caz, pământul este al lui; un gard prăpădit din măracini⁵⁸ constituie semnul posesiunii netăgăduite, el vinde, dăruiește și transmite copiilor săi acest bun atât de ușor achiziționat, fără nici măcar a consulta pe primul proprietar, care este cel puțin suzeran în raport cu dânsul. Cei mai săraci își înzestrează fetele, adică (le dăruiește) două vaci, o rochie de lână grosolană de purtare, o ie⁵⁹ de sărbătoare în care intră puțină mătase⁶⁰, patru cămăși, un cufăr de cincisprezece parale, pentru a adăposti toate aceste bogății, și o oglindă. Mirele, din partea sa, îi dăruiește o batistă și opinci; tatăl său, îi procură, dacă poate, doi cai, o căruță, o colibă⁶¹ și legile țării îi lasă jumătate din Moldova s-o cultive, dacă are chef.

⁵⁵ *Du sel, du vin, des abeilles.*

⁵⁶ *Aides.*

⁵⁷ Aprecieri inexacte și lipsite de sens, constituind „sterotipii” și „clișee comune” ale călătorilor străini din această perioadă

⁵⁸ *Une mauvaise haie.*

⁵⁹ *Une camisole.*

⁶⁰ *Un peu de soie, de fapt borangic.*

⁶¹ *Une cabane.* Acest pasaj este aproape identic cu acel redactat în ziua a 22-a a jurnalului călătoriei lui d'Hauterive de la Constantinopol la Iași, după cum se poate vedea mai sus.

Într-adevăr, o mare parte a șolului arabil nu este cultivată. Dacă aș deveni stăpânul acestei țări, poate nu m-aș preocupa de această ramură economică, mai puțin necesară aici decât aiurea. Există grâu cu prisosință pentru locuitori, ce nu se înmulțesc proporțional cu abundența bucatelor sau cel puțin a căror înmulțire nu urmează, decât în mod lent și într-un interval de timp foarte îndelungat, legea acestei proporții. Aș înmulți numărul stânelor și al crescătorilor de cai, a căror fecunditate stă mai mult în mâna oamenilor decât a propriei lor spețe. Acest pământ fertil este făcut să hrănească caii și boii. 70 000 de boi, 40 000 de cai și 300 000 de oi ies anual spre a compensa deficitul contribuțiilor domnului, lefurile dregătorilor săi, jafurilor ispravnicilor și a corvezilor. Trebuie știut de altfel că s-au văzut în această țară stupi producând în roiuri și în roiurile roiurilor lor treizeci de stupi pe an. Or, o provincie //, care poate să obțină un astfel de profit din iarba și florile p 374 cărora le dau naștere chiar natura însăși, nu are nevoie de a fi chinuită spre a fi forțată să producă altceva.

Țara Românească are oi mai de soi, iar Moldova boi și cai, mai cu seamă cai. De la Iași până în Polonia, nu poți găsi nicăieri în lume lână mai bună ca aceea a oilor muntene, care de altfel degenerază în Moldova, după cum caii și boii se corcesc în Țara Românească.

Ceara este excelentă în ambele provincii. Albinele se înmulțesc atât de mult, încât proprietarii le omoară spre a nu le adăposti și hrăni (pe timp de) iarnă.

Stupii sunt apărați în pivnițe împotriva frigului și a foamei. Se face o mică pastă⁶² într-un vas din care vin să bea albinele. Proprietarii zgârciți au cruzimea de a regreta această mică cheltuială și sacrifică fără milă barbarei lor economii aceste mici nefericite ființe, ale căror comori ei le jefuiesc.

Comerțul de export se face în sare pentru Polonia, în cai, boi și oi pentru Germania și Turcia, în ceară pentru Triest și Veneția. Comerțul de import constă în bijuterii din Viena, în postavuri de Lipsca, în pânzeturi de Silezia și în băuturi din Prusia. Acest ultim articol consumă cel puțin două treimi din ceea ce mai rămâne ca bani în Moldova, după ce au fost scăzute dările către Poartă, lefurile slujitorilor și veniturile domnului. Dacă sultanul ar interzice moldovenilor (să poarte) alte blănuri decât cele de vulpe, lup sau iepure din țara (lor) ar da o mare lovitură comerțului Rusiei și ar adăuga însemnate resurse finanțelor domnului pe care le secătuiește Înalta Poartă //.

Ceara din Moldova este transportată la Liov și Cracovia, de unde evreii p 375 ce o duc acolo obțin atâția bani lichizi cât pot. Surplusul se plătește prin schimburi.

Pânzeturile de Breslau și Linz sunt deci cumpărate în Polonia de la a doua mână. Sunt transportate de aici la Brody, de unde alți evrei le cumpără, spre a le vinde moldovenilor, care ar face mai bine să meargă până în Silezia cu ceara lor și să cumpere de acolo pânzeturi, care, transportate la Iași, nu s-ar ridica mai mult, incluzând dreptul de tranzit prin Polonia și dreptul de intrare în Moldova, decât la 3 și jumătate la sută peste prețul de cost.

S-ar putea face unele speculații (financiare) în această țară cu lemnul de construcție, care nu costă nimic pe loc și puțin (spre) a fi pus în lucru; cu

⁶² *Une petite pâtée*

lumânările, a căror materie <primă> este ieftină și confecționarea lor <se face> în condiții și mai favorabile; cu pieile de căprioară⁶³, a căror folosință nu este cunoscută aici, fiind aruncate ca acele ale câinilor și pisicilor, cu untul și brânza, care nu se știu nici a fi făcute, nici păstrate și nici vândute⁶⁴. Luând pe jumătate în arendă o fermă și chemând oieri din <ținutul> Milano, s-ar dobândi mari profituri cu investiții minime și ar fi învățați moldovenii să tragă foloase din vacile care îi încurcă prin numărul lor prea mare, până în așa fel, încât ele sunt omorâte ca la Buenos-Aires, spre a se obține pielea și carnele lor.

p. 376 Nu se poate altfel socoti numărul animalelor din Moldova decât după exportul lor. Or, iată pe ce date se poate stabili acest calcul. Se vând 300 000 de oi anual în Turcia. Cu tot recensământul locuitorilor din Principat ce s-a făcut, nu se riscă nimic socotindu-i cam la aproape 300 000 de suflete⁶⁵; la un miel pe cap de consumator // se vede că există acolo un debit anual de 600 000 de oi⁶⁶. Nu se vând, de altminteri, deloc în Germania. Germanii cumpără în fiecare an 10 000 de boi și silezienii tot atât. Sunt sacrificați în țară cel puțin 40 000 pentru cerviș, în așa fel încât incluzând și consumația locală, se poate aprecia numărul lor la <un total de> 80 000 de boi. În ceea ce privește caii, nu se poate ridica în nici un caz vânzarea acestora la mai mult de 20 000 capete <având> patru ani. Ori 20 000 de cai presupun 20 000 de mânji de trei ani, 20 000 de doi ani, 20 000 de un an, 20 000, care se nasc, 60 000 de iepe și 10 000 de armăsari. Astfel, fără a socoti caii de tracțiune morți și care nu pot fi nici vânduți, nici să procreeze, iată un număr de 170 000 de cai; dacă se mai adaugă 30 000 de capete acestui număr, se ajunge la un total de 200 000.

Același calcul, făcut pentru boi, ne-ar da deci 800 000 de boi.

Câr despre oi, 600 000 de capete vândute presupun numai de două ori atâția miei, de două ori atâtea oi și jumătate de berbeci, ceea ce fac 3 300 000 de oi, miei, berbeci sau oi.

[Considerații eronate privind traiul moldovenilor comparat cu cel al locuitorilor din Bucovina ocupată de austrieci, elogiindu-se în mod factice „binefacerile” administrației habsburgice față de așa-zisa viață „patriarhal-primitivă” din Moldova și de presupusa resemnare a țăranilor cu stările de lucru existente]

⁶³ Cerf.

⁶⁴ Aprecieri inexacte.

⁶⁵ Cifra vădit inferioară realității.

⁶⁶ Raicevich socotește 5 până la 600 000 de oi pentru ambele Principate (*Osservazioni...*, p. 120).

MARIANNE VON HERBERT-RATHKEAL

(secolul XVIII)

În mai 1785, Țara Românească a fost străbătută, în drumul de la Constantinopol spre Viena, de o vizitatoare mai puțin obișnuită, și anume: baroana Marianne von Herbert-Rathkeal, soția internunțului imperial la Poartă, baronul Peter Philipp von Herbert-Rathkeal (1735–1802). Datele biografice pe care le cunoaștem asupra acestei persoane sunt extrem de succinte. Fiică a baronului von Collenbach, consilier aulic, și a Mariei Katharinei von Pelsler, familie bine reprezentată în cercurile diplomatice vieneze și bucurându-se de protecția împărătesei Maria Tereza, Marianne s-a căsătorit în 1778 cu Peter Philipp von Herbert-Rathkeal, pretins coborâtor din familia irlandeză a conților Herbert of Pembroke, în realitate fiu al dragomanului autorităților habsburgice de la hotarele Croației, Johann Herbert-Rathkeal, originar de pe coasta adriatică a Istriei, și al Francescăi așa-zisă „descendentă” din Skanderbeg (!). Datorită căsătoriei sale și intrând într-o familie influentă, Peter Philipp a fost înălțat (împreună cu fratele său Johann, maior, slujind în regimentele secuiești din Transilvania) la titlul de baron al Sf. Imperiu la 3 iulie 1779, pentru ca la 27 septembrie al aceluiași an să fie numit internunțu la Poartă, unde a funcționat – cu întreruperea dintre 15 februarie 1788 – 17 octombrie 1791, datorată izbucnirii și desfășurării războiului austro-ruso-turc – până la moarte, survenită la Constantinopol, la 23 februarie 1802.

În primăvara anului 1785, baroana Marianne von Herbert-Rathkeal a hotărât să se întoarcă, provizoriu, la Viena, împreună cu două dintre fetițele sale. Drumul ales, pe uscat, străbătea Balcanii, Țara Românească, Transilvania și Ungaria. Pentru trecerea prin Principatul muntean, Stephan Ignaz Raicevich, agent imperial în Țările Române, i-a dat un ajutor neprecupețit, insistând pe lângă Mihai vodă Suțu să-i facă o primire fastuoasă la Curtea din București, demnă de soția unui reprezentant al Curții de la Viena, aflată, pe atunci, în bune raporturi cu Poarta. Deși nu există nici un precedent în materie în protocolul respectat atunci la curțile fanariote, Suțu s-a conformat totuși rugămintelor lui Raicevich, desemnând printr-un pitar, emis la 6/17 mai 1785, modul de desfășurare a ceremoniei de intrare a baroanei în București și dregătorii însărcinați cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor primite. Astfel, domnul a poruncit celui de-al doilea comis să fie „purătoriu de grijă a se găti (pregăti) acest alai, care, mâne miercuri, la 7 ale lunii acesteia, să se afle de dimineață la Văcărești”. Astfel „alaiul ce s-au orânduit la intrarea dumneaei madame a dumisale Sînior Internunciu” trebuia să cuprindă 20 de seimeni „cu căpitanii lor călări înarmați”, apoi „nemții din Poartă (Poarta Curții domnești), iară cu zapcii lor”, conduși de marele pitar, Antonie Vilară, fostul mare pitar, Panait Matracă, și marele comis, Alexandru Manu, punându-se la dispoziția baroanei von Herbert Rathkeal „careta domnească cu 6 telegari”, păzită de o parte și de alta de câte „trei ciohodari”.

Soția internunțului a fost întâmpinată la Dala, după trecerea Dunării pe la Giurgiu, la 5/16 mai de către un vâtaf de divan și de cancelistul agenției austriace, Spaun, în timp ce doi ispravnici de finut au fost însărcinați să-i asigure buna desfășurare a călătoriei până la București, unde ea a poposit în seara zilei de 6–17 mai. Obosită de drum, baroana a refuzat intrarea solemnă în oraș, pregătită de domn în cinstea ei la mănăstirea Văcărești, și a preferat să se odihnească peste noapte în casa agentului imperial Raicevich, a făcut de îndată cunoscută la Curte marelui postelnic Alexandru Colceag sosirea distinsei călătoare, iar a doua zi, cu alaiul hotărât, baroana von Herbert-Rathkeal a fost condusă la Curtea domnească stabilită provizoriu pe atunci în incinta mănăstirii și școlii de la Sf. Sava. Soția

internunțiului a fost primită de către doamna țării, Sevastița Suțu, născută Callimachi, și fetele sale, de marile boieroaice și de alți demnitari, în prezența lui Raicevich, a secretarului domnului și a dragomanului Gian-Evangelo Timoni, pentru scurtă vreme și-a făcut apariția și Mihai vodă Suțu, venit să salute pe călătore Seara, la întoarcerea acesteia la reședința sa, i s-au trimis atât dănei, cât și copilelor ei diferite produse orientale din partea doamnei țării, care i-a întors vizita, cu același ceremonial, în ziua de 8/19 mai. În sfârșit, la 9/20 mai, călătoreea și suita ei au părăsit Bucureștii în drum spre Transilvania, sub oblăduirea ispravnicului de Argeș.

Darea de seamă a primirii baroanei Marianne von Herbert-Rathkeal la București a fost consemnată într-un raport oficial redactat în limba italiană, fără indicația autorului, care nu putea fi altul decât Raicevich. De altfel, acesta a expediat chiar în ziua de 20 mai (st. n.) 1785 internunțiului de la Constantinopol o informare asupra desfășurării ceremoniilor și caldei ospitalității cu care a fost înconjurată soția sa, insistând într-un post scriptum și asupra faptului că, în semn de cinste, domnul a înălțat la rangul de pitar pe vătaful de divan, ce o însoțise pe călătore încă de la Daia.

Deși n-a fost primită decât în particular de Mihai vodă Suțu, soția internunțiului habsburgic s-a bucurat totuși de o mare favoare, alcătuindu-se un alai anume pentru intrarea ei în București, fapt ce poate fi comparat cu vizita obișnuită, făcută un an mai târziu de lady Elisabeth Craven în capitala Țării Românești, unde, deși n-a avut parte de onoruri speciale, a cinat însă cu Nicolae vodă Mavrogheni și doamna sa Marioara, născută Scanavi, la Curtea domnească, acordându-i-se tot atâtea semne de respect.

Date biografice asupra Mariannei von Herbert-Rathkeal și asupra soțului ei se întâlnesc în *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Hauser*; Gotha, 1853, p. 202 și la Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, vol. 8, Wien, 1862, p. 355, iar asupra familiei Herbert-Rathkeal la Mihai-Dimitri Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 580.

Pitacul domnesc de primire a baroanei la București dat de Mihai vodă Suțu la 6 mai (st. v.) 1785 a fost publicat de V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1891, p. 539, iar darea de seamă a călătoriei acesteia în E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VII, București, 1876, p. 455–446, doc. CCLXXXIII, reprodușă și de V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 540–541. Raportul lui Raicevich din 20 mai 1785 și post scriptumul din aceeași zi au fost editate tot în Hurmuzaki, VII, p. 447, doc. CCLXXXIV–CCLXXXV și reproduș în V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 542. Trecerea baroanei von Herbert-Rathkeal pe la noi a fost semnalată și de D. Caselli, *Cum a fost primită în București „dumneaei Madama a dumi-sale Sîmor Internunțu”* în „Gazeta municipală”, IV (1936), nr. 205 (5 ianuarie), p. 1–2.

p 445 **COPIE DE PE DAREA DE SEAMĂ A PRIMIRII FĂCUTE EXC. SALE, BAROANEI DE HERBERT, SOȚIA INTERNUNȚIULUI IMPERIAL ȘI REGAL LA POARTA OTOMANĂ, DE CĂTRE DL PRINCIPE AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI, MIHAIL SUȚU, CU PRILEJUL TREGERII SALE DE LA CONSTANTINOPOL LA VIENĂ¹**

Agentul imperial și regal, împărtășindu-i domnului principe vestea despre trecerea apropiată a Exc. sale doamna (soția) internunțiului prin Țara Românească, Măria sa a desemnat îndată pe vătaful² de Divan, care să o întâmpine la Daia³, primul loc din Țara Românească vecin cu țărmul Dunării, să o însoțească și să-i fie de folos în cursul călătoriei sale și, totodată, a

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Hurmuzaki, VII, p. 445–446, doc. CCLXXXIII.

² Vătaf e un fel de împuternicit sau solicitator de procese care se poartă în divan (n. aut.).

poruncit la doi ispravnici⁴, cei mai apropiați, să fie prezenți pe acel drum și să aibă grijă să fie bine slujită. Agentul, din partea sa, a trimis la Daia pe dl. von Spaun, cancelistul imperial și regal. În ziua de 16 mai, doamna (baroană) a trecut Dunărea cu suita sa și s-a oprit la Giurgiu. În ziua de 17, la orele 5 seara a sosit la București în careta agentului⁵, care s-a dus să o primească afară din oraș, și a descins la casa agentului. Dragomanul, dl de Timoni⁶, împreună cu suita doamnei (baroane) au avut o casă care le-a fost desemnată de domn. //

Măria sa, pentru a o cinsti pe doamna (baroană), a dispus ca, înainte de intrarea în București, să se oprească la Văcărești, mănăstirea aflată la o depărtare de o oră de oraș, cum fac domnii când ajung în Țara Românească, pentru a purcede apoi la intrarea publică cu caretele de la Curte, cu personalul oficial și cu suita, dar doamna (baroană) a mulțumit cu politețe, dorind să se odihnească după o călătorie lungă și obositoare.

În aceeași seară, agentul l-a anunțat pe marele postelnic⁷ despre sosirea doamnei (baroane), rugându-l să-i spună ora potrivită din dimineața următoare pentru ca dragomanul (Timoni) să-i înfățișeze Măriei sale scrisoarea Excelenței sale, dl internunțiu.

În ziua de 18, la ora 10 dimineața, marele postelnic, într-o caretă trasă de 6 cai, a venit să salute pe doamna (soție a) internunțiuului, în numele domnului și, puțin după aceea, a venit marele comis cu un alai asemănător, ca să o salute din partea doamnei⁸ țării, iar mai apoi a venit călare un slujbaș al Curții, cu un cal dus de căpăstru⁹, un cioltar bogat și (postelnicul) a luat cu sine pe dragomanul imperial și regal, pe care l-a condus la Măria sa.

În acea după amiază, s-au adus doamnei (baroane) felurite dulciuri și fructe în numele doamnei țării.

În ziua de 18, la ora 5, a venit careta doamnei țării, trasă de 6 cai, ca să o primească pe Exc. sa, care a fost însoțită de agent și de dragoman, ce ședeau cu spatele spre cai.

Cortegiul consta dintr-un mare număr de ostași ai palatului și de 6 dregători călare, și căpitani pe jos; primul¹⁰ și al doilea pitar¹¹, 6 cihodari și un satârgiu¹² în ținută de gală înconjurau careta. Alaiul se încheia cu careta agentului cu însoțitorii oficiali ai doamnei (baroane).

În curtea palatului erau înșirate două rânduri de arnăuți cu ofițerii lor. Când a coborât din caretă doamna (baroană) a fost primită de primele boieroaice

p. 446

³ Daia, sat și com., jud. Giurgiu. Până aici se întindea raiaua turcească

⁴ *Spravniko*, e un guvernator sau căpitan de cerc (n. aut.)

⁵ Raicevich. Agent imperial în Principate (vezi biografia și relatarea sa în volumul de față).

⁶ Gian-Evangelio Timoni († 1810), dragoman al ambasadei imperiale la Poartă.

⁷ *Marescialco della Corte* Alexandru Colceag, mare postelnic (6 martie 1784 – 20 mai 1785).

⁸ Sevastița Suțu, născută Callimachi

⁹ *Cavallo di mano*.

¹⁰ Antonie Villarà, mare pitar (mai 1785 – 15 martie 1786).

¹¹ *Pitari*, *gran panetiere* și mai marele, *sopra Intendente*, peste caretele Curții (n. aut.).

¹² *Sciatur*, un cihodar distinct care poartă un iatagan (*kurzer breiter Säbel*) (n. aut.).

ale țării, de postelnicul doamnei și precedată de două jupânițe ce duceau parfumuri, o nepoată a Măriei Sale împreună cu altă cucoană îi dădeau brațul, la capătul de sus al scării erau domnițele¹³, fiicele doamnei, și la mijlocul mării săli de sărbătoare i-a ieșit înaintea doamna țării care oferindu-i locul din dreapta, a condus-o într-o cameră în formă de chioșc foarte elegant.

Locul din colț¹⁴ i-a fost cedat Exc. sale, iar doamna s-a așezat în dreapta cu fiicele sale, celelalte boieroaițe s-au așezat pe sofă, fiecare după rangul său.

Secretarul domnului¹⁵ și d. de Timoni slujeau drept interpreți.

Dulciurile și cafeaua au fost servite doamnei <baroane> de doamna țării însăși. Puțin după aceea a venit domnitorul, care a avut multe atenții pentru doamna <baroană>. Vizita s-a terminat cu obișnuitul parfum și cu apa de trandafir, s-a luat rămas bun, și înapoierea a avut loc cu același ceremonial.

Seara, doamna țării și-a trimis secretarul să întrebe de sănătatea Exc. sale și să-i ofere ei și celor două copile ale sale¹⁶ felurite broderii orientale.

În ziua de 19, la ora 12, a venit doamna țării, cu mare pompă, să-i întoarcă vizita, însoțită de cele două domnițe și de o numeroasă suită de boieroaițe. Când a coborât din caretă, a fost primită de agent, care i-a oferit brațul și, astfel, precedată de doi aprozi, care purtau parfumurile, a fost întâmpinată la ușa sălii <de primire> de către doamna <baroană>, care i-a oferit locul din dreapta pe canapea, iar domnițele aveau scaune deosebite.

Doamna <baroană> a oferit doamnei țării dulciurile și cafeaua, iar agentul le-a oferit domnițelor și cucoanelor de seamă.

După parfumuri și apa de trandafir a luat sfârșit vizita. În ziua de 20, Exc. sa a plecat din București spre Transilvania. Agentul împreună cu cancelarul au avut onoarea să o însoțească afară din oraș.

Ispravnicul de Argeș¹⁷ care se află la jumătatea drumului trebuie s-o slujească până la hotare.

¹³ Elena, măritată cu marele spătar Grigore Balasache; Anastasia; Ralù, soția marelui comis Alexandru Moruzi, și Maria, căsătorită cu Iacob Arghiropol.

¹⁴ Locul de cinste la turci este cel de la colț (n. aut.).

¹⁵ Pierre La Roche.

¹⁶ Este vorba de Franziska von Herbert-Rathkeal (1779–1853), măritată, mai târziu, cu Ernst conte Attems, și sora ei, Konstanze (1782–1829), căsătorită, în 1799, cu John Smith, ministru *ad-interim* al Marii Britanii la Poartă (1798–1801), fratele amiralului Sir William Sidney Smith (a cărui relatare este cuprinsă în vol. de față, partea a doua).

¹⁷ Clucerul Constantin Știrbei, numit în slujbă la 4/15 mai 1785, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, p. 317.

Walwrian Dzieduszycki* din Lemberg, împreună cu mai mulți negustori, au făcut la 1785 o călătorie pe Nistru, din Polonia la Cetatea-Albă, transportând grâu și alte mărfuri, ce urmau a fi vândute în acest din urmă oraș. Scopul călătoriei era cercetarea cursului Nistrului, în vederea unui proiect de legături comerciale pe această cale între Polonia și Marea Neagră. Relația călătoriei lor este intitulată W Dzieduszycki, *Podróż dla doświadczenia splawy Dniestrowego w roku 1785* (Călătorie pentru cercetarea navigației pe Nistru în anul 1785) și a fost publicată în revista „Przyjacieli ludu”, din Leszno X₁ (1843), pp 66 120 Deoarece cuprinde multe amănunte care nu privesc țările noastre și considerații de geografie fizică asupra Nistrului, s-a dat un rezumat în traducere, care cuprinde toate amănunțele interesante din punct de vedere istoric

CĂLĂTORIE PENTRU CERCETAREA NAVIGAȚIEI PE NISTRU p 241 ÎN ANUL 1785

(Rezumat)

Călătorii pe Nistru făcuseră mai înainte și Koziobrodzki, staroste de Olchow, și prințul de Nassau-Sygen de la Zwaniec la Bender. În 1784, turcii nu l-au lăsat pe autor să treacă înainte El s-a mulțumit să facă o hartă a Nistrului de la Zwaniec la Bender. În 1783–84, Dierzyk făcuse o călătorie până la Cetatea Albă cu patru corăbii, dintre care abia una a ajuns la capătul călătoriei.

La Iahorlyk¹, pe stânga Nistrului, este granița Poloniei. La Dubosari² este jurisdicție turcească, guvernatorul, numit caimacam, depinde de „voievodul” de la Căușani³. Călătorii fac o vizită guvernatorului și-i cer voie să se ducă pe Nistru până la Cetatea-Albă, dar el refuză până nu va primi ordine din Bender. Călătorii spun că la Cetatea Albă îi așteaptă un vas care urmează să încarce mărfurile ce aduc ei și că întârzierea le-ar pricinui mari pagube. După multe insistențe izbutesc să plece.

* După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 240 243

¹ Localitate în Ucraina

² Azi în Republica Moldova

³ Idem

La Bender, în mahalaua de pe Nistru, se află un ambarcader, unde se încarcă cereale și loc pentru uscarea lor. În port, la sosirea polonilor, se adună o mulțime ostilă; călătorii cer protecția bașalei. Acesta trimite un ciorbagiu cu câțiva ieniceri care împrăștie mulțimea. Urmează o vizită la bașa, care se numea Aslan-bașa. Fusese înștiințat de cămămacul de Dubosari, dar acum li se fac greutăți din pricina hârtiilor de identitate, care n-ar fi în regulă. În sfârșit, primesc permisia de plecare, dar cu un însoțitor sau călăuză: Iaussalici, care era un fel de spion. Când să plece, vine un curtean de-al bașei cerându-le firmanul ce aveau, ca să fie vizat la cancelarie. Peste câțva timp revine, spunând că firmanul nu e bun și s-a cerut aviz de la Stambul, deocămdată nu pot pleca. În urma protestului călătorilor, sunt lăsați să plece. //

p. 242 De la Bender sosesc la Tudora⁴, sat pe Nistru, unde începe „lățirea Nistrului, care se numește în limba țării leman” (liman). De acolo, merg până la Cetatea Albă (*Akkerman*), unde sunt primiți de șeful vămii „muzellimul”, care este și un fel de șef politic al locului. După o primire politicoasă sunt invitați la o gazdă aleasă de autoritate lângă cetate, deasupra portului. Din aspectul orașului nu s-ar putea ghici că e un port pentru că negoțul este redus, nu găsești nici un negustor mai bogat, care să poată plăti deodată zece mii de florini. Corăbile din port sunt foarte mici și în timpul șederii lor acolo, călătorii n-au văzut una mai mare de cinci mii de kile de Stambul (kila de Stambul are 22 de ocale sau 66 de funți de Varșovia). Aceste corăbii încarcă aici grâu pentru Stambul și se întorc mai totdeauna goale, căci dacă ar aduce mărfuri turcești, n-ar fi cine să le cumpere. Totuși, sunt zile în care nu găsești în tot orașul zahăr sau lămâi.

Dintre locuitori sunt și câteva zeci de greci, care se ocupă cu negoțul de stofe, șuncă și vinuri, dar sunt niște nenorociți întotdeauna cu teama morții în suflet, din pricina samavolnicilor și anarhiei turcilor de aici. Adesea, fug la Kerson⁵ și toți doresc să intre sub stăpânire muscălească. Au și o biserică veche de zid, pustie, în care n-au voie să slujească. Ca să-și facă cineva idee de anarhia care domnește la Cetatea Albă, este destul să se observe faptul că evreii, care au drept să locuiască și să facă negoț în toate orașele turcești, se tem să vină aici și nu-i găsești deloc, deși oficial nu le este oprită așezarea. În port se construiesc anual vreo opt corăbii mici, care pot încărca vreo 4–500 de kile de Stambul.

Se descriu pescăriile de pe liman și pescarii cu bărcile lor așezate una lângă alta, formând un șir foarte lung. Într-o noapte, călătorii îi privesc stând într-o mănăstire pustie într-un loc numit Majak. La ieșirea Nistrului din liman, se află o colonie de cazaci zaporogeni, care se ocupă cu pescuitul și uscarea peștelui. Diferite feluri de pește se pot vedea uscându-se la soare în vânt, peștii sunt vânduți în Ucraina și Polonia. Alții sunt sărați.

La Cetatea Albă, corăbiile ancorează în fața bisericii moldovenești, ce se află deasupra portului. Când e furtună, corăbiile se adăpostesc sub biserica și cimitirul grecești. Călătorii noștri, care aduseseră grâu pe corăbiile lor îl descarcă, dar nu le este îngăduit să-l pună în magazine, așa că e amenințat să

⁴ Tuhory, azi în Ucraina.

⁵ Oraș în Ucraina

se strice sub cerul liber. Deși grâul lor e mai bun ca grâul „arnăuțesc” de aici, nu li se dă un preț bun în lei. Leul are patru // zeci de parale și cinci lei buni p 243 fac un ducat olandez. Pentru ca să nu se strice grâul, ei trimit o plângere seraschierului de Ismail, mai mare peste bașii de la Cetatea Albă, Bender, Hotin, Oeakov⁶ și a voievodului de Căușani, cerând să le fie îngăduită încărcarea în magazii sau pe corăbii. Bașa trimite și el un tătar la Ismail să se dezvinovățească. Trimisul polonilor e bine primit și seraschierul dă ordin bașei să facă în așa fel ca grâul să fie încărcat pe corăbii cât mai ieftin. În cele din urmă, se ajunge la o înțelegere.

„Deoarece tălmăciul nostru pentru limba turcă nu știa moldovenește și cum poate ne-ar fi trebuit un tălmăci moldovean, luăm cu noi un evreu polonez, care știa moldovenește și era singurul evreu din Cetatea Albă”. Însă în afară de acesta, mai venise acolo un alt evreu moldovean pe o corabie din Stambul. Acesta făcuse mari cheltuieli pe drum și nu mai avea cu ce trăi, așa că evreul polonez îl ia cu el întărîinându-l.

Departe de a fi recunoscător, evreul moldovean, care între timp se turcise, se plânge cadiului că evreul polonez îi datorează 70 de ducați și aduce ca martori falși doi turci. Întrebați de cadiu în ce limbă avusesese loc tocmeala, martorii spun că în evreiește, dar se dovedește că ei înșiși nu știau acea limbă, așa că procesul se închide fără vreo hotărâre.

Tocmai atunci, sosește în port un galion comandat de căpitanul Ahmet, un arnăut al lui capitan bașa de la Cociubei, port aproape de Cetatea Albă. El era originar din Dulcigno și cunoștea limba italiană. Polonezii i se plâng de greutățile ce au avut.

La întoarcere, polonezii noștri merg spre Bender, li se spune să nu tragă în port, căci lumea, neobișnuită cu străinii, ar face tumult. Ei se duc într-un sat la un sfert de milă de oraș, însă află că în sat este ciumă. Vor să fugă, dar n-au cai. De altfel, ciuma face ravagii și la Bender, unde numărul morților crește mereu.

Benderul numai cu numele este turcesc, în realitate, muscalii poruncesc acolo cum vor. De curând, un general rus vizitase cetatea cu soția și copiii.

Bașa de Bender face noi greutăți călătorilor, îi oprește să plece. Atunci ei cer protecția consulului rus din Iași, Ivan Lavrentievici, second maior, viceconsul rus⁷ în Moldova, (care) trimite vorbă că polonezii sunt aliați cu rușii și cere să li se dea voie să-și urmeze drumul. Ei pleacă spre casă mulțumiți că au scăpat de ciumă.

⁶ Port la Marea Neagră în Ucraina

⁷ Viceconsul la Iași între 1784–1787 a fost maiorul Ivan Lavrentievici Selunski (vezi rapoartele lui Raicevich în volumul de față)

JEREMY BENTHAM

(1748–1832)

Jeremy Bentham, cunoscutul apostol al utilitarismului, născut la Londra, la 15 februarie 1748, a fost un militant neobosit pentru reforma constituției engleze și pentru întocmirea unor legi de bază cu o acțiune directă asupra maselor, ca de pildă: legea săracilor, precum și pentru o schimbare radicală a principiilor învățământului și al sistemului de sancționări represive în Anglia și chiar în lumea întreagă.

El a avut o mare influență asupra gândirii politice și sociale contemporane, ajungând până la urmă părintele radicalismului liberal englez. Iubitor al contradicției, pentru posibilitățile pe care le oferă progresului, însăși dezvoltarea gândirii sale și chiar propria sa formație morală și intelectuală sunt pline de contradicții. Copil minune, ce învățase limba latină la trei ani și intrase la Universitatea de la Oxford la 13 ani, obținând la 16 ani diploma B A (Bachelor of Arts, corespunzând oarecum licenței) și peste alți trei ani gradul de M A (Master of Arts, corespunzând oarecum doctoratului), el nu se poate adapta la practicile și metodele juridice din țara sa și renunță la profesia de avocat.

Suprasaturat de jurisprudența lipsită de logică și de realitate, se întoarce spre fizică, de care se pasionează pentru posibilitățile ei reale și experimentale. Încă de la început, consideră mai util studiul fizicii decât cel al limbilor clasice. Foarte înzestrat pentru limbă, își însușise pe lângă limba franceză – învățată din copilărie în Franța, unde îl dusesse tatăl său în mai multe rânduri – și limbile: germană, italiană, spaniolă, rusă și chiar chineză. Combătând ideile gata făcute, abstracțiile și miturile, ca acela al așa-zisului Contract social, concretizat după unii în primele începuturi ale constituției engleze, el supune criticii însăși această instituție sacrosanctă, publicând sub anonimat, în 1776, *A fragment on Government*, în care atacă poziția lui William Blackstone, autorul unor comentarii (*Commentaries*) ale constituției. Această scriere, atribuită unor personalități de seamă, a făcut senzație. Dar, când s-a aflat că autorul ei e un tânăr de 28 de ani, necunoscut, nu a mai întâmpinat aceeași primire. Rupându-se tot mai mult de ideile acceptate de majoritate, el vrea să așeze legile pe alte baze decât pe cele ale moralei, și anume pe ale utilității celor mai mulți, pe care o și definește astfel. „Tot ce sporește gradul de bună stare a individului este util”. Dar ideile se cristalizează mai bine după călătoriile pe care le face în intervalul 1783–1787.

A vizitat Franța, Italia și Constantinopol, de unde s-a dus în sudul Rusiei, în regiunea Kersonului, unde fratele său, Samuel Bentham, inginer și constructor naval, era angajat de Potemkin să construiască tot felul de vase maritime și fluviale într-un șantier naval instalat pe chiar domeniul lui Potemkin de la Kricev („Crittchioff”). Acolo avea să rămână Jeremy Bentham doi ani, meditănd asupra diferitelor probleme și inspirându-se din realitățile pe care le avea sub ochi. Cum șantierul improvisat nu dispunea de un personal calificat de contra-maștri, care să facă legătura între directivele inginerului și execuția lucrătorilor, Samuel Bentham își organizează atelierele după un plan circular în jurul biroului său, care se ocupa centrul întregului sistem. În chipul acesta putea supraveghea personal, fără pierdere de vreme, diferitele faze ale execuției lucrării efectuate sub ochii săi. Această organizare centrală i-a dat lui Jeremy Bentham ideea

folosirii unui sistem similar la construirea unei închisori model, al cărei șef trebuia să vadă și să știe tot ce se petrece în acest *Panopticon*

În Rusia, a scris un studiu în care justifică din punct de vedere economic camăta. *The defence of usury* (1787). Este primul său eseu de științe economice, în care se inspiră din ideile lui Adam Smith După întarcerea sa în țară, prin Polonia, Germania și Olanda, își precizează mai bine, în 1789, principiul utilității în: *Introduction to principles of Morales and legislation*, influențat în parte de ideile lui Beccaria. Voind să despartă hotărât principiile legislației de principiile moralei, el nu ajunge să înlocuiască punctul de vedere subiectiv al moralei – care variază după cultură și latitudine – decât tot printr-un punct de vedere subiectiv, acel al înclinației spre bine al indivizilor, care primează din punct de vedere egoist, asupra înclinațiilor dușmănoase și constituie baza sistemului utilitarist. El stabilește, deci, un fel de *aritmetică morală*, dar de natură pur utopică.

Ideile sale au fost reluate de el, mai târziu, în *Rationale of punishments and rewards*, publicat mai întâi în limba franceză, în 1811, și, abia în 1825, în cea engleză. După reîntoarcerea sa în Anglia, a intrat în legătură cu o serie de propagandiști ai ideilor filosofice din Franța: Morellet, d'Alembert, dar mai ales cu Etienne Dumont. Acesta renunțase la locul său de pastor elvețian și aderase cu totul la ideile noi, fiind acum directorul ziarului lui Mirabeau „Le Courrier de Provence”. Spirit de o mare receptivitate, dar și de o claritate și de o logică perfectă, el a fost pentru Bentham – mai mult decât un traducător – un adaptator și un interpret desăvârșit al ideilor acestuia în operele publicate de el în limba franceză

Față de Revoluția franceză, Bentham a avut sentimente contradictorii După publicarea unei critici anonime a declarației drepturilor omului (1791), se entuziasmează pentru revoluție. La 23 august 1792, Brissot propune și obține pentru el cetățenia de onoare Bentham răspunde la această chemare printr-un îndemn către francezi să renunțe la colonii din considerente superioare... În alt rând propune guvernanților francezi în plină revoluție planurile sale de închisoare model Directorul penitenciarului răspundea de viața și sănătatea pensionarilor săi, pe care trebuia să-i îngrijească și să-i întrețină în condiții bune, putându-i folosi la munci potrivite, de pe urma cărora scotea întreținerea lor.

Organizarea închisorii model – Panopticon – devenise la el o idee fixă, obținând asentimentul autorităților engleze, a și pornit la realizarea ei, cheltuind din banii săi pentru ridicarea construcției după planurile întocmite de el. Dar guvernul a revenit asupra hotărârii sale și numai după mai mulți ani l-a despăgubit, în parte, pentru cheltuielile făcute. Dar mai târziu, după acest plan a fost construită prima închisoare celulară din Anglia (la Millbank) După restructurarea Europei, în 1815, a fost preocupat mai ales de ideea întocmirii unor coduri de legi pentru diferitele state din Europa și chiar din Africa.

În vasta sa corespondență pe care o avea cu cei mai diverși potențai, se află și propunerile sale către Mehmet Ali, conținând un îndemn să se declare independent de Poartă și o ofertă să-i întocmească planul de educație pentru urmașul lui. Urmând poate sistemul folosit intensiv de Ecaterina a II-a, țarul Alexandru I i-a scris personal lui Bentham, cerându-i să lucreze la întocmirea unor legi, însoțindu-și scrisoarea cu un inel scump, care a fost refuzat de destinatar odată cu invitația țarului.

La moartea lui, a rămas un material manuscris enorm, parte din el reprezentând diferite redactări, uneori contradictorii, asupra aceluiași subiect, puse apoi la punct de Etienne Dumont, în textul pregătit pentru tipar, parte scrieri rămase inedite, sub evidența scrisorilor trimise de el și păstrate în copie într-un registru special. Corespondența sa, care se află la British Library, a rămas, în bună parte, nepublicată din cauza scrisului său greu de descifrat Ideile lui au fost ordonate și sistematizate de discipolul său, John Stuart Mill, și de Etienne Dumont, traducătorul și colaboratorul său. A lucrat cu o putere de muncă uimitoare până la sfârșitul vieții. A murit la 6 iunie 1832, în vârstă de 84 de ani. Conform dorinței sale, trupul său a fost păstrat mumificat și poate fi văzut și astăzi. Lista lucrărilor sale se înșiră pe mai multe coloane Ele au fost editate de Bowring, E. Dumont etc

O notiță bibliografică destul de completă se află în *Dictionary of National Biography*, vol. IV, p. 268–280

Când a trecut Bentham prin țările noastre, nu a avut nici o intenție de a le cerceta situația sau a se lămuri câtuși de puțin asupra lor. El se afla la Constantinopol în iarna anului 1785, unde sosise de la Smirna într-un grup, alcătuit dintr-un oarecare Henderson, nepoatele acestuia, domnișoarele Kirkland și tânărul chirurg Griffiths și intenționa să plece cât mai degrabă în Rusia. Primind recomandarea ambasadorului țarinei la Poartă, I. I. Bulgakov, pentru a călători spre Crimeea, Bentham și tovarășii săi de drum, la sugestia ambasadorului englez de la Constantinopol, Sir Robert Ainslie, s-au atașat suitei sorei domnului Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris, domnița Ecaterina, plecând spre acest principat la 26 noiembrie/7 decembrie. În pofida greutăților, s-a hotărât adoptarea rutei pe uscat, deoarece navigația pe Marea Neagră era impracticabilă pe timp de iarnă. Ainslie a procurat el însuși călătorilor o calească rezistentă, fabricată la Viena, trasă de șase cai, deoarece o trăsură obișnuită n-ar fi rezistat greutăților drumului. Cu toate acestea, trăsura a fost avariata la primul popas. Aceeași soartă a împărtășit-o și carosa domniței Ecaterina, deși era trasă de zece cai. Pierzându-se zece ore pentru repararea ei, plecarea a fost amân timeră pentru a doua zi, dar Bentham și grupul său au renunțat la călătorie și s-au întors pe calea mării la Constantinopol. Însă juristul englez, fiind grăbit să întâlnească pe fratele său Samuel în Crimeea, a plecat din nou la drum în dimineața zilei de 10 decembrie 1785, dar de data aceasta singur și călare, grăbindu-se să ajungă din urmă convoiul domniței, convins că fără însoțitorii săi și atâtea bagaje, va putea să ajungă la destinație în 25 de zile (vezi toate amănuntele date de Sir Robert Ainslie, în raportul său inedit din 10 decembrie 1785 înaintat Secretarului de Stat, lordul Carmarthen, cf. Public Record Office, Foreign Office, *Turkey*, dos. 78/6, fol. 268v–269).

Bentham a ajuns la București către mijlocul lui decembrie. Aici, el s-a arătat interesat mai mult de încercarea de identificare a substanței colorante folosite la prelucrarea marochinului bulgăresc, observată de el la intrarea sa în oraș într-o curte de la periferie, unde erau piei vopsite și întinse la uscat. De aceea, a și scris din Iași corespondentului său de la Constantinopol „Mr. Eaton”, desigur William Eton, ca acesta, la trecerea lui prin București, să se ducă la locul descris pentru a face rost de un specimen, pe care să-l aducă la Kricev, unde urma, probabil, să fie valorificat în vreuna din întreprinderile manufacturiere înjghebate din nimic de atotputernica lui Potemkin.

Scrisoarea din Iași către Eaton, scrisă în fuga condeiiului, înfățișează cu umor anumite trăsături ale celor doi consuli din București și îl îndeamnă să se ia bine pe lângă ei, pentru a avea parte de asemenea informații, nebănuind că Raicevich avea să plece în mai puțin de o lună. De fapt, Raicevich nu purta titlul de consul, ci de agent imperial, în timp ce colegul său, Severin, era consul general al Rusiei. Între ei domnea o falsă cordialitate, ce acoperea neîncrederea și rivalitatea persistentă dintre dânsii. Bentham a surprins foarte bine această nuanță, comparându-i cu Cezar și Pompei. Rivalitatea lor era sportă de faptul că Raicevich era inferior în rang colegului său. Deosebire pe care Raicevich căuta să o înlăture, pretinzând pentru sine, de la domni fanarioți, toate privilegiile de care se bucura Severin. Pentru felul cum a evoluat „prietenia” dintre ei stau mărturie rapoartele lui Raicevich, dintre care unele sunt redată în volumul de față. Cordialitatea aparentă, constatată de Bentham, era singura cale de a combate izolarea la care erau condamnați agenții străini, suspecțai de domn, de boieri și, ceva mai de departe, de slujbașii Porții. Bentham numără pe degete persoanele, care compuneau cercul în care se puteau învârti: consulul Severin, despre duplicitatea căruia se tot plângea Raicevich, secretarul La Roche, cu care stătea bine în aparență, dar pe care îl denunța ca omul ambasadorului Franței, Weber, pe care îl urmărise tot timpul, acuzându-l a fi spionul Prusiei, acum ajuns consul al Prusiei și, deci, coleg consular. Cu aceștia și cu soțiile lui La Roche și Weber trebuiau să-și țină reciproc de urât.

Din când în când, mai pica un străin în trecere sau, în mod excepțional, se ivea o vizită sau o invitație a vreunui boier mai puțin timorat. Trecerea lui Bentham a fost desigur bine

venită pentru Raicevich. Era, în sfârșit, un om căruia putea să-i vorbească de scrierile sale – pe care acesta le notează – și de diferite probleme, ca cea a păstorilor din Transilvania, ascultate cu interes, și chiar să-i comunice *Observațiile sale istorice*. Șederea lui Bentham, de o săptămână, este de la sfârșitul lui decembrie 1785, iar plecarea lui Raicevich datează din 3 februarie 1786. Bentham ar fi fost îndreptățit la o cazare mai bună din partea lui Severin, dacă acesta ar fi știut de legăturile lui indirecte cu Potemkin. El se îndreptase mai întâi spre el, dar interesul său este trezit de Raicevich, pe care îl studiază cu înțelegere și cu un umor, pe care îl surprindem și în clararea unor boieri întâlniți la acesta cu niște specii vegetale.

Scrisoarea următoarea din Rusia, adresată de Bentham tatălui său, povestește unele incidente ale drumului: împotmolirea în zăpadă, lipsa de pricepere și de interes a vizitului etc.

Extrase din aceste scrisori au fost publicate de E. D. Tappe, *Bentham in Wallachia and Moldavia* în „The Slavonic and East European Review”, XXIX (1950), nr. 72, p. 66–77, însoțite de o scurtă notiță și de note explicative.

[CĂLĂTORIA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA]¹

p. 67

1786 ianuarie 8, Iași – duminică.

Cât am stat la București, unde diferite motive m-au obligat să rămân opt zile, am cumpărat două piei, una roșie și cealaltă galbenă, amândouă bune, dar // cea roșie îndeosebi era cât se poate de bună, cu granulație p 68 zgrunțuroasă, așa cum am văzut uneori că este cea folosită în Anglia pentru cele mai somptuoase legături de cărți. Mi s-a spus că este piele de capră prelucrată la Rusciuk, pe Dunăre. Pentru cea roșie, mi s-a cerut patru piaștri² și mi s-a dat cu 2¹/₂ piaștri mulțumită tocmelii unei călăuze de bună credință ce aveam cu mine. Pentru cea galbenă, mi s-a cerut mi se pare doi piaștri și s-au mulțumit cu 70 de parale (o pară face cât o jumătate de penny de la noi). Eu am trecut prin Rusciuk, dar nu am auzit de această manufactură decât mai târziu. Și la București este o casă sau sunt cumva două case, unde am văzut prelucrându-se safian roșu, dar speciemenele pe care le-am văzut prin prăvălii erau foarte deosebite de acesta și mult inferioare și am constatat că manufactura aceasta era așa de puțin băgată în seamă, încât abia câteva din numeroasele persoane întrebate de mine știau de existența sa. Am dat de ea din întâmplare, când mă plimbam fără scop în apropierea postului hotărât pentru carantină³, la poalele dealului, pe care îl cobori cam în scurt când te apropii de oraș.

Când te afli la postul de carantină, o iei pe drumul din dreapta, dintre cele două drumuri în care se bifurcă șoseaua principală, și afli manufactura la o depărtare de un sfert de milă, încă tot în suburbie, înainte de a intra în oraș. O vei recunoaște după pieile pe care le vei vedea probabil atârinate în diferite

¹ Traducerea s-a făcut după textul englez publicat de E. D. Tappe, sub titlul *Bentham in Wallachia and Moldavia*, în „The Slavonic and East European Review”, XXIX (1950), nr. 72, p. 66–77.

² Urmează explicația în paranteză: *a piaster is about 3/6 or 4/6*

³ La mănăstirea Văcărești.

faze de prelucrare. Când am intrat în localul manufacturii, am observat un om zdrobind într-o troacă o substanță vegetală, care părea să conștie din frunze, dar care în starea în care o vedeam era fărâmițată în particule mici, deși nu încă prefăcute în pulbere. Cu cât se fărâma mai tare se apropia mai mult de aspectul aceluia praf, cunoscut sub numele, parcă, de Al Henna sau Hina și folosit în toată Turcia pentru a colora în roșu unghiile femeilor. Așadar și unghiile bărbatului pe care l-am văzut mărunțind-o erau colorate, dar nu în roșu, ce e drept, ci, după cum era și de așteptat, într-o culoare mai închisă rezultând dintr-o folosire continuă, anume un fel de culoare cafenie neagră murdară. Această substanță colorantă – după cum mi s-a spus pretutindeni – vine din Egipt; probabil că este cunoscut atât de botaniști, cât și de spițeri⁴. Cine știe dacă nu este până în cele din urmă doar roibă⁵, pe care nu am văzut-o decât ca plantă crescând pe câmp. Dacă nu este așa și e vorba de o plantă proprie până acum Egiptului, am putea mai întâi să o importăm în Anglia și apoi să o cultivăm în coloniile americane...⁶. Am luat cu învoirea oamenilor de acolo un mic specimen din substanța folosită la București, pe care îl păstrez pentru a-l experimenta și a-l compara cu Henneul din care, de asemenea, am adus o provizie. Substanța colorantă⁷ din București este pesemne curată, dar Henneul meu, judecând după greutatea lui, trebuie să fie mult mai amestecat cu nisip. Neavând cum să mă înțeleg⁸ cu cei de acolo, nu am avut cum să cer o frunză [din acelea] într-o stare mai aproape de cea normală⁹.

p. 68–69 [Îndeamnă pe corespondentul său să afle secretul de fabricație la Rusciuk, locul prelucrării sale duse la perfecțiune, iar apoi o scurtă vizită la București i-ar lămurii împrejurările ce-i determină starea de inferioritate... Îl sfătuiește să-și facă rost de scrisori de recomandare către consulul rus din București¹⁰ și către agentul austriac¹¹.]

p. 69 Acesta din urmă este un om de mare pricepere și cu cunoștințe întinse. Cultivă-l, așa cum am făcut și eu, și îți va comunica, așa ca și mie, manuscrisul *Observațiilor sale asupra stării Imperiului Otoman* – despre care s-ar putea știi tot atât cât știe și el –, precum și observațiile sale asupra stării politice-economice a provinciilor Țara Românească și Moldova îndeosebi, despre care nu vei putea avea nici o cunoștință decât doar de la el. Istoria sa privind transhumanța¹² oilor din Transilvania în Țara Românească – dacă o va fi așternut pe hârtie, până ce vei ajunge la el¹³ – o vei putea confrunța cu informațiile relative la același subiect ce le vei fi putut culege în statul napolitan.

⁴ *Chemists* (adică farmaciști și droghști).

⁵ *Madder*.

⁶ *West Indies*.

⁷ *Drug*.

⁸ *Having no tongue to speak with*.

⁹ *In its more perfect state*.

¹⁰ Severin.

¹¹ Raicevich.

¹² *Transmigration*.

¹³ Așadar, în acel moment nu fusese încă redactată de Raicevich expunerea pe care o făcuse lui Bentham. De reținut, de asemenea, mențiunea manuscriselor „terminată sau în stare embrionară”.

Am copiat titlurile tuturor manuscriselor sale *terminate sau în stare embrionară*. Dacă aş fi avut timp, m-ar fi lăsat să copiez orice din ele. Am făcut un singur extras destul de aproximativ. Pentru ca să te lămuresc îţi voi spune, doar între noi, că însuşirile lui bune sunt umbrite de oarecare morgă¹⁴ ce ar fi putut lipsi. Ca un exemplu [al felului său de a se manifesta] eu m-am potrivit să primesc pofta sa la o masă excelentă, renunţând la o masă tot atât de excelentă a consulului rus, unde eram sigur că voi fi binevenit – în urma unei invitaţii atât de puţin măgulitoare ca aceasta: „Vreţi să luaţi masa aici astăzi? Dacă vreţi, sunteţi liber să o faceţi”¹⁵. Unii l-au poreclit în consecinţă Iosif al III-lea¹⁶ şi – ţinând seama de metodele de tratament aplicate de el transilvănenilor, ce depind de el – (i-au mai zis) *Agentul cu bâta*¹⁷. După spusele lui, ai crede că e tocmai dimpotrivă. Pentru ca să împaci amândouă părerile închipuieşte-ţi-l ca dornic de autoritate şi folosind din plin amândouă imboldurile¹⁸: şi al răsplătirii şi al pedepsei. El şi cu consulul rus sunt prieteni buni, cel puţin în aparenţă, după cum pot să dau mărturie, dar alţii spun – aşa cum bănuiam şi eu – că în fond ei sunt ca Cezar şi Pompei. Dacă ei se văd, şi chiar des, este doar de nevoie, căci altminteri ei ar fi ca Robinson Crusoe, căci nu au altă societate europeană în afară de domnul „de la Rose”¹⁹ (secretarul francez al domnului)²⁰, de soţia acestuia şi de domnul Weber, un profesor²¹ german, şi tânăra lui soţie, în aşa fel că fiecare din ei // incluzându-l şi pe celălalt nu poate aduna decât un triumvirat. Cât priveşte pe români, ei sunt specii vegetale. Am văzut de exemplu la agent un stejar de mare prestanţă şi proporţii corespunzătoare, un boier Brâncoveanu²², care la calitatea sa de boier român o mai adaugă şi pe aceea de principe al Sfântului Imperiu Roman. Sunt, totuşi, unele excepţii şi acestea, ţinând seama de ţară, nu sunt chiar puţine.

Este de pildă un Constaki (!), un tânăr grec de 22 sau 23 de ani, crescut la Constantinopol, al doilea diac al Curţii la departamentul socotelilor²³, slujbă, precum se spune, cu oarecare câştig şi însemnătate. Vorbeşte bine limba franceză şi citeşte limba engleză, pe care a învăţat-o de la Weber, şi care îi place foarte mult. L-am întâlnit la Teatrul italian (ce zici de un teatru italian la Bucureşti?) o iniţiativă proprie a lui²⁴. Cum un englez este o raritate în acea ţară, a fost – sau s-a arătat – încântat să mă vadă. M-a adus înapoi în trăsură lui, căci la Bucureşti, întocmai ca şi la Petersburg, orice coşar îşi are trăsura proprie. Mă

¹⁴ *Hauteur*, morgă ce reiese şi din scrierile sale.

¹⁵ *Voulez vous dîner ici aujourd'hui? Si vous voulez vous êtes le maître.*

¹⁶ După numele împăratului Iosif al II-lea.

¹⁷ *Agent à coup de bâton.*

¹⁸ Motoarele.

¹⁹ Corect: La Roche sau Delaroche, secretarul de l. franceză al domnului.

²⁰ Mihai Suţu, în prima domnie în Ţara Românească (1783 iulie – 1786 aprilie).

²¹ „*Maître de langues*”.

²² Manolache Brâncoveanu (pentru amănunte asupra lui, „Arhivele Olteniei”, 1937, p 296–299; cf şi Hurmuzaki, XIX₁, p 331, raportul agentului imperial Metzberg despre atitudinea sa faţă de Mavrogheni în anul următor).

²³ 2nd *Ecrivain de la Cour dans le département des Comptes.*

²⁴ *An enterprise of his own*

așteptam să-mi ofere o masă, pe care aş fi primit-o bucuros, de curiozitate, dar el nu m-a poftit, poate pentru că nu avea ce pune pe masă sau pentru că şi la el, ca şi la aceşti creştini, pe jumătate turciţi, chiar şi cei mai răsăriţi dintre ei nu au nimic decent cu care să mănânce sau pe care să-şi pună masa şi aşadar nici Cezar şi nici Pompei nu capătă vreo poftală la Bucureşti decât doar unul de la altul. Prin el, sau în alt chip, vei afla acolo doi boieri cu spirit european, tinerii principii Cantacuzino²⁵.

El a recunoscut că, împreună cu alţi 3–4, face parte dintre discipolii lui Helvetius²⁶. Nu a vrut să mărturisească cine sunt ceilalţi, dar îi bănuiesc pe aceştia doi de a se număra printre ei. Poate şi fiul domnului²⁷ să fie şi el dintre ei. Trebuia să mă duc la el la o dată convenită, dar în acele ultime zile ale şederii mele, treburî mai urgente m-au împiedecat. Trebuia să-l văd şi pe domn, doar o boală foarte reală l-a sechestrat la el acasă.

Pe lângă manufactura de piele, Bucureştii mai au sticlăria sa, care face pahare de un cristal bunicel²⁸, încă şi mai ieftin decât sticla cea ieftină de Boemia, care e din belşug pe acolo. Lemnele de foc nu costă aproape nimic, ziditul (unor construcţii) de cărămidă este relativ ieftin, cu toată imensa cantitate de material ce se iroseşte. Ce împrejurări favorabile pentru sere! Şi, totuşi, serele sunt tot aşa de puţin cunoscute aici ca gheţăriile în Arabia. Eu nu ştiu cum reuşesc ei, dar şi Cezar şi Pompei au bucătari vrednici de a stârni invidia. Aş dori, dar fără speranţă, să găsesc unul la fel pentru a-l duce la „Kritchoff”²⁹. //

p. 71 Ca să completez această hartă a ţării făcută pentru dumneata. Agentul este amator de cărţi englezeşti, iar consulul de mici nimicuri³⁰ englezeşti. L-am făcut fericit, dăruindu-i o mică sticlă de alcool (?)³¹, pe care o aveau învelită în piele.

Dacă s-ar afla loc şi ai face rost de scrisori destul de convingătoare, ar fi mult mai confortabile şi mai puţin costisitor să poţi obţine un adăpost³² în casa unuia din ei. Cea a consulului [rus], pentru care îmi făcusem rost de scrisori, fiind ocupată de Mr. Willis³³, valetul consulului m-a vârat într-o mizerabilă celulă boltită, doar că nu era sub pământ³⁴, fără masă, scaun, aer sau lumină, orice fel de mobilier, [chiar şi obiectele] dintre cele mai necesare, lipsind cu desăvârşire, măcar că acea temniţă avea înălţimea unui etaj³⁵. Pentru

²⁵ Probabil Ioan (1756–1828) şi Nicolae (1761–1841), fiii lui Răducanu Cantacuzino. Începând din 1791 s-au expatriat trăind în Rusia.

²⁶ Vestitul autor al lucrării *De l'esprit*, condamnată la Paris să fie arsă de mâna călăului, pentru materialismul său.

²⁷ Mihail Suţu avea trei fii: Alexandru, Grigore şi Ioan.

²⁸ *A tolerable Crown glass*. Vezi, în nota introductivă la Raicevich, eforturile austrieilor de a pune capăt acestei manufacturi de la Bucureşti.

²⁹ Proprietatea prinţului Potemkin în sudul Rusiei, unde fratele autorului se afla în serviciul împăratului.

³⁰ *Colifichets*.

³¹ *Dram*.

³² *A sleeping-hole*.

³³ Negustor englez din Constantinopol, ce se muta acum în Crimeea.

³⁴ *A.. dungeon above ground*.

³⁵ *A story high*.

acest coteț³⁶, a stors de la mine un piastru pe zi, zorindu-mă la plată cu o înfrigurare nerăbdătoare și necuviincioasă, de teamă ca stăpânul casei, căruia nu-i lăsa decât o parte din bani – după cum a spus valetul servitorului meu –, să nu i-o ia înainte. A vrut să mă pună să-i plătesc pentru o zi mai mult decât stătusem acolo; și ca să mă îndatoreze – deși erau cafenele din belșug – a binevoit să-mi servească el însuși, pentru o jumătate de piastru, gustarea de dimineață, constând din cafea cu puțin lapte și pâine fără unt, pentru care șapte sau opt parale i-ar fi lăsat și un câștig suficient.

Consulul, din propriul său ȳmbold, după ce și-a arătat, doar de formă, părerea de rău că singurul apartament disponibil din casa sa era ocupat de dl. Willis, mi-a spus că servitorul său îmi va face rost de locuință și cafea pentru gustarea mea de dimineață; același consul, după plecarea domnului Willis, mi-a spus că apartamentul acestuia trebuia păstrat gol pentru primirea unui musafir nenumit, pe care îl aștepta, și care nu a venit niciodată. Același consul, puțin înainte de plecarea mea, a părăsit deodată și fără motiv aparent, camera în care ne aflam singuri amândoi și, îndată după aceea, a și intrat acel valet foindu-se ca și cum ar avea de gând să se apuce de vreo treabă și neapucându-se de niciuna; în cele din urmă, cum l-am lăsat pe acel favorit să se foiască și afară din cameră netulburat, s-a reîntors singur³⁷ și, cerându-mi voie să-mi dea un sfat folositor, mi-a spus că la Focșani, un oarecare dregător român, numit ispravnic, îmi va da hrană și găzduire, în urma unei recomandății generale, pe care a dat-o domnul din considerație pentru consul, cu care prilej, mă sfătuiește, pentru prestigiul meu (?)³⁸, să dau un bacșiș de un piastru slugilor sus-zisului ispravnic. Trebuie să mărturisesc că, legând împreună toate aceste evenimente, am fost destul de răutăcios, ca să trag concluzia că ispravnicul nu a fost folosit decât ca element de exemplificare.

Îmi pusesem de gând, la început, să-i dau harnicului meu „proveditor” un bacșiș ceva mai ridicat decât suma de care am aflat apoi că mă jupuisse; mi-era rușine să resping un taler de cerșetor, ce mi se înfățișa atât de evident de o mână care în alte privințe mă tratase cu ospitalitate, dar mi-era încă și mai mult teamă de a fi luat drept un naiv. Am rămas neînduplecat. //

Am oferit o gratificație de câțiva piaștri unui alt om din suita consulului, p. 72 care a pierdut mult timp ca să-mi fie de folos, s-a tocmnit cu negustorii pentru mine, cu mult zel dezinteresat, și mi-a făcut și alte servicii, dar cu toate stăruințele mele... nu l-am putut convinge să ia măcar o lețcaie³⁹. Numele său este Michel sau Michele, este venețian, are un biliard și o cofetărie la București, îl furnizează pe consul cu cofeturi și nu se dă în lături – fie pentru protecție, fie din simpatie sau bani – să facă pe coaforul consulului, iar la ocazii mai deosebite să-l servească la masă. Sora sa, născută în Germania, e măritată cu escrocul⁴⁰ de medic italian Bartolozzi⁴¹, pe care l-ai văzut în tovărășia mea la

³⁶ *Dog hole.*

³⁷ *Solus* (consulul).

³⁸ *Pour mon nom*

³⁹ *A farthing.*

⁴⁰ *Rapscallion.*

⁴¹ Vezi rapoartele lui Raicevich și incidentul provocat de alungarea lui de la Iași de către domn.

Pera, pe care, la rugămintea lui, l-am așteptat o zi la București și cu prezența căruia m-am încurcat de atunci încolo pentru păcatele mele...

...Spune-i lui...⁴² că în Țara Românească s-au găsit niște...⁴³, dar se află în mâinile agentului imperial, care le prețuiește prea mult pentru a se despărți de ele și, de asemenea, așa cum mi s-a spus, s-au găsit și în Moldova, dar acestea sunt în mâinile unui boier din partea locului amator [de asemenea lucruri] etc.

[9 ianuarie]. Superstiția a fost cauza zăbovirii mele aici⁴⁴ de joia trecută până azi (luni 9 ianuarie). Căruța mea leșească⁴⁵, pe care am cumpărat-o pe un preț ridicat de la consul, trebuia să fie instalată pe o sanie. Din păcate, e nevoie de concursul a două feluri de lucrători și sărbătorile ortodoxe îi opresc pe unii din muncă într-o zi și cele catolice pe ceilalți în ziua cealaltă. Înghesuit într-un coteț dezgustător, împreună cu doi evrei neîngrijiiți și cu servitorul meu, pe lângă nenumărați vizitatori, mă văd supus unei osânde (asemănătoare celei) a evreilor, pătimind pentru păcatele, care, hotărât, că nu sunt ale mele, dar sunt în speranța de a schimba această căldură nesuferită și acest miros greu cu un înger înțepător în decursul a trei ore... etc.....//.

p. 73 *Bohopol, 16 ianuarie 1786*⁴⁶

[Amintește de o scrisoare a sa din Iași către D. Eaton la Constantinopol și de un fel de jurnal, trimis din București lui Henderson].

...La București, am întâlnit... un negustor englez, dl Willis, care a plecat din Constantinopol, pentru a se așeza în Crimeea. În călătoria sa, a trecut prin Olviopol, cum trebuia să treacă orice călător, ce merge din Crimeea sau din Kerson spre Moldova și apoi spre Constantinopol. Este un ocol foarte mare, datorat și unor cauze politice și lipsei de poduri și altor cauze firești, ce fac cu neputință o apropiere mai mare de țărmul mării. De la Iași la Olviopol sunt două drumuri, unul prin teritoriul turcesc, celălalt pe sus, prin Polonia. Cel dintâi este cel mai obișnuit pe care urmează curierii, celălalt nu ar fi nicidecum adoptat, dacă n-ar oferi scutirea de carantină la care sunt supuși călătorii ce vin din teritoriile turcești, de câte ori se află că e ciumă la Constantinopol.

[La Iași află de la viceconsulul rus⁴⁷ că s-a ridicat carantina spre Polonia. Alegerea drumului prin Polonia ar avea trei foloase: 1) este mai scurt; 2) scutește de cheltuiala unui ienicer, fără de care nu poți călători nicăieri prin Turcia; 3) scutește de carantină].

⁴² Lacună

⁴³ Lacună (poate. monede antice?)

⁴⁴ La Iași

⁴⁵ *My polish waggon*

⁴⁶ Scrisoare către tatăl său.

⁴⁷ Maiorul Ivan Lavrentievici Selunski, viceconsul (1784–1787) Viceconsulatul rus de la Iași a fost înființat în 1784 Ulterior, după încheierea păcii dintre Rusia și Turcia (1791), viceconsulatul a fost mutat la București, iar consulatul la Iași

Între acea parte a Moldovei și teritoriul polon, singura // comunicație e p. 74 prin Soroca despărțită prin Nistru de Șekanofka, de pe parte polonă. Ai căuta în zadar pe hărți Soroca și Șekanofka, deși cel mai mic din aceste puncte neînsemnate face cât zece Konietzpoli, dar vei găsi două puncte cu însemnarea Zampol și Șerince; Soroca și Șekanofka pot fi închipuite ca aflându-se între aceste două puncte.

De la Iași la Soroca sunt cai de poștă staționați de-a lungul întregului drum. La Soroca ori Șekanofka – ce pot fi considerate ca unul și același oraș – voi găsi, precum mi s-a spus, cărăuși, care mă vor duce până la Olviopol, cu 5 sau 6 ruble, după câte își închipuia persoana care a dat informația.

De la Iași la Soroca, ei socotesc 12 mile polone, din care fiecare e egală cu 10 verste rusești..., ceea ce face 120 de verste... (deci 10 verste ar fi cât 6 mile engleze).

Între Iași și Soroca sunt 5 stațiuni de poștă, inclusiv cea de la Iași, stația a treia e într-un loc numit Bălți⁴⁸, singura așezare ce se poate învrednici cu numirea de sat.

În ziua de luni, 9 ianuarie, căruța mea fiind, în sfârșit, suită pe o sanie, am părăsit Iașii⁴⁹, pe înserate. Cum zăpada era înaltă și nu se făcuse încă o pârție mai bătătorită, ne-am târât cu greu, fără a depăși decât arareori iuțeala unui om mergând pe jos, și întrerupându-ne des. Cu o iuțeală de patru mile pe oră trebuia să ajungem la prima stație de poștă pe la orele 10 sau 11. Am avut tot timpul câte șase cai, deși plătisem numai pentru patru. N-am putut să mă lămuresc dacă așa este obiceiul sau mi s-a făcut cumva vreo favoare. După ce ne-am trudit câteva ore, cât de multe nu știu (căci nu-mi aduceam aminte să-mi întorc ceasul decât seara la culcare), în cele din urmă ne-am împotmolit de tot. Din fericire, eram la patru mile de stația de poștă. După ce s-a străduit vreo oră sau două, fără nici un rezultat și a mai fărâmat și destule scule, unul din surugii a pornit spre stația de poștă, după ajutoare. El s-a întors cam spre ziuă cu un al treilea surugi și cu cinci cai în plus pe lângă cei șase pe care îi aveam dinainte. A reînceput scena cu pleznituri de bici, strigăte și opintiri pentru ridicarea saniei și tot cu același rezultat. Caii, ce fuseseră adăugați celorlalți, păreau mai degrabă să fi slăbit decât să fi întărit puterile noastre reale. Cu bice, alcătuite dintr-un băț scurt și cu o bucată de sfoară, ca aceea cu care legi împreună o jumătate de duzină de cărți, nu poți produce decât doar o impresie de o clipă. // Dacă cei trei surugii ar fi fost ritmicieni⁵⁰ p. 75 desăvârșiți și ar fi fost conduși de [dirijorul Charles] Burney⁵¹, în loc de bunul Ludwig (acesta este numele servitorului meu polon), s-ar fi putut scoate din acei unsprezece cai o forță efectivă egală cu cea a trei cai, dar cum rar se

⁴⁸ *Belch.*

⁴⁹ La Iași, s-a produs o nouă încurcătură: Bentham, pentru a îndatora pe un prieten, se oferise să-i transporte o cantitate de tichii roșii, ce trebuiau trimise mai departe, în Crimeea. Acestea au fost oprite de slujbașii de la vamă și el a trebuit să plătească o sumă însemnată pentru ridicarea poprii lor.

⁵⁰ *Timists.*

⁵¹ 1726–1814. Muzician apreciat, tatăl vestitei autoare Fanny Burney, cunoscută și sub numele de M-me d'Arblay.

întâmplă ca să fie croiți câte doi deodată și chiar dacă erau croiți, să tragă în același sens, trebuie să las pe seama Societății regale [de matematici] rezolvarea problemei: la câte fracțiuni de cal se ridică toată puterea noastră efectivă. ...[Nepriceperea etc. a acestor buni moldoveni]... Cum nu aveam la îndemână nici scule, cu care să pot fi de ajutor și nici o limbă cu care să mă pot înțelege, am fost nevoit să rămân un spectator pasiv, iar cum nu ar fi folosit la nimic să fiu nerăbdător, am preferat să fiu un spectator cu răbdare.

Ținutul, deși pustiu și sălbatic și fără [garduri sau] împrejuriri, nu este chiar atât de nelocuit, ca să nu aibă, ici și colo, câte o colibă păcătoasă cu un inventar bun de vite cornute zdrene; asemenea locuințe, deși nu vizibile, se aflau totuși la o mică depărtare [de noi]. Din fericire, au ajuns și în Moldova [oamenii] să se convingă despre superioritatea boilor, când e vorba de un efort mai greu, și, după oarecare timp, s-a făcut rost de patru vite de acestea, care, împreună cu doi din cei mai buni cai ai noștri, ne-au scos la prima opintire din acest infern.

Am ajuns la stația de poștă la ora zece sau unsprezece din ziua de marți (10 ianuarie). Aici, am mâncat o coajă de pâine și mi-am pregătit, o cafea fără lapte, într-un ibric de tablă cumpărat la București, singura hrană din ziua de duminică, de la prânz, cu excepția unei alte gustări asemănătoare acestuia... Dar, ceea ce mi-a fost de și mai mare nevoie, am căpătat o nouă provizie de apă caldă pentru [încălzirea] picioarelor, într-un ulcior de lut cumpărat de mine la Iași.

Trebuie să te lămuresc, în paranteze, că în toate prăvăliile din această metropolă (deși e destul de populată pentru a cuprinde de la trei la patru sute de locașuri de închinare, din care vreo șaptezeci sunt biserici parohiale), nu se putea găsi un dop.

Am fost silit să alerg la generozitatea viceconsulului⁵², care mi-a dat patru dopuri, dar atât de costisitor – deși nedibaci – prevăzute cu inele și capace (?) și sârme și butoane, maimuțărind – dar de foarte departe – pe cele englezești, că mi-a fost rușine să le iau.

Ceea ce făcea încă și mai necesară apa caldă, era faptul că, de la plecarea mea din București, am găsit aproape pretutindeni căminele ridicate la un picior sau două de pământ, parcă dinadins pentru a nu îngădui încălzirea extremităților inferioare...

p. 76 Puțin înainte de noapte, am sosit cu bine la Bălți, unde stația de poștă ne-a oferit o găzduire mizerabilă într-o casă în care erau bolnavi⁵³. Am pornit puțin pe drum în căutarea unei case particulare, în absolută contradicție cu dorința bunului Ludwig, care, deși foarte zelos în tot cursul drumului să mă servească, dar după vederile sale, s-a arătat un dușman constant al oricărei excentricități //. Prin găzduire proastă nu trebuie să înțelegi, ca în Anglia, lipsa unei camere proprii sau provizii rele sau chiar deloc, căci nici nu așteptam și nici nu doream așa ceva, ci un coș care fumegă sau o ușă care nu se închide bine sau care se deschide de-a dreptul asupra căminului în singura cameră care constituie toată casa. Am fost

⁵² Selunski.

⁵³ *Wretched acomodations and diseased inhabitants.*

condus la casa, care părea să fie cea mai bună și care s-a dovedit a fi ocupată de un evreu, negustor detailist și ambulant cum sunt toți evreii, dar de ce anume articole nu am putut afla, căci Ludwig este dușmanul oricărei curiozități fără rost și, după el, orice curiozitate este fără rost.

În acest palat, căci așa era în comparație cu casele moldovenești obișnuite, am fost găzduit tot atât de bine ca într-un han de poștă⁵⁴ din Anglia. Și acum aș vrea să-ți mai descriu această casă evreiască și această familie de evrei etc., dar în cazul acesta nu vom mai ajunge la Soroca.

Aici mi-am pregătit o masă necușăr⁵⁵, din cârnați de la Iași, luând cu împrumut de la niște vecini creștini un taler, pe care să-i pot pune.

Am părăsit [stația] Bălți pe la ora 7 seara, și, după o repetare a scenei din ajun – minus boii –, am ajuns la Soroca miercuri dimineața la ora 11. Soroca fiind ultimul oraș moldovenesc, aici se termină prin urmare poștele moldovenești.

⁵⁴ *A post house.*

⁵⁵ *Anti-jewish.*

LADY ELISABETH CRAVEN

(1750–1828)

Lady Elisabeth Berkeley s-a născut în 1750, fiind ultima dintre cele patru fiice ale contelui de Berkeley. La 17 ani s-a măritat cu William Craven, mai apoi lord Craven, de care s-a despărțit în 1780, după conviețuire de 13 ani, din care au rezultat șase copii. Și după despărțire a continuat să poarte numele soțului ei, chiar și după ce s-a instalat (în 1786) la mica Curte de la Anspach a nepotului lui Frederic al II-lea al Prusiei, anume Christian Friedrich Karl-Alexander, markgraf de Brandenburg Anspach și Bayreut, duce al Prusiei și conte de Sayn, precizând că avea să fie considerată „ca o soră” a acestuia (1786)

Mai târziu, într-o pagină a relației sale de călătorie, din 1785–1786, înfățișată în chip de scrisori adresate markgrafului și publicată în 1789 tot sub numele de Lady Craven, își atribuie în trecut un rol de victimă, care nu află confirmare la memorialiștii contemporani, ca Horace Walpole. Acesta, dimpotrivă, evocă apariția celor doi soți, scurtă vreme înainte de despărțire (mai 1780), în sala teatrului de la Drury Lane, la a doua reprezentație a piesei *Miniatura*, scrisă de Lady Craven. Autoarea, sfidând uzanțele, trona în loja direcției, zămbitoare și gătită așteptând aplauzele, în timp ce soțul ei se consuma de grijă pentru ea și se înfuria de mediocritatea interpretării. Ca autoare de opere pentru teatru, a început mai întâi prin adaptări de comedii franceze, de pildă *La Somnambula*, tipărită la o presă particulară și jucată în scop de binefacere (1778); a publicat în anul următor o lucrare satirică asupra solemnității germane, care a fost dramatizată mai apoi de alții, astfel că piesa din 1780 reprezintă primul ei contact cu marele public. A continuat cu o farsă muzicală, reprezentată în 1781, a cărei muzică fusese compusă tot de ea. După stabilirea ei la Anspach, a scris scurte comedii în limba franceză pentru teatrul Curții și a tradus în limba franceză o comedie clasică engleză. A continuat să dea și în Anglia piese de teatru – de ex *Prințesa Georgiei*, în 1799 –, pantonime și o comedie (1805) După căsătoria ei cu markgraful și instalarea lor în Anglia, organiza reprezentații teatrale particulare în palatul lor cu concursul unor actori consacrați, rezervându-și însă pentru ea rolul principal, sporit, la nevoie, în detrimentul celorlalte. A scris și romane, printre care una mai cunoscută: „Non, non je n'irai plus au bois”. Vorbea perfect trei limbi: engleza, franceza și germana și scria în ele cu aceeași ușurință.

Obișnuită cu adulațiile unei lumi strălucitoare și frivole, pentru care fusese crescută și în care triumfa prin frumusețea și talentele ei de societate, s-a aflat deodată ostracizată de această societate și fără o poziție definită. În 1785, situația ajungând mai critică, a hotărât să lipsească un timp din Anglia.

După o ședere în Franța, în Touraine, a început o adevărată expediție prin țările Europiei, combinând împreună caracteristicile clasicului „Grand tour”, al tinerilor aristocrați englezi, cu condițiile mai puțin obișnuite ale unei apariții meteorice pe la Curțile domnitoare, germană și rusă, și pe la ambasadele franceză și rusă de la Constantinopol, după o călătorie fantastică prin întinsul Rusiei până la Marea Neagră, scurtă vreme după marșul triumfal al Ecaterinei a II-a prin noile sale posesiuni. În cursul acestor peregrinări, Lady Craven se arată interesată mai ales

de propria ei persoană, locurile pe care le străbate servindu-i doar drept decor. Ea notează cu satisfacție senzația stărnită de ea în Italia, ba de prezența harpei, de care nu se despărțea, ci o căra din loc în loc, ba din plimbările ei călare „en amazone” sau curiozitatea trezită de ea la Poartă: un dregător turc venind anume – după spusa ei – la ambasada Franței, unde ședea, ca să o privească pentru a raporta mai sus dacă e frumoasă etc. Dar sub aceste aparențe frivole se ascundea o mare abilitate de a folosi la maximum interesul deșteptat pentru a obține recomandările și sprijinul necesare unor asemenea expediții.

Ea a avut de întâmpinat și unele afronturi. La St. Petersburg, la o serată a împărătesei la care se duse, nu a fost poftită la supeu și și-a dat toate silințele să explice absența ei altfel de cum fusese provocată. Călătoria ei până la Constantinopol, pe urmele oarecum ale celebrei Lady Mary Wortley Montague, trebuia să corecteze imaginea femeii rătăcitoare, respinsă de lumea ei, prin aceea a unei călătore neînficcate, primită cu cinste de vârfurile mai accesibile ale ambasadelor de la Constantinopol, a Curții noului domn al Țării Românești. Ba la Sibiu a știut să exploateze, în relatarea sa, prezența lui Iosif al II-lea, căruia i-a lăsat impresia că s-ar gândi să arunce o privire asupra trupelor croate ale împăratului, mult prețuite de acesta. Așadar, el a și poruncit să i se dea scrisori pentru obținerea de cai de poștă la Timișoara și Petrovaradin. Tot în urmărirea aceluiași scop, a fost să asiste la revista militară ordonată de împărat, în ciuda unei vremi foarte ploioase. La Sibiu, l-a cultivat și pe baronul Brukenthal și a adunat unele informații cu privire la exploatarea aurului din Transilvania, precum și la colecția sa de pictură. Ele aveau să fie folosite în descrierea călătoriei sale, ce trebuia să dea despre ea o imagine triumfătoare în momentul când se ducea să se instaleze la mica Curte de la Anspach ca „soră electivă” a markgrafului Christian Friedrich, cu care avea să se căsătorească după moartea soției acestuia și a soțului ei, în 1791.

Revenind la călătoria ei făcută la Constantinopol, venind din Rusia, este de reținut faptul că Elizabeth Craven nu s-a adresat compatriotului ei, ambasadorul Marii Britanii la Poartă, Sir Robert Ainslie, care nu ar fi ținut nicidecum la prezența ei în această capitală, ci ambasadorului rus, Iakov Ivanovici Bulgakov, către care se luase recomandății de la St. Petersburg. Reușește apoi să fie invitată de ambasadorul Franței, Marie Gabriel Florent Auguste, conte de Choiseul-Gouffier, și se mută la Palatul Ambasadei franceze, transportându-și acolo și harpa și aducând pe malurile Bosforului ambianța saloanelor de la Paris și Londra. Ba obține și posibilitatea de a vizita Grecia folosind iahtul personal al diplomatului, reținut de boală la Constantinopol, dar care îi pune la dispoziție tot personalul specializat, plătit de el, pentru a-i descoperi și achiziționa antichități de preț.

În sfârșit, tot mulțumită contelui Choiseul-Gouffier, dobândește autorizația de la Poartă de a călători prin Bulgaria și Țara Românească până la frontiera Transilvaniei, dându-i-se o escortă și făgăduindu-se toate înlesnirile pe tot cursul călătoriei. În timpul șederii sale la Constantinopol, a văzut alaiul lui Nicolae Mavrogheni în ziua învestiturii ca domn al Țării Românești și a observat că e chipeș sub cuca sa falnică. Drumul spre Țara Românească l-a urmat pe calea obișnuită în condiții normale, anume pe mare până la Varna și pe uscat de aici până la Rusciuk. Pentru acest drum, ea comandase o trăsură ce putea fi transformată noaptea în dormitor. Cihodarul, însărcinat cu escortarea ei de la Constantinopol în tot cursul călătoriei, urma într-o „Harabă”. Lady Craven era însoțită de o persoană desemnată de ea doar ca „Mademoiselle D.”. Împreună cu dânsa se mai afla un domn V (despre care ea nu dă alte lămuriri și care pare că a însoțit-o de la Constantinopol la București și poate și mai departe și care poate fi identificat cu un aristocrat englez, dl Villiers) La Rusciuk, ea a fost întâmpinată de trimișii domnului Mavrogheni, cu care s-a înțeles să încheie socotelile cu cihodarul, de care era nemulțumită și care ar fi vrut să o însoțească și mai departe, desigur pentru a se înfrupta din darurile oferite din partea domnului la București.

Descrierea trecerii prin Țara Românească și Transilvania este prea cunoscută pentru a mai fi nevoie a se sennala mai în amănunt interesul ei real. În Țara Românească, a fost primită

întocmai ca un sol și i s-a dăruit un cal minunat. Trebuie însă observat că și aici centrul întregii relatări este tot persoana autoarei și dacă pe lângă întâmplările și incidentele legate de ea mai întâlnim și observații asupra țării, acestea sunt împrumutate sau inspirate *grosso modo* din *Observațiile* lui Raicevich, publicate în 1788, de care ea a putut avea cunoștință la redactarea finală a cărții sale, în 1789.

De fapt se ridică problema aflării formei inițiale a textului publicat. Este oare vorba într-adevăr de o *correspondență*, adresată lui Anspach, așa cum e înfățișat lucrul în textul publicat în 1789, la Londra, în care se dau conștiincios toate formulele de început și de încheiere ale acestor așa-zise scrisori, sau e vorba în realitate de un jurnal inițial? Și într-un caz, și în altul, ar fi extrem de interesant de cercetat prima redactare a însemnărilor. Care a fost rostul publicării la Londra, în 1789, în această formă epistolară a relației de călătorie, în care în tot locul descoperi artificii? Ea pare să fi avut de scop – pe lângă satisfacerea unei ambiții literare, deșteptate de exemplul mai vechi al conașionalei sale Lady Mary Wortley Montague, autoarea unor scrisori despre Turcia – informarea societății engleze și cosmopolite despre existența și calitatea legăturii de rudenie electivă afirmată la Anspach, precizând astfel indirect și anumite drepturi pentru viitor. În septembrie 1791 murea lord Craven. Soția markgrafului murise mai înainte. În chiar luna următoare – în octombrie –, Lady Craven se căsătorea, în sfârșit, cu nepotul marelui Frederic al II-lea. În anul următor, markgraful își lichida posesiunile din Prusia și se stabilea în Anglia, cumpărând un domeniu, care fusese cândva al familiei Craven. A murit în Anglia, în 1806. Văduva sa a continuat să scrie diverse piese de teatru și și-a redactat memoriile destul de fanteziste, pe care le-a publicat, în 1825, la Londra, sub titlul *Memoires of the margravine of Anspach, formerly Lady Craven written by herself*, 2 vol. În ultimii ani ai vieții, s-a stabilit în Italia, unde a murit, în 1828.

Lucrarea sa cea mai cunoscută a rămas relația sa de călătorie, publicată sub titlul: *A Journey through the Crimea to Constantinople in a series of letters*, London, 1789, și reeditată în 1814. Avem din același an și o ediție purtând ca indicație a locului de publicare: Dublin. Există două traduceri franceze amândouă din 1789, una datorată lui Guedin de la Berchère: *Voyage en Crimée et à Constantinople en 1786* și publicată la Londra, cealaltă lui M. D.⁺⁺⁺ (Durand fils) și publicată la Paris, precum și o traducere germană, apărută tot atunci: *Briefe auf einer Reise durch die Krimm nach Constantinopel aus dem englischen*, Leipzig, 1789. Lady Craven apare și în scrierile memorialiștilor contemporani și în corespondența lui Horace Walpole, autorul romanului *The Castle of Otranto*, care posedă o mică tiparniță la care a tipărit prima ei piesă de teatru reprezentată la 1780.

Amănunte bibliografice, nu întotdeauna exacte, aflăm în marile repertorii cunoscute: Firmin Didot, *Nouvelle biographie*, II, Paris, nr. 555, p. 760–762, la numele de Craven și *Dictionary of biography*, la numele de Anspach. La noi, Ionescu Gion vorbește de călătoria ei în: *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 531–532 și 680–681, precum și anterior, în studiul: *Din istoria Fanarioților, studii și cercetări*, Nicolae Mavrogheni și Lady Craven, București, 1881, p. 203–206.

N. Urechia se ocupă de ea în articolul. *O călătorie engleză în Țara Românească*, publicat în „Probleme literare”, anul II (1928), nr. 21, p. 18–20, și în: *O aristocrată engleză în Țara Românească spre sfârșitul secolului al XVIII-lea* (*ibidem*, III (1929), nr. 22–24, p. 21–22).

Este amintită de C. I. Karadja, în *Călători străini prin Turnu-Roșu*, în „Arhivele Olteniei”, III (1924), nr. 12, p. 103–104, apoi de Ioana Rosetti: *Sur les récits de quelques voyageurs anglais en Transilvanie (1603–1867)*, în „Revue historique du sud est européen”, XI (1934), nr. 10–12, p. 355, și de A. Pomescu, *O englezoaică în Bucureștii lui Mavrogheni vodă*, în „Gazeta municipală”, VI (1937), nr. 299 (14 noiembrie), p. 1–2.

N. Iorga a analizat călătoria prin părțile noastre în *Istoria românilor prin călători*, (ed. II), vol. II, p. 249–255.

TRECEREA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ¹

[După un drum pe mare de la Constantinopol la Varna și apoi pe uscat până la Silistra, călătoria e foarte doritoare să se despartă de cihodarul ce-i fusese dat de Poartă la stăruințele] Internunțului, baronul de Herbert Ratkeal, și a ambasadorului Franței Choiseul Gouffier, spre a o escorta până în Țara Românească, pe care voia să o străbată în drumul ei spre Viena, unde era așteptată. Cihodarul ar fi vrut să-și continue misiunea și în Țara Românească, în speranța unor profituri personale, desigur sub formă de daruri și atenții din partea domnului, care însă nu putea deloc dori același lucru.

Lady Craven își comandase la Constantinopol o trăsură anume făcută pentru această călătorie după indicațiile internunțului și care putea fi folosită și ca dormitor. Ea era însoțită de o damă de companie, care apare în descrierea călătoriei doar ca „Mademoiselle D.”, fără altă precizare. Împreună cu ea mai călătorea și un domn V., a cărui calitate nu o cunoștem. Modul de călătorie pe uscat [până la Giurgiu și anumite peripeții au fost descrise de Lady Craven cu mult pitoresc, dar fără a arăta că era vorba de un drum destul de scurt, doar de la Varna la Silistra. De la Dunăre încolo stilul de călătorie nu a mai fost același.]

Silistra 13 iulie 1786

p. 299

...Aici am avut o nouă discuție cu (cihodarul): avea de gând să vegheze asupra mea de aici până la București, dar eu eram ferm hotărâtă să-l trimit de aici înapoi la Constantinopol. Am întrebat de agentul domnului Țării Românești²; azi dimineață, a venit la mine, dar am băgat de seamă că nu pot afla nimic de la el cât e turcul meu de față; așadar i-am // poruncit să vină în altă cameră și acolo am aflat că primise ordine de la domn să-mi pună la îndemână bărci, cai sau orice fel de lucru pe care l-aș cere. Nesuferitul meu de cihodar tăgăduia într-una că s-ar fi dat asemenea ordine, pentru a mă face să cred că nu-mi voi putea urma mai departe călătoria fără el. M-am bucurat din suflet că ghicisem adevărul și, deci, întorcându-mă la el cu tălmăciul meu, i-am dat cele 20 de guinee³, pe care i le făgăduisem pentru a beneficia de plăcuta sa societate, și i-am spus să aștepte până vă scriu dvoastră. Acest oraș e așezat într-o vale, de pe povârnișul unui deal, pe care l-am coborât pentru a veni aici, este o priveliște frumoasă asupra Dunării cu insulele sale. Silistra e frumos situată pe acest fluviu și eu voi merge cu corabia pe Dunăre la vale șase mile până la Călărași, oraș de graniță al Țării Românești...

p. 300

București (f. a.). Când am debarcat în Țara Românească, am găsit cai, provizii și o escortă dată anume pentru mine și am zburat mai degrabă

p. 302

¹ Traducerea s-a făcut după textul englez publicat sub titlul *A Journey through the Crimea to Constantinople in a series of letters of Elizabeth Lady Craven*, London, 1789, p. 299 și urm.

² Nicolae Mavrogheni (1786–1789).

³ Monedă engleză de aur echivalând cu 21 de șilingi

decât am mers. De la Călărași, o bună bucată de drum mergi de-a lungul Dunării, unde pasc tot felul de vite pe pajiști de trifoi amestecat cu fel de fel de flori. Nu este acolo un drum făcut cu adevărat și nu am văzut urme de vehicule, dar pământul neted, fără pietre ori fâgașe, ne-a îngăduit o călătorie foarte plăcută. Apropiindu-ne de București, am lăsat în urmă pajiștile și am dat de un ținut prea frumos, în care mici păduri de copaci mândri și lanuri de porumb înalte de peste șase picioare alcătuiau toate laolaltă un tablou bogat și variat. Mai mulți boieri mi-au ieșit în întâmpinare, iar arnăuții mei din escortă⁴ erau foarte trezi și deștepți, deși felul lor obișnuit de a-mi face rost de cai pentru trăsură îmi pricinuia adesea mare supărare. Căci se întâmpla des ca un țăran călare pe un cal arătos, mai având în spate și un sac de făină, să fie dat jos de pe cal într-o clipă și să i se lase un cal obosit, iar calul său odihnit să fie înhămat la trăsura mea. Eu voiam cel puțin să i se dea ceva bani omului și să i se explice toată treaba, dar se pare că domnul Țării Românești a poruncit să fiu ferită de orice grijă și zăbavă și să nu fiu lăsată să plătesc nimic⁵, așa că puținii bani pe care i-am distribuit au fost dați în taină și nu puteam izbuti a o face fără mare diplomație. Chiar la intrarea în București am dat de o ceată de ieniceri, care își avea cortul întins la vreo milă de oraș și care s-au luat la ceartă cu toți însoțitorii mei și îi sileau pe surugii să se întoarcă înapoi pentru a intra în oraș pe altă cale, întrucât ni s-a spus că drumul acesta fusese închis din porunca domnului. Uimirea mea a crescut și mai mult când am văzut că suntem duși printr-o poartă mare în curtea interioară a unei mănăstiri grecești⁶. Această curte era frumoasă și spațioasă și înconjurată cu galerii cu arcade gotice” (!)⁷. Trăsura mea a fost înconjurată îndată de oameni de diferite națiuni, ce mi se adresau în toate limbile. Într-un târziu, m-am întors spre unul dintre vorbitori, îmbrăcat în port franțuzesc: „Vă rog, domnule, am zis, unde mă aflu?” Un servitor neamț al meu i-a vorbit pe nemțește și am aflat că fusesem adusă acolo pentru a sta în carantină vreo cinci zile, cel puțin. Starețul mănăstirii a venit la ușa caretei mele. Închipuindu-și, desigur, după cum arătam că nu sunt ciumată, m-a poftit să mă folosesc de camerele sale până îmi voi fi ales locuința pentru noapte. Venerabilul bătrân a stat lângă mine și mademoiselle cât am luat masa. Până atunci eu și trimiseseam în oraș să-l înștiințez pe domn de starea în care mă aflu. Dar am întrebat pe preacinstita mea gazdă, unde ar fi să locuiesc dacă aş rămâne acolo. Mi-a arătat cu mâna de partea cealaltă a curții o cămăruță păcătoasă cu pereți goi și cu toate geamurile sparte. Această cameră trebuia să mă adăpostească pe mine împreună cu toți însoțitorii mei, căci am aflat că fiecare grup de călători care sosea era ținut departe de ceilalți. Chiar lângă ușa acestei camere am văzut pe un biet nenorocit singur având moartea întipărită pe fața lui. „Și rogu-vă”, întreb

⁴ Escorta trimisă de domn

⁵ Contrar impresiei călătorei, aceasta nu era o favoare anume pentru ea, ci o măsură generală pentru toți călătorii purtători ai unui firman ca acela obținut de la Poartă de către Lady Craven.

⁶ Adică ortodoxe. E vorba de mănăstirea Văcărești.

⁷ Adjectiv având aici sensul de: medieval.

eu, „ce este această tristă arătare?”. „Un om bănuat a fi ciumat, care a fost așezat cât mai departe cu puțință de ceilalți, cu puține paie curate drept culcuș”. Mărturisesc că m-am bucurat nespus când a venit din oraș agentul imperial⁸ să-mi spună că domnul regretă mult încurcătura aceasta, că nu a fost niciodată în gândul său să fiu dusă în acea mănăstire. I-am mulțumit venerabilului // părinte pentru spiritul său îndatoritor și am alergat în oraș, p. 305 unde abia sosisem de câteva clipe, când a tras la scară o caretă poleită, făcută cred în anul I (după Hristos), înhamată cu cai murgi⁹, care păreau că nici nu ating pământul. Fiecare cal era ținut de hăț de un rândaș de călărie turc. Un fel de șambelan (postelnicul) îmbrăcat într-o haină lungă de fir și cu un toiag lung alb în mână, și secretarul particular al domnului⁹ au venit să mă ia. Cred că tot orașul se adunase până atunci în jurul echipajului și am înaintat foarte încet până la curtea dintâi a palatului¹⁰, unde am trecut printre două rânduri de ostași de gardă, unii dintre ei ieniceri, alții arnăuți și albanezi. În curtea a doua erau alte două rânduri de ostași de gardă înșirați mai departe până sus pe treptele unei scări impunătoare, ducând la sala mare de audiențe, în mijlocul căreia se afla despărțit un spațiu cu perne pe care ședea domnul îmbrăcat după moda turcească; deasupra capului erau înșirate tuiurile¹¹, cuca¹² cea mare cu pană, iataganul minunat și celelalte arme pe care le văzusem purtate solemn înaintea lui în alaiul de pe străzile din Constantinopol. M-a întrebat prin tălmaci ce mai face dl de Choiseul¹³ și dacă nu // voi rămâne mai multă vreme în Țara Românească. S-a servit p. 306 cafea și zaharicale, iar când m-am sculat să-mi iau rămas bun, unul dintre șambelanii săi mi-a șoptit să mă așez din nou și atunci urechile mi-au fost asurzite de gălăgia cea mai diabolică pe care am auzit-o vreodată, la auzul căreia, secretarul a spus solemn cu glas tare: „Este în cinstea dv, doamnă. Este muzica domnului și domnul m-a rugat să-mi arunc privirile în curte”. Acolo, am văzut tot felul de trompete, tipsii de aramă izbite una într-alta și tobe de toate mărimile – unele din ele, abia cât o ceașcă, erau înșirate pe jos și cei ce băteau în ele erau ghemuiți la pământ pentru a le putea bate. Fiecare muzicant se silea să acopere zgomotul vecinului printr-un zgomot mai mare – dacă ar fi fost cu puțință – și eu nu știu dacă nervii mei au mai fost vreodată puși la asemenea încercare, căci însoțitorul meu¹⁴, care vedea cu ce greutate mă stăpâneam ca să nu râd, îmi tot spunea „în nume cerului, nu râdeți”. Mi-au venit în minte în clipa aceea desăvârșii muzicanți germani ai domnului de Choiseul și contrastul dintre muzica lor și zgomotul pe care îl auzeam acum mai sporeau încă absurditatea momentului, astfel încât sufeream grozav. Totuși această scenă nu a durat mult. Am fost chemată la doamnă în audiență...

⁸ Baronul Franz Leopold von Metzburg Vezi rapoartele sale în *Documente Hurmuzaki*, XIX₁

⁹ La Roche, secretarul francez, fost mai înainte și în slujba domnului Callimachi, iar mai recent în a lui N. Caragea și Mihai Suțu.

¹⁰ Curtea Nouă de pe Dealul Spirii.

¹¹ *Horses' tails*.

¹² *The helmet*

¹³ Ambasadorul Franței pe lângă Poartă.

¹⁴ Este vorba de domnul de V. (Villiers).

p. 308 Doamna¹⁵ stătea turcește cu trei din fiicele ei lângă dânsa – erau în vârstă de nouă, zece și unsprezece ani¹⁶. Doamna poate să fie de vreo treizeci de ani, e foarte frumoasă la față, aduce oarecum cu ducesa de Gordon, numai că trăsăturile și expresia ei erau mai blânde, pielea mai albă și părul mai deschis la culoare. La trup este cam greoaie și este acum în a șasea lună a unei sarcini care este a opta. Domnul m-a luat de mână și m-a așezat lângă dânsa și ca să-mi dea o dovadă de cinste cu totul neobișnuită, el îngăduise ca și domnul de V. să pătrundă în harem¹⁷. Acum s-au așezat lângă el. Erau aproape douăzeci de femei în cameră. Una dintre ele¹⁸ avea în loc de turban o căciulă înaltă de samur, trasă înapoia părului, care era pieptănat în sus peste un fel de sul. Această găteală a capului era departe de a fi urâtă sau de a-i sta rău.

p. 309 Doamna mi-a spus că aceasta era o boieroaică din Țara Românească. După ce doamna mi-a pus toate întrebările destul de simple ce obișnuiesc să le pună // femeile din Orient, m-a întrebat dacă eram îmbrăcată după moda franțuzească și mi-a spus că ar fi fericită dacă ar ști ce să facă pentru a mă reține în Țara Românească un an întreg. Domnul părea să dorească acest lucru tot atât cât și ea, dar eu le-am declarat că nu voi sta decât douăzeci și patru de ore la București. Atunci, m-au rugat să cinez cu ei și eu am primit, dar am vrut să mă întorc mai întâi la locuința mea ca să scriu la Constantinopol, căci făgăduisem să scriu îndată ce voi fi sosit în acest oraș. Am fost condusă înapoi la caretă, prin aceleași curți și cu aceleași ceremonii ca la sosire. Când am luat loc în trăsură, secretarul mi-a spus că avea poruncă să-mi arate o frumoasă grădină engleză aparținând unui bătrân boier la care am mers. O grădină de zarzavat a unui ajutor de pastor de țară din Anglia și această grădină erau cam tot una. Dar, stăpânul ei era o figură venerabilă, cu o barbă albă ca zăpada, îmbrăcat într-o haină lungă de tulpan¹⁹ și umblând cu greutate sprijinit de servitorii săi. În curând, a poruncit să mi se ofere toate fructele din grădină și, când am ieșit din grădină, am întâlnit chiar pe acea boieroaică cu căciula de blană, pe care o văzusem la palat. Găsindu-mă în casa tatălui ei, a dat frâu unei bucurii așa de nestăpânite, încât cu greu am putut să mă desprind de ea. Mă luase în brațe și aproape că mă înnăbușea tot îmbrățișându-mă.

Numele venerabilului tată este boierul Dudescu²⁰ și este unul dintre boierii cei mai de seamă din Țara Românească. Dar totuși, am ajuns, în sfârșit, la locuința mea și abia îmi sfârșisem scrisoarea către dl de Choiseul, când au intrat doi din slujbașii domnului împreună cu secretarul și urmați de mulți alți // slujitori de la Curte. Secretarul m-a rugat să mă duc să arunc o privire asupra unei galerii ce înconjură curtea din dos a casei. M-am dus și am văzut un frumos cal arab în mijlocul unei mari mulțimi de oameni. Doi turci îl țineau de căpăstru. Secretarul mi-a spus că domnul, aflând că-mi plăceau caii, mă ruga

¹⁵ Marioara Mavrogheni, născută Scanavi.

¹⁶ Nicolae vodă Mavrogheni a avut patru fiice: Sultana, Elena, Eufrosina și Ralău.

¹⁷ Termen impropriu, nefiind vorba de turci

¹⁸ Maria Dudescu, măritată mai apoi cu Scarlat Ghica.

¹⁹ *Muselin*. Nu trebuie confundat cu muselina, care este o țesătură subțire de mătase, țesătura numită *muslin* în limba engleză fiind, dimpotrivă, o țesătură foarte subțire de bumbac.

²⁰ Marele ban Nicolae Dudescu

să-l primesc pe acesta, pe care i-l dăruise cu câteva zile mai înainte un pașă cu trei tuiuri, și că nădăjduia că îl voi primi împreună cu sentimentele de considerație cu care mi-l oferea. Am dat răspunsul cel mai politic, pe care l-am putut închipuit și am împărțit frumoase daruri în bani rânđașilor, care îl aduseseră și întregului personal de la grajduri. Cina a fost servită într-un chip mult mai european decât mi-aș fi putut închipui; o masă cu picioare și scaune pe care să șezi erau lucruri la care nu mă așteptam. Domnul ședea la un capăt al mesei, soția sa de o parte și eu de cealaltă. Domnul V. era // și el invitat p. 311 și ședea în stânga mea. Mai multe femei²¹ au stat la masă cu noi. Doamna avea nouă slujnice (?)²² în spatele scaunului ei pentru a o servi. Mai multe piese de argintărie, de fabricație vădit engleză erau așezate pe masă, adică solnițe, oțetare (?) etc., dar erau acolo patru sfeșnice de alabastru încrustat cu flori compuse din mici rubine și smaralde, care erau foarte frumoase. În tot timpul cinei a cântat înfiorătoarea muzică turcească, din când în când întreruptă de cea a lăutarilor țigani, ale căror melodii erau absolut fermecătoare și ar fi dat chef să joace chiar celui mai greoi bulgăre de țărănă.

Domnul a văzut impresia pe care mi-o făcea această muzică și a poruncit ca aceștia să cânte mai des decât turcii. Se pare că acești țigani sunt robi din naștere și aparțin domnului Țării Românești cât este în scaun. Mi-a spus că au mai rămas cinci mii din ei, odinioară erau douăzeci și cinci de mii. După cină, am stat câțva timp în sala cea mare în care mă primise mai înainte doamna, dar domnul și cu domnul V. stăteau de o parte a sălii și doamna împreună cu mine și celelalte femei de alta. Doamna a crezut pe semne că îmi îngădui libertatea călătorilor de a povesti lucruri neadevărate, când i-am spus că // la noi, doamnele învață să danseze și să scrie, împreună cu alte lucruri p. 312 de care de asemenea se cam îndoia...

Soțul ei își fuma luleaua și mi-a părut rău că nu fuma și ea, căci am văzut că numai politețea ei față de o străină o împiedica de la aceasta. Domnul m-a întrebat dacă îl cunoșteam pe împărat²³ și pe principele Kaunitz²⁴ și, la răspunsul afirmativ, m-a întrebat dacă îl voi vedea? – Probabil că da. – „Ei atunci”, a zis el, „spuneți-i prințului că sunt la ordinele sale și spuneți-i împăratului că sper că acum, cum suntem atât de aproape unul de altul, vom fi prieteni”. Ciudățenia acestor mesaje era gata să-mi stârnească râsul, dar l-am asigurat cu toată seriozitatea că le voi transmite întocmai, dacă voi avea prilejul. Cam la orele unsprezece și jumătate, m-am sculat să-mi iau rămas bun și am primit din partea doamnei niște batiste foarte frumos brodate și a trebuit din nou să mă scuz că nu pot // sta un an întreg cu ea, ceea ce, după spusa p 313 ei, ar fi o mare plăcere²⁵ pentru ea, întrucât prezența mea era plină de farmec. M-am retras cu toți însoțitorii mei de mai înainte, dar mai având pe deasupra încă vreo sută de masalale, cred, și toată muzica turcească și cea a țăganilor cântând de-a lungul mării carete // poleite. Această disonanță îngrozitoare și

²¹ *Women* (probabil boieroaice).

²² *Females*.

²³ Iosif al II-lea

²⁴ Cancelarul Austriei.

²⁵ *A great amusement*.

tot comicul procesiunii acesteia au învins gravitatea mea de până atunci și, deși era de față secretarul, am râs tot drumul până la casa consulului francez²⁶, de unde scriu acum, acest om politicos și soția lui stăruind mult să mă rețină să dorm la ei. Ideile de bună creștere ale domnului V. au fost atât de zdruncinate de râsul meu încât l-a asigurat pe secretar că perfecțiunea urechii mele muzicale era atât de mare încât orice disonanță mă făcea să râd și a repetat acest lucru în toate felurile și chipurile în care a putut-o face. Am zis: „A, da, este foarte adevărat”, dar, printre picături, îi spuneam pe englezește: „Ce-ați vrea să fac? Mă simt ca o marionetă²⁷ purtată pe străzi cu toate aceste trompete și această gloată în jurul meu”. Totuși, în cele din urmă, s-au molipsit și secretarul și domnul V. și am ajuns râzând toți trei la casa consulului, unde soția lui îmi pregătise un pat bun și m-am descotorosit de muzica mea dând muzicanților un pumn de bani. //

p. 314 Este așa de cald că nu pot dormi și stau să vă scriu... Acesta nu este un oraș neînsemnat. Așezarea lui e foarte frumoasă. În adevăr, în acest oraș ar fi greu de găsit o poziție lipsită de frumusețe. Țara Românească plătește Porții un tribut de patru sute de pungi în fiecare an, în afară de cereale, lână și multe mii de oi. Ciobanii mai plătesc, pe lângă aceasta, un tribut anual de optzeci de mii de piei de vite, de unt, brânză, seu.

Dacă lipsesc cumva cerealele (ce vin) din Egipt, atunci această țară e datoră să îndeplinească lipsurile la Constantinopol. Eu persist să afirm că tot ce e superior pe pământ prin natura sa, fie că ar fi însuflețit sau neînsuflețit, e tratat cu vitregie. Această țară frumoasă, al cărei pământ și climă dau naștere unei producții luxuriante, a fost supusă de soarta unei puteri, care, datorită nevoilor Porții, dacă nu a lăcomiei domnilor, stoarce fără milă băștinașii și smulge belșug chiar de la izvorul său, silind adesea pe nenorocitul român să fugă în munți, unde, un timp măcar, scapă de cruzimile ce le întâmpină din partea unei cârmuiri tiranice, care îi pedepsește pe locuitori pentru lipsurile pricinuite tocmai de asupririle acelei cârmuiri. //

p. 315 Pornesc mâine dimineața, devreme, și voi scrie din Sibiu, primul oraș imperial în care voi ajunge. Suita mea a fost sporită aici printr-un fel de negustor sau tălmăci foarte priceput, care vorbește perfect limba română și care merge la Sibiu...

p. 316 *Sibiu, 18 iulie 1786*

Prima poștă după București este într-un loc numit Florești²⁸, așezat la opt leghe la apus de București. Am trecut două mici râuri, care se unesc și sporesc apele Argeșului, o apă, care curge pe o distanță de multe leghe de-a lungul poalelor munților Țării Românești și ai Transilvaniei. Pe drum, am fost surprinsă de cea mai grozavă furtună cu tunete și potop de ploaie, ce mi-a fost

²⁶ Este vorba de casa secretarului francez al domnului, menționat mai sus, La Roche Francezi nu aveau încă vreun consul la București. De altminteri, acum, Mavrogheni își adusese un alt secretar, La Roche urmând să se înapoieze la Constantinopol, la dispoziția ambasadei de care aparținea în mod direct

²⁷ În text *Punch* echivalentul lui Pulcinella, Polichinel

²⁸ Pe malul stâng al Argeșului

dat să văd vreodată, și în loc să ajung la casa unui boier, unde mi se pregătise găzduirea pentru noaptea dintâi, am fost silită să mă opresc și să aștept cu răbdare până ce vor binevoi elementele să-și mai domolească urgia, totuși am fost mai puțin încercată decât tovarășii mei de drum, care călătoreau în trăsurii absolut deschise și astfel vântul, ploaia, tunetele și fulgerele ne-au ținut pe loc cea mai bună parte din noapte. Când ne-am putut urma drumul, am mers mai departe și ne-am odihnit în casa primitoare a unui boier, frumos așezată pe râul Argeș la poalele munților. Aici se sfârșea partea de șes a țării, care se întinde încoace începând de la Dunăre, și am început treptat să urcăm la deal. Am rămas noaptea // în casa altui boier și, trecând pe drum, am văzut la p. 317 dreapta o mănăstire mare grecească²⁹, așezată pe povârnișul unui munte și având în jur lanuri bine lucrate. Nu voi încerca să descriu mândrele frumuseți ale munților, copacii înalți și tot felul de tufișuri ce le dădeau o serie întreagă de nuanțe de verde. Când am ajuns jos, în vale, am mers de-a lungul râului care curgea grăbit și cotiturile sale șerpuite erau tot atât de pline de grație și măreție ca munții ce dădeau naștere izvorului. În adevăr, din loc în loc, laturile munților erau perpendiculare și întâmplarea sau furtunile prăvăliseră de sus copaci uriași care zăceau de-a curmezișul râului și stăvilind apa o făceau să cadă în cascade. Nimic mai sălbatic sau mai romantic nu poate fi conceput decât mulțimea de locuri de acestea pe lângă care am trecut, dar asemenea abia ar răscumpăra grozăvia drumului. Vă puteți închipui ce încet am înaintat prin munți, unde douăzeci de țărani ce însoțeau pe jos trăsura o ridicau în sus săltându-i roțile peste stânci tot atât de mari, ca și dânsa. Acum două nopți, când călăuzele au crezut că se pot bizui să dea drumul trăsorii pe o mică suprafață netedă, ea s-a răsturnat cu mine și, cum era prima dată din viață că mi se întâmpla așa ceva, am fost așa de // mirată – deși nu rănită – că nici nu p. 318 mi-a dat în gând să ies din trăsură până ce mademoiselle D., cu strigătele ei repetate „Sunt moartă”³⁰, m-a trezit din mirarea mea încremenită. Primise o lovitură chiar în stomac, dar era numai o contuzie superficială și după două ore nu s-a mai resimțit deloc. Acest drum dintre Transilvania și Țara Românească a fost desființat și stricat anume, acesta constituind unul din articolele ultimului tratat de pace încheiat între împărat și Poartă³¹, bănuiesc pentru a face imposibilă transportarea artileriei grele. Oricât ar fi acest lucru de folositor pentru fiecare din aceste două puteri, neajunsul pentru călători trebuie să fie grozav. Una din trăsurile³², ce urmau la rând după a mea, s-a fărâmat într-o mie de bucăți și noul meu tălmaci împreună cu un servitor au venit călare, după ce și-au încărcat bagajele pe alți cai, sosind tocmai la timp pentru a vedea cum e ridicată la loc trăsura mea; cât privește trăsura lor, ea rămâne în bucăți pe locul unde s-a fărâmat. Dacă vreun german dintre cunoscuții dvoastră vrea să vină cumva prin aceste locuri, fie pentru treburi, fie doar de

²⁹ Ortodoxă. Probabil la Curtea de Argeș. Cf. și itinerariile celorlalte călători mergând la Turnu Roșu: ca Sestini, Seipp etc.

³⁰ În limba franceză.

³¹ În 1739.

³² Acea a negustorului, care s-a adăugat convoiului la București (cf. mai sus ultimele rânduri ale scrisorii din București).

p. 319 curiozitate, sfătuieți-l să facă drumul călare, vă asigur că acești munți minunați merită cu prisosință să fie văzuți; din poale și până în creștet sunt îmbrăcați în frunzișul cel mai bogat. Și în Țara Românească, acolo unde s-a tăiat pădurea și // s-a cultivat pământul, pajiștile cele mai frumoase, holdele cele mai bogate dovedesc că solul este așa cum îl poți vedea când e brazda de curând răsturnată – o țărână neagră și grasă. Această țară poate într-adevăr fi numită un giuvaer rău montat; ce ar putea ea ajunge încăpând pe mâini harnice și pricepute!

Lemnul de construcție deocamdată este prea puțin folosit, greutatea transportului său de pe munți fiind peste măsură de mari. Râul³³ este prea puțin adânc și prea plin de obstacole pe alocuri pentru a putea primi plute.

p. 320 Am dormit acum două nopți, după răsturnarea trăsorii, într-un loc, unde erau doar două colibe păcatoase, una avea o bucătărie abia destul de încăpătoare pentru salteaua mea, pe care o împart cu mademoiselle. Lumina de dimineață m-a trezit și am văzut calul meu arab pascănd aproape de tot de fereastra mea pe o mică platformă verde; cei doi arnăuți care îl mânau <cu noi> dormeau duși la picioarele lui. Era legat cu o frânghie și părea foarte obișnuit să aibă slugi care să vadă de el. Câteva ore mai târziu eram la vama cu țara împăratului, adică pe frontieră, tot pe malul râului, pe care îl urmasem și la poalele acestor munți încântători, meniți desigur altor scopuri decât adăpostirea unor asupriți ori a unor ucigași fugari. Nu pot // spune cât m-am bucurat să văd pe un stâlp pajura imperială și să mă simt sub ocrotirea imperială, deși nu am călătorit niciodată așa de bine escortată și de măgulitor tratată ca în Țara Românească. Reaua cârmuire a Porții nu poate niciodată feri cu totul pe călători de actele de violență ale provinciilor răsculate.

De la vamă, am ajuns la fortăreață³⁴, unde am fost primită cu cel mai mare respect și atenție de un maior bătrân, cu părul cărunț și am suit mai bine de optzeci de trepte înalte de piatră ca să ajung la apartamentele sale. Acolo mi-a servit cina și a pus să mi se pregătească niște paturi bune pentru mine și toată suita mea. Acest bătrân ofițer mi-a spus că a comandat acolo douăzeci și trei de ani și că eu eram prima doamnă pe care a văzut-o sau a știut-o că trece acea frontieră. Dacă vreunii din prietenii mei ar fi putut vedea pe din afară fortăreața și ar fi aflat că eram înăuntrul, fără a ști de ce, ar fi crezut că sunt acolo prizonieră pe viață. //

p. 321 Cinci leghe de drum m-au adus în locul acesta <Sibiu>, unde sunt găzduită la un baron von Buccow, fiu al fostului guvernator³⁵, dar care duce acum casă cu o familie de elvețieni, oameni buni și cumsecade aici, la odihnă, trei zile ca să mă simt printre oameni ce arată a creștini.

Este aici o tabără de cavalerie și împăratul³⁶ a sosit în ajunul venirii mele, pentru a-și trece în revistă regimentele. A trimis la mine de cum a știut că eram aici, ca să întrebe dacă sunt bine găzduită și cum mă aflu, adăugând

³³Autoarea se gândește, desigur, la Olt, care însă este adânc și deschis plutelor

³⁴Fortăreața de lângă carantina de la Turnu Roșu.

³⁵Adolf baron von Buccow, fost guvernator al Transilvaniei (1762–1764), cunoscut pentru distrugerea bisericilor și mănăstirilor din Transilvania și deposdarea țăranilor români, în vederea instalării unor coloniști străini, de preferință germani

³⁶Iosif al II-lea.

că dacă nu mi s-a dat o locuință cum trebuie, va porunci să mi se dea apartamente care să-mi fie pe plac. I-am trimis răspuns că nici nu m-aș putea afla în condiții mai bune și că îmi va face cinstea să vină să mă vadă mâine dimineață. Are cu el numai pe generalul Brown și locuiește ca un simplu nobil într-un han din oraș. Una din roatele trăsurii mele s-a fărâmat și erau toate în așa stare că mă văd silită să rămân aici patru zile, ca să mi se facă un rând nou de roți. Voi mai scrie poimăine când voi părăsi gazdele mele atât de primitoare...

Sibiu 28 iulie 1786

p 322

Am fost foarte bine tratată aici de guvernator³⁷, care este un bătrân cu multă judecată și singurul guvernator, după câte mi se spune, rămas în slujba imperială din cei numiți odinioară de împărătească³⁸. Este protestant. Are o colecție foarte bine rânduită de specimene din toate minele din Transilvania. Aurul este foarte curat. Minele de aur sunt bogate. Mi s-a spus că ele plătesc în fiecare an împăratului două sute cincizeci de mii de ducăți. Aceasta este o taxă asupra proprietarilor minelor, socotită cam la o treime din greutatea minereului extras, adică trei florini din nouă. Este un plan³⁹ mult mai rațional decât trecerea tuturor minelor de aur și argint dintr-o țară, de cum ar fi descoperite, în proprietatea suveranului. Urmarea firească a unei asemenea legi ar fi că posesorii pământului, care conține aceste mine prețioase, s-ar îngriji mult ca ele să nu fie niciodată descoperite.

«Guvernatorul» e mare amator de tablouri și are o colecție din care p 323 portretele lui Carol I (Stuart) și al soției sale⁴⁰ sunt foarte frumoase, un „sfântul Ieronim cu un leu” e de o valoare neprețuită, în adevăr, a și spus că i s-au oferit patru mii de lire sterline pentru acesta din urmă. Un nobil maghiar, un conte de Vitzay și cu soția sa, născută Esterhazy, și cu alți membri ai nobilimii au fost poftiți la masă împreună cu mine la guvernator. Contele de Vitzay s-a oferit să-mi aducă el calul arab până la Viena... Împăratul îmi trimisese răspuns că va veni să mă vadă și a venit. A venit pe jos, însoțit doar de generalul Brown și a stat două ore și jumătate uitându-se la hărțile și obiectele primite în dar de mine. Hărțile păreau să-i placă foarte mult și a râs când i-am transmis mesajul domnului Țării Românești, căci i l-am redat întocmai. Ieri dimineața, am fost la revista militară, dar ziua era ploioasă, furtunoasă și obositoare. Împăratul a părăsit Sibiu după revistă. A trimis pe generalul Brown să-mi spună că a binevoit să-i poruncească să-i scrie contelui de Soro, care e comandantul Timișoarei, și contelui de Colloredo, al Petrovaradinului, să aibă cai de poștă pentru mine, dacă m-aș hotărî să merg la Petrovaradin să văd trupele croate, care... formează un fel de miliție, ce face pază la frontieră și cultivă pământul în timp de pace, iar în timp de război, se dovedesc a fi trupele cele mai de nădejde. Împăratul îmi vorbise despre aceste trupe și părea

³⁷ Samuel baron von Brukenthal, guvernator al Transilvaniei (1774–1787)

³⁸ Maria Tereza.

³⁹ Sistemul datează din vremea regilor angevini ai Ungariei

⁴⁰ De Van Dyk

să dorească să mă duc pe acolo să le văd, dar mărturisesc că abia aștept să ajung la Viena, unde știu că mă așteaptă scrisori ce mă interesează foarte mult.

.....

p 325 *Viena, 30 august 1786*

Am călătorit în condiții bune și plăcute până aici și nu am avut altă zăbavă pe drum decât cea datorită contelui Soro, care a stăruit mult să iau masa cu el.

.....

p. 328

**Descrierea⁴¹ alaiului de plecare
al lui Nicolaie Mavrogheni spre Țara Românească**

9 mai 1786, Pera

...Am văzut deunăzi plecarea oficială a unui domn nou numit în Țara Românească. Alaiul era foarte frumos: Curtea și garda lui împreună cu escorta numeroasă de la Poartă îl precedau și îl urmau, mergând doi câte doi. Un mare număr de cai, ieniceri și bucătari – valtrapurile cailor erau de țesătură de fir sau din broderii bogate –, două cozi de cal albe (tuiuri) în vârful // unor bețe și o căciulă ca un coif – emblema demnității sale – erau purtate înaintea lui. Era un om mai matur și, cunoscându-l pe ambasador⁴², s-a uitat în sus spre ferestre unde ședeam și a salutat din cap. Alaiul acesta a durat destul de mult și a fost într-adevăr o procesiune cum nu se poate mai frumoasă. Acest domn își zice Nicolae Morezzind, este de fel din insula Naxos și a adoptat un nume care nu este al său (adevărat), pentru că este cu mai multă trecere la Poartă.

⁴¹ Ca o completare la relația de mai sus, redăm și partea din scrisoarea datată din 9 mai 1786, despre alaiul de plecare din Constantinopol spre Țara Românească al noului domn Nicolae Mavrogheni, al cărui nume e dat ca Nicolae „Morezzind” (!).

⁴² Ambasadorul francez, Choiseul Gouffier.

(? – după 1790)

Cunoscut mai mult sub numele de Jenne, care pare să fie cel adevărat, autorul relației de călătorie pe Dunăre până la Galați, publicată în două ediții: la Paris, în 1788 și 1790, apare în a doua ediție sub numele de Lebprecht. El nu trebuie confundat cu contemporanul rus, Michael Lebprecht, autorul mai multor scrieri asupra Transilvaniei, cuprinse în bibliografia româno-ungară a lui A. Veress. Cele două ediții amintite mai sus au precedat volumele publicate la Frankfurt și Leipzig, sub numele de Jenne.

Faptul că în orașul natal al autorului (Frankfurt), lucrarea apare sub acest nume, este un indiciu puternic că acesta e cel adevărat și nu cel de Lebprecht, care apare o singură dată în ediția de la Pesta din același an (1790). Nu avem explicația acestei anomalii. Observăm însă că la noi a fost cunoscută mai ales ediția a doua de la Pesta, care atribuie lucrarea lui Lebprecht.

Despre autor avem prea puține amănunte biografice. Nu cunoaștem nici prenumele său, căci nu e nici o prezumție că ar fi vreo legătură între el și Rudolf von Jenny, autorul unui ghid pentru călători în Imperiul austriac, prelucrat apoi de Adolph Schimide și publicat, în 1834, la Leipzig (*Handbuch für Reisende in dem österreichisch Kaiserstaate*). Despre el știm doar ce ne spune el însuși, în relațiile sale, din care ne-a stat la dispoziție numai volumul de la Pesta (*Lebprechts Reisen*). S-a născut la Frankfurt pe Main dintr-o familie de negustori. Încă de copil a putut vedea tot felul de negustori străini, ce veneau în mare număr la cele două bălciuri anuale din orașul său. Prima sa călătorie a fost la Viena. Au urmat o serie de călătorii de afaceri. Mai întâi, o călătorie la Petersburg prin Brunn (Brno), Frankfurt pe Oder, Danzig (Gdansk), Riga, în septembrie 1782. O alta, în 1783–1784, l-a purtat prin Croația, pe Marea Adriatică, în nordul Italiei și în Franța. În 1785, a fost de la Malta la Viena, prin Constantinopol, Varna-București, Arad-Presburg. Cu acest prilej, la 27 septembrie, a trecut de la Rusciuk la Giurgiu, unde a întâlnit fregata baronului Tauferer, și s-a dus la București, pe care l-a descris doar în treacăt. Cum drumurile sale principale erau între Viena și Constantinopol, a străbătut de mai multe ori țările noastre. În 1786, pleacă de la Viena spre Constantinopol, după o ședere prealabilă în Slavonia, de unde a părăsit, la 29 octombrie, din orașul Esseg (azi Osiek, în Iugoslavia), cu corăbiile încărcate cu marfă, coborând pe Drava și Dunăre până la Galați. Aici ajunge la 17 decembrie, și este găzduit de contele Festetics, care se apucase de negoț în mare, întemeind o casă de comerț cu sucursale la București și Galați. De aici, pornește mai departe spre Bosfor. Un al treilea drum prin țările noastre îl face întorcându-se de la Constantinopol la Viena. Ajuns la Galați, merge cu poșta la București, unde îl întâlnește pe contele Festetics. A călătorit și prin restul Europei, Spania, Italia și Tirol, arhipelagul grecesc, atingând și coastele Asiei și ale Africii. A publicat relațiile sale de călătorie – dând mai întâi, la 1788, la Pesta, volumul: *Herrn Jenn's Reisen nach St. Petersburg, einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slavonien, Italien, diè Moldau, Wallachei, Siebenburgen und Ungarn, nebst einem*

Reise-Journal Der Donaufahrt von Esseg bis ans Schwarze Meer (Pest, 1788, Gedruckt und verlagat bei Mathias Trattner).

O nouă ediție apare în aceeași editură, la 1790, cu același titlu, dar sub numele de Lebprecht: *Lebprechts Reisen nach St. Petersburg...* etc.

În același an, se tipărește, la Frankfurt și Lipsca, sub numele de Jenne, o urmare la volumul amintit cuprinzând în total trei volume cu următoarele titluri: *Jenne's Reisen von St. Petersburg bis Malta, und von der Donaumündung bis in den Guadalquivir, durch einen Theil von Asien und einige Städte in Afrika*, I. Theil (Frankfurt und Leipzig, 1790, 554 p.); *Jennes Reisen nach dem archipelagus der europäischen Turkey Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Slavonien* (506 p.) și *Jennes Reisen nach Spanien, Piemont, der Lombardia und Tyrol* (470 p.)

Ediția de la Pesta, care ne-a stat la îndemână (*Lebprechts Reisen...*), cuprinde la p 147 și urm. călătoria de la Viena până în Slavonia, la Esseg, și de acolo, pe Dunăre, până la Galați și înapoierea, prin cele trei Țări Române, la Viena.

Textul înfățișează pe de o parte, un jurnal extrem de interesant al călătoriei pe Dunăre, datorită căruia pot fi urmărite condițiile de navigație, de aprovizionare, de angajare din loc în loc a unor așa-zisi duminii, de rezolvare a eventualelor conflicte de muncă între negustorul, ce-și transportă marfa, și aceștia din urmă etc. El e însoțit de o seamă de sugestii și propuneri de îmbunătățire a transporturilor pe Dunăre prin transbordarea mărfurilor la Orșova și la Sulina, nu la Galați, cum se obișnuia atunci, când vasele maritime erau obligate să suie cursul Dunării până la portul acesta, ca să încarce marfa depozitată acolo, cu riscul adesea de a se împotmoli, cum s-a și întâmplat în nenumărate rânduri. Autorul propune chiar organizarea unor transporturi cu vase proprii, invocând faptul că în anul precedent patru întreprinderi, anume: Festetics, Gollner, Delazia și Lebprecht (!!!) au plătit împreună peste 10 000 de guldeni ca navlu. Dar, pe lângă aceste însemnări ale jurnalului de bord, sunt o serie de *observații și comentarii*, care reflectă reacțiile subiective ale autorului, indispus de conflictele sale cu duminii și de rezolvarea lor în defavoarea sa, prin judecata boierului român de la Galați. Se poate ca această atitudine a sa să se datorească și influențării sale de către noul său prieten, Festetics, care l-a găzduit la Galați și l-a informat, în felul său, despre condițiile locale. Dar ea mai reflectă și disprețul său, în general, pentru popoarele mai puțin dezvoltate, după cum reiese și din judecățile sale asupra populației din Slovenia, de pildă (p. 160 ș.a.). Și în privința noastră, autorul nu s-a mulțumit cu relatarea observațiilor, pe care le-a putut face direct, ci a avut pretenția să dea o lucrare de concepție, rostind judecăți generale și definitive asupra țării și poporului, pe care le-a luat, de-a gata, de la Sulzer și Griselin. Lucru de care trebuie întotdeauna ținut seama la folosirea unui text ca acesta. Tot astfel, descrierea țării noastre din volumul al II-lea al seriei, de la Frankfurt, în care este relatată călătoria de întoarcere de la Constantinopol, este întocmită după informații împrumutate de la mai mulți autori și, în primul rând, de la Raicevich

La noi, C. J. Karadja, într-un articol *Un călător pe Dunăre în anul 1786*, publicat în „Revista istorică”, X (1924), nr. 1–3, p. 43–50, a dat un rezumat complet, după ediția de la Pesta, din 1790, ce poartă numele lui Lebprecht. Ea a făcut și obiectul unui comentariu al lui Șt. Berechet, în „Spicuitor în ogor vecin”, III (1924), p. 64–67. A. Veress a dat o descriere exactă a edițiilor în care a apărut relația și urmarea ei în *Bibliografia româno-ungară*, vol. II, București, 1931, p. 48 (nr. 684), p. 69 (nr. 741) și p. 70 (nr. 744), fără a cunoaște însă volumele următoare din seria de la Frankfurt, semnalate și analizate de G. Zane într-un articol: *Cărți necunoscute sau puțin cunoscute despre români*, publicat în „Arhiva”, Iași, XXXIV (1927), nr. 3–4, p. 196–198.

1786. Noiembrie

Călătoria de la Belgrad până la Galați se face aproximativ în 163 de ceasuri, p. 170 iar vara drumul acesta se face deseori în 16 zile, deși de obicei durează trei săptămâni, și am fost nevoiți să dăm fiecăruia dintre marinari mai bine de treizeci de piaștri, care se câștigă în cel mai bun caz în cinci săptămâni.

Se obișnuia și până acum ca, de la Viena și Semlin², mărfurile să fie transportate pe apă numai până la Galați și nu chiar până la gurile Dunării, deoarece orașul acesta este privit cu totul greșit, ca antrepozit (obligatoriu)³ al mărfurilor noastre, la fel cum și este de fapt pentru cerealele, care sosesc din Moldova, precum și pentru alte produse din țara aceasta, care din interior sunt aduse //, cu căruțele, în p. 171 Galați și încărcate pe acele corăbii maritime, care în câteva locuri, de la Marea Neagră până aici, trebuie să fie trase în contra curentului...⁴.

De la Galați până la Marea Neagră sunt numai douăzeci de ceasuri, iar acest fluviu mare merge drept înainte până aproape de jumătatea drumului la Ismail, unde este trecerea cea mai primejdioasă, după cea de la Porțile de Fier⁵, și anume, este un vârtej mare, care a înghițit până acum mai multe corăbii, dar care se poate ocoli ușor. Zece ceasuri mai jos de Ismail, fluviul se varsă, în sfârșit, prin mai multe canale, în mare. Aici bancurile de nisip și vadurile pomenite mai sus nu pot fi atât de primejdioase pentru corăbiile de Dunăre, cât sunt pentru corăbiile maritime, mai mari. //

Pe malul nostru⁶, la Gornea⁷ și Liubcova⁸, în Banat, pot fi găsiți cârmaci, p. 172 care conduc vasele peste Islaz⁹, însă la (punctul) Jupalnic, unde ar fi cel mai necesari, ca să piloteze vasele prin Porțile de Fier sau Demircapi, care este trecerea cea mai primejdioasă din tot parcursul Dunării, tocmai aici ei ne lipsesc. La trei sferturi de ceas de Orșova, natura a tras pe toată lărgimea fluviului (lat aproximativ ca la Nussdorf lângă Viena sau ca Rinul la Mainz) un lanț de stânci, ale căror vârfuli negre se înalță din apă. Din cauza venirii năvalnice a curentului, se formează la mijloc vârtejuri nenumărate, care învârtesc corăbiile și dacă nu se dă toată atenția, cum a fost în cazul meu, sunt deviate...

¹ Traducerea s-a făcut după originalul german: *Lebprechts Reisen nach St. Petersburg einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slavonien, Italien, die Moldau, Wallachet, Siebenbürgen und Ungarn...*, Pesta, 1790, p. 170 și urm.

² Oraș în Iugoslavia, la vărsarea râului Sava în Dunăre.

³ *Stappelpatz*.

⁴ Mai amintește de împotmolirea suferită chiar atunci la gurile Dunării de vasul maritim de sub conducerea lui Plescovich, venit de la Constantinopol, cu corabia goală, pentru a încărcă cereale la Galați. Propune chiar echiparea vaselor fluviale cu cârmaci și marinari austrieci până la vărsarea Dunării în mare. Vezi și Hurmuzaki, XIX₁, p. 268, știrea despre eșuarea la Sulina a corăbiei maritime a lui Ratkowiz din Semlin.

⁵ *Demirkapi*.

⁶ Adică al Banatului imperial, spre deosebire de malul turcesc.

⁷ *Gorne (Lupkova)*, sat, com. Sichevița, jud. Caraș Severin

⁸ *Dolne Lupkova*, sat, com. Berzasca, jud. Caraș Severin.

⁹ Cataractă între Drencova și Svnița lângă malul drept.

- p 173 ...Dunărea de la Ulm la Regensburg este extraordinar de puțin adâncă; urmează apoi multe pasuri strâmte, vâltori, vârtejuri – Islaz, Porțile de Fier și la urmă Ismail – și, în sfârșit, la guri, multe bancuri de nisip și vaduri, așa că, începând chiar de la izvor, apoi la mijloc și la sfârșit, este plină de neajunsuri.

Jurnalul

- p 174 **călătoriei de la Esseg¹⁰, pe Dunăre, până la Marea Neagră. De la 29 octombrie până la 17 decembrie 1786**

- p. 188 ...19 noiembrie... Palanca Nouă¹¹, la stânga, unde ne-am dus cu luntrea, să cumpărăm pâine, ce a lipsit o zi întreagă personalului de bord. Aici, se află un sublocotenent din regimentul bănațean. Numai decît, sub oraș, se trece printre munți înalți de amîndouă părțile. Am ajuns la ora 12^{1/2} la Vipek¹² (pe dreapta); pieziș, dincolo de fluviu, în Banat, este Sușca¹³ și la fel și Posah¹⁴ (pe stînga). Un sat frumos, cu un depozit nou construit. În spatele lui continuă încă muntele înalt, însă, spre dreapta, se pierde. La 1^{1/2}, trecem prin fața satului Macevici¹⁵ (pe stînga), frumos așezat la spatele unui munte între sud și vest. La 1^{1/2} însă, am ajuns la Moldova¹⁶, pe dreapta¹⁷ (!). Mi s-a spus încă în Dobrova că în fiecare an plutele de lemn, care coboară la vale, iau aici un cârmaci până la // Liubcova, iar de aici iarăși un altul, care în dreptul Mehadii le conduce peste Islaz¹⁸.
- p. 189

După ce am cîpătat pâine în localitatea aceasta, unde este și un ofițer, am trecut de-a dreptul de ostrovul Moldova¹⁹ și la 3^{1/4} am ajuns la stînga Babagai²⁰, care se înalță în mijlocul Dunării, la fel cu aceea care desparte granița Bavariei de Austria. Pe malul din fața ei este vechea cetățuie în ruine „Kolumbaz”²¹, pe o înălțime aproape de Dunăre. Aici, acest fluviu, atît de mare și de larg, este înghesuit între munți prăpăstioși, ale căror vârfuri, din cauza înălțimii extraordinare, par că s-ar ciocni, așa că noi am pierdut soarele și nu numai la intrare, ci am călătorit și o bună bucată de drum numai în penumbră. Albia strîmtă, abia de lățimea brațului Dunării de la Viena, pricinuieste, din cauza aceasta, în cursul apei vârtejuri multe și mari, care nu

¹⁰ Sau Osjek. Oraș în Iugoslavia, pe râul Drava.

¹¹ *Uppalanka*, sat în Banatul iugoslav.

¹² Localitățile în litere cursive se găsesc pe malul drept al Dunării, în Serbia sau în Bulgaria

¹³ *Suska*, sat, com. Pojejena, jud. Caraș Severin.

¹⁴ Este vorba, fără îndoială, de com. Pojejena, jud. Caraș Severin.

¹⁵ *Massowiz*. Azi Măcești, localitate componentă a orașului Moldova Nouă, jud. Caraș Severin.

¹⁶ Moldova Veche, idem.

¹⁷ În realitate, pe malul stîng.

¹⁸ Cataracta amintită mai sus, n. 9.

¹⁹ Are lungimea de 7 km și lățimea de 2 ^{1/2}. Fiind expus inundațiilor, nu este nici locuit, nici cultivat pămîntul (n. aut.).

²⁰ *Papagai*, stîncă din mijlocul Dunării.

²¹ Golubač

pot fi comparate, în nici un caz, cu acelea de sub Linz²². Abia crezi că ai trecut de un vârtej și ai și ajuns din nou în pâlnia // formată de un altul și, puțin a lipsit, imediat după prima cetate²³, ca una din corăbiile mele să nu fie împinsă în vârtej, dacă n-ar fi pus, degrabă, cu toții mâna pe vâsle. La un sondaj de 21 de picioare²⁴, încă n-am dat de fund. Pe dreapta sunt cuiburile muștelor sau insectelor atât de renumite și de îngrozitoare²⁵. De-a lungul acestui munte duce un drum cioplit în stâncă de către romani.

La ora cinci, am ieșit din acești munți prăpăstioși. Deși se mai întind o bucată, totuși se luminează tot mai mult, până când pe la cinci și jumătate am ajuns la Gorne Liubcova, tot pe stânga, și apoi, pe la șase fără un sfert, la Dolne Liubcova, tot pe stânga.

Amândouă satele, cu toate că sunt aproape de fluviu, fiind așezate atât de adânc, au putut fi recunoscute numai după fum. Am debarcat pe la ora șase²⁶ la *Dobra*...²⁷ și pe la ora opt, am ajuns // pe stânga, la Berzasca²⁸, o localitate așezată într-un fund de căldare. Numai decît, dincolo de munte, sunt ruinele unui turn vechi: Drencova²⁹. La zece fără un sfert ajungem, în sfârșit, la // Islaz.....

Pe la zece și un sfert, am trecut pe dinaintea satului Svinița³⁰, un sat frumos la picioarele muntelui și, la unsprezece fără un sfert, am trecut prin fața punctului Tricoli³¹ (pe stânga). Aici se văd trei turnuri prăbușite.

Pe la ora unu fără un sfert, trecem pe lângă Plavișevița³², la stânga, în fața căreia pârâul alb coboară din munții înalți și se varsă în Dunăre. Un sfert de ceas mai departe ajungi la stâna *Ranica*, la dreapta, la o prăpastie foarte strîmtă, în care Dunărea pătrunde, dintr-o dată, și formează un bazin întins. Din această cauză, se formează iarăși vârtejuri multe, care necesită foarte multă atenție. Pe stânga, se văd în stâncă mai multe peșteri, iar pe dreapta, un drum săpat de romani în piatră, la capătul căruia este Tabula Traiani. Chiar la acel capăt, începe iarăși un bazin, la care nu se vede iarăși nici o ieșire.

În stânga, este așezat satul Dubova³³, într-o câmpie mică, dar plăcută. Chiar în față, la dreapta, se vede mereu cursul fluviului printre doi munți foarte înalți, între care apa înfățișează privirii, pe o distanță scurtă, o cădere

²² Oraș în Austria.

²³ *Tschartake* (același cuvânt cu *cerdac*). Este, desigur, vorba de ruinele Cetății Sf. Ladislau, clădită de regele Ungariei Sigismund de Luxemburg.

²⁴ *Schuh*.

²⁵ În fața stâncii Babagai, se află pe malul sârbesc vestita peșteră *Columbaca*, cuibul muștelor columbace (*Simulia Columbacensis*), o adevărată pacoste pentru vitele locuitorilor din sudul Banatului. (n. aut.).

²⁶ În ziua de 22 noiembrie

²⁷ Pe malul drept.

²⁸ *Bersaska*, sat și com., jud. Caraș Severin.

²⁹ *Drenkova*, sat, com. Berzasca, jud. Caraș Severin.

³⁰ *Suiniza*, sat și com., jud. Mehedinți.

³¹ *Tricoli* (Trei Turnuri). Ruinele unei cetăți din secolul al XV-lea

³² *Plevizeriza*, sat și com., jud. Mehedinți. Aici se intră în Cazane.

³³ *Tubowa*, sat, com. Plavișevița, jud. Mehedinți.

de o adâncime de necrezut și, de aceea, trebuie să te ferești iarăși de multe vârtejuri. Dar, după două ceasuri, am ajuns la Ogradena³⁴, pe stânga. //

p. 195 Aici Dunărea se lărgeste, iar cursul ei foarte repede devine din nou suportabil. La două și jumătate, ajungem la Ieșelnița³⁵, pe stânga.

Pe dreapta, la o bătaie de pușcă de la țârm, este *Cobilova*. Pe la ora trei, am debarcat la Orșova.

Una din corăbiile mele a întâmpinat un neajuns și a trebuit să tragă la țârm, la o oră de oraș, cu toate că i-am trimis în ajutor toți oamenii mei și chiar și pe alții din oraș.

M-am dus numaidecât la voievod³⁶, pentru a-i cere protecția mai departe. Acesta, însă, mi-a cerut șaptezeci de piaștri drept vamă. Dar cum n-am vrut să mă învoiesc cu jupuiala aceasta, am trimis la pașă, care m-a scutit imediat de această vamă. Am avut însă de-a face cu „duminigii” sau cârmacii, care pilotează vasele prin Porțile de Fier. Ei au cerut patruzeci de piaștri de fiecare corabie, cu toate că drumul pe care-l aveam de străbătut era numai de trei sferturi de ceas. Eu m-am învoit la douăzeci de piaștri, stipulându-se pentru fiecare corabie câte patru duminigii și patru vâslași, fiecare plătit cu douăzeci de parale. //

p. 196 23 noiembrie. Dar, cum vântul era tare și, din cauza aceasta, nu puteam pleca, m-am dus să văd băile romane de la Mehadia. La un sfert de ceas de Orșova este carantina³⁷, unde domnul director Maier m-a reținut la prânz. Aproape de aici este așezat satul Jupalnic³⁸. De la acest sat începe trecătoarea³⁹. De aici, drumul este de patru ceasuri printr-o prăpastie strâmtă, între stânci golașe, care deseori se înalță de ambele părți, pe distanțe mari, ca pereți înalți până la cer.

Trei sate sărăcicioase, vuietul pârauului Cerna⁴⁰, care se prăvălește peste bolovani mari de piatră, creștăturile și figurile ciudate și culorile nespuse de variate ale stâncilor, un apeduct început de turci cu patruzeci de ani în urmă, de la care au mai rămas opt arcuri în picioare, toate acestea împreună fac ca această prăpastie pustie de munte să merite a fi văzută o dată. După o călătorie de trei ceasuri, trebuia să trec peste pârauul acesta (Cerna), care, tocmai când am ajuns eu acolo, amenința să crească, și care, din cauza ploilor ce cad, se umflă într-o noapte atât de mult, încât nu-l mai poți trece.

p. 197 Un sfert de ceas mai departe ocolind un munte trebuie // să treci pârauul Nera, pe care este așezat chiar de îndată satul Pecinișca⁴¹. După aceea, valea se strâmtează din nou între munți și stânci foarte înalte, într-atâta că la poalele lor de-abia au loc de o parte drumul, iar de cealaltă Nera. Pe fundul

³⁴ *Ogradina*, sat desființat, înglobat la satul și com. Ieșelnița, jud. Mehedinți.

³⁵ *Jesselniza*, sat și com., jud. Mehedinți.

³⁶ Era titlul administratorului Orșovei. De la pacea de la Belgrad (1739) până la pacea de la Sîștov (1791), Orșova, cu câteva sate dimprejur și cu insula Adakale, se găsea în stăpânire turcească

³⁷ *Kontumaz*. La frontiera dintre Austria și Turcia.

³⁸ *Schupanek*, sat desființat, înglobat la orașul Orșova, jud. Mehedinți.

³⁹ *Der Pass*.

⁴⁰ *Schirna*.

⁴¹ *Perschnezka*, azi localitate componentă a orașului Băile Herculane, jud. Caraș Severin

prăpastiei cele mai adânci, cu vârfurile munților albi de zăpadă, iar în vale domnește un întuneric etern, se ajunge, în sfârșit, la renumitele băi romane, pe care eu le-am găsit într-o privință cu totul remarcabile, și anume, nu fiindcă ar fi o operă romană, deoarece stilul de construcție este gotic și se compune dintr-un bazin mare pentru folosința comună și din nou cămăruțe pentru băi osebite cu câteva inscripții despre folosul lor, și nici pentru apa sulfuroasă și caldă de la natură, care miroase a ouă clocite, ci pentru starea lor de delăsare. Aici nu se găsește nici cea mai neînsemnată cămăruță, unde să te poți dezbrăca și îmbrăca. Dintr-o mică încăpere, care ar fi putut destul de bine fi întrebuințată în acest scop, au făcut o cameră mortuară, în care domnește o liniște de moarte, și care // nu mai e deci de folosit. Ospătăria p. 198 este la o depărtare de 4–500 de pași, așa că din căldura băii, trebuie să mergi în frig destul de departe, trecând printr-o cazarmă adăugată acolo. Păcat că ospătăria nu se află în locul cazarmii. Am rămas aici peste noapte, care a fost foarte furtunoasă.

La ivirea zorilor, m-am întors iarăși înapoi la Jupalnic, fără să mai mergem la (satul) Mehadia, care este la o depărtare doar de un ceas de băi, deoarece aici nu-i nimic de văzut. De aici, m-am grăbit pe bordul corăbiilor mele, dar s-a lăsat ceață, care m-a silit să rămân locului toată ziua. După amiază a venit la mine cărmaciul Crăciun⁴² și încă câțiva cu el și mi-au arătat contractul încheiat cu domnul căpitan Lauterer⁴³, prin care acesta s-a înțeles cu ei, ca pentru fiecare corabie trecută de ei prin Porțile de Fier să li se plătească 20 de piaștri, cuprinzându-se în acest preț și muncitorii. Contractul acesta îmi convenea.

Dis-de-dimineață (în ziua de 25 noiembrie), la ora opt fără un sfert, am plecat și la opt și un sfert am trecut pe lângă Orșova Nouă⁴⁴, (aflată) pe stânga. //

O cetate mică și bună, construită de prințul Eugen⁴⁵ pe o insulă. Nu p. 199 departe, mai la vale, este ultimul corp de gardă împărătesc, pe râul Cerna⁴⁶, care se varsă aci în Dunăre și desparte Banatul de Țara Românească.

La opt și jumătate, am ajuns la Porțile de Fier. Pe tot întinsul Dunării, aici este trecerea cea mai primejdioasă. Pe toată lărgimea ei este străbătută, ca un lanț, de un rând de stânci, ale căror vârfuri negre apar când unele, când altele, mai ales când nivelul apei a mai scăzut. De aceea, la Orșova e nevoie de toată prevederea la alegerea cărmacilor și nu trebuie aleși decât cei mai experimentați. Pe fiecare corabie e nevoie de patru cărmaci pe lângă personalul propriu de bord, (și) opt lucrători sau scafandri, deoarece, doar printr-o muncă încordată, pot fi trecute corăbiile cu bine. Cu toată precauția mea, totuși, din cauza neștiinței acestor cărmaci, care ar fi trebuit să fie experimentați, aproape că era să sufăr un naufragiu. Corabia pe care mă

⁴² *Duminge Kraschun.*

⁴³ Vezi relația lui, în volumul de față.

⁴⁴ Fosta insulă Ada-Kalé.

⁴⁵ Eugeniu de Savoia, vestitul comandant imperial.

⁴⁶ În text: *Isperna* (citire greșită a formei Tscherna). Până în 1790, despărțea Banatul de Țara Românească.

p. 200 aflam a fost // abătută din drum, din greșeala lor, printre acest lanț de stânci, unde s-a iscat un joc de vârtejuri, și numai printr-o întâmplare norocoasă și, pentru că nivelul apei era înalt, am fost salvat de un val mare, care a săltat corabia deasupra unei asemenea stânci, al cărei vârf negru l-am văzut înălțându-se abia în clipa următoare.

Aici mi s-a arătat ochilor frumoasa corabie a domnului Gollner⁴⁷, eșuată puțin mai înainte, ea fusese construită la Karlovač⁴⁸, pentru a pluti pe mare: nu i se mai vedea decât cartul, care era cu totul dezarmat. Avusese o încărcătură de 12 mii de ocale de cereale, care s-au pierdut, iar o parte din ele zăceau pe uscat.

p. 201 În douăsprezece minute trecuse toată primejdia. La ora nouă fără un sfert, am depus cârmacii și muncitorii pe uscat, la Sipp, pe stânga⁴⁹ (!). La zece și un sfert, am ajuns la rămășițele podului lui Traian. Pe ambele țărmuri se văd ziduri înalte, și când nivelul // apei este scăzut, s-ar mai putea vedea în Dunăre câteva urme ale stâlpilor. La zece și jumătate, am ajuns la Banovița⁵⁰ și, după aceea, numaidecât, într-o vale îndepărtată puțin de țărm, Jidostița⁵¹, pe stânga... *Karbova*. Batoți⁵² pe stânga, la opt și jumătate...

Vajuga – Valesnița. În față, pe țărmul stâng Crivina⁵³.

Borde – Graboviț – Brzo-Palanka, Kepuziște, pe dreapta...

p. 202 [26 noiembrie]... La ora unu fără un sfert, am ajuns la insula Ostrovu Mare⁵⁴ și, la ora unu, la satul cu același nume⁵⁵, pe stânga. La trei fără un sfert, am ajuns la capătul acestei insule, care e lungă de trei ceasuri, și am ajuns la Izvoarele⁵⁶, pe stânga.

p. 203 Izvoarele, localitate așezată pe o înălțime lină, cu o priveliște foarte plăcută, e la o jumătate de ceas de Dunăre, pe un pârau. La ora patru am lăsat în urmă *Radovița*, pe dreapta, în fața căreia, pe stânga, se află câteva colibe țărănești nenorocite... // și la orele cinci am ajuns la *Racovița*, pe dreapta. Pe la ora șase fără un sfert, am debarcat la *Vârful*⁵⁷. Puțin după acostarea corăbiilor, s-a ridicat un vânt puternic de la nord-est, de care am scăpat cu bine.

Cum aveam oameni puțini pentru vântul care se întetea, am mai luat aici câțiva marinari. Vântul continua să fie violent de la N.E., totuși la unsprezece fără un sfert, am dat ordin de plecare, dar nu ne-am putut îndepărta și a trebuit să acostăm din nou. Din nenorocire, de-a lungul țărmului, peste tot, lipsea adâncimea necesară. Peste noapte, vântul s-a mai întetit. Apa

⁴⁷ Proprietarul unei agenții comerciale din Viena.

⁴⁸ *Karlstadt*. Oraș în Croația.

⁴⁹ De fapt, pe dreapta, localitatea se află pe malul sârbesc.

⁵⁰ *Panovina*. Cămun dispărut lângă Cerneți (azi înglobat în municipiul Drobeta-Turnu Severin), jud Mehedinți.

⁵¹ *Scheroviz*, sat, com Breznița-Ocol, jud. Mehedinți.

⁵² *Buluz*, sat, com Deveselu, jud Mehedinți.

⁵³ Sat, com. Burila Mare, jud Mehedinți.

⁵⁴ *Gross Ostrowa*.

⁵⁵ Ostrovu Mare, sat, com Gogoșu, jud Mehedinți.

⁵⁶ *Iswortla*, sat, com Gruia, jud Mehedinți

⁵⁷ *Werfu*, pe malul sârbesc.

mare ne-a împins mult spre uscat și, cum a scăzut cu 7 toli din cauza gerului mare, dimineața următoare ne-a lăsat o corabie pe uscat.

Gerul a fost atât de mare încât nu numai apa din corăbii, ci și ferestrele de sticlă ale cabinelor au fost înghețate. Cu toate că oamenii mei au încercat să ridice corabia, totuși n-am putut s-o aducem pe linia de plutire. Am fost nevoit să chem zece oameni din sat și, cum ajutorul lor nu a dat nici un rezultat până la amiază, le-am // dublat numărul, dar tot în zadar, am dispus p. 204 să se scoată ancora, am pus doisprezece oameni la valțuri, pe alții la macarale, pârghii și în apă. S-a făcut noapte și noi tot nu pluteam. În acest timp, mi-a promis stăpânul satului, pentru dimineața următoare, tot ajutorul.

Îndată ce s-a făcut ziua, am dispus să se scoată pe uscat ceva din încărcătură, dar nici aceasta n-a ajutat și, deoarece macaralele mele s-au rupt, am fost silit iarăși să caut ajutoare noi în sat. Chiar stăpânul acestuia a mers personal cu mine din bordei în bordei, căci aici toți locuiau sub pământ, și a chemat toți oamenii. După ce corabia a fost ușurată și mai mult, oamenii, al căror număr se ridicase la 80, au pus în sfârșit corabia pe linia de plutire, dar nu au terminat decât abia târziu, spre seară. Acum trebuia să încarc din nou și de-abia a doua zi după amiază am terminat. Împotmolirea aceasta nenorocită m-a costat atâta timp și atâția bani, încât n-am mai zăbovit nici o clipă să părăsesc acest Vârful fatal.

... *Novo Selo – Zanasoriane...*

p. 205

⟨1 decembrie⟩. Calafat, pe stânga. Am trecut prin fața lui și am acostat la ora unu și jumătate la *Vidin*, unde este exact a treia parte a drumului de la Belgrad la Galați. Am fost nevoit să mă opresc aici, ca să tocmesc alți oameni, deoarece aceia din Vârful n-au voit nici în ruptul capului să meargă mai departe. Și cum n-am putut găsi [alți] oameni aici, am ajuns de aceea târziu la Calafat...

p. 206

...*Bucoviț – Zibru Palanka...*

La ora trei, am trecut prin fața râului Jiu, care din Țara Românească se varsă în Dunăre pe stânga...

p. 207

⟨4 decembrie⟩ Orlea⁵⁸, pe stânga, la ora șapte și jumătate, Celeiu⁵⁹, la opt, Testar⁶⁰, la nouă... Gârcov⁶¹, pe stânga, la ora zece; Verde, pe stânga, la ora unsprezece și jumătate. Islaz⁶², pe stânga, la douăsprezece și un sfert, nu departe de gura Oltului, unde se află un depozit de sare, precum și vama și un țărm foarte bun pentru acostare.

p. 208

După ora unu și jumătate, am ajuns la gura râului Olt, care vine din Transilvania, și de aici la *Nicopole*, la ora două. Aici este jumătatea drumului de la Belgrad la Galați și chiar în față se află Turnu⁶³...

⁵⁸ Sat și com., jud. Olt

⁵⁹ *Zelei*, sat desființat, înglobat în orașul Corabia, jud. Olt.

⁶⁰ *Testa* Sat dispărut pe locul unde se află azi orașul Corabia, jud. Olt.

⁶¹ *Cercova*, sat dispărut Se afla la vest de satul Islaz, azi com. suburbană, municipiul Turnu Măgurele, jud. Teleorman.

⁶² Satul amintit în n. 61 Nu trebuie confundat cu punctul primejdios pomenit mai sus, în n. 9

⁶³ *Thuren* Azi municipiul Turnu Măgurele.

...*Șiștov*, localitate, având drept în față *Zimnicea*⁶⁴, unde se încarcă sarea din Țara Românească pe corăbii, // iar la întoarcere sunt transportate mărfurile cu destinația București pe un preț foarte ieftin, de 16–20 parale de chintal. De la *Șiștov* ajungem pe malul stâng, la „*Scoliza*”⁶⁵, la ora opt și un sfert...

Rusciuc

- p. 211 Giurgiu, pe stânga. Din cauza ceței, am fost siliți nu numai în ziua aceea, dar și în ziua următoare să stăm pe loc, iar eu am avut destul timp ca să cercetez ambele orașe, *Rusciuc* și *Giurgiu*...

Rusciuc... ..este foarte populat și este un oraș mare... etc.

- p. 212 Giurgiu însă este cu mult mai mare și mai populat și are o cetățuie întărită pe o insulă. Aceasta este legată de oraș printr-un pod. În 1770, orașul a fost ocupat de ruși, iar ceva mai târziu și cetatea. // Au pierdut-o mai în urmă, dar au recucerit-o îndată și în anul 1773 din tunurile mari metalice turcești capturate, rușii au bătut o monedă de mărimea unui gulden, care, pe o parte avea pajura Moldovei și a Țării Românești, iar în partea cealaltă într-un patrulater era:

2

ПАРА

3

КОПЕКЕ

Diametrul orașului are o lungime socotită la un ceas de mers. E furnicar de oameni și aici se poate găsi tot ce produce Moldova și Țara Românească.

- p. 213 Deși mai era puțină ceață, totuși, la unsprezece fără un sfert, am plecat, în timp ce vântul de la N. amenința cu înghețul. Pe la amiază, vântul s-a mai mutat, suflând de la N.E. și s-a întetit. Am lăsat în urma noastră următoarele localități: *Marten*..., *Braniștea*⁶⁶, pe stânga la ora douăsprezece și jumătate... // ... *Calimoc*⁶⁷, la dreapta. Aici sunt două treimi din drumul de la Belgrad la Galați...

La șapte și jumătate, am ajuns la *Turtucaia*, pe dreapta.

În față (pe celălalt mal) se varsă în Dunăre Argeșul⁶⁸, care vine de la București⁶⁹; la ora opt și jumătate *Cosșova*⁷⁰; pe dreapta, la ora zece, *Rahova*⁷¹, pe dreapta.

Pe la ora unsprezece s-a lăsat din nou o ceață atât de deasă, încât nu se putea distinge nimic de pe țărm.

Aici se află golful cel bun, *Sabali*⁷²; satul este la o depărtare de o jumătate de oră, la poalele unui șir de dealuri. Curând a început să se ridice ceața spre

⁶⁴ *Semliza*, oraș, jud. Teleorman.

⁶⁵ *Skoliza* (?), localitate neidentificată.

⁶⁶ *Buranitscha*, sat, com. Omacu, jud. Giurgiu

⁶⁷ *Kulemak*, azi în Bulgaria.

⁶⁸ *Altisch* (!)

⁶⁹ Corect dinspre București.

⁷⁰ *Kossowa*. Probabil satul Cusui (la răsărit de Turtucaia), azi în Bulgaria.

⁷¹ Sat, la răsărit de Cusui, azi în Bulgaria

⁷² Neidentificat. Oare Surlari, veche denumire a satului Dunărea, înglobat la satul Chiselet, com. Chiselet, jud. Călărași.

S.E. La ora două, am ajuns la *Vetrina*⁷³, pe dreapta, care este așezată după o pădurice, într-o căldare de dealuri, la un golf mare. La ora patru și jumătate am ajuns la *Oretschada*, pe dreapta. Iar la cinci fără un sfert la *Aidemir*⁷⁴, tot pe dreapta... // La șase fără un sfert, am ajuns la Silistra. Aici sunt trei sferturi din drumul de la Belgrad. Am tras la mal de partea românească în linie dreaptă de la ultimele case ale orașului. p 214

Silistra, renumită, din cauza luptelor mari ce s-au dat aici în timpul războiului dintre ruși și turci, în care primii au avut superioritatea tot timpul, este cel mai mare și mai frumos oraș de pe tot parcursul de la Belgrad în jos pe Dunăre. Cetatea ei este, după sistemul turcesc, cu mai multe turnuri. Așezarea orașului este foarte plăcută pe o câmpie frumoasă, în jurul căreia la o mică depărtare sunt dealuri roditoare. De aici ai o vedere deschisă (pe o distanță) de mai multe ceasuri în susul și în josul Dunării, în timp ce orașul este așezat în semicerc, de-a lungul țărmului, pe o distanță de vreun ceas și jumătate.

Înainte de cinci fără un sfert, am plecat, dar când s-a făcut ziua, s-a lăsat o ceață atât de deasă, încât am vrut să acostăm din nou și tocmai atunci două din corăbiile mele au venit una peste alta și ne-au pus în mare primejdie. Dar, am scăpat // cu pierderea unei vâsle, care s-a rupt. La zece și jumătate, vântul s-a schimbat, (suflând) la S.E. și, după o jumătate de oră, s-a întetit. La ora unsprezece am trecut pe lângă *Oltina*⁷⁵, pe dreapta, pe care n-am putut-o vedea, dar am recunoscut-o numai după lătratul câinilor. La unu și jumătate am ajuns la *Mârleanu*⁷⁶, pe dreapta, care este așezat pe un deal, la Dunăre. La trei și un sfert am debarcat ca să ne aprovizionăm la *Rasova*⁷⁷, pe dreapta, un sat neobișnuit de mare, clădit pe trei dealuri, lângă Dunăre. De aici am ajuns, la ora patru și jumătate, la un sat mic, „*Adakien*”⁷⁸, pe stânga. Un vânt bun din sud ne-a ajutat să înaintăm și la ora șase am ajuns la „*Karaboaz*”⁷⁹, pe dreapta, și la șapte și jumătate la *Boasik*⁸⁰... // La opt și un sfert, am debarcat cu bine pe malul românesc, la o adâncime de 12 picioare. p 215

De dimineață, am plecat de la țărm, pe vremea liniștită, pe la ora nouă, s-a stârnit vântul de la N.V. și la ora nouă și jumătate, am ajuns la *Hassen-Bei*, niște dealuri sterpe.

La ora douăsprezece și jumătate, am avut o trecere grea...

La ora unu fără un sfert, am lăsat în urmă „*Disdar*”⁸¹, pe dreapta, pe dealuri sterpe și am ajuns la trei fără un sfert la *Hârșova*, pe dreapta.

Hârșova. Aceasta este o cetate zidită pe o stâncă de cremene prăpăstioasă ca un perete vertical, în jurul căreia sunt construite o mulțime de case spânzurate p 216

⁷³ *Weterna*. Sat, între Turtucaia și Silistra, azi în Bulgaria

⁷⁴ *Aidimır*, sat, la vreo 7 km spre apus de Silistra, în Bulgaria

⁷⁵ *Altina*, sat, com., jud. Constanța.

⁷⁶ *Morlan*, veche denumire a satului Dunăreni, com. Alimanu, jud. Constanța.

⁷⁷ *Raszova*, sat, com., Constanța.

⁷⁸ *Adakien*, neidentificat.

⁷⁹ *Karaboaz*. Traducerea numelui turcesc = canalul negru Oare Cernavodă numită și Cara Su?

⁸⁰ *Boasik*. Neidentificat.

⁸¹ *Disdar* Este vorba, probabil, de Ghizărești, veche denumire a satului Ghindărești, com. Horia, jud. Constanța. Așezat la sud-vest de Hârșova

p. 217 pe munte, cu una din cele mai frumoase priveliști. În față, se varsă în Dunăre râul Ialomița⁸². La cinci fără un sfert, am intrat în canal⁸³. // Peste tot l-am găsit adânc de 12 picioare. La ora șase am acostat pe dreapta.

Aici este a doua stațiune de noapte, unde trebuie să fii treaz, din cauza hoților. Anul trecut, am fost informat că un sârb din Galați, care mergea la vale cu corabia sa, a fost ucis ceva mai sus de Hârșova. Am plecat la cinci fără un sfert și la unsprezece și jumătate, am ajuns la Gropeni⁸⁴, pe stânga. Este așezat pe o colină, la o depărtare de jumătate de ceas, (tot) prin stuf și mlaștini, și este un sat mare împărțit în două. La douăsprezece și jumătate, am ajuns la Chișcanii de Sus⁸⁵, pe stânga. După un sfert de oră de aici se vede Brăila. La două fără un sfert, am ajuns la Chișcanii de Jos, pe stânga, un sat pierdut, de asemenea, în stuf și mlaștini.

p. 218 La două și un sfert, am ajuns la Vărsătura⁸⁶, pe stânga, așezată în aceeași situație, ca și cele de mai sus, și la ceasurile trei, la Brăila. Chiar la începutul orașului sunt vârtejuri puternice și în fața lor un ostrov jos, unde în // mai multe colibe se fierbe osânza sau seul, și anume, în cazane mari se fierbe în apă un bou întreg până când carnea și oasele sfărâmate se tolesc, apoi grăsimea, ce s-a ridicat deasupra, se ia și se toarnă în pieile acelorai boi, cusute bine în dreptul picioarelor tăiate, și sunt duse pe uscat, prin Varna, la Constantinopol. În dosul insulei era ancorată o corabie cu trei catarge, în timp ce două luntre mari ale acesteia încărcau din oraș fructe. Ni s-a strigat să acostăm, dar noi am mers mai departe. Din mersul nostru rapid, orașul mi-a părut lung de jumătate de ceas, dar cu o înfățișare mizerabilă. Trei sau patru turnuri de moschee și tot atâtea turnuri mai joase, probabil de cetate, formează toate zidurile. Chiar la capătul orașului se unește cu Dunărea canalul⁸⁷, ce nu poate fi îmbunătățit, și se și observă Galații.

p. 219 La ora cinci și un sfert, am tras la mal în golful Siretului, la o adâncime mai mare de 12 picioare. Liniștea din timpul serii s-a schimbat peste noapte, după ora zece, într-o furtună îngrozitoare dinspre S.E., de care noi însă // având o poziție bună, nu aveam să ne temem. După miezul nopții, furtuna s-a transformat într-o ploaie foarte mare, și odată cu ziua, vântul de la N.E. s-a întetit mult și la amiază a fost din nou una din cele mai puternice furtuni, de care-mi pot aminti; mereu amestecată cu ploaie și grindină. În fiecare clipă, mă temeam că vor fi făcute țandări adăposturile noastre din corăbii. La ora trei, ploaia s-a schimbat în zăpadă și peste noapte s-a așternut un omăt ce trecea de un picior grosime, pe un ger atât de mare încât toată apa din cabine a înghețat.

Vântul de la nord-est a ținut într-una și în timpul ninsorii; și pentru că personalul de pe corăbii fusese lipsit de pâine încă din ajun, am trimis luntrea la Galați, scriind totodată prietenului meu pentru lămuriri privitoare la un punct bun pentru acostare.

⁸² *Saltowa* (!)

⁸³ Ce una cele două brațe ale Dunării

⁸⁴ *Kropen*, sat, com. Jud. Brăila.

⁸⁵ *Oberkitzgan*, sat, com. suburbană, municipiul Brăila, jud. Brăila.

⁸⁶ *Versetura*, sat, component al com. suburbane Chișcani, municipiul Brăila.

⁸⁷ Brațul Măcin.

Dimineața la ora opt, am plecat, vântul s-a întetit iarăși mult de la nord-est; pe la opt și un sfert, am trecut prin fața gurii Siretului, care desparte Țara Românească de Moldova, iar la zece, am acostat la Galați, la un nivel mult ridicat al apei și pe un vânt puternic. //

...Am acostat mai la vale de cele șapte corăbii ale dlui Delazie⁸⁸, la un p. 221
țarm înalt și muntos, unde însă corăbiile n-au fost chiar în siguranță. Mi-am căutat de îndată o locuință, dar cum aici, ca și în atâtea orașe din Turcia, nu sunt hanuri, m-am dus în casa dlui conte Festetics⁸⁹ și a trebuit să aștept vreme bună, ca să-mi duc corăbiile în golful Sulinița⁹⁰, pentru a rămâne acolo pe iarnă. Pe ienicerul meu, Isacci, care tot timpul călătoriei s-a dovedit a fi tare de prisos, l-am expediat numaidecât, deoarece de ieri s-a codit să intre cu noi în port. Când am vrut să-l plătesc, el, în afară de suma cuvenită, mi-a făcut o socoteală de încă vreo douăzeci de piaștri pentru grăsimi, cafea, orez etc., deși netrebnicul, începând din Belgrad, dimineața, la amiază și seara a avut pe socoteala mea aceeași mâncare ca și mine, fără să fi avut vreo convenție privitoare la hrănirea lui. Dar eu mă purtasem în felul acesta în nădejdea că p. 222
pe drum îmi va fi de folos. Însă //, m-am înșelat rău; cu cât dădeam mai mult acestui ticălos, cu atât pofta mai mult. Pe drum, aveam mâinile legate; trebuia să tac în fața grosolăniilor lui. Totuși, ca să scap de el, am voit să-i dăruiesc peste drepturile lui, încă cinci piaștri. El a refuzat aceasta și, după o judecată a sultanului (judecătorul turc), n-a căpătat cu nici o para mai mult decât ce i se promisese.

Marți, 19 decembrie, a fost o vijelie puternică și viscol de zăpadă și marinarii mei au refuzat să tragă corăbiile în golf. Fiindcă n-am vrut să-i plătesc, s-au dus la boier (judecătorul român) și, deși am pus să i se spună că pe oameni îi plătesc cu o treime mai mult decât i-am plătit vara, că locul aici nu este sigur, că golful este numai la o depărtare de un ceas și că fiecare cârmaci m-a făcut pagube de mai mulți piaștri, totuși, omul răutăcios mi-a pus în vedere să-i plătesc aici și să-i concediez. Ah, cât de necesar ar fi aici un consul împărătesc!

În ziua de 21, am fost chemat la boier pentru noi jecmăneli. La început, l-am trimis pe dragomanul meu, deoarece eram indispus. Acestuia i s-a pus în vedere ca să fie plătit // cu douăzeci de piaștri mai mult peste simbria hotărâtă, p. 223
cârmaciul, care la Vârfu, Rusciuc și Boasic, din nepricepere sau răutate, mi-a făcut atât de multe pagube. După această a doua sentință românească, m-am dus acum personal la el și am cerut să mi se dea din partea acestui cârmaci o despăgubire de vreo sută de piaștri, și m-am oferit să plătesc pe loc tot ce ar porunci boierul ca judecător, dar contra chitanță, ca să-mi pot căuta dreptate în Iași, la agentul aulic al împăratului roman. Când a observat hotărârea mea,

⁸⁸ Delazie et Co., agenție comercială, Viena (cf lucrarea lui Lebprecht, p 140 și 170, și Hurmuzaki, XIX₁ p. 268), cu amănunte interesante despre insuccesul acestei prime încercări de a transporta cereale pe Dunăre, făcută de casa Prigenta și Delazia, din cauza nevenirii la timp a corăbilor maritime aflate la Constantinopol. Urma ca 5-6 luni de vreme nefavorabilă, cerealele să rămână în depozit la Galați, în care timp să curgă totuși chiria vaselor angajate

⁸⁹ Proprietarul unei agenții comerciale din Viena.

⁹⁰ *Sulniaza Bucht.*

a schimbat vorba, a scăzut la șase piaștri, apoi la patru, iar sfârșitul a fost că n-am plătit nimic. Pe teritoriul turcesc, în general, pentru dreptul tău trebuie să te lupți zdravăn, să arăți o hotărâre neclintită și nu trebuie să fii deloc temător sau lăsător, căci altfel vei fi mereu hărțuit, și înșelat în privința banilor.

După acest conflict, am închiriat o magazie și oameni pentru a transporta baloturile din corăbii, spre a le trage pe acestea în golf, și apoi m-am pregătit de reîntoarcere prin București, spre care am plecat la 3 ianuarie 1787, cu poșta, într-o sanie trasă de patru cai și am sosit acolo după patruzeci și nouă de ore. În nici o țară nu se călătorește cu poșta atât de ieftin, ca aici, pentru că fiecare cal e plătit numai cu zece aspri pe oră. //

p. 224 Galați, după cum am mai spus, este locul de antrepozit pentru produsele agricole moldovenesti și din cauza aceasta e o localitate întotdeauna importantă din punct de vedere al comerțului. Pentru provinciile austriece s-ar putea obține aici cele mai frumoase câștiguri, dacă niște spirite comerciale îndrăznețe ar avea să încerce. Folosind Dunărea, ar putea să fie aduse în Moldova, în modul cel mai ușor și mai ieftin, tot felul de mărfuri de manufactură și de fabricare austriece și – datorită transportului pe apă foarte ieftin – s-ar câștiga cursa de întrecere cu produsele meșteșugărești ale altor națiuni. Moldovenii, ca și cei din Muntenia își aduc toate cele de trebuință din Lipsca și Breslau și de câte toate n-au ei nevoie? Căci le lipsesc cu desăvârșire orice fel de meseriași și fabrici proprii și manufacturi și, în ambele țări, nu există nici măcar o fabrică de postav. Mărfurile din Lipsca sunt aduse de negustorii lor pe un drum atât de lung, prin Ungaria și Transilvania, au atâtea cheltuieli de vamă, transport etc. încât, firește, fabricatele austriece vor fi preferate, din cauza prețului mai mic. Dar este bine înțeles că ar trebui să-și aibă aici reședința un consul împărătesc, care să apere pe negustorii austriece împotriva tuturor nenumăratelor vexațiuni din partea românilor mari și mici. //

p. 225 Mai la vale, voi mai înșira câte ceva despre Moldova, când îmi voi împărtăși impresiile despre Țara Românească. Dar fiindcă ambele națiuni se aseamănă între ele în toate și par a fi una, de aceea, voi spune în general câte ceva despre amândouă⁹¹.

Bucarest sau București, reședința domnului Țării Românești, este așezat la o depărtare de aproape opt ore de Dunăre, într-o regiune foarte plăcută și de-a dreptul fermecătoare. Când te duci într-acolo, orașul îți apare foarte mareț înaintea ochilor, din cauza mulțimii bisericilor și a capelelor, fiecare cu câte trei, patru, cinci și chiar mai multe turnulețe. Dar, părerea aceasta se schimbă de îndată ce ești purtat prin oraș pe ulița principală și vezi cocioabele nenorocite de lut ale mămularilor și ale cârciumarilor, de-a lungul acestei căi. Din cauza noroiului nesuferit, care se află aici pe toate ulițele, unele din ele sunt podite cu scânduri de stejar. Casele boierilor sau ale nobilimii, deși sunt din cărămidă, sunt foarte rău clădite și lipsite de noblețe și mai au înspre uliță, în fața casei, și niște grădini și curți care le ascund vederii. Pe dinăuntru, aceste case boierești corespund întocmai cu aspectul lor din afară. În ele domnește murdăria și dezordinea, iar toată mobila se compune dintr-o sofă mare cu saltele, pe care boierul fumează, mănâncă și doarme. //

⁹¹ În descrierea ce urmează, autorul a folosit în tot locul, fără însă a o mărturisi, datele culese din lucrarea lui Sulzer: *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, însușindu-și, în bună măsură, și unele aprecieri personale ale acestuia, și anume pe cele mai lipsite de bunăvoință.

Orașul este lung, aproape de un ceas și jumătate, și în afară de casele p 226
boierești împrăștiate ici și colo, de biserici și hanuri, zidite din cărămidă arsă, toate celelalte case sunt făcute din lemn și lut. Bisericile și hanurile sunt construcții, pe care domnitorii din vremea aceea le înconjurau cu ziduri, pentru ca, la nevoie, să se poată refugia în ele.

Biserica metropolitană și reședința arhiepiscopală sunt așezate pe un deal, de unde se vede tot Bucureștiul.

Domnul actual⁹² și-a construit un palat⁹³ nou din cărămidă arsă de cealaltă parte a Dâmboviței, un râu care curge pe lângă București. El și-a adus zidari și muncitori din Brașov, dar, fiindcă după obiceiul românesc, nu s-a ținut de cuvânt și a vrut să le plătească mai puțin decât le făgăduise, aceștia s-au înapoiat acasă, iar clădirea a fost ridicată de români neștiutori și neîndemânatici și, cu toată mărimea ei, n-are nimic impunător⁹⁴.

Aici sunt catolici foarte puțini și mai e și o mănăstire franciscană săracă. Diferiții meseriași, ca: ceasornicari, giuvaergii etc. și un farmacist sunt sași din Transilvania, de religie evanghelică și își țin slujbele // religioase sub p 227
protecția consulului suedez⁹⁵. Și evreii își au sinagogile lor, numai turcii, care totuși sunt adevărații stăpâni ai țării, n-au nici o moschee și nu celebrează nici un serviciu divin public. Nu se poate admira îndeajuns modestia lor din acest punct de vedere.

[Urmează o caracterizare a Moldovei și Țării Românești, după Sulzer. Sunt rezumate datele acestuia despre producție, populație etc. și aprecierile sale veninoase privitoare la români. Vezi relația lui Sulzer din volumul de față].

Comerțul⁹⁶ în țările acestea, după cum am mai spus, nu poate să fie p 236
într-o stare înfloritoare. Odinioară a fost aproape cu totul în mâna sașilor din Transilvania, dar din partea aceasta acum scade mereu și pare că se îndreaptă spre ruși⁹⁷, care din zi în zi câștigă aici tot mai mult teren. Pieile brute, seul, mierea, ceara, vinul sunt materiile cele mai importante pentru export. Postavurile, pânzeturile, sticlăria, articolele de galanterie, stofele, găitănele se importă de obicei de la târgul din Lipsca și de la Breslau. De câțiva ani⁹⁸ și

⁹² Nicolae Mavrogheni (1786–1790).

⁹³ Pe dealul Mihai Vodă. Vorbește de el și Lady Craven. Cf. Al. Busuioceanu, *Un palat domnesc din vremea Fanarioșilor: Curtea Nouă din București*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, XXI (1929), fasc. I, p. 123–127.

⁹⁴ Autorul confundă pe N. Mavrogheni cu Al. Ipsilanti (1774–1782), împrumutând de la Sulzer aprecierile acestuia referitoare la domn și la palatul clădit de el.

⁹⁵ Eroare! Nu exista pe atunci nici un consul suedez la București; de această biserică se îngrijea, de fapt, rezidentul Suediei la Poartă, cf. Hurmuzaki, X, *Introducere*, p. XXXVII, n. 4, și C. I. Karadja, *Despre biserica luterană din București*, în „Revista istorică”, IX (1923), nr. 7–9, p. 121–123.

⁹⁶ Cf. Sulzer, *op. cit.*, III, cap. VII.

⁹⁷ Cf. *op. cit.*, p. 433–434.

⁹⁸ În 1785, la 9 mai, Kaunitz îl recomanda agentului imperial Raicevich împreună cu asociatul său, sasul G. Bozenhard, cu prilejul primului lor transport de mărfuri pe Dunăre, în vederea deschiderii unei case de comerț la București (Hurmuzaki, XIX, p. 238; cf. și p. 237 din 9 aprilie). În ianuarie 1787, a izbucnit un incendiu la depozitul lui Festetics din București. Domnul a fost în persoană să conducă operațiunile de salvare (*ibidem*, p. 268)

p. 237 tânărul conte Festetics, un tânăr nobil ungar, plin de însuflețite și îndrăzneală, a înființat la București și Galați, pe cont propriu, două case de comerț austriece. Acest tânăr nobil face afaceri foarte frumoase, iar prin hărnicia sa, dă de lucru un depozit de trăsură. În magazinele lui găsești trăsură cu patru locuri de la optsprezece sute până la două mii de galbeni și tot felul de tipuri de vehicule⁹⁹ foarte frumoase. Prin aceasta, a răspândit în țară gustul de a ține echipaje, iar acum, nu numai că aproape fiecare boier cumpără astfel de trăsură și birji, ci ei mai vor să o ia înainte unul altuia. În afară de aceasta, el mai aduce, în fiecare an, multe corăbii încărcate cu diferite produse, articole meșteșugărești și manufactură din Austria, Boemia, Ungaria și Triest și face vânzări foarte importante din acestea prin Țara Românească, Moldova și chiar în Bulgaria și Galiția.

Cum am mai călătorit odată din Țara Românească în Transilvania, prin trecătoarea Timiș peste Brașov, de aceea, de data aceasta, îmi iau drumul într-acolo, prin trecătoarea Turnu Roșu.

p. 238 Odată ce ai ajuns în munți, caii trebuie să o apuce de multe ori pe poteci, de unde, uitându-te în jos, vezi pe o parte cea mai adâncă prăpastie de-ți vine amețală. Pe drumurile acestea, calul de multe ori abia are destul loc să-și pună picioarele unul lângă altul și dacă ar face un pas // greșit sau ar aluneca, atunci și călărețul și calul ar fi pierduți, căci în cădere, li s-ar zdrobi oasele și unuia și altuia. Cu toate acestea, bunele animale sunt obișnuite cu astfel de drumuri și pășesc cu atâta grijă și siguranță că nu-i nici o primejdie.

Între munții cei mai prăpăstioși este așezat Turnu Roșu. A trebuit să stau acolo în localul de carantină sau casa de dezinfectare, zece zile, cu toate că nici în Moldova și nici în Țara Românească nu știa nimeni nimic despre niscaiva boli sau despre ciumă, în timp ce în Transilvania, în satul Râșnov¹⁰⁰, muriseră tocmai 57 de oameni în câteva zile, iar în alte sate tot atât de mulți. După ce am terminat perioada de carantină, am luat numaidecât poșta spre Sibiu...

Îndată ce te apropii de Transilvania se observă foarte mult înrăurirea pe care o are asupra poporului o guvernare blândă și înțeleaptă. Ogoare lucrate mai bine, chipuri mai mulțumite și neistovite de foame, în sate ordine mai mare, case mai bine zidite și oameni neasupriți și neînjoșiți de stăpânirea unui despotism nedrept.

p. 239 Primul meu surugiu a fost o fată tânără, care călărea și // conducea tot așa de bine poștalionul, ca și un bărbat. Spre seară, înainte de a ajunge la Perșani¹⁰¹, am mai avut de trecut peste un munte înalt, pe care o fâșie de pădure fusese tăiată pentru ca să se construiască o șosea. La Perșani, am fost nevoit să rămân peste noapte, pentru că toți caii erau plecați. Aici, este un han mare și foarte frumos, zidit pe cheltuiala împăratului, unde serviciul este foarte bun...

⁹⁹ *Schwimmer und Pimtsche.*

¹⁰⁰ *Rosenau*, oraș. Jud. Brașov.

¹⁰¹ Sat, com. Șinca, jud. Brașov.

În dimineața următoare, a trebuit să trec Oltul pe un bac. Îndată ce ajungi pe înălțimea de dincolo de râu, începi să și zărești, la mare depărtare, orașul Sibiu, ce se înfățișează nespus de frumos. Am ajuns acolo la ora opt dimineața și am tras la hanul „La Împăratul”¹⁰².

Sibiul, capitala marelui Principat al Transilvaniei, se numără printre orașele mai mari; are o întindere potrivită și are câteva suburbii însemnate. Este așezat pe râul Cibin, în parte pe o câmpie plăcută și roditoare și în parte pe deal¹⁰³ (!), și se împarte în orașul de sus și orașul de jos. Casele, atât în orașul de sus, cât și în cel de jos, sunt // construite din cărămidă cu unu, două p. 240 și trei caturi și au acoperișurile foarte înalte și țuguiate, din cauza zăpezilor abundente din timpul iernii.

Străzile sunt, în cea mai mare parte, largi și drepte și bine pietruite. Dintre piețe, cea mai însemnată este aceea în care este construit frumosul palat al fostului guvernator, domnul baron Brukenthal. Este un pătrat mare, unde se ține târgul săptămânal. Acest oraș a fost odinioară fortificat, împăratul Iosif (al II-lea) însă a întrerupt lucrările și a scos în vânzare locul pe care-l ocupau acestea împreună și cu materialele de construcție.

Cea mai mare parte a locuitorilor sunt sași. Acum însă se așează aici și mulți greci și armeni, de când Curtea a dat voie tuturor locuitorilor de orice nație să-și cumpere case sau să-și zidească unele noi¹⁰⁴. Sașii sunt mai ales negustori sau meseriași și sunt înstăriți, dar de când se așează aici grecii și armenii, aceștia dintâi îi stânjenesc mult și, încetul cu încetul, atrag spre ei o parte însemnată a comerțului din toată țara. Una din suburbii este locuită numai de țigani, care își scot traiul din cârpăceli de fierărie¹⁰⁵ și din lăutărie, străbat țara și se ocupă mult și cu geambașlăcuri. //

Catolicii, evanghelicii, luteranii, reformații și grecii neuniți își celebrează p. 241 aici cultul lor fățiș și au și bisericile lor deosebite.

Dat fiind că Sibiul este reședința guvernatorului¹⁰⁶ și a întregului personal gubernial din jurul lui, aici se mai găsește și o Curte de apel regală, un comandament general, o cancelarie de război și o visterie de război, de aceea, este aici în permanență o mare afluență de străini, nobili și militari, care dau orașului viață și îl fac să fie bine populat.

În timpul iernii, în afară de aceștia, se mai adună aici cea mai mare parte a nobilimii din Transilvania, ca să ia parte la petrecerile carnavalului. Uneori, vin la Sibiu și trupe de teatru, la ale căror reprezentații numărul spectatorilor este de obicei foarte mare. Este o dovadă că populația este foarte rafinată și gustă mult distracțiile cuviincioase și alese.

Transilvania este o țară cu totul minunată, bogată în roade atât pe câmpiile ei din locul șes, cât și în munții înalți care o străbat. Toate soiurile de bucate,

¹⁰² Corect: La împăratul Roman (*Zum römischen Kaiser*).

¹⁰³ Textul pare defectuos: *Sie liegt... zum Theil in einer... Ebene, zum Theil in derselben (?)*

¹⁰⁴ Până atunci acest drept aparținea doar sașilor localnici. V. amănunte și în relația anonimă din 1793 a lui Seipp în volumul de față.

¹⁰⁵ *Eisenflickenarbeit*.

¹⁰⁶ Aceasta avea curând să fie mutată la Cluj.

p 242 vinul și poamele se dezvoltă bine. Din toate acestea are țara mult peste nevoile ei. Dacă și românii, care formează partea cea mai mare a locuitorilor, ar fi ceva mai silitori, atunci ar putea fi îndestulată întreaga țară împreună și cu multe alte provincii. // Dar românul din Transilvania este tot atât de nepăsător și trândav, ca și frații lui din Țara Românească, din Banat și din Slovenia¹⁰⁷.

De câțiva ani a început să se introducă aici creșterea viermilor de mătase. Un oarecare căpitan cezaro-crăiesc, de Gallaratti, care e însărcinat cu controlul acestei ramuri de activitate, a și realizat progrese frumoase. El singur a adus din Italia 12–15 persoane, care arată și învață pe locuitori felul în care trebuie să fie crescuți (viermii). La Sibiu a înființat o filatură și a și început să adune multe chintale de mătase bună.

p 243 Creșterea oilor, vitelor și cailor se practică pe o scară întinsă. Totuși, oile nu dau o lână atât de aleasă, cum este lână țigaie din Țara Românească. În jurul Sibiului sunt câteva comune, în care locuiesc numai țesători de lână, care pregătesc din ea un postav alb gros, din care românii își fac zeghele lor lungi. În fiecare an, multe sute de baloturi de postav de acesta sunt transportate în Banat și mai departe. Se face un comerț intens și astfel Transilvania câștigă o sumă importantă de bani. Țoalele¹⁰⁸, ce se lucrează în număr foarte mare în Brașov, sunt renumite și sunt duse prin toată Ungaria, iar anul trecut un număr mare a fost trimis în // America de Nord. Despre cai nu vreau să mai însemn nimic, specia din Transilvania este renumită pretutindeni din cauza trupului armonios, a temperamentului și a rezistenței lor.

Cultura inului și a cănepei este foarte importantă. În țară se face din ele foarte multă pânză frumoasă. Cu torsul se ocupă mai ales sașii și probabil că ar putea fi dus spre o și mai mare desăvârșire dacă cei de la conducere ar vrea să stimuleze mai mult sârguința prin mici recompense. Sunt sate întregi, unde se toarce foarte fin bumbacul și lână cea mai aleasă. Negustorii turci folosesc iscusința acestor oameni, aduc aici bumbacul să-l toarcă, plătesc o taxă pentru tors și apoi când e tors îl duc iarăși înapoi pe teritoriul turcesc. Prin aceasta intră în țară mulți bani, mai întâi câștigul populației pentru munca depusă și apoi vămuirea bumbacului brut la import și a celui tors la export.

p 244 Minele ardelene de aur, argint, aramă și fier sunt bine cunoscute; din toate se extrag cantități însemnate. Vrednice de luare aminte sunt mai ales ocnele din Transilvania. Ele aduc monarhilor în fiecare an sume uimitoare. Cu sarea aceasta nu se aprovizionează numai întreaga Transilvanie și Bucovina, // ci se transportă, pe Mureș, în fiecare an cantități foarte mari până la Seghedin, de unde o mare parte ia drumul Ungariei, iar prin folosirea Dunării și a Savei <se ajunge> să se aprovizioneze și Slovenia și o parte a Croației. Mai înainte se ducea foarte multă în Turcia.

Populația marelui principat al Transilvaniei se compune din mai multe popoare, dintre care națiunile principale sunt: sașii, ungurii și românii. Românii sunt cei mai numeroși, sașii sunt cei mai harnici, iar ungurii au cei mai mulți nobili printre ei. În afară de aceștia, mai sunt în țară încă mulți germani, armeni, greci și țigani. Țigani se împart în două categorii, și anume: aceia cu

¹⁰⁷ Adică slovenii. Autorul pomise de la Osiek

¹⁰⁸ *Kozen*

domiciliul stabil, care se ocupă parte cu agricultura, parte cu meșteșuguri și, mai ales, cu fierăria, iar o parte își scot traiul din lăutărie, progresează bine și duc o viață liniștită, apoi sunt țigani așa-numiți „de șatră”, care nu sunt stabili și cutreieră toată țara. Aceștia sunt o adevărată calicime (*Lumpengesindel*), stau mai mult prin păduri, cioplesc câteva lucruri din lemn, cutreieră peste tot în cete și cerșesc, pe jumătate goi, de la oamenii de pe drumuri, din orașe și sate, iar acolo unde pot înfășca ceva, fură. În privința lor s-a dat de mai multe ori poruncă // să fie stârpiți cât mai mult cu putință; în parte punând ca să fie prinși, închiși și apoi împrăștiați prin țară. Până acum însă, scopul final nu a putut încă fi atins. p. 245

De când împăratul a declarat egale toate națiunile și a desființat orice deosebire între ele, oricine poate fi primit în țară și poate să se ocupe cu orice fel de negoț și cum vrea. Acest drept îl folosesc din plin înaintea tuturor armenii și grecii: ei cumpără în toate orașele casele cele mai frumoase și, prin sângele lor, pun mâna pe tot comerțul, care înainte era numai în mâinile națiunii săsești.

Nobilimea ungară în țara aceasta este foarte numeroasă și, în parte, foarte avută. Printre ei sunt magnați foarte bogați și cu multă vază, dintre care mulți s-au stabilit definitiv la Sibiu sau la Cluj și prin aceasta aduc în circulație bani mulți în toate orașele. Nobilimea aceasta este foarte darnică și foarte primitoare. Cum în toată țara sunt hanuri foarte puține și foarte proaste, călătorul poate intra fără supărare într-o curte de nobil. Va fi binevenit, bine îngrijit el, oamenii lui și caii lui, iar dacă nu-și urmează numaidecât drumul și zăbovește câteva zile, va fi cu atât mai plăcut. //

De la Sibiu, mi-am urmat drumul prin Partoș și Deva spre Banatul timișorean. p. 246

Deva este un târg cu populație mică, lângă un munte în vârful căruia se ridică o cetate puternică, pe care o zărești încă de la o mare depărtare și care, pe vremuri, atunci când Banatul timișorean mai era încă sub stăpânire turcească, se numea cheia Transilvaniei, iar acum era vorba să fie transformată în închisoare de stat, ca cetatea de lângă Graz, Spielberg, de lângă Brno, sau Kufstein din Tirol. Lucrările însă au fost din nou oprite. La poalele muntelui, foarte aproape de drumul mare, este înfipt pe o roată capul rebelului Cloșca¹⁰⁹. Cu cât înaintezi pe drumul acesta, cu atât se văd mai multe triste rămășițe ale castelelor și satelor incendiate, care au fost distruse de acest nelegiuit și de către tovarășul său Horea. Sunt de necrezut grozăviile pe care, mai ales cel dintâi, le-a săvârșit față de mulți oameni nenorociți (!) din regiunea aceasta. La o depărtare de un ceas de Deva sunt foarte bogate mine de aramă.

De la Deva, am sosit la Arad, un oraș deosebit de mare, care poate fi văzut de la mare depărtare, împărțit în trei părți. În mijlocul lui, pe râul Mureș, care curge pe aici, se află o cetate, pe care // monarhul a ordonat din nou să fie dărâmată. p. 247

Înainte de a ajunge la Arad, treci printr-o câmpie mare, pe care pasc foarte multe vite și unde se mai văd șanțurile vechi de pe vremea războiului cu turcii.

¹⁰⁹ Reflectă aceeași ordine de idei, cu planul de a mai înființa încă o închisoare de felul celor pomenite mai sus.

Timișoara, în mijlocul acelei provincii, care se numește Banat, pe râul Bega, este unul din cele mai frumoase orașe din regatul unguresc și este împrejmuit cu fortificații puternice. Străzile sunt largi și drepte și au mai multe piețe armonioase, precum și case monumentale zidite frumos, după gustul italian. Caldărâmul străzilor și al piețelor este un fel de argilă șistoasă, care, pe timp ploios, face mult noroi, iar pe secetă, mult praf¹¹⁰.

p. 251 Cum au văzut românii din provinciile turcești vecine roadele guvernării blânde și înțelepte austriece încolțind atât de bine, au trecut și ei dincoace, în masă, cu bunurile și averile lor și au înființat și ei așezări noi¹¹¹. Unele din ele au crescut în mărime tot mai mult. Din sate s-au făcut orașele, iar din orașele, orașe mari. În Banat, sunt acum mai multe localități, care numără nouă sute și mai multe case, ca de exemplu Lugojul.

p. 252 Zelul pentru agricultură, pentru cultivarea tutunului, pentru creșterea viermilor de mătase și pentru stupărit, a fost introdus la sate, folosind exemplul și recompensele mici; // pretutindeni, unde împrejurările au îngăduit, au fost plantați duzi albi și s-a făcut o încercare chiar și cu cultivarea orezului, iar în acest scop, au fost aduși milanezi din Italia. Deși încercarea aceasta la început nu a reușit prea bine, acum însă s-a ajuns ca orezul din Banat să-l și concureze pe cel italian, și, în curând va fi atât de mult, încât se va putea lipsi cu totul de acela.

p. 253 După ce s-a făcut și aici, ca și în celelalte provincii ale regatului ungar recensământul, s-a dat ca număr total al locuitorilor din Banat cifra de șase sute de mii, fiind cuprinsă și circumscripția militară grănicerească. Numărul acesta, probabil nu este întrecut; mulțimea aceasta de oameni se compune din români, sârbi, bulgari, unguri, nemți și țigani. Românii // formează partea cea mai mare și sunt cu totul de o seamă, în obiceiurile, moravurile, virtuțile și păcatele lor, cu frații lor din Moldova și Transilvania. Tot atât de lăsători ca și cei de acolo, nu se ocupă de pământul arător, nici nu-l îngrășe, nici nu-l grăpează¹¹², mai ales că pământul este atât de roditor încât produce aproape de toate și fără să-l lucreze. Țigani, care în baza unui înalt ordin, au fost înzestrați cu pământ și cărora, pentru a se șterge cu totul amintirea originii lor, li s-a dat numele de „bănățeni noi”, sunt mai harnici. O parte din ei trăiesc din agricultură, altă parte sunt fierari și lăutari. Totuși, nemții rămân cei mai îndemânatici și cei mai muncitori dintre toți. Aproape toate industriile și meseriile sunt numai în mâna lor.

¹¹⁰ Pentru Banat, autorul l-a folosit pe Griselin, pe care îl rezumă, îndeosebi partea I din scrisoarea a 5-a și partea a II-a din scrisorile 5 și 6. Vezi relația lui Griselin din volumul de față

¹¹¹ Afirmatie gratuită. Colonizările se făceau cu sârbi și șvabi în detrimentul românilor. Cum autorul era doar în trecere și își culegea toate informațiile din lucrările altora, eroarea se explică

¹¹² Autorul nu pare să-și dea seama de condițiile grele făcute românilor de administrație habsburgică, în urma cărora un număr însemnat a emigrat în Serbia nouă. De altminteri, în 1787 nu se închiseseră încă rănile aduse de răscoala din 1784–1785 și de urmările ei. În alt loc al volumului, autorul, vorbind de locuitorii din Slovenia, îi caracterizează în același fel ca pe români.

Întreaga suprafață a Banatului se prezintă variat, când șes, când deal. Un lanț de munți străbate provincia de nord, de la Lipova, pe Mureș, până la Dunăre, la Palanca Nouă și Moldova, unde se termină. Restul este șes. Relieful pământului, fiind atât de variat, este potrivit pentru tot felul de produse naturale. Cu toate că, după cum am spus mai sus, pământul nu-i nici îngrășat, nici chiar grăpat, totuși produce din belșug tot felul de bucate și le merge bine aici și celor mai buni pomi fructiferi. // Se văd cele mai frumoase livezi; și chiar p. 254 mlaștinile înseși sunt folositoare, căci odată și odată, când va fi lipsă de lemne, se va putea întrebuința turba ce se găsește aici în cantități mari. Banatul poate fi socotit printre regiunile cele mai binecuvântate, are din belșug tot felul de produse agricole, diferite vinuri bune, tutun, orez, vite, mătase și scoate în fiecare an sume însemnate de bani străini pe produsele sale, chiar numai pentru grânele sale încasează foarte mult, căci în fiecare an sunt transportate pe canal, Dunăre și Sava până la Carlovăț. Dar mai are și mine foarte bogate, mai ales mine de aramă, fier și puțin argint.

Dacă aerul ar fi întru totul atât de sănătos și curat, pe cât de neîncetat își dă silința guvernul să-l curețe, prin instalațiile sale de îmbunătățire, atunci cu siguranță nu s-ar putea găsi ușor în lume o provincie atât de plăcută. Dar aici tot mai domnește încă multă febră și cauza principală ar putea prea bine să fie faptul că părțile de șes ale provinciei sunt lipsite de relief și foarte joase și (deci) mai sunt încă foarte multe mlaștini.

Prin <satele> Becicherecul <Mic>, Comloș, Mocrin și Canija Mică¹¹³., am ajuns prin Timișoara în cetatea Seghedin, unde râul Mureș se varsă în Tisa...

¹¹³ Primele două, sate și com. în jud. Timiș; ultimele două, în Banatul iugoslav.

WENZEL VON BROGNARD

(? – 1788)

Wenzel von Brognard era fiul lui Franz Anton von Brognard, care a ocupat postul de internunțu la Constantinopol, între 1 iulie 1766 – 22 iunie 1769.

În 1774, Wenzel intră la Viena în serviciul „Cancelariei Curții și Statului”, care se ocupa cu afacerile externe, fiind însărcinat de consilierul von Lenisch – care se ocupa cu relațiile comerciale dintre Austria și Turcia, după cum rezultă din referatele sale (Hurmuzaki, VII, p. 189) – să culeagă „știri cât mai exacte referitoare la provinciile europene ale Imperiului Otoman”.

Urmărind să-și consolideze expansiunea economică și politică în sud-est, Austria acorda o atenție deosebită comerțului și navigației pe Dunăre. Totodată se interesa în chip deosebit de Moldova, care forma, după anexarea Bucovinei, un obiect de discuție între cele patru mari puteri: Turcia, Rusia, Austria și Prusia. Datorită existenței unui material documentar mai bogat, Brognard a dat întâietate studiului asupra Moldovei, după care trebuia să urmeze, în planul său, Țara Românească, Serbia, Bosnia, Dalmația și celelalte provincii turcești.

Ulterior a fost trimis să facă o serie de călătorii de informare. Astfel, în 1785 a trecut prin Banat spre Turcia. În 1786 a călătorit, pe uscat și pe mare, până la Smirna (23 mai), de unde s-a înapoiat la Constantinopol. De aici, a pornit, la 2 august, pe un vas mic, de-a lungul coastei apusene a Mării Negre, spre gurile Dunării. Primise însărcinare să observe amănunțit țărmul Traciei și Dobrogea până în Deltă, urcând apoi pe Dunăre până la Galați, spre a verifica exactitatea zvonurilor unui eventual conflict cu Rusia. De asemenea, trebuia să cerceteze condițiile de navigație pe Marea Neagră și să propună soluții pentru înlăturarea piedicilor puse de turci în calea exportului de cereale și lemne din Ungaria.

În cursul acestei călătorii, Brognard a trecut pe la Mangalia, Constanța și dispărutul port Kara Harman. Ajungând în Deltă, a lăsat în urmă gura brațului Sf. Gheorghe și a pornit pe la Sulina, în sus pe Dunăre, spre Galați. Prin Tecuci, Focșani și Râmnic, s-a îndreptat spre București, unde a fost foarte bine primit de către domnul de atunci, Nicolae Mavrogheni. După o scurtă oprire (25–29 august), în cursul căreia a strâns un bogat material asupra Țării Românești, Brognard s-a îndreptat, prin Pitești și Curtea de Argeș, spre Căneni, pe unde a intrat în Transilvania. După un alt scurt popas la Sibiu (2–5 septembrie), a continuat, prin Cluj și Oradea, drumul spre Pesta și Viena.

Doi ani mai târziu, în cursul unei misiuni oficiale de studii în Albania, el a fost omorât (1788). De la Brognard au rămas mai multe rapoarte de serviciu, executate din ordinul „Cancelariei Curții și Senatului”, în slujba căreia a rămas până la moarte.

În 1782 a scris *Statistische Ausarbeitung über die Moldau*, descoperită în dosarele de la Haus-Hof- und Staatsarchiv de la Viena de Gheron Netta și publicată în lucrarea acestuia, *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1930, p. 139–184. Această lucrare de cabinet, scrisă de Brognard patru ani mai înainte de a lua contact cu marginea Moldovei (Galați, Focșani), vădește o folosire mult prea stăruitoare a lucrărilor recente ale lui Sulzer și Carra (ediția a II-a), pe lângă care au mai fost utilizate și relațiile lui Kleeman, Boscovich și Bauer; de aceea, n-am mai considerat utilă reproducerea ei în colecția de față

A mai alcătuit un jurnal în care își descrie călătoria sa în Marea de Marmara și Marea Egee, din anul 1786, dând o serie de date interesante din punct de vedere economic asupra localităților străbătute. A fost publicat parțial în „Oesterreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur”, Viena, 1831, și rezumat de Gheron Netta în lucrarea citată mai sus, p. 112-120.

La 24 decembrie 1786, Brognard înainta la Viena superiorilor săi jurnalul călătoriei sale pe coasta de apus a Mării Negre, pe Dunăre și în Țara Românească intitulat: *Journal meiner Reise von Konstantinopel, längst des westlichen Kuste des Schwarzen Meers über die Donau bis Gallaz und von dannen weiters über Bukarest, Hermannstadt nach Wien*. Păstrat în manuscris tot în „Haus-Hof- und Staatsarchiv” de la Viena, a fost publicat în anexa lucrării amintite a lui Gheron Netta, p. 188–220, fiind precedat de un rezumat în limba română (p. 123–131). Cuprinde o descriere amănunțită a țărmului dobrogean, din punctul de vedere al navigației, precum și o apreciere a fortificațiilor turcești aflate în cale. Totodată descrie localitățile cele mai de seamă din Dobrogea și Țara Românească, dând amănunte asupra populației, stării drumurilor, primejdurilor din pricina prezenței haiducilor pe malurile Mării Negre și pe țărmul Dunării între Tulcea și Galați, fără a uita comerțul de export și de import al Țării Românești și relațiile cu Brașovul.

A mai redactat un raport despre lucrările de despotmărire și amenajare, începute de turci la Sulina, intitulat: *Ueber die neu angetragenen Werke bey der Donau-Mündung zu Sûnia*. Păstrat în aceleași arhive de la Viena, a fost publicat tot în lucrarea pomenită, p. 233–237.

De la Brognard au mai rămas alte două rapoarte. unul intitulat *Ueber die Vortheile der Russen aus dem neuen Etablissement in der Krim in so weit selbe einen Bezug auf die Unterstützung haben, welche sie ihren Künften Kriegs-Operationen durch die im Schwarzen Meer befindlichen Kornflotten verschaffen Können*, publicat tot în volumul amintit, p. 237–247, și un altul despre navigația pe Marea Neagră: *Ueber die Schwarze Meers Fahrt* (*Ibidem*, p. 248–254).

JURNALUL CĂLĂTORIEI MELE DE-A LUNGUL COASTEI APUSENE A MĂRII NEGRE, PE DUNĂRE, PÂNĂ LA GALAȚI ȘI DE AICI MAI DEPARTE, PRIN BUCUREȘTI (ȘI) SIBIU, PÂNĂ LA VIENA¹

1786, august 12

[De la micul sat Ilanlâc² sunt 5 mile până la Mangalia.] Această localitate p. 209 este foarte mare, numără peste 500 de case, dintre care cele mai multe aparțin grecilor. Și turcii au acolo trei moschei mari. Intrarea în acest port e foarte primejdioasă pentru cei care nu cunosc locurile. Și anume nu trebuie să se îndrepte cineva din nici o parte oblic spre micul golf, ci să navigheze la o depărtare de 2–3 mile până ajunge chiar în față, apoi să cotească odată ajuns acolo și să apuce de-a dreptul chiar către moscheea din sud³ și ajunge fără

¹ Traducerea s-a făcut după textul german, publicat de Gheron Netta, în *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1930, p. 209 și urm.

² *Jılanlu Kôj*, veche denumire a satului Vama Veche, com. suburb. Limanu, lângă orașul Mangalia, jud. Constanța.

³ Moscheea Esmanah Sultan, datând dela începutul secolului al XVII-lea

primejdie, trecând pe această cale sigură în rada Mangaliei, care este înconjurată de jur împrejur – în afară de această trecere navigabilă – de bancuri de nisip ascunse. Rada este foarte deschisă, totuși are fundul atât de bun pentru ancorat încât vara, pe furturi mai puțin violente, chiar și corăbii mari se pot adăposti bine aici și nici măcar nu suferă dinspre partea deschisă de la miazăzi, căci marea intră într-un țarm plan și, prin urmare, valurile sale joacă doar la suprafață și nu lovesc înapoi.

Semnul după care corăbierii recunosc de departe regiunea Mangaliei sunt cele cinci „Sandjak tepesi”⁴, adică movile pentru steaguri, pe care trupele otomane obișnuiesc să le ridice acolo unde își așează tabăra și își înfig acolo steagurile sfinte din care, de altfel, se găsesc multe risipite pe aceste întinderi nesfârșite.

Comerțul din această localitate constă mai ales în grâu, din care se încarcă 15 până la 18 corăbii pe an. În vederea lui s-au construit de-a lungul coastei un șir întreg de magazine de piatră. //

p. 210

De la Mangalia se socotesc șase mile până la Murad Molla ciftlik, o moșie a aceluia legist de pomină, care și-a păstrat trecerea vreme atât de îndelungată și care a strâns bogății atât de uriașe, cum prea puțini din semenii lui ar putea arăta; apoi coasta se întinde pustie pe o lungime de douăsprezece mile până la capul Tuzla⁵, la capătul celei de a șasea îndoituri principale a Mării Negre, pe al cărui promontoriu, care înaintează destul de departe în mare înspre miazănoapte, se află un sat frumos⁶ cu același nume.

La cinci mile dincolo de Tuzla se vede un lac numit Siutghiol⁷ care are pești mulți și foarte gustoși, dar de aici, pe o întindere de treisprezece mile, nu sunt decât câmpii întinse, unde găsești porumbul cel mai minunat și pășunile cele mai bune pentru vite, dar, în schimb, nu găsești acolo nici o crenguță de lemn.

La capătul acestei câmpii, coasta se ridică ceva mai sus la o îndoitură orientată spre sud-est, iar în partea de sud a ei se află Constanța⁸, o altă schelă pentru grâu și totodată o localitate mare, unde se mai văd încă urmele unui dig făcut aici din timpurile străvechi, dar care acum este ruinat cu desăvârșire.

Pe malul mării, întocmai ca la Mangalia, Cavarna și Balcic, se află magazine mari de piatră pentru cereale, dar care au avut mult de suferit în timpul ultimului război. Ca toate celelalte localități, în general, de la Akkerman până la Varna, care au fost cucerite de ruși în condiții jalnice, Constanța îndeosebi – care era în cea mai mare parte locuită de turci și care mai înainte număra peste opt sute de case – a fost arsă în întregime. Iar celelalte, care s-au bizuit pe protecția trupelor rusești, au dărmănat chiar și zidurile caselor turcești, care fuseseră arse de armată, astfel că acum este o adevărată groază să vezi această localitate, în care cu greu se mai pot găsi abia două sute de case, care să nu fie stricate, restul fiind doar ruine și focare stinse ale pârlolului.

⁴ *Sandschak tepesi*, de la termenii turci. sandjak, care înseamnă steag, și tepe = deal.

⁵ *Tuzla burnu*.

⁶ Tuzla, sat, com. suburb., municipiul Constanța.

⁷ *Sudgioli*

⁸ *Chiustendsche* (turc. Küstendje).

Populația aici este în general foarte rea și nestăpânită; stoarce după bunul ei plac, de la corăbierii care trec pe aici, bani, vite, tutun, dar mai ales rachiul și îi mai silește, pe deasupra, să plătească o dare cunoscută sub numele de „ispendje”⁹, de cincisprezece parale pe cap. Din această pricină se ferește cu toții să debarce în acel ținut decât doar când nu au încotro.

Aceasta poate să fie și una din cauzele pentru care // turcii, și mai ales p 211 numeroasele raiale, care trebuie să se ducă în Țara Românească și în Moldova, apucă drumul prin Varna și se hotărăsc mai degrabă să treacă Balcanii decât să rabde jignirile acestor oameni.

Dar pentru străinii, care călătoresc sub ocrotirea firmanului sultanului, cred că ar fi mult mai ușor să meargă pe mare până la Constanța sau chiar numai până la Balcic, care e așezat doar la vreo douăzeci de mile de Varna, de unde poți ajunge numai în câteva ceasuri și doar prin loc șes până la Dunăre, ocolind pădurile Silistrei, atât de primejdioase din pricina tâlharilor.

13 august

La două mile spre nord de Constanța se ridică deasupra șesului monoton un deal cu o singură culme, care folosește corăbierilor ca punct de reper al golfului apropiat. La trei mile mai departe se află mai adânc pe uscat o mică fermă¹⁰, numită „Giöl ciftlik”, de la care se vede, la o depărtare de cinci mile, un iaz mare cu pește¹¹ și, două mile mai sus, capul Midia.

La trei mile de acest promontoriu, corăbierii recunosc, după un copac izolat pe care îl iau drept semn, rada de vară ce poate fi folosită și de vase mari, numită „Karakenuan Mahsarbri”¹², unde zace acum îngrămadit în mormane grâul, care așteaptă să fie încărcat și dus la Constantinopol, de când magazinele orașului, care se află la trei mile mai sus, au fost arse de ruși și distruse din temelii. Dar de atunci încolo, această localitate, datorită așezării sale potrivite pentru adunarea cerealelor din câmpia Dunării, s-a refăcut într-atâta, încât și cuprinde într-adevăr vreo trei sute de familii, dintre care două treimi sunt alcătuite din turci. În colțul cel mai de nord, chiar lângă mare, este o palancă¹³ mică, în patru colțuri, cu turnuri rotunde și acoperite, fie clădită acum dintâi, fie cel puțin reparată de curând, totuși încă fără artilerie, cu care va fi probabil înzestrată abia atunci când vor duce lipsă de trupe.

De la „Karakerman” până la prima gură a Dunării, numită gura Portiței¹⁴, nu sunt nici orașe, nici sate și nimic altceva de văzut în afară de câteva cocioabe sărăcăcioase de pescari //, răspândite de-a lungul coastelor, ai căror locuitori umblă în luntre mici, făcute din trunchiuri de copaci scobiți. Apoi de-a lungul coastei, care este inaccesibilă pentru toate celelalte vase din pricina nisipului, cu care se împotmolește tot acest ținut din cauza vărsării Dunării p 212

⁹ Dare plătită de toți supușii nemusulmanii majori, indiferent dacă aveau sau nu pământuri.

¹⁰ *Mayerey*, adică „ciftlik”.

¹¹ Este vorba probabil de lacul Tașaul

¹² Port dispărut, la nord de Constanța.

¹³ *Palanka*, în sensul de mică întăritură sau fort.

¹⁴ *Portizza bogası* Este vorba, de fapt, de canalul numit azı Dunavăț. Vezi relația lui Mihanovics, în volumul de față.

apropiate și care dă naștere la bancuri atât de întinse încât la o depărtare de două până la trei mile de țărm adeseori abia dai de o adâncime de trei picioare de apă.

Gura însăși, prin care se varsă în mare brațul cel mai de sud al Dunării, se află la o depărtare de vreo optsprezece mile de „Karakerman” și este foarte greu de recunoscut de departe și fiindcă această coastă este atât de plană, încât chiar de la trei mile o pierzi din ochi și, de asemenea, pentru că pe ea nu se poate găsi nici un singur punct de reper ceva mai înalt. Tot ce mai poate sluji, în oarecare măsură, ca punct de îndrumare este lanțul de munți de la Tulcea, care urmează cam vreo trei sau patru mile de-a lungul brațului Portiței, la vale, dar care totuși se află la o depărtare de vreo douăzeci de mile de mare și așadar se pierde în câmpie, devenind atât de indistinct încât nu te poți orienta cu siguranță după el.

Deschizătura canalului de scurgere are o lățime de mai bine de două mile, dar partea navigabilă abia poate fi folosită pe o sută cincizeci de stânjeni, iar tot restul este plin de bancuri de nisip, la o adâncime de un picior și jumătate abia de la suprafața apei, iar intrarea vaselor trebuie îndreptată printre ele mai aproape de malul nordic, în direcția sud-est.

Înăuntrul guri de la Portița, apa se lățește într-un lac mare, cu un perimetru de cel puțin douăzeci de mile, formând, în partea de miazăzi și de apus, patru golfuri mici laterale, în care se varsă cursul apei drept de la nord.

Prin brațul Portița trece calea cea mai scurtă între Marea Neagră și Galați, căci de la gură până la micul fort Dunavățu¹⁵, unde se desparte brațul Sfântul Gheorghe¹⁶, nu se socotesc mai mult de douăzeci și cinci de mile și apoi ceva mai puțin până la castelul Tulcea, care se află la o depărtare mai mare doar cu câteva mile de Galați. Adâncimea apei însă nu depășește patru până la cinci picioare, iar la gură chiar numai trei picioare, astfel că nu pot trece decât caicele, care, de altminteri, și merg de obicei pe această cale și din această // cauză m-am tocmnit foarte mult cu corăbierul meu până ce l-am convins să iasă din nou în mare și să facă ocolul cel mare prin Sulina (*Sunnia*).

p 213

La 14 august dis-de-dimineață, am ridicat așadar din nou ancora, însă căpitanul meu și tot echipajul său nu au mai găsit ieșirea la mare, care de fapt nu se putea desluși pe coastă, întrucât nu erau de văzut decât mlaștini și întinderi de nisip. A intrat în două din golfurile laterale pomenite mai sus, a dat de trei ori în acest mers încoace și încolo de bancuri de nisip și abia, după trei ceasuri de căutare, am ajuns, cu greutate nespuse, în largul mării, pe care ne-am îndreptat călătoria pe un vânt foarte puternic dinspre sud-est, care ne tot împingea spre coastă, silindu-ne astfel să navigăm tot timpul „ozzadi banda”¹⁷, spre cea de-a doua gură a Dunării, gura Sfântu Gheorghe, care nu se afla decât la o depărtare de treizeci și șase mile de cea dintâi.

Această coastă, totuși, este încă mai rea decât aceea de la Portița spre „Karakerman”, deoarece bancurile de nisip se întind aici atât de departe în mare, încât chiar vasele cele mai mici trebuie să se depărteze mult de țărm¹⁸,

¹⁵ *Tuzza oder Tunaviczze*, sat, com. Murighiol, jud. Tulcea

¹⁶ *Edreleser Arm...* (pe turcește Edreles Boghası).

¹⁷ Termeni de navigație.

¹⁸ *Das Ufer aus dem Gesicht verlieren müssen.*

pentru ca să nu se împotmolească, mai ales pe vântul dinspre răsărit, care ține corăbiile parcă lipite de uscat din cauza îndoiturii pronunțate a coastei.

Pentru a intra în brațul Sfântu Gheorghe este nevoie de corăbieri foarte încercați, căci calea navigabilă este destul de lată și adâncă chiar și pentru corăbii mai mari, care calcă apa până la șapte picioare; însă ea este înconjurată din toate părțile, până la o depărtare de șase mile de țărm, de atâtea bancuri de nisip, încât calea este mai greu de găsit decât Portița.

Gura însăși are două canale, între care se află o insulă mică, și numai cel dinspre nord este navigabil. Se poate recunoaște după un sat de cazaci, numit tot astfel¹⁹, de pe malul nordic al brațului, de care însă trebuie să te depărtezi și să te ții mereu de coasta de sud-est, unde află adâncimea de apă necesară.

Tocmai din cauza acestei greutăți la intrare s-a rânduit, pe insula cea mică, un agă anume al farului²⁰, care trebuie să arate corăbierilor drumul. El percepe câte doi, trei și cinci piaștri, după felul vaselor și al persoanelor aflate pe ele, fără totuși a se însărcina cu grija îndrumării lor, care // ar fi cu atât mai necesară, în acele părți, cu cât adeseori ești dinadins îndrumat greșit din răutatea pescarilor cazaci, care, printre altele, au îndreptat și pe corăbierii mei în direcții atât de greșite, încât ne-am împotmolit de cinci ori în nisip și am pierdut astfel mai bine de șase ceasuri și chiar fără de aceasta tot nu am fi găsit canalul de intrare, dacă o șalupă a unei corăbii grecești, care se afla întâmplător ancorată în gura brațului, nu ar fi băgat de seamă încurcătura noastră și nu ne-ar fi venit în ajutor.

p. 214

Satul Sfântu Gheorghe²¹ este destul de mare și numără peste 120 de case, care sunt însă prost clădite și așezate fără nici o regulă, unele peste altele. Locuitorii sunt foarte activi, iscusiti, muncitori și își au propriile lor biserici, școlile lor și atelierelor lor meșteșugărești. Dar trăiesc, în cea mai mare parte, din creșterea vitelor și din pescuit, care este deosebit de productiv pe toată coasta dintre gurile Dunării și mai ales la canalele de vărsare a acestora, iar ei dau în schimb în Țara Românească și Moldova produsele acestea, care constau în primul rând din moruni²², crapi și știuci proaspete și uscate, în afară de pește sărat, ouă și brânză, luând grâul de care au nevoie, precum și alte lucruri trebuitoare.

Bărbații își petrec jumătate din viața lor pe mare și ajung atât de îndrăzneți, încât se avântă cu micile lor luntre până la Galați, Varna și Constantinopol. Ei sunt foarte șireți, dar în aparență sfioși și grozav de temători de foc²³. Sunt atât de necumpătați la băutura, încât în acel lor nu este îngăduit să ființeze nici o cârciumă, astfel că locuitorii sunt nevoiți să treacă, vâslind, pe insula învecinată, unde tătarii zaporojeni și-au așezat negoțul lor de vin.

Acești cazaci nutresc o mare dușmănie față de ruși pentru că se socotesc urmăriți de aceștia ca fugari. Eu trebuie să mărturisesc sincer că nu mică mi-a fost încurcătura să mă aflu reținut, de o furtună survenită din sud, într-un loc,

¹⁹ Sfântu Gheorghe, sat și com., jud Tulcea.

²⁰ *Fueuer Agha* în textul publicat, mai probabil: *Fener Agha*.

²¹ *Edreles*, jud. Tulcea.

²² *Hausen* (în textul publicat, greșit: Hansen).

²³ *Feuerscheu*

p. 215 unde mi s-a spus foarte lămurit că ei mă socotesc drept un membru al acestei națiuni, privite cu ură și unde nenumăratele sfaturi ale țăranilor cu popa lor mi s-au părut atât de suspecte, încât m-am văzut silit să mă // alătur de vasul grec, amintit mai sus, care se afla tocmai acolo și să stau înarmat toată noaptea.

În afară de cazaci, șesurile dintre brațele Dunării mai sunt locuite de tătari, veniți din Kuban, și de tătari zaporojeni, care s-au așezat în aceste ținuturi de la ultimul război²⁴ încoace. Numărul lor se ridicase la 80 000 de suflete și în cursul anului trecut se pare că ar mai fi sporit încă cu 10 000 de oameni.

La 15 august, pe o mare încă destul de furtunoasă, am ieșit iar din brațul Sfântu Gheorghe și am fost martorul neîndemânării corăbierilor turci, care își pierd cumpătul la orice primejdie, fie ea cât de mică, apoi, cum trebuia să înaintăm tocmai împotriva vântului, primindu-l chiar din față, echipajul meu nu era în stare să poată manevra cum se cuvine pânzele uriașe, întotdeauna disproporționat de mari la corăbiile turcești, vasul s-a învățit de mai multe ori ca prins într-un vârtej, aplecându-se la fiecare năpustire a vântului, aproape până la scufundare și deznădejdea cuprinsese într-atâta pe toți, încât nimeni nu mai asculta de comandă, fiecare acționa după capul lui, și am fi căzut într-o primejdie reală, dacă nu ar fi tăiat comandantul funiile și nu ar fi lăsat velele să cadă pe punte. Atunci puterea vântului ne-a împins de la sine iar spre Sfântu Gheorghe, unde ne-am echipat, așadar, din nou pentru a pleca mai departe.

Coasta de la Sfântu Gheorghe până la Sulina, aflată la o depărtare de numai 18 mile de localitatea dintâi, este mai puțin primejdioasă pentru vasele mici, pentru că bancurile de nisip nu sunt chiar atât de aproape de suprafață, dar corăbiile mari care vor să intre pe la Sulina se depărtează de ea cu mai bine de 15 mile și cârmesc drept spre răsărit către gură.

Despre situația Sulinei, cu indicarea căii proprii navigabile, a farului de acolo, a caselor de locuit și a lucrărilor de apărare, a nivelului apei, a îndoitelor operații de descărcare și încărcare, ca și despre tot restul mersului acestui braț al Dunării, a dat lămuriri atât de complete căpitanul de pontonieri, Lauterer²⁵, în relația sa de la 31 decembrie 1779, încât pot să mă lipsesc prea bine de a le trata mai în amănunt...

p. 216 Astfel, în paginile de față mă mărginesc să adaug numai următoarele la raportul mai sus pomenit al lui Lauterer.

Mai întâi că am efectuat în 4 zile cu caicul meu călătoria mea în contra curentului de la Sulina până la Galați și că am ajuns în prima zi la Tulcea, în a doua zi la Isaccea, în a treia la Tomorova și în a patra la Galați, unde am intrat la 19 august.

19 august

La accelerarea acestei călătorii a contribuit mai ales vântul de la răsărit, care a ținut într-una în cursul primei zile și pe care l-am putut folosi continuu cu excepția doar a câtorva cotituri ale cursului. Dimpotrivă, în tot restul drumului, vasul a trebuit tras, lucru la care au muncit cinci și chiar șase inși.

²⁴ Războiul ruso-turc din 1768–1774.

²⁵ Georg Lauterer, căpitan austriac de pontonieri. Vezi biografia și relația sa, în volumul de față

În al doilea rând, că forța curentului este mai năvalnică numai în trei locuri până la Galați, și anume: a) La câteva mile mai jos de Tulcea, unde brațul Sfântu Gheorghe se desparte de brațul Sulina; b) Îndată deasupra Tulcei, unde se formează insula Ismail, prin despărțirea Dunării în brațul Chilia și al Sulinei; c) Îndeosebi la Tomorova, unde fluviul se înconvoaie atât de brusc și lovește cu atâta putere uscatul, încât țărmurile sunt mâncate tot mai adânc. De aici vine faptul că cimitirele din această localitate, așezate odinioară lângă apă, au trebui să fie mutate într-altă parte cu totul, pentru că ele au fost măcinate pe o așa mare distanță în interior, încât nu mai vedeai pe mal decât schelete de cadavre, care ies din pământ. În această regiune și-au găsit pieirea multe corăbii, iar acelea care s-a mai menținut cu ancorele au fost în cele din urmă nevoite să le părăsească, deoarece fundul este plin de atâtea ancore, încât se încurcă unele într-altele și deci nu mai poate fi scoasă nici una.

În al treilea rând, pe Dunăre, începând, de la Rusciuk până la gurile ei, nu prea există siguranță împotriva tâlharilor, dar // ținuturile cele mai p. 217 primejdioase sunt cele mai jos de Tulcea, pe insula dintre brațul Sfântu Gheorghe și brațul Sulina, precum și îndată mai sus de Tomorova, unde se desparte Sulinețul²⁶ de Dunăre, în care locuri sunt atacate mai ales caicele mai mici, chiar ziua, prin surprindere. Cum s-a și întâmplat, chiar în luna aceasta, unor pasageri turci, care au fost uciși împreună cu cea mai mare parte a echipajului, iar vasul jefuit cu desăvârșire; corăbiile mai mari riscă mai puțin, pe de o parte, pentru că echipajele lor sunt mai puternice, dar, mai cu seamă, pentru că țin o pază mai bună, astfel că atacurile prin surprindere – la care tâlharii de acolo nu se încumetă decât folosind mijloace viclene și doar extrem de rar forța fățișă – ajung aproape cu neputință.

În al patrulea rând, Lauterer nu are cu totul dreptate, când susține că Sulina este singura cale de ieșire la mare, pe unde au putut vreodată naviga corăbiile mari, și că acest lucru mai este adevărat și acum, căci pe lângă ceea ce este îndeobște cunoscut, și anume câte vase au trecut în timpul războiului din 1739 pe la Chilia, m-am întâlnit eu însumi cu turci bătrâni, care au intrat și au ieșit prin acest canal și după încheierea păcii de la Belgrad.

Însă, pe măsură ce s-a împotmolit brațul Chiliei, au putut fi folosite mai intensiv brațele inferioare și – cum am mai aflat și la Sfântu Gheorghe că încă acum douăzeci de ani canalul de acolo nu avea o adâncime care să treacă de 5 picioare²⁷, iar astăzi are o adâncime de șapte până la opt tălpi²⁸ – pare probabil că gurile situate mai la nord au devenit inutilizabile, doar succesiv și pe viitor se poate ca lucrul să se mai accentueze încă și mai mult.

Zilele de la 20 până la 22 august le-am petrecut la Galați până ce ispravnicii domnului Moldovei²⁹ au luat dispozițiile necesare pentru călătoria mea mai departe pe uscat. Am vizitat, între timp, șantierul naval, orașul și întregul port, unde am dat de cele două corăbii: a lui Göllner și a baronului

²⁶ Solinsk.

²⁷ Fuss.

²⁸ Schuh.

²⁹ Alexandru Mavrocordat Firaris (1785 – dec. 1786).

Tauferer³⁰, apoi, în ziua de 22 august, am pornit la drum, străbătând două poște, adică vreo șase mile distanță³¹ până la Tecuci. //

La 23 august, am trecut râul Bârlad pe pod, Siretul pe un pod plutitor, râul Putna și pâraul Focșanilor³² pe pod și am intrat în partea muntenească a groâznicului punct de graniță Focșani, unde nu au mai vrut să-mi dea trăsură³³, deoarece noul domn³⁴ oprise acest lucru de foarte curând, și nu le-am putut căpăta decât amenințând serios că voi trimite, în caz de refuz, un curier la București, iar în acest răstimp orașul avea să mă găzduiască și să mă întrețină pe socoteala sa.

După amiază, am trecut râul Râmna³⁵ spre a patra stație de poștă Râmnicu-Sărat³⁶ (oraș), care își dă numele Episcopiei³⁷, ce are al doilea rang în țară, și am străbătut deci în această zi peste 6 mile.

La 24 august, am trecut râul Buzău, (mergând) spre Buzău și apoi spre a șasea stație de poștă Mărgineanu³⁸.

La 25 august, prin locuri mlăștinoase și dumbrăvi mici, am trecut pâraul Sărața³⁹ și apoi, peste podul Ialomiței, la Fundu Danciului⁴⁰, iar apoi, după cea de-a opta și ultima stație de poștă, Pasărea⁴¹, am mers, prin lunci frumoase și pe drumuri extrem de nisipoase, spre București.

Drumul spre București este de vreo 500 de ceasuri sau 33 de mile și este cu totul plan, dat fiind că la Focșani lași în urmă, pe dreapta, munții de hotar dintre Moldova⁴² și Țara Românească, iar pe timp de vară se poate călători repede și lesnicios. Dar, cum drumurile sunt numai doar drumuri de țară, care au șleaul îndeobște moale, cu greu se poate merge primăvara și toamna, din cauza noroiului.

Zilele de la 26 până la 28 august, le-am petrecut în București cu vizitarea orașului, cu audiența oficială la domn, cât și cu pregătirile pentru călătoria mea mai departe. Am adunat, de asemenea, în măsura în care este necesar pentru o judecată mai exactă a treburilor locale și o mai bună înțelegere a

³⁰ Negustorul Göllner și baronul Tauferer, doi exploratori austrieci ai Dunării de Jos, ale căror expediții comerciale înspre Orient precedaseră cu 2 ani călătoria lui Brognard. Despre dificultățile întâmpinate din partea turcilor, cf. Gheron Netta, *Expansiunea...*, p. 233.

³¹ Distanțele se socotesc aici pe ceasuri: pentru 1 1/2 ceasuri corespunde o milă germană, iar poștele reprezintă o măsură (de distanță) variind între 6 și 7 ceasuri (n. a.).

³² Milcovul.

³³ *Talika-Wägen* (cuvântul turcesc *talika* înseamnă căruță mai bună, așadar o trăsură).

³⁴ Nicolae Mavrogheni (1786 martie – 1790 iunie 8).

³⁵ Râmna.

³⁶ Rimnig.

³⁷ Autorul confundă Râmnicu Sărat cu Râmnicu Vâlcea, unde, într-adevăr, e sediul Episcopiei de Râmnic.

³⁸ *Mardschine*, sat, com. Mihăilești, jud. Buzău.

³⁹ *Surata Fluss*, afluent al Ialomiței.

⁴⁰ *Funda dandsch* = Fundu Danciului, veche denumire a satului Mircești, înglobat în satul și com. Fierbinți-Târg, jud. Ialomița.

⁴¹ *Prass*, sat, com. Brănești, jud. Ilfov.

⁴² *Gränzgebürg zwischen der Wllachey und Moldau* (!). Autorul confundă granița dintre Țara Românească și Moldova, care nu e muntoasă, cu cea din spre Transilvania.

știrilor ce se află la îndemână – atât cele publicate, cât și cele ale rapoartelor mai noi ale agenției imperiale și regale –, o serie de informații sumare despre autoritatea domnului, vaza de care se bucură boierii și clerul, starea poporului, cât și despre prestigiul, modul de procedare și câmpul de activitate al celor // p. 219 două agenții imperiale, despre unele împrejurări privitoare la exporturile noastre din Brașov și la importul de vinuri și cereale, vite și lână din Țara Românească, precum și la situația păstorilor de vite din Transilvania noastră.

În sfârșit, informații despre toate drumurile de comunicație ale Țării Românești.

1. Spre Moldova: prin Focșani la Iași și prin Măxineni⁴³ la Galați.

2. Spre Dunăre: la Brăila, Siliștea, Oltenița⁴⁴, Giurgiu, Zimnicea, Turnu Măgurele, Vidin și Orșova.

3. Spre ținuturile ereditare imperiale și regale: prin Jupalnic⁴⁵, Vulcan⁴⁶, Turnu Roșu, Bran, Timiș, Sanțu Vechi⁴⁷ și Buzău.

La 29 august, după amiază, am părăsit iarăși Bucureștii și am ajuns chiar în seara aceleiași zile la cea dintâi stație de poștă – Florești⁴⁸ sau Căscioara⁴⁹, care, după sistemul local de măsurătoare, este la o distanță de 8 ceasuri

La 30 (august) la Găești⁵⁰ 6 ceasuri
și Pitești 6 ceasuri

La 31 (august) la Curtea de Argeș 6 ceasuri
și Sălătrucu⁵¹ 6 ceasuri

La 1 septembrie la Căineni 9 ceasuri
La 2 (septembrie) la carantina imperială și regală de la Tur-
nu Roșu 4 ceasuri

În total, 47 de ceasuri sau 31 de mile, unde⁵², în tot restul zilei, m-am ocupat cu dezinfectarea prescrisă⁵³.

Drumul de la București până la Pitești este foarte deluros și extrem de mlăștinos, datorită numeroaselor pâraie și torente, care brăzdează întreaga Țară Românească. De la Pitești până la Curtea de Argeș, drumul este grozav de muntos, iar de acolo, acesta este încă mult mai rău până la Căineni⁵⁴, astfel că la trăsura, pe care mi-o dăduse domnul pentru călătorie, s-au rupt pe rând toate cele patru roți. Până la urmă, am fost silit să străbat

⁴³ *Maximinen*, sat și com., jud. Brăila

⁴⁴ *Utelniza (?)*, oraș, jud. Călărași.

⁴⁵ *Schupanek*, sat desființat, înglobat în orașul Orșova, jud. Mehedinți

⁴⁶ Oraș pe Valea Jiului, aparținând municipiului Petroșani, jud. Hunedoara.

⁴⁷ *Alteschanz*, cătun al satului Satulung pe valea Târlungului, înglobat în orașul Săcele, jud. Brașov.

⁴⁸ Sat, com. Florești-Stoenești, jud. Giurgiu

⁴⁹ Sat, com. Găiseni, jud. Giurgiu.

⁵⁰ *Pojest*, greșit, în loc de Gajest, oraș, jud. Dâmbovița.

⁵¹ *Salotrok*, sat și com., jud. Argeș.

⁵² La Carantină.

⁵³ *Vorgeschriebenen Reinigung* (este vorba de operațiile de fumigație a persoanelor și a bagajelor, care erau obligatorii pentru toți cei ce treceau prin stația de carantină).

⁵⁴ Sat și com., jud. Vâlcea

călare restul drumului de patru ceasuri până la casa carantinei, prin defileul prin care curge Oltul într-o albie extrem de adâncă.

La 3 septembrie, am ajuns la Sibiu, unde a trebuit să-mi las servitorii mei, care se îmbolnăviseră încă de la București, și să-mi cumpăr o trăsură proprie din lipsa oricărui mijloc de călătorie. //

p 220 La 6 septembrie, am plecat iarăși din Sibiu și, deoarece în călătoria mea din anul trecut spre Turcia, trecând prin Raab, Komorn, Pesta, Pestrovaradin, Timișoara, Pancevo și Zemun, văzusem o parte din Banat, mi-am îndreptat, de data aceasta, călătoria prin Alba Iulia, Cluj, Oradea etc. spre Viena, unde am ajuns la 20 septembrie.

Viena 24 decembrie 1786

LAZZARO SPALLANZANI

(1729–1799)

Lazzaro Spallanzani, cercetător strălucit al tuturor ramurilor științelor naturii, după metoda experimentală, care prin descoperirile sale a deschis un câmp nou cercetătorilor ulteriori, s-a născut la Scandiano, în 1729, și a urmat dreptul împotriva vocației sale, care îl mâna spre științe. După studii juridice la vestita Universitate de la Bologna, a predat cursuri de logică, metafizică și greacă, precum și de matematică la Colegiul și apoi la Universitatea din Reggio, apoi la Universitatea de la Modena și, în sfârșit, a ajuns profesor de științe naturale la Universitatea din Pavia, în 1769, consacându-se biologiei și proceselor fiziologice, observând pe rând problemele generației spontane, a circulației sanguine, atrăgând atenția asupra trecerii sângelui arterial prin capilare în vene, apoi a metabolismului digestiei și, în sfârșit, a respirației, atât a plantelor, cât și a animalelor.

Încă din 1755, la vârsta de 26 de ani, a intrat în rândurile clerului catolic, fiind rânduit abate, într-un moment când această poziție deschidea în Italia și Franța, o situație universal recunoscută oamenilor de științe și de litere, istoricilor, filosofilor, precum și redactorilor de gazete savante, primiți cu cinste în saloane și în adunări academice.

A călătorit mult prin Italia, Austria, Elveția, îmbogățind cu acest prilej colecțiile muzeului din Pavia. A făcut două călătorii mai însemnate în Mediterană și la Constantinopol și în Asia Mică, întorcându-se în Italia prin Bulgaria, Țara Românească, Transilvania, Banat, Ungaria și Austria, cu un popas la Viena, înainte de înapoierea la Pavia și, mai apoi în Sicilia, descrisă de el în cartea *Viaggi alle due Sicilie*, a cărei redactare s-a întins de-a lungul a 5 ani de zile. Pentru călătoria sa la Constantinopol a folosit prilejul plecării la noul său post de diplomat la Poartă a bailului Girolamo, cavaler Zulian. Au plecat din Veneția la 26 decembrie 1785, au vizitat orașele mai însemnate ale coastei dalmate, au trecut pe la Corfă și insulele grecești, întâmpinând și vreme rea și o furtună de pomină, când i-a fost viața în primejdie, nu atât din cauza elementelor, cât a superstiției vâslașilor de pe galeră, convinși că furtuna i se datora lui, socotit piață rea și vrăjitor, în urma unei experiențe făcute de el pentru bail în cursul navigației, conștând în provocarea unei mici explozii demonstrative prin amestecul a două substanțe chimice. Vâslașii puseseră la cale un complot pentru a-l prinde și a-l arunca în mare. Aflând din întâmplare de acest plan, bailul l-a luat pe Spallanzani în propria sa cabină, pentru a-l pune la adăpostul atentatului proiectat. Spallanzani nu pomenește de această aventură în *Jurnalul* său, ci doar într-o scrisoare mai târzie către un prieten al său.

De la Tenedos, bailul, și Spallanzani au fost urcați pe două galere turcești și duși la Constantinopol în condițiile cele mai bune. Spallanzani era recomandat în mod deosebit de către cancelarul Kaunitz, internunțului, baronul Peter Philipp von Herbert – Rathkeal, care l-a sfătuit să intre direct în legătură cu diplomați străini la Poartă. A întreținut legături cordiale, atât cu contele Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier, cât și cu Sir Robert Ainslie, amândoi foarte interesați, mai ales de arheologie și numismatică, dar și de probleme științifice. Ambasadorul francez l-a poftit să vină la reședința sa de vară de pe Bosfor, pentru a pescui specii rare de pești, pentru colecția sa, destinată muzeului de la Pavia. În cursul șederii sale la

Pera. Spallanzani a întreprins cercetări asupra poluării aerului, umplând o sticlă cu aerul viciat, recoltat în cursul unei recepții suprapopulate din lumea diplomatică, când o parte din invitați au și leșinat din această cauză

La Pera vedea pe diplomați străini, ce alcătuiau o lume aparte, fără însă a se lăsa copleșit de mondenități. De cele mai multe ori primea să prânzească la ei, evitând în general recepțiile mai numeroase. În unele din excursiile sale afară din capitală, era însoțit de tânărul conte Costantino Ludolf, același, care îl însoțise și pe Sestini în asemenea expediții. După experiența sa cu baiful, a preferat, pentru înapoierea în patrie, drumul pe uscat. În timpul șederii sale, el l-a văzut și pe fostul domn Alexandru Ipsilanti, care probabil îi va fi vorbit de posibilitatea plecării la București cu carele domnești, care se întorceau în patrie după aducerea tributului. Informația era prețioasă. Drumul până la Constantinopol pe galera baifului nu costase nimic. Cheltuielile de întoarcere trebuiau acoperite în diferite feluri. Până la București putea folosi escorta acelor care. El însuși și-a cumpărat o trăsură de ocazie, destul de hârbuită, care să țină până în Țara Românească. De la București a plecat la 2 septembrie 1786, cu poșta. De aceea, biograful său se întreabă dacă domnul Nicolae Mavrogheni i-a oferit găzduire la București.

Despre călătoria sa de la Oltenița până la frontiera Banatului cu Ungaria, avem doar extrase din *Jurnalul* și corespondența sa, legate împreună de scurte explicații datorate editorului N. Campanini. În redarea drumului, am fost siliți să facem unele reduceri, privind descrierea stăruitoare a rocilor geologice întâlnite în cale.

Drumul său de la București a trecut prin Ploiești și s-a îndreptat spre Brașov, făcând însă un ocol, pentru a vizita ocna de la Slănic. După un popas la Brașov, își urmează drumul prin Făgăraș spre Sibiu, unde a cercetat colecțiile de mineralogie ale baronului Brukenthal și ale consilierului Müller. A vizitat salina de la Ocna Sibiului, depozitul de sare de la Portuș, exploatarea de aur de la Zlatna și pe cele de argint de la Baia de Criș, cercetând și celelalte exploatarea de aur de la Săcărâmb, Certeju de Sus și Băița. A adunat specimene pentru muzeul de la Pavia, apoi s-a îndreptat prin Dobra, Făget, Lugoj și Recaș spre Timișoara, fără să poată vizita minele de fier de la Oravița și Bocșa din cauza vremii nefavorabile.

Ca om de știință, Spallanzani este preocupat în primul rând de configurația geologică a Carpaților, de aspectul și compoziția rocilor, cât și de plantele și păsările întâlnite. *Jurnalul* său cuprinde observații foarte amănunțite cu privire la exploatarea minelor și ocnelor vizitate în Țara Românească și Transilvania, la spălarea nisipului aurifer și, pe alocuri, unele date cu privire la diferiții locuitori ai Transilvaniei. El cunoștea lucrările lui Fridwaldski, von Born, Griselin, și relația călătoriei lui Lehmann, iar pentru unele chestiuni se lăsa destul de influențat de ele, cu privire la români. Este curios de observat că reacțiile sale personale la prima vedere se schimbă, după informațiile ce i se dau, ba de episcopul catolic al Transilvaniei, ba de administratorii exploatării de la Zlatna. Mărturia lor este acceptată fără discuție, oricât de absurde sunt unele din afirmațiile lor. Astfel, printre altele aceea cu privire la pretinsa performanță a țăranilor români din Săcărâmb, care, chipurile, ar fura rocile metalifere din mină (!) și ar bate monede de greutatea convenită, atât de bine contrafăcute, încât nu se deosebeau de cele obișnuite (!)

În călătoria sa pe la exploatarea aurifere, Spallanzani s-a bucurat de o situație privilegiată, față de Sestini și Hofmannsegg, care nu au fost lăsați să le viziteze. El a fost recomandat în mod special autorităților pentru a vizita minele și a culege specimene pentru Muzeul din Pavia. Se nutrea speranța că el ar putea să descopere minereuri mai bogate în aur decât cele aflate până atunci.

Spallanzani a adunat 10 lăzi cu diferite specimene zoologice și geologice, dintre care 9 au fost lăsate în grija personalului administrativ de la Zlatna, iar a zecea în cea a baronului Brukenthal. Cele 9 au sosit la destinație după 2 ani. Din cauza cheltuielilor de transport, expeditorii de la Zlatna preferau să le trimită pe calea Dunării până la Viena, soluție ținută în loc de scăderea apelor aceluia fluviu, iar mai apoi de prioritatea acordată transporturilor militare pe această cale pentru iminentul război austro-ruso-turc, ce bătea la ușă. Lada a zecea a fost

dată în seamă, de către Brukenenthal, contelui Teleki. Dar cum acela s-a pensionat, el a dat-o în grija unui subaltern, care a uitat de ea. În ea se aflau fosile și diferite mostre zoologice.

În lipsa lui Spallanzani de la Pavia, s-a țesut o intrigă contra lui. Colegi și subalterni de-ai săi l-au denunțat că ar fi luat o parte din speciemenele muzeului de la Pavia pentru a-și îmbogăți propria sa colecție de la Scandiano. Spallanzani a cerut o anchetă, care l-a absolvit pe deplin de aceste acuzații. Dar până să se încheie a durat 8 luni și el a trecut prin momente grele. Astfel a ținut să sosească la Pavia noaptea, pentru a evita o eventuală manifestare ostilă. Dar, dimpotrivă, dimineața au venit în masă, elevii și colegii săi buni, să-l ducă în triumf de acasă până la universitate, unde cursul său a fost însoțit de ropote de aplauze. În ultimii ani ai vieții, deși bolnav, a continuat să se ocupe cu cercetările sale. A murit la Pavia, în ziua de 12 februarie 1799.

Pentru bibliografia lui Spallanzani, au fost folosite datele bogate oferite de *Enciclopedia italiană* Jurnalul lui Spallanzani a fost publicat pentru prima oară de Naborre Campanini, sub titlul. *Viaggio in Oriente, Relazione ordinata e compilata sui giornali del viaggio a Costantinopoli e su altri manoscritti del gran naturalista*, Torino, 1888. După cum rezultă și din titlu, ediția lui Campanini cuprinde extrase din jurnalul lui Spallanzani, completate cu unele informații extrase din alte scrieri inedite și legate împreună prin scurte rezumate. Acesta a fost textul folosit de noi.

O ediție integrală a jurnalului, alcătuită pe baza tuturor manuscriselor lui Spallanzani, este cuprinsă în volumul V din *Le Opere*, intitulată: *Viaggio a Costantinopoli*, Milano, 1936.

El a lăsat 43 de lucrări, dintre care: *Saggio di osservazioni microscopiche, concernenti il sistema delle generazione de' i Signori Needham et Buffon*, Modena, 1765, contra tezei generației spontane, republicat în 1914, la Bari, cu o introducere și note de G. Rossi; *Prodomo di un opera da imprimersi sopra le riproduzioni animale*, Modena, 1768; *Dei fenomeni della circolazione osservata nel giro universale dei vasi*, Modena, 1773, model de cercetare experimentală; *Dissertazioni di fisica animale e vegetabile*, Modena, 1780; *Opusculi di fisica animale e vegetabile*, Modena, 1780, în care se ocupă de respirație. A mai lăsat interesante observații de zoologie, mineralogie, geologie și fizică în *Viaggi alle due Sicilie...*, Pavia (1792–1797), în care se vedește măiestria sa de scriitor.

Unele din lucrările sale au fost traduse în limba franceză; astfel tratatul despre respirație a fost tradus de un anonim din Berna, în anii 1794–1798, mai apoi de Jean Senebier, bibliotecar la Geneva (*Mémoire sur la respiration*, 1803), în sfârșit, de Toscan și Duval, în 1803. O traducere germană a apărut la Lipsca 1785–1798. Operele sale au fost reeditate la Milano în 6 volume (1825–1826), iar Academia Italiană a publicat în 1932 o ediție națională.

De Spallanzani s-au ocupat între alții: N. Campanini, *Storia documentale del Museo di Lazzaro Spallanzani*, Bologna, 1888; *Numero unico in onore di Lazzaro Spallanzani*, Bologna, 1899; A. Jona, *Nel primo centenario delle morte di Lazzaro Spallanzani*, Reggio, 1900; P. Capparoni în *Profili biobibliografici di medici e naturalisti*, Roma, 1928; G. Montalenti, *Lazzaro Spallanzani*, Milano, 1928; Municipio di Reggio nell'Emilia: *Onoranza a Lazzaro Spallanzani nel secondo centenario della nascita*, Reggio, 1928.

La noi, s-au ocupat de Spallanzani: N. Iorga în *Istoria românilor prin călători* (ed. II), vol. 1928, p. 213–214, și Al. Marcu, *Romanticii italieni și români*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., seria III, 1932, p. 43, 44, apoi, Emil Pop, *Naturaliști italieni din veacul al XVIII-lea, cercetători ai finiturilor românești*, Timișoara, 1942; Ileana Bozac, *Le voyage de Spallanzani en Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire”, IV (1965), no. 1, p. 95–104, în care se aduce un material inedit, anume raportul lui Spallanzani către Consiliul imperial din Milano din 31 aprilie 1787, privitor, între altele, la acele 10 lăzi, destinate muzeului din Pavia. Mai sunt cercetate și un număr de documente din arhiva de la Cluj, în legătură cu Spallanzani. În sfârșit, Vasile Roman, *Notes from Lazzaro Spallanzani's travel to the Romanian Lands*, în *Histoire de la médecine. XXIIe Congrès international d'histoire de la médecine, 30 VIII – 5 IX 1970*, București, 1972, p. 261–262.

[Relația călătoriei prin Țara Românească și Transilvania]¹

p 316

p. 317 ...Turtucaia... <Tutrakan, în Bulgaria> este satul turcesc, ne-am oprit pentru a trece fluviul. E de necrezut mulțimea cea mare de // rândunele care își fac cuiburile pe sub streășinele caselor turcești din vecinătatea fluviului. Aici pe mal este o mare cantitate de pietre obișnuite de calcar, dar aduse aici. Observând că în general acest fel de rocă este plină de borte, găuri și goluri, bănuiesc că este un fel de tuf. Aici se văd obișnuitele ciori și pe acoperișuri, pe malul fluviului, iar în vecinătatea cea mai apropiată a oamenilor se găsesc coțofene, cu coada lungă care azi de dimineață, pe zi, au venit de dincolo de fluviu, unde s-au lăsat pe copacii de acolo, care sunt în foarte mare număr, de aceea, este firesc să te gândești că seara se întorc la locul lor și dimineața vin pe malul acesta. Am văzut, de asemenea, mai multe coțofene din specia celor mai mari întâlnite în Bosfor. Pe sub bolțile sau mai bine zis prin ceardacurile acestor case și în chioșcurile lor se văd vegetând obișnuitele statui, adică turcii care trag din lulea în tăcere. Acest fluviu este mult mai mare, în largime, decât Padul.

[Au trecut Dunărea pe la orele 8 de dimineață și s-au oprit la schela Olteniței², sat românesc.]

A fost pentru mine un adevărat balsam sufletesc să văd buna primire a stăpânului casei, în a cărei curte s-a oprit trăsura mea. El mi-a arătat bucuria sa că suntem cu toții creștini; ne-a primit cu cele mai îndatoritoare atenții și mi-a dăruit, în semn de bunăvoință, unul din cei mai buni pepeni din pepenăria sa și nu a vrut să primească nimic în schimb. Ce deosebire este între turcii, pe care i-am lăsat dincolo de fluviu, fără vreo mișcare, fără vreun gând, fără vreo simțire, posaci și încrezuți și acești români din micul târg, în care ne aflăm acum, oameni veseli, sprinteni, harnici și care ne privesc cu o expresie omenească.

[O bătrână, care locuia în casa vecină, s-a dus să-i propună să-l găzduiască și, deși el nu a primit, i-a fost foarte recunoscător.] //

p 318 Femeile, în privința portului, seamănă cu bulgăroaicele. Fața este descoperită, dar e totuși îmbrobodită cu un ștergar sau o pânză asemănătoare; de aici, se vede că nu se află o prăpastie ce s-ar ivi deodată între ele și turcoaise [...]

Dealtminteri, în ce privește marea deosebire în felul de a se înfățișa al turcilor de dincolo de Dunăre și al românilor de dincoace, cum s-ar putea ea explica, pe motivul unei clime deosebite, când se află, într-o așa mare

¹ Traducerea s-a făcut după textul selectiv italian, publicat de Naborre Campanini, în volumul. *Lazzaro Spallanzani, Viaggio in Oriente. Relazione ordinata e compilata sui giornali del viaggio a Constantinopoli e su altri manoscritti inediti del grande naturalista.*., Torino, 1888, p. 317 și urm. Textul este înfățișat sub formă de fragmente din *Jurnal*, redat direct, alternând cu rezumate ale editorului Campanini, după alte manuscrise inedite, în care Spallanzani apare la persoana a treia. Aceste rezumate au fost închise aici în paranteze drepte

² *Skiella Ollenza* (!), oraș, jud. Călărași.

vecinătate? Nu este aceasta mai degrabă o urmare a educației deosebite? Pe de altă parte, portul acestor români este foarte asemănător cu al turcilor³. Turbanul celor pe care i-am văzut aici este în formă de cilindru scobit, mai larg acolo unde cuprinde capul.

[Urmează, după o descriere a porcilor din Țara Românească, pe care îi compară cu cei văzuți în Bulgaria, considerații despre natura deosebirilor observate de o parte și de alta a Dunării.]

Printre cei cinci sau șase popi, care se află și ei împreună cu mine în caravană, este unul de oarecare vază, ca fiind un fel de preceptor sau cel puțin pedagog al fratelui domnului Țării Românești⁴. Un popă trebuie să fie tot atât de respectat ca un călugăr de la Sfântul Munte (Athos). Totuși, acești popi sunt de o neștiință, care nu poate fi întrecută după cum m-am încredințat eu însumi. Mai am și o altă dovadă, deși indirectă. Sunt douăsprezece zile de când călătorim împreună. Într-un răstimp atât de lung, ce om, dacă este câtuși de puțin luminat, nu citește // uneori vreo carte sau scrie sau meditează în orele libere? Totuși nici vorbă de așa ceva. În toate aceste zile au mâncat, au băut, au fumat, au vorbit între ei lucruri nefolositoare, au dormit, iată care au fost toate îndeletnicirile lor. p. 319

[La „Valek-Negest”⁵ a băgat de seamă (*osservò*) că bărbații și femeile erau negri sau cel puțin întunecați la culoare, chiar și pe sub haine unde nu-i vedea soarele.]⁶

Și mai este un lucru de văzut (adaugă el⁷) cum sâniile femeilor, mai ales ai acelor care au avut copii, atârnă sleiți și ajung până mai jos de buric. Și aceste (femei) sunt negricioase; nu au pe deasupra decât o cămașă deschisă în lung, care arată din când în când sâniile goi, fără ca să le pese nicidecum, dar n-am observat totuși ca să aibă vreun miros greu.

[În ziua de 28 august a ajuns la București.]

[În ziua următoare a informat pe bailul venețian, Zulian despre călătoria sa.] p. 320

...Ieri am sosit la București într-o stare de sănătate desăvârșită, în ciuda drumurilor de munte⁸ foarte rele, întâlnite în care și a faptului că a trebuit să dormim în trăsură timp de 12 zile în șir, în lipsa oricăror locuințe. Pesmeții, pe care i-am căpătat în palatul vostru, din ordinul Excelenței voastre, au fost minunați, căci nu am găsit în toată călătoria decât niște covrigi foarte proști; cât despre mâncare a trebuit să mă mulțumesc cu ouă și cu câte un pui. Totuși, m-am simțit cât se poate de bine, am dormit de minune în fiecare noapte și această viață, aș zice obositoare, dusă în mijlocul bunilor oșteni români aproape că începea să-mi placă. //

³ Impresie destul de surprinzătoare datorată, probabil, unei confuzii. Vezi îndată observația referitoare la forma deosebită a turbanului turcilor. Autorul se referă probabil la portul oriental al boierilor, căci al țăranilor este cu totul deosebit. În fraza precedentă e vorba de contrastul dintre comportarea respectivă a românilor și turcilor

⁴ Nicolae Mavrogheni (1786–1790).

⁵ Desigur, satul Negoești, pe Argeș, la vărsarea Dâmboviței, com. Șoldanu, jud. Călărași

⁶ E vorba desigur de țigani.

⁷ Acest verb nu face parte din text, ci din comentariul editorului

⁸ Se referă desigur la Munții Balcani. Din context se vede că acest fragment e scos din scrisoarea către bail

[.....]

[S-a oprit 5 zile la București ca să se odihnească, în care timp a fost și la chioșcul („Delizia”) domnului Ipsilanti⁹.] Casele țăranilor din jurul Bucureștilor sunt colibe sărăcăcioase de nuiiele, unde locuiesc de multe ori nu numai întreaga familie, ci și puținii porci sau oile, pe care se întâmplă să le aibă. Cauza pentru care atât în Țara Românească, cât și în celelalte țări pe care le-am văzut venind încoace, pământul este atât de puțin cultivat este rărima populației, care în Țara Românească scade mereu din cauza dărilor repetate ale domnului. Dacă domnul ar domni mai mulți ani, s-ar putea întreba și astfel nu ar jupui într-atât pe supuși; dar fiind (el) schimbat des, se întâmplă tocmai dimpotrivă.

[Populația Bucureștilor se ridică la 25 000 de locuitori și orașul mai înseamnă câte o clădire frumoasă printre multe case mici și sărăcăcioase, cu acoperișuri de șindrilă. Găsește clima mai caldă decât la Constantinopol, măcar că Bucureștii sunt mai la nord și el atribuie aceasta faptului că nu se simte acolo crivățul (Transilvania). A mai notat și alte particularități, dar de puțină importanță. El se pregătește în primul rând să viziteze ocnele de sare despre care culege informații.] //

Prima ocină se află în locul numit Slănic¹⁰, la o distanță de 3 zile de București. Se sapă în continuu și este foarte bogată în sare, care este mai albă și mai bună decât cea din alte ocne. Cantitatea care se scoate în fiecare an ajunge până la opt milioane de ocale și este vândută în schelele de la Dunăre, deși, în general, se mai vând pe loc până la trei sute de mii de ocale pe an.

A doua ocină se află, la două zile de București, în locul numit Telega. Seara bate în galben, dar este mai tare decât cea din prima ocină; se scoate o cantitate de șapte până la opt milioane de ocale pe an și se vinde în aceleași schele.

A treia se află în așezarea numită Ocnele Mari¹¹, dincolo de râul Olt, la o depărtare de patru zile de București. Această sare, deși este foarte albă, este mai puțin bună ca cea din cele două ocne amintite mai sus, căci se sfărâmă cu mare ușurință. Se scot anual șase milioane de ocale, dintre care cinci milioane se vând pe loc și un milion se vinde la Islaz, pe malul Dunării, în fața Nicopolului.

Toate aceste trei ocne produc un venit anual de 350 000 de piaștri, iar domnul uneori își păstrează pe seama sa exploatarea lor, altele ele sunt arendate unor particulari, care plătesc bine concesiunea.

[A vizitat una singură din aceste trei ocne; prima, și cea mai însemnată, cea de la Slănic, pe care a găsit-o nu la trei zile depărtare, ci numai la 18 ceasuri de București și pe drumul pe care-l alesese ca să se ducă la Brașov. A plecat din București cu poșta la amiază, în ziua de 2 septembrie și, după un drum de 20 de mile printre păduri, livezi și câmpii aproape necultivate, a dormit noaptea

⁹ La trecerea lui Spallanzani prin București nu mai domnea Al. Ipsilanti, ci Mavrogheni. Este vorba aici de chioșcul ridicat de fostul domn, pomenit și de Costantino Ludolf, în 1779. Vezi călătoria acestuia în volumul de față

¹⁰ *Hani, Hanık* (!) = Slănic, oraș, jud. Prahova.

¹¹ *Okna grande* = Ocnele Mari, oraș, jud. Vâlcea

la Văleni (?)¹², iar în ziua următoare, după ce a trecut prin Ploiești, sat mare care a luat nedrept numele de oraș, a petrecut noaptea la o depărtare nu prea mare de ocnele, pe care-și propunea să le viziteze în dimineața următoare. În timpul călătoriei nu i s-a părut nimic mai vrednic a fi însemnat; de aceea, face observațiile obișnuite asupra câmpiilor pustii, asupra caselor, a obiceiurilor românilor și asupra păsărilor văzute de el, dar aceste observații sunt foarte puține.] Porumbei sălbatici („pavacci”), în cea mai mare abundență, împreună cu tot felul de turturele, nici o cioară, mulți lilieci, la fel cu cei din Scandiano, de care am văzut și // în chioșcul lui Ipsilanti¹³.

p. 323

[Străbătând munții, care se află la nord de București a observat] „pe vârfurile lor nori stând nemișcați multe ceasuri, [așa cum văzuse de atâtea ori pe Apenini, dar pietrele din torențele, pe care le-a străbătut, nu i-au oferit nici o particularitate, nici stâncile munților, până la acel punct.

În dimineața zilei de 4 septembrie a vizitat ocna de la Slănic și a descris-o astfel.]

„Sunt două ocne, una la răsărit, cealaltă la apus, la o depărtare de un sfert bun de milă între ele. Cea de la răsărit se exploatează de opt ani: a început să se găsească sare la o adâncime de douăzeci de picioare și acum este adâncă de o sută și douăzeci de picioare. Sunt patru puțuri prin care se coboară în groapă, care este rotundă și are 45 de picioare de jur împrejur. Într-o zi se extrag 120 de bucăți de sare, dar dacă ar voi, ar extrage și trei sau patru sute de bucăți. Se folosesc o sută de oameni, care sunt coborâți în ocnă cu ajutorul unor frânghii; fiecare bucată de sare are la 180 de ocale. La început, era albă, acum este puțin gălbuie. Ocna de la apus a început a fi exploatată de 70 de ani încoace; acum sunt vreo șase sau șapte gropi părăsite. În clipa de față se sapă din nou la suprafața pământului, dintr-o stâncă înaltă, de mulți coți, astfel că aici se vede bine totul, căci sarea se extrage toată din stâncă. Această ocnă are o întindere de vreo milă, pe când cea de la răsărit ar merge, după cum se crede, până la Iași (!) deoarece, dacă se sapă până acolo, se găsește sare. Între ele este o depărtare de un sfert de milă și sunt despărțite de un pârau, numit tot Slănic, care se află la sud-est¹⁴ (!) de București, la o depărtare de 18 ceasuri.

Nu m-am coborât în fundul galeriilor de sare de la răsărit, dar m-am uitat cu cea mai mare plăcere la sarea fosilă din ocna de la apus. Gropile părăsite au rămasite foarte mari de sare și în fund se află un șanț foarte adânc plin cu sare. Pretutindeni, unde ajunge ploaia, formează țurțuri de sare verticali de sus în jos și de jos în sus. // Cum tăietura făcută în stânca de sare are o înălțime de mai multe brațe – se știe că nu este decât un an de când se sapă –, am putut să o observ bine. Este în cea mai mare parte foarte albă, dar pe jumătate cristalizată și, în afară de câteva locuri ce se văd, cea mai mare parte este sare

p 324

¹² *Volini* Editorul propune numele de Boleni în locul formei Volini din original Credem că este vorba probabil de localitatea Văleni-Burias, veche denumire a satului Burias, com. Periș, jud. Ilfov, și încă și mai probabil de satul Podu, Văleni de Ialomița, com Poienarii Burchii, jud. Prahova

¹³ Vezi mai sus, n. 9.

¹⁴ *Tra l'est e il sud* (!) (greșit în loc de nord)

curată, tare ca piatra; când o sfărâmi se văd totuși înăuntru bulgări („rasine”) de pământ. Ba mai mult – și acest lucru este vrednic de luare aminte – în acea stâncă de sare se văd bine niște straturi orizontale, dar din aceeași sare, fie că ar avea o culoare puțin deosebită, fie că stratul de deasupra nu este bine lipit de cel de dedesubt. În această sare nu este nici un corp eterogen; cele două ocne sunt acoperite numai de pământ în cea mai mare parte fără poante.

[Mai departe face următoarea observație.]

Vorbind de ocne, am uitat să arăt că ocna ce a fost deschisă în acea stâncă de sare, pe o lungime de la opt până la zece picioare, dă în partea de sus o sare impură, adică amestecată cu pământ, apoi mai jos, și din ce în ce mai jos, vine sarea curată. Se pare că, *ab origine*, trebuie să se fi întâmplat, dimpotrivă, când adică nu era tot pământul acela, care acoperă acea masă de sare fosilă și care pătrunde înăuntru odată cu ploaia.

[A plecat în dimineața următoare, care era 5 septembrie, de-a dreptul la Brașov, unde a ajuns după trei zile, oprindu-se în prima noapte, într-un sat al cărui nume nu ni-l spune și în a doua noapte la Lazaret, loc de carantină în vreme de epidemie de ciumă... Ajungând la Brașov, a făcut aceste însemnări.]

p. 325 Pe drum, nu am avut vreme să însemn cu de-amănuntul ceea ce am observat. Plecând de la ocna și urmându-mi călătoria spre Lazaret, am urcat pe un munte nu prea înalt, apoi am coborât într-un sat mic, unde am poposit. Tot acest munte era în întregime dintr-o rocă de gresie¹⁵ (cvart), pe care pe urmă am regăsit-o neconținut până la Lazaret. Așadar, acum trei zile, ne-am urcat dis-de-dimineață pe un munte, cu adevărat alpestru și foarte înalt, // numit de fapt regele munților¹⁶. Înainte de a ajunge la un sfert din înălțimea lui, am început să vedem fagi, mai întâi mici, nu prea stufoși, dar pe măsură ce mergeam mai sus ajungeau foarte înalți, drepti și stufoși. Ne aflam pe un munte adevărat, deși nu la o mare înălțime. Pe înălțimile munților, în afară de fagi, se aflau și brazi foarte frumoși, pe lângă un mare număr de pini. Pădurile se întindeau așadar uriașe pretutindeni și în toate părțile pe o distanță nespus de mare și nu erau întru nimic mai prejos de cele de la San Pellegrino¹⁷ sau din Elveția. Creștetul muntelui, pe care se afla drumul de trăsură, era lipsit în întregime de copaci și nu avea decât iarbă proaspătă. De acolo, de pe acea culme, unde termometrul arată la umbră unsprezece grade, se vedeau dedesubt pădurile groase pe care le străbătusem; și era curios să observi deosebirea dintre brazi, care sunt aproape întotdeauna piramidali, și fagi, care sunt stufoși, în afară de culoarea dulce și deschisă a acestora și de cea întunecată a acelorora. Stând dus pe acea culme, vedeam în toate părțile din jur, în afară de cea dinspre nord, alți munți la fel de înalți, la fel de păduroși, fiecare având, de asemenea, creștetul pleșuv și acoperit numai cu iarbă. De ce sunt creștetele pleșuve prin aceste părți, nu aș putea spune. Nu este pentru că locul ar fi nepotrivit pentru fagi, pentru brazi, căci am văzut că ei cresc și în locuri mai înalte, și nici pentru că acele înălțimi ar fi de stâncă goală, căci acolo este un strat gros de pământ. Când am coborât mai jos, fagii și, în parte, brazilii mi-au

¹⁵ *Pietra arenaria*

¹⁶ Pietra Craiului?

¹⁷ San Pellegrino în provincia Bergamo (Italia)

ținut tovărășie până la Lazaret. Tot muntele, de la poalele lui, de unde am pornit din Țara Românească, până la poalele, unde se află Lazaretul, este de gresie, care iese la iveală pretutindeni, când în masă compactă, când în pietre sfărâmate, când în stâncile imense, ascuțite și pleșuve, dar niciodată în filoane. Dealtfel, aceeași rocă alcătuiește și restul munților înconjurători; timpul o macină; este de două feluri: unul foarte fin, celălalt grosolan, după cum // cuprinde multe bucățele de cuarț sau cel puțin, în mare parte retezate. Mica p 326 se găsește în amândouă felurile de roci. Mulți din munții care înconjoară Lazaretul sunt un amestec de pietriș mare de gresie (nisipoase), înconjurate de rocă de gresie. În pădurile, pe care le-am descris până acum, am văzut mai mulți prigori.

[La Lazaretul numit și el tot Buzău¹⁸ („Buzen”), după pâraul Buzău („Bodza”), care trece pe lângă sat, nu a făcut carantină, deoarece nu era ciumă la Constantinopol. Locul i s-a părut într-o poziție foarte joasă și înconjurat de munți înalți, fără orizont și posomorât, cu multe case clădite din porunca Maiestății Sale imperiale, cu acoperișurile făcute din obișnuita șindrilă. Câmpiile dimprejur erau pustii, fără grâne, fără poame, dar, vizitând locurile cele mai apropiate de sat, a găsit un lucru vrednic a fi povestit.]

În apropierea caselor trece Buzăul, un torent clocotitor, care dă păstrăvi de soi și în care am văzut mierle de apă, ca în Frigido¹⁹, la Carrara, zburând orizontal jos de tot deasupra apei și oprindu-se când pe o stâncă, ce ieșea din undă, când pe alta. Curiozitatea m-a împins să caut obârșia torentului și am găsit-o, dar nu întru totul, cel puțin în parte. Urmând, așadar, drumul torentului, dar în susul său, la o depărtare de un sfert de milă de Lazaret, se vede pe povârnișul unui munte înalt, la sud-este de Lazaret, locul de unde izvorăște pâraul. Muntele este acoperit în întregime de fagi, afară de coasta dinspre Lazaret, unde se află o porțiune pleșuvă de vreo sută de picioare, de jur împrejur plină în întregime de tuf, iar din crăpăturile tufului țâșnesc dedesubt izvoare ce coboară mai jos și alcătuiesc pâraul, care, după aceea, este stăvilit și face să meargă o moară. Pe acea coastă sunt, așadar, în multe colțuri încă multe guri, din care țâșnesc izvoare îmbelșugate, care dau naștere la acea materie tufacee, de care e plină toată coasta. Priveliștea acelor ape care pietrifică sau mai de grabă îmbracă într-o crustă de piatră totul și pietrele, și frunzele, și iarba, este nespus de frumos; și este o plăcere să fii acolo și vara, căci din cauza pădurilor, care domină de sus, soarele nu pătrunde niciodată și răcoarea este minunată. Această coastă aparține tot „Regelui munților”.

Mereu, în // tot cursul anului, acele ape care țâșnesc astfel vin cu aceeași p 327 putere, căci acele izvoare bogate nu sunt produse sau alimentate din topirea zăpezilor, care dispar în luna mai. Iată un caz asemănător cu altele observate de mine și care este demn de a fi relatat. Am prea viu întipărit în minte acel loc pentru a nu-l putea descrie bine la vremea sa.

[A ajuns la Brașov, care se află la 7 ceasuri de călătorie de Lazaret, în seara zilei de 7 septembrie, pe o vreme foarte rece, vântul suflând de la răsărit.]

¹⁸ E vorba probabil aici de localitatea numită Vama Buzăului, sat și com , jud Brașov

¹⁹ Frigido, nume vechi al râului Vipacco din Italia

Braşov, numit latineşte Corona, este un oraş înconjurat cu ziduri, cu o cetate la nord care pare însemnată. Are trei suburbii, dintre care una este locuită numai de români; oraşul are cam 18 000 de locuitori. Locuitorii sunt germani, unguri, români şi greci, deci se vorbesc toate aceste limbi; nu se vorbeşte deloc limba italiană. Este acolo o garnizoană a Maiestăţii Sale imperiale şi sunt şi unguri şi germani; dintre germani, unii sunt luterani, alţii catolici. Catedrala, care este de stil gotic şi aparţine luteranilor, este cea mai frumoasă biserică din oraş. Pe dinăuntru şi pe dinafară este clădită în întregime din bucăţi mari de gresie extrasă din munţii vecini. Nu este nici un palat, dar se văd multe case frumoase fără să aibă o arhitectură prea grozavă. Acoperişurile sunt făcute fie din şindrilă, după obiceiul din Ţara Românească, fie din teracotă, în formă de romburi drepte unite împreună care înlocuiesc ţigla. Străzile sunt murdare şi pentru că apa din fântâni, care sunt din belşug în oraş, se scurge afară pe drum; piaţa este mare, dar rău pavată. Toţi munţii din aceste împrejurimi alcătuiesc un masiv de rocă de calcar, fie simplă, fie amestecată, întrucât cuprinde pietriş tot din calcar. În partea dinspre miazăzi, se înalţă un munte foarte abrupt²⁰, în întregime din roca aceasta, care iarna trebuie să fure mult soare oraşului, mai ales acelei părţi, care este mai aproape de munte. Roca aceasta este cenuşie, nu prea dură, în mare parte cristalizată, dar cu cristale solzuroase şi // asemănătoare cu mica. Prin culoare, prin compoziţie şi prin consistenţă, această rocă seamănă foarte mult cu rocile cristaline din împrejurimile Constantinopolului! Atât numai că nu găsesc acele cavităţi sau intrări cristalizate.

[Nu a întâlnit nimic însemnat şi nu a scris nimic despre călătoria de la Braşov la Sibiu. Rocile calcaroase i-au ţinut tovărăşie, la început, de-a lungul unei părţi de drum; apoi până la Făgăraş²¹, nu a mai văzut decât pământ, iar de acolo până la Sibiu, gresie plină cu mică argintie. Avea scrisori pentru baronul de Brukenthal²², consilier aulic al Maiestăţii Sale imperiale şi guvernator general al Transilvaniei. Acesta l-a primit cu multă amabilitate şi i-a înmănat scrisori²³, pe care le căpătase de la baronul Sperges, pentru inspectorii minelor din Transilvania, din Banat şi din Ungaria, ca să le poată vizita şi să adune câte ceva pentru muzeul din Pavia. Prin Brukenthal, a făcut cunoştinţă cu consilierul Müller şi cu directorul şcolilor normale, Joseph Raditsching von Lerchenfeld²⁴, cu care a rămas apoi în corespondenţă, în special – cu acesta din urmă –, pentru că îi lăsase însărcinarea de a aduna păsările mai rare din Transilvania pentru muzeul din Pavia. La consilierul Müller, în tovărăşia căruia a urcat pe muntele Fot²⁵, fiind şi acesta un mare iubitor al ştiinţelor naturale, a găsit o frumoasă colecţie de fosile şi a văzut

²⁰ Este Tâmpa

²¹ *Zagorash* (!), oraş, jud. Braşov.

²² Samuel von Brukenthal (1721–1803), guvernator al Transilvaniei (1777–1787).

²³ Vezi scrisoarea publicată mai jos în anexă şi mss. din Biblioteca Municipală din Reggio, în Emilia.

²⁴ Scrisoarea lui Lerchenfeld către Spallanzani este menţionată de Naborre Campanini, *op cit.*, p. 328, n 4

²⁵ Aşezat la sud-est de Sibiu, la o depărtare de opt ore de oraş

multe matostate galbene și roșii, găsite în împrejurimi și în râurile vecine și trunchiuri foarte frumoase de copaci împietriți; în palatul baronului von Brukenthal, a văzut cu multă admirație „o colecție mică, dar aleasă de produse naturale”, alcătuite, în cea mai mare parte, din bucăți de aur nativ, ce se găsea în pietre extrase din diferite mine din Transilvania. A văzut aur în foi, în cuburi, în fire, a văzut antimoniu²⁶... bucăți frumoase de sare fosilă și diferite scoici obișnuite, nu chiar pietrificate, ci numai fosile și puțin calcinate, extrase din munții din împrejurimi.

Își propusese încă de mai înainte să le vadă, sperând să învețe lucruri folositoare //, și și-a dus la îndeplinire intenția, după ce a stat de vorbă cu Brukenthal și Müller, ascultându-i cu mare plăcere despre structura și însemnătatea lor]. p. 329

[A decis să se urce pe muntele Fot.]

La poalele sale se extrage pământ cu alaun și se prepară în continuu alaun și de asemenea vitriol. Acest munte nu este alpestru, totuși pe vârful său se află zăpadă, pe crestele mai înalte, chiar până în august, iar în anumite prăpăstii, întotdeauna ninge în toate anotimpurile. După ce ne-am urcat puțin, am dat de fagi, mai întâi mici, apoi foarte înalți, însoțiți de brazi; copacii cresc pe munte până la o anumită altitudine, apoi culmile rămân până la un anumit loc golașe, neavând decât iarbă. Și aici se pune întrebarea: de ce astfel de văgăuni sunt fără copaci (!). Nu se poate spune că n-ar fi destul pământ. La jumătatea muntelui, ne-am găsit învăluși în ceață, dar, sus pe vârf, am lăsat ceața sub picioare²⁷. Pe culme, am văzut vulturi negri obișnuiți, iar pe râulețele, care coboară la vale spre oraș, am văzut mai multe mierle de apă, dintre care duc cu mine patru, care au și fost pregătite ca specimene. Mai aud spunându-se că în Transilvania sunt foarte mulți șoimi, poate pentru că mulți nobili țin în Transilvania șoimi îmblânziți. Aceștia se nasc în munți. Cât despre insecte, Transilvania are foarte puține. Printre cele pe care le-am văzut, nu am găsit nici o specie nouă sau aproape nici una. Este de necrezut marea mulțime de ciori obișnuite, care stau la anumite ore pe acoperișurile orașului. Mai sunt corbi moțați²⁸ și se poate spune că acestea sunt singurele păsări din oraș, deoarece altele nu vin; ciorile locuiesc aici tot anul, dar nu-și fac cuiburi.

[A consacrat o zi întreagă pentru vizitarea salinei de la Ocna Sibiului; localitate așezată la o jumătate de ceas de Sibiu. Îndată ce a ajuns acolo, șeful ocnei i-a dat informațiile generale cerute de el.]

Ocnele sunt în număr de patru: din toate se scoate sare, dar acum (se p 330 extrage) numai din două. Sunt multe ocne părăsite și se crede că se scotea sare și pe vremea romanilor, dar de la suprafață. Din dispoziția împăratului, se extrage acum între 200 000 și 400 000 de ocale; se vinde aici și în Banat și se transportă în alte locuri, folosind calea apelor. Venitul anual al Maiestății Sale este de 400 000 florini²⁹. Numărul oamenilor, care muncesc aici e de 150.

²⁶ *L'antimonio lazareo e il plumoso*

²⁷ Urmează descrierea rocilor ce alcătuiesc acel munte.

²⁸ *Corvi berettini*.

²⁹ Am aflat mai târziu și mi-am însemnat că toate minele din Transilvania îi aduceau împăratului un venit de peste 2 milioane de florini

p. 331 Adâncimea ocnei // celei mai adânci este de 67 brațe; diametrul cercului de jos este de 35 de brațe. Adâncimea ocnei a doua este de 61 de brațe; diametrul circumferinței este de 31 de brațe și cinci picioare. Cât despre celelalte două ocne, una e de o adâncime de 24 de brațe; diametrul circumferinței este de 14 brațe și 2 picioare și se numește ocna Sfântului Ioan Nepomuc; cealaltă are o adâncime de 21 de brațe și un diametru de $9\frac{1}{2}$ brațe. Din cele două ocne pomenite, prima se numește cea mare și a doua cea mică.

Pe lângă gura gropilor se aștern învelitori de piele pentru ca apa de ploaie să se scurgă mai direct, fără să ajungă la sare.

[A vizitat ocna mare]

La început, este o gaură paralelipipedică de vreo 6 picioare pe fiecare latură, îmbrăcată cu lemn, apoi vine groapa de sare. Stând în fund, unde am fost coborât, am văzut că o atare ocna se poate asemui, în linii mari, cu o sticlă. Gâtul reprezintă scobitura paralelipipedică, iar pântecul, groapa săpată în sare. Eu, așadar, pentru a o îmbrățișa cu privirea, mă aflu pe planul de jos sau fundul acelei părți pântecoase. De acolo din fund, privind în sus, se vede, dar cu greutate, deschizătura superioară. Pentru a vedea apoi că ocna are forma așa cum a arătat, s-a aruncat în două rânduri de la gura ocnei în jos un mănunchi de paie aprinse. Venind în jos, el lumina tot mai mult acea beznă și astfel se vedea treptat întreaga groapă. După mine, nu putea să fie un spectacol mai frumos, dar un alt fapt, care m-a surprins, a fost acesta: din gura de sus au fost aruncate două sau trei piei de bivol, legate împreună... În timpul căderii părea că se producea un sunet în ocna, dar, care, când au atins fundul, au vuit de parcă era un tunet puternic, care, scăzând treptat, a ținut patru minute. Și acest fapt m-a mirat mult; aceste două glume se fac întotdeauna cu prilejul coborârii străinilor mai însemnați în ocna aceea, care e cea mai mare din toate.

p. 332 Metoda după care se extrage sarea este aceasta: să presupunem că suprafața inferioară este egală; se începe scoțând un paralelipiped mare // de sare, apoi se extrag altele și apoi altele până ce s-a netezit din nou fundul, apoi se scot alte paralelipipede. Pe pereții înalți dinăuntru, ocna este acoperită de jur împrejur de o pojghiță albă, nu prea tare, care nu este decât praf de sare, produs prin loviturile de târnăcop și lipit de pereți. De sus, cădea apa de ploaie care forma o băltoacă pe fund. Aceasta pătrunde printre crăpăturile din sare, mai ales acolo unde ele sunt cu firișoare de pământ, din care se văd multe în părțile superioare și puține în pereți; sunt, mai bine zis, vine de pământ neregulate, din care cauză se formează vinișoarele prin care trece apa. În foarte multe locuri se găsesc bucățele de piatră aproape rotunjite și unele cristalizate într-un anumit fel, înfipte și chiar încorporate în sare, sunt albe și se crede că la origine ar fi fost calcar; acesta, fiind apoi saturat de acidul sării, ar fi devenit gips. Am cu mine mai multe mostre. Se pretinde că ocna de la Ocna Sibiului se întinde până la cea sau la cele din Țara Românească, merge până la cea din Ungaria și trece în Saxonia. Aceste gropi de sare sunt toate acoperite cu acoperișuri foarte bune în mai multe locuri sub care sunt depozitați sub ele bolovanii de sare care sunt foarte numeroși. Afară din ocna, acolo unde se află sarea impură și neștinută în seamă, apa, topind sarea și depunând-o ici

și colo sub schele^{29bis}, face niște înfloritură ca de stalactite artificiale foarte frumoase, dar care se sparg foarte ușor.

[Înainte de a părăsi Sibiul, a vizitat mai multe alte colecții de minerale adunate de prin țară, după cum amintește el însuși, observând că râul Mureș duce, în afară de alte felurite pietre, și matostate (*diaspri*) frumoase, roșii, dar nu și verzi, din care nu a văzut nici un exemplar în colecțiile particulare de la Sibiu. Printre darurile care i s-au făcut, amintește de o cruce mică și de un cub de sare cu o bulă de aer în interior, care proveneau din ocna de la Turda. Acestea împreună cu fosilele, pe care le-a cules în locurile învecinate, le-a pus într-o ladă, pe care a lăsat-o la plecare, în păstrare baronului Brukenthal, care trebuia s-o trimită pe râul Mureș și pe Dunăre la Viena, pe adresa baronului Sperges //, care avea s-o trimită de p. 333 acolo la Pavia...]

Lada nu a ajuns la Pavia decât în vara anului 1788... // de la Sibiu p. 334 <Spallanzani> s-a dus la Portuș³⁰, depozit general al sării fosile extrasă din Transilvania, de unde este distribuită în Transilvania, în Banat și în Ungaria și de la Portuș s-a dus în târgul învecinat, Vințul de Jos, pentru a vedea pe Excelența Sa, contele Batthyani, episcopul Transilvaniei³¹, care locuiește chiar în casa unde a fost ucis³² cardinalul Martinuzzi, sub domnia lui Ferdinand I. [Înapoiindu-se, a scris unele detalii cu privire la locuitorii Transilvaniei, pe care, de bună seamă, le-a auzit din gura contelui Batthyani și pe care a găsit cu cale să le însemne.]

Românii din Transilvania ajung la un milion, restul este compus din p. 335 unguri, care sunt stăpânii pământului, din secui, care sunt scoborătorii hunilor și locuiesc în vecinătatea Moldovei, într-un loc numit secuime (*Siculia* = Țara Secuilor), din sași care sunt coloniștii germani, chemați aici pentru a cultiva mai bine pământul³³ și care locuiesc aici de vreo șase secole, din germani, care sunt meseriași, ostași și personal în slujba Maiestății Sale; din oameni mai degrabă aproape toți negustori, din greci. Categoria cea mai puțin disprețuită e cea a Țiganilor, care locuiesc în mahalalele orașului și care sunt muzicanți, întrucât ei cântă din diferite instrumente, fac pe fierarii și alte meserii; a doua <categorie> e cea a Țiganilor, care, locuiesc sub corturi, care fac multe lucruri mărunte³⁴ de lemn; a treia e cea a Țiganilor nomazi, numiți Țigani egipteni, cei mai mulți hoți.

[El însuși găsisese că] românii sunt atât de ignoranți încât [spune că] aproape nu știau ce sunt orele (ceasurile) și ce este timpul. Întrebându-i care e depărtarea de cutare loc ce le e cunoscut, ei nu răspund, două mile, ci o

^{29bis} *Qua e là di sotto ai ponti.*

³⁰ *Portus*. Localitate dispărută pe Mureș, la sud de Alba Iulia; numirea de Portus vine de la faptul că încă din sec. XIV era acolo locul de trecere cu luntrea peste Mureș.

³¹ Este vorba de contele Ignatz Batthyani, întemeietorul vestitei bibliotecă „Batthyaneum” din Alba Iulia.

³² În decembrie 1551. Palatul de la Vințul de Jos era o veche mănăstire însoțită de Martinuzzi

³³ De fapt, pentru a întemeia orașe.

³⁴ E vorba de lingurari.

liturghie, două sau trei de-ale preotului lor, acestea fiind rugăciunile pe care le rostește înaintea slujbei³⁵.

În dimineața zilei de 21 septembrie, ne-am îndreptat de la Portuș la Zlatna, care se află la o depărtare de șase ceasuri bune. Pe drum, mi se înfățișau neconținut munți de roci calcaroase, din care ei fac, de fapt, var, fixate ici și colo în munți, în afară de multe pietre de aceeași calitate, desprinse și zăcând pe drum și în alte locuri. Zlatna este un târg mic în fundul munților, ce o înconjoară din toate părțile; este vestită pentru că aici se topesc în furnale minereurile din Transilvania. Separația aurului de argint cu ajutorul apei tari se face la Alba Iulia. De la Zlatna, am plecat la Baia de Criș³⁶, târg mic, unde sunt furnale pentru minereu ca la Zlatna. Călătoria a fost de opt ceasuri și, în mare parte, s-a mers printre defileurile munților. În cea mai mare parte se vedea obișnuita rocă primară de cuarț șist-argilos, cuprinzând în mai multe locuri granate comune³⁷. Dar pe lângă aceasta, când ne aflam pe la jumătatea drumului, am început să vedem roca metalică³⁸ a domnului Born. Cum se află în minele din vecinătate, voi vorbi de ele în altă parte. În afară de această piatră, am găsit glie³⁹ neagră și albă de-a lungul pârâului din valea numită Vinț⁴⁰, dar, apropiindu-mă de Baia de Criș, malurile abrupte ale aceluia pârâu mi s-au înfățișat vederii croite din marmură albă, care mi-a ținut tovărășie, timp de două ceasuri, căci, în acea parte, munții erau în întregime numai din marmură pură; mai este și marmură împestrițată cu alb, roșu și galben, mulți munți sunt negri din cauza ploilor, dar ceva mai jos apare marmura cea mai albă, care este dezgolită (nudă) în acei munți nesfârșiți, nefiind acoperită cu o crustă ca marmura de // Carara. Ea nu este niciodată în straturi, pare totuși p. 336 că nu rezistă la intemperii, cum se vede din negreala ei. Totuși, deși este atât de potrivită pentru clădiri, este neținută în seamă, căci în acele locuri nu se află decât colibe de-ale românilor. O rocă de aceasta calcaroasă, care nu are nici scoici⁴¹, nici corpuri străine; se vede în mai multe locuri că este suprapusă șistului primitiv, care ne-a ținut tovărășie până acum.

În dimineața următoare, m-am sus la mine din Baia de Criș numită Sfântul Emeric, așezată la răsărit, într-un fund de vale, la o depărtare de o jumătate de oră de casa în care mă aflu. Mergând într-acolo, am văzut, din capătul cel mai înalt al unui drum, cantitatea uriașă de zgură zăcând lângă un torent și care era de pe vremea romanilor. Aceasta și acum mai este supusă focului câteodată, pentru că se mai găsește prin ea puțin aur și argint, semn că nu extrăgeau bine odinioară aceste două metale. Peste tot pe unde am umblat

³⁵ Aici se termină informațiile, preluate, de bună seamă, de la episcopul Transilvaniei, și aprecierile însușite de Spallanzani. „Ignoranța românilor” se referă la mentalitatea țăranilor care trăiesc în general în așa-zisa „durată lungă”, în care timpul nu este fărâmițat mecanic de orologiu în 24 de ore, ca pentru orașeni. Vezi, în acest sens, explicațiile date la o părere similară a lui von Born, în relația acestuia din volumul de față. Spallanzani cunoștea acea relație

³⁶ *Offenbanja* = Baia de Criș, sat și com., jud. Hunedoara.

³⁷ *Granata gragaria*.

³⁸ *Sasso metalico*.

³⁹ *Schrol*

⁴⁰ *Vince*.

⁴¹ *Testacei*.

călare, pentru a mă duce la acea mină, se găseau prin pământ bucățele de aur, deși puține la număr. Vin acum la mina de la care am scos cristaluri frumoase. La 25 iunie 1773, s-a făcut deschiderea minei și, după ce au pătruns câțva în adâncimea muntelui, au avut norocul să dea de lucrările romanilor, adică o săpătură în roca metaliferă. O asemenea lucrare făcută cu târnăcopul constă dintr-o cavitate, în formă de trapez de înălțimea unui om și jumătate. Pe pereți se mai găseau încă găurile și scobiturile unde puneau opaițele (?) (*lumi*) și se mai văd săpate litere romane. Înaintând mai departe, cavitatea se strâmtează din ce în ce mai mult, dar rămâne mereu suficientă pentru ca un om să poată sta în picioare. Totuși se vede că o asemenea săpătură a fost făcută, mai de grabă, în speranța de a da de metal, care, în realitate, nu s-a extras, deoarece până în locul unde au săpat romanii nu s-a găsit deloc sau aproape deloc argint, mina fiind, mai degrabă, de argint decât de aur. Așadar, din vremea amintită s-a început săparea minei și s-a urmat cu săpătura dincolo de cea a romahilor, făcându-se forarea cu ajutorul pulberii⁴², ea este mai puțin regulată, dar, fiind făcută pe mase mai mari, contribuie, ca munca să fie mai rapidă. S-a extras argint și aur, dar mai mult argint decât // aur; acum nu se mai extrage p 337 aproape nimic și se lucrează în speranța de a se mai găsi ceva; forarea a înaintat mult, este orizontală, de aceea, se pășește peste niște lemne⁴³, pentru a se apăra de apa care țâșnește din săpătură. Pe o porțiune este rocă metalică, dar pe urmă este piatră calcaroasă.

Acum patru ani, cu puțin mai înainte de sfârșitul săpăturii (pe dreapta), făcându-se o mică gaură în perete, a țâșnit din ea, pe neașteptate, apa cu atât putere, încât au trebuit să fugă și, dacă <gaura> ar fi fost mai mare, toți s-ar fi înecat. Timp de cinci zile a continuat să țâșnească apa. După ce a încetat, s-a mărit gaura și s-a aflat, cu uimire, că ducea la o peșteră aproape ovală, ai cărui pereți erau acoperiți cu cristalizații de spath și aproape mereu cu altele asemănătoare. Par tot atâția rărunchi care ies în afară de pe pereți ca niște glande mari înglobate împreună, Unghiurile cristalelor sunt toate tăiate. Deci, a fost mărită atunci scobitura, ca să poară pătrunde oamenii înăuntru, și, deoarece cavitatea de sub foraj era plină cu apă, au pătruns în ea într-o mică barcă. Scoțându-se apa, încetul cu încetul, s-a găsit că nu numai peretele superior al peșterii era acoperit cu cristalizații, ci și cel inferior pe care l-aș descrie în linii mari ca *un ventre gemmato*. Acum în borta inferioară, în loc de apă, sunt pietre aproape pretutindeni. Lungimea peșterii, după cât aș putea s-o măsoar cu ochii, este de patru prăjini, lățimea, de două și trei sferturi, iar înălțimea, de două și jumătate. Când ar fi luminată privesc dinăuntru, ar fi cum nu se poate mai frumoasă. Aproape de intrare, picura din partea de sus puțină apă. Temperatura, am găsit-o că nu era nici caldă nici rece. Îmi rezerv să vorbesc mai multe despre cristale la Pavia, când le voi avea înaintea ochilor; notez că, ieșind din peșteră și intrând în galeria comună, la mică distanță, s-a săpat o galerie scurtă acoperită, pe pereții laterali, cu cristale foarte frumoase de gips în lamele. Și despre aceste cristale, și despre ganga lor, voi vorbi la Pavia, când le voi avea înaintea ochilor.

⁴² *Botte di fucas*

⁴³ *Si va su legni*.

p 338 În acea beznă, am găsit lipite pe pereți diferite crescături⁴⁴ mici și delicate asemănătoare mușgaiului, dar mai // rezistente. La înapoiere, pe drum, o parte din munte este alcătuit dintr-o rocă metaliferă și în parte din roca obișnuită de cuarț, mică și talc și poate că aceasta o continuă pe cea văzută la Zlatna și în timpul călătoriei.

[De la Zlatna, din care a făcut centrul acestor excursii ale sale, s-a dus în ziua următoare, la 27 septembrie, la Roșia Montană]⁴⁵.

Roșia este locul unde am ajuns astăzi după amiază înspre seară. Pe drum m-am dus de-a lungul râului Arieș⁴⁶, cuvânt unguresc, care înseamnă: „de aur”, deoarece în nisipiul aceluiași râu se găsesc firicele de aur și, de fapt, am și văzut pe un român care culegea aur. Se găsește foarte puțin, dar bieții români, măcar că nu câștigă pe zi decât puțini creișari, sunt mulțumiți și încântați. Când plouă, atunci se găsește aur mai mult. Urmându-mi călătoria, râul a rămas în dreapta, iar pe stânga, este o livadă foarte întinsă, plină de movile și de vâlcele. Vâlcelele conțineau pământul, care fusese săpat pentru a fi cercetat și a scoate aurul din el. Am văzut mereu, de la poalele până în vârful muntelui, obișnuita rocă străveche. Din cele trei elemente, care o alcătuiesc, predomină când unul, când altul, uneori este în lame, uneori este compactă, când e mai dură, când e mai puțin dură. Cu un ceas și un sfert înainte de a ajunge la Roșița, am văzut din nou roca metaliferă, cu particule de bazalt lucind într-însa. Coborând de pe ultimul munte, ce domină târgul, se văd munții auriferi, care înconjoară, în cea mai mare parte, Roșia. Cei mai mulți sunt golași, în afară de unul care are pe o coastă brazi (*pinus abies*), acei copaci coniferi pe care i-am văzut de atâtea ori. Insula iepurilor de lângă Constantinopol este ciuruită toată de găurile făcute de acele animale. Acești munți arată la fel, fiind sfredeliți⁴⁷ de exploratori și motivul este că peste tot se extrage mai mult sau mai puțin aurul și tot pământul din târg și din afara târgului conține aur; căci aceste locuri sunt, într-adevăr, foarte bogate în aur

p. 339 și uneori se extrag pietre care conține aur nativ. Cristalizările // în formă de cub, de foiță, de cuburi cu piramide ce se ridică pe ei etc. caracterizează acest aur, care se poate vedea bine în pietre, în vreme ce aproape întotdeauna, aurul care se sapă este aur nativ, dur, invizibil ochiului. Se mai găsește și argint, dar mai puțin. Zdrobirea rocilor aurifere, spălarea și amalgamarea sunt operații simple, ce nu sunt legate de foc. De aceea, se și extrage aurul neconținut tot anul. Ducându-mă pe vârful aceluiași munte, care este sfredelit în întregime și care nu are nici plante, nici arbori, am văzut că este o stâncă golașă de piatră și această piatră este, în mare parte, de amestec⁴⁸.

Aurul se extrage astfel: se sfărâmă pietrele, chiar și cele care nu au urme de aur, se spală și se dă la o parte pământul cu pietriș; apoi, reziduul, care nu cuprinde decât aur, este amalgamat cu mercur, după care se obține aurul pur;

⁴⁴ *Piantine*

⁴⁵ *Verespatak*, sat și com., jud. Alba.

⁴⁶ *Avanyos* (greșit în loc de Aranyos, nume unguresc al Arieșului).

⁴⁷ De comparat cu descrierea lui Ignaz von Born, din volumul de față, unde se explică și frecvența acelor găuri, prin încercările mereu părăsite, după decepție, ale căutătorilor, care își mută ceva mai departe locul de explorare.

⁴⁸ Urmează discuții asupra naturii acelei roci.

și cum o asemenea operație știe să o facă orice român și cum românii sunt cei care sapă în mină, se fură⁴⁹ astfel o cantitate imensă de aur. Totuși acești români sunt toți săraci, fie pentru că nu sunt prea economi și socotiți (!), fie pentru că oricât ar fi de adevărat că în acele locuri fiecare piatră și pământul și noroiul dau aur, când le speli, totuși acest aur, astfel împrăștiat și răspândit prin toate pietrele, este în cantitatea redusă.

Și este vrednic de observat că în timp ce în atâtea alte mine, aurul se află în filoane, în mina aceasta nu este așa, ci este răspândit sau adunat în mod invizibil și, de cele mai multe ori, cristalizat. Această rocă are multe particularități, parte vizibile, parte nu și aproape orice crăpătură conține aur. Am dus cu mine mai multe probe din această rocă auriferă, pe care o numesc // astfel fiindcă, atunci când e zdrobită, dă întotdeauna, mai mult dau mai puțin, p. 340 aur și pe care o voi cerceta mai bine; dealtfel, voi spune acum că aş înclina să cred că acel munte și mulți alții asemănători, din care se extrage aur, sunt vulcanici și că, după ce sau format astfel, au fost pătrunși de substanțe „aurifice”, prin infiltrația apei, și că ulterior, prin precipitație, s-a format apoi acel aur aparent. O parte oarecare din asemenea roci conține prundiș alb de râu, în aparență cristalizat și cuarțos, dar o parte din asemenea roci conține și bucățele de cuarț sparte și foarte colțuroase, de aceea, eu susțin, după cum am spus mai sus, că a intervenit un agent violent fie înainte, fie în timpul aceluși proces. Îmi vine să cred că cei doi agenți ar fi fost: focul și apa. Aurul din toată Transilvania dă pe an, una peste alta, cam unsprezece centenari și centenarul are 100 de libre de 16 uncii fiecare.

[S-a întors în seara zilei următoare la Zlatna, de acolo, după ce a fost din nou la Poruș, cu tot frigul și ploaia însoțită de zăpadă, a plecat la Deva, pe Mureș, unde, din cauza drumurilor rele, nu a ajuns decât la 1 octombrie. La Zlatna, s-a bucurat de ocrotirea binevoitoare a domnului Emannuel Will, inspectorul acelor mine, iar la plecare, i-a lăsat acestuia în păstrare trei lăzi cu probe de minereuri culese, însărcinându-l să le trimită la Viena, pe adresa baronului Sperges, pe calea Mureșului și a Dunării, pentru ca să coste cât mai puțin... etc.]

[În cursul călătoriei de la Zlatna la Deva, nu a întâlnit nimic mai însemnat; a făcut câteva observații asupra variației vremii în Transilvania și a însemnat că vremea rea venea întotdeauna seara și oarecum dinspre nord. Drumurile erau cât se poate de rele; erau numai din argilă clisoasă sau din marnă. Într-un loc oarecare, a văzut huma neagră sau „pământul gras al lui Wallerio”, munții, pe care i-a străbătut, erau acoperiți în întregime cu plante, fără nici o urmă de pietre ascuțite, numai în torente a găsit multe bucăți cristalizate de cuarț roșu. În văi, a dat de porumb, cu care se hrănesc mai ales românii. //

Nu a ales Deva drept centru al excursiilor sale științifice, cum făcuse la Zlatna, dar a stat două zile la Deva și s-a întors după alte cinci zile, pe care le-a petrecut vizitând succesiv minele de la Săcărâmb, Certeju, Băița⁵⁰. În ziua p. 341

⁴⁹ Autorul confundă explorările făcute de români pe seama lor, oriunde le convine, cu *munca la mină* a lucrătorilor tocmiți pentru aceasta. Dealtminteri, el îl urmează pe von Born.

⁵⁰ Nagyan, Czertes, Boytza, toate sate în jud. Hunedoara.

de 3, pe o ploaie torențială, a ajuns la Săcărâmb, unde locuia domnul Daniele Castellano, inspectorul acelor mine, pentru care avea scrisori de recomandatie. În cursul drumului, a găsit pe un pârau un mare număr de pietricele albe, galbene și roșii de cuarț, apoi argilă clisoasă galbenă, apoi roșie și lângă casa lui Castellano rocă metalică (*saxum metalliferum*) roșie, care alcătuia masa muntelui. A fost bine primit și găzduit de Castellano. S-a dus la Săcărâmb, pentru a culege noi specimene și, chiar în seara în care a ajuns acolo, inspectorul a dat ordin ca în dimineața următoare să i se aducă toate mostrele cu puțință din acele minereuri, pe care dorea să le aibă Spallanzani, potrivit unei note, pe care i-o dăduse la Sibiu d. Raditsching von Lerchenfeld, deși Castellano nu spera să-i poată da din toate, deoarece în nota lui Raditsching erau indicate unele minereuri, care se găseau doar uneori și mai rar. Totuși, i-a putut satisface așteptările, dovadă nota, pe care acesta a făcut-o, cu privire la mineralele aduse de la Săcărâmb. Vorbind cu Castellano, a căpătat diferite informații, printre care și aceasta despre faptul că (oamenii), ascunzându-se în niște locuri prăpăstioase și râpe inaccesibile, nevăzuți, sfărâmau rocile aurifere și, cu ajutorul focului, extrăgeau aurul din ele, măcar că este mai mare cantitatea pe care o aruncă, fie că nu se pricep să-l extragă, fie din lipsa mijloacelor necesare.]

Așadar, noaptea sau când nu sunt văzuți, fură rocile metalifere din mine (!). Dar ceea ce nu aș fi crezut niciodată este că unii din ei bat monede⁵¹ de greutatea cuvenită și le contrafac astfel încât nu se deosebesc de cele obișnuite. Sunt și de aur de calitate foarte bună, de unde se vede că au destulă ascuțime p. 342 de minte //, când au prilejul să și-o exercite. Pe de altă parte, reflecțiile pe care le-am făcut cu privire la prostia⁵² lor rămâne în picioare și sunt compatibile cu ceea ce scriu acum.

[În dimineața următoare, s-a urcat pe faimosul munte de la Săcărâmb, de unde se extrage aurul nevăzut.]

Are în circumferință un înconjur de vreo trei sferturi de oră și este un lucru uimitor că, în afară de acest munte, nu se găsește aur „ascuns”⁵³ în nici un alt loc; până acum, se crede că ar fi unicul în lume, cel puțin în Europa nu se găsește altul. Acest aur se află în vine de grosimea unui picior, dar variază, și uneori ajunge să fie subțiri cât un deget. Ganga sa este magnezia albă, roșcată sau pe jumătate roșcată. Cred că în acest munte, galeriile corespund acum între ele sau se întâlnesc în diferite locuri și deasupra și dedesubt pentru aerisire și pentru înlesnirea transportului pietrei. Galeria cea mai adâncă sau care pătrunde mai mult în munte (bineînțeles că toate galeriile sunt întotdeauna orizontale și se urcă numai puțin pentru ca să poată eși apa) este de 800 de brațe. Acum cincizeci de ani, în aceste părți, țara aceasta nu era decât regiune de păduri și codri, ca în atâtea locuri din Transilvania. Se știe că aur de soiul acesta a fost găsit de tatăl cavalerului Born⁵⁴ și se numește „ascuns”, pentru

⁵¹ *Zecchini*, în sensul de bani curenți. Toate aceste informații, date de Castellano, par destul de neverosimile. E vorba ba de râpi inaccesibile, ba de mina însăși. Cum pot coborî oamenii în mină noaptea? Sau cum pot bate monede de aur? Să fie cumva o justificare a unor lipsuri explicate în felul acesta?

⁵² Vezi mai sus, n. 35.

⁵³ *L'oro larvato*. Vezi mai jos explicația acestei numiri de aur ascuns sau mascat.

⁵⁴ Vestitul mineralog Ignaz von Born. Autorul preia întocmai spusele acestuia.

că nu se arată la vedere, ci este învelit în antimoniu. Și, de aceea, încălzindu-l la un foc chiar obișnuit, antimoniul se evaporă și se ivește aurul care este galben.

[Înainte de a pleca a primit în dar de la Castellano două mostre foarte bogate în aur, care trebuiau trimise la Zlatna, pentru a fi prețuite]. Acolo, domnul Wills trebuia să le pună în lada a treia și să le trimită la Viena; de asemenea, a primit și această notă scrisă de mine lui Castellano. A păstrat-o lipită la sfârșitul volumului al treilea: din anul /1748 până la sfârșitul lui decembrie 1776, în răstimp de 29 ani, mina de la Săcărâmb⁵⁵ a produs în aur și argint 25 560 de mărci adică 12 789 de livre sau 127 de centenari și 80 de livre. Din această cantitate, jumătate era aur pur, adică 63 de centenari, 50 livre și tot atâta de argint.

[De la vizitarea Certejului a rezultat această notă.] // În toate minele de la Certeju se lucrează la extragerea aurului nativ; uneori intensiv, atunci când se vede aurul, și mult mai puțin atunci când nu se vede. Vinele sunt mai bogate în aur în partea de sus a muntelui, numit Baiaga⁵⁶, decât în părțile de jos. Aurul se extrage astfel: cum se găsește o vinișoară de aur, se face o săpătură mare, deoarece vâna se întinde prin multe ramificații pe o mare întindere în roca auriferă, apoi se folosesc compresoare⁵⁷, pentru a sfărâma roca auriferă și, după aceea, băi de spălare și printr-o asemenea spălare se extrage o porțiune considerabilă de aur, iar restul se obține cu ajutorul focului. Principalele mine de aur sunt în număr de douăzeci și două și dau și puțin argint; cele mai puțin însemnate sunt paisprezece sau cincisprezece, dar în acestea nu se lucrează mult, pentru că dau puțin metal. Nu este de mirare că într-un singur munte sunt atâtea mine dacă se ține seama că sunt foarte apropiate între ele; în munții vecini s-au mai găsit și altele, dar foarte sărace și, de aceea, au fost curând părăsite. Aceste mine sunt atât de vechi încât în mai multe locuri se găsesc galerii de ale romanilor; și acum este fericit cel care săpând o mină găsește o galerie antică, deoarece este sigur că găsește adeseori aur, întrucât ei spun că romanii se opreau la aurul care se arăta privirilor și aruncau restul pietrelor. Este sigur că romanii nu aveau compresoare. Minele de la Certeju sunt ale unor particulari ca în alte locuri; săpătorii, posesori ai minelor, sunt români, de obicei săraci; minereurile de la Certejul sunt următoarele: aur nativ, spat greu, antimoniu și seleniu și diferite specii de roci aurifere.

[În dimineața următoare, a plecat la Băița, unde a ajuns seara, oprindu-se în cursul călătoriei la Măgura⁵⁸, un sat mic, de unde se extrăgea odinioară o mare cantitate de aur nativ; se mai extrage și acum, dar mai puțin, deoarece acele mine, ca și cele care sunt în împrejurimi fuseseră secătuite // de către antici].

A ajuns devreme după amiază la Băița, întâlnind mereu în cursul drumului aceeași rocă de amestec⁵⁹, din care a văzut că sunt alcătuiți toți munții, pe care i-a observat și, care arareori sunt acoperiți cu plante, mai adeseori golași și pe mari întinderi se ridică în sus în formă de obeliscuri și piramide. A observat

⁵⁵ *Locus montanus Nagyay.*

⁵⁶ *Bojaga.*

⁵⁷ *Male contorsoria.*

⁵⁸ *Magyura*, fostă localitate, contopită cu orașul Brad, jud. Hunedoara.

⁵⁹ *Pietre composite.*

multă argilă roșie și, ici și colo, câte o rocă ce conținea bazalt. De la Certeju până la Băița, ele i-au ținut mereu tovărășie. Aproape din toate se extrage aur curat, rareori vizibil, care stă ascuns în roca din care este scos prin zdrobire, spălare și cu ajutorul focului. În toate localitățile din Transilvania, pe care le văzuse până atunci, nu întâlnise niciodată aur pur și nativ în filoane și vine mai însemnate, ci întotdeauna împrăștiat prin toată roca, în crăpături și adâncituri și prin acele vine, care străbat în mai multe locuri o atare rocă.]

Înainte de a se însera [scrie el în noaptea de șase octombrie], m-am urcat pe un munte abrupt îndreptat spre miazăzi, unde sunt galerii miniere și dau aur nativ, spat greu în lamele, minereu roșu și alb de argint, pseudogalenă argentiferă, galenă, matostat cu pirită. Din toate aceste minerale, am luat câteva mostre. Mă opresc acum pentru a vorbi despre matostat. Se extrage din două galerii. Este foarte instructiv, căci începe cu cel care se rupe între degete și care vopsește în roșu (un asemenea matostat este roșu) mâna care se freacă de el și merge treptat până la cel care este foarte dur și scapără scânteii puternice. În unele bucăți nu se află aproape deloc pirită, în altele puțină, în altele multă, se află fie în firișoare granulate sau în foi și îl învelește din toate părțile.

Am spus în altă parte că în aceste locuri este argilă roșie din belșug și tot din belșug am găsit-o când veneam înapoi. De asemenea, se găsește tot din belșug în aceste locuri dimprejur. Nu este oare aceasta o nouă dovadă că matostatul are la bază argilă? Și de aici se vede că nu miezul⁶⁰ cristalin dă culoare roșie matostatului, ci pământul pomenit mai sus⁶¹.

Un lucru ciudat este că piatra calcaroasă învăluie în muntele vecin roca cea adevărată care dă metalul. Este un spat, care uneori are o grosime de mai multe brațe și formează un munte întreg în vecinătatea târgului. Dar, întrucât vâna metaliferă începe în calcar, trebuie străpuns tot stratul de calcar până să se ajungă la roca metaliferă, totuși și piatra calcaroasă dă o cantitate foarte mică de argint și de aur.

p 345 [La Băița, Spallanzani era recomandat domnului József Bukovay, slujbaş din această regiune minieră, de la el a căpătat câteva informații printre care următoarele: că într-un șir de munți, cam la două ceasuri depărtare de Deva, se află un munte alcătuit din altele mai mici, numit Muncelu Mic⁶², plin din vârf până în poalele de testacei marini obișnuite, unii calcinați, alții pietrificați, alții în starea lor naturală și la o depărtare de cinci sferturi de oră la Băița, înspre apus, pe vârful unui munte înalt, numit Crăciunești, se află lavă care include zeolit roșu. Cu privire la acest munte discută astfel]:

Aici nu sunt deloc filoane metalifere⁶³. Am cu mine câteva mostre de o asemenea lavă; trebuie observat că în tot acest circuit nu se mai găsește o piatră asemănătoare, Aici, în Transilvania, este socotită de cei ce se pricep ca lavă adevărată [...]

p. 346 [A trimis pe acel munte un om pentru a lua diferite mostre din acea lavă cu zeoliți [...] etc. La plecare, a lăsat două lăzi la Bukoway, ca să le trimită

⁶⁰ *Il succo cristallino.*

⁶¹ Urmează considerații despre matostat.

⁶² *Ris* (corect: *Kis*) *Muntzell*

⁶³ *Miniere*. Poate însemna și mine și filon metalifer.

lui Castellano, la Săcărâmb și, urmând mereu cursul pâraului Căian care se varsă în Mureș..., ei ajung după patru ore de călătorie la Deva. De-a lungul șoselei, a notat că muntele învecinat cu Băița, pe care îl crezuse în întregime de calcar, conținea, în partea opusă, piatră obișnuită. Timp de vreo oră de drum, de-a lungul cursului Căianului, nu a văzut, pe dreapta și pe stânga, decât munți înalți, în întregime de calcar, de rocă cenușie gregară, cu aspect de stânci, și lipsiți de orice vegetație. Dacă se sfredelește stânca și piatra calcaroasă, se găsește și în acei munți minereuri de aur. Au urcat munți acoperiți cu iarbă și cu plante fără ca să apară, ca de obicei, piatra, dar văzând-o în unele locuri, în fundul pâraului, a reținut ca probabil că „acei munți de piatră calcaroasă ar fi în întregime un simplu înveliș al muntelui”. Mai spre Deva a observat că o bună parte a muntelui, care lasă râul la dreapta, este de gresie micacee. „Acești munți dinspre râul Mureș sunt golași în majoritate și pot spune că aproape până acum, ei constituie locul unde straturile sunt clare și palpabile. Ele sunt subțiri și, în cea mai parte, orizontale, fără vreun adaos între ele. Se descompun foarte ușor și strălucesc, din cauza micii. Deși și dincolo de Mureș, când te apropii de Deva, piatra este de aceeași calitate, totuși nu // sunt atât de multe p 347 stânci; acestea cu straturi evidente au pe „alocuri o crustă de pământ, pe care sunt sădite vii”. La Deva a stat toată ziua următoare... [...] Socotea să ajungă la Timișoara în cinci zile, petrecând noaptea pe rând la Dobra, Făget, Lugoj și Recaș și, deoarece drumurile nu erau sigure, s-a îngrijit să scrie, <pronunțându-se> contra diferitelor stațiuni⁶⁴ <de poștă>, fie că erau expuse unor atacuri din partea tâlharilor, fie că hanurile izolate erau <ele înșile> primejdioase și să-și procure scrisori la Deva pentru a avea o escortă de soldați la Dobra și la Făget. Itinerariul a fost următorul:]⁶⁵

„De la Deva până la Dobra⁶⁶, 1/2 poștă.

De la Dobra până la Coșava⁶⁷, 2 poște. Este teamă de tâlhari. Ne vor însoți soldați de la Dobra până la Coșova.

De la Coșova până la Făget⁶⁸, o poștă.

De la Făget până la Bujor⁶⁹, o poștă.

De la Bujor până la Lugoj, două poște; teamă de tâlhari.

De la Lugoj până la Chizătău⁷⁰, o poștă.

De la Chizătău până la Recaș⁷¹, o poștă.

De la Recaș până la orașul Timișoara, o poștă, atunci hanurile sunt izolate și sunt primejdioase.

⁶⁴ *Ebbe cura di scrivere contro le diverse stationi, ore che vi era pericolo dei ladri, ora che le osterie erano pericolose, e di procacciarsi lettere in Deva per avere una scorta di soldati a Dobra e a Facset.*

⁶⁵ Itinerariul e întocmit în l. latină, socotit pe stații de poștă, ca și comentariile respective.

⁶⁶ Sat și com., jud. Hunedoara

⁶⁷ *Cosova* = Coșava, sat, com. Curtea, jud. Timiș.

⁶⁸ Sat și com., jud. Timiș.

⁶⁹ *Bozur*. Azi Traian Vuia, sat și com., jud. Timiș.

⁷⁰ *Kiseto*. Sat, com. Belinț, jud. Timiș.

⁷¹ *Ricas* = Recaș, sat și com., jud. Timiș

[Apoi le-a refăcut mai jos astfel:]⁷²
De la Deva până la Dobra, prima zi.
De la Dobra până la Coșava, a doua zi.
De la Coșava până la Lugoj, a treia zi.
De la Lugoj până la Recaş⁷³, a patra zi.
De la Recaş până la Timișoara, a cincea zi.

Aici, la Deva, mi se vor da două scrisori pentru a căpăta soldați, una la Dobra, alta la Făget. [...]

[Înainte de a părăsi Deva a vrut să se urce la cetate așezată pe munte, la miazănoapte de târg, și foarte aproape de el.]

p. 348 Mi s-a spus (scrisa el) că acea cetate fusese făcută mai întâi de împăratul Traian^{73bis}. E sigur că este foarte veche. Este făcută din blocuri neregulate (senza forma), din piatra sau stânca însăși, pe care e așezată. Această stâncă are multe vârfuri, ascuțituri, piramide și este mai mult dezgolită. Toată stânca și prin urmare și zidurile cetății sunt din aceea piatră de atâtea ori văzută și notată de mine, plină cu cristale negre și strălucitoare, în cea mai mare parte dreptunghiulare. Și fiind ele strălucitoare, iar astăzi fiind soare, stâncile, zidurile și pietrele răspândite pe drum, le vedem pe toate strălucind. În afară de cristale, această rocă conține o mulțime de pietricele albicioase, cum am mai văzut și altă dată. Roca este foarte dură și zidurile, în cea mai mare parte, sunt aproape nevătămate. În interior, însă, unele sunt uzate sau crăpate și cristalele par să sufere mai puțin decât restul pietrei. În afară de cristale și pietrele albe, are o culoare cenușie și roșiatică. Am cu mine câteva specimene.

[A plecat de la Deva de-a dreptul la Dobra, în dimineața zilei de 9 (octombrie).]

Pe drum, am văzut că, în afară de muntele cetății, un alt munte alăturat este alcătuit din aceeași rocă de bazalt.

p. 349 ...În ziua următoare, m-am dus spre seară la Coșava (Făget). Încetul cu încetul, am suit un munte, foarte înalt, aproape complet despuiat de copaci, dar nu și de iarbă și de tufe și nici nu se vedea în vreun loc pietriș. Totuși,
p. 350 în câte o adâncime (prăpastie), am găsit rocă // silicioasă. Dar ultimul povârniș conținea piatră calcaroasă. Și acolo unde ea se află – cum pământul este rocă de aceasta cu margă –, roțile harabalelor săpaseră brazde adânci, așa că drumul putea fi numit rău. Și multe băltoace adânci se umpluseră cu piatră conchileara. Pe vârful muntelui e o bisericuță cu o clopotniță; aici se sfârșește Transilvania și pe partea opusă începe Banatul. Așadar am coborât până jos și puțin după aceea am găsit o pădure de fag, de stejar și de carpen, care a ținut mai bine de un ceas și această pădure este uneori bântuită de tâlhari români⁷⁴ și, de aceea, am luat o escortă de doi soldați. În tot acest scoborâș până la Coșava, pământul este nisipos și, de aceea, drumul este foarte bun; n-am observat deloc pietriș. Din ziua în care am părăsit Băița, vremea a fost absolut senină, caldă și noaptea trecută și noaptea aceasta nu a fost chiciură.

[A ajuns la Timișoara în seara zilei de 14 (noiembrie), cum hotărâse, dar, de la Coșava până la Timișoara, nu a găsit nimic însemnat și nu a scris nimic.

⁷² Itinerariu întocmit pe zile.

⁷³ *Ritach* (!) Identic cu Recaş, de la n. 71

^{73bis} Afirmatie eronată. Cetatea este medievală

⁷⁴ Idee preluată probabil de la von Born, ca și alte aprecieri ale acestuia.

A notat că, înainte de a ajunge la Lugoj, văzuse vii și mulți pomi roditori, că Mureșul (!)⁷⁵ străbate Lugojul, că acest mic oraș are clădiri frumoase și oarecare nobilime cu ceva carete. Dar din cauza norilor care veneau dinspre apus, vremea arăta că începe să se schimbe, apoi amenința să plouă și, de fapt, chiar în noaptea sosirii sale a început să toarne cu găleata și nu s-a mai oprit în timpul zilei, pe care a petrecut-o la Timișoara].

[Spallanzani dorea să viziteze minele de la Oravița și Bocșa, dar nu a putut merge din cauza vremii rele.]

[Singurele note păstrate în jurnalul său, cu privire la petrecerea sa în capitala Banatului sunt acestea:]

p. 352

Timișoara își capătă numele de la cetatea, care, întărită cu un zid întreit de cărămidă, este respectabilă. Dar orașul care nu e despărțit de cetate nu e mare lucru, are totuși două piețe frumoase, una mai mare decât cealaltă. Străzile sunt largi și drepte; câteva case au aspect de palat; au nobleță. Pe dinafară, ca și la alte cetăți, se află bulevardul de incintă. Are șanțuri cu puțină apă și, din cauza acestei, ape stătătoare, aerul este rău și locuitorii sunt supuși unor friguri intermitente puternice. Și Timișoara este plină de corbii obișnuiți, care, de altfel, în parte sunt moțați cenușii.

[Drumul lung și nevoia de a se întoarce l-au determinat să plece repede prin Mocrin, Seghedin, spre Pesta. Între Timișoara și Mocrin⁷⁶, după ce a trecut Timișul a găsit pretutindeni nisip și câte odată sol vegetal.

A străbătut câmpii foarte întinse, cu multe movile, care păreau a fi făcute de mâna omului, având deasupra împlântate cruci, apoi vii, câmpii semănate cu grâu, pajiști imense unde pășteau numeroase turme de oi... etc.]

⁷⁵ Greșit, în loc de Timișul.

⁷⁶ Sat în Banatul sârbesc.

JOSEPH-GABRIEL MONNIER

(1745–1818)

Joseph-Gabriel Monnier s-a născut la Bourg en Bresse (Franța), la 29 martie 1745, fiind al șaselea copil al lui Jean Monnier, doctor în medicină, dintr-o familie de medici și de legiști. A studiat la iezuții din Bourg, apoi, având talent la matematică, s-a pregătit la Paris și Clamecy pentru Școala de geniu, unde a intrat în 1768 și a fost primit inginer la 1 ianuarie 1770 și înaintat la gradul de locotenent. Tîrmis la Toulon, unde se lucra la fortificațiile din port, apoi la Bayonne, este numit căpitan secund la 1 ianuarie 1777, mutat în 1780 la Bouchain, unde se însoară, la 1782, și i se nasc doi fii. Se bucură de considerație și adoptă numele de Monnier de Courtois, după o posesiune a familiei sale.

În 1784 i se încredințează o misiune la Constantinopol, ca membru al echipei de instructori militari, cerută de Turcia. Înainte de plecare, el e sfătuit să scrie un tratat elementar de fortificații. Îmbarcat la 2 mai 1784, el sosește la Constantinopol la 16 iulie și așteaptă la reședința de vară a ambasadei, la Terapia, înapoierea superiorului său direct, căpitanul Lafitte-Clavé, sosit în Turcia înaintea sa și plecat să inspecteze fortificațiile de pe țărmul Mării Negre, ridicând harta lor și propunând executarea de fortificații noi și repararea temeinică a celor existente. Curând după înapoierea sa, ei pot să inaugureze, în octombrie, cursurile școlii de fortificații, instalată al Arsenal. Tot acum are loc primirea oficială a noului ambasador al Franței, contele de Choiseul-Gouffier, care l-a înlocuit pe Sant Priest. Monnier vizitează monumentele de la Constantinopol, împreună cu locotenentul du Verne, subaltern al lui Lafitte-Clavé, care îl însoțise în inspecția sa de-a lungul țărmului Mării Negre, de la Oceașkov la gurile Dunării.

Monier notează unele particularități ale Stambulului, de pildă, existența căminilor răătăcitori din capitală, deosebind printre ei varietatea înduioșătoare a căminilor cerșetori din mahalaua Top Hané, blânzi și recunoscători, față de ceilalți, dușmănoși cu străinii. El notează sosirea unor călători mai însemnați: abatele Sestini, în iulie 1785, abatele Le Chevalier, în noiembrie 1785. Lady Craven, în aprilie 1786, notând și recepțiile date în cinstea ei și înregistrând și ecoul despre recepția, pe care i-ar fi dat-o împăratul Iosif al II-lea la Sibiu. Împreună tot cu du Verne se duce să vadă spectacolul unor farse destul de grosolane oferit cu prilejul unei căsătorii turcești. În altă zi, împreună cu Lafitte, este poftit la masă de niște turci bogați, unde îl întâlnește pe tânărul Constantin Ipsilanti, fiul fostului domn, admirând cunoașterea sa perfectă a limbii franceze.

La Pera, a luat parte și la recepții teatrale de amatori la legația Suediei, puse la cale de diplomați de pe lângă Poartă. Îndeosebi baroana Marianne von Herbert-Rathkeal, soția internunțului, precum și soția ministrului suedez Gerhard von Heidenstam, pe care el le declară *peu aimables d'auteurs*, se străduie, fără mare succes, să obțină și colaborarea ofițerilor francezi ce se aflau la Constantinopol.

După o absență din patrie de doi ani și mai bine, la 6 septembrie, pleacă să-și petreacă concediul la el acasă. El apucă drumul pe uscat, prin Rumelia, traversează Balcanii și ajunge, în sfârșit, la Rusciuk. De aici, vom urmări itinerariul său până la trecerea sa în Ungaria. Sunt

descrise destul de rapid orașele București și Sibiu și, cu multe detalii tehnice, fortificațiile de la Sibiu și Timișoara. El crede că Dâmbovița ar putea fi făcută navigabilă până la Dunăre. Împreună cu secretarul de ambasadă, Le Hocq, cu care călătorea, este primit de domnul Nicolae Mavrogheni, la București; la Pitești, este găzduit la ispravnic, un grec, Frangopol, originar din Naxos.

Monnier se înapoiază din concediu la 7 mai 1787, în preajma războiului austro-ruso-turc. Franța, care duse o politică foarte ambiguă de prietenie cu Turcia, cu condiția să nu indisponă pe ruși (aceasta fiind comportarea prescrisă ambasadorului), acum, sub influența reginei Marie-Antoinette, își recheamă misiunea de instructori militari și, astfel, șederea lui Monnier în Turcia se limitează de astă dată la 6 luni. El pleacă la sfârșitul lui 1788, pe mare și, la Smirna trece pe la loja masonică de acolo.

După izbucnirea revoluției Franceze, Monnier este trimis la armata comandată de La Fayette, apoi la armata de nord de sub ordinele lui Custine.

El este propus de către acesta la gradul de locotenent colonel și, apoi, la cel de colonel și de comandant al armatei de geniu din nord pentru asediul orașului Namur, dar ministerul de război nu confirmă numirea, ba chiar îl arestează, scurtă vreme, probabil în legătură cu acuzația, adusă lui Custine de către „reprezentanții națiunii”, care l-au trimis în fața tribunálului revoluționar.

În 1796, el este din nou ales pentru o misiune în Turcia, împreună cu alți tehnicieni desemnați de Comitetul de Salvare Publică, pentru modernizarea armatei otomane. De această dată, francezii au călătorit prin Padova și Veneția, de unde au traversat Adriatica, debarcând pe coasta dalmată, la Spalato (Split), mergând călare, apoi, la Constantinopol. La 29 martie, se prezintă ministrul Republicii Franceze la Poartă, cetățeanul Descorches și Monnier primește încărcinarea să se ocupe de lucrările de apărare, ce urmează a fi executate pe Bosfor. Nemulțumit de incompetența și încăpățânarea turcilor, el este totuși răsplătit, în septembrie, prin gratificații și dovezi de cinstire. Dar șederea sa va fi scurtă. În octombrie sosește la Constantinopol noul ambasador, general Aubert Dubyet, cu o întreagă echipă militară și Monnier se îmbarcă, la sfârșitul lui ianuarie 1797, spre a se înapoia în patrie. Într-o notă la raportul trimis de Monnier de la Toulon, în care declară că Poarta a concediat pe toți ofițerii francezi, neacceptând decât cu greu și, în mod provizoriu, echipa adusă de generalul Dubayet, istoricul francez Jacques Paviot, cercetătorul problemei, se întreabă dacă rechemarea lui Monnier nu a fost cumva cerută de Poartă.

Reîntors în țară, Monnier ocupă diferite servicii ca director de fortificații, fiind afectat serviciului de geniu de la Geneva. Cu acest prilej, el face o excursie, în 1800, la „Chamouni” (Chamonix) și la Mont Blanc, pe care o descrie în jurnalul său. Urmează o altă excursie pe muntele Jura. În 1804, este numit ofițer al Legiunii de Onoare. În anul următor, cere să fie pensionat, pe motiv de sănătate. El moare în orașul său natal, Bourg, la 10 ianuarie 1818, în vârstă de 73 de ani.

Jurnalul său inedit se păstrează în Biblioteca Municipală de la Bourg en Bresse, ms. 63. Partea privind misiunea sa în Turcia a fost comentată de Jacques Paviot, în articolul intitulat: *Les voyages de Joseph-Gabriel Monnier (1745–1818), un officier du génie bressan à travers quelques événements de la fin du XVIIIe siècle*, publicat în „Les nouvelles Annales de l’In”, 1982, p. 74–124, în care este dată mai pe scurt partea privind Țara românească, Transilvania și Banatul. Într-o lucrare mai recentă, sub auspiciile Centrului Național de Cercetare Științifică (CNRS) din Paris, intitulată: *Un itinéraire inédit à travers le Sud-Est européen; le voyage de J. C. Monnier en 1786*, este înfățișat un text mai dezvoltat, redând itinerariul complet de la Constantinopol la Viena, din care reținem partea de la Giurgiu până la Kanisa. Acest material a fost republicat în „Revue des études sud-est européennes”, XXIV (1986), nr. 3, p. 235–248. Originalul se află în Arhivele Inspecțiilor genului (Archives de l’Inspection du Génie, art. 14, Fortifications étrangères, Turquie, no. 2, pièce 10). Autorul a stăruit asupra fortificațiilor de la Giurgiu, Sibiu și Timișoara descrise pe larg. Tot acolo se află și textul original al lui Lafitte-Clavé, precum și *Observațiile nautice*, ale lui Verne de Presle, însoțitorul acestuia.

După cum se observă și autorul acestei prezentări, *Jurnalul* este, în general, destul de lipsit de culoare. Notele de drum nu pot fi decât foarte rapide și informațiile obținute destul de aproximative, având în vedere iuțeala cu care a călătorit. De cele mai multe ori sunt notate în fugă stațiile de poștă. Așa se și explică și afirmația care fixează numărul locuitorilor din Țara Românească la 200 000 de suflete, precum și denumirea de „greci”, dată locuitorilor. Este supărătoare și fraza ironică despre credința acestora, cu apropierea ce o face dintre deseale cruci, văzute de-a lungul drumului, și frecvențele țepi în cale, având aerul să creadă că amândouă purced din același spirit. Atitudinea lui Monnier se explică, poate, și prin faptul că pare să fi fost mason, după cum rezultă din faptul că în trecerea prin Smirna, s-a grăbit să meargă la loja masonică, înființată de curând acolo.

CĂLĂTORIA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ, TRANSILVANIA ȘI BANAT ÎN SEPTEMBRIE 1786¹

13 septembrie

p. 239 Giurgiu (*Gergoya*), la 1 200 de stânjeni mai jos de Rusciuk, pe malul
 Țara
 Românească.
 Câmpii imense și stâng al Dunării, unde este locul de debarcare pentru vasul <ce vine> de la
 pusti Rusciuk. Acest oraș este destul de mare. Trecerea fluviului este păzită de un
 castel, având pe flancuri 8 mici bastioane, dintre care jumătate, spre fluviu
 sunt de zidărie, iar cealaltă jumătate, spre oraș, de pământ, cu câteva ambrazuri
 îmbrăcate în împletituri de nuiele. Acest castel este înconjurat de un șanț fără
 apă și de un drum ferit², în stare proastă, prevăzut cu palisade enorme, fără
 traverse, sau G „glacis”. Cetatea cuprinde pe dinăuntru un donjon, sau castel
 de piatră, cu turnuri de modă veche. Giurgiu („*Gergoya*” sau „*Yergoya*”) este
 o stație de poștă.

Ore de drum 15 Daia³ sat.
 18 Copăcenii⁴ sat.
 22 București, capitala principatului Țării Românești. //

p. 240 14 septembrie

Oprire la București, unde am cumpărat de la consulul imperial, d. Petrossi⁵, o trăsură cu 4 locuri, altminteri zis, o caretă nemțească pe prețul de 22 de ludovici de aur.

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez, redat în articolul lui Jacques Paviot, *Un itinéraire inédit à travers le Sud-Est européen: le voyage de J. G. Monnier en 1786*, în „Revue des études Sud-Est européennes, XXIV (1986), nr. 3, p. 235–248.

² *Un chemin couvert*, termen de fortificație.

³ *Daia*, sat și com., jud. Giurgiu.

⁴ *Capachan*, sat, com. 30 decembrie, jud. Giurgiu.

⁵ *Pedrose*. El era cancelist și gira afacerile consulatului, după plecarea la Viena a agentului titular, Franz Leopold baron von Metzberg, adică din februarie 1786 până în octombrie 1786.

Acest oraș neîmprejmuit cu ziduri, de apărare, are 50 000 de locuitori, 360 de biserici grecești⁶, una catolică și una luterană. Ea este reședința domnului în scaun, Mavrogheni⁷, fost dragoman al lui Kapudan Pașa⁸, a celor 12 mari boieri și a nenumărați boieri mici, a unui arhiepiscop „grec”, a unui episcop catolic, având Bulgaria drept dioceză, a doi consuli, unul al Rusiei, celălalt al Germaniei (Austriei). Ulițele sale sunt frumoase, largi și podite cu trunchiuri pătrate înfimbuate și așezate de-a latul. Casele sunt mari, frumoase și zidite în piatră (sau mai bine zis de cărămidă) și toate despărțite prin grădini sau locuri îngrădite.

Palatul⁹ principelui sau hospodarului are măreție. Curtea sa este foarte numeroasă, și după modelul Porții otomane. Veniturile principelui sunt de 12 milioane, provenind din Țara Românească, ce nu este populată decât de 200 mii de oameni¹⁰ și care ar putea să fie populată de cel puțin 1 500 de mii¹¹.

Am fost foarte bine primiți de principe, care a dăruit dlui Le Hocq un cal alb arab, cel mai frumos din grajdurile sale, și mie un peșchir brodat cu fir de aur, potrivit cu politețea orientală. Ne-a mai încărcat de onoruri și de alimente pentru drum. Pe tot cuprinsul stăpânirilor sale, am avut cai de poștă, călăuze, găzduite și întreținere gratuită și, pe deasupra, doi din soldații gărzii sale personale, care să ne însoțească la frontiera cu Germania (Austria).

Garda obișnuită a principelui constă din 50 de arnăuți (*arnaoutes*) sau sârbi (*esclavons*), formând o companie călare, și de 50 de greci în uniformă albastră și roșie, înarmați cu săbii, pistoale și puști cu baionetă, cu ranițe și cetiroane albe, formând o companie de infanterie. Cercul lăuntric al personalului principelului este compus de vreo mie de inși. București este situat pe Dâmbovița, râu ce ar putea fi făcut navigabil până la Dunăre, în care se varsă¹².

15 septembrie

Florești¹³, casă izolată¹⁴ și stație de poștă.

7 Ore de drum

Găiești, sat, stație de poștă. //

13

Pitești, târg, unde am petrecut noaptea la Frangopol¹⁵, grec catolic din p. 241

Insula Naxos, ispravnic al unui district al Țării Românești. Aici este o stație de poștă.

⁶ Cifra fantezistă adoptată de mai toți străinii în trecere.

⁷ A domnit în Țara Românească, între martie 1786 și iunie 1790.

⁸ Hasan „Gezairli”, mare kapudan al flotei otomane (septembrie 1771 – 30 aprilie 1788).

⁹ Este Curtea Nouă, palatul clădit de Alexandru Ipsilanti, în Dealul Spirii, despre care pomenește, în mod destul de peiorativ, Sulzer. A ars prima oară în 1790, când a fost folosit ca spital de către imperiali.

¹⁰ Totalul de 200 000 de locuitori este absolut greșit, rezultând dintr-o confuzie cu numărul de contribuabili, dar și acesta mult sub cifrele date de celelalte mărturii.

¹¹ Adică 1 500 000, ce reprezintă tot o cifră inferioară realității.

¹² Într-o notă, editorul precizează că Dâmbovița se varsă în Argeș și acesta apoi în Dunăre.

¹³ Sat com. Florești-Stoenești, jud. Giurgiu

¹⁴ Este probabil vorba de conacul boieresc de acolo.

¹⁵ *Frango Paulo*.

Țara Românească		
Câmpii imense și pustii	7 ore	Curtea de Argeș (<i>Kvurde de Hargis</i>), sat(!) și stație de poștă.
Păduri și Munții Carpați	12 ore	Sălătrucu ¹⁶ , cătun și stație de poștă.

17 septembrie

Transilvania	6 ore	Titești ¹⁷ , sat și stație de poștă.
	9 ore	Câineni ¹⁸ , sat și stație de poștă.
	10 1/2	Lazaretul imperial, stabiliment pentru carantină.

Sunt 4 trecători prin Munții Carpați, pentru a pătrunde din Țara Românească în Transilvania: aceea zisă a Porții de Fier, încă două și aceea numită Turnu Roși¹⁹.

Aceste trecători sunt păzite de trupele provinciale ale Transilvaniei. Lazaretul, unde am fost reținuți 15 ore, era păzit de 25 de oameni și un locotenent al primei legiuni valahe. Mai este acolo și o vamă, unde aproape că nu ne-au cercetat, și efectele noastre au trecut, fără a fi cercetate sau parfumate²⁰, mulțumită generalului baron Fabris²¹, comandantul militar al Transilvaniei, care este cam sceptic privind ciuma. Lazaretul de la Turnu Roșu este situat pe Olt, râu destul de lat, care curge într-o vale îngustă și închisă de munți înalți, prăpăstioși și acoperiți de păduri. Drumul, pentru a traversa această parte a munților Carpați, este săpat în stâncă și mărginit de o prăpastie continuă pe o lungime de 10–12 leghe²². Stabilimentul lazaretului constă din câteva magazine pentru depunerea mărfurilor în carantină, de o casă pentru vameș, o capelă, niște cazărmi și un han pentru călători. Dealtminteri, prin poziția sa, acest loc aparține genului de frumuseți care înfloare. //

p. 242 18 septembrie

distanța în leghe

Ni s-au adus cai de poștă din orașul Sibiu, conform cu permisiunea generalului Fabris, de a ieși din carantina noastră. Poștele în Germania (Austria) sunt de 4 mile sau cam 4 leghe de poștă din Franța²³. Turnu Roșu, sat și fort cu o garnizoană, un maior comandant și o vamă. Aici orizontul se lărgeste și se iese din Munții Carpați. Sibiu, capitală a Transilvaniei, episcopie, guberniu și comandament militar. Acest oraș, destul de mare și bine construit, este situat pe un mic râu (Cibinul), într-o căldare imensă, având munții cei mai

¹⁶ Sat și com., jud. Argeș.

¹⁷ Sat, com. Perișani, jud. Vâlcea.

¹⁸ *Keneni*, sat și com., jud. Vâlcea.

¹⁹ Redăm nota editorului: „cele 4 trecători sunt cele de la: Porțile de Fier (defileul Dunării), strămtorea Surduc, cea de la Turnu Roșu, pentru direcția Sibiu, și cea de la Predeal, pentru... Brașov. În realitate, este vorba de trecătorile de pe valea Jiului (Vâlcă), a Oltului, (Câneni), a Prahovei (Predeal) și, poate, a Buzăului.

²⁰ Este vorba probabil de fumigații, jucând rolul de dezinfecție.

²¹ Domenico Fabris, baron, apoi conte de Santo Tomiotti, comandant general imperial al Transilvaniei (1784–1789).

²² Adică mai bine de 40 de km (n. ed.).

²³ Aproximativ 16 km

apropiați la o distanță de 1 000–1 200 de stânjeni²⁴. Incinta sa constă dintr-un zid înalt de 25–30 de picioare²⁵, cu contraforți ce sprijină niște arcade, peste care domină o „banchetă”²⁶ și un parapet crenelat, peste care se înalță un acoperiș, sprijinit dintr-o parte pe parapet și din cealaltă pe niște stâlpi de lemn, dispuși în picioare pe „banchetă”, către care sui pe niște scări din cortine sau din turnurile păstrate din flancul incintei. Sub „banchetă” și zidul de legătură (*entredeux*) dintre contraforți, sunt săpate ambrazuri la catul de jos pentru folosirea tunurilor. Zidul are o grosime de 6 picioare²⁷, fără a o socoti pe aceea de la baza contraforturilor (*des pérois*), care este tot pe atâta. De altminteri incinta nu are nici șanțuri, nici lucrări exte//rioare, și nu este decât o vechitură (*une bicoque*) din punctul de vedere al fortificației. Ea este îndeosebi în genul celor turcești.

Casele și celelalte clădiri sunt din piatră albă. Populația de 6–7 mii de suflete e un amestec de catolici, calvini, luterani, armeni și greco-bulgari, care își au biserici acolo. Este și un episcop grec (ortodox). Călătorii găsesc în acest oraș un splendid han ținut de un francez și unde împăratul²⁸ a tras de mai multe ori. În acest oraș sunt mai mulți ofițeri generali și drept garnizoană sunt 4 companii de grăniceri din regimentele care sunt împrăștiate în toate satele provinciei, de când cu ultimele tulburări, pricinuite de rebelii, care au săvârșit excesele cele mai groaznice timp de un an²⁹.

Mag³⁰ sat.

4 leghe Miercurea Sibiului³¹ sat.

4 leghe Sebeș³², târg împrejmuit cu un zid crenelat, cu o garnizoană de cavalerie.

4 leghe Șibot³³ casă izolată.

6 leghe Orăștie³⁴ sat (!)

6 leghe Deva, sat (!)

8 leghe Dobroa³⁵, sat situat pe râul Mureș.

4 leghe Coșava³⁶, sat.

4 leghe Făget³⁷, sat.

Transilvania

Câmpii

Munți

Câmpii
necultivate

²⁴ Cam între 2 000 și 2 400 de metri (n. ed.).

²⁵ Adică 8–10 m.

²⁶ Termen de fortificație.

²⁷ Circa 2 m.

²⁸ Iosif al II-lea.

²⁹ Aluzie la răscoala lui Horea Pentru o mai bună înțelegere, vezi și mărturia lui Hacquet din acest volum, partea a doua, privind purtarea neomenească a nobililor din Transilvania.

³⁰ Magh, sat, com. Săliște, jud. Sibiu.

³¹ Rusmak, sat și com., jud. Sibiu.

³² Millnbach, oraș, jud. Alba.

³³ Scibot, sat și com., jud. Alba.

³⁴ Szaszvaros, oraș, jud. Hunedoara.

³⁵ Sat și com., jud. Hunedoara.

³⁶ Kossova, sat Curtea, jud. Timiș.

³⁷ Sat și com., jud. Timiș

- p. 244 4 leghe Bujor³⁸, sat. //
- 4 leghe Lugoj, târg pe râu (= Timiș).
- 4 leghe Sinersig <ce vine>³⁹, sat.
- 8 Chevereș <u Mare>⁴⁰.
- 8 Timișoara (*Temesvar*), capitala Banatului cu acest nume, este

situată pe un mic râu. Acest oraș de mică întindere este bine clădit, străzile sunt aliniate și casele sunt de piatră albă și cărămidă. Fortificația sa, după factura modernă constă în 8 fronturi cu clește⁴¹, semilune cu întăriturile lor interioare (*leurs réduits, contregardes, chemins couverts et glacis*).

Această fortificație nemțească este de un gen cu totul particular. Ca bastioane flancurile sunt egale cu fețele și frânte la unele fronturi. Pe mijlocul curtinelor sunt dispuși „cavaleri”, deși cetatea, fiind situată într-o câmpie imensă, nu ar putea să fie supusă unei acțiuni în „anfiladă” („*être enfilée*”). Fronturile sunt foarte mici, cleștele sunt fără curtaină, dar cu un retranșament fără șanț pe terasamentul de la extremitatea ramificațiilor sale. Drumul ferit (*chemin couvert*) este lipsit de traverse, ca și șanțurile caponierelor pentru comunicările cu exteriorul. Cetatea cuprinde multe subterane și cazemate de-a lungul curtinelor de la flancurile și fețele bastioanelor și semilunelor, cu ambrazure pe șanț ca să oprească trecerea. Șanțurile sunt uscate, cu o lunetă la mijloc. Gâtlejurile sunt „à terre-coulante”, cu rampe late, ca să te poți sui. Au construit în spatele unuia din fronturi, desigur ala celuiia principal (*de l'attaque*) o enormă clădire de zid, a cărei dispoziție formează în dosul cortinei un retranșament fără șanț și flancat de două semibastioane aderând aproape prin unghiul lor, flancat la taluzul meterezului curtinelor din fronturile colaterale. Rândul de jos al acestui edificiu este boltit (?) „*vouté à l'épreuve*”, și zidul străpuns de ambrazuri la 3 sau 4 picioare deasupra solului cetății. Catul superior este o cazarmă, înconjurată de o galerie cu un parapet de zidărie, ieșit în afară.

Această fortificație pare destul de recentă. Toate pardoselile pereților sunt în starea cea mai bună. Inginerul care a construit-o, parcă s-a jucat cu variațiunile frumoasei sale compoziții. Căci, deși cetatea este așezată într-o câmpie netedă și imensă, totuși nici unul din fronturi nu seamănă cu celălalt. Bastioanele și exterioarele au toate niște diferențe foarte pronunțate în traseul lor, precum și în dispoziția focurilor subterane, și a altor părți ale lucrărilor. //

- p. 245 Cetatea este slabă. Marele retranșament-cazarmă nu ar fi de nici un folos, deoarece artileria sa nu poate să bată decât până la primul meterez, iar

³⁸ *Basxhue*, veche denumire a satului și comunei Traian Vuia, jud. Timiș.

³⁹ *Kovorois*, sat și com., jud. Timiș.

⁴⁰ *Kevorois*, sat și com., jud. Timiș.

⁴¹ *Tenaille*, termen de fortificație. Element extrem al fortificațiilor cu bastioane, apărând cutina. Întreaga descriere abundă în termeni speciali fără echivalent în limba noastră.

⁴² *Georges*, termen de fortificații, desemnând intrările la unele întărituri interioare din semilune.

parapetul său pentru „muschetărie” ar fi curând distrus, ca și catul superior, de către tunul asediatorului așezat pe meterez.

Cheltuielile imense făcute pentru această cetate au fost deci foarte rău folosite, căci este evident că ea nu ar rezista mai mult de 10–12 zile la un atac („à tranchée ouverte”). Garnizoana sa constă din trei regiuni de infanterie și unul de dragoni.

21 septembrie

Cărpiniș(?)⁴³, sat.
Comloșu Mare⁴⁴, sat.

Mokrin⁴⁵, sat.
Kanisa⁴⁶, sat.

Banatul
Timișoara
4 leghe
6 leghe
Iugoslavia
4 leghe
4 leghe

Recapitulare pentru distanțe

p. 247

În Turcia, după cum merg caii de poștă, cu pas grăbit sau domol, poți să străbați o leghe și jumătate pe oră, astfel de la Constantinopol până la Lazaretul imperial (hotarul dintre Țara Românească și Austria de la Turnu Roșu) cele 160 de ore de drum ar corespunde la leghele de poștă din Franța, la 240 de leghe (circa 960 de km).

În Germania (Austria) 4 leghe de-ale lor sunt aproape egale cu 4 leghe de poștă de-ale noastre din Franța; astfel de la Lazaretul imperial până la Strasbourg sunt 438 de leghe (circa 1 760 de km).

Costul

În toată Turcia nu plătești pentru 9 și chiar 11 cai decât 7 piaștri pentru 6 leghe de drum, iar piaștrii, socotiți a 50 de „sols” fiecare, fac aproape 17 livre, 10 „sols” de Tours.

În Germania se plătește pentru o poștă de 4 leghe, pentru 4 cai, 6 florini și ca bacșiș surugiului 40 de creițari.

În Turcia, hrana este foarte ieftină, dar detestabilă. Pâinea, mai ales, nu se poate mânca. Noaptea o petreci culcat pe pământ înfășurat în mantă.

⁴³ *Petsch Karat*, sat și com., jud. Timiș.

⁴⁴ Sat și com., jud. Timiș.

⁴⁵ Localitate în Iugoslavia

⁴⁶ Oraș în Ungaria.

Observații generale despre Țara Românească, Banatul Timișoarei și Ungaria

Țara Românească, țară de câmpii imense și necultivate. Este locuită de ortodocși⁴⁷ (!), care abuzează de îngăduința de a fi creștini, căci, la fiecare sută de pași, găsești pe drum cruci și se ivesc țepi (!) foarte frecvente. Această provincie tributară a turcilor este cârmuită de un principe aparte (*particulier*), numit de Poartă și care nu poate fi destituit fără învoirea Rusiei. Locuitorii sunt cârmuiți după legile și obiceiurile lor proprii. Domnul este un despot, însă boierii au multă putere.

Transilvania, Banatul Timișoarei și Ungaria sunt țări slab locuite, aproape pustii, în ciuda coloniilor înființate de împărat. Câmpiile imense ale acestor provincii sunt acoperite cu ierburi bune pentru vite. Cele mai multe sate sunt noi. Locuitorii lor sunt emigranți din toate țările. Sunt chiar 4–5 târguri populate în întregime cu francezi. Țara este atât de deșartă, satele atât de depărtate, pământul atât de șes și de lipsit de orice plantă, iar drumul atât de rău conturat de un mic șanț pe una din laturi, încât în Ungaria am găsit surugii destul de încurcați, ca să-și găsească drumul de-a lungul acestei singurătăți, și care ne-au cerut nouă să-i îndreptăm pe calea cea bună. În aceste câmpii imense, nu au altă apă decât aceea a puțurilor, atât pentru oameni, cât și pentru adăparea vitelor și stropitul pământului. Însă solul este bun și propriu culturii grâului, care începe să ia avânt și să ofere comerțului cantități destul de considerabile pentru Marea Neagră și Turcia, mulțumită navigației Dunării și a celor câteva râuri, care se varsă în ea, cum ar fi Timișul, Mureșul și altele.

⁴⁷ Grecs.

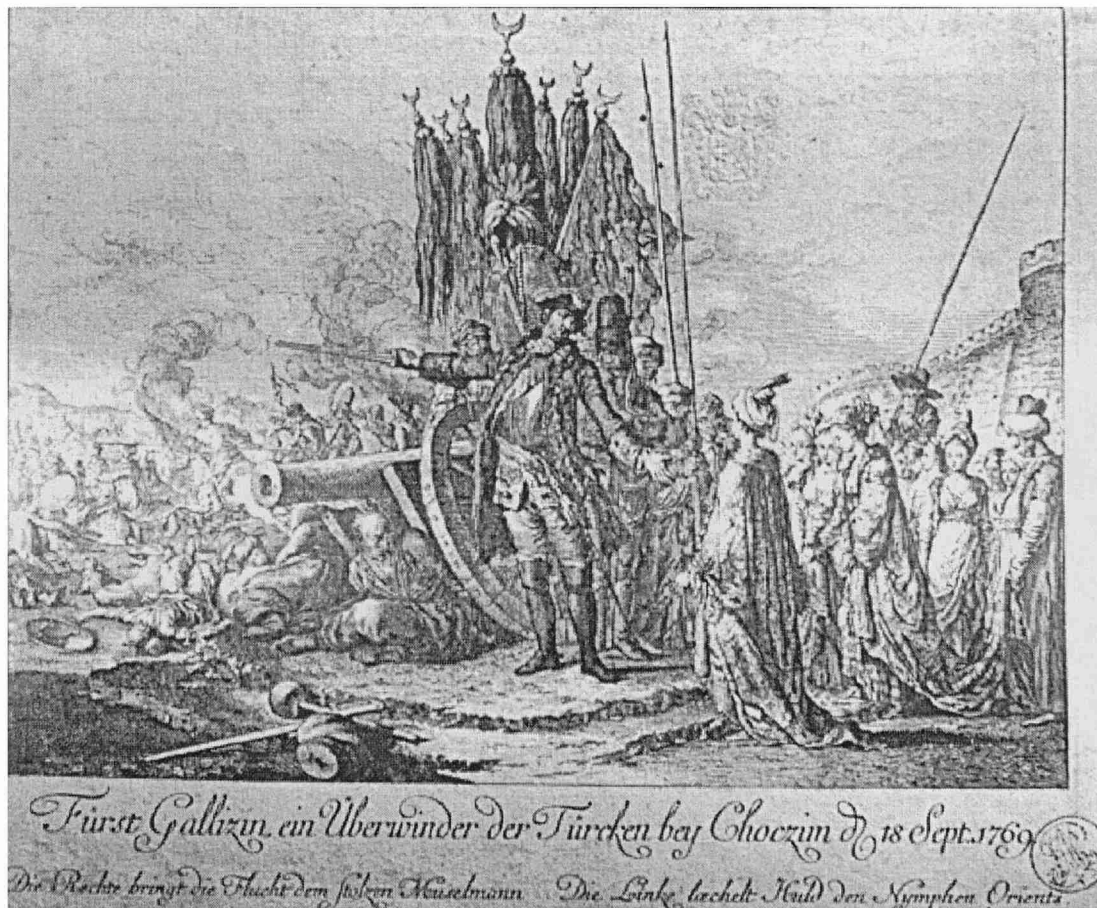
TABLA DE MATERII

INTRODUCERE	5
JOHANN FRIEDEL	biografie 31 text 32
ANONIM	biografie 40 text 40
IVAN VASILIEVICI KOROSTOVŢEV	biografie 43 text 44
GUSTAV ORRAEUS	biografie 54 text 55
JOHANN MARTIN MINDERER	biografie 83 text 84
IGNAZ VON BORN	biografie 90 text 92
IOSIF AL II-LEA	biografie 124 text 125
FRIEDRICH WILHELM VON BAUER (BAWR)	biografie 143 text 144
FRANCATONIO MINOTTO	biografie 185 text 185
ABDULKERIM PAŞA	biografie 187 text 188
NIKOLAI VASILIEVICI REPNIN	biografie 193 text 195
LIONARDO PANZINI	biografie 210 text 211
KAROL BOS CAMP-LASOPOLSKI	biografie 227 text 230
JEAN LOUIS CARRA	biografie 234 text 242
ARHIDUCELE MAXIMILIAN FRANZ VON HABSURG	biografie 260 text 261
KARL FRIEDRICH VON MAGDEBURG	biografie 266 text 267
WILLIAM ETON	biografie 277 text 280
LOUIS EMMANUEL D'ANTRAIQUES	biografie 285 text 290 observații critice . . 301

GEORG LAUTERER	biografie	313
	text	315
DOMENICO SESTINI	biografie	334
	text	336
FRANCESCO GRISELINI	biografie	379
	text	381
COSTANTINO-GUGLIELMO LUDOLF	biografie	432
	text	434
KAJETAN CHRZANOWSKI	biografie	446
	text	447
FRANZ-JOSEF SULZER	biografie	454
	text	458
	observații critice . . .	473
STEPHAN IGNAZ RAICEVICH	biografie	476
	text	491
	observații critice . . .	540
CANCELISTUL ÖCHSNER	biografie	545
	text	545
SERGHEI LAZAREVICI LASKAREV	biografie	549
	text	550
JOHANN LEHMANN (CRISTOPHER SEIPP)	biografie	553
	text	555
JOSEF MIKOSCHA	biografie	624
	text	624
KARL DOMINIK REDANGE VON TITELSBURG	biografie	633
	text	634
FRANZ MIHANOVICS	biografie	642
	text	643
ELIAS ABESCI (sau HABESCI)	biografie	646
	text	647
IVAN IVANOVICI SEVERIN	biografie	651
	text	653
JOHN PETTY	biografie	666
	text	667
ANDRÉ JOSEPH DE LAFITTE-CLAVÉ (sau LA FITTE CLAVÉ)	biografie	673
	text	674
THOMAS-LAURENT MADELEINE DU VERNE DE PRESLE	biografie	678
	text	678
ALEXANDRE D'HAUTERIVE	biografie	680
	text	683

MARIANNE VON HERBERT-RATHKEAL	biografie	697
	text	698
WALWRAN DZIEDUSZYCKI	biografie	701
	text	701
JEREMY BENTHAM	biografie	704
	text	707
LADY ELISABETH CRAVEN	biografie	716
	text	719
JENNE LEBPRECHT	biografie	729
	text	731
WENZEL VON BROGNARD	biografie	750
	text	751
LAZZARO SPALLANZANI	biografie	761
	text	764
JOSEPH GABRIEL MONNIER	biografie	784
	text	786

PLANȘE

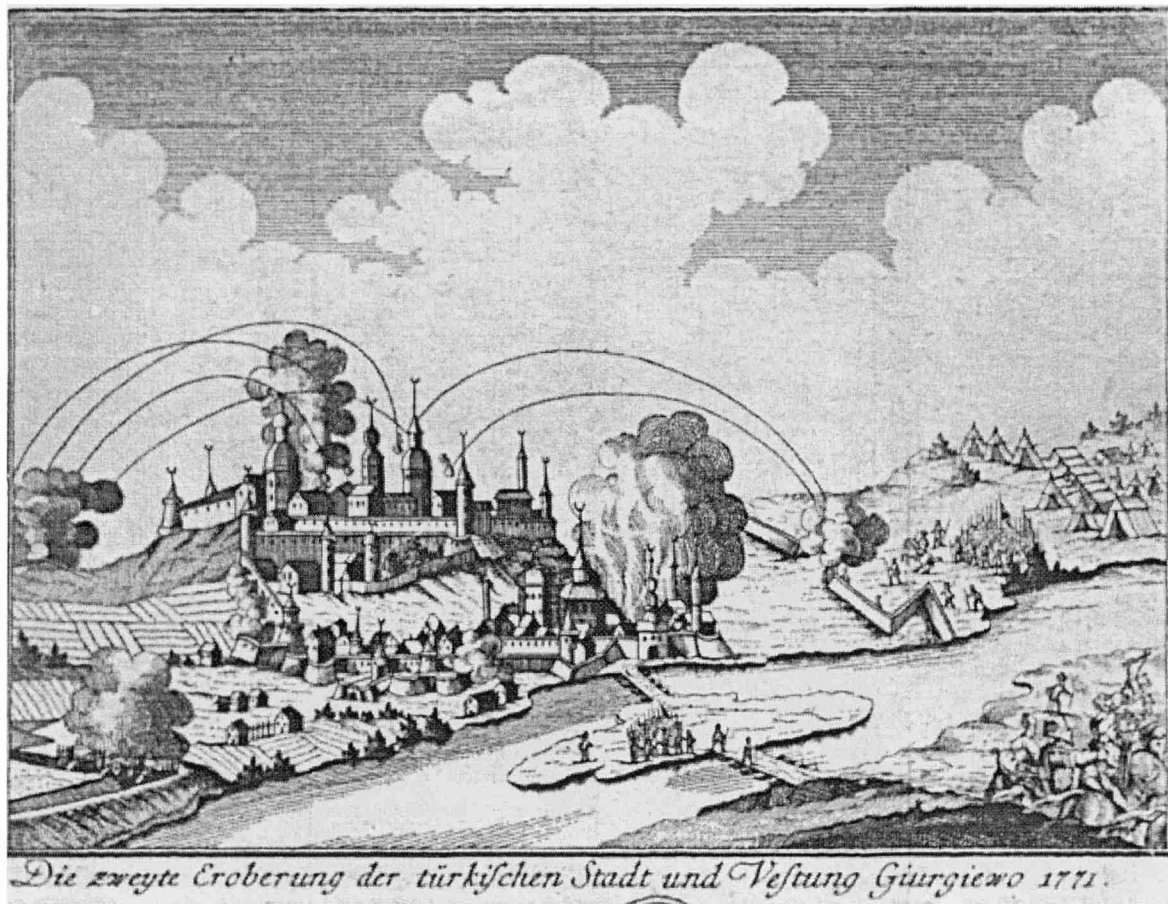
Victoria armatelor cneazului Golițin asupra turcilor la Hotin (18 sept 1769) (gravură de D Chodowiecki)
(Academia Română, Stampe, GS I/9 (498), „1769” 1).

Bătălia de la Cahul în care armata rusă, condusă de P. A. Rumianțev, a zdrobit pe turci (1 august 1770) (gravură de D. Chodowiecki) (Academia Română, *Stampe*, GG 18 I/Chodowiecki, D 2)
www.dacoromanica.ro

Generalul feldmareșal conte Piotr Alexandrovici Rumianțev, comandantul trupelor ruse în campania din 1769 1770 (gravură pentru medalie de J. W Schlenen) (Academia Română, Stampe, G G 18 I Schlenen, J W 1)

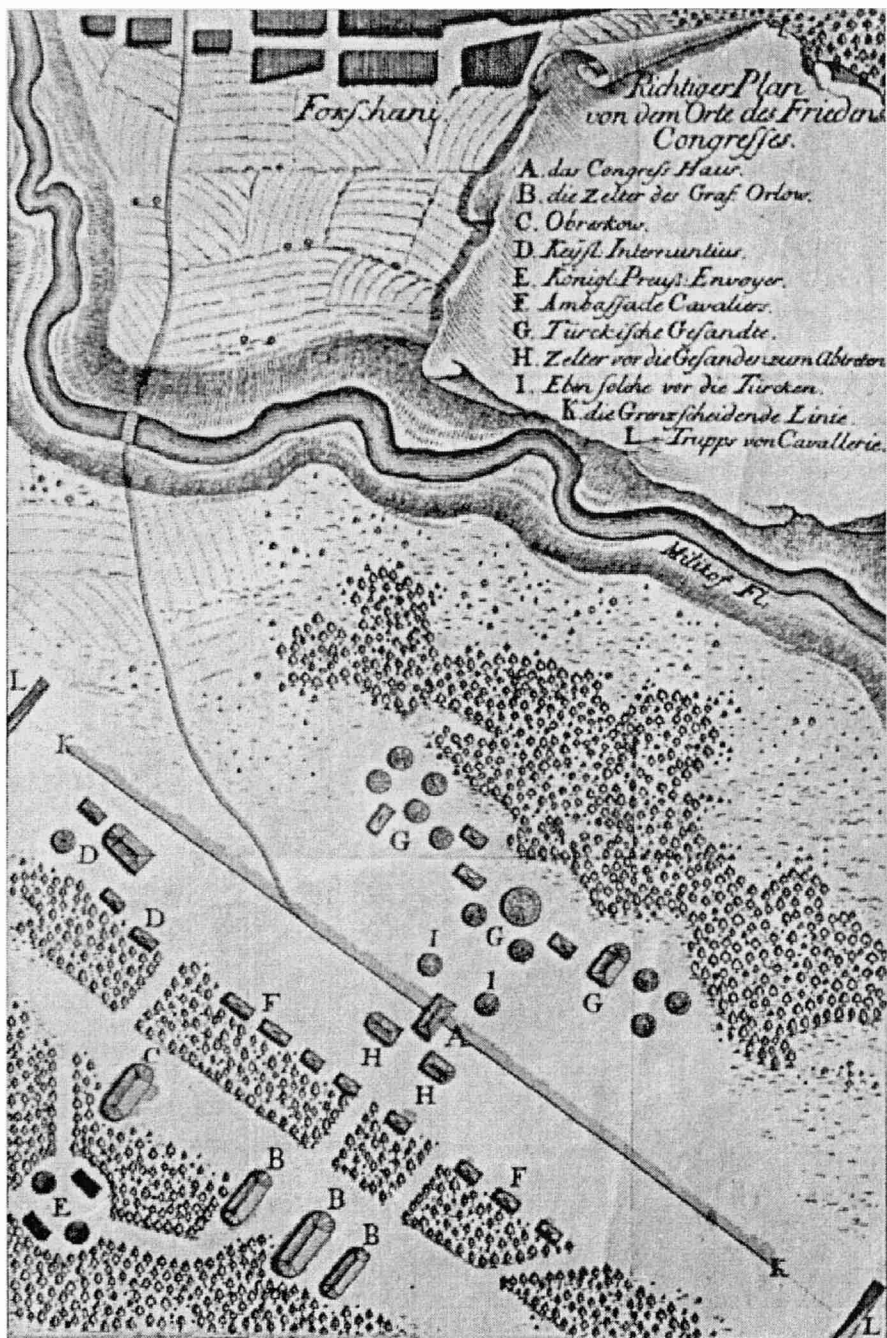
Cucerirea cetății Giurgiu la 1771 (gravură contemporană) (Academia Română, *Stampe*, G S 19 (498), „1771” 1)

G V S T A V I O R R A E I
M. D. CONSILIARII COLLEGIORVM ET SOCIETATIS LIBERAE OECONOMICAE PETROPOLITANAE MEMBRI
DESCRIPTIO PESTIS
Q V A E
ANNO MDCCLXX. IN JASSIA, ET MDCCLXXI. IN MOSCVA
GRASSATA EST.

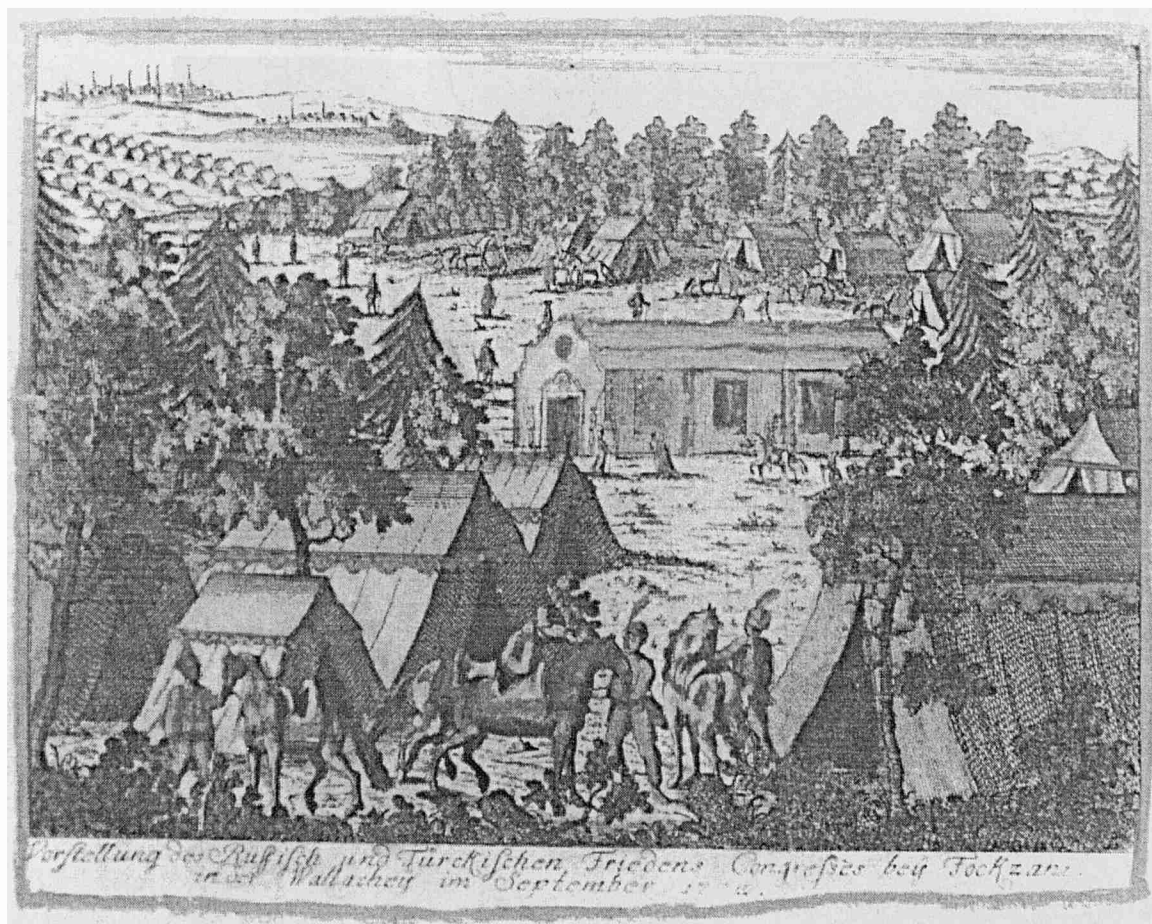

P E T R O P O L I
SVMT IOANNIS ZACHARIAE LOGAN, BIBLIOPOLAE
MDCCLXXXIV.

Foia de titlu a cărții lui Gustav Orraeus, *Descriptio pestis anno MDCCLXX in Jassia grassata est*, Petropoli (St. Petersburg), 1784

Planul taberei ruso-turce de la Focșani în timpul tratativilor de armistițiu (1772 1773)
(Academia Română, *Stampe*, G S 1/9 (498), „1772/1773” 1)

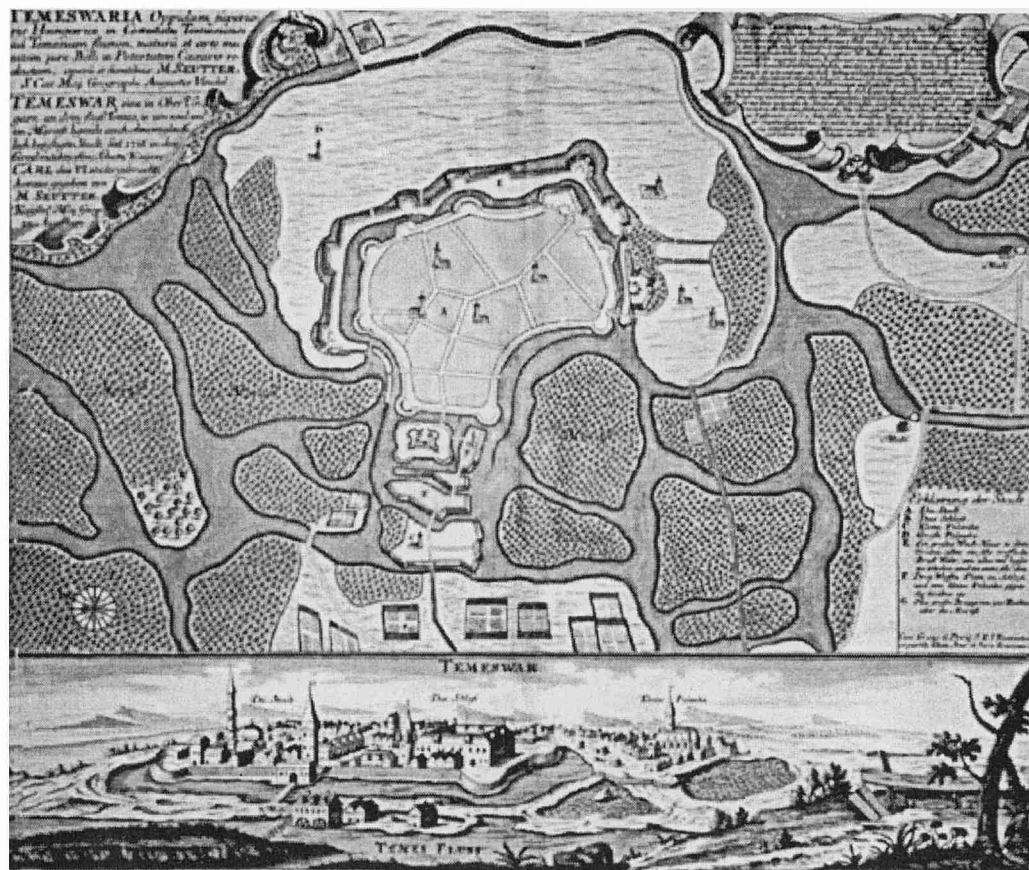
Tabăra de la Focșani, unde s-au purtat tratativele de armistițiu între ruși și turci (septembrie 1772) (giavură contemporană)
(Academia Română, *Stampe*, GS 1/9 (498), „1772” 2)
www.dacoromanica.ro

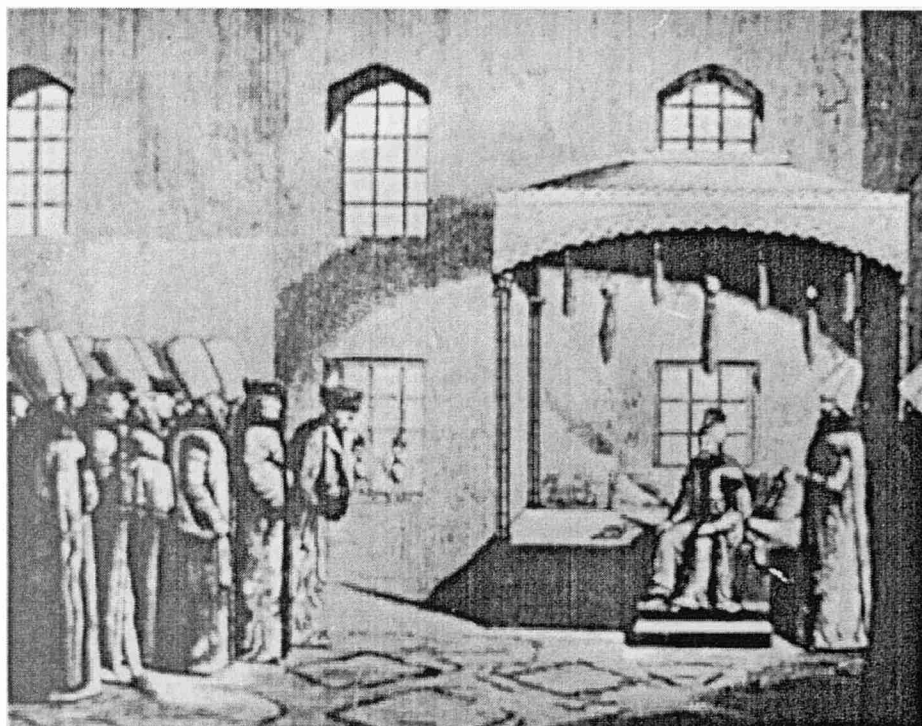
Ignaz von Born (gravură contemporană).

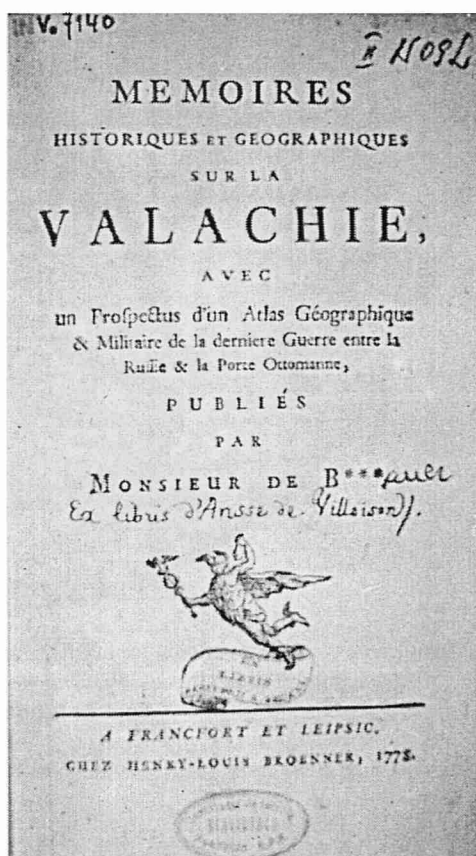
Iosif al II-lea, împărat romano-german coasociat la tron în 1772 (gravură de J P Haid)
(Academia Română, Stampe, G G. 18 III Haid. J P 1)

Vedere și plan ale orașului și cetății Timișoara (gravură de Matthaus Stentter)
(Academia Română, *Stampe*, G G. 18 IV/Stentter, M III 1)

Primirea ambasadorului Rusiei N I Repnin de către sultanul Abdul Hamid I pentru schimbul instrumentelor de ratificare a păcii de la Kuciuc Kainargi (gravură contemporană) (reprodusă din Alexander Bruckner, *Katharina die zweite*, Berlin, 1883, p. 333)

Foara de titlu a cărții generalului Fr W Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipsic, 1778

Jean Louis Carra (gravură din timpul Revoluției franceze) (reprodusă din Jean Martinerie, *Jean Louis Carra*, în vol *Personnages illustres du Canton de Pont-de-Veyle*, Pont de Veyle, 1988, p 37)

Paul C. de Gyss
HISTOIRE 1709.
DE LA
MOLDAVIE
ET DE LA
VALACHIE.

A V E C

*Une dissertation sur l'état actuel
de ces deux Provinces.*

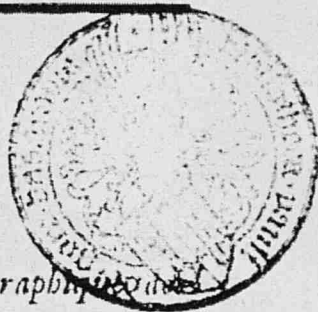
Par M. C. . . qui a séjourné dans ces Provinces.

Plus je vis d'étrangers, plus j'aimai ma patrie.

A J A S S Y.

*Aux dépens de la Société Typographique
Deux - Ponts.*

M. DCC. LXXVII.

Împărăteasa Rusiei Ecaterina a II-a (gravură de Charles Ruotte)
(Academia Română, *Stampe*, G.F. 18 I/Ruotte, C 1)

G e s c h i c h t e
des
transalpinischen Daciens,
das ist:
der Walachen, Moldau und
Bessarabiens,
im Zusammenhange
mit der Geschichte des übrigen Daciens
als ein Versuch einer allgemeinen
dacischen Geschichte
mit kritischer Freyheit entworfen
von
Franz Joseph Sulzer,
ehemaligem k. k. Hauptmann und Auditor.

Des ersten oder geographischen Theils
Erster Band.

W I E N,
bey Rudolph Gräffer, 1781.

Foara de titlu a cărții lui Fr J Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens* ., vol I, Wien, 1781

Erstes Hauptstück.

Physischer Zustand, oder geographisch = orographisch = topographische Beschreibung des transalpinischen Daciens.

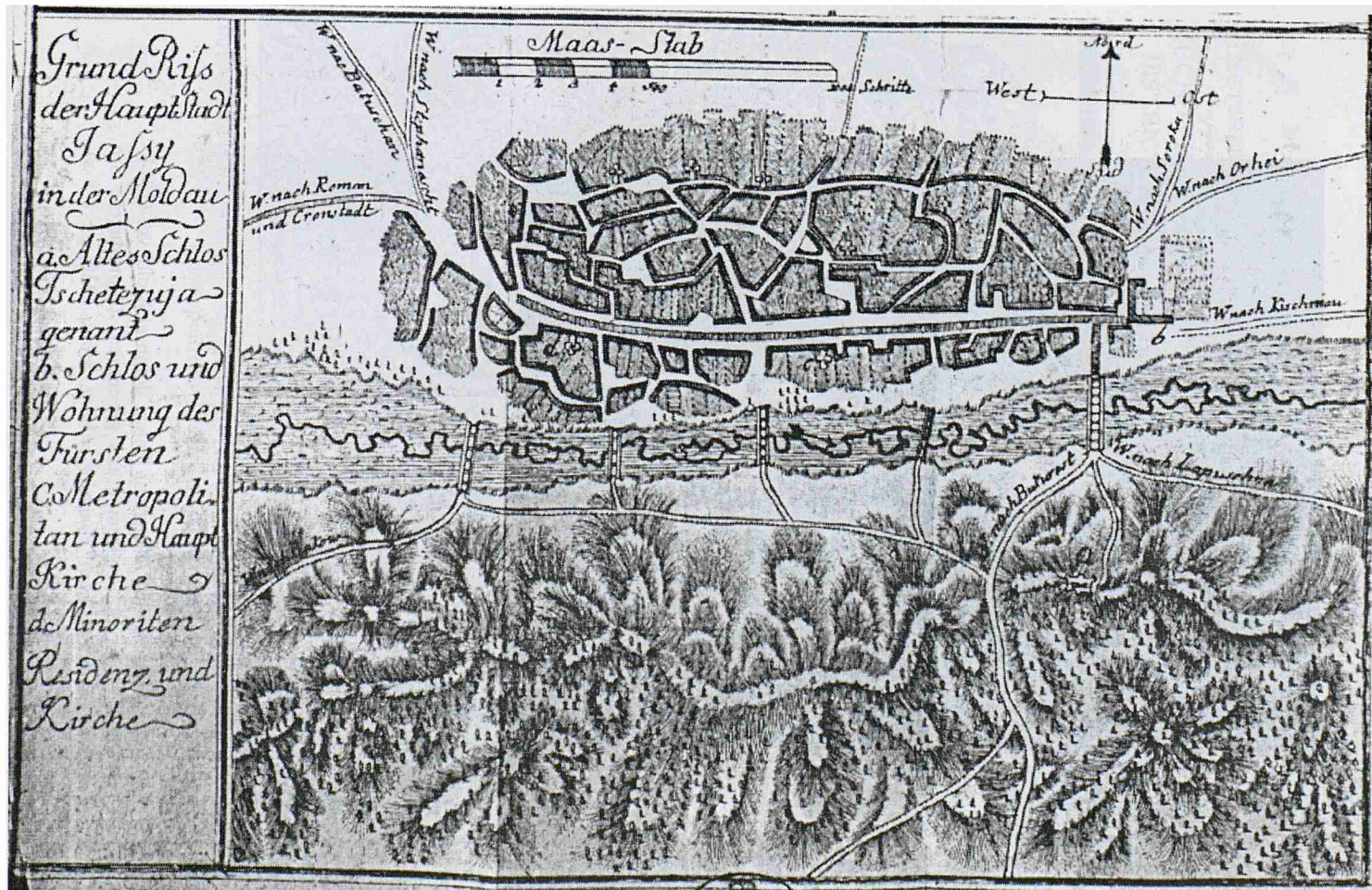
Erster Abschnitt.

Grenzen und Nachbarn, astronomische Lage, Umfang und Klima.

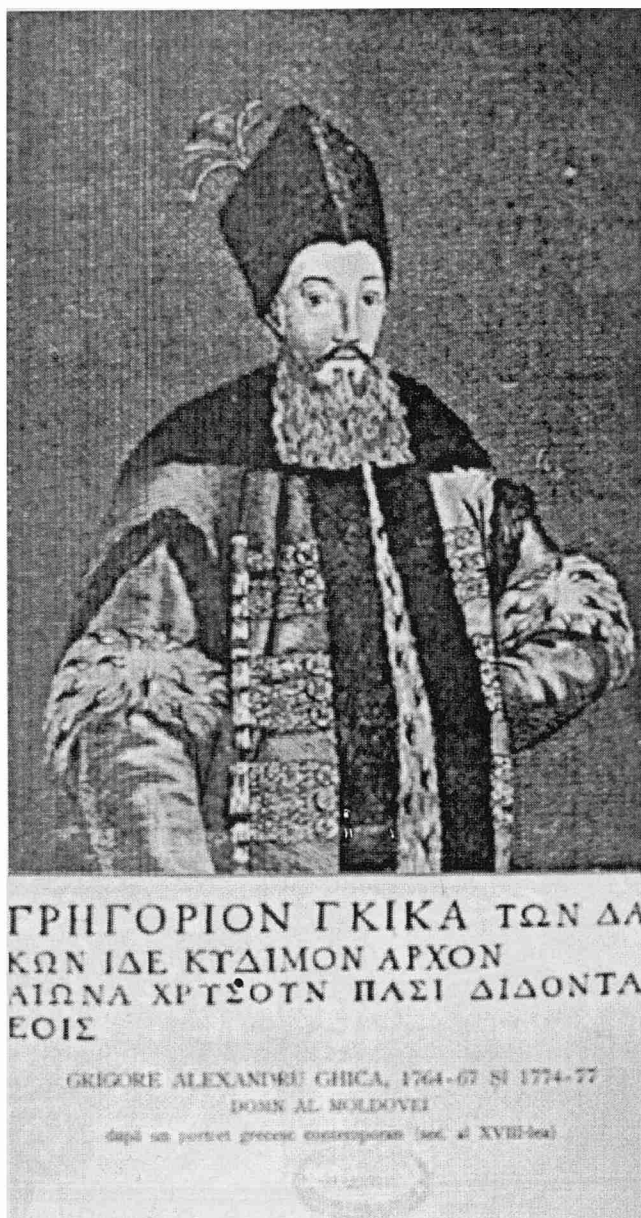
§. I.

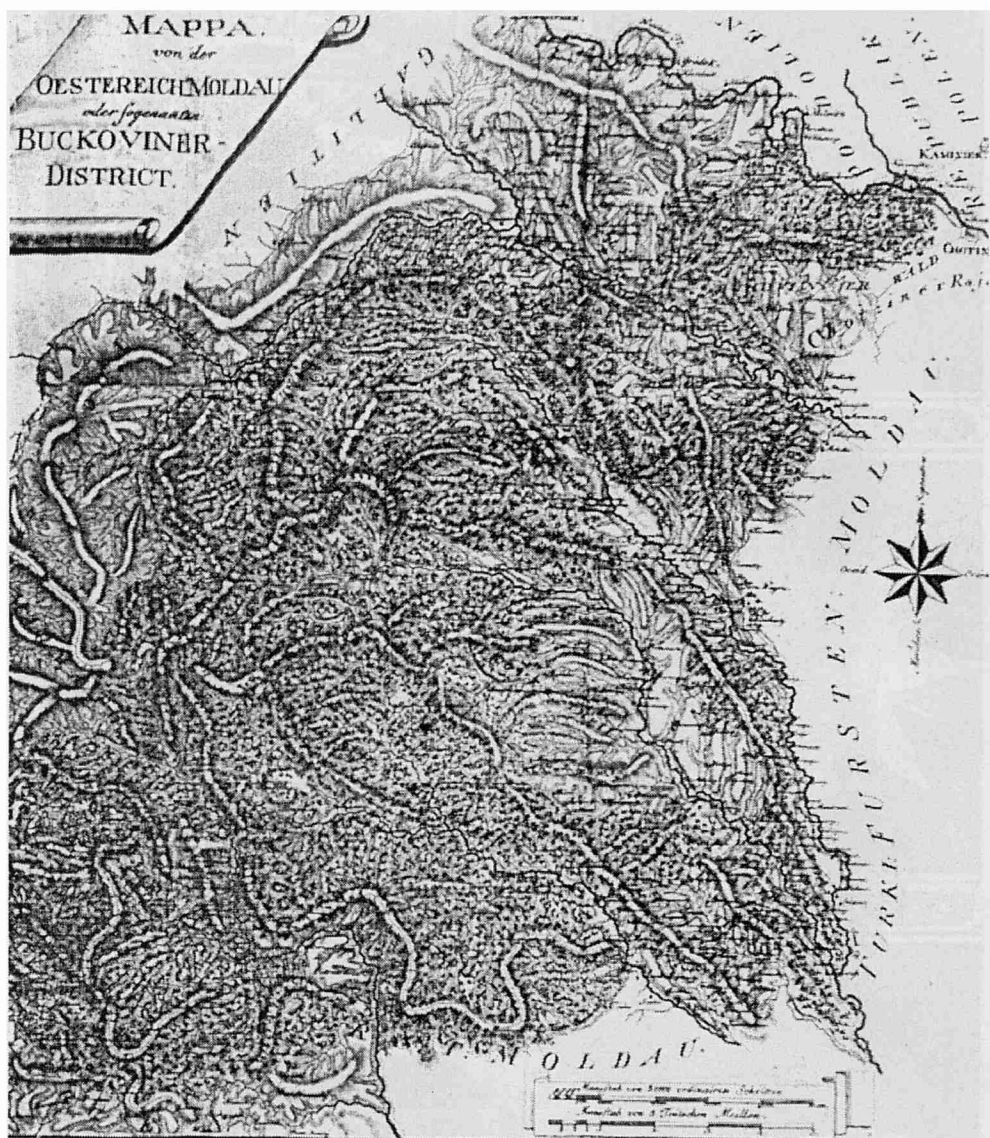
Unter den vielen verworrenen Nachrichten, die von dem alten Dacien bis auf unsere Zeiten gekommen sind, hat vielleicht keinen mehreren Verfall gefunden, als diejenige: daß das alte Dacien von dem karpathischen Gebirge, den Flüssen Tibisus und Hierasus, das ist, der heutigen

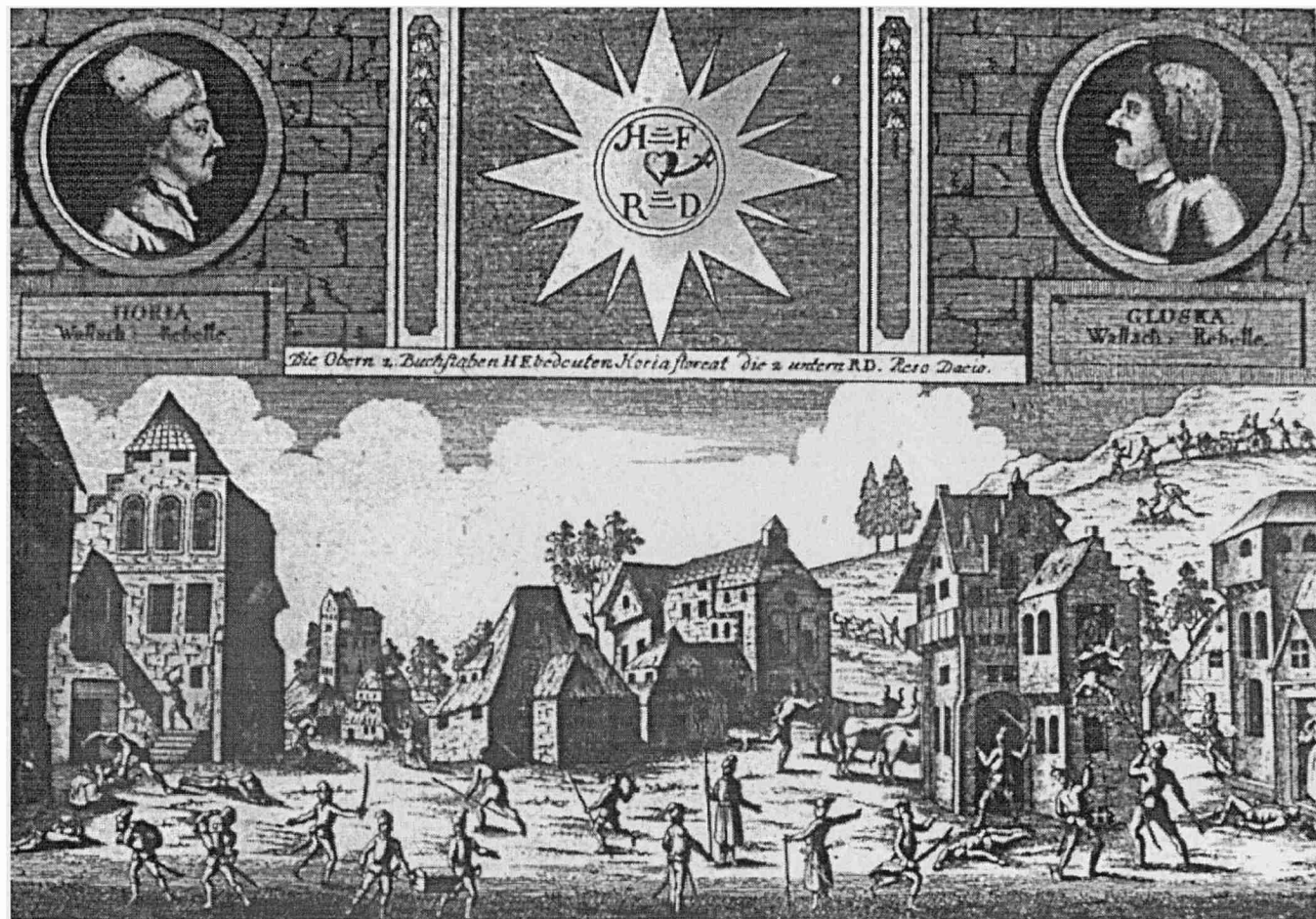
Planul oraşului Iaşi la 1781 din cartea lui Fr J. Sulzei, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. I, pl I b

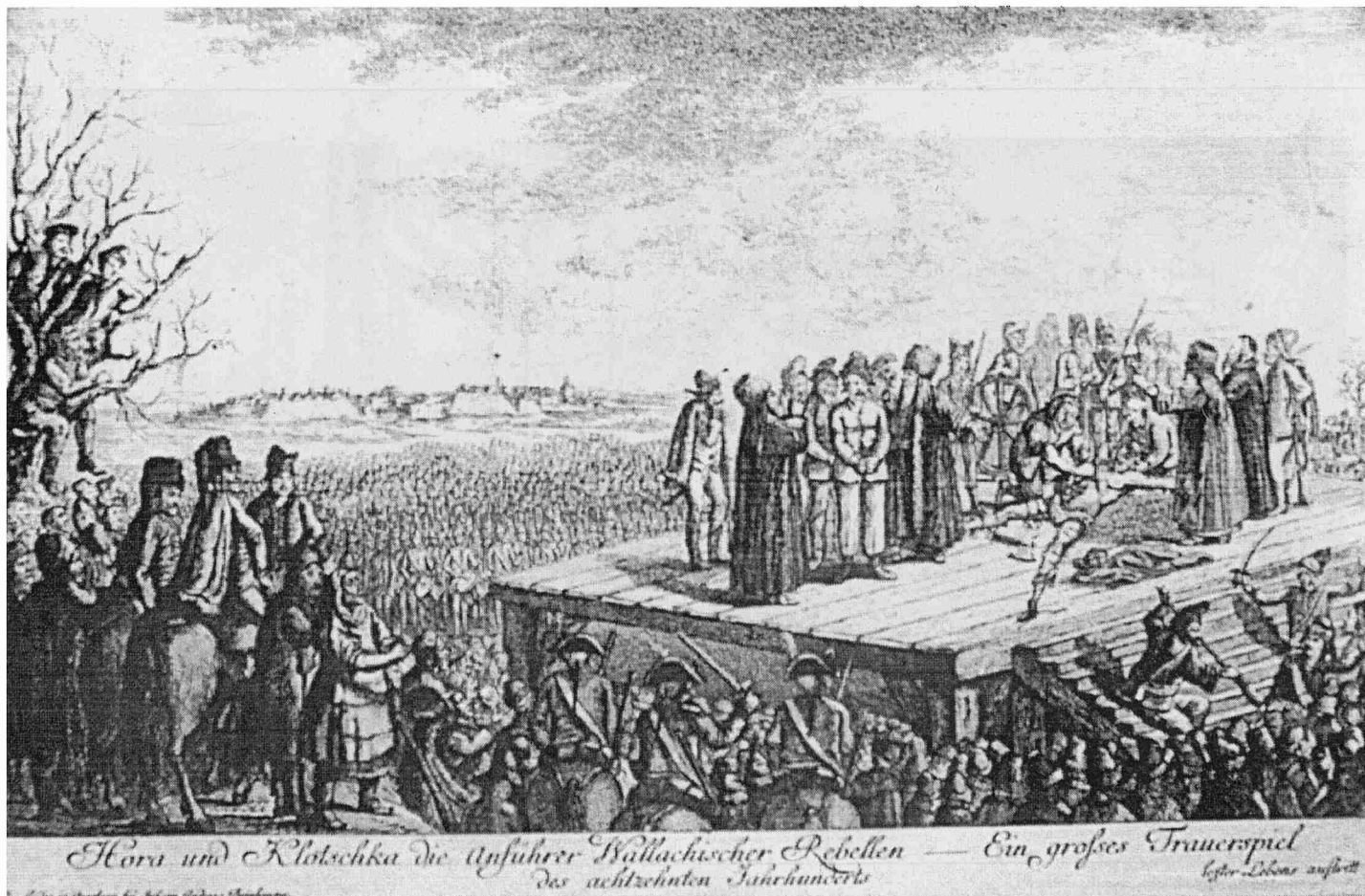
Grigore al III-lea Alexandru Ghica, domn al Moldovei (1774–1777) (gravură contemporană grecească) (reproducere din N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, pl. 178 a).

Harta Bucovinei anexate de austrieci (1775) din cartea lui Fr. J Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol I, anexă, pl. III.

Scenă din timpul răscoalei din 1784 cu portretele lui Horia și Cloșca (gravură anonimă germană)
 (Academia Română, *Stampe*, G S 1/438/„1784”-24)

Tragerca pe roată a lui Horea și Cloșca în 1785 (gravură de Johann Andreas Brinhauser)
(Academia Română, *Stampa*, DAC-ROM G A. 18 I/Brinhauser J A ed)
www.dacoromanica.ro

Raicevich

OSSERVAZIONI

STORICHE

NATURALI, E POLITICHE

INTORNO

LA

VALACHIA, E MOLDAVIA

* NIL ADMIRARI *

N A P O L I 1788.

PRESSO GAETANO RAIMONDI

Con Licenza de' Superiori.

Foara de titlu a cărții lui I. Raicevich, *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești (1774-1782)
(gravură contemporană) (reproducere din N. Iorga, *Portretele
domnilor români*, Sibiu, 1930, pl. 180).

Alexandru Mavrocordat Firaris, domn al Moldovei (1785-1786) (gravură contemporană)
(reproducere din N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, pl. 187)

INV. 5507

VIAGGIO
DA COSTANTINOPOLI A BUKORESTI
FATTO L' ANNO 1779.
CON L'AGGIUNTA
DI DIVERSE LETTERE

Relative a varie produzioni , ed osservazioni Asiatiche .

Domenico Sestini

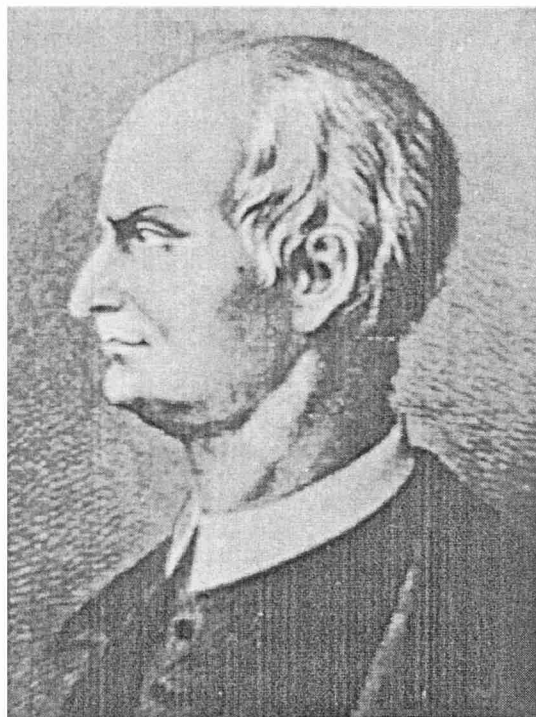
ROMA

PER ANTONIO FULGONI

1794

Foara de titlu a cărții lui D Sestini, *Viaggio da Costantinopoli a Bukuresti fatto l'anno 1779*, Roma, 1794

Lazzaro Spallanzani (gravură contemporană) (reproducere din *Enciclopedia Italiana di scienze lettere ed arti*, vol XXXII, Roma, 1936, p. 299).

Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești (1786-1790), într-o ședință de Divan (pictură în ulei contemporană) (reproducere din *Nicolae Mavrogheni, domn român*, Sibiu, 1930, pl. 189)

Lady Elisabeth Craven (portret în ulei contemporan) (reproducere din C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, București, 1935, p. 183)

A
J O U R N E Y
T H R O U G H
T H E C R I M E A
T O
C O N S T A N T I N O P L E .
I N
A S E R I E S O F L E T T E R S
F R O M T H E R I G H T H O N O U R A B L E
E L I Z A B E T H L A D Y C R A V E N ,
T O H I S S E R E N E H I G H N E S S
T H E M A R G R A V E O F B R A N D E B O U R G ,
A N S P A C H , A N D B A R E I T H .
W R I T T E N I N T H E Y E A R M D C C L X X X V I .

D U B L I N :

PRINTED FOR H. CHAMBERLAINE, R. MONCRIEFF,
W. COLLES, G. BURNET, W. WILSON, L. WHITE,
P. BYRNE, P. WOGAN, H. COLBERT, J. MOORE,
J. JONES, and B. DORNIN.

M, DCC, LXXXIX.

C. 241/921

Foara de titlu a cărții *A Journey through the Crimea to Constantinople*,
de lady Elisabeth Craven, Dublin, 1786.